

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

Tämä on kauan vain kirjaston hyllyssä olleen kirjan digitaalinen kappale, jonka Google on huolellisesti skannannut, osana tavoitettaan tehdä maailman kirjatsaataville Internetissä.

Kirjan tekijänoikeussuoja on jo rauennut ja kirjasta on tullut vapaasti jaeltava. Vapaasti jaeltavalla teoksella ei joko koskaan ole ollut tekijänoikeussuojaa tai suoja on rauennut. Se, onko teos vapaasti jaeltava, riippuu kunkin maan lainsäädännöstä. Vapaasti jaeltavat teokset avaavat meille paluun menneisyyteen, menneisiin kulttuureihin sekä tietoon, joka muuten olisi vaikeasti löydettävissä.

Reunahuomautukset sekä muut lukijoitten lisäämät merkinnät on jätetty näkyviin kertomaan teoksen matkasta kustantajalta kirjaston kautta Internetiin.

Käyttöohjeet

Google on ylpeä saadessaan digitoida materiaalia yhteistyössä kirjastojen kanssa, ja tuodessaan vapaasti jaeltavaa materiaalia yleiseen tietoon. Vapaasti jaeltavat teokset kuuluvat yleisölle, ja Google toimii ainoastaan asianhoitajana. Koska työ tulee kalliiksi, Google on kuitenkin ryhtynyt toimenpiteisiin kaupallisen väärinkäytön estämiseksi, esimerkiksi rajoittamalla automaattisten kyselyjen suorittamista.

Käyttäjältä odotetaan:

- Rajoittumista vain yksityiskäyttöön
Googlen teoshaku on tarkoitettu yksityishenkilöille, ja teosten kaupallinen hyödyntäminen on kiellettyä.
- Pidättäytymistä hakujen automatisoinnista
Googlen hakujärjestelmien automatisoitu käyttö on kiellettyä. Jos hakujen tarkoituksena on saada materiaalia koneellisen kielenkääntämisen, optisen tekstintunnistuksen tai muun suuria määriä tekstiä vaativan sovelluksen kehittämiseen, ota yhteyttä Googleen. Google on edelläkävijä julkisesti jaeltavan materiaalin hyödyntämisessä ja voi ehkä auttaa.
- Lähdetietojen säilyttämistä
Jokaiseen tiedostoon sisällytetty Googlen leima toimii muistutuksena projektista, ja auttaa etsimään lisämateriaalia Googlen teoshaun kautta. Älä poista merkintää.
- Varmistavan käytön laillisuuden
Käytinpä teosta mihin tahansa, on muistettava, että käyttäjän on itse varmistettava käytön esteettömyys voimassa olevien säädösten kannalta. Ei pidä olettaa, että kirja on vapaasti jaeltavissa kaikkialla, jos se on sitä Yhdysvalloissa. Se, onko teos tekijänoikeussuojan alainen, riippuu maittain, eikä ole olemassa kattavaa ohjetta siitä, miten yksittäistä teosta voi missäkin tapauksessa käyttää. Ei pidä olettaa, että teoksen oleminen Googlen teoshaussa tarkoittaisi, että sitä voi käsitellä miten tahansa missä tahansa. Tekijänoikeussuojan rikkomukset voivat käydä kalliiksi.

Tietoja Googlen teoshausta

Googlen pyrkimyksenä on maailman tietojen järjestäminen ja niiden tuominen avoimesti kaikkien saataville. Googlen teoshaku tuo maailman kirjat lukijoitten ulottuville samalla kun se auttaa kirjailijoita ja kustantajia löytämään uutta yleisöä. Hakuja tämän teoksen täydestä tekstistä voi tehdä osoitteessa <http://books.google.com/>

VIBORGS STADS HISTORIA

AF

J. W. RUUTH.

UTGIFVEN PÅ VIBORGS STADS BEKOSTNAD.

FÖRSTA BANDET.

HELSINGFORS 1906.

HELSINGFORS CENTRALTRYCKERI OCH BOKBINDERI AKTIEBOLAG.

DL
271
V5 R94
v. 1

FÖRORD.

AEG
5 R 153

Då undertecknad emottog uppdraget att utarbete Viborgs stads historia, hade redan betydande förarbeten blifvit gjorda af D:r Gabriel Lagus, som, besjälad af ett lifligt intresse för saken, under en följd af år med ospard möda egnat sig åt hopbringandet af det för arbetet erforderliga materialet. Hans samlingar af afskrifter, excerpter, m. m., hvilka numera förvaras å »Museum Viburgense» och af hvilka särskildt den välordnade kollektionen »personalanteckningar» vittnar om den hängifne forskarens outtröttliga flit, hafva i hög grad för mig underlättat arbetet i synnerhet hvad beträffar de tidigare perioderna, till hvilka de Lagus'ska samlingarna hufvudsakligen hänföra sig. Likaså har det af Lagus med ledning af dessa samlingar efter en omfattande plan påbörjade arbetet: »Ur Wiborgs historia», af hvilket dock endast trenne delar hunno utkomma före hans död, för mig utgjort en viktig källa, såsom de i noterna ingående talrika citaten nogsamt utvisa.

Då ett arbete af det slag, som en stads historia är, hos sin författare förutsätter en vida större personlig kämmedom af ortsförhållandena, än hvad jag såsom icke viborgsbo innehaft, måste verket i mångt och mycket bära spår af denna brist. Ju mer jag sålunda varit medveten om de brister, som i anledning af detta förhållande vidlåda mitt arbete, i desto större tacksamhetsförbindelse känner jag mig stå till alla de personer, af hvilka jag fått emottaga uppgifter och upplysningar, hvilka fyllt mången lucka i mitt vetande och undanröjt mången brist i mitt arbete. Främst har jag härvid att ihågkomma bokhandlaren Valter Hoving, som med aldrig svikande beredvillighet och utan att räkna på sin möda stått mig bi ifrån arbetets början ända till dess slut. Större kännare än någon annan af sin hemorts alla förhållanden har han särskildt beträffande de senaste perioderna gifvit mig värdefulla upplysningar och gjort det möjligt för mig att ännu före tryckningen aflägsna många oriktigheter och misstag. Äfven till de tvenne andra medlemmarna af historiekommittén, kommerserådet Vilh. Hackman och hofrättsrådet G. W. Homén står jag

i stor tacksamhetsskuld för den beredvillighet, hvarmed de städse tillmötesgått mig i alla frågor rörande mitt arbete. Med erkänsla får jag därjämte nämna, att härads höfding J. A. Thesleff till mitt förfogande ställt sina genealogiska samlingar, på hvilka flera af de i bilagorna ingående släkttabellerna hufvudsaktigen grunda sig.

Vid tecknandet af Viborgs stads vapen har jag erhållit värdefulla råd och upplysningar af statsarkivarien R. Hausen och doktor George Granfelt, till hvilka jag härmed får framföra min tacksägelse.

Af öfriga personer, som biträdt mig vid mitt arbete får jag särskildt tacka öfversten friherre G. A. Gripenberg för den beredvillighet, hvarmed han stått till tjänst vid öfversättningen af ryska akter, äfvensom magister Johannes Hedengren för hans hjälp vid korrekturläsningen och språkgranskningen.

Af de till arbetet fogade bilagorna lida de biografiska uppgifterna rörande stadens tjänstemän likasom äfven de i släkttabellerna ingående personalierna af en mängd ojämnheter och luckor, delvis beroende därpå att de källor, ur hvilka sådana uppgifter kunnat hämtas, i anseende till de viborgska släkternas täta utflyttningar till Ryssland äro mer än vanligt bristfälliga och ofullständiga. För många släkter, som väl förtjänat sina särskilda tabeller bland bilagorna, hafva sådana alls ej kunnat åstadkommas, enär det ur kyrkoböckerna och mantalslängderna hämtade materialet på grund af ofvanberörda förhållande lider af talrika luckor, hvilka omöjliggöra konstaterandet af den genealogiska kontinuiteten.

Planscherna, hvilka till en stor del äro gjorda efter originalfotografier tagna af ingenjör C. A. Weissenberg, äro utförda dels hos Tilgmann & C:o dels hos Lilius & Hertzberg, från hvilken sistnämnda officin äfven de vid slutet bifogade kartorna och vapenplanchererna härröra.

Registret är i hufvudsak ett personregister, enär marginalrubrikerna i texten göra ett sakregister obehöfligt. Likväl hafva i särskilda fall äfven vissa fakta och sakförhållanden blifvit observerade, då de synta vara af det intresse, att deras uppsökande oftare kunde ifrågakomma.

Helsingfors i december 1906.

J. W. RUUTH.

INNEHÅLL.

	Sid.
Inledning: »Gamla Viborg». Viborgs slotts grundläggning och första öden intill nöteborgska freden 1323	1—11
Första kapitlet: Förlänings- och hansetiden 1323—1534	12—121
Andra kapitlet: Öfvergångstiden 1535—1617	123—250
Tredje kapitlet: Viborgs blomstring under merkantilsystemets tid 1617—1710	251—486
Fjärde kapitlet: Ryska tiden 1710—1812	487—732

Illustrationer.

Viborgs slott	emellan 16 o. 17
Tottska vapnet i Viborgs slott	17
Stureska vapnet i Viborgs slott	18
Gammal stenbyggnad å Vaktornsgatan 12, hvilken antagligen varit stadens medeltida rådhus	24
Vägg, hörande till gråmunkeklostrets refektorium	27
Klosterkyrkans eller det forna svartmunkeklostrets inre före ombyggnaden 1828	28
Medeltida stenhus å tomten Kejsargatan 10	30
Gammalt stenhus å tomten Fresegatan 12	31
Gamla, numera nedrifna stenhus å tomten N:o 2 vid Norra Vallgatan	33
Grefve Johan af Hoija	48
Viborgs stads privilegiebref af den 19 augusti 1403	emell. 50 o. 51
Borgmästare och råds bref angående en tomt, af år 1482	54 o. 55
Dominikanerklostrets sigill	99
Stephanus' Laurentii ämbetssigill	100
Knut Posses kittel, enligt teckning af Elias Brenner	115
Stadsplanen före regleringen på 1640-talet	133
Gammalt stenhus å tomten N:o 6 Karjaportsgatan	142
Karjaports- eller Runda tornet	152
Hornverket	154
Klas Kristersson Horn	160
Borgmästaren Bertil Jönssons sigill	169
Borgmästaren Herman Bröjers namnteckning och sigill	170
Per Vintappers och Vit Oldes sigiller	175
Hans Kroells (Cröells) namnteckning och sigill	176
Röttgert Boismans namnteckning och sigill	177
Hans Thesleffs namnteckning och sigill	177
Mårten Henrikssons (Fateburs) sigill	177

Bertil Persson Ruuths namnteckning	179
Peter Tesches namnteckning och sigill	230
Stadsplanen efter regleringen	260
Rådhuset före ombyggnaden till Viborgs Museum	265
Tegelarkitektur ur domkyrkan	267
Borchardts och Cröells stenhus (Nuvarande Schröderska och Ivanoffskyska)	275
Gammal stenport å Borchardtska tomten, n:o 7 Biskopsgatan	277
Viborg i slutet af 1600-talet (Enl. Dahlbergs Svecia antiqua et hodierna) emell. 288 o.	289
Borgmästaren och burggrefven Kaspar Thiles namnteckning	293
Justitieborgmästaren Johan Lifmans namnteckning	305
Borgmästarena Hans Schmidts och Herman Harrius' namnteckningar	306
Jockim Freses namnteckning	315
Johan Cröells och Peter Freses namnteckningar	318
Borgmästaren Henrik Menschevers och kyrkoherden Claudius Thesleffs namnteckningar	319
Borgmästarena Johan Plantins och Bartold Ruuths namnteckningar	321
Justitieborgmästaren Peter Thesleffs namnteckning	325
Stadskaptenen Johan Tesches och hospitalsföreståndaren Peter Stråhlmans namnteckningar	327
Rådmannen Hans David Sesemanns namnteckning	328
Antoni Bröijers namnteckning	355
Antoni Borchardts, Hans Schmedemans och Katarina Valleriansdotters namnteckningar	359
Geometrisk deskription öfver de byar, som äro inom 2 mil kring Viborg afmätte emell. 394 o.	395
Plan af Viborgs belägring 1706	468
Plan af Viborgs belägring 1710 (Efter en svensk karta)	478
Plan af Viborgs belägring 1710 (Enligt »Marsboken»)	479
Viborgs belägring 1710 emell. 480 o.	481
Medalj öfver Viborgs eröfring	483
F. d. domkyrkan efter ombyggnaden till proviantmagasin	495
Grundplan af f. d. domkyrkan	496
Klosterkyrkans fasad på 1700-talet	497
Grundplan af klosterkyrkan	498
F. d. biskopshuset såsom skolhus i slutet af 1700-talet	500
Weckroothska, nuvarande Peranderska huset	512
Handlanden Jakob Lundhs stenhus, Karjaportsgatan 6	514
Weckroothska huset vid Katarinagatan, nuvarande posthuset	517
Nya ryska kyrkan	522
Ståthållarepalatset, nuvarande hofrättshuset	523
Petri-Pauli kyrkan	525
Det nya stadshuset, nuvarande rådhuset	526
Pantsarlaks bastion	528
Ladoska sjukhuset	536
Hospitalskyrkan	539
Det Viborgska civiltribunalets sigill	576
Frans Reineckes namnteckning	593
Johan Thesleffs namnteckning	594
Rådman Joakim Nahts namnteckning	596

Kristian Adrian Lados och borgmästaren Nikolas Jænisch' namnteckningar	597
Stadsöfverhufvudet Henr. Vilh. Lado	601
Johan Weckrooths namnteckning	626
Johan Fredr. Hackmans namnteckning	628
Skräddarämbetets sigill 1769	639
Det enligt 1783 års ukas till stadsterritorium föreslagna området	648
Den tobolska regementskyrkan i Pantsarlaks	689
Filip Weckrooth och hans andra fru, Katarina Charl. Dykander	710
Peter Vilh. Thesleff och hans fru Kristina Amalia Lado	712
Katharinarummet i n. v. posthuset	718
Fästningsport i den inre vällen i Kron St. Anne	726
Fästningsport i den yttre vällen i Kron St. Anne	728

VIBORGS STADS HISTORIA

AF

J. W. RUUTH.

UTGIFVEN PÅ VIBORGS STADS BEKOSTNAD.

FÖRSTA HÄFTET.

HELSINGFORS 1903.

HELSINGFORS CENTRALTRYCKERI OCH BOKBINDERI AKTIEBOLAG.

Innehåll:

	sid.
Inledning: „Gamla Viborg“. Viborgs slotts grundläggning och första öden intill nöteborgska freden 1323	1— 11
Första kapitlet: Förlänings- och hansetiden 1323—1534	15—121
<i>Illustrationer:</i>	
Tottska vapnet i Viborgs slott	14
Stureska vapnet i Viborgs slott.	18
Gammal stenbyggnad å Vaktornsgatan 12, hvilken antagligen varit stadens medeltida rådhus	24
Vägg, hörande till gråmunkeklostrets refektorium	27
Klosterkyrkans eller det forna svartmunkeklostrets inre före ombyggnaden 1828	28
Medeltida stenhus å tomten Kejsargatan 10	30
Gammalt stenhus å tomten Fresegatan 12	31
Gamla, numera nedrifna stenhus å tomten N:o 2 vid Norra Vallgatan	33
Grefve Johan af Hoija	48
Dominikanerklostrets sigill	99
Stephanus' Laurentii ämbetssigill	100
Knut Posses kittel, enligt teckning af Elias Brenner	115
Viborgs slott	Efter sida 16
Viborgs stads privilegiebref af den 19 augusti 1403	» » 50
Borgmästare och råds bref, angående en tomt, af år 1482	» » 54

Inledning.

„Gamla Viborg“. Viborgs slotts grundläggning och första öden intill nöteborgska freden 1323.

En gränsmark emellan olika folk, stater och religioner, har det karelska landet icke blott utgjort en förmedlare för den fredliga samfärdseln emellan västern och östern utan ock varit en skådeplats för de storartade strider, som under sekelernas lopp afgjort de nordiska folkens öden. Denna landets dubbla betydelse har städse afspeglat sig i den stads historia, som utgjort dess medelpunkt och hvars öden vi gå att i det följande skildra. Den har i alla tider gifvit staden dess egendomliga karaktär och tryckt sin prägel på lifvet i densamma.

Redan långt förr än det slott, hvars murar ännu resa sig vid inloppet till Suomenvedenpohja, gaf skydd åt den första ordnade stadsanläggningen härstädes, utgjorde trakten ett tviste-äpple mellan stridiga intressen. Här mötte väl först karelaren, efter det han slagit sig ned å näset emellan Ladoga och Finska viken, den skandinaviska vikingen, som härjade i „österväg“.

Ty här utmynnade i forna dagar en arm af landets stora flod, Vuoksen. Från trakten af Heinjoki sökte den sig ut till Suomenvedenpohja genom Ylivesivattnen, då för tiden en väldig insjö, ur hvars botten höjde sig en ständigt tillväxande och småningom på sina ställen med det omgifvande fastlandet sammangående tillandning, hvilken ännu omkring 1550 kunde kallas ö och då inrymde icke mindre än fem eller sex byar.¹⁾ Vid det

Vuoksen västra mynningsarm.

¹⁾ Se afskriften af förteckningen öfver Maria Magdalensæ prebendegods från medlet af 1500-talet, hvilken afskrift finnes å Statsarkivet. Där heter det om följande gods: en gård i Rackolaby, Rydsylä, Nikoska, Kylläälä, Manickola och Kurickola: „tässe godz liggie på Ylivesi öö“.

nuvarande Viborg utmynnade floden ¹⁾ i hafsviken, bildande ett stort deltaland, af hvars holmar Linnasaari, Sorvarinsaari äfvensom den lilla holme, på hvilken slottet reser sig, ännu finnas kvar, medan däremot den östligaste ön, där hufvuddelen af staden nu befinner sig och som i öster begränsades af ett grundt vatten förenande de senare s. k. Salakkalahti och Pantsarlaksvikarna, för länge sedan sammangått med fastlandet. Oaktadt den under seklerna fortgående landhöjningen så småningom genom bildande af bankar och näs bidrog att försvåra och slutligen afskära denna mynningsarm från själfva dess urkälla, Vuoksen, förblef den dock — såsom vi framdeles ytterligare få tillfälle att framhålla — under hela medeltiden, då vattenvägarna voro så godt som de enda kommunikationslederna, den stora allfarväg, på hvilken rörelsen förmedlades mellan kusten och inlandet, emellan Finska viken och norra Ladoga. Ja — ännu långt in i nya tiden trafikerades den, trots de tilltagande svårigheterna, och minnet af den forna mynningsarmens tillvaro och betydelse går igen såväl i Rudbecks framställning, i hans Atlantica, att Viborg låg på en ö i den stora floden Oxen (= Vuoksen), ²⁾ som i Georg Havemans påstående att den ström, som flöt förbi staden, ledde sitt ursprung från Vuoksen. ³⁾

Karels äldsta
bosättningsför-
hållanden.

Från sina boplatser vid Ladogas och Vuoksens bördiga stränder — ty endast de blefvo väl till en början af de nya bebyggarena tagna i besittning — drogo karelarne årligen längs ofvannämnda mynningsarm ned till de fiskrika kusterna vid hafvet, men det torde räckt länge innan de kunde tänka på en fast bosättning därstädes. De nöjde sig med att idka bäfverfångst i skogstraktens sjöar och saltsjöfiske ute i skären, men återvände efter välförrättadt värf hem till sina härdar igen. Kusten var ännu för osäker att bebyggas, öppen som den låg för vikingars strandhugg och sjöröfvares hemsökelse.

Kusten var sålunda icke ännu bebodd af karelare, men den var deras „strand“. Den kallades såsom sådan i de gamla sagorna „Karelerstranden“ och inlandsboarne, som kommo ned till hafvet,

¹⁾ Olaus Magni kallar denna flod „Svarta floden“ och låter den komma ända från Hvita hafvet.

²⁾ Atlantica, den 1698 utgifna 3:dje tomen, pag. 485.

³⁾ Ipse annis a lacu Voxa, qvi octo circiter milliaria ab urbe distat, originem trahens. Oratio de celeberrima Carelorum civitate Wiburgo, hällen ²⁹/₄ 1694 i Dorpat.

särskilde där emellan ett „Itäranta“,¹⁾ kuststräckan österut åt Björkö till, och den västra stranden, som sträckte sig bort mot svenska Finland. Ännu i våra dagar är benämningen „Stranda härad“ ett minne från traktens uräldsta bosättningsförhållanden.

Denna sin urgamla häfd till kusttrakterna vid Suomenvedenpohja gjorde ock inlandsboarne genom århundraden gällande emot intrång såväl af främlingar som af inbyggare af deras egen stam, hvilka sistnämnda så småningom trängt ned till kusten. Ännu 1323, då den karelska bosättningen väl redan för långa tider tillbaka nått hafvet, förbehölls ju åt de karelare, som — bosatta öster om Vuoksen — förblefvo under Novgorods spira, rätt att fortfarande bruka sin urgamla häfd till fiskevattnen i Ylivesi, Vatikivi och Suomenvedenpohja. Ja — ännu under Gustaf Vasas tid plögade ryssarne, d. v. s. karelarne från Kexholms län komma ned till Viborgska viken och Itäranta för att lär idka krokfiske.²⁾

Men — såsom redan nämndes — besittningsrätten till stranden gjordes dem tvistig eller åtminstone osäker genom främmande inkräktare. De nordiska sagorna antyda att Kyrialabotten med dess Karelerstrand och dess tvenne stora handelsvägar, Nevan och Vuoksen, var en lockande tummelplats för skandinaviska vikingar, sjökonungar och eröfrare. Så skall t. ex. Erik Väderhatt under senare hälften af 800-talet eröfrat bland andra länder äfven Karelen, och det heter att han befäste sitt herravälde öfver de eröfrade områdena förmedels uppförande af jordborgar. Måhända har ock i tiden någon sådan jordborg behärskat infarten till Karelen och där utgjort centralpunkten för en varaktig skandinavisk kolonisation. Några namn af uråldrig skandinavisk klang, såsom Rödhäll, Vatikivi, troligen liktydigt med det svenska Vadstena, Björkö, af det gamla „birka“, handel, ja själfva namnet Viborg, i händelse det kunde anses datera sig från en äldre tid än det så benämnda slottets anläggning, synas ju antyda att den skandinaviska stammen i dessa trakter varit måhända lika gammal som den finska. Får man tro Sebastian Munster, som i sin 1550 tryckta kosmografi påstår, att invånarne vid hafskusten från Viborg ända mot Borgå och Sibbo begagnade sig af svenskarnes språk, fortlefde måhända några lämningar af den gamla skandinaviska kolonisationen i Viborgstrakten ända in i nya tiden.

Vikingafärder
och skandina-
visk koloni-
sation.

¹⁾ A. H. I. 165 (sid. 316).

²⁾ F. S. A. 5060; 65. — Jääskis och Lappvesiboarne förbjödos enligt 1540-talets ordinans att fiska innanför Trångsund. A. H. I. 165 (sid. 321).

Handeln i äldsta
tider. Björkö.

Men — såsom ofvan antyddes — Suomenvedenpohja var ock den port, genom hvilken karelarne kommo i fredlig beröring med västerns kulturfolk. Under vistelsen på fiskelägena i skären idkade de tvifvelsutan byteshandel med såväl vikingar som förbifarande köpmän. Ty förbi deras strand gick en af de stora segellederna till Nevan. På sina färder fram och åter hade köpmännen i sundet vid Björkö en säker ankarplats för sina fartyg. Det blef ett rastställe, som intet fartyg torde farit förbi, utan att göra en längre eller kortare tids uppehåll i sin färd, och köpmännen vande så småningom den kringboende befolkningen att infinna sig där för att utbyta sina pälsverk och fiskar mot västerns kulturprodukter. Sålunda blef Björkö traktens första handelsplats, ett neutralt område, där folk af olika härstamning och tungomål möttes i fredliga värf.

„Gamla Viborg.“

Medan likväl Björkö företrädesvis var en hamn för den förbifarande utlänningen, fanns där vid västra stranden af själfva Suomenvedenpohja, skyddadt genom sitt afsides läge bakom sunden, ett annat urgammalt stadssamhälle, som sedan hedenhös synes utgjort landskapets egentliga emporium, en plats, hvarifrån karelarne själfva kunde företaga sjöfärder såväl i fredligt som krigiskt syfte. Traditionen har bevarat minnet af denna stad under namnet „gamla Viborg“,¹⁾ hvilket sedan århundraden tillagts trakten vid nuvarande Monrepos. Redan på 1500-talet framträder detta namn särskilda gånger i handlingarna, utan att man dock med säkerhet kan bestämma den plats, som därmed betecknades. Då det emellertid t. ex. 1550 talas om humlegården emellan ladugården, som då för tiden låg ungefär där hvarest ingenjörhuset nu är beläget, och gamla Viborg, 1551 om skogen emellan långa bron och gamla Viborg o. s. v., hänvisar allt detta på en plats, som måste varit belägen på ett visst afstånd från slottssundet och kan sålunda väl hafva afsett just trakten vid nuvarande Monrepos, hvilken åtminstone på 1600-talet otvetydigt betecknas med detta namn.

¹⁾ Gamla Viborg omnämnes i 1500-talets räkenskaper på följande sätt: 1550 — en ny humblegård bygdes „emellan Ladugårdh och gamle Wijburgh“, 1551 höggs skogen ned „emellan Longbro och gamle Wijborg“, 1553 sändes ett svedjeland „emellan Slotzens ladugårdh och gamle Wijborgh“, 1560 nämnes lilla holmen vid gamle Wijborg, s. å. sänktes ett bälverk „emellan Sthensöo och gamle Wijborg“, 1562 störtade en oxe „vid gamle Wijborg“ och 30 får blefvo borta „på gamle Wijborg“, 1591 bygdes damm „emellan Sorvarinsaari och gammal Wijbärgh“. Af sistnämnda uttryckssätt framgår att man då också kallade hela Linnasaari holme gamla Viborg.

Hvilka omständigheter, som medverkat därtill att just denna plats blifvit en hamn och handelsplats, kan naturligtvis icke numera utredas. Måhända lockade den friska källan, som här framkvälde i närheten af stranden, de första besökarna att utvälja densamma till en gemensam samlingsplats. Måhända slutade man med att dyrka källan såsom en gudom, hvarigenom stället blef en helig offerplats, ett „vi“ som det på fornskandinaviskt mål skulle hetat. Såsom sådan var den ock själfallet en marknadsplats, ty där man under hednatiden samlades för att offra, där idkade man ock handel, alldeles liksom under katolska tiden kyrkobesöken och mässorna gáfvo upphof åt de stora marknaderna. Alltnog, huru härmed än må hafva förhållit sig, källans forna betydelse synes framgå af bruk, som fortlefvat intill senaste tid, och ännu för icke länge sedan skall det lättrogna folket, trots egarens förbud, hemburit sina offer åt densamma.¹⁾ Den har senare gått under namn af „Laiska Jaakon lähde“, i enlighet med ett i trakten gängse bruk att förbinda alla märkliga fornlämningar med sägnerna om denna hjältes bragder.

Orsakerna till
dessa uppkomst.

Ur den omständigheten att stället varit en helig offerplats, ett „vi“, kunde vi — såsom ofvan antyddes — möjligen finna förklaringen till uppkomsten af det namn, hvarmed såväl denna plats, som sedermera slottet och den senare staden blifvit benämnda. Men såsom en karelsk handelsort kallades den troligen — såsom brukligt var i det gamla Karelen — blott „linna“, d. v. s. stad. Däraf bär hela den holme, på hvilken denna gamla stad legat och som måhända varit densamma underlagd, ännu i våra dagar namnet Linnasaari, ett namn som i svensk dräkt kunnat återgifvas kanhända hellre med Stadsholmen, än med Slottsholmen, hvilket visserligen är en ordagrann öfversättning däraf, men icke fullt exakt återgiver den bemärkelse det finska ordet i forna tider hade.

Att denna handelsort vid sidan af det mångbesökta Björkö något trädde i bakgrunden, så att den icke nämnes i några handlingar, är ganska naturligt. Men att också den stundom besökts af utländska köpmän, kunna vi likväl antaga för säkert. Uti tvänne handelsfördrag emellan Novgorod och hanseaterna af åren 1262 och 1270²⁾ talas det om tyskar och gottlänningar, som gästa i Karelen, och 1285 stadfäste konung Magnus gottlänningarnes gamla privilegier att fritt segla till karelarna.³⁾

Dessa egenkap
af hamnstad.

¹⁾ Gottlunds antiqv. ant. III, 6. (Formn. för.).

²⁾ Rydbergs traktater I, 111 och 118.

³⁾ 7/10 1285. Diplomatarium Svecanum I, 815.

Då det således är fråga om gäster i Karelen, d. v. s. om köpmän, som en längre tid vistades på orten för att föryttra sina medförda varor, förutsätter detta ovillkorligen tillvaron af en plats, där köpenskap idkades och där gästerna, om så behöfdes, kunde upplägga sina varor och ligga öfver vintern. Att denna plats icke gärna kan tänkas varit annorstädes belägen än vid Suomenvedenpohja, infarten till Karelen, är så mycket antagligare, som den enda ort, hvilken härvidlag möjligen kunnat komma i fråga, nämligen Björkö, af 1270 års traktat att döma, dåförtiden synes räknats till det novgorodska gebitet. Och få vi en gång antaga att dessa utländska gäster, som vistades hos karelarne, helst sökte sig upp till den trakt, där de kunde räkna på det största tillopp af inlandsboar, så måste vi ock antaga att staden vid Suomenvedenpohja utgjorde främsta målet för deras färder till det karelska landet.

Också har traditionen bevarat ett tydligt minne af platsens betydelse såsom hamnstad. Det finnes nämligen en gammal sägen, som förmäler att här före svenskarnes ankomst bodde en man, som skulle hetat Vipunen. Han var skicklig i all slags handslöjd, en båtbyggare och uppfinnare af särskilda hissvverk för varors inlastande i fartyg — allt uppgifter, som häntyda på att orten, där han bodde, af folkminnet uppfattats såsom en hamnplats. Traditionen är, såsom nämndes, mycket gammal, ty Vipunens namn återfinnes redan i en anteckning från 1500-talet, hvarest han dock framställes såsom en spåman, benämnd Vippen och säges hafva lefvat ännu vid tiden för slottets grundläggning.¹⁾

Men icke blott för fredliga värf, utan ock för krigisk idrott var platsen väl belägen. Själf skyddad för fientliga öfverfall, erbjöd den en öppen kommunikation med hafvet. Härifrån måste väl de karelska flottor utgått, som en gång plundrade Sigtuna (1187). Likaså kunna vi antaga att en Erik Väderhatt, då han under senare hälften af 800-talet gjorde sina vikingafärder till Kyrialand, främst riktade sina anfall mot den ort, som bevakade ingången till Karelen.

Dess utseende.

Vi måste för öfrigt tänka oss den gamla staden såsom högst anspråkslös såväl till sitt omfång som till sitt utseende. Den tidens städer inrymdes godt på ett område af ett par trehundra

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 12; Hist. Ark. XIII; 373. Anno. Item en spåman hett Wippen. Then fick Wiborg etc. 1293 namn aff i her Per Jönssons tid, han let först begynne Wiborgx slott.

meter i längd och femtio å hundra meter i bredd.¹⁾ Husen, rökpörtena, voro ej större än de minsta torpstugor i våra dagar. En oregelbunden vall eller mur af stenar, som hopfogats med hvarandra utan murbruk, omgaf vanligtvis det hela. Det var väl i anledning häraf sådana städer i dagligt tal kallades „linna“, borg, men det hindrade dock ej att äfven obefästade handelsplatser kunde så benämnas.

Man har anmärkt att trakten vid Monrepos varit fullkomligt oändamålsenlig för en stadsanläggning och att några som helst kvarlevor af en sådan veterligen aldrig därstädes påträffats. Men båda dessa inkast äro lätta att häfva. För en forntida stad af det anspråkslösa omfång, som ofvan nämndes, var den öppna platsen vid stranden i parken alldeles tillräcklig, och för den tidens små farkoster torde ock vattnet i viken därutanför egt det erforderliga djupet, helst vattenståndet då var högre än nu. Att åter inga synliga spår af staden mera kunna skönjas eller i historisk tid ens någonsin omtalats såsom synliga, kan helt enkelt bero därpå, att allt hvad stenar fanns i trakten sannolikt redan vid slottets uppförande tagits i anspråk för detsamma, och att själfva marken, så att säga, i grund och botten omdanats, särdeles genom de väldiga fyllnings- och planeringsarbeten, som sedan medlet af 1700-talet därstädes utförts.

Karelen, med sina handelsplatser på Björkö och Linnasaari, var — såsom redan nämndes — i många hänseenden ett af Nord-Europas viktigaste länder. Genom sin belägenhet vid Nevan, Ladoga och Suomenvedenpohja, behärskade det en af världshandelns viktigaste stråkvägar. Af karelarnes vänskap eller fiendskap berodde i väsentlig mån handelsförhållandena i nordens. Därjämte låg det på gränsen mellan trenne stora kulturfolk, hvilka under medeltiden täflade om herraväldet i nordens, svenskar, tyskar och ryssar. I denna kamp ställde sig karelarne, för svaga att på egen hand uthärda i striden med sina mäktiga grannar, i allmänhet på det sistnämnda folkets, ryssarnes, sida och trädde så småningom i ett slags förbunds- eller vasallförhållande till den mäktige republiken Novgorod. Säkra om understöd från detta håll gjorde karelarne tidt och ofta djärfva härjningståg, särdeles mot Sverige och det af svenskarne eröfrade Finland, samt oroade med sina sjörofverier handeln på Finska viken.

Karelen ett tvisteäpple mellan grannarna.

¹⁾ „Tiurin linna“ i Räisälä, med hvilket gamla Viborg närmast torde kunna jämföras, hade en längd af 225 meter och en bredd af 44—60 meter. Appelpgren, Suomen muinaislinnat, sid. 99.

Detta kunde icke de folk, som i denna kamp representerade den västeuropeiska kulturen, tyskar och svenskar i längden lida. De kunde ej lämna en af sina viktigaste handelsvägar, på hvilken dem tillfördes en stor del af Asiens skatter, i händerna på ett hedniskt folk, hvilket i förbund med de schismatiska ryssarna hotade deras egen säkerhet. Ryssarne ville naturligtvis ej heller afstå från de fördelar de redan vunnit, utan sträfvade tvärtom att med karelarna som bundsförvandter försäkra sig om herraväldet öfver finska vikens stränder. Och så bröt striden ut.

Striden om Karelen.

Det hör icke oss till att skildra den långvariga kampens växlande skiften. Än hette det, 1227, att furst Jaroslav Wsevolodowitsch låtit döpa en mängd karelare, så att föga fattats att de icke alla blefvo döpta. Än hyste tyska orden, som grundlagt sitt välde söderom Finska viken, 1241, så godt hopp om karelarnes underkufvande att den redan öfverenskom med den andliga makten om landets förvaltning.¹⁾ Än gjorde svenskarna och med dem finnarna 1284 och 1292 härjnings- och beskattningståg till samma land. Det är dock först den svenske marsken Tyrgils Knutsson som äran tillkommer att hafva bragt den sekel-långa kampen emellan västern och östern till ett afgörande slut — och det till den västerländska civilisationens fördel.

Tyrgils Knutssons tåg. Viborgs slotts anläggning.

Han företog nämligen år 1293, om våren, sitt bekanta tåg till Karelen och riktade därvid sitt anfall mot centralhärden för den karelska makten vid stränderna af Suomenvedenpohja. Tåget slutade med Karelens eröfring och grundläggningen af Viborgs slott.

„Det hus är hednamanna återhåll,
så att de hafva nu mindre våld,
Ryssarna än de hade förr,
Men finna skada för sin dörr“.

Han — och den höfding, som han vid sin afresa satte öfver borgen — en man, om hvilken det heter att han „väl tordes se mot vreda män och ej var mot hedningar oblyger“ — betvingade ock karelarne och lade fjorton gisslalag under Sveriges rike. Senare källor veta ock förmåla att han hade med sig på tåget biskop Peter Elavi af Wästerås, som förrättade omvändelseverket i det eröfrade landet. Ty tåget var — så ville man åtminstone låta påskina — framför allt ett korståg. Men i ett bref af $\frac{3}{3}$ 1295 till romerske konungen Adolf af Nassau — den första

¹⁾ Bunge U. B. III. 169 a.

handling, hvori namnet Viborg framträder — framhåller konung Birger dessutom tågets handelspolitiska betydelse, i det han bland annat säger, att det nya fästet blifvit uppfördt till de „öfver hafvet seglandes trygghet och frid.“¹⁾

Men härmed var kriget på långt när icke slut. Det varade ännu i trettio år och under dess förlopp fick det nya fästet tvenne gånger pröfva sin styrka mot ryssarna. Första gången skedde det redan andra året efter dess grundläggning. Där om heter det i ryska krönikan: „Och de anföllo kraftigt staden om tisdagen i femte veckan af stora fastan (den 30 mars 1294) och en duglig karl Ivan Klekatschewitsch blef med ett skott från staden dödad och många blefvo sårade. Samma natt blef det för våra synders skull töväder, vattnet flödade under staden och hästarna hade ej något foder, och de tågade bort och kommo alla friska tillbaka.“²⁾ Slottet hade fått sitt elddop. Andra gången angrepo ryssarna det år 1322. „Då tågade“, heter det åter i ryska krönikan, „storfursten Juri med novgoroder till Viborg, den tyska staden, och angrep den med sex kastmaskiner, ty den var stark, och många tyskar i staden blefvo slagna, andra hängda och andra bortförda till Nisovska landet. Och sedan de stått en månad, belägrade och intogo den icke, men för våra synders skull stupade där några dugliga karlar.“³⁾ Äfven denna gång hade slottet med heder bestått pröfvet.

Slottets elddop
1294 och 1322.

Under den långa krigstiden hade emellertid Viborg redan hunnit spela en roll också i Sveriges inre strider. Konung Birger, som uppförat sin förmyndare och sitt enda stöd, Tyrgils Knutsson, åt sina bröders hämnd, hade åt dessa 1308 måst afstå de finska slotten, bland dem också Viborg. Emellertid synes konungen ej ens själf mera varit fullt säker om sin borg, efter som han beträffande densamma måste reservera sig för den händelse att han ej skulle kunna fullgöra sin förbindelse. Sannolikt hade han ej heller någon synnerlig lust att afsäga sig herraväldet öfver sin nya eröfning, hvilken han ock i en ny öfverenskommelse med

Dess roll i Sveriges inre strider.

¹⁾ Bunge U. B. I. 559.

²⁾ Suomi 1848 sid. 77.

³⁾ Suomi 1848 sid. 85. — Om tiden för denna belägring får man närmare underrättelse ur Chronologia vetusta, där det heter: 1322. Georgius magnipotens Rex Ruthenorum primo obsedit castrum Viburgense cum potestate magna in die Clare virginis — Eodem anno predictus Georgius commisit bellum cum castrensibus Wiburgensibus et ipse cum multitudine nimia confusus recessit ipso die Gorgonii maris. Belägringen skulle således varat från 12 aug. till 9 sept. Scriptores medii aevi I; 65.

bröderna 1310 fick behålla.¹⁾ Men när konung Birger 1318 blifvit störtad och Magnus Eriksson upphöjd på tronen, vägrade slottets dåvarande styresman, Efflerus, att afträda detsamma åt den nye härskaren. Man måste inleda formliga underhandlingar för återvinnandet af det „i hedningarnas gap liggande fästet“. Om hösten 1320 ackrediterades för detta ändamål såsom underhandlare å konungens sida slottshöfdingen i Åbo Lyder von Kyren och tvenne svenska stormän Peder Jonsson och Ernils Kettilbjörnsson. Men Efflerus ville icke utan lösen afstå borgen och Peder Jonsson måste låna 500 svenska mark af biskopen i Linköping för att återköpa densamma. Först efter Birgers död synes Efflerus öfverlämnat borgen åt Peder Jonsson, som nu blef dess styresman och troligen där förde befälet, då ryssarne gjorde sitt ofvannämnda andra eröfringsförsök.²⁾

Peder Jonsson slutförde — såsom vi framdeles ytterligare blifva i tillfälle att framhålla — det verk som Tyrgils Knutsson begynt. Under hans tid afslutades äntligen freden, vid hvilken han var en af underhandlarna. Det var främst den tyska hansan, som var intresserad af lugnets återställande i nordn. Dess handel hade mycket lidit under det långvariga kriget.

Nöteborgska
freden 1323.

Väl hade man från svenska sidan upprepade gånger tillförsäkrat de tyska köpmännen fri färd till Novgorod, men vanligtvis endast för en viss tid af året och under villkor att vapen och andra varor, som ansågos kunna stärka fienden, ej tillfördes honom. Det ser ock ut som om freden hufvudsakligast fäts till stånd genom hanseaternes förmedling, ty vid dess undertecknande i Nöteborg närvooro tvenne köpmän, den ena från Lybeck och den andra från Gottland.

I fredsbrefvet — enligt hvilket Karelen delades emellan de stridande, så att västra Karelen, väster om Systerbäck, Vuoksen och Saima tillföll Sverige, medan den uräldsta karelska bygden vid Ladoga fortfarande förblef under Ryssland — hette det bl. a.: köpmän skola fara utan hinder, af Tyskland, af Lybeck, af Gottland och Sverige till Novgorod, så å land som å vatten. Sveriges män och de af Viborg skola ej hindra köpmän och allehanda folk, som fredliga fara af Ryssland till Sverige, eller af Sverige till Ryssland. Vidare bestämdes att å ingendera sidan något nytt

¹⁾ Se fördragen emellan konungen och hertigarna ^{26/3}, 1308 och ^{20/7}, 1310. Rydb. Trakt. I, 165 och 174.

²⁾ Om underhandlingarna med Efflerus, se Rydb. Trakt. I, 195.

slott skulle få byggas i Karelen. Så hade — slutar traktaten — myklekonungen af Novgorod och alla af Novgorod tagit fred med Sveriges konung och alla af Sverige och Viborg.¹⁾

Efter ett århundrade af strider hade evig fred blifvit sluten. Den västerländska kulturen hade genom Tyrgils Knutssons segrar utsträckt sitt välde öfver en stor del af Östra Finland. Där, i de trakter, där „kristna landet återvände“, stodo nu Viborgs murar fasta.

Slottet uppfördes för öfrigt i den romaniska stil, som då för tiden var härskande i Europa och hvars hufvudbeståndsdelar utgjordes af donjonen eller kärnan, ett väldigt antingen fristående eller med muren sammanbyggt torn, en detsamma omgifvande inre mur (cingulum minus), emot hvars insida vanligen särskilda byggnader för slottsfolkets behof, förvaringsrum m. m. voro uppförda, äfvensom en yttre mur „mantelmuren“ (cingulum majus), inom hvilken den kringboende befolkningen under tider af oro och fara kunde finna en säker tillflykt och skydd. Området emellan de tvenne murarne hette „bourgum“, „bourg“ och utgjorde vanligen i de äldsta medeltidsstäderna själfva staden.²⁾ Alla dessa beståndsdelar funnos sannolikt ock ifrån dess första början vid Viborgs slott, kärnan, det stora fyrkantiga St. Olofstornet, inre muren med byggnaderna kring den inre borggården, de egentliga slottsbyggnaderna, äfvensom en längs stranden af den lilla ön löpande yttre mur. Att området emellan denna yttre mur äfvensom den inre och själfva slottet äfven här i äldsta tider torde utgjort den första staden, få vi i det följande närmare framhålla.

Slottets bygg-
nadsstil.

¹⁾ Nöteborgska freden afslöts $12\frac{1}{2}$, 1323. Rydb. Trakt. I 205.

²⁾ Se J. Ahrenbergs förslag till Viborgs slotts restaurering. Tidn. Östra Finland, n:o 148; $2\frac{1}{2}$, 1883.

Första kapitlet.

Tiden från 1323 till 1534.

Förlänings- och hansetiden.

(1323—1534).

Slottet, hvars grundläggning vi ofvan skildrat, gaf första upphofvet åt ett stadssamhälle, hvars lif under mer än tvenne sekler på det innerligaste var förbundet med dess öden. Till en början inneslutet inom själfva borgens murar utvecklade det sig senare vid sidan af densamma och under skyddet af dess mäktiga fästningsverk, tills det slutligen, omgjordadt med egna murar och torn, åter ingick såsom en del i den stora fästningskomplexen. Slottets höfdingar vöro dess suveräner, hvilka i fred och krig länkade det ännu jämförelsevis svaga och obepröfvade borgerskapets öden. Tack vare deras mäktiga skydd kunde inbyggarna i staden, på en tid då den nordiska handeln ännu helt och hållet låg i det utländska hanseförbundets händer, likväl arbeta sig upp till en efter förhållandena icke obetydlig blomstring.

Periodens all-
männa skap-
lynn.

De Viborgska slottsherrarnas politik gick också oafåtligt ut på tvenne mål, nämligen: att försvara och värna sitt herradömes och därmed rikets säkerhet mot österns barbarer, äfvensom att — trots utlänningarnes stora privilegier — bereda den under deras skydd stående staden möjlighet att, med begagnande af alla de fördelar dess utmärkta läge kunde erbjuda för handelns och näringarnas uppkomst, höja sig till välstånd och anseende. Under länsväsendets hägn kom sålunda Viborgs stad redan under medeltiden att intaga en betydande ställning i nordens kommersiella lif. Vi skola här i korthet återgifva förloppet af slottets och stadens oskiljaktigt med hvarandra förknippade öden, sådana de gestaltade sig under denna deras första period, under förlänings- och hansetiden med dess romersk-katolska kultur såsom bakgrund.

Huru Viborgs slott, detta de mäktiga „höfvitsmännens“ säte och den blifvande stadens upphof och fasta värn, såg ut under medeltiden, därom lämna källorna oss inga upplysningar. Att det redan från början, åtminstone till sina hufvuddelar, byggdes

Slottets utse-
ende under me-
deltiden.

af sten, därom äro dock häfderna ense. Det stora tornet S:t Olof torde helt visst varit en af de äldsta anläggningarna på ön. Dess grundstenar hade sannolikt blifvit lagda redan af Tyrgils Knutsson, om ock dess fulländande sedan tog långa tider i anspråk. Dess jättelika fyrkant reste sig högt öfver nejden, dominerande de omgivande sunden och stränderna. Det var slottets kärna, emot hvars fasta murar inga stenkulor eller fyrcylrar något förmodade, men från hvars högt belägna skyttehål död och fördärf väntade hvarje ovarsamt annalkande fiende. Näst denna „kärna“ utgjorde väl ock ringmuren eller — såsom den under medeltiden kallades — „mantelmuren“ en af slottets äldsta beståndsdelar. Lik ett bälte af granit omspann den hela den lilla ön, troligen i det närmaste följande den dåtida strandlinjen åt.

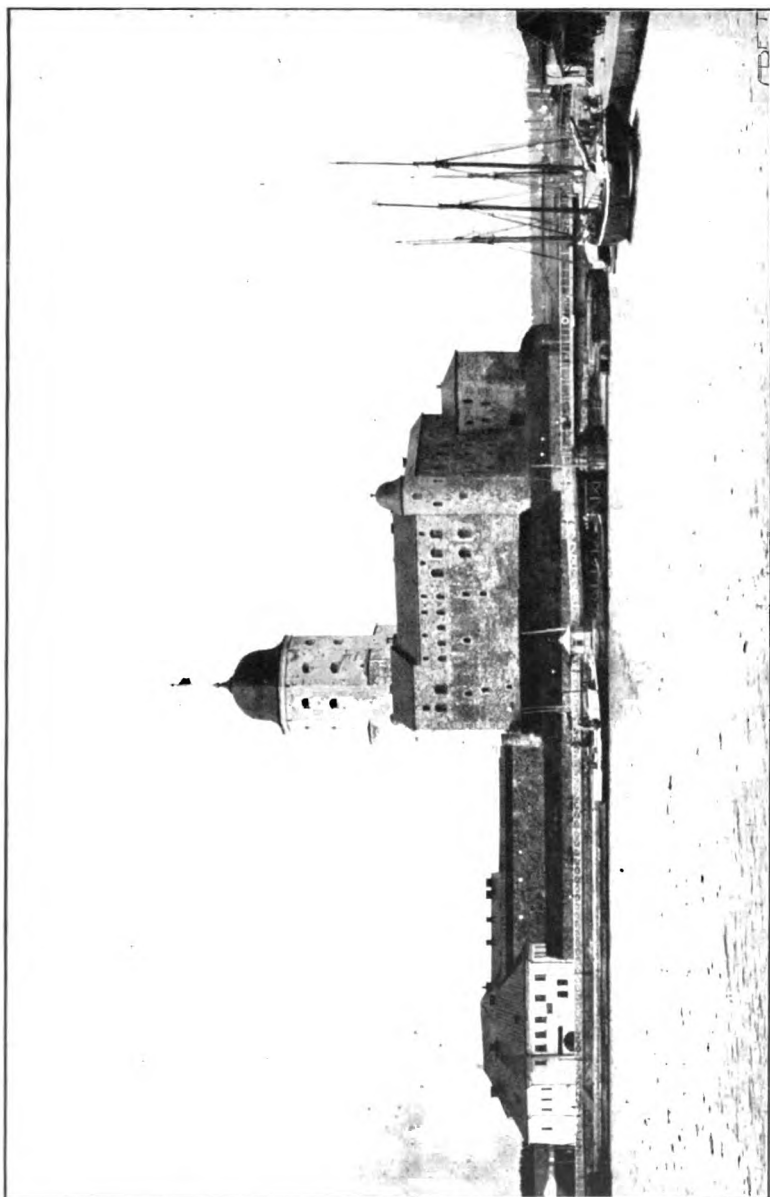
Inom omkretsen af denna ringmur, och vid foten af S:t Olofstornet, stodo väl redan i äldsta tider en mängd hus, några af sten, andra af trä, afsedda dels för militära ändamål, svennestugor, knektstugor m. m., dels för slottets ekonomi, stegerhus, slagtarehus o. s. v.¹⁾ I dess skydd hade ock till en början den icke obetydliga lösa befolkning, bestående af arbetare, handverkare, handlande m. fl., hvilken — utan att egentligen höra slottet till — likväl var oundgänglig för detsamma, nedslagit sina bopålar. Där var en brokig samling af hus och kojor, och sedd från höjderna på östra sidan sundet torde den lilla slottsön i verkligheten hafva tagit sig ut som en liten befästad stad.

Byggnadsföretag under Karl Knutssons tid.

Men dessa borgarestugor försvunno så småningom, allt efter som staden på andra sidan sundet börjat bebyggas. De öppna platserna emellan kärnan och mantelmuren upptogos af nya byggnader för slottets eget behof, uppförda i vida större skala än de äldre slottsbyggnaderna, och ombildades därigenom till verkliga borggårdar. Särskildt skall den praktälskande Karl Knutsson under sin höfdingetid egnat sig åt storartade byggnadsföretag, som väckte hans samtids beundran.

Han bygde sva kostelige på det fäste
Thet sanna alla som ther gäste
Och gjorde ther the skönaste maak;
Andra förtryta them hålla med taak,
Och lät dem mura omkring och förtinna
Att skönare slott skall man ej finna.

¹⁾ Sådana hus omtalas redan i de äldsta räkenskaperna från 1540-talet, t. ex. i den af år 1542.

VIBORGS SLOTT.
(NUVARANDE UTSEENDE).

Ehuru vi ej närmare känna, hvilka byggnader hafva honom att tacka för sin uppkomst, är det dock sannolikt att slottets hufvudbyggnad, från hvars höga fönster man hade en fri och vacker utsikt mot hafvet, åtminstone till sin hufvudsakligaste del är ett verk af Karl Knutsson.¹⁾ Här uppförde han väl de sköna gemak, om hvilka krönikan talar och hvilka, inredda med all den prakt den medeltida lyxen erbjöd, väl egnade sig för det glada hoflif, hvarmed den ridderlige slottsherren omgaf sig. Ifrån dessa salar spred sig då i Karelen fjärran bygder ett skimmer af Sydeuropas feodala idrotter och ridderliga plägseder.

Tottska vapnet i Viborgs slott.

Också Karl Knutssons efterträdare, den kraftfulle krigshöfdingen Erik Axelsson (Tott), nedlade stora kostnader på slottets bebyggande. Det är dock troligt att denne väldige fästningsbyggare, som genom anläggandet af Olofsborgs fäste i Savolaks rest sig ett oförgätligt minnesmärke i våra häfder, egnade större uppmärksamhet åt slottets befastande med nya murar och torn, än åt dess förseende med salar och gemak. Om hans och hans bröders glansfulla tidevarf vittna ännu flere i stentaflor inhuggna vapensköldar med det Tottska vapnet, hvilka finnas inmurade i det lilla hörntornets fönsternischer²⁾. Tott blef ock genom an-

Erik Axelssons
byggnadsverk-
samhet.

¹⁾ Hackman, A. Wiborgs slotts byggnadshistoria. Manuskript i Fornm. för.

²⁾ Lars Axelssons (Tott) bref ²²/₃, 1481 i Stjerneldska samlingen i Uppsala bibliotek äfvensom Hackman: Wiborgs slotts byggnadshistoria.

läggandet af stadsmuren, hvarigenom han liksom förenade slottet och staden till en enda fästningskomplex, — så att säga — det medeltida Viborgs andra grundläggare, för så vidt afseende fästes vid ortens betydelse såsom en befästad plats.

Slottets murar
och torn.

Under tidernas lopp hade väl ock den gamla „mantelmuren“ på slottsholmen, som ursprungligen torde varit jämförelsevis låg och sedermera här och hvar blifvit inbyggd i de nya anläggningarna, försetts med torn och bålverk: „kurtornet“, sannolikt det emot staden vettande lilla tornet, som hade sitt namn däraf, att

Stureska vapnet i Viborgs slott.

man där „kurade“ eller höll vakt på den annalkande fienden, „brendetornet“, också det beläget på mursträckan mot stadssidan, „paradistornet“ o. s. v.²⁾ — hvilka alla såsom nämnda redan i de äldsta räkenskaperna från 1500-talet torde varit af medeltida ursprung. Enligt konung Kristierns bref till påfven af 1457 var ju Viborgs slott, detta kristenhetens celebra klenodium, redan då befäst genom en beundransvärd rad af murar och torn.³⁾ Utanför muren funnos ett par vindbryggor, förenande borgen såväl åt

²⁾ Dessa torn nämnas i 1548 och 1549 års räkenskaper. Måhända fanns ock skrifvarstugutornet, som nämnes 1552, redan under medeltiden. Att kurtornet och St. Olofstornet ej kunna vara identiska framgår af 1561 års räkenskap, där hvartdera tornet nämnes särskildt.

³⁾ Miro murorum et turrium ordine munitum. Kon. Kristierns bref till påfven Calixtus ²¹/₂, 1457. *Scriptores rerum danicarum medii ævi*. Langebek VIII, 381.

öster med staden som åt väster med den på nuvarande Monreposlandet belägna slottsladugården.

Sålunda hade slottet småningom rest sig på den lilla holmen. Under två och ett halft århundrade hade den ena byggnaden efter den andra tillkommit, än stående sida vid sida med sina äldre grannar, än utgörande en fortsättning af desamma, än utskjutande vinkelrätt ifrån muren, än på sin längdsträckning sammangående med denna, hvilken buktig och skroflig som den var ofta nog fick tjäna som de nya husens yttre vägg. Hvarje generation hade byggt efter sin tids behof och staplat sten på sten utan att synnerligen bekymra sig om symmetri och arkitektonisk enhet. Men denna oregelbundenhet, så karaktäristisk för en medeltida borg, där det ena tornet kunde vara rundt, det andra fyrkantigt, det ena af sten, det andra af trä, den ena väggen rät, den andra buktig, vann sin enhet genom det väldiga St. Olofstornet, medelpunkten för alla dessa massor af granit, och den gamla mantelmuren, denna fasta gördel, som omslöt hela detta virrvarr af hus och murar till en värld för sig. Såsom sådant var Viborgs slott hela medeltiden igenom nordens fastaste borg ¹⁾.

Dess feudala
karaktär.

Slottet var — såsom redan nämndes — stadens upphof. Trots den obetydliga ytvidd slottsön erbjud — dess längd är nu 90 famnar i öster och väster, dess bredd 65 famnar i norr och söder, och i äldre tider, då vattnet stod mycket högre, måste den varit något mindre än nu — fanns där dock utrymme ej blott för det egentliga fästet utan ock för den börjande staden. På äkta medeltida vis gytttrade sig väl kring hufvudborgen, som låg på den backiga öns högsta punkt, en mängd stugor och pörten, i täta grupper sträckande sig ända ned till mantelmuren

Slottet och staden
identiska.

¹⁾ Slottet tilldelas redan i ett påfvebref af $2\frac{1}{2}$ 1392 epitetet »solenne castrum». I ett annat dylikt bref af $\frac{2}{3}$ 1403 kallas det »inexpugnabile castrum». Se Karlsons afskrifter från Vatikanska arkivet. Uti ofvannämnda kon. Kristierns bref till påfven Calixtus kallas det likaså »Catholicorum inexpugnabile defensorium.»

Slottets försvarsattiralj bestod väl i början af kastmaskiner, med hvilka stenar och andra projektiler slungades mot fienden. Ett sådant skott var det väl, af hvilket vid 1293 års belägring den duglige karlen Ivan Klekatschewitsch och den tappra och präktige mannen Felix funno sin bane. Men så småningom spred sig kändomen af eldvapnen till nordén. Redan 1429 hade Krister Nilsson i sin tjänst en »bysseskytt» (Hildebr. U. B. VIII; 18), 1482 införskref Lars Axelsson Tott från Danzig krut, byssor och harnesk, hvilka man ej med fördel kunde köpa i Riga och Reval. Följande året upptager slottets inventarium, utom armborst och järnhakar, äfven lodbyssor och en god fjärding pulver.

på stranden. Här bodde slottsherrens civila tjänare, hans tyska köpmän, handtverkarne och arbetsfolket, som behöfdes vid de ständiga byggnadsarbetena på borgen. Sannolikt hade ock en del af inbyggarna från det „gamla Viborg“ skyndat att bosätta sig i den nya borgens skydd. Detta var Viborgs stad i dess första början.

Att Viborgs slott och stad sålunda en gång varit — så att säga — identiska, framgår ovedersägligt af urkundernas vittnesbörd. I de ryska krönikorna kallas slottet, då fråga är om belägringarna 1293 och 1322, helt enkelt stad, „gorod“, d. v. s. det var ej blott en borg, utan en befäst ort i samma mening som t. ex. de forna karelska „linnat“. När ryssarne under sina senare härtåg funno en stadsanläggning på halfön på södra sidan om sundet, kallade de den, alldeles följdriktigt, förstad eller „ohaben“. ¹⁾ I särskilda latinska dokument från slottets äldsta tid kallas också dess inneånare städse „castrensens“ d. v. s. „borgmän“, ett ord som enligt medeltida språkbruk afsåg icke blott borgens besättning utan ock dess borgerliga befolkning. Ja — i den svenska öfersättningen af nöteborgska fredstraktaten återgifves detta ord t. o. m. rätt och slätt med „borgare“ ²⁾, ett uttryck, som tydligen gifver vid handen att slottet såsom sådant redan 1323 inom sina murar inneslöt en befolkning, som idkade handel och andra stadsmannanäringar. Och slutligen, då det uti fredsfördraget 1343 emellan Sverige och Estland talas om Viborgs slots lagar och rättigheter, kan med dessa — såsom vi framdeles bli i tillfälle att uppvisa — omöjligen afses något annat än de handels- och andra förmåner slottet såsom stad betraktadt sedan gammalt åtnjöt i Reval och Estland ³⁾.

Utflyttningen
från slottet.

Men snart blef utrymmet på den lilla slottsholmen, hvilken alltmer upptogs af anläggningarna på slottet, alldeles för trångt för den borgerliga befolkningen, och nödvändigheten tvang den ena efter den andra att söka sig bostad utom murarna. Att man härvid riktade sina blickar på den klippiga halfö, som på andra sidan sundet i sydost sträckte sig upp emot slottet, berodde väl främst på de goda hamnförhållanden där stodo till buds. Ty eljest var platsen föga lämplig för en stadsanläggning. Kala höjder och klippväggar upptogo större delen af udden.

¹⁾ Akiander, Ryska annaler. Suomi 1848, sid. 77, 85, 100, 136.

²⁾ Rydb. trakt. I, sid. 448.

³⁾ Grönblad. Nya källor 2.

Endast vid stränderna fanns ett på sina ställen tämligen smalt bälte af jämnare mark, som utan större svårigheter kunde bebyggas.

När de första nybyggarna här nedslogo sina bopålar, därom Den nya staden. förmåla hvarken häfder eller sägner. Måhända skedde det under den kraftige slottshöfdingen Peter Jonssons tid, då man kände sig säker genom den vunna freden. Den gamla tradition, hvarom vi förut talat, förlägger ju till denna tid Vipunens öfverflyttning från Suomenvedenpohjas strand till udden gent emot slottet och motiverar hans emigration därmed, att hans förra bostad då genom de nykomna svenskarna blifvit honom beröfvad. Måhända få vi tolka fornsägnsens ord sålunda: att den gamla staden, hvars invånare väl så småningom tagit sin tillflykt till borgen, nu blifvit så godt som öde, hvarefter dess underlydande mark, Linnasaari, lagts under slottet och de öfriga där måhända ännu kvarvarande inbyggarna tvungits att bosätta sig på den gentemot slottet liggande halfön, hvilken icke tagits i beslag af kronan. Men huru det än må hafva förhållit sig med denna af traditionen omförmålda öfverflyttning från det gamla Viborg till det nya, torde dock öfverbefolkningen på själfva slottet hafva utgjort främsta orsaken till den nya stadens tillkomst.

Det dröjde ej länge innan den nya kolonien var ansenlig Dess tillväxt. nog för att kunna kallas stad. Redan 1336 höra vi första gången i handlingarna talas om en „civitas“ Viborg, i hvilken Peter Jonsson tillåter Revalboarne idka handel ¹⁾. 1351 hade ryssarne, då de återigen stodo utanför Viborg, framför sig icke blott slottet, utan ock en förstad, „ohaben“. 1367 kallas väl den nya anläggningen ännu blott fläck, „locus“, ²⁾ men tjugu år senare, 1387, benämnes den uttryckligen stad, och det heter, att befolkningen där på sista tiden varit i tilltagande ³⁾. 1403 får den stadsprivilegier.

Hvar den första stugan reste sig, känna vi lika litet som Dess byggande och topografi. tiden när den byggdes. Köpmännen och affärsmännen, som funnit det för trångt uppå slottet, slogo sig antagligen med förkärlek ned antingen på uddens norra strandbrädd, där skutorna, som

¹⁾ Bunge. U. B. II, 777.

²⁾ Hanserecesse I, 397; III, p. 18.

³⁾ A. H. I, 8.

trafikerade den urgamla farleden öfver Suomenvedenpohja och Ylivesi till Vuoksen, lade till, och där troligen sedan urminnestider landsvägen från Karelen slingrade sig fram, eller ock på uddens västra strand, som utanför slottet erbjöd en ypperlig hamn för de främmande gästernas och deras egna utrikes gående fartyg. För handtverkarne och arbetarne fanns sålunda icke utrymme annorstädes än på de längst bort belägna södra sluttningarna vid hafvet, där vi ännu långt in i nya tiden finna stadens handtverkarkvarter vara beläget. I hästskoform slingrade sig sålunda den nya staden längs stränderna rundt omkring berget, som fyllde halföns inre.

Kyrkan.

Den första offentliga byggnaden var sannolikt kyrkan, och vi hafva ingen anledning tro att den ej redan från början skulle blifvit anlagd på den jämförelsevis öppna strandplatån i väster, där den i senare tider befann sig. Den låg där — så att säga — midt i byn, vid halfcirkelns krökning, på ungefär lika afstånd från de yttersta gårdarna vid södra och norra stranden. Möjligen fanns den till redan 1352, då Viborgs kyrkoförsamling första gången nämnes. Säkert nämnes den redan 1403 ¹⁾ och var då helgad åt S:ta Maria och S:t Olof. Måhända till en början uppförd af trä, nedbrann den vid stadens förstöring af ryssarne 1411 totalt, hvarför påfven ^{18/1} 1418 utlofvade sju års aflat åt alla dem, som besökte templet och ihågkommo detsamma med gåfvor för dess återuppbyggande ²⁾. Prydd af Karl Knutsson och begåfvad med rika donationer ³⁾, förstördes den gamla kyrkan ånyo vid stadens brand 1477. Nu uppbyggdes templet af sten, såvida det icke skett redan förut. Det var onekligen en af de minnesrikaste händelserna i stadens medeltida historia, då den nya byggnaden 1494 invegs för sin höga bestämmelse. „Folk både nära och fjärran, veten att detta tempels hvalf upprestes år 1494“ — så

¹⁾ ^{17/} 1403. K. H. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet. Kallas då „parochialis ecclesia opidi Wyburgensis“.

²⁾ ^{18/1} 1408. Karlssons ofvannämnda afskrifter. Kallas där „parochialis ecclesia beate Marie et Sancti Olai in Wijburg“.

³⁾ Att kyrkan på denna tid blifvit restaurerad och utrustad med donationer, framgår af uttrycket i påfvebrevet ^{8/} 1449 (Karlssons afskrifter), där det heter: Rex prefatus construit et construi facit notabilem et solempnem ecclesiam competenterque de bonis sibi a deo collatis dotavit.

lydde den triumferande inskription¹⁾, hvilken i latinska verser tecknad å kyrkans pelare skulle för kommande generationer tälja om detta storverks lyckliga fullbordan. Enligt medeltida sed funnos i kyrkan särskilda prebenden, hvilka inrättade af mäktige män till vissa helgons ära hade sina egna präster och underhöllas med räntorna af donerade jordagods. Sålunda var där ett altare helgadt åt Johannes döparen, den helige Erasmus och Sancta Anna, ett annat åt alla heliga änglar, Johannes evangelisten och jungfru Katarina, ett tredje åt alla helgon, apostlarna Petrus och Paulus äfvensom Maria Magdalena, ett fjärde åt S:t Erik och S:t Henrik o. s. v.²⁾ Vid de talrika vigilier och mässor, som förrättades vid dessa altaren, utvecklades väl, i öfverensstämmelse med den medeltida katolicismens bruk, en icke ringa prakt.

¹⁾ Inskriptionen lydde, enl. uppgift i Palmsköldska samlingen på universitetsbiblioteket i Uppsala, i sin helhet sålunda:

Wiburgense templum. Hi versus extant scripti in columnis templi Wiburgensis.

Gentes scitote propinqvæ sive remotæ
 Quod testudo natu fuit huic templone locata
 Anno milleno CD sub nonaqvegeno
 Quarto structura numeri qvi certificantur
 Quo castellanus miles Nicolaus Erichson
 Tempore plebanus Dnus Dothleus eodem.
 MCD monstrant annos Dni simul XC
 IIII quatuor ac hujus templi perfectio scitur.
 Anno milleno ecce bis duo nonaqvegeno
 Sub quarto Christi testudo loco datur isti.

²⁾ De tre försträmda prebendena omnämnas i påfvebrefvet ²/₇, 1449 (Karlssons afskrifter), det fjärde ²/₇, 1448 såsom då nyligen inrättadt (A. H. III, 64). Dessutom hade Tord Bonde ²/₇, 1415 stiftat ett prebende till „Guds, vår frus, St. Johannis och St. Katarinas ära, hvilket dock torde vara detsamma, som det andra i ordningen af de ofvannämnda prebendena (A. H. II, 34). Prebendet kallades ¹⁵/₇, 1422 St. Johannis och Mariæ Magdalænæ (A. H. II, 45). Af gods, som donerats dessa prebenden må nämnas: Ravalsö i Ingo och Mukakulla i Kyrkslätt ²/₇, 1415 af Tord Bonde till det af honom då stiftade nyssnämnda prebendet; Degernäs i Pojo ¹⁴/₇, 1422 af Tords arfvingar till St. Johannis- och Maria Magdalenaprebendet; Naistenkaivo (Papula) hemman ²/₇, 1448 af Karl Knutsson till St. Eriks o. St. Henriks prebenda, för den händelse dominikanerklostret, som egentligen fick godset, skulle upphöra. (Se nyssnämnda bref i A. H.). Dessutom finnes från början af 1500-talet en förteckning öfver „Mariæ Magdalænæ prebendegods, som salige Her Sten Sture under Spettalen i Wijborg giffuit haffwer“. De voro 27 i Viborgs socken, 1 i Jääskis, 7 i Äyräpää, 1 i Vederlax, 3 i Veckelax, 9 i Pyttis, summa 48 hemman. Enligt samma förteckning hade St. Annaprebende i Viborg 4 gods i Viborgs socken, 1 i Jääskis, 4 i Borgå socken summa 9; äfvensom Katarinaprebendet 12 gods i Viborgs socken, 5 i Ingå, 6 i Kyrkslätt, summa 21 gods. Magdalenaprebendet hade slutligen ock några ängar i Viborgs socken. (Statsarkivets afskrifter).

Rådhuset.

Länge och väl förblef väl kyrkan det enda centrum det under slottsmyndigheternas befallning stående nybygget bestod sig. Men när det af förstaden blifvit en kommun, fick den ock en ny härd för sina allmänna sträfvanden. Rådhuset eller kurian blef nu det världsliga livvets medelpunkt, likasom kyrkan var det andliga livvets. På medeltida vis var stadshuset afsedt att tjäna ej blott såsom samlingsplats för stadsstyrelsen utan ock

Gammal stenbyggnad å Vaktornsgatan 12, hvilken antagligen varit stadens medeltida rådhus.

såsom ett vårdtorn för borgerskapets säkerhet. Uppfördt såsom det troligen från början var på högsta höjden af berget, i den trakt där i våra dagar Vaktorns- och Fresegatorna korsas, utgjorde det i ännu högre grad än kyrkan en medelpunkt för staden. Därifrån kunde man öfverblicka de spridda stadsdelarna, som i halfcirkelform gömde sig vid foten af berget. Därifrån kunde man speja långt ut öfver landskapet i sydost och iakttaga den fruktade fiendens annalkande. Därifrån kunde man slutligen ock följa den väntade seglarens färd, då den lastad med dyrbara varor öfver hafs fjärden sökte sig väg till hamnen vid staden.

Med det nära därinvid stående vakthuset och sin „rädklocka“, hvars ljud kallade borgerskapet till gemensamma öfverläggningar och varskodde detsamma för hvarje hotande fara, såväl af eld som af fiender, påminde Viborgs medeltida rådhus i sanning om de västerländska städernas namnkunniga stadshus med deras höga „bergfrider“. Vi hafva skäl till antagandet, att det stadens gamla öfvergifna stenhus, som ännu nämnes på 1590-talet och hvars plats öfverst på berget finnes angifven på de äldsta stadsplanerna, just varit dess medeltida rådhus. Ännu i den stund som är finnes på den af kartorna angifna platsen inne på gården n:o 12 vid Vaktornsgatan och undanskynd af det väldiga moderna stenhus, som nu reser sig strax framför detsamma, en gammal stenbod, hvars kullerstensväggar, på flera ställen reparerade med inlägg af tegel, vittna om dess höga ålder. Det råder knappt något tvifvel därom, att vi ej i dessa skröpliga murar hafva för oss de sista lämningarna af det hus, som fordom burit det stolta namnet „curia viburgensis“. ¹⁾

Kyrkan och rådhuset voro stadens sannolikt äldsta och helt visst dess förnämsta offentliga byggnader. Men redan tidigt nämnes där ock en skola äfvensom något senare ett gilleshus — tvänne byggnader, hvilkas lägen dock icke numera kunna bestämmas. Då emellertid traditionen förmåler att det lilla, helt säkert från medeltiden härstammande gråstenshus, som ännu står att ses på Kejsargatan 8, fordom varit ett kloster, hvarjämte befolkningen intill senaste tider plägat kalla detsamma kyrka,

Skolan och gilleshuset.

¹⁾ Antagandet att detta varit stadens forna rådhus stöder sig närmare på följande grunder. 1555 ville Gustaf Vasa att ett blockhus skulle byggas på det höga bärget, „där rådstufvan står“, så att man därifrån kunde skjuta åt alla sidor öfver staden (Arv. Hdlr. VIII, sid. 310). Rådhuset måste således varit beläget på högsta spetsen af berget, hvilken just befinner sig i den trakt, där det gamla magasinet står. På de äldsta stadskartorna finnes här angifven en offentlig byggnad, som af de dubbla konturstrecken att döma varit af sten. Någon annan offentlig byggnad har — oss veterligen — ej under 1500-talet stått å denna plats än rådhuset, hvilket således teckningen å kartan måste afse. — Ännu ett bevis. 1542 byggdes ett fånghus eller en s. k. „kista“ vid rädklockan invid det gamla rådhuset. Sedan ett nytt rådhus vid medlet af 1500-talet uppförts, synes denna „kista“ fortfarande stått kvar på sin plats. I 1595 års stadsräkenskaper talas om „stadsens stenhus vid kistan“. Således vore äfven häraf att döma stadens forna rådhus och dess senare ofta nämnda „gamla förfallna stenhus“ identiska. Och utan tvifvel afser teckningen å kartan, som tydligen passar in på ofvannämnda stenbod, just detta hus.

kirkko¹⁾ — en benämning som ofta tillades gillesstugorna, „killan-kirkot“ — föreligger en möjlighet, att vi här hafva för oss stadens medeltida gillesstuga, där de själamässor och vigilier höllos, hvilka gillesbröderna 1485 instiftade och som stadens skolmästare åtog sig att ombesörja med biträde af sex af sina elever eller smådrängar.¹⁾

Gråbrödra-
klostret.

Slutligen funnos i hvardera ändan af staden, i trakter, som åtminstone under periodens tidigare skede ännu måste betraktats såsom dess utkanter, tvenne märkeliga byggnader, hvilka icke litet bidrogo att gifva densamma dess medeltida prägel, nämligen de båda klostren. På norra stranden till vänster om karelska vägen, då man kom från slottet, låg — på sedermera ryska skolans tomt — det gamla fransiskaner- eller gråbrödraklostret. Nämnt redan 1403 synes detta kloster, som troligen i likhet med stadens andra offentliga byggnader ursprungligen varit uppfördt af trä, på 1440- och 1450-talen blifvit — såsom man under medeltiden uttryckte sig — muradt, d. v. s. byggdt af sten. Kyrkoherden Makerland i Äyräpää testamenterade nämligen 1445 till dess „byggning“ 10 silfverskålar och 4 hästar, tilläggande, „och vill gardieknen mura klostret såsom han hafver sagt, då ser jag gärna att det kommer där till byggning“.²⁾ Troligen verkställdes ock byggnadsarbetet vid denna tid, eftersom någon nybyggnad af klostret icke senare omtalas. I klosterkyrkan, som enligt teckningar på 1640-talets kartor var uppförd i medeltida kyrkostil med murgafflar på de yttre väggarna, skulle „i evig tid“ hållas tre mässor årligen för den mäktige höfdingen Erik Axelssons själ, såsom han bestämde på sin sotsäng, några veckor före sin död 1480.

¹⁾ A. R. Hirns bref till K. A. Bomansson ¹²/₄ 1868 i Topografiska saml. i Statsarkivet. 1567 nämnes „gijlle stuffvurnanna“, 5299; 52 v. Ordet ser här nästan ut som vore det i pluralform. Huruvida dock mer än en gillesstuga funnits, är osäkert. Däremot nämnes i 1540 års räkenskaper: St. Anne och St. Katarinegårdar i 1sta kvarteret.

²⁾ Klostret nämnes första gången i trenne påfvebref, ett af ³⁰/₄ 1403, och tvenne af ⁹/₈ 1403. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet. Dock torde klostret redan då någon tid existerat. Af uttrycket „gamla klostret“, såsom det senare ofta kallades, i motsats mot dominikanerklostret, kunde man nästan tänka sig möjligheten att det blifvit grundlagdt redan förr än det sistnämnda, således före 1392.

Se vidare om detta kloster: Leinberg: De finska klostrens historia. Det hade följande gods: Nora, Albrektsö, Uskiniemi, Jurkila, 2 gods i Äyräpää, Metsola (F. S. A. 36; 49—50).

På motsatta sidan af staden, i dess yttersta sydligaste hörn, ej långt ifrån hafsstranden, låg åter dominikaner- eller svartbrödraklostret, till hvars inrättande — med kyrka eller „orato-

Svartbrödra-
klostret.

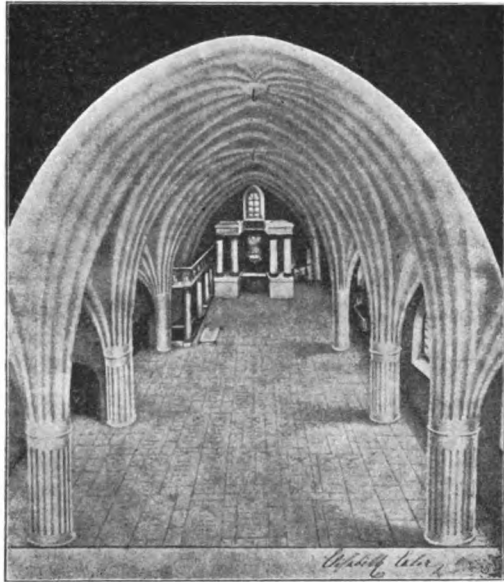

Vägg, hörande till grämunkklostrets refektorium]

rium⁴, begravningsplats, klockstapel, trädgård m. m. — påfven 1392 meddelat sitt bifall.¹⁾ Till en början sannolikt bestående, också det, endast af träbyggnader, fick klostret efter 1477 års brand, som måhända förstört detsamma, sin rymliga stenkyrka,

¹⁾ ²²/₂, 1392. Karlssöns afskrifter ur Vatikanska arkivet.

hvars uppförande påbegyntes år 1481.¹⁾ Det var en äkta medeltida klosterkyrka, som med sina götiska hvalf, hvilande på låga pelare, och med sitt ur de små fönstren endast svagt belysta inre på den inträdande måste gjort ett på samma gång upphöjande och nedtyngande intryck. Vid den norra väggen befunno sig några mindre rum, måhända munkarnes refektorium och

Klosterkyrkans eller det forna svartmunkklostrets inre före ombyggnaden 1828.

dormitorium, hvilka vid kyrkoreparationen 1828 förenades med sjelfva kyrkan. En inskription, som till åminnelse af dess grundläggning inhöggs i sten ofvanför västra ingångsdörren och som, ehuru nedtagen, ännu finnes i behåll, vittnar om samtidens stolt-

¹⁾ Sälunda måste väl tolkas följande nära ingångsdörren förut befintliga distikon:
MCD simul L ter et X superaddito unum
artificum manibus opus inceptum æviternum.

Omkr. 1490 torde klostret uppbrunnit, enär 1491 rekommendationsbref utfärdades för klosterbrodern Henrik Lelle och en annan munk att i Liffland samla bidrag för dess återuppbyggande. I ett senare bref af ^{20/1} 1493 säges ock att bröderna ej hade tillräckliga medel för restaurationen. Lagus: Ur Viborgs historia, 47. Klostrets gods voro: Nurmis, Korpolans, Papula, Räikköin, Roppa, Kaistlax och Lihaniemi ängar (F. S. A. 36; 49—50) äfvensom Haiko, bortsåldt 1451.

het öfver detta „æviternum opus“, verk för evig tid, hvars murar ännu, trots otaliga eldsvådor och ombyggnader, resa sig på sin plats, utgörande ett af stadens äldsta historiska minnesmärken.

Med sin kyrka främst på udden och med sitt rådhus, som från sin höjd dominerade det hela, utgjordes staden för öfrigt af en mängd oansenliga på sina ställen troligtvis tämligen tätt hopgyttrade hus, hvilkas oregelbundna rader sträckte sig längs stranden nedanom berget från det ena klostret till det andra. De flesta husen utgjordes väl af torftäckta stugor och rökpörten, omgifna utan någon ordning af ännu torftigare byggnader, stall, fåhus, svinstior m. m. Hvar och en hade sannolikt i början fått intaga hurudan tomt han ville och bebygga den allt efter som han fann för godt. Gårdarna liknade sålunda mera bondgårdar på landet än stadsgårdar i modern bemärkelse.

Stadens byggnadssätt.

Efter urgammal landssed buro de ock sina egna namn. Där fanns t. ex. i närheten af rådhuset en gård, som hette „Vankila“, troligen så benämnd, emedan den låg invid „stadskistan“ eller fängelset. En annan gård i samma trakt kallades „Pysylä“, måhända därför att staden, som troligen under den senare medeltiden redan bestod sig egna „byssor“, förvarade dessa dyrbara pjeser i något närliggande hus. Nere vid stranden rakt framför rådhuset låg Pampala gård, som sedermera gaf sitt namn åt ett af stadens murtorn. I trakten af hamnen fanns en gård med det betecknande namnet „Haminala“, och ytterst på udden eller „skatan“ i väster synes „Katapää“ gård, hvars namn således torde vara liktydigt med „Skatudden“, varit belägen. Vid sundet, gent emot slottet, funnos „Kalliola“, „Laskola“ och „Kondula“ samt i norr vid karelska vägen „Hinnola“, „Kokkila“, „Kynnäpää“, „Mattila“, „Pelkola“, „Roskala“ m. fl. gårdar, äfvensom längst borta, sedan bosättningen redan trängt förbi gråbrödraklostret, „Kultalagård“ i trakten af nuvarande runda tornet.¹⁾

Gårdsnamn.

Men så landtlig än staden såg ut till det yttre och så hvarandra lika än dess stugor öfver hufvud torde varit, fanns där dock helt visst redan under medeltiden en och annan gård, som genom sitt byggnadssätt stack af emot mängden. Hus med s. k. „svalar“ eller „borgstuguloft“ nämnas ännu långt senare i staden, hvadan

Svalar och borgstuguloft.

¹⁾ Alla dessa gårdsnamn återfinnas i de äldsta stadsräkenskaperna och därtill ännu följande: i 1:sta kvarteret Hilsko, Luiskala, Paikkala, Pausula, Gerdilä, Kempilä, Hortula, Pakarila, Kokkila; i 2:dra kvarteret Kiiskilä, Hepola, Tuimala, Vihkola; i 3:dje kvarteret Kaivola, Hallikkala; i 4:de kvarteret Otila, Hojala, Häsälä, Kumila, Maitola, Mulila, Pimpula, Toivila. Om kvarterens läge se nedan.

vi hafva all anledning antaga att dessa för Tysklands äldre städer så karaktäristiska byggnader, hvilkas öfra våning sköt fram öfver den nedra, hängande ut öfver gatan, icke heller saknades i det medeltida Viborg. Annat kunde ju ej heller gärna vara fallet i en stad, där redan då så många tyska köpmän slagit sig ned.

Stenhusen.

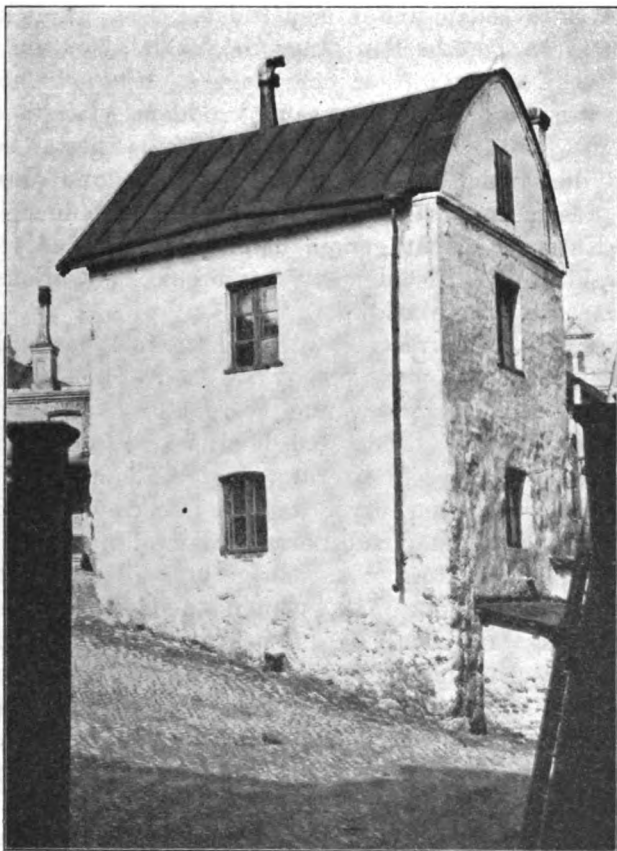
En och annan förmögen man byggde sig t. o. m. hus af sten. De uppfördes vanligen af gråsten, med boningsrummen

Medeltida stenhus å tomten Kejsargatan 10.

ofvanom en undre fast sluten bodvåning. För ett modernt öga te sig dessa gamla medeltidsstenhus, af hvilka icke så få ännu finnas kvar, högst egendomliga. De flesta äro byggda i kubform, i likhet med det lilla stenhuset å Kejsargatan 10, men några se, i anseende till sin höjd, nästan ut som fästningstorn, t. ex. det inne på Cloubergiska gården vid Fresegatan. Andra åter, såsom det numera under benämningen gamla biskopshuset kända stenhuset, hvilket redan på 1760-talet ansågs vara 400 år gammalt och således borde datera sig från senare hälften af 1300-talet, frappa besökaren genom sina fasta väggar, hvilka

äro tjocka som fästningsmurar. Under byggnaderna funnos ofta stora hvälfda källare, stundom t. o. m. försedda med brunnar.¹⁾ Alla dessa hus voro synbarligen byggda med tanke på att erbjuda sina inbyggare den största möjliga säkerhet under en tid, då

Gammalt stenhus å tomten Frescgatan 12.

krig och örlig ständigt satte stadens tillvaro på spel. Alla vittna de ock genom den snedå riktning, i hvilken de stå till de omgifvande moderna byggnaderna, att de härröra från de aflägsna tider, då någon reglering ännu icke öfvergått staden.

¹⁾ Såsom exempel på sådana källare må nämnas de under stenhuset å tomten Nyportsgatan 5, hvarest ock en brunn eller vattenreservoar förekommer.

Gatorna.

Gatorna i den gamla staden voro naturligtvis likaså krokiga, som tomterna voro oregelbundna och husen torftiga. Därtill kunna vi sluta vid en blick på den äldsta kända plankartan öfver staden, hvilken — utvisande dess topografiska utseende före regularitetens införande — troligtvis i hufvudsak återger förhållandena sådana de voro redan under medeltiden. Den urgamla karelevägen, som från Papulasidan längs Salakkalahtis strand slingrade sig fram förbi kärret i öster och längs stadsbergets norra sluttning fortsatte bort till „Katapää“ på uddens yttersta spets, var väl stadens första hufvudgata. Emedan de flesta köpmännen bodde vid densamma kallades den ock, åtminstone senare, tyska gatan.¹⁾ Såsom fortsättning till densamma buktade sig en annan väg från Katapää framåt genom hamntrakten och så vidare förbi svartbrödraklostret, tills den försvann bak Pantsarlakshöjderna, ledande hän till Itärantasidan.

Tvärgator.

Senare då gårdarna med den tilltagande bosättningen här och hvar började tränga upp på de högre belägna platserna, tillkommo så småningom tvenne tvärgator, hvilka tvärs öfver berget förenade de vidt skilda stadsdelarna med hvarandra. Backig och krokig, rättande sig efter terrängförhållandena, banade sig den ena af dessa fram öfver berget i riktning från norr till söder. Börjande ungefär vid norra ändan af nuvarande Vattenportsgatan, gick den först i sned båge upp till rådhuset, där den, bildande båge åt motsatt håll, svängde ned till trakten af nuvarande Nyportsgatans sydliga ändpunkt. Invid densamma lågo, förutom rådhuset, hvars västra gafvel vette mot gatan, det gamla stenhus, som numera är katolsk kyrka, äfvensom det förut nämnda stenhuset å Kejsargatan 8. Vi kunna af dessa ännu kvarvarande hus få en ungefärlig föreställning om denna gatas S-formiga sträckning. Denna „korsgata“ genomskars af en annan från Katapää trakten förbi kyrkan öfver berget mot öster ledande väg, den nuvarande Katarinegatans första föregångare, hvilken stundom i motsats till Karja- eller Nedragatan benämndes „Öfragatan“.²⁾ Vid densamma låg det förutnämnda stenhuset å nuvarande Cloubergiska gården, hvaraf vi kunna finna att den gamla gatans sträckning var något sned i förhållande till den nuvarande. Emellan dessa hufvudgator torde redan under medeltiden, i likhet med hvad senare var fallet, funnits en mängd krokiga återvänds-

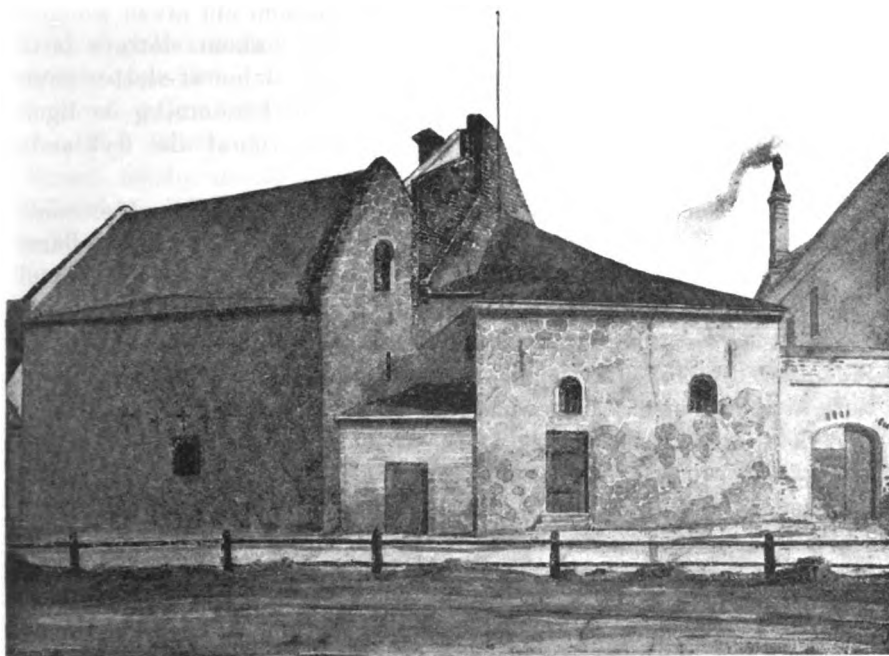
¹⁾ 1547. A. H. II. 242.

²⁾ „Offuer gatunn“ nämnes i Erik Flemings jordebok (från 1420—1551).

gator och tvärgränder. En sådan ledde t. ex. tvärsigenom det nuvarande kvarteret emellan katolska kyrkan och biskopshuset.

Genom ofvannämnda tvärgator, som korsades ungefär på nuvarande tomten 64 Katarinegatan, indelades staden i fyra kvarter, såsom stadslagen förutsatte. Enligt medeltida sed var det kvarter, hvarest rådhuset — sätet för stadens styrelse — låg, det första, omfattande trakten emellan detsamma och svartbrödraklostret. Gårdarna västerut härifrån, på andra sidan tvärgatan

Kvarter.

Gamla, numera nedrifna stenhus å tomten N:o 2 vid Norra Vallgatan.

och vid hamnen, bildade det andra kvarteret, som sträckte sig upp ända till Katapää gård. Gent emot slottet, invid sundet, låg tredje kvarteret, till hvilket måhända också kyrkan räknades. Längs karelska vägen och kring gråmunkeklostret sträckte sig slutligen stadens fjärde och sista kvarter.

Ungefär sådant som ofvan skildrats torde stadens topografiska utseende hafva varit under medeltiden. Ifrån att ursprungligen hafva utgjort blott en förstad till slottet hade den småningom vuxit till en stad, ett samhälle med egen styrelse och

Stadens förhållande till slottet.

organisation. Men icke förty påmindes den ännu genom förhållandenas tvång ständigt om sin samhörighet med slottet, dess första upphof. Så snart fienden nalkades, måste invånarne ännu taga sin tillflykt till den fasta borgen, där deras fäder bott. De flyttade då åter dit, lämnande hus och hård öde att sköfvas af fienden. Ett påfvebref af 1449 förordnade ock att alla de förmåner stadens kyrka och andra helgedomar undfått af den heliga stolen vid slika tillfällen af exil skulle hafva gällande kraft äfven i afseende å kyrkan på slottet, där borgerskapets gudstjänster då höllos.¹⁾ Ja — det ser ut som om äfven klosterinvånarne i farans stund sökt sig skydd bakom slottets fasta murar, enär en af stenbodarna i den äldsta delen af slottet ännu på 1600-talet kallades „klöstret“, hvilken benämning troligen uppstått däraf, att den under medeltiden tjänat de flyktande munkarna såsom refugium.

Under hemsökelsens tider sammango således åter slott och stad till ett, såsom de ursprungligen varit. I följd häraf och på grund af de feodala förhållandenas inverkan öfver hufvud bibehöll staden äfven under tider af fred hela medeltiden igenom i viss mån sin karaktär af en förstad, en adherens till slottet. Slutligen drogs den ock genom anläggningen af egna murar och torn åter in i ett och samma fästningssystem med slottet.

De-s befästande.

Att staden redan tidigt måste varit på något sätt befast, framgår otvetydigt ur handlingarna. I ett påfvebref af 1418 säges att ryssarne med en ofantlig här „belägrat“ staden,²⁾ och 1449 heter det, att staden ofta plägade af ryssarne „kringrännas“ och „belägras“,³⁾ uttryck som ju ovedersägligen häntyda på att fienderna, då de kommo till Viborg, ej hade att göra med en alldeles öppen stad. Det är dock möjligt att dessa äldre befästningsverk endast bestodo af palissader och murar af trä, som ej kunde skydda mot ett allvarligare anfall. Men ju mera stadens betydelse tilltog, dess tydligare framstod nödvändigheten af dess säkerställande genom starkare befästningsverk. Den måste genom murar och torn göras till ett utanverk för slottet, som därigenom

¹⁾ — — dictum opidum — — sepe circumvallatur ac obseditur Ruthenis — , adeo ut oportet christicolis fugere ad dictum castrum — — ²/₃ 1449. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet.

²⁾ — — „Cum grandi multitudine vallaverunt“ — — ¹⁸/₁ 1418. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet.

³⁾ — — sepe circumvallatur ac obseditur — — ²/₃ 1449. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet.

ytterligare skulle vinna i styrka. Det är Erik Axelsson Tott, den minnesvärda grundläggaren af Olofsborg, äran tillkommer att också hafva utfört Viborgs stads befästade, detta för medeltida förhållanden så storartade verk.

Den nya muren, som enligt uppgift byggdes eller började byggas 1475, drogs på landsidan tvärs öfver halfön, nederst där den kuperade stadsmarken småningom sluttande öfvergick i den utanför liggande öde slätten — d. v. s. i de trakter där i våra dagar befinna sig Thesleffska, Hovingska, Ivanoffskyska och Lagerspetszka gårdarna, kommandantshuset och artillerikasernen. I norr gick muren så nära stranden, att vågorna på sina ställen sköljde dess fot. I söder och väster följde den ock stranden åt, dock på något afstånd från vattnet. Stadens mur.

Vid hvarje murkrökning förseddes den med skyddande torn. Tätast stodo dessa på östra sidan, där fienden hade lättaste tillträdet. Där funnos icke mindre än fem sådana. På nuvarande Thesleffska gårdens tomt vid salutorget reste sig vid knäet, där muren vände mot söder, ett — efter 1640-talets kartor att döma — rundt hörntorn med spetsigt tak, kalladt Lakamundstorn. På det ställe där karelska vägen ledde in till staden anlades ett fyrkantigt torn till skydd för porten, kalladt Karjaportstorn. Därifrån gick muren i något sned riktning till det väldiga Andreastornet, som stod på nuvarande Lagerspetszka gårdens tomt, hvarest ännu gamla murrester finnas, hvilka troligen utgjort delar af detsamma. Det var rundt och åtminstone i början af 1600-talet ofvantill försedt med tinnar samt synes i afseende å storlek föga gifvit efter det på 1500-talet uppförda s. k. runda tornet. Icke långt från detsamma stod det s. k. Rådstornet,¹⁾ måhända — såsom namnet synes antyda — uppfördt och underhållet af staden. Det är det enda af stadens medeltida murtorn, som ännu finnes kvar. Något förhöjdt och försedt med senare tillbyggd spira utgör det nämligen i dag som är klockstapel för landsförsamlingens kyrka. Det femte tornet slutligen stod ytterst i söder vid murknäet, på nuvarande artillerigårdstomten, och torde — i anseende till klostrets närhet — hafva kallats Munke-

Tornen.

¹⁾ Rådstornets läge framgår af följande. 1558 och 1559 reparerades muren vid Stt Anders och Rådsens torn, (F. S. A. 5,152; 3 och 5196; 24 v.), hvaraf synes att dessa torn måste legat nära hvarandra. 1559 gjordes „vandring“ emellan Rådstornet och Munkeporten, hvaraf åter ses att nämnda torn varit från Munkeporten räknadt första tornet åt norr, upp mot Andreastornet, således samma torn, som nu är klockstapel.

eller Munkeportstornet. På södra mursträckan reste sig Pampalatornet,¹⁾ rätt nedanför rådhuset, mot sjösidan öppnande sina hotande skyttegluggar. Vid hamnen skyddades de båda ditleddande portarna Håkans- och Katapääporten,¹⁾ hvardera af sitt fyrkantiga torn, likaså Ringporten, hvilken dock måhända först senare tillkom. I norr nämnes endast Vattenportstornet, i ändan på den nuvarande lika benämnda gatan. Dessutom funnos åtminstone på ett par ställen — emellan Andreas- och Rådstornen äfvensom emellan Munke- och Pampalatornen — s. k. vigskårdar,²⁾ d. v. s. utbyggnader i muren för uppställande af skytt.

Murens svaghet.

Den nya muren torde i anseende till sin fasthet föga motsvarat de föreställningar vi i våra dagar hafva om slika fästningsverk. Enligt en kartskizz³⁾ från 1700-talet, där muren, som då höll på raseras, ännu finnes angifven, torde den i öster, där den var starkast, icke haft större än $1\frac{1}{2}$ å högst 2 famnars bredd, och af märkena på klockstapeln att döma torde dess höjd varit ungefär 3 famnar. Därjämte var den uppförd af jämförelsevis små stenar, så att Erik Dahlberg, som år 1681 undersökte densamma, därom yttrade: „att murverket såväl under själfva muren

¹⁾ Pampalatornets och Katapääportens resp. lägen kunna bestämmas på grund af följande uppgifter. Uti stadsräkenskapen för 1559 säges att muren reparerades emellan Pampalatorn och Katapääport (F. S. A. 5,170; 6). I en annan räkenskap af s. å. specificeras nämnda reparationsarbete närmare sålunda att det skedde 1:0 emellan Håkansporten och Pampalatorn, (5,171; 7) samt 2:0 emellan Håkansporten och Katapää port (5,171; 7 v.). Således låg Håkansporten emellan det nämnda reparationsarbetets yttersta ändpunkter. Af dessa åter låg Katapääporten norrut, emedan ur samma räkenskap framgår att „bron i hamnen“, d. v. s. skeppsbron, befann sig emellan Håkans- och Katapääportarna (5,171; 8 v.; 5,171; 47). Pampalatornet måste således befunnit sig i motsatt riktning från Håkansporten, d. v. s. i sydost, hvilket ock framgår däraf att murreparationer omnämnas emellan Munkeporten, som ju låg i sydöstra murhörnet, och detta torn. Pampalatorn låg således, utan allt tvifvel, på mursträckan emellan Håkansporten och Munketornet. Enligt kartorna fanns där endast ett torn, något österut från ändan af våra dagars Nyportsgata. Detta måste således varit det gamla Pampalatornet.

²⁾ F. S. A. 5,171; 20 v. I handlingarna nämnas resp. torn första gången: St. Anders torn 1540, Lakamuns-, Karjaports- och Munkeportstornen, alla 1547, Håkansportstorn 1552, Pampala- och Vattenportstornet, hvardera 1559. Hvar „kuretornet“ (1547) och Vinterstornet (1560) varit belägna, kan ej angifvas. Måhända var Vinterstorn endast en annan benämning för Munkeportstorn. Stadsportarna åter, hvilka vanligen lågo i eller invid tornen, nämnas i ordning i tidsföljd: Stenbadstuguporten 1537, Karjaporten, Håkansporten, Torgporten och herr Lars' port, alla redan 1540, af hvilka dock den sistnämnda, som äfven benämnes Romareporten, igenmurades 1542. Munkeporten och Nyporten, hvardera 1547, Katapääport 1553.

³⁾ J. C. 207 o. 409.

som tornen fast intet är varaktigt, ty man synes hafva vid dess uppbyggande med flit sig bemödat att utsöka den minsta stenen till murning, ehuru väl fältet och själfva landgrunden är full med den bästa fält- och bullersten man måtte begära¹⁾ 1512 heter det ock att muren var så förfallen, att den med landsens hjälp ånyo måste täckas och förbättras. Men icke förty var den för sin tid en fruktansvärd hämsko för fienden, såsom det visade sig år 1495.

Med sina talrika portar och torn måste den nya stadsmuren, hvilken liksom fulländade den nya stadens byggnad, hafva företett en rätt imponerande anblick, antingen man nalkades staden från land- eller sjösidan. För denna krigiska yttersida observerade man knappt mera själfva staden, som gömde sig bakom densamma och bakom hvilken ytterligare St. Olofstornet höjde sig, synligt vida öfver nejden och liksom grupperande omkring sig alla andra murar och torn till ett enda helt. Man måste äfven af detta yttre fått ett intryck af att det medeltida Viborg äfven såsom stad betraktadt ännu i väsentlig grad hade att lefva ett gemensamt lif med Tyrgils fasta borg.

Denna gemenskap emellan slott och stad framgår till full evidens vid en blick på deras delvis ännu gemensamma styrelse.

Under sekler innehades Viborgs slott af Sveriges yppersta och mäktigaste män, som i de flesta fall också hade sin vistelse där. De voro ej slottshöfdingar eller guvernörer i modern bemärkelse, förbundna att följa instruktioner och reglementen. I likhet med andra länders medeltida feodalherrar styrde de på sin borg, huru de för godt funno; ty de innehade densamma merendels såsom förläning²⁾ utan några andra förpliktelser, än den som i allmänhet ålåg dem såsom vasaller: nämligen att tjäna konungen och riket. De voro herrar öfver „Viborgs welde“, terra Viborgensis,³⁾ hvilket i medeltida urkunder ofta nämnes i bredd med Sveriges rike. Ifrån den gråa borgen vid Suomenvesi ledde de med fast hand en politik, som var aktad i Novgorod och Lybeck och hvars verkningar förspordes ända i Moskva och i Flandern. Iklädda hjälm och pansarrustning och omgifna af armborstskyttar i alghudskyller och slottsknektar med hillebarder

De viborgska
slottshöfdin-
garna.

¹⁾ Hist. ark X; 291.

²⁾ Bland slott och län, „som pläga alltid vara förlänta,“ nämnes 1485 och 1509: Item herr Erik Axelsson hade Viborgs slott, lähn och Borgå lähn. (Hausens saml. för år 1509).

³⁾ A. H. I, 2 och 1510 års stilleståndstraktat: Suomi 1841, sid. 61.

på axeln, litade de i dessa bistra näfrättens tider endast på sin egen makt, ty de visste att de hade föga hjälp att vänta från konungen och riket. Och när de prunkande i atlask och damast, bärande det diamantrydda silfverbältet löst fastadt vid midjan, i slottets salar emottogo såsom gäster rikets konung eller andra stormän eller ock sändebud från det mäktiga Novgorod eller de rika hansestäderna, då saknades där väl icke heller lysande följen: fruntimmer i tidens mest dyrbara dräkter, hermelinbrämde klädningar, hvilkas tunga släp uppbuross af vidärmade pager, hofherrar, hvilkas rockskörten voro prydda af små gyllene bjällror, hanseatiska köpmän med långa spetsiga skor och pungen hängande vid bältet, kyrkans män i fotsida mantlar o. s. v.

Viborgs medeltida höfdingaminne.

I anseende till den omedelbara och personliga beröring, i hvilken dessa slottshöfdingar, som mera voro stadens herrar än styresmän, stodo till densamma, är det här på sin plats att — förr än vi gå vidare i vår skildring — i korthet återgifva borgens medeltida höfdingaminne. Vi skola härvid likväl inskränka oss företrädesvis endast till ett omnämnande af dessa höfdingars verksamhet för så vidt den hade inflytande på stadens utveckling öfver hufvud.

Petrus Jonsson (1320—1336).

Raden af Viborgs så godt som själfständiga kastellaner börjades med Petrus Jonsson, af Bonde-ätt, hvilken såsom vi förut nämnt med egna medel inlöste slottet af Efflerus. En af medlarena vid Nöteborgska fredsslutet 1323, afslöt han i eget namn trenne år senare ¹⁾ ett fredsfördrag med Reval och öppnade därpå sitt läns hamnar, bland dem Viborg, för de tyska köpmännen.²⁾ Hvad Tyrgils Knutsson eröfrat med svärd, det säkerställde Petrus Jonsson genom traktater och fredsbref och grundlade sålunda i det af kriget härjade landet möjligheten för de fredliga näringarnas förkofran. Vi hafva redan nämnt huru vi just från hans tid finna de första spåren af en „civitas“ Viborg skymta fram ur häfdernas dunkel. Hans verksamhet, om ock af motsatt art i förhållande till Tyrgils Knutssons, var dock för orten af lika ingripande följder, hvarför ock hans minne af traditionen stundom förväxlats med själfva den store eröfrarens.³⁾

Sten Turesson (Bjelke) omkr. 1339.
Johan Götesson omkr. 1343.

Sedan följde tvenne slottshöfdingar, som åter gjorde politik på egen hand och invecklade sig i vidlyftigheter, hvilka kunnat

¹⁾ ¹⁰/₇, 1326. Bunge U. B. II, 726.

²⁾ ³⁰/₆, 1336: Rydb. Trakt. II, 231.

³⁾ Peter Jonsson kallas prefectus viborgensis ännu 1336, och synes vistats å orten också 1339, ehuru slottet då innehades af Sten Turesson Bjelke.

blifva ödesdigra för land och stad: Sten Bjelke,¹⁾ som lockad af de med Novgorods välde missnöjde karelarna 1336 bröt freden med Ryssland och Johan Götesson,²⁾ som 1343 med sin flotta från Viborgs hamn afseglade för att deltaga i Estlands inre strider — tvenne äfventyr, af hvilka det förra genom förmedling af den gamle fredsmäklaren Petrus Jonsson, det senare genom konungens mellankomst omsider slutade utan svårare följder. Den sistnämnda år med Estland slutna freden säkerställde, såsom förut är nämnt, Viborgs slotts lagar och rättigheter i deras fulla makt såsom af ålder varit vanligt.

Konungarna Magnus Erikssons och Albrekts stormiga tider återspegla sig för öfrigt lifligt i Viborgs slotts historia. Väl förmåla icke häfderna hvem som styrde borgen den tiden konung Magnus, stadd på färd till sitt ryska krig, med sin stora flotta låg vid Björköen ej heller hvem som ledde försvaret under belägringen 1351, då hela förstaden uppgick i lågor. Men åtminstone från 1357 var konungamakaren Nils Turesson Bjelke höfding på slottet, som s. å. besöktes af den nyss under hans medverkan på tronen upphöjde unge konung Erik. Efter att hafva bragt också kung Håkan på tronen, vid hvilket tillfälle Bjelke, såsom känt är, skaffade Finland delaktighet i konungavalen 1362, afreste han, landsförvisad för stämplingar, 1363 från Viborg till Tyskland för att tredje gången bjuda ut Sveriges krona, men stupade följande år, återkommen till Finland, kämpande under sin nya herres, konung Albrekts, fanor vid belägringen af Åbohus. Efter hans död innehades dock slottet ännu en tid af hans närmaste släktingar: af hans broders måg Sune Håkansson (Stålarms), en obändig herre, som, bannlyst af biskopen i Åbo, slutligen ihjälslogs af bönderna i Nyland 1369; äfvensom af hans brorsson Sten Bengtsson Bjelke, som synes förlorat borgen genom en viss Haqvinus Gerekassons nesliga förräderi, hvilken under vänskapens mask „på ett oerhördt sätt“ tillfångatog hans därvarande

Nils Turesson
(Bjelke)
1357—1364.

Sune Håkansson
(Stålarms)
1364—1369.

Sten Bengtsson
(Bjelke)
omkr. 1370.

¹⁾ Sten Turesson Bjelke var „advocatus Wyborgensis“ åtminstone ännu ²⁾/, 1339.

²⁾ Johan Götesson, som företog taget till Estland, var måhända icke själfständig prefectus på slottet, utan endast underståhållare för Daniel Nilsson, hvilken ³⁾/, 1340 erhölet Viborgs, Åbo och Tavastehus slott i förläning på 4 år och hvilken äfven deltog i den nämnda härfärden. A. H. III; 1. Renners Historien, sid. 87, 90—91. — Vid denna tid, eller måhända något senare, omkr. 1350, torde Sigmundus Petersson varit „præfectus Viburgensis“. Bunge U. B. II, 920.

knektar.¹⁾ Lika bigotta som oregerliga ifrade dock dessa mäktiga herrar — såsom vi framdeles ytterligare skola omnämna — för upprättandet af en biskopsstol i Karelen, hvars säte naturligtvis skulle blifvit Viborgs stad, som härigenom vunnit ökad betydelse.

Det gripska tidehvarfv.
1371—1403.
Bo Jonsson (Grip)
1371—1386.

Sedan följer i slottets historia det gripska tidehvarvet 1371—1403, då Viborg innehades såsom förläning af den allsmäktige drotsen Bo Jonsson Grip († 1386) och sedan, i hans testamentariers namn, af Karl Ulfsson (Sparre) och Erengisle Nilsson (Natt och Dag). Redan 1371 nämner Bo Jonsson sig „capitaneus castris Viborgensis“ och vistades troligen själf tidtals på slottet, om det ock för det mesta styrdes af hans underståthållare, en Henneke Dyme, en Erengisle Nilsson, en Karl Ulfsson.²⁾ För att värna de tyska köpmän, som under hans egid, trots deras landsmäns förbud, drefvo handel i Viborg, råkade Bo Jonsson — såsom framdeles skall närmare beröras — i häftiga konflikter med tvenne hansestäder, Danzig och Dorpat, hvilka slutligen fingo lof att söka fred och försoning. Öfver hufvud var Bo Jonsson ett mäktigt stöd för de inhemska intressena gentemot den under konung Albrekt öfverallt inträngande tyskheten. Hade det berott af konungen, skulle måhända snart nog en tysk flagga hafva svajat på St. Olofs torn, ty Albrekt var färdig att 1379 för en penningesumma pantsätta hela borgen och landet åt tyska ordens stormästare Winrich von Kniprode, som gärna skulle utsträckt sitt välde till Finska vikens norra strand. Men Bo Jonsson, för hvilken Viborgs slott var en af stödjepelarne för hans makt, var ingalunda den, som gaf ifrån sig, hvad han engång fått. Ännu efter hans död hvilade hans ande öfver borgen, som nu, i

¹⁾ Sune Hakansson synes redan 1362, troligen såsom Nils Turessons underståthållare, styrt slottet. Hans död torde inträffat först 1369 (H. A. XVII, prot. sid. 12). Sten Bengtsson nämnes i ett odateradt bref i Hausenska samlingen „capitaneus Viborgensis“. Då i brefvet omtalas det ofvannämnda förråderiet af Haqvinus Gerekasson, torde detsamma emellertid vara af år 1370. Den 19de 1370 beder nämligen komturen i Vellin Reval att gifva lejd åt den af konung Albrekt rekommenderade Haqvinus Gerekasson. (Bunge U. B. III, 247).

²⁾ Ytterst svårt är att närmare bestämma tiden när dessa underståthållare regerade. Den första bland dem var väl Henneke Dyme, nämnd 1373. Sedan kunde möjligen Erengisle Nilsson varit advocatus vid pass 1374—1380. Åtminstone nämnes han ej dessa år i något bref, som daterats i Sverige. Måhända efterträddes han sedan af Karl Ulfsson, ty från 1380-talet torde väl det bref vara, i hvilket viborgska slottsfogden Magnus von Alen säger sig för några af Reval tillfogade oförrätter vilja klaga hos Bo Jonsson och „mine heren, her Karl“.

hans testamentariers namn, styrdes af hans frände, den 90-åriga Karl Ulfsson (Sparre) till Tofta, en herre lika van att föra pennan som svärdet. På sin tid Sveriges lärdaste man, „kunnig i sju bokliga konster“, är han måhända författare till ett af den svenska medeltidslitteraturens berömdaste alster: „Um styrilsi kununga“, hvaraf ett fragment i långt senare tider blifvit påträffadt på Viborgs slott. Som krigare åter inlade han stora förtjänster om slottet och staden under de svåra tider, då kung Albrekts vapendragare, de fruktade vitalianerna, hemsökte Viborgstrakten med sina plundringar och hotade själfva slottet med belägring och staden med förstörelse. Ännu direktare gjorde han sig dock minnesvärd i stadens historia genom jorrdonationen af år 1387, hvarom längre fram mera. Hans efterträdare Erengisle Nilsson, som redan tidigare särskilda gånger under den gripska perioden varit ståthållare på Viborg, fortsatte med kraft kampen emot vitalianerna, som för en tid gjort Viborgska viken till ett stamhåll för sin fördärfbringande verksamhet.¹⁾

Karl Ulfsson
(Sparre).

Erengisle Nils-
son (Natt och
Dag).

Men när den kraftfulla Margareta, som störtat kung Albrekt, kände sig säker på sin tron, dröjde det ej länge innan hon ville rycka Viborg ur den särställning, i hvilken det ställts genom den gripska politiken, och åter närmare förena det med riket. Hennes systerdottersson, den unge Erik XIII af Pommern, som hon 1397 låtit välja till medregent och efterträdare, besökte i detta ändamål Viborg i augusti år 1403. Vid detta tillfälle var på slottet församlad en lysande skara af Sveriges yppersta män. Där sågos ej mindre än fem medlemmar af slakten Bonde, tvenne representanter för slakten Natt och Dag, Ivar Nilsson m. fl. En öfverenskommelse fick till stånd: att slottet „utan all argan list“ skulle återställas åt konung Erik och Margareta, hvarpå detsamma såsom kungligt län öfverlämnades åt en af drottningens tillgifne anhängare Tord Bonde Röriksson. Också i Viborgs stads historia

Tord Bonde Rö-
riksson
1403—1417.
Erik XIII:s be-
sök i Viborg.

¹⁾ Att Karl Ulfsson, å testamentariernas vägnar, innehade slottet straxt efter Bo Jonssons död, framgår såväl däraf att han under närmast föregående tiden varit därstädes underhållning, som ock af hans $\frac{13}{12}$ 1387 åt staden gifna donationsbref. Efter honom torde sedan Erengisle Nilsson innehaft slottet, möjligen åren 1394—1396 äfvensom 1400—1403, enär han åter dessa år icke nämnes i några svenska bref. Under mellantiden 1396—1399 var väl Karl Ulfsson ånyo ståthållare, eftersom han $\frac{9}{12}$ 1396 daterat ett bref i Säckijärvi. Den $\frac{9}{12}$ 1402 ger påfven Bonifacius IX Erengisle Nilsson och hans hustru Kristina, hvilka då befunno sig i Åbo stift, sannolikt således i Viborg, rätt att af deras konfessor i dödsstunden erhålla absolution. Måhända har han aflidit följande år. — Om Karl Ulfsson såsom möjligen författare till „Um styrilsi kununga“ se H. A. II, 78—88.

blef detta möte af epokgörande betydelse, i det densamma då förunnades fullständig stadsrätt efter ty som stadsboken i Uppsala utvisar.

Såsom höfding på Viborg vinnlade sig Tord Bonde främst att i förbund med Reval rensa Finska viken från vitalianer och sjörofvare och bereda handeln fri väg till hans stad. Men å andra sidan tvekade han ej heller att ställa själfva den mäktiga hansestaden till rätta för dess öfvergrepp mot hans undersåtar. Hans för staden så hugnesamma styrelsetid fördystrades tyvärr af ryska kriget 1411, då Viborg ånyo förvandlades till en askhög.¹⁾

Krister Nilsson
(Vasa)
1418—1442.

Krister Nilsson, af den mäktiga Vasaätten, Gustaf Vasas farfars far, innehade sedan Viborg i det närmaste under ett kvart sekel, 1418—1442. Redan till ålders kommen — „en man, som dustet var af hufvu't slaget“, såsom konung Erik plägade uttrycka sig — var han emellertid ännu i full besittning af den sega handlingskraft, hvarmed han, liksom så många andra medlemmar af denna märkliga släkt, af naturen blifvit utrustad. Vare sig det gällde Ryssland eller hansan, visste han att genom sin fasthet och sitt energiska uppträdande städse förskaffa sina åsikter tillbörligt gehör. Viborg blef under hans tid — så att säga — medelpunkten för beröringen af de nordiska makternas viktigaste politiska intressen. Stora Novgorod uppvaktade honom genom sina sändebud och de stolta livändska städerna fingo lof att upprepade gånger sända sina fullmäktiga till Viborg, till fredsmöten, „dachvarten“, där den grånade höfdingen ofta i egen person ledde förhandlingarna och stipulerade villkoren.²⁾ Krister Nilsson inlade ock — såsom vi framdeles få se — stora förtjänster om Viborgs stads kommersiella utveckling och värnade med kraft dess intressen mot den öfvermäktiga hansan. Men hans ur historien väl kända inblandning i Sveriges inre parti-strider fördystrade hans sista år.³⁾ Då konung Kristofer och riksrådet, utan herr Kristers vetande, lofvat hela Finland, Viborg inberäknadt, åt hans medtäflare Karl Knutsson, förspordes det snart „att tusende sin hade drotsen svurit så, marsken skulle aldrig Viborg få“. Redan stod samtiden i spänd förbidan på

¹⁾ Tord Bonde Röriksson afled 1417.

²⁾ Om hans förhållande till Reval och hansan se: J. W. Ruuth: Tutkimuksia Suomen ja Hansan välisistä suhteista ennen vuotta 1435.

³⁾ Under denna tid, då Krister Nilsson ofta befann sig i Sverige, styrdes slottet af hans son Karl Kristersson, † i aug. 1440.

det krigiska skådespel, som i anledning häraf syntes nära förestående, då plötsligt — liksom genom en gudsdöm — tvistefrågan afgjordes utan svärdsslag — ty tvenne dagar före utgången af den termin, då slottet borde öfverlämnas åt Karl, afled därstädes Krister Nilsson ¹⁾.

Karl Knutsson tog nu borgen i besittning. I motsats till sin företrädare en ännu jämförelsevis ung man, af några och trettio års ålder, var han — såsom vi veta af historien — en ridderlig furste, som älskade att omgifva sig med talrika följeslagare och genom sin vänsällhet förvärfvade sig anhängare och beundrare i alla samhällsklasser. Också hafva vi redan nämnt huru han under sin vistelse i Viborg omdanade fästet till ett värdigt säte för sitt furstehof, „så att“ — såsom det i krönikan heter — „skönare slott skall man ej finna“. Vi tillägga blott att han till de lysande festerna på slottet också utan tvifvel kallade representanter för stadens borgerskap, hvilka där voro i tillfälle att komma i personlig beröring med den unge och tillgänglige fursten. Det antydes t. o. m. att hans beundran för de viborgska skönheterne icke alltid inskränkte sig blott till uppfyllandet af den konventionella artighetens fordringar. ²⁾ Men för fester och spel glömde han ej sina regentplikter. Själf medlem af tyska orden och väl känd på andra sidan Finska viken, bilade han ofta genom sitt personliga inflytande mången tvistefråga, som eljest kunnat leda till de svåraste konflikter emellan hans viborgare och livländarne. Likaså höll han ryssarne i tygel, ej blott genom sin sluga diplomati, utan ock genom sitt skarpa svärd. Borgerskapet i staden hade honom att tacka för särskilda skyddsbref, med hvilka han i dessa näfrättens tider säkerställde detsamma mot fogdarnas och ämbetsmännens förtryck. ³⁾

Sålunda blef han med många band fäst vid den ort, där han tillbragte den onekligen lugnaste tiden af sin skiftesrika lefnad. Helt säkert åsåg också mången viborgare med uppriktiga känslor af saknad den furstliga flottans affärd, då Karl åtföljd af en lysande skara ädlingar och svenner, 800 till antalet,

Karl Knutsson
(Bonde)
1442—1448.

¹⁾ Krister Nilsson afled på Viborgs slott natten emellan 29 och 30 april 1442. Hildebr. U. B. IX, 851.

²⁾ Det uppges att Karin Erengislesdotter Deken, hvilken — såsom vi framdeles skola närmare beröra — tillhörde en medeltida viborgssläkt, egentligen var Karl Knutssons oäkta dotter. Se Jakob Teits klagomålsregister, sid. 226.

³⁾ Om det goda förhållandet emellan honom och hansan se Hildebr. U. B. IX, 1016 och Schwartz U. B. X, 37.

den 7 maj 1448 afseglade till Sverige, dit hoppet om konungakronan kallade honom. Hvilka sympatier han å orten vunnit visade sig ännu tio år senare, då han störtats från tronen. Det heter att viborgarne till en början vägrade erkänna den nye konungen, hvarvid de skola gått så långt, att de t. o. m. hotat hållre kasta sig i armarna på ryssarna.¹⁾ Och då sedan Erik Axelsson med en dansk-svensk flotta sommaren 1457 anländt till Viborg, måste han eröfra staden och belägra slottet. På tredje dagen nedföll en fyrpil, som de belägrande inkastat i borgen, i ett därstädes förvaradt hölager, hvilket antändes. Snart togo lågorna öfverhanden och ödelade inom kort hela slottet. Flera af besättningen sökte rädda sig genom att öfver muren störta sig i vattnet. Andra omkommo jämmerligen uti lågorna. Först sedan borgen förvandlats till en hög af rykande ruiner gaf den sig omsider åt segraren. Men knappt hade Erik Axelsson aflägsnat sig, innan slott och stad voro färdiga att ånyo gifva sig åt Karl, som landsflyktig i Danzig i hemlighet arbetade på återvinnandet af sin krona. Det kostade konung Kristofer den enorma summan af öfver 100,000 gulden för att återbekomma det viktiga fästet i sina händer.²⁾

Erik Axelsson
(Tott)
1457—1480.
Lars och Ivar
Axelsson
1480—1483.

Erik Axelsson (Tott), denne den mest krigiska af alla Viborgs medeltida höfdingar — minnesvärd såsom grundläggare af Olofsborgs fäste och Viborgs stads murar och torn samt känd för sina vilda härtåg till Ryssland — har icke dess mindre gjort mera för landets och särskildt stadens fredliga utveckling än kanhända någon af hans föregångare. Han sökte, dock utan att uppoffra något af sin stads intressen, hansans vänskap och bragte det därhän att Viborg — såsom vi längre fram skola närmare framhålla — var nära att blifva införlifvad i det mäktiga handelsförbundet, väl icke såsom en aktiv medlem, men såsom en erkänd stapelort för dess handel på Ryssland. Han har ock förskaffat

¹⁾ Grönblad. Nya källor, sid. 55, anm. Kon. Kristierns I:s bref till Calixtus ²¹/₇, 1457. Langebek VIII, 381. — Efter Karl Knutsson var en Jons Olofsson höfvitsman på slottet, åtminstone 1450 och 1451.

²⁾ Se om dessa förhållanden: Ofvannämnda kon. Kristierns bref ²¹/₇, 1457; Acrild Huitfeldts Kronicke, tryckt 1652, V, sid. 866, äfvensom Hanserecess von 1431—1476. Bearbetet von Goswin Frhr. von de Ropp, IV. Band 1883, och Scriptores medii ævi III, 131 o. 134. Sammanställer man uppgifterna i de olika källorna, eröfrades slottet sommaren 1457 af Erik Axelsson. Ett stillestånd emellan kon. Karl, som då redan flytt till Danzig, och hans motståndare afslöts ²⁸/₇, 1458. I februari 1459 besvärar sig emellertid kon. Kristiern att slottet åter afhändts honom under stilleståndstiden. Slottet torde således hösten 1458 åter gifvit sig under Karl.

sig ett minne i stadens häfder såsom grundläggare af dess stora hospital. Erik Axelsson efterträddes vid sin död 1480 af sin broder Lars, som egenmäktigt behöll slottet i sina händer. Ehuru ej sin broders jämlike i kraft och anseende, fortsatte dock Lars Axelsson med framgång hans politik och synes äfven han sträfvat att höja Viborgs betydelse som handelsstad. Efter hans död (1483) innehade också tredje brodern Ivar Axelsson någon tid slottet, tills han omsider efter långa underhandlingar kunde för-
mås att lämna det ifrån sig.

Själftva riksföreståndaren Sten Sture blef nu slottets innehafvare (1483—1499). Likt fordom Bo Jonsson Grip lät han det styras genom ståthållare, Nils Eriksson (Gyllenstjerna), Knut Posse, m. fl. Det var det stora ryska krigets tid, och vi få framdeles tillfälle närmare skildra huru den gamle och sjuklige Gyllenstjerna enligt Sten Stures order kort före sin död i Viborg lät gripa det danska sändebudet, som skulle föra bref från konung Hans till storfursten, äfvensom huru Knut Posse genom Viborgs hjältemodiga försvar 1495 blef en af de medeltida folksägneras mest omhuldade hjältar samt slutligen huru Sten Sture, som beskylldes för uraktlåtenheten att i tid skynda de sina till undsättning, omsider 1496 med en flotta af 130 skepp anlände till Viborg, men snart åter med oförrättadt ärende förfogade sig därifrån tillbaka till Sverige igen. Afsatt från riksföreståndarskapet och afklädd maktens oantastlighet, fruktade han nu att man, särdeles i Viborg, skulle förevita honom hans bristande goda vilja i frågan om landsförsvaret och lät därför genom slottsfogden samt borgmästare och råd fråga menige man, om någon ville skylla honom därför och om de ej, såsom han hoppades, ville göra hans ursäkt därutinnan.¹⁾ Vi veta emellertid ej hvilket svar han bekom och känna icke heller närmare i hvilken mån, särskildt stadsboarne, funnit sig belåtna under den tid han varit deras öfverhufvud. Dock ser det ut som om Sture, i likhet med Erik Axelsson, genom upprätthållande af de vänskapliga relationerna till hansan beredt handeln och näringarna möjlighet för en fortsatt utveckling, hvilket allt staden med tacksamhet torde erkänt. Emellertid blef han redan 1499 af konungen beröfvad en del af sina förlänningar, bland dem Viborg, som nu lämnades åt riddaren och riksrådet Erik Turesson Bjelke.

Sten Sture
1483—1499.

¹⁾ 22/11 1498 A. H. I, 104.

Erik Turesson
(Bjelke)
1499—1511.

Denne, en man af stor energi och själsadel, fick nu ensam uppbära hela tyngden af de ryska förvecklingarna, som — trots freden 1497 — hotade att leda till ett nytt 1495. I den nya allianstraktaten emellan Danmark och Ryssland nämnas den viborgske länsherren och hans „terra Viborgensis“ särskildt såsom dessa rikens gemensamma fiender. Oaktadt Bjelke ej var gynnsamt stämd emot hansestäderna, ville han dock icke öppet bryta med dem. Städerna hade — menade han — föga härtills hållit hvad de lofvat och sagt, ej heller sker det härefter; och han nagelfor strängt med de tyska köpmän, som till förfång för de viborgska handlandena drefvo olaga landthandel på hans gebit. Trots allt detta åtnjöt han på grund af sin rättrådighet likväl stort anseende äfven inom den tyska handelsvärlden. „Säger han något åt hansan, så håller han det“ skref en hanseat,¹⁾ som 1507 besökt Bjelke i Viborg, åt rådet i Lybeck. Otvifvelaktigt var hans lika så försiktiga som rättrådiga politik gynnsam för Viborgs kommersiella intressen. Likaså hade denna stad ovedersägligen skördat nya fördelar för sin handel, om han kunnat förverkliga sin storartade plan att genom en kanal förena Finska viken med Saimavattnen²⁾ — en plan, som dock öfversteg medeltidens förmåga och först i våra dagar genom Saimakanal sett sin fullbordan. Det var helt säkert med uppriktig saknad man i staden emottog underrättelsen om den adle, allmänt aktade höfdingens fränfälle i början af maj 1511.

Gunilla Bese
1511—1513.

Ehuru de viborgska länsherrarna icke, såsom de samtida feodalbaronerna i västra Europa, lyckats förvärfva sig ärfblig värdighet, förblef dock slottet nu — i likhet med hvad redan ett par gånger förut varit fallet — inom den afiidne höfdingens släkt. Bjelkes enka, den modiga och energiska Gunilla Bese, som sannolikt på grund af mannens förtjänster hade stort medhåll på orten, vägrade nämligen att lämna slottet ifrån sig och ville alls ej höra talas om någon främmande inblandning i länets angelägenheter. Förgäfves sände riksföreståndaren Sten Sture d. y. en ny höfvitsman till Viborg för att öfvertaga befälet på slottet: fru Gunnild lät stänga portarna för honom och bragte omsider,

¹⁾ „Secht he wes to der hense, he wert yt holden“. Hanserecesse von 1477—1530. Bearbeitet von Diedrich Schäfer, 5:ter Band 1894. Livländischer Städtetag zu Pernau 1507 Febr. 23. Vorakten 153:a. Bernt Lutkes bref, dat. $17\frac{1}{2}$ 1507. Lutke hade ock förmärkt att Erik Turesson gärna ville hafva vänner bland rådet i Lybeck. Se ock Grönblad, Nya källor, sid. 444.

²⁾ A. H. III, sid. 328.

efter envisa underhandlingar saken därhän, att hon fick förbli i orubbad besittning af sitt län intill början af år 1513, då det skulle tillfalla hennes måg Tönne Eriksson Tott, en brorssons son till Erik Axelsson. Denne innehade sedan Viborg ända till 1520, då han efter konung Kristians upphöjelse på tronen förlorade sitt län och två år senare i Åbo föll för tyrannens bödelsyxa.²⁾

Tönne Eriksson
Tott.
1513—1520.

Kristian tyrann insatte nu dansken Rolof Mattsson till ståthållare på slottet (1520—1523). Det var dystra tider för staden. Uppmuntrade af de långvariga inbördeskrigen visade sig sjöförvarne ånyo på Finska viken och gjorde slut på all handel och vandel. Alla lifsförnödenheter, som i staden kunde öfverkommas, skulle öfversändas till konung Kristians här uti Stockholm. Lyckligtvis synes dock Rolof Mattsson icke litat på framgången af Severin Norbys djärfva plan att göra Viborg till den danska maktens bålverk i Finland.³⁾ Då därför Gustaf Vasas fältherre Nils Grabbe, föregången af ryktet om sin konungs segrar, börjat belägra slottet och staden, ansåg han, efter endast några dagars motstånd, för rådligast att kapitulera. Dock ville han ej — såsom det berättas — gifva sig åt den af danskarna lika fruktade som hatade Grabbe, hvarför Erik Fleming måste infinna sig i lägret vid Viborg för att emottaga slottets och stadens nycklar.

Rolof Mattsson
1520—1523.

Efter någon tid öfverlämnade sedan Gustaf Vasa Viborg i förläning åt sin svåger, den tyske grefve Johan af Hoijsa (1525—1534). Han blef den sista medeltida länsherren på slottet. Född af furstlig börd, regerade han ock som en furste. Viborgs slott blef åter sätet för ett hof, sådant det icke sett sedan Karl

Grefve Johan af
Hoijsa
1525—1534.

¹⁾ Om underhandlingarna med fru Gunnild se Grönblad Nya källor, 281, 287.

²⁾ Tönne Eriksson afträttades i januari 1522. — Vid Tönne Erikssons afgång från höfdingaskapet hade ¹⁰/₁₁ 1520 Hemming Gadd i egenskap af Kristian tyranns fullmäktig, i närvaro af honom och Rolof Mattsson, uppe på rådhuset stadfäst stadens privilegier — „någor gamwull permansbreff, rääth illa förwarath med hengiande insegle. A. H. I, 121.

³⁾ Rolof Mattsson kapitulerade ¹⁰/₁₀ 1523. A. H. II, 105. Ännu 1527 meddelades åt kon. Kristian II ett rykte, att Severin Norby med 3,000 à 4,000 ryssar infallit i Finland och innehade Viborg. Christian II:s arkiv III, 1106.

⁴⁾ Slottslofven öfver Viborg förlänades ²⁰/₃ 1525 af konung Gustaf Vasa åt Jöns Vestgöte, lille Matts Larsson, Bengt Nilsson, Per Nilsson, Lasse Jönsson, Eskil underfogde, Lasse skrifvare, Henrik skrifvare, Per Nilsson, Frille Mattsson, Per Juusten, Henrik fogde och Lasse skräddare — till dess grefve Johan hunnit anlända. A. H. II, 106.

Knutssons dagar. En mängd tyska drabanter och andra främlingar följde med grefven till Viborg, hvars slottssalar åter genljödo af fester och ridderliga lekar. Unga ädlingar af Sveriges mest lysande ätter kommo till grefvens hof för att där vinna förfarenhet i höfviska seder. En sådan hofhållning kräfde sina vackra summer, och det syns såsom om grefvens undersåtar nog haft känning däraf. Viborgs borgare klagade att grefven af dem tog dyrare betalning än af tyskarne, hvilka han på allt

Grefve Johan af Hoija.

sätt gynnade, och bönderna i Savolaks rymde undan hans skatteindrivare till Österbottens ödemarker. Men grefven bar ock falskhet i hjärtat mot sin välgörare och länsherre, konungen. Det gick med honom, som daljunkaren förespått, då han på tal om grefven sade: „när slike utländske män hafva skattat och plattat fattiga allmogen ut och taskona fulla hafva, så draga de åt Tyskland fanen i våld, och i fattiga män sitta igen med armod, sorg och bedröfvelse“. Orsaken till brytningen emellan grefven och konungen var — såsom känt — att den förre såsom konungens ombud i Lybeck lofvat mer än han hade fullmakt till och sedan ansåg sig mera förpliktad att hålla sitt åt lybeckarne gifna hedersord än sin åt konungen svurna trohetsed.

Vi skola på ett annat ställe närmare skildra förloppet och utgången af denna strid, som slutade med grefvens affärd samt Viborgs belägring och eröfring genom de kungliga trupperna, och vilja här endast i förbigående framhålla den roll borgerskapet därvid kom att spela. Uttröttadt af de ständiga „herreskiftena“ och missnöjdt med det uppenbara favoriserandet af utlänningar, som de sista slottsinnehafvarne tillåtit sig, synes borgerskapet, hvars själfmedvetande småningom tillväxt, börjat längta efter en större frihet för sin verksamhet och en säkrare tillvaro, än den deras lokala småsverärer kunde bereda detsamma. Det arbetade det nationella konungadömet i händerna, under hvars allt utjämmande spira det hoppades vinna en fastare grund för sin framtida utveckling. Länsväsendet föll; en ny tid grydde, och härmed hafva vi nått slutet för vår korta öfverblick af Viborgs slotts medeltida höfdingaminne.¹⁾

Tack vare dessa länsherrars — så att säga — rent viborgska politik, hvars hufvuddrag vi ofvan i korthet skildrat, och genom deras personliga ingripande hade emellertid det fattiga nybygge, som vi sett uppstå i skyddet af slottets murar, så småningom kunnat utveckla sig till ett stadssamhälle med egen styrelse och organisation. Det rådde hela medeltiden igenom ett visst patriarkaliskt förhållande emellan slottshöfdingarna och staden. Staden var deras stad, borgarne deras tjänare, deras undersåtar,²⁾ och tvärtom kallade borgarne dem „sina herrar“. I följd häraf, och då därjämte inbyggarna i staden till en början torde haft föga begrepp om administration och samhällsordning öfver hufvud, blef det naturligen slottsherrarnas sak att upprätthålla den allmänna ordningen bland „allmogen i byn“. Sålänge staden var innesluten inom slottets murar stodo själfallet dess samtliga invånare, „castrenses“, under slottsmyndigheternas, troligen närmast slottsfogdens, öfveruppsikt och inseende.³⁾ Och ännu långt efter det de borgerliga elementen emigrerat från slottet och ned-

Slottsherrarnas
förhållande till
staden.

¹⁾ Redan här må nämnas att Hoija flydde från Viborg $\frac{3}{4}$ 1534, hvarpå slottet gaf sig i början af aug. 1534.

²⁾ I ett bref af 1426 talas om Krister Nilssons undersåtar och de män, „de in syner stede syn“, d. v. s. bo i „hans“ städer. Hildebr. U. B. VII 482. Slottsherrarna kallade vanligen borgarne „de sina“, „de mijnen“, sina undersåtar o. s. v. Bunge U. B. III, 1288. Hildebr. U. B. VIII, 111 och 352; IX 359, 360, 894 och flerstädes.

³⁾ Invånarne voro då — såsom det hette — sub castro Viborgensi constituti et astricti. Se Peter Jonssons bref $\frac{11}{10}$ 1324. Bunge U. B. III, 707, a.

satt sig i förstaden, torde styrelsen å slottsherrens vägnar handhafts af hans fogdar och ämbetsmän.

Stadens styrelse
och privilegie-
brevet af 11/
1403.

Men själfallet var att ju mera invånarnes välstånd tillväxte och deras allmänna vyer utvecklades, de ock började sträfva till att själf få taga hand om sin egen styrelse. Vi känna, tyvärr, ej närmare huru denna deras förvandling från „castrenses“ till „cives“ försiggick, men säkert är att staden redan 1393, således tio år förr än dess egentliga privilegier utgåfvos, hade egen styrelse. Då talas nämligen första gången i handlingarna om rådet i Viborg. Troligen hade således någon om sina undersåtars väl ömmande borgherre bebefvat dem stadsrätt och själfstyrelseförmån långt förr än detta å konungens och rikets vägnar skedde genom Erik XIII:s privilegium af ¹⁹/₈ 1403, då Viborg — såsom nämndt — tillerkändes stadsrätt „efter ty som boken i Uppsala utvisar“.²⁾

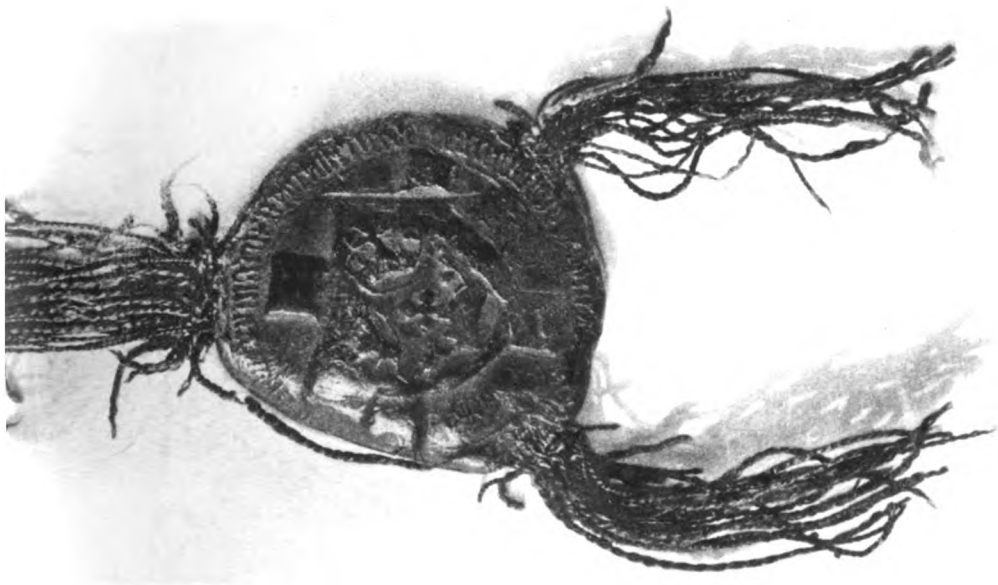
Borgmästare och
råd.

Men om ock det medeltida Viborg för sin upphøjelse till värdighet af stad sålunda främst torde haft att tacka sina feodalherrar, så synas dessa dock äfven under de förändrade förhållanden, i hvilka staden härigenom inträdde, förbehållit sig en viss patronatsrätt i afseende å dess styrelse. De synas ej tagit det så noga med lagens föreskrift, att rådet själf egde utse sina medlemmer, utan torde ofta nog utan vidare befordrat sina fogdar till borgmästare i staden — så mycket mer, som det ju också förutsattes i lagen att konungens fogde kunde förestå rådet. De första borgmästarne, hvilkas namn bevarats till eftervärlden, nämligen Björn Deken och Martin Deken, äfvensom Henrik Styff och Jons Olofsson, hade alla förut varit i slottets

¹⁾ Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands; III Folge; III Band. Revaler Stadt Bücher III, sid. 61. Det heter där under ²/₈ 1393 — — na des rades breves utvisinge van Wyborgh.

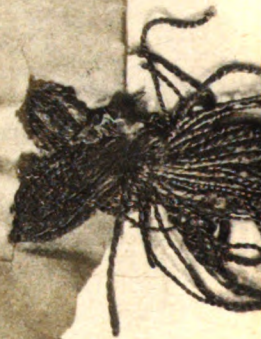
²⁾ Privilegiebrevet har i sin helhet följande lydelse:

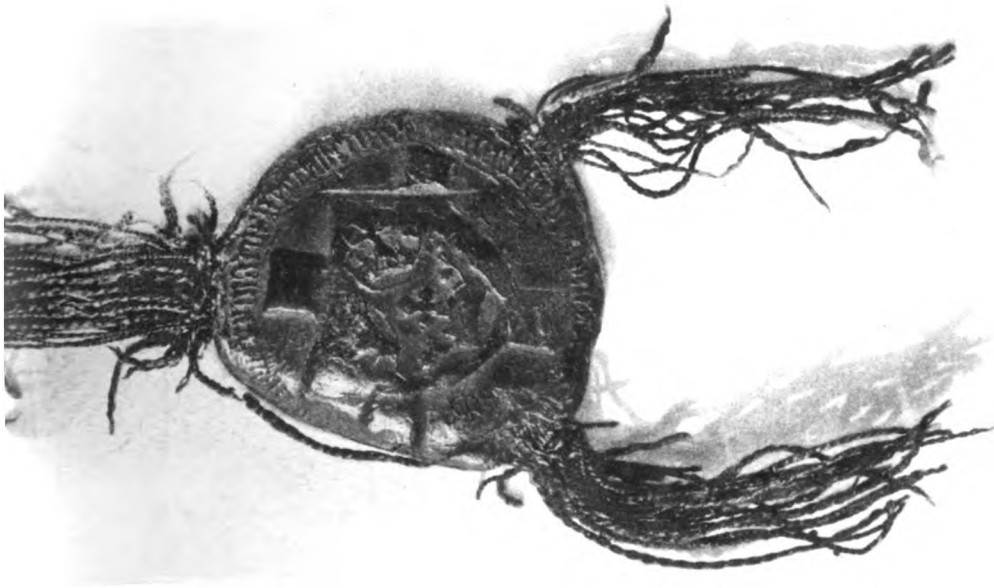
Wy erie mz gudz nadh Swerikes danmarkz norghe[s] wendes oc godes konu[n]g h[er]tugh j pomeren kunokt györöm thz mz thætte wart opne breff allo[m] man[n]om swa the nu æ[r]e som the hær æpter kome seule at wy hafvom vnt oc gifuet ware [b]orgher[e] som bygge oc bo [j] war kijöpstadh wyborgh stadz ræt æpter thy som stadz boghene j [U]psalom wtwyser, Thy forbythom wy allom waro[m] foghedom oc æmbetzmanom oc allo[m] androm æho the hælzt æren, at hindre thöm j naghre made hær amot Swa frampt the wyliu w[ar]e hylle hafue oc war hefdn fly Jn Euidencia[m] premissor[um] secretu[m] n[ost]r[u]m p[rese]ntib[us] duxim[us] appende[n]du[m] Dat[um] in castro n[ost]ro Wyborgh Anno dni m^o cd^o t[er]t[io] d[omi]nica infra octaua[m] assu[m]p[ti]o[n]is virginis glo[r]iose.

Viborgs stads privilegiebref af den 19 augusti 1403.

Du er ic gud, iudh Eld. **See** dunnarke, me gste. **Wendes** or **godes** **fomigra** **knagh** **i** **permeren.**
Finokt **györöm** **er** **in** **terre** **hant** **opne** **breff** **a** **son** **the** **hær** **apre**
kome **paule** **or** **his** **hastim** **ant** **or** **grifur** **hant** **figher** **son** **bigge** **or** **to** **blaz** **kyöpsidh** **ky**
beaght **paule** **for** **apre** **the** **son** **paule** **hogstene** **silum** **berghes** **the** **for** **ynsom** **ky** **allom.**
hant **foghedom** **or** **enhermanom** **or** **allo** **andra** **in** **the** **hær** **er** **en** **assunde** **eröm** **i** **nagh**
re **made** **hær** **amot** **Elm** **frump** **the** **kylin** **the** **hulle** **hafne** **or** **hær** **the** **nd** **fly** **in** **Eudencan**
premissa **Secreta** **in** **Princib** **duorum** **apud** **du** **in** **custo** **no** **berghes** **anno** **dm** **of** **8** **the**
Dua **infra** **ocana** **Augustine** **Virgine** **glose** **i** **4**

Viborge stads privilegiebref af den 19 augusti 1403.

tjänst.¹⁾ Ja — en af dem Martin Deken synes t. o. m. samtidigt varit både slottsfogde och borgmästare. Att för öfrigt slottsfogdarna och andra höfdingetjänare, hvilka af gammalt voro vana att föra spiran i staden och topprida de arma borgarne, icke alltid respekterade den nya ordningen, framgår tydligen däraf, att Karl Knutsson $\frac{7}{5}$ 1448 och $\frac{6}{6}$ 1449 måste utgifva tvenne särskilda skyddsbrief, det ena för borgerskapet, det andra för borgmästare och råd samt menige man uti staden, hvori han tager dem samtligen i skydd emot sina egna ämbetsmän och fogdar.²⁾

Att borgmästarnes antal redan i början af 1400-talet varit minst två finna vi af den plurala ändelsen i ordet „borgmestara“, som ingår i den officiella underskriften „borgmestara och råd i Viborg“, hvarmed stadsstyrelsens bref och beslut gemenligen bekräftades. Huruvida det likväl då ännu nådde det i lagen stadgade antalet af fyra, hafva vi skäl att betvifla, redan med anledning däraf att borgmästares namn så sällan på den tiden förekomma i handlingarna. Måhända ansågs staden då ännu vara så oansenlig, att den fick nöja sig med s. k. half stadsrätt, d. v. s. två borgmästare och sex rådmän, såsom vanligt var i mindre städer, som ej hade „ämne“ till mera.

Men under Tottska och Stureska tiden, som af allt att döma var stadens mest lysande epok under medeltiden, synes den åtminstone hvad antalet borgmästare vidkommer, redan varit i fullt åtnjutande af sina rättigheter, ty på 1480-talet nämnas redan fyra borgmästare samtidigt sittande i rätten — t. ex. 1485 Anders Guldsmid, Jöns Jönsson, Pitke Lamp och Peder Nilsson.³⁾

¹⁾ Björn Deken förestod, sannolikt i egenskap af borgmästare, rådet åren 1422, 1430, 1431. Han hade enligt Jakob Teits klagomålsregister, sid. 232, också haft befallningen på slottet. Martin Deken kallas uttryckligen borgmästare 1445, 1447 och 1451 men därjämte $\frac{12}{6}$ 1445 (Schwartz U. B. X 157) underfogde på slottet, i hvilken egenskap han förekommit ända från 1433. Henrik Styff, samtidig borgmästare med Martin Deken — nämnd åtm. 1445 — hade tidigare varit Krister Nilssons breffdragare och tjänare; likaså Jöns Olofsson, hvilken nämnes såsom borgmästare 1468 och 1481, Karl Knutssons. Hans samtida borgmästare Knut Hansson — nämnd dock endast 1468 — är den första, om hvilken man icke vet att han tidigare skulle stått i något tjänsteförhållande till slottet.

²⁾ A. H. I, 20 och 21.

³⁾ A. H. I, 35. Också 1492 har staden möjligen haft fyra borgmästare. I „Revals Denkelbuch“ finnes nämligen för detta år intagen en vittnesskrift af Laurentz Schomaker, Laurentz Laurentsson och Salmon, „borghmesther to Wiborch“. Möjligen är det sista ordet en misskrifning i stället för pluralformen „borgmesthere“. Ty huru skulle djest en borgmästares namn stå efter tvenne vanliga borgares? Då man vet att ofvannämnda Peder Nilsson ännu detta år var borgmästare, skulle antalet således varit fyra.

Troligen hade de ock kommit till sina ämbeten genom rådets fria val, enligt lagen. Under förläningsväsendets sista tid synes det dock åter gått något tillbaka med stadens förmåga att underhålla full stadsrätt, efter så jämförelsevis få representanter för dess styrelse från denna tid äro kända. Huruvida nämligen de under 1500-talets första årtionde nämnda trenne borgmästarne, som alla buro dopnamnet Herman: Herman Schröder (1500) Herman von Røthen (1503) och Herman Larsson (1510), varit samtida, framgår nämligen ej ur handlingarna, lika så litet som om den sista medeltidsborgmästaren Lasse Henriksson Skrifvare (1527, 1534) varit ensam i sitt ämbete eller ej. Måhända hade feodalismen åter gjort något intrång på borgerskapets valfrihet, eftersom den sistnämndes namn synes antyda att han förut hört slottsstaten till. Af medeltida rådmän i Viborg känna vi endast få: Magnus Schröder (omkr. 1410), herr Villam (1425), Lange Matts (1517, 1535) Swedesche Peter (1517), Jaspas Rianthe (1517) och Anders Teivo (1535).

Stadens „beskrefna rätt“ och „ordinantia“.

Genom sina till borgmästare befordrade fogdar och skrifvare kunde slottsherrarna utöfva ett verksamt inflytande på stadsstyrelsens gång. Likaså bibehöllo de städse sin öfvervakande myndighet beträffande rättsskipningen. En Krister Nilsson, en Karl Knutsson drogo sig ej för att personligen inställa sig vid rättens sammanträden å rådhuset. I händelse slottsherren ej själf närvar, hade hans fogde enligt lag säte och stämma i rätten. Enligt konung Eriks privilegiebref hade staden att hålla sig till lagen, efter ty som stadsboken i Uppsala utvisar, d. v. s. till Magnus Erikssons stadslag sådan den fanns skriven och tillämpad i nämnda stad. De olika städernas handskrifter af landslagen buro nämligen namn efter de städer, för hvars räkning de tagits och hvilkas lokala förhållanden och sedvänjor måhända föranledt mindre skiljaktigheter och tillägg i afseende å texten. Också Viborg hade sålunda sin egen handskrift af lagen, som här gick under namn af stadens bok och beskrefna rätt.¹⁾ Men om staden således — lika litet som öfriga städer i riket — kunde skryta af att hafva egen rätt,²⁾ hade den dock, såsom äfven annorstädes var brukligt, sin särskilda efter dess lokala behof afpassade „ordinantia“ eller författning, utfärdad af borgmästare och råd

¹⁾ De sittende rad van Wiborgh heft — — de gudere aff gedelet — — na utwisinge eres stadh rechte. ¹⁷/₇, 1447. Styffe. Bidrag II, 313—315.

²⁾ Om städernas rätter se Schlyter: Svenska lagar.

och tjänande till rättesnöre för invånarnes görande och låtande såsom medborgare i en väl ordnad kommun.¹⁾

Om själfva rättskipningens gång under denna period hafva Rättskipningen. vi föga att inhämta ur de medeltida källorna. Tidens anda och utvecklade förhållanden återspegla sig dock lifligt i den gamla lagens straffbestämmelser. Den som stal för en half marks värde skulle mista öronen, i fall han ej skulle stånda sin tjufvarätt i galge och gren. Den som begått ett sedlighetsbrott dömdes att lösa sin näsa med 40 mark, efter 3 kap. giftermålsbalken. Den som förgått sig mot stadens myndigheter skulle slås vid stupan och fly staden — „kommer han sedan i staden igen, miste tungan sin“. Pojkar som stulit skulle „strykas med ris, så att rygg-huden lossnar“ och lösaktiga kvinnor ledas ur staden af bödeln, o. s. v. Då vi — såsom vi framdeles skola få se — finna alla dessa straffbestämmelser tillämpade i Viborg ännu i början af 1600-talet, så står det utom allt tvifvel, att de blifvit följda också under medeltiden, från hvars sedvänjor och rättsbegrepp de hade sitt ursprung.

Vanligt var väl ock att en dråpare försonade sitt brott genom erläggandet af „mansbot“ åt den dräptes släkt, hvilken å sin sida genom högtidlig „urfejd“ förband sig att ej vidare fordra lif för lif. Sådant förekom långt senare i Viborg, likasom ock seden att genom „edgärdsmän“, som med uppsträckta fingrar svuro på den anklagades oskuld, rentvå sig från misstankar för brott.

Sådant var — försåvidt vi kunna sluta ur samtida hand- Rådets ställning lingar och i all synnerhet ur antydningar i senare tiders och aflöning. domböcker — styrelsens och rättskipningens tillstånd i Viborg under medeltiden. Rådsherrarne, „consules“, titulerade hvarandra helt enkelt „medsittare“ eller „medstolebröder“, emedan de vid rådsbordet sutto på samma bänk, men i likhet med riddare och präster buro de dock i allmänna samlifvet ärenamnet „herrar“. De tjänstgjorde egentligen icke för lön, utan uppburu „till rådmanskläde“, hvar borgmästare 6 och hvar rådman 4 mark ur stadens saköresmedel och vågpenningar. Prunkande i fotsid dräkt af mörkrödt engelskt voro de nogsamt medvetna om sin värdighet, antingen det gällde att döma efter stadens „beskrefna rätt“, eller att till någon hansestad affärda dessa på plattyska affattade

¹⁾ Stadens „gamla ordinantia“ omtalas i den nya ordinansen, som utfärdades på 1540-talet. A. H. I, 165 sid. 320.

bref på pergament, under hvilka de tecknade sig: „borgermeistere und radtmanne to Wyburgh“ och i vax tryckte stadens sigill, föreställande ett gotiskt W under tre kronor.¹⁾

Dess rättslöshet
gentemot slotts-
befälet.

Men, såsom redan antyddes, stodo de i närmaste beroende af slottsherren, hvars tjänare ofta missbrukade sin makt öfver dem, spelande rollen af deras herrar och mästare. Vi hafva redan sett huru Karl Knutsson måste skydda stadens råd emot hans egna fogdars öfversitteri. Under de stormiga förhållandena vid medeltidens slut, då en Tönne Eriksson Tott och en Rolof Mattsson²⁾ innehade slottet, tilltog åter fogdarnas själfsväld och Gustaf Vasa måste — sedan han eröfrat borgen — 1525 taga borgmästare och råd samt hela menigheten i Viborgs stad i sitt konungliga hägn, förbjudande särskildt fogdar och ämbetsmän att dem på något sätt „hindra eller oförrätta“.³⁾ Sådant var afvigsidan af det patriarkaliska förhållandet emellan länsherren och hans undersåtar, och vi kunna knappt förvåna oss, om de senare slutligen uti en stark konungamakt skulle sökt sig ett skydd mot feodalismens missförhållanden.

Borgerskapets
uppkomst.

Men icke blott stadsstyrelsen och rättsskipningen utan ock borgerskapet såsom sådant stod under medeltiden i det närmaste beroende af slottshöfdingen. De första invånarne i Viborg, dessa „castrenses“, som omtalas i handlingarna från början af 1300-talet — och hvilka utan tvifvel utgjordes af såväl köpmän och handtverkare som arbetsfolk — voro alla såsom boende inom slottets ringmur, länsherrens folk, hvilket också benämningen,

¹⁾ Såsom exempel på ett medeltida råds bref må här anföras följande köpeafhandling af år 1482 (se vidstående plansch): Vi borgamesthar[a] ok rodmen hii viborgh kenoms ok veth[e]rligith görom mz tettha vorth öpna b[re]ff för allom thöm thz före koma ka[n] bodhe för thöm so[m] nw liffwa ock saa för thöm so[m] epth[e]r os kwna ad koma ad wi haffwo[m] solth thena b[re]ffwisar[e] powel kane-giwthar[e] ena tompth för VIII ma[r]k so[m] fordo[m]dax rodeth thiiil hörde thiiil yth[e]rme[r]ja viasso oc m[e]ra bewisny[n]gh ad ingh[e]u hono[m] hy[n]dra eller kräffwia skal mera för the förde tompth tha hengia wi vorth sthads [in]sigle undher tetthe b[re]ff Datum anno d[o]m[in]i M cd lxxxij.

²⁾ Då Rolof Mattsson öfvertog slottet och medan kon. Kristians ombud Hemming Gadd vistades i staden och höll ting på rådhuset, framburo borgmästare och råd — som sannolikt fruktade någon kränkning af deras privilegier, „nägra gamla pergamentsbref, rätt illa förvarade, med hängande insegel, lydande på Viborgs stads beskärkelse, privilegia, friheter och öfligheter på stadsens friheter till lands och vatten dem unte, gifna och förlänte voro i förleden tid af några kristna herrar och ock framfarna konungar“ och anhöllo om deras bekräftande, hvilket Hemming Gadd ock gjorde ¹⁰/₁₁ 1520. A. H. I, 121. Tönne Eriksson var då ock närvarande.

³⁾ A. H. I, 122.

„slottsfolk“ eller „borgmän“, gifver vid handen. Men äfven sedan förstaden uppstått och i sig upptagit den sista återstoden af gamla Viborgs inbyggare, ansågs troligen dess befolkning fortfarande, åtminstone så länge den saknade själfstyrelse, såsom hörande till slottet. T. o. m. stadens upphöjelse till värdighet af „civitas“ eller medborgerligt samhälle förändrade föga de gamla relationerna emellan höfdingen och hans folk.

För att till fullo kunna profitera af sin ställning såsom borgare, var det säkrast för stadsboarne att ställa sig under slottsherrens personliga skydd, att blifva såsom det hette hans „tjänare“. Detta innebar enligt medeltida uppfattning endast att borgaren trädde till slottshöfdingen i ett vasallförhållande, som försäkrade länsherren om tjänarens „bona officia“, tjänaren om länsherrens mäktiga protektion så inrikes som utrikes. Det fanns i Viborg under medeltiden knappt en enda förnämligare borgare, som ej någon gång skulle i denna mening varit slottsherrens tjänare.¹⁾ Detta förhållande hade en betydande inverkan på själfva uppkomsten och utvecklingen af det viborgska borgerskapet, särdeles af dess främsta beståndsdel, det tyska elementet.

Dess förhållande till slottsher-
rarna.

Den intima beröring, som redan tidigt uppstod emellan Viborg och de livländska städerna, särdeles Reval, ledde från början till ömsesidiga inflyttningar. Redan 1393 hade en Ewert v. Balwen, som var hemma från Reval, bosatt sig i Viborg. Senare inflyttade representanter för släkterna Styff, Lowe, m. fl. Och tvärtom nämnas redan 1320 i Reval borgare med namnet Karelus, sannolikt hemma om ej från Viborg, så dock från det viborgska landet. 1400 nämnas där en Olof från Viborg, 1401 en Magnus från Viborg, 1428 en Mikael från Viborg, 1445 en Steffan från Viborg, 1458 en Hans ifrån Viborg o. s. v. Bland släktnamn, som förekomma i hvardera städerna må nämnas Hurla, Vinke, Schröder, Swarte, Sussy m. fl. Frågan om utbekommande af

Beröringen emellan Viborg och de livländska städerna.

¹⁾ Att så varit förhållandet, därom bära breffen i Liv- Est- und Kurländische Urkundenbuch talrikt vittnesbörd. Alltid när det för de viborgska borgarne gällde att utfä någon skuld eller något arf från Reval eller någon annan tysk stad, uppträda de såsom sina slottsherrars „tjänare“ och försedda med deras särskilda, oftast i ganska kraftig ton hållna uppmaningskrifvelser till vederbörande att ställa de klagande till rätta. Stundom hände det ock att hanseater, som ej på annat sätt utfingo sina fordringar i sina hemstäder, måste blifva de viborgska slottsherrarnes tjänare för att i denna egenskap bättre komma till sin rätt. Så t. ex. Engelbrecht Strus, som blef Karl Knutssons tjänare för att utfä en fordran i Dorpat. Hildebr. U. B. IX, 948.

arf efter personer, som afidit å den ena orten, efterlämnande släktingar i den andra, är det stående ämnet för korrespondensen emellan de båda städerna. Så t. ex. söker 1421 viborgska borgaren Lars Susi arf efter sin i Reval afidne broder, och några år senare gör hustru Ingeborg i Reval anspråk på kvarlåtenskapen efter sin moder, borgaren Klemens' hustru i Viborg. Men äfven från andra livländska städer skedde inflyttningar. Så heter det t. ex. 1417 om Alf Burhof, en dorpatbo, som sannolikt tidigare i egenskap af „gäst“ gjort sig hemmastadd å orten, att han för tiden var bosatt i Viborg.

Det tyska elementet.

Sålunda uppstod redan tidigt en stom af tysk befolkning i Viborg, och denna stom ökades ytterligare genom de utländska köpmän, som i följd af brott mot hansans förbud att handla på Viborg, måste lösgöra sig från det tyska handelsförbundet och söka skydd såsom den viborgska slottsherrens tjänare, i hvilken egenskap de betraktades såsom borgare i staden.¹⁾ Till denna kategori af tyskar hörde — såsom vi framdeles närmare skola finna — en Brunswick, en von Vreden, en Mecking m. fl.

Redan de omständigheter, under hvilka tyskarne, särdeles medlemmarna af den sistnämnda gruppen, hamnat i Viborg, gjorde att de, ehuru de tidtals kunde vara talrika nog, städse förblefvo en tämligen lös beståndsdel i det viborgska samhället. Äfven såsom borgare voro de, så att säga, „gäster“. De flesta torde vistats på orten endast så länge de voro därtill tvungna, eller så länge de funno det med sin fördel förenligt. Sedan försvunno de åter därifrån, utan att lämna något spår efter sig. Högst få blefvo viborgare i den mening, att deras släkter skulle fortlefvat på orten i flera led. Endast namnen Vamme Rode, Schröder, Styff hafva — för så vidt vi funnit — att uppvisa flera än en representant. De öfriga tyska namnen hänföra sig däremot i regel till en enda person, ofta nog till den, om hvilken man därjämte vet att han själf nedsatt sig i staden.

De tyska gästerna.

Men trots deras ringa stabilitet voro dock dessa tyskar, åtminstone i flesta fall, boende i staden, verkliga borgare, voro — för att begagna ett i det gamla Visby i liknande fall begagnadt uttryck — „Viburgi manentes“, d. v. s. kvarblifvande

¹⁾ Om Hans Mecking, som 1501 blifvit Erik Turessons tjänare, heter det att han nu i Reval kunde uppträda „gleich einem Wiborger“. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. IV:er Band. Fragment einer Revaler Chronik von Eugen v. Nottbeck.

på orten. Men det fanns också städse i staden ett antal tyskar, som endast voro besökande „gäster“ eller enligt analog Visby-term „Viburgum visitantes“. De kvarstannade i regel endast en kortare tid på sin höjd någon månad, ansökte icke om burskap i staden och betraktades af stadens egna tyskar såsom främlingar. De fingo ej handla med andra än stadens borgare, och äfven det endast en gros. I sina tvister med borgerskapet ville de under hansans välmaktsdagar gärna undandraga sig att svara inför stadens rätt och vädjade till rådet i Lybeck,¹⁾ hvilket stundom för stadsboarne gaf anledning till mycket bråk och trassel och i sin mån torde bidragit att uppreta det inhemska borgerskapet mot det utländska handelsförtrycket.

Men äfven de tyskar, som vunnit burskap, måste i många fall förblifvit tämligen främmande för stadens inre lif. De voro äfven såsom borgare mera utlänningar än stadsboar i egentlig bemärkelse. De bildade, också de, på sätt och vis en koloni af främlingar, i hvilken det rådde en ständig omväxling af nya personer och nya namn. Men detta hindrade dem ingalunda att spela en — och kanhända ändock den mest betydande — roll i stadens kommunala lif. De kunde, enligt lagen, vinna inträde i stadens styrelse, där blott hälften af platserna reserverats åt det inhemska borgerskapet — ett förbehåll, som för öfrigt torde lika litet iakttagits i Viborg som i andra städer, hvarest i rådet sutto mestadels tyskar, „så att för svenske män intet återstod, om de icke ville blifva skarprättare eller dödgräfvare“. Vi finna i Viborg både borgmästare och rådmän med tyska namn, och det troliga är, att tyskarne, åtminstone under tidigare skeden, utgjorde den förhärskande delen af rådet.

Att stadestyrelsens och rättsväsendets handhafvande af män, som voro mer eller mindre främmande för orten, kunde hafva sina menliga följder, är naturligt; och ehuru vi ej närmare känna till förhållandena i detta afseende under själfva medeltiden, hafva vi dock skäl att antaga det bestämningen i 1545 års nya „Viborgs stads ordinantia“, att borgmästare och råd icke fingo taga

Tyskarnes
maktställning.

¹⁾ Så t. ex. hade en Krister Nilssons „tjänare“ Hans Vrede en oafslutad affär med en revalens Matias ut der Mynte. Då denne gjorde svårigheter i afseende å slutlig likvid, måste Krister Nilsson gå in på att saken skulle afdömas i Reval efter lybsk rätt, och tillade ytterligare: wenne dat nit behaget, de scheldet to Lubeke. Bunge U. B. V, 2434. Krister själf hade en trasslig affär med en annan revalsbo Hans Porin, som vikit „ute den riken und ut deme rechte van Sweden“, Bunge V. 2428.

något af borgarena utan dom, hade sin yttersta grund i missförhållanden, som stodo i samband med den medeltida stadsstyrelsens organisation, hvilken lagt makten i tyskarnes händer. Sedan emellertid oppositionen mot hansen och tyskarnas öfvervalde mot medeltidens slut allt kraftigare framträdte och sedan 1471 bestämts att tyskar ej mera skulle få sitta i rådet, torde de ock i Viborg alltmer fått lof att dela sitt inflytande med de inhemska folk-elementen.

Det svenskepråkiga elementet.

Af dessa var den svenska nationaliteten närmast i tillfälle att täflla med tyskarna, om ej genom sin rikedom, så dock genom sin stabilare karaktär, sin kännedom af landets förhållanden och sin nära beröring med slottsherren. Denna del af borgerskapet torde nämligen redan under medeltiden främst rekryterats från slottet. Af de talrika svenskar, som hört till slottsherrarnas följen, slutade flere helt visst redan då, i likhet med hvad under senare tider var fallet, med att nedsätta sig i staden och uppgå i borgerskapets led. Också finna vi att i stadsstyrelsen under senare delen af medeltiden funnos flere, om hvilka vi säkert veta att de tidigare hört till den egentliga slottsstaten. Äfven handtverksklassen torde redan under medeltiden fått behöfligt tillskott från detta håll. Denna nationalitet blef så mycket talrikare, som flera finnar, hvilka vunnit en högre samhällsställning och tillegnat sig svenska språket, kunde räknas dit.

Det svenska elementets, särdeles mot medeltidens slut stigande betydelse sågs väl icke med blida ögon af tyskarna. Dessa sökte synbarligen under grefve Johans af Hoijsa tid att återställa sitt redan vacklande inflytande. Grefven beskyldes att vara partisk för tyskarna — ja ännu efter hans fall motarbetade ju den tyske borgmästaren Ambrosius Gentz upptagandet af „hofmän“, d. v. s. slottsfolk, i borgerskapets leder, emedan de „förstodo sig något på saken“ och därigenom kunde konkurrera med tyskarna om makten.

Dess mest betydande släkt: Deekn.

Den svenska eller — om man så vill — svenskspråkiga nationalitetens mest bemärkta namn under medeltiden var onekligen Deken eller Djekn. Slakten, som under 1400-talet hade att uppvisa tvenne slottsbefallningsmän och tvenne borgmästare, var typisk för den nationalitetsgrupp, den representerade. Ursprungligen sannolikt hörande till det högre befälet å slottet slutade den omsider med att uppgå i borgerskapet. Den bibehöll dock alltid en egendomlig ställning midt emellan slottstjänande och borgerlig, och det är ofta svårt att afgöra,

huruvida man hellre borde hänföra dess medlemmar till frälset eller borgerskapet. Då emellertid särskilda medlemmar af densamma voro bosatta i staden, där de egde gård i närheten af gråmunkeklostret, idkade borgerlig näring och sutto i rådet, måste den dock anses för viborgsk.¹⁾ Det intima förhållande, som säges existerat emellan Karl Knutsson och en kvinlig medlem af densamma, synes vittna om att den hörde till denna furstes närmaste umgängeskrets. — Till samma slottstjänarklass, ur hvilken Djeknarna utgått, hörde väl ursprungligen ock den sista från medeltiden kända borgmästaren Lasse Henriksson Skrifvare, hvilken under belägringen 1534 ledde en opposition, som hufvudsakligen afsåg att bringa de inhemska nationaliteterna till större inflytande än de härtills haft.

Af dessa utgjorde den finska redan ifrån början den stora massan af stadsbefolkningen. Främst i egenskap af arbetare hade väl redan vid slottets grundläggning en mängd finnar från landsorten infunnit sig där och slutligen blifvit bofasta i staden. Redan de talrika finska medeltida gårdsnamnen vittna om denna inflyttning. De första grundläggarna af Juustila, Pampala, Talikkala, Kiiskilä m. fl. gårdar i staden härstammade utan tvifvel från de likanämnda byarna i den kringliggande landsorten. Vi veta för öfrigt föga om denna nationalitets öden och sträfvanden under medeltiden. Att det finska elementet, också det, så småningom nått en viss betydelse i samhället finna vi däraf, att bland rådspersonalen under senare medeltiden funnos personer med rent finska namn, såsom borgmästaren Pitkä Lamp och rådmannen Anders Teivo.

Rörande slutligen invånarantalet i Viborg under medeltiden finnes ingen annan upplysning än att befolkningen 1387 säges under närmast föregående tid varit i tilltagande. Då emellertid enligt stadslagen hvar och en, som byggde i staden, d. v. s. hade eget hushåll, var skyldig att deltaga i dess onera och Viborgs stad vid nya tidens inbrott 1540 och 1541 hade resp. 178 och 197 margeldsbetalande invånare, få vi efter en

¹⁾ Utom de förut omnämnda borgmästarna Björn Pedersson Deken och Martin Deken, hvilka hvardera också varit fogdar å slottet, den förra t. o. m. befallningsman därstädes, nämnas i handlingarna Erenigisle Deken, Björns son, som ock var befallningsman på Viborgs slott. Hans dotter Karin sades varit konung Karls oäkta dotter. En Peder Djekn fick 1465 af Erik Axelsson Martin Djekns gård vid gråbrödraklostret. En Olof Degen nämnes särskilda gånger på 1430- och 1440-talen. Också en Jakob Degen nämnes vid medlet af 1400-talet såsom borgare i Viborg.

medeltals beräkning af 5 personer på hvarje hushåll en totalbefolkning af omkring 1,250 å 1,380 personer. Kanhända kommer man således sanningen tämligen nära, i händelse man antager att staden åtminstone mot slutet af perioden i rundt tal räknade omkring 1,400 invånare. Måhända hade invånarantalet under den Tottska och Stureska tiden t. o. m. varit något hundratal större.

Sålunda hade Viborgs borgerskap, bestående redan i sin begynnelse af olika nationella element, uppstått, utvecklats, småningom tillväxt i välmakt och anseende. Det ofta nog rent personliga förhållande, i hvilket såväl den tyska köpmannen som den inhemska borgaren stått till slottsherrn, hade utgjort den hufvudsakliga grunden för dess framgång i kampen för tillvaron. Att slottsherrarna ej alltid förmådde och kanske icke alltid ens ville till fullo utjämna den ömtåliga rivaliteten emellan utlänning och inföding och ej heller i anseende till sina feodala intressen lämnade borgerskapet tillfälle till en friare egen verksamhet, voro väl missförhållanden, som så småningom trädde fram i dagen och slutligen väckte borgerskapets åtrå efter en ny tingens ordning. Men än så länge hade det dock främst haft sina slottsherrars styrelse att tacka för sin utveckling. Detta framgår ännu tydligare vid en blick på stadens näringar under denna dess första period.

Stadens närin-
gar.
Handeln.

Att Viborg redan under medeltiden — trots det hanseatiska handelstvånget, som i utlänningarnas intresse exploaterade dess hufvudnäring — likväl blef en betydande handelsort, var väl en följd främst af dess ypperliga läge, men också af dess slottsherrars kloka politik. Denna gick städse ut på att draga handeln till Viborg och att göra Viborg till en af hufvudstationerna för det nordiska varuutbytet. Det lyckades dem att i viss mån förverkliga detta syftemål, och Viborg blef så en af hansans viktigaste handelsplatser i nordn. Man har t. o. m. sagt, att Viborg varit en hansestad. Det synes isynnerhet på 1700-talet varit en bland borgerskapet tämligen utbredd åsikt att så varit fallet.¹⁾ Men detta antagande, som grundade sig på en skef föreställning om äldre tiders förhållanden, har endast så till vida sin riktighet, att Viborg öfver hufvud varit af en särskild bety-

¹⁾ „Die Stadt Wiburg war eine See- und Stapelstadt und stand in der Hanseatischen Bund“. Inlaga producerad i Just. Coll. 1°/₂ 1773. J. C. 2035 — Wijburg als eine berühmte Hansen- Stapel- und Handelsstadt — —.“ J. C. 1913.

delse för den hanseatiska handeln, hvarför det t. o. m. en gång synes varit ifrågasatt att göra det till en stapelort för det mäktiga handelsförbundet.

Det som främst grundlade Viborgs betydelse såsom handelsort var — såsom redan nämndes — dess belägenhet. Det låg vid mynningen af en farled, som, likt Nevan, förenade Finska viken med Ladoga och däröfver ledde vidare till Stora Novgorod, centralpunkten för hela Europas och Asiens ömsesidiga varuutbyte. Denna farled — om också icke en af de genaste och bästa — erbjöd dock den fördel att den låg utom hansans räckhåll och ej var underkastad de restriktioner det mäktiga handelsförbundet ofta nog plågade pålägga handeln. De medeltida köpmännen skydde ej långvariga och besvärliga resor, blott de hade utsikt att omsider nå sin resas mål. På en tid, då landsvägarna — om sådana öfver hufvud funnos — voro svårtrafikabla ridvägar, begagnade man sig för varutransporter främst af de vattenvägar naturen själf danat. Och i detta afseende var den viborgska handelsvägen med sina strömmar och forsar föga sämre än själfva Volchof, där ju också varorna måste omlastas på smärre farkoster för att forslas upp till Novgorod. Med små båtar, som drejlades upp för strömmarne och i nödfall kunde dragas öfver land, kom man godt den vägen fram.

Först gick färden öfver Suomenvedenpohjas vida fjärd, hvarpå Vuoksenvägen. det gällde att staka sig upp för Lavola och Vatikivi strömmar. På Juustila sjö vek man af mot öster och kom efter att hafva passerat Koukkallio ström till Ylivesi sjö, som då ännu bildade en labyrint af öar och tillandande grund. Här uppe i den finska naturens öde vildmarker sågo — förmåler traditionen — rese-närerna underliga ting, de ännu halft hedniska inbyggarnes blodiga offerfester.¹⁾ Öfver „Trappforsen“ ledde vägen vidare till Hevonselkä sjö, på svenska kallad „Hästryggen“, och vidare öfver Näätalän och Noskuanjärvi, som då förtiden ännu genom Kaltovesi stodo i direkt förbindelse med Vuoksen. Längs den mäktiga älven fortsattes färden sedan med större bekvämlighet. Vid Tiuris fors i Räisälä torde man hjälpt sig med tillhjälp af s. k. „kosken-laskiat“, eller fördes varorna måhända öfver land förbi forsen. I anseende till den betydelse platsen egde såsom en stationspunkt på denna lifligt trafikerade handelsväg, hade där på ön midt i

¹⁾ Reinholmska saml. 51; 175 „Jotakuta hirvittävää kummitusta, arv. ohdon päällisten viettoa, muinaiset kulkiat näkivät Koukkallion ja Ventelän väliltä nousten“.

forsen uppstått en stad, en karelsk „linna“, Tiurinlinna, troligen identisk med det Tiwersk, en bistad under Novgorod, som nämnes i den ryska krönikan 1404 och 1411. Man har inom dess ännu kvarstående stenvallar funnit arabiska mynt, vittnande om denna handelsvägs urgamla ålder.¹⁾ Ifrån Tiuris var vägen öppen ned till Kexholm och så bort öfver Ladoga till Novgorod.

Det var väl denna väg Bernt von Velen 1407 färdades, då han med en följeslagare på olaglig tid kom från Viborg till Novgorod. Det var väl ock denna väg, som afsågs, då man från hanseatiskt håll upprepade gånger klagade öfver att varor på ovanliga vägar fördes öfver Viborg till Ryssland. Med ännu större fördel än hanseaterna begagnade sig ryssarne af denna väg för att, då Nevan var spärrad, komma i beröring med den öfriga världen. Ännu på 1500-talet var den i bruk. På en af Jakob Teit tecknad kartskezz från år 1556 finna vi farleden öfver Vatikivi och Koukkallio forsar angifven med påskrift: „igenom dessa strömmar har Mons Nilsson låtit ledsaga ryssarne ned till Viborg“. ²⁾ Nousia Ryss, som Teit åtsporde om ryssarnes gamla handelsvägar, talade också om denna väg, ehuru han sade sig känna „hvarken kosan från Kexholm till Novgorod, ej håller den väg, som ryssarne draga från Kexholmen och inemot Viborg“. ³⁾ Ännu långt in på 1600-talet, då den ej mera begagnades för den ryska handeln, utgjorde den en lifligt trafikerad farled för dem, som färdades emellan Viborg och Kexholm. 1645 redogjordes på tinget i Viborg sålunda för denna farled: „där framfara de, som komma från Kexholm åt Viborg, men icke öfver tvåbördingsbåtar kunna framkomma, emedan där äro sju eller åtta drag emellan, en part på pass $\frac{1}{6}$ mil väg långa, hvarföre ej håller större eller svårare båtar på samma led brukas kan“. ⁴⁾

Sådan var den handelsväg, som öfver Viborg ledde till Novgorod. Att den, ehuru af den allhärskande hansan stämplad såsom olaglig och i själfva verket utgörande en krokväg, likväl kunde blifva en konkurrent till Nevan, berodde på särskilda för den medeltida handeln alldeles egendomliga förhållanden. Det hände nämligen tidt och ofta, att hanseförbundet såsom sådant

¹⁾ Appelgren, Suomen muinaislinnat, sid. 100 och följ. De arabiska mynten, som påträffats i Tiurinlinna, äro tvänne, det ena från tiden 894—902 och det andra från år 976 eller 977 e. Kr.

²⁾ Se kartan i Jakob Teits klagomålsregister emellan sid. 228 och 229.

³⁾ Jakob Teits klagomålsregister, sid. 160.

⁴⁾ Viborgs sockens häradssting $\frac{1}{3}$, 1645.

eller ock blott de livländska städerna ensamma, stundom ock den tyska orden, för att vid uppkomna stridigheter med ryssarne tvinga dem till medgörlighet, förklarade all handel med Novgorod afbruten och Nevan spärrad. Detta inträffade under medeltiden så ofta att handeln hart när lika ofta var förbjuden som tillåten.¹⁾

Under dessa ständigt återkommande handelsförbud, då Reval och Narva och hela Livland voro stängda för ryssarne, och då själfva Nevan hölls spärrad af hanseatiska kryssare, var nämligen Viborg den enda ort, genom hvilken handeln med Ryssland kunde orubbadt fortgå. Oaktadt stränga straff väntade hvarje farande köpman, som bröt emot förbudet, trotsade dock vinningslystnaden alla betänkligheter, och det fanns städse dem, som vågade en viborgsresa trots utsikten att förlora allt hvad de ägde och hade och att med hustru och barn blifva förvista från sina fädernestäder. Dessa s. k. „ranefarer van Wyborch“²⁾ seglade Revals hamn förbi och smögo sig sedan in i den finska skären för att undgå de hanseatiska vaktsskeppen, som slog efter smyghandlare. Blefvo de nu på sin otillåtna stråt upptäckta och igenkända, så återstod för dem ej annat än att söka de viborgska slottshöfdingarnas skydd. De blefvo deras tjänare och utrustades med en viborgares rättigheter, i hvilken egenskap de voro oantastliga.³⁾

Talrika hanseatiska köpmän undergingo således i Viborg en hastig metamorfos. De kommo dit såsom hanseatiska medborgare och seglade ut därifrån såsom de viborgska slottsherrarnes „fami-

¹⁾ För att gifva en föreställning om huru ofta handeln i anledning af hansans livländska städernas eller ordens förbud under medeltiden kunde vara afbruten anteckna vi här de årtal under 1400-talets förra hälft, 1401—1450, för hvilka vi funnit sådana förbud hafva utfärdats: 1403, 1407, 1417—1418, 1421, 1423—1425, 1426, 1430, 1436, 1437, 1439, 1441, 1442, 1443, 1444, 1445, 1446, 1447, 1449, d. v. s. 19 förbud på 50 år, eller mer än ett förbud på hvar tredje år.

²⁾ Ranefarer. Se t. ex. Hanserecess 1477—1530, von Schäfer, 5te Band. Hansetag zu Lübeck 1506. Maj 21. 131. Enligt Schiller & Lübben betyder Ranefarer „diejenigen, welche verbotene Handelswege einschlagen, verbotene Reisen machen. Nach J. Grimm v. ran eigtl. gracilis, auch debilis, pravus“.

³⁾ Detta tillgick sålunda, att de först anhöllo hos slottsherren att få inträda i hans tjänst, hvarpå denne gaf dem ett öppet bref, hvilket de sedan begagnade till sitt skydd. Troligen hemburo de härvid slottsherren någon gåfva. Denne åter lofvade att befodra deras bästa, med allvar och stränghet, i alla rättfärdiga saker, „to vordegedingen mit ernstlikem sinne unde strenger vordernisse in rechtverdligen saken“. Så t. ex. antog Karl Knutsson 1443 Engelbrecht Strus och Krister Nilsson Olof Vinke till tjänare. Hildebr. U. B. IX, 948 och 642.

liares“, knektar eller tjänare. Till hälften köpmän, till hälften krigare, med svärdet vid sidan af pungen, voro de såsom äkta öfverlöpare färdiga att af sina förra medbröder utkräfvä blodig hämnd för alla lidna oförrätter. Hinse Brunswick, en f. d. dorpatisk handelsman, ledde under Bo Jonssons tid, såsom dennes familiaris, öfverfallet på sin hemtrakts köpmän vid Reval¹⁾; Bernt von Velen, en annan hanseat, som tagit tjänst hos Tord Boude, hjälpte med lif och lust att plundra hanseatiskt gods vid Narva och föra det till Viborg, hvarför han senare i Lybeck såsom tjuf och uppenbar fiende häktades och inspärrades i tornet²⁾; Klas von Dock, från Reval, som blifvit Krister Nilssons knekt, förklarade öppen fejd mot sin fädernestad och förde ett slags sjörofvarkrig mot densamma, tills han äntligen föll i de revalska utliggarnes händer och afrättades — en händelse som högeligen förbittrade hans beskyddare och herre Krister Nilsson.³⁾ Hans Mecking, också en revalsbo, som under förbjuden tid fört varor till Viborg, ställde sig på samma sätt i Erik Turessons tjänst och var sedan oförskämnd nog att, på grund af de rättigheter honom nu tillkom såsom viborgare, gå upp på gilleshuset i Reval och deltaga i det festliga laget, som firades till stadens skyddspatrons, Sankt Victors ära. Han hotade t. o. m. att kasta gillesåldermannen, som var en af Revals förnämsta köpmän, i rännstenen, och då man ville draga honom till ansvar för hans bragder, gaf han i de mest hänsynslösa ordalag uttryck för sitt förakt för hela hansan och hotade att, om man rörde hans varor, man nog i Viborg skulle få betala dem efter „tung vikt“. ⁴⁾

Werneke.

Ännu ett exempel på dessa „ranefarer“, nämligen Henrik Werneke, hvars historia i många afseenden är belysande för den tidens egendomliga handelsförhållanden. Werneke hade 1502 på förbjuden tid seglat från Riga med danziger gods till Viborg. Lyckligen anländ dit, träffade han där en annan „ranefarer“,

¹⁾ Brunswicks vistelse i Bo Jonssons tjänst bör hänföras till tiden 1375—81. Se Bunge U. B. II, 1019—1022 III, 1103. Ruuth: Tutkimuksia etc. sid. 31—33.

²⁾ Bernt von Velen eller Vreden var i Krister Nilssons tjänst 1408—1410. Bunge U. B. IV, 1763—68.

³⁾ Clas Dock utfärdade sitt »Upsagebrief» till Reval $\frac{1}{8}$ 1418 och afrättades 1425. Bunge V. 2,266, 2,382, 2,383, 2,384. U.-B. der Stadt Lübeck VI. 110 och 114. Ruuth: Tutkimuksia etc. sidd. 66 o. 72.

⁴⁾ Hans Mecking var Erik Turessons tjänare åtm. 1501—1503. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, vierter Band. Fragment einer Revaler Chronik.

son egentligen var hemma från Lybeck, men då för tiden bosatt i Reval. Denne, Joakim Berck, som var mäktig ryska språket, erbjöd sig att hjälpa Werneke i hans geschäft. Så såldes lasten och i stället köptes af ryssarne 11,000 „troinissen“ till returfrakt. Men Berck var en falsk vän. Han seglade före Werneke bort från Viborg och lade sig i trakten af Reval på lur för att plundra honom på hans återfärd. När denne intet ondt anande passerade stället, rodde Berck ut, steg ombord på hans skepp, framdrog tvänne laddade „knippbüchsen“ och anföll, jämte sina roddare, som voro beväpnade med hillebarder, Werneke och tvang honom att utlämna hela lasten. Sedan gick Berck till myndigheterna i Reval och framställde saken såsom om han gjort en god gärning, i det han tagit i beslag förbjudet ryssegods. Men Werneke, som slupit med lifvet ur affären, skyndade tillbaka till Viborg, frisade sig från hansan och sökte skydd hos Erik Turesson. Denne gaf honom nu ett intyg att han, Werneke, varit i hans tjänst redan förr än hans gods blef taget i beslag. „Detta är dock icke sannt, hvad Gud bättre, att dessa oförnuftiga och obeskedeliga herrar och adelsmän icke skämmas att försvara sådana skojare, som utan att akta Gud, ära och rätt, bryta emot städernas goda lagar och all redlighet“ — så utlät man sig i Reval med anledning af Erik Turessons skrifvelse. Men hvad stod att göra? Werneke infann sig i Reval i egenskap af Erik Turessons tjänare och återfordrade sitt gods. Där hjälpte ej annat än att ställa honom tillfreds.¹⁾

Men det kan vara nog med exempel. De ofvananförda voro endast de berömdaste bland dessa ranefarer. De hafva så att säga blifvit demaskerade och därför fått sig ett minne i häfderna. Men helt säkert steg antalet af de smyghandlare, som undgingo all uppmärksamhet, till hundraden för hvarje förbudstermin. Komna till Viborg kunde de antingen, i likhet med Werneke, uppgöra sina affärer med de ryska handlande, som under sådana tider städse i talrika skaror infunno sig i staden, eller ock begifva sig vidare till Novgorod.

Vi hafva tyvärr icke några direkta uppgifter, som belysa denna viborgska mellanhandels omfattning och betydelse. Men genom antydningar i medeltida bref och jämförelse med analoga förhållanden under senare tider får man den föreställning att

Den viborgska
handels betydelse.

¹⁾ Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV:er Band. Fragment einer Revaler Chronik. sidd. 465—468.

densamma, efter förhållandena, kunnat vara rätt anseelig. 1502 sade Mecking att „i Viborg låg mera varor från Lybeck och Danzig, än under goda fredstider plägade finnas i Narva“. Under enahanda förhållanden på 1550-talet besöktes Viborg en gång samtidigt af icke mindre än 400 ryska köpmän, hvarjämte i hamnen låg en „flotta“ af några och tjugu hanseatiska skepp. Viborg var, under sådana tider, den enda föreningslänken i norden emellan österns och västerns kommersiella intressen, en säkerhetsventil, hvarigenom handeln sökte sig fri cirkulation, då alla öfriga ådror voro tilltäppta.

Emellan raderna i de bref, uti hvilka hansan klagade öfver den viborgska smyghandeln, framlyser ock en oförtäckt antydan att genom densamma de åsyftade verkningarna af handelsförbudet så godt som helt och hållet omintetgjordes. Att så verkligen var förhållandet, kan man ock sluta till af andra omständigheter. Så t. ex. hade hansan 1423 beslutit vanlig Nevaspärning, som kom att räcka i ett par års tid. Hansan hoppades nu att dess motståndare, i följd af det långa afbrottet i handeln, vore tillräckligt kvästa och benägna till förlikning, hvarför ombud 1425 sändes till Novgorod för att underhandla. Men då sändebuden väl kommit fram, funno de, till sin stora förvåning, kommersen i full gång, såsom om något handelsförbud alls icke existerat. Varor hade i stor myckenhet olagligen på smygvägar förts till Novgorod och kommo fortfarande dit under sändebudens därvaro. Där funnos icke mindre än 116 tyska köpmän, ett antal föga mindre än där plägade finnas under vanliga tider. De livländska städerna besvarade sig däröfver i Danzig, som ansågs mest vållande till det beklagliga sakförhållandet, hvilket gjorde all förlikning med ryssarne på billiga vilkor omöjlig. Att en stor del, kanhända största delen af dessa varor och köpmän, kommit till Novgorod öfver Viborg, har man så mycket mer anledning att antaga, som det är känt att just vid nämnda tid fartyg från Danzig, i trots af förbudet, seglat till Viborg.¹⁾

Men dessa för Viborg gynnsamma förhållanden voro, om också ofta återkommande, dock tillfälliga och öfvergående, enär staden ej var erkänd såsom stapelort för den ryska handeln. De viborgska köpmännen synas nog samt insett olägenheten af sin

¹⁾ Rådet i Visby skrifver till Lübeck ^{26/7}, 1425 att några skepp med salt och sill afseglat från Danzig till Viborg. U. B. der Stadt Lübeck VI, 672. — Också de livländska städerna idkade, trots förbudet, seglation på Viborg, enligt hvad Lybeck i bref till Reval ^{29/5}, 1425 klagar.

underordnade ställning, sålänge de ej på något sätt vunnit delaktighet i hanseaternas företrädesrättigheter och sålänge deras stad ej af hansan var erkänd såsom en laglig transitoort för dess handel på Ryssland. Uttrycket: „de njuta icke städernas friheter med ryssarne“, ¹⁾ hvarmed deras ställning betecknades, innehöll tillika ett beklagande af ett sakförhållande, som de gärna sett afhjälpt. Det var därför naturligt att man i Viborg, som ju ändock var af så stor betydelse för hansan, började att sträfva efter en viss delaktighet i dess rättigheter.

Det första steget i denna riktning togs under Krister Nilssons tid, då man började yrka på samma rätt till begagnande af det s. k. Gothenhof i Novgorod, som hanseaterna hade. Detta hof var en gammal köpmansgård med saluhallar, belägen i Novgorod på stranden af Volchov och anlagd af gottlänningarne redan på den tid, då denna ö ännu dominerade handeln på Ryssland. Gården var rymlig och försedd med lokaler för ett stort antal köpmän, som där kunde taga in och utbjuda sina varor. Den var omgifven af en mur och hade sin egen kyrka. Sedan emellertid Lybeck vunnit försteget inom hansan, hade tyskarne, ehuru de också egde ett eget hof i Novgorod, äfven slagit under sig det gynnsammare belägna Gothenhof och utestängde nu därifrån alla andra. Hofvet var af de ryska myndigheterna försedt med ypperliga privilegier, hvilka tillförsäkrade de handlande, som hade rätt att beträda dess område, stora fördelar i afseende å handeln med ryssarne. Delaktigheten i hofvet var därför liktydig med delaktighet i hansans privilegier.

Viborgarne önska delaktighet i Gothenhof.

Det var till detta hof viborgarne nu ville öppna sig tillträde. Då de livländska städernas sändebud midsommardagen 1419 voro stadda på ett fredsmöte i Viborg, framställde Krister Nilsson bl. a. yrkande om att hans konungs undersåtar, hvilka denna gård egentligen tillkom, borde hafva samma rättigheter till dess begagnande, som köpmännen. Sändebuden hade dessutom under sin vistelse i Viborg noggsamt erfarit „att där fanns folk, som gärna ville tränga sig in i gården“. Synbarligen umgingos de viborgska köpmännen nu med allvarliga planer att skaffa sig stadigt fotfäste i den ryska handeln.

Men hanseaterna, som fruktade hvarje konkurrens, gjorde allt för att omintetgöra den hotande faran. Reval svarade herr

¹⁾ Mines koninges undersoten hir besaten geneten juwer vryheit mit den Ryssen nicht. Krister Nilssons bref till Reval ²⁴/₆ 1425. Bunge VII, 294.

Krister, att de livländska städerna ej kunde göra något till saken, förr än de inhämtat de öfriga hansestädernas mening, och Dorpat uppmanade Reval att utan afseende å kostnader söka hos gottlänningarne utverka att hofvet fortfarande skulle få disponeras af tyskarne. Frågan stod emellertid länge på dagordningen. Ty ehuru Reval 1424 fått arrendet till gården förnyadt, synes herr Krister fortfarande envisats med sina yrkanden och ännu tio år senare upptager Reval, bland utgifter, som staden haft, bl. a. för Gothenhofs skull, äfven resekostnader för de livländska städernas sändebud, som å köpmännens vägnar varit resta till Viborg. Men småningom synes frågan råkat i glömska och sakerna blifvit vid det gamla.¹⁾

Krister Nilssons försök att koncentrera handeln i Viborg.

Samtidigt som herr Krister ville skaffa viborgarne fulla handelsrättigheter i Novgorod, synes han ock på annat sätt velat stärka Viborgs ställning i afseende å den ryska handeln. Han ville nämligen koncentrera denna handel, för såvidt den berörde Sverige, uteslutande i Viborg och sökte i detta afseende också binda hanseaterna vid denna ort. Han öfverenskom nämligen med ryssarne att de ifrån 1426 års början ej skulle segla längre genom konungens vatten och land än till Viborg. Därpå inbjöd han genom ett öppet bref de tyska köpmännen, som då voro stadda på sin vårresa i Reval, att också de framdeles skulle handla med ryssarne endast i Viborg. „Den som vet sig icke annorlunda förskyllat af min nådige herre än hvad redligt är, och vill komma till Viborg och handla med ryssarne, han skall vara Gudi och mig välkommen, och honom skall vederfaras all rätt och redlighet. Men hvem som vill göra däremot, han må göra det på sitt eget äfventyr“ — så lydde orden i denna märkliga skrifvelse, som var afsedd att göra Viborg till en stadigvarande förmedlare emellan Ryssland och hansan.²⁾ Troligt är dock att den nya ordning, Krister Nilsson härmed velat grundlägga, icke länge kunnat upprätthållas, utan att den, i likhet med frågan om Gothenhof, så småningom strandade mot hansans motstånd.

Men ännu djärfvare planer hyste man under Erik Axelssons tid i Viborg, som nu nått höjden af sin medeltida blomstring.

¹⁾ Ruuth: Tutkimuksia etc. sid. 61. U. B. der Stadt Lübeck VI, 806 och 807. På 1460-talet synas bröderna Tott, Olof Axelsson i Visby och Erik Axelsson i Viborg, upptagit frågan, dock äfven denna gång utan resultat. Hanserecesserna 1460—1462, och Christensen: Unionskongerne, sid. 357.

²⁾ Hildebr. U. B. VII, 321.

Fråga synes varit å bane att uti Viborg inrätta en hanseatisk stapel med beständigt nederlag för den ryska handeln. Under de ständiga krigen, som på denna tid fortgingo emellan tyska orden och Ryssland, var nämligen handeln på Novgorod alltjämt afbruten och trafiken, som ej kunde hejdas, drog sig med oemotståndlig makt till Viborg. Det var synbarligen af dessa gynnsamma förhållanden man här ville begagna sig för att förvärfva åt staden en stadigvarande plats i det hanseatiska handelssystemet.

Plan att göra Viborg till en hanseatisk stapelort.

1480 spred sig i Livland ryktet att Erik Axelsson slutit fred med ryssarne på sju år „i sådan mening, att han ville förlägga 'den stapel der kopenschopp' till Viborg“. Anmärkningsvärdt är att denna plan synes gynnats af de livländska städerna själfva. Handeln med Ryssland, hvilken ju var grundvalen för deras uppkomst och välstånd, var dem totalt förbjuden, och de voro tvungna att se på huru svenskar, danskar, holländare, ja äfven andra hanseater intogo deras plats och skördade den vinst, som egentligen bort tillkomma dem. De insågo att de ständiga handelsförbuden medförde deras egen ruin, utan att på minsta sätt skada ryssarne. Under sådana förhållanden var det ej att undra på om de skulle varit böjda för att erkänna Viborg såsom en ny stapelort för den ryska handeln, om också med fara att därmed skapa sig själfva en ny rival. Inom själfva rådet i Reval fanns det personer, som ej drogo sig för att öppet deltaga i den förbjudna handeln.

Men företaget stötte på kraftigt motstånd såväl från den livländska ordensmästarens, som från Lybecks sida. Ordensmästaren skref till Reval att han dageligen måste förnimma, hvad han dock icke härtills velat tro, att revals- och narvaboarne färdas med salt och andra köpmannavaror till Viborg i afsikt att hålla nederlag där och „förlägga stapeln dit“. Han bad enträget Reval att afstå från ett så skadligt förehafvande.

Lybeck åter, som till sin förvåning erfarit att några Revals rådsmedlemmar och borgare, emot hansestädernas recesser och statuter, deras egen stad och andra livländska städer till skada och evigt fördärf, fraktat några skepp och låtit dem segla till Viborg, bad Reval betänka hvilka följderna häraf skulle blifva för det själf. Bekymrad om Revals bestånd och välgång, erinrade hansans hufvudstad i bevekande ordalag det revalska rådet om huru en sak, som engång kommit i gång och blifvit till en vana, svårligen stode att bringas ur sina gängor igen, därmed antydande att Reval måhända för sent skulle komma att ångra

det steg det nu vore i beråd att taga. Själft hade Lybeck på det strängaste ålagt sina egna köpmän att afstå från all handel på Viborg och uteslutande sända sina varor till Reval, „tome stapele na older gewohnheit“, och hoppades att rådet i Reval också måtte taga dess råd i akt och förbjuda all seglats på Viborg.¹⁾

Af brist på källor kunna vi tyvärr ej följa denna för Viborgs stad så viktiga frågas vidare förlopp. Säkert synes emellertid vara att stapelstadsplanerna strandade på hansans motstånd. Dock ser det ut som om man i Viborg ej velat ge sin sak förlorad vid första motstånd. Erik Axelssons broder, Lars Axelsson, synes nämligen fortsatt sin broders politik, som gick ut på att draga handeln till Viborg. Han uppmanade $\frac{4}{9}$ 1481 rådet i Reval att afhålla sig från farten på Neva och Narva, och i stället söka Viborg eller Åbo. Men ännu var hansan så mäktigt att alla försök att rubba den ordning, som den skapat för den nordiska handeln, visade sig vara omöjliga.

Viborgs börjande emancipation från hansan. Holländarne.

Då man sålunda i Viborg ej kunde komma till några öfverenskommelser med hansan, synes man där alltmer börjat sträfva till att oberoende af det mäktiga handelsförbundet tillgodogöra sig de förutsättningar, som i afseende å handeln stodo staden till buds. Hansans rivaler, holländarne, för hvilka de danska unionskungarne öppnat Östersjön, började under 1400-talet allt oftare besöka Viborg. De visste ej af några förbudstider och kunde när som helst segla till Viborg, där de direkte, utan hansans förmedling, kunde åtkomma de i deras handel så högt skattade ryska varorna. 1487 öppnades slutligen Viborg genom en särskild förordning för den holländska handeln. Köpmännen från Amsterdam och allt Holland, som med sina varor: salt, vin, kryddor, kläder o. a. ville handla på Sverige, fingo då rätt att segla speciellt på Viborg, när helst de önskade, fritt och säkert, under åtnjutande af samma privilegier och friheter, som „de gemene dutsche varende kopman“ hade.²⁾

Sålunda hade holländarne kommit sig till lagliga rättigheter beträffande handeln på Viborg, och de fortforo sedan under medeltidens sista skede att vara i åtnjutande af desamma. Under de förändrade förhållanden, som vid periodens slut inträffade genom

¹⁾ Hanserecess 1477—1530 IV. Erster Band; nr:is 280—282 (sidd. 235—236). Rydb. Trakt. III. 338—340. Danzigs rådhusarkiv. Schld. A. 21.

²⁾ Rydb. Trakt. 536.

unionens upplösning, måste dock holländarne söka ny stadfästelse å sina privilegier. Den viborgska höfdingen grefve Johan af Hoija fick då i uppdrag att underhandla med dem. Bland de hamnar, där holländarne enligt regentinnan Margaretas af Nederländerna reversal af den $29/7$ 1527 egde rätt till tullfri import af salt i Sverige, nämnes ock Viborg.¹⁾ Tillika skref Gustaf Vasa samma år till grefven af Hoija att sådana varor, som kunna tjäna holländarne, ej finge förskingras eller utföras annorstädes än till Stockholm.

Men det var ej nog med att holländarne drogos till Viborg. Det var ock nödigt att de där skulle mötas af ryssarne. Det var väl icke utan medverkan från viborgskt håll, som vi finna att ryssarne under denna tid alltmer började rikta sin uppmärksamhet på denna stad såsom exportort för deras varor. 1503 skref Reval till Lybeck att storfursten förbjudit handeln mellan de sina och tyska hansen under sex år, „damit solle der Handel den Wiburgern in die Hände gespielt werden, wie denn bereits die Ranefahrer von Wiburg russische Waaren in Lybeck, Danzig und andere Städte verkaufften“.²⁾ Ett par år senare oroades hansen af ett nytt rykte, som visste berätta att ryssarne förbundit sig med Sverige för 20 år i afsikt att hålla sin handel i Viborg och ej mer i de livländska städerna. Det berättades t. o. m. att de svenska fogdarna med våld tvungo ryssarna att föra sina varor till Viborg. Tillika var det känt att ryska varor från Viborg utförts till Brügge och där såldes. Under sådana förhållanden hemställde borgmästaren i Hamburg på hanse-dagen i Lybeck, år 1505, huruvida det alls vore rådligt för hansan att vidare förbjuda handeln på Viborg, enär man därmed blott skulle lämna platsen åt andra, sig själf till ringa profit.³⁾

Ju mer man nalkades medeltidens slut, dess mer började sålunda handeln i Viborg glida ur hanseaternas händer. Faktiskt var Viborg redan blifven en stapelort, där särdeles under ofredstider vida större handelsomsättning egde rum än under vanliga förhållanden i det motliggande Narva. Alltmer nalkades ock den tid, då den nordiska handeln skulle helt och hållet emanciperas från hansans tvång för att så småningom ställa sig på

¹⁾ Gustaf I:s registr: IV, sid. 429.

²⁾ Hanserecess 1477—1530. IV:er Band. Livländischer Landtag zu Wolmar $9/1$ 1503. Recess 346.

³⁾ Hanserecess 1477—1530. V:er Band. Wendischer Städtetag zu Lübeck $11/2$ 1505. Recess 43 och Hansetag zu Lübeck $21/8$ 1506.

egna fötter. Redan Kristian II planerade för att befria sig från de närgångna städerna inrättandet af ett stort nordiskt handelskompani, som skulle hafva faktorier i Nederländerna, Köpenhamn, Stockholm, äfvensom i Finland nära ryska gränsen. Att ju Viborg skulle blifvit sätet för sistnämnda kontor är så mycket mer att antaga, som Kristian särskildt inbjöd ryssarne till handel på denna ort.

Viborgs befrielse från hansans öfvervälde.

Men det var först Gustaf Vasa, som äfven i detta afseende uppträdde såsom den store befriaren. Till en början tvungen att söka hansans hjälp mot sina fiender, framträdde han sedan allt mer energiskt mot dess anspråk. Hansan å sin sida insåg alltför väl att afgörandets stund nu var inne, och rustade sig till ett kraftigt försvar af sina privilegier. Det kom till öppet krig emellan hansan och Sverige. Vi hafva redan sett hvilken roll Viborg, tack vare grefvens af Hoija förbund med tyskarne, kom att spela i detta krig. I staden synes det funnits tvenne partier, ett tyskt, som under ledning af lybske borgaren Johan Möller höll med grefven och Lybeck, äfvensom ett, representeradt af borgmästaren Lars skrivvare, som arbetade Gustaf i händerna. År 1534, då staden befriades från Hoijas välde, lösrycktes den ock för alltid från beroendet af hansan, som i freden 1536 fick lof att afstå från de företrädesrättigheter, hvilka den hela medeltiden igenom innehåft till skada för det inhemska handelståndet. Äfven i afseende å handeln är således detta år epokgörande i stadens historia.

Viborg och Reval.

Sådana voro de allmänna förhållanden, som i politiskt hänseende kännetecknade Viborgs ställning till hansan. Viborg har icke varit hansestad, om det ock engång kanhända varit ganska nära att blifva införlivadt med det mäktiga handelsförbundet. Men äfven såsom stående utom hansan intog staden dock i följd af sin stora kommersiella betydelse städse en bemärkt plats bland de af hansan särskildt gynnade orterna. Detta framgår främst af de nära relationer, i hvilka Viborg under medeltiden stod till den närmaste hansestaden Reval. När viborgarne kommo till denna deras stora marknadsplats, emottogos de där ej såsom främlingar, utan såsom jämlikar, såsom om de varit medlemmar af samma intressentskap. De åtnjöto där i vissa afseenden en undantagsställning, som icke alla främlingar kunde fröjda sig af. „Viborgs slotts rättigheter och friheter“, ¹⁾ som enligt 1343 års

¹⁾ „— rechte, Gesette und Freijheiten vnsers Schlates Wijborch“ — — Grönlbl. Nya källor 2.

fredsfördrag skulle förbli oförkränkta, ha måhända afseende på de förmåner, som i hansestaden medgifvits Viborgs slotts, d. v. s. stads, inbyggare för underlättande af handelsgemenskapen emellan de båda orterna.

Hvari dessa friheter bestodo, känner man icke närmare. Säkert är dock att viborgarne vid sina besök i hansestaden hade fritt tillträde till den s. k. „gillesstugan“, samlingsplatsen för de revalska köpmännens stora gille, eller — såsom vi skulle säga — klubb. Gillet hade sin ålderman och sina äldsta; man samlades där för att uppgöra affärer, för att samspråka vid s. k. Pfennigdrunken, för att fira gemensamma fester, t. ex. till stadens skyddspatrons den hel. Victors ära o. s. v. Med kändedom af medeltidens benägenhet för sträng afsöndring, var det utan tvifvel en stor förmån, som bereddes främlingarne därigenom att gilleshusets dörrar stodo öppna för dem. Denna förmån tillkom egentligen köpmännen från de tyska städerna, men hade ock utsträckts till några skandinaviska orter, särskildt Viborg.

Viborgarnes rättighet att besöka gilleshuset i Reval.

Men gillesstugan var ej blott en klubblokal; den synes ock varit något liknande Gothenhof i Novgorod. Man kunde slå sig ned där med sina varor, för den tid man vistades i staden, baka och brygga för sitt uppehälle såsom i sitt eget hem. Framför allt var man där i tillfälle att träffa den hanseatiska köpmannavärlden och träda i omedelbar förbindelse såväl med de revalska handlandena som ock med den „farande köpman“.

Hvilken betydelse rättigheten att beträda gilleshuset hade för viborgarne och huru svårt de skulle haft att komma tillrätta den förutan är lätt att inse. Under de fientliga förhållanden, som på Krister Nilssons tid rådde emellan Reval och Viborg, hade revalenserna år 1433 inskränkt skandinavernas besök i deras gillesstuga och slutligen förbjudit dem allt tillträde till densamma. Detta var utan tvifvel ett hårdt slag för Viborg, kanhända kännbarare än alla kaperier och konfiskationer, för hvilka staden på denna tid ofta varit utsatt från Revals sida. Också inlade Krister Nilsson — i förening med biskop Magnus i Åbo och höfdingarne i Stockholm och på Åbohus — en kraftig gensaga mot detta Revals tillvägagående, hotande att, i händelse det gamla förhållandet ej skulle återställas, afbryta all handelsförbindelse emellan Skandinavien och Reval.¹⁾ „Samme Gud, som skapat oss alla, har ock återlöst oss lika dyrt som er“,

¹⁾ Hildebr. U. B. VIII, 692.

slutade de sin skrifvelse, möjligen i anledning därpå att man i Reval kanhända velat förklara åtgärden därmed att gillet såsom en lokal förening af delvis religiös natur ej kunde lida främlingar i sin gemenskap. Hvilken den närmaste följden af denna skrifvelse var, känna vi ej, men säkert är att viborgarne, åtminstone senare, återfingo sina rättigheter. Då Hans Mecking år 1503 gick upp på gillesstugan och i sitt öfvermod hotade att kasta åldermannen i rännstenen, väcktes fråga om hans uteslutande ur gillet, men hans hemliga vänner bland gillesbröderna fingo till stånd ett beslut att han såsom varande viborgare ej kunde förbjudas tillträde till gilleshuset.¹⁾

Viborgarnesrättighet att fritt utföra varor från Reval.

En annan förmån, som tillkom viborgarne i Reval, var rättigheten att äfven under de tider, då hansan förbjudit all handel med Ryssland äfvensom med de orter, från hvilka varorna kunde föras till ryssarne, få obehindradt uppköpa varor och utföra dem för sitt eget behof. Också denna för viborgarne dyrbara rättighet försökte revalenserna tidtals af misstänksamhet att inskränka. Så t. ex. klagade viborgarne 1423 att ingen i Reval ville sälja dem något salt eller andra varor. Detta ville Krister Nilsson dock icke tro, „emedan det i förriga tider med fördrag blifvit så öfverenskommet, att intet förbud eller hinder mer skulle ske i eder stad, som kunde komma min herres undersåtar till skada“.²⁾ Tjugu år senare frågade det misstänksamma rådet af Karl Knutsson, som rekvirerat en större laddning salt, hvartill han behöfde så mycket, då hans företrädare kommit till rätta med vida mindre. Karl Knutsson förklarade att han höll mycket mera folk på slottet än Krister Nilsson, hvarför han ock hade större behof. Men ehuru han af ordensmästaren utverkat sig tillstånd att utföra 100 läster salt och spanmål, ville han dock, för att icke väcka misstankar, uttaga blott 20 eller högst 40 läster. År 1503 klagade Erik Turesson att viborgarne icke fingo köpa eller sälja något i Reval, hvartill genmälades att Sveriges rikes inbyggare aldrig blifvit hindrade att köpa hvad de behöfde till sin egen nödortft, såsom ock att åt Erik Turessons undersåtar under de sista två åren utgifvits mera salt än de kanhända på fyra år behöfva,

¹⁾ Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands IV:er Band. Fragment einer Revaler Chronik.

²⁾ Wente dat in vortiden mit vorworden also vorwaret is, dat gen vorbot edder wederstal mer scholde scheen in juwer stat de mines heren undersaten to schaden komen mochte. Bunge U. B. V. 2428.

men af dem hade blott fordrats ed, att de ej skulle föra något till ryssarne.

För att försäkra sig om att de af viborgarne uppköpta varorna ej på något sätt skulle komma ryssarne till godo, fordrade nämligen rådet i Reval att viborgarne med ed skulle certificera att de köpte godset för egen räkning. På en sådan fordran svarade Krister Nilsson en gång att då hans konungs undersåtar, som äro här boende, „ej njuta hansans frihet med ryssarne“, hoppas han att de ej heller behöfva iakttaga några dess bud; „Ni och de edra pläga ej göra min konungs undersåtar någon räkenskap för deras gods, eller hvar ni försälja det, gören därför väl och förskonen dem från en sådan räkenskap, som de ej äro skyldiga er“. ¹⁾ Karl Knutsson tog ej saken så allvarsamt utan menade, då Reval klagade öfver att hans viborgare, trots deras gifna ord, handlat med ryssarne, helt gemytligt att man „ej borde hålla så noga på eder och andra saker med dessa fattiga män, som här i staden bo“. ²⁾

Stundom yrkade man ock från Revals sida att de viborgska slottsherrarne skulle göra gemensam sak med hansan och på sitt område förbjuda handeln med Ryssland samtidigt som städerna, eller åtminstone se till att hanseatiska varor ej genom viborgares förmedling skulle komma ryssarne tillhanda. Sådana yrkanden besvarades från Viborgs sida vanligen med en påminnelse om att Viborg ej hörde till hansan och ej kunde, utan konungens tillstånd, underkastas några inskränkningar i sin handel. Också insåg man förvål inom de ledande kretsarna i hansan att en inskränkning af de utom förbundet stående svenska städernas handelsfrihet ej var möjlig. Så skref Lybeck 1444 till de livländska städerna, som klagat öfver „utomhansernas“ handel öfver Viborg, att det, Lybeck, såsom städerna nogsamst själfva kunde förstå, ej vore i stånd att förbjuda handeln på Sverige eller nederlags upprättande i Viborg eller Åbo. ³⁾

Emellertid medförde den ömsesidiga misstron, särdeles under tiderna för handelsförbuden, hvilka — såsom vi sett — också kunde utfärdas från svensk sida, ganska allvarliga förvecklingar emellan Viborg och Reval.

¹⁾ 20/2 1425. Hildebr., U. B. VII, 294.

²⁾ — ok dorffte man it nicht so strenge holden myt eydhen unde anderen dingen myt dissen skamelen luden, de hir in der stat wanen. Schwartz, U. B. X, 37.

³⁾ Schwartz, U. B. X, 44.

Konflikter emellan Viborg och Reval.

Under den långa tiden från Peter Jonsson till Gustaf Vasa finna vi sålunda handeln emellan Viborg och Reval särskilda gånger afbruten.

Första gången inträffade detta alldeles i periodens början kort efter freden i Nöteborg. Den allvarsamma konflikten, som förorsakade hvardera parten mycket men, slöts först genom en formlig fred emellan den viborgska höfdingen och hans underlydande å den ena samt staden Reval å den andra sidan ^{10/7} 1326. Det var så att säga ett viborgskt fredsfördrag, avslutadt enbart af den viborgska höfdingen med den mäktiga hansestaden.¹⁾

Men freden blef ej långvarig. 1343 lät den viborgska höfdingen Johan Götesson af de estländska bönderna, som gripit till vapen mot sina tyska herrar, locka sig ut på krigsstråten. Han seglade med en flotta från Viborg till Reval i hopp att kunna eröfra denna stad. Men knappt hade han och åbohöfdingen Dan Niklisson kastat ankar på Revals redd, innan en rostoksskeppare, hvars fartyg låg där i hamnen, öfverbragte den nedslående underrättelsen att bönderna redan blifvit totalt slagna. Johan Götesson ansåg det nu vara rådligast att dölja sina afsikter och forderrammast inleda underhandlingar. Missälligheterna glömdes snart vid fester och banketter, vid hvilka de finska höfdingarne på det bästa välfägnades. Ett vapenstillstånd ingicks, som om hösten följdes af en formlig fred, hvarvid bestämdes att Viborgs slots rättigheter, lagar och friheter skulle bli beståndande, såsom de af ålder varit hade.²⁾

Under Bo Jonssons tid stördes åter det goda förhållandet mellan Viborg och Reval med anledning af att han på 1370-talet stod på spänd fot med tvenne mäktiga hansestäder, Danzig och Dorpat. Då själfva Lybeck fann sig manadt att råda Danzig till fred, måste striden redan tagit en för hansan hotande karaktär och sålunda blifvit kännbar äfven för Reval. Men ännu kännbarare berördes sistnämnda stad af hans konflikt med Dorpat, hvars orsak var den förut omtalade Hans Brunswicks rövverier. Snart var Viborg öfverfylldt af plundrade varor ej allenast från Dorpat, utan ock från Reval och andra städer. Köpmännen klagade att de ej fingo afsegla från Reval, och från Sverige kommo varningar att fartygen ej lågo säkra ens i Revals hamn.

¹⁾ Bunge, U. B. II, 726.

²⁾ Ruuth: Tutkimuksia, sid. 19—20.

Väl lofvade Bo Jonsson att revalsboarne och deras gäster skulle af hans underfogde på Viborg, Erengisle Nilsson, återfå hvad dem tillhörde, men i alla fall måste under sådana förhållanden handeln på Finska viken lidit betydligt afbräck.¹⁾

Under Tord Bondes ryska krig tillspetsade sig åter förhållandena emellan Viborg och Reval till öppen fiendtlighet. Bondes tjänare, bland dem den ofvannämnda Bernt von Velen, hade vid Narva plundrat ryskt gods, och då hanseaterna med sina varor seglade åt Nevan, blefvo de af hans utliggare öfverfallna och plundrade. De stora förluster köpmännen lidit föranledde Dorpat att uppmana Reval till afsändande af fullmäktige till Viborg, hvilka skulle vara „alles dingens mechtich“, enär det nog skulle kosta både möda och penningar att blidka den vredgade höfdingen. Efter underhandlingar i Viborg och Reval synes 1411 en öfverenskommelse åvägabragts, som för den gånge bilade stridigheterna.²⁾

Men Krister Nilsson såg sig tvenne särskilda gånger tvungen att afbryta all förbindelse med Reval. Första gången skedde det 1418, då revalsboarne, i följd af att hansan förbjudit handeln på Ryssland, af misstänksamhet gjorde viborgarne, som af gammal vana kommit till dem, all möjligt förfång. Viborgska fartyg togos i beslag i Revals hamn, och de viborgska köpmännens varor lämnades utan skydd att vråkas kring gatorna. Saken drogs inför hansedagen i Lybeck, men denna tog Reval i försvar. Ställningen förvärrades ytterligare därigenom att ett Krister Nilssons fartyg togs i beslag i själfva Lybeck. Krister Nilsson hotade med repressalier och striden antog en allt häftigare karaktär, då emellertid ordensmästaren, som fruktade Sveriges eröfringsplaner, blandade sig i saken och förmådde Reval att sända fullmäktige till en „dachvart“, hvilken, efter det tvenne möten, som blifvit beramade att hållas, det ena å Seitsenkari, det andra å Hono, gått om intet, hölls i Viborg midsommardagen 1419. Mötet, vid hvilket såsom Rigas representant närvar Hartvig von Segefried, ledde omsider till ömsesidig försoning.³⁾

All missämja var glömd; ryssehandeln förbjöds nu en gång för undantags skull samtidigt både från hanseatisk och svensk sida. Krister Nilsson besökte själf Reval, där han emottogs med

Krister Nilssons
fejder med
Reval.

¹⁾ Ruuth: Tutkimuksia, s. 31—32.

²⁾ l. c. s. 47.

³⁾ Ruuth: Tutkimuksia, s. 51—61.

storartade festligheter och man öfverenskom att gemensamt rensa hafven från sjöröfvare. Men så kom där plötsligt åter en fnurra på tråden. Klaus Dock, den förutnämnda hanseaten, som drifvit handel öfver Viborg, hade trots Krister Nilssons skyddsbref blifvit såsom sjöröfvare afrättad i Reval. Detta förbittrade på det högsta den hetlefrade Vasa-ädlingen. Han afbröt all skriftväxling med det trolösa rådet och lät genom sina utliggare gripa revalska fartyg i Nevan, ja i själfva Narvas hamn. Då ingendera parten ville gifva efter, blef striden denna gång både långvarig och hård. Under hela sex år var all kommunikation emellan Viborg och Reval afbruten.

Ställningen blef småningom olidlig så för den ena som den andra. Reval, som ej ansåg sig direkt kunna vända sig till Krister Nilsson, anhöll om ordensmästarens förmedling. I Viborg riktade borgmästare och råd en skrifvelse till deras stränge herre, bedjande att han måtte göra ett slut på den ruinerande fejden. Nu följde långvariga underhandlingar. Ordensmästaren föreslog särskilda terminer och orter för fredsmöten. Herr Krister, hvars kränkta ära fordrade att de, som förorättat honom, skulle anhålla om fred i hans egen borg, gjorde svårigheter, tills man ändtligen, efter ett förberedande möte i Sandhamn, enades om en slutlig fredssammankomst i Viborg Mikaelidagen 1431.¹⁾ Å Revals vägnar bevistades mötet af borgmästaren Kost von Borstel och rådmannen Herman Lippe. Härmed var striden med Reval slut, men Lybeck betraktade Krister Nilsson ännu länge härefter såsom fiende.

Härefter förgick nära nog ett århundrade utan någon märkbarare konflikt emellan de båda grannstäderna. Karl Knutsson stod i allmänhet i godt förstånd med hansan; Erik Axelsson betraktades af städerna såsom en pålitlig bundsförvandt, trots hans sträfvan att göra Viborg till en stapelstad; Sten Sture höll ock fred med de livländska städerna, oaktadt han inblandade sig i ordens inre strider; Erik Turesson, ehuru ingalunda någon vän af hansan, undvek dock försiktigt hvarje fredsbrott, fastän han t. o. m. en gång hotade att förbjuda all handel på Reval, så äfven Tönne Eriksson och Rolof Mattsson.

Men Gustaf Vasa, hvilken Reval stött för hufvudet, grep åter i med hårdhandskarna och förbjöd 1530 all handel med den trotsiga staden. Men då grefven af Hoijsa såg igenom fing-

¹⁾ Ruuth: Tutkimuksia, s. 72 o. följ. Hildebr. U. B. VII, 445; IX, 144.

rarna med sina vänner i Reval och lät sina viborgare fortfarande idka den förbjudna seglatsen, blefvo revalsboarne all tmer „ilherske“ emot Gustaf och stretade emot att gifva honom upprättelse. Så fortfor krigstillståndet ända till Hoijas fall och perioden slutade, liksom den börjat, med ett afbrott i handelsförbindelserna emellan de båda systerstäderna.

Dessa fredsbrott hade så mycket ödesdigrare följder, som Viborg och Reval nästan dagligen voro i behof af hvarandra. De ledο dessutom direkta förluster genom ömsesidiga sekvestrationer och kaperier. Särskildt synes Viborg lidit under de långvariga striderna på Krister Nilssons tid. I den förtviflade belägenhet, i hvilken borgerskapet råkat, djärfdes slutligen borgmästare och råd — såsom förut nämndes — hos sin mäktige höfding framställa en ödmjuk anhållan om att han måtte räcka handen till en snar försoning. De vädjade därjämte till Revals beredvillighet att gå in på hans fordringar. „Nu såge vi gärna att fiendskapen skulle afläggas och att de arma människorna från hvardera sidan, både från eder och äfven från vår, måtte finna sin bärgning och fara den ena till den andra. Därför hafva vi bedt vår höfvitsman, herr Kerstin, att han måtte tillåta de goda män, som lidit skada, att fara till Reval; och tyckes oss rådligt att i begån på samma sätt med dem, som här besvarat sig öfver sina förluster, så att de icke mera behöfde klaga. Så hoppas vi till Gud att det må blifva väl emellan eder och vårt herrskap och att oss icke mer måtte ske sådan skada“ — så lyda orden i det viborgska rådets till Reval den 5 juli 1431 riktade skrifvelse.¹⁾ Och att freden i Reval icke var mindre efterlängtd än i Viborg finna vi af de ordalag, med hvilka staden tackade ordensmästaren för hans fredsbemedling: „Gud vedergälle Ers herrlighet för det myckna skrifveri och arbete, som ni uti denna sak så ofta haft.“²⁾

Men dessa tillfälliga afbrott i de fredliga relationerna emellan de båda städerna hörde lyckligtvis till undantagen; och hvardera parten skyndade ock så snart möjligt var att återställa den gamla grannsämjan och vänskapen. Då de viborgska höfdingarne dessutom intogo en tämligen oberoende ställning till riket och äfven de livländska städerna, i förhållande till hansan, hade en viss frihet, så kunde man från hvardera sidan, oberoende af de

Följderna af konflikterna emellan Viborg och Reval.

¹⁾ Hildebr. U. B. VIII, 473.

²⁾ Hildebr. U. B. VIII, 514.

storpolitiska förvecklingarna emellan Skandinavien och de tyska makterna, enas om sin alldeles särskilda politik. Så hände det stundom att, medan Sverige var i krig med själfva hansan och Östersjön vimlade af fientliga flottor, frid och lugn rådde på Finska viken, och att kommunikationen utan afbrott fortgick emellan det till Sverige hörande Viborg och hansestaden Reval.

Reval Viborgs
marknadsplats.

Så var och förblef Reval hela medeltiden igenom Viborgs stora marknadsplats och kornbod. Dit gjorde dess borgare ofta flera gånger om sommaren resor för att föryttra sina varor och uppköpa sina behof. Där hade de sina värdar och affärsväänner, med hvilka de stodo i mångfaldiga förbindelser. Dit vände sig ock vanligen Viborgs slottshöfdingar för att uppköpa hvad de för slottets räkning behöfde. Sten Turesson Bjelke införskref därifrån 1339 en last kött, Bo Jonsson sände dit 1380 en sin tjänare för att negociera „super utensilibus castri Viborg“, Krister Nilsson begärde 1434 att ifrån den „bayska“ flottan i Revals hamn få utföra 10 å 12 läster salt; Karl Knutsson, som hade stora behof, rekvirerade därifrån än salt och spannmål, än honung och mjöd, än vin och kersedrank m. m. Erik Turesson skulle hafva därifrån salpeter, Rolof Mattsson tyger o. s. v.

Viborg såsom
finsk exportort.

Men å andra sidan var Viborg af icke mindre betydelse för Reval, som därifrån hämtade en stor del af sina viktigaste handelsartiklar. Och icke allenast i Reval, utan ock i hela hansan var Viborg väl känt för de produkter, som igenom dess hamn sökte sig ut i världshandeln. Viborg var centralorten för ett vidsträckt områdes handel, den naturliga exportorten för Karelens och Savolaks', ja endels för Österbottens produkter. Redan enligt konung Magnus Erikssons stadgande af år 1347 skulle karelarne tillhandla sig tyger och andra varor i köpstäderna, och då Viborg låg dem lägligast, var det naturligt att den vidsträckta landsdelens handel skulle koncentrera sig där. Helt säkert hade staden ock redan under medeltiden sina „bottnekarlar“, d. v. s. köpmän, som — snarlikt birkkarlarne i västra Finland — egnade sig åt handelsfärder upp till höga nordn. Med sina små farkoster, kallade „håpar“, hvilka kunde dragas öfver land, där forsar eller nås mötte, hindrande farten, banade de sig väg genom inlandets sjörika ödemarker bort till kvänernas och lapparnes gränser, därifrån de återvände, medförande dyrbara pälsverk och andra nordens eftersökta produkter. Utan tvifvel erbjöd väl ock redan på den tiden den troligen eljest öde stranden vid Lappvesi tidtals en liflig anblick såsom mötesplats, där ny-

byggaren från Karelens urskogar och borgaren från „saltstaden“ sammanträffade för att utbyta sina varor.

Sålunda samlades till staden från olika håll upplag af särskilda i den medeltida handeln högt skattade varor: fisk, såsom lax och gäddor, smör, tran, pälsverk, älghudar m. m. Lägges härtill att också på slottet städse förefanns ett icke mindre rikt urval af alla dessa handelspersedlar, enär allmogen då för tiden erlade alla sina utskylder i varor, med hvilka slottsherrarna sedan kommersade efter behof, kunna vi lätt förstå, hvilka förutsättningar Viborg redan härigenom hade att blifva en af medeltidens viktigaste handelsstäder i nordn.

Men dessutom idkade staden såsom gränsort till Ryssland en betydlig handel på detta land och Novgorod. Dess borgare gjorde ofta resor till den stora handelsstaden vid Ilmensjön, för att där tillbyta sig „ryssevaror“: läder, vax, honung m. m. Sålunda var t. ex. på 1430-talet viborgsborgaren Panne Kaupe särskilda resor stadd i Novgorod, där han bl. a. köpslagade med en ryss, som gaf honom falskt mynt i betalning. 1443 var köpmannen Klas Petersson ditrest för att köpa vax, och följande året voro Henrik Brugman och Hans Jute i Novgorod, där de gingo i borgen för en revalsbo, som emellertid lämnade dem i sticket.¹⁾

Viborgs handel
på Ryssland.

Men ännu oftare besökte novgorodska och ryska köpmän Viborg. De kommo dit antingen sjöledes längs Nevan med stora „lodjor“, fullastade med varor, eller ock från Ladogasidan med små båtar sökande sig fram längs den förut omtalade Vuoksenvägen. 1507 anlände dit, ännu så sent på året som en månad före jul, icke mindre än 40 ryska köpmän, medförande de yppersta varor, som man på långa tider sett,²⁾ och under hansans förbudstider kunde deras antal helt säkert räknas i hundraden. De voro så vanliga gäster i Viborg, att man där, då de någon gång uteblefvo, trodde sig böra befara fredsbrott från ryska sidan, likasom tvärtom deras ankomst under krigstider tyddes såsom förbud till snar fred. I Viborg fanns således ständigt tillgång på de i handeln vanligen förekommande ryssevarorna, ja där kunde stundom vid tiden för ryssarnes besök, hvilka vanligen inträffade på bestämda tider om året, vara ett formligt öfverflöd på dem.

¹⁾ Hildebr. U. B. VIII, 1037; IX, 997.

²⁾ Grönblad. Nya källor, 195.

En följd häraf var att mången gång en „farande köpman“, som ej hade speciell anledning att besöka Novgorod, för att slippa den besvärliga omlastningen vid Nevan och uppfärden för Volkov, i stället styrde kosan till Viborg, där han kunde bekomma de vanligaste ryssevarorna för kanhända lika godt pris som i själfva Ryssland. Sålunda kom t. ex. år 1480 en tysk köpgesäll Peter Kock med sitt skepp till Viborg för att handla med ryssarne, men då dessa den gången dröjde, måste han ändock, efter en tids fåfäng väntan, segla genom Nevan upp till Novgorod.

Viborg var sålunda faktiskt en, om också icke officiellt erkänd, transito- och stapelort för handeln emellan östra Europa och hansan, och det ingalunda blott under tiderna för de hanseatiske handelsförbudena. Särskildt synes, utom Reval, Danzig underhållit en liflig förbindelse med Viborg. Men äfven Lybeckare,¹⁾ flensburgare m. fl. stodo i affärer med viborgska borgare, hvadan troligt är att också skepp från dessa och andra hansestäder besökt stadens hamn. Dessa från aflägsna tyska orter komna köpmän stannade ofta kvar i staden såsom gäster, tills de fått sitt lager utsåldt och hunnit förse sig med tillräcklig last. Stundom hade de äfven s. k. utliggare eller kommissionärer, som i Viborg omhänderhade deras affärer. Icke sällan torde det ock händt att en och annan af dessa främlingar stannade kvar i Viborg och blef borgare i staden, hvars befolkning sålunda med tiden erhöll ett allt starkare tyskt element.²⁾

Import.

Af importvarorna, som tyskarne medförde, var onekligen saltet den viktigaste, och det är troligen ända från medeltiden staden i folkspråket burit namnet „suolakaupunki“. Därnäst kommo tygerna, såväl dyrbarare, såsom atlask och damast, af hvilka de förnämres kläder tillverkades, som ock billigare, vanligen benämnda efter tillverkningsorten: alstedeskt, yperskt 1445, meyenborst och hynderlevskt (1443), engelskt (1444 o. 1505), mynsterskt och västerlindenskt (1481), hagenskt och leydenskt (1505 och 1521), saijan, nerskt och amsterdamskt (1521) o. s. v. Äfven lärft, „laken“, infördes: 1368 hade under förbudstid till staden införts ett parti „laken“, hvilket dock i följd af skepps-

¹⁾ 1478 var viborgsborgaren Jakob Jakobsson skyldig Karsten Paling, Lydecke Hagen och Armas Troijen i Lybeck, sammanlagt 71 lyb.

²⁾ Så t. ex. Alf v. Burhof från Dorpat, som 1417 kommit till Viborg för att handla med ryssarne och sedan bosatte sig i staden.

brott blifvit genomvått, hvarför dess försäljning till ryssarne tillstaddes. Vidare infördes: sill, „hering“ (ollenborger), viner, mjöd, honung, m. m. 1493 hade till staden kommit ett skepp med „kremerie“, kramvaror, värda 350 mark.

Främst bland exportvarorna stodo — utom ryssegods: läder, vax, m. m. — smör och fisk, hvilken sistnämnda vara under medeltiden äfven i norden i följd af de katolska fastorna konsumerades mycket mera än i våra dagar. På gårdarna i Viborg stodo ofta långa rader af gäddor upphängda att torkas, s. k. solgäddor, hvilka voro en viktig exportvara (torre heckede). Också utfördes allahanda skinnvaror, „wercke“, och hudar, särskildt älghudar, hvaraf kyller förfärdigades. Tjära och bräder nämnas första gången 1487 bland de varor, som holländarne sökte i Viborg. Slutligen utgjorde ock de karelska hästarne en viktig utförsvara. 1445 hade Karl Knutsson sändt med ett skepp bl. a. hästar till Stettin. Men då dessa djur ansågos oumbärliga för rikets eget behof, förbjöds 1347 att utföra hästar, som voro dyrare än 4 mark penningar, äfvensom 1512 sådana, som voro dyrare än 4 å 5 mark.

Export.

Enligt stadslagen var det förbjudet för hanseaterna att handla i minut och att detta förbud under medeltiden gällt uti Viborg är troligt, helst ännu långt senare främlingarne ej tillätos sälja sina varor „alne- och lodtals, utan endast i stycken“. Men att döma af vissa i handlingarna nämnda handelstransaktioner ser det dock ut som om köpmännen ofta skulle kringgått denna bestämning och sålt i mindre partier. Så t. ex. köpte en gång en viborgsköpman 3 alnar västerlindskt af en hanseat. Kanhända gjordes ock stundom i Viborg undantag från regeln i likhet med hvad som 1491 skedde i Åbo, då danzigboarne tillätos handla „med spann-, pund- och halfläst och huru de bäst kunde, liksom borgarne, hvilket aldrig förr varit någon tillåtet“.

Inskränkningar i hanseaternas handelsrättigheter.

Likaså skulle hanseaterna ej få handla direkte med bönderna¹⁾ och därmed förtaga borgarne deras vinst. Men äfven detta förbud kringgicks jämt och ständigt. Nils Eriksson måste år 1492 låta uppbringa några revalska fartyg, som längs stränderna bedrefvo olaglig handel med allmogen. 1493 klagade han ånyo hos Reval, att dess borgare på sina resor till Ryssland plägade i förbifarten handla med bönderna. „Denna stad Viborg blir alldeles fördärfvad“ skrifer han, „om man tillåte slik

¹⁾ Beiträge zur Kunde Ehst- Liv- und Kurlands. Band III, sid. 117.

i lagen förbjuden köpenskap". Därför hade han låtit taga deras skepp och ärnade hålla besättningarna fångna, tills ting hölles i de trakter, där den olaga handeln skett.¹⁾ Icke dess mindre hade han snart åter anledning till liknande åtgärd mot några andra revalska skutskeppare, som af vinden blifvit drifna till „Perdelsalm“ (Partialansalmi) och där gjort sig skyldiga till landsköp. Gustaf Vasa utrustade för att råda bot på det onda en mängd kaparfartyg, som i Finska viken skulle antasta alla „landsköpare“. Under förloppet af nio år klagade Reval icke mindre än 15 gånger öfver de svenska kaparskeppens stränga framfart.²⁾ Sålunda försökte man under medeltiden reservera åtminstone den inre handels område för det inhemska köpmannaståndet, då detta i afseende å utrikeshandeln ej ännu kunde täfla med den utländska konkurrens, hvilken i afseende å utrikeshandeln för detsamma var så tryckande.

Den aktiva och passiva handeln.

De största affärsmännen på orten voro väl egentligen slottsherrarne. De hade egna handelskepp, som förde deras varor till de livländska städerna, till Danzig, Stettin, Lybeck, ja kanhända ända till Flandern. De hade sina ombud i Reval: Krister Nilsson en Tideke von Ort, Karl Knutsson en Fredrik Depenbeke, Erik Axelsson en Laurens Fridach, Rolof Mattsson en Lydik von Minden o. s. v. Karl Knutsson hade ock 1443 uppdragit en Henrik Kvint i Danzig att befordra en sändning smör, lax, osmund m. m. till Flandern och där för hans räkning åter igenköpa tyger och andra varor. Lars Axelsson hade likaledes genom sin „värd“ i Reval, Henrik Honyngghusen, låtit utskeppa „västerut“ öfver Danzig 65 läster råg för att i stället köpa kläde, krut, bössor och harnesk, som man ej med fördel kunde köpa i Reval och Riga.

Men också en och annan borgare dref större affärer och utsträckte sina handelsresor längre än blott till Reval. Peter Ingelsson seglade 1472, 1475 och 1476 med tran, smör och gäddor till Danzig, dit 1475 också ett annat skepp från Viborg anlände. Troligen gjorde ock viborgare stundom resor till Lybeck och andra hansestäder, ehuru några underrättelser om sådana färder icke återfinnas i förhandenvarande källor.

Eljest torde borgerskapets utrikeshandel för det mesta varit passiv. Köpmännen, som ej hade stora kapital, togo sina behof

¹⁾ Hausenska samlingen ²⁸/₄ 1498.

²⁾ Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. Band III sid. 117.

i mindre poster från Reval, eller köpte dem direkte af de hanseater, som kommo till Viborg. Sedan utborgade de varorna åt bönderna, som i stället skulle hämta åt dem sina landtmanna-produkter. Under de hanseatiska förbudstiderna kunde det stundom hända att, då köpmännen utkrediterat sina lager och ej hade samma lätthet som eljest att få nya, stor brist i staden rådde på de allra nödvändigaste handelsvarorna, såsom salt och spannmål. Då måste man anlita slottsherrarnes kredit. Så rekvirerade Karl Knutsson 1443 från Reval en större laddning spannmål och salt, framhållande landets nöd, „då de fattige män, som bo här i staden ej förmå köpa så mycket, som de behöfde“. Bönderna voro så arma, att de ej kunde betala något i reda penningar, och „den farande köpman“ hade ej fått införa något salt.¹⁾ Huru stora saltförråd Karl Knutsson rekvirerade, sannolikt för att kunna förskottera åt köpmännen, framgår däraf att han en gång i Reval hade liggande ej mindre än 146 läster eller 2,336 tunnor salt.

Handeln med
landtman.

Likasom köpmannens handel med bönderna bestod i byteshandel, sålunda att de gäfvos bönderne salt, järn och annat mot varor, som bönderna antingen genast levererade eller framdeles skulle införa, så var ock handeln köpmännen emellan äfvensom deras handel med hanseater och ryssar företrädesvis byteshandel. Bernt von Velen förde 1407 till Novgorod salt och bytte det mot „troinissen“. Krister Love, en borgare, hvilken ock är känd för det han en gång var skickad såsom sändebud till Novgorod, köpte 1491 3 alnar västerlindeskt kläde för 6 L \ddot{a} gäddor. Sex läster malt, som en revalsbo 1499 infört, föruttrades mot betalning af ryska hudar, gäddor, „wercke“, hermelin och andra varor. Hans v. Eyken lofvade betala en sin skuld antingen i penningar eller ock i smör eller gäddor.

Handeln
byteshandel.

Vid en sådan byteshandel var det nödvändigt, särdeles vid handel med utlänningar, att uppväga varorna på stadens våg, hvars tillvaro redan antydes i ett bref af 1488, då det säges att ett parti salt, som räddats från ett havereradt skepp, blifvit „uppvägt af ärbara män“. 1521 säger Rolof Mattsson att han låtit uppväga diverse varor, som han sändt till Reval, „här uppå vågen, såsom vikten där i Reval och städerna plägar hålla“, hvaraf framgår att i Viborg under medeltiden brukades revalsk vikt.

Vågen.

¹⁾ Hildebr. U. B. ²/₇, 1443.

Frågan om in-
rättandet af
myntverk.

I händelse affärerna uppgjordes kontant, skedde det vanligen i rigiskt mynt. Äfvenså nämnes stundom lybskt mynt i handeln. Troligen förekommo dessutom tyska, holländska och engelska myntslag i allmänna rörelsen, ty de nämnas ofta under medeltiden i vårt land. Men det var ock, åtminstone mot slutet af medeltiden, då den nationella strömningen gick mot hansans öfvervalde, fråga om inrättande af ett eget myntverk i Viborg. Redan 1526 vistades hos grefven af Hoija en Georg „myntare“, och 1530 om våren var grefven i beråd att anlägga i Viborg „ett mynt“ och anhöll af Gustaf att för ändamålet få hämta silfver från Sala grufva. Konungen ansåg dock Sala grufva för tillfället vara så förfallen, att där af intet kunde fås tillräckligt silfver för behofvet, förrän den ånyo upparbetades. Han ville ock att frågan om myntets inrättande skulle ske med rådets vetskap, hvarför han rådde grefven till „tålmod“. Det ser emellertid ut som om grefven det oaktadt gripit saken an och åtminstone bragt den till någon början. Ty sedan han affallit från Gustaf och inlätit sig i stämplingar mot riket, hvilka bland annat gingo ut på hertigens af Meklenburg upphöjande på tronen, förbehöll han sig af denna rätt att i 6 år taga silfver från de svenska bergverken, så att myntet i Viborg under denna tid kunde underhållas.¹⁾

Affärsböcker,
m. m.

I affärsfrågor egde redan under medeltiden räkenskapsböckerna vittnesgill kraft. 1492 skrifver Hans von Eyken från Viborg till en affärsvän i Reval, att han för att bevisa beloppet af en sin skuld för länge sedan skulle sändt honom sin „reckensbuck“, om den ej brunnit upp jämte alla hans bref. Varuafsändningar stämplades med afsändarens bomärke, hvilket dåför tiden på sätt och vis motsvarade hvad man i våra dagar kallar köpmannens firmabeteckning. 1525 sände sålunda Hans von Selhoff med tre särskilda fartyg från Viborg diverse partier fisk, tran och humla, alla märkta med hans bomärke. Bomärket fanns ock ingraveradt i köpmannens sigillring, som han antingen bar på fingret, eller i den ofta rikt smyckade „köpmansgördeln“ eller „pungen“. Då skrifkunnigheten ännu bland köpmännen ingalunda var allmän och brefven ofta å deras vägnar skrefvos af andra, var det, för säkerhetens skull, nödvändigt att afsändaren under namnet egenhändigt ritade sitt bomärke eller tryckte sitt sigill.

¹⁾ Hausenska saml. Odat.

I likhet med utrikeshandeln öfver hufvud, var ock sjöfarten för det mesta passiv. Under vår- och höstseglationstiderna lågo där i hamnen ofta ett stort antal af dessa egendomliga medeltida fartyg, hvilka med sin något klumpiga byggnad och starkt rundade form liknade väldiga på vattenytan flytande snäckor. Den höga förstäfven var prydd af en helgonbild, och det ännu högre akterdäcket var öfverbyggt af en rymlig kajuta. Masten, som vanligen förde endast ett stort råsegel, var närmast under vimpeln försedd med en väldig märskorg, därifrån utkiken under resan höll ständig vakt på sjöröfvere och andra farligheter.

I bredd med dessa tyska handelskoggar voro borgarnes egna skutor i allmänhet vida mindre och oansenligare, för det mesta afsedda endast för seglats på Reval och de livländska städerna. Dock hade en och annan köpman större fartyg, med hvilka han kunde våga resor öfver Östersjön. Så t. ex. Peder Ingelsson, som på 1470-talet flera gånger seglade till Danzig. Äfven slottshöfdingarna hade stora „koggar“ och „snäckor“, som förde deras varor till de tyska städerna. Men i alla händelser torde redandet af större fartyg i Viborg under medeltiden hört till undantagen, enär, såsom förut framhållits, stadens aktiva rörelse för det mesta var inskränkt till Reval.

Det som mest afskräckte köpmännen från längre sjöfärder voro de faror, som öfverallt på hafven mötte dem i följd af det allmänt florerande sjöröfveriet. Vitalianerna och Flemingarne voro ingalunda de enda, som på denna tid gjorde hafven osäkra. Erik Axelssons broder, herr Ivar Axelsson på Gottland, var vida fruktad för sina sjöröfverier — ja själfva konung Erik XIII, som i tiden gifvit Viborg dess första privilegier, slog sig på sistone, sedan han förlorat krona och rike, på sjöröfveri. Riddare, knapar, hanseater och andra handelsmän — särskildt om de genom förhållandenas makt råkat i en isolerad ställning — egnade sig med förkärlek åt detta näringsfång, som under medeltiden knappt betraktades såsom olofligt yrke.

Också Viborg skattade sin gärd åt det allmänna onda. 1458 togo danzigboarne till fånga tvenne sjöröfvere, af hvilka den ena var finne, med allt deras manskap, inalles 70 man, däribland en Peter Olofsson från Viborg. 1494 hade fem „lose gesellen von Wiborg“, som slagit sig på sjöröfveri, bemäktigat sig några ryska skutor, kastat besättningen öfver bord och seglat med varorna till Danzig. Där blefvo de emellertid misstänkta och inmanade i häkte, hvarjämte godset togs i förvar för de rätta egarnes

räkning.¹⁾ 1526 klagade en rysk köpman att han på sin färd från Reval till Novgorod på Nevan blifvit öfverfallen af några viborgska borgare, som röfvat af honom skepp och gods.²⁾

Förgäfves förenade sig de viborgska slottshöfdingarne och de livländska städerna gång på gång för att „rensa hafvet“. Knappt hade de förjagat piraterna, hvilka ofta rörde sig med flottor om flera tiotal skepp, från en smygwinkel, förr än desse åter dykte upp på ett annat håll, lika fruktansvärda som förut.

Under sådana förhållanden var det naturligt att köpmännen icke gärna vågade sig ensamma, åtminstone på längre färder. Hanseaterna seglade alltid i flottor; till Reval kom t. ex. den baijska flottan med salt från Frankrike, den lybska flottan, novgorodsfararnes flotta o. s. v. Ännu mindre var det rådligt för de viborgska fartygen, som väl ej kunde täfva med de hanseatiska i storlek och utrustning, att riskera en färd på egen hand till de tyska städerna. Gällde det en resa öfver Östersjön, var det alltid säkrast att i Reval sälla sig till en därifrån västerut afseglande flotta. Men också då låg den faran till hands, att återresan möjligen måste verkställas allena. Därför rådde t. ex. Erik Turesson 1509 Svante Stures skeppare att, om han ej kände sig fullt säker i den då vid Reval liggande lybska flottan, hellre inlasta salt och komma till Åbo, än segla med flottan till Lybeck, enär det vore farligt att allena återvända därifrån.

Sådana voro Viborgs handelsförhållanden under medeltiden. Gynnad af sitt läge vid en farled, som kunde konkurrera med själfva Nevan, och kraftigt skyddad af sina mäktiga slottshöfdingar mot hansans öfverdrifna fordringar, hade staden — såsom vi funnit — trots tidens alla svårigheter bragt denna sin hufvudnäring i ett, efter tidens förhållanden, blomstrande tillstånd.

Likasom handeln befordrade slottsherrarne utan tvifvel också stadens andra näringar, hvilka dock voro af underordnad betydelse i jämförelse med den förstnämnda. Karl Knutsson anlade, för så vidt känt är, den första industriella inrättningen på orten, tegelugnen vid Papula, hvilken han sedan donerade åt dominikanerklostret.³⁾ Först efter tillkomsten af denna inrättning torde uppförandet af stenhus tagit fart i staden. Vid klostrets indragning tillföll tegelbruket måhända staden, hvilken 1540 säges

¹⁾ Hanserecess 1477—1530. 3:ter Band. Städtetag zu Wave 1494. Vorakten 431.

²⁾ A. H. II, 177.

³⁾ A. H. III, 64.

inneha ett sådant jämte en kalkugn. Troligen voro ock de första handtverkarne egentligen anställda i slottets och slottsherrarnes tjänst. Men ju mera befolkningen tilltog, desto mera emanciperade sig ock handtverksståndet från slottet och blef en borgerlig klass uti staden.

Inom denna klass synas guldsmederna, hvilka under medeltiden öfver hufvud hade större privilegier än andra handtverkare, i det de tillika betraktades såsom handelsmän, redan arbetat sig upp till en icke ringa social betydelse i Viborg. En guldsmed var mot slutet af 1480-talet borgmästare i staden.

Också skraddarnes yrke torde i staden varit både gammalt och ansedt, fastän något omnämmande af detsamma ej påträffas förr än under senaste medeltiden. 1523 var Lars skraddare en bland de tretton, åt hvilka Gustaf Vasa anförtrodde slottsloften på Viborg „att hållas grefve Johan tillhanda“. 1540 funnos i staden fyra representanter för yrket.¹⁾

Talrikast representeradt torde däremot redan ifrån början skomakaryrket varit. Redan 1425 omtalas en Jakob skomakare, den första till namnet kända handtverkaren i staden. På 1700-talet påstodo handtverkarne t. o. m. att också en skomakare, Anders Sigfridsson Schuster, „under hansatiden“ varit borgmästare i Viborg, ett påstående, som de dock icke kunde bevisa, och hvilket ej heller, för så vidt vi funnit, har något stöd i handlingarna.²⁾ I slutet af medeltiden torde yrket räknat 5 å 6 representanter, ett antal som dock möjligen ansågs öfverstiga behovet, eftersom det i den på 1540-talet utfärdade nya ordinansen bestämdes att tre skomakare skulle uppehålla ämbetet för meniga man och ingen borgare hafva våld att sälja någon sko dem till hinder.³⁾

En betydlig afsättning för sina tillverkningar torde ock „kanngjutarne“ och „pottmakarne“ haft på en tid, då tennkärnen voro förhärskande på den förmögnares bord, liksom stenkärnen på den mindre bemedlades. Af öfriga yrken, som äro representerade i 1540 och 1541 års margeldslängder och hvilka sålunda torde räknat sina anor från medeltiden, må nämnas: smeder

¹⁾ Ur Viborgs stads acta 1540. Sv. Riksarkivet. Afskrift af margeldsregistret i F. S. A.

²⁾ I händelse vår i noten å sidan 51 uttalade förmodan vore riktig, kunde dock möjligen Laurentz Schomaker, hvars tillnamn synes antyda att han hört till denna handtverksklass, varit borgmästare i Viborg.

³⁾ A. H. I, 165.

(1540 5), bältare (3), murmästare (3), skinnare (2), tunnbindare (2) snidare (1). 1540-talets ordinans, hvilken utan tvifvel grundar, sig på äldre förhållanden, talar ytterligare om kopparslagare (4), hvilka tillhöllos bättre förse sig med kol än härtills hade skett, och timmermän (12), hvilka skulle erhålla lön efter „gamla ordinansen“.¹⁾

Viktiga yrken under medeltiden voro ock dragarnas ämbete som egde ombesörja uppberandet af salt och andra varor från skeppen, äfvensom fiskarnes, hvilka skulle förse staden med fisk och sannolikt från uräldsta tider voro organiserade såsom en fast ordnad kår, under ledning af en s. k. notkonung. Ordinansen från 1540-talet bestämmer dragarnas antal till 12 och fiskarnes till 60.

Till ofvannämnda handtverksmän sällade sig ytterligare de näringsidkare, som egde förse staden med nödiga matvaror för det dagliga behofvet. Enligt 1540-talets ordinans skulle i staden finnas 3 köttmånglare och 2 bagare, hvilka skulle hafva tredje parten till vinst.²⁾ Därjämte nämnes i de äldsta margeldsregistren en slaktare.

Handtverkarnes
antal.

Att döma af förhållandet på 1540-talet torde Viborgs handtverksstånd, åtminstone under medeltidens sista skede, utgjorts af något öfver 30 yrkesidkare, fördelade inom olika fack, förutom ett dussin dragare och ett sextiotial fiskare. Antalet var, för medeltida förhållanden, icke alldeles oansenligt, helst man ock kan antaga att det under stadens blomstring på 1480-talet hellre öfver- än understigit ofvannämnda siffra. Huru handtverkslifvet i öfrigt gestaltat sig, därom får man ur förhandenvarande källor ingen upplysning.

Stadens jord.
„Ängen vid
huset“.

Slottshöfdingarne hade omsorg också om jordbruket, hvilket då för tiden ännu torde varit enda näringskällan för största delen af den lägre befolkningen. „För stadens i Viborg kofring, beståndelse och bättring“ donerade Karl Ulfsson $12/5$ 1387 åt „allmogen därstädes“ den äng, som låg vid huset, d. v. s. slottet, och uppå hvilken slottets lada stod.³⁾ Om med deuna äng, som förut skall hafva legat under staden, får förstås Slottsholmen, hvilken ju — såsom redan tidigare framhållits — i äldre tider torde underlydt „gamla Viborg“, men sedan vid stadens flyttning

¹⁾ l. c.

²⁾ A. H. I, 165.

³⁾ A. H. I, 8.

blifvit lagd under slottet, så hade staden emellertid redan under medeltiden ånyo gått miste om denna donation. Ty enligt de äldsta räkenskapsböckerna från 1500-talet var denna holme då redan underlagd kronans ladugård, som låg gent emot staden invid sundet på andra sidan slottet.¹⁾

Om staden, i händelse den verkligen en gång innehafte Slottsholmen, erhållit något vederlag vid dess indragning under kronan, framgår ej ur handlingarna. Men säkert är att den, åtminstone under senare medeltiden, var i besittning af ett ansenligt jordområde också i söder. Det heter nämligen att borgerskapet till mulbete förut innehafte marken emellan staden och Säiniöbro, men gått miste om densamma under ryska krigets tid, d. v. s. omkring 1495, då den lades under prästgården.²⁾ Detta område synes sträckt sig söderut längs stranden af Vitsataipale viken. Tvenne därstädes belägna hemman, benämnda Kangasranta, underlydde nämligen i början af 1500-talet prästgården och torde sålunda motsvarat stadens ifrågavarande medeltida jordbesittning, till hvilken då äfven hört en större ängsmark, kallad Kangasranta äng.³⁾

Kangasranta
godsen.

Icke ens efter förlusten af sistnämnda mark, torde staden lidit brist på nödiga jordegor. Det heter nämligen 1557, på tal om Gustaf Vasas reduktion, att borgmästare och råd i Viborg uti „en lång tid“ innehafte särskilda gods, nämligen Talikkala, Huhtiala, Säiniöbro-gods äfvensom Savolains hemman.⁴⁾ Om vi få tyda uttrycket „i en lång tid“ såsom betecknande att nämnda gods redan före Gustaf Vasas tid underlegat staden, hade denna måhända bekommit dem på 1490-talet såsom vederlag för Kangasrantagodsen. Huru härmed än må förhålla sig, af allt synes framgå, att staden, åtminstone ifrån år 1387 börjande, hela medeltiden igenom varit försedd med nödigt utrymme och mulbete.

Talikkala, Huhtiala, Säiniöbro-gods och Savolains hemman.

¹⁾ Ännu 1557 fanns bland slottets ängar en, som gick under namnet „stads-ängen“, men afgöras kan icke mera, om densamma var identisk med den i 1387 års donation nämnda ängen vid slottet. Se slottsräkenskapen för nämnda år.

²⁾ Grotenfelt, Suomen kaupasta, sid. 98.

³⁾ F. S. A. 67. „Kangasranta 2 gods“. — „Item hafver kyrkoherden i Viborg herr Enevald förne 2 gods under sig för ladugård“. 1559.

⁴⁾ F. S. A. 74, 24 a — 25 a. Joen Smälennings längd uppå K. M:s arf och eget i Viborgs län för år 1558. Anteckningen vid Savolains gods: „hvilket gods borgmästare och råd i Viborg hafva haft i en lång tid“, gäller synbarligen också de tre öfriga, strax efteråt nämnda godsen.

Fiskovatten.

Härvid bör ytterligare ihågkommas att borgerskapet sedan urminnes tid räknade hafsviken, på en half mils vidd nära staden, såsom dess fiskevatten, hvarjämte borgarne med inlandsboarne täflade om rättigheten till särskilda längre bort belägna fiskelägen. Det stora antalet fiskare och den förut omtalade lifliga handeln med fisk, torra gäddor, gifva vid handen att fisket under medeltiden var en af stadens mest betydande näringskällor.

Stadens drätsel.
Dess kronoskatt.

För det skydd slottsherren, såsom vi sett, lämnade staden och dess näringar, hade han rätt att af sina undersåtar uppbära den skatt, som enligt lag borde tillfalla kronan. Denna bestod i det s. k. skottet eller skutet, i hvars erläggande hvar man som byggde i staden var skyldig att deltaga. I Viborg kallades denna afgift, som upptogs „efter som hvar och en hade sin handling“, „markgeld“ eller „margeld“. 1540 steg den till 120 mark rigiskt, hvaraf dock då för tiden endast 80 mark betaltes till kronan.¹⁾ Dessutom hade länsherren naturligtvis rätt att uppbära kronans andel af alla sakören. Då en viss Olof Olofsson 1447 blifvit „å rådstufvan i Viborgs by“ sakfällid till 46 mark, kom Karl Knutsson öfverens med rådet att den pliktfällde skulle betala åt honom hela bötessumman „såväl det rådet tillfallit var, som det honom tillföll“. ²⁾

Dess inkomster.

Stadens egna inkomster åter bestodo förutom af det öfver-skott, som — såsom ofvan nämndes — utöfver länsherrens skatt återstod vid den årliga margeldsuppbörden, af stadens andel i sakörena, tomtören äfvensom möjligen också af vågpenningar och broafgifter. Därtill torde den ock haft några inkomster in natura från sin jord.

Om vi få antaga att förhållandena, åtminstone under den senare medeltiden, voro sådana som de voro 1540, från hvilket år den första stadsräkenskaper finnes i behåll, så få vi ungefär följande bild af stadens dåvarande drätsel.³⁾

I „stadsens torn“ — troligen nuvarande finska klockstapeln — låg ett inventarium, bestående främst af ett dussin hakebössor och lika många små stenbössor. Där förvarades ock ett hundratal hakelod och någon tunna gammalt förlegadt stenbössekrut. Där lågo sida vid sida med tennkannor och gyllene klockor gamla

¹⁾ Ur Viborgs stads acta. Sv. Riksarkivet. Afskrift i F. S. A.

²⁾ Grönblad, Nya källor etc. 27.

³⁾ Ur Viborgs stads acta. Sv. Riksarkivet. Afskrift i F. S. A. Jämför äfven de äldsta stadsräkenskaperna i F. S. A.

rostiga stormhattar och „kravitter“ äfvensom mindre upplag af salpeter, svafvel och bly. Och midt ibland dessa krigsförnödenheter stodo där några säckar salt, nyss uppburna i saköre, äfvensom någon tunna färskt kött o. s. v. Slutligen fanns där också ett tvättfat och ett upplag handdukar, så att vederbörande kunde två sina händer efter att hafva handskats med varorna i stadens skattkammare.

I „stadsens skrin“, som förvarades uppe på rådhuset, låg vanligen en liten behållning från föregående års penningeuppbörd. Vid Tomedagstiden uppbars sedan årets margeld, hvarvid uppbördsmännen på stadens bekostnad togo sig till lifs några kannor vin uppe på rådhuset. Saköresmedlen inflöto naturligtvis småningom under årets lopp, hvarjämte staden gjorde sig en inkomst genom att försälja en och annan tomt äfvensom något tegel och kalk. Man tog lika gärna emot persedlar som penningar, särskildt i saköre och i byte mot varor, som staden hade att afyttra Salt och kött voro kuranta varor och funnos städe på lager i stadens förrådshus.

Utgifterna bestodo främst i kronoskatten, hvilken — såsom redan nämndes — utgörade 80 mark rigiskt eller 90 mark svenskt, levererades till skrifvarkontoret på slottet. Sedan betaltes lönerna, så att hvar borgmästare fick 4 och hvar rådman 2 mark till rådmanskläde, hälften å konungens och hälften å stadens vägnar. Stadsskrifvaren bekom $2\frac{1}{2}$ mark och stadstjänarne fingo tillsammans 2 mark, förutom vadmal till kjortlar och hudar till tröjor. Arbetslöner betaltes åt karlarne vid tegelladan, åt folket som röjde stadens äng, åt smeden, som gjorde lås till stadsportarne, åt djäknens, som inskref stadsens privilegier i tänkeboken o. s. v. Man köpte för penningar krut och lod af utläningen, men för salt af bönderna ved till tegelugnen, stockar till stadsbryggan, timmer till kalkugnen, för spannmål tjära, hvarmed båtarne skulle tjäras, o. s. v. Då ryska sändebud anlände till staden spenderades åt dem öl och vin, och likaså skänktes åt slottshöfdingen, då han återvände från Sverige några kannor vin och mumma.

Desse utgifter.

Sådan torde, i hufvudsak, stadens drätsel gestaltat sig redan under medeltiden.

För fattig- och hälsovården torde staden ej under medeltiden haft några direkta utgifter. Det var då för tiden vanligt att stiftelser för välgörande ändamål grundlades och underhöllos dels af brödrskap, hvilkas verksamhet iklädde sig vissa religiösa

Fattig- och
hälsovård.

former, dels af höfdingarne, som genom donationer för dylika inrättningar ville ådagalägga sin fromhet och göra sig förtjänta af kyrkans bevågenhet.

Helgeandsgillet.

• I Viborg fanns under medeltiden ett brödraskap eller gille med ändamål att underhålla ett s. k. helgeandshus, en inrättning, som ungefärligen motsvarade våra tiders fattighus och sjukhus och därjämte lämnade natthärbärke åt hemlösa vandrare. Såsom gästhem kallades dessa inrättningar ofta äfven hospital och det är möjligt att det hospital,¹⁾ som redan 1445 nämnes i Viborg, egentligen var stadens helgeandshus, enär hospitalet veterligen grundlades först trettio år senare. Troligen hörde till helgeandsgillet en stor del af det förmögnare borgerskapet. Såsom medlemmar i gillet kallade sig dessa dandemän „Guds vänner i samma brödraskap“. 1485 kommo gillesbröderne jämte borgmästare och råd öfverens med skolmästaren Jakob Bodebek att han å gillet vägnar skulle hålla en mässa hvar onsdag den tid klockan är 8 och låta sex skolgossar, smådrängar, sjunga vigilier med tre lexa hvar tisdag.²⁾ Gillet hade sitt eget sigill och sitt eget hus, hvilket — såsom vi förut framhållit — torde varit det lilla gråstenshuset å Kejsargatan. 8, hvilket sålunda på sin tid troligen utgjort en af centralpunkterna för det medeltida stads-lifvets fromma hänförelse.³⁾

Maria Magdalene gården och hospitalet.

Liksom ortens alla mera betydande inrättningar under medeltiden hade ock dess viktigaste välgörenhetsanstalt slottsherrarnes initiativ att tacka för sin uppkomst. Måhända hade redan med det af Bjelke- och Bondehöfdingarna stiftade Maria Magdalene präbendet i Viborgs kyrka varit förenad någon barmhärtighetsstiftelse. Ätminstone fanns senare i staden en särskild s. k. Maria Magdalene gård,⁴⁾ som kanhända varit afsedd för ett dylikt ändamål. Men en ny förtjänst i detta afseende inlade Erik Axelsson Tott, denne bälde krigare, som förstod att värna staden ej blott mot ryssar och hanseater, utan också mot den hemiska fiende, som under namn af spetälska hotade innevånarne med död och fördärf. Han utverkade sig nämligen 1475 af påfven i Rom rättighet att utanför de af honom nyss anlagda

¹⁾ A. H. III, 42.

²⁾ A. H. I, 35.

³⁾ Då traditionen förmäler att detta hus förr varit ett kloster, torde den förblanda kloster och helgeandshus. Sålunda kallades ock helgeandshuset i Visby ännu på 1600-talet kloster. Lindström, Antr om Gottlands medeltid, 343.

⁴⁾ Denna gård omnämnes i Erik Flemings jordebok.

stadsmurarna inrätta ett hospital för spetälska, ett leprosorium, i förening med en kyrka eller ett kapell, i hvilket icke mindre än sex präster skulle underhålla gudstjänsten.¹⁾ Det ser ut som om den nya stiftelsen — genom hans och Sten Stures åtgärd — fått öfvertaga alla de gods, som förut varit anslagna för det gamla Maria Magdalænæ prebendet vid kyrkan.²⁾ Åtminstone heter det att Sten Sture donerade sagda gods under hospitalet, hvars kyrka ock ifrån början fick namnet Maria Magdalænæ kapell. Också sjukstugan i staden förenades under samma styrelse och fick dela sitt underhåll med hospitalet.

Emellertid synes den nya anstalten redan under medeltiden haft att genomgå en svår prøfvotid. Under ryska kriget, då fienden ödelade det öppna landet, måste kapellet flyttas in i staden, och Erik Turesson, som till minne af stadens räddning 1495 genom S:t Andreas uppkallat detsamma också efter detta helgon, anhöll 1505 om påfvens stadfästelse å dessa åtgärder.³⁾ Det heter ock att under de brydsamma tider, då Erik Turesson var höfding, räntorna indrogos under slottet, hvarför man efter hans död måste anhålla, att där åter „må bli en klerk besittande, som håller Guds tidegård uppe såsom herr Erik Axelsson och andra gode herrar hafva det stiktat“. Troligen återställdes ock hospitalet, som i början af nya tiden ånyo befinnes vara flyttadt utom stadens murar, senare i besittning af sina gods.⁴⁾

Utöfver hvad helgeandsgillet och hospitalet kunde uträtta för den allmänna fattig- och sjukvården hade man ock i Viborg, åtminstone under den senare medeltiden, tillgång på s. k. bard-

Bardskärare.

¹⁾ L. V. Fagerlund: Finlands leprosorier II. 1. Maria Magdalænæ, Viborgs hospital.

²⁾ I en förteckning från 1550-talet heter det om dessa gods: „Marie Magdalænæ prebendæ Godz, som Salige gamble Her Sten Sture under spettalen i Wijborg giffwit haffwer“. De voro: i Viborgs socken 27, i Jääskis 1, i Äyräpää 7, i Vederlax 1, i Veckelax 3, i Pyttis 9, eller inalles 48. Dessutom hörde under Maria Magdalænæ prebendet en mängd ängar i Viborgs socken.

³⁾ Reinh. Hausen: Litet om Maria Magdalenas kapell i Viborg och stadens belägring 1495. Sv. litteratursällskapets Förhandlingar och uppsatser 15, sid. 211—213.

⁴⁾ Hvad hospitalets läge beträffar synes det till en början legat helt nära stadsmuren. I 1540-talets ordinans befallas nämligen att de hus, som stå emellan muren och kapellet, skulle flyttas vidare ifrån staden. Ett sådant uttryck skulle knappt kommit i fråga, om hospitalet redan då legat så långt borta som vid Pant-sarlaks. 1547 bifalles ock — såsom vi framdeles få närmare omnämna — Gustaf Vasa till hospitalets flyttning något längre ut. Mähända blef det först då förlagdt till Pant-sarlaks.

skärare, hvilka tillhandagingo vid inträffande sjukdomsfall. En Henrik bardskärare nämnes redan 1499. Men i svårare fall var man dock ännu hänvisad att söka läkarhjälp i Reval. Så låter Erik Turesson 1507 därstädes höra efter „en god arzt, som hafver förstånd på allehanda krankhet“. Så gifver grefven af Hoiija 1526 rekommendationsbref åt en Sten Henriksson, som för sin besvärliga sjukdoms skull måste begifva sig till Reval. Äfven grefven själf tänkte, sommaren 1533, resa till Reval för att söka bot mot sin „kollesjuka“. ¹⁾

Kyrkliga för-
hållanden.

Vi hafva ofvan — på tal om Erik Axelssons anhållan hos påfven att få inrätta ett hospital — antydt en ny sida i det medeltida Viborgs lif. Härtills hafva vi sett staden uppväxa och utveckla sig såsom en koloni från slottet, under skydd af dess mäktiga höfdingar, hvilka ledde dess kommunala lif, ordnade dess näringar och drogo försorg om dess välgörenhetsanstalter. Viborg har framstått för oss såsom hufvudorten i ett af Sveriges rikets viktigaste länsområden med dess ganska märkbara provinsiella själfständighet. Nu, då vi öfvergå till skildringen af det andliga lifvet och kulturen öfver hufvud, skola vi finna att de viborgska slottsherrarna stodo i ett slags vasallförhållande också till en annan makt, än blott och bart till riket. I andliga ting stodo de nämligen, i likhet med andra världsliga potentater och höfdingar, under den romersk-katolska kyrkomonarkens, påfvens i Rom, allsmäktiga spira. Påfvarna kallade de viborgska kastellanerna sina „söner“, ²⁾ och i det aflägsna Viborg kunde, utan tillstånd från Vatikanen, icke ett altare stiftas, icke ett hospital grundläggas. Beläget i den romerska kyrkoprovinsen Dacias yttersta gränsmarker, ständigt stridande emot och emotstående det kristna korsets fiender, var Viborg därjämte den katolska trons öfvervinneliga bålverk, den romerska kyrkans „celebra klenodium“. ³⁾ Såsom sådant låg det ock påfvedömet nära om hjärtat. De heliga fädren i Rom hugnade stadens kyrkliga inrättningar med särskilda indulgensier och förlade dit tvenne utposter af sin „ecclesia militans“, sin stridande kyrka, de bägge klostren.

¹⁾ Gustaf I:s registr. VIII, 253. — »kolle szyuke».

²⁾ Se t. ex. stiftelsebrevet för hospitalet ^{29/3} 1475, där Erik Axelsson af påfven kallas „dilectus filius“. Fagerlund. Finlands leprosorier, II. 1 Maria Magdalena, Viborgs hospital, sid. 4.

³⁾ Konung Kristians I:s bref till påfven Kalixtus ^{21/} 1457. *Scriptores rerum danicarum medii ævi*. Langebek VIII, 381.

Den första kyrkoförsamlingen i Viborg var väl slotts-församlingen, troligen årsbarn med själfva slottet, och måhända grundlagd af biskop Elavus af Västerås, som under den senare medeltiden uppgafs hafva medföljt korshären och utfört omvändelseverket i Karelen. I slottets kyrka fanns ett altare med en undergörande Mariabild. Genom den hade Gud verkat och verkade dagligen — såsom det sades — många och märkvärdiga underverk.¹⁾ Af särskilda påfvar begåfvad med indulgensier och förmåner förblef denna kyrka långa tider — så att säga — en moderkyrka för staden, i det att den vid hvarje belägring ånyo emottog de flyktande borgarne i sitt sköte. De af påfvarna åt stadskyrkan förunnade privilegierna förklarades för sådana fall gälla också för slottskyrkan, där då de allmänna gudstjänsterna höllos.²⁾

Slotts-församlingen.

Själfva Viborgs församling — d. v. s. stads- och landsförsamlingen — nämnes första gången år 1351, då den upptages bland rikets regala pastorater. De högtidliga gudstjänsterna, som höllos i „bykyrkans“ högkor under festerna, som firades till Sveriges rikets skyddspatroners, S:t Eriks, S:t Olofs, S:t Henriks, S:ta Brigittas m. fl:s ära, tillförsäkrade, enligt ett påfvebref af år 1449, besökarna trenne års aflat. Men vi hafva redan nämnt huruledes slottshöfdingarne, dessa nitiska söner af den katolska kyrkan, prydte äfven templets sidokor med prebendaltaren, vid hvilka mässor höllos till särskilda helgons ära. Äfven vid dessa mässor utvecklades en särskild prakt på de resp. altarhelgonens namns- och andra högtidsdagar, äfvensom vid vissa andra, i påfvebrefven nämnda fester, såsom t. ex. vid Maria Magdalenæ altaret på de 11,000 jungfrurs dag o. s. v. Också åt dessa mässors besökare utlofvades tre års aflat, „på det de kristtrogna därigenom skulle upplifvas, eldas och desto tapprare och hängifnare försvara tron“. Mässorna i högkoret upprätthöllos af församlingens kyrkoherde, som i början af 1400-talet räknade

Stads- och landsförsamlingen.

¹⁾ K. H. Karlssons afskrifter ur Vatikanska arkivet. Påfvebrefvet $\frac{2}{3}$ 1449. „Etiam pater sancte in castro dicti oppidi est notabilis ecclesia, in cuius altari beate Marie virginis est quaedam ymago eiusdem virginis, per quam deus mira et multa miracula operatus est et cottidie operatur“.

²⁾ l. c.

³⁾ K. H. Karlssons afskrifter. Ofvannämnda påfvebref af $\frac{2}{3}$ 1449. Dessutom hade de besökande af bemälda kyrka också enligt ett påfvebref af $\frac{1}{1}$ 1418 tillförsäkrats aflat för tre år. Karlssons afskrifter.

en inkomst af 20 floriner i guld,¹⁾ de vid sidoaltarena af särskilda korpräster, som erhöilo sitt underhåll af resp. prebendendonationer.

Hospitalsförsamlingen.

Huruvida det 1475 i förening med leprosoriet inrättade Maria Magdalena kapellet verkligen erhöil sina sex präster, såsom i grundläggningsbrevet utlofvades, är osäkert, men i alla fall hade Viborg därmed fått en ny församling till. Erik Axelsson stiftade där en mässa att hållas om „fredagen af vår herres fem under“, men flyttade den redan 1481 till fransiskanerklostret, „på det att de ej skulle omgå de sjuka människor i spetalet.“²⁾ Med sina trenne församlingar och sina många präster saknade den viborgska kyrkan sålunda ingalunda de praktfulla ceremonier och de högtidliga processioner, som voro så kännetecknande för den medeltida katolicismen.

Planer på ett biskopsstift.

Men de viborgska höfdingarnas nit för kyrkans sak inskränkte sig icke blott till grundläggandet af nya församlingar och stiftandet af prebenden och mässor; de synas velat förskaffa sin stad en högre rang bland katolicismens städer än den hade såsom centrum för ett par tre församlingar. Vi hafva redan förut nämnt hurusom tanken på ett viborgskt biskopsstift hägrade för höfdingarna af Bjelkeätten i slutet af 1300-talet. De donerade nämligen åt domkyrkan i Västerås — hvars biskop ju påstods i tiden hafva grundlagt den viborgska kyrkan — hälften af Säamingesalo ö, under uttryckligt förbehåll att, i händelse ett biskopsstift skulle grundläggas i Karelen, denna donation då skulle tillfalla biskopstolen i detsamma. Ja — måhända hyste ock drottning Margaretas ståthållare Tord Bonde, som hade anseende att vara en gudfruktig herre, planer i samma syfte, efter som under hans tid de gamla bjelkeska donationsbrefven ånyo framdrogos och vidimerades. Ehuruval dessa planer under medeltiden icke realiserades, äro de emellertid anmärkningsvärda såsom ett uttryck af de viborgska slottsherrarnes, så att säga, kyrkliga politik, på hvars område de, såsom vi sett, inlagt

¹⁾ Karlssons afskrifter. Päfvbrevet af 17/6 1403. I bemälda bref uppdrager påfven Bonifacius IX åt bland andra biskopen i Tuy att insätta kyrkoherden i Äyräpää Regnerus Svenonis, som klagat att han för ryssarnes ständiga infall och härjningar ej kunde bo i sin församling, till innehafvare af kyrkoherdeämbetet i Viborg, med rätt att därjämte bibehålla förutnämnda sockenkyrka.

²⁾ Hausenska saml. Stiftelsebrevet af 16/2 1481.

icke ringa förtjänster om det viborgska samhällets andliga odling.¹⁾

Men om ock Viborg sålunda — af för oss okända orsaker — icke blef sätet för en biskopsstol, drog den helige fadren i Rom emellertid försorg om att denna hans „mest aflägsna vingård“ med ännu fastare band, än hvad det sekulära prästerskapet erbjöd, fästes vid hans kyrkliga dominium. Han sände dit sina trogna krigsmän, munkarne, som mottogo order endast från Rom och, oberoende af alla biskopar och präster, arbetade endast för det påfliga väldets makt. Åtminstone sedan 1300-talets sista årtionde vandrade den helige Dominici lärjungar, svartbröderna, bärande svarta kåpor öfver den hvita klosterdräkten, omkring i staden och på landet, tiggande ihop allmosor åt sitt kloster. Genom

Dominikaner-
klostret.

Dominikanerklostrets sigill.

påfvebrefvet af ²³/₂ 1392 hade nämligen — såsom förut är nämndt — denna orden fått rätt att i Viborg, hvarest de kristtrogna ofta oroades af ryssar och andra hedningar, grundlägga ett kloster till jungfru Marias och alla heliga änglars ära.²⁾ De kallades ock predikarbröder, emedan de öfverallt där de gingo fram, i gat hörnen och på gårdarna, voro färdiga till ordets förkunnande för själarnas frälsning.

Men deras verksamhetsfält delades snart af de gråklädde mindre bröderna, „minoriterna“, såsom fransiskanerna själfva öd-

Fransiskaner-
klostret.

¹⁾ Den ²⁴/₂ 1365 ger Sune Håkansson jämte sin hustru Sigrid Benediktsdotter, äfvensom ¹/₃ 1365 Sten Bengtsson, hvardera under ofvannämnda villkor, hälften af Säämingesalo åt biskop Tomas i Vexjö. Den ¹⁴/₁₂ 1364 hade konung Albrekt likaledes på samma sätt donerat hälften af bemälda ö. Den ¹⁸/₁₁ 1415 och ⁷/₃ 1416 vidimerades dessa bref af Tord Bonde m. fl. Åbo domkyrkas Svartbok, 187, 192 o. 193.

²⁾ K. H. Karlssons afskrifter. Klostret skulle grundläggas „ad honorem et sub vocabulo beate Marie virginis et omnium angelorum“ och förses med „ecclesia seu oratorio, cimeterio, campanili, campana, ortaliciis, domibus aliisque necessariis officiniis“.

mjukt kallade sig. Också de vandrade omkring, gáfvo bikt och utdelade syndaförlåtelse. Deras klosterkyrka vid Karjaportsgatan nämnes redan 1403, då påfven Bonifacius utlofvade aflat åt alla dem, som på vissa bestämda högtidsdagar besökte densamma. ¹⁾

Klostrens verk-
samhet.

Sin största betydelse hade de viborgska klostren såsom katolicismens yttersta utposter mot schismatikerna och hedningarna. Sin glansperiod nådde de, såsom staden öfver hufvud, under Tottarnes och Sturarnes tid. Då var Stephanus Laurentii, en lärd och inom klostervärlden högt ansedd man, guardian för stadens gråmunkekloster. Han blef 1478 t. o. m. sin ordens provinsialminister i Dacien, den högsta värdighet någon finsk

Stephanus' Laurentii ämbetssigill.

klosterbroder någonsin uppnått. Såsom sådan ledde han ock förhandlingarna vid särskilda provinsialmöten i Norden. Äfven klostret vid Karjaportsgatan hade en gång, 1486, äran att samla de nordiska fransiskanernas deputerade till ett sådant provinsialmöte inom sina murar. ²⁾

Huru för öfrigt medlemmarne af de båda med hvarandra täflande ordnarne trufdes tillsammans inom Viborgs trånga murar, därom lämna häfderne ingen upplysning. Kanhända var förhållandet dem emellan icke alltid det bästa; och det är möjligt, att

¹⁾ Karlssons afskrifter. Påfvebrevet af 1403. Egendomligt är att detta kloster senare, under slutet af 1500-talet äfvensom på 1600-talet, vanligen kallades „gamla klostret“ till skilnad från dominikanerklostret. Man vore häraf frestad antaga att traditionen velat framställa detta kloster t. o. m. såsom äldre än den 1392 anlagda syskonanstalten.

²⁾ Leinberg: De finska klostrens historia, sid. 115—116.

bland de Viborgska minoriternes vedersakare, mot hvilkas oförretter påfven 1403 måste skydda dem genom utnämmande af särskilda „konservatorer“, också befunno sig deras grannar vid den södra muren.¹⁾ Lika litet som om klostrens inbördesförhållanden känner man om deras verksamhet öfver hufvud. Måhända hafva de stränge dominikanerne äfven i Viborg stundom fungerat såsom handtlangare åt inkvitionen och uppträdt till bekämpande af irrläror och utrotandet af hedendomens vidskepelser — om man ock, i saknad af hvarje annat vittnesbörd, ej är berättigad att sluta till deras verksamhet i denna riktning ensamt på grund af det i en igenmurad ihållighet i klostermuren år 1828 funna människoskelettet.

Oaktadt klostren, såsom af det ofvansagda framgått, stodo Klostrens popularitet. utom såväl den borgerliga som kyrkliga organisationen och stundom kunde trotsa både herrar och prelater, voro de emellertid på sin tid utan tvifvel rätt populära inrättningar, som med vördnad betraktades af hög och låg. Munkarne, dessa barfota asketer, framstodo genom sin renlifves vandel och sina andaktsöfningar för mången såsom sanna idealer af själfupoffring och hängifvet arbete i det godas tjänst. Genom detta sitt arbete samlade de — så hette det — åt sina kloster en skatt af goda gärningar tillräckligt stor för att försäkra äfven utomstående, som blifvit delaktiga af densamma, om deras sjäalars frälsning. Denna tro bragte många att såsom yttre medlemmar ingå i de heliga brödraskapen. Sålunda lät t. ex. Erik Turessons gemål, Gunilla Bese, 1502 upptaga sig i dominikanerklostrets gemenskap — utan att därför ingå i själfva orden — och förklarades delaktig af klostrets alla goda verk och af dess förböner efter hennes död.²⁾ Hade vi i behåll de viborgska klostrens diarier, skulle de helt säkert veta förtälja ett och annat om munkarnes verksamhet bland det fattiga stadsfolket; huru de voro de nödställdes och de sjukas rådgifvare, deras andliga och kroppsliga läkare. Ja — t. o. m. illgärningsmännen sågo i dem sina vänner. Ty i likhet med kyrkan egde klostren en asylrätt, som af ingen fick kränkas. En brottsling, som eftersatt af lagens väktare hunnit öfver tröskeln

¹⁾ Karlssons afskrifter. Påfven Bonifacius IX utnämner ^{30/4}, 1403 biskopen i Åbo, domprosten i Upsala och dekanen i Reval till konservatorer och domare för minoriterklostret i Viborg, med uppdrag att ingripa och skydda bröderna därstädes emot alla som förörätta dem.

²⁾ A. H. V, 114.

till dessa fridens boningar, var säkerställd för vidare förföljelser för den tid han uppehöll sig inom klostret. Revalerborgaren Olof Finke, som 1440 för bedrägeri och oärlighet blifvit fängslad af Krister Nilsson, men mot borgen tillåtits att gå fri omkring på slottet, firade sig en mörk natt öfver muren, sam öfver sundet och sökte en fristad i klostret, hvilket dock denna gång icke kunde skydda honom, i ty att han själf afsagt sig denna förmån för den händelse han genom ett rymningsförsök blottställde sina borgesmän. ¹⁾

Donationer till
klostren.

I följd af denna sin popularitet skördade ock de „fattiga“ klostren och deras tiggarmunkar rika gåfvor af hög och låg, af världsliga och andliga, af män och kvinnor. Karl Knutsson skänkte Papula gods och tegelbruk åt dominikanerklostret, ²⁾ Erik Axelsson Nora gods åt fransiskanerklostret. Kyrkoherden Makerland ihågkom i sitt testamente det sistnämnda klostret, ³⁾ Erik Gyllenstjernas enka donerade en gård vid nuvarande biskopsgatan åt dominikanerna. Öfver hufvud torde ett par tiotal stadsgårdar genom slika donationer tillfallit klostren. Och dagligen bidrogo invånarne — äfven de fattigaste — att med sin skärf fylla de vandrande tiggarmunkarnes påsar.

Skolan.

Genom kyrkorna och klostren vann den andliga odlingen sitt första rotfäste i staden. En dotter af kyrkan var skolan, äfven om den, såsom i Viborg under medeltiden synes hafva varit fallet, var en kommunens inrättning. Redan 1409 omtalas Viborgs skola. Dess rektor kallades skolmästare och hade eget ämbetssigill. Nyssnämnda år var en Jop Jönsson skolmästare i Viborg. ⁴⁾ 1485 innehades denna befattning af Jakob Bodebek, som kallas „herre“, hvilket måhända häntyder på att han vid något utrikes universitet vunnit magistergraden. ⁵⁾ I slutet af medeltiden var den förträfflige Johan Erasmi rektor i Viborgs skola, på den tiden då de sedermera så berömda reformatorerne Mikael Agricola och Paulus Juusten frekventerade läroanstalten. ⁶⁾

¹⁾ Hildebr. U. B. IX, 610, 631 och 642.

²⁾ ^{24/4}, 1448. Leinberg: De finska klostrens historia, sid. 72. — Af dominikanerklostrets priorer äro endast tvenne kända, nämligen Henricus Jordainh (1451) och Olaus Henrici.

³⁾ ^{16/2}, 1481. Se nyssnämnda arbete, sid. 112. — Af klostrets guardianer äro kända: Clemens (omkr. 1403), Clemens Olavi (1433), Stephanus Laurentii (1478—1493, † 1496).

⁴⁾ Åbo domkyrkas svartbok, 322.

⁵⁾ A. H. I, 35.

⁶⁾ Alopeus: Borgå gymnasii historia, sid. 8.

Den siste rektorn under medeltiden var en Clemens, till börden dansk. Under honom infördes först läsningen af Terentius och Vergilius i Viborgs skola. Clemens var troligen katolicismen tillgifven och öfvergaf staden i grefve Johans af Hoijsa följe 1534. ¹⁾

Vi kunna på grund af kända förhållanden annanstädes föreställa oss lifvet i denna gamla skola. I den enkla skolstufvan tronade skolmästaren vid sin pulpet, iklädd fotsid mantel och med hufvudet betäckt af den skinnbrämade mössan eller kalotten. Likt ett ämbetsinsignium hörde till hans utstyrsel också färlan, ounbärlig i en medeltidsskola, hvars förnämsta uppfostringsmetod bestod i kroppslig aga. Rundtomkring rektorn sutto djäknarna på knä på det halmtäckta golfvet, en ordning, som ansågs nödvändig för att hos eleverna inplanta en tillbörlig känsla af ödmjukhet och lydnad. Vid festliga tillfällen ljödo väl ock i den viborgska skolstufvan dessa medeltida carminalier, ur hvilkas lika så enkla som lifliga skildringar vi ännu kunna bilda oss en föreställning om det dåtida skollifvets fröjder och vedermödor.

Då stadsskolorna i medeltiden i allmänhet voro förberedande läroanstalter, från hvilka eleverna dimitterades till katedralskolan i Åbo, är det troligt att undervisningen hufvudsakligen afsåg att lära ungdomen läsa och skriva äfvensom grunderna af latinska grammatiken enligt Donatus. Senare infördes, såsom ofvan nämndes, läsning af latinska auktorer, såsom Terentius och Vergilius.

Talrika voro emellertid de ynglingar, som efter att sannolikt i den viborgska skolan hafva grundlagt sina studier, sökte sin vidare utbildning vid utlandets berömda lärosäten. Så t. ex. vann en Johannes de Viborg 1398 magistergraden vid universitetet i Prag, ²⁾ en Johannes de Werth från Viborg, som blifvit baccalaureus i Uppsala, intogs 1482 i filosofiska fakulteten i Leipzig, ³⁾ en „Simon Viburgensis suedus“, ⁴⁾ inskrefs 1533 vid universitetet i Wittenberg och blef där magister o. s. v. — för att ej tala om Mikael Agrikola och Paulus Juusten, hvilkas utländska studietid dock redan faller utom den period, vi nu hafva att skildra.

¹⁾ l. c.

²⁾ 1395 inskrefs i universitetet i Prag Johannes de Wyborgh „pauper“, Se: Daae, Matrikler, sid. 7 och 14.

³⁾ Finska studerande vid utrikes universiteter före 1640; Leinberg, Sv. litt. sällskapets förhandlingar och uppsatser. X, sid. 47.

⁴⁾ Nysnämnda uppsats, sid 58.

Men stadens skola var ej den enda läroanstalten i Viborg under medeltiden. Också de båda klostren hade hvar sin skola, i hvilka lektorerna eller läsemästarna undervisade noviserna och annan ungdom. Ty i klostren intogos ock till uppfostran ynglingar, som ännu icke fyllt myndig ålder. Sålunda befann sig t. ex. 1415 Hintze Gruters unge son från Reval, för hvilken en Ewert Holloger var förmyndare, i någotdera af Viborgs kloster, troligen i egenskap af intern. Af dessa klosterskolor känna vi endast dominikanernas, vid hvilken en broder Clementer 1427 och en Henrik Lelle 1491 voro läsemästare.¹⁾ Men troligt är att också gråbröderna haft sin skola, fastän den ej finnes omtalad i kända handlingar.

Kulturlivets
stigande.

Liksom Viborg genom sina svenska slottshöfdingar vunnit sin borgerliga ordning och sitt materiella välstånd, likaså hade det genom den katolska kyrkans förmedling, genom dess kloster och skolor, vunnit sin andliga odling. De svenska rättsformerna, sådana de gjorde sig gällande under medeltidens feodala förhållanden, och den västerländska kulturen, sådan den manifesterade sig i tidens kyrkligt-skolastiska former, tryckte en egendomlig prägel på lifvet i den gamla staden, som nyss uppstått på en mark, där för icke länge sedan hedendomens tråldom varit rådande. Allt var i det afseendet ännu liksom i sin början. Men åtgärder sådana som konung Birgers kända skyddsförklaring för Karels kvinnor, hvarmed torde åsyftats afskaffandet af några från den gamla tråldomens tid fortlefvande, den mänskliga friheten kränkande sedvänjor, äfvensom kyrkans mot Sune Håkansson riktade bannstråle, som väl afsåg kufvandets af en trotsig slottshöfdings själfsvåld, bibragte så småningom samhällsmedlemmarna begreppet om den lagbundna ordningens företräden. Det är visserligen sant att denna börjande kultur i många afseenden var likaså kärf, som den var ytlig. Den medeltida lagens redan förut af oss omnämnda straffbestämningar buro ännu, i väsentlig mån, spår af sin härstamning från samhällets urtid, och genom sina bikter och aflater byggde kyrkan själf en väg, som var lätt att vandra äfven för den jämförelsevis förhärdade syndaren.

Men icke förty gick det framåt mot det bättre. Feodaltidens riddaranda, som bland slottshöfdingarna hade så många lysande representanter — en Krister Nilsson, en Karl Knutsson, en Knut Posse, en Ture Bjelke, en Johan af Hoija — verkade

¹⁾ Leinberg: De finska klostrens historia, sid. 76.

utan tvifvel förädlande i vida kretsar. Vådjande till ridderskapets plikt att skydda det svagare könet och de värnlösa, vände sig Krister Nilsson en gång till komturen i Reval för att utverka hans bistånd mot en äkta man, som, lämnande hustru och barn på bar backe, flytt öfver till den rika hansestaden. Och icke mindre än det världsliga ridderskapet torde den på religiös grund byggda förening, hvilken vi lärt känna under namn af Helgeandsgillet och hvars människovänliga syftemål i ett brödraskap förenade den tyska köpmannen och den inhemska borgaren, haft en hälsosom inverkan på samlifvets förädlande.

Anspråken på lifvet, vare sig det gällde dess materiella eller etiska sida, voro för öfrigt icke heller stora. Likaså anspråkslösa som borgarnes förut omtalade trästugor och små stenhus voro, likaså enkla voro hemmen inom desamma. Träbordet på sina korsfötter stod framför den väggfasta bänken, som här och där fått en högkarmad stol till medtäflare. Tack vare den lifliga handelsförbindelsen med utlandet kunde de förmögnare bestå sig lyxen att betäcka borden med hvita dukar af holländskt lärft, „tafellakene“, och bänkarna med „stolkysse“, d. v. s. stoppade sitsdynor. Sängarna stodo dolda bakom „saluner“ eller sparlakan af ofta rätt dyrbara tyger. Måhända hade ock de rikaste råd att hölja de skrofliga väggytorna med från taket nedhängande tapetväfnader. För öfrigt nedlade man helst det lilla öfverflöd man hade i silverbägare och tennkannor, hvilka vid gästabuden fylldes med från Reval importeradt „bers“ och „romenie“.

Hemmen.

En jämförelsevis större lyx älskade man däremot att utveckla i afseende å sin dräkt. Vi vilja ej tala om slottshöfdingarna, som ju kunde omgifva sig med furstlig prakt. Hermelinskinnen på Karl Ulfssons kappa voro „så konstigt hopsyddas att djuren syntes lefvande, då han gick och rörde sig, samt somliga löpte upp och somliga ned“. Hvarje hermelin hade en guldring i munnen och en klocka vid halsen. I grefvinnans af Hoiija efterlämnade inventarium funnos bland annat tvenne sidenklädningar, den ena „med gråa insprängda blommor“, den andra „besatt med guldväfnad“, hvilka uppskattades till det efter tidens förhållanden höga värdet af resp. 170 och 162 mark. Men äfven den burgna borgersmannen i sin röda rock och sina „hosor“, hvilka persedlar i början af 1400-talet kostade resp. 6 och 1 mark, motsvarande i vårt mynt omkr. 400 mark, skattade gärna i afseende å klädsele å tidens fåfänga. Och fruntimren torde väl i detta afseende

Klädedrägton.

öfverträffat männen, då de till sin dyrbara dräkt ytterligare lade sina ringar och sina „beretzer“.

Sedernas råhet.
Vidskepelse.

Men denna yttre ståt dolde icke sinnets råhet, som bjärt trädde i dagen isynnerhet vid gästabuden, convivia. När man där satt — såsom det hette — „i ölbänken“ skonades hvarken man eller kvinna. Den ärbara matrona, som 1511 på ett dylikt kalas hos själfva kyrkoherden blef af en annan andlig man, pastorn Magnus Bok i Nykyrka, okvädad och „rekommenderad de hundratusen djäflar“ kunde helt visst anse sig hafva sluppit med litet ur affären.¹⁾ Ty oftare kom man från slika tillfällen med rifven lugg och svåra blodviten — om man öfver hufvud alls med lifvet slapp ur leken. Om sjäslifvets ringa utveckling vittnar också den vidskepelse som allmänt var rådande, äfven hos de mest bildade. År 1412 berättade den lärde magister Johannes från Viborg, som då var „curatus“ i Åbo, om ett underverk, som vederfarits honom själf²⁾. Ej under då om gemene man blindt trodde på den undergörande Mariabilden på slottet och — såsom vi få se — 1495 tillräknade stadens räddning ett egendomligt himlafenomen.

Men trots allt, hade det medeltida lifvet sitt egendomliga behag. Skulle vi kunna förflytta oss fyra eller femhundra år tillbaka och genomvandra det dåtida Viborgs gator, skulle våra blickar i sanning fångslas af de mest brokiga och pittoreska bilder.

Från det hanseatiska fartyget, som lagt till vid bryggan utanför Håkansporten, buro dragarne på sina skuldror den ena tygpacken, den ena saltsäcken efter den andra. Där syntes tyska köpmän i korta kappor af mörkgrönt damast löst hängande öfver deras åtsittande röda lifrockar. Där syntes ock skäggiga rysseköpmän, kaftanklädda österlänningar, som nyss med sina „håpar“ anländt Vuoksenvägen till staden. På gatan invid visade sig en flock höfdingesvenner från slottet med vajande fjädrar på sammetsbaretterna, åtföljda af knektar med bågar och svärd. Än nalkades där ett par munkar bärande krucifixet och hostian, stadda på väg att gifva någon döende den sista smörjelsen; än kanske en hel procession af präster och ordensbröder med helgonbilder och vigda ljus, under dyster sång beledsagande en afiden till hans sista hvilorum.

¹⁾ Grönblad, Nya källor, 277.

²⁾ Schyck, Antiqvarisk Tidskrift för Sverige V, 360.

Men oaktadt Viborg var en betydande handelsstad och ett viktigt centrum för den medeltida kulturen, hade det dock sin största betydelse såsom det svenska rikets och den västerländska kristenhetens yttersta förpost mot österns barbarer. Just emedan det låg „i gapet på fienderna“ och ständigt måste försvaras, hade dess höfdingar större handlingsfrihet, än kanhända andra svenska slottsherrar. De måste utan att afvakta råd och hjälp från konungen och riket städse vara beredda att reda sig på egen hand. Deras slott, deras stad, deras land utgjorde ett helt för sig inom Sveriges rike, snarlikt västerländernas forna markgrefskap. På deras vaksamhet och tapperhet berodde i väsentlig mån rikets säkerhet, katolicismens välfärd och världshandelns trygghet.

Viborgs militära betydelse.

De viborgska höfdingarna hade härvid en dubbel uppgift sig förelagd, nämligen att med svärdet i hand försvara sin borg och sitt land äfvensom att genom underhandlingar och fredsmöten afvända den ständigt hotande krigsfaran. Och i hvardera fallet fingo borgarne såsom sannskyldiga vasaller med sin höfding dela ondt och ljuft. Det ålåg tvifvelsutan borgerskapet att vid inbrytande ofred deltaga i stadens och borgens försvar. För det ändamålet hade staden troligen ock sitt eget vapenförråd, bestående af bössor, hillebarder, pansar och hjälmar, hvilka persedlar, jämte krut och lod, åtminstone redan 1540 nämnas såsom förvarade i „rådsens torn“. Så snart larmklockan ljöd från vaktornet vid rådhuset uppe på berget, skulle en hvar göra sig redo till strid för hus och härd. Men å andra sidan fingo ock stadens vidtbereste och språkkunnige köpmän tjäna såsom slottshöfdingens sändebud och underhandlare, då det gällde att återställa freden emellan honom och fienden.

Vi skola kasta en blick också på dessa förhållanden i Viborgs medeltida lif, hvilka tydligare än allt annat ådagalägga huru slottet och staden, trots allt, fortfarande utgjorde ett helt, hade ett gemensamt lif att lefva — i krig såväl som i fred. Vi vilja dock ej här tala om de härnadståg en Sten Bjelke, en Karl Knutsson, en Erik Axelsson, en Knut Posse, med Viborg såsom utgångspunkt, företogo in i fiendeland. De höra ej i egentlig mening stadens historia till. Men vi måste i korthet skildra förloppet af de tre stora belägringar Viborg under denna period fick vidkännas af sina och rikets yttre fiender, därvid dock in-skränkande oss till framställandet af händelsernas gång för så vidt de berörde själfva staden, utan närmare redogörande af de

ur vårt lands historia väl kända politiska förvecklingar, som lågo till grund för desamma.

Belägringen
1351.

Måndagen den 21 mars 1351 — efter det konung Magni andra tåg till Ingermanland misslyckats och medan konungen själf ännu vistades i Estland — visade sig ryssarne under anförande af ståthållarsonen Borisov, första gången efter slottets bloddop 1293 och 1321, ånyo utanför Viborgs murar. Staden, som ännu var i sin början, och troligen endast mot landsidan var skyddad af något slags försvarsverk, kunde ej motstå fiendens anfall. Borgarne flydde till slottet och fingo därifrån se huru ryssarne förvandlade deras hem till en hop af rykande ruiner. Följande dag gjordes väl från slottet ett utfall, men det tillbakastades med någon förlust och trakten däromkring härjades af fienden med eld och svärd. Men det höga Sankt Olof stod okufvad midt i det ödelagda landskapet och mantelmuren gaf skydd åt de flyktande invånarne. Det motstånd fienden rönt utanför det ointagliga fästet medverkade otvifvelaktigt därtill att konung Magnus, trots sina nederlag, längre fram på våren kunde sluta fred utan förlust, på gamla villkor.¹⁾

Belägringen
1411.

Sextio år härefter, under Tord Bondes höfdingstid, fick staden ånyo en påhälsning af samma fiender. Svenskarne hade 1411 intagit novgorodska „bistaden“ Tiversk — hvilken, enligt hvad vi ofvan nämnt, torde varit det gamla Tiurinlinna i Räisälä. När novgoroderna fingo höra detta — berättar krönikan — ryckte de oförtöfvadt, tre dagar efter erhållen underrättelse, ut med furst Semen Olgerdowitsch och komna till svenska landet härjade de och uppbrände deras byar, nedhöggo många svenner och grepo andra. Inom kort stodo de med en väldig här, „grandi multitudine“, utanför Viborg, som ånyo rest sig efter den förstörelse det en mansålder tidigare undergått. De kringrände staden och belägrade den. Men de svaga fästningsverk, hvarmed den ännu var befäst, synas ej heller denna gång kunnat göra fienden något allvarligare afbräck. Ånyo flyktade invånarne till slottet, och den 26 mars 1411 uppgick den öde lämnade staden ånyo i lågor. Härmed voro dock novgorodernas framgångar slut. Återigen hejdade Tyrgils borg fiendernas segertåg. Tröstande sig med att hafva förlorat endast en man utanför Viborg, återvände de till Novgorod, hvarest de, till minne af sitt tåg, genom ett

¹⁾ Suomi 1848. Akiander, Ryska annaler, sid. 101.

sammanskott anlade ärke-ängeln Gavrils katedral vid Kreskovska gatan. ¹⁾

Så kom man till året 1495, som skulle blifva ett af Viborgs hårdaste, men därjämte dess ärorikaste krigsår. Redan länge hade man i staden gjort sig förtrogen med tanken på ett förestående fredsbrott. Ända sedan årtiondets början hade dofva rykten varit i omlopp om den från östern hotande faran. Rysslands befriare från mongolerna och danaren af dess nationella enhet, den kraftfulle och energiske Ivan III, hade efter eröfringen af Novgorod öfvertagit dess anspråk på Karelen, och man visste att han hade både vilja och makt att göra sina anspråk gällande. Ja — man befarade t. o. m. att han syftade längre än blott till ett afgörande af den sekelgamla stridsfrågan om några gränsprovins, och för den tidens patrioter, statsmän och krigare, biskop Magnus Stjernkors, Knut Posse m. fl. framstod den stundande striden i sanning såsom en kamp för fäderneslandets, ja hela den västerländska kristenhetens sak.

I hemligt förbund med ryssen stod dessutom danske konungen Hans, som likväl lofvat medla fred, i händelse han erhöle Sveriges krona. I slutet af januari 1495 kom därför ett sändebud från Danmark för att öfver Viborg begifva sig till Moskva, medförande bref till storfursten. Men Sten Sture, som misstänkte att sändebudet hade någon hemlig instruktion, motsatt den föregifna, skref då till befälhafvarne på Viborg, att de visserligen skulle taga väl emot honom, men hemställde därjämte till deras eget beprövande, om det ej vore bäst att helt och hållet afstyra hans resa. Gyllenstjerna följde detta råd och lät fångsla sändebudet — en handling, som var egnad att ytterligare påskynda krigsfaran. ²⁾

Näst till Gud och alla helgon stod allas hopp i dessa bistra tider till Viborgs slott och stadens nya fästningsverk. Dit skyndade landets yppersta män för att hvar i sin mån bidra till försvarsåtgärdernas befrämjande, dit samlades hvad i landet åstadkommas kunde af krigare: adeln med sina svenner, tyska legoknektar, de biskopliga hustrupperna, uppbådad allmoge. Tyrgils borg och Erik Axelssons murar bragtes i krigsdugligt skick. Knut Posse, krönt af lagrar från den stora segerdagen vid Brunkeberg, förde öfverbefälet och närmast honom den tappra Winholt, anförare för de tyska legoknektarne.

¹⁾ Suomi 1848. Akiander, ryska annaler, sid. 136.

²⁾ Styffe, Bidrag, IV, CLXXVI.

Fiendens annalkande och styrka.

Snart anlände budskap att fienden satt sig i rörelse. Flyktningar från landsorten, präster, fogdar, bönder, män, kvinnor och barn, började strömma in till staden, meddelande uppskakande berättelser om fiendens enorma antal och fruktansvärda framfart.¹⁾ Den 21 september 1495 förmärktes på de skogbevuxna höjderna öster om staden de första tecknen af fiendens närvaro. Det förljöds att belägringshären, som slog sitt hufvudläger sydost om staden, uppgick ända till omkring 60,000 man och att dess öfverbefälhafvare Danilo Schtjenatev och öfriga anförare voro i krigssaker erfarne män, samt att den medförde väldiga artilleripjäser och ett talrikt kavalleri. Lifligt afspeglar sig i den tidens korrespondens, särdeles i biskop Magni bref, den förskräckelse, som gripit hvarje fosterlandsvän vid dessa underrättelser. Ty den krigsmakt som stod till buds för Viborgs och landets försvar var, äfven sedan „männen från hela fäderneslandet“²⁾ blifvit kallade under fanorna, försvinnande liten i jämförelse med fiendens, och från riksföreståndaren Sten Sture, som var fullt upptagen med att skydda Sverige mot Danmark, afhördes, trots finnarnes upprepade böner, ingen hjälp. „Om icke Gud på ett alldeles särskildt sätt ville lämna sitt bistånd, så funnes föga hopp“, klagar biskop Magnus, som slutar en sin skrifvelse med orden: „jungfru Mariæ milde bön, St. Henrik och St. Erik, Sveriges patroner och alla Guds helgon beskärme de gode män, som nu utdragne äro“.

Staden kringränd.

I medlet af oktober voro de belägrade redan kringrända på alla sidor. Förgäfves hade de för att skaffa sig luft angripit fienden „ute på några öar“, sannolikt åt Trångsundssidan; förgäfves hade de vid ett annat utfall nedgjort ett stort antal af dem; förgäfves hade ock Winholt, Magnus Frille, anföraren för de biskopliga trupperna, och Nils Bengtsson med 100 svenner och 800 nylandsbönder natten mot den 12 oktober sjöledes riktat ett anfall mot Vatikivi fors, där ryssarne på landsidan plägade öfvergå vattendraget; också detta sista försök att bryta den ryska belägringskedjan båtade till intet utan slutade fastmer med ett blodigt nederlag:³⁾ tvenne gånger råkade de öfvade bönderna i formlig panik, först då de knappt hunna i land hörde ropet ryssarna komma och sedan när svennerne, som stridt tappert, af

¹⁾ „För att beskärma den heliga kristna tron och detta fattiga landet“ hade Knut Posse ryckt ut, men måste för den kolossala öfvermakten snart vika tillbaka.

²⁾ — de tota patria homines — congregati — A. H. VI, 44.

³⁾ Om dessa strider, se A. H. VI, 45.

öfvermakten trängdes ned mot stranden. Hals öfver hufvud störtade sig den besinningslösa hopen ned till båtarna, af hvilka vid hvardera tillfället många i trängseln fylldes med vatten och kullstjälptes. Ett stort antal svenner och 100 bönder stupade; Magnus Frille och Nils Bengtsson jämte en hop svenner föllo i fångenskap; Winholt undkom släpande sig vid ett tåg efter en båt och med honom endast 8 eller 10 svenner.¹⁾

Staden var och förblef innesluten och Vatikivistriden endast eggade ryssarne till ett stormningsförsök i stor skala. Det myllrade af folk på höjderna i öster. Otaliga syntes de löpa ned för kullarne, bärande stegar, stafvar och vasar, och andra följde dem efter, stormande „hårdeligen an med svåra bössor och andra konstner“. De kommo allt närmare under muren och trängde så svårligen uppå, att de redan med två ståndande banér voro framför svartbrödraklostret utmed muren och sjön. De lade stegarna till och menade sig redan hafva staden inne, men de belägrade skyndade till och kastade dem efter en häftig strid tillbaka med en förlust af „döda män och sårade öfverpass“. Men medan det egentliga angreppet sålunda skedde från hufvudlägret i sydost, rörde sig fienden samtidigt också på andra håll, bildande en slutet krets „en stor half mil kring allan staden“. Och då stadsboarne redan stodo som segrare på muren vid svartbrödraklostret och sågo den anfallande människoströmmen likt en klippbruten våg hvälfva sig tillbaka mot öster, började en ny strid vid slottet, som från väster ansattes af en annan här. Tyrgils borg utstod dock med heder den hårda dusten, och faran var för denna gång lyckligen öfverstånden, „men när dem lyster att storma härnäst, då råde Gud allsmäktig“ heter det i ett bref från de belägrade om den stora striden.²⁾

Första stormning.
ningen.

Emellertid kom senhösten, kännetecknad detta år af svåra stormar och orkaner, föregångare till en vinter så kall, som man i mannaminne ej haft i Norden. I den belägrade staden trängdes om hvarandra borgare, krigare, flyktingar. Nöden steg med hvarje dag. Krigets följeslagare pesten kräfde sina offer, och snart började en fruktansvärd hungersnöd grassera i den oprovianterade och från all tillförsel afskurna staden. Folket förvildades af svält, „så att de hade så när ätit hvarannan upp“.³⁾

¹⁾ l. c.

²⁾ A. H. VI, 45.

³⁾ A. H. VIII, 89.

Under sådana förhållanden och då krigsfolket därjämte var decimeradt och medtaget af de talrika striderna, syntes staden och borgen vara förlorade, helst också riksföreståndaren, som äntligen, bevekt af nya böner om hjälp, vid sista öppet vatten med den helige Eriks banér öfverseglat till Finland, ej före vinterns inbrott hunnit längre än till Åbotrakten, medan en del af hans flotta infrusit på vägen på Ålands haf.

Andra storm-
ningen.

Så lefde man i Viborg under ångslan och bäfvan några veckor framåt. St. Andreasdagen den 30 november 1495 bröt in. Sannolikt var det en af dessa kulna förvinterdagar, då solens strålar förmå kasta endast ett blekt skimmer genom den gråkalla luften och brutna i sällsamma reflexer bilda på firmamentet egendomliga ljusfenomen af skiftande utseende och färg. Man märkte att fienden, som sannolikt redan haft kännningar af vinterns inbrott och därför ville bringa striden till ett afgörande slut, ifrigare än någonsin rustade sig till ett nytt angrepp. Ofantliga massor af fotfolk och rytteri sågos från trenne håll närma sig staden. Murar och torn skälfdes under ett regn af projektiler, som slungades mot dem från väldiga bombarder och maskiner, af hvilka några hade 24 fot i längd. Kulor af bly och järn samt stenar, till vidden stora som tunnbottnar, träffade utan afbrott, krossande murarnes tinnar och lösryckande murstenarne från deras fogningar. Redan hade tvenne torn störtat ned och ett tredje, i hvilket gapade en väldig bresch, stod färdigt att ramla. Beröfvad skyddet af sina torn syntes den illa skadade muren vara ett lätt byte för fienderna, hvilka nu med tillhjälp af sina stormstegar bestego dess grusade tinnar. Ett ögonblick syntes stadens öde afgjordt, dess fall besegladt.

Stadens rädd-
ning.

Men nu inträffade plötsligt några händelser, som af samtiden ej kunde förklaras annorlunda än såsom härflutna af en högre makts omedelbara ingripande och gäfvos sakerna helt plötsligt ett förändradt utseende. Medan nämligen stadens försvarare gjorde ett sista förtvifladt försök att afvärja den öfverhängande faran, i det de — särskildt nämnas härvid borgarne — sökte lösrycka fiendens stegar, som redan voro nedfällda på stadssidan af muren, och antände en mängd beck- och tjärtunnor för att med eld och rök fördrifva ryssarne från muren — då syntes plötsligen på himmelen rakt öfver staden ett ljusfenomen i form af ett Andreas-kors, strålände i mäktig glans. Ryssarne stodo förlamade under himlatecknets magiska inverkan och tyckte sig där jämte i följd af en oförklarlig synvilla se staden full af krigare, ehuru sådana

såvida man frånräknar borgare och flyktingar funnos ganska få. Tvärtom åter kände sig försvararne eldade till nya ansträngningar och gingo djärft fienden in på lifvet. Ett vildt tumult uppstod på muren, hvarvid tusentals ryssar fingo sin död eller nedstörtades. Några dagar före jul lämnade fienden sitt läger och aftågade.

Sålunda framställas i de äldsta och pålitligaste källorna tilldragelserna vid stadens räddning. Fogden i Narva, som genom sina kunskapare hört om händelsen, underrättar redan $18/12$ 1495 ordensmästaren, att ryssarne med all sin makt stormat och anfallit Viborg, men att Gud hjälpt försvararne, så att de afslagit deras anfall och nedgjort en stor och otalig mängd, samt att flera af de yppersta ryssarne blifvit döda bortförda till Novgorod och Pleskov.¹⁾ Biskop Magnus skref $6/1$ 1496 till erkebiskopen i Uppsala: „Otvifvelaktigt hade det varit de våras undergång, om icke Guds beundransvärda mildhet i anseende till den helige St. Andreas förböner och förtjänster bringat oss hjälp.“ Därpå berättar han om det ofvan omtalade korset på himmelen och den synvillan, för hvilken ryssarne blefvo ett offer²⁾, „såsom alla, som kommit från Viborg, med en mun intyga“. I ett annat bref till samma adressat af $14/1$ 1496 upprepar han, att „Gud och St. Andreas med alla Sveriges patroner hade visserligen hulptit våra fattiga vänner, att de icke mera skada fingo af så många tusende folk, som där före låg med sådana svåra byssor och andra värjor och hade så när den stad i deras makt och händer“, och han nämner uttryckligen såsom sina sagesmän några höfdingar som varit på Viborg under belägringen.³⁾ Slutligen meddelar Erik Turesson, som 1505 hos påfven anhöll om stadfästelse på Maria Magdalænæ kapellets flyttning, att de uttröttade invånarne, blottade på all mänsklig hjälp, redan emotsett stadens fullständiga undergång, då de genom den helige Andreas mellankomst, hvars åminnelsefest just då inföll, oväntadt funnit sig befriade. På himlafästet uppen-

¹⁾ — — de Russen mith aller macht die werff Wyborch gestormeth hebbenn unnd angegangen mith all erer macht, und Goth hefft en geholpen, dat se sy hebbenn affgeslagen, unnd hebbenn groth untellich volk doeth geslagen unnd vele na Nowerden unnd Pleskow vorbii geforth, synn van den opperstenn etc. Arbusow, U. B. 2:te abtheilung, Band I, 290.

²⁾ Nam videbatur ipsis Ruthenis, qui iam aliquas turre cunctas occupabant opidum plenum esse armatis, cum tamen nostri homines paucissimi essent respectu tante multitudinis. Eo enim die apparuit sub celo non sine ingenti splendore crux beati andree prout omnes una voce asserunt, qui inde venerunt. A. H. VI, 48.

³⁾ A. H. VI, 164.

barade sig nämligen en komet i form af ett St. Andreas kors, och af detta järtecken bragtes ryssarna nästan från vettet, upphäfde belägringen och grepo till flykten.¹⁾

Sägner om
„Viborgska
smällen“.

I alla dessa skrivelser, som härröra af personer, hvilka hört händelsen skildras af samtida, nämnes intet om Knut Posses personliga förtjänster vid belägringen, allra minst om några af honom föranstaltade trollkonster. I den afdelning af Sturekrönikan, som utförligt skildrar belägringen och hvilken anses vara författad år 1497, säges endast att Posse och Winholt, sedan ryssarne bestigit murarna och några af tornen, läto borgarne framläpa båtar med tjära, som fördes under ett af de intagna tornen. De satte eld däri, elden och röken förfärade ryssarne, som alla brunno därinne. Nu rusade borgarne fram och ryckte undan stegarna, på hvilka ryssarna skulle klättra ned i staden, hvartill kom att Andreaskorset visade sig på himmelen och ryssarne därjämte tyckte sig se St. Eriks och St. Olofs banér, blanka som is, stå uppe på berget, sannolikt invid rådhuset.²⁾ Äfven i denna eljes så detaljerade skildring ingår intet, som skulle häntyda på någon af Posse öfvad svartkonst.

Emellertid företog sig en senare tid, som ej nöjdes med att enbart uti Guds och den heliga Andreas' mellankomst finna orsaken till stadens räddning, att söka andra förklaringar för den märkvärdiga händelsen. De senare krönikorna framhäfde starkare Knut Posses förtjänster, utan att dock tillskrifva honom användandet af några öfvernaturliga konster. Men snart tog traditionen hand om saken, och berättade de vidunderligaste historier om Viborgs tappre försvarare. Man började tala om en „smäll“, hvarigenom ryssarne fördrifvits. Detta ord nämnes första gången i tryckt källa 1555 — dock ännu utan sammanställning med belägringen 1495 — uti Olaus Magni historia såsom namn på en utanför Viborg liggande förskräckligt ljudande håla³⁾ — ett motiv troligen hämtadt ur analoga berättelser från andra länder. Sedan förekommer „smällen“ ända ifrån slutet af 1500-talet omtalad i särskilda uppteckningar, ställd i direkt samband med Knut Posse, som sades i en panna eller kittel, på finska „helvetinkattila“, hafva tillredt en blandning af paddor, ormar, kvicksilfver, lut och

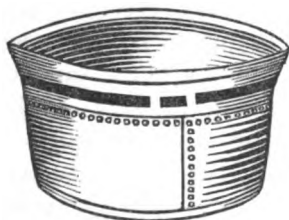
¹⁾ Svenska litteratursällskapets förhandlingar och uppsatser. XV, sid. 211. Reinh. Hausen. Litet om Maria Magdalens kapell i Viborg.

²⁾ G. E. Klemming. Svenska medeltidens rimkrönikor. III, sid. 129–134. (Svenska fornskriftsällskapets samlingar).

³⁾ Hålan fianes ock redan afbildad å Olai Magni karta af år 1539.

kalk och därmed åvägabragt intonationen. Också hette det att Posse stigit upp i högsta tornet och skakat ut en fjäderpåse, hvarvid af hvarje fjäder blifvit ett krigsskepp, att han hade en tjänare, „Smällen“, som på en trollhäst under en natt red till Stockholm o. s. v. — i samma stil. Kitteln, som vid dess användning 1495 haft sin plats i Andreastornet, förvarades sedan i slottet, där den 1616 besågs af Wouw och 1672 aftecknades af Brenner, men därifrån den slutligen, enligt uppgift, bortfördes af Peter den store.¹⁾

Sålunda hade den populära traditionen gjort Posse till en trollkarl och tillskrifvit Viborgs befrielse användandet af djäfvulskonster, medan den medeltida ödmjukheten däri sett endast ett Guds verk.

Knut Posses kittel, ur „Otava“, enligt teckning af Elias Brenner.

Efter belägringens upphäfvande fortgick kriget ännu någon tid, men dess stormar drogo Viborgs slott förbi, och då Sten Sture följande höst med 130 skepp anlände dit, var han ej mera i tillfälle att komma i vapenskitte med fienden. Slutligen gjorde stilleståndet i Novgorod $\frac{3}{3}$ 1497 slut på kriget. Här-efter stördes ej mer under medeltiden freden på rikets östra gräns, ehuru man ofta befarade nya fiendtligheters utbrott. Larmklockan på rådhuset behöfde ej på långa tider kalla borgarne till kamp för hem och härd.

Fredssluten.

Men såsom vi redan framhållit var det ej blott på krigets stråt utan ock i fredens värf, som Viborgs höfdingar och deras trogna borgare fingo pröfva sina krafter. Slottshöfdingarne plögade städse i Ryssland på egen bekostnad underhålla någon „god vän“ bland bojarerna, som höllo dem underkunniga om fiendens planer och åtgärder. Men dessutom måste de ständigt föranstalta fredsmöten, ty under medeltiden slötos frederna vanligen endast på några år, ständigt emottaga sändebud från Novgorod och Moskva, och ständigt i sin tur afsända beskickningar till Ryssland

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sidd. 206—222.

igen. I de flesta fall voro de härvid, såsom under kriget, hänvisade till sitt eget höfdingedömes resurser. I fredstraktaterna emellan Sverige och Ryssland nämndes därför ofta särskildt Viborgs stad vid sidan af Sveriges rike såsom fredsslutande part, hvarjämte dess borgmästare och borgare stundom fingo närvara vid fredsmötena eller användes såsom fredsunderhandlare. Så t. ex. förnyades 1468 i Viborg å Erik Axelsson Totts vägnar af hans fogde på slottet, Peder Degn, freden med Novgorod på 5 år „i närvaro af flera goda män både af landet och staden i Viborg“. Såsom underhandlare deltog denna gång också tvenne Viborgs borgmästare Knut Hansson och Jöns Olsson.¹⁾ När de blifvit ense med de ryska sändebuden om fredsvillkoren, „räckte de sina händer därpå och kysste kors och helgedomar vid sin själ och sitt samvete“. Sedan satte de sina signet under pergamentet jämte Peder Degns och de novgorodiska fullmäktiges. 1487 affärdade Sten Sture tvenne sändebud, af hvilka det ena var viborgsköpmannen Kerstin Lowe, till Novgorod att förnya freden på 5 år, hvarunder ingen skada skulle tillfogas någon „ut deme koningrike van Sweden, desgelikes ut Wiborgs land“.²⁾ 1510 fick Svante Sture i Novgorod genom sina sändebud, bland hvilka befann sig borgmästaren i Viborg Herman Larsson ånyo ett stillestånd till stånd, denna gång på den ovanligt långa tiden af 60 år. Herman Larsson och de andra sändebuden hälsade storfurstens fullmäktige med att buga sig till marken, „frontis cum percussione“, och efter välförrättadt värf kysste han, jämte de andra, det heliga korset å Viborgs stads och Viborgs lands och hela Sveriges rikets vägnar, „pro Viborg civitate et pro Viborgensi dicioni et pro tota terra Sveciæ“.³⁾

Stadens aftagande efter ryska kriget.

Viborg hade blifvit räddadt år 1495. Men — i följd dels af de ständiga krigen dels af andra orsaker — hade stadens medeltida blomstring så småningom börjat aftaga. Måhända hade ock under de pröfningens dagar, som staden genomgått, medeltidens brister trädt för bjärt i dagen för att ej äfven hos en och annan stadsbo väcka till lifs tankar på nödvändiga förändringar på så det ena som det andra området. Man hade kanhända kommit till insikt om att Viborgs försvar i ett framtida krig mot ryssarne ej mera kunde baseras på de viborgska slottshöf-

¹⁾ Rydb. Trakt. III, 512.

²⁾ Rydb. Trakt. III, 535.

³⁾ Rydb. Trakt. III, 577.

dingarnes makt, utan att där måste bli en stark centralregering i Sverige, som mäktade skydda äfven rikets aflägsnaste orter. „Wiborgs väldi“, „terra Wiborgensis“ kunde ej mera ensam bära tyngden och ansvaret för hvad som skedde på rikets östra gräns. Det led till slut med den tid, då en Sten Turesson efter eget hufvud började krig med Ryssland, en Johan Götesson utan konungens hörande seglade på härfärd till Estland, en Krister Nilsson godtyckligt gång på gång bröt freden med Reval, en Karl Knutsson på egen hand krigade med novgoroder och pleskover, en Erik Axelsson för egen räkning gjorde härjningståg i Ryssland.

Men äfven Viborgs handel synes hafva fått en svår stöt under detta krig, och det heter uttryckligen att den tyska handeln efter det ryska kriget alltmer började draga sig bort från Viborg. Härtill torde i någon mån bidragit den allt kraftigare opposition, som från svensk sida mötte det hanseatiska inflytandet och bland hvars främsta representanter var den viborgske höfdingen Erik Turesson. Men äfven Viborgs borgerskap hade under krigsåren och därefter allt mer börjat lida men af hanseaternas öfvergrepp. Deras mot lag och rätt stridande landthandel, hvilken de stundom bedrefvo så slugt att de ankrade med skeppen på ryska sidan om gränsen och sedan gingo upp i land och köpslagade med de karelska bönderna, hotade att alldeles fördärfva hela Viborgs stad. Stadens egen köpmannakår var ännu för fåtalig och oerfaren för att kunna hålla handeln uppe, då utlänningarna ej mer i samma mån som förr funno det förenligt med sina intressen att besöka staden med sin köpenskap.

Dessa omständigheter i förening med de allt oftare återkommande unionskrigen, under hvilka Viborg åter 1523 fick utstå en kortare belägring, då slottet och staden fråntogos danskarne, tryckte en omisskännelig prägel af matthet på det fordom så kraftigt pulserande lifvet i densamma. Handeln, som under danska tiden hufvudsakligen inskränkt sig till provianteringen af Stockholm, låg nere; förmögenheten aftog, staden fylldes af fattiga borgare, som ej mäktade utgöra sina skatter. Äfven stadens yttre började vittna om ett visst förfall. De fattigas torftiga kojor, som man betecknande kallade „räfvakulor“, togo allt mer öfverhand. Skarnputsarne på gatorna och de obebyggda platserna blefvo allt talrikare, murar och torn befunno sig redan 1511 i ett förfallett skick.

Slutligen visade sig ock tecken, som häntydde på att den nya strömning i idéernas värld, som under namn af renässans redan länge i Europas stora kulturländer undergrävt medeltidens grundvalar och beredt fältet för reformationen, också trängt sig upp till det aflägsna Viborg. Såsom en verkan af den nya bildningens inträde i staden måste väl anses införandet vid skolestudierna af Terentius och Vergilius, dessa af den medeltida skolastiken bannlysta författare. 1527 beslöts införandet af reformationen i Sverige, och att det i Paul Juustens fädernestad redan fanns mången, som ej gaf mycket för en mässä, kan antagas såsom säkert.

Belägringen
1534.

Under sådana förhållanden inföll grefve Hoijas tid. Ännu en gång skulle medeltiden flamma upp i liflig glans. Hoflifvet på slottet, de lybska gästerna, som under grefvens mot dem vänligt sinnade styrelse åter besökte staden, predikanten och skolmästaren Clemens' katolska predikningar — allt syntes vittna om att man ännu lefde i den gamla goda tiden, då de ridderliga lekarna på slottet, de tyska köpsvennernas höfliga later och de kyrkliga mässornas toner fängslade så hög som låg. Men fröjden skulle icke blifva lång för dem, som funno sin lycka och trefnad uti de gamla förhållandenas bibehållande. Inbördeskriget emellan Johan af Hoija och Gustaf Vasa bröt ut och Viborgs stad skulle åter en gång få pröfva en belägrings vedermödor.

Partierna.

Denna belägring är anmärkningsvärd särskildt emedan under densamma borgerskapet själfvt synes spelat den bestämmande rollen. Man hade redan länge i staden lefvat i en brytningstid och gjort sig förtrogen med tanken på att afgörandets stund nalkades, då det gällde att välja mellan det gamla och det nya. Å ena sidan var det medeltiden med dess sekelgamla institutioner: det feudala höfdingedömet, det tyska handelsväldet, katolicismen; å den andra en ny tid med dess idéer: det centrala konungadömet, den nationella handeln, den protestantiska religionen. Det var dessa motsatser, som utgjorde bakgrunden för händelserna uti det krig, som utkämpades emellan grefve Hoija och kung Gustaf.

Det var naturligt, att det gamla, som man vant sig vid, trots alla dess brister, ännu skulle samla till sitt försvar en stor del af den tidens stadsboar. Till detta parti hörde: en Matts Larsson, en frälseman, som väl hade konungen att tacka för sitt adelskap, men som nu följde sin länsherre, grefven, „såsom om de varit ett ägg och en kaka“; en Ambrosius Gentz, en tysk handelsman, som inflyttat med grefven till Viborg och redan

länge begagnat sitt inflytande till tyskhetens bästa i så måtto att han ville införa i staden såsom nyborgare endast löst folk, som lefvande för dagen var beroende af den tyska köpmannararistokratin; en Clemens Georgii, den siste katolske skolmästaren, som sannolikt med grämlse åsett den börjande reformationen, klostrens stängning och mässornas afskaffande.

Men å andra sidan saknades där helt visst icke heller de, som voro öfvertygade om att stadens framtida utveckling i väsentlig mån berodde på införandet af den nya ordning, för hvilken konung Gustaf arbetade. Till dem hörde sannolikt flera bland det svenska borgerskapet, som klagade öfver att tyskarne ej ville tillstödja någon att blifva borgare i staden, „som något skulle förstå sig på saken“, utan endast bönder, husmän och annat löst parti, som intet kunde „stå emot deras regemente“. Af sådana „trålar“, som efter att ha ätit om aftonen ej visste hvad de skulle hafva till måltid om morgonen, „var staden redan mer än två delar besatt“. ¹⁾ Såsom en ledare för de missnöjde af denna fraktion framstår borgmästaren Lasse Henriksson Skrifvare.

Medan stadsinvånarne sålunda voro delade emellan olika partier, var där ett ypperligt spelrum för agitatorer ledda af mer eller mindre rena bevekelsegrunder. Främst bland dem stod lybeckarnes hemliga utskickade, den lybske borgaren Herman Möller, en världsvan och talför man, och därjämte, såsom det hette, „vingligare än ett krukmakarhjul“. ²⁾ Gustaf Vasa yttrade, då han hörde om hans ankomst till Viborg: „Han kommer att där brygga oss föga godt uppå“. En annan lika verksam intrigör var tysken Hans Gerick, „en illfundig skalk, där hvar man ej kan komma öfver hans snedighet“. Han synes hafva fiskat i grumligt vatten för att under den allmänna oredan spela Viborg i händerna på hertigen af Preussen, med hvilken också greffen af Hoija på sin resa till Lybeck i Königsberg gifvit sig i handel. Till Möller och Gerick sällade sig slutligen ännu en tredje utlänning Wulf Gyler, Gustaf Vasas förre tyska skrifvare, som nu svikit sin herre och med en affällings hela hätskhet stämplade mot honom. Triumviratet spridde ut i staden ryktet att lybeckarne skulle sända Bernt von Melen, en känd krigskapten, med

Triumviratet:
Möller, Gerick
Gyler.

¹⁾ Afskrift i F. S. A.

²⁾ Kempenskiöld. Historia Gustavi I, sid. 259. „Versutior est quam rota figuraris“. Gerick, gripen för nya stämplingar, dog i fångelse 1541.

tusen landsknektar till Viborg och att grefven af Hoijsa snart skulle „sättas på högsätet“, d. v. s. upphöjas på tronen „och Gustaf Vasa därifrån“. ¹⁾

Men medan allt på detta håll stannade vid toma ord och förespeglingar handlade Gustaf med raskhet. Erik Flemings och Nils Grabbes härar kringrände snart staden, hvars tillförsel också från sjösidan afskars af en kunglig flotta. Grefven hade dock därförinnan $\frac{3}{6}$ 1534 med trenne skepp flytt från staden och — efter att ha lämnat sin gemål, som trodde att resan gällde Stockholm, kvar i Reval — skyndat landvägen till Lybeck. Befålet på slottet och i staden hade han öfverlämnat åt Hans Garstenberg, som redde sig till manligt försvar. Men konungens höfdingar ville synbarligen ej våga sig på ett öppet angrepp, enär deras i hast sammanrafsade soldater voro ganska „illa utflidde“. I stället vinnlade de sig om att „med lämpa få staden in“, hvilket väl bör förstås sålunda, att de skredo till underhandlingar med de missnöjde bland borgerskapet. ¹⁾ Härvid synes Lasse Skrifvare gått dem tillhanda, eller, såsom det hette, „lagt sig på konungens och rikets bästa“. Han hade härtill så mycket friare händer, som flere af motpartiets ledande män lämnat staden redan före belägringens början antingen i grefvens följe, såsom Matts Larsson och Clemens Georgii, eller eljes för att intaga en afvaktande hållning, såsom Ambrosius Gentz, hvilken seglat i affärer till Reval. ²⁾

Stadens kapi-
tulation.

Den närmare tillgången vid underhandlingarna känna vi icke, men af allt att döma frisade sig staden inom kort från grefvens höfvitsman Garstenberg och öppnade godvilligt sina portar för belägrarne. Den 26 juni 1534 utfärdar Nils Grabbe en förklaring, hvori han försäkrar borgarne om trygghet till lif och gods och lofvar hos konungen lägga sig ut för borgerskapets bästa. Redan den 12 juli tackar konungen sina fältherrar för den lyckliga utgången af deras underhandlingar och belönar Lasse Skrifvare med donationen af en gård. ³⁾

Slottets försvarare, under ledning af Garstenberg, höllo sig ännu vid pass en månad, under förväntan på hjälp af grefven. Konungen rådde redan sina fältherrar att „föra elden in på dem“.

¹⁾ Gustaf Is registr. IX, 164.

²⁾ Gustaf Is registr. IX, 164—66.

³⁾ l. c.

Först den 7 september mottog han underrättelsen om Garstenbergs kapitulation mot villkor af fritt aftåg.¹⁾

Med de händelser vi ofvan skildrat hafva vi nått en vändpunkt i stadens historia. Det första skedet af dess utveckling, som fortlupit genom tvenne århundraden under de feodala slottsherrarnes spira, det utländska handelstvångets förmynderskap och den katolska kyrkans andliga uppfostran, hade gått till ända och gifvit rum för en ny tingens ordning, om hvilken vi i det följande skola gå att tala.

¹⁾ A. H. V. 201.

Andra kapitlet.

Tiden från 1535 till 1617.

Öfvergångstiden.

1535—1617.

Sedan medeltiden med dess idealer och sträfvanden gått under, inträdde för slottet och staden en öfvergångsperiod, under hvilken man på alla områden sökte frigöra sig från det gamla och skapa nya existensformer för lifvet. Vasatiden blef så en nydaningstid, då de medeltida institutionerna och kulturföreteelserna, förläningsväsendet, den hanseatiska handeln och katolicismen, under hvilka Viborgs stad sett sitt första upphof och nått sin första utveckling, fingo vika för en ny tingens ordning, hvars kännetecknande moment voro: det nationella konungadömet's redovisningsskyldiga ståthållare och befallningsmän, under hvilkas styrelse staden direkt underordnades konungen och riket, den från utländskt inflytande emanciperade handels baserande på inhemsk grund, hvarigenom för staden öppnades utvägar till en förut okänd blomstring, samt slutligen den protestantiska religionens införande, som skulle gifva det andliga lifvet en ny riktning.

Men denna nya tingens ordning gjorde sig icke gällande med ett enda slag. De gamla sedvänjorna och betraktelsesätten behärskade delvis ännu människornas sinnen och under de nya formerna fortlefde ofta nog de medeltida bruken oförändrade. Befallningsmännen och ståthållarne drömde fortfarande om kastellanernas makt, de stora köpmännen lefde i hansetidens idéer och voro fortsättningsvis mera „gäster“ än inhemska borgare, protestantismen hade hela perioden igenom att kämpa en strid på lif och död med den gamla religionen. Huru förhållandena i Viborg under denna öfvergångsperiod, kännetecknad af en sällsam blandning af medeltida förhållanden och nya sträfvanden, gestaltade sig, skola vi närmare finna af det följande.

Slottet.

Redan slottets och stadens yttre utvisade huru man börjat ikläda det gamla en ny dräkt. Ännu så länge utgjorde borgen och dess dotter staden ett helt, men i fästningskomplexen blef den senare numera, utrustad som den var efter alla den dåtida befästningskonstens fordringar, en hufvudfästning för sig, jämbördig med om ej förmer än själfva slottet, som trots alla de förbättringar det undergick, dock i hufvudsak förblef hvad det varit — ett medeltida fäste. Detta förhållande kunde ej annat än i någon mån lösa de band, som förut förenat slott och stad. Invånarne, trygga bakom sitt nya „hornverk“, behöfde ej i lika hög grad som förut lita till slottet, och detta — styrdt icke mera af så godt som själfständiga höfdingar utan af konungens befullmäktigade ståthållare — koncentrerade ej längre så uteslutande som förut allt lif och alla sträfvanden omkring sig. Gemenskapen emellan slottet och staden inskränkte sig alltmera till de rent administrativa och militära förhållandena.

Äfven i slottets yttre afspeglade sig dess nya bestämmelse att vara ett konungens slott och ett ståthållarresidens. Det ikläddes en ny utrustning, som icke fullt harmonierade med dess medeltida inre, men hvilken skulle ställa det i jämnhöjd med den nya krigskonstens fordringar. Denna hade nämligen gått framåt med jättesteg sedan Tyrgils Knutssons och Erik Axelssons tider, medan slottet stod kvar tämmeligen oförändradt i sitt föråldrade skick. De murar och torn, som stått emot medeltidens kastmaskiner och „skytt“, voro värnlösa emot det artilleri 1500-talet hade att tillgå. Själfva S:t Olofs torn, borgens kärna, ansågs numera ej dess säkrare än att det vid första allvarligare beskjutning kunde ramla ned och med sin massa fylla hela strömmen ¹⁾. Mantelmuren, som här och hvar visade betänkliga ansatser att renna och falla i strömmen äfven den, stod knappt mer att med lappning bringas i krigsdugligt skick ²⁾. Likaså voro de torn, som flankerade muren, allt för höga och svaga för att vidare kunna uthärda ett

¹⁾ A. H. II, 172. Konung Gustafs bref till ståthållarne på Viborg ^{11/1} 1547.

²⁾ Mantelmuren kallades ock stundom „yttersta muren“, en benämning liktydig med „cingulum majus“. Så levererades t. ex. 1556 tegel och kalk till „pelare som murades vid yttersta muren om slottet“. F. S. A. 5106; 130. Enligt en anteckning af 1561 synes mantelmuren varit 5 alnar hög. F. S. A. 5219; 108.

bombardemang ¹⁾. Slutligen fanns där på slottet en massa byggnader af trä, hvilka alla i likhet med en del af stenhusen voro mer och mindre förfallna, äfven om man får antaga att Gustaf Vasas yttrande att „mest alla husen och rummen“ på slottet voro taklösa och nedrötta ²⁾ innebar en öfverdrift.

Det var nödvändigt att icke allenast reparera hvad som repareras kunde utan ock att delvis ombygga de gamla fästningsverken eller h. o. h. ersätta dem med nya, uppförda efter tidens fordringar. Med ett ord, det var på tid att den feodala borgen ombildades till ett för tiden modernt fäste. Under hela perioden fortgingo därför oafbrutna befästningsarbeten på slottet, af hvilka de viktigaste voro St Olofstornets ombyggnad och mantelmurens ersättande med vallar och postejer eller bastioner.

Redan 1546 skref Gustaf Vasa att på slottet skall finnas ett högt torn dock med svag mur, hvarför han befallde att det skulle göras något lägre och innantill fyllas med sten, så att det blefve fast och starkt „att därpå godt och väldigt grofskytt brukas kunde“ ³⁾ — en befallning som han efter sitt besök i Viborg 1556 förnyade ⁴⁾. Arbetet kom dock till utförande först under hans efterträdare och räckte i fyra år 1561—1564. Tornets öfre del nedrefs då ända till andra våningen. Sedan återupbyggdes tredje och fjärde tornvåningen ännu i fyrkantig form, medan de tre öfversta våningarna och vinden uppfördes åttkantiga ⁵⁾. Därmed hade det stora tornet fått det utseende det ännu i våra dagar eger. Taket beslogs med takbly, som konung Erik sändt ifrån Stockholm, och tornet pryddes enligt konungens befallning med rikets vapen „tre kronor“ ⁶⁾, också det ett

St. Olofstornets
ombyggnad.

¹⁾ A. H. IX, 87 (sidd. 300—301). Konung Gustafs bref till Klas Kristersson ^{14/4} 1558. Konungen befäller att „de höga och onyttiga torn där äro måtte blifva afrifna“.

²⁾ A. H. VIII, 128. Gustaf Vasa till Per Brahe ^{9/10} 1555.

³⁾ A. H. I, 159. Konung Gustafs bref till Måns Nilsson och Gustaf Fincke ^{24/8} 1546.

⁴⁾ A. H. IX, 87 (sid. 300). Konung Gustafs bref till Klas Kristersson ^{14/4} 1558. Enligt detta bref skulle ock konungsgemaket flyttas bort ifrån tornet „och ned bättre uppå den andra sidan vid borggården“.

⁵⁾ Hackman: Viborgs slotts byggnadshistoria. Manuskript i Fornm. för.

⁶⁾ A. H. X, 46. Hackman anser att hufvudbyggnaden på slottet redan på 1500-talet hade sin nuvarande höjd, utom att på den närmast intill Olofstornet liggande delen en våning tillbyggdes. 1588 byggdes sidoflygeln mot Åbo bro. En krans af tinnar synes hafva prydt slottets öfversta våning ända till 1563, då de nedbrötos för att lämna material till St Olofstornets ombyggnad.

tecken på att man nu lefde i en annan tid än den, då en Erik Axelsson och en Sten Sture låtit inhugga sina egna vapen i slottsmurarna.

Mantelmuren
och tornen.

Beträffande åter den gamla mantelmuren och de andra tornen förordnade konung Gustaf 1547, att om slottet på någon sida ej vore nog fast, där då borde byggas en skans af trä och uppfyllas med stora stenar ¹⁾, äfvensom 1558: „att de höga och onyttiga torn där äro skulle nedrifvas“ ²⁾. SjälF hade han under sin vistelse i Viborg lagt grundvalen till en ny mur åt stadssidan och låtit slå omkull ett gammalt trätorⁿ ³⁾. Klas Kristersson demolerade ytterligare 1558 ett högt torn, det s. k. Nytorⁿet, och senare nedbrötos ansenliga stycken af Kurtorⁿet och Paradistorⁿet, äfvensom tinnarna af adelslottet ⁴⁾.

Det var slut med de medeltida tornens tid; i stället trädde nu skansen, blockhuset och postejen. 1563 upphöggos skansar såväl norr som söder om slottet. De voro 5 stockar tjocka och hade en längd af resp. 120 och 180 alnar. På norra sidan anlades dessutom ett åttkantigt blockhus på en ifrån slottsvallen ut i sjön utskjutande plattform, hvars grund utgjordes af 480 i hafvets botten nedslagna pålstockar ⁵⁾. Inom den södra skansen åter uppfördes en väldig tvåvåningsbyggnad af trä.

SjälFva mantelmuren ombyggdes småningom till en vall af sten med postejer eller bastioner. 1583 uppfördes nedanför Skomakartorⁿet mot staden en ny gråstensvall, hvilken följande året fortsattes ända till slottets hufvudport ⁶⁾. I början af 1600-talet kommo så postejerna eller bastionerna, i murhörnen anlagda runda eller mångkantiga utanverk, som voro kännetecknande för den italienska befästningskonsten. 1600 och 1603 uppfördes

¹⁾ A. H. II, 172. Gustaf till ståthållarne ¹¹/₁ 1547.

²⁾ A. H. IX, 87 (sid. 300). Konung Gustaf till Klas Kristersson ¹⁴/₄ 1558.

³⁾ Klas Kristerssons kopiebok. ¹¹/₆ 1558. Han säger sig hålla på att bygga en mur på den fot och grundval E. K. M. lät lägga nedan omkring Kuretornet emot staden. Han säger sig ock hafva låtit bryta ned ett högt torn, som stod emellan slottet och det trätorⁿet E. K. M. lät kasta omkull.

⁴⁾ Slottsräkenskaperna af år 1563, 5251; 62. Också „grefvens mak“ blef nedbrutet. — Slottets öfriga torn, om hvilkas ombyggnad intet nämnes, voro: Brennetorⁿet, Fångetorⁿet, Skrifvarestugutorⁿet och Skomakaretorⁿet.

⁵⁾ F. S. A. 5251; 63 — Blockhuset uppfördes af den tyska byggmästaren Johan de Porte.

⁶⁾ F. S. A. 5515; 67—68.

tvenne sådana, hvilkas lägen dock icke närmare angifvas, och 1615 anlades ytterligare en postej vettande mot staden ¹⁾).

Medan man sålunda ombyggde tornen och murarna, aflägsnades så småningom från slottets inre också de gamla träbyggnaderna, denna elaka „klatterbyggnad“, som väckt Gustaf Vasas förtrytelse. 1583 meddelar Henrik Klasson åt konung Johan III att borgen blifvit befriad från den öfverflödiga träbyggnad där funnits. Borggårdarna blefvo friare och öppnare. I tidens handlingar talas om tvenne förborgar, af hvilka den ena låg på stadsidan, medan den andra vette mot ladugården. Den förra flankerades af slottets hufvudbyggnader, kring den senare åter stod en mängd byggnader, afsedda för den inre ekonomin, såsom fatebursstugor, slaktarhus, bagarstugor, tunnbindarstugor o. s. v. Den tunga enformighet, som de hopade stenmassorna förlänade dessa borggårdar, afbröts i någon mån af ett par ruddammar, som glittrade i solskenet. Ytterligare en tredje sådan fanns på Siikaniemisidan, äfven den hörande till slottet. Vi kunna emellertid icke afgöra, vid hvilken af dessa ruddammar det sommarhus, som 1605 uppfördes och dekorerades af målaren Hieronymus v. Bruer, var beläget, lika litet som det låter sig afgöra hvilken af dem ett par år senare ombyggdes till en svalkande springbrunn ²⁾.

För öfrigt bar slottet, sådant det under denna tid gestaltade sig till sitt yttre, nogsamtt vittne om huru de rent administrativa och militära synpunkterna alltmer gjorde sig gällande på bekostnad af medeltidens ridderliga plägseder. De gamla slottsgemaken, i hvilka de forna förläningsinnehafvarne residerat och som engång genljudit af Karl Knutssons och grefve Hoijas fester, stodo numera för det mesta öfvergifna. De reparerades väl tidt och ofta, dessa konungasalar, grefvegemak, frustugor o. s. v., deras tak och väggar bekläddes fortfarande med dyrbara tyger, hvilka dåförtiden ersatte våra tapeter, bänkarna och stolarna öfverdrogos med görlisk, borden betäcktes med stendelsk och sängarna doldes bak sparlakan, gjorda af praktfull makar; men rummen begagnades i regel icke mera, och deras takdräkter och

¹⁾ F. S. A. 5777; 51. — 5805; 59. — 5994; 48.

²⁾ F. S. A. 5847; 40. Af samma räkenskap framgår att ruddammarna vid slottet voro tvenne.

väggbonader fingo stundom stå på sina platser tills de af ohyra blifvit så sönderstuckna, att de af sig själfva sönderfölo ¹⁾.

Endast då något kunga- eller furstebesök väntades på borgen, iordningställdes de gamla rummen. I dem bodde väl Gustaf Vasa, då han hösten 1555 öfver en månad vistades på slottet, likaså hans son hertig Johan, som följande år ungefär lika länge uppehöll sig där ²⁾. Då den sistnämnda 30 år senare såsom konung åter ärnade besöka Viborg — hvilket dock icke blef utaf — befallde han uttryckligen Matts Larsson att iordningställa rummen på slottet ³⁾. Också hertig Karl, som 1599 med vapen i hand öppnat sig tillträde till borgen, och hans son, den store Gustaf Adolf, som 1614 och 1616 på genomresa till och från krigsteatern en kortare tid uppehöll sig å orten, torde residerat i Karl Knutssons gamla våning ⁴⁾. Likaså sistnämnda konungs broder, den till rysk tsar designerade Karl Filip, som en längre tid om hösten 1613 vistades i Viborg ⁵⁾.

Det var glädjedagar för slottet, då det inom sina murar fick emottaga rikets konungar och medlemmar af det kungliga huset. Fröjdeskott afskötos vid deras ankomst och afresa, och lysande banketter höllos på slottet. Också staden gjorde allt hvad på den ankom för att värdigt hedra de höga gästerna. Bänkarna i kyrkan bekläddes med grönt kläde och man spårade vid dessa tillfällen så föga på kostnader, att de stundom hotade att blifva ruinerande för borgerskapet. Så heter det att staden under hertig Karl Filips vistelse därstädes blifvit mera utblottad, „än en sådan gränsfästning uti denna tids lägenhet borde vara“.

Men när fröjdedagarna voro förbi återtogo både slottet och staden sitt hvardagsutseende. I borgens öde salar förstörde dam och mal hvad kostbart fanns; pelarna förvittrade, takbjälkarna togo röta; och om någon tid förljöds åter den gamla klagan att

¹⁾ F. S. A. 5685; 64.

²⁾ Gustaf Vasa vistades på Viborgs slott från ²⁶/₁₀ 1555 till ²⁷/₁₀ 1555; hertig Johan från ¹⁹/₁₀ 1556 till ⁸/₁₀ 1556.

³⁾ Konungens bref till Matts Larsson ²²/₄ 1585. Johan III ärnade om sommaren s. å. besöka Viborg.

⁴⁾ Hertig Karl vistades i Viborg från ²²/₁₀ 1599 till ¹⁰/₁₀ 1599. Gustaf Adolf uppehöll sig här 1614 från ²⁷/₃ till ⁷/₆ äfvensom 1616 från ⁸/₁ till ¹²/₁.

⁵⁾ Hertig Karl Filip bodde i Viborg åtminstone från juli 1613 till januari 1614. Till salarna och kamrarna, i hvilka hertigen „skulle hafva sin våning“, utlevererade köpnännen kläde, som skulle betalas med tullmedlen. F. S. A. 6022; 25.

slottsrummen voro i grund förfallna och taklösa. Det var till en del följden däraf att ingen mera bodde i dem.

Ståthållarne disponerade ej mera öfver slottsrummen efter eget behag, utan antingen iordningställdes för dem några enskilda kamrar, eller ock hade de sina egna afskildt liggande lokaler, anspråkslösare i afseende å omfång och lyx, om ock mera moderna. Redan 1569 bodde Anders Nilsson i en ny för hans räkning uppförd våning, och 1606—8 uppfördes till ståthållarresidens det stenhus öfver slottsporten, hvilket ännu finnes kvar ¹⁾. Detta hus förseddes med all den tidens komfort, rummens tak och väggar målades med spanskt grönt, golvet belades med glaserade golfstenar, och på taket ofvan porten anbragtes ett litet torn med flöjel. Men redan den omständigheten att höfdingarne ej mera bodde i borgens hufvudbyggnad, som omstrålades af seklernas ärofulla minnen, utan i mindre åt sidan liggande byggnader, låter oss ana skillnaden emellan medeltidens slottsherrar, hvilka kunde betrakta sig som slottets egare, och 1500-talets ståthållare, som blott voro dess förvaltare.

Men trots den något förändrade roll slottet nu såsom en fästning i 1500-talets stil ²⁾ och säte för rikets ståthållare hade att uppbära, utgjorde det dock fortfarande, främst i militäriskt hänseende, ett helt med staden, som samtidigt förseddes med den nya tidens fordringar motsvarande fästningsverk. Därom vittnar bl. a. den omständigheten att man nu fann nödigt att, bättre än hvad förut skett genom broar och vindbryggor, säkerställa kommunikationen emellan den viborgska fästningskomplexens båda hufvuddelar. Det är nämligen högst sannolikt att den lönngång, hvars minne af traditionen bevarats till vår tid och hvars mystiska tillvaro framkallat så många gissningar, byggdes under denna period. 1561 års räkenskaper förmäla, att detta år en vall eller förbindningsmur byggdes emellan slottet och staden. Hela sundet afstängdes förmedelst tvenne pålväggar och vatt-

Lönngången.

¹⁾ Hackman. A. Viborgs slotts byggnadshistoria. Manuskript i Form. för. — I gamla slottet funnos 1580 Herman Flemings kammare, 1584 Henrik Klassons kammare och salskammaren, där Klas Fleming vistades.

²⁾ Slottets besättning utgjorde 1599 829 personer, däraf befäl och knektar 678, slottets „gemena folk“ 119, „fogdebesked“ 12 och ståthållaren med folk 12. F. S. A. 6022; 45. 1614 utgjordes slottspersonalen af 769 personer, däraf befäl och knektar 447, fältarklipersoner 56, sjöfolk 91, öfrig personal (däribland ståthållaren och hans folk) och betjäning 175.

net utöstes ur detsamma. Sedan uppfördes på den uttorkade botten en låg vallmur tvärs öfver sundet, hvarpå pålväggarna aflägsnades så att vattnet åter flöt tillsammans. I samma räkenskap talas därjämte om muringen af „en gång under vallen mot staden“. Med vallen mot staden kan på detta ställe knappt förstås något annat än nyssnämnda föreningsbank, genom hvilken således lönngången torde blifvit ledd ¹⁾. Tunnelns ingång på slottssidan synes på folkspråket hafva kallats „Matin reikä“, en benämning som ofta återkommer i 1600-talets räkenskaper såsom betecknande ett ställe, hvilket låg strax invid den emot staden vettande bastionen. Däremot känner man ej med visshet, på hvilket ställe i staden lönngången slutade ²⁾. Traditionen utpekar dock främst en källare i n. v. Peranderska huset midt emot högvakten såsom utgångspunkt för en underjordisk gång till slottet ³⁾.

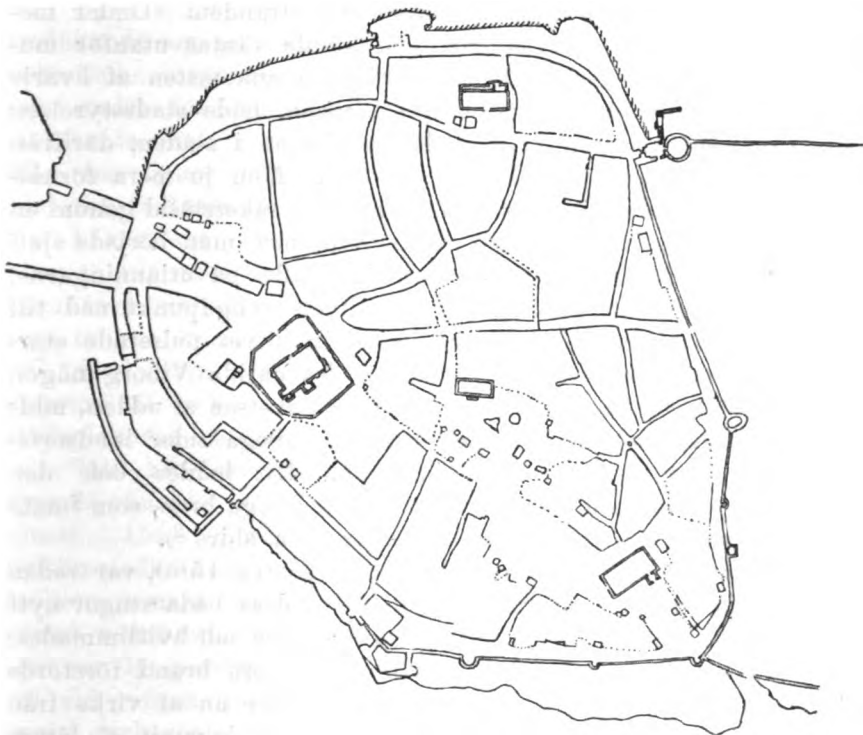
¹⁾ 1561 heter det: ähr kommit till — — — vallen emillan slottet och staden vid gamla slottsporten daxwerke 2,558 (F. S. A. 5219; 78 v.) äfvensom: „ähr kommit att hugga ett Rute wirche wdii wallen emillan slottitt och stadenn daxuercke 867 (5219; 79 v.), eller — såsom uttrycket lyder på ett annat ställe — ähr kommit på wallen emott staden till ett Rute wircke som jordenn wdii fyllas schall stockar 475. 1562 säges på samma sätt: är kommith til graffwen och muren Emillan Slottet och Staden til att bära steen och kalk och vtösse watneth aff graffuen Dagzwerke 3994 (5237; 105) äfvensom: är komith til thett Rute wirckitt som ophuggit bleff emott staden stockar 798. Af ofvanstående synes således att den då i sundet uppförda banken i räkenskaperna kallades än „vallen (l. muren) emellan slottet och staden“, än „vallen (l. muren) emot staden“. Då det alltså i 1561 års räkenskap vidare heter: ähr kommitt till att mura gamla slotz porttenn igenn — — — och enn gånng wnder wallen emott stadenn kalck 89 lr“ (5219; 107), kan man omöjligen få någon annan föreställning än att gången murades under eller rättare sagt genom nyssnämnda föreningsbank. Ledare för arbetet var byggmästaren Hans Mess eller Johan de Porte.

²⁾ 1562 års räkenskap upplyser oss blott att Matts Mattssons och Hans Viro-lains gårdar måste flyttas „undan muren som går emellan staden och slottet“. Likaså måste borgmästaren Ambrosius Gentz utrymma sin gård „för slottets skull“. Men då vi ej närmare veta hvar dessa gårdar varit belägna, är därigenom intet vunnet för frågans lösning. (F. S. A. 5237; 107, — 5237; 95, — 5219; 80 v.). Såsom platser, där lönngången utmynnade, har af traditionen också uppgifvits än f. d. biskopshuset, än gamla domkyrkan, än Schröderska huset m. fl.

³⁾ Lönngången emellan slottet och staden omtalas sedan i 1603 års räkenskap där det bl. a. heter „är kommit på en lönngång emellan slottet och staden att täcka med sågebräder 300, tjära 3 tnr“. 1622 säges åter: att täckas lönngången emellan staden och slottet, däraf taket förfallet var, sågebräder 80 stn. Här af ser det ut som om lönngången haft ett yttertak, måhända vid hvardera uppgången.

Staden, hvilken genom nyssnämnda lönngång förenats med slottet, blef också den — såsom redan antyddes — försedd med nya vallar och bastioner, hvilka gjorde densamma, äfven oberoende af den gamla borgen, till en stark fästning. Uppförandet af dessa murar voro den tidens storverk och hade dessutom sin särskilda betydelse för den trångbodda staden, hvilken inom dem

Stadens topografi.

Stadsplanen före regleringen på 1640-talet.

fick utrymme för en hel ny stadsdel. Men innan vi gå att tala närmare härom, skola vi kasta en hastig blick på stadens topografiska förhållanden i allmänhet under denna tid.

Den inom Erik Axelssons murar inneslutna hufvuddelen af staden hade ännu ungefär samma utseende som under medeltiden. De tätast bebyggda kvarteren i norr och söder genomlöptes ännu af de buktiga tyska och södra gatorna, hvardera mot sydost utmynnande i en innanför muren löpande gränd. För öfrigt genomkorsades staden ännu af den backiga öfra gatan, som från

torget ledde öfver berget, och den S-formiga korsgatan, som gick från Vattuporten i norr till Nyporten i söder ¹⁾. En mängd gränder och stigar förenade här och hvar dessa hufvudgator.

Kvarteren voro desamma som under medeltiden. Men 1561 förändrades deras ordning. Trakten emellan torget och slottsundet, som förut varit det tredje, blef nu det första kvarteret. Måhända sammanhängde denna omställning med rådhusets flyttning från bergshöjden ned till torget vid stranden. Under medeltiden, då fienden hvarje ögonblick kunde väntas utanför murarna och då man med otålighet afvaktade ankomsten af hvarje hanseatiskt skepp, som seglade in i hamnen, hade stadsstyrelsen haft sitt säte på den högst belägna platsen i staden, därifrån man hade fri utsikt öfver land och haf. Men ju mera förhållandena förändrades, ju mer man kände sig säkerställd genom en kraftig regerings hägnande omvårdnad, ju mer man började själf idka handel och ej mera uteslutande litade på utlänningarne, dess mer drog sig det kommunala lifvets tyngdpunkt ned till de trakter af staden, där det kommersiella lifvet pulserade starkast. I detta afseende fanns väl ej i det dåtida Viborg någon punkt som låg mera centralt än torget på spetsen af udden, midt emellan slottet och staden, där sedan uråldriga tider landsortstrafiken mötte trafiken ifrån hamnen. Hit leddes ock den västerifrån kommande rörelsen förmedelst Långa bron, som första gången nämnes 1551, men troligen var vida äldre ²⁾.

Rådhuset.

Det nya rådhuset, sannolikt byggdt af trä 1560, var redan 1574 i behof af reparation. Då gjordes i dess båda stugor nytt golf af tiljor och de två skorstenarna lappades och hvitlimmades; också taket lades ånyo ³⁾. Men 1594 års stora brand förstörde åter hela huset. En ny rådstuga uppbyggdes nu af virke från skogen vid Pero-å. I augusti 1596 hade man kommit så långt, att det nya huset kunde täckas och dess väggar bilas. Det var en stor byggnad på hög stenfot, i hvilken funnos fem bodar hvar med sin skur öfver dörren. En hög trappa ledde upp till farstugan, där själfva rådstugudörren var omsorgsfullt „tillpyntad med dörrfoder utan och innan“. Sessionsrummets bord var be-

¹⁾ Öfra gatan, „offuer gatunn“ nämnes i Erik Flemings jordebok, sid. 457; Tyska gatan 1547 (A. H. II, 170); „Korsgatan“ 1582 (K. R.).

²⁾ Sannolikt förstörd under kriget 1555—1558 uppfördes den ny på 1560-talet. 1563 byggdes till nya slottsbron, som skulle blifva 519 alnar lång, femton stenkistor, men den var därmed icke ännu ens halfärdig.

³⁾ F. S. A. 5381; 32, 35 och 48 v.

täckt af en duk af grönt götniskt. Skåpet, i hvilket stadens böcker förvarades, var ett verk af en stadens snickare, men kistan, i hvilken dess privilegier och penningar voro inlåsta, af utländskt arbete, inköpt af en jutsk köpman. Till tecken af husets värdighet såsom styrelsens säte var fönstret i rådstugukammaren, som troligen vette mot torget, försedt med en glasruta "där stadens vapen stod uppå" ¹⁾.

Själftva torget var en öppen plan af oregelbundet omfång, sträckande sig på längden upp mot kyrkan. Då det låg väl till och hade utrymme tillräckligt, begagnades det både af kronan och staden för hvarjehanda ändamål, som icke egentligen öfverensstämde med dess ursprungliga bestämmelse. Där lät staden bila sina timmerstockar, där var kronans ässja, vid hvilken byssejutarens förbättrade fänghålen på hel- och halfkartoger, där stod ock kåken, som var försedd med tak, kanhända en praktinrättning i stil med dylika anstalter i medeltidens storstäder. Där uppfördes ock både arklihus 1583 och tullkammare 1596, äfvensom tvänne kronobodar. Slutligen stod där ett vakthus nederst vid grindporten, som ledde till Långa bron. Hvad som sålunda återstod af torget var icke mycket; också ser det på de äldsta stadsplanerna ut mera som en bred gata än som ett torg.

Till kvarteret hörde nu ock stadens kyrka. Det 1494 byggda templet var under denna period ofta i behof af reparationer. 1573 förbättrades altaret, murades kyrkofarstugan och hvitlimmades hela byggnaden. Efter eldsvådorna 1575 och 1594, hvilken senare lämnade blott murarna kvar, måste den åter i grund restaureras och förses med nytt tak ²⁾. Den katolska praktiken var längesedan försvunnen. Kyrkans guld och silfver hade väl vid reformationen rönt samma öde som det gamla gilleshusets, hvars dyrbarheter „sändts till Stockholms varuhus“. Några förgyllda kalkar och ett par silfver- och tennkannor, några slitna kasuler af gyllenduk och röd sammet, „besänkta med guld“, en

Torget.

Kyrkan.

¹⁾ Se 1596 års stadsräkenskaper.

²⁾ Efter 1575 års eldsvåda, som inträffade d. ¹⁷/₁₀, tackar konungen redan ²¹/₁₀ Anders Nilsson för att han „på vår bekostnad“ hjälpt till med kyrkornas uppbyggande, hvaraf kan slutas att skadan ej kunnat vara synnerligen stor, enär den hunnit repareras på så kort tid. Men efter 1594 års stora brand befallde konungen ²²/₁₀ 1595 hvar kyrksöcken i stiftet att erlægga till Viborgs kyrkobyggnad en tunna spannmål af årliga räntan, hvaraf framgår att omfattande restaureringsarbeten nu voro af nöden. Äfven borgarne utgjorde d. å. dagsverken „till stadens kyrka“. (Några upplysningar om Viborgs gamla domkyrka af Gabr. Lagus. Ö. F. ¹¹/₁₀ 1886).

kåpa af röd damast med gyllne spännen, äfvensom en mängd söndriga dalmatikor och mässkjortor kvarlägo ännu i kyrkans inventarium såsom minnen från den förgångna tidens härlighet. Den enda prakt det gamla templet numera bestod sig synes ha bestått i att predikstolen bekläddes med röd sammet och altaret med ett kläde af „sölf bleaut uti hvitt silke“, hvarjämte vid gudstjänsterna under den mörka vintertiden ljuset utstrålade från sju takkronor, af hvilka den största hade 15 pipor, äfvensom från ett antal ljusstakar af koppar, mässing, bly eller järn ¹⁾).

De forna mässorna ersattes nu af orgelns toner ²⁾). De gamla prebendealtarna i sidokoren funnos ej mer. Dessa platser intogos nu af lägerställen och grafstenar resta till de afidnas minne. Här hade — enligt traditionen — den finska litteraturens fader Mikael Agrikola fått sitt sista hvilorum, ehuru man aldrig säkert fått reda på platsen för hans graf ³⁾), här begrofs 1578 Johan Skalm, „som slagen blef i Ryssland“, här murades 1582 sal. Per Larssons graf och följande året inreddes här på samma sätt sal. Herr Julius' sista hviloläger.

Omkring kyrkan låg kyrkogården, där de, som ej haft råd att lösa sig graf under kyrkans heliga hvalf, begrofvos. Den var omgifven af ett muradt stenstaket, täckt med bräder. Vid denna tid omtalas ock första gången klockstapeln, invid hvilken 1595 lågo 62 famnar gråsten, måhända afsedda för dess byggnad. Den stora kyrkklockan, med hvilken första gången ringdes 1561, förstördes sannolikt vid branden 1612, enär staden 1613 utverkade sig tillstånd att få behålla en från Kexholm eröfrad rysk klocka, hvilken eljes varit bestämd att föras till Stockholm ⁴⁾). Också ett urverk uppsattes 1600 vid kyrkan, sannolikt i den för detta ändamål förhöjda klockstapeln.

¹⁾ 1601 års kyrkoinventarium. Bland kalkarna fanns „en stor förgyld kalk, sänkt med stenar, med förgyld patén“.

²⁾ 1601 nämnes en orgel.

³⁾ Det finnes icke någon samtidig uppgift om att den celebra biskopen verkligen i nämnda kyrka blifvit begravnen. I Juustens Chronicon Episcoporum omtalas endast att Agrikolas från Nykyrka hitförda lik begrofs i Viborg och i ett latinskt poem, som lärer härleda sig från ungefär samma tid, säges också endast att Viborg gömmer hans äska, utan närmare specifikation af stället. Lagus: Några upplysningar om Viborgs gamla domkyrka. Ö. F. 1886.

⁴⁾ Borgerskapet, som egentligen bekommit klockan till skänks af krigsfolket såsom ersättning för lämnadt bistånd vid belägringen, anhöll 1613 om dess öfverlämnande till staden „efter vi fattige män äro så ofta genom vådeld med klockor och annat förblottade att vi ingen förmögenhet hafva att förskaffa oss sådant igen“.

Ej långt ifrån kyrkan torde det äldre skolhuset legat, ehuru dess plats icke är närmare känd ¹⁾. 1575, natten före den 17 juni — heter det — brann Viborgs skolstuga af med hela den gränden till slottet. Det nya skolhus af sten, med hvalf och järndörrar, med tak af håltegel och „en spets uppå taket“, hvarmed Johan III nu ville pryda staden, omtalas icke vidare i tidens handlingar, hvarför det är möjligt att det aldrig kom till stånd, ehuru å andra sidan måste anmärkas, att efter eldsvådorna 1594, 1604 och 1614 till skolhusets reparation levererades icke obetydliga kvantiteter kalk och tegel.

Skolhuset.

De båda klosterbyggnaderna, som fordom legat i hvar sin ända af staden, funnos ännu kvar. Men bosättningen hade för länge sedan trängt förbi dem och de utgjorde nu medelpunkter i hvar sin del af staden. Man talade om trakten omkring Karjaportsklostret och afsåg därmed hela den delen af staden, hvilken officiellt betecknades såsom det andra kvarteret. Likaså utgjorde trakten kring Munkeportsklostret, som fordom varit det första, nu det tredje kvarteret. Den nya tiden hade till en början föga misskund med de fordom heliga husen. Gråmunkeklostret, som vanligen kallades „gamla klostret“, hade 1540 sett sin konventsstuga nedbrytas för att lämna material till S:t Andreastornets reparation ²⁾, och under Gustaf Vasas ryska krig fick det tjäna såsom stall för militärens hästar ³⁾. Ehuru staden redan 1541 af konungen fått löfte om erhållande af båda klostren det ena — sannolikt gråmunkeklostret ⁴⁾, — till tegeltäkt, det andra till magasin, synes den dock först efter krigsåren 1556—1558 kommit i verklig besittning af hvad då mera fanns kvar af fransiskanernas gamla kyrka och klostergård. Det enda värdefulla torde varit de präktiga källarna, som för stadskassans räkning uthyrdes åt borgerskapet.

Klostren.

¹⁾ Af ett i Statsarkivet förvaradt pärmebref af 1630 framgår att „ödes skolgården“ måste legat emellan Per Ruuths gård, som låg vid torget, invid nuvarande högvakten, och kyrkan. Om med denna „ödes skolgård“ får förstås stadens skola från 1500-talet, så måste denna varit belägen ungefär där nu hotel Andrea befinner sig. — I ett register öfver tomter i staden 1602 (F. S. A. 5803) upptagas två skoltomter, hvaraf kunde slutas att den äldre redan då, måhända i anledning af 1594 års brand, blifvit lämnad öde.

²⁾ Stadens räkenskap af 1540. Afskrift i F. S. A.

³⁾ Borgå härads räkenskaper. F. S. A. 3063; 12 v.

⁴⁾ A. H. I, 130. Den $\frac{2}{8}$ 1547 donerar konungen verkligen detta kloster åt staden till magasin (A. H. I, 163), men emellertid synes kronan ännu 1556 disponerat detsamma (F. S. A. 3063; 12 v.).

Ungefär liknande öden genomgick under perioden gråmunkeklostrets rival dominikanerklostret. Kronan begagnade det i långa tider såsom sitt spannmålmagasin ¹⁾. Emellan pelarna stod där nu en mängd spannmålslårar, och mössens pipande var det enda ljud, som förspordes under de götiska hvalfven, hvilka fordom genljudit af munkarnas „ave maria“ och „requiem“. I dagligt tal benämndes det rätt och slätt „proviantklostret“. Dess öfriga byggnader och tillhörigheter hade öfverlåtits åt staden, i hvars räkenskaper källarhyran och bodpenningarna från svartbrödraklostret figureerade såsom en stående inkomstpost.

Men emellertid randades så småningom åter bättre dagar för de länge försummade klosterbyggnaderna. I anseende till den tilltagande befolkningen och sedan utanför Munke- och Karjaportarna en ny stadsdel uppstått, blef det nödvändigt att förse staden med en andra kyrka. Då erinrade man sig sina kloster och började åter begagna de gamla klosterkyrkorna för det ändamål, hvartill de i tiden blifvit invigda. När detta skett, kan icke med säkerhet utredas. Redan 1572 synes gudstjänst ha hållits i någotdera klostret, eftersom i detta års hospitalsräkenskaper nämnas „hattpenningar från klostret“ ²⁾. Måhända var det gråbrödraklostret, som sålunda först togs till heders igen, eftersom svartbrödraklostret ännu 1578 nämnes i sin egenskap af spannmålsbod. Men det torde väl varit alltför förfallet för att länge kunna tjäna sin höga bestämelse; och då räkenskaperna af år 1613 och 1614 förmåla att klostret — hvilketdera nämnes icke — „ånyo blef förbättradt och täckt“, få vi måhända antaga att turen nu kommit till svartbrödraklostret, hvilket — såsom framdeles skall nämnas — på 1600-talet fungerade såsom finska stadsförsamlingens kyrka.

»Stadens gamla
stenhus.»

Kring rådhuset, kyrkan och klostren lågo fortfarande stadens tätast bebyggda delar, men då bosättningen så småningom tätat också i de lägre trakterna längs muren i söder, omslöt staden numera som en krans de i dess midt belägna bergen. Väl reste

¹⁾ Den ³⁰/₄ 1547 skrifver konungen, att han väl vore böjd för att gifva det gamla förfallna klostret där är i staden, d. v. s. gråmunkeklostret, åt borgarne, men — säger han — uti det andra, svartbrödraklostret vele, vi hafva vårt spannmål ligande, liksom tillföre ske plägade. A. H. VII, 95 (sid. 209).

²⁾ Då konungen ³¹/₁₀ 1575 tackar Anders Nilsson för det han hjälpt till vid „kyrkornas“ reparation, är det också däraf tydligt att staden då haft mer än en kyrka. Sannolikt var det närmast Vallens tillkomst, som gaf anledning till att gråmunkeklostret såsom nära beläget ånyo inreddes till ett Guds hus.

sig och den ena gården efter den andra vid gatan, som från hamnen ledde öfver höjden till södra muren. Men icke dess mindre behärskade den vilda naturen ännu de högst belägna delarna af staden. Där uppe tronade ännu länge och troligen så godt som ensam den gråstensbyggnad, som vi antagit varit stadens forna rådhus. Den synes efter stadsstyrelsens flyttning 1561 blifvit till en del nedbruten, så att den sedan bestod endast af bod och källare, och — om vi fattat handlingarna rätt — fick den en tid bortåt tjäna såsom kronans tullbod, tills den omsider, sedan en ny tullkammare anlagts vid Håkansporten, 1582 återlämnades åt staden. Huset begagnades nu såsom förvaringsrum för stadens „inventarium“. Hemsökt af branden 1594, vid hvilket tillfälle där förstördes en stor mängd allahanda persedlar och äfven reda penningar till ett belopp af inemot 265 daler, täcktes det ånyo, men förföll allt mer. 1602 bortstals därifrån en hel hop saker trots att de förvarades bak tvenne utanlås ²⁾. Sedan talas icke vidare om det gamla huset. Måhända var det „nederfallna stenhus“, som staden 1605 sålde åt Arvid Tönnesson ³⁾, dess gamla medeltida rådstuga, hvilken sålunda kanske öfvergått i enskild ego.

Men däruppe på berget, där rådstugan fordom stått, fanns ännu dess appendix vakthuset kvar. Dess klocka ljud ännu som förr vid fiendens annalkande, och på den öppna platsen därinvid reste sig sedan 1571 ett groftimradt blockhus ⁴⁾, från hvilket

Blockhuset på kvarnberget.

¹⁾ I stadsräkenskapen för 1560 (F. S. A. 5195; 3) heter det om „stadsens hus“: „anno 61 blef husen nedbrutit och källaren och bodan bleff tagit till Konungs behof“. Vårt antagande att huset vid denna tid användts för kronans räkning såsom tullbod stöder sig endast därpå, att 1559 glas anskaffades till fyra fönster „upp i tullbodan“ (5196; 11 v.). Uttrycket „upp i tullbodan“ synes häntyda på att densamma varit högt belägen, och då det sedan i 1560 års räkenskap heter att stadens bod (d. v. s. stenhus) tagits för konungens behof, ligger det nära för handen att kronan funnit lämpligt att i det gamla stenhuset verkställa sin tulluppbörd. För något annat ändamål behöfde kronan dåförtiden knappt något hus i staden. — Först 1582 nämnes stenhuset åter i stadsräkenskaperna (5447; 76 v.) och samtidigt uppdyka i handlingarna antydningar om att ett nytt tullhus blifvit anlagdt vid Håkansporten. 1583 anskaffades fönster till en tullbod (5447; 105) och 1585 talas uttryckligen om „tullkammaren vid Håkansporten“, hvilken då redan måste hafva funnits några år, eftersom den behöfde repareras.

²⁾ F. S. 5803 8 v. Bland saker, som bortstulos, funnos två silfverstop, en silfverskål, en silfversked, 3 stycken „korsgull“ o. s. v.

³⁾ F. S. A. 5830; 17 v.

⁴⁾ Vakthuset på kvarnberget nämnes 1575. F. S. A. 5381; 49 v. Blockhuset vid kvarnberget nämnes såsom färdigt 1574. F. S. A. 5381; 31 v.

man kunde skjuta åt alla håll öfver hela staden. Såsom en idyllisk motsats till denna krigets byggnad stodo där ock på bergskränet ett par väderkvarnar, hvilkas vingar af blårgarnslärfvt gladt snurrade omkring för den friska hafsvinden.

Hamnen.

Då man från blockhuset och stadens gamla stenhus gick ned längs „Korsgatan“ förbi det lilla stenhuset på Kejsargatan 8, som vi — enligt hvad förut blifvit nämnt — antagit vara stadens medeltida gillesstuga, och sedan vek af åt höger, befann man sig i den s. k. hamntrakten, förut stadens andra, men nu dess fjärde kvarter. Där låg utanför Håkans- och Katapåportarna, hvilken sistnämnda nu synes hafva börjat kallas Stenporten, stadens stora skeppsbygga. Där stod ock sedan början af 1580-talet invid muren vid Håkansporten kronans tullbod, tills den efter 1594 års brand flyttades till torget. Skeppsbyggan och tullboden utgjorde under seglationstiderna skådeplatsen för ett lif och en rörelse, som i brokighet och mångfald icke gaf efter för medeltidens.

Privata gårdar.

Hvad för öfrigt de enskilda borgarnes gårdar beträffar, är det i de flesta fall omöjligt att ens närmelsevis bestämma deras läge. Dock framgår af allt att de mest betydande gårdarna liksom under medeltiden lågo i första och andra kvarteret, d. v. s. i trakten emellan slottssundet och gråmunkeklostret. Endast undantagsvis finna vi någon mera betydande person bo anorstädes i staden, såsom t. ex. borgmästaren Klemet Sigfridsson (Juustén), hvilken egde ett stenhus vid Nyporten, hvarjämte hans släkt innehade ett annat dylikt å „Juustila tomt“ bakom Svartmunkeklostret. I första kvarteret, gentemot slottet, bodde den myndige borgmästaren Ambrosius Gentz, som dock i likhet med sina grannar Hans Virolain och Matts Mattsson måste utrymma sin gård för lönngångens skull. Vid den gränd, som senare skulle ersättas af våra dagars biskopsgata, bodde den förmögne Staffan Kanngjutare på en tomt, som i tiden af höfvitsmannen Nils Eriks-sons (Gyllenstjernas) enka blifvit donerad åt svartmunkarne samt vid medlet af 1600-talet innehades af barberaren Hans Tesche och hvilken torde motsvara den öppna platsen emellan nuvarande Ivanoffskyska och Schröderska stenhusen äfvensom möjligen någon del af den tomt, på hvilken det sistnämnda huset står. Kanngjutarens grannar voro Sylvester Klockare, som bebodde en liten tomt på bergsklacken midt emot det sedan s. k. biskopshuset, äfvensom Simon Näätäin, på hvars tomt i våra dagar Ivanoffskyska stenhuset reser sig. Längre bort vid Karjagatan, uti

nummer ett i andra kvarteret, bodde Vit Olde, på sin tid stadens rikaste man, sannolikt i den gård, som nu eges af Ekströmska arfvingarna. Också de flesta adelsgårdarna voro belägna i dessa trakter, t. ex. ståthållaren Klas Åkessons, sedermera Schmedemanska, nu finska fruntimmersskolans gård.

Ofvanstående är hvad vi från den period vi nu skildra känna om Viborgs offentliga byggnader och dess mest betydande medborgares boplatser. Såsom sådan omgafs staden ännu af Erik Axelssons mur med dess tio torn och lika många portar ¹⁾.

Hvad byggnadssättet i öfrigt beträffar, synes det åtminstone i början af perioden lämnat mycket öfrigt att önska. Alla ville bygga på de få jämna platser som funnos. Kvarteren voro därför ställvis ytterst tätt bebyggda. De små torftäckta stugorna stodo formligen inpå hvarandra. Gator och gränder voro mångenstädes i fara att helt och hållet inkräktas af stugor, uthus och inhägnader. På sina ställen stodo byggnaderna tätt invid ringmuren, ehuru innanför denna bort löpa en öppen gata, ja det fanns hus, som voro fastbyggda vid muren, så att deras svalar sköto ut öfver själfva murkrönet. På stranden vid sundet mot slottet — således sannolikt ytterom muren — funnos hus, som voro uppförda tre famnar ut på vattnet. Utrymmet togs så noga till vara, att t. o. m. stenhusen byggdes likt fogelnästen uppe på klippbranterna, hvarpå vi ännu se ett exempel på tomten n:o 6 vid Karjaportsgatan. Tvärgatorna voro så krokiga och trånga, att två personer hade svårt att komma förbi hvarandra. 1564 funnos i första kvarteret, som ändock hade de största och präktigaste gårdarna, omkring 60 tomter på en areal, som i våra dagar räknar omkring 20. Fjärde kvarteret hade

Trångsein.

¹⁾ Tornen voro — såsom vi erinra oss — Lakamunds- (1547), Karjaports- (1547), St: Anders- (1540), Råds- (1540), Munke- (1547), Pampala- (1559), Håkansports- (1552), Katapääports-, Grindports- (1602) och Vattenportstorn (1559). Det 1560 nämnda Vinterstorn torde varit identiskt med Munketornet. Huruvida det 1547 nämnda „Kuretornet“ alls befann sig å stadsmuren är osäkert. Måhända menades därmed det så benämnda tornet å slottet, ehuru stiliseringen är vilseledande. Portarna åter voro: Karjaporten (1540), Munkeporten (1547), Nyporten (1547), Håkansporten (1540), Katapääporten (1553), (måhända = Stenporten, nämnd 1564), Torgporten (1540) eller Grindporten (1568), Lillporten (1588), Stenbadstuguporten (1537), Vattenporten (1559). Herr Lars' port eller Romareporten hade blifvit igenmurad 1542. Årtalen inom parentes beteckna tiden när resp. torn och portar första gången nämnas i handlingarna. 1564 blef gamla Nyporten igenmurad och en „ny Nyport“ i stället öppnad.

73 gårdar inom en omkrets, som nu har några och tjugu o. s. v. Inom murarna funnos dåförtiden inalles omkring 280 gårdar ¹⁾, medan på samma område, sedan hela utrymmet blifvit begagnadt, i våra dagar finnes knappt hälften.

Gammalt stenhus, uppfördt på berget å tomten n:o 6
Karjaportsgatan.

Men vid sidan af all denna trängsel fanns där dock utrymme tillräckligt, blott man förstätt att begagna sig däraf. Ty stora områden upptogos fortfarande af kålgårdar och humletäpor. Ödestomter funnos i mängd, särdeles sådana, som tillhört klostren och kyrkans forna prebendealtaren. Och sist och slut-

¹⁾ 1567 funnos enligt margeldsregistret i staden: borgare 178, K. M:s tjänare och „herremansgårdar“ 44, enkör 34 och ödestomter 30, inalles 281. F. S. A. 5299.

ligen voro stora sträckor ännu obebyggda i följd af de svårigheter den bergiga terrängen erbjöd. Huru egendomliga förhållandena i själfva verket voro, framgår bäst däraf, att medan man i Viborg var så trångbodd att stugorna än klamrades fast vid murarna likt fågelnästen, än byggdes ut öfver vattnet likt forntidens pålbyggnader, ständerna i Åbo 1547 icke dess mindre, under uppgift att i Viborg funnes ej mindre än 300 öde tomter, föreslogo att invånarne uti de små städerna Borgå och Ekenäs, ja till och med i det aflägsna Ulfsby skulle flyttas dit ¹⁾. Om ock detta yrkande innebar en öfverdrift, så ådagalägger det dock till fullo att byggnadsordningen i staden icke var som sig borde.

Men där fanns ock ett annat ondt, som måste rådås bot uppå. Man hade på 1500-talet ej ännu i Viborg något begrepp om ordning och renlighet. Borgarnes stugor voro små och täppta, så att sjukdomar ofta förorsakades af bristen på frisk luft. Vid gatorna stodo stall, fähus och svinstior och andra „orenliga hus“ sida vid sida med boningsstugorna. Dyngan hopades på ladugårdarna och soporna kastades på gatan. Ty ingen omvårdnad egnades gator och öppna platser. De förra voro uppfyllda af gropar, de senare besvärades af „sanka rum“, uti hvilka särdeles höstetid vatten och orenlighet samlades, som spred en „ond lukt“ vidt omkring.

Bristande ordning och snygghet.

Gustaf Vasa öfverraskades vid sitt besök i Viborg af den oordning och osnygghet han fann rådande öfver allt. Också var han outtröttlig i att mana borgerskapet till införande af ett bättre skick. I stället för de förkvädda stugorna, skref han, „vore rådligt att borgarne ville göra sådana fönster uppå taken i sina stugor som man i Sverige plägar bruka, på det man kunde taga fönstret af taket, så att den onda och skadeliga luften kunde komma därut“. Sammaledes, tillade han, „är vår vilja om de orenliga hus där äro i staden, att de må blifva förda utom staden och dyngan på åkern och alla orena och sankarum och putsar fyllas med sand och sten“. En annan gång hette det i konungens bref: „står ock nog till troendes att den stora orenlighet där allestädes vankar i staden skall vara icke liten orsak därtill att folket blir så mycket sjukligt“. Ännu 1558 upprepade han sina förmaningar att „de gropar där äro både innan och utanför byn måtte förfyllas och jämkas, så att där

¹⁾ A. H. II, 178.

kunde blifva slät plats och att den onda luft där plägar vara i byn måtte därigenom blifva förtagen¹⁾.

En följd af Gustafs maningar var väl att 1558 all dyngan utfördes från svartbrödraklostergården och trakten däromkring och forslades till underlag för skansen, som då byggdes vid Ladugården, ett arbete som fortsattes följande året, då en mängd Lappvesibönder engagerades „för att utföra dyngan ur staden in uti skansen, där muren skall sättas utaf“. Men trots dessa försök att rensa staden, ville det ej blifva bättre beställt med renligheten, så länge de små kyffena, medeltidens „räfvakulor“, gjorde alla ansträngningar i den vägen lönlösa.

Dessutom ökades genom det trånga utrymmet faran vid de ständiga eldsvådorna.

Eldsvådor.

Redan i periodens början 1538 led staden stor skada genom våldeld, hvarvid äfven en del af muren förstördes. Trots alla försiktighetsmått och ehuru hvarje oaktsamhet, som gifvit anledning till någon våldeld, strängt bestraffades, kunde nya olyckor af detta slag så mycket mindre undvikas, som de tätt hoppackade trähusen vid minsta tillbud gynnade eldens snabba spridning. Natten emot den 17 juni 1575 brann Viborgs skolstuga med hela gränden till slottet. Äfven kyrkan härjades af lågorna, som sålunda ödelade stadens rikaste och förnämsta kvarter.

Men alla tidigare olyckshändelser af detta slag öfverträffades af den så godt som totala branden den 3 september 1594. Hvar och huru den började, känna vi ej, men alla uppgifter öfverensstämma i att beteckna densamma såsom en af de bittraste hemsökelse, som någonsin öfvergått staden²⁾. Förgäfves signalerades faran och tillkallades allmänheten som det synes i god tid till släckningsarbetet. Alla stadens fem trummor sönderslogos af de nitiska trumslagarne, men det var omöjligt att längs de smala

¹⁾ A. H. VIII, 165; IX, 54 och 90 (sid. 316). Item vi förnimma att de stufvor, som folket vistas uti där i Viborg, äro mycket förstoppade och förkvafde, så att där är ingen god naturlig luft uti dem, så ock att folket därutaf blifva mycket sjukliga. ^{31/8} 1536. Säge vi gärna att I beställe att borgarna måtte flytta deras stallrum, fähus, svinhus och flera sådana orenliga hus utom staden och låta föra all den dynga och orenlighet där är i staden in på deras åkrar och uppfylla sedan samma putsar med sand och sten igen. ^{19/12} 1535.

²⁾ Hertig Karl skrifer ^{29/8} 1594 om „den stora skada, Gud bättre, tilldragit sig i Viborg, i det att både staden och vallarna äro i grund afbrända. Såsom datum för våldelden nämnes uttryckligen den 3 sept. (F. S. A. 5692; 30).

och krokiga gränderna komma nära eldhärdarna. T. o. m. stadens portar och bålverken på murarna blefvo lågornas rof. Om eldens oerhörda häftighet vittnar redan den omständigheten att icke ens stadens i dess stenhus förvarade lösegendom och reda penningar hunno räddas undan lågorna ¹⁾. Likaså blef en stor del af militärens kläder i den allmänna förskräckelsen obärgad.

På en tid då intet brandförsäkringsväsen ännu existerade måste en olycka af den omfattning, som 1594 års brand hade, äfven för de förmögnaste medföra för långa tider framåt kännbara förluster. Att kronan bisprang de nödlidande med understöd och att ingen margeld följande år uppbars, kunde väl icke i någon väsentlig grad förminska det allmänna betrycket ²⁾. De enskilda borgarnas förluster måste verkligen hafva varit ruinerande och omtalas i handlingar långt in på 1600-talet. Dess värre var icke denna vådeld den sista under perioden. Ännu tvenne gånger, den 12 maj 1612 och i juni 1613, omtalas åter eldsvådor af större omfattning. Den förra synes hafva hemsökt slottssidan af staden jämte kyrkan, hvars klockor åter förstördes, äfvensom trakten emellan Håkansport och Nyport, den senare åter förstörde hvad den förra lämnat kvar.

Vederbörandes oafslätliga omsorg var därför att få dessa missförhållanden aflägsnade och staden bättre byggd. Redan i 1545 års ordinans bestämdes att husen skulle flyttas åt sidan från muren tio alnar och att de öfver sjön utbyggda husen skulle afrymmas. Gatorna borde göras bredare och stenläggas. För beredande af bättre utrymme borde alla kål- och humlegårdar inom staden afskaffas och platserna upplåtas till bebyggande. Åtta personer utsågos att „gå omkring och rymma husen från muren, så stången skall gå fri emellan husen och bålverket“ ³⁾. Uti bref till Gustaf Fincke påminde Erik Fleming ytterligare, att husen skulle flyttas från muren och gatorna göras så breda som stadslagen innehåller, tilläggande därvid: „det se hvars hus det helst vara kan mera herremans eller hvem det tillhöre, där får man icke skona“ ⁴⁾.

Åtgärder för beredande af större utrymme.

¹⁾ Uti tullboden brann ock en mängd varor för de tyska gästerna, hvilka därför af Klas Fleming sades fria från erläggandet af tull.

²⁾ Hertig Karl och borgerskapet i Stockholm förärade, i anledning af branden, åt Viborgs stad en post järn och koppar.

³⁾ A. H. I, 165 (sid. 318, 322).

⁴⁾ A. H. IX, 15. Erik Fleming till Gustaf Fincke ^{14/12} 1545.

Men allt detta var lättare sagdt än gjordt. Förhållandena stodo icke så lätt att ändra. 1561 påminde Erik XIV åter om vådehusens och andra oordentliga byggnaders bortskaffande från staden ¹⁾. 1573 måste Johan III åter befalla att „murhusen“ skulle af kronans folk nedrifvas och föras till slottet och där uppbrännas ²⁾. 1577 befaller han ånyo att de skadliga och trånga träbyggningar, som uti Viborg äro alltför många byggda, måtte med det allra första nedrifvas, synnerligen de, som värnen till förhinder byggda äro ³⁾. Ja ännu efter branden 1594 lät hertig Karl genom Matts Larsson allvarligen förständiga borgerskapet, att de ingalunda må bygga så trånga gator, som där i staden tillföre varit hafver. Han yrkade att alla gator skulle göras 14 och alla gränder 10 alnar breda och att mellanrummet mellan muren och byggnaderna skulle vara 30 alnar.

Alldeles utan resultat förljodo icke heller dessa regeringens ständiga maningar. 1572 måste Per Purta lämna hälften af sin gård till jämkande af gatan vid Karjaporten, 1582 afstod herr Henrik i Pyttis hela sin tomt till Korsgatan, 1583 togs likaledes en Hans Henrikssons tomt till gatutvidgning enligt K. M:s befallning, 1616 måste kaplanen Mårten Thomæ gifva en del af sin tomt vid Nyporten till utvidgande af gatan, medan den andra delen togs för fästningverkens behof. Också en och annan gata stenlades: 1540 den emellan Håkansporten och kyrkan, 1560 gatan vid Vattuporten, o. s. v. Ingen tilläts vidare bygga på stadens och klostrens öde tomter: 1562 tilldömdes staden Hans Hofborgs hus, som var byggdt på stadens tomt, 1564 pliktfulldes Henrik Kervin för att han olofligen byggt på kronans tomt, o. s. v.

Stenhus.

Sida vid sida med konungarnas kamp mot de gamla „vådehusen“, gick deras sträfvan att främja stenhus byggande i staden. I Johan III:s privilegier af år 1569 lofvades åt alla som byggde stenhus 10 års skattefrihet och ytterligare 2 års, när huset blifvit färdigt. I Karl IX:s privilegier af 1607 efterskänktes likaledes alla utskylder i 10 år för byggandet af stenhus och i ett öppet bref till borgerskapet ^{19/12} 1614 utlofvar denne konung åt dem, som byggde stenhus, ända till 100 dalers frihet från tull och accis. Stundom gäfvos ock kronans tomter åt en-

¹⁾ A. H. X, 5.

²⁾ K. M. till borgmästare och råd i Viborg ^{4/8} 1573.

³⁾ K. M. till Anders Nilsson och Erik Bertilsson ^{11/8} 1577.

skilda, mot villkor att där skulle byggas stenhus. Så t. ex. bekom Anders Nilsson 1579 under sådant förbehåll en tomt „liggande på östra sidan hart nära Viborgs slott“. Ett och annat stenhus synes ock under denna tid hafva blifvit uppfördt. Sålunda lät borgmästaren Henrik Bjure uppmura åt sig ett nytt stenhus. Slottssekreteraren Per Hemmingson uppförde likaledes 1611 i hörnet af Vattuports- och Nedra Vallgatan ett stenhus, hvilket ännu finnes kvar. I sitt bref af $19\frac{1}{12}$ 1614 konstaterar Karl IX med tillfredsställelse att några begynt bygga stenhus.

Sålunda skedde småningom under denna period en förändring till det bättre, om ock resultatet i alla händelser måste betecknas såsom ganska klen. Ju mera utrymmet i den gamla staden togs i anspråk för gator eller nya stenhus, ju mera man efter hvarje eldsvåda försökte förhindra tomtornas regellösa belamrande med byggnader, dess mer sågo sig invånarne tvungna att söka sig boningsplatser utom stadens murar. En del af det fattigare borgerskapet började redan tidigt draga sig dels till Pantsarlaks, dels till Siikaniemi.

Utanför muren i sydost funnos i början på 1500-talet, i de trakter där nu tyska och ryska kyrkorna, hofrättshuset och paradplanen befinna sig, en mängd borgarna tillhöriga kål- och kryddgårdar. Enligt 1545 års ordinans skulle gårderna omkring dessa odlingar ej få vara högre än tre alnar, på det att man ifrån muren kunde se öfver dem in i kålgårdarna „så att där icke kunde stå någon förrådare i mörkret och stjåla sig in genom porten“. Men på den högländtare marken, där lyceet nu står, funnos redan då några stugor emellan muren och kapellet, d. v. s. hospitalskyrkan, hvilka ansågos vara muren till hinder och därför skulle flyttas längre bort mot Pantsarlaks. Där uppstod småningom en liten förstad, hvars invånare idkade borgerliga näringar, utan att vilja deltaga i stadsboarnas onera.

Pantsarlaks.

På Siikaniemimalmen nedsatte sig likaledes redan tidigt en mängd folk, isynnerhet från slottet. Denna förstad tillväxte raskt och redan 1571 talas om nya kyrkogården bakom slottet, hvaraf vill synas som om den då redan t. o. m. haft egen kyrka. Åtminstone fanns en sådan tio år senare, då Siikaniemi fick egen pastor, bildande jämte slottet en församling för sig. 1597 räknades där 12, 1609 26 och 1617 40 borgare, förutom den lösa befolkningen som var vida talrikare. Förstaden kallades ock stundom „Normalm“¹⁾.

Siikaniemi.

¹⁾ T. ex. 1582. F. S. A. 5499; 37 v.

»Nystaden» eller
»Vallen».

Men om man genom tillkomsten af förstäderna vunnit något mera utrymme inom staden, medförde de i dess ställe ett ondt, som städse gjorde dem till en nagel i ögat på vederbörande. Deras befolkning tillhörde väl staden, men ansåg sig dock fri från all samhörighet med densamma, så snart det gällde utlagor och den i staden rådande politien. Hvad betydde nu det lilla utrymme man vunnit mot all den oreda, som härflöt af malmbyggarnas skattefrihet, hvilken ökade bördorna för stadsboarne, och af deras olaga handel, som tog brödet ur munnen på de verkliga borgarne? Man insåg nödvändigheten af att staden, för att kunna inrymma den ökade befolkning den under tidernas lopp vunnit och för att kunna bättre bebyggas enligt tidens fordringar, ovillkorligen måste utvidgas med nya stadsdelar, som lågo inom dess egna murar. Därför beslöt väl ock regeringen att de nya befästningverk, som nu planerades, skulle göras så omfattande, att hela stadens öfverloppsbefolkning — också den som bodde på malmarna — skulle bekvämligen kunna inom desamma inrymmas. Så tillkom på 1560- och 1570-talen, såsom vi strax få se, Nybefästningen, hvilken såsom stadsdel betraktad kallades Vallen och omfattade hela den förut omtalade trakten, där fordom borgarnas kålgårdar stått.

Dit ville nu regeringen och myndigheterna öfverflytta såväl själfva stadens öfverflödiga befolkning som ock invånarne uti Pantsarlaks och Siikaniemi. 1573 skrifver Johan III till borgmästare och råd, då han förordnade att de invid murarna byggda trähusen skulle rifvas ned, att de, för hvilka det fölle sig för trångt att bygga och bo i staden, måge flytta in i den nya befästningen, där dem skulle tilldelas tomter, såsom han redan förut befallt. 1576, då konungen förnyar nyssnämnda påbud och därjämte yrkar på en ordentlig korsgatas dragande genom den gamla staden, ålägger han ånyo dem, som i anledning af dessa åtgärder miste sina hus, att flytta in uti nystaden, „där de måge taga sådana rum och platser, som hvar och en kan vara lägligt“. Särskilda gånger emanerade ock påbud att borgarna från Siikaniemi ¹⁾ och Pantsarlaks ²⁾, som genom sin olaga landthandel voro stadsköpmännen till hinder, skulle flyttas öfver till den nya stadsdelen, hvilka befallningar dock i de flesta fall ljödo för döfva öron.

¹⁾ K. M:s svar till borgmästare och råd ^{12/11} 1576. R. R.

²⁾ Hertig Karl till ståthållarne ^{21/8} 1603.

Regeringen vinnlade sig ock om att den nya stadsdelen skulle bli reguljärt byggd, indelad i regelbundna kvarter och genomdragen af raka gator. „Dock vele vi icke“, skriver Johan III 1576, „att samma Nystad skall med sådana trånga och oskickliga gator och gränder förbyggd blifva, som i den gamla staden skedt är, utan efter det sätt och den storlek, som vi därom vår mening hafva tillkännagifvit“. Tomterna som utdelades skulle mätas till sin längd och bredd „och ingen få större tomt än han nödortfigen behöfver, efter som vi akta hafva flera boendes i samma Nybefästning“. Ej heller skulle någon tomt få bortgifvas, som behöfdes för gata, torg eller kyrka. Konungens afsikt var nämligen att i den nya stadsdelen också anlägga en kyrka och han befallde 1577 Anders Nilsson att med flit vinnlägga sig om dess byggnad. Denna plan blef dock icke verkställd, lika litet som konungens afsikt att där inrätta ett hospital någonsin kom till utförande.

Emellertid verkade nu tillkomsten af Vallen ett småningom skeende nedgående af gårdarnas och byggnadernas antal i den gamla staden. Förrän Vallen bebyggdes hade där, såsom nyss nämndes, funnits 280 gårdar. I början på 1600-talet funnos där, enligt en förteckning af 1602, 215 gårdar, medan Vallen räknade 38, Siikaniemi 19 och Pantsarlaks 4. I staden funnos vid denna tid inalles 321 boningshus, af hvilka 247 i staden, 50 i Nybefästningen och 20 på Siikaniemi. Skorstenarnas antal var 254, medan minst 67 hus sannolikt voro blott enkla rökpörten¹⁾. Enligt en längd af 1609, hvilken dock upptager endast borger-skapets gårdar, utgjorde deras antal 197.

Gårdarnas och byggnadernas antal.

¹⁾ Register opå Stuffur, Skorstenar. Siöbodas, Kålgårdar, Stalgårdar, ödis eller obygdas tomter uti Viborgs stadh 1602. F. S. A. 5803. Enligt denna intressanta förteckning fördelade sig gårdarna och husen på följande sätt:

	gårdar	stufvor	skorstenar	bodar	kålgårdar	stallgårdar
I kvarteret	21	46	56	17	5	2
				(sjöbodas)		
II d:o	22	36	35	10	9	0
III d:o	24	30	16	9	4	1
IV d:o	24	31	28	8	1	0
Nybefästningen	38	49	16	11	9	0
Pantsarlaks	4	5	1	0	0	0
Siikaniemi	19	20	4	4	1	0
Kronans tjänare	41	52	38	3	1	1
Enkor	9	18	21	2	0	1

Åtgärder för stadens ytterligare befästande.

Så hade staden fått en välbehöflig utvidgning tack vare de nya befästningsverken, på hvilkas byggande tidehvarfvets alla ansträngningar koncentrerades. Ifrån greve Hoijas fall ända till Stolbovafreden utgöra dessa arbeten den röda tråden uti stadens historia. Regeringen, ståthållarne, borgerskapet täflade i ifver att utföra de nya planerna. Allt annat underordnades det gemensamma syftemålet. Gustaf Vasa lät 1542 en gård utgå från hela landet — ett runstykke årligen af hvar bonde — för Viborgs befästande och anslog år 1545 en landshjälp af 1 öre af hvar skatte- och $\frac{1}{2}$ öre af hvar landbonde för samma ändamål¹⁾. Erik XIV befallde att alla dagsverken från hela Karelen och Savolaks äfvensom från en del af Tavastehus län skulle utgöras till Viborg, Han hade ock för afsikt att pålägga hela Finland en ny hjälpskatt för ändamålet²⁾. Johan III förnyade Eriks åtgärder och pådref arbetet, trots den i anledning af ryska kriget tilltagande fattigdomen, med oförminskad kraft. Karl IX slutligen bestämde år 1600 att från hvarje rök i länet skulle utgöras 2 dagsverken och 5 stockar till de nya befästningsverken och återupplifvade 1607 den längesedan glömda bestämningen af 1542 att hvar skattebonde i Finland till Viborgs stads byggning skulle årligen gifva 1 öre, hvar frälsebonde $\frac{1}{2}$ öre och torpare 1 fyrk.

Borgerskapets intresse sporrades genom talrika eftergifter och förmåner. Icke ett privilegium gafs utan villkoret att staden

	gårdar	stufvor	skorstenar	bodar sjöbod	kålgårdar	stallgårdar
Adelsgårdar	15	20	23	1	0	0
Prästegårdar	14	14	16	0	0	0
Öde l. obbyggda	9					
Tomter, af hvilka några tillhörde kronans tjänare, hofmän, knektar och andra oförmögna, äfvensom öfvermaga barns tomter	36					
	276	321	254	65	30	5

Enligt en förteckning på gårdar i Viborg — hvilken dock omfattar endast det burkskap egande borgerskapets gårdar — funnos 1609 i staden inalles 197 gårdar, hvaraf 122 i gamla staden, 50 i Vallen, 21 i Siikaniemi och 4 i Pantsarlaks. F. S. A. 5907.

¹⁾ F. S. A. 238. Denna landshjälp inbragte en summa af 3,148 mk $6\frac{1}{4}$ öre.

²⁾ A. H. X, 17.

skulle verksamt biträda vid befästningsarbetena. Staden erhöll 1542 af Gustaf sig till godo hela kronoskatten, margelden och saköröna, på det att den måtte förbättras och befäst blifva och desslikes försörjas med skytt, krut och lod. Den bekom 1563 af konung Erik Papula och Maaskola gods, så att den kunde underhålla sitt tegelslageri och sin kalkugn och leverera tegel till de nya murarna. Den erhöll 1585 af konung Johan III frihet från tull och accis för att kunna uppbygga vallar och stadsmurar. Den hugnades af hertig Karl 1604 med nedsättning af dess krigshjälp från 300 till 240 daler, äfvensom 1607 med eftergift af allt saköre och en tredjedel af tullen, för att borgerskapet dess bättre skulle kunna ombygga staden. Också utgjorde borgarna under hela denna tid vid pass 2000 dagsverken årligen på stadens murar och torn ¹⁾.

Hvad själfva arbetet beträffar koncentrerade det sig ännu under Gustaf Vasas tid hufvudsakligast på förbättrandet af de gamla befästningsverken och deras förstärkande genom nya utanverk. Konungen ansåg nämligen stadens befästningverk redan sådana de voro såsom alldeles för vidlyftiga. Ja — när några skansar, som han 1547 befallt att bygga, uppförts utanför murarna, yttrade han däröfver stort missnöje och anbefalldes deras flyttande inom murarna ²⁾. Då Jakob Bagge 1556 åter byggt en skans utanför muren emellan Munkeporten och Karjaporten, befallde Gustaf att den skulle nedrifvas och där i stället byggas en fast mur, som med väldiga murankaren kunde förenas med den gamla; i mellanrummet borde inrättas en gång för artilleripjäsernas framforslande ³⁾. 1555 ville han likaså att en vandring skulle byggas omkring hela muren, så att man med skyttet kunde rycka af och till, ehvar det behöfdes ⁴⁾. Samma år förordnade han ock att ett blockhus skulle byggas inne i staden på berget där rådstugan står, en befallning, som dock ej torde hafva verkställts, enär den tre år senare måste förnyas ⁵⁾.

Befästningsarbetena under Gustaf I.

¹⁾ 1558 anslogs en del af tullinkomsterna „till Viborgs stads byggnad“. 1602 efterläts staden prämyggnaden för detta år på det stadsmuren må bättre kunna repareras. 1607 skulle staden få behålla 10:nde penningen af arf, som tillfaller någon utom staden boende, „till dess byggnad och förbättring“.

²⁾ A. H. VII, 144.

³⁾ A. H. IX, 68; IX, 90.

⁴⁾ A. H. VIII, 144.

⁵⁾ A. H. VIII, 139 och IX, 90.

Karjaports- eller
runda tornet.

Men om ock konungen ansåg att arbetet borde begränsas inom de gamla murarnas omfång, ville han dock att dessa skulle förstärkas med moderna utanverk och han befallde 1547 att stadens bägge hufvudportar åt landsidan, Karjaporten och Munkeporten, skulle skyddas med väldiga „rundelar“¹⁾, sådana den italienska befästningskonsten fordrade. Den ena af dessa, rundeln vid Karjaporten, det nuvarande „runda tornet“, blef också

Karjaports- eller runda tornet.

en verklighet och kvarstår ännu i våra dagar såsom det förnämsta resultatet af fästningsbyggnaderna under Gustaf Vasas tid. 1547, tredje lördagen efter trinitatis, uppkastades första grundvalen till detta ryktbara torn, men då byggmästaren Hans von Bergen gjort den altför vidsträckt, synes den senare blifvit om-

¹⁾ A. H. VII, 95 och II, 178. — vara storligha aff nödhene, att framdeles betenckes met hele Landzens tillhielp att ther motthe komma en wall omkringh med 3 eller 4 väldiga Rundeler. — —

lagd i mindre omfattning. På tornet arbetades under de tre följande åren med en arbetskraft af i medeltal 2,200 dagsverken om året, och rundeln var fulländad den trettonde söndagen efter trinitatis år 1550. Den nya rundeln, för hvilken det gamla Karjaportstornet, som reste sig öfver själfva stadsporten, alldeles trädde i skuggan, fick nu öfvertaga det senares namn, i det den kallades „Karjaportsrundeln“, men senare blott „Karjaportstornet“. Öfver porten till tornet insattes en stentäfla, i hvilken stod inhugget årtalet 1542, då konungen låtit utgå påbud om lands hjälpen Viborgs stadsmur till befästning. Sedan närgränsande fästningsmurar blifvit jämnade med jorden och fått lämplig plats för stadens nuvarande salutorg, står tornet ännu kvar på torget, i sin moderna omgifning vittnande om Vasatidens sträfvanden och afsikter ¹⁾.

Redan Gustaf Vasa synes under de sista åren af sin regering frångått sin tidigare åsikt, att staden blott skulle be-
 fästas inom dess dåvarande omfång och börjat omfatta tanken på själfva stadsområdets förstörande och de utom murarna befintliga bosättningarnas skyddande medels nödiga försvarsverk. 1559 skref han till borgerskapet, att det vore bäst om det berg, som ligger strax invid, skulle blifva intaget till staden, för att densamma därifrån bättre kunde försvaras ²⁾. Huruvida denna plan, som utan tvifvel afsåg den högländta trakten bakom nuvarande hofrättshuset, gaf anledning till några vidare åtgärder känna vi emellertid icke. Dock byggdes år 1560 en „ny mur i grafven vid Munkeporten“, ett arbete, som troligen afsåg befästningsverkens utsträckande i riktning mot Pantsarlaks. 1558 och 1559 lät konungen slutligen uppföra en skans på Slottsholmen till Ladugårdens och Siikaniemi förstads skydd.

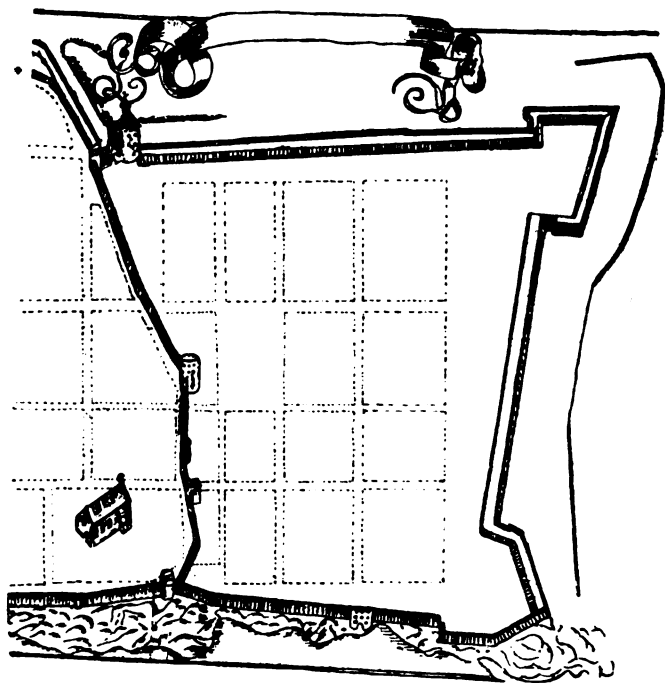
Dessa planer på stadens utvidgande, som under Gustaf Vasa ännu framträdde sväfvande, sattes af Erik XIV i system. Befästningsverken skulle utvidgas medels uppförande af nya vallar åt ryska sidan, så att inom desamma kunde inrymmas en hel ny stadsdel. I enlighet med den tidens italienska befästningskonst skulle det bli ett s. k. hornverk, en ifrån den gamla stadsmurens ändpunkter vid Karjaporten och Munkeporten mot sydost utskjutande väldig fyrkant med fasta postejer eller „horn“ i de bägge

¹⁾ Om runda tornets byggnad se F. S. A. 238.

²⁾ A. H. IX, 103.

³⁾ F. S. A. 5195; 4 v., 5, 14 och 5196; 9.

yttre hörnen. Den 7 augusti 1562 utfärdade konungen sitt bekanta bref till Anders Målare, att han från Pernau skulle begifva sig till Viborg, besiktiga orten och göra där af en deskription och afmålning, hurudan lägenhet där är både med slottet och staden och däromkring liggande platser både vid Siikaniemi och den ort, som vetter mot Äyräpää och nu skall befästas ¹⁾. På grund af Anders Målares ritning lät konungen sedan „tillpynta en skamplun, därefter man bygga skall“ ²⁾. Johan de

Hornverket.

Mess utsågs till byggmästare vid arbetet, som efter att något hafva fördröjts i anledning af oenighet mellan honom och en annan byggmästare, påbörjades med allvar år 1563.

Arbetet fortgick sedan oafbrutet under hela konung Eriks och konung Johans tid, under förloppet af i det närmaste trettio år. Från 1564 till 1570 murades en omkring 2000 alnar lång

¹⁾ A. H. X, 16 och 17.

²⁾ A. H. X, 67 o. 69. På våren 1563 sändes Anders Målare själf till Viborg och Hans Mess befalldes att vid sina byggnadsarbeten följa hans skamplun.

stenfot under vallen, 8 eller $7\frac{1}{2}$ aln tjock vid grunden och 6 eller 5 alnar tjock öfverst på foten. Till detta arbete åtgick under nämnda sju års tid inalles 301,794 dagsverken. Dessutom användes omkring 15,000 kronodagsverken till att med pramar ro sten från Rödhill till den nya vallen, att föra sand och sten upp på vallen och att göra skansar därutanför m. m. Och i dessa summor äro ännu ej inberäknade borgerskapets dagsverken, som under denna tid uppgingo till omkring 11,000. Så var grunden till den nya vallen lagd ¹⁾.

Under konung Johans tid fortsattes arbetet trots det infallande ryska kriget utan afbrott. 1571 murades sträckvärnen emot Karjaporten och uppfördes därvid en krutkammare. 1575 och 1576 byggdes postejen emot Munkekällan, eller såsom den senare kallades Äyräpääbastionen. 1579—81 synes postejen emot Pantsarlaks, sedermera kallad Pantsarlaks bastion, varit under arbete. Äfven sträckmuren emellan dessa bastioner, det nya fästningsverkets hufvudpunkter, torde vid denna tid fullbordats, enär vallgrafven därutanför mot „moraset“, senare „kärret“, då gräfdes och murades. På 1580-talet uppfördes sedan den södra sträckmuren från Pantsarlaks bastion till den gamla Munkeporten och förseddes ungefär på midten af sin sträckning med en vallport, till hvars skydd anlades en från muren till hälften utskjutande rundel. Slutligen fulländades det nya befästningsverket genom att de delar af den gamla stadsmuren, som i norr och söder närmast anslöto sig till hornverket, ombyggdes och förstärktes i enlighet med det nya systemet och förseddes äfven de med hvar sin postej, Vattuportspostejen i norr, byggd 1588—91 och Nyportspostejen i söder, byggd 1592—94. Till samtliga dessa arbeten åtgick omkring 260,000 kronodagsverken, hvarjämte borgerskapet utgjort 50,574 dagsverken.

Sålunda var nu Nybefästningen blefven en verklighet ²⁾. På den hade arbetats i trettio år och till dess byggnad hade åtgått omkring 615,000 dagsverken hvaraf borgerskapet utgjort

Äyräpää och
Pantsarlaks
bastionerna.

Hornverkets
fulländande.

¹⁾ Uppgifterna om vallbyggnaden stöda sig på resp. slotts- och stadsräkenskaper i F. S. A. År 1569 utgjordes inalles omkr. 69,000 dagsverken. 1566 gjorde borgerskapet inga dagsverken på vallarna, emedan pestilentian grasserade.

²⁾ Vallen från Karjaporten till Äyräpääbastion var omkring 600 alnar lång, vallsträckan emellan sistnämnda bastion och Pantsarlaksbastion utgjorde omkring 480 alnar, samt den från Pantsarlaksbastion till Munkeporten omkr. 400 alnar. Såväl bastionerna som kurtinerna omgäfvos af en öfver 60 alnar bred vallgraf med reveeringsmur längs yttre grafkanten. Lagus: ur Viborgs historia, sid. 54.

jämmt tiondedelen, eller 61,500. Hvert år hade kostat staden i medeltal något öfver 2,000 dagsverken. Det hade förvisso varit en märkelig tid i Viborgs annaler. Det myllrade i staden af arbetare i tusental, hvilka genom fogdarnas åtgärd samlats från alla delar af Karelen och Savolaks, ja ända från Tavastland. Ett stort antal prämar förde somrarna igenom stenar från klipporna vid Rödhäll äfvensom kalk och tegel från ugnarna vid Papula. Om vintrarna åter framforslades dessa materialier med väldiga slädar dragna af oxar. På arbetsplatserna dånade det ständigt af hackornas och pickornas slag, af skottkärrornas och rullvagnarnas rassel, af arbetarnas rop, då de med trossar och kablar hissade stenblocken upp på de höga ställningarna. Än stego där väldiga rökpelare upp emot skyn, då klipporna, som voro i vägen för fästningsverken, förbrändes, än nedslogos hela rader af präktiga pålstockar i morasets gyttna för att gifva stadga åt vallgravens väggar.

Att arbetet, i trots af att det från regeringens sida pådrefs med alla till buds stående medel, likväl tog en så lång tid i anspråk, därtill medverkade många orsaker. Dels saknades ett på förhand uppgjortt enhetligt system, som successivt kunnat genomföras: ett förslag, som man redan börjat följa, sköts ofta åt sidan för ett nytt och man var tvungen att rifva ned hvad man redan uppbyggt ¹⁾. Dels erfordrade det pågående kriget skyndsamt uppförande af provisionella befästningar, skansar och blockhus af trä, hvilka senare måste ersättas med ordentliga vallar ²⁾. Dels hade det slutligen sina svårigheter att få arbetsfolket, isynnerhet ifrån aflägsnare trakter, i tid fram till Viborg, hvarför det ofta hände, att den bästa sommartiden redan förgått, innan den bestämda arbetsstyrkan blifvit fulltalig. Dels försejades arbetet slutligen af oenighet emellan byggmästarna, en Johan de Porte, en Jakob Stendal, en Petter Hertzig, en Antonius Roset, eller ock af deras tillfälliga bortkallande till andra uppdrag ³⁾.

Också bar verket i många afseenden spår af det sätt på hvilket det tillkommit. Under den mansålder, som arbetena er-

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 57.

²⁾ Sådana blockhus uppfördes t. ex. 1585 vid Munkeporten, 1591 vid Håkansporten, 1592 vid Grindporten.

³⁾ Så t. ex. sändes Peter Hertzig 1577 till Liffland, hvilket vållade något afbrott i arbetet.

fordrat, hade befästningskonsten redan hunnit göra åtskilliga framsteg och det fanns i de nya vallarna sträckor, som voro af ett helt annat byggnadssätt än andra, beroende på den tid då de uppförts. Å andra sidan hade under årtiondenas lopp redan de tidigare byggda mursträckorna börjat förfalla, hvarför de måste lappas och repareras, förses med nya bålverk och bröstvärn o. s. v. De nya murarna sågo därför redan på 1590-talet — ehuru de just blifvit färdiga — på många ställen ut som ett gammalt lappverk. Ja — man kan i själfva verket knappt tala om de nya fästningsverkens färdigblifvande, ty de blefvo det i egentlig mening aldrig. Det erfordrades ständiga nybyggnader och reparationer för att helst någotsånär hålla dem i skick.

Och dock voro dessa befästningverk på långt när icke de enda som under denna tid utfördes. Enligt Erik XIV:s plan skulle också Siikaniemi dragas inom de gemensamma fästningsverkens omkrets ¹⁾ och Johan III ville bringa äfven denna del af planen i verkställighet. 1577 uppslogs på berget ett blockhus, men då det sedan befanns vara för vidlyftigt, byggdes därinom ett mindre och det större nedrefs. Sedan gjordes där ett bålverk, som fylldes med mull och sand, och en graf drogs omkring den nya befästningen. Till dessa arbeten hade intill juli 1580 åtgått 67,693 $\frac{1}{2}$ dagsverken, förutom 3,000 till markens planerande m. m. ²⁾.

Fästningsarbetena på Siikaniemi.

Under denne konungs tid blef ock Gustaf Vasas tanke att på berget i staden bygga ett blockhus, därifrån man med godt skytte kunde skjuta åt alla håll öfver hela staden, en verklighet. Det uppfördes 1571 och på dess tak uppställdes 1574 en knopp i form af ett klot ³⁾. Vid samma tid byggdes ock smärre blockhus vid kalkugnen i Papula äfvensom vid Pantsarlaks till skydd för de därboende invånarne. Också dessa befästningsverk tarfvade ständiga reparationer och nybyggnader, särdeles de på Siikaniemi, som ännu 1609 måste ånyo iståndsättas.

Sålunda pågingo befästningsarbetena om ock med minskad arbetsstyrka hela perioden till slut. Ja — under Karl IX:s sista år, då ett nytt ryskt krig stod för dörren, tog man t. o. m.

¹⁾ I brevet af 7/8 1562 säger konungen att „slottet Siikaniemi“ skulle befästas.

²⁾ Granlund, Konung Johans byggnadsföretag, sid. 188.

³⁾ F. S. A. 5381; 31 v. o. 32 v. Måhända kunde med detta „kvarnberg“ också förstås berget invid Pantsarlaksbastion, bakom nuv. hofrättshuset.

åter med kraft ihop med både nya och gamla murar. Arvid Tönnesson var, skrifver han själf, ständigt öfverlupen med krigsakerna vid Viborgs befästning. Åren 1608 och 1609 kommo åter på vallarne 3,500 å 3,600 kronodagsverken medan borgerskapet fick arbeta det vanliga antalet ett par tusen dagar om året.

Arbetena på de gamla murarna.

Och man må ej tro att borgerskapets arbetskyldighet var fullgjord med de dagsverken detsamma utgjorde på den nya vallen och vid tegelbruket för kronans räkning. Långt därifrån. Under hela perioden måste staden därutöver draga försorg om den gamla stadsmurens och de gamla tornens underhåll. Detta betraktades såsom stadens ensak och i dess budgeter voro arbetslönerna, som för detta ändamål utbetaltes åt murmästare, timmermän och arbetare, städse årets största utgiftsposter.

Än gällde det att reparera de gamla tornen: 1540 S:t Anderstorn, 1545 Rådsens torn, 1559 Pampala torn, 1560 Vinters torn, 1595 Håkansportstorn, 1605 Lakamunds torn o. s. v. Än skulle gamla stadsportar igenmuras och nya upptagas: 1542 igenmurades Romareporten, 1564 igenmurades likaså Nyporten och en ny Nyport öppnades ett stycke därifrån. Än måste den gamla mantelmuren lappas, täckas och pinnas, eller förses med nya vandringar, bröstvärn och skyttehål. 1583 hade en del af muren nedslagits af en svår storm och måste nybyggas. 1607 hade åter en del af muren mellan torget och Vattuporten nedfallit i strömmen, o. s. v. ¹⁾. Med ett ord, det var ett årligen återkommande arbete, som aldrig tog en ända.

Viborg fortfarande en gränsfästning.

Med sitt efter den dåtida italienska fortifikationskonstens fordringar befästade slott och med sina nya utanverk, så i söder mot Äyräpääsidan som i norr vid Siikaniemi, utgjorde Viborg nu en fästning af aktningvärd styrka. De nya snörräta murarna med sitt grönskande krön, gråstensbastionerna med sina gapande kanongluggar, stucko på ett egendomligt sätt af emot de medeltida tornen och murarna, hvilka stodo sida vid sida med dessa den nya krigskonstens anläggningar. Utan att afkläda sig den gamla krigsrustningen hade slott och stad omgjordat sig med en ny för att kunna motsvara sin bestämmelse att värna rikets gräns och vara en nyckel för detsamma. Liggande endast några mil från gränsen, måste Viborg nu, liksom under medeltiden, ständigt vara beredt att se fienden under sina murar. „Viborg

¹⁾ Se stadsräkenskaperna för Viborg för ofvannämnda åren i F. S. A.

kunde vid denna tid¹⁾, säger Lagus med full rätt, „förliknas vid en i fortsättning belägrad stad, hvars borgare alltid måste hålla murslefven i ena handen och vara beredde att hjälpa till vid försvarsverkens uppförande och förbättrande“¹⁾

Detta bidrog, trots de förändrade förhållanden den nya tiden danat, att upprätthålla det gamla sambandet emellan slott och stad och gaf fortfarande åt slottets styresmän en makt, som — oaktadt de ej mera voro själfmyndiga förläningsinnehafvare — likväl gjorde dem mera oberoende än deras ställning eljest medgifvit. Den gamla goda tiden, då slottsherrarna varit enligt Karl IX:s ord konungar hvar i sin landsort, hägrade dessutom ännu för mången af dem såsom en idealepok, från hvars seder och styrelsesätt de hade svårt att frigöra sig. Kanhända mer än på andra områden finna vi därför just på slottsstyrelsens gebit huru de gamla medeltida förhållandena gingo igen under de nya formerna. Detta framgår tydligt vid en hastig blick på de mäns görande och låtande, som under denna tid förde spiran på borgen.

Nils Grabbe, 1534—1545, Gustaf Vasas vapenbroder, denne man af järn och stål, som under befrielsekriget likt en sjökonung härskat på sin lilla flotta och på eget bevåg utfört sina sagolika bragder, kunde omöjligen finna sig i sin underordnade ställning såsom befallningsman på Viborgs slott, hvilket han tvenne gånger eröfrat. Han lät hugga sitt vapen i slottets mur²⁾ alldeles som en Erik Axelsson gjort, han företog likt medeltidens Sten Turesson och Karl Knutsson på egen hand krigståg mot Ryssland, som äfventyrade hela rikets fred, och han hade slutligen svårt att blifva färdig med några redovisningar.

Måns Nilsson till Ahtis 1545—1555³⁾, som förde tre elds-lågor i vapnet, kunde ej heller förmå sig att se på rikets bästa framför sitt eget. Han sålde åt de ryska köpmän, hvilka han Vuoksenvägen lät ledsaga till Viborg, kronans hästar och egodelar och stoppade penningarna i egen ficka. Sedan höll han för ryssarne stora gästabud på slottet och tvang bönderna att skjutsa dem hem igen, och gjorde — såsom Gustaf måhända med

Slottsstyres-
männen och
deras myn-
dighet.

Gustaf I:s och
Erik XIV:s be-
fallningsmän.

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 23.

²⁾ Gottlundiska samlingen. Fornm. för. och Otava. Han lät ock en gång skjuta ett ryskt sändebud med löst krut vid dess ankomst till Viborg, „så att han fick där någon skada af“. A. H. VII, 58.

³⁾ Måns Nilsson hade till en början Gustaf Fineke „såsom lutinant“. A. H. I. 133.

öfverdrift klagade — äfven eljes Kongl. Majestät dråpelig skada genom sin otrohet, grofhet och sitt oförstånd ¹⁾.

Klas Kristersson Horn (1556—1559), den sedermera så frejdade sjöhjälten, hvars styrelsetid — såsom vi snart skola närmare skildra — blef en af den viborgska handelns mest lysande epoker, var väl en utmärkt ståthållare, men ingalunda böjd att i allt underordna sig konungens vilja. De merkantila förhållandena på

Klas Kristersson Horn.

orten ordnade han sist och slutligen tämmeligen efter eget godtfinnande och oberoende af konungens motsatta åsikter.

Jakob Henriksson (Hästesko) (1559—1565), Erik XIV:s ståthållare på Viborg, som gjort sig minnesvärd i stadens historia främst därigenom, att han först påbörjade de nyss omtalade storartade befästningsarbeten, hvilka ledde till uppkomsten af det hornverket, inom hvars murar den nya stadsdelen „Vallen“ inrym-

¹⁾ Efter Måns Nilsson var en Lasse Larsson en kort tid i slutet af 1555 och början af 1556 befallningsman på Viborg. Om Måns Nilssons handel med Ryssarna och hans grofva otrohet, se A. H. VIII, 128.

des, var en gammal krigare i Nils Grabbes stil, som också helst „gjorde allt efter sitt eget sinne“. ¹⁾ För afsteg från den nya ordningen gjorde sig ock hans närmaste efterföljare kända: den hale rystolken Bertil Jöransson (Mjöhund, 1565—1567), som spelade under ett täcke med borgarne och lät dem ostrafadt bryta mot förbudet att utföra svenskt mynt, den gamla amiralen Hans Larsson (Björnram, 1568—1571), som utan lof och tillstånd tillegnade sig kronans skattegoods, och den hänsynslöse och egennyttige krigaren Anders Nilsson (Sabelfana, 1567—1576), hvilken betraktade slottsbefallningen såsom ett commune bonum för sig och sin släkt, satte sin måg till underfogde, sin svåger till vallskrifvare, sin syster till fateburshustru och lät dem sköta om slottet, medan han själf låg mest i staden eller på Talis ²⁾.

Sådana voro de första Vasakonungarnas ståthållare på Viborg. Egenmäktiga och själfrådiga följde de order endast då de voro tvungna därtill eller det eljes öfverensstämde med deras intressen. De befunno sig ännu så att säga på ett mellanstadium mellan medeltidens höfvitsmän och senare tiders landshöfdingar. Men tingens nya ordning visade sig just däri, att de dock förr eller senare fingo erfara, att de hade en öfverman, hvars vilja måste respekteras. Nils Grabbe, som ej kunde lägga band på sina krigiska instinkter, afsattes trots sina stora förtjänster utan vidare af Gustaf Vasa ³⁾. Nils Månsson delade samma öde för det stora „slampamp“ han fört uppå slottet och då de i hans gömmor funna kvittenserna vittnade om hans olofliga handel med

¹⁾ Konungens bref till Jakob Henrikson ²⁹/₃ 1565. „Men efter I icke hafver rättat er efter vår befallning, utan så uti detta som eljest gjort efter edert eget sinne“. Efter Hästeskos afgång uppdrogs befallningen öfver Viborg först åt Nils Boije, som därpå fick fullmakt ²⁴/₃ 1565 A. H. X. 63. Om Boije öfver hufvud alls tillträdde befattningen, måste han endast en kort tid hafva varit befallningsman, enär Bertil Jöranssons redovisar för året 1565—66.

²⁾ Anders Nilsson hade redan 1567 blifvit befallningsman och redovisade för slottet 1568—1575. Ända till Björnrams död 1571 var han dock blott underbefallningsman. 1571 utnämndes han till ståthållare, i hvilken egenskap han ock senare flera gånger nämnes. I en ¹⁴/₂ 1576 dagtecknad skrifvelse anklagas han af Bertil Jöransson Mjöhund och finske Per Larsson för sin dåliga förvaltning. F. S. A. Klagomål emot fogdar. Att konungen slutligen ansåg sig böra taga honom under upptuktelse, synes framgå däraf, att hans förlåningar och underhåll efter K. M:s befallning 1580 voro „anhållna i kvarstad“.

³⁾ A. H. I, 133. Gustaf I:s bref till Måns Nilsson och Göstaf Fincke ²⁸/₆ 1545.

ryssarna ¹⁾. Klas Kristersson fick särskilda gånger stränga tillrättavisningar för sin handelspolitik, och måste slutligen finna sig i att Jakob Henriksson (Hästesko) sändes honom „till hjälp“ — eller kanske hellre till en öfvervakare af hans åtgärder. ²⁾

Under sådana förhållanden är det ej att undra öfver om det stundom hände att en och annan storman ej vidare kände sig hugad att emottaga hedersposten att blifva ståthållare på Viborg. Så t. ex. undanbad sig först Jakob Henriksson den äran och konungen måste missmodig utbrista: den allsmäktige må veta hvar vi sådana personer bekomma skola, som till sådan befallning brukliga vara kunna ³⁾. Äfven Klas Kristersson bad, uttråkad af konungens ständiga inblandningar, om sitt entledigande, så ock Anders Nilsson.

Ståthållarne
under Johan III.

Under Johan III, då det stora ryska kriget rasade, var högsta befälet öfver slottet och länet öfverlämnadt åt ståthållare, hvilka ofta därjämte voro krigshöfdingar. Själfva slottsstyrelsen omhänderhades fortsättningsvis af befallningsmännen. Såsom ståthållare eller öfversta befallningshafvande, hvilka ofta äfven hade befallningen öfver Nyslott och Kexholm — sedan det sistnämnda blifvit eröfradt — nämnas: Henrik Klasson Horn 1572 och 1575, Klas Fleming och Klas Åkesson 1574, Herman Fleming 1577—1581, Henrik Klasson Horn andra gången 1583—1584, Jöran Boije 1584—1588, Klas Åkesson (Tott) 1588—1589. Såsom befallningsmän på slottet åter redovisade Anders Nilsson (Sabelfana) 1568—1576, senare tidtals äfven själf ståthållare ⁴⁾, Erik Bertilsson till Mälkkilä 1577—1580, Bertil Eriksson till Mälsälä 1581—1582, Joen Tyrilsson (Stålhandske) 1583, Matts Larsson Krus till Harviala 1584—1593, slutligen själf ståthållare 1594—1598. Stundom förordnades också under dessa stormiga tider flere personer samtidigt i s. k. slottslofven, då de liksom utgjorde en motvikt mot hvarandra.

Att för öfrigt dessa Johan III:s ståthållare voro samma andas barn som Gustaf Vasas och Erik XIV:s befallningsmän, framgår tydligen ur den anmärkning, som räkningekammaren i

¹⁾ A. H. VIII, 122. Gustaf I:s bref till Jakob Bagge ^{20/8} 1555.

²⁾ A. H. IX, 99. Gustaf I:s bref till Klas Kristersson ^{12/8} 1559.

³⁾ A. H. IX, 113.

⁴⁾ Så befullmäktigades Anders Nilsson ^{9/7} 1577 att hafva öfversta befallningen öfver Viborgs slott och stad. Också ^{10/8} 1580 kallas han „K. M:s välbetrodde man och ståthållare på Viborg“. Han var död ^{13/1} 1581, då enkan Margareta Mattsdotter erhöill frihet å Saviniemi gods.

Stockholm 1582 fann skäl att göra beträffande deras styrelse: „Ståthållarna göra mera skada än gagn. De vilja råda, bjuda och befalla och intet svara därtill.“¹⁾ Särdeles gjorde sig **Matts Larsson Krus** både såsom befallningsman och ståthållare känd för sin själfrådighet. Ehuru en anhängare af konung Sigismund dref han djärft sin egen politik och afvisade med kanonskott de lybska skepp, som litande på hansans bundsförvandtskap med konungen vågade nalkas staden.²⁾

Det måste bli en råfst med dessa feodalisierande herrar, liknande den, som störtade de medeltida slottshöfdingarne vid grefve Johans fall. Ödets slag kom att hårdt drabba en man, som väl troget höll på sin konungs sak, men hvilken föll som ett offer för de idéer det kungliga partiet öfver hufvud förde i skölden, nämligen återställandet af de gamla förläningsförhållandena, återskänkandet åt hansan af dess forna rättigheter och återinförandet af katolicismen. Samma motsatser som yppats 1534 bröto sig åter 1599 mot hvarandra. Gustaf Vasas son, hertig Karl, kom för att trygga sin store faders verk och den af honom införda nya ordningen. Den viborgske ståthållaren Arvid Henriksson Tavast, en ifrig anhängare af Sigismund, var en representant för den förgångna tidens sträfvanden. Troget sina idéer från 1534 ställde sig också nu borgerskapet på den nya ordningens sida och bidrog i icke ringa mån till hertigens seger. Borgmästaren Herman Bröijer spelade nu samma roll, som i tiden hans föregångare i ämbetet Lasse Skrifvare.

Enär belägringen år 1599, främst för borgerskapets deltagande däri, har särskildt intresse för staden, vilja vi här i korthet anföra förloppet af densamma.

Den 29 september 1599 landsteg hertig Karl utanför Viborg, dit det Sigismundska partiets härförare Axel Kurk några dagar förut dragit sig tillbaka med återstoden af sin vid S:t Mårtens slagna här. Dit hade ock från Polen anländt en trupp tyska ryttare under Farensbach, som Sigismund sändt de sina till hjälp. Hela den styrka, som på slottet och i staden stod det kungliga partiet till förfogande, utgjorde ej mer än 1,200 å 1,400

Belägringen
1599.

¹⁾ F. S. A. 5499; 102 v.

²⁾ F. S. A. 5721; 31 v. — Misstänkt af de kungliga för sin tvetydiga hållning, var **Matts Larsson** redan hösten 1597 nära att blifva afsatt. Det heter att Arvid Henriksson Tavast då velat affordra honom slottsnycklarna, men därvid af **Matts Larsson** blifvit slagen, så att han måste söka läkarhjälp. Följande år anlände emellertid Sigismunds befallning till **Matts Larsson** att afstå från all vidare befattning med slottet.

man, ehuru Viborgs vidlyftiga befästningsverk skulle kräft en försvarsstyrka af minst 6,000 å 7,000 man. Detta verkade nedslående på försvararnes mod.

Borgerskapet var alls ej att lita på, ty dess intressen sammangingo med hertigens. Redan från sin flotta hade hertigen aflåtit ett bref till borgmästare och råd, uppfordrande dem att öppna stadens portar och ansluta sig till rikets sak. Men sannolikt vågade ej stadsmyndigheterna, innan ännu vapenskiftet ens begynt, öppet lägga i dagen sina sympatier, hvarför brevet ej medförde något resultat. I stället visade borgarne sin ovilja mot militären genom att hålla höga pris på alla matvaror, som de afyttrade åt soldaterna. Dessa fingo slutligen hålla till godo blott med stinkande bockkött. Härom skref en tysk befälhafvare: „Gott weiss das hir so viele alte böcke geschlachtet werden, also ich die tage meines lebens nie gesehen, und muss für einen $\frac{1}{2}$ stinkende bock 6 dukaten geben, und alles was man haben will aufs tewerste zahlen“. ¹⁾

Hertigen gick i land på Siikaniemisidan och intog den därbelägna förstaden, hvilken de retirerande tyska soldaterna efter en kort strid förgäfves sökte sticka i brand. Endast utanverken och kvarnarna på berget hunno antändas och lades i aska. Följande dag sände hertigen sin underbefälhafvare Per Stolpe med några fanor landsknektar öfver till Pantsarlaks, hvarjämte äfven en trupp förlades åt Karjaportssidan. Så var belägringen börjad. Axel Kurk och de tyska befälhafvarna, som ledde försvarsåtgärderna, uppfordrade nu borgerskapet till deltagande i striden. Men borgarna, som ej vågade direkt neka, svarade undvikande att allt motstånd vore fruktlöst, då fästningsverken voro så vidsträckta att de ändå ej kunde försvaras. Detta ansåg krigsfolket vittna om borgarnas trolöshet och hotade dem „med mord och plundring“.

Borgerskapets
affall och stadens
eröfring.

Denna oenighet blef afgörande för stridens utgång. Redan samma dag, som Karls trupper besatt Pantsarlakshöjderna, nedfirade sig några borgare utför muren, lupo till Stolpes läger och underrättade honom å borgmästaren Herman Bröijers vägnar att „Wasserpfort“ ²⁾ — med hvilken troligen menades den nya åt

¹⁾ Yrjö-Koskinen, Nuijasota. sid.: 542.

²⁾ Att med „Wasserpfort“ här menas den port, som från sjösidan ledde in i Vallen, framgår däraf att enligt den beskrifning öfver förloppet vid belägringen, som i afskrift finnes å F. S. A., Vallen först blef intagen af hertigens folk. Stolpe hade — heter det — „die Wasser Pforten stracks einbekommen und vollends die neue Vestung erobert, ehe das es das Kriegs Volck in der Stadt gewar worden“.

sjösidan vettande vallport i Nybefästningen, som låg närmast till Stolpes läger — skulle öppnas för honom och hans soldater, blott de lofvade att skydda invånarna, deras hustrur, barn och egendom mot allt öfvervåld. Kl. 3 på eftermiddagen samma dag ryckte alltså Stolpe med sju fänikor soldater till den nämnda stadsporten, hvilken han ock med borgarnes tillhjälp fick i sitt våld. Därmed blef han herre öfver hela Nybefästningen, innan krigsfolket, hvars hufvudstyrka synes varit förlagd i gamla staden, observerade något. Samtidigt sände hertigen från Siikaniemisidan krigsfolk med en mängd båtar öfver sundet emot staden. Där blef nu en allmän förvirring bland Sigismunds anhängare. Största delen sökte fly till slottet, men då folket från båtarna hindrade dem att komma öfver sundet, nedgjordes en stor del, hvarjämte många, bland dem Axel Kurk själf, föllo i fångenskap. Ett sjuttiootal tyska ryttare under Jokim Greve och polacken Dombuski, störtade ut genom Karjaporten och banade sig med svärdet i hand väg genom de svenska belägringslinjerna och räddade sig sålunda landvägen tillbaka till Livland.

Så hade staden, hufvudsakligast genom borgarnes mellankomst ¹⁾, fallit i Karls händer den 22 september 1599. Sedan den med sina stora moderna fästningsverk en gång gifvit sig, var det en lätt sak för hertigen att betvinga slottet, hvars besättning var demoraliserad af motgången. Efter det hertigen låtit uppställa en väldig kanon och därmed affyrat några skott mot den gamla borgen, gaf denna sig redan följande dag den 23 september. Vid porten af sin borg föll den gamle Tavast på knä inför segrarens fötter, förgäfves bönfällande om nåd för sig och de sina. Inom tre dagar var således Viborg helt och hållet eröfradt. Slottet, hvars samtliga fönster voro sönderskjutna, undergick allmän plundring, därvid soldaterna bl. a. bortförde omkring 60 alnar görliskt, „hvarmed väggarna i salar och kamrar voro bedragna“ ²⁾

Slottets fall.

Strax utanför staden, ett stycke sydost om Äyräpääbastionen, låg en källa eller brunn, som sannolikt i tiden blifvit anlagd af de gamla klosterinvånarne och därför kallades munkekällan.

Afrättningarna.

¹⁾ Sitt intresse för hertigens sak ådagalade borgerskapet också därmed, att det efter belägringen lånade honom 801 daler 21 öre. På detta län betaltes 1601 åt Klemet Sigfridsson, Herman Bröijer, Bertil Persson, Röttgert Boisman och Tönius Gottman en post smör och kohudar från slottet. F. S. A. 5793; 68 v. och 86 v.

²⁾ Från slottet hade under belägringen afskjutits: 12 fältslangelod, 36 halfslangelod, 18 falkonetlod, inalles 66 skott.

Den steniga, skogbevuxna marken därinvid hade sannolikt utgjort lägerplats för den af hertigens härafdelningar, som haft till uppgift att operera mot Karjaporten. Här skulle nu inbördeskrigets blodiga drama få sin afslutning, ty det var invid denna källa de besegrade slottsherrarnes och krigshöfdingarnes hufvuden föllo för bödelns bila, Arvid Henrikssons och Ivar Arvidssons äfvensom Nils Olssons till Meldola och Jakob Olssons till Bolstad den 27 september, samt slottsbefallningsmannen Lars Mårtensson Creutz' trenne dagar senare. Äfven några andra mindre betydande personer fingo med lifvet umgälla sin trohet mot konung Sigismund. De afrättades hufvuden blefvo sedan, andra upprorsmakare till skräck och varnagel, uppsatta på järnstänger öfver Karjaporten. Ännu långa tider senare trodde sig den uppskrämda folkfantasin under de mörka höstnätterna höra de afrättades hemska veklagan ljuda från tornet. Borgerskapets vedersakare, livländaren Farensbach, som utfarit i hårda ord emot detsamma för dess tveydiga hållning under belägringen, skonades väl såsom främling, men fördes, jämte Kurk och några andra, fången till Sverige. Den 5 oktober sammankallade hertigen krigsfolket och höll från vallen ett tal till soldaterna, däri han sannolikt betonade betydelsen af den stora seger, som vunnits genom eröfringen af Viborg, det Sigismundska partiets, den politiska och religiösa reaktionens sista stödjepunkt i riket. Den 10 därpå följande oktober lämnade han efter välförrättadt värf under fröjdeskott åter Viborg.

De sista ståt-
hållarne.

Ståthållarmakten var nu bruten och de sista ståthållarne under perioden, ämiralen Axel Ryning (1599—1603), som anhöll om afsked för att han ej kunde finska, krigsöfversten Anders Larsson till Botila (1602—1604), som snart blef kallad till andra värf, äfvensom Arvid Tönnesson Vildeman (1602—1617) måste redan taga vida större hänsyn till centralregeringen än deras föregångare. Dock var deras oberoende ännu tillräckligt stort, för att stundom locka dem till egenmäktigheter. Ännu under Arvid Vildemans tid trädde tydligen i dagen hvad en dåtida ståthållare kunde tillåta sig. Konungen måste bl. a. 1604 förmana honom för det han egenmäktigt afsatt alla de af konungen förordnade fogdarna och satt en hop „tjufvar“ i stället. Af staden tog han — såsom vi framdeles få se — en del af dess jord, och de män, som representerade stadsstyrelsen, vågade ej på

¹⁾ Samtidigt med Axel Ryning och Anders Larsson var ock Erik Klasson till Årstad ståthållare på Viborg (1602—1603).

något sätt klandra hans åtgärd. Ty Vildeman, hvilken såsom ståthållare inlagt stora förtjänster om länet bl. a. genom kommunikationernas förbättrande medels anläggandet af landsvägar ¹⁾), som skulle ersätta de alltmer uppgrundande flodvägarna, åtnjöt stort anseende hos höga vederbörande.

Det var tydligt att ståthållarnes makt ej var tillräckligt begränsad blott och bart genom den dem ålagda redovisningsskyldigheten. Deras befogenheter måste lagligen bestämmas och begränsas såväl uppåt som nedåt genom införandet af en ny, på förordningar och instruktioner grundad författning. I och med dessa reformers införande, hvilka beredde medborgarne den trygghet under lagens skydd, som är det moderna samhällets livsvillkor, hade åter en ny tid inbrutit såväl för landet i dess helhet, som ock för Viborgs stad.

Den relativt stora maktbefogenhet, som slottshöfdingarna — såsom vi funnit — ännu under denna tid tillvällade sig, gaf dem fortsättningsvis tillfälle att utöfva ett icke ringa inflytande också på stadsstyrelsens gång. Detta så mycket mera som de förbehåll, under hvilka staden på denna tid af kronan erhöll sina privilegier och förmåner, gaf dem en osökt anledning att blanda sig i dess affärer. Staden hugnades nämligen rundligt med inkomster och gods — men städse på villkor att de här af flytande medlen skulle användas till dess befastande och bebyggande. I de flesta fall ålades staden ock redovisningsskyldighet för sina inkomster och utgifter. Gustaf Vasa gaf staden $\frac{7}{8}$ 1542 nya privilegier ²⁾), „efter det“ — såsom det hette — „att icke allenast förenämnda stad utan jämväl den meniga hela landets höga nödortof kräfvor och fordrar, att samma vår stad måtte förbättras och tillväxa med goda borgare och befestning“. Den viktigaste punkten i brevet innehöll, att staden fick behålla konungens margeld och saköre „uppå det staden måtte förbättrad och be-

Stadens nya privilegier.

¹⁾ Stranda härads ting $\frac{22}{2}$ och $1-\frac{3}{2}$ 1661. „I Arvid Tönnessons tid, när vägarna här i länet begynte till något förbättras“.

²⁾ A. H. I, 131 Privilegiebrevet innehöll följande punkter: 1:o att ingen köp-lagan finge bedrifvas å landet, utan endast i Viborgs stad; 2:o att fisk och feta varor ej finge utföras från Karelen annorstädes än till Viborg och „hit in i riket;“ 3:o att Viborg skulle hafva frimarknader i Jääskis, Lappvesi, Äyräpää och Veckelaks (eller Viborg); 4:o att socknekrögarnes antal ej finge öfverstiga 3 eller 4 i hvar socken; 5:o att bönderna ej skulle få bruka någon seglation utom lands; 6:o att något landsköp ej finge öfvas; 7:o att staden skulle vara fri för skjutsfärder, utom för konungens ämbetsmän; 8:o att ryssar och gäster ej skulle idka handel med hvarandra, utan med borgarna, och 9:o att markgelden och sakörena skulle tillfalla staden.

fäst blifva, desslikes försörjas med skytt, krut och lod“, — „dock att oss hålles en klar och beskedelig ärlig räkenskap hvaruti samma margeld och saköre anläggas“. Johan III förunnade $\frac{8}{8}$ 1569 åter staden nya privilegier,¹⁾ hvilka bl. a. tillförsäkrade den Papula gods, som hans företrädare Erik XIV redan 1563 donerat staden, hvilken därintills i brist på skog ej vedervågat att taga ihop med befästningsarbetet. Hertig Karl slutligen gaf staden tvenne privilegiebref — det ena $\frac{12}{4}$ 1600,²⁾ hvori han bl. a. förunnar densamma tredjedelen af tullen, „på det att staden kunde komma till någon förmögenhet att upprätta och förbättra dess torn, värjor, kyrkor och annat som förfallet är;“ — det andra $\frac{3}{7}$ 1607³⁾, i hvilket han förnyar stadgandet om Gustaf Vasas landshjälp af år 1542, „på det staden kunde blifva dess bättre befäst“. Men för hvardera af dessa donationer fordrade han en „oförfalskad räkenskap“. Dessa privilegiebref hade efter hand konfirmerats af konung Erik XIV $\frac{7}{6}$ 1561, Sigismund $\frac{2}{7}$ 1594 och hertig Karl $\frac{30}{7}$ 1605.

Utom dessa privilegier, hade staden därtill bekommit särskilda donationer och förmåner för längre eller kortare tid — allt för dess befästande: 1558 hela tulluppbörden, 1585 frihet

¹⁾ Privilegiebrevet innehöll följande punkter: 1:o att staden finge behålla till mulbete alla de egor, som inom dess rår belägna voro, äfvensom Papula gods för kalk- och tegelbrännings skull; 2:o att allt landsköp förbjöds; 3:o att K. M:s tjänare, som drefvo handel i staden, också skulle deltaga i dess onera; 4:o att alla, som byggde stenhus, skulle åtnjuta 10 års frihet.

²⁾ Privilegiebrevet innehöll följande punkter: 1:o att borgarna skulle vara befriade från kronofrakter, utom för „redelig betalning“; 2:o att staden bekomme tredjedelen af tullen till sin byggning; 3:o att staden finge behålla sal. Vit Oldes egor, som legat inom desss råmärken, äfvensom Säiniökvarn, som låg på stadens egor; 4:o att staden skulle få bruka fiskevattnet en half mil omkring staden, söderom skeppsleden, fritt för Jääskis- och Lappvesiböndernas intrång; 5:o att fisk och feta varor ej finge af bönderna föras annorstädes än till Viborg och in i riket; äfvensom landsköp ej bedrifvas af Nyslottsboarne i „Kainus“; 6:o att staden vederkändes ödes- tomter samt att borgarna skulle deltaga i skatt, vakt och stadsbyggnadernas underhåll; 7:o att borgarna mände behålla för deras egen marknad „en plats, benämnd Högfors“; samt 8:o att gästerna ej finge handla i öppna bodar eller i minut.

³⁾ Privilegiebrevet innehöll följande punkter: 1:o förnyelse af Gustaf Vasas landshjälp af 1542; 2:o tillstånd för borgmästare och råd att hafva nyckel till stadsportarna; 3:o förpliktelse för borgare, som flyttade bort från staden, att hembjuda hus och grund till staden eller någon dess borgare samt att erlagga till staden tredingen af sitt lösöre; 4:o efterlåtelse till staden af tiondet af arf, som tillfallit någon utom staden boende; äfvensom 5:o bestämning om tillsättandet af vissa bryggare och bryggehus äfvensom om erläggandet af accis, hälften till kronan, hälften till staden.

— först på 5, sedan på 3 år — för tull och accis, 1604 ned-sättning af krigshjälpen från 300 till 240 daler, o. s. v. T. o. m. det åt staden ¹³/₁ 1541 af Gustaf Vasa gifna löftet om er-hållandet af de båda klostren grundade sig på den förutsättningen, att borgerskapet dess bättre skulle vinnlägga sig om stadens be-fästande. Under sådana förhållanden var det ej under om slotts-befallningsmännen, hvilka det ålåg att draga försorg om befast-ningsarbetenas verkställande och som närmast egde öfvervaka att staden uppfyllde sina skyldigheter, ansågo sig berättigade att se till det stadsstyrelsen innehades af män, som de kunde fullt lita på. De togo sig häraf rätt ofta anledning att ordna om stadens styrelse tämligen efter godtfinnande.

Huruvida ens ännu under Vasatiden stadslagens bestämning rörande rådets rätt att själf utse sina medlemmar blef till fullo

Tillsättandet af
borgmästare
och råd.

Borgmästaren Bertil Jönssons sigill.

iakttagen, är högst osäkert, särdeles då det gällde tillsättandet af borgmästare. Huru de tvenne första innehafvarna af borg-mästarvärdigheten under denna period, Ambrosius Gentz och Henrik Biure, blifvit tillsatta, känna vi ej, men säkert är att de med konungens begifvande blefvo afsatta af ståthållaren Jakob Henriksson (Hästesko) 1562 ¹), som i stället förordnade en Matts Staffansson och en Jesper Jönsson — af hvilka den sistnämnda 1567 efterträddes af en Olof Mattsson. Också dessa två, näm-ligen Matts Staffansson och Olof Mattsson, blefvo i sin tur 1573 afsatta af Anders Nilsson (Sabelfana), som på eget bevåg förord-nade Bertil Jönsson och Tönus Nylander i deras ställe ²), en åt-

¹) K. M. till Jakob Henriksson ²/₈ 1562. R. R. „The borgmästare nu äre i Viborg måge I väl afsätta och förordna de andra två i staden“.

²) K. M. till Anders Nilsson ³⁰/₇ 1573. „Vidare låter du ock förstå att de borgmästare, som härtill uti Viborg varit hafva, skola hafva varit i samma kall mycket försumlige och orättvisa — och du fördenskull hafver dem afsatt och förordnat andra uti deras stad“.

gärd som konungen först senare godkände. Dessa ¹⁾ efterträddes åter 1589 af en Matts Andersson och en Henrik Henriks-son Tapanain, måhända på samma sätt som de föregående tillsatta af dåvarande ståthållaren Klas Åkesson, liksom äfven de efter Matts Anderssons död 1595 tillsatta tvenne nya borgmästarne, Henrik Tönnesson Lang och Herman Bröijer, torde haft resp. slottshöfding att tacka för sin upphøjelse. Redan den omständigheten att så godt som hvarenda en af dessa borgmästare förut stått i kronans tjänst, vanligen i egenskap af tullnärer, låter oss antaga att de ock kronovägen kommit till stadsstyrelsen.

Först efter den stora råfsten 1599, då återigen tvenne borgmästare, Henrik Tapanain och Herman Bröijer, äfvensom stads-skrifvaren Johan Olsson afsattes ²⁾, torde stadslagens bestämning omsider kommit till heders. Åtminstone tillsattes nu fyra borg-

Herman Bröijer
Eig. hand

Borgmästaren Herman Bröijers namnteckning och sigill.

mästare ³⁾, såsom lagen fordrade, men hvilket antal staden icke haft ända sedan 1480-talet. Äfvenledes torde rådet så småningom erhållit rätt att komplettera sig själf. Åtminstone innehade det redan i början af följande period denna rätt.

Såsom redan nämndes kända vi ej huru rådmansplatserna under denna period besattes, enär därom icke finnes några antydningar i handlingarna. Det enda vi veta är att deras antal vid medlet af 1500-talet varierade emellan 9 och 11. Från 1580-talets ingång voro de däremot endast 7 eller 8. Lika litet vet man om sättet för öfriga stadstjänstemäns tillsättande.

¹⁾ Bertil Jönsson kallas 1591 „fordom borgmästare“, hvaraf ses att han åtminstone icke innehade tjänsten till sin död.

²⁾ De kallas „afsatta“ i räkenskapen för 1600. F. S. A. 5776; 11.

³⁾ De fyra borgmästarna år 1600 voro: Henrik Lang, Jöran Detmer, Klemet Sigfridsson och Märten Hindersson.

Att stadsskrifvaren kunde både till- och afsättas af höga vederbörande därpå hafva vi i ofvanstående sett ett otvetydigt bevis. Dock synes det troligt att rådet utan vidare utsåg såväl stadsfogden och bysvennen som ock stadstjänarne, hvilkas antal 1559 från 2 ökades till 4 äfvensom 1603 från 4 till 6¹⁾. Dessutom hade staden i sin tjänst en arklimestare och några „bysseskyttar“, hvilka troligen också antogos af rådet, liksom fallet torde varit äfven med smeden, tegelslagaren och mästermannen.

Borgmästarna åtnjoto i början af perioden en lön af endast 6 mark penningar, hvilket motsvarade 1 $\frac{1}{2}$ daler. Men redan på 1560-talet synas deras lön hafva ökat till inemot 4 daler, hvilket då motsvarade ungefär 50 mark. 1575 togo de sig emellertid själfva ett tillskott af 2 daler 5 öre, „efter de ingalunda kunde behjälpa sig med mindre för den omak och kostnad de nu hafva, synnerligen så länge fejden står“²⁾. Detta tillskott synes sedan blifvit bestående, ty ifrån 1578 utgick deras aflöning städse med 6 daler, motsvarande 156 mark klippingar. Rådmännen fingo nöjas med 1 daler om året, och då också de 1575 själfmyndigt försökte öka sina inkomster och togo en daler mera, resolverade kammaren i Stockholm „att de härefter ingalunda skola mera bekomma än en daler, som de i gamla tiden bekommit hafva, enär de hade ringa omak och dessutom voro fria för margeld, vakt och vård“³⁾. Stadsskrifvarens lön, som tidigare utgjort 6 daler, fixerades 1578 till 12 och 1601 till 20 daler⁴⁾.

Rådets löner.

Borgmästares och råds hufvuduppgift var att, i enlighet med de förbehåll, under hvilka staden bekommit ofvannämnda privile-

Rådets äligganden.

¹⁾ Bland stadsbetjante nämnas ock 4 kvartersmästare intill 1559. Vaktmästaren nämnes första gången 1573.

²⁾ F. S. A. 5381; 1—3.

³⁾ F. S. A. 5419; 1.

⁴⁾ De öfriga stadsbetjantes löner voro: t. ex. 1542: byfogden 3 $\frac{1}{2}$, skolmästaren 1 $\frac{1}{2}$, 4 kvartersmästare, enhvar $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, mästermannen $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, 2 stadstjänare, enhvar 5 $\frac{1}{2}$ 2 öre; 1558 byfogden 4 $\frac{1}{2}$, bysseskytten 120 $\frac{1}{2}$, skolmästaren 1 $\frac{1}{2}$, brokikaren 5 $\frac{1}{2}$, 5 stadstjänare, enhvar 12 $\frac{1}{2}$, mästerman 4 öre; 1578 stadsfogden 3 daler, 4 stadstjänare, enhvar 1 daler, bysvennen $\frac{1}{2}$ daler, 2 bysseskyttar, den ena 6 $\frac{1}{2}$, den andre 2 daler, vaktmästaren 4 daler, smeden 1 $\frac{1}{2}$ daler, mästermannen $\frac{1}{2}$ daler; 1604 stadsfogden 4 daler, 6 stadstjänare, hvar 1 daler, bysvennen 2 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$, arklimestaren 6 daler, vaktmästaren 6 daler, stadssmeden 10 $\frac{1}{2}$, skarprättaren 2 $\frac{1}{2}$. Stadstjänarne, vaktmästaren och bysvennen fingo dessutom 6 alnar „tvifler“ till kläder, liksom stadsskrifvaren 8 alnar packlakan.

gier och förmåner, ombesörja dess byggande och befastande. Om de försummade något i den vägen väntade dem regeringens missnöje och tadel. Å andra sidan blefvo deras i detta afseende inlagda förtjänster ingalunda obeaktade eller lämnade utan belöning. 1558 anhöll Klas Kristersson af hertig Johan — emedan, såsom han skref, här finnes stort fel med de borgmästare här äro i staden, så att de ej kunna stå alla saker väl före både med stadsens byggning och befastning och annat mer — att „någon god och skicklig man blefve tillsatt, som bättre uppseende med borgarna hafva kunde och komma dem att veta och beflita sig om meniga riksens och deras eget bästa“¹⁾. Han utbad sig vidare att en viss Jöns Månsson måtte förordnas „att taga sig sådant om händer, alldenstund muren och skansen begynner allredo fast luta och falla ut“. Sålunda fingo borgmästare och råd för sin uraktlåtenhet plikta med att ställas under en sorts förmynderskap, ty Jöns Månsson blef i själfva verket stadsstyrelsens chef och uppbar i lön 200 mark, medan borgmästarna hade blott 40 mark.

Tvårtom åter erhöll borgmästaren Bertil Jönsson 1588 „för stor vård och flit, som han hafver om stadsens byggning“ skattefrihet för sina gods äfvensom en läst spannmål af kronan²⁾. Borgmästaren Matts Andersson bekom 1593 Nora gods för att han med allra största allvar må beflita sig om att staden blifver befast och vinnlägga sig om att stadsmurarna måtte bli förbyggda och förbättrade³⁾. Slutligen erhöll borgmästaren Klemet Sigfridsson 1606 frihet från tull, „enär han stor flit använt om befastningens förbyggning, mer än som de män, som före honom vid ämbetet varit hafva“.

Rätterna och
rättskipningen.

Men rådet var ock stadens högsta domstol, hvilken det ålåg att slita borgarnas inbördes tvister. Rättskipningen hvilade för öfrigt ännu helt och hållet på den grund medeltiden lagt. Såsom konungsman närvar vid rättens sammanträden vanligen slotts-befallningsmannen. Någon öfverdomstol, till hvilken man skulle kunnat vädja från rådets utslag, fanns icke, förutom de af konungen stundom förordnade s. k. räfstherrarne, hvilka reste omkring i landet och höllo rättareting. Det hände därför att man i besvärsväg någon gång måste söka fram ända till höga vederbörande i Stockholm. Sålunda klagade t. ex. 1568 Matts Lars-

¹⁾ Klas Kristerssons registratur 18/, 1558.

²⁾ F. S. A. 5596; 51 v.

³⁾ F. S. A. 5669, sista bladet.

son inför riksens råd på rådstugan i Stockholm öfver alla dem, som i nämnden i Viborg suttit, att de frändömt honom hans faders Lars Perssons gård, ett utslag som riksrådet också fann skäligt upphäfva ¹⁾.

Däremot synes staden redan vid denna tid haft en underdomstol. Redan på 1540- och 1550-talen nämnes i Viborg en Mårten Kämnar. Måhända var han dock — i händelse man öfver hufvud får antaga att han bar namn efter sitt yrke — blott och bart något slags kronokassör eller åklagare, hvilka då för tiden plägade kallas kämnärer ²⁾. Säkert är däremot att staden mot slutet af perioden hade tvenne kämnärer, hvilka väl torde böra betraktas såsom underdomare, helst kassörssysslorna då sannolikt ålago stadsfogden ³⁾. Tyvärr föreligga dock inga närmare upplysningar om kämnärsinstitutionens verksamhet från denna tid.

I rätten dömdes för öfrigt fortfarande efter den medeltida stadslagen, stundom ock efter landslagarna. Att mista öronen eller rygghuden för stöld och snatteri, att lösa sin näsa för sedlighetsförbrytelser, att slå sig själf för munnen och gå baklänges ur dörren för lögnaktigt tal och „läppegäll“, — dessa och dylika voro fortfarande de stående juridiska fraserna, som hördes vid rådsbordet, om ock praktiken ej mera torde fullt motsvarat terminologin. Dråp förliktes också fortfarande förmedelst erläggande af mansbot. Sålunda mottog t. ex. herr Simon, skolmästare i Helsingfors, 1574 100 mark i mansbot för sin sal. broder i Viborg. Likaså upptogs 1575 mansbot för sal. Henrik Kostians mord o. s. v. Dock synas dessa penningar numera i allmänhet tilldömda de fattiga i hospitalet ⁴⁾. Att slutligen ej heller skarprättaren saknade arbete finna vi bl. a. däraf, att han 1603 fick afrätta tvenne „rosboiniker“, 1605 „bränna och rätta“ tvenne trollkarlar o. s. v.

¹⁾ Rådstufvurättens prot. 2 o. 5 nov. 1658. Rådstufvurätt skulle enligt 1540-talets ordnans hållas åtminstone en gång hvar åttonde dag.

²⁾ Kämnärerna Henrik Andersson och Lasse Tomasson nämnas åtminstone i räkenskaperna för åren 1600—1603. Se t. ex. F. S. A. 5803; 21.

³⁾ 1560 uppbar Lasse Henriksson, byfogden, saköresmedlen. F. S. A. 5196; 1.

⁴⁾ Så heter det i hospitalsräkenskapen för år 1574: än är upptaget af Simon Skolmästare i Helsingfors, som han hade tagit uti mansbot för sin s. broder — pnr. 100 ~~mk~~. F. S. A. 288; 9 v. Också mansboten efter Henrik Kostian betaltes till hospitalet i två poster om 50 ~~mk~~ hvardera.

Borgerskapet.

Under slottsbefallningsmännens och rådets ledning utvecklade sig det viborska borgerskapet under 1500-talet på ett märkbart sätt. Gustaf Vasas politik, som gick ut på att befria hans folk från allt utländskt förmynderskap, medförde de inhemska nationaliteternas snabbt stigande betydelse inom borgerskapet. Både Gustaf Vasa och Erik XIV, men också Johan III ville främst se det inhemska borgerskapet tilltaga i antal och förmögenhet. Detta skulle ske på tvenne sätt, dels därigenom att förmögne män, landsköpmän och bönder, skulle förmås att nedsätta sig i staden, dels därigenom att de inflyttade utlänningarne skulle tvingas till en fastare bosättning å orten och nationaliseras. Under sistnämnda förbehåll var t. o. m. Gustaf Vasa, som eljest var så rädd för utlänningarne, med om den tyska immigrationen. Denna politik förblef icke utan resultat. Knappt under någon tid af stadens tillvaro hafva de inhemska folkelementen, särskildt det finska, spelat en så stor roll i stadens sociala och ekonomiska lif, som under Vasatiden. Detta framgår nogsamman vid en hastig blick på de olika nationaliteternas utveckling och ställning till hvarandra.

Den tyska nationaliteten.

Det tyska elementet hade, åtminstone i början af perioden, trädt betydligt tillbaka. De tyska borgarnas antal var då för tiden öfverraskande litet i betraktande af den roll de redan under medeltiden spelat i den viborgska handeln. Af namnen — Gentz, Detmer, Schimmelkorn, Löwenborg, von Wern, Mecking — att döma funnos där på 1540-talet högst 5 å 6 tyska borgare i staden. Men det visade sig snart att finnarne och svenskarne ej ännu kunde slå sig ut utan tyskarnas hjälp och man måste till och med inkalla dem, om de ej eljest infunno sig. Deras antal tilltog därför under periodens lopp, men det räckte länge innan de blefvo en fast beståndsdel af det viborgska borgerskapet. 1500-talets tyska borgare voro nämligen i likhet med sina föregångare under medeltiden mer eller mindre flyktiga gäster på orten. Det ser ut som om de äfven, sedan de blifvit borgare, ej kunnat frigöra sig från sin egenskap af hanseatiska handelsgäster. Sedan de en tid bott i Viborg och där tillräckligt riktat sig, försvunno de åter därifrån, efterlämnande på orten hvarken arfvingar till sitt namn eller något varaktigare minne i stadens häfder.

Detta var ett missförhållande, som regeringen sträfvade att aflägsna. Gynnsamt stämd emot den tyska inflyttningen, ville den dock att de inflyttade skulle blifva varaktigt bosatta i sta-

den och införlifvas med dess borgerskap. 1558, då några tyska köpsvenner från Livland ville öfverflytta till Viborg, hälsades de så mycket mer välkomna som de genom sina giftermål voro färdiga att bekräfta „att de ville bli här boende och Sveriges rike hulde och trogne“. En af dem, Jakob Grothusen, hade redan gift sig med borgmästaren Ambrosius Gentz' dotter. En annan, Donatus Deutschman, hade likaså „fäst sig en piga från Viborg“, desslikes en, benämnd Per Vintapper ¹⁾. Jämte dem inflyttade ock en Hans Lakman, hvilken, såsom vi framdeles få se, kom att spela en icke obetydande roll i Viborgs handelshistoria på den tiden. De voro alla „passeligen goda köpmän och väl förmögna“. Klas Kristersson, som då styrde i Viborg, var mycket intresserad af dessa nykomlingar och föreslog till och med att konungen skulle skänka Jakob Grothusen en kronans tomt, „på det sådant måtte locka hit flera sådana till“. Men ej hel-

Per Vintappers och Vit Oldes sigiller.

ler namnen Grothusen, Lakman eller Deutschman blefvo varaktigare i Viborg än Vit Oldes, Löwenborgs och andra tyskars, som på den tiden voro borgare i staden.

För att förmå dessa utlänningar till en varaktigare bosättning å orten, försökte man till en början genom nedsatta tullavgifter gynna särskildt sådana borgare, om hvilka man kunde vänta, att de skulle förbli bofasta i staden. Redan 1552 hade i allmänhet stadgats att den köpman, som ej egde tomt i staden, skulle gifva half tull, medan andra voro fria. Enligt konung Johans ²⁰/₇ 1585 till tullnären i Viborg Henrik Henriksson aflåtna skrifvelse skulle alla borgare, som hade egna hus och gårdar och dem själfva besutto, endast utgöra en fjärdedels tull, medan däremot alla, som „sutto i legehús“ eller hyrde sina hus åt andra, skulle vara underkastade half, samt slutligen alla ogifta

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²¹/₇, 1558.

köpsvenner, såväl inländska som utländska, hel tull ¹⁾). På grund häraf erlade t. ex. den nyssvordne borgaren Tönius Gottman, förut nämnd såsom „gäst“, 1589 half tull, emedan han — såsom speciellt anmärkes — ej hade egen gård, utan „satt i legehus“. Samma var förhållandet med en annan tysk, som just blifvit borgare i staden, Hans Sevenbom. Men äfven detta sätt att genom lindrigare tullafgifter locka utlänningarna till fast bosättning, visade sig föga effektivt. Gottman blef möjligen stamfader för en viborgsk släkt, men Sevenbom försvann snart åter i obekanta öden.

Karl IX försökte därför ett nytt medel, i det han i sina privilegier af 1607 inryckte följande passus: „en hop främmande, som äro holländare, tyskar, skottar eller af andra nationer, de komma hit i riket och sätta sig i städerna och göra deras bor-

Hans Kroells (Cröells) namnteckning och sigill (1601).

gareed och bruka deras handel och vandel likasom invånarne, förkofra sig och slå under sig stora egodelar. Och en part, sedan när de hafva riktat sig så mycket de vele, säga sin borgareed åter upp och draga så af landet och sätta sig uti främmande städer igen och bruka de penningar de här af landet fört hafva.“ För att råda bot på detta missförhållande bestämde konungen nu, att hvar och en, som ville bli borgare, „synnerligen i vår stad Viborg“, skulle, förr än han därtill antoges, utlofva att vilja bli där boendes i alla sina lifsdagar. Ville han ej gå in härpå, skulle han likväl få bli borgare, men vid hans afflyttning därifrån skulle tredjedelen af allt hans lösa bo vara förfallen under staden, som ock egde hembjuda hans hus och tomt till inlösen åt någon besutten borgare.

¹⁾ Dillner: Studier rörande Finlands handel, sid. 58—59 och Viborgs tullränskaper för 1584—1585. Tillägghandl. N:o 55.

Också är det först under periodens sista skede det tyska elementet i Viborg började få en stabilare karaktär — utan att vi dock veta, om detta var en följd af Karl IX:s ofvannämnda

Röttgert Boismans namnteckning och sigill (1601).

förordnande eller möjligen berodde på andra orsaker. Vid den tiden nämnas första gången i stadens historia namn sådana som Saels, Bröijer, Schmidt, König, Cröell, Schmedemann, Lehusen,

Hans Thesleffs namnteckning och sigill (1601).

hvilka i långa tider skulle fortlevva på orten, och sådana som Stråhlman, Boisman och Thesleff, hvilka ända till våra dagar varit bland de mest kända därstädes. Stamfäderna för sistnämnda

Mårten Henrikssons (Fateburs) sigill (1606).

släkter voro: Henrik Stråhlman, „gäst“ redan 1579, senare borgare, Röttgert Boisman, bofast redan 1590, sedan rådman och borgmästare, och Hans Thesleff, utländsk köpsven 1594, senare borgare och rådman.

Äfven släkten Fatebur (Heinricius), hvars stamfader var Mårten Henriksson, nämnd redan 1594 och borgmästare sedan 1599, hänföres af Lagus till det tyska elementet.

Med inflyttningen af ofvannämnda släkter tilltog det tyska elementet starkt i antal mot periodens slut. 1617 funnos i Viborg, oberäknadt de s. k. vederlagssvennerna, hvilka ej hörde till borgerskapet i vanlig mening, 23 tyska namn.

Den svenska
nationaliteten.

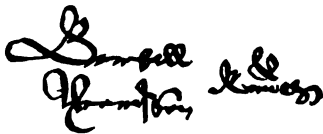
Om det tyska elementet, så fåtaligt representeradt det än var, framstod genom sin förmögenhet och kommersiella duglighet, innehade däremot det svenska vid denna tid onekligen försteget i det kommunala lifvet. I följd af de händelser, som medfört de medeltida förhållandenas undergång, hade det, på grund af sin egenskap att utgöra det inhemska borgerskapets kärna, vunnit spel för så vidt det gällde stadens styrelse och ekonomi. Från dess leder utgingo under perioden de flesta medlemmarna af stadens rådspersonal.

Förgäfves hade den tyskfödde borgmästaren, Ambrosius Gentz, som genom att visligen hålla sig undan vid grefve Hoijas uppror, lyckats tillvinna sig Gustafs förtroende, försökt upprätthålla tyskarnes från medeltiden ärfda försteg äfven i detta afseende, i det han på allt sätt förhindrade det inhemska borgerskapets tillväxt genom dugliga nyborgare och i stället befordrade inflyttningen af allehanda löst folk, som skulle arbeta och träla för tyskarna och säga ja till allt hvad de ville. Det svenska elementet tillväxte trots allt och rekryterades främst genom dessa „hofmän“, som Ambrosius så fruktat, och andra kronans tjänare från slottet, och när Ambrosius blifvit afsatt, förgick det långa tider, innan Viborg åter fick någon borgmästare med tyskt namn. Det var först under periodens sista årtionden den nya tyska inflyttningen började göra sig gällande och äfven blef representerad i stadens råd genom en Herman Bröijer, en Jöran Detmer, en Röttgert Boisman o. a.

År 1558 utgjorde K. M:ts i margeldsregistret upptagna tjänare redan ungefär 13 procent af stadens mantalsförda befolkning och mot slutet af perioden (1604) steg deras antal till 25 procent. Det är visserligen sant, att särdeles bland de lägre till denna kategori hörande personerna funnos många af finsk härkomst, men utan tvifvel var dock flertalet af de förnämligare af svensk eller finsk-svensk börd. Sålänge dessa kronotjänare och „hofmän“ ännu voro i tjänst, hörde de ej i egentlig mening till borgerskapet och deltog ej i dess onera, men denna grupp

bildade dock en stående depot, hvarifrån det inhemska borgerskapet ständigt erhöll nya tillskott. Ur de viborgska skatteregistren kunde hämtas talrika exempel på att personer, som tidigare uppförts under rubriken kronans tjänare, sist och slutligen nämnas såsom borgare eller att åtminstone deras afkomlingar uppgått uti borgerskapet.

Då denna beståndsdel af borgerskapet dessutom tillväxte genom inflyttningar från andra orter, blef den mot periodens slut allt talrikare. Till den hörde släkterna Blöth, Bök, Nylander, Ruuth, m. fl. af de förnämsta i staden. Ehuru det är vanskligt att bedöma nationalitetsförhållandena blott på grund af släktnamn, synnerligen på en tid då mer än 50 procent af invånarne alls ej hade eller åtminstone ej begagnade sådana, må dock nämnas att vid periodens slut funnos omkring 30 svenska släktnamn i Viborg.

Bertil Persson Ruuths namnteckning.

Massan af stadsbefolkningen utgjordes af det finska borgerskapet, som redan under medeltiden varit det talrikaste. Under denna period ökades detsamma ytterligare. Vi hafva redan nämnt huru borgmästaren Gentz befordrade inflyttningen af bönder, husmän och annat löst folk, „som om aftonen icke visste hvad de skulle äta om morgonen“. Af sådana bönder och husmän sades Viborg vara till mer än två tredjedelar besatt. Gustaf Vasa åter, som lifligt intresserade sig för stadens förkofran och främst ville se det inhemska handelsståndet uppblomstra, uppmanade förnögnare bönder, handverkare och skeppare i landsorten att inflytta till staden, dels för att såmedels förhindra deras olaga landthandel, hvaröfver köpmännen ständigt klagade, dels för att tillföra det inhemska borgerskapet friska krafter ¹⁾. I sin ifver

Den finska
nationaliteten.

¹⁾ A. H. VII, 122.

att befolka staden hotade han till och med, då landsboarne ej ville efterkomma hans befallningar, att låta gripa anförarne för de motsträfviga bönderna i Björkö, Itäranta och Seivistö och halsugga dem allesamman ¹⁾. Om ock sådana skrämskott ej synnerligen torde verkat på den finska envisheten, får man dock antaga att mången kapitalstark bondeköpmän, manad af sin egen fördel, inflyttade till staden. Äfven Erik XIV befallde Jakob Henriksson att vidtaga åtgärder därhän, att landsköpmännen måtte blifva boende i städerna, synnerligen Viborg och Helsingfors, emedan han — såsom det hette — ville att samma städer med invånare väl skulle bli försörjde ²⁾. Slutligen drogo under periodens senare skede de stora fästningsarbetena en hel hop landsboar till staden, af hvilka en del stannade där för alltid i egenskap af timmermän och andra arbetare.

Om ock det stora flertalet af det finska borgerskapet utgjordes af fattigt folk, som arbetade för dagen, så höjde sig dock ur dess led flera släkter till en icke ringa social betydelse. Det var en följd af den nya tiden, för hvilken Gustaf Vasas nationella verk banat vägen, att också det finska borgerskapet under denna period kom att intaga en vida bättre ställning än både under medeltiden, då de utländske borgarna hade väldet i staden, och framdeles, då återigen konkurrensen från de inflyttade tyskarnes och deras afkomlingars sida blef alltför öfvermäktig. Af framstående finska släkter från denna tid må nämnas: Talpo och Tapanainen ³⁾, hvilka med de svenska familjerna delade äran af stadens styrelse, Ahvoin och Kostiaiu, hvilkas medlemmar i förmögenhet kunde täfla med de rikaste bland de andra nationaliteterna, Purta och Tolja, hvardera med representanter inom tidens lärdomsstånd o. s. v. Vid periodens slut förekomma i de viborgska skatteregistren öfver 50 finska släktnamn.

Invånarantal.

Sådant var i afseende å sina beståndsdelar det borgerskap, som på 1500-talet lefde i Viborg och fick deltaga i de stora befästningsarbetena och dragas med tidens stora skattebördor. Såsom sådant räknade borgerskapet på 1560-talet, då det var

¹⁾ A. H. VII, 122.

²⁾ A. H. X, 3.

³⁾ Henrik Henriksson Tapanain var borgmästare 1589—1599 och Nils Mårtensson Talpo omkr. 1612. Bland personer med finska namn i stadsstyrelsen under denna tid må för öfrigt nämnas rådmännen Henrik Saikoin och Mikkel Rouhiainen.

som talrikast, omkring 200 medlemmar, hvarjämte stadens invånarantal torde stigit till högst 1,800 å 2,000 personer. Under krigstiderna mot periodens slut gingo dock båda dessa tal ansenligt nedåt. 1617 torde borgarnas antal varit omkring 160 och invånarnas 1,600 å 1,800.

För öfrigt känna vi föga om det kommunala lifvet i staden under denna tid. Att också 1500-talets viborgare haft sina olika sträfvanden och partier, därom gifva dock häfderna dunkla antydningar. Redan 1539 måste Gustaf Vasa skriva till borgmästare och råd, att de „samfällt med Nils Grabbe måtte förhandla inbördes med hvarandra om de brister eder emellan där i staden på färde är“¹⁾. Måhända var den då rådande oenigheten en följd af Ambrosius Gentz' tyskhetssträfvanden, som synas hafva väckt mycken ovilja bland de andra nationaliteterna. Men borgerskapet vågade ock stundom sätta sig upp mot sin närmaste öfverhet, de ofta nog tämligen enväldige slottsbefallningsmännen. Så anmälde Nils Grabbe 1547 hos konungen „om de borgares olydighet där i staden“, i anledning hvaraf konungen bad honom tillbörligen straffa dem „för sådan ohörsamhet“²⁾. Af de förut skildrade händelserna under det ödesdigra året 1599 framgår för öfrigt otvetydigt, att det dåtida borgerskapet var både vaket och energiskt. På olika partiets brytning mot hvarandra berodde väl ytterst de tre stadsstyresmännens afsättning, ty eljes vore det svårt att fatta, huru också Herman Bröijer, som ju varit det segrande partiets främste förkämpe i staden, trots alla sina om hertigens sak inlagda förtjänster, måste vika från sin plats.

Också synes borgerskapet redan haft något slags representation, då det gällde för detsamma att uppträda såsom kår. Då staden skulle aflägga sin trohetsed åt konung Johan III^{5/2} 1569, skedde det å borgerskapets vägnar genom dess fyra „åldermän“, af hvilka hvar och en synes representerat sitt särskilda kvarter³⁾. Såsom betecknande för den finska nationalitetens sociala betydelse må nämnas att af åldermännen trenne voro finnar, nämligen: Henrik Kostian, Matts Karjalain och Henrik Henriks-son Tapanain, hvilken sedermera blef borgmästare. Den fjärde

Borgerskapets
inre strider.

Åldermän.

¹⁾ A. H. VI, 91.

²⁾ A. H. VII, 102.

³⁾ Svenska riksdagsakter. II, sid. 226.

var en Henrik Persson, således också han af inhemsk börd, medan ingen enda tysk vunnit säte och stämma i stadens åldersmanskollegium.

Förmögenhets-
förhållandena.

Hvad slutligen borgerskapets förmögenhet beträffar var den mycket ojämt fördelad. Mot slutet af 1550-talet var tysken Vit Olde stadens rikaste man och betalade 25 daler i margeld. Närmast honom stod en annan tysk, Per Vintapper, med en skatt af 20 mark. Så kommo: Inge Kostian, Hans Persson, hustru Karin i Multiala, Staffan Kanngjutare, Måns i Hinnola, Olof Mattsson, Asmus Dobblare och Lille Kristofer äfvensom Simon Varttinen, hvilka alla betalade mera än 4 mark och således måste haft en efter tidens förhållanden icke alldeles obetydlig förmögenhet. 131 borgare betalade emellan 4 och 1 mark, äfvensom 56 därunder ¹⁾.

Något mer än tio år senare, 1571, innehades de största förmögenheterna af Staffan kanngjutare, hvars egendom uppskattades till 8,580 mark, utgörande mer än tiondedelen af samtliga borgerskapets hela förmögenhet, Tönius Nylander med en förmögenhet af 7,012, Hans Persson med 4,925 och Matts Ahvoin med 2,775 mark. Vit Olde taxerades däremot nu blott för 1,500 mark. Då vid denna taxering borgerskapets sammanlagda egendom uppskattades till ett värde af 82,865 mark, hade medelförmögenheten bort utgöra 400 mark per borgare. Men i själfva verket innehades hälften af hela den uppskattade förmögenheten af 14 storborgare, medan däremot halfva borgerskapet bestod af folk, som ej hade ens 100 mark ²⁾.

Mot slutet af perioden, i början på 1600-talet, voro de största skattdragarna ³⁾: Bertil Persson Ruuth (24 daler), Nils Henriksson, Jöns Mattsson och Mäki Suikki (enhvar 21 daler), Markus Fransson och Tönius Muta (18 daler), Per Andersson och Gregors Klasson (15 daler), Tilman Hober, Olof Wolter, Herman Schmalhorst, Blasius König, Per Mårtensson, Mårten Ihandoin, Bernt Piper, Simon Boisman, Peder Hyvättinen, Lasse Frost, Lasse Sutar (12 daler). 30 borgare betalade lägsta skatten, 3 mark. Till de förmögnaste böra ock räknas Hans Thesleff

¹⁾ Grotenfelt: Suomen kaupasta Vaasa-kuninkaitten aikana; sid 127.

²⁾ Grotenfelt: Suomen kaupasta Vaasa-kuninkaitten aikana, sid. 128 och Kankomieli.

³⁾ Enligt penninghjälpslängden af år 1609.

och Klemet Sigfridsson, ehuru de såsom sittande i rådet ej erlade någon margeld, hvarföre ej heller deras namn förekomma i taxeringslängderna.

Viborgs borgerskap var således, trots all dess klagan öfver sin fattigdom, relativt förmöget, åtminstone i jämförelse med borgerskapet i andra Finlands städer. Att förhållandet var sådant, oakadt upprepade hemsökelse af krig och eldsvådor, berodde främst på näringarnas blomstring. Isynnerhet var det handeln, hvilken nu, liksom under medeltiden, beredde staden dess välmåga.

Näringarna.

Också den viborgska handeln genomgick nu ett öfvergångsstadium. Under medeltiden hade den på få undantag när varit passiv, beroende af hanseaternas förmedling. Viborgarne själfva hade för det mesta inskränkt sig till seglats på Reval eller åtminstone uteslutande hållit sig inom Östersjön. Helst väntade de dock de tyska gästerna i egen hamn. Häraf var följden att största vinsten också tillföll hanseaterna, medan stadens borgerskap gick ur affären med relativt ringa profit. Var där någon borgare, som dref en större handelsrörelse, så var det helt visst någon tysk, som för en tid bosatt sig i staden för att, sedan han riktat sig, åter lämna orten. Viborgarne själfva kommo sällan till den förmögenhet och insikt i handelsfrågor, att de för egen räkning skulle kunnat tillgodogöra sig de förmåner deras stad erbjöd såsom förmedlare emellan östra och västra Europas kommersiella intressen.

Handeln.

Nu skulle det bli annorlunda. Hansans makt var bruten och det inhemska borgerskapet skulle taga handeln i egna händer. Den viborgska handeln skulle förvandlas till aktiv. Viborgarne skulle själfva söka de utländska hamnar, där deras varor stodo dyrast och där de fingo sina förnödenheter billigast. De skulle ej mera lita på hanseaternas förmedling, utan själfva segla utom sundet till „Västersjön“, där sedan nya tidens början världshandeln alltmer koncentrerade sig.

Dess förvandling till aktiv.

Det var Gustaf Vasa, som i dessa liksom i alla andra frågor bauade vägen för en ny utveckling. Han ville „att de Viborgs borgare skulle vänja sig att söka annorstädes med deras köpmanshandel, där de kunde få något lika och skäl för sitt, och icke alltid till Riga och Reval, där deras gods så mycket vanvördadt blifver“¹⁾. Också handeln på Lybeck var, me-

¹⁾ A. H. VII, 172.

nade konungen, fördärfvig, emedan varorna därstädes såsom icke producerade på orten voro dyra, hvaremot de finska varorna underbjödos ¹⁾. Han varnade allvarligen borgarne, „att de skulle se sig väl före med deras handel och så laga att de handla sig och riket till fördel och icke till skada, såsom de och största parten af andra köpmän här uti riket härtilldags alltid gjort hafva“ ²⁾. Seglationen borde, enligt konungens mening, framdeles riktas direkte på Holland, England och andra västliga länder ³⁾ och likaså holländarne förmås att föra sina varor till Viborg, dit ock Stockholms och Gefle borgare, som förut seglat till Reval och Riga, borde fara, så att man helt och hållet skulle slippa det utländska förmynderskapet.

De viborgske borde ock köpa af tyskarna, när de kommo till staden, allt deras gods och betala dem med ryssegods igen. De borde därför äfven själfva ifrån Tyskland, Holland och andra länder — men ingalunda från Reval — för egen räkning införa salt, kläde, ris, koppar, tenn, russin, fikon, honung och andra varor, som ryssarne frågade efter, för att kunna inlösa åt sig de i handeln mest begärliga ryssevarorna. Med få ord: tyskarne skulle ej mer lämnas tillfälle att direkt handla med ryssarne, utan affärerna borde gå genom viborgarnas händer. Viborg skulle i en handvändning förvandlas från en hanseatisk passiv hamn till en själfständig stapelstad, som vore vuxen att förmedla den därigenom gående handeln.

Svårigheterna
därvid.

Men så hastigt gick det dock ej att genomföra en så djupgående förändring, som Gustaf afsåg. Det visade sig nämligen snart, att det från hanseaternas ledning emanciperade viborgska borgerskapet ännu saknade de viktigaste förutsättningarna för en själfständig handel i stort. Det saknade kapital, kredit i utlandet och insikt i handelsfrågor öfver hufvud. Af brist på medel kunde de viborgska köpmännen icke inlösa af ryssarne de varor de skulle behöft för att tillbyta sig de tyska handelsgästernas gods. „E. K. M:s fattiga undersåter, dessa Viborgs borgare, kunna icke“ — skrifver Klas Kristersson — „komma till någon förmögenhet eller blifva förbättrade genom den handel här är, alldenstund de hafva intet att handla med, utan främ-

¹⁾ A. H. II, 188.

²⁾ A. H. VIII, 26.

³⁾ A. H. II, 185.

mande hafva allt borta efter de kunna strax gifva ryssen sin betalning reda om reda i hand¹⁾. Ännu mindre kunde viborgarna skaffa sig något förlag från främmande ort, sedan de ej mer fingo handla i det gamla bekanta Reval. „Icke förmoda de sig heller“ — säger Klas Kristersson vidare — „något till borgens i de tyska städer, efter de äro där alldeles obekanta“²⁾. Också voro de alldeles ovana vid större affärer. „Här äro“ — yttrar samma sagesman — „inga borgare i staden, som någon synnerlig förfarenhet hafver anten till att räkna eller umgås med den ryssehandeln, utan allenast de tyska köpsvennerna“³⁾. Och skulle de sist och slutligen haft något gods att föra till Tyskland eller Holland för att där på själfva produktionsorterna utbytas mot varor ur första hand, så saknade de skepp, som kunnat användas på så långa färder. Ty med sina gamla skutor kommo de ej längre än till Reval, och att där frakta tyska skepp för resan västerut ställde sig både dyrt och obekvämt. Det var således tydligt att borgarna — trots alla försök att bringa handeln i deras händer — alls ej mäktade konkurrera med tyskarne, utan måste — såsom Klas Kristersson klagar — fortfarande „gå och se på huru de främmande handlade“.

Under sådana förhållanden måste Gustaf, ehuru motvilligt, tillåta några afsteg från det beslutna programmet. Han måste tidsals tillstämja borgarne, som bittert klagade att de gingo alldeles under, om de ej fingo handla på Reval, rättighet att segla dit: 1549 skulle de få föra till Reval sina lakeblandade gäddor och annat hvad de kunde åstadkomma, ehuru — menade konungen — den revalska handeln nog ej skulle gagna dem så mycket som de tro⁴⁾; 1550 skulle de, som ej hafva råd att segla längre, få fara till Reval eller Riga, dock så att de ej „slumbra därhädan alla tillhoppa, sig till ingen ringa skada, såsom alltid ske plägar“, utan med ett skepp i sänder och helst på tider då holländarne äro där⁵⁾; 1555 ansåg konungen ock att dem kunde unnas fri seglats, om man blott visste att de handlade förnuftigt och icke sig och riket till fördärf⁶⁾; 1558

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²²/₆ 1559.

²⁾ l. c.

³⁾ Klas Kristerssons registratur ¹⁷/₁₀ 1558.

⁴⁾ A. H. VII, 148.

⁵⁾ A. H. VII, 172.

⁶⁾ A. H. VIII, 103.

och 1559 fingo de, på Klas Kristerssons inrådan, åter segla till Reval, emedan de där kunde bekomma något till borgens och sålunda komma sig före i handeln med ryssarne o. s. v.

Likaså måste Gustaf tillåta tyskarne och holländarne, som af brist på afnämare hotade att segla sin kos och aldrig mera komma till Viborg, att handla direkte med ryssarne. De skulle dock därför betala tull, „efter vi efterlåte dem en sådan svår handel i vårt rike“¹⁾. När det sedan bestämts en gemensam taxa för tyskarne och de svenske, hvarefter de skulle sälja sina varor, gjordes därvid det undantag, att tyskarne dock skulle få handla fritt med allt sådant gods, som de inhemske ej hade att föra i handeln, såsom mässing, tenn, kryddor, sidenvaror o. s. v.²⁾ — ja tidtals måste handeln t. o. m. gifvas alldeles fri, så att enhvar fick handla som han ville och behagade. Så var man nära att komma tillbaka till de medeltida förhållandena igen.

Grundläggning af Helsingfors.

Men å andra sidan var Gustaf Vasa icke den man, som ryggade tillbaka för de första svårigheterna. Han ville till det yttersta hålla på sitt system, och de eftergifter han gjorde voro blott undantagsåtgärder för tillfället. Då Viborg, i anseende till borgarnes fattigdom och ringa förmåga, ej lofvade att blifva hvad Gustaf ville och då därjämte holländarne och tyskarne klagade öfver den „onda farleden“ till den fjärran belägna orten och därför hellre seglade till Reval, tvingande svenskarne och finnarne att fortfarande uppsöka dem där, fattade Gustaf planen att på finska sidan midt emot Reval grundlägga en ny stad för den ryska handeln, dit utlänningarne skulle hafva lika lätt att komma som till Reval. Så grundlades Helsingfors. Dit skulle nu ryssarne förmås att komma med sina varor eller, om de sålde dem i Viborg, skulle viborgarne föra dem till Helsingfors och handla där med utlänningarne i stället för i Reval. Dit skulle ock de svenska köpmännen segla med alla de varor, som kunde gagna holländarne och ryssarne. Så trodde nu konungen att viborgarne skulle komma sig „till någon yttermera bättre näring och bärning, än de nu hafva med den revalska segelatie“, som han ville hafva helt och hållet aflagd. Men viborgarne synas icke själfva med så alldeles blida ögon betraktat den nya grannens tillkomst. De ville alls ej tillstödja helsingforsarne

1) A. H. IX, 99.

2) Klas Kristerssons registratur 2/, 1559.

att i Viborg handla med ryssarne, utan „ville hägna allt under sig, oakadt de icke hade råd till att lösa eller betala ryssarne halfparten af det gods dit kommer“. Konungen måste förständigiga borgarne om, att helsingforsarne hade samma rätt att handla med ryssarne i Viborg, som viborgarne att handla med holländarne i Helsingfors ¹⁾).

Konungen fann då på en annan utväg att förebygga den viborgska handelns återfall i hanseaternas händer. „Efter våra undersåtar i Viborg ej ha den förmögenhet, att de sådana dråpeliga varor själfva köpa och förlossa kunna, utan oss är vetande, att tyskar och främmande hafva i förliden sommar drifvit där en stor handel med förbemälde ryssar, så såge vi fast hellre att våra egna undersåtar samma profit och fördel hade“, skref den bekymrade konungen 1558, och han sammankallade köpstads-männen i Sverige till samlingsmarknaden i Strängnäs för att med dem rådslå om den viborgska handeln. Man beslöt där att de svenska köpmännen från Stockholm och andra städer skulle segla till Viborg, för att icke tyskarne ensamma skulle bli herrar öfver handeln därstädes. Till Viborg skulle sålunda segla: från Stockholm 10, från hvarje af städerna Gefle, Elfsborg, Öregrund och Norrköping 3, likaså från Söderköping, Västerås, Arboga och Köping 2, samt slutligen från Nyköping och Västervik 1 skepp från hvardera, eller inalles 32 skepp ²⁾). Därjämte beslöts att svenskarne och tyskarne i Viborg, hvardera för sig, skulle utse tvenne personer att sätta ett bestämdt pris på alla varor, så att tyskarne ej genom allt för låga pris finge draga handeln till sig.

Men också dessa åtgärder voro till föga gagn. Ty svenskarne voro själfva föga bättre bevandrade i handeln än viborgarne. Några Stockholms- och Norrköpingsboar seglade väl öfver till Viborg, men Klas Kristersson karakteriserade dem, på få undantag när, såsom „en hop unga och oförståndiga drängar, som föga förstå sig på den handel här faller, hafva ock heller intet synnerligt gods att medföra“ ³⁾). Själfva visade svenskarne ej heller på längden någon synnerlig lust att fortsätta med sina viborgsfärder, ty de klagade att Viborgs våg var så mycket styfvare

Införandet af
tullen.

¹⁾ A. H. VIII, 86. Gustaf till Måns Nilsson ^{9/11} 1554.

²⁾ P. J. Bergius: Om Stockholm för 200 år sedan, sid. 16 och ff.

³⁾ Klas Kristerssons registratur ^{22/6} 1559.

än den stockholmska att de förlorade 5 skålpund på hvar skeppund.

Klas Kristers-
sons handels-
politik.

Då nu således intet tycktes hjälpa, tog sig Klas Kristersson saken an och började alltmer oberoende af konungens befallningar ordna handelsförhållandena efter eget hufvud. Han ansåg att man säkrast skulle nå målet, om några förmögna och driftiga tyska köpmän, som voro kända och hade kredit i utlandet, kunde förmås att slå sig ned som borgare i staden, så att det inhemska borgerskapet genom deras exempel småningom skulle bibringas erfarenhet och insikter i handelns rätta bedrivande. Konungen, ehuru han eljes ej var mycket intresserad af främlingar, gick dock gärna in härpå, med villkor att dessa tyskar verkligen skulle uppgå i det inhemska borgerskapet. Så inflyttade — såsom redan nämnts — Hans Lakman, Jakob Grot-
husen, Donatus Deutschman och Per Vintapper, alla driftiga köpmän och förmögne män. Samtidigt synas ock Vit Olde och Klas Makeprang hafva nedsatt sig på orten.

Främlingarnas
viborgarnes
lärare.

Af dessa blef Hans Lakman en verklig läromästare för den tidens viborgare. Han hade redan förut i 9 eller 10 år såsom gäst handlat i Viborg och — såsom Klas Kristersson uttryckte sig — „gjort K. M:s folk och undersåter allt godt, undervisande dem på all handel till det bästa och ingenting haft förborgadt“ ¹⁾. Nu åtog sig han och Klas Makeprang, också en tysk immigrant, att lära några unga män i Viborg handeln, på villkor att att de till ersättning för sitt besvär finge åtnjuta tullfrihet för sitt gods. Hvardera utfäste sig att taga tvenne unga män till sig i lära och lofvade äfven tillhandagå andra stadens köpmän med goda råd. Men i synnerhet synes Lakman — såsom sagdt — varit ett faktotum i staden i alla handelsfrågor. Minnet af denna tid, då alla viborgska köpmän hade en enda gemensam rådgifvare i alla deras affärer, synes fortlefvat länge på orten och torde ännu 1778 föresväfvat den viborgska „patrioten“, då han talade om en märkelig epok i stadens historia, „da alle unsre Negocianten zusammen hatten nur einen Buchhalter, für Wiborg ein wichtigerer Mann, als der Churfürst von Trier für Gallien und das Königreich Arelat“ ²⁾.

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²¹/₂, 1558.

²⁾ St. Peterburgsches Journal 1778. Wiborgs alte und neue Manier.

Ännu en tredje främling, som icke ens var borgare, ville Klas Kristersson engagera som borgerskapets lärare, nämligen Jakob Horn, en mycket habil, men såsom det synes tämmeligen opålitlig affärsman, „hvilken kunde undervisa de svenska både om den tyska och den ryska handeln“. Konungen borde blott från sin räknekammare sända några unga män till Viborg för att där undervisas af förbemälde tyskar, eller ock sända några sådana direkte till Novgorod för att lära sig ryska språket och på ort och ställe studera den ryska handeln, så vore — menade Klas Kristersson — ändamålet snart vunnet¹⁾. Ja — för att få den nya västvartsseglationen i gång, ombestyrde Klas Kristersson åt några holländare, som önskade blifva lotsade genom Finska viken, kostnadsfritt styrmän från Viborg, med villkor att skepparne skulle undervisa dem på leden genom Sundet och Nordsjön till Holland²⁾.

Dessa Klas Kristerssons åtgärder synas hafva ledt till ett godt resultat. Tack vare denne om Viborgs kommersiella utveckling så högt förtjänte ståthållare fick staden en visserligen till sin härkomst utländsk, men likväl i det inhemska borgerskapet införlifvad kärntrupp af framstående köpmän, som kunde upptaga konkurrensen med hanseaterna; tack vare honom öppnades ock för det inhemska borgerskapet tillfälle till den praktiska utbildning, som ensam gjorde det möjligt för detsamma att höja sig till ett oberoende och själfständigt köpmannastånd. Ehuru Gustaf icke alltid rätt kunde lida Klas Kristersson, hvilken han tillvitade för mycken eftergifvenhet för utlänningarne, måste vi dock erkänna, att denne höfdings kloka politik, mer än alla konungens påbud och befallningar, var egnad att göra Viborg till det, som konungen åsyftade, nämligen till en oberoende stapelstad.

Naturligtvis förgick det dock ännu en lång tid, innan omdaningen kunde sägas hafva blifvit fullständigt genomförd; Viborgs tyska handelsmän visade ännu föga håg att låta sig fullt naturaliseras uti det aflägsna samhället, de svenska och finska köpmännen kunde ej i en hast samla den förmögenhet och erfarenhet att de ensamma mäktat behärska situationen; de tyska köp-

¹⁾ Klas Kristerssons registratur 17/10 1558 och febr. 1559 (odat). Äfven en Hans Bryggman, en utlänning, som råkat i fängelse i Viborg men som förstod sig på handeln med ryssarne, rekommenderade Klas Kristersson att frigifvas och sedan användas i konungens tjänst i stället för Horn.

²⁾ Klas Kristerssons registratur 4/1 1559.

svennerna eller handelsgästerna kommo därför hela perioden igenom att spela en stor roll i den viborgska handeln, som ännu i mångt och mycket bar en viss medeltida prägel.

Men redan mängden af de svenska och finska borgare, som på 1560-talet nämnas bland de förmögaste i staden, visar att en ny tid randats för dess handel. Mot slutet af perioden antog också — såsom vi redan framhållit — det tyska köpmannaståndet i staden en stabilare karaktär, hvaraf framgår att Viborg redan höjt sig till en stapelstad, där det lönade sig att arbeta för framtiden.

Handelsvägarna.

Stadens ypperliga läge såsom centralpunkt för handeln gjorde sig fortfarande gällande. Den gamla farleden längs Vuoksen beagnades ännu, om ock mindre än under medeltiden. Måns Nilsson lät ännu på sin tid vanligen ledsaga rysseköpmännen denna väg genom Koukkallio och Vatikivi strömmar ned till Viborg ¹⁾. Under livländskt-ryska kriget, år 1559, förde några ryssar, som ej vågade resa Nevavägen hem, sina varor från Viborg landvägen till Mola, „där deras gods sedan kom till båts och fördes till Kexholm“. Ännu sommaren 1601 sades några rysselodjor hafva kommit till Kexholm med varor, destinerade till Viborg, dit de sannolikt skulle transporteras med båt längs Vuoksen. Dock började denna handelsväg så småningom förlora i betydelse, sedan lugnare förhållanden inträdt på Nevan. Också forsarna blefvo med tiden allt svårare att passera. 1588 föringos både folk och båtar i Tiurinkoski, när de skulle forsla kronans proviant från Viborg till Kexholm ²⁾. Därför kommo ock ryssarne numera, sedan hansan ej längre spärrade vägen för dem, helst med lodjor längs Nevan eller ock vintertiden med slädar „öfver land“, ofta 20 å 30 i en karavan.

En annan urgammal handelsväg var den, som från Viborg längs Juustila å ledde upp till Saima, förbindande nämnda stad med Karelen och Savolaks varurika bygder. Vi hafva redan nämnt huru Erik Turesson Bielke mot medeltidens slut fattade planen att genom en kanal förbinda Finska viken med Saimavattnen ³⁾. Nu, sedan handeln fotats på inhemsk grund,

¹⁾ Teitts klagomålsregister.

²⁾ F. S. A. 5609; 25.

³⁾ Erik Turessons kanal, som kallades „vanha kaivanto“, vidtog vid Lauritsala och skulle sträcka sig mot Tokkomyly och därifrån genom en mosse till Juustila å. F. A. T. 1853 nr:is 116—118. Dess spår utplånades genom Saima kanal.

blef denna handelsväg alltmer stadens förnämsta guldåder. Längs den infördes inlandets värderika produkter, som de viborgske köpmännen sedan med stor vinst förtrytrade åt utlänningen. I anseende till denna handelsvägs stora betydelse var det ock under denna tid fråga om kanaliserandet af densamma. Redan Gustaf Vasa, skarpsynt i allt, synes kort före sin död egnat denna viktiga kommunikationsfråga sin uppmärksamhet. 1560 utanordnades från slottet dagsverken „till Lappvesi gräfning“¹⁾, ett arbete, hvarmed måhända afsågs återupptagandet af Erik Turessons afstannade verk. Med konungens bortgång synas dock planerna åter hafva graflagts. Men Karl IX, i så mycket sin store faders efterföljare, upptog ånyo frågan på dagordningen. 1607—1608 ledde å kronans vägnar Bengt Söfringsson Juusten och hans broder borgmästaren i Viborg, Klemet Sigfridsson, kanalarbetet emellan Lappvesi och Juustila å, hvilket dock äfven denna gång — troligen af brist på medel — afstannade, förrän man kommit till något resultat²⁾. Viborgarne fingo sålunda fortfarande ridande färdas upp till Lappvesi marknad och om vintern med slädar forsla sina varor ned till staden.

Men ju svårare det blef att under de förändrade förhållandena komma till rätta med de gamla flodlederna och ridvägarna, dess mera började man egna uppmärksamhet åt nya landsvägars anläggande. Arvid Tönnesson Vildeman synes såsom viborgsk ståthållare till fullo insett den nya tidens behof i detta afseende. Det heter uttryckligen att under hans tid kommunikationerna i länet först begynte förbättras³⁾. Då ombyggdes ock „stenbron“, hvilken ett häftigt flödvatten förstört, bortförande i sina vågor själfva Arvid Tönnessons stallmästare. Viborg förblef sålunda, tack vare de nya landsvägar, som då öppnades, och de nya broar, som då byggdes, fortfarande centralpunkten för östra Finlands rörelse och trafik. De förbättrade kommunikationerna i förening med den inhemska handelns stigande betydelse bidrogo helt säkert att göra Viborg mera lockande för utlänningen än det varit förut.

¹⁾ Slottsräkenskaperna för 1560. F. S. A. 5197.

²⁾ Karl IX:s kanalänläggning låg 2 kilom. österut från Vanha kaivanto och kallas af folket Pontuksen kaivanto. Vexionius säger om bemälda kanalarbete: et successisset, cum diminuatione tamen aquarum ad Kexholm. F. A. T. 1853. nr:is 116—118.

³⁾ Stranda härads och Viborgs sockens tingsprotokoll för $\frac{2}{3}$ och $\frac{1}{3}$, 1661. — I Arved Tönnesons tid, när vägarna här i länet begynte till något förbättras.

Handelns ut-
veckling.

Vi skola här emellertid närmare redogöra för den viborgska handelns utveckling under den nu i fråga varande perioden.

Det stod vid ingången af nya tiden onekligen sämre till med affärerna i Viborg än under medeltiden. Tyskarne, som förut varit så talrikt representerade inom stadens köpmansstånd och öfverhufvud gifvit detsamma dess betydelse, synas efter grefve Hoiijas fall hafva dragit sig undan för den nationella politikens angrepp. Ryssarne, som förut kommit till Viborg, medförande vax, talg, tran, bärnfisk, hampa, lin och annat, foro nu, då de ej vidare därstädes funno afnämare för sina varor, till Narva och Reval. Också svenskarne, som förut seglat till Viborg med koppar och hudar, drogo till nämnda städer ryssarne till mötes. „Så är nu den handel, som före ryska kriget var här i Eders nådes stad Viborg, i Narva, Nyen och Reval, och borgarne hafva icke därefter kunnat så förkofra sig att de skulle kunna underhålla en sådan handel“ heter det i en borgerskapets skrifvelse af år 1542 ¹⁾. Förgäfves hade ock i 1545 års ordinans inryckts särskilda bestämningar, afsedda att höja handeln ur dess lägervall — såsom att ingen borgare, som ej egde köpmansvaror till ett värde af minst 100 mark, skulle få idka handel, att särskilda köpmän, åtta till antalet, förordnades, hvilka skulle „hålla klädeshandeln uppe“, att köpmännen skulle få behålla fjärde penningen till vinst på alla de varor — salt, spannmål, koppar- och tennvaror — som de försälde; — trots allt ville dock handeln icke uppnå någon nämnvärd liflighet ²⁾.

Måhända bidrog till handelns förfall också Nils Grabbes mindre vänliga stämning mot ryssarne. Dock blef det ej heller mycket bättre under Måns Nilsson, som var mycket intresserad af den ryska handeln. Ännu 1551 stod den viborgska handeln i hufvudsak på medeltida fot. Den inskränkte sig så godt som uteslutande till Reval, och under kriget mot Ryssland 1555—56 låg naturligtvis all handel nere.

Men sedan blef Klas Kristersson, som med all makt ville fästa handeln vid Viborg, ståthållare och förverkligandet af hans planer underlättades väsentligt genom det samtidigt utbrutna kriget emellan Tyska orden och Ryssland, hvarigenom Nevan och de livländska hamnarna blefvo stängda för ryssarna. Åren 1558 och 1559 äro med afseende å handelsrörelsens liflighet och om-

De stora hand-
delsåren 1558
och 1559.

¹⁾ Grotenfelt: Suomen kaupasta Vaasa-kuninkaitten aikana, sid. 98.

²⁾ A. H. I, 165.

fattning sannolikt enastående i Viborgs handelshistoria. Klas Kristersson utsände fartyg, som skyddade de ryska lodjorna på deras färd från Narva och Nevan till Viborg och han lät äfven följa de tyska skeppen förbi Helsingfors ut till sjös. Detta bidrog i hög grad att locka främlingarna till staden.

Redan 1558 hade tillströmningen i Viborg varit mycket stor. Det vimlade i staden af holländare, danskar och tyskar från Hamburg, Lybeck, Wismar, Rostock, Stralsund och andra städer. Därjämte hade ryssar från Moskva och Novgorod infunnit sig i så stort antal, att de tycktes öfversvämma hela staden. Ryktet visste berätta att de voro 6 å 8,000 personer starka, väl utrustade med värjor och andra vapen. Då konungen hörde detta, blef han alldeles förskräckt och befallde Klas Kristersson att fordorsammast affärda en del af dem till Stockholm, Åbo, Helsingfors och andra städer. Men ryssarne, som för väl insågo att svenskarne icke hade några varor att byta emot deras, svarede att de ingalunda ville „draga därhådan allenast efter en hop harskinn och intet annat godt“¹⁾. Klas Kristersson lugnade emellertid konungen med underrättelsen att ryssarne alldrig varit samtidigt mera än 400 man starka och att de ej heller hade några värjor eller rustningar med sig, utan endast några gamla rör på deras lodjor. Endast de allra förnämsta köpmännen stoltserade med sablar och flitsbogor. „Någon fara är ej af dem“ skref Klas Kristersson, „allenast munnen bruka de flux, som förr. En part af den gemena hopen hade ock låtit sig höra med några undflödiga ord, strax de blefvo druckne, som sker af brännvin och annat sådant“, men därpå — menade Horn — behöfde man föga akta²⁾.

Det som mera bekymrade Horn, synes varit att hans viborgare ej kunde profitera af handeln såsom de bort. „Dock vill ingen af dessa våra borgare handla med ryssarne, utan dessa måtte gå till att borga deras varor främmande och tyska köpsvenner i handen“³⁾. Af utförseln, hvars totalvärde uppgick till den ansenliga summan af 451,000 mark, föll endast femtedelen, 90,500 mark, på borgarnas anpart och, då någon viborgare på sin höjd kunde drifva upp sin import till ett par tusen marks

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²³/₆, 1558.

²⁾ Klas Kristerssons registratur ¹⁸/₇, 1558, ¹¹/₆, 1558.

³⁾ l. c. ²³/₆, 1558.

värde, införde de flesta tyska gästerna varor för lika många tiotusental mark.

Men om det 1558 varit lif och rörelse i Viborg, blef sådant i ännu högre grad fallet följande år. Redan tidigt i maj inkommo en mängd skepp från Danzig, Lybeck, Hamburg, Köpenhamn och Holland, och dagligen väntades flera, som de redan ankomne sade vara på vägen. Slutligen inseglade om sommaren i stadens hamn en hel hanseatisk „flotta“, kommande från Lybeck, måhända första och enda gången Viborg besökts af en sådan. Inalles ankrade under året 100 skepp uti hamnen, och inemot 90 köpmän från Lybeck och andra tyska städer — oberäknadt holländare och dem af andra nationer — voro stadde i staden. Flere stannade där öfver vintern för att drifva grosshandel med ryssarne. På en enda dag, den 7 juni, anlände icke mindre än 86 rysselodjor. Återigen blef konungen ängslig. Horn måste upprepade gånger försäkra honom att ingen fara var på färde. Krigsfolk och galejor behöfde alls ej sändas till Viborg, ty Horn hade sina jakter liggande ute på strömmen med deras fulla krigsrustning och stark vakt både natt och dag, så att de främmande intet obestånd kunde komma åstad.

Importens värde steg — oberäknadt ryssarnas införsel — detta år till den kolossala summan af inemot 600,000 mark ¹⁾. Ensamta saltinförseln uppgick till 46,389 tunnor och 6,000 stycken tyger infördes utom lika många tusen alnar. Främlingarnes mängd var så stor att slutligen t. o. m. Horn var betänkt på att för deras, såväl tyskarnes som ryssarnes, räkning uppföra tvenne väldiga „gästhof“ på Siikaniemi eller i Pantsarlaks, för att hindra stadens öfversvämmande af utlänningarna. Det är sannerligen troligt att Viborg aldrig förr eller senare — relativt taget — sett någonting så storartadt i handelsväg som detta år.

Gustaf Vasas
misanöje med
den viborgska
handeln.

Men den som ej var nöjd med dessa lysande handelsförhållanden, var konungen, ty de kullkastade alla hans älsklingsplaner beträffande den inhemska handelns höjande. Det var ju otänkbart att svenskarne — för att nu icke tala endast om viborgarne — skulle mäktat behärska en så gigantisk rörelse och bringa den i sina händer. På Strängnäsmarknaden hade väl beslutits att en bestämd taxa skulle sättas på alla varor, så att tyskarne ej ge-

¹⁾ 600,000 ~~mk~~ = 5 1/2 å 6 miljoner mark i våra dagar.

nom alltför billiga priser skulle kunna öfverflygla de inhemske. Men så snart ryssarne „kommo under vädret“ med detta arrangemang, satte de å sin sida prisen på sina varor så högt, att hvarken de svenske eller de tyske kunde komma i handel med dem. „Rop och öfverlopp“ ökades dag för dag mer och mer både af svenskar, tyskar och ryssar och andra främmande. Tyskarne bådo enständigt att handeln måtte „slås lös igen, så att hvar finge bruka sitt bästa“. De kunde ej ligga i Viborg i veckotal och vänta tills ryssarne behagade slå ned prisen. „Ty ryssen är så tredsk, att han kan väl så länge ligga här vid vatten och bröd och hålla sitt gods, som tysken“. Följden var att Klas Kristersson, i samråd med gränskommissarierna, som då voro i Viborg, gaf handeln fri om sommaren 1559 ¹⁾.

Gustaf ville då åtminstone genom en hög tull, 5 mark å hvarje 100 marks värde, hålla sig skadeslös för utlänningarnes handel. Detta blef en ny stöttesten. Förut hade hanseater och holländare varit tullfria, och skreko nu öfverlyjdt öfver detta nya onus. Tyskarne hotade skrifva till sina „faktorer och matschoper“ i Tyskland att de intet mera gods skola skeppa hit för tullens skull. Holländarne åter sade, att där som de hade vetat att här icke varit en fri handel för dem, då hade de intet kommit hit, utan väl funnit deras kosa annorstädes. De lågo mer än 8 dagar i hamnen, icke viljandes slå deras luckor upp eller lossa, utan bådo få fara sin kos hädan igen ²⁾. Klas Kristersson måste tillsvidare medgifva en nedsättning till 3 mark på tullen, hvarjämte han lofvade holländarne fullständig tullfrihet, i händelse de blott handlade med Viborgs borgare och ej med ryssarne. Han lade sig ock hos konungen ut för de främmande, framhållande att de i annan händelse skulle lämna Viborg åt sitt öde och vända sig till Narva, dit ryssarne lockade dem med löfte om tullfrihet.

Nu var konungens tålmod slut. Han trodde sig redan länge hafva märkt, „att den handeln där i Viborg kommer föga oss eller våra undersåtar till godo utan tyskarne och ryssarne“. Vi hafva — hade han redan en gång skrifvit — platt intet gagn, utan mera farlighet och besvärning af förenämnda handel, om där ingen tull utgöras skulle. Då Klas Kristersson nu ytter-

¹⁾ Klas Kristerssons registratur $\frac{2}{8}$ 1559 och $\frac{7}{8}$ 1559.

²⁾ Klas Kristerssons registratur $\frac{10}{8}$ 1559.

ligare lade sig ut för köpmännen, blef konungen helt vred. Förut — menade han — var vinsten af den viborgska handeln några hundratusen mark om året, men nu hade de svenske därpå några hundratusentals marks skada, såsom syn går för sägen, så att alla våra svenska varor ligga här nu i skarnet och gälla platt intet. Då Horn skickat till konungen 30 ungerska gyllen, som ryssarne gifvit i ersättning för det skydd deras lodjor åtnjutit af de svenska skeppen, tyckte konungen det vara alldeles för litet och menade att Horn lika gärna kunnat skicka honom en rödlök som dessa fattiga 30 gyllen, och han varnade honom att ej så köpa den ryska tvål, att ögonen därmed blifva uttvättade ¹⁾. Konungens orubbliga åsikt var att hela den viborgska handeln, sådan den nu gestaltat sig, alls ej gagnade riket, „utan det skarn, som de utländske lämna efter sig, det blifver de svenskes fördel, så att de kunna göda sina åkrar därmed“.

Därjämte hade fruktan för främlingarne nästan öfvergått till en fix idé hos den gamle konungen. Han föreställde sig att de främmande, tyskar och ryssar, när de ej fingo sin vilja fram beträffande tullen, skulle slå sig tillsammans och taga af honom både slott och stad, innan man visste ordet af. Där är en ond köpslagan i Viborg, skref han engång, ryssarne råda därstädes nästan lika mycket som Klas Kristersson. Då han ej mer litade på Horn, sände han Jakob Henriksson till Viborg och bad honom draga dit både krigsfolk och galejor och befästa stad och slott, „till dess vi kunna bekomma den tull af de främmande, som dem pålagd är“. Ville de ej betala tullen, finge de handla hvar de ville, antingen i Tyskland eller Ryssland. Till Horn skref han såsom sitt ultimatum i tullfrågan: „Om de främmande pocka och hota att fara till Narva, så säg dem att de må draga hvar de vilja. Och som vi förmoda att moskoviten gärna vill draga denna handel, hvaraf vi ingen profit hafva, till Narva, så kunna vi ock lida att han därhän lagd varder. Gud gifve att han allaredan där vore, att vi sådan dråpelig stor skada, som denna handel hafver haft med sig, kunna blifva förutan“ ²⁾.

Horns afgång.

Klas Kristersson ursäktade sig hos konungen, som tagit så illa upp hans åtgärder beträffande tullen. Han hade ej kunnat annat förstå än att det varit konungens mening, att handeln i Viborg skulle blifva af längre varaktighet. Han hade gjort allt

¹⁾ A. H. IX, 106.

²⁾ l. c.

i bästa mening, men då det nu var konungens vilja att det skulle bli annorlunda, ville han ej förvägra de främmande pass, hvarthän de än ville ¹⁾. Kort därpå skildes Horn från ståthållarskapet och blef 1561 ståthållare i Reval, som genom hans åtgärd bragtes under svenskt välde. Så var det slut med den lysande epok den viborgska handeln under ett par år genomgått. Handeln drog sig bort till Reval och Narva.

Dessa tvenne år, hvilkas händelser vi nu skildrat, utgöra onekligen en af de intressantaste epokerna i Viborgs handels-historia och hafva väl förtjänat den något vidlyftigare behandling vi egnat desamma. De äro det så mycket mera, som under dem ännu en gång gjorde sig gällande de förhållanden, hvilka kännetecknat den medeltida handeln. Likasom så ofta förut var Viborg äfven nu, i anledning af Livlands krig med Ryssland, medelpunkten för hela den nordiska handeln. Och likasom förr bar denna handel äfven nu en så att säga momentan och tillfällig karaktär, i det att den ej stod i någon relation till de vanliga förhållandena. 1559 importerades varor för inemot 600,000 mark, 1560 endast för 20,000, och 1561 uppbars ingen tull i Viborg, emedan där ingen handel var.

Hvad voro ock dessa tyskar, Makeprang, Olde, Deutschman, Lakman, Grothusen m. fl., som nedsatte sig i staden, annat än gengångare af medeltidens „ranefarer van Wiborch“? Också drabbade dem deras landsmäns hat och ovilja för deras öfverflyttning. Deras gods konfiskerades i Reval, och Makeprang blef en gång hållen fängslig i sitt härbärke i Lybeck för det han handlade i Viborg ²⁾. Och likasom under medeltiden utrustade också nu Reval kryssare och fribrytare, hvilka skulle uppsnappa alla skepp, som seglade till Viborg. Dessa togo en gång i Björkö hamn fyra ryska lodjor, de jagade en gång ett hamburgskt skepp, som dock hann undan, emedan det var „bättre besegladt“, de visiterade till och med ett svenskt fartyg och vände upp och ned på hela dess last, de beröfvade viborgarne varor till ett värde af inalles öfver 40,000 mark ³⁾. Lika litet som de medeltida slottsherrarne låtit sådant passera ostraffadt, lika litet gjorde Klas Kristersson

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²⁴/₁₀ 1559.

²⁾ Klas Kristerssons registratur. ¹³/₁₀ 1558, ⁹/₁₀ 1559, ³/₁₀ 1558 och flercstädes.

³⁾ Om de revalska fribrytarnes bragder, se bl. a.: Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Bd IV. von C. Schirren, sid. 216—220. Klas Kristersson till Reval ²⁹/₁₀ 1560.

det. Han sände ut sina jakter, lät gripa „sjötjufvarne“ och kastade dem i fängelse.

Och sist och slutligen förljöds där ock samma klagan från de livländske städernas sida öfver lybeckare och andra hanseater för det de genom sin seglats på Viborg stärkte kristenhetens fiender ¹⁾. Ännu en gång förklarade hanseaterna i Lybeck att, då andra nationer, holländare, fransmän, engelsmän och andra, segla på Viborg, så kunna icke heller de afstå från sin handel därstädes ²⁾, och själfva den tysk-romerska kejsaren, till hvilken Reval vädjat, förklarade att handeln på Viborg under sådana förhållanden icke kunde förmenas hansestäderna.

Handelns nya
riktning.

Men trots all denna likhet med de medeltida förhållandena, framträder där äfven någonting nytt som utvisade ett framsteg för Viborg. Sådant var först och främst regeringens allvarliga sträfvan att höja de inhemska borgarne till aktivt deltagande i den världshandel, som drog genom deras stad. Om ock resultatet icke motsvarade Gustafs förväntningar, så finna vi dock att — för att icke tala om tysken Vit Olde, som i afseende å sin import, hvars värde 1558 steg till 33,600 mark, kunde mäta sig med hvilken af de utländska grossörerna som helst — tvenne inhemska borgare, Henrik Kostian och Tönius Nylander, redan deltog i denna handel med en import af omkring 10,000 å 11,000 mark. Lakmans och Makeprangs lärdomar hade synbarligen redan slagit alltför djupa rötter hos det inhemska borgerskapet för att det mera skulle släppa det tag det engång gripit. Härmed var en fastare grund lagd för den viborgska handeln än den någonsin förut haft. Väl antog den aldrig mer så jättelika proportioner som de märkvärdiga åren 1558 och 1559, men den blef jämnare och icke mera så beroende af yttre tillfälligheter som ditintills. Detta innebar ett stort framsteg för staden.

Konung Erik XIV, som insåg hvilket svårt slag Gustaf Vasa genom sin skuggrädsla tillfogat den viborgska handeln, gjorde

¹⁾ Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Band III von C. Schirren. Den 11/4 1559 heter det t. ex. „das 19 Lubische Schiffe nach Wiborch geloffen, vnnd speisen vnser feinde und zufuhren demselben allerlei notturfft — — wirt die Stadt Reuell vnd das gantz ort daselbst vbell stehn“ (sid. 161).

²⁾ l. c. sid. 262. Sie wusten auch dem gemeinen hanttierenden Mann die Schiffurdt vf Wiborch — — —, vf unser anhalten vnd begheren, nicht zuorbieten, sinthema dasselbig durch Polen, Dennemarken, Schwedenn vnd Hollender, vnghindert getrieben wurde, wusten sie es auch nicht einzustellen.

³⁾ Nyssnämnda arbete. Band IV, sidd. 298—301.

allt hvad han kunde för att länka trafiken i dess gamla gängor igen. „Efter vi kunna tänka“ skref han 1561 till Hästesko, „hvad skada, som hafver efterföljt den stora tull både de inländska och de utländska uppålagd var där i Viborg, därigenom den påbegynta handel, som för någon tid upprättades darsammastädes, utan tvifvel blef afslagen, så på det att borgarne ännu måtte komma sig desto bättre före och de främmande härefter dess större tillökning därhådan göra måtte, hafva vi för godt ansett att bägge parterna måtte oss till en behagelig tid blifva fria från all tull och synnerligen så många af de främmande, som hafva lust och vilja att blifva besittande där i staden. Vi förse oss ock att våra undersåter skola hafva någon profit häraf, de tyske skulle ock utan tvifvel större tillföring göra därhådan än som hertill skett är“¹⁾. Vid sin kröning 1561, och senare 1564, förmådde han hansestäderna att afstå från handeln på Ryssland och i stället med sina fartyg segla till Reval, som numera underlydde Sverige, och Viborg²⁾.

Också tilltog handeln åter så småningom och antog, trots de ständiga krigen, i hvilka Sverige på den tiden var inveckladt, en allt jämnare karaktär. Redan 1562 yttrar konungen i ett bref till Hästesko sin glädje öfver att handeln med ryssarne i Viborg kommit i gång igen såsom tillföre. Om borgarne ej hade råd att lösa sig de ryska varorna, så lofvade han bestyra om att från Stockholm och andra städer skulle komma sådana, som kunna inköpa dem³⁾. Men om man får döma af skeppslängderna dröjde det ej länge, innan viborgarne kommo tillrätta utan sådan hjälp, ty under senare delen af 1500-talet nämnas där ytterst sällan något skepp, som kom från Sverige. Staden besöktes så godt som uteslutande af tyskar och holländare äfvensom ryssar.

Då tyskarne och holländarne kommo till Viborg, bodde de vanligen på sina skepp, därest de ej blefvo vinterliggare, i hvilket fall de bland stadens köpmän hade sina värdar, hos hvilka de bodde och hvilka skulle ansvara för dem. I allmänhet gällde som regel, att de ej skulle få ligga längre än 6 veckor i staden. Det var dem ock förbjudet att hålla öppna bodar och att handla

Utlänningarna i
Viborg.

¹⁾ A. H. X, 3.

²⁾ Flintenberg. Om Hansestädernas handel med Sverige. Vitt. Akad. hdl:r II, 324.

³⁾ A. H. X, 13.

i minut eller att inlåta sig i affärer med allmogen. Också med ryssarne skulle de få handla först sedan borgarne af dem inköpt sina behof. Emellertid bröto de ofta emot dessa förbud. Särdeles klagade stadens köpmän 1558 hos hertig Johan att tyskarne gjorde dem förfång genom deras „förföp“, hvarför hertigen befallde Klas Kristersson förståndiga dem, att de ej skulle få taga sig större friheter än lagen och privilegierna medgäfvos¹⁾. 1563 förlorade tre revalsboar 3 tunnor fisk för landsköp, som de bedrifvit med bönderna. Gustaf Vasa påminde flera gånger Horn att „akta på att tyskarne ej skulle få drifva sina praktiker och i så måtto vexera svenskarne, som de äro vana att göra“.

Eljes synas både tyskar och holländare funnit sig tämmeligen väl på orten under sin vistelse därstädes. Mången köpsven slutade, såsom vi sett, med att blifva borgare i staden. Hade ej tullen funnits, skulle de ingalunda velat flytta handeln till Narva, dit ryssarne lockade dem. De blefvo i Viborg „styrkta och handhafda vid en kristelig lag och rätt uti deras handel, så att ryssen icke hafver så sin egen vilja med dem här som han eljes gärna ville och gjorde, där han hade dem i Narva eller annorstädes i sitt eget land, där han finge bruka sin egen lag, våg, vikt och aln“²⁾. Såsom ett tecken på det goda förhållandet emellan främlingarne och stadens borgerskap existerade sedan gammalt en sed att gästerna efter lycklig ankomst till hamnen donerade någon tunna salt eller andra varor till stadens hospital och de fattiga.

Endast undantagsvis synas tvister af allvarligare slag hafva uppstått emellan främlingarne och borgerskapet. Sålunda tillställde år 1595 några lybska köpsvenner ett „uppror och parlamente“ i staden, för hvilket de dock af stadsmyndigheterna dömdes till ansenliga böter. En annan gång gjorde sig några revalsboar skyldiga till ett svårare oväsen, för hvilket de ock vederbörligen näpstes.

En alldeles särskild bransch af utrikeshandeln var handeln med ryssarne, hvilken likväl under perioden redan var stadd i aftagande i jämförelse med hvad den varit under medeltiden. Dock besöktes Viborg fortfarande hela perioden igenom flitigt af ryska köpmän från både Novgorod och Moskva. En del af dem voro

¹⁾ Viborgs privilegiebok; sid. 31.

²⁾ Klas Kristerssons registratur ²⁹/₇, 1559.

rika grossörer, som förde med sig österns dyrbaraste produkter. 1558 skref Gustaf Vasa det han förnummit „att ryssarne hämtat till Viborg sköna pärlor och andra smycken, som oss och våra kära barn väl tjäna kunna, desslikes många andra sköna varor, som vi hafva behof af“¹⁾. Småköpmännen, af hvilka en del af Horn betecknades som „sudlare“, kommo med vanliga ryssevaror, talg, hampa, vantar m. m. Enligt 1545 års ordinans skulle inga ryssar insläppas i staden som ej hade med sig utom andra varor minst ett skeppund godt rent lin och ett skeppund hampa.

Komna till Viborg voro ryssarne ofta rätt bråkiga gäster. Klas Kristersson hade, trots sina lugnande försäkringar för konungen, händerna fulla med dem. En gång skrifver han: „här vankar då mera klander och flera rättgångar med dessa ryssar, än en man kan vara möjligt att förestå och uträtta“²⁾. De förnämligare köpmännen ville tvinga de mindre att låta dem först sälja sina varor. Småköpmännen åter ljögo ihop allahanda historier för att ensamma få behärska marknaden. „Det var idel dikt och sammansättning såsom de ryssars vis och sedvana plägar vara, eftersom de gode män både svenske och tyske där i landet umgått hafva noggsamt veta att berätta huru falskeligen och hinterlistigen de gå hvarannan efter“³⁾.

Tristigheter
med ryssarne.

I synnerhet var det tvenne händelser, som gifvo ryssarne anledning till trakasserier med de svenska myndigheterna. Om sommaren 1558 hade några ryska lodjor, som ej gifvit sig tålmod att vänta på de svenska konvojfartygen, ensamma begifvit sig på väg från Nevan till Viborg. Då ryssarne lyckligen hunnit till Björkö hamn, tyckte de sig vara i säkerhet, och som det var en het sommardag, gingo de alla i sjön att löga sig. Midt under badet blefvo de emellertid anfallne af revalska fribrytare. De skyndade hals öfver hufvud till stranden, fingo några kläder på sig och började skrika på hjälp. Den svenska fogden, som råkade vara tillstädes, ropade då åt de revalske, att de ej skulle göra sådant öfvervåld på K. M:s till Sverige vatten och besynnerligen inne uti hamnen. Men han fick till svar, att där han icke ville vika sin kos, då ville de skänka honom med lod och

¹⁾ A. H. IX, 90.

²⁾ Klas Kristerssons registratur 1°/, 1558.

³⁾ Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Band IV von C. Schirren, sid. 205—209. Klas Kristersson till Gustaf I 1°/, 1560.

krut så mycket han och hans parti behöfva kunde. Ryssarne begåfvo sig emellertid landvägen till Viborg och fordrade upprättelse af Horn, enär öfverfallet skett på svenskt vatten. Livländarne åter, som sinsemellan råkat i delo om bytet, började slåss, „loverandes om hvarandra som galningar“, så att de ej märkte, att de af vind och ström blifvit drifna nära Rödhäll. Då ryssarne hörde att fribytarne kommit „så nära för dörrn“, började de än värre bruka sin mun, menades att allt hade skett med Horns bifall, eftersom han icke lätit antasta orostiftarne. Klas Kristersson måste nu sända ut sina jakter och gripa fribytarne, hvilket dock misshagade konungen, hvarför de snart åter frigåfvos. Emellertid fordrade ryssarne godtgörelse för sina förlorade varor af svenskarne, och detta ledde till en oändlig skriftväxling emellan svenska, ryska och livländska myndigheter ¹⁾.

Om hösten 1559 hände det sig åter att tvenne myndiga ryska köpmän Fedor och Kusma Perssina, som kallade sig „storfurstens köpmän“, trots Horns tillsägelse, att de ej utan att låta sig ledsagas skulle resa från Viborg, i hans frånvaro företogo sig att på egen hand begifva sig landvägen hem. De hade dagarna före sin afresa druckit och svärmat i Viborg med två „lösa kumpaner“, för hvilka de ock yppat sina resplaner. Dessa voro emellertid två skälmar, som lade sig på lur bland stenarna vid Munkekällan; och när de sett ryssarne stjälandes bära ut sin tingest och värjor genom Karjaporten och ridande hugga sin kos, satte de efter dem i sällskap med några druckna bönder och hemtade dem om natten utplundrade tillbaka till Viborg. Då några borgare följande morgon kommo till Karjaporten och sågo ryssarne därutanför och hörde huru saken förhöll sig, blefvo de genast frigifna och „kumpanerna“ satta i tornet. Men emellertid fordrade nu ryssarne af Horn en ansenlig summa i ersättning för de varor, som de sade sig förlorat. Detta gaf åter anledning till en lång skriftväxling ²⁾.

Under sådana förhållanden var det verkligen ej under om den misstänksamme konungen, som dessutom uppskakats af det öfverdrifna ryktet att den „ryska hopen“ i Viborg vore vida talrikare än hela stadsbefolkningen, blef orolig och menade att där var en ond köpslagan i Viborg, i det att ryssarna rådde där nästan lika

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²⁹/₇, 1558 och flerstädes.

²⁾ Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Bd IV von C. Schirren, sid. 205—209. Klas Kristersson till Gustaf I ¹⁹/₂, 1560.

mycket som Klas Kristersson ¹⁾. För ryssarnes bråkighets skull var det ock flera gånger fråga om att anvisa åt dem antingen en skild gata i staden eller ock någon plats utanför murarna, där de skulle få handla. I 1545 års ordinans heter det att ryssarne borde ha en besynnerlig gata, när de inkomma med deras varor, och icke få löpa i hvarth hus, som härtill skett. Planerna på byggandet af ett gästhof i Siikaniemi 1558 och 1559 äro tidigare omtalade. 1576 bestämdes det åter, att ryssarne ej skulle få ha sin fria gång i staden, utan borde ett par gårdar inrymmas dem att handla uti ²⁾. När ryssarne efter det ryska krigets slut åter i större hopar började strömma till Viborg, befallde hertig Karl, som eljes gärna såg att ryssehandeln florerade, Matts Larsson att uppbygga utanför staden ett „gästhof“ för deras räkning och ingalunda städja dem in i staden ³⁾. Därjämte bestämdes 1605, att ryssarne ej skulle få draga längre in i riket än till Viborg, där stapeln är lagd.

Under främlingarnas, tyskarnes och ryssarnes, vistelse i Viborg pågick naturligtvis handeln som lifligast, både hvad ut- och införsel beträffar.

Exporten var under perioden öfverhufvudtaget i stigande, förutom beträffande några af de varor, som under medeltiden stått främst på utförsellistan, såsom gäddor och pälsverk m. fl. Tjära, som ännu 1558 utfördes endast 30 tunnor, exporterades på 1580-talet 4,000 å 5,000 och i början af 1600-talet 6,000 å 7,000 tunnor årligen. Smör, hvaraf 1563 icke utgick mera

Exporten.

¹⁾ Bomansson: Hertig Johan, sid. 93.

²⁾ R. R. ¹⁵⁷⁶. Från 1571 och ända till 1595 pågick kriget emellan Ryssland och Sverige, men 1583—86 och 1586—90 rådde stillestånd och därunder återupptogs de afbrutna handelsförbindelserna. Af tullräkenskaperna för 1586 finner man, att ryssarne detta år infört varor till Viborg och erlagt 3% af varuvärdet i tull, medan andra utlänningar betalade 5%, utom de privilegierade som voro fria. 1593 afslöts åter ett treårigt stillestånd, så att handeln ostördt kunde fortgå intill fredsslutet 1595, då det bestämdes att handeln emellan rikena skulle vara fri och lika tull erläggas å båda sidor. Genom förordningen ¹⁵⁹⁵, 1595 bestämde hertig Karl, att i Viborg och Reval, hvilka städer skulle blifva stapelplatser för den ryska handeln, främlingar skulle för såväl införsel som utförsel gifva 1½% af varuvärdet i tull, hvilken tullordning synes varit gällande åtminstone ännu 1606.

³⁾ R. R. ¹⁵⁹⁴. Enligt fredsfördraget skulle den ryska handeln blifva i Reval och Viborg, och ej annorstädes. — Enligt fredsfördraget i Stolbova ¹⁶¹⁷, 1617 fingo Sveriges köpmän rätt att ha eget handelshus i Novgorod, Moskva och Pleskov, de ryska samma frihet i Reval, Stockholm och Viborg (Hallenberg: Gustaf Adolfs hist. IV, sid. 583).

än 36 tunnor; utskeppades på 1580-talet öfver 200 och i början af 1600-talet öfver 400 tunnor. Bräder nämnas också stundom bland exportvarorna. Exporten af gäddor nedgick från 2,620 lispund år 1563 till omkring 900 lispund per år i början af 1600-talet, den af pälsvaror och hudar under samma tid från resp. 57,520 och 13,830 till 3,825 och 5,550 stycken. Endast undantagsvis kunde ännu någon gång utförseln af pälsvaror svinga sig upp till sin förra höjd, t. ex. år 1605, då ej mindre än 70,280 stycken „gråverk“ utskeppades, ett utförselkvantum som för denna vara ej torde hört till ovanligheterna under medeltiden. Men nu började dessa varors tid redan lida mot slutet, och tjäran och smöret intogo i deras ställe så småningom främsta rummen på exportlistan. Totala värdet af exporten steg år 1563 till 57,647 mark, äfvensom 1610 till omkr. 26,000 och 1615 till 27,219 daler ¹⁾.

Importen.

Importen utgjordes fortfarande främst af salt och tyger. Salt importerades 1563 1,171 tunnor, på 1580-talet 3,880 och i början af 1600-talet 6,220 tunnor i medeltal per år. Af olika sorters tyger infördes 1560 208 stycken och 720 alnar för ett värde af omkring 3,930 mark. På 1580-talet importerades i medeltal årligen 184 stycken och 135 alnar för omkring 2,360 daler. I början af 1600-talet hade dessa siffror stigit till 556 stycken och 1,150 alnar, värda 10,352 daler. Det gamla „görliska“ höll sig under perioden tämmeligen väl uppe och infördes mot periodens slut för omkring 3,000 daler. Också de dyrbara atlask- och damasttygerna infördes ännu vid slutet af perioden för 300 daler hvardera. Däremot synas de under medeltiden så vanliga „stendelskt“, „engelskt“, „götniskt“, „nerdiskt“ alltmer hafva kommit ur bruk. De infördes under perioden i allt mindre kvantiteter, ja det sistnämnda försvann i början af 1600-talet helt och hållet ur importlistan. Däremot tilltog starkt införseln af „pik“, „tvifler“ och „packlakan“ — från ett värde af resp. 3,500, 2,200 och 3,900 daler på 1580-talet till 12,900, 10,136 och 10,632 daler i början af 1600-talet. En nyhet var insprängdt kläde, som mot slutet af perioden infördes för 5,500 daler. Totalvärdet af importen utgjorde 1563 12,700 mark, 1600 45,000 och 1615 40,000 daler ²⁾.

¹⁾ Se resp. tullräkenskaper i F. S. A.

²⁾ Se resp. tullräkenskaper i F. S. A.

Handeln var ännu företrädesvis byteshandel. 1559 köpte viborgsborgarne Matts Andersson och Gabriel Jönsson 20 läster bryggeskt salt af sin värd Hans von Kosen i Lybeck för 320 mark lybskt, hvilken summa de skulle betala i goda torra hudar och kalfskinn. Tullräkenskaperna för 1603 och 1605 utvisa ock att holländarne då tillbytte sig tjära för salt och andra införselvaror. 1606 sände välb. Anders Boije en tunna smör till Tyskland för att därmed köpa sig bössor, och 1611 sände herr Matts likaså en tunna smör för inköp af böcker. Äfven i tull upptog kronan förutom penningar både salt och tyger.

På mynt rådde i allmänhet stor brist. Det revalska och rigiska myntet, som under medeltiden varit vanligt i Viborg, ville Gustaf ej mera lida i sitt rike, och det myntverk grefven af Hoija grundlagt i staden torde ej heller af honom vidare underhållits, oaktadt en myntmästare fortfarande nämnes därstädes ända till år 1560 ¹⁾. 1559 klagar Horn att i Viborg vankar föga svenskt mynt och tillät därför användandet af främmande mynt i handeln, dock så att det ej skulle få sättas högre än det var värdt ²⁾. Det var strängt förbjudet att utföra penningar ur riket och borgarne hotades ständigt vid deras utseglande af visitationer ombord, på det de ej skulle utpraktisera dalrar, dolda under skeppskölen, gömda i klädespackor eller i tunnor bland smöret, eller ock inskurna i trä ³⁾. 1564 fälldes Markus Pellin och Multiala Karin, hvardera till 40 mark, för det de förde dalrar till Narva.

En svår olägenhet bereddes handeln genom den under konung Johan tilltagande myntförsämringen. Då på Gustaf Vasas tid fyra mark gällt lika med en daler och ännu under Erik XIV 6 å 7 mark motsvarat dalern, hade Johan III inom kort bragt det därhän att på 1570-talet 26 — ja t. o. m. 28 mark — måste räknas på dalern. Det gängse myntets värde hade således nedgått till en sjundedel mot förr. Främlingarna, särskildt ryssarne, ville ej mottaga det dåliga svenska markmyntet utan pockade på dalrar ⁴⁾. Det allmänna missnöjet tvang väl konun-

¹⁾ Jöran myntare, men han synes egentligen hafva tillverkat krut.

²⁾ A. H. IX, 102.

³⁾ Erik XIV till Jakob Henriksson $\frac{2}{8}$ 1562.

⁴⁾ Enligt 1578 års stadsräkenskaper räknades 26 mark klippingar på dalern. F. S. A. 5447; 1).

Mynt.

gen att för en tid afstå från sin fördärfbringande finanspolitik. Men mot slutet af sin regering återupptog han den ånyo. 1591 riktar han till köpmännen i Viborg, som ej velat emottaga det undermåliga myntet för fullt, en ljungande skrifvelse, i hvilken han hotar att straffa dem såsom riksförrädare ¹⁾ med förlust af lif och egendom, därest de icke fogade sig i hans åtgärder, och myntförsämringen fortfor, om ock i mindre skala, ända till periodens slut. Ännu 1615 heter det att de främmande köpmännen i Viborg ej af borgerskapet ville emottaga de 5 marks guldklippingar där vankar, emedan däri fanns fiänd. Arvid Tönneson måste då låta med ett särskildt märke förteckna de goda mynten, men konungen befallde att dessa guldklippingar, hvilkas ursprung han ej kände, helt och hållet skulle nederslås ²⁾. Också myntets uselhet bidrog i sin mån att upprätthålla den gängse byteshandeln af vara mot vara.

Vågen.

Ju mindre mynt det användes i handeln, dess flitigare begagnades vågen. Våguset, där ock stadens „pyndare“ och saltmålstunna förvarades, var en af brännpunkterna för affärlifvet i staden. På dess dörr stod stadens privilegietafla uppslagen, där upplästes för de främmande köpmännen handelsordiantien och de paragrafer af stadslagen, som stadgade, att utlänningarne „ej fingo sälja deras gods aln- eller lodtals, utan allenast i styckiom“. I följd af den stora rörelse, som koncentrerade sig kring vågen, blef densamma ock en mycket känslig angifvare af affärlifvets viktigaste skiftningar. Med tillhjälp af vågpenninglängderna kunna vi till en viss grad följa med handelns utveckling år för år hela perioden igenom. Vi finna af dem huru handeln till en början, under 1560-talet, ännu i likhet med hvad fallet torde varit under medeltiden, arbetade ryckvis, i det att uppbörden af vågpenningar ena året kunde vara relativt stor, medan någon sådan följande året alls ej förekom, enär — såsom det lakoniskt angifves — „det var ingen handel alls“. Men efter att sålunda en tid bortåt hafva oscillerat från den ena ytterligheten till den andra, slutade vågen på 1570- och 1580-talet med att utvisa en allt mera tilltagande utjämning af handelsförhållandena.

Tullen.

Ett annat märkeligt hus var tullkammaren, hvartill först — såsom förut är nämndt — torde begagnats stadens gamla sten-

¹⁾ Grotenfelt. Suomen historia Vaasa-kuninkaitten aikana, sid. 251—252.

²⁾ Waaranen, V, 32.

hus men hvilken senare fick sig eget hus, först vid Håkansporten och sedan vid torget. Vi hafva redan sett hvilka svårigheter Gustaf Vasa mötte, då han först pålade främlingarna en tull af 5 procent af varornas värde. Sedan Erik XIV någon tid förunnat köpmännen fullständig tullfrihet, återgick man småningom till det gamla, och 5 procents införseltullen höll sig, på några undantag när, ända till århundradets slut. Stundom åter belades endast utförseln med tull, tills slutligen både export och import efter olika beräkningsgrunder drabbades af samma onus, hvarjämte s. k. accis upptogs för utländska drycker och köpmännen ålades att införa silfver till en viss procent af värdet af deras införsel för att „växlas“ mot svenskt mynt ¹⁾. Tullens belopp utgjorde i slutet på 1500-talet, då „växeln“ ännu icke införts, omkring 500 å 600 daler, men steg efter de nya tullordningarna i början af 1600-talet till omkring 7,000 daler, 1610 t. o. m. öfver 10,000 daler.

Det var naturligt att hvarje ny tullpåлага till en början, i likhet med tullens första införande under Gustaf Vasa, verkade ett bakslag i handeln. 1579 anmäler Henrik Fleming att, sedan förhöjd accis införts i Viborg, de främmandes tillförsel märkbart aftagit. 1612 supplicerade borgerskapet att få en lika lindrig tullordning som den revalska, emedan handeln eljes började starkt draga sig dit. Dock drabbade tullen främst utlännin-

¹⁾ Till en början upptogs tullen vanligen i förhållande till varans kvantitet, men under Johan III:s tid började densamma alltmera beräknas i procent af varans värde. Därför åsattes varan ett normalvärde, efter hvilket den ock sedan skulle säljas. Tullen upptogs af de inhemska köpmännen för deras utförsel först efter fartygens återkomst från utlandet och då i införselvaror. Därför kunde värdet af de i tullen levererade införselvarorna stundom vara större än hela införseltullens belopp. Införseltullens storlek var under Gustaf Vasa 5% af varuvärdet. Detta belopp föreskrefs ännu i en tullordning för Viborg ¹⁰/₄ 1581. Däremot afviker Viborgs införseltull 1584 fullständigt från öfriga städers, genom att tullsatsen för främlingar var endast 3%. 1585 utgjorde emellertid deras tull 7%. Men 1586 återgick man till den gamla tullsatsen 5%. Borgarne i Viborg hade 1583—88 att utgöra fjärdedelen så stor införseltull som de främmande. Därefter åtnjöto de tullfrihet i fem år, samt sedan efter branden 1594. Ryssarne betalte 3% i införseltull från 1595. Utförseltull upptogs i Viborg 1584, men afskaffades följande år. Viborg var så en tid fritaget för utförseltull, men hade i stället att betala drygare införseltull än städerna i allmänhet. Accisen upptogs efter tariff. Vid „växeln“ fingo köpmännen (1591) i betalning 16 öre för hvarje lod godt silfver och 36 öre för hvarje god slagen daler. — Tullräkenskaperna och Dillner: Studier rörande Finlands handel.

garne, enär de inhemska borgarne tidtals voro alldeles befriade från densamma, såsom under konung Johans tid, eller åtminstone sluppo med half — eller fjärdedels — tull, undantagande de, som ej hade egna gårdar eller voro ogifta — en bestämning, hvilken — såsom vi sett — afsåg att förmå de inflyttade tyskarne, som utgjorde ett så löst element af stadsbefolkningen, till en fastare bosättning.

Handels ut-
jämning.

Det nya i denna handel, det som gjorde den jämn och stabil, var emellertid borgarnes aktiva deltagande i densamma. Och detta deltagande blef ju längre det led allt större. 1551 föll af hela införseln, som steg till 74,150 mark, något öfver hälften, 1563 åter af hela utförseln, 58,000 mark, 21,400 mark, således något öfver tredjedelen, på borgarnes anpart. Man torde därför komma sanningen ganska nära, om man antager, att i början af perioden af Viborgs hela handelsomsättning endast en tredjedel eller högst hälften förmedlades af borgerskapet. 1615 däremot både exporterade och importerade stadens köpmän redan vida mer än utlänningarne. Af hela handelsomsättningen, 66,000 daler, kom mer än tvåtredjedelar, 46,000 daler, på borgarnes del. 1618 synes proportionen varit ungefär densamma. Vid slutet af perioden var således förhållandet omvänt mot hvad det varit i dess början. De största importörerna i slutet af 1550-talet voro de inflyttade tyskarne Vit Olde (33,600 mark) och Hans Lakman (30,140 M) äfvensom Henrik Kostian (10,000 M), Tönius Nylander (10,825 M), Olof Mattsson (1558 4,300 M), Jöns Månsson (3,600 M), Per Vintapper (2,840 M), Jöns Juusten (1,860 M) o. s. v. I början af 1600-talet (1602) voro de åter: Rötgert Boisman (2,584 daler), Hans Thesleff (1,340 daler), Bertil Ruuth (1,200 daler), Herman Bröijer (1,050 daler) o. s. v. ¹⁾.

Stadens främste
affärsman.

Såsom stadens mest betydande affärsman under 1500-talet framstår Vit Olde. Han var 1558 en af de tyskar, „som här inrikes boende äro och blifva vele“, och var 1570 en af stadens rådmän. Han egde — såsom förut blifvit förnämligt — gård vid Karjaportsgatan, till hvilken ock hörde Mattila tomt. Dessutom innehade han åtminstone sedan 1562 Kiiskilä gods äfvensom Huhtiala och Talikkala, hvilka han bekom af kronan 1574. Han synes lefvat in på 1580-talet, men var afiden 1588, då enkan fick konfirmation på hans gods.

¹⁾ Tullräkenskaperne.

En af de viktigaste frågor, som uppställdes sig för borgerskapet, då det tog ihop med sin aktiva utrikeshandel, var den, huru det ock i afseende å sjöfarten kunde göra sig oberoende af tyskarnes förmedling. Med de gamla skutorna kom man i regeln ej längre än till Reval, där det var nödvändigt att befrakta tyska skepp, om man ville segla längre västerut. Gustaf Vasa yrkade därför enständigt på att borgarna borde bygga sig skepp, som kunde segla både på Östersjön och Västerhavet, till Lybeck och än bättre till Holland, så att man sluppe att betala frakt åt utlänningarne. En läst salt kostade i Lybeck år 1559 35 eller högst 40 mark och kunde säljas i Viborg åt ryssarne för 70 eller 75 mark, men frakten, som utgjorde 20 mark, slukade för borgarna största delen af vinsten ¹⁾.

Redan 1555 anhöllo borgarne hos konungen att få befrakta ett stort skepp, som han nyss låtit bygga i Viborg, för en resa till Tyskland, men konungen, som hellre sett att de med ens seglat till Holland, där saltet ficks ännu billigare än i Lybeck, svarade afböjande, för så vidt de ej ville segla „västvert“, d. v. s. utom Sundet ²⁾. Under de stora handelsåren 1558 och 1559 fanns det i Viborg endast ett någorlunda starkt skepp, som kunde löpa så stor sjö, att det tog passbord till Lybeck. Men också det hade oturen att haverera vid Hogland, så att det näppeligen kunde hålla öfver, tills det slapp in i Revals hamn, där godset måste läggas upp ³⁾. I slutet af 1570-talet byggdes emellertid i Viborg tvenne stora skepp, det ena för stadens räkning ⁴⁾, det andra af ett rederibolag, till hvilket hörde Bertil Jönsson, Tönius Nylander, Henrik Lang eller Virolainen och Hans Persson Näätäin. Men det ser ut som om intetdera af dessa fartyg någonsin för borgarnes räkning kommit att segla „västvert“. Stadens skepp måste nämligen upplåtas för kronofrakter och förgicks en stormig natt 1583 i själfva Viborgs hamn ⁵⁾. Bolagets skepp åter inköptes af kronan så snart det blifvit färdigt (1579) ⁶⁾. Men det dröjde ej länge innan nya fartyg, afsedda för „västfarten“, byggdes af stadens köpmän.

¹⁾ Klas Kristerssons registratur ²⁹/₇, 1559.

²⁾ A. H. VIII, 103.

³⁾ Klas Kristerssons registratur ³/₁₀, 1558.

⁴⁾ F. S. A. 5447; 4, 5, 9; 25, 42, 47 o. 61.

⁵⁾ F. S. A. 5447, 108.

⁶⁾ R. R. ²⁹/₂, 1579.

I början af 1600-talet funnos i Viborg åtminstone trenne stora fartyg, som seglade på Holland, nämligen „Vildeman“ — äfven till Frankrike 1608 — „Dufva“ och „Ulf“. Dessutom gick ett, „Fortuna“, på Lybeck ¹⁾. Sålunda var man i hufvudsak kommen på det klara äfven med sjöfarten.

Sjöleden och hamnen.

Småningom hade ock den medeltida handelsn plågoris, „sjöröfveriet“, blifvit hämmadt. I början af perioden förekommo ännu s. k. sjötjufvar, särdeles under krigstider. Huru egendommiga förhållandena i detta afseende voro ännu på 1540-talet, finna vi däraf att några viborgska borgare, som under anförande af en Peder Djup blifvit utsände att vakta på böndernas olagliga seglats, en gång företogo sig att „sedan kyrkoherden i Viborg blifvit deras kapten“ utan vidare plundra ett ryskt fartyg och dela lasten sinsemellan ²⁾. Men sådana händelser blefvo ju längre det led allt mera sällsynta. I slutet af perioden torde fartygen redan ensamma vågat sig ut äfven på längre färder, blott de aktade sig för „rikets öppna fiender“. Närmast Viborg hade farleden genom Klas Kristerssons åtgärd blifvit noga utprickad och inom skären grund och lönnklippor utmärkta ³⁾, så att tyskarne ej mer skulle hafva skäl att klaga öfver „den onda leden“. Ifrån Trångsund, som möjligen redan tjänade såsom något slags yttre hamn, var farleden upp till staden utmärkt förmedels tunnor. Själftva stadshamnen utanför Håkansport var så djup att man kunde löpa där in med skepp om 120 läster, som lågo 6 eller 6 $\frac{1}{2}$ alnar djupt ⁴⁾. Dock synes den medels gräfning måst hållas i behörigt skick. 1562 — heter det i slottsräkenskaperna — „kommo till att grafa utanför staden till en skeppshamn 7,180 $\frac{1}{2}$ dagsverken“.

Skeppslista.

Huru sjöfarten på Viborg under perioden för öfrigt utvecklade sig utvisa följande siffror. 1562 gingo från Viborg 26 skepp, däraf 17 till Reval, 1 till Lybeck, intet till Holland. Ifrån 1580-talets början ända till periodens slut afseglade i medeltal omkring 20 å 24 fartyg årligen. Af dessa gingo 7 å 8 till Lybeck och ungefär lika många till Holland, men däremot endast 1 å 2 till Reval. Liknande var förhållandet med de in-

¹⁾ „Vildeman“ och „Dufva“ nämnas 1602—1610; „Fortuna“ åtminstone 1602.

²⁾ Grotenfelt: Suomen kaupasta Vaasa-kuninkaitten aikana, sid. 100.

³⁾ Klas Kristerssons registratur ^{28/7}, 1559.

⁴⁾ Klas Kristerssons registratur ^{28/7}, 1559. Vid seglats räknade man sjövägen i s. k. vikusjör. Så låg t. ex. Korsnäs 4 vikusjör från Viborg, Stockholm 120 o. s. v.

kommande fartygen, hvilkas antal ungefär var detsamma, som de afgåendes, utom för krigstiderna på 1590-talet, då i medeltal endast 9 å 10 skepp inkommo per år, hvaraf 3 från Holland och lika många från Lybeck, äfvensom 1 från Reval. Vi finna häraf, huru under periodens lopp Reval, som under medeltiden varit viborgarnes allt i allom, nu trädde tillbaka, lämnande platsen åt Lybeck och Holland, hvilka tämmeligen jämnt sig emellan delade den rörelse, som förut så godt som hel och hållen kommit Reval till del ¹⁾).

Sådan var i hufvudsak utrikeshandelns och sjöfartens utveckling under denna period. Omfattningen af denna handel var kanhända icke alltid så storartad som under medeltiden, men i dess ställe hade den blifvit mera stabil och mera viborgsk.

Också handeln med landtman undergick under denna period stora förändringar. Redan den gamla stadslagen innehöll — såsom vi erinra oss — förbud emot landsköp. Under medeltiden hade dess bestämmingar dock ej så noga iakttagits. Icke allenast bönder, utan ock fogdar, länsmän, präster och adelsmän hade skaffat sig varor från Reval och såsom något slags kvasi-köpmän kommersat i bygderna till borgarnes icke ringa skada. Detta missförhållande ansågs vara en af hufvudorsakerna till Viborgs stads „fattigdom och besvekning“.

I nya tidens början synes det onda hellre till- än aftagit. Bönderna vid sjökusten, såväl i Björkö och Itäranta som ock i Vederlaks och Veckelaks, voro stora skeppsredare och köpmän. De foro på handelsresor till Estland och Stockholm. Där såg Gustaf Vasa deras skutor. „De voro“ tyckte konungen, „väl beseglade, ändock de icke med något stort prål byggda äro“. Oaktadt han eljes ej var någon vän af bondeseglationen, blef han dock mycket intresserad af de viborgska allmogeskutorna och menade, att sådana farkoster „väl skulle rimma sig i sjön, om de blefve byggda med godt och tätt öfverlopp och så stora att man kunde hafva på dem tre master och tre segel, som är fock, skönevall med toppsegel, och mesan“. I sin ifver att få i gång en af hansan oberoende handel var han t. o. m. hugad att se genom fingrarna med bönderna och låta dem segla med trävaror „västvert“ och hämta därifrån igen salt och andra varor, som de där kunde få för billigare pris än i de tyska städerna vid

Handeln med
landtman.

Bondeseglatio-
nen.

¹⁾ Se tullräkenskaperna.

Östersjön ¹⁾. Detta uppmuntrade naturligtvis, trots alla motsatta förordningar, bönderna till den olaga handelns fortsättande och fingo de ej själfva tillfälle att segla öfver till Reval, kom där alltid någon hanseatisk krejare, som i smyg lade till vid någon känd skärihamn och försedde dem med nödiga handelsvaror.

Icke mindre liflig var handeln i de längre från kusten belägna trakterna af länet. Hvar länsmansgård var en liten handelsplats, där bönderna mot gäddor och spannmål kunde tillbyta sig salt och andra förnödenhetsvaror. Hvarje präst ansåg sig berättigad att omsätta sin smöruppbörd i eget visthus åt första bästa kringresande landsköpman, därest han ej själf hade skuta att sända den öfver till Reval. Hvarje krögare, af hvilka det enligt gammal sed borde finnas ett visst antal i hvar socken, dref på sidan af sitt egentliga yrke också allt möjligt annat „geschäft“, så att hans krog stundom såg ut som verklig handelsbod. Och likasom hanseaterna smyghandlade i skären och på kusterna, likaså ströko ryssarne och de olonetzka gårdfarihandlandena omkring i länet uppköpande hästar, spannmål och skinnvaror, så mycket de någonsin kunde öfverkomma.

Det var sålunda en anseelig handel, som gick borgerskapet förbi. År 1540 beräknade de viborgska köpmännen att ensamt till Äyräpää och Lappvesi härad infördes icke mindre än 150 å 200 läster, d. v. s. 2,400 å 3,200 tunnor salt, eller mera än själfva staden importerade. Samtidigt klagade de att bönderna i Äyräpää sålde all sin spannmål åt ryssarna, så att från hela häradet icke en enda läst kom till staden. En enda rysseköpman hade där en vinter uppköpt 40 läster spannmål på en gång ²⁾.

Under sådana förhållanden var det ej under om borgarne idkeligen klagade öfver bondeseglation och landsköp, på en tid då konkurrens var det värsta man visste. Konungen kunde ej vara dök för dessa framställningar, helst han framför allt ville att denna stad, som låg för ryssar och hedningar, skulle blifva vid makt. Nu följde den ena stränga befallningen efter den andra om bondeseglationens inställande och landsköpets afskaffande. De rikaste af kustbönderna, som idkat sjöfart och handel, ålades flytta till staden, om de ville fortsätta med sin

¹⁾ A. H. VII, 95 och 176.

²⁾ Borgarnes supplik, möjligen af år 1545, i afskrift i F. S. A.

rörelse, och galejor utrustades, som skulle segla af och an emellan Viborg och Åbo och göra beslag på alla bondefartyg, som vidare vågade sig ut. Endast de yttersta skärbönderna, som bodde på utklipporna och ej hade någon annan näring, fingo segla med sin fisk till Reval och Estland ¹⁾. Ingen landsortsbo, vare sig bonde, präst, länsman eller krögare, skulle härefter understå sig att handla med ryssar eller andra, utan alla varor skulle härefter bjudas och säljas åt borgarne, och den fördelen blifva hos „vår stad Viborg“.

Särskildt var konungen intresserad af att de rika kustbönderna, som visat sig vara både driftiga köpmän och dugliga sjöfarande, skulle bosätta sig i staden och sålunda förstärka det inhemska borgerskapet, hvars förkofran ständigt låg honom om hjärtat. Men bönderna slogo döförat till och ansågo det ej ens mödan värdt att svara på Gustafs uppmaningar. Då blef konungen vred och skref till Måns Nilsson: „så kunna vi icke annat svara därtill än att alldenstund samma sällskap äro så styfnackade, så skulle man ock tänka till att straffa en part af dem, att andra såge därvid. Därför synes oss likast vara att du skickar ut något folk och låter taga en tjuvu eller trettio af det sällskap, som sådan ohörsamhet af stället kommit hafva, vid halsen och sätta dem på någon tid där de vore förvarade, och så skulle man med detsamma söka ut en tre eller fyra, som de rätta kaptenerna därför varit och sådant mest förorsakat hafva, och dem skulle man låta hugga hufvudet af, på det andra måtte hafva där ett sky vid och lära att frukta Gud och deras öfverhet“ ²⁾.

Landsköpmännen ålagda att flytta till staden.

Hvilka än följderna må hafva blifvit af Gustafs hotelser, det säkra är att både bondeseglation och landsköp fortsättningsvis florerade perioden till ända. Det onda var så mycket svårare att utrota, som regeringen icke var konsekvent i sitt tillvägagående, särdeles beträffande seglationen till Estland, hvilken den stundom tillät i fråga om vissa varor, hvarjämte den såg igenom fingrarna med frälsets handel. Också borgarne själfva gjorde sig skyldiga till slik olaga köpenskap, i det de reste ut till bygderna med sina varor och där utbytte dem mot landtmännens produkter. Så godt som hvarje år sakfölldes en

¹⁾ A. H. VII, 117.

²⁾ A. H. VII, 122.

eller flera borgare för landsköp. 1573 dömdes Matts Ahvoin till 40 mark och varans förlust, för det han drog till Vederlaks med några tunnor salt och bytte dem mot tran. 1558 togos Henrik Kostiains varor i beslag på Jockas prästgård, där han på en handelsresa i Savolaks tagit in. 1591 fälldes trenne borgare, enhvar till 40 mark, för det de drogo till Björkö emot sälbönder och där köpte sälsäck för sina penningar. 1596 dömdes Hans Saels till 40 mark för att han rest till Taipalsaari, hvarest han sålde tre tunnor salt åt kyrkoherden, 1608 Frans Mattsson till 12 daler för det han förde salt till Äyräpää och där försålde det o. s. v. ¹⁾. De stadsboar, som flyttat utom murarna, till Siikaniemi eller Pantsarlaks, beskylldes särskildt för det landsköp de i hemlighet drefvo med bönderna, förhindrande dem att komma till torget. Dessa malmbyggare befalldes därför särskilda gånger att flytta till staden och där hafva sin handel.

Men om sålunda regeringens sträfvan gick ut på att till borgarnes fördel stäffa all landthandel, ville den ock att borgerskapet å sin sida skulle fullgöra sin skyldighet att mot dragligt pris förse landsorten med dess behof. 1550 hade konungen hört att borgarne i Viborg handlat fast otillbörligen med bönderna, i det de satt dem allt för dyrt både salt, spannmål och annan nödtorft och däremot ganska ringa aktat den fisk och andra varor allmogen haft att aflåta. Det var då ej under, menade konungen, om bönderna sökte sig till Reval och Livland ²⁾. 1554 skref Fincke till konungen att borgarne i Viborg ej ville gifva bönderna ett skeppund salt för mindre än 10—12 spann råg eller 16 lispund gäddor, hvilket vållade att bönderna från Nyslotts län hellre reste med sina varor ända till Helsingfors och Åbo. Konungen befallde därför att de skulle sätta och göra ett lideligt köp med bönderna. 7 spann råg eller 10 lispund gäddor vore alldeles tillräckligt för ett skeppund salt ³⁾.

Marknader.

Framför allt sträfvade man att införa en bestämd ordning i all handel. Det bestämdes att Viborgs och Nyslotts län skulle i afseende å handeln lyda under Viborg och senare kom härtill ännu Kexholms län. För att borgarne och bönderna dess bättre vore i tillfälle att utbyta sina varor, då all handel på landsorten

¹⁾ Saköreslängderna för resp. år.

²⁾ A. H. VII, 176.

³⁾ A. H. III, 114.

eljes var förbjuden, medgafs åt staden rätt till hållande af frimarknader på särskilda orter i dess handelsgebit: i Jääskis pedersmässotid, i Lappvesi vårfrudag eller mormässa, i Äyräpää helgakorstid och i Veckelaks eller Viborg olsmässan ¹⁾. Dessutom hade borgerskapet sedan gammalt plägat hålla en marknad vid Sadejoki med ryssarne ²⁾, och år 1600 medgafs dem ytterligare en marknad vid Högfors larsmässotid, där inga främmande utan blott Viborgs borgare fingo handla. Den viktigaste af dessa marknader var onekligen den i Lappstrand, hvars betydelse tilltog i samma mån som tjäru-utförseln tillväxte. Under mellantiderna, emellan marknaderna, var all handel & landsorten strängt förbjuden, och så snart marknaden engång var aflyst, måste en hvar oförtöfvadt förfoga sig hem igen. På marknaderna skulle ej heller i egenskap af köpmän få infinna sig andra än de, som utgjorde stadens rättighet. Staden skulle enligt Gustaf Adolfs bref 1616 hafva rätt att i Lappstrand beslagtaga alla sådana kvasiköpmäns gods och använda det till borgerskapets gemensamma bästa.

Också bestämda torgdagar infördes småningom. Då borgarna 1616 klagat att tillförseln till torget varit ytterst klen, bestämde nämligen Gustaf Adolf d. å. lördagen till allmän torgdag, då allmogon borde föra sina varor till stads ³⁾. Hvad torghandeln för öfrigt beträffar sträfvade man också att noga ordna densamma. Redan 1539 skref Gustaf att borgarna skulle förena sig om torgköpet. Man skulle ej få handla med bönderna i förstäderna eller på gatan, utan alla varor skulle föras till torget. Den som bröt häremot straffades för „förköp“, såsom det t. ex. 1574 gick med Matts Ahvoin. Ej heller fick någon köpman bjuda mer för bondens vara än som påbjudet eller köpmännen emellan öfverenskommet var; eljes gjorde han sig skyldig till s. k. „oköp“. Så t. ex. fälldes Bertil Ruuth „till 3 mark för oköp; han gaf mer åt bonden för tjäran än som andra borgare“. Slutligen var det förbjudet att „falla“ en annan i köpet, d. v. s. genom öfverbjudande locka till sig en vara, som en annan redan handlat på.

Hvarje bonde hade sin „majamies“ eller värd bland borgarne, till hvilken han reste in med sitt gods. Denne var i

Torgdagar.

„Maimeseri“.

¹⁾ Privilegiebrefvet af 7/8 1542.

²⁾ Waaranen, II, 257.

³⁾ Waaranen, V, 85.

regel hans kreditor, och bonden förde till honom sina landtmannapro-dukter i betalning för tidigare erhållna varor. Som köpmannen i regel hade största vinsten af affären, var det gammal god sed att han skulle undfånga bonden med ett litet kalas („slampamp“) under hans stadsbesök. Detta kalas började småningom blifva en formlig börda för köpmännen, som klagade att bönderna, om de hade litet eller mycket med sig, då de kommo till stads, likväl ville hålla „slampampet“ i tre nätter å rad och, när de ej fingo det, foro till Borgå eller andra städer ¹⁾.

Sådan som ofvan framstälts var den viborgska handeln, såväl utrikes- som inrikeshandeln, under 1500-talet. Den hade — såsom vi funnit — vid slutet af perioden en helt annan både karaktär och betydelse än den haft under medeltiden. Men trots allt hade den dock mycket kvar af sin medeltida natur. Vi behöfva härvid blott erinra oss de tyska gästernas fortfarande betydelse i den viborgska handeln, dess natur att fortsättningsvis vara framför allt byteshandel, böndernas slampampsresor o. s. v. Århundradenas vanor voro segare än att de med ens kunde utrotas af några förordningar och reglemen-ten. Men vinsten af Vasatidens sträfvanden var, att Viborg nu var vordet en själfständig stapelstad och därjämte, vid sidan af Reval, den andra stapelstaden i riket för den ryska handeln.

Industri och
handverk.

Viborg var så företrädesvis en handelsstad, att de öfriga borgerliga näringarna ej ens jämförelsevis kunde nå den betydelse, som denna dess hufvudnäring. Några industriella inrättningar funnos ännu icke på orten, såvida man ej tager i betraktande kalkugnen och tegelbruket vid Papula, för hvars räkning staden aflönade en särskild tegelslagare, som ytterligare i sin tjänst hade en mängd tegeldrängar, äfvensom senare dess mjölkvarn vid Säiniö. Dessutom hade kronan ett salpetersjuderi vid Siikaniemi ²⁾ äfvensom ett par krut- och sågkvarnar vid Yxpää, Tervajoki och Säiniö ³⁾. Först mot periodens slut synes en handlande fattat planen att för egen räkning anlägga en sågkvarn, hvilken sålunda, i händelse den verkligen kom till stånd, var den första privata anläggning af detta slag på orten, som man känner. Den ²¹/₁₂ 1614 fick nämligen Herman Schmalhorst

¹⁾ Borgerskapets klagomålssupplik af 1542. Afskrift i F. S. A.

²⁾ Salpetersjudaren å Siikaniemi nämnes redan 1583 (F. S. A. 5515; 3).

³⁾ 1581 hade slottet sågkvarnar vid Tervajoki och Säiniö, en mjölkvarn vid Säiniö och en krutkvarn vid Yxpää.

rättighet att, — „om lägenheten från befastningen mistas kan“, — bygga en sågkvarn vid Koukkallio ström i Stranda socken. Men då denna såg icke vidare omtalas i tidens handlingar, får man måhända antaga att planen icke blef realiserad ¹⁾).

Af handtverken stod nu såsom under medeltiden guldsmedsyrket främst. Staden hade tidtals trenne, någongång t. o. m. fyra guldsmeder, af hvilka några synas gjort sig kända för drift och skicklighet. 1559 lät Klas Kristersson guldsmederna granska en pärlemorbägare, som hertig Johan ärnade köpa af tyskarne. Men de förklarade att den var illa gjord och „allenast hitförd uppå ryssen; till annat duger samma pärlemoder intet“ ²⁾. 1586 utarbetade Baltzar Guldsmed ett pryddigt kredenskar för stadens räkning, som vog 111 $\frac{1}{2}$ lod och i arbetslön betingade 20 daler 29 öre ³⁾. 1609 förfärdigade Bernt Guldsmed de nio förgyllda silfverkupor, som hängdes under den nämnda år i Viborg ingångna svensk-ryska traktaten. S. å. fick Kristofer Guldsmed af regeringen i uppdrag att probra det nyupptäckta silfverberget i Nyland.

Näst guldsmederna kommo nu, såsom under medeltiden, skraddar- och skomakaryrkena. Det förra bestod i medeltal af 4 å 5 medlemmar, hvartill åtminstone tidtals kom en och annan förnämligare „herreskraddare bland de tyska gästerna“. Det senare åter synas — om man får lita på margeldslängderna — räknat 6 å 7 representanter, förutom några skoflickare eller — såsom de dåförtiden kallades — „sutare“.

Också snickarne och smederna, hvilkas antal torde utgjort i medeltal resp. 4 eller 5, bildade rätt ansedda yrken. Henrik Klensmed satt på 1560-talet i rådet och en annan smed, Baltzar Klensmed blef mot slutet af perioden förordnad till ålderman för rörsmederna i länet. Ett yrke, hvars betydelse i följd af den tilltagande tjäruutförseln var i starkt stigande, var tunnbindarnes, ehuru deras antal ej torde öfverstigit 4. 1559 var en Simon Tunnbindare rådman.

Öfriga i staden representerade yrken voro murmästare (3 eller 4), kopparsmeder (2 eller 4), bältare, skinnare, mjölnare

¹⁾ Waaranen, IV, 349. Klas Åkesson hade ock 1584 en sågkvarn i Kajjala, hvilken Jakob Henriksson Hästesko lätit uppsätta.

²⁾ Klas Kristerssons registratur $\frac{1}{7}$, 1559.

³⁾ Stadsräkenskapen för nämnda år.

och tegelslagare (2 å 3 af hvarje), väfvare (2), glasmästare (1 å 2), hamspinnare, kanngjutare, myntare (till 1560), sadelmakare, sämskmakare, karduanmakare, snidare, vackare, svarfvare och målare, af hvilka åtminstone tidtals nämnas en af hvarje slag ¹⁾). Af dessa voro isynnerhet kanngjutarne ansedda: Stafan Kanngjutare var på 1560-talet en af stadens rikaste män och därjämte rådman. Äfven myntaren Jöran „myntare“, som dock synes hafva sysslat blott med tillverkning af krut, samt Kristofer Målare, som 1572 målade predikstolen och en tafva till slottskyrkan ²⁾), voro mycket aktade män.

Bland yrkesidkare, som hade till uppgift att tillhandahålla stadsboarne mat och dryck, förekomma en eller tvenne bagare, äfvensom två eller tre slaktare och köttmånglare, hvilka alla enligt 1545 års ordinans skulle hafva tredje penningen i vinst af sin rörelse ³⁾). Därjämte nämnas en bryggare, hvarjämte det i 1607 års privilegier anbefalles att bryggehuse, för undvikande af eldfara, borde byggas utom staden och att egarne skulle tillåta äfven andra att mot betalning i dem verkställa „sin brygd“.

1610 förekommer en „sockurbecker“, likväl lybeckare, och 1596 nämnes bland införsvarorna „topsucker“.

Krögeriet var särdeles bland den mindre förmögna befolkningen allmänt och torde nästan ansetts såsom en loflig borgerlig näring. Dock bestämdes år 1607 att öl ej såsom härtills skett skulle få skänkas i alla vinklar och olofliga hus, utan skulle vissa borgare sköta om utskänkningen och för denna rättighet gifva kronan $\frac{1}{2}$ mark för hvarje såld tunna och staden 2 öre „till byggningen“.

Det fanns ock en „stadsens källare“, hvarest serveringen förestods af en källarsven. Där bjöds man väl på såväl renskt vin och mjöd som ock på bastarte och alicanteviu, hvilka alla dryckesvaror ständigt figurera i införsellängderna. Men inga gästgifverier eller värdshus förekommo ännu, hvarför också borgerskapet själfv ålåg att hålla „gästning“, d. v. s. härbärgera de resande — ett onus, hvilket såsom vi få se — var mycket tryckande.

¹⁾ Margeldslängderna.

²⁾ Slottsräkenskopen för bemälda år.

³⁾ A. H. I, 165.

Totalantalet handtverkare synes sålunda uppgått till ett 60 eller 70-tal, dock så att antalet mot periodens slut, i följd af de fortgående krigstiderna, hellre af- än tilltog. Härtill måste ännu läggas 12 dragare, hvilka enligt 1545 års ordinans skulle få 2 öre för hvar läst salt de buro upp från fartygen, samt ett lika stort antal timmermän, hvilka enligt samma ordinans, i händelse de ej fullgjorde sitt arbete redeligen, måste göra det ånyo utan lön och i egen kost.

Handtverkarnes antal.

Huru handtverkslifvet för öfrigt gestaltade sig under denna period, har ej ur förhandenvarande källor närmare kunnat utredas. I de bestämningar angående löner och taxor, som ingingo i 1545 års ordinans, kunna vi dock spåra en första början till det handtverkets ordnande, som senare skulle nå sin fulländning i skråsystemet, hvilket på sätt och vis kan anses hafva gjort sitt inträde på orten i och med Baltsar Klensmeds utnämning till ålderman för rörsmedsskrået i länet. Att yrkesidkarne icke alltid ville foga sig i magistratens förordningar och befallningar, synes framgå däraf, att 1573 10 stadens skomakare och skoflickare måste pliktfällas för det de tredskade att gå i stadens arbete. Följande året strejkade på samma sätt sju timmermän ¹⁾. Att skråsystemet ännu under denna tid icke vann någon vidare utveckling, torde till en del också berott därpå, att handtverksnäringarna under de långa krigstiderna synbarligen voro stadda i aftagande. Måhända var bristen på nödiga yrkesidkare vid periodens slut t. o. m. rätt kännbar, eftersom Gustaf Adolf 1616 måste anbefalla magistraten att anskaffa erforderliga ämbetsmän såsom skraddare, skinnare, snickare, skomakare, guldsmeder, svarfvare, klen- och grofsmeder, bältare, köttmånglare, månglare o. s. v.

För den lägre befolkningen voro ännu jordbruk och boskaps-skötsel de förnämsta inkomstkällorna. Isynnerhet synes svinafveln varit lönande, i anseende till den starka efterfrågan på fläsk under seglationstiderna. Äfven stadens förmögnaste köpmän egde vanligen något hemman i närheten af staden och landtmannanärningen ingick icke sällan såsom en väsentlig beståndsdel i deras ekonomi. Vit Olde egde Talikkala och Huhtiala, Bertil Ruuth Herttuala, o. s. v. Men de små i samhället fingo nöja sig med att låta sina kreatur gå i den gemensamma vallen på stadens allmänna mulbete.

Jordbruk och boskapskötsel.

¹⁾ Saköreslängderna för dessa år.

Stadens jord-
egor.

Hvad för öfrigt stadens jordegor under Gustaf Vasas tid beträffar, är det ytterst svårt att ur förhandenvarande källor vinna full klarhet om desamma. Å ena sidan ser det ut som om staden i början af perioden varit i saknad af nödigt mulbete i sin närhet. Ty borgerskapet begärde 1542 att återfå marken emellan staden och Säiniöbro, hvilken under ryska kriget blifvit den fräntagen och lagd under prästgården, motive-
rande sin anhållan därmed, att, „hvad Gud förbjude, något rumor uppå kommer på gränsen, kunde boskapen med en hast vråkas i staden“. Denna begäran synes konungen 1547 hafva villfarit, då han lofvade staden tvenne emellan densamma och Säiniöbro belägna torp ¹⁾, hvilka förut legat under Magdalena-
prebendet, — mot villkor dock, att staden skulle afstå från den skattjord i Jyrkilä by, som den 1541 köpt. Här af kunde man nästan sluta, att staden före 1547 ej egt annat mulbete än Jyrkilä aflägsna hemman. Men å andra sidan heter det 1557, att borgmästare och råd, d. v. s. staden, „i en lång tid“ innehaft Savolain, Talikko, Säiniöbrogods och Huhtiala, hvilka konungen nämnda år lät reducera ²⁾. Huru denna upp-
gift, som låter en ana att staden i långa tider, kanske ända från medeltiden, varit försedd med tillräcklig jord i sin när-
maste omgifning, kan bringas i samklang med det kända fak-
tum, att borgerskapet 1542 klagat öfver total brist däruppå, är tillsvidare omöjligt att utreda.

Säkrare underrättelser om stadens jord föreligga först från Erik XIV:s tid. Den ³⁰/₅ 1561 donerade denne konung staden Kangasranta gods med Uskiniemi, Roppa och Rääkkö hemman, äfvensom två år senare ⁷/₈ 1563 Papula gård, som tidigare innehafts af biskop Paul Juusten. Till dessa gods hörde dessutom ett husmanstorp: Antti Vaivainen äfvensom Kangasranta stora äng ³⁾. Också Maaskola gods skulle staden — enligt sist-
nämnda donationsbref — få behålla, dock med skyldighet att därför utgöra de årliga utskylderna. Konung Johan förnyade i

¹⁾ A. H. I, 163.

²⁾ F. S. A. 74; 24 v.—25 v.

³⁾ F. S. A. 5282; 35. Märkvärdigt nog heter det i konung Eriks donationsbref rörande Papula, att staden skulle få behålla det fritt „efter det bref, som i utaf vår salige k. herr fader här uppå hafven“, hvar af nästan vill synas som om staden redan af Gustaf Vasa erhållit donation å detta gods, oaktadt någon under-
rättelse därom icke förefinnes i handlingarna.

sina privilegier af $\frac{8}{8}$ 1569 donationen af Papula gods, hvilket — såsom förut är nämnt — gifvits staden för att den dess bättre skulle kunna underhålla sitt tegelbruk och vidtaga med befästringsarbetena.

Till dessa gods lade hertig Karl i sina privilegier af $\frac{12}{4}$ 1600 ytterligare tvenne gods, som Vit Olde tidigare innehåft och hvilka lågo inom stadens råmärken, nämligen Talikkala och Huhtiala, äfvensom Säiniö kvarn, „som på stadens egor beliggande är“. Vid periodens utgång bestod således stadens jordområde af sju gods ¹⁾, ett husmanstorp, en äng och en kvarn, alla belägna sydost om staden, emellan densamma och Säiniö bro. Dock synes denna stads mark ej hafva utgjort ett sammanhängande helt, utan varit sönderdelad genom närbelägna hemmans marker. Såsom råpunkter för stadens enskilda jord, åt Kelkkala sidan, uppgåfvos senare än Itkevä kivi, Heinilampi, Hiiriautio, Saunaniemi och hafsstranden ²⁾, än åter Laivasaari, Vääräkoivu, Ruotsinluhti och en sten med hugget streck uti bredvid Kelkkala gård ³⁾.

Dessutom räknades af ålder viken en half mil nära staden söder om skeppsleden såsom dess fiskevatten, hvarför ock hertig Karl i ofvannämnda privilegier förbjöd Jääskis- och Lappvesiboarne att vidare där idka fiske borgarena till förfång. Staden hade ock — delvis längre ut i viken — en mängd nors- och strömmingsfischen, bland hvilka senare må nämnas Uuraansaari fiske, upptaget i räkenskaperna i början af 1600-talet ⁴⁾.

Fiskevatten.

Af sin jord och sitt fiskevatten förlorade staden emellertid redan under denna period, genom ståthållaren Arvid Tönnessons egenmäktiga åtgärd, en icke alldeles ringa del. Tillgången vid

Förlust af jord.

¹⁾ Af dessa gods voro: Papula, Uskiniemi, Roppa och Rääkkö klostergoods, Kangasranta prebendegods äfvensom Talikkala och Huhtiala kronogods. Maaskola godset synes staden tidigt förloradt, eftersom det från 1590-talet ej mera omtalas i dess räkenskaper.

²⁾ Viborgs sockens ting $\frac{8-10}{4}$ 1674 och $\frac{10-23}{11}$ 1674.

³⁾ Viborgs sockens ting $\frac{10-23}{11}$ 1674.

⁴⁾ Stadens norsfiskerier voro enligt 1603 års räkenskaper: Latikko, Retulax, Ironsaari, Sonkankallio och Ongenkallio; (F. S. A. 5818, 5 v—6); dess strömmingsfiskerier enligt 1607 års räkenskaper: Mulkoluoto, Koivunalain, Sokankallio, Kilpi-saari eller Kerus, Rakosaari och Uuraansaari (F. S. A. 5881; 10). — Dessutom sägas i 1604 års räkenskaper äfven följande strömmingsfischen underlyda staden: Ongenkallio, Somero, Nurmiluoto, Kirkkoniemi, „Hongi“ och Satula, men 1606 anmärkes att besked skulle införskaffas på hvilken grund staden innehade dem.

detta landsrof skildras på följande sätt. Arvid Tönnesson, som egde Kelkkala och ville öka sin jord, förordnade 1612 om ny råsyn emellan staden och hemmanet och lät kalla borgmästarne att öfvervara förrättningen. Men dessa, som sannolikt anade oråd, uteblefvo alla, med undantag af Klemet Sigfridsson (Juusten). Rån uppgicks och staden förlorade ett ansenligt stycke land, hvaruppå låg bl. a. Kuopionluhta stora äng, äfvensom något fiskevatten med ett notvarp, som sedan ännu i långa tider kallades „rådsvarpet“. Arvid Tönnesson lät emellertid på sin nya landvinning plantera en torpare, „gifvandes honom till hans uppkomst 2 stycken kor och en hvit häst“. Då man frågade Klemet Sigfridsson, huru han så utan protest låtit Arvid Tönnesson spoliera stadens jord, svarade han: „jag hafver icke den fullmakt, att jag får träta med honom. Vi hafva intet afstått för evärdeliga tider, utan de, som komma efter mig, må taga jorden igen“. Och då man vidare sporde, huru det då skulle gå med de nya, nu uppsatta rämärkena, genmålde borgmästaren helt lakoniskt: „de måga vältra dem i kärret“ ¹⁾. Denna rågång gaf ock senare — såsom vi få se — anledning till en långvarig rättegång emellan staden och Kelkkala gård.

Ungefär samtidigt drog staden också det kortare strået i en tvist med slottsbefallningsmannen Henrik Jönsson angående Säiniö hemman och kvarn. Borgerskapet synes hafva nämligen tolkat det i 1600 års privilegier ingående uttrycket: att kvarnen låg inom stadens egor, sålunda att också själfva hemmanet donerats staden. Men emellertid hade Henrik Jönsson för egen räkning upptagit godset från öde, och gränsekommissarierna, till hvilkas afgörande saken hänsköts, resolverade $\frac{2}{6}$ 1607 att „borgerskapet genom orätt berättelse låtit sätta i deras privilegier, att samma kvarnström skulle vara belägen inom stadsens egor, hvilket de intet kunna bevisa och fördenskull kan samma lägenhet under staden icke inrymd blifva“. Huru det gick med själfva kvarnen, — om också den härmed frändömdes staden — är icke fullt klart ²⁾.

Sin jord tillgodogjorde sig staden på olika sätt. Den bortarrenderade en del af hemmanen, särdeles de aflägsnare belägna, åt landsbönder mot viss årlig stadga. Såsom sådana stadga-

Stadens agrikola ekonomi.

¹⁾ Viborgs sockens ting ⁸⁻¹⁰/₄ och ¹⁹⁻²²/₁₁ 1674.

²⁾ Vaaranen II, 298.

lägenheter eller torp nämnas i 1500-talets räkenskaper, utom Papula, Kangasranta, Räikkö, Roppa, Uskiniemi, Häyry, Kynnäpää och Vitsataipale, äfvensom senare Huhtiala och Talikkala. Äfven Maaskola förekommer en tid nämnd såsom torplägenhet, men försvinner ur räkenskaperna på 1590-talet. Åtminstone på en del af dessa hemman underhöll staden själf de nödiga afvelsdjuren, hvilka arrendatorerna blott fingo bruka sig till nytta.

För egen räkning bärgade staden vanligen ången vid Papula, och stundom äfven detta hemmans åkrar. Årligen „utspisades“ tvenne stadstjänare med smör och haring till stadsens ång vid Papula för att öfvervaka arbetsfolket under höbärgningen. 1596 gafs $\frac{1}{2}$ kylmetta råg åt skördemännen till kokning, då de uppskuro rågen vid Papula gods och torp. 1573 köptes tre kor till godset och 1575 utgafs 5 spann hafre åt årets kalvar på Papula. Det lades 1573 borgmästarne Matts Staffansson och Olof Mattsson till last att de bärgat Papula ång för egen räkning, utan att staden däraf haft någon nytta, äfvensom sålt bort boskapen, under förevändning att den eljes blifvit tagen af krigsfolket ¹⁾.

Slutligen var en del af den närmast staden belägna marken afskild till betesmark för borgarnes boskap. Sålunda kunde borgerskapet hålla sig med en rätt anseelig boskapsstock, som t. ex. år 1571 räknade öfver 300 kor, 176 får och 450 svin ²⁾. Ehuru redan Johan III 1569 stadgat, att alla stadens egor skulle användas till stadens och borgerskapets bästa och ej af några privata personer inhägnas eller försvaras, synes detta dock icke alltid iakttagits, eftersom Karl IX ånyo, på grund af borgerskapets klagan, att hofmän, knektar och andra kronaus tjänare utödde och tillägnade sig jorden, 1600 fann nödigt förordna, att allt som sålunda inkräktats skulle intagas till stadens meniga bästa igen ³⁾.

Äfven fisket fortfor ännu under denna period att utgöra ett viktigt näringsfång för stadsinvånarne. I 1545 års ordinans bestämdes väl, att de borgare, som brukade köpmanshandel, ej mera skulle få idka fiske, hvilken näring tillförsäkrades stadens 61 fiskare. Men troligt är dock att fortsättningsvis äfven andra

Fisket.

¹⁾ F. S. A. 5381; 3.

²⁾ Sölskattslängden för d. å.

³⁾ Privilegiebrefven af år 1569, 1600.

borgare enligt gammal sed företogo sina regelbundna fiskefärder till klipporna söder om staden, där det fångades „ropox“, strömming och nors. Vid dessa fiskefärder voro troligen såväl de ordinarie fiskarne som äfven borgarne, hvilka hörde till gemensamma båtlag, ordnade i societeter, likt små samhällen rättande sig endast efter egna, på urgamla traditioner grundade lagar och reglementen. Hufvudmännen för sådana fiskelag kallades „notkonungar“ och betraktades med särskild vördnad af sina följeslagare. Under deras anförande levererades helt visst på hafvets våg mången blodig batalj mot Jääskis- och Lappvesiboarne, hvilka — alla förbud till trots — fortfarande höllo på sin uråldriga, af fäderna ärfda rätt till fisket i viken. Där sönderhöggs mången båt ¹⁾, „trasades“ mången not, och växlades mångt hugg af senstark arm, ty rätten var ännu, oakadt alla lagar och privilegier, på den starkares sida.

Stadens drätsel.
Dess inkomster.

Stadens årliga penningeuppbörd, som nu skedde i svenskt och ej mer i rigiskt mynt, steg på 1540 och 1550-talen till något öfver 200 mark, på 1560-talet sedan penningevärdet nedgått genom myntförsämringen, till omkr. 700 å 800 mark — under klippingarnas tid på 1570-talet till 8,000 å 9,000 mark — samt slutligen efter 1578, då dalerräkningen, 1 daler å 26 mark, infördes, till 500 å 700 daler. Därjämte fanns vanligen någon behållning från föregående år, hvilken stundom kunde vara rätt anseelig. Den viktigaste inkomstposten utgjordes af margelden, som nu hel och hållen tillföll staden. Dess belopp steg inklusive gästpenningarne, hvilka upptogs af unga köpsvenner, som handlade i staden, under ofvannämnda tider till cirka 180, 475, — 2,000 å 3,000 mark — och 140 daler. Då emellertid denna skatt upptogs efter hvars och ens handel, så kunde under vissa år, då rörelsen var lifigare, margeldssumman blifva anseeligt större, såsom t. ex. 1559, då den steg till mer än 500 mark, medan den tvärtom under betryckta tider, såsom under inbördeskriget emellan hertig Karl och Sigismund, stundom nedgick till mindre än 100 daler. Ifrån erläggande af margeld voro befriade borgmästare och råd äfvensom stadens öfriga tjänstemän. Stundom gafs ock befrielse åt andra, som tillfälligtvis varit i stadens ar-

¹⁾ 1560 fälades Per Hämälän sak till 40 mk för våldsverkan han gjorde på Jääskis bönder, som där lågo i fiskeriet, och högg deras båtar sönder, efter 12 manna rannsakan. —

bete. Sålunda erhöill 1559 Tomas smed skattefrihet för det han gjorde tunnor i skeppsledan, 1595 Clement skraddare för att han „sömmade stadsens klädning“, o. s. v.

Likasom margelden voro också burskaps- våg- och bropenningarna äfvensom saköresmedlen gamla inkomster, som redan under medeltiden influtit i stadskassan, dock så att af de senare förut en del tillfallit kronan. Alla dessa inkomstposter varierade mycket under olika år. Vågpenningarna berodde h. o. h. af handelsrörelsens storlek, och det fanns år, då sådana alls ej inflöto, emedan — såsom det hette — det varit ingen handel. Likaså berodde saköresmedlens belopp sjelffallet alldeles af omständigheterna. Slutligen gjorde staden sig nu, såsom under medeltiden, god inkomst genom förräntande af sina öfver-skottsmedel, uthyrande af källare och visthus, försäljning af tomter m. m.

Helt och hållet nya inkomster, som tillkommo under denna period, voro stadgeräntan från de donerade godsens, som mest utgick in natura, äfvensom tredje delen af tullen, hvilken från år 1600 tillföll staden. Dessutom fick staden tillfälliga inkomster genom uppbärande af friskilling, en frivillig afgift, som erlades vid försäljningen af tomter, 10:nde penningen af i staden fallet arf, tredjedelen af från staden afflyttandes lösegendom o. s. v.

Utom penningar uppbär staden dessutom af borgerskapet en mängd s. k. persedlar, såsom stockar, bräder, samt dagsverken m. m. För penningar inköptes dessutom spannmål, kött, järn, kalk m. m., hvilka varor på en tid, då lönerna ofta betaltes i naturapersedlar, aldrig fingo saknas i stadens visthus.

Stadens drätsel var åtminstone ännu i början af perioden h. o. h. på medeltida fot. Några rådmän eller därtill utsedda borgare uppburu fortfarande margelden. Under uppborrdstiden ansågo de sig berättigade att för sitt omak se sig tillgodo med förfriskningar på stadens bekostnad antingen på rådhuset eller stadens källare och iakttogo härvid icke alltid tillbörlig sparsamhet. Så armärktes om 1558 års uppborrdsmän, att de förtärt så länge de margeldspengarna tillfyller uppburit 42 mark, hvilket ansågs vara något för mycket, i anseende till att hela uppborrden ej steg till mer än 300 mark. Sedan de indrifvit pennningarna, uppburu de dem i läderpåsar till rådhuset. Där räknades och omhändertogos de sedan af borgmästarne och stadsskrifvarn, hvarpå de inlästes i stadens danska kista eller fördes till

stadens stenhus, där de emellertid, såsom vi sett, icke alltid voro i säkert förvar.

Desse utgifter.

Utbetalningarna skedde genom stadsskrifvaren. Främst utgingo arbetslönerna antingen i penningar, vanligen 2 öre om dagen, då arbetarne voro „i stadens kost“, eller ock i persedlar, t. ex. salt åt bönderna, som 1558 utkörde dyngan från Svartmunkegården, smör och haring åt skördemännen, som 1595 uppskuro rågen vid Papula gods, några kappar råg åt „kåringarna, som sopade stadens kista“. Vidare uppköptes materialier för befästningsverkens och de offentliga byggnadernas behof: gråsten till murarna, stockar till bröstvärnen, tegel till kyrkoväggarna, bleckskifvor till knoppen på rådsens torn och koppar till flöjeln på St. Anders' o. s. v. Först i tredje rummet kommo årslönerna åt borgmästare och råd äfvensom stadens öfriga tjänstemän. De betaltes i penningar, hvarjämte stadsskrifvaren fick 6 alnar packlakan till borgkläde, äfvensom stadstjänarne hvar annat år några alnar brunt mynsterskt eller blått stendelskt till jacka och byxor, hvilka äfven på stadens bekostnad sömmades af skräddaren. Slutligen fanns där en massa diverse utgifter i pengar och persedlar. Än skulle det gifvas respengar åt borgmästarne, när de drogo till Stockholm med räkenskaperna, än togs af Staffan Kanngjutare papper för stadsskrifvarens behof, än af holländarne en bok med röda pergamentspärmor till stadens tänkebok, än skulle den ene betalas för ett plattyskt bref, som han skref till Reval, än den andra för en skrifvelse han ställde till K. M., då borgmästaren reste till Stockholm. Än skulle det köpas brännvin och öl åt ryska sändebud, än vin åt några italienare, som besökte staden. Än behöfdes det linblår till luntor, som bysseskyttarne skulle förfärdiga, än järn till vagnen, på hvilken stadens halfslanga stod. Slutligen skulle det ock köpas nya kor till Papula och hafre åt årets kalvvar, o. s. v.

Dagsverksskyldigheten.

Om det ofta nog, i synnerhet för de fattigare borgarne, föll sig svårt att få pengar ihop till margeldens betalande, betraktades dock dagsverksskyldigheten och vakthållningen, som åläggårdsegarne, såsom det tyngsta onus de hade att utgöra. „Fattig och rik måste arbeta på murarna“ — hette det — och den, som ej hade råd att lega karl för sig, måste själf utgöra det honom åliggande antalet dagar i stadens arbete. Borgmästarne fingo tillbringa en god del af sin dag vid öfvervakandet af arbetsfolket på vallarna, och köpmännen måste stundom sända sina bodpojkar med spaden till muren. Endast då pesten gras-

serade i staden, gafs lindring från den stränga arbetsskyldigheten, med hvilken endast åliggandet att gå i vakt och vård kunde mäta sig i impopularitet. Alltjämt pliktfälldes folk för det de strejkat från stadens arbete eller försummat „vakt och vård“.

Men oaktadt staden sålunda använde största delen af sina inkomster och en god del af sin arbetskraft för ett ändamål, som visserligen var nyttigt för densamma men som dock kunde anses vara af ännu större betydelse för riket, undgick den ingalunda att ytterligare besväras med direkta pålagor till det allmänna. Kronan hade väl gifvit staden betydande summor, då den afstod från sin andel i margelden och sakörena och donerade åt staden jordagods och en tredjedel af tullen. Men hvad den gaf med ena handen tog den tillbaka med den andra. Viborg fick under denna period i likhet med andra städer betala dryga dels tillfälliga dels mer eller mindre stående „hjälp“ och „gårder“. Visserligen tog regeringen äfven i afseende å dessa kontributioner en viss hänsyn till de stora utgifter staden redan i och för sig hade för det allmänna bästa, men de nya pålagorna blefvo i alla händelser kännbara nog.

Skatter, pålagor
och gårder.

De största af dessa tillfälliga pålagor voro de s. k. sölfskatten af år 1571 och Elfsborgslösen af 1614—17, hvilka båda upptogs för återinlösandet af Elfsborg från Danmark. För den förras erläggande värderades borgerskapets hela förmögenhet, som uppskattades till något öfver 82,000 mark, och sedan uttaxerades — „för deras fattigdom och för den större gästning de af krigsfolket hafva“ — endast 15:nde och icke, såsom annorstädes, 10:nde penningen, som utgjorde 4,026 mark och 371 lod silfver. Härvid togs i betraktande all borgarnes lösa egendom, för så vidt den bestod i reda penningar, guld, silfver, koppar och tenn äfvensom boskap och handelsvaror, och värderingen var ytterst minutiös, så att man upptecknade t. o. m. de minsta poster såsom ett par stycken bräder, några flickor näfver o. s. v. Den senare Elfsborgslösen åter, som upptogs efter hjonelag, erlades under 6 terminer (1613—1619), så att borgerskapet de nämnda åren, betalade respektive 965, 750, 701, 680, 630 och 536 daler eller inalles 4,262 daler.

Utom dessa stora skatter betalade staden dessutom särskilda gånger mindre gårder: 1576 150 ungerska gyllen, 1583 100 daler, 1587 60 ungerska gyllen, 1606 150 daler „brudeskattspenningar“, för att ej tala om vissa till hälften frivilliga,

till hälften påbudna „bidrag“, såsom t. ex. 1559 126 mark till inköp af guld till fröken Katarinas föräring, 1561 378 mark till hjälp på konung Eriks engelska resa, 1567 och 1568 små hjälper, bestående i gäddor, brännvin, bröd m. m. för skeppsflottans behof, 1580 en „liten gärd“ till slottet af 8 läster tjära o. s. v.

Och till dessa tillfälliga pålagor sällade sig mot periodens slut vissa med ständernas begifvande pålagda onera, hvilka redan nästan hade karaktären af formliga kontributioner, såsom månadspenningarna, 240 daler om året, och enöreshjälpen, som 1606 utgick med 321 daler, förutom några persedlar. Äfven båtsmanshållet åhvälfdes vid denna tid (1614) staden, som nu måste uppställa en båtsman för hvart tiotal borgare.

Kronofrakter
och „gästnigen“.

Lägger man härtill att borgarne dessutom på mångahanda andra sätt ansträngdes för det allmänna bästa, att de ofta måste gifva sina fartyg under bästa seglationstiden till kronofrakter mot utlofvad men ofta uteblifven betalning, att de måste upplåta sina hem till logi för kronans ämbetsmän och andra resande och hålla dessa främmande i kost och täring mot en osäker ersättning, att de slutligen från sina bodar måste utgifva varor än såsom lån, än på „lång“ kredit för slottets eller militärens räkning, kunna vi inse att de ständigt återkommande klagovisorna om deras fattigdom och utarmning stundom voro mera än blotta fraser.

Men å andra sidan förmådde ock borgerskapet i Viborg kanhända lättare än det i andra finska städer bära de höga pålagor tiden kräfde. Vid taxeringen 1571 öfversteg dess förmögenhet t. o. m. själfva Åbos, och regeringen visade sig städse mån om att vid staden fästa förmögna män, som kunde upprätthålla dess handel och välstånd. Viborg var därför redan på 1500-talet en rik stad, om där ock — såsom naturligt var i en stad med så brokig befolkning — fanns mycket af verklig fattigdom och elände, för hvars afhjälpande samhället var skyldigt att iklåda sig kostnader.

Fattig- och
sjukvård.

För fattig- och sjukvården funnos sedan medeltiden tvenne inrättningar, hospitalet, beläget utanför murarna, och Magdalenä sjukstuga inom själfva staden, hvilka båda stodo under gemensam förvaltning. De voro försedda med rikligt underhåll, ty under dem lydde 1551 46 Magdalenä landbönder, strödda öfver hela länet, hvilket jämte Borgå och Tavastehus län dessutom utgjorde s. k. spetalspenningar för de fattigas räkning.

1557 blefvo visserligen landbönderna reducerade under kronan, men i stället tillförsäkrades hospitalet af konungarne Erik och Johan ett årligt anslag af 10 pundläster spannmål, hvilken donation 1599 stadfästes att utgå med 201 $\frac{1}{2}$ tunna råg, förutom andra persedlar ¹⁾. Också bekom det ånyo några landbönder i Rytkelä, Savola och Laiharanta ²⁾. Slutligen uppbars för de fattigas räkning en liten penning medels hatten eller uti offerkistan i Viborgs kyrka, hvarjämte de utländska köpmännen vanligen ihågkommo dem med några donationer. Medel hade således icke bort saknas.

Men icke förty fingo de fattiga stundom i följd af förståndarnes dåliga förvaltning eller nidskhet lida nöd. 1538 hade Gustaf Vasa förnummit att de fattiga ledo stor nöd och trång, enär de ej hade någon förständig man, som skötte deras ekonomi, hvarför konungen därtill utnämnde en Laurentius Johannis. 1551 åter hade för konungen berättats att Peder Skrifvare, som förestått hospitalet, „fast otillbörligen och okristligen handlat mot de fattiga och sjuka i en och annan måtto, synnerligen i det att han hafver ifrån dem en hel hop persedlar“ ³⁾. Då hospitalets underhåll inflöt dåligt i anledning af vederbörandes försummelse, förordnade Johan III 1591 Matts Talpoa till föreståndare.

Själftva hospitalet synes — såsom förut nämnts — under medeltiden ha legat nära stadsmuren, sannolikt i trakten af Munkeporten. Men 1547 befallde konungen att det skulle flyttas längre bort, hvadan det är troligt att det nu först anlades vid Pantsarlaks ⁴⁾. På det gamla stället stodo ännu på 1590-talet kvar några af hospitalets visthus, hvarjämte 1592 tegelstenar „från de fattigas gamla gård“ fördes till Pantsarlaks. Hospitalet bestod för öfrigt, förutom af själftva hospitalsbyggnaden, af kyrka med stapel och prästgård. I inrättningen voro de spetälska inhysta, och var deras antal i medeltal först 10, sedan 20 årligen.

¹⁾ 201 $\frac{1}{2}$ tunna råg, 100 tunnor $1\frac{1}{2}$ spann malt, 15 kappar bönor, 40 L. 6 \mathcal{R} humla, 60 L. 9 \mathcal{R} smör, 60 L. 9 \mathcal{R} salt, 2 st. oxar, 122 får, 241 L. 6 \mathcal{R} torrfisk, 41 $\frac{1}{2}$ tunna saltfisk, äfvensom 5 L. ljus, hvilket allt skulle utgå af uppbörderna i Lappvesi och Jääskis härader. Prästen och föreståndaren hade dessutom hvardera sitt särskilda underhåll, den förra därjämte hemmanet Hapensaari.

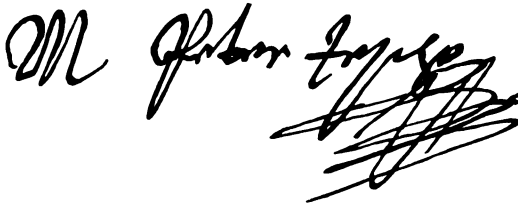
²⁾ Fagerlund. Finlands Leprosorier II. 1 Maria Magdalena, Viborgs hospital.

³⁾ A. H. VIII, 41.

⁴⁾ A. H. VII. 95.

Sjukstugan i staden åter låg sannolikt på den s. k. Maria Magdalænæ tomt, hvilken, enligt en uppgift i Erik Flemings jordebok, var belägen någonstädes vid öfra gatan. Där voro de fattiga inlogerade under en särskild förestånderskas uppsikt. Deras antal var i regel något större än de spetälskas och utgjorde i början af perioden omkring 15, i slutet af densamma vanligen några och 40.

Utom de i hospitalet och sjukstugan internerade åtnjöto äfven några fattiga, som bodde ute i staden, underhåll från de allmänna fattigmedlen. Om hushållningen i de båda inrättningarna må för öfrigt nämnas att de sjuke enligt gammal sed vid de stora högtiderna, jul, påsk, pingst, Johanne, Magdalænæ o. s. v., undfågnades med rikare utspisning än vanligt, hvarjämte de då

Peter Tesches namnteckning och sigill.

äfven bekommo litet penningar till mjöl äfvensom nya kläder och skor. Hospitalet hade sin egen notkonung, som fiskade för dess räkning. sin egen tiggare, som gick omkring i bygden och insamlade allmosor, äfvensom en äng i Alasomes, som bärgades af „talkofolk“¹⁾.

Hvad läkarvården beträffar, synes staden under denna period tämligen regelbundet haft tillgång till en s. k. barberare — i början af perioden nämnas t. o. m. tvenne sådana samtidigt, af hvilka dock den ena var anställd i slottets tjänst. Bardskärarne hade stort anseende och tvenne af dem voro i början af perioden rådmän i staden, nämligen Henrik Bardskärare 1540 och Herman Bardskärare omkring 1560. Såsom idkande praktik i staden och tillika slottsbarberare nämnas mot periodens slut Henning Wegenär (1580), Filip Bilang († omkr. 1600) och

¹⁾ Hospitalsräkenskaperna. F. S. A. 281—303.

Peter Tesche († omkr. 1616), hvilka båda sistnämnda tituleras „mästare“, hvadan de torde förvärfvat sig ett högre mått af insikter i sitt yrke än vanliga barberare. 1587 bestämdes att m:r Filip skulle bekomma 1 daler för hvar kurl han kurerar och 1606 likaså att m:r Peter Tesche skulle undfå 1 daler „för hvar person eller sjuk, han kan hela“.

Dessa bardskärare höllo sig gemenligen äfven med nödigt apotek. Dock ser det ut som om staden på 1560-talet t. o. m. skulle haft en särskild apotekare. Det heter nämligen att Donatus Deutschmans enka senare blef gift med en „Simon Apotekare“, hvars varor jämte Vit Oldes under det livländsk-ryska kriget blefvo plundrade af de revalska utliggarne. I alla händelser voro mot periodens slut barberarne äfven apotekare. 1587 gafs m:r Filip Bilang rättighet till fri införsel af varor från Tyskland „till sitt apotek“, och 1595 erhöi han af kronan såsom bidrag till apotekaliers anskaffande 4 tunnor tjära¹⁾. Sammaledes gafs åt Peter Tesche 1603 2 tunnor smör „till att köpa sig materialier från Tyskland till apoteket“ och 1606 förunnades honom 10 daler för samma ändamål. Såsom lön af kronan uppbar den sistnämnda dessutom 30 daler, en klädning om 20 daler, fri kost äfvensom foder åt en klippare.

Sådant — som ofvan skildrats — var näringslifvet i Viborg Reformationen. på 1500-talet. Det rörde sig ännu delvis i medeltida former, endast småningom utvecklande sig till ett nytt stadium. Samma var förhållandet med den andliga odlingen, som representerades af kyrkan och skolan. Äfven på dess gebit försiggick hela perioden igenom en kamp emellan det gamla och det nya, som dock ändtligen slutade med det senares seger.

Redan strax efter mötet i Västerås 1527 hade troligen reformationen börjat genomföras också i Wiborg. Det heter att kyrkan då beröfvades de flesta af sina donationsgods. Troligt är dock att reformationsverket ej hade synnerlig framgång på orten, så länge där härskade grefve Johan af Hoijsa, hvars hofpredikant var stadens sista katolska skolmästare. Men sedan grefvens valde fallit, torde det gått snabbt framåt med förändringarna på det kyrkliga området. Mässorna tystnade i kyrkans kor och rökelsekaren uppsände ej mera sina blåhvita moln mot de höga hvalfven. Från gatorna försvunno de kännpaka gråa och svarta

¹⁾ F. S. A. 5596; 49 och 5705; 72.

munkekåporna, som förut så bjärt stuckit af mot medeltidens brokiga dräkter, och helgeandsbröderna samlades ej mer till festliga lag i gilleshusets stuga. En och annan andlig, som fogat sig i de nya förhållandena, kunde möjligen ännu finna ett verksamhetsfält i den reformerade kyrkans tjänst. Men för de flesta återstod ej annat än att söka sig utkomst på andra banor. Sålunda slog sig en f. d. munkebroder Anders Lang på affärer, blef borgare i staden och Nils Grabbes köpman samt fick af honom till belöning för sina förtjänster ett gammalt kloster gods.

Hade kyrkan redan 1527 förlorat större delen af sina jordagods, blef den trettio år senare af med det lilla den hade kvar. Allt reducerades under kronan. Sammaledes gick det ock med klostrens såväl jordagods som stadstomter. Af de förra anslogs en del åt de fattiga i hospitalet, men de senare synes kronan till en början velat själf disponera, liksom vi sett att den ock till en början omhändertog själfva klosterbyggnaderna. 1561 befallde Erik XIV Hästesko att igenkalla alla oloffliga försålda och förskingrade klostertomter i staden, och han var så mån om dem, att han ej ens tillät deras försäljande för kronans räkning. Men under Johan III, som i detta afseende var liberalare och äfven själf bortdonerade en och annan klostertomt åt sina tjänare, finna vi åter att magistraten opåtaladt för stadskassans räkning bortsålde den ena klostertomten efter den andra. Emellertid voro ännu ej ens vid periodens slut alla klostrens stadsgårdar disponerade, enär kyrkoherden Nils Magni 1616 anhöll om en sådan i ersättning för tvenne tomter, som hans föräldrar mist „vid gaturifningen“.

Likason med de fasta godsen, gick det ock med de kyrkliga inrättningarnas lösa egendom. Redan 1530 hade kronan genom den s. k. klockskatten beröfvat kyrkor och kloster den största klockan de egde¹⁾. Sedan kom ordningen till det öfriga inventariet. Kyrkans gamla kasulor och dalmatikor blefvo väl liggande i dess sakristia, men klostrens mässereden fördes till slottet, hvarest de obegagnade lämnades att förmultna. Endast undantagsvis kunde någon af de gamla persedlarna ännu komma till heders under den nya regimieu, såsom t. ex. ett mässerede, som 1552 från slottet fördes till Tavisalmi nya kyrka för att där begagnas vid gudstjänsterna²⁾. Kyrkornas dyrbarheter

¹⁾ A. H. V, 167.

²⁾ A. H. III, 91.

i guld och silfver torde för det mesta hamnat i kronans myntverk, i likhet med gilleshusets tennkärl, som 1567 fördes till Stockholms varuhus.

Så var då kyrkan afklädd sin yttre prakt. Men äfven dess inre lif omdanades så småningom. Peder Soroi blef stadens första — enligt annan källa dess andra — evangeliska kyrkoherde 1529 och Johan Læstius, en man af utmärkt skicklighet, dess första protestantiska skolmästare 1534¹). För att emellertid reformationsverket skulle hafva bättre framgång i dessa aflägsna delar af landet, inrättades slutligen i Viborg ett särskildt biskopsstift 1554. Dess förste biskop blef en inhemska viborgare Paul Juusten, som efter att först hafva frekventerat Viborgs skola, hvilken han äfven själf en tid, 1541—43, förestått, uti Wittenberg fulländat sina studier under de främsta protestantiska professorernas ledning (1543—46). Biskop Juusten var en lärdd och nitisk man, som under de nio år han förestod det viborgska stiftet, helt säkert under sina visitationsresor och genom utfärdande af nya förordningar kraftigt befordrade protestantismens seger. Efter Juustens förflyttning till Åbo biskopsstol (1563) omhänderhades det viborgska stiftet först af Kanutus Johannes († 1567) och sedan af Erik Härkäpää († 1578). Äfven under dem torde reformationsverket ostördt hafva fortgått, och omdaningens syntes redan säkerställd.

Men nu inträdde en reaktion, som för en tid satte protestantismens tillvaro på spel. Efter Härkäpääs död lämnade konung Johan, som ett par år tidigare utgifvit sin halfkatolska liturgi eller „röda bok“, Viborgs stift obesatt, i likhet med hvad han tidigare gjort med biskopsstolen i Åbo, för att under vakansen hafva friare händer för sina reaktionära planers genomförande. Och då Viborgs stift äntligen år 1583 åter hugnades med en ny styresman, var det ej en biskop, utan endast en s. k. „administrator“ det erhöi, i det den medgörlige, nu till biskop i Åbo utsedde Erik Sorolainen under sistnämnda titel också fick sig ombetrodd vården om den viborgska kyrkans angelägenheter. Det är troligt att nu den „röda boken“ genom den nya administratörens åtgärd togs till efterrättelse också vid gudstjänsterna i Viborg. Ätminstone heter det om stadens dåvarande kyrkoherde, herr Lars, att han „uti alla saker och punk-

Den kyrkliga reaktionen.

¹) Alopæus, Borgå gymnasii historia, sid. 11 och 12.

ter varit H. K. M. trogen och icke förtalat H. K. M. såsom de andra gjort“, hvilket allt måste tolkas såsom syftande på hans medgörlighet i liturgifrågan. Därmed återställdes en hel del af de katolska ceremonierna, om ock den gamla helgondyrkan utblef. Också i Viborgs skolestuga bestogs åter katedern 1584 af en katolik, björneborgaren Gregorius Clementis, som studerat vid jesuitkollegierna i Rom och Braunsberg. Till staden anlände vid denna tid, 1583, fyra italienare — såsom det hette — „för att bese landsens lägenhet“, ett något egendomligt motiv för deras resa, hvilket låter en förmoda, att de egentligen voro hemliga emissarier af den katolska reaktioneu, sända att göra propaganda i den höga nordn.

Under sådana förhållanden började protestantismen vackla i sina fogningar. Också en och annan viborgare fann sin väg till utlandets katolska jesuitseminarier, hvilka arbetade på nordens återomvändelse. Bland sådana „papisterna“ nämnes en „mr Johan Ruit von Wiborg“, ¹⁾ sannolikt medlem af den numera i staden bosatta familjen Ruuth. Ja — en son till Viborgs förste reformator och luterska biskop Paul Juusten, vid namn Kasper Juusten, studerade år 1590 i jesuitseminariet i Braunsberg och säges hafva, efter det han varit page hos drottningen i Polen, dött såsom katolik ²⁾.

Det gällde i sanning för hertig Karl att återupprätta sin faders verk också på detta område, som på så många andra. Redan vid mötet i Uppsala 1593, där protestantismen stadfästes såsom rikets religion, utsågs en ny biskop, Petrus Melartopæus, för Viborgs stift, men han kom dock aldrig att tillträda sitt ämbete, enär „administratorn“ Erik Sorolainen ej ville afstå från den viborgska kyrkans styrelse. Efter sina segrar under inbördeskriget 1598—99 förnyade Karl 1602 sin plan att tillsätta en egen biskop i Viborg, hvartill han tänkte sig stadens dåvarande skolrektor Christianus Bartholdi — men äfven denna gång blef planen, af okänd anledning, icke realiserad, likasom icke heller prästerskapets 1614 framställda anhållan om en superintendents tillsättande i Viborg ännu under denna tid ledde till någon påföljd. Viborgs stifts högsta styrelse låg fortfarande i händerna på den aflägsset boende administratorn. Men de

¹⁾ Pajula, Suomen kirkon tilasta, sid. 71.

²⁾ H. A. X., 203.

katolska ceremonierna afskaffades ånyo, „papisterna“ fördrefvos, och till prästälagenheterna befordrades endast sådana, som genom studier „vid renläriga akademier“ gjort sig förtjänta om den nya religionen.

Ofvan skildrade förhållanden, då tvenne religiöst-politiska partier sletos om våldet i kyrka och skola, kunde icke vara egnade att befordra dessa institutioners verksamhet. Det saknades ingalunda bland den tidens kyrkoherdar och skolrektorerna män af utmärkt lärdom och skicklighet, såsom t. ex. — förutom ofvannämnde Johan Læstius — Christianus Bartoldi, som kallas „insignis laude magister“ och Nicolaus Magni, om hvilken det heter att han varit en prydnad för sin kateder. Men redan den omständigheten att Viborg, ehuru utgörande ett eget stift, likväl under en lång tid saknade själfständig organisation, verkade i hög grad hämmande på det kyrkliga livets utveckling. Det viborgska domkapitlet blef under denna tid aldrig fullständigt organiseradt, om det öfver hufvud fanns till annorlunda än till namnet. Det omtalas väl några gånger i tidens handlingar, men utan någon antydning om dess sammansättning, än mindre om dess verksamhet. Kyrkans ekonomi vanvårdades. 1585 heter det väl, att predikanten vid Karjaportsklostret skulle vara syssloman för alla kyrkor i staden, och 1594 nämnes en kyrkovård, herr Hans Henrici. Men först 1616 tillsattes en särskild kyrkoföreståndare och œconomus templi. Senare klagades emellertid att kyrkans efter reduktionen kvarblifna gods blifvit förskingrade, „enär ingen på kyrkans vägnar till fyllest vakat“.

Emellertid ökades de kyrkliga församlingarnas antal under perioden med tvenne. Såsom nämndes höllos, troligen från 1574 till periodens slut, af en särskild predikant gudstjänster i det gamla gråmunkeklostret för den finska befolkningen i Valen. Och tio år senare nämnes vid sidan af den gamla slotts-församlingen en ny församling i förstaden Siikaniemi, hvars pastor kallades än „kyrkoherde på Viborgs slott och dess förstad Siikaniemi“, än „kyrkoherde vid slottet uti Siikaniemi kapell“.

Huru det förhöll sig med stadens skolväsende under perioden, är icke fullt klart. Att staden under medeltiden haft en egen skola, har i det föregående framhållits. Huruvida nu denna anstalt såsom sådan kom att fortsätta sin verksamhet under de förändrade förhållanden reformationen danat, är osäkert. Åtminstone utgick ej skolmästarens lön ur stadskassan längre än

Kyrkoförsamlingarna.

Skolan.

till år 1558. Måhända hade staten vid denna tid öfvertagit vården om läroanstalten eller ersatt den gamla skolan med en ny. Säkert är att den numera bekostade underhållet af såväl skola som pedagog.

Såsom belägen i en stiftsstad och invid en domkyrka hade den viborgska skolan bort erhålla rang af katedralskola med rätt att dimittera prästkandidater. Men den synes dock ej förr än under periodens allra sista tider, då protestantismens seger redan var afgjord, blifvit fullt utbildad för sin nya bestämmelse. Först 1607 förseddes skolan med en teologielektor, hvars uppgift främst torde varit att utbilda prästmän för det nya stiftet. Härmed synes läroverket hafva blifvit en mindre eller 5-klassig katedralskola¹).

Skolsederna voro ännu desamma som under medeltiden. Intagningen af nya elever skedde med högtidliga ceremonier, hvarvid flere af de äldre alumnerna „presenterade sig såsom biskopar, klädda i hvita kläder med en biskopsspira af trä målad samt en af papper gjord och målad biskopsmössa“. Huru mödosam vandrigen på lärdomens stig dåförtiden var, framgår bl. a. däraf att Jakob Tolja, som emellertid ej torde varit någon svag elev, måste sitta hela 17 år på skolbänken och sedan ytterligare behöfde en rundlig tid för att fullkomna sina studier i Tyskland. Att skolmästarne — om ock, såsom redan framhållits, lysande undantag funnos, såsom en Læstius, en Christianus Bartoldi, en Nicolaus Magni — icke alltid måtte varit synnerliga mönsterpedagoger, synes framgå af uttrycket i Gustaf Adolfs åt skolmästaren Henricus Martini 1616 gifna fullmakt, hvori det heter „att han skall vakta sig för dryck och svärmeri, så att han ej ger sina disciplar ondt exempel.“

En omständighet, som mycket hindrade studiernas uppblomstring, var det s. k. „djäknerappandet“ d. v. s. elevernas bortförande från skolan för att användas såsom skrivare och kanslisters vid de administrativa verken. 1555 om hösten tog sålunda Gustaf Fincke en elev Kanutus Theobaldi „med våld“ till slottet och fordrade följande året att ytterligare några djäknar skulle sändas åt honom till Nyslott. Det fanns likväl då vid Viborgs skolstuga en pedagog — ovisst om han var

¹) K. R. Melander: Muutama tieto Viipurin koulusta 16-sataluvun alkupuolella.

skolmästare eller blott „hörare“, d. v. s. underlärare — som vågade taga sina elever i försvar mot den mäktige mannen. „Så veten I väl“, svarade han, „att så mycket som lärdomen och en kristelig upptuktelse tillhör hafver jag med djäknarne att skaffa, men det jag några skulle med våld utskjuta hafver jag ingen rätt till“¹⁾. Om Fincke trodde sig ha sådan rätt, kunde han ju själf taga dem, när de om ferierna kommo till sina socknar på djäknegång. Men eleverna, som hört talas om att Fincke behöfde skrivvare på Nyslott, blefvo häraf så uppskrämda, att de alls ej vågade att „terminera“ i den trakten; och så blef Fincke för den gången utan skrivvare, hvilket högeligen förtröt honom. 1567 voro ock tvenne djäknar, Sigfrid Heundersson och Erik Mattsson „kallade utur skolstugan till K. M:s kansli“²⁾.

Böcker voro ännu mycket sällsynta³⁾. Staden hade ännu ingen bokhandel. Endast bland de tyska handelsgästerna nämnes någon gång en och annan bokförare, d. v. s. bokhandlare, som med sina varor tillgodosåg stadens litterära behof, t. ex. Lars Bokbindare 1573, och bokföraren Natan Amsted från Lybeck 1614, hvilken senare emellertid hade oturen att komma till staden medan djäknarne voro på sina ferier.

Böcker.

Trots de svårigheter, som dåförtiden mötte studiernas idkare, fortsatte likväl många från Viborgs skola dimitterade elever sina studier vid utrikes universitet. De hade för sina studieresor af kronan frihet från tull för de varor de utförde antingen för sitt underhåll eller för böckers uppköpande. 1611 sände borgmästaren Mårten Henriksson till sin son Henrik, som då var stadd i Rostock att studera uti den rena religionen, tre tunnor smör förutom ett antal bock- och getskinn. Då emellertid senare — under den danska fejden — ett skepp, som äfvenledes förde gods åt samme Henrik Martini, blifvit plundradt af fienden, måste han en tid bortåt studera på skuld, till hvars betalande för hans räkning 1615 utskjeddades 7 tunnor smör och en läst tjära. Äfven Bertil Ruuth sände särskilda gånger diverse persedlar till sin son Johannes, som ock studerade i Rostock. För Jakob Toljas studier utrikes beviljade Gustaf Adolf 1614 30 tunnor spannmål.

Studier vid utrikes universitet.

¹⁾ A. H. IX, 72.

²⁾ F. S. A. 5303; 9.

³⁾ 1601 bestod kyrkans bibliotek af 3 handböcker, 1 breviarium, 1 missale af pergament och 1 historiale på papper.

Om vi betänka alla de svårigheter kyrkan och skolan under dessa tider hade att genomgå — de olika religionspartiernas inbördes strider, det viborgska kyrkostiftets ofullständiga organisation, de utländska studiernas besvärligheter — så är det icke under om resultatet af de andliga institutionernas arbete icke blef fullt tillfredsställande. År 1629 säger biskop Rothovius om den viborgska kyrkans och skolans tillstånd i början på 1600-talet, att det „är föga om den Viborgs skola, såsom ock in tota illa superintendentia är förfallen all disciplina ecclesiastica“, och han tillägger: „om icke nu af H. K. M. blifver gjordt förbud, då skola alla de odugliga djäknar i Viborg äro, löpa till Reval, Riga etc. och låta sig ordinera såsom här (d. v. s. i Åbo) skedde ante meum adventum“¹⁾.

Också har det nyvaknade andliga och litterära lif, som under renaissancens tid gjorde sig gällande öfverallt på vetenskapens och konstens område, lämnat få spår efter sig i stadens kulturella sträfvanden. Med undantag af biskop Juustén, som blef en af den dåtida litteraturens heroer, men hvars verkningskrets för det mesta låg utom hans fädernestad, förtjänar att ihågkommas endast skolrektorn Christianus Bartholdi, som var en af deltagarne i den finska bibelöfversättningen. Från konstens område må här endast nämnas att Kristoffer Målare — ovisst dock om han var stadsbo — 1572 prydde slottets kyrka med en tafla och dekorerade dess predikstol²⁾.

Sedernas råhet.

Likasom mångt och mycket i stadens yttre och inre förhållanden under 1500-talet ännu påminde om medeltiden, så var ock fallet med seder och bruk. Lifvet var öfverhufvudtaget bullersamt och kärft. Vid minsta anledning var man färdig att skrida till handgripligheter, icke endast då man „satt i ölbänken“, där det ofta slutade med att deltagarne i gelaget pröfvade ölstopen på hvarandras hufvudskålar. Isynnerhet blefvo gästabuden

¹⁾ »Viburgensis» vid utrikes universitet under perioden voro: Simon viburgensis (Wittenberg 1533), mr Sveno viburgensis, Paul Juusten (Wittenberg 1543, Greifswald, Rostock och Königsberg), Erasmus Andreæ (Rostock 1569), Sigfridus Benedicti (Heidelberg 1580), Christianus Bartholdi (Rostock 1580), Theodoricius Petri Ruuth (Rostock 1581), Johannes Petri (Rostock 1585), Ericus Simonis (Rostock 1592), Simon Johannis Carelius (Rostock 1605), Johannes Bartoldi Ruuth (Rostock 1606), Andreas Johannis (Rostock 1607), Henricus Martini Fatebur (Rostock 1608, Frankfurt a. O. 1610, Wittenberg 1614), Christianus Bröijer (Helmstädt 1609) och Mathias Jacobæus Tolja (Rostock 1614).

²⁾ Melander: Muutama tieto Viipurin koulusta 16 sataluvun alkupuolella.

och brölloppen skådeplatser för blodiga kalabaliker, hvilkas anledning vanligen var något i dryckesmål uttaladt glåpord. Men äfven i det alldagliga lifvet och vid uppgörandet af affärer vädjade man ofta till styrkans rätt och härvid visade sig medlemmarne af stadens köpmannaaristokrati ingalunda bättre än männen af folket. Stadens rikaste man på 1550-talet Vit Olde bankade 1558 egenhändigt upp en ryss, så att denne kom brun och blå ur affären. En annan af tidens penningmän Matts Ahvoin gjorde sig ofta skyldig till slagsmål och öfvervåld: 1573 pliktfulldes han „för blånad han slagit Hans Näätäins dräng“, 1577 för våldsverkan han gjorde hos Matts Mattssons hustru, Karin, „besynnerlig om nattetid“. 1583 fälldes Baltzar Guldsmed för köttsår han slog Henrik Stråhlman i armen med knifven, 1594 Herman Bröijer för det han stötte Koski Jussi tre gånger för bröstet uppå torget, 1598 Jören Ackerman för det han slog Olof Brokikare med en stång i ryggen, 1602 Olof Wolter för det han under kyrktiden slagits med sin granne o. s. v.¹⁾

Det var ej heller någon lätt sak för borgmästare och råd att få dessa myndiga herrar att böja sig för lagen. Då de bekvämade sig att komma inför rätta, hvilket de visserligen icke alltid med godo ville göra, generade de sig ingalunda att i själfva domsalen ytterligare fortsätta sina excesser och t. o. m. hota rådet med handgripligheter. 1558 slog Didrik Meijer sin vederpart Hans Detlev på munnen inför sittande rätt och 1576 kastade Matts Ahvoin på trots en handbila i golfvet för rätten. 1606 inlät sig Clemet Larsson och Olof Wolter i tvekamp uppe på själfva rådstugan. Isynnerhet föll det sig svårt för magistraten att få dem att lyda påbud, som voro dem misshagliga. 1571 gick Henrik Lang, som sedan själf blef borgmästare, upp på rådhuset och „öfverföll med hugg och slag“ de män borgmästare och råd förordnat att fördela inkvarteringen o. s. v.²⁾

Sålunda härskade näfrätten ännu på 1500-talet i icke ringa grad bland den tidens viborgare; och såsom det heter att den som till svärd griper också skall med svärd förgås, hände det stundom att ödet beredde de trotsige ett våldsamt slut. Sålunda

¹⁾ Theodoricus Petri Ruuth, som, ehuru ej född i staden, dock kallade sig »viburgensis» bekostade under sin tyska studietid tryckningen af de gamla katolska kyrko- och skolsångerne (i Rostock 1582), hvarigenom han inlade en icke ringa förtjänst om bevarandet af dessa alster af den medeltida litteraturen.

²⁾ Saköreslängderna för resp. år.

fick t. ex. Henrik Kostian, som på sin tid var en af stadens styfvaste affärsmän, en blodig bane, hvarpå hans dråpare sluppo ur affären med blotta mansboten. 1561 föll Pyssylä Eskil för Sigfrid Mårtenssons hand och 1584 Kokkila Tomas likaledes för Olof Purtais¹⁾).

Vidskepelse.

Med deras våldsamhet kunde endast mäta sig deras vidskepelse och fruktan för allahanda järtecken och trollkonster. 1556 hade en komet varit synlig, hvilken stått på himlen ifrån nordost till sydväst. Ett sådant järtecken ansågs betyda något synnerligen ondt och Gustaf Vasa måste för att lugna allmänheten tillsäga prästerskapet om allmänna böners hållande i Viborg, likasom äfven annorstädes i riket²⁾). På 1580-talet hade en glasmästare tagit en bondes häst från slottet för att resa till Mohla. Men då han kom till torget, störtade hästen stendöd till marken. Där var då mycket folk församladt och allas mening var att det skett utaf „lappskott“. Lapparne ansågos nämligen genom sina hemliga konster kunna åstadkomma nästan lika mycket ondt som själfva trollkarlarna. De sistnämnda förföljdes såsom den ondes bundsförvanter med eld och svärd. Också Viborg har sett bålen tändas för dessa olyckliga. 1605 fick skarprättaren — såsom det helt lakoniskt heter i en räkenskap — 1 daler för det han „brände och rättade två trollkarlar“.

Klädedräkt.

Till sitt yttre presenterade sig den tidens förmögna borgare helt myndiga i sina dyrbara dräkter. En rock eller kjortel af rödt engelskt, fodrad med kattskinn och besatt med „posement“, hosor af brunt neriskt och en silkes braunschweighth nämnas omkring 1600 såsom de förnämsta plaggen i en burgen mans garderob. Moderna under senare delen af perioden voro ock rockar af „insprängdt kläde, fodrade med räfvar och besatta med snören och litzer“. Fruntimren åter buro till sina skinnbebrämade sammetsdräkter vanligen ärmor och lif af röd atlas.

Särdeles lade man an på bröllopsdräkterna, till hvilka vanligen tyger och tillbehör enkom rekvirerades från Tyskland. 1600 införde t. ex. Hans Thesleff „till sin bröllopskost“ 7 alnar siden-dort, 1 aln sammet, 5 alnar sidensnöre och ett par garnstrumpor, förutom diverse andra artiklar³⁾). 1615 inrekvirerade för samma

¹⁾ Saköreslängderna för resp. år.

²⁾ A. H. IX, 53.

³⁾ Tullräkenskaperna för nämnda år.

ändamål Hans Svensson Stålhandske, som då var ståthållare på Kexholm, särskilda kvantiteter blommeradt sammet, taft, silkesstrumpor m. m.

Hvad husens inredning beträffar, torde också den ännu föga skilt sig från medeltidens. Huruvida glasrutor i fönstren, ens i burgna hem, ännu under periodens tidigare skede, kommit till allmännare användning, måste betviflas i anseende till den vikt vissa slags hudar, afsedda till beredning af fönsterpergament, hade i den dåtida handeln. I de fattigarens stugor utgjordes fönstren i regel endast af ett hål i väggen, hvilket stängdes förmedelst en förskjutbar lucka.

Husens inredning.
Möbler.

I förmögnare hus synes bruket af s. k. takdräkter och väggbonader varit tämligen allmänt. För detta ändamål användes olika slags tyger, såsom „pik“, „stendelskt“, „görliskt“ o. s. v., hvilka i långa våder upphängdes i taket förmedels s. k. tengelicker. Stor vikt lades äfven på sparlakanen, som ofta voro af rätt dyrbara tyger, såsom makar, floffel o. s. v. Bakom dem stodo sängarna betäckta af gullskinnstücken prunkande i olika färger, än grönt, svart och hvitt, än blått, rödt och svart, än brunt och blått med hvita ränder o. s. v. I adliga hus voro täckena stundom prydda af egarens vapenbilder. Bänkarna, hvilka sannolikt ännu voro allmännare än stolarna, betäcktes af „bänkdynor“, som voro öfverdragna med „tvifler“ eller „gyllenläder“. Husgerådssakerna stodo för det mesta i familjens hvardagsstuga på hyllor eller voro upphängda på spikar i väggen. Där sågos tennfat, tennstenickor, järnljustakar o. s. v., hvilka alla jämte koppar kittlarna utgjorde dyrbara värdeföremål i husets lilla lösegendom.

Också de dagliga lefnadsvanorna i afseende å mat och dryck gingo endels ännu i medeltida traditioners gängor. T. o. m. de katolska fastorna synas ännu på 1570-talet hafva iakttagits i Viborg, att döma däraf att i hospitalet under fastan en hel månads tid utspisades endast gäddor åt de fattiga ¹⁾.

Om vi skulle kunna försätta oss till Viborg och betrakta det sådant det tedde sig i slutet af 1500-talet, skulle våra blickar helt visst frapperas af mången bild, som med ögonblickets kraft tecknade för oss hela innebörden af stadens utveckling under den period vi nu skildrat. På torget utanför rådhuset, ifrån hvars fönsterrutor stadens vapen strålade i blått och rödt, stodo

Stadens utveckling under 1500-talet.

¹⁾ F. S. A. 287; 9 v.

några af stadens fäder, uppsträckta i vidlyftiga spanska kråskragar och fotsid rådsdräkt, diskuterande det viktiga spörsmålet, huru de kunde göra myndigheterna till nöjes i befästningsfrågan. De talade om „hornverk“ och „postej“, i bredd med hvilka — tyckte de — Erik Axelssons murar med sitt Andreastorn och sina vigskårdar föreföllo blott såsom korthus, enkom gjorda för att skjutas ikull; och kanske enades de om att Pantsarlaks bastion gjorde Viborg starkare än alla de gamla stads- och slottstornen tillsammans, undantagandes dock Olofstornet, för hvilket de hyste lika djup vördnad som för Egyptens pyramider.

När under periodens sista årtionden något af stadens skepp, „Vildeman“ eller „Dufvan“, återvänt från en resa till Frankrike eller England, strömmade allt hvad lif och anda hade ned genom Håkansportens hvalf till skeppsbyggnaden för att hälsa det välkommet. Det låg — tyckte man helt visst — någonting sagolikt i den väldiga kolossen, där den efter en stormig resa nu i majestätiskt lugn afspeglade sig i stadshamnens stilla vattenyta. De dåtida stadsboarnes förfäder, för hvilka utlandet bestått blott af Reval och Riga och för hvilka redan Danzig och Lybeck synta vara belägna vid jordkretsens yttersta gränser, hade ju aldrig kunnat drömma om ett sådant under som en viborgsk „västvarsteglare“, den där passerat sundet och plöjt Atlantens vågor. Man tyckte sig i dess vimpel, som sakta fladdrade för vinden, se en symbol af fädernestadens senast gångna utvecklingsskede och man observerade knappt mera det stora lybska märskeskeppet och den runda holländska koggen, som lågo där strax invid fullastade med salt och dyrbara tyger. Sådana hade ju setts i Viborg nästan ända sedan hedenhös.

I hörnet vid kyrkan stodo tvenne studenter med korta svarta slängkappor på axlarna och disputerade ifrigt med hvarandra. Den ene, en lärjunge af Gregorius Clementis och personlig bekant med „affällingen“ Kasper Juusten, prisade mässor och processioner såsom gudomliga inrättningar, hvilka mäktigare än alla predikningar talade till det mänskliga sinnet, och beklagade de fattiga i stadens utkanter, som nu voro blottade på allt råd och all hjälp i kampen för lifvet, sedan de svarta och de gråa barfotabröderna ej mera besökte deras hyddor. Den andre, som nyss återvänt från en studieresa till utlandets renläriga akademier, ansåg det vara lika hedniskt att tro på den undergörande Mariabilden på slottet, om hvilken han hört sina föräldrar tala,

som att offra åt källan på Slottsholmen vid gamla Viborg, och försäkrade med öfvertygelse att Juusten och Agrikola, af hvilka den ene i Viborg sett dagens ljus och den andre därstädes fått sin graf, lämnat efter sig verk, som för stadens framtida utveckling och bestånd betydde vida mera än alla moderna bastioner och „västvartseglare“.

Sådant och mycket mer skulle man helt visst kunnat få se och höra under en promenad i Viborg för tre hundra år tillbaka. Men man skulle ock fått höra en bitter vecklagan öfver alla mänskliga beräkningars vansklighet. Trots sina nya vallar, sina egna utrikes gående fartyg och sina luterska gudstjänster, hade staden dock ej — klagade man — gjort några synnerliga framsteg, åtminstone ej sådana som man föreställt sig att den bort kunna göra på den grund kung Gösta salig i åminnelse så välviseligen lagt. De ständiga eldsvådorna grusade inom ett ögonblick resultatet af årtiondens arbete och flit, och de oafbrutna krigen gjorde tillvaron nästan lika osäker som under medeltiden. Detta verkade hämmande på all utveckling, och man måste tyvärr tillstå, att det vid sekelslutet i många afseenden stod sämre till med sakerna i Viborg än under kung Gustafs och kung Eriks tider. Men man fick dock lof att resignera. En viborgare var ju ej blott en medborgare i en stor handelsstad, och en medlem af en kristen församling; han var ock en boren gränsvakt för riket — och det var för honom omöjligt att samtidigt kunna fylla alla dessa uppgifter, utan att hans arbete på något håll skulle lida.

Krigsfaran var väl icke mera så oberäknelig och städse öfverhängande, som under medeltidens oroliga förhållanden, men den var i stället, i anseende till fiendens vunna makt, så mycket intensivare. Därför hade ju också Viborg försetts med sina nya vallar och bastioner, dessa 1500-talets storverk, för hvilkas åstadkommande staten och staden iklädt sig så stora kostnader. Därför voro ock ståthållarne, i likhet med medeltidens höfvitsmän, därjämte krigshöfdingar, förenande i sin hand både den civila och den militära makten. Och om också bördan af gränsvörsvaret ej mera uteslutande hvilade på deras skuldror, voro de dock ansvariga för att Viborg, i anseende till sina försvarsanstalter, skulle när helst det gällde — kunna fylla sin uppgift såsom Svea rikets nyckel och landets öfvervinneliga förmur.

Kriget och belägringarna.

Äfven staden och borgerskapet voro, likasom under medeltiden, skyldiga, att när ofred hotade, ikläda sig den hårda krigsrustningen. Staden hade sitt eget artilleri och höll sig med en „bysseskytt“ eller „arklimästare“, en mäktig funktionär på sin tid, hvars pockande fordringar på löneförhöjning man sällan vågade afslå. Enligt inventariet af 1582 bestod det kommunala artilleriet af 22 stenbyssor, 24 skerpentiner, 6 kvartersstycken, 9 skeppshakar och lika många „potthundar“, förutom 12 s. k. „lediga kamrar“, inalles således af 70 kanoner, större och mindre, alla af järn ¹⁾. De dyrbara pjeserna fordrade ständig vård och remont. Än skulle de „utskjutas och rensas“, än „värmas och tjaras“ — ett arbete, som i brist på arklihus verkställdes i stadens smedja —, än skulle de förses med nya slädar och lavetter. Stadens ammunitionsförråd utgjordes vid samma tid af 768 „lod“, hvaraf 600 af järn och resten af bly, äfvensom af 4 skeppund krut och $\frac{1}{2}$ tunna svafvel ²⁾. När kriget bröt lös, kördes pjeserna upp på vallen, där de, svarta och tjarade som de voro, gjorde sin tjänst lika väl som kronans glänsande „kopparskytt“. Detta var stadens krigsdräkt.

Men också hvarje enskild medborgare skulle, så snart signalen ljöd från vaktornet, vara beredd att, lik förfädren på Knut Posses tid, kläda blodig skjorta för hem och härd. De, som hade något befäl, kunde ur stadens förrådshus förse sig med pansar och hjälm, ty några sådana rustningar funnos där kvar såsom minnen från förgångna strider. Gemene man fick komma som han gick och stod, blott han hade med sig ett „rör“, d. v. s. gevär. Hade han ej det, fick han skaffa sig en hillebard eller lans och ställdes sedan i vaktkompaniet. „Stadskaptenen“, borgarmilisens högste befälhafvare — om han för tillfället utsågs af myndigheterna, eller måhända fritt valdes af de vapenföra borgarne, veta vi ej — utdelade sedan åt hvar man kulor och krut ur stadens ammunitionskammare. Under stadens fana eller „fänika“, gjord af grön och röd „sindel“ och 1547 sydd af Henrik Skräddare, drogo de sedan ut till de åt dem anvisade platserna i skansarna och på värnen. Så hade de fredliga borgarne i en hast blifvit förvandlade till balda krigare.

Fyra gånger under perioden klämtades det i staden till krig. Under Gustaf Vasas korta krig med ryssarne (1555—1556)

Belägringen
1565.

¹⁾ F. S. A. 5447, 82.

²⁾ l. c.

skedde det tvenne gånger. Första gången inträffade det i januari 1555. Då kommo nämligen ryssarne till staden, utanför hvilken de stodo i trenne dygn. Men sedan de gjort några misslyckade anfall, begåfvo de sig ut på isen vid Revonhäntä för att rådslå sinsemellan. Därvid brast isen under dem och alla sägas ömkeligen hafva drunknat¹⁾. Stadens mästerman fick sedan i uppdrag att dragga upp liken ur slottets fiskevatten och Gustaf, som hört att där bekommits en mängd sköna harnessk, befalldes att dessa skulle sändas till honom, „på det vi måtte få se hvad rustning samma sällskap, som således kommo om halsen, haft hafva“²⁾.

Året därpå återkom fienden. Den svenska dagvakten, 500 man stark, som fattat posto på en slät äng en half mil från staden och oförsiktigt inlätit sig i ojämn strid, en mot tio, med den ryska förtruppen, måste vika och drefs tillbaka till staden. Fienden, som förföljde hack i häl, hade så när i samma vefva angripit staden, om ej i rättan tid några grofva kanoner från slottet öppnat eid och drifvit honom tillbaka. Den 21 januari inträffade den ryska huvudhären och slog läger på höjderna söderom Pantsarlaks. Åt Gustaf hade berättats att de voro „halft annat hundrade tusende man“, bland dem 2,000 „rörskyttar“ och lika många tatarer, under anförande af deras unge kan. I själfva verket torde deras antal dock icke öfverstigit 50,000 man med 15 å 16 kanoner.

I staden rådde oro och bekymmer. Under vintern hade därstädes grasserat svår pest och bortryckt 700 å 800 krigare. Bland farsotens offer var ock Johan Månsson (Natt och Dag), hvilken jämte Jöran Eriksson (Gyllenstierna) af Gustaf utsetts

Belägringen
1556.

¹⁾ På denna händelse syftar hertig Johans hofskald Henricus Mollerus, då han i sin till hertigens bröllop 1562 författade dikt, på tal om den finske björnen i hertigdömet's vapen, säger:

Quid valeat, quidque pugnet atrox, quo fulminet ense.
Tensisti valida Mosce repulse manu.
Cum premeres acri Finlandica rura cohorte,
Atque viburgiacos Marte furente lares.
Tunc tibi non tantum colaphos infixit atroces,
Ut gravidum gereres ore tumente caput.
Sed quoque lætales immisit cuspidē plagas,
Inque paludosas præcipitavit aquas.

²⁾ F. S. A. 5447; 82. A. H. IX: 54.

till hufvudbefälhafvare i fästningen. Man beredde sig på en långvarig belägring, helst ryssarne, efter att hafva slagit på flykten Nils Jesperssons åt Lappvesisidan posterade ryttare, hotade att kringränna staden också i väster. Beskjutningen började å ömse sidor. Också från Karjaportstornet, som nu bestod sitt elddop, affyrades några skott, af hvilka ett dödade befälhafvaren för det ryska artilleriet ¹⁾.

Så mycket mera öfverraskades man af att morgonen den 24 finna ryska lägret tomt och fienden bortdragen. Detta föreföll som ett underverk och man sökte förklara den märkvärdiga händelsen på följande sätt. Natten förut hade slottsbevälet, af fruktan att fienden snart skulle bemäktiga sig slottsbadgården, därifrån låtit släpa allt hö upp till slottet. Bullret af vagnarna som kördes öfver bron genljöd hela natten vida omkring nejden och förnams äfven i ryska lägret. Då man emellertid i mörkret icke kunde få så noga reda på rätta orsaken till bullret, ansåg man det härröra däraf att „några tusen hästar och en väldig hop krigsfolk“ anländt till stadens undsättning. Då de nu icke mera ansågo sig kunna något uträtta, beslöto de att afbryta belägringen och återvända hem. Det troliga är dock att ryssarne ifrån början funnit, att belägringen öfversteg deras krafter, och därför åtnöjde sig med att blott kvarhålla besättningen inom murarna, så länge de plundrade landskapet. Gustaf, som emellertid under kriget besökt Viborg och därvid visat stort missnöje öfver såväl försvarsverket som förhållandena i staden, skyndade sig att inleda fredsunderhandlingar, som 1557 slutade med freden i Moskva. Det var på återresan ifrån dessa underhandlingar som Mikael Agrikola dog i Nykyrka, hvarefter hans lik enligt det vanliga antagandet blef begravet i Viborgs domkyrka.

Fienden utanför
staden 1572.

Under ryska kriget på konung Johans tid såg staden åter ett par gånger fienden utanför sina murar. 1572, troligen alldeles i början af året, kallades borgerskapet under vapen, „enär ryssen låg för staden“. Hans Persson Näätäinen var då borgerskapets „hövitsman“ och undfick af borgmästare och råd ur stadens krutförråd särskilda poster krut och bly att dela ut bland borgarne „allt efter som hvar hade rör därtill“ ²⁾. Då var Nybefästningen ännu ej mer än halfvärdig. Endast stenfoten var lagd till den nya muren. Hvarken Äyräpää eller Pantsarlaks bastion

¹⁾ Magnus Hongelin, Stridigheter emellan Sverige och Ryssland, sid. 50.

²⁾ F. S. A. 5320; 37—38, 54—55.

torde då ännu varit ens påbörjad. Endast några nyss upphuggna bröstvärn af trä skyddade de för fienden mest utsatta punkterna vid Karjaporten och „Kvarnberget“. Faran kunde således lätt blifvit hotande, om fienden gjort ett kraftigare angrepp. Till all lycka synas ryssarne denna gång icke ens haft för afsikt att rikta något allvarligare anfall mot staden, lika litet som det blef något af den stora belägring „till lands och vatten“, hvilken Johan III 1577 befarade.

Mera hotande blef faran 1592. En stor rysk här under anförande af åtskilliga furstar och vojvoder ryckte tidigt på vintern upp mot Viborg, brännande och härjande allt som kom i dess väg. Mörka rökmoln syntes jämt och ständigt än på det ena än på det andra hållet i stadens omnejd, vittnande om fiendens vilda framfart. Vid Säiniö brunno kronans stora såganläggningar, vid Yxpää undergick krutkvarnen samma öde, vid Laiharanta och Papula blefvo kalkugnen och stadens lador lågornas rof. Landbönderna kommo flyende till staden med sin boskap, hvilken de dock måste sälja, då de icke hunnit medtaga nödigt foder. Allt som lämnades på fälten „rappades“ af ryssen, som nu beredde sig till en formlig belägring. Den finska runan, som, synbarligen påverkad af minnet af de stora händelserna 1495, af slottshöfdingen „Matti“, Matts Larsson Krus, gjort en hjälte, hvilken i slughet kunde mäta sig med själfva Knut Posse, säger att fienden:

Pani pyssyt pykämähän
Umpiputket ulvomahan
Alla Viipurin vihannan
Alla suuren Suomen linnan.

Belägringen
1592.

Af källorna veta vi ock att Matts Larsson icke lämnade fiendens eld obesvarad. Nybefästningens murar, som nu stodo färdiga, fingo sitt elddop. Också borgerskapet kallades åter till vapen och bland detsamma utdelades 140 skålpund krut och 12 $\frac{1}{2}$ lispund bly till kulor ¹⁾. Emellertid dröjde „moskoviten“ endast trenne dagar utanför staden. Oenighet hade utbrutit emellan deras anförare, en furst Trubetskoj och tvenne Godunovar. Sannolikt vållade detta upphäfvandet af belägringen, hvilket skedde den 21 februari, då fienden tågade tillbaka till Ryssland.

¹⁾ F. S. A. 5548; 59.

Ur de staden enskildt tillhöriga kanonerna hade under den korta belägringen ej hunnit afskjutas mer än 10 stycken järnlod ¹⁾.

Detta var den sista ryska belägringen under 1500-talet. Men Viborg hade också redan fått pröfva nog på alla de svårigheter dess läge såsom gränsfästning medförde. Den ständiga faran för fientliga påhållningar, som de långvariga krigen på östra gränsen medförde, och de därpå förorsakade afbrotten i all handel och vandel måste naturligtvis inverka i hög grad menligt på stadens lugna utveckling. Dess hufvudnäring, som just höll på att nyskapas, led oberäkneligt afbräck i följd af de under krigstiderna ständigt förefallaande kaperierna och ofta förnyade handelsförbuden. Utlänningarna började, trots alla regeringens försök att länka handeln i sina gamla gängor igen, allt mer att draga sig till Narva och särdeles till Reval, sedan denna stad kommit under svenskt välde. Ja holländarne och tyskarne sökte t. o. m. en alldeles ny väg till Ryssland, hvilken erbjöd dem större säkerhet än de af krigsflottor ständigt genomkorsade gamla farlederna på Östersjön, nämligen öfver Ishafvet till Arkan-gelsk. Följden var att den viborgska handeln, som väl vunnit i stadga i det den förvandlats till aktiv, icke kunde tillväxa såsom den under andra förhållanden bort, utan fast hellre mot periodens slut aftog.

Stadens till-
stånd under kri-
get 1609—1617.

Kom så det nya ryska kriget 1609—1617. Det utkämpades visserligen långt borta från Viborg, men dess verkningar kändes icke dess mindre i staden. Viborg var basen och utgångspunkten för de uti Ryssland opererande svenska härarna. Det genomtågande krigsfolket, som skulle inkvarteras, „låg borgerskapet ständigt på halsen“, ²⁾ och de af och an resande kungliga ämbetsmännen pockade på gästning och fri skjuts. Koungar, hertigar och furstar passerade staden i oafbruten rad. Gustaf Adolf själf

¹⁾ Också själfva krigsöfversten Klas Fleming synes vid denna tid befunnit sig i staden. Ätminstone var han där med krigsfolket några dagar tidigare, den 15 februari. — Ur kronans kanoner afskötos 168 blylod och 570 järnlod.

²⁾ För det underhåll staden gifvit åt där tidtals kantonnerade soldater, blef borgerskapet äntligen $\frac{2}{3}$ 1619 godtgjort sålunda att det befriades från erläggandet af ötte termins Elfsborgslösen, »och hvad soldaterna därutöfver förtärt skulle framdeles afkortas på dess utlagor». — På annat ställe heter det åter: »Efter borgerskapet i Viborg faller alldeles besvärligt och omöjligt längre att underhålla krigsfolket, som där en tid bortåt uppå halsen legat hafva», skulle dess förluster, enligt förordnande af 1619, ersättas ur Elfsborgs lösens medlen.

tvenne gånger 1614 och 1616 ¹⁾, grefven af Mansfeld 1610, fursten af Moldau 1610, hertig Fredrik af Württemberg 1615, grefven Johan Casimir af Pfalz Zweibrücken samma år o. s. v., för att ej tala om hertig Karl Filips långa vistelse i Viborg 1613, hvilken — såsom förut nämnts — „utblottade staden mer än som en sådan gränsfästning uti denna tids lägenhet borde vara“.

Trots alla fröjdeskott, som skötos till ära för de svenska vapnens segrar — $\frac{10}{3}$ 1610, då tidender kom att Kexholm hade gifvit sig under Sveriges krona, $\frac{6}{8}$ 1611 då bud anlände „att de våra infått Novgorod“, 1614 då underrättelse inlöpte „att de våra öfvervunnit fienden under Novgorod och att Augdov var inbekommet“, o. s. v. — var man dock aldrig i Viborg så säker på krigslyckans beständighet, att man ej skulle fruktat för möjligheten af en fientlig påhälsning. Gränsfästningen måste sättas i försvarstillstånd och borgerskapet fick genom ökade dagsverken på murarna känna dagens tunga. 1610 säger sig Arvid Tönnesson vara besvärad „af dagligt öfverlopp med krigssakerna vid Viborgs befästning“. Skansmästaren Herojantz hade fullt upp med arbete. 1611 förbättrades skottfönstren vid Nyportsrundeln, 1612 nedslagos pålar eller stockar i bröstvärnen på vällen i Nybefästningen äfvensom förnyades skottgluggarna i Pantsarlaksbastionen; 1616 beslogs Karjaporten med 63 järnplåtar o. s. v. I staden låg nu i ständig garnison en särskild „fanika“ lansknektar, kallade „Viborgs stads knektar“, hvilkas höfvitsman var en Hans Roth, och borgerskapet försedde sig, för alla händelser, med nya „rör“ af Baltsar Klensmeds välkända fabrikation.

Men värst af allt var att handeln åter började lida afbräck. Redan 1610 klagade borgarne högeligen att de i denna fejdetid hade ganska ringa handel. Också det samtidiga danska kriget förorsakade stadsboarne ansenliga förluster. 1611 förlorade Viborgs förnämsta köpmän, Rötger Boisman och Bertil Ruuth, i ett drag på sjön genom juten varor till ett värde af icke mindre än 1,204 daler. Äfven Hans Sneck klagade 1615 att han lidit stora skador „såväl i den sista danska som denna ryssefejden“. Följden af den allmänna osäkerheten var att trafiken, trots alla

¹⁾ Under sin vistelse 1614 i Viborg lånade Gustaf Adolf af Arvid Tönnesson 300 daler, af borgerskapet 1,129 daler, af borgmästarena 166 daler 12 öre och af tre andra borgare 1,378 daler. Waaranen: Landtdagen 1616, sid. 52.

försök att leda den till Viborg, ånyo drog sig till Reval, till Narva, till Arkangelsk. Att handeln under sådana förhållanden verkligen gick tillbaka besannas ock af tullängderna. 1610 in- och utfördes varor till ett sammanlagdt värde af 81,000 daler. 1615 hade handelsbilansen nedgått till omkring 67,000 daler.

Och i Viborg berodde i den tiden allt det öfriga af handeln. Med den aftogo också, såsom vi sett, de öfriga näringarna; staden synes ju slutligen äfven lidit brist på nödiga handtverkare, så att regeringen måste påminna magistraten om sådanas anskaffande. Lägga vi härtill att den fortgående kampen emellan de båda religionsriktningarna bragt oreda också i de kyrkliga förhållandena, så att all „disciplina ecclesiastica“ var på förfall, kunna vi noggsamt inse att denna nydaningsperiod, som vi ofvan skildrat, med dess stora yttre och inre strider, dess jättelika befästningsarbeten och stora skatter varit alltför betungande för staden för att icke verka hämmande på dess normala utveckling. Ehuru den vunnit i omfång genom tillkomsten af Nybefästningen och förstäderna i Siikaniemi och Pantsarlaks, var dock invånarantalet i nedgående. Hvad dess näringar vunnit i soliditet och i ordning, det hade de förlorat i rikedom och omfattning.

Vi kunna därför lätt fatta hvilka löften Stolbovafreden, som förvandlade Viborg från en gränsfästning till en inrikes handelsstad och därjämte pacificerade Östersjön, skulle innebära för dess framtida utveckling. Då också samtidigt den stora kulturkampen, som hela perioden igenom fortgått emellan medeltiden och nya tiden på administrationens, religionens och sedernas område, ändtligen vann sin afslutning med den senares seger, var också därmed grunden lagd för en ny tid i stadens historia. Den öfvergångsperiod, som börjat med så många löften, men hvilken i många afseenden varit så ofullkomlig, hade nått sitt slut i och med fröjdeskotten, som den 16 mars 1617 dånade i staden med anledning af den då utlysta freden emellan Sverige och Ryssland.

Tredje kapitlet.

Tiden från 1617 till 1710.

Viborgs blomstring under merkantilsystemets tid. 1617—1710.

Den period, hvars händelser vi nu gå att skildra, är i många afseenden en af Viborgs stads märkligaste utvecklingsskeden. Sedan slottets och stadens militära betydelse sjunkit efter riksgrensens förskjutning och sedan ståthållarmakten förändrats till en af lagar och förordningar bunden landshöfdingsstyrelse, kunde borgerskapet med mera odeladt intresse egna sig åt fredens värf, och efter den öfvergångsperiod det nyss genomgått ändtligen till fulla skörda frukterna af Gustaf Vasas stora verk i afseende å den inhemska handels och de inhemska näringarnas höjande. Traditionerna från det föregående seklet liksom ock tidens anda öfver hufvud fordrade dock, att hvarje kommuns och hvarje enskilds verksamhet för att blifva nyttig för det hela skulle noga bestämmas och begränsas. Genom privilegier och monopol skulle därjämte vissa orter äfvensom vissa societeter och personer, för att blifva drifvande kuggar i samhällets ekonomiska lif, tillförsäkras frihet från all hinderlig konkurrens. I den af „merkantilsystemet“ skapade ordningen kom Viborg, den gamla stapelstaden och viktiga handelsorten, att intaga en privilegierad ställning, som borde tillförsäkra detsamma de största möjliga fördelar. Också är 1600-talet en af den viborgska handels storhetstider.

Men såsom alla på teoretisk grund byggda försök att ordna det praktiska livets fria gång, blef ock merkantilsystemet, drifvet till sin yttersta spets, slutligen genom sina monopol och sina kompanier en hämsko äfven för dess mest gynnade skötebarn. Det tog med ena handen hvad det gaf med den andra, och Viborg fick nogsamt känna, att den „rosengård af gyllene privilegier“, uti hvilken också dess köpmän solade sig, tyvärr hade sina

törnen, hvilka bibragte sår, som ingalunda voro lätta att läka. Tidehvarfvat infriade långt ifrån alla de löften, hvarmed det börjat, och mot periodens slut förmärkes, trots allt, åter ett nedåtgående i stadens ekonomiska välstånd. Men vi skola ej gå händelserna i förväg, utan låta dem själfva tala sitt ovedersägliga språk.

Slottet.
Dess aftagande
militära betydelse.

Efter Stolbovafreden erhöll Viborg såsom fästning betraktadt en helt annan betydelse än det haft under medeltiden och 1500-talet. Riksgränsen var nu förflyttad långt bort till Ladoga och Nevan, tvenne grafvar, öfver hvilka det — såsom Gustaf Adolf sade — ej mera för fienden var så lätt att hoppa. Nyenskans, Nöteborg och Kexholm hade upptagit Viborgs roll såsom gränsfästning. Viborg, som ej mer stod i första ledet, då det gällde riksförsvaret, förlorade härigenom i icke ringa grad sin förra militära betydelse. Detta kunde visserligen vara till gagn för staden, som nu ostördt fick utveckla sig i fredens hägn, men för Tyrgils borg innebar det slutet på dess lysande era.

Ty då slottet ej mera stod främst i elden, tänkte man ej heller längre på dess förbättrande med nya fästningsverk och byggnader. Det förblef därför hela 1600-talet igenom till sitt yttre utseende sådant det varit redan under föregående period. Ingen väsentlig förändring eller tillbyggnad daterar sig från hela denna långa period; och skedde där någon förändring, hvilken då vanligen inskränkte sig till vissa omställningar i dess inre, medförde den i regel ett slopande af borgens gamla, ärofulla minnen. Slottet, som under föregående period från en medeltida feodalborg förvandlats till ett för tiden modernt fäste, blef nu rätt och slätt ett landshöfdingersresidens och en förrådsdepot för provinsens civila och militära förvaltning.

Det höga S:t Olofstornet och de praktiga slottsbyggnaderna, 1500-talets vallar och bastioner, underhöllos endast såtillvida med nödiga reparationer, att de icke helt och hållet skulle förstöras af tidens tand. 1625 täcktes lönngången emellan slottet och staden, „däraf taket var förfallet“; 1655 iståndsattes en liten „rundel“ under slottsvallen; 1675 „uppmurades slottsvallmuren vid blockhuset högre“; 1676 verkställdes, emedan man då fruktade ett anfall från Ryssland, större murarbeten å slottet; 1677 reparerades den förfallna rundeln vid „Matin reikä“; 1708 byggdes framför slottsporten ett bålverk o. s. v. Också nedref man ett och annat numera alldeles otjänligt eller under de förändrade förhållanden, som nu inträdt, t. o. m. skadligt fästningsverk.

Sålunda raserades 1689 till största delen det gamla „fångtornet“, måhända ett af de äldsta i borgen. En dörr, beslagen med 16 „ryttareharneskröststycken“, ledde till dess inre, hvarifrån man genom en „lukadörr“ kom ned till „nedertornet“ eller källaren, hvilken torde fungerat såsom fängelsehåla.

De största förändringarna afsågo — såsom redan antyddes — slottets inre och gingo vanligen ut på slottsrummens ackommoderande för de nya ändamål 1600-talets praktiska behof kräfde. Med tämligen skoningslös nonchalans afkläddes nu de forna gemaken, hvilkas prakt den gamla krönikan i tiden skildrade såsom enastående i norden, all deras glans och härlighet. Redan 1624, då de nyutskrifna knektarna gjorde myteri, lät fältmarskalken Wrangel inspärta dem „för deras myckenhets skull“ uti slottets salar, „där de genom deras öfvermod slogo alla fönstren sönder“. 1676 förvandlades „Drottningssalen“, så kallad ännu under drottning Kristinas tid, till ett kronomagasin. Elfva stora märlor fästes i taket, och genom dem drogos rep att hänga upp kronans kommisspersedlar. 1689 inreddes en „sal“ i gamla slottet till kontor för häradsskrifvaren; 1694 en annan „sal“ till spannmålmagasin. 1700 var till och med slotts kyrkan förvandlad till magasin, det s. k. „stora magasinet.“ Bland rum, hvilka också måhända i tiden sett bättre dagar, men som nu användes såsom spannmålsvisthus, må ytterligare nämnas „klöstret“ och „svartbodan.“¹⁾

Det enda hus i borgen, som egnades större omvårdnad, var landshöfdingeresidenset, d. v. s. den 1606—1608 öfver ingångsporten byggda våningen, hvilken i våra dagar af ryska militärstyrelsen användes såsom ordonnanshus. 1636 bekläddes dess sal ånyo med 61 alnar „rödt piuk“, som inköptes af köpmannen Klaus Thunsson. En annan lokal, som också vidmakt hölls, var det på 1630-talet inom förborgens husrad uppförda nya landskansliet, hvars väggar, golf och tak 1641 målades af målaren Augustinus Richter.

Under sådana förhållanden, då reparationerna inskränkte sig till det allra nödvändigaste och inga nybyggnader gjordes, kunde slottets småningom tilltagande förfall icke undvikas. Klagomålen häröfver tilltogo i styrka ju längre det led. 1682 skriver lands-

¹⁾ Uppgifterna om slottet äro för det mesta hämtade ur Hackmans Viborgs slotts byggnadshistoria. Manuskript å Fornm. för.

höfdingen: „om någon ville nämna Viborgs slott och dess garnison, så beder jag E. K. M. täcktes låta sig informera det samma slott, ifrån begynnelsen öfver alla mätto irreguliärt anlagdt, fuller på en advantagiös plats, men af odugelige fyllninges murar, som på 100 ställen spruckne och understödde och med så många onödiga hus uppfylldt, att ingen plats utinnan i krigstider och i fredstider icke utan svår garnison och mycket manskap står att underhålla“. En åskådlig bild af de bristfälligheter, som vidlåde slottsbyggnaderna, gifver ock landshöfdingen Lindhjelm's bref till slottsskrifvaren Jöran Nircko år 1690, och 1706 skrifer afven Lybecker att „slottet och logementerna häruti är mycket förfallet och behöfver reparation.“

Lägga vi till ofvanstående att slottets militära besättning, som under medeltiden utgjort omkring 800 man och ännu på 1500-talet nådde en siffra af 600 å 700 man, så småningom allt mera reducerades, tills den ändtligen 1682 inskränktes till — „24 man med korpralen“¹⁾, så inse vi till fullo, huru slottet numera förlorat sin forna militära betydelse och prestige.

I anledning af de förändrade förhållanden, i hvilka slottet nu inträdt, upphörde också småningom den inbördes samhörighet och växelverkan, som särdeles under medeltiden, men ännu delvis under 1500-talet, rådt emellan slott och stad. Slottet hade redan genomlevvat sin märkligaste tid, medan däremot staden nu först inträdde i sin mest betydande epok. Medan den gamla borgen redan började likna ett fornminne, blomstrade staden upp i föryngrad glans.

Stadens utseende före regulariteten.

Ända härtills hade Viborg till sitt yttre utseende varit ett mellanting emellan en landsby och en fästningsförstad, eller, såsom det i västerländerna skulle kallats, en „faubourg.“ Hvad voro dessa torftäckta stugor, som med svit af uthus, ladugårdar och kåltäppor buro namn af Vankila, Pampala, Kokkila, Kultala o. s. v., namn, hvilka bibehöllo sig in uppå 1600-talet, annat än ett slags landshemman? På gårdarna bökade svin och på stugutaken kunde getterna finna sin torftiga näring. Äfven de förnämligare husen med sina „svalar“ och „borgstuguloft“ påminde i sin omgifning af kryddgårdar och klippväggar mera om villor än stadsgårdar. Den krokiga, backiga och merendels

¹⁾ L. S. skrifvelse af landshöfdingen C. Falkenberg, och resolution därå af 9/12 1682.

ostenlagda gatan eller gränden, som ej lämnade öppen utsikt åt något håll, slingrade sig likt en bygränd fram mellan låga stugor, försedda med små pergamentfönster och stundom prydda af någon oformlig handtverkarskylt, mellan uthus, som åt gatan presenterade enformiga blindväggar, mellan plank och gärdesgårdar, bakom hvilka hummelstörar och „vädergäddornas“ torkningsställningar stucko fram. Midt i denna landtliga omgifning reste sig emellertid här och där ett af dessa egendomliga medeltida stenhus, hvilkas högt belägna små oregelbundna fönster liknade skottgluggar och hvilkas mot gatan vettande svarta källardörrar ledde till stora förrådsrum, liksom ville man där förvara proviant för långvariga belägringar. 1500-talets nya envåningsstenhus åter, antingen de voro uppförda i skydd bakom vallarna, såsom huset i hörnet af Vattenports- och Norra Vallgatorna, eller på bergklackarna, likt det på Karjaportsgatan 6, voro merendels byggda såsom låga baracker, för att ej alltför mycket blifva utsatta för fiendens kulor. Utan afseende på symmetri och arkitektonisk utstyrsel tjänade alla dessa stenhus af äldre och yngre datum på samma gång till boning och försvar. Allt i staden var snedt, krokigt och oregelbundet, i allt kunde man spåra en blandning af landtlig enkelhet och den järnhårda nödvändighetens tvång. Allt detta var delvis följderna däraf att staden uppstått och utvecklats såsom ett bihang till slottet.

Men nu, då borgen i hufvudsak spelat ut sin roll och staden började lefva sitt eget lif, förvandlades den liksom genom ett trollslag från sin forna enkelhet till en handelsstad i 1600-talets stil med raka gator och prydliga stenhus. Denna förändring, den mest storartade, som timat i Viborg ända sedan dess grundläggning, var ett resultat såväl af regeringens och myndigheternas oafslätliga bemödanden ¹⁾, som ock af borgerskapets genom näringarnas blomstring nyvunna kraft och själfmedvetande. Dess genomförande underlättades och påskyndades därjämte genom tvenne händelser, hvilka, så olycksdigra de än voro, ledde tankarna på nödvändigheten af en bättre byggnadsordnings införande i staden.

Två stora eldsvådor hade den 13 oktober 1627 och den 27 maj 1628 ödelagt så godt som hela staden. Den förra förstörde

Eldsvådorna
1627 och 1628.

¹⁾ Redan 1623 utnämndes män att förestå stadsens byggningar, samt att rannsaka, hvilka som hafva byggt deras gator och täckt deras hus med mull, såsom ock mana uppå, att hvar och en gör och håller deras gator rena.

största och bästa delen af de gamla kvarteren. Den senare uppkom i södra delen af Vallen, utbredde sig snart trots vindens motsatta riktning till trakten af Karjaporten, och kastade sig därifrån öfver mellanmuren till den egentliga staden — ja öfver sundet ända bort till Siikaniemi. I det väldiga eldhafvet stod endast domkyrkan länge oskadd, hvarför en hel hop människor dit togo sin tillflykt. Men snart nådde elden, jagad af de våldsamma stormhvirflarna, äfven dit. Drifna af skräck och under utsäglich jämmer störtade människomassorna ut, och inom några ögonblick förtärde de fräsande lågorna det åldriga templet från grunden till taket, så att t. o. m. „grafstenarna och liken, som funnos under kyrkan, började brinna“. „Detta Guds ris och straff hafver varit så hårdt, att man icke därom så skriva kan“ — heter det i en samtida skildring af den fruktansvärda händelsen. Hela staden var förändrad till en grushög, förutom åtta små kojor ytterst i Vallen vid Äyräpää bastion¹).

Till en början voro stadsboarne så slagna af förskräckelse och så nedstämda af de genom eldsvådorna lidna förlusterna, att mången redan tänkte på att för alltid öfvergifva staden och nedslå sina bopålar på annan ort. Men sedan regeringen, som redan efter den tidigare branden förunnat invånarne sex års frihet från stadsutskylderna²), efter den senare äfven befriat staden från kontributionen och båtsmanspenningarna på behaglig tid³), samt dessutom gifvit hvarjehanda förmåner åt såväl enskilda som allmänna byggnadsföretag, repade man åter mod och började så småningom att bygga sina hus på nytt. Så reste sig den ena byggnaden efter den andra på sin gamla plats, allteftersom källarhvalfven, som höjde sig ur gruset, utvisade deras förra lägen. Åter klamrade sig den ena stugan efter den andra invid de krokiga gatorna och de oregelbundna öppna platserna, alldeles som i den gamla, goda tiden.

¹) Äfven klostret, hvilketdera nämnes icke, samt några stenhus hade tämligen oskadda genomgått katastrofen, äfvensom Karjaportsrundeln, hvilken dock egentligen låg utom själfva staden. Se om dessa eldsvådor: Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 97—99.

²) Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 97.

³) K. M:s bref 19/8 1629. Däremot afslogs 22/3 1633 stadens anhållan att få uppbära ett runstykke af hvarvt skatte-, och 1/2 öre af hvarvt frälsehemman i hela Finland — bl. a. af orsak, att den gamla s. k. enöres hjälpen, som beviljats 1542, redan kommit ur bruk.

Men detta synes ej hafva varit myndigheterna och stadsstyrelsen i smaken. Enligt deras åsikt var nu fältet öppet för införandet af en ny byggnadsordning, som skulle lända staden till prydnad och i någon mån också säkerställa densamma för framtida olyckor af det slag, den nyss undergått. Magistraten inkallade 1628 från Tyskland en erfaren murare, Peter Holtgref, för att hafva uppsikt öfver „byggnaderna och andra irregulariteter i staden“. Den ville synbarligen begagna tillfället och genast bringa några förbättringar i byggnadsättet till stånd. Härvid understöddes den af regeringen, som gaf den ena påminnelsen efter den andra om att gatorna nu skulle göras bredare och att alla hus, som hindrade ett regelbundet byggnadsätt, skulle bortskaffas. Men trots allt detta visade borgerskapet föga håg att gå ifrån sin gamla vana att bygga enhvar på sin tomt huru det passade. Magistratens och regeringens varningar och maningar ljödo för döfva öron och under ett årtionde blef där föga gjordt för ett bättre sakernas skick.

Men då anlände i mars 1638 Finlands store generalguvernör, grefve Per Brahe, till staden. Han kom „i grefvens tid“ för att ännu hinna rädda situationen. Han, liksom Gustaf Vasa i tiden, frapperades af stadens otrefliga yttre, af dess krokiga gator och andra oregelbundenheter. Efter återkomsten från sin resa framställde han för regeringen, till hvilken han insände en karta öfver staden, nödvändigheten af en bättre stadsplans införande, hvartill tidpunkten nu vore gynnsam med anledning af den efter eldsvådorna stegrade byggnadsverksamheten¹⁾. Han anmälde ock att landtmätaren Gangius, som då befann sig i Viborg, kunde ombetros med förarbetena för planens utförande. Förslaget gillades af regeringen och ²³/₉ 1639 sändes ingenjören Anders Torstensson öfver till Finland med befallning att, om Per Brahe funne för godt, begifva sig till Viborg „att se huru det kunde bringas till någon regularitet“²⁾. Han infann sig ock i staden, där han bl. a. bestämde „form och regularitet“ för det nya rådhuset.

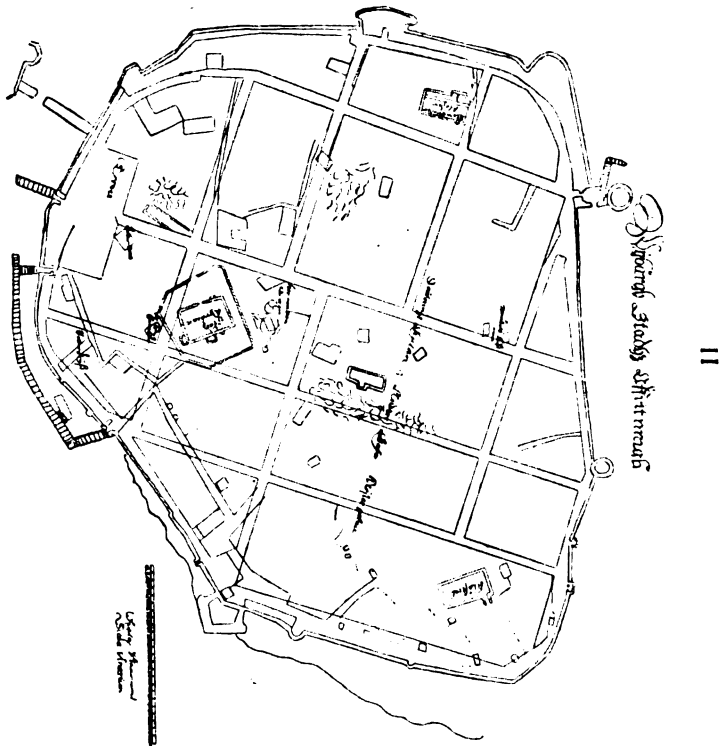
Per Brahe och
regulariteten.

Enligt planen för den nya „regulariteten“ skulle staden indelas i regelbundna, rektangulära kvarter. Alla krokiga gator och gränder skulle afskaffas och staden genomdragas af fyra raka hufvudgator i dess längdsträckning från nordväst till sydost,

¹⁾ Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI, sid. 439.

²⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 100.

äfvensom af fem mot dem vertikalt gående tvärgator. Endast en af de nya hufvudgatorna sammanföll något så när i sin hufvudsträckning med sin äldre föregångare, nämligen den, som från Karjaporten genom stadens nordliga delar löpte ned till torget, ehuru också den tarfvade åtskilliga uträtningar och utvidgningar. Den största af långgatorna — också Stora gatan eller Drott-

Stadsplanen efter regleringen.

ninggatan kallad — som i rät linje skulle sammanbinda Ringporten med Vallen, hade ock haft sin föregångare i den väg eller gata, som tidigare från torget öfver bergen fört till Mellanporten, men den var så sned, att den knappt var till någon hjälp vid den nya gatans uppgående. Den ifrån Stora gatan närmast söderut liggande gatan skulle däremot dragas genom trakter, där aldrig förut någon gata gått, öfver bebyggda tomter, ödesplatser, berg och backar. Den gick från trakterna af hamnen i rät linje till det ryktbara S:t Andreastornet, hvarför den ock kallades

Andreasgatan, ett namn, som dock småningom ersattes af benämningen Vaktklocksgatan, enär den på sin högsta punkt passerade tätt förbi det gamla Vaktornet, den sista kvarlevan af stadens medeltida rådhus. Den sydligaste långgatan slutligen drogs äfven genom för det mesta tätt bebyggda tomter, gående från Håkansporten förbi Svartmunkeklostret till det gamla Rådstornet, nu finska klockstapeln på mellanmuren.

Vid de nya tvärgatornas uppgående iakttogos så tillvida terrängförhållandena, att man för att undvika de brantaste bergen lät de tre mellersta — Vattenports-, Nyports- och Gråmunkegatorna — turvis ändas vid Drottninggatan, medan endast de två yttersta, Biskops- och Svartmunkegatorna, såsom genomlöpande jämnare trakter, fortsattes i en sträckning genom hela staden. Lägga vi härtill, att det gamla oformliga torget nu skulle helt och hållet omdanas och få en modern rektangulär omkrets — så hafva vi angifvit hufvuddragen af den nya stadsplanen, som först gaf Viborg det topografiska utseende, som staden ännu i denna stund eger. Först i och med regularitetens genomförande skulle det medeltida Viborg försvinna och det moderna taga sin början.

Men det var lättare sagdt än gjordt att tvinga in i nya former hvad sekelerna danat. Vi kunna knappt bilda oss en föreställning om de svårigheter den tidens viborgare hade att utstå vid regularitetens genomförande. Detta storverk blef helt visst möjligt endast därigenom, att dess utförande inföll under en af stadens i materiellt hänseende mest lysande epoker. Det är väl sant, att de flesta byggnaderna i den gamla staden voro enkla trästugor, som ej ens efter den tidens måttstock kunde hafva något synnerligt högt värde. Men i de flesta fall voro de försedda med dyrbara stenkällare, hvilka med sin utrustning af hvalf och rännor voro af oskattbart värde. Källarna voro — hette det — för sina egare „kostbarare än själfva slottet.“ Tornerna åter, som sedan hedenhös gått i arf från led till led, voro flerstädes så små, att de helt och hållet uppslukades af en ny gata, och det var ingalunda för egaren likgiltigt hvar och huru han bekom vederlag för sin exproprierade jord. Lägges man till allt detta alla de kostnader, som åsamkades gårdsegarne genom nedrifningen af de gamla och uppförandet af de nya husen, genom gatornas försättande i användbart skick m. m., kunna vi finna att de nogsamt hade skäl till sin klagan, att den skada de

Svårigheterna
vid regularite-
tens utförande.

nu ledo genom regulariteten öfvergick allt hvad de lidit genom branden.

Också supplicerade de gång på gång hos regeringen om hjälp och bistånd vid detta jätteföretags verkställande, äfvensom om understöd för dem, som därpå lidit skada. Då man på högsta ort väl insåg att verket, om det skulle bedrivas med helst någon kraft, verkligen öfversteg borgerskapets förmåga, förunnades staden, företrädesvis för byggnadsändamål, $\frac{20}{3}$ 1638 den inbringande tolagen ¹⁾ äfvensom fjärdedelen, 1645 tredjedelen, af den i staden fallande accisen, hvarjämte dess årliga kontribution 1640 nedsattes för tvenne äfvensom 1642 ytterligare för tvenne år ²⁾. Men trots alla dessa inkomster, som nu kunde användas till vederlag åt dem, som lidit förluster, äfvensom till arbetslöner vid regleringen, var och förblef dock uppgiften så tryckande, att borgerskapet slutligen anhöll, att hela verket skulle inställas och att „H. K. M. nådigst ville med ytterligare rifningar framdeles denna staden förskoua“. K. M. beordrade då landshöfdingen att rannsaka en hvars skada och lofvade tänka på medel till dess vedergällande samt gaf slutligen 1646 en försäkran, att ingen vidare rifning vore att förvänta, dock under förutsättning att „den redan utstakade planen skulle utföras.“

Regularitetsarbetets begyn-
nelse.

Själftva „gaturifningen“ begynte redan 1638, öfvergående så småningom såväl gamla staden som Vallen. Öfveruppsikten därvid hade åtminstone tidtals förenämnda ingenjör Anders Torstensson, hvarjämte arbetet å stadens sida öfvervakades af byggningsborgmästaren och en särskild byggnadsnämnd, hvars medlemmar voro: Peter Holtgref, Klas Thun och Sunik Holst ³⁾. Alla oregelbundenheter i byggnadssättet skulle afskaffas, dock skulle „icke några synnerliga stenhus blifva förmedelst denna förändring rörde“, en bestämning, som räddat stadens medeltida byggnader till vår tid ⁴⁾. Landtmätaren Anders Streng uppmätte gator och tomter, angaf de förras sträckning förmedels snören och utmärkte de senares läge genom i jorden nedslagna pålar. En massa arbetare drog åter till staden, liksom förut under

¹⁾ Kongl. brefvet $\frac{20}{3}$ 1638.

²⁾ Kongl. brefvet $\frac{4}{3}$ 1642. Den $\frac{20}{2}$ 1642 hade regeringen ock resolverat, att de borgare, hvilka fingo behålla sina hus och gårdar, skulle bispringa de andra, som förlorat sina, — en uppmaning, som sannolikt ej ledde till någon påföljd.

³⁾ 1650—1652 var borgmästaren Johan Cröell „öfver byggningarna förordnad“.

⁴⁾ Handling i afskrift öfverlämnad åt författaren af Dr P. Nordmann.

vallarbetenas tid på 1500-talet. 1641 heter det, att en mängd „Kexholmsryssar“ arbetade på gårdarna i Viborg. Här nedrefs en stuga, där uppfördes en ny. Här brändes ett berg, som var i vägen för en ny gata, där fylldes med sten och grus en fördjupning i marken, som skulle utjämnas till en ny tomt. Det var ett flyttande af hus och gods, än hit än dit, så att människorna, bragta ur sina dagliga vanor, knappast mera hittade rätt i sin egen gård.

Inga protester togos i öronen af dem, som hade i uppdrag att drifva på arbetets genomförande. Johan Vogels hustru Elisabeth Cröell, som tredskades att nedrifva sitt hus, dömdes till tre dagars fängelse i slottsens häkte. Rådman Lars Andersson öfverraskades en vacker dag, då han kom från rådstugan, af att se sin gård i Vallen full af folk, som på ingenjörens befallning, utan hans ringaste vetskap, nedrifvit hans präktiga bagarstuga. Mången, som om morgonen kunde fröjda sig öfver att äga en „skickeligen uppbyggd gård“, fann den om aftonen „i åtskilliga oskickliga lappar sönderrifven“¹⁾. Det var ett idkeligt tvistande borgarne emellan, hvem som skulle få intaga de gamla utdömda gatorna och gränderna, och nämnder och rätter hade fullt upp att göra med att ställa en hvar något så när till freds.

Men — Rom byggdes icke på en dag, och äfven regulari- Eldsvådan 1652.
teten kräfdes årtionden, innan den ens närmelsevis ledde till det, som därmed afsågs. I slutet af 1640-talet synes man t. o. m. tröttnat på hela företaget, och det såg ut som om arbetet småningom skulle helt och hållet afstanna. Men då kom 1652 års stora brand. Medan borgerskapet så godt som man ur huse var rest till Lappstrands marknad, bröt elden lös — såsom det sades i följd af ovarsamhet af en tjänsteflicka, hvilken varit för att „låna“ eld och därvid fällt ur sin kruka några glödande kål i herr Jöns' fähus på Klockberget. Med otrolig hastighet ilade nu lågorna, förtärande allt i sin väg, fram emot Drottninggatan och upp mot trakten af Håkansport, därifrån den plötsligt svängde af längs Karjaportsgatan nedåt torget. Där brunno bl. a. borgmästarne Johan Cröells och Menschevers stenhus. Sedan kastade sig elden nedåt hamnen, där Peter Freses stenhus så fördärfvades, att det blef obeboeligt för långa tider. Gnistor flögo t. o. m. öfver till Siikaniemi, där Hans Ruuths magasin

¹⁾ R. p. 18/12 1643.

brunno. Med hvilken hastighet det lössläppta elementet rasade, kan man bedöma däraf, att biskop Bjugg var nära att blifva innebränd i sitt eget hus — biskopshuset. Antalet nedbrunna hus uppgifves till 300. Af hela staden fanns inom de gamla murarna intet annat kvar än de „bara tomterna“ — förutom några små gårdar vid södra sluttningen af Klockberget. Skadan var enorm och regeringen måste bispringa de brandskadade med nya friheter ¹⁾.

Regulariteten
genomförd på
1650-talet.

Men efter denna olyckshändelse, som åter rensade terrängen, fick regularitetsverket ny fart. Byggningsborgmästaren, ²⁾ som redan tidigare visat sig mycket nitisk vid stadens nybyggande, dref nu med kraft på arbetet. Gator refvos och hus flyttades, stenar brändes och berg sprängdes ³⁾. T. o. m. trakter, som förut blifvit tämligen oberörda af nydaningen, såsom de tätt bebyggda, mest af fattigt folk bebodda tomterna vid klosterkyrkan, blefvo nu indragna i den allmänna omställningen. Så tillsades t. ex. 1653 timmerman Matts Timoi att uppbryta sin byggnad, „emedan den plats kommer under gatan förmedelst regularitet“. Först i slutet af 1650-talet upphör småningom i handlingarna talet om regulariteten, hvaraf kan slutas, att arbetet då i hufvudsak måtte ansetts såsom genomfördt. Men ännu långa tider, ja hela perioden igenom, arbetades på de nya gatornas stenläggning, de offentliga husens restaurering m. m.

Det nya råd-
huset.

I sammanhang med regularitetsverket upptogs frågan om stadens bättre bebyggande. Framst gällde det naturligtvis de af elden 1627 och 1628 härjade offentliga byggnaderna. Rådhuset, som troligen förstörts 1628, var såsom måhända endast provisoriskt uppfördt ytterst bofälligt, så att rätten ofta höll sina sammanträden än på slottet, än på stadskällaren, än hos enskilda ⁴⁾. Troligen var det Per Brahe, som i sammanhang med regularitetsplanerna ledde tanken på uppförandet af ett nytt rådhus af sten. Efter något tvekande och sedan kronan 1643 medgif-

¹⁾ Se om branden närmare i Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 112—113.

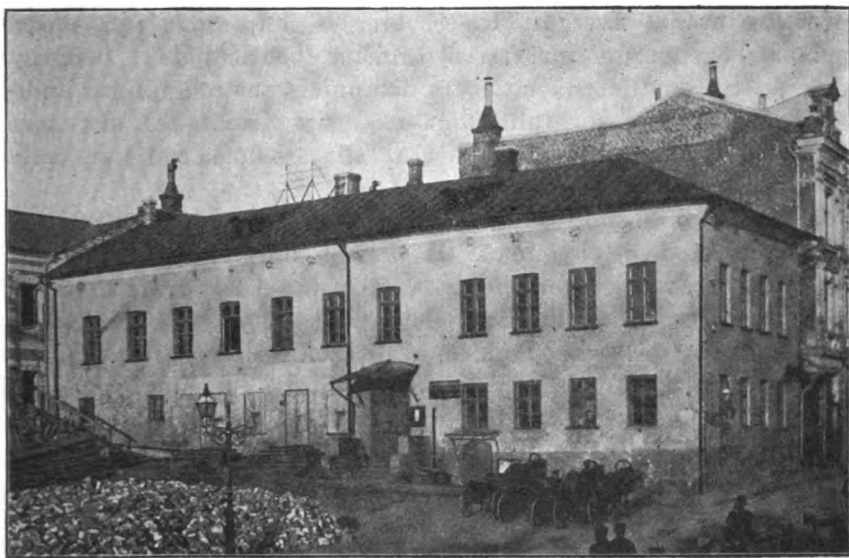
²⁾ Johan Crüell.

³⁾ R. p. ²⁶/₄ 1654. På Antoni Borchardts tomt skulle bortbrännas en klippa mot biskopshuset, 14 famnar lång och 6 famnar bred. Då de betingade arbetskarlarna emellertid ej kunde utföra arbetet, hyrdes en karl „som sprängde“ bort berget.

⁴⁾ T. ex. i borgmästaren Thiles hus, i Häkanportstorn, hos borgmästaren Planin o. s. v.

vit staden rättighet att för ändamålet sälja tomterna i Vallen och på Siikaniemi, greps verket an. 1641 hade ingenjören Anders Torstensson redan afstuckit det nya husets plan och ett par år senare begyntes arbetena.

Den nya byggnaden uppfördes på den gamlas plats, men med fasaden åt väster mot det nya torget, medan dess föregångare stått med långsidan mot söder, enär det gamla torget sträckt sig på längden i nordost och sydväst, från stranden upp

Rådhuset, före onbyggnaden till Viborgs Museum.

mot domkyrkan. Det skulle bli en efter den tidens förhållanden storartad byggnad i tvenne våningar, med stora rum i hvardera våningen. Till dess uppförande förslogo på långt när ej de medel, som för ändamålet anslagits, hvarför stadskassan snart måste upptaga lån¹⁾, så att dess skuld för rådhusbyggnaden redan på 1660-talet steg till 12,000 daler k. m. Rådman Winter, som sannolikt i egenskap af medlem i stadens byggnadskollegium hade att öfvervaka arbetet, pådref detsamma emellertid med kraft,

¹⁾ Redan 1646 klagades att man råkat i flere tusen dalers gäld, hvarför begärdes $\frac{1}{2}$ i stället för $\frac{1}{3}$ af accisen, hvilket medgafs.

så att han vid sitt afskedstagande 1651 „med godt samvete kunde säga, att icke en sten på den andra lagd var förutan hans pådrifvande“. Huset var dock långt ifrån färdigt, då följande år elden härjade detsamma¹⁾. Det bragtes dock småningom åter i sådant skick, att magistraten åtminstone sedan 1658 där regelbundet kunde sammanträda. Dock var byggnaden icke ens då färdig, utan stod ännu länge ofullbordad — såsom Paul Moij beskriver — „med sitt vederstyggliga trätak och sina med tegelstenar fyllda fönster“. 1672 måste landshöfdingen åter påminna om dess fulländande och först efter det 1678 års brand öfvergått huset, bragtes det, sedan nya medel upplånats, genom borgmästaren Lifmans bedrifvande i behörigt skick²⁾. Sådant det då efter tre decenniers ansträngningar ändtligen presenterade sig fullfärdigt med sitt „stentak“, sitt torn och sin „öfriga zirath“ måste det af allt att döma varit en verklig prydnad för det dåtida Viborg.

Domkyrkan.

Näst rådhuset erfordrade kyrkan efter branden 1628 den mest omfattande nybyggnad, då den ju blifvit så förstörd, att murarne voro nästan genombrända. Gustaf Adolf medgaf staden rätt att öfver hela riket insamla bidrag till dess återställande. Restaureringen bedrefs ock med kraft, och redan 1636 uppsattes i kyrkan en ny orgel. Lyckligtvis berördes ej domkyrkan af 1652 års brand, och då den numera begåfvats med större inkomster än förr, utstyrdes den ock med vida större prakt än förut. Allt häntyder på att 1600-talet var den viborgska domkyrkans glansperiod och att kyrkan aldrig förr eller senare presenterat sig så storartad som då.

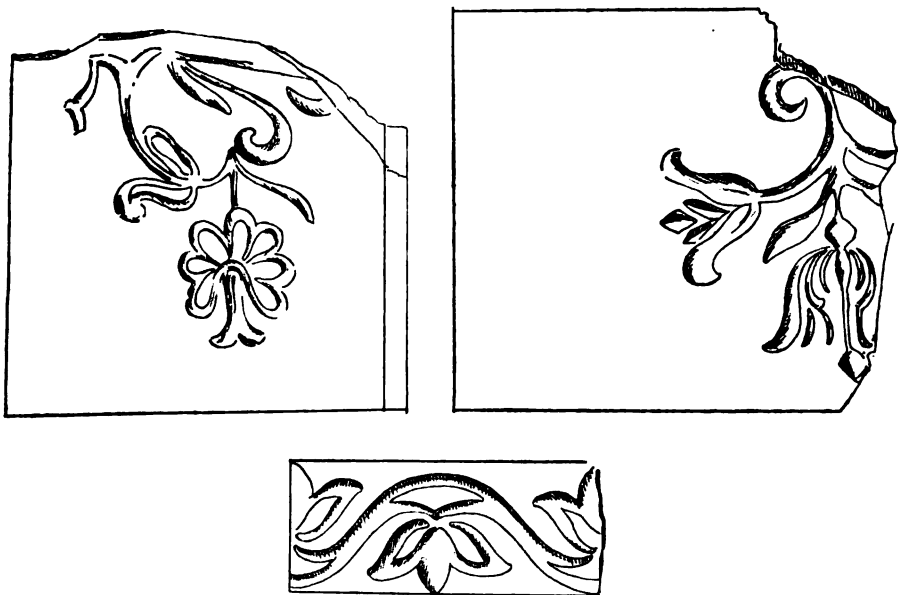
Med sitt götiska spetstak höjde den sig öfver de omgifvande husen, ett monumentalt centrum för denna del af staden, hvilket icke ens regulariteten vågat förgripa sig på. Då man genom hufvudingången, som befann sig på västra gafveln närmare dess södra hörn, inträdde i templet, hade man framför sig kyrkans hufvudskepp med altaret i bakgrunden. Till vänster syntes bakom

¹⁾ Efter branden höll rådstugurätten sina sammanträden i „källarestugan“.

²⁾ Landshöfdingen Wrede säger i ett bref till konungen ¹²/₃, 1680, att Lifman på rådhusets „adjusterande icke ringa flit använt, så att han nu under stentak bragt är och på det bästa med torn och slikt zirath och till stadens heder beprydd.“ —

Hvad angår inredningen må nämnas att hufvudtrappan låg åt torget och att man, för att komma fram till rummen, hade att passera den s. k. „rådstugugången“, där afstraffning med ris ofta försiggick. Rådsturättens domsal var det

pelarna det mindre, norra sidoskeppet, som sannolikt förut varit ett särskildt rum för sig, af hvilket kyrkans sakristia, som ännu stod kvar, utgjort en del ¹⁾). Belyst af ljuset, som strömmade in från de höga, i romanisk stil byggda fönstren, af hvilka fyra synas hafva befunnit sig på hvardera långväggen och tvenne på västra kortväggen, erbjöd kyrkans inre otvifvelaktigt en högtidlig anblick med de hvitlimmade pelarna, emellan hvilka skimrade fyra från

Tegelarkitektur ur domkyrkan. (Enligt teckning af Jac. Ahrenberg).

det höga, hvälfda taket nedhängande kronor af mässing. I koret syntes „drottningens stol“, äfvensom biskopens och borggreffvens bänkar. På väggarna hängde likasom i en vapensal ett tiotal vapensköldar i granna färger och med olika emblemer: Anders Nilssons

förnämsta rummet. Stundom begagnade stadens förnämsta köpnän, liksom det skedde i hansestäderna, stadshuset för större familjefester, t. ex. bröllop. I husets bottenvåning befann sig stadskällaren, en mycket besökt lokal.

¹⁾ I äldre tider afskildes genom en vägg ett rum vid kyrkans norra sidomur. Här af följde ock att ingångsdörren till kyrkan ej var midt på västra gavelväggen utan närmare sydvästra hörnet.

tre sablar, Slangs harnesklädda riddare med ormen, Arvid Tönnessons „vilde man“, Bertil Perssons trenne rutor o. s. v. Golfvet af hufvudgången och sidan mot norra muren var betäckt af talrika grafstenar med inskriptioner till de under kyrkan begrafnas minne¹⁾. „Huru många ord“, säger Haveman, då han talar om kyrkans prakt, „skulle ej behövas för att beskrifva alla enskildheter, de starka hvalfven, de väldiga klockorna, den lysande predikstolen, den konstfullt gjorda orgeln“²⁾.

Utanför omgafs kyrkan af en kyrkogård, som var kringbyggd med ett stenstaket. Den utgjorde begravningsplats för dem, som ej hade råd att lösa sig graf inom kyrkans helgade murar. Vid dess nordöstra hörn stod klockstapeln med „sejaren“ eller uret³⁾. och de väldiga klockor, som Haveman prisade.

Klosterkyrkan.

Äfven klosterkyrkan, det gamla dominikanerklostrets, måste efter 1628 brand underkastas en grundlig reparation. Men huru än landsförsamlingens 745 „kyrkobågar“ och stadens finska befolkning ansträngde sig för dess återställande, var den ännu 1637 i så förfallet skick, att man genom ett fönster, som ej hade glasrutor, utan var stängdt endast af några järnstänger, kunde praktisera sig in i kyrkan och därifrån genom mellanväggen, som en par famnar från golfvet var sönder, in i sakristian⁴⁾. 1642 lofvade därför regeringen, som i sin ifver för regularitetens genomförande synes lofvat mer än den kunde hålla, den betydande summan af 2,000 daler s. m. till reparation af gymnasiet och klosterkyrkan, „som synes vilja förfalla“⁵⁾. Efter branden 1652 lofvades dessutom en större klocka åt kyrkan, hvilken sannolikt också vid denna tid till klockstapel bekom det gamla Rådstornet, ifrån hvilket klockornas ljud väl kunde höras öfver såväl staden som Vallen. Då kyrkan befanns vara alldeles för

¹⁾ 1658 hade Klas Thesleff jämte sina syskon bestält en grafsten från Reval att nedläggas öfver deras sal. föräldrars graf här i kyrkan. Vid gräfning 1886 framdrogs en grafsten af $\frac{25}{8}$ 1636, på hvilken endast kunde läsas: Begravnen — — Kristin — — Herr Simon — Viborgs stad — — Herranom afsomna — —

²⁾ 1637 arbetade tyska snickare på „orgverket i Storkyrkan.“

³⁾ 1619 säges att slottets gamla „sejjarverk låg ofärdigt“ och att stadens sejjarverk också var „ofärdigt, gammalt och alldeles förnött“, så att det icke kan gå rätt. Därför lät Henrik Fleming Laurens Sejermakare göra ett nytt till slottet.

⁴⁾ R. p. $\frac{2}{8}$ 1637.

⁵⁾ Löftet var åtminstone ej infriadt 1647 och blef det näppeligen ej heller därefter. Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 145.

liten för den stora församlingen, utvidgades den 1685 „med en mellanmurs¹⁾ nederbrytande.“

Ehuru „klostret“ ej uti prakt kunde mäta sig med „katedralen“, som af de förnåma riktats med donationer och gåfvor, saknade det dock icke heller prydnader, om ock det 1690 väckta förslaget om en orgels anskaffande strandat på församlingsmedlemmarnas fattigdom. Redan 1645 såges en person hafva skänkt till densamma en ljuskrona och „lagt golfvet med egna tegel“. Äfven här fanns en mängd grafvar, i hvilka flera af det finska borgerskapets förnämsta medlemmar fått sina sista hviloläger. Ja — där fanns t. o. m. inmurade familjegravvar, såsom t. ex. en, tillhörande den välmående släkten Wärein. Då emellertid utrymmet för liks begravnade i kyrkan och den däromkring liggande kyrkogården var alldeles för litet för den stora församlingens behof, hade klosterkyrkan dessutom en begravningsplats på Kyrkholmen, hvilken på 1600-talet också var försedd med ett litet grafkapell²⁾.

Regulariteten synes slutligen också hafva berört katedralskolehuset, hvilket efter branden 1628 återuppbyggts med kollektmedel från hela riket. Såsom vi förut antydtt torde skolan redan vid slutet af föregående period blifvit flyttad till den plats på Klockberget, där den sedan befann sig under hela svenska tiden. Så godt som årsbarn med regulariteten var äfven det nya gymnasiet, som staden erhöll år 1641, och för hvars räkning inköptes Johan Grelssons arfvingars stenhus äfvensom Jakob Tunnbindares gård³⁾, belägna alldeles invid katedralskolan. Den nya tvärgata, som från Nyporten ledde upp till Drottninggatan, gick förbi dessa hus och kallades därför stundom äfven skol- eller gymnasiegatan. Då emellertid rummen i det inköpta stenhuset tarfvade åtskillig reparation och därjämte nya „auditorier“ ansågos behöfliga, utlofvade regeringen frikostigt medel härtill. Dock var den ej i stånd att infria sina löften, hvarför Lacmannus i sitt på latin hållna hälsningstal till den nya landshöfdingen Gyllenstjerna 1667 inflickade följande passus: „lycklig den dag, då du före-

Skol- och gymnasiihusen.

¹⁾ Med denna mellanmur torde böra förstås den vägg, eller kanske hellre en del af den vägg, som afskilde de vid norra muren förut befintliga klosterrummen från den egentliga kyrkan.

²⁾ Senare synes ytterligare en begravningsplats hafva inrättats vid Papula, på norra sidan om vägen till Åyräpää.

³⁾ Verifikationsboken 1641; 904.

nar dina omsorger med K. M:s vilja uttryckt i så många dekret, bref och resolutioner, att detta gymnasiet, jag säger icke auditorier utan tillstymmelse därtill, måtte bringas i det skick, som behovet och nödvändigheten fordra. Ty om de icke stödjas genom erforderliga förbättringar, skall endera dagen af dem blott ruiner återstå.“ Slutligen insände 1673 samtliga lektorer en klagoskrift, där det heter, att om icke reparationer värkställdes, „så faller husets föråldrade sparr- och takverk, som det allredan begynt, alldeles omkull, till att förtiga med hvilken lifsfara man där under denna sommar med ämbetets förrätande vistats hafver.“ Först nu synes gymnasiet ändtligen hafva bragts i tjänstbart skick, efter som inga vidare klagovisor sedan följde ¹⁾.

Biskopshuset.

Äfven erhöll staden vid tiden för regularitetens genomförande i slutet af 1640-talet ett nytt biskopshus i stället för det äldre, där 1500-talets biskopar residerat, men hvilket numera var så förfallet, att de första biskoparna under denna tid, t. ex. Elimæus och Melartopæus, alls ej kunnat bo där, utan nödgats taga sin tillflykt till hyrda lokaler. Den gamla biskopsgården utgjorde nu „en skarnsump, därpå de släpat sin orenlighet“. Men biskop Bjugg dref det därhän, att regeringen 1647 inköpte till biskopshus det gamla från medeltiden härrörande gråstenshus, hvilket låg vid gränden, som från domkyrkan ledde till slottet, och nu innehades af borgmästaren Antoni Bröijer. Byggt i rätvinklig hästskoform och af ett högst antikt utseende, hade det oaktadt sitt sneda läge i förhållande till den nya gata, hvarmed den gamla gränden ersattes, likväl fått stå kvar på sin plats och lämpade sig, såsom beläget nära kyrkan, mycket väl till biskopshus. Dock behöfde äfven det en grundlig reparation, innan det kunde användas för sitt nya ändamål, hvarför en kollekt för dess iståndsättande uppbars från hela stiftet „till några öre af hvart hjonelag.“ Men länge fick ej biskopen fröjda sig åt att bo under eget tak. Efter branden 1652, då han var nära att bli innebränd i sitt nya hus, var han åter husvill, och den öde byggnaden användes under det kort därpå utbrutna

¹⁾ Lagus, Ur Viborgs historia, sid. 151. 1690 års brand förstörde såväl skol- som gymnasiihuset äfvensom det närliggande tryckeriet, „så att man allenast fick salvera några böcker, glober och stilarua.“ Efter branden lästes i domkyrkan. Huset blef med kronans tillhjälp repareradt, så att anstaltens halfseksjubileum där kunde firas ^{21/2} 1690 vid domprosten P. Carstenii tillträde till rektoratet.

kriget till inkvarteringsrum åt militären. De följande biskoparna måste åter bo i hyrda bostäder, tills Abraham Thauvonius i början af 1670-talet på egen bekostnad åter satte biskopshuset i stånd. Men äfven han drabbades af samma missöde som Bjugg, i det 1678 års brand dref äfven honom ur huset. Först efter tjugu år reparerades det ånyo af kronan och säges då hafva blifvit både präktigare och bekvämare än någonsin förut.

Sådana voro, i korthet framställdt, de öden, som stadens offentliga byggnader undergingo under regularitetens tidehvarf. De hade alla på ett eller annat sätt blifvit berörda af regleringen, och ehuru svårt det var att få ihop medel till deras reparationer och underhåll, så att det ofta räckte tiotal år innan en besluten byggnadsåtgärd blef verkställd, voro de dock samtliga vid periodens slut i bättre stånd än de varit någonsin förut.

Också i afseende å de privata byggnaderna undergick nu sta- Privata stenhus. den en förändring till det bättre. Likasom under 1500-talet, vinnlade sig äfven nu regeringen om att förmå borgerskapet att — till förekommande af eldsvåda och eljest staden till prydning — bygga åt sig stenhus. Efter branden 1628 gaf Gustaf Adolf sex års skattefrihet åt alla dem, som uppförde sådana byggnader; och liknande friheter medgäfvos äfven efter 1652 års brand genom resolutionerna af $\frac{4}{8}$ 1653 och $\frac{3}{10}$ 1665¹⁾. I sammanhang med stadens nybyggande efter regulariteten bestämdes ock 1642 att ingen skulle få uppföra träbyggnader närmare ett stenhus än 4 å 5 famnar²⁾ äfvensom att alla hus omkring det nya torget, „staden till zirath“, skulle byggas af sten. Den skattefrihet, som stenhusegarne sålunda åtnjöto, dref mången att på sina nya tomter uppföra sig hus af sten. Några af dessa voro efter den tidens förhållanden verkliga palats, t. ex. Antoni Borchardts nya hus vid torget, uppfördt på 1650-talet, Plantins stora nära rådhuset belägna hus³⁾, som värderades till den respek-

1) År 1650, då staden för dem, som byggde stenhus, begärt understöd af accis-medlen, lofvade kronan, som ej kunde afstå från denna inkomst, att de skulle få en utjord, icke till att bo på, utan under sin gård i Viborg.

2) Trähus skulle ej få byggas närmare ett stenhus än fem eller fyra famnar. K. Ms resol. $\frac{15}{4}$ 1642.

3) Att Plantins stenhus låg nära rådhuset och ej vid Karjaportsgatan, framgår däraf, att en person, som skulle från rådhusknuten vid torget gå upp för Drottninggatan till Biskopsgatshörnet, sade sig hafva passerat „utmed borgmästaren

tabla summan af 18,000 daler k. m., m. fl. Men å andra sidan lockade ock den förunnade stenhusfriheten mången, hvars tillgångar egentligen ej skulle räckt till för uppförande af sådana byggnader, att bygga sig ett om än så litet hus af sten. Sålunda uppstodo ännu på 1600-talet flera små stenhus, hvilka byggda i kvadratisk form och innehållande endast en stuga och ett par mindre rum påminde om de medeltida byggnader, som ännu, trots eldsvådorna och regulariteten, stodo kvar i 1600-talets Viborg. Skillnaden var blott den, att de förra byggdes af tegel och i en riktning, som öfverensstämde med den nya stadsplanen, medan de senare voro uppförda af gråsten och hade en sned ställning i förhållande till de nya husen. Egaren af ett sådant litet stenhus, som ej var värdt mera än 800 å 1,000 dr k. m., kunde i sanning i likhet med fältskären Kirchoff säga, att han „byggt sig en liten hydda af sten“.

Men vare sig de nybygda stenhusen voro stora eller små, utgjorde de dock, liksom deras föregångare från medeltiden och 1500-talet, trogna kommentarier till sin tids stadskrönika, i det de genom sin byggnadsstil angåfvo den förändring, som timat i deras egares ställning. Det själfmedvetna oberoende, som karakteriserade en 1600-talets köpman i Viborg i motsats till hans föregångare under stadens tidigare epoker, afspeglade sig nämligen också i hans hus, hvilket, redan genom sin yttre utstyrelse tillkännagaf en viss afsöndring från den öfriga världen. Den järnbeslagna ingångsdörren,¹⁾ den med stenhvalf öfvermurade porten, de ofta nog kopparbeklädda fönsterluckorna,²⁾ som stängdes vid mörkrets inbrott, äfvensom de städse förekommande afvisarna i byggningshörnen liksom skyddade borgfriden där inne och ingåfvo främlingen en känsla af respekt för husets myndiga härskare. Men 1600-talets byggnadsstil saknade icke heller ett visst koketteri, egnadt att tillfredsställa tidens konstsinne och smak. De små i bly infattade fönsterrutorna pryddes af vapen-

Plantins husdörr“. (R. p. 4, 1663). På hvilkendera sidan af gatan det låg, kan däremot icke afgöras. Plantin hade förut bott på hyra i Peter Freses hus vid Karjaporten, hvilket därför stundom kallades Plantins stenhus.

¹⁾ Så hade t. ex. borgmästaren Mendschevers stenhus »järndörr».

²⁾ Barck, som 1735 besökte Viborg, sade sig hafva hört att förut de flesta förmögna köpmän hade luckor af koppar för fönstren. Svenska litt. sällsk:s förhandl. och upps. III; 91.

sköldar eller andra kännemärken inbrända i glaset¹⁾. Prydliga ankarhufvuden, stundom i form af heraldiska liljor, afbröto de höga fasadernas enformighet, på samma gång de tjänade till att gifva murarna fasthet. Många af husen voro enligt hanseatisk sed försedda med höga „böningar“ eller vindar och betäckta med tak af tegel, stundom t. o. m. af koppar. Troligen pryddes också ett och annat af dem af s. k. trappgafflar — såsom bilden i Dahlbergs Svecia antiqva et hodierna utvisar — ehuru förekomsten af sådana ej omtalas i handlingarna.

Äfven trähusen, hvilka ju dock utgjorde största delen af byggnaderna i staden, voro numera, sedan tomterna blifvit reglerade och de osymmetriska kojorna utdömda, större och prydligare än förut. „Borgstuguloften“, trähusens öfver gatan utskjutande öfre våningar, som ännu nämnas i början af 1600-talet, försvunno så småningom och efterträdades af altaner i byggnadshörnen. Också i ett och annat trähus voro fönsterrutorna prydda med egarens i glaset inbrända bomärke eller namnchiffer. Portalen ersattes här af „byslaget“, ett slags förstugukvist, och gårdsplanen omgafs af ett värnande „pistverk“, d. v. s. plank. Gatu- eller salubodar med katthålet i dörren utgjorde i många gårdar en appendix till hufvudbyggnaden. Genom regulariteten utplånades de gamla gårdsnamnen. Man talade ej mera om Mattila, Kokkila, Kultala o. s. v., utan betecknade gårdarna blott med egarens namn. Lägga vi till byggnadssättets förbättring de raka, stenlagda gatorna, de regelbundna kvarteren, så finna vi till fullo, att samtiden kunde vara stolt öfver de framsteg staden i arkitektoniskt och topografiskt afseende gjort under merkantilismens tid.

Redan 1662 sade landshöfdingen Törnsköld, att Viborg „efterhand blifvit med byggningar förbättradt“ och 1681 lofordade själfva Dahlberg dess prydliga hus. Det får icke heller anses såsom blott retoriska fraser, då Carstenius och Haveman mot slutet af seklet prisade stadens sköna och lysande byggnader, dess gators ordning och snygghet. Bedömda efter den tidens måttstock inneburo deras ord full sanning. „Likasom de offentliga byggnaderna“ — säger Haveman — „förtjäna det bästa vitsord för sin skönhet, så bidraga också de enskilda husen

Trähus.

¹⁾ Vapenrutor i fönstren nämnas åtminstone hos Antoni Borchardt och Abraham Thauvonius, inbrändt bomärke hos Lars Nilsson.

mycket till stadens prydlighet. Där påträffas många af tegel, andra af trä, dels taktäckta med håltegel, dels med torf. Om också i dem icke finnes fransmännens elegans eller italienarnes storslagna prakt eller holländarnes minutiösa properhet, så äro de dock snygga och motsvarande sitt ändamål¹.

För att gifva läsaren en föreställning om de förnämsta kvarteren i „gamla staden“ vid medlet af 1600-talet — således på en tid då regularitetsarbetet var i full gång och delvis redan genomfördt — skola vi med ledning af de knappa notiser, som för ändamålet stå oss till buds, taga i närmare betraktande trakten vid torget, det gentemot slottet belägna kvarteret äfvensom Karja-portsgatan.

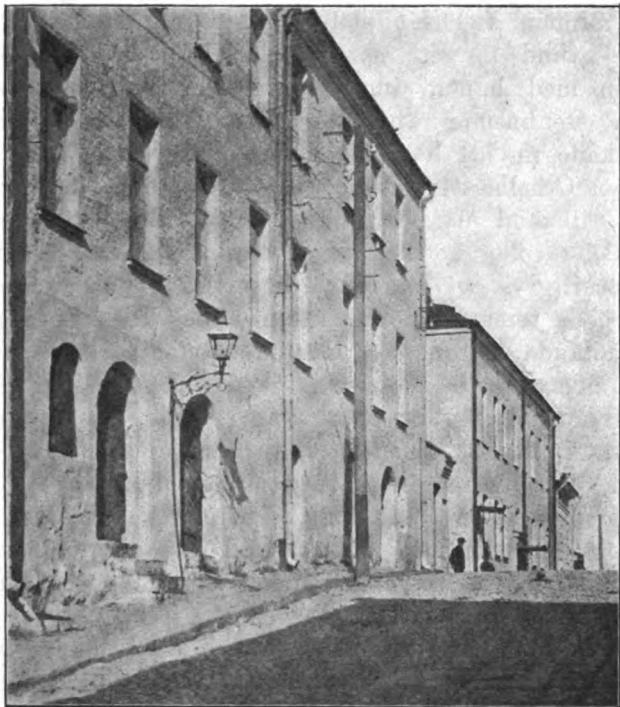
Torget.

Om vi börja med torget hafva vi där till vänster från bron det redan nämnda Borchardtska stenhuset, det förnämsta och prydligaste i staden, det nuvarande Peranderska husets föregångare. Det var byggdt i slutet af 1650-talet, hade vapenrutor i fönstren, golfven voro belagda med golfsten, som en stenhuggare i Stockholm levererat, och taket var betäckt af kopparplåtar. Den skandalhungrige paskillören Paul Moij, som eljes ej fann mycket prisvärdt i Viborg, erkände att „det var ett skönt hus och rätt väl utbyggdt.“¹) Däremot föll honom icke i smaken det visserligen då ännu halffärdiga rådhuset. „Jag stod“ — säger han — „i de tankar att det ett sådant hus är, uti hvilket stor orättfärdighet är vorden handhafd, och för den skull ej mera bebygges, utan till ett spektakel ynkeligen så stå skulle.“ På andra sidan torget, i hvars midt stodo högvakten och „kåken“, syntes Johan Vogels hus och borta i hörnet mot hamnen „Mumskans stenhus“ bakom hvilket framskyntade gaflarna af det 1641 till tullhus inköpta Thileska stenhuset äfvensom af Peter Freses stora stenhus, i hvilket skalden Jakob Frese föddes. I hörnet vid Drottninggatan låg midt emot rådhuset dåvarande rådmannen Peter Ruuths nya stenhus, där Wolffska hörnhuset nu står, och strax därinvid, troligen på den åt bemålde Ruuth i vederlag gifna skolgårdsödestomten ett annat dylikt, sannolikt också uppfördt af honom. Midt emot detta på andra sidan gatan reste sig framför det där bakom belägna berget rådman Hans Schmidts

¹) Efter Borchardts död tillföll huset en af hans fordringsegare, handlanden Hans Haveman i Lybeck, och disponerades af dennes i Viborg bosatte broder, Henrik Haveman. I början af 1700-talet togs huset till kronomagasin. (Lagus: Ur Viborgs historia sid. 180).

stenhus, nuvarande Kondratovitschska. Här vid gatan nära rådhuset låg väl ock det Plantinska palatset, med hvars uppförande dess egare, som länge af sina afundsmän öknämnts till „lös-karl utan gård och grund“, i sanning bragt alla sina belackare på skam.

Vända vi så af åt Biskopsgatan, hafva vi där till vänster Biskopsgatan Borchardts och Cröells nya stenhus. Det förra, som låg

Borchardts och Cröells stenhus. (Nuvarande Schröderska och Ivanoffskyska).

„midtemot biskopsgården“ och således måste vara identiskt med det nuvarande Schröderska, var byggdt 1653 och inrymde den celebra Borchardtska källaren, där isynnerhet officerarna gärna höllo till. Det Cröellska, nuvarande Ivanoffskyska huset, hade redan på den tiden sin historia, ty dess grundläggare, borgmästaren Johan Cröell var en bråkig herre och hade många ovänner, som på allt sätt ville förhindra hans byggnadsföretag.¹⁾

¹⁾ R. p. $\frac{22}{4}$ och $\frac{29}{6}$ 1650. — Till en början bestod det Cröellska huset blott af källare, stuga och en kammare med 2 skorstenar.

Cröell hade börjat uppföra huset redan 1636, således före regularitetens införande, och ehuru det stod „i rätt linea“, funno hans afundsmän på att förbjuda honom slutföra byggnaden, „emedan det syntes såsom om han velat bygga emot regulariteten“. Knappt hade han undgått detta angrepp, innan hans granne, rådman Mårten Lehusens enka, som egde nuvarande Hackmanska gården, antastade honom för att hafva byggt tre alnar in på hennes tomt. Cröell försvarade sig därmed, att tvärtom rådman Lehusen själf i tiden inkräktat något af hans tomt till grund för ett nytt stenhus, som han ärnade uppföra, och sedan med honom ingått den förlikning, att Cröell finge sätta sin stenhusmur „på det lehusenska fundamentet“. Men enkan yrkade nu att hon, när hon byggde sig ett stenhus, skulle få begagna Cröells stenhusmur till fjärde vägg, d. v. s. „att hon skulle ha tillstånd att låta hugga hål på Cröells stenhusmur och bjälkarna där inlägga och med järnankare fästa“, en fordran som Cröell naturligtvis ej kunde gå in uppå. 1650 dömde omsider rätten Cröells tomt „fri för Lehusens enkas tilltal“ och gaf honom rätt att fullända byggnaden. Huru det sedan gick med lehusenska stenhuset, hvars grund rådmannen redan lagt på 1630-talet och hvilket enkan tjugu år senare var i beråd att bygga, framgår ej ur handlingarna. Emellertid var det ej ännu slut med processandet. Där fanns en liten tomt emellan Cröells och Borchardts stenhus, som tillhörde barberaren Hans Tesche. Den var bebyggd med trähus. Efter 1652 års brand fordrade emellertid grannarna, att Tesche antingen skulle bygga stenhus eller också utrymma sin tomt, ty de ville ej lefva i ständigt fruktan för eldsvåda för hans trähus' skull. Cröell hotade att alls ej restaurera sitt nedbrunna stenhus, om Tesche finge ånyo bygga sitt trähus.¹⁾ Tesche svarade att han ej hade råd att bygga stenhus och frågade rätten „om han skulle resa utur staden“, hvartill honom svarades: han kunde väl få tomt annorstädes, där trähus ej äro stenhusen till fara. Tomten värderades till 775 daler, hvilken summa grannarna genast deponerade i rätten.²⁾ Så fick Tesche gå från gård och grund, och hans tomt blef såsom en grannarnas gemensamma egendom obebyggd och står såsom

¹⁾ Johan Cröell hade dessutom två andra stenhus, af hvilka åtminstone det ena, byggt 1628, synes legat på samma tomt som det ofvannämnda. Alla tre blefvo hemsökta af branden 1652.

²⁾ R. p. ²⁶/₁₁ 1653 och flerstädes.

sådan ännu i den dag som är. En del däraf inhägnades dock af Antoni Borchardt och förseddes med pryddig stenport, öfverbyggd af ett tak med järnornamentik.

På andra sidan om Biskopsgatan åter låg i hörnet vid Drottninggatan, midt emot Hans Schmidts hus, ett stenhus, som mot slutet af perioden egdes af borgmästaren Fremling och under

Gammal stenport å Borchartska tomten, n:o 7 Biskopsgatan.

ryska tiden — såsom vi få se — blef kommandanternas första residens i Viborg. Gentemot Borchardtska huset låg — såsom förut nämnts — det Rosenbröijerska 1647 till biskopshus inköpta huset. Räkande sina anor från djupa medeltiden fick det all regularitet till trots stå orubbadt kvar i sin sneda ställning och genomgick sedan — såsom vi redan beskrifvit — under perioden rätt varierande öden. Gentemot Cröellska huset åter låg Henrik von Brokens gård, och ehuru vi ingenstädes funnit uppgifvet, huru

den på 1600-talet varit byggd, hafva vi dock all anledning antaga, att det gamla tvåvåningsstenhus, som ännu står kvar på tomten, det Frankenhäuserska, härrör från samma tid som dess vis å vis. Midt emot Lehusenska gården slutligen låg Erik Jespersson Lillieskiölds arfvingars gård, hvars stora mot Karjaportsgatan vettande stenhus, det senare landskanslihuset, troligen också blifvit grundlagdt vid denna tid.

Karjaports-
gatan.

Svänga vi så om Lehusenska hörnet och gå gatan nedåt mot slottet, hafva vi närmast till vänster borgmästaren Hans Schmedemans gård, hvilken sedan innehades af hans måg, borgmästaren Henrik Menschever. Schmedeman var känd för att han brukade skryta med de präktiga stenhus han byggt. I själfva verket framgår ur handlingarna, att han på denna sin tomt uppförde åtminstone tvenne sådana: det ena strax efter 1627 års brand, hvilket synes hafva stått med gafveln mot gatan, och det andra 1651, beläget troligen inne på gården i vinkel mot det förra ¹⁾. Dessa motsvarade således sannolikt den ena flygeln äfvensom midtpartiet af nuvarande finska fruntimmersskolans hus. På tomten fanns ock en „örtagård“ med fruktbarande träd. Bortom Schmedemanska gården, åt torget till, låg slutligen en ödestomt, sträckande sig till tvenne från medeltiden här rörande stenbyggnader, hvilka dåförtiden begagnades såsom bodar och för icke länge sedan ännu stodo kvar på tomten n:o 2 vid norra Vallgatan.

I våra dagar hafva f. d. Lehusenska gården, nu Hackmanska, och Schmedemanska gården, våra dagars finska fruntimmersskola, fri utsikt mot slottet och öfver Suomenvedenpohja. Men så var icke fallet på 1600-talet. På andra sidan gatan, emellan denna och strandmuren, fanns nämligen ännu ett kvarter med flera välbyggda gårdar. Där låg nämligen midt emot Lehusenska gården sal. rådman Hans Schmidts arfvingars gård, midt emot Schmedemanska sal. slottsbefallningsman Henrik Jönssons arfvingars gård med ett stenhus, o. s. v. Men alla dessa gårdar

¹⁾ Om det förra heter det, att det »var byggt ifrån gatan allt intill Blasii Königs (d. v. s. Hans Tesches) tomt», som dåförtiden från Biskopsgatan sträckte sig långt in i kvarteret bakom den Schmedemanska gården; om det senare byggda huset åter: »Bredden öfver Hans Schmedemans gård midt öfver den gamla källaren, hvarest Hans Schmedeman nu hafver begynt att låta bygga en stenbyggning, borde vara 52 alnar«. 1651 års dombok.

hafva senare försvunnit, och gatan, som sålunda kom att löpa längs själfva muren, fick i denna del namn af norra Vallgatan.

Vända vi så tillbaka och gå gatan uppåt mot Karjaporten, förbi Erik Jesperssons gård, hafva vi på höger hand först Henrik Sutthoffs, senare Jakob Boismans gård, motsvarande den nuvarande Keldanska. Dess ägare processade länge om en källar-ränna, som från den ofvanför på berget liggande Arvid Forstadii gård löpte genom deras gård till den på andra sidan Karjagatan liggande Vinbergska gården och därifrån till Vattuporten. Blicka vi i förbigående upp längs Vattuportsgatan, finna vi att den, för dess branthets skull, invid Sutthoffska gården var försedd med trappor, som ledde upp till berget. I hörnet på andra sidan nämnda tvärgata — allt på höger hand — låg, på nuvarande Ekströmska nedra gården, en liten af berg uppfylld tomt, tillhörig Jakob Freses enka¹⁾. Där fanns sedan gammalt invid berget ett stenhus eller en stenbod, bakom hvilken gick en gränd så smal, „att endast en man med en börda hö därigenom gå kunde“. Henrik Skarbou, som sedan innehade gården, brände bort en del af berget och hans efterträdare, stadsbarberaren J. J. Kirchoff, byggde sig där „en liten hydda af sten“. Bakom denna gård uppe på berget stod tullinspektorn Henrik Gudraths gård. Där på höjden lågo år 1662 — såsom det heter — „stenar, jämte som Gudrath byggt hafver“, en oklar mening, hvarur dock möjligen kunde utläsas en antydning om tiden, då det lilla stenhuset uppe på berget först byggdes, därest det ej, såsom man af byggnadssättet vore frestad att tro, skulle datera sig redan från 1500-talet. Den längre fram vid gatan liggande, nuvarande Hackmanska gården innehades då af Hans Schlegel, en rätt betydande man i Viborg på sin tid. Granngården i hörnet af Gråmunkegatan, där nu utskänkningsbolagets stenhus står, egdes åter af Märten Mums, också dåförtiden en af „samhällets stötter“ i staden. En del af tomten innehades dock af hans frände Hans Saels. Gården var för öfrigt bildad af trenne tomter: Vit Oldes, „Mattila tomt“ äfvensom en tredje, belägen upp mot berget. Af gårdarna på andra sidan, d. v. s.

¹⁾ Huru små tomterna i det gamla Viborg voro, framgår däraf, att Jakob Freses gård var i längd längs Karjaportsgatan endast 30 alnar och i bredd upp mot berget 32 à 35 alnar.

till vänster om gatan, torde Rotgert Cass' legat gentemot Kirchoffs och Rotgert Platzmans midtemot Mumska gården.

Passera vi Gråmunkegatan hafva vi i hörnet, midtemot Mumska gården, borgmästaren Lorens Mårtenssons gård, troligen nuvarande Ivanoffskyska. Längst borta vid Karjaporten reste sig slutligen Peter Freses stenhus, hvilket han dock, själf boende i sin gård vid Håkansporten, hyrde ut åt andra. Där bodde t. ex. rådmannen Harrius och borgmästaren Plantin på hyra, förr än de lagt sig till egna gårdar. Det torde i våra dagar motsvaras af nuvarande Grönrooska huset. Till vänster om gatan, midt emot Lorens Mårtenssons och Peter Freses gårdar, lågo troligen Herman Harrius', Reinh. v. Hollens och Herman Bruns gårdar.

Drottninggatan.

Sådana voro vid medlet af 1600-talet stadens förnämsta delar, där dess rikaste affärsmän och ledande personer bodde. „Drottninggatan“, våra tiders Katarinegata, ehuru stundom Stora gatan kallad, var ännu i sin begynnelse och hade få märkligare gårdar, t. ex. borgmästar Reinh. Boismans, nuvarande Neustrojoffs arfvingars, Clas Thesleffs, sedan Priemska, slutligen Alphusiuska gården, nuvarande posthuset o. s. v. Vid gatan lågo ännu många ödestomter, och mångenstädes stötte till densamma endast plank. Trakten söderut från sistnämnda gata ända bort till „klostret“ och muren vid stranden utgjorde ännu stadens handtverkarkvarter. Där funnos få förnämligare gårdar, och af dessa voro de flesta af trä.

Men sedan vi sålunda sökt för läsaren presentera den del af staden, där de flesta af dess ledande män på 1600-talet hade sin bostad, lämna vi så mycket hellre denna tröttande beskrifning öfver gårdar och tomter, som ju icke heller källorna erbjuda någon säker ledning för densamma. Vi skola i stället skynda att kasta en hastig blick också på „Vallen“, murarna och de utanför staden liggande förstäderna.

Vallen.

Då man genom den s. k. Mellanporten, som stod på Drottninggatan, ungefär emellan den nu Föreningsbanken tillhöriga, förra Ivanoffskyska gården och det motliggande ryska kronohuset, passerat Erik Axelssons gamla mur, hvilken ännu — om ock i förfallet skick — fanns kvar med sina torn, kom man in i Vallen, belägen inom det på 1500-talet uppförda „hornverket“, i den trakt, som i våra dagar upptages af paradplanen och rådhus-torget, societetshuset och teatern, hofrättshuset och ryska kyrkan m. m. Denna „nystad“ hade visserligen icke blifvit det moderna

kvarter med raka gator, stora tomter, kyrka och hospital, som Johan III synes hafva tänkt sig. Vål fanns det här och där i Vallen en och annan bättre bebyggd gård, som innehades af någon ståndsperson eller finsk köpman — ja där funnos t. o. m. stenhus, åtminstone nämnes där 1679 ett sådant, som då egdes af Simon Cajain. Också fanns där ett torg, tämligen stort, 190 alnar långt och 175 alnar bredt, men ostenlagdt och dystert, emedan stupstocken tronade i dess midt. I de bättre delarna af Vallen bodde stadens flesta finska köpmän, kärnan af det finska borgerskapet, hvarför ock beteckningen vallborgare under perioden var så godt som liktydig med finsk borgare.

Men för öfrigt utgjorde stadsdelen en veritabel labyrinth af eländiga ruckel. Från början afsedd att bli en boplats för Siikaniemi- och Pantsarlaksboarne, hvilka skulle tvingas att flytta dit för att bo inom staden, hade den, för så vidt dessa befallningar alls åttlydts, befolkats af nämnda förstäders fattigaste borgare, till hvilka sedan sällade sig det till staden strömmande arbetsfolket och annat „löst parti“. Sådant folk kunde naturligtvis ej hålla sig med stora gårdar och byggnader. Det byggdes koja vid koja, pörte vid pörte — föga bättre än medeltidens „räfva-kulor“. På ett område, som var mindre än stadens, räknades där 250 „byggda boställen“ — ja enligt en annan kanhända något öfverdrifven uppgift 300 gårdar, eller i det närmaste dubbelt mera än hvad som dåförtiden fanns i gamla staden.

Vål var det afsedt att också Vallen skulle „reguleras“, och några åtgärder i den vägen synas ock hafva blifvit vidtagna — gatorna rätades, kvarteren reglerades — men för öfrigt torde man icke funnit skäl att röra i denna myrstack, utan sakerna fingo där i hufvudsak bli vid det gamla. Otreffig därjämte i följd af sitt sumpiga och gyttjiga läge gjorde den därför på alla besökande ett mycket ofördelaktigt intryck. 1669 säger Paul Moij, hvilken dock gärna öfverdrifver: „Vallen uti sig själf var ej så illa anlagd, men invånarne låta den all gå i grund. Där funnos hus, som i styggelighet öfverträffat allt hvad han sett annorstädes i Viborg och där bodde allehanda gement slödder, hvilka sig af dagsarbete föda“. Erik Dahlberg, en trovärdigare sagesman, fann 1681 „bemälda Vall bebodd endast af en hop fattiga krasslare och uppfylld med små hyttor och all orenlighet“, men han tänkte sig att, om de burgna Siikaniemiboarne, hvilka vid inträffande krig dock stodo inför fataliteten att nödgas bränna sina hus, kunde förmås att flytta dit och dem förunnades någon

frihet, då också denna stadsdel kunde blifva med vackra stenhus bebyggd så väl som själfva staden, „den nu med en god del sådana bebyggd är“. ¹⁾

Murarna och
vallarna.

Sådan var staden med sina hufvuddelar, gamla staden och Vallén, belägen inom själfva murarna.

Dessa, såväl Erik Axelssons gamla mur, hvilken åtskilde gamla staden och nystaden, som ock det under föregående period uppförda „hornverket“ hade, sedan Viborg i afseende å gränsförsvaret aflösts af Nöteborg och Nyenskans, lämnats att förfalla. Haven anser det ej mera mödan värdt att egna någon synnerlig uppmärksamhet åt „dessa ruiner af torn, som vår tid ansett öfverflödiga och nedslöpat“. Ett och annat stod dock kvar, de flesta med instörtade tak och igenrusade skyttegluggar, ett tillhåll för tornfalkar och andra himmelens fåglar. Rådstornet hade blifvit klockstapel för finska kyrkan och dess granne, det stora St. Andreastornet med sina minnen från Knut Posses dagar, nämnes år 1700 såsom alldeles förfallet. Håkansportstornet begagnades såsom fängelse, likaledes Karjaportstornet, hvilket förmedelst en emellan tvenne murar gående gata var förbundet med det runda tornet, där en vindbrygga ledde öfver den vattenfyllda vallgrafven till landsvägen.

Men äfven de på 1500-talet uppförda vallarna härjades af tidens tand och började här och hvar att vådligen remna och rasa. På deras grönskande krön uppgräftade vallgummorna åt sig kåltäppor; där betade getter och bökade svin i allsköns ro. Den $\frac{7}{4}$ 1647 skickades väl stadsfogden att „ansäga alla dem, som hade sina kål- och kryddgårdar på vallén här i staden att de skulle så laga, att de strax efter påskhelgen afrifna och bortskaffade blefve, emedan det kongl. krigskollegii desse in det kräver“. 1659 gaf stadsmajoren soldaterna lof att slå ihjäl svinen, som kommo på stadsvallén att böka. Men allt detta half föga, ty man betraktade de gamla vallarna, som kronan ej mera vårdade sig om, såsom något slags commune bonum och respekterade föga de glänsande metallkanonerna, som icke mera användes till annat än salutering. Väl gjorde kronan någon gång, när krig stod för dörren, allvar af sina hotelser och skred till reparationer: t. ex. 1656, då allmogen från länet uppådades att arbeta på vallarna, 1672 och 1676, då t. o. m. staden fick släppa till 1,000 stockar för defensionsverket „enär man visste sig ingen

¹⁾ Hist. Ark. X, 296—97.

stund säker för ryssen“, samt slutligen — såsom vi framdeles skola närmare beröra -- vid stora nordiska krigets inbrott, då, tyvärr för sent, omfattande fortifikationsarbeten vidtogos; men så snart faran gått öfver, lämnades i regel murarna åter åt sitt öde och fingo förfalla bäst de ville. Och det gjorde de med besked. 1682 säger landshöfdingen Falkenberg, att vallarna voro så förfallna, att man på sina ställen med hästar och vagn kunde köra öfver dem, och 1694 likaledes Lindhjelm, att „mångestädes i murarna äro så stora öppningar, att man med häst och lass kan sig inpraktisera“. ¹⁾

Gick man från Vallen ut genom Vallporten vid sjön, hade man, efter att ha passerat Pantsarlaks bastion, framför sig en öppen dæld, bortom hvilken Pantsarlaks förstad syntes. Dess gråa, af fattigt folk bebodda små stugor och kojor — 1638 fördelade på 67 små tomter — presenterade sig bortom de emellan staden och densamma liggande åkrarna och kålgårdarna såsom en veritabel bondby. Icke ens dess märkligaste gårdar, prästgården och skarprättarens, voro egnade att väcka särskild uppmärksamhet. Endast de stora hospitalsbyggnaderna och den därinvid liggande kyrkan med fritt stående klockstapel angaf den lilla ortens betydelse.

Förstaden berördes ej af regulariteten. Men som den alltid varit en nagel i ögat för de inom murarna boende borgarna, kunde den icke undgå att bli ett föremål för stadsmyndigheternas omställningsplaner. Det heter t. o. m. 1657 på tal om en därstädes befintlig ödesgård, hvars byggnader voro „nederruttnade“, att den förmedels stadens privilegier och K. M:s tillstånd blifvit nedkastad „jämte alla andra åbyggnader i Pantsarlaks, så att det var ödelagdt“. ²⁾ Måhända hade staden begagnat sig af det då pågående kriget för att göra ett slut på detta tillhåll för förköpare och smyghandlare. Men i händelse förstaden då verkligen

Pantsarlaks
förstad.

¹⁾ Endast däröfver vakade kronan, att stadsportarna höllos noga stängda om nätterna, ifrån kl. 9 om aftonen till 4 på morgonen. Förut hade staden själf haft egna portnycklar, men under Karl IX:s tid bestämdes att nycklarna skulle förvaras på slottet, därifrån stadens „portläsare“ egde afhämta dem om morgonen för att om aftonen återställas. Särdeles var man mån om att de stora portarna, genom hvilka all trafik förmedlades, Ringporten, Karjaporten och Vallporten, höllos noga stängda, så att intet underslef vid lilla tullen skulle ega rum. Men då det någon gång hände att stadens portläsare aflämnat nycklarna på slottet utan att läsa portarna, frantogs 1692 staden också rättigheten att hålla egen portläsare, utan skulle slottsvaktmästaren härefter bestyra om portarnas öppnande och stängande.

²⁾ Kännärärättsdomboken ²/₃ 1657.

blifvit förstörd, så var den det endast för tillfället. Ty redan 1663 befaller borgmästare och råd att de, som igenbyggt allmänna vägen i Pantsarlaks, måtte den åter öppna och förbättra.

Längre upp mot norr, ett stycke från Pantsarlaks skymtade fram vid innersta hörnet af Salakkalahti vik, hvilken då sträckte sig ända till midten af nuvarande Röda brunns torg, några enstaka byggnader, „Munkekälla krog“ och pottmakaren Rembert Libolts stuga, m. fl., de första föregångarna till framtidens S:t Petersburgska förstad. Också på Revonhäntä udde syntes en lång rad af tjärbodar äfvensom stadens tegelbruk. Papulabacken och Getbacken reste sig däremot ännu oberörda af hvarje odling, helst man ej från stadssidan kunde se vare sig Kynnäpää torp vid sundet, där färjan gick öfver Papulaviken, ej heller den på andra sidan om Getbacken belägna begravningsplatsen. Längst borta på sin höjd reste sig slutligen galgen, steglet och hjulet, vidt synliga öfver nejden. 1707 lågo där i månader skarprätaren Geidels jordiska kvarlevor, „af hvars anseende de resande, som kommo till staden, hade en särdeles fasa och leda“.¹⁾

Siikaniemi för-
stad.

Men vi skola emellertid redan vända tillbaka genom staden för att, efter att ha passerat långa bron, hvilken det ålåg allmogens i Lappvesi och Jääskis härader att underhålla, taga i ögnasikte också Siikaniemi förstad. Liksom Pantsarlaks var också den till en början ingalunda med blida ögon sedd af de egentliga stadsboarne. Ännu 1626 ljöd den stränga befallningen att dess invånare „inuan nästa kommande valborgsmässa skulle bese sig lägenheter här i staden och Vallen och vid straff tillgörandes flytta deras hus hit in, eftersom K. M. själf har sådant nådigst befallt. Hvilken som icke det göra vill eller icke har råd att bli borgare, må han begifva sig på landsbygden att bo“.²⁾ Men Siikaniemiboarne synas ej tagit den hotfulla anmaningen på allvar, utan bodde helt lugnt kvar, och myndigheterna sågo nu — såsom flera gånger förut — genom fingrarna därmed och läto dem bo där de bodde. 1635 och 1642 fick staden rätt att uppbära tomtpenningar af Siikaniemi, ehuru marken var kronans, och 1653 underställdes förstaden stadens jurisdiktion³⁾. Härefter synes

¹⁾ De steglade kropparna skulle ligga kvar tills de själfva nederföllö. Emellertid hade Geidels måg nedtagit sin svärfaders hufvud och ena hand och begrafvit dem, hvarför han dömdes att risas för 20 daler s. ms. böter.

²⁾ R. p. 27/3 1626.

³⁾ Förstaden var — såsom vi veta — byggd på kronomark. Men sedan staden erhållit rätt att där uppbära tomtören äfvensom att försälja tomter, betraktades

det icke mera varit fråga om förstadens slopande, vidare än för den händelse „krigsnöd skulle tvinga därtill“.

Så kom regularitetsfrågan. „Hvar och en“ — heter det 1644 — „hafver efter sitt godtycke hærtill på Siikaniemi fått sina husbyggningar uppsätta, men nu har rätten en ordning fatta låtit, att ingen må hafva makt uppsätta något visthus, vedarum eller annan byggning, hvarken på Siikaniemi eller bak Karjaporten, utan borgmästare och råds konsens och tillstånd“¹⁾. En ny stadsplan fastställdes och bragtes så småningom till utförande. Enligt denna plan, som dock ej torde blifvit alldeles strikte följd, skulle förstaden bort följa sjöstranden åt — till vänster om nuvarande vägen till viborgska förstaden — äfvensom upptaga hela Tervaniemi udde. 1638 bestod Siikaniemi af inalles 275 gårdar.

Bebodd som den var af åtskilliga tjänstemän och ståndspersoner var Siikaniemi en förstad, som 1600-talets Viborg ingalunda behöfde skämmas för, trots Paul Moijs mindre fördelaktiga yttranden om densamma. Strax invid broändan fanns ett litet stenhus, uppfördt af murmästaren Gert Holtgref och sedermera öfvergånget i rådman Babbes ego. Gatorna voro snörräta och till största delen stenlagda, och det lilla torget, invid hvilket den på sin tid ansedde råd- och riksdagsmannen Anders Johansson bodde, prydligt och rent. Förstadens stolthet var dock dess nya kyrka, som 1664, trots det motstånd dess uppförande från visst håll rönt, blifvit färdig och högtidligen invigd. Det var en liten, rödmålad träkyrka, som t. o. m. var försedd med orgel, något som den vida talrikare finska församlingen ej förmått skaffa sig. Kyrkan stod fritt för sig — ungefär halfvägs emellan nuvarande Kron St. Anne och Viborgska förstaden — och var omgifven af en kyrkogård med staket.²⁾

De ofta rödmålade byggnaderna med sina mullbänkar för fönstren, de talrika kål- och kryddgårdarna gånge förstaden ett landtligt och fridfullt utseende, som ingalunda försämrades af de talrika väderkvarnarna på Tervaniemi udde äfvensom på berget, där Johan III:s blockhus fordom stått. I dess norra del gentemot slottet fanns en gammal ruddamm, måhända ett minne från Karl

grunden nästan nog såsom staden donerad. Det hette om därvarande gårdar, att de »lågo på kronans och stadens grund». (R. p. $\frac{2}{3}$ 1697). 1706 säges om en gård: »grunden är stadens och inga uppbud kunna ske».

¹⁾ R. p. $\frac{4}{11}$ 1644.

²⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sidd. 150 och 183.

Knutssons dagar. Åt stadssidan längs stranden presenterade förstaden hundratals af magasin och tjärbodar, af hvilka en del stodo på pålar öfver vattnet och voro försedda med långa lastbryggor. Köpmännens stora „tjärnhof“ däremot låg utom förstaden, på andra sidan artillerigården, men flyttades sedan, i följd af den eldfara det medförde för slottet, ut till Tervaniemi udde, på hvars yttersta spets Lastranta tullstuga befann sig.

Utanför Siikaniemi låg på udden, där nu Viborgska förstaden är belägen, ett torp, som ansågs underlyda staden, fastän marken var kronans. Men slottsradugården, som under denna tid för kronans räkning än bortförlänats, än utarrenderats, var numera totalt förfallen. Därinvid stod artillerigården, bakom hvilken slottså kern vidtog.

Liksom staden var omgifven af murar och vallar, voro ock samtliga förstäder för tulltäckens skull omgifna af höga och starka staket. Äfven de påminde sålunda på sätt och vis om pallisadomgifna fästningar. 1637 nämnes en tullstuga å Pantsarlaks, hvaraf måste slutas, att denna förstad på öfligt sätt var omgärdad, ehuru sådant eljest ej framgår af handlingarna. Siikaniemi var likaledes på landssidan helt och hållet omslutet af plank, genom hvilket endast tvenne portar ledde, nämligen Ribackaporten, där vägen gick till Villmanstrand, och Frostporten, måhända belägen åt Neitsytniemi sidan och afsedd för vintertrafiken. Staden var således åt alla håll noga begränsad och sammangick ingenstädes med den omgivande landsbygden. Men enligt Havemans utsago fanns i dess omnejd „tätt med trädgårdar, hvilka fyllde luften med den angenämaste doft“.

Eldsvådorna i slutet af 1600-talet.

Sådant som ofvan skildrats var Viborg vid medlet af 1600-talet, med sin gamla stad och sin „Vall“, sina murar och förstäder. I sitt centrum liknade den redan på vissa ställen, t. ex. vid torget och vid Biskopsgatan, en 1600-talets storstad. Där funnos onekligen prydligare och dyrbarare privata hus än i någon annan dåtida finsk stad, kanske icke ens hufvudstaden Åbo undantagen. Utan tvifvel hade staden ock tack vare sina rikedomar kunnat pryda sig med ännu större arkitektonisk prakt, om ej dess normala utveckling, strax efter regularitetens genomförande, ånyo störts af den ständigt lurande fiende, som så ofta tillintetgjort frukterna af dess inbyggares flit och omtanke, elden. Till de eldsvådor, som rasat under förra delen af perioden, 1627, 1628 och 1652, — hvilka dock medfört det relativa gagn, att de i någon mån påskyndade genomförandet af regulariteten — sällade sig

mot tidehvarfvets slut särskilda sådana, hvilka ödelade det redan färdiga verket. Orsaken till dessa ofta återkommande olyckshändelser låg delvis däri att stadens brandväsande hela perioden igenom var mer eller mindre försummadt. Vål ålades tidtals de invånare, som hade „ilaka skorstenar“, att dem reparera, och stundom utsågos äfven s. k. brandmästare, som skulle nedrifva farliga ugnar och eldstäder. Äfvenledes påmindes borgerskapet ofta att hålla vattentinnor på taken och vara försedda med nödiga brandstegar. Men trots regeringens förnyade uppmaningar och otaliga varnande eldsvådor hade magistraten ännu 1684 icke skaffat en enda duglig brandspruta. Icke ens slottet var försedt med någon släckningsmateriel. Så kunde det ske att staden inom förloppet af ett par decennier sju gånger härjades af eld och brand.

Själva staden hemsöktes första gången en söndag 1678 af en stor våldeld, som, utbruten midt under gudstjänsttiden, fortfor i åtta timmar, förvandlande många af de bästa husen, bland dem det efter 25-årigt arbete nyss färdigblifna rådhuset, till grushögar och åsamkade borgerskapet en totalförlust af 100,000 daler k. m. Andra gången drabbades den den 11 juni 1682 af likadan olycka, då 100 af de bästa gårdarna sägas hafva blifvit lågnas rof. Tredje gången härjades den på samma sätt ånyo 1689, då elden från Vallen utbredde sig öfver klostertrakten. Öfverallt nedbrunno ungefär 40 gårdar, mest tillhöriga handverkare och småborgare ¹⁾.

Eldsvådorna
1678, 1682 och
1689.

Men härmed var det ännu icke slut. Ännu en fjärde gång skulle den drabbas af en liknande ödeläggelse. Den 9 maj 1690 bröt elden omkring kl. $\frac{1}{2}$ 11 f. m., af okänd anledning, lös uti borgmästarinnan Lifmans stenhus, där kommandanten, öfverste Aminoff bodde. Man antog, att någon gnista antändt höet uppe i böningen. Inom kort stod hela huset i ljusan låga. Öfverstens alla mobilier, till ett värde af 1,000 rd:r, förstördes, och hans sju hästar innebrändes i stallet. En stark nordan dref lågorna mot söder, och kl. 6 e. m. voro 60 gårdar till en stor del fattigt folks, på Klockberget, i klosterkvarteret, vid Nyporten och vid Håkansporten, ödelagda. Ett ögonblick var t. o. m. Siikaniemi hotadt, där redan ett par bodar fattat eld. Bland de nedbrunna husen voro ock gymnasiet, trivialskolan och tryc-

Eldsvådan 1690

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, sid. 116.

keriet. Djäknarne fingo en tid bortåt gå i skola i domkyrkan, hvilken ock i likhet med dess klockstapel, hemsökts af lågorna, men snart åter reparerats. Läger man det, som denna brand ödelagt, till det som åtta månader förut nedbrunnit, låg nu två tredjedelar af staden i aska.

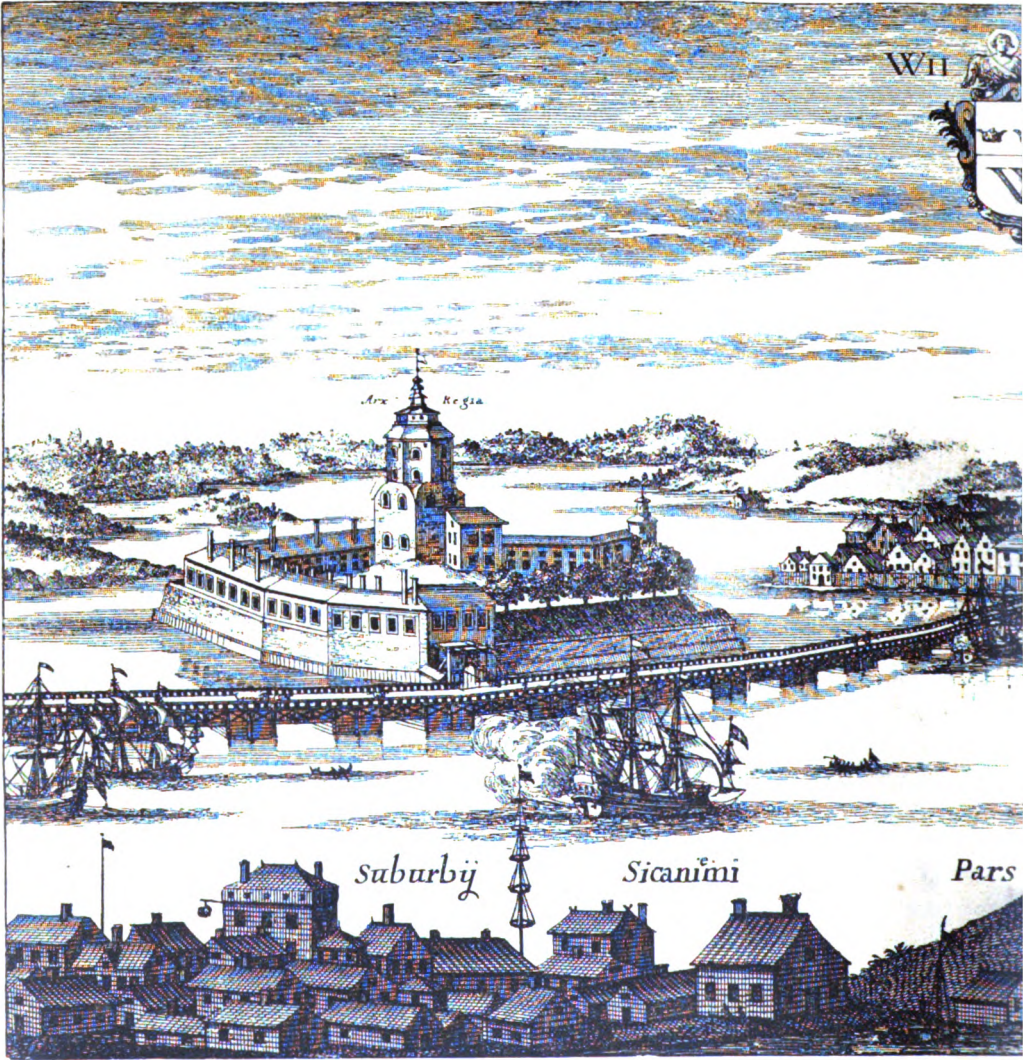
Eldsvådorna i
Vallen och
Siikaniemi.

Men ej heller Vallen eller förstäderna undgingo den hemska gästens hemsökelse. Vallen härjades af vådeld första gången den 23 juni 1677 på aftonen. Endast den holländska matrosen Evert Magnus' djärfhet räddade själfva staden. Han hade nämligen klättrat upp på finska klockstapeln och lyckades med öfvermänskliga ansträngningar hindra elden att öfvergå mellanmuren, hvarefter han slutligen sanslös dignade ned. Den 14 sept. 1689 ödelades Vallen för andra gången. Elden, löskommen i skomakaren Torkels gård, kastade sig nu äfven öfver till staden och anställde stor förödelse i klostertrakten. — Siikaniemi brann om sommaren 1670 och på nytt den 11 juli 1682. Hvardera eldsvådan synes varit ganska omfattande och ödelagt större delen af den blomstrande förstaden. Särskildt heter det 1682, att elden utbröt med sådan häftighet, att invånarne med knapp nöd kunde rädda sitt lif eller hunno berga sitt bohag.

Alla dessa eldsvådor, som sålunda inom en relativt kort tid i tur och ordning härjat hvarenda vrå af staden, medförde mycket elände bland borgerskapet. Köpmännen kunde — sade landshöfdingen — knappt vidare tänka på att fortsätta sin handel, om skatterna oakortadt indrefvos. Särskildt voro handtverkarne och småkrämarne så nödställda, att ringa förhoppning fanns om deras framtida upphjälpande. Regeringen bestormades med supplicher. Men ehuru konungen behjärtade de lidandes nöd, iakttog han dock stor försiktighet i medgifvandet af särskilda förmåner till dess lindrande. 1678 befriades de brandskadade i Vallen från mantals-, accis- och bakugns-penningars erläggande, 1683 de, som lidit genom föregående års brand i staden, från kontributionens utgörande, men efter 1689 och 1690 års eldsvådor ansåg K. M. ingen vidare hjälp nödig, „enär K. M. vid denna riksdag — 1693 — dess trogna undersåter från vidare kontributioner och bevillningar velat skona.“

Stadens utse-
ende vid perio-
dens slut.

Huru menligt sådana katastrofer, som de ofvan beskrifna, skulle inverka på stadens yttre utseende, inses utan vidare. Flera gårdar råkade för längre eller kortare tid i ödesmål, många af de nybyggda husen buro spår af att vara tillkomna utan tillbörlig omsorg blott i tanke att så fort som möjligt skaffa de

VIBORG I SLUTE
(ENLIGT DAHLBERGS SVECIA ANTIQVA)

AF 1600-TALET.
VA ET HODIERNA, TRYCKT 1709.)

husvillla ånyo tak öfver hufvudet. Stenhusen, hvilkas murar så ofta genomsvedts af lågorna, började alla reparationer till trots snart att se gamla och förfallna ut. Men icke dess mindre vittnar den skyndsamhet, hvarmed spåren af dessa bittra hemsökelse i regel åter igensopades, fördelaktigt om den då lefvande generationens seghet och energi. Efter hvarje eldsvåda uppstodo de ödelagda stadsdelarna snart åter nybyggda och delvis prydligare än förut, och i själfva verket torde stadens yttre lidit mindre af dessa hemsökelse, än man vore frestad att föreställa sig.

Bilden i Dahlbergs Svecia antiqva et hodierna af 1709 torde, ehuru den i många afseenden bär spår af att vara en frihandsteckning efter minnet, likväl i hufvudsak rätt återgifva det allmänna intryck stadens yttre vid slutet af perioden gjorde på åskådaren. Den framställer för oss Viborg fortfarande, trots alla de hårda öden det genomgått, såsom en efter den tidens förhållanden rätt välbyggd och prydlig stad. Inom ett par mansåldrar hade stadens utseende, åtminstone i de förnämsta delarna af densamma, totalt förändrats. Allt var nu snörrätt, symmetriskt och regelbundet. Allt var stadsmässigt och ordningsfullt Äfven till sitt yttre bar 1600-talets Viborg noggsamt skäl för sitt namn, att vara Karelens vidtberömda hufvudstad, „Carelorum celebrima civitas“.

För denna „nyskapelse“ hade staden främst att tacka regeringen, hvilken oafåtligt pådrifvit densamma och städse efter sin förmåga sökt bereda borgerskapet medel och tillgångar till dess genomförande. Genom sina styresmän på slottet öfvervakade den arbetets fortgång och tillsåg öfver hufvud, att staden med heder skulle fylla den plats, som den, enligt merkantilsystemets ordning, fått sig anvisad i rikets ekonomiska lif. Dessa styresmän voro ej mera några medeltida läns herrar eller några själfmyndiga ståthållare, städse benägna att låta de militära uppgifterna gå framom de civila, utan — sedan 1634 — moderna „landshöfdingar“, hvilka för sina åtgärder voro ansvariga inför regeringen, som noga begränsat deras makt genom instruktioner och förordningar. De voro blott och bart förmedlare emellan regeringen och staden, som nu kom i vida närmare beröring med riksstyrelsen än någonsin förut. Slutligen afskildes ock den militära makten h. o. h. från deras befogenhet och lämnades åt särskilda „hopmän“ eller kommandanter. Såsom civila höfdingar skulle de nu å regeringens vägnar, i egenskap af dess repre-

Landshöfdingarne.

sentanter på orten, egna tillbörlig uppmärksamhet också åt befordrandet af stadens lycka och „prosperitet“.

Såsom residerande på slottet kunde måhända en och annan af dem ännu förledts att betrakta sig mera såsom „slotsherre“ än landshöfding¹⁾, men de flesta hafva, för så vidt vi funnit, fyllt sitt kall till stadens och landets fromma och gagn — ja — många t. o. m. förskaffat sig ett äradt minne i stadens häfder. Erik Gyllenstjerna (1637—1641) synes hafva särskildt intresserat sig för gymnasiet inrättande. Jakob Törnsköld (1658—1667) insände till regeringen en relation om stadens tillstånd och näringar, hvilken vittnar om stort intresse för orten. Johan Creutz, som dock endast var vicelandshöfding 1686—1689, nitälskade för åstadkommandet af en bättre ordning i stadens styrelse. Men framför allt hafva landshöfdingarna Fabian Wrede (1675—1681) och Anders G. Lindhjelm (1689—1705) gjort sig förtjänta af borgerskapets tacksamhet. Wrede, ehuru ifrig anhängare af merkantilsystemet, använde dock både såsom landshöfding och sedan såsom president i kommerskollegium städse sitt inflytande till stadens bästa. Borgerskapet fann sig därför 1689 manadt att uti en särskild, af Sesemann, Schmidt, Thesleff m. fl. undertecknad tacksägelseskraft uttrycka sin djupt kända erkänsla „för hans upphjälpande af stadens släta tillstånd, särdeles genom tjäruhandelns skydd“. Om Lindhjelm heter det åter, att han genom sin „oförlikneliga försorg om denna ortens tillväxt, med dess odödliga beröm“, befordrat skeppsbyggeriet i staden, „hvilket allt intill dessa tider ingen sig autagit“.

Under dessa landshöfdingars hägn kunde borgerskapet i trygghet egna sig åt sina näringars bedrifvande. Det enda man klagade öfver var de ständiga landshöfdingeombytena. Under en period af 93 år sköttes länet af icke mindre än ett tjugotal

¹⁾ Ståthållare och landshöfdingar under perioden voro: ståthållare: Henrik Fleming (1617—1620), Sven Månsson Eketrä (1620—1626), Jöns Kurck (1627—1631), Åke Eriksson Oxenstjerna (1631—1633); landshöfdingar: Åke Eriksson Oxenstjerna (1634—1637), Erik Gyllenstjerna (1637—1641), Karl Mörner (1641—1645), Johan Rosenhane (1646—1655), Axel Stålarms (1655—1656), Andreas Koskull (1656—1657), Erik Kruse (1657—1658), Jakob Törnsköld (1658—1667), Conrad Gyllenstjerna (1667—1674), Gustaf Lilljecrona (1674—1675), Fabian Wrede (1675—1681), Carl Falkenberg (1681—1686), Hans Henrik Tiesenhausen (1686—1689), [vicelandshöfding Johan Creutz (1686—1689)], Anders G. Lindhjelm (1689—1705), Georg Lybecker (1705—1710), [vicelandshöfding Lars Brommenstedt (1705)].

ordinarie styresmän, hvartill ännu kommo sex å sju vicelands-höfdingar och vikarier. Redan 1621, således före landshöfdingestyrelsens införande, framhåller borgerskapet, då det tackar för Sven Månssons utnämning till ståthållare, „att ombyte af ståthållare är skadligt för staden“. År 1675, då länet under ett par år saknat sin styresmans närvaro, supplicerade staden, att landshöfdingen städse borde bo på orten och „att — när han af K. M:s allernådigsta ordres resa måste, — en kapabel man sattes till hans ställföreträdare, hvilken höfligen och med försiktighet alla saker handtera och afhjälpa må“.

Men äfven under dessa förhållanden var den nya ordning, som skapats i och genom landshöfdingestyrelsens införande, till stor nytta för staden, hvilken därigenom liksom ryckts ett steg närmare den allmänna riksförvaltningen. Stadens privilegier stadfästes särskilda gånger, vanligen vid hvarje ny regents tillträde eller kröning, af Gustaf Adolf $\frac{24}{10}$ 1617, af Kristina $\frac{8}{11}$ 1650, af Karl XI $\frac{15}{4}$ 1676. Vanligen skedde detta dock under förutsättning att de „ej löpa emot handelsordinansen af 1617 eller andra fundamentala riksens lagar och stadgar“. Dessutom erhöll staden af den om dess utveckling varmt intresserade regeringen genom särskilda öfverhetliga resolutioner och bref en mängd nya friheter, förmåner och donationer. Under föregående period hade de flesta donationer gifvits på villkor att staden skulle draga försorg om sina befästningsverk. Nu gifvos sådana under förutsättning att den skulle förbättra sina näringar. Så erhöll den „källarefrihet“ $\frac{8}{2}$ 1616, vedhandelsmonopol $\frac{2}{8}$ 1662, „apotekarefrihet“ $\frac{18}{3}$ 1689; rättighet att försälja tomter i Vallen $\frac{3}{7}$ 1643, äfvensom att uppbära mätarepenningar $\frac{15}{3}$ 1630, last-, remmare- och prickpenningar $\frac{16}{4}$ 1635, tomtpenningar af Siikaniemi och Pantsarlaks $\frac{16}{4}$ 1635, stämpelpenningar $\frac{14}{6}$ 1636, tredjedelen af accisen $\frac{20}{3}$ 1638 (hälften $\frac{20}{6}$ 1646), tolagspenningar $\frac{20}{3}$ 1638, bro- och hamnpenningar $\frac{23}{2}$ 1650, ballastpenningar och friskilling 1694 m. m., samt donation på Yläsainiö kvarnställe $\frac{15}{6}$ 1642, på hemman i Yläsomes, Karpila, Samola, Storpero och Huppuis byar $\frac{4}{8}$ 1653, äfvensom på husmanslandet i Yläsainiö. Samtliga dessa friheter och donationer ansågos hafva privilegienatur och inbegrepos i resp. konfirmationer af stadens äldre och allmänna privilegier.

Stadens privilegier.

Rådet bestod under denna tid till en början vanligen af fyra borgmästare och åtta eller nio rådmän, af hvilka dock den nionde synes hafva varit utan „stat och säte“ och icke heller hade

Stadens styrelse.
Rådet.

„något votum“¹⁾. Ja — i slutet af 1640-talet synes t. o. m. fråga varit att öka borgmästarnes antal till fem, ty det talas om en förändring, som K. M. i afseende å stadsstyrelsen i så måtto vidtagit, „att där fyra borgmästare efter lag och gammal sedvana suttit hafva, är ock den femte, en skicklig och välbeläsen person, tillkommen och förordnad, som där ingalunda är att mistandes“²⁾. Men då handeln ju längre det led åter började gå nedåt och staden aftyna, supplicerade borgerskapet 1654³⁾ och 1670⁴⁾ att „tills vidare“ ej behöfva underhålla flere än tre borgmästare, hvartill ock regeringen biföll. Emellertid tillkom åter 1655 och sedan ånyo 1676 en fjärde borgmästare, den sistnämnda dock ställd på rådmanslön och med expektansrätt efter först afgående ordinarie borgmästare. I 1679 års privilegier bestämdes sedan att staden skulle styras af tre borgmästare och åtta rådmän. Redan 1685 framhöll emellertid landshöfdingen, att den vore betjänt med endast tvenne borgmästare och fem rådmän. Faktiskt hade ock staden ifrån 1686, sedan borgmästaren Jonas Nilsson affidit, endast tvenne ledare för styrelsen. Enligt 1694 års stat fastställdes slutligen också officiellt antalet till två borgmästare och sex rådmän, af hvilka dock en därjämte skulle vara ordförande i kännärrätten.

Rådets kolle-
gier.

Enär nu arbetena vid magistraten ansenligt tilltagit, vidtogs redan tidigt (1638?) den åtgärd, att rådet i och för handhafvan-

¹⁾ Demanhé om Harrius $\frac{1}{2}$ 1665 (R. p.). Dock var rådet icke alltid, särdeles hvad borgmästarna beträffar, fulltaligt. 1624 till 1626 funnos blott 3, efter 1626 någon tid endast 2, sedan åter 3 intill 1640, då antalet ånyo stiger till 4. Följande året upptaga domböckerna åter blott 2, sedan 3 o. s. v. Dock ansågs för den tiden borgmästarnas antal i regel böra vara fyra.

²⁾ Dock framgår ej, för så vidt vi funnit, att staden verkligen vid denna tid skulle haft fem borgmästare.

³⁾ Regeringen resolverade $\frac{2}{3}$ 1654, med anledning af att borgmästare och råd. då Justinus von Broken efter borgmästaren Rosencröells afgång presenterat för rätten ett expektansbref på första lediga borgmästartjänst, supplicerat att staden ej behöfde underhålla flere än tre borgmästare: att dess, regeringens, mening ej varit att påtränga staden en ny borgmästare mot dess vilja, hvarför J. von Broken måtte se sig om efter annan tjänst. Rådet finge, efter behag, anställa fritt val och kronan ville endast ha sig förbehållet att konfirmera den valde i tjänsten. Broken blef dock senare borgmästare efter Plantins död 1663.

⁴⁾ Då tullnären Petter Piper 1670, efter Lorens Mårtenssons afgång, sökte att påtränga sig till fjärde borgmästare och staden därför supplicerade att få hålla blott tre borgmästare, resolverade regeringen $\frac{2}{12}$ 1670, att den fjärde borgmästartjänsten finge „någon tid och till stadens bättre uppkomst hvilas“.

det af rättsskipningen och förvaltningens olika grenar fördelade sig på särskilda „kollegier“. Framst bland dessa var justitiekollegiet under ledning af justitieborgmästaren, som innehade främsta platsen i rådet och stundom under titel „burgrefve“ eller „öfverborgmästare“ ansågs såsom stadsstyrelsens högsta chef. Sådana voro Kaspar Thile 1630—1647 ¹⁾, Johan Plantin 1648—1663, Henrik Menschever 1664—1678, Johan Lifman 1678—1681, Hans Schmidt 1678 och 1681—1688, Peter Fremling 1688—1709 äfvensom Peter Thesleff 1710. De öfriga kollegierna voro: handels- och politie-, kassa-, byggnads- och ämbetskollegierna, hvilka — såsom namnen angifva — omhänderhade vården om stadens handel och politi, finanser, byggnader och handtverkskrån. De bestodo af hvar sin borgmästare såsom ordförande — i denna egenskap kallad än kassadirektor, än handels-

Borgmästaren och burgrefven Kaspar Thiles namnteckning (1642).

direktor, än ämbetsborgmästare o. s. v. — samt någon eller några rådmän såsom bisittare.

När sedan mot periodens slut borgmästarnas antal inskränktes till tre och omsider till två och äfven rådmännens antal minskades, blef en omställning af den kollegiala arbetsordningen nödvändig. Den ²¹/₈ 1687 fastställdes en ny ämbetsfördelning för Viborgs stads magistrat, enligt hvilken justitieborgmästaren också skulle förestå politien, medan den andra borgmästaren, handelsborgmästaren, därjämte skulle vårda sig om finanserna, byggnadsväsendet och manufakturerna ²⁾. Hvardera borgmästaren skulle

¹⁾ Han kallas 1643 »burgref» och 1645 öfverborgmästare. Rosencröell anholder 1653 att hans borgmästarfullmakt måtte förnyas eller ock att han skulle med burgrefveämbetet beneficeras.

²⁾ Justitieborgmästaren hade att vaka öfver 1:o att lag och rätt i rätt tid och timma skipades, att betjante väl skötte om akterna, att domböckerna skrefvos och insändes till hofrätten, att domarna blefvo exekverade och fångarna noga bevarades,

ha sig till hjälp tre rådmän, emellan hvilka sedan de olika uppgifterna närmare fördelades.

Tillsättandet af
borgmästare
och råd.

Borgmästare och råd tillsattes i regel genom val, så att rådet själf utsåg nya medlemmar i de afgångnes ställe. Enligt privilegierna af $\frac{3}{3}$ 1654 hade magistraten fri rätt till borgmästarval af egna medel och i riksdagsbeslutet af år 1660 medgafs enkannerligen borgmästare och råd rätt att utse nya medlemmar i rådet. 1665 sade ock Herman Harrius uttryckligen, att „han var genom samtliga borgmästares och råds val rådmän blifven“¹⁾. Något deltagande i dessa val från borgerskapets sida förspörjes ej²⁾, förutom att det kallades att närvara vid de högtidliga introductionerna. Valet skedde vanligen i landshöfdingens närvaro sålunda, att hvar och en rådsmedlem muntligen uttalade sig

samt 2:o att kämnärsrätten ordentligen funktionerade. Beträffande politien ålåg honom 3:o att se till att ordningar och publikationer efterlefdes, samt att hafva uppsikt öfver fattigvården, 4:o att handhafva brandordningen, 5:o att hålla reda på invånarne och enhvars näring, 6:o hafva »uppsikt på kyrkornas tillsyningsman», och 7:o öfver de omyndigas egendom och förmyndareordningens efterlefnad, 8:o vaka öfver stadens arkiv, privilegier, dokumenter och 9:o stadens sigill, 10:o draga försorg om inkvartering och borgerskapets mönstring, 11:o om taverner och gästgifvare, äfvensom 12:o tillhålla stadens betjante att fullgöra sina skyldigheter.

Handelsborgmästaren ålåg 1:o att vaka öfver att handelsordningarna iakttoges, att främmande ej blefvo länge liggande i staden, att all olaga handel förekommes, att hålla hand öfver handelsfördelningen, förhindra varornas stegrande och vid inträffande dyr tid sörja för att spannmål infördes, 2:o vaka öfver stadens uppbörd och inkomster, 3:o att stadens medel väl förvaras, inventeras och att redovisning i rätt tid lämnas till landskontoret, 4:o bevista accisrättens sammankomster, 5:o vårda sig om att kontributioner, båtsmanspenningar o. a. kronoutlagor i rätt tid levereras, 6:o hafva uppsikt öfver stadens publika byggnader, 7:o öfver regulariteten, »stadens prydnad», broar och vägar, torg och gators stenläggande och renhållande, 8:o öfver privata byggnaders uppförande, 9:o ha uppsikt öfver stadens tomter äfven sådana, som i följd af ödesmål äro under staden förfallna, och tegelbruk, mulbete och annan fast egendom, som densamma tillkommer efter privilegierna, 10:o vid uppkommande jordetvister försvara stadens rätt, 11:o befordra skeppsbyggeriet, hålla hand öfver 12:o handverkare, 13:o bryggare, bagare, köttmånglare och fiskare och förse dem med taxor och reglementen, 14:o befordra manufakturernas anläggande, 15:o vårda sig om barn- och tukthusen, ifall sådana blefve i staden anlagda.

¹⁾ R. p. $\frac{1}{2}$ 1665 (sid. 88).

²⁾ Väl hette det i kongl. förordningen af $\frac{5}{12}$ 1693 att i smärre städer, där det fanns blott en borgmästare, magistraten skulle sammanträda med borgerskapet och välja en ny i den afgående ställe, hvilken sedan skulle presenteras för landshöfdingen i och för fullmakts erhållande. Men denna förordning — ehuru under ryska tiden ofta återopad — torde knappt före 1710 ansetts gällande för Viborg.

om hvem han ville välja. Undantagsvis afgåfvos ock valsedlar skriftligen, t. ex. 1685, då Sven Moderus valdes till borgmästare efter Jonas Nilssons död. Efter valet skulle den nya rådsmedlemmen presenteras för landshöfdingen, som hos regeringen utverkade för honom nödig fullmakt och sedan vederbörligen installerade honom i ämbetet. Däremot var landshöfdingen enligt resolution af $\frac{3}{10}$ 1675 förbjuden att inblanda sig i valet eller därvid tillvälla sig någon myndighet förmedels egen disposition, liksom ock borgmästare och råd numera, genom resolutioner af $\frac{1}{9}$ 1664 och $\frac{10}{12}$ 1670, voro säkerställda för afsättning utan laga dom och rannsakuving.

Ofta tillsattes dock borgmästare utan något val genom kungliga fullmakter, särdeles då höga vederbörande ansågo nödigt att ackommodera staden med någon akademiskt bildad, skicklig person, som kunde bringa nytt lif i stadsstyrelsens slentrianmässiga gång. Trots upprepade försäkringar „att valen skulle vara fria“, hade nämligen regeringen förbehållit sig fri disposition öfver justitieborgmästarämbetet, att därtill förordna den H. K. M. befinner vara tjänligast samt till det gemena bästas befordran nyttigast. Sålunda tillsattes t. ex. borgmästarne Kaspar Thile, Johan Plantin, Johan Cröell och Johan Lifman förmedels kungliga fullmakter.

Dessutom plögade K. M. förmedels s. k. expektansfullmakter hugna en och annan rådmän med löfte att vid första inträffande borgmästarledighet få vara i tur att utan vidare val träda i den afgångnes ställe. Sådana fullmakter ansågos dock strida emot privilegierna och i anledning af anförd klagan resolverade t. o. m. K. M. själf $\frac{20}{3}$ 1680 att där någon utan laglig vokation på hvarjehanda ensidig berättelse skulle någon kunglig fullmakt på ett eller annat stadens ämbete erhålla, då ville H. K. M., på borgmästares och råds underdåniga tillkännagifvande, sådant i nåder ändra låta. Till hvilka olägenheter expektansfullmakterna i själfva verket kunde leda, framgår däraf, att sistnämnda år, då det egentligen fanns fem borgmästare i staden — Johan Lifman, Hans Schmidt, Jonas Nilsson, Bartold Ruuth och Herman Harrius, hvilken nu ville njuta en sådan expektansfullmakt sig till godo — ingen af dem, förutom Jonas Nilsson, kunde bevisa sig hafva afbidat efter privilegierna laga val, och — tillägger landshöfdingen — „därest borgmästare och råd hade fått själfva välja borgmästare och Ruuth och Harrius afväntat den tiden, hade de sent eller aldrig därtill blifvit nämnde eller kallade“.

„Rangen“ inom rådet.

Inom rådet iaktogs för öfrigt vid inträffande vakans den ordning att den närmast yngre rådsmedlemmen utan vidare intog den afgångnes plats, hvarpå alla öfriga sedan avancerade i tur och ordning, så att den nyvalde alltid blef den yngste i kollegiet. Då Hans Schmidt efter Menschevers död ville göra denna ordning gällande också beträffande justitieborgmästar-ämbetet och i egenskap af äldste borgmästare utan vidare öfvertog detsamma, råkade han — såsom vi strax skola närmare beröra — i häftig strid med den nyutnämnde justitiarien Lifman angående „rangen“. Schmidt vädjade härvid till gammal praxis och en resolution, som i dylikt fall gifvits Uppsala, enligt hvilken „justitieborgmästaren yngre tillkommen ej må pretendera förmån för äldre i tjänsten“. Men Lifman höll på, att han såsom rätt justitieborgmästare skulle vara främst i rådet; „Viborg är icke Uppsala eller hafver dess privilegier“ menade ock landshöfdingen, och därmed måste Schmidt för den gången åtnöja sig.

Rådets arbetstider.

Rådstuga hölls hvarje dag. Efter ringning i rådstuklockan, klockan 8 om morgonen, skulle rådsmedlemmarne samlas, hvar efter arbetet fortgick till kl. 10 eller längre efter behof. Om någon af rättens medlemmar försummade sammanträdena, pålades honom plikt för slik underlåtenhet. Ferier tog sig rådet under fisklekstiden — 8 å 14 dagar i slutet af april — måhända ett minne från den tiden, då rådmännen själfva företogo fiskarfärder till sjöholmarna, samt under röt månaden från den 24 juli till 25 augusti. Under Lappstrands marknadstider hölls rådstuga på sistnämnda ort, dit då mesta delen af borgerskapet var rest.

Dessa löner.

Då nu — såsom vi funnit — borgmästares och råds arbete ansenligen tilltagit i förhållande till hvad det varit under medeltiden och på 1500-talet, då rådstugudagar höllos blott en gång i veckan och deras möda därför kunde anses i hufvudsak vara ersatt med blotta äran, var det ock nödvändigt, att de för sitt „uppvaktande i rätten“ skulle tillgodoses med ordentliga löner, med hvilka de någorlunda kunde komma till rätta. Därjämte förseddes afgående borgmästare, som länge tjänat staden, med pensioner, vanligen hälften af lönen, och deras enkor med nådår¹⁾. Dessa löner

¹⁾ 1651 hade Reinhold Boisman en pension af 300 dr, troligen kopparmynt. 1670 skulle Lorens Mårtensson, som afgick för sin ålders och dåliga hörsels skull, enligt K. M:s resolution, åtnjuta halfparten af sin lön. 1682 hade Bartold Ruuths enka nådår efter borgmästares och råds afhandling $\frac{5}{3}$ 1642 och K. M:s resolution $\frac{1}{9}$ 1664 på samtliga ständernas besvär o. s. v.

ansågos dock i regel vara alltför knappt tillmätta. Enligt en förordning från Per Brahes tid åtnjöt en borgmästare 300 och en rådman 150 daler s. m.¹⁾ Men senare ökades justitieborgmästarens lön till dubbelt eller 600 daler, emedan han ej ansågs såsom de andra rådsmedlemmarne hinna egna sig åt handel och annan näring. Men ehuru staden — såsom vi framdeles skola närmare omtala — af K. M. blifvit benådad med särskilda nya intrader, af hvilka tolagen var den förnämsta, ville de dock ej räcka till för lönernas regelbundna betalande, äfvensom till byggnadernas underhåll m. m. Särdeles blef detta fallet under senare hälften af perioden, sedan handeln lagts under kompanierna och tolagen reducerats under kronan igen. Det hände då ofta att borgmästares och råds löner i årtal blefvo innestående eller endast till någon del utföllo. 1674 heter det enkannerligen: „att rådsmedlemmarna icke fjärdeparten af sin lön kunna åtnjuta och de som före oss tjänt hafva ansenliga summor att fordra, hvar till två eller tre års stadsintrader ej kunna förslå eller equiparera“. Då magistratspersonerna därjämte, för tjänstens skull, i någon mån äfven måste försumma sin handel, klagade de ingalunda utan fog — såsom de gjorde 1640 — att ett sådant förhållande „på sidlyktone synes vilja bringa dem på knecken“, därest de icke kunde få några nya donationer eller åtminstone befrias från erläggandet af kontributioner och andra onera²⁾.

Men kronan hade ej mera någonting att afstå och ansåg dessutom, att rådet blifvit nog försedt med inkomster. Regeringen uttryckte t. o. m. sin högsta förvåning öfver den miss-hushållning, som måste vara vållande därtill att staden, ehuru försedd med så rika donationer, likväl ej kunde tillbörligen honorera sina betjante och underhålla sina hus. Den nya staten, som

¹⁾ 1655 synes en rådman dock haft blott 100 daler s. m. årligen, efter som rådman Frese då för ett tredjedels år, som han tjänt, fordrar 33 1/2 d. r. Sedan Moderus blifvit fast kämnärsrättsordförande, ökades hans lön, 1673, med 50 daler s. m.

²⁾ 1664 heter det t. ex. att rådsmedlemmarna på några år icke hafva kunnat bekomma deras fulla lön, 1670 att de icke fjärdeparten af sin lön kunnat åtnjuta o. s. v. 1674 heter det: lönen utfaller för kassans medellöshet ej så riktigt. De anhöllo därför 1661 om löneförhöjning, så att alla borgmästarna finge 600 och hvarje rådman 300 daler, hvilket dock ej synes hafva vunnit bifall; 1668 att få upp-tagta 1/2 % på varorna, troligen utförsel- och införselvarorna, men K. M. ansåg betänkligt att mera gravera handeln; 1669 att få uppbära ett öre af hvar tunna tjära, som levererades åt kompaniet, hvilket K. M. ansåg ej kunna ske utan kompaniets beviljande o. s. v.

efter tio års begrundande ¹⁾ 1694 utfärdades, snarare minskade än ökade lönerna ²⁾, ehuru tjänstemännen nu i följd af att deras antal minskats fingo mera arbete.

Trots all klagan torde ej heller rådets löneförmåner varit alldeles dåliga, eftersom tjänsterna i allmänhet synas hafva varit efterfikade. Om magistratsledamöterna något år ej fingo ut sina löner eller ställdes på halft gage, och om deras handel ock stundom led afbräck i följd af deras uppvaktande vid rätten, hade de i dess ställe beredt sig förmåner, som voro tillräckliga att ersätta smärre förluster. De tillgodosågo sig med relativt större andel i tjäruhandeln än andra köpmän hade ³⁾. De delade sig emellan de enligt stadens källarefrihet tullfritt införda dryckerna, hvilka sedan för deras räkning med stor vinst försålles på stadskällaren. Om det något år undantagsvis hände att där blef något öfverskott i kassan, sedan stadsbetjäntes löner och andra utgifter erlagts, fördelade de detsamma sig emellan — tills detta genom 1694 års stat blef dem förbjudet och det stadgades, att hvarje öfverskott, som möjligen i stadskassan kunde uppstå, skulle återbäras till kronan.

Rådets administrativa befo-
genhet.

Rådets administrativa befo-genhet var ganska stor, helst det ännu ej hade någon motvikt i de „äldstes“ institution, som — någon gång nämnd — tillsvidare innebar blott ett bisittarskap vid taxeringarna. Rådet hade eller tog sig rätt att utfärda „ordnanser“ och förordningar rörande stadens förvaltning, politi och näringar, som ofta buro vittne om stor egenmäktighet — ja det tillät sig stundom att i sina åtgärder trotsa ej blott landshöfdingens utan t. o. m. själfva K. M:s befallningar, t. ex. då det motsatte sig Klas Thesleffs introduktion i kyrkoherdevärdigheten.

¹⁾ 1683 hade H. K. M. beordrat statskontoret att företaga frågan om fastställande af stat för Viborg. Då därpå emellertid ej afhördes någon resolution, anhöll borgerskapet 1693 om slutlig stadfästelse af det inlämnade förslaget och att den reducerade tolagen måtte staden återställas eller, om det ej ske kunde, tolagen då böjas till dubbel, hvaraf staden finge åtnjuta hälften.

²⁾ Enligt 1694-års stat hade: justitieborgmästaren 600, handelsborgmästaren 400, 5 rådmän 120 enhvar, en rådmän, som presiderade på kämnärskammaren 200, sekreteraren 240, bokhållaren 200, stadsfogden 66: 21 $\frac{1}{2}$, 6 stadstjänare 33 $\frac{1}{2}$ enhvar, 4 mätare 10 enhvar, 2 trumslagare 13 $\frac{1}{2}$ hvardera, fiskalen 50 daler s. m.

³⁾ 1653 sade Rosencröell att enligt kontrakt honom tillkom 1,000 tnr tjära för året. 1702 hade, enligt tjärrepartition, justitieborgmästaren 200 och handelsborgmästaren 1,603 tnr, hvilket sistnämnda var det största kvantum, som någon öfver hufvud hade sig tillagdt.

Under magistraten subordinerade stadens öfriga tjänstemän och betjante: stadssekreteraren, stundom kallad syndikus, hvilken förde protokollet vid rådets sammanträden; stadskassören och stadsfogden, af hvilka den förra omhänderhade stadskassan, den senare åter uppbar och exekverade dess intrader, hvarför han ock kallades „uppbördsman“ och exekutor; stadsfiskalen eller uppsyningsmannen äfvensom de sex stadstjänarne, hvilka i sina „blåa rockar med gula ränder“¹⁾ gingo rättens ärender. Dessutom förekom där en massa mindre funktionärer: portläsaren, strandridaren, brokikaren, trumslagaren, stadspiparen samt mästern — en mycket viktig funktionär i 1600-talets samhälle, hvilken dock vanligen hade oturen att slutligen själf undergå samma öde, som han beredt så många andra. Han bodde borta i Pantsarlaks, där han jämte prästen var stadsdelens remarkablaste personlighet. Också kallade han sig stundom „borgmästare i Pantsarlaks“.

Stadens öfriga
tjänstemän och
betjante.

Under rådet såsom lagskipande myndighet fanns i staden ock en nedra- eller kämnärsrätt. Den bestod till en början af en till „kämnr“ förordnad rådman, som „ambulatorie“ i tur med sina ämbetsbrödar förestod presidiet, samt en eller tvenne edsvurne borgare såsom bisittare. Senare, 1673, tillsattes, enligt K. M:s resolution, en af rådmännen, Sven Moderus, till „stadig kämnärspraeses“, mot en sedermera dock indragen förhöjning i lönen, hvarjämte bland borgerskapet utsågos för $\frac{1}{2}$ år i sänder tvenne bisittare, „allt efter ordningen i matrikeln“. 1691 framhöll landshöfdingen såsom nödvändigt, att de äldsta och förständigaste af borgerskapet skulle förordnas till bisittare och ej de yngre, „som sig ännu intet på lagen, ja kanske svenskan förstå“. Han föreslog t. o. m. att i Viborg såsom i Stockholm skulle tillsättas ordinarie kämnärer med årlig lön, „så att de andra af borgerskapet, som mycket hafva att göra med sin handel, finge bli i frid för det besvär bisitteriet medför“²⁾.

Kämnärsrätten.

Dessutom höllos i staden också s. k. accis- och sjötullsrätter, vid hvilka vederbörande tullinspektör fungerade såsom ordförande och tvenne för högst ett halft år i sänder utsedda rådmän såsom bisittare. Slutligen hade den s. k. ämbetsrådmannen att närvara vid handverksskrånas ämbetsrätter.

Accis-, sjötulls-
och ämbets-
rätter.

1) R. p. $\frac{11}{8}$ 1656.

2) För vad från kämnärsrätten till rådsturätten erlades 12 öre s. m.

Rättskipning.
gen.

Hvad rättskipningen i öfrigt beträffar, utfärdade magistraten 1634 en omständlig rättegångsordinans till förekommande af den oskiicklighet och vidlyftighet, parterna tillätit sig inför rätta — „därmed Gud den allershögsta högeligen blifver förtörnad, efter man hans gudomliga majestät såväl som vår laglige öfverhets ordningar icke i bättre vördnad hållit“. Parterna skulle härefter inlägga skriftligen sina påståenden och, med undvikande af all otillståndighet, hålla sig till sak. Då det i den gamla lagen för särskilda brott stadgade vitet af 40 ~~st~~ numera var så obetydligt, „att det ej hade någon effekt“, supplicerade magistraten, sannolikt på 1680-talet att, „tills den nya lagen hunne blifva färdig och vederbörligen autoriserad“, få åsätta något högre viten allt efter sakernas beskaffenhet¹⁾. Äfvenså anhöll den 1650 att i de saker, där ingen klar lag finnes, få döma „efter samvete och bästa konst“, hvaröfver K. M. dock ej ville sig till någon resolution utlåta. Då det ofta hände att missnöjde parter i småsaker vädjade till hofrätten, åsamkande sålunda rätten, som skulle inkomma med sitt svaromål, besvär och kostnader, resolverade K. M. 1642 att appellation till hofrätten ej skulle tillåtas „med mindre saksens kapital sig till 200 daler s. m. sträcker“. Där- emot afslogs 1650 rättens begäran att utan remiss till hofrätten få exekvera edsöresdomar.

Advokaterna.

Trots den utveckling rättsväsendet erhållit genom Åbo hofrätts inrättande, led dock rättskipningen i Viborg ännu af många brister. Särdeles klagades öfver dess långsamhet. Mål, som bort kunna afgöras på två eller tre sessioner, räckte stundom ett helt år²⁾. Kämnärspreses Moderus plägade ofta „citera“ parterna 15 — ja 23 gånger, innan utslag gafs o. s. v.

Också det — efter de skriftliga inlagornas införande — uppblomstrande advokatväsendet bidrog mycket att förlänga processerna. Rättens tid öddes med inlämnande af den ena skriften på den andra: på inlagan följde replikan, på replikan duplikan, på duplikan triplikan, på triplikan kvadruplikan o. s. v. En af

¹⁾ Genom en förordning af ¹⁸/₁₀ 1653 hade ock drottning Kristina — för att underrätterna, som dömde stricte efter de gamla lagarna, hvilka dock »praxis forensis och särskilda kongl. resolutioner i många punkter ändrat, icke måtte i deras myndighet aftaga», — stadgat nya böter för särskilda kriminella brott — intill dess lagen skulle hinna öfverses. Dessa troligen förhöjda böter omsattes för den, som ej kunde betala, till gatlopp och ris.

²⁾ Lindhjem till K. M. ¹⁶/₁₀ 1692.

de mest kände advokaterne i Viborg på 1600-talet, den mångpröfvade Vitus Casparus Besoldus, plägade dessutom plåga rätten med latinska citat ur romerska och andra nationers juridiska arbeten. Han uppträdde inför rätten med värja vid sidan och advokatkappan på axeln, demonstrerande „Terentius om kvinnornas lättsinnighet“ och „Virgilius om bondens enfald“. En annan „procureur“ Kristian Sigfridsson fick engång af sin vederpart, som trots all sin ordrikedom, förlorat sin sak, höra följande sanning: då prokuratorerna höra penningar klinga eller röra sig, då sköta de intet Orpheo, Amphione, Virgilio, de måge nu spela, sjunga eller dikta så ljufvigen de någonsin kunna; hvad skall man mycket härom säga, där penningen talar, där måste den vältalige Cicero tiga stilla¹⁾.

Domarne stödde sina utslag allt fortfarande på den gamla stadslagen, stundom ock på andra ända från medeltiden härrörande lagar och förordningar. 1639 fälldes en tjuf efter 42 flocken i manhälgesbalken af Upplandslagen²⁾; 1678 dömdes en person för injurier på grund af Karl Knutssons försvarelsbref för Viborgs stad af år 1449³⁾ o. s. v. Särdeles förekom det ännu i periodens början att missdådare dömdes att stupas vid kåken eller att lösa sin näsa, sina öron eller sin tunga och sedan förvisas från staden. 1624 dömdes den gamle bråkmakaren Olof Wolter, som en gång förut blifvit förvisad från staden vid hot af öronens förlust, om han återvände, att för öfverfall på kyrkoherden „slå sig på munnen, efter han intet orkade botom, och sedan vika staden; kommer han oftare igen, skall han blifva halshuggen“⁴⁾. 1630 dömdes en person att „lösa sitt lif ur ringen med en fläksida“⁵⁾. Vid afdömandet af gröfre förbrytelser grundades utslagen till yttermera kraft och verkan på Guds lag. 1623 dömdes en prästman för dråp enligt 1 Moseb. 9 kap. att „gifva lif för lif“⁶⁾; 1635 en löjtnant för samma brott till lika straff enligt 1 Moseb. 9 kap. 6 vers och 2 Moseb. 21 kap. 12 vers; 1649 en bonde för slagsmål efter Exodus 18 kap. 18 och 19

Lagar.

¹⁾ R. p. $\frac{27}{6}$, 1666 och $\frac{16}{11}$, 1667.

²⁾ R. p. $\frac{27}{3}$, 1639.

³⁾ R. p. $\frac{4}{5}$, 1678.

⁴⁾ R. p. $\frac{2}{6}$, 1624.

⁵⁾ R. p. $\frac{7}{7}$, 1630.

⁶⁾ R. p. $\frac{20}{4}$, 1623.

versen ¹⁾; 1674 en borgare för dråp efter Guds och världslig lag, nämligen Genesis 9 kap. 6 vers och Leviticus 24 kap. 17 vers att mista lifvet ²⁾ o. s. v. Däremot talas icke vidare vare sig om mansbot eller edgårdsmän, hvilka ock enligt Kristinas förordning ^{18/5} 1653 ej vidare skulle få prestera „juramentum veritatis“.

Straffen.

De ådömda straffen voro merendels mycket grymma. 1685 dömdes några formän, som ej lydt borgmästarens befallning, att sitta tre timmar på trähästen — ett mycket fruktadt straffredskap. Själfva borgmästaren Cröell blef engång dömd „att sitta på lemnen“ — såsom detta pinoinstrument kallades. „Gatloppet“ var det vanligaste straffet för tjufnad och rån. Exekutionen skulle verkställas af formännen, timmermännen och andra af det lägre borgerskapet. Sålunda antyddes t. ex. ^{16/3} 1707 genom trumslag gemene man att vid laga vite infinna sig till den 18 kl. 8 på rådhuset att förrätta exekution af de en tjuv pålagda gatloppen. Delikventen skulle springa sju gånger emellan 50 par. Dessa förrättningar synas utförts på själfva rådstutorget, medan däremot afrättningarna värkställdes på Valltorget eller Siikaniemi Ribacken eller ock i Pantsarlaks, där i närheten af bödelns bostad galgen var uppställd.

Rådets inre strider.

Rådet, hvars ledamöter kallade sig „senatorer,“ hade — såsom vi sett — stor makt, och denna hade kunnat vara ännu större, om det ej försvagat sig genom inre split och tvedräkt. I allmänhet rådde nämligen i det viborgska rådet på 1600-talet stor oenighet, hvilken delvis hade sin grund i de partistrider, som på denna tid söndersleto borgerskapet, men ofta också härrörde endast af mer eller mindre privata orsaker. Särdeles häftigt rasade stridigheterna inom rådet under de svenska borgmästarne Plantins och Lifmans tid.

Cröell mot Plantin.

Mot den förre reste sig Johan Cröell, hvilken — såsom vi strax få se — redan tidigare gjort sig känd som agitator och folkledare och nu, själf blefven borgmästare på grund af kunglig fullmakt, sökte göra ställningen omöjlig för Plantin och hans svenska anhängare i rådet, borgmästaren Menschever och sekreteraren Javelinus. Cröell, som sade sig tacka Gud för det han icke var någon ryss eller turk utan en bofast man i staden, där

¹⁾ Viborgs sockens ting ^{3/4}, 1649.

²⁾ R. p. ^{22/6}, 1674.

han hade liggande grund, menade att de båda svenska borgmästarne voro blott „löskarlar“, hvilka gärna kunde draga tillbaka dit, därifrån de kommit. Sekreteraren Javelinus, som gick och drömde om en rådmansstol, ville Cröell afsätta för hans okunnighet i finskan och hans falska protokollföring. Han hade, enligt Cröells tanke, valt en alldeles orätt bana: han hade fuller kunnat bli präst, men möjligen hade han varit för krakelisk därtill.

Några år rådde det fullkomlig anarki uti rådet, helst där ock funnos andra, som voro missnöjda med Plantin, än Cröell. Så hände det t. ex. 1650 att icke mindre än fem rådmän på en gång i anledning af Plantins egenmäktighet i en fråga rörande bryggeriväsendets ordnande anhöllo om afsked, hvarvid äfven de tvenne öfriga för tiden tjänstgörande rådmännen hotade att lämna sina poster ¹⁾. Ehuru endast fyra af de sträjkande rådmännen — om hvilka Plantin för öfrigt hyste den märkliga åsikten att de utländske födde ej i samma grad kunde tvingas att kvarblifva i sin tjänst, som de där här födda voro — faktiskt synas drifvit sin vilja igenom, verkade emellertid denna sträjk en allmän förvirring i styrelsemaskineriets gång.

Cröell gaf naturligtvis sina vedersakare intet andrum utan högg slag på slag. Rådet, som var decimeradt och sönderslitet af tvedräkt, slutade så godt som helt och hållet att funktionera. Ingen ville sitta i de mål, i hvilka Cröell var part. Hofrätten måste gång på gång sända kommissioner till Viborg för att döma i rådets inbördes tvister, och ehuru Cröell, som af sin oförsiktighet ofta lät sig ledas till olagligheter, allt emellanåt pliktfulldes till ansenliga böter, fällde han dock icke modet.

Efter att 1653 hafva besökt Stockholm återkom han ett hufvud högre än förr, adlad med det klingande namnet Rosencröell och med sin morfader biskop Juustens vapen i skölden. Nu gick han ej mera i borgmästarbänken i kyrkan, utan tog plats ibland adeln, och uppförde sig för öfrigt såsom om han ansett sig kunna göra med rådet hvad han ville.

Men borgmästare och råd togo saken från en annan sida. De menade att Rosencröell såsom adelsman alldeles icke mera kunde vara borgmästare — ja ej ens drifva borgerlig näring. När han således gick upp på rådhuset för att intaga sin plats,

¹⁾ R. p. ¹⁰/₁₁ 1650.

fann han den upptagen af en annan, och ingen stol ledig för honom. Förgäfves framhöll han att, när K. M. en gång satt honom till borgmästare, kunde Plantin ej sätta honom därifrån. Om han ej utbekomme sin lön, skulle alla hans tre stenhus komma att stå taklösa och oreparerade efter branden, „hvilka dock kronan och staden till zirat uppsatte och bebyggda äro“. Då han följande gång gick upp och verkligen lyckades komma åt sin stol, stego alla de öfriga rådsmedlemmarna upp och gingo sin väg. Och det stannade ingalunda därvid, utan de pliktfälde honom därtill, för det han, ehuru adelsman, såsom en borgare idkat handel på Lappstrands marknad ²⁾.

Förgäfves sökte nu Rosencröell 1654 hos den nye konungen Karl X utverka sig förnyelse af sin borgmästarefullmakt eller än bättre att blifva utnämnd till „burggrefve i Viborg“, hvarmed han väl ville rycka spiran ur Plantins hand. Det half emellertid icke och, då hans stjärna, trots adelsdiplomet, allt mer började sjunka, tröttnade ändtligen den stolte mannen på den eviga striden och ingick i januari 1657 i en hofrättskommissions närvaro en försoning med rådet på villkor, att han afsade sig sina pretensioner på borgmästarbefattningen mot att få lös en summa af 1,200 daler s. m., som magistraten arresterat hos honom. Exborgmästaren grep nu till svärdet och deltog såsom öfverstelöjtnant för dragonerna i det danska kriget samt lefde efter återkomsten till hemlandet i stillhet på sin egendom Juustila, där han dog 1666.

Lifman mot
Schmidt och
Harrius.

Synnerligen häftigt bröt kampen inom rådet åter lös i slutet på 1670-talet. Förhållandet därmed var följande. Justitieborgmästaren Menschever hade i början af januari 1678 plötsligen affidit i Åbo. Enligt gammal praxis skulle nu de öfriga borgmästarne i ordning „succedera,“ så att den äldste, Hans Schmidt, blef justitieborgmästare, Jonas Nilsson trädde i Hans Schmidts ställe och extraordinarie borgmästaren Bartold Ruuth avancerade till tredje ordinarie samt Herman Harrius, som skaffat sig expektansfullmakt, till fjärde eller extraordinarie borgmästare med rådmanslön. Allt ordnades i en hast, så att Menschever ännu knappt hunnit kistläggas i Åbo, innan hans plats i Viborg redan var besatt. Harrii svåger, landsbokhållaren Öman, som under landshöfdingens frånvaro på riksdagen i Halmstad jämte lands-

²⁾ R. p. ¹²/₁₂ 1653, ²⁸/₁ 1654 och ¹¹/₁ 1654.

sekreteraren Rokes skötte landshöfdingeämbetet, uppkallade rådet vid ämbetsförlust och borgerskapet vid 40 ~~år~~ s. m. vite till den högtidliga introduktionen den $\frac{4}{2}$ 1678, hvarvid sekreteraren Lifman stafvade eden för den nye borgmästaren Harrius.

Men glädjen skulle ej blifva lång för de nyinsatte borgmästarne. Ty sedan allt detta „blifvit i rolighet beställdt“, började sekreteraren Lifman för egen räkning eftersträfva justitieborgmästarsysslan såsom om den ännu varit vakant. Hans vänner i rådet, Jonas Nilsson och trenne af rådmännen sammanträdde privatim, anställde ett slags val och voterade på Lifman. Sedan sände de till landshöfdingen en supplikationsskrift, under hvilken de tryckte stadens sigill, efter att hafva uppbrutit dörren till skåpet, där detsamma förvarades. I skriften framhölls bl. a. att alla opartiska i staden åstundat Lifman såsom den dugligaste till borgmästare. Landshöfdingen Wrede hade därförrinnan redan

Justitieborgmästaren Johan Lifmans namnteckning (1669).

själf, vid underrättelsen om Menschevers död, på högsta ort rekommenderat honom, hvilken han kände som en energisk och skicklig person, „den där väl kunde förvalta justitien i en så förnäm och gammal K. M:s stapelstad“ som Viborg och dessutom ej låg i svågerlag med halfva staden. Lifman bekom således, på grund af Wredes protektion, K. M:s fullmakt redan förr än underrättelsen om det något oformliga valet hunnit anlända och introducerades efter Wredes återkomst $\frac{25}{5}$ 1678 till justitieborgmästare med rang framför de andra borgmästarne, „hvarmed ock samtliga borgerskapet var benöjdt“. Schmidt och Harrius hade sålunda knappt fyra månader njutit af sin upphøjelse, innan de åter skötos tillbaka till sina förra platser i rådet. Harrius var icke borgmästare mer och „stadsvinskänken förbjöds att af honom några drycker vidare anamma eller uttappa“.

Denna utgång af saken voro de emellertid icke sinnade att åtnöja sig med. Harrius gick förtörnad ut ur rättssalen och afhöll sig öfver ett års tid från rådssammanträdena. Schmidt gjorde detsamma. De besvarade sig därjämte såväl i hofrätten

som på högsta ort öfver den orättvisa dem vederfarits. Detta gjorde de dock länge förgäfvets, ty K. M. konfirmerade fyra särskilda gånger Lifman i hans värdighet. Men då frågan i anledning af nya besvär hänsköts till riksrådet, resolverade detta $31/1$ 1680 att den borgmästare, som äldre fullmakt har, också skall njuta preferensen och rangen framför den nykomne, vare sig han är justitieborgmästare eller ej — en resolution, som K. M. $7/2$ 1680 stadfäste. — Detta vände upp och ned på sakerna i Viborg.

Borgmästaren Hans Schmidts namnteckning (1664).

Schmidt intog triumferande ordförandeplatsen, Harrius, som $1\ 3/4$ år gått ledig, vardt nu åter extraborgmästare — men Lifman, den nyss så stolte justitiarien, förlorade med ett slag både tjänst och rang och dömdes att vänta på första vakans.

Borgmästaren Herman Harrius' namnteckning (1665).

Men äfven denna gång fröjdade sig Schmidt och Harrius för tidigt öfver sin lycka. Lifman var ej den man, som kastade yxan i sjön i förtid. Också han fann vägen till riksrådet, som på hösten s. å. andra gången fick taga ihop med den viborgska borgmästarfrågan, och — så föll $20/9$ 1680 K. M:s „slutresolution“: att Lifman „skall utan vidare uppehåll och kontradiktion justitiens förvaltande i Viborgs stad anträda och åtnjuta alla de förmåner och rättigheter hans antecessorer haft“.

Härmed var saken dock icke utagerad. Något senare kom Schmidt såsom stadens representant till riksdagen och huru han

bedref sina saker, emanerade $\frac{9}{12}$ 1680 en ny K. M:s resolution, som h. o. h. annullerade den förra. Lifman förlorade dock icke heller denna gång modet; nya besvär, nya förklaringar insändes i en hast, och redan tjugu dagar senare fick han för tredje gången fullmakt på sin borgmästartjänst $\frac{29}{12}$ 1680. Men den ena var ej sämre än den andra, och Schmidt och Harrius redde sig trots allt till nya strider, förande denna gång med sig i kampen också borgerskapet, som framhöll dem såsom fredsälskande män, medan det däremot påstod att Lifman var en äregirig man, i oenighet med hela världen. Striden skulle så fortsatts i oändlighet, om icke en högre makt ingripit. Lifman dog redan följande år (1681), Schmidt blef för tredje gången justitieborgmästare, hvilket han nu ostörd fick vara till sin död 1688 ¹⁾.

Dessa partistrider inom rådet voro så karaktäristiska för Viborg på 1600-talet, att staden var vidt omkring känd för desamma. Isynnerhet var det borgmästarne, som merendels af privata orsaker kifvades än om första platsen i rådet, än om sina företräden i handelsfrågor; och som de i regel voro i svågerlag med halfva staden, förvandlades kifvet så småningom till formliga partistrider, i hvilka deras anhängare bland borgerskapet mer eller mindre öppet deltog. Landshöfdingen Falkenberg ansåg 1685 rådets deltagande i handeln såsom främst vållande „till all den villan, missförstånd och oredan, som i Viborg nu är och i all evighet varit hafver“. Ty „då de sitta till doms uti rådstugan“ — säger han — „så äro hugen och tankarna uti köpmansbodan eller vid skeppsbron. Och såsom mesta sakerna, som uti rådstugan förefalla, flyta af handeln, så har det ock händt att för slika saker i Viborg ofta två tredjedelar af rådsmedlet sig absentera måst som intresserade, och således rådet stympadt nödgats andra extranei dem adjungera“ ²⁾.

Huru hinderligt ett sådant förhållande måste vara för administrationens och rättskipningens lugna gång är lätt att inse. När en sak skulle företagas inför rådet, kunde parterna på många månader icke komma öfverens om ojäfviga domare. Borgmä-

¹⁾ Städernas besvär.

²⁾ Landshöfdingsskrifvelserna. Falkenberg till K. M. $\frac{1}{3}$, 1685. — Redan 1682 hade han skrivit »att denna stads magistrat mer än alla de andra under hela den kongl. hofrätts jurisdiktion i Finland för sina förgrifligheter i ämbetet med stora och ansenliga böter till hela stadsens och samtliga deshonneur en tid efter annan belagda äro.»

starne kunde — säger landshöfdingen Creutz 1688 — till mångens stora förundran i själfva rättssalen använda långt flera timmar med sina privata trätor och till det dem emellan tända „outsläckliga hats och bitterhets kylande“, än till åtskiljande af andras tvister, hvarigenom justitien betogs dess lopp och jämväl alla goda råd och anslag, som för det gemena bästa företagas borde, alldeles förhindrades. Han konstaterar därjämte, att några och trettio mål sedan årtal i rätten lågo oafgjorda och att all god ordning och politi platt nederlåg, „så att jag i all sanning inför E. K. M. allerunderdånigst kan kontesteras, att allting är uti denna Viborgs stad stannadt uti det oskick, att en oundviklig undergång honom ofelbart förestår, med mindre E. K. M. icke i nåder vill låta sig behaga att adjungera någon förständig och beskedlig man, som jämte viljan hade kapacitet att gripa verket med ifver och flit an“ ¹⁾.

En annan icke mindre skadlig påföljd af dessa rådets inbördes strider var, att detsamma råkade „i despekt“ hos de underlydande. Redan 1623 uttalade Márten Mums sitt förakt för rådet, sägande den vara „en fanens rätt“ ²⁾. När fänriken Piper 1666 blef instämd till rätten, låtsade han icke alls därom utan promenerade helt lugnt af och an utanför rådhuset, svarande stadstjänaren, som sändes att kalla in honom: „jag har ingenting där att göra, hälsa rätten godmorgon“ ³⁾. 1694 gick handlanden Ranström en afton förbi borgmästaren Fremlings hus med musik af pipor, därvid sägande: dessa fönster vore väl värda att sönderslås ⁴⁾. 1674 framhöll borgmästaren Jonas Nilsson såsom en känd sak, „huru en del af denna stadens invånare sina förmän honorerat“, isynnerhet då han ville leda ur sin stuga en drucken person, den honom jackan af kroppen sönderrifvit. 1655 måste borgmästar Plantin beväpna sig i sitt hus och vågade icke gå utom dörren, enär en person, som ansåg sig genom honom lidit oförrätt, „med många djäflars indrickande — Gud oss nådeligen bevara“ — hade svurit att stöta ned honom, hvarhelst han honom träffade ⁵⁾.

Skyddsbrief för rådet.

Under sådana förhållanden, då borgmästare och råd hotades till lif och välfärd, var det ej under, om de vände sig

¹⁾ Landshöfdingeskrifvelserna. Creutz till K. M. 14/2 1688.

²⁾ R. p. 8/11 1623.

³⁾ K. p. 19/1 1666.

⁴⁾ R. p. 24/11 1694.

⁵⁾ R. p. 2/1 och 11/1 1655.

till regeringen med anhållan om skydd. Särskildt var detta en nödvändighet under de tider, då borgerskapet af missnöje med det utländska rådet sammangaddade sig under Cröells och andras ledning och på sina sammankomster utfor i förbannelser öfver „sina förtryckare“. Redan 1635 måste drottning Kristinas förmyndare utfärda en sträng befallning åt viborgarne att hafva respekt för sina borgmästare och råd. Af denna akt, som väl af den angripna stadstyrelsen ansågs som en skyddande magna charta, synes rådet hafva låtit taga en kopia under stadens sigill, måhända för att hängas ut till allmänhetens kännedom.

Borgerskapets ställning till rådet var nämligen i de flesta fall allt annat än fredlig, beroende på orsaker, som hade sin grund i de säregna kommunala förhållanden, som sedan urminnes tider danats i det viborgska stadssamhället och hvilka ännu verkade, hotande att taga en för massan af borgerskapet ödesdiger vändning. Borgerskapet.

Strax i början af perioden, delvis kanhända ock redan under allra sista tiden af föregående period, förstärktes stadens tyska element — hvars grundstom sedan 1500-talet utgjordes af familjerna Thesleff, Boisman, Cröell m. fl. — med stamfäderna för släkterna Skarbou, Franck, Badhe, Hanne, Barckhusen, Frese och Mums, hvilka alla nämnas såsom bosatta på orten redan före år 1620. På 1620-talet tillkommo släkterna von Broken, von Hollen, von Borgen, Priem, Feuerbom. Rent af öfverväldigande blef den främmande immigrationen på 1630- och 1640-talen — en följd af det uppsving handeln vid denna tid nådde. Det heter i början af 1640-talet att staden dagligen ökas med främmande handelsmän och torftigt handtverksfolk, 1649 likaså, att staden dagligen tillväxer med främmande handtverkare. Endast inom köpmansståndet blefvo ett tjugutal nya namn under denna tid inregistrerade i stadens borgerskapsförteckningar: Borchardt, Cass, Vogel, Schlegel, Hunnius, Gudrath, Nymann, Zitting, Willers, Babbe, Bruns, Ellers, Hertz, Timmerman, Winberg, Holst, Platzman, Sutthoff, Dannenberg m. fl. Ännu större måste tillströmningen af utländska handtverkare varit, eftersom det företrädesvis för deras skull ansågs nödigt att på orten inrätta en tysk församling. Bland tyska handtverkarnamn, som nu eller senare tillkommo, må här blott nämnas: Holtgref, Danckwart, Teubel, Cleve, Rugeröd, Schultz, Groumelier m. fl. ¹⁾.

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, II, sid. 22 och följ.

Redan på 1650 och 1660-talen aftog inflyttningen anse-
ligt. Endast några nya namn tillkommo: Harrius, Dassau,
Haveman, Sesemann, Wulffert. Också inflyttningen af tyska
handtverkare måste redan hafva minskats, eftersom deras nyss
grundlagda församling upphörde. Från 1660-talets ingång af-
stannade immigrationen så godt som totalt — ja det heter t. o.
m. på 1680-talet, då handeln låg nere, att de förmögna lämnade
hus och hem öde och bortflyttade till andra orter. Först
under periodens allra sista tid upplifvades immigrationen ånyo
genom flyktningarna från det 1703 förstörda Nyenskans med släk-
terna Lado, Naht, Pülse, Jænisch o. s. v.

Stadens handelskår utgjordes nu så uteslutande af tyskar,
att högst få köpmän kunna nämnas, som tillhörde de andra na-
tionaliteterna. Då de inflyttade tyskarna vanligen genom giftermål
förbundo sig med de i staden förut befintliga släkterna af
tyskt ursprung, hvilka där af gammalt intogo en dominerande
ställning, så öppnades för dem, så litet de än kände till de på
orten rådande lagarna och förhållandena, vägen till stadens vikti-
gaste poster. Rådet var särdeles under periodens början h. o. h.
i händerna på det tyska elementet och utgjordes till en icke
ringa del af sådana, som endast för kort tid sedan anländt till
staden. Då rådet därjämte hade rätt att själfvalt välja sina med-
lemmar, var det naturligt, att det främst skulle komplettera sig
ur den krets dess medlemmar af gammalt tillhörde. Ofta af-
gjorde ock släktskapsförhållanden inkallandet af nya medlemmar
i stadens styrelse, som sålunda hotade att blifva ett släktmono-
pol inom den tyska nationaliteten. Lägga vi härtill att råds-
medlemmarna därjämte i regel voro de största affärsmännen på
orten, så att mer än hälften af hela handelsomsättningen gick
genom deras händer, låg fara för handen, att de ock skulle ex-
ploatera sin maktställning sig och sina anhängare till godo, utan
att taga tillbörlig hänsyn till de andra nationaliteternas berätti-
gade anspråk.

Att Viborgs tyska invånare dock icke kunde h. o. h. af-
söndra sig till en sluten krets, berodde endels därpå, att de för
att komma sig fram på den för dem främmande orten måste
underkasta sig dess lagar och seder, som ju grundade sig på en
själfständig historisk utveckling. De måste dock sist och slut-
ligen känna sig såsom svenska rikets undersåtar, så snart de
blifvit medborgare i det viborgska stadssamhället. Såsom komma
från vidt skilda trakter hade de ej heller uti minnen från ett

gemensamt moderland ett band, som skulle närmare förenat dem med hvarandra ¹⁾. De talade tyska i sina hem och äfven i affärlifvet, men i det offentligas tjänst och i beröringen med de öfriga invånarne använde de de inhemska språken. En viss sveticering, för att ej säga fennicering, gjorde sig därför tidigt gällande inom de tyska familjerna, och hos några, t. ex. släkten Frese, hade den redan under denna tid slagit så djupa rötter, att ur densamma utgick en af 1700-talets främsta skalder på svenskt tungomål.

En betydande tillökning fick under denna period också det svenska elementet, som, ehuru talrikare än det tyska, likväl var detsamma underlägset i rikedom och makt, så att endast en af de gamla släkterna, den Ruuthska, numera kunde täfla med främlingarna i anseende. Denna tillökning skedde främst genom de från Sverige eller andra orter komna borgmästarne och rådmännen. Borgmästarne Plantin, Jonas Nilsson, Menschever, Lifman, rådmännen Anders Johansson, Javelinus, Moderus, Peter Torstensson, Petræus, Lippius voro alla inflyttade till staden. Några af dem blefvo stamfäder för nya viborgska släkter, såsom t. ex. Jonas Nilsson för släkten Ranström, Anders Johansson för släkten Dykander o. s. v., medan några af de andra namnen åter snart försvunno från orten. Därjämte hade det svenska elementet ett starkt stöd uti de talrika till militären och landsstaten äfvensom till kyrkan och skolan hörande familjerna, hvilka utan att egentligen kunna räknas till borgerskapet, likväl trädde i nära beröring med detsamma, t. ex. släkterna Falk, Lyding, Oudar, Hedenius, Weckrooth, Åkerman, äfvensom Krogius, Reuter, Carstenius, Printz, Forselius m. fl. Från några af dessa härstammade ock släkter, som länge fortlefde i Viborg, såsom Oudar, Hedenius, Weckrooth o. s. v. ²⁾

Det svenska elementet utgjorde fortfarande, på grund af sin talrikhet och sin egenskap af att vara inhemskt, kärnan af borgerskapet. Dess språk, som ensamt användes vid administrationen och rättsskipningen och äfven inom kyrkan och skolan intog främsta rummet, vann småningom spridning äfven bland de tyska och finska befolkningselementen. Det förutsattes städse att de tyskar, som anställdes i stadens ämbeten, åtminstone i någon

Det svenska
elementet.

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, II, sid. 50.

²⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, II, sid. 65 o. följ.

mån skulle vara svenska språket mäktiga ¹⁾. Trots tyskans stora utbredning på orten förblef sålunda likväl svenskan det förhärskande språket och vann särdeles mot periodens slut, sedan den tyska immigrationen afstannat, alltmera inträde i de tyska hemmen, där det talades jämsides med modersmålet. Samma var ock förhållandet med svenskans inflytande på den finska nationalitetsgruppen. Troligt är — anmärker därför Lagus — att om utvecklingen utan yttre hinder fått fortgå, det svenska elementet äfven i numeriskt hänseende i framtiden kommit att spela en betydelsefullare roll, uppslukat det tyska och dragit till sig alla öfre lager af det finska.

Men äfven under dessa förhållanden voro de svenskar, som utifrån inflyttade till staden, knappt bättre tålda än tyskarna. Låt vara att de personer, som från Sverige eller andra delar af riket hamnade i stadens tjänst, genom sitt språk och sin bildning stodo de infödda viborgarne närmare än tyskarne, voro de dock, ur viborgsk ståndpunkt betraktade, mer eller mindre främlingar och därför mindre gärna sedda. Också de hade sina intressen, hvilka icke alltid sammangingo med det egentliga borgerskapets, och de rent viborgska släkterna förhöll sig därför afvärjande också gentemot dem.

Det finska elementet.

Det finska elementet slutligen, som under föregående period så kraftigt svingat sig upp, dukade nu, trots sin numeriska öfverlägsenhet, helt och hållet under i konkurrensen med de båda andra nationaliteterna. Bland köpmansståndet nämnes ej under hela perioden mera än ett par tre finska namn, Hans Månsson Hajain, Påval Harakka och Sven Haikoin, och de voro därtill bland de mindre betydande affärsmännen i staden. Sedan de redan under föregående perioden till rådet inkomne Henrik Sainkoinen och Per Hyvätti afidit (1622), tillslöt stadsstyrelsen helt och hållet för denna klass af borgerskapet ²⁾. Närmaste grunden härtill kunde väl varit deras ringare grad af bildning och deras obekantskap med rättegångsspråket, men man har dock

¹⁾ 1691 varnade landshöfdingen Lindhjelm stadsstyrelsen för att taga några yngre personer till bisittare i kämnärsrätten, emedan dessa bl. a. voro okunniga i svenska språket.

²⁾ Endast någon gång, särdeles då rådet för svägerlags skull blef jäfvigt, inkallades några finnar till bisittare, ss. Krister Kaistinen 1641, Anders Wärein 1649, hvarjämte Henrik Hoppain och Henrik Wärein sutto såsom medlemmar i kämnärsrätten.

svårt att värja sig för den tanken att de afsiktligen förbigingos. Ty äfven bland de rådmän, som togos ur de andra nationaliteterna, funnos sådana, hvilkas kunskaper voro tämligen minimala, och de tyska bisittarne i rätterna torde icke sällan saknat den kannedom af svenskan, som deras befattning fordrat.

Men värre, än det förbigående de finska borgarne rönte i frågor rörande stadsstyrelsen, var att deras intressen äfven i annat afseende åsidosattes. De finska borgarne i Vallen besvarade sig ofta öfver den orättvisa dem vederfors, särdeles af deras tyska medbröder. Så klagade t. ex. Påval Harakka 1640, att Mårten Lehusen genom sina ränker gjort mången man fattig och röklös i Vallen: genom hans onda tunga vore halfva Vallen ödelagd. 1642 besvarade sig sammaledes Sven Haikoin öfver handelsborgmästaren Schmedemans för de finska borgarne skadliga förordningar rörande tjáruhandeln o. s. v.

Det enda område, där finnarna ännu under 1600-talet kunde göra sig gällande, var kyrkans. Från de finska borgarsöner, som slagit sig på studier, ledde fortsättningsvis flera ansedda prästsläkter, som voro kringspridda i landet, sina anor, såsom Ignatius, Nirikko, Heintzius m. fl. Det finska språket vann ock, redan på den grund att det var pluralitetens, småningom utbredning äfven inom de tvenne andra nationalitetsgrupperna, likasom tvärtom mången finne, t. ex. Hans Månsson Hajain, förvärfvade sig kunskap i tyskan och svenskan ¹⁾.

„Följden af de tre språkens användande samtidigt blef att efterhand en stom äkta viborgare uppstod, hvilka i dagligt tal med ungefär samma lätthet begagnade dem alla. Sålunda, för att gifva ett mycket betecknande exempel, ansåg sig rådstugurätten i en ärekränkningsprocess 1650, föranledd af ett stort gräl i salig Peter Freses hus, där för öfrigt tyskan var det vanliga språket, skyldig att till parterna rikta den frågan om de vid tillfället talat tyska, svenska eller finska“ ²⁾. Denna mångspråkighet framkallade ock i det viborgska samtalspråket en mängd egendomligheter, uppkomna genom blandningar af ord och konstruktioner från det ena och andra språket, som icke förefunnos i andra delar af landet, såsom: „kalla till gemötes“, „dricka Gesundheit“, „komma laulandes på gatan“, „smed på trä“ „räyster och rännor“, „kläda på sig turken“ o. s. v.

¹⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, II, sid. 95.

²⁾ Lagus: Ur Viborgs historia, II, sid. 91—92.

De genuina viborgarne.

Men de genuina viborgarne skilde sig därjämte i sina ideer och sträfvanden så mycket från de immigranter, som vunno borgskap i staden, att de oafsedt om de hörde till den ena eller andra nationalitetsgruppen, bildade en skarp motsats mot de senare, vare sig dessa kommo från Tyskland eller från Sverige. Där härskade inom de äkta viborgska kretsarna en lokalpatriotism, som förhöll sig afvärande mot den ständiga tillströmningen af främmande element, hvilken hotade att blifva så stark att den icke kunde assimileras. Häraf följde en hela perioden igenom rådande antagonism emellan de genuina viborgarne och de „utländske födde“, hvilken stundom t. o. m. öfvergick till öppna fejder. De inhemska elementen i stadens borgerskap, hvilka under Gustaf Vasas tid redan vant sig att föra spiran i egen stad, kunde naturligtvis icke utan motstånd vika undan för främlingarna, och med dem förenade sig många af de infödda tyskarna, som också kände sig tillbakasatta af nykomlingarna. Det blef en nationalitetsstrid, men icke egentligen mellan de olika nationalitetsgrupperna såsom sådana ¹⁾, utan fast hellre emellan de inhemska och de utländska, oberoende af härkomsten.

Deras kamp mot de „utländske födde“.

Redan 1619 hade borgerskapet utverkat sig rättighet att bland sina medlemmar utse en „ålderman“, som egde att till magistraten framföra dess klagomål och besvär. Borgarne höllo täta sammankomster och lära därvid icke alltid sparat på hårda ord, då det gällde att gissla rådets egenmäktighet. Därigenom underblåstes allt mer en upprorisk anda bland borgerskapet, så att t. o. m. åldermannen Jochim Frese ansåg det gå för långt och afsade sig sitt uppdrag. Ett sådant oväsen ansåg rådet vara ett missbruk af den borgerskapet förunnade rättigheten och införde år 1634 — såsom redan nämnts — för att göra slut på „det ständiga bakdantandet och förtalet“ en ny ordinans för rättegångsprocessen och politicsakerna.

¹⁾ Ofta förekommo dock äfven konflikter emellan personer hörande till de olika nationalitetsgrupperna. Då kunde där fällas uttryck sådana som: „jag vill slå dig på tyskan“, hvartill motparten svarade: „hvar du slår mig tyskan, då skall jag slå dig på finskan igen“. Från Sverige inflyttade personer särdeles handverkare, fingo icke sällan höra sig tituleras: „svenska skälmar“, „Ruotsinkoirat“ o. s. v. Det hände ock någon gång att finska borgare blefvo uppstämde för det de „defamerat den svenska nation“. Men i de flesta fall voro dessa gläpord uttryck af en antagonism, som härrörde af rent personliga motiv och icke hade något med nationalitetsstriden att göra.

Då bröt missnöjet lös. En lördag afton samlades på stads-källaren en hel mängd missnöjda borgare af alla tre nationalitetsgrupperna. Där voro tyskar såsom Jockim Frese och Märten Mums, svenskar såsom Jöran Redsvén, finnar såsom Pål Harakka och Sven Haikoin. Utan borgmästares och råds vetskap företogo sig nu de sammankomna att utse en ny älderman Johan Cröell, som skulle protestera mot den nya ordinansen. Denne var, ehuru son af en inflyttad, själf infödd viborgare och dotter-son af biskop Juusten. Begåfvad med stor energi och obestriddig förmåga hade han därjämte en hänsynslös och hatfull karaktär. Han började sitt nya uppdrag med att följande söndag i kyrkan sätta sig på en plats, som rådet bestämt åt en annan ¹⁾.

Johan Cröell.

Jockim Freses namnteckning (1630).

De sammansvurna uppstämdes nu inför rätta och tillfrågades, huru de understått sig att utan landshöfdingens och magistratens vetskap hålla slika sammankomster. Inför rätten svarade de därtill stort intet, men sände, sedan de utgått ur rådhuset, trenne representanter Jockim Frese, Herman von Borgen och Sven Haikoin åter in, hvilka förklarade, att de valt Johan Cröell till älderman i tanke att sedermera anmäla saken för vederbörande.

Emellertid lät stadsstyrelsen denna gång nåd gå för rätt. Dock afsattes Cröell och det stadgades därjämte, att vid lagens strängaste straff ingen älderman framdeles finge af borgerskapet utses. Ej heller skulle borgerskapet vidare i kyrkan, vid processioner eller kalaser understå sig att tränga sig in på de platser, som voro magistratsmedlemmarna förbehållna.

Men när detta utslag var afsagdt, uppträdde Johan Cröell „med stor spotskhet, snorkande, pockande och sprättande“ sägande: „Välborne herre och I som rätten bekläden, alldenstund uti upp-

¹⁾ R. p. ²/₁₂ 1634. Cröell var broder till den bekante Samuel Cröell.

lästa afskedet förmåles om sidvördning, därför begära vi att den måtte namnges, som sådant gjort hafver“. Då rätten svarat att alla de, som varit med om åldermansvalet, gjort sig skyldiga till sidvördnad, tillade Cröell: „Gud bättre, att det nu därtill kommet är, att staden ingen ålderman mer hafva må, hvilken ens nöd klaga kan. Skall det så gå, då vill jag hellre förr med några af de förnämsta mig här utaf staden begifva“. För detta hans hånfulla hot inför rätta, som ådagalade att han framhårdade i sitt upproriska sinne, dömdes Cröell hafva förbrutit lifvet ¹⁾ — en dom som dock hofrätten sannolikt kasserade.

Ifrån denna stund stod Cröell på ständigt krigsfot med rådet.

Till rättssalen, där han ständigt uppträdde såsom klagande, drog han med sig sina anhängare bland borgerskapet, och vid hvarje domslut, som syntes honom orättvist, vädjade han till de närvarande medborgarnes rättskänsla, som gaf sig uttryck i ett bifallssorl till hans förmån. Då rådet 1645 partiskt fördelat båtsmanstungan, inlämnades till detsamma å borgerskapets vägnar en af Cröell författad inlaga, hvari uti kraftiga ordalag protesterades mot det godtycke stadens förmän tillätit sig. Borgarne behandlades, heter det där, „som andra får, hvilka af ingenting veta, utan den ena måste städse för den andra betala“. Af underskrifterna att döma, bland hvilka funnos såväl tyska som svenska och finska namn, såsom Bröijer, Boisman, Möller, Kihl, Haikoin, Harakka, Siukoin o. s. v. utgjorde Cröells parti fortfarande en blandning af alla nationalitetsgrupper ²⁾.

Synnerligen hätsk var Cröell mot borgmästaren Schmedeman. Denne synes hafva varit en högfärdig herre, som på sina resor ut- och inrikes, i Lybeck, i Holland, i Stockholm, gärna skröt med sina rikedomar och sina präktiga stenhus, men af borgerskapet, särdeles det finska, var hatad för sina egenmäktiga åtgärder. Mången vallborgare torde beträffande honom varit färdig att underskrifva Sven Haikoins kraftiga svordom: „Om jag visste att den svarta djäfvulen skulle nu genast fara till helvetet, skulle jag gärna spendera en läst tjära, därmed han uppbrännas kunde“ ³⁾.

Cröell begagnade sig nu af hvarje tillfälle att angripa den hatade motståndaren och såra hans uppblåsta sinne. På ett ka-

¹⁾ R. p. $\frac{2}{12}$ 1634.

²⁾ R. p. $\frac{22}{3}$ 1645.

³⁾ R. p. $\frac{22}{6}$ 1642.

las sade han åt Schmedeman, som misstänktes för kalvinism: „din svarta djäfvul, af dina bedrifter har man allestädes hört. Du har varit till Herrans nattvard, bättre hade varit till svinatråget“. En annan gång när han mötte honom på marknaden i Lappstrand, där Schmedeman ville göra sin borgmästarmyndighet gällande, svarade honom Cröell, slående sig för bröstet, „här är ock en borgmästare, och är han icke det ännu, hoppas han väl blifva det“.

Och hvad han förutsagt gick snart i fullbordan. Den störade folktribunen blef verkligen borgmästare — främst på grund af att han var en infödd viborgare och af den afgångna borgmästaren Caspar Thile såsom sådan rekommenderad för att hålla stången mot „den tyska nationen i rådet“. Nu angrep han skningslöst alla främlingar, som sutto i stadsstyrelsen, vare sig att de voro tyskar eller svenskar. Främst gällde det Plantin, som af borgerskapet betraktades såsom en inkräktare, hvilken mot lag och rätt svingat sig upp i spetsen för stadsstyrelsen. Och med Plantin fingo de andre svenskarna, Menschever och Javelinus, dela samma öde. Han sade åt Plantin, hvilken han förevidade partiskhet mot sina landsmän: „fast I ären svensk, så är jag finne, vi få inte alla vara svenska“. Åt Javelinus, hvilken han beskyllde för falsk protokollföring, utropade han: „viljen I svenske så handtera oss?“ — och yrkade på hans afsättning, emedan han ej kunde finska. Som vi se förde han ett rent språk med sina motståndare. „Ur Pandoras ask“ — menade dessa — „hade ej kunnat komma mera ondt än ur hans mun“.

Och med icke mindre hätskhet angrep han tyskarna så inom som utom rådet, främst den myndige och stolte Peter Frese och den rike Antoni Borchardt. Den förre var en af stadens förmögnaste män och det tyska partiets främsta stöd. Han satt uti rådet och var därjämte stadskapten, d. v. s. befälhafvare öfver borgerskapet såsom militärkår betraktadt, och därtill ännu föreståndare för domkyrkan. Promenerande med sin spanskrörskäpp i handen, var han en äkta typ för en 1600-talets storgrossör. Antoni Borchardt var nyss inflyttad och hade gjort lysande affärer, så att han på denna tid ansågs såsom stadens rikaste man. Också han var predestinerad att i sinom tid träda in i rådet, som nu räknade endast ett par tre infödda ledamöter.

Då Frese en gång i rådet, hvilket Cröell sammankallat till extra möte, yttrade en afvikande åsikt, ropade Cröell häftigt åt honom: „Tig tyske, och halt din mun“, hvartill Frese genmålde: „Nej, herr borgmästare, icke hafven I för den skull låtit kalla oss

Cröell mot
Frese.

hit att vi vår mun hålla skulle, utan att vi i det som rättmätigt är samtycka skulle¹⁾. Borchardt åter beskylldes af Cröell att vara en „mytinerare mot god ordning och politi“, hvarpå den anklagade svarade: „Att Gud och hvar man visste, att borgmästaren själf alltid tillförene emot borgmästare och råd vedersträfvat, därhos borgerskapet med sig alltid i spelet fört²⁾. Cröells förbittring mot tyskarne var så stor, att — såsom Frese sade — „han och hans socii för deras skull icke kunde lida, att Gud lät solen skina i vattnet“.

A handwritten signature in cursive script, reading "Johan Cröell". The letters are fluid and connected, with a long, sweeping tail on the final letter.

Johan Cröells namnteckning (1650).

A handwritten signature in cursive script, reading "Petter Freses". The signature is more complex and dense than the one above, with many overlapping loops and a large, dark, scribbled-out area at the bottom right.

Petter Freses namnteckning (1660).

Så fortgick kampen år ut och år in. Stort uppseende väckte på sin tid striden emellan Cröell och Frese, det dåtida Viborgs främste män. „Den var“ — sades det — „Gudi och alla rättsinniga människor misshaglig, enär de voro de förnämsta i staden“. Själftva rådet försökte att på allt möjligt sätt

¹⁾ R. p. $\frac{25}{8}$ 1648.

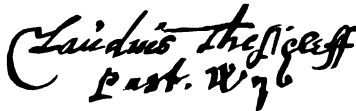
²⁾ R. p. $\frac{20}{2}$ 1649. — 1651 då holländaren Harrius såsom Menschevers bokhållare skulle göra sin borgareed, protesterade Cröell däremot på hela borgerskapets vägnar, ehuru — såsom motparten påstod — han ingen fullmakt hade utan därmed allenast sökte draga några oroliga borgare med sig till uppror mot borgmästare och råd.

bringa dem till förlikning. Också torde den bidragit till att aflägsna många af Cröells tidigare anhängare från honom. Huru fruktad och hatad den gamle demagogen slutligen var, framgick af ryktet, som gick i staden: „att gemene man hafva för längst sedan hotat honom och taga visst en gång lifvet af honom“. Vi hafva sett huru Cröell, blefven adlad, slutligen tröttnade på den resultatlösa fejden, utbytte rådmansrocken mot dragonchefskappan samt slutligen i frid slöt sina dagar å sitt Juustila.

Men att den rörelse, i spetsen för hvilken Cröell stött, icke — såsom hans motståndare påstodo — var blott en konstlad och genom hans intriger åstadkommen „mytination“ utan hade sin

Borgmästaren Henrik Menschevers namnteckning (1650).

Kyrkoherden Claudius Thesleffs namnteckning (1662).

grund i verkliga missförhållanden, framgår däraf, att striden mellan de inhemska och utländska fortsattes äfven oberoende af honom och efter hans afgang med samma häftighet.

Detta var fallet t. ex. under den bekanta striden om Claudius Thesleffs utnämning till kyrkoherde i staden. Vallborgarne hade 1657 på högsta ort petitionerat om erhållandet af en infödd viborgare, Claudius Thesleff, till sin kyrkoherde. Men magistraten, som 1650 erhållit privilegium på förslags upprättande vid kyrkoherdevakanser, ansåg detta såsom ett attentat mot sina rättigheter, anställde undersökning i saken och gaf borgarne en skarp varning för deras „mytineri“. Emellertid inlämnade ock 12 borgare af tyska nationen en liknande ansökan, ställd till landshöfdingen och rådet. Själfva generalkommendanten Gustaf Horn lade sig ut för Thesleff, framhållande att magistratens privilegium

Menschever
och Thesleff.

nog kunde vara bra, om icke rådet „genom sin halsstarrighet och fattade afund sökte gå en sådan man förbi, som är af nation och härtill meriterad“. „Af detta lärer besynnerligen ock“ — tilllade han — „samma nation och de finske födde en hop diverse opinioner fatta, märkandes att deras egna infödda patrioter utan allt skäl sålunda förgätne och ohulpne blifva“.

Trots allt detta förbigicks Thesleff af magistraten, och då han likväl erhöll K. M:s fullmakt, var rådet nog djärft att helt och hållet negligera den allerhögsta utnämningen — ja att till och med söka förhindra introduktionen och slutligen helt och hållet absentera från densamma. Sådant gjorde det dock icke ostraffadt. Menschever, som främst — såsom det sades — af privata skäl arbetat mot Thesleff och t. o. m. hotat att vrida nacken af honom, om han blefve pastor, fängslades och samtliga rådet dömdes till 1,000 dalers böter och afsattes — en dom som dock i själfva verket kom att drabba endast Menschever, och äfven honom endast för en kortare tid ¹⁾.

Bartold Ruuth.

Det dröjde icke länge innan Cröell fick en efterträdare i Bartold Ruuth, som oförskräckt upptog kampen emot Plantin och rådet. Han var medlem af stadens mest betydande inhemska släkt, brorson till rådmannen, sedermera borgmästaren Per Ruuth Bertilsson och broder till råd- och riksdagsmannen Hans Ruuth. Af ett häftigt och uppbrusande lynne blef Ruuth, som tidigt synes anslutit sig till de missnöjda i staden, snart en skräck för alla olika tänkande. Enligt hans styffaders, Johan Vogels, yttrande hade han „kommit till Viborg som en slät karl, men handlade nu så högt och var blefven studsig“. „Aldrig i evighet blir han någon lydig borgare“. Sedan Cröell afträdt från skådeplatsen, upptog — som sagdt — Ruuth hans stridsmantel. Under hans och Johan Vogels ledning råkade borgerskapet hösten 1655 åter i stark jäsning, i anledning af rådets egenmäktiga åtgärder i några handelsfrågor. Förgäfves vädjade rådet till den magna charta det för tjugu år sedan erhållit från hög-

¹⁾ Han insattes nämligen åter i sin tjänst af den nye konungen Karl XI. — Orsaken till Menschevers afvohet mot Thesleff uppgifves varit den, att den förre velat gifta sig med sin svärfaders, borgmästar Schmedemans, senare hustru Katarina Valleriansdotter, men att Thesleff såsom senior i domkapitlet motsatt sig detta och genomdrifvit, att frågan hänskjutits till höga öfverhetens resolution. Han fick så rådet att motsätta sig Thesleff och gynna Henrik Carstenius, som dessutom genom sitt giftermål med en Schmidt hade många förespråkare på orten.

sta ort och hvilken under stadens insegel måhända varit utställd till allmänhetens kännedom. Ruuth trädde oförskräckt fram till rådsbordet, där landshöfdingen och stadens fäder sutto i högtidlig konselj, medan det tillstädeskomna borgerskapet fyllde salen till sista platsen. Enligt sin vana sparade han ej på kraftiga uttryck, „slåendes“, för större eftertrycks skull, „åtskilliga gånger med handen på bordet“. Han betecknade inför rätten Plantin som en „hyrling“ eller „inhysare“, hvilken, ifall borgerskapet varit enigt, för länge sedan skulle blifvit „dickt utklappad och

Borgmästaren Johan Plantins namnteckning (1660).

Bartold Ruuths namnteckning (1656).

sänd till Sverige igen“, tilläggande därvid: „hvad skulle den djäknefossen (= skolfuxen) här göra?“ Han beskyllde öppet rådet att se igenom fingrarna med de rika och „göra allt för gunst, så att flottet flyter ofvanpå“. Rådsherrarna voro — så föllo hans ord — „inte vidt här, de hungerlöss, de måtte vara fanen i våld i sitt land och icke komma hit“¹⁾.

Denna nya upprorsmakare kufvades genom en hård dom. På landshöfdingens förbön förskonades han väl från straffet att förvisas staden, men han fälldes i stället till ansenliga böter och förklarades förlustig rättigheten att idka borgerlig näring i

¹⁾ R. p. 11/6 1656.

staden. Det ser emellertid ut, som om Ruuth ej skulle låtit sig skrämmas af detta straff, ty efter all sannolikhet var han ock anstiftare till de oroligheter, för hvilka Menschever efter Plantins död 1663 var utsatt „af de till hans förtryck sammansvurna Catilinæ bröder“, med hvilka utan tvifvel bör förstås de med främlingsregementet missnöjda borgarne ¹⁾.

I likhet med Cröell blef ock Ruuth senare, 1676, genom kunglig fullmakt utnämnd till borgmästare i Viborg, „enär han var infödd i staden“. Han var ock en af dem, som deltog i rådets kamp mot den främmande borgmästaren Lifman, och motsatte sig 1679 envist inväljandet af tobaksinspektören Erik Hansson till rådman, „förebärande stadigt att andra infödde borgare äro och böra vara närmare“.

Cröells och Ruuths uttalauden inför rätta illustreras värtligt af borgerskapets suppliker. 1647 besvarade sig menige borgerskapet i Viborg däröfver, „att utländska och särdeles några lybiske skola för någon tid sedan vara tagna uti rådet, som alls intet sig bekymra om det gemena bästa, utan, sökande allenast sin egen nytta och fördel, den menige man darsammastädes i grund fördärfva“ ²⁾. 1671 klagade borgerskapet hos regeringen genom Henrik Schmidt, hvars resa till Stockholm rådet — Menschever, Harrius, Borchardt — förgäfves sökt förhindra, „att ehuru de, borgarne, förnämligast vinnlägga sig om ära och dygd, äfvenväl till deras barns studier och öfriga öfningar allting ospardt vara låta, som ock själfva därhän högst trakta att göra sig skickliga till K. M:s och stadsens tjänster, dock likväl måste de merendels se och förnimma, att andra utom borgarståndet i rådet dem föredragna blifva, hvilket icke allenast borgerskapet till en

¹⁾ 1665 inlämnade Ruuth och Henrik Schmidt till rådet en inlaga „å flere intressenters vägnar“ rörande handeln. Också hade han 1664 jämte andra opponerat sig mot utbetalandet af ett åt Menschever för en resa till Stockholm å borgerskapets vägnar utfäst arvode.

Möjligen var Ruuth ock ledare för den opposition, som borgerskapet 1665 satte i scen mot utlännigen Harrius, som nyss kommit in i rådet. Denne var — heter det — „på god väg och beklännelse att borgerskapet uti allt icke väl handteras i deras handel och vandel“, men slutade dock sist med att anklaga detsamma för att vara „vränga, illviljande och afundsfulla menniskor, de där hemligen och uppenbarligen trakta efter hans ruin“. Borgerskapet ingaf därför en inlaga till rätten „på det Harrius ej må hafva makt deras tarfver hos höga öfverheten eller borgmästare och råd att nederdämpa“.

²⁾ Riksregistraturet för år 1647. Tom. III, fol. 3097 v.

märkelig prejudice och till en långvarande förklening lända kan". Tio år senare åter anhåller borgerskapet i en supplik, att „när något rådmansställe i staden blifver vakant, ingen främmande framför någon edsvuren borgare må framdragas, som skedde 1679 emot samtliga borgerskapets protestation med en, som förr varit tobakshandelsbetjänt“ — hvarmed menades den nyssnämnde Erik Hansson.

Den inom borgerskapet rådande oenigheten gjorde sig ock stundom gällande vid riksdagsmannavalen, hvilka — åtminstone under senare delen af perioden — synas gått till sålunda, att rådet utnämnde en representant för sig och sedan frågade borgerskapet hvem det ville hafva till sin riksdagsman. 1664 beslöt sålunda t. ex. rådet att afsända Justinus von Broken. Inom borgerskapet däremot rådde tvenne partier, af hvilka det ena ¹⁾ ville hafva brodern Clas von Broken eller — om denne ej kunde godkännas — Bartold Ruuth, hvilken dock på grund af hälsoskäl undanbad sig uppdraget. En del röstade för Herman Harrius ²⁾. Då emellertid rådet ej kunde gå in på att tvenne bröder sändes och borgerskapet ej ville ändra sitt val, funno stadens fäder på en högst märkelig utväg att komma ur dilemmat. Rådet, som ej ville afstå från sin representant, — heter det — „grep till det medlet att söka en borgare till rådman och sända honom åstad som den andra rådman“. Sålunda kom Harrius in i rådet och sändes till riksdagen jämte Justinus v. Broken.

Någon egen representation synes borgerskapet, sedan det förbjudits att vidare välja ålderman ³⁾, icke haft under perioden. Troligt är att det enväldiga rådet icke tillät borgerskapet någon själfständig verksamhet vid sin sida. Det enda undantag, som härvid gjordes, var att, särdeles under periodens senare skede, då skatterna blefvo betungande, några borgare kallades att närvara vid taxeringarna. De synas dock till en början hafva utsetts af rådet, utan att borgerskapet tillstades någon rätt till fritt val. 1675 anhöll därför borgerskapet, att tvenne af detsamma „valda“ representanter finge närvara vid taxeringarna, hvilket ock

¹⁾ Herman von Borgen, Märten Winter, Johan Vogel och Detlef Hunnius.

²⁾ Troligen rådets anhängare.

³⁾ Ur handlingarna står för öfrigt icke att erhålla någon som helst upplysning om i hvilket förhållande de ofvannämnda äldermännen Jockim Frese och Johan Cröell stodo till de likabemända borgerskapets representanter, som 1569 å stadens vägnar aflade trohetseden åt konung Johan III.

genom resolution af $\frac{27}{4}$ nämnda år beviljades. Första gången vi funnit namnet „äldsta“ nämndt i handlingarna är $\frac{25}{5}$ 1705, då de — fem till antalet — närvaro vid rättens möte. Men äfven beträffande dem lämnas man i ovisshet, huruvida de blott voro taxatorer eller möjligen hade en mera vidtgående funktion vid sidan af rådet.

Sålunda förlöpte hela seklet under idkeliga inre strider och Paul Moij hade ingalunda alldeles orätt, då han i sin paskill skriver: „borgerskapet, ehuru väl det hade skolat lefva uti enighet, så var tvedräkten ibland dem alldeles utskakad och hade nit och missgunst, som där i fullan dus gick, uppslagit dårsamma-städes sin tron, så att de omöjligt till något kunde komma“.

De inhemska
släkterna och
partierna.

Att gruppera de viborgska släkterna efter den ståndpunkt särskilda af deras medlemmar under olika tider intogo i dessa strider, låter naturligtvis icke göra sig. I allmänhet var det endast de inflyttade själfva, d. v. s. stamfäderna för de nytillkomna släkterna, hvilka voro utsatta för den nationella oppositionens angrepp, särdeles om de nått en framskjuten ställning i samhället. Redan deras ättlingar i första led betraktades i regel såsom goda viborgare, och endast undantagsvis påträffas medlemmar af de sålunda naturaliserade släkterna inom olika läger. Under ofvanstående reservation vilja vi — då vi här gå att kasta en hastig öfverblick öfver 1600-talets viborgska släkter — endast för så vidt de redan omförmälda sakförhållandena gifva vid handen, ytterligare framhålla skillnaden emellan sådana släkter, som redan då kunde betraktas såsom inhemska och sådana, hvilka, främst på grund af att de endast en kortare tid vistades i staden, städse ansågos såsom mer eller mindre främmande för orten. Dock skola vi — för öfrigt hänvisande till den af Dr Lagus i hans „Ur Viborgs historia“ gjorda sakrika framställningen i ämnet — inskränka oss hufvudsakligast till råds- och köpmannastånden, hvilka genom sin rikedom och sin bildning spelade främsta rollen i stadens ekonomiska och kulturella lif och därigenom äfven utöfvade största inflytandet på de kommunala förhållandenas utveckling öfver hufvud.

Släkten Frese.
Motsättningen
emellan släkter-
na Schmidt och
Thesleff.

De förnämsta redan naturaliserade ätterna inom den tyska gruppen voro släkterna Frese, Schmidt och Thesleff. Den förstnämnda, som i anseende stod framför alla andra, kallades stundom „den stora släkten“. Den ledde sina anor från trenne bröder, Jockim († 1641), Jakob († 1642) och Peter († 1652), hvilka alla beklädt rådsvärdigheten i staden. Jockim synes åt-

njutit borgerskapets förtroende, eftersom han bl. a. blef vald till dess ålderman. Men den rike och stolte Peter blef — såsom vi sett — främsta föremålet för Johan Cröells nationella opposition. Emellertid blef släkten snart en af de mest viborgska. Peters son, Jockim Frese († 1700), som efter att hafva studerat i utlandet, bl. a. Amsterdam, slutligen också blef rådman i sin fädernestad, var skalden Jakob Freses fader. I 1600-talets kommunala strider synes denna släkt i allmänhet iakttagit en moderat, förmediande hållning emellan partierna. — Den Schmidtska släkten härstammade från rådmannen Hans Schmidt († 1649 ?), hvilken — såsom Lagus säger — blef stamfader för en hel dynasti af rådsmedlemmar. Hans söner voro: borgmästaren Hans Schmidt († 1688), som sades vara i svågerlag med halfva staden och i gräl med den andra, känd för öfrigt för den förut omtalade segslitna kam-

Justitieborgmästaren Peter Thesleffs namnteckning (1693).

pen mot hans svenska rival Johan Lifman, och rådmannen Henrik Schmidt, hvilken tidigare med ifver deltagit i oppositionen mot de utländska i rådet. Borgmästarens son, den tredje med namnet Hans Schmidt, blef ock rådman men afsattes 1706, emedan han under belägringen hållit sig undan från staden. Det Schmidtska partiet, bestående af släktens talrika anhängare och klienter, var en tid det mäktigaste i staden. Utgörande det egentliga rådspartiet, synes det, trots de motsatta tendenser det -- såsom ofvan nämnts -- stundom förfäktade, ofta hafva ställt sig solidariskt med „de utländske födde“, såsom t. ex. i Thesleffska domprostefrågan. — Släkten Thesleff höjde sig till betydighet genom bröderna, domprosten Claudius († 1666), hvars roll i nationalitetsstriden vi redan omtalat, och assessorn i Åbo hofrätt Peter († 1663), fader till häradshöfdingen, slutligen landshöfdingen Johan Thesleff, adlad Stjernstedt, samt till den sista justitieborgmästaren under svenska tiden Peter Thesleff († 1710). Denna ansedda familj synes på sätt och vis utgjort en motvikt mot den

Schmidtska, hvilket framgår såväl af den anslutning domprosten Thesleff fick inom de icke-Schmidtska kretsarna, som ock däraf att landshöfdingen Falkenberg 1682, då „hela staden var i tvenne skiljaktiga partier fördelt“, föreslog i stället för Schmidt till justitieborgmästare den ofvannämnde häradshöfdingen Johan Thesleff såsom äfvenväl varande en infödd man „men med ingen af stadens innevånare något synnerligen förbunden, med hvilken de ock samtligen lära vara bäst belättna, som de det ock emellan sig förstå låtit“¹⁾.

De öfriga tyska
släkternas parti-
gruppering.

Den olika ståndpunkt, som synes hafva gjort sig gällande i afseende å de båda sistnämnda släkternas kommunalpolitiska sträfvan, utgjorde grunden för splittringen såväl inom det tyska som det öfriga borgerskapet. Sålunda synes t. ex. släkten von Broken, hvars stamfader var rådmannen Henrik von Broken († 1656), lutat åt rådspartiets sida. Henriks son borgmästaren Justinus von Broken († 1670) åtnjöt — trots sin fiendskap mot främlingen Javelinus — rådets förtroende, medan hans broder Clas von Broken stod i gunst hos borgerskapet. Tvärtom förhöll det sig med släkten von Borgen. Af dess trenne förnämsta representanter, Herman von Borgen och hans tvenne söner Johan och Jost († 1729), hvilka alla beklädde rådsvärdigheten, uppträdde åter den förstnämnda sida vid sida med Peter Thesleff, förande vallborgarnes talan vid det stridiga kapellansvalet 1689. Släkten Boisman, en af de mest utbredda i Viborg under svenska tiden och främst representerad af borgmästaren och riksdagsmannen Reinhold Boisman († 1655) samt hans son rådmannen Jakob Boisman († 1678), har genom särskilda sina medlemmars underskrifter beseglat borgerskapets inlagor mot det utländska rådet. Släkterna Cröell²⁾ och Vogel svingade sig genom den förut ofta omtalade borgmästaren Johan Cröell och hans svåger, folkledaren, slutligen stadskaptenen Johan Vogel, som verkade på 1650-talet, till betydighet och stod en tid i spetsen för hela den rådsfientliga rörelsen, gifvande densamma därjämte en radikalare riktning än den moderata opposition, som företräddes af släkten

¹⁾ Landshöfdingeskrifvelserna. Falkenberg till K. M. $\frac{7}{1}$, 1682. Förslaget synes emellertid ej å högsta ort vunnit bifall, eftersom Schmidt förblef justitieborgmästare.

²⁾ Af släkten blef — såsom förut nämnts — Johan Cröell adlad Roseneröell. Hans broder var den kända landsfiskalen Samuel Cröell, ryktbar för sina anklagelser mot den tidens kronotjänstemän. Släkten fortlevde i Viborg, men mindre bemärkt, ända till periodens slut.

Thesleff. Till den Cröellska fraktionen sällade sig vid medlet af seklet medlemmar af särskilda kända tyska familjer, t. ex. af släkterna Bröijer och Gudrath. Riksdagsmannen Herman Bröijer, en värdig son till den likabenämnde borgmästaren af år 1599 och broder till borgmästaren Antoni Bröijer, hvarom längre fram mera, inlämnade 1645 å partiets vägnar en af Cröell författad skarp inlaga till rådet¹⁾. Tullinspektorn Henrik Gudrath, ehuru själf immigrant, hade likväl förskrifvit sig åt Cröell „som Pilatus åt Herodes“, och „följde så sin mästares nya påfund“, att han ville vråka alla svenskar ur rådet, ja t. o. m. sin egen svåger Menschever.

Stadskaptenen Johan Tesches namnteckning (1656).

Hospitalsföreståndaren Peter Stråhlmans namnteckning (1650).

Helt säkert skulle vi — om ej källorna i detta afseende vore alltför litet upplysande — i de olika partilägren återfinna medlemmar äfven af stadens öfriga mera framstående tyska släkter, t. ex. Fatebur-Heinricius, hvars stamfader, borgmästaren Mårten Henriksson († omkr. 1627) efterlämnade tvenne söner, Lorens Mårtensson († omkr. 1674) borgmästare äfven han, och Henricus Fatebur, en tid rektor i Viborgs skola och fader till gymnasielektorn, sedermera pastorn Andreas Heinricius († 1673), hvilken jämte Erik Cupræus af de anti-Schmidtska kretsarna uppställdes såsom kandidat vid pastorsvalet efter hans svärfader Claudius Thesleff; — Tesche, hvars främste representanter voro stadskaptenen Johan Tesche och hans son rådmannen Hans Tesche († 1735 ?); — Winter, till hvilken hörde den mycket betrodde

¹⁾ En tredje broder var postmästaren Johan Bröijer.

rådmannen Mårten Winter och hans lika benämnda son, som var handlande; — Stråhlman, som uti hospitalsfogden Peter Stråhlman († 1676) hade en synnerligen verksam medlem; — Mums, af hvars medlemmar Mårten Mums d. y. († 1662). spelade en rätt betydande roll i staden på sin tid; — Hunnius, som genom musikern-handlanden Detlef Hunnius († 1664) vann ett icke ringa inflytande på det viborgska affärlifvet under 1650-talet; — Priem, hvars främsta medlem, stadskaptenen och riksdagsmannen Antoni Priem († 1705) var en af de anseddaste männen i Viborg mot slutet af perioden ¹⁾, vid hvilken tid ock de redan på 1630-talet inflyttade släkterna Sutthoff och Dannenberg, i likhet med de under 1600-talets senare hälft inkomna släkterna Sesemann och Haveman höjde sig till betydenhet — de förra genom rådmannen och domkyrkoföreståndaren Jockim Sutthoff († 1679) och handlanden Jakob Dannenberg, som dödades

Rådmannen Hans David Sesemanns namnteckning (1690).

af en bomb under belägringen 1710, de senare genom rådmannen Hans David Sesemann († 1696) och handelsborgmästaren Henrik Haveman († 1703) ²⁾.

De svensk-fin-
ska släkternas
partigruppering.

Inom den svensk-finska nationaliteten stod främst den Ruuthska släkten, hvilken dessutom vann ökad betydelse genom sina släktförbindelser med de förnämsta bland de tyska ätterna. Af densamma nådde icke mindre än fem medlemmar rådsvärdigheten,

¹⁾ Ofta nämnas ock i handlingarna medlemmar af släkterna von Hollen — t. ex. rådmannen Reinhold von Hollen († 1670); Barkhusen — rådmännen Didrik Barkhusen d. ä. och d. y. († 1642 och 1670?); König — rådmannen Blasius König; Timberman — rådmannen Peter Timberman († 1726); Kölling — fader och son, hvardera med namnet Jost, köpmän i Viborg — m. fl.

²⁾ Också släkterna Dassau och Wulfert gjorde sig mot periodens sista skede bemärkta genom rådmännen Henrik Dassau († i början af 1700-talet) och Jurgen Wulfert, som öfverlefdde perioden. Däremot vunno ej medlemmarna af de från Nyen 1703 inflyttade släkterna Lado, Pülse, Nath, Lund m. fl. ännu under denna tid något märkbarare inflytande på det kommunala lifvet i staden.

nämligen de tvenne förut omtalade borgmästarne Peter Bertilsson († 1681) en mycket rik man, om hvilken dock ryktet förmälde att han förlorat en del af sina silfverriksdalar, då han, af fruktan att de eljes skulle mögla bort i källaren, sändt dem ut att skuras, och brorsonen Bartold Jakobsson († 1682) hvilken vi tidigare lärt känna såsom en af det utländska rådets häftigaste vedersakare; samt de trenne rådmännen Jakob Bertilsson († omkr. 1632), Hans Jakobsson († 1657) och Peter († 1711), sonson till borgmästaren af samma namn. — Näst den Ruuthska torde släkten Carstenius böra räknas såsom den inflytelserikaste inom denna grupp. Vål härskade den icke vid rådsbordet, ej heller inom affärslifvet, men den hade genom domprosten, slutligen biskopen Henrik Carstenii giftermål med borgmästaren Schmidts syster lierat sig med denna mäktiga familj och höll troget ihop med densamma intill tidehvarfvets slut. — Genom sina giftermål med medlemmar af denna släkt, som förskaffade dem det Schmidtska partiets understöd, säkerställde sig troligen de två mot slutet af perioden från Sverige inkomna rådsmedlemmarna: borgmästaren Fremling († 1705) och rådmannen Jonas Lippius († 1731), mot alla svårare angrepp, hvadan deras släkter ifrån början kunde betraktas såsom viborgska, i likhet med de numera också i staden naturaliserade släkterna Dykander och Ranström, den förra härstammande från rådmannen Anders Johansson, den senare från borgmästarn Jonas Nilsson († 1685) ¹⁾.

Af det finska borgerskapet slutligen framtråda inom oppositionens led ofta medlemmar af särskilda släkter, som under denna period spelade främsta rollen i Vallen, såsom Hans Månsson Hajain († omkr. 1659), hvilken på grund af sin språkkunskap och affärsställning intog en rätt betydande plats i samhället; bröderna Matts och Nils Wärein († 1639), af hvilka isynnerhet den senare samlade sig en icke ringa förmögenhet; Påval Harakka, en af „upprorsmännen“ från 1634, samt de båda kyrkoföreståndarna Sven Haikoin († före 1647) och Simon Ka-

De finska släkterna på oppositionens sida.

¹⁾ Af andra till denna grupp hörande släkter må ytterligare nämnas: Brotterus — Hans Brotterus, handelsborgmästare från 1705; Collingius — Erik Collingius, rådmän från 1700 Åkerman — Erik Åkerman, tullnär i slutet af perioden; Ithimæus — Gabriel Gabrielsson, betydande affärsman vid samma tid; Vallerian — Katharina Valleriansdotter, hvilken såsom borgmästar Schmedemans enka representerade en af de största affärsfirmorna i staden på sin tid; m. fl.

jain († omkr. 1679), hvilken sistnämnde var egare af ett stenhus i Vallen ¹⁾.

De utländske
födde .

Alla de ofvanuppräknade släkterna betraktades — vare sig de voro tyska, svenska eller finska, vare sig de hörde till rådspartiet eller stodo i opposition mot detsamma — redan såsom inhemska i staden. Men där funnos, såsom sagdt, äfven släkter hvilka städse förblefvo, så att säga, på de „utländske föddes“ ståndpunkt. Det var, såsom redan framhållits, mot dem som den nationella oppositionen främst riktades, och de skulle troligen stått sig ganska illa i striden, om de ej i de flesta fall kunnat räkna på det nationella rådspartiets understöd. De hade — såsom Bartold Ruuth uttryckte sig — lätt kunnat blifva „dickt utklappade“, om blott borgerskapet varit enigt. Sådana voro främst de tyska släkterna Schmedeman och Lehusen, den förra representerad af den rike och skrytsamme borgmästaren Hans Schmedeman († 1655), hvars son Johan blef stamfader för adliga ätten Schmedeman, den senare af den inflytelsesrike rådmannen Märten Lehusen († på 1640-talet). Äfven de främsta representanterna för namnen Borchardt och Harrius lågo — såsom vi sett — ständigt i delo med det inhemska borgerskapet. Föremål för en liknande afvoghet från de viborgskes sida voro ock stamfäderna för släkterna Schlegel och Platzman: Hans Schlegel († 1664), en betydande affärsman på sin tid och därejämte kyrkoföreståndare, samt Rotgert Platzman († 1657), likaså, en framstående köpman, hvilken ehuru borgare i staden likväl såsom „dansk man“ gjorde anspråk på de tullättnader, som voro danska undersåter medgifna. Lika liten popularitet som dessa tyskar skördade de förut omtalade svenskarne, borgmästarne Plantin och Menschever äfvensom stadssekreteraren Javelinus och rådmannen Erik Hansson. Äfven rådmannen Demanhe, som af Lagus hänföres till den svenska nationaliteten, hade 1664 att bekämpa ett svårt motstånd förr än han satt säker på sin rådmansstol. Stamfadren för slakten Moderus, rådmän Sven Moderus, hemma från Småland, hvilken utverkat sig K. M:s fullmakt på beständigt presidium i kämnärsrätten, ansattes så hårdt af sina viborgske ämbetsbröder, att han i flera år måste afhålla sig från tjänstgöring och på eget bevåg vistades i Stockholm, hvarför han i Viborg betraktades såsom afsatt, tills han 1690

¹⁾ Också Henrik Hintzain, stamfader för slakten Hintzius (Heintzius) nämnes icke sällan i tidens handlingar.

erhöll ny fullmakt af K. M. I allmänhet drabbade troligen samma motstånd de flesta immigranter, så snart de höjde sig öfver massan af medborgarne. Så t. ex. motsades 1679 Henrik Havemans val till rådman af de viborgske företrädesrättigheters gamla förkämpe Bartold Ruuth. Dock kunna vi icke med tillhjälp af förhandenvarande källor följa stridens fortgång i alla dess detaljer.

Under dessa strider hade emellertid borgerskapet och invånarantalet i periodens början, medan handeln ännu florerade, raskt gått uppåt. 1617 torde det ännu stigit blott till högst 1,800. Enligt mantalslängderna steg invånarantalet högst omkring år 1640, då i staden — enligt mantalslängden af 1639 — räknades 1,857 mantalsskrifna, hvartill ännu kommo 168 utslutna, således inalles 2,025 personer. Af dessa bodde 678 i staden, 668 i Vallen och Pantsarlaks, äfvensom 679 i Siikaniemi. Får man till ofvanangifna totalsiffra tillägga 66 procent, utgörande antalet af utgamla och minderåriga, skulle hela innevånarantalet då stigit till 3,400 å 3,500 personer. 1641 betaltes bakugnspenningar af 689 hushåll. Antaget att hvart hushåll i medeltal representerade ungefär 5 personer, komma vi också på denna väg till en totalsumma af omkring 3,500 personer, hvilket att döma af andra förhållanden ¹⁾ också torde vara den ungefärligen rätta.

Vid denna siffra synes befolkningsnumerären — af allt att döma — en tid bortåt hållit sig, men från 1660- och 1670-talen visar den redan en afgjord tendens att gå nedåt. De ogynnsamma handelsförhållandena, för hvilka vi framdeles skola redogöra, de upprepade eldsvådorna och de tilltagande skatterna decimerade starkt befolkningen. Inga främlingar inflyttade mera — ja, det heter tvärtom, att flera återigen öfvergåfvo staden. År 1700 upptager mantalslängden endast 1,347 namn, — hvaraf i staden 560, i Vallen och Pantsarlaks 403 och i Siikaniemi 384, — hvilket med tillägg af 66 procent skulle gifva en totalsiffra af 2,240 personer. 1708 års mantalslängd, den sista för perioden, ger endast 1,133, resp. 1,878 personer, således föga mer än i periodens början.

¹⁾ T. ex. af antalet gårdar, som 1638 var 697, nämligen i staden 155, i Vallen 200, i Pantsarlax 67, i Siikaniemi 275. Efter 5 personer per gård, blifver folkmängden 3,500 personer. — 1602 voro gårdarnas antal — såsom vi erinra oss — 276 och invånarantalet troligen högst omkring 1,600.

Af ofvannämnda invånarantal utgjordes dock minsta delen af det egentliga, burskap ägande borgerskapet. I allmänhet torde staden på 1600-talet haft i medeltal ungefär 200 borgare, hvaraf 40 handelsmän, 80 handtverkare och lika många småborgare och arbetare. Då invånarantalet var som högst, steg dock borgarnes antal — enligt en uppgift — till 350. Men redan på 1680-talet hade det åter nedgått till 150.

Näringsarna.

Att staden likväl, trots de eviga striderna inom rådet och borgerskapet, hvilka naturligtvis i hög grad voro egnade att hämma dess utveckling, nu genomgick ett af sina mest lysande tidevarf, berodde främst af dess näringsars blomstring.

Stapelstads rättigheterna och handelns uppblomstring.

Isynnerhet var det den fria och på nationell grund fotade utrikeshandeln, hvilken under föregående period grundlagts, som nu bar mogna frukter. Uti det handelssystem, som under namn af merkantilsystemet blef rådande i Europa på 1600-talet och hvilket — såsom ofvan antydts — gick ut på att emellan städer och korporationer uti en viss rangordning fördela rättigheter och skyldigheter, kom Viborg från början att höra till de privilegierade stapelstäderna, hvilka hade full rätt till såväl aktiv som passiv utrikeshandel. De kringliggande grannstäderna Veckelaks och Kexholm, senare äfven Lappstrand och Nyslott, blefvo dess uppstäder med skyldighet att endast i Viborg drifva sin handel.

Tjärexportens uppsving.

I följd af den starka efterfrågan på tjära, särdeles i Holland, som då var Europas främsta handelsstat, tog utförseln af denna vara strax efter Stolbova-freden ett storartadt uppsving i Viborg. Hvar och en täflade i att från uppstäderna och af bönderna uppköpa det mesta de kunde aflåta, och då tjärexporten i början af 1600-talet steg till högst 6,000 å 7,000 tunnor, var den redan i medlet af århundradet fem gånger så stor. 1647 utskeppades från Viborg c:a 4,500 läster eller 54,000 t:nr, medan hela rikets utförsel utgjorde 8,500 läster ¹⁾. De goda konjunkturerna lockade — såsom vi redan nämnt — särdeles på 1630- och 1640-talen till Viborg en hel mängd tyskar, som där slog sig ned och satte sina kapital i den vinstgivande tjärhandeln. Där kunde tidtals i Viborg råda en rörelse och trafik, som påminde om förhållandena under medeltidens Nevaspärnings-tider och om de märkliga handelsåren på Klas Kristerssons tid.

¹⁾ Fyhrvall. Tjärhandelskompanierna, sid. 6.

Också handeln med salt, den viktigaste importvaran, gjorde stora framsteg. I Gustaf Vasas tid hade man ansett det som ett jätteframsteg, då Viborg först började idka direkt handel på Holland och Västersjön. Nu var detta redan en öfvervunnen ståndpunkt, och man tog djärft ett nytt steg framåt på seglationens stråt. Det bildade sig — såsom vi få se — särskilda bolag med uppgift att öppna direkt trafik på Spanien, därifrån saltet i första hand kunde fås ännu billigare än i Holland. De stora fartygen: „Wapn von Wiborg“¹⁾ och „Sancte Peter“²⁾ utrustades för den nya „Hispania-farten“.

Saltimporten
och »Hispania-
farten».

Spanien, Amerikas behärskarinna, hade ock att bjuda på en alldeles ny handelsartikel, hvilken snart skulle inregistreras såsom en af de allra viktigaste på 1600-talets importlistor, nämligen tobaken. Konsumtionen af denna öfverflödsvara tilltog med sådan snabbhet, att det redan i medlet på århundradet kunde sägas, att alle man, unga och gamla, „voro på den alldeles förstörtade“. Dessutom förmedlade Viborg också till en del importen af tobak till Ryssland, hvilket gjorde denna affärgren ännu mera lönande.

Tobakshandeln.

Tjärexporten äfvensom salt- och tobaksinförseln voro och förblefvo den dåtida handels viktigaste grenar. Men äfven spannmålsutförseln vann en icke ringa betydelse, sedan det bestämts, att allmogen från Kexholms län skulle erlägga sina kronoräntor i Viborg, hvarigenom stadens köpmän sattes i tillfälle att förmedla deras omsättning i penningar. Trävarurörelsen, ännu oansenlig, höll dock på att småningom arbeta sig upp. Tervajoki kronosåg arrenderades för borgerskapets räkning, hvarjämte Peter Frese på 1650-talet var i beråd att för egen räkning uppföra en sågkvarn vid Humaljoki. Däremot tillhörde numera handeln med pålsverk och fisk, som varit medeltidens allt i allom, ohjälpligen det förflytnas tid.

Öfriga handels-
grenar.

I allmänhet låg det i merkantilismens anda att införa en sträng ordning i alla handelsfrågor, så att den ena ej skulle för-

»Tjärvantun-
met».

¹⁾ Redare (1658): Peter och Hans Ruuth, Johan Vogel, Hans Schmidt, Märten Mums, Herman Harrius, Henrik Menschever, Katarina Valleriansdotter och Antoni Borchardt.

²⁾ Redare (1657): Antoni Borchardt, som inköpt andra redares andelar, utom Rotgert Platzmans, som däri ännu hade $\frac{1}{16}$ men också slutligen sålde den åt Borchardt för 30 dukater. — Man företog sig ock att för västersjö-seglationens skull bygga eller utrikesifrån köpa särskilda monterade skepp och anhöll af K. M. om samma frihet för de sistnämnda som den inrikes byggda skepp åtnjöto.

fördela den andra. Så infördes på 1640-talet beträffande tjärhandeln den ordning, att hvarje köpman, efter sin handels storlek, fick sig årligen tillslaget ett visst antal tunnor af den preciosa varan att handla med, under strängt förbud att uppköpa något mera än detta sitt „kvantum“. Denna ordning torde i början införts af de dominerande i rådet för att betaga småborgarne möjlighet att dem till förfång uppköpa för mycket af den till staden inkommande tjäran. Åtminstone rådde särdeles bland vallborgarne till en början stort missnöje med det nya arrangemanget, och de klagade att på dem vore „fast mindre fördt, än de eljes lösa kunde“. De protesterade emot en slik inskränkning af deras handelsfrihet; „dock likväl galt deras röst som mer än flera voro“ — d. v. s. de tyska handelsmännens. Det beslöts att den engång vedertagna fördelningen skulle „alldeles i sitt esse hållas“ och „rebellionerna“ Schyneman och Harakka, som förevitat borgmästare och råd „att de låta skrifva på dem hvad de vilja“, blefvo snart bragta till tystnad ¹⁾.

Att en sådan „partering“ emellertid också kunde vara ett skydd för de mindre bemedlade köpmännen, framgår nog samt däraf, att då 1680, sedan de äldre borgarne, som varit med om den första fördelningen afidit, några yngre köpmän börjat plädера för en frihandel för att dess bättre kunna slå under sig hela tjarukommersen, yrkade småköpmännen i sin tur på bibehållandet af denna för dem förut så förhatliga anordning ¹⁾. För att öfvervaka att dessa och andra förordningar rörande handeln noga efterlefdes, var den förut omnämnda handelsuppsyningsmannen Rotgert Cass tillsatt. Biträdd af tvenne edsvurna tjaruvräkare skulle han noga kontrollera hvarenda tunna tjära, som af borgarne inköptes och med brännjärn låta därpå inbränna stadens märke: ett dubbelt W ²⁾.

¹⁾ 1668 hade ock Katarina Valleriansdotter klagat hos kommerskollegium »huru olika och utan någon proportion tjarufördelningen emellan borgerskapet härtill är observerad vorden», därför förmanar kollegiet borgmästare och råd »att årligen på rådhuset göra en sådan fördelning öfver tjarukvantumets leverering, som hvars och ens kontribution och andra stadsens pålagor likmätigt och till proportioneradt vara kan». ¹⁸/₁₀ 1668. (Städernas besvär).

²⁾ Enligt tjarrepartition af år 1702 innehades de största »kvanta» af handelsborgmästaren Henrik Haveman 1,604 tunnor, Johan Forsell 1,431 tnr, Peter Thesleff och Johan Tesche, hvardera 1,400 tnr, Antoni Priem 1,302 tnr, Osenbryggs enka 1,200 tnr, Peter Babbes enka 1,000 tnr, Johan von Borgen 867 tnr, Jurgen Wulffert 849

Det hörde till merkantilsystemets egendomligheter, att alla handelsgrenar noga skulle „separeras“ från hvarandra, så att hvarje köpman skulle handla endast med vissa bestämda slags varor. Det skulle finnas särskilda tjäruhandlare, spannmålshandlare, tyghandlare, kryddhandlare o. s. v. Också i Viborg, som nu var en af det svenska rikets främsta handelsstäder, väcktes fråga om införandet af en ordentlig handelsseparation, men det stannade (1644) vid ett åtskiljande af den egentliga köpmanshandeln från den s. k. krämarehandeln. Ingen köpman fick handla med kramgods, ej heller krämaren med salt, järn, spannmål etc., utom i gross. Också handeln med tobak och utländska drycker betraktades såsom skilda handelsgrenar, hvilka icke borde förenas med annan rörelse. Johan Cröell förordade väl 1648 en mera genomgående handelsseparation, men Peter Frese var af motsatt åsikt, framhållande, att en sådan ordning visat sig olämplig t. o. m. i Reval, som ändock var en vida större handelsstad än Viborg, hvarför den ock därstädes redan blifvit afskaffad ¹⁾. Väl afslog regeringen 1647 den begärda rättigheten att såsom förr få handla „promiscue“ med allahanda varor, då partitionen låg i städernas eget intresse ²⁾, men saken förblef dock därvid att det i Viborg icke gjordes någon annan åtskillnad emellan handlande, än den emellan grosshandlare och kramhandlare.

Och Frese synes nog haft rätt. Ty det var städse i Viborg svårt att kunna upprätthålla ens separationen mellan handelns ofvan nämnda tvenne hufvudgrenar. Ständigt klagade köpmännen att krämarna äfven blandade sig i tjäraffärer och salt- och spannmålshandel m. m. Kramhandlarna beskyllde tvärtom grossörerna för att äfven sälja tyger, nürnbergsgods och andra kramvaror ³⁾. Peter Frese själf, ehuru grosshandlare, ville ej uppgifva sin kramhandel, och Antonius Borchardt dref, ehuru egentligen kramhandlare, länge och väl en understucken köpmanshandel. Med sådana exempel för ögonen gjorde sig icke

tnr, Jakob Dannenberg 813 tnr, Nils Ramströms enka 800 tnr o. s. v. Lägsta beloppen hade Erik Hanssons enka och Lorens Sutthoff, resp. 74 och 73 tnr, samt Hans Eriksson 32 tnr. Inalles hade 33,785 tnr fördelats på 58 handlande.

¹⁾ Rp. $\frac{1}{4}$ 1648.

²⁾ K. M:s resol. $\frac{29}{3}$ 1647.

³⁾ Rp. $\frac{27}{8}$ 1685. Krämarna Hans Tesche, Herman Frese, Kristina Boisman, Lorenz Harrius och Rötgert Sutthoff besvära sig öfver att grosshandlarna inmänga sig i deras handel.

heller de mindre affärsmännen samvete af att, när det så passade sig, inkräkta på hvarandras handelsområde ¹⁾).

Kramhandeln.

För öfrigt synes också kramhandeln hafva befunnit sig i uppåtgående. Staden hade ett tiotal krambodas, väl försedda med allahanda varor. 1620 fick ock Henrik Blöth rätt att öppna en kryddbod med allehanda specerier, sådan icke förut funnits i staden. Men då kramhandlarne, för att ej behöfva erlægga den höga tullen i Viborg med åtföljande tolagsafgifter och stämpelpenningar till staden, började hemligen öfver Nyen och andra orter intaga sina varor, råkade de ofta i konflikt med ordningsmakten. Så anställdes t. ex. 1650 en general-räfst med dem, enär de misstänktes att hafva ostämplat gods, som gått Viborgs packhus förbi. Rådet beslöt plötsligt att handelsuppsyningsmannen Rotgert Cass den 25 mars om aftonen skulle sätta lås för samtliga krambodas. Då de sedan följande morgon skulle öppnas i och för vederbörlig visitering, hade folk i hundradetal samlats på torget, invid hvilket de flesta krambodas lågo. Några kramhandlare öppnade sina bodas godvilligt, men andras måste med våld uppbrytas. „Litet fattades att de ej grepo till värjan“. Ostämplat gods konfiskerades i stor myckenhet hos Borchardt, Skarpenberg, Schmidt m. fl. Den sistnämndes moder, som stod i boden och åsåg, huru stadstjänarne gjorde beslag på en packe blommeradt sammet, kunde ej hejda sin tunga, utan utbrast i vredesmod: „borgmästarne hafva härtill dragit släta sammetsjackor, nu få de blommerade och af det stycket blir väl tre“ ²⁾.

Iklädd dessa former tog den viborgska handeln under merkantilsystemets tid emellertid ett stort uppsving, hvarom följande siffror ur tullräkenskaperna från medlet af perioden nogsamta bära vittne.

Exporten på
1640-talet.

1637 utskeppades från Viborg tjära för ett värde af omkring 67,000 daler. 1640 hade värdet af nämnda export redan stigit till 90,000 och 1642 till något öfver 100,000 daler. Under nämnda sexårsperiod utfördes dessutom hvarjehanda annat köpmansgods till ett värde varierande emellan 30,000 och 55,000 daler. Värdet af spannmålsutförseln höll sig tämligen konstant

¹⁾ 1650 ville köpmännen införa den ordning, att för vinnande af inträde i stadens köpmansgille skulle fordras ett kapital af 200 d. s. m. Men regeringen fann detta förslag »fordra mera betänkande», hvarför saken uppsköts och troligen sedan lämnades åt sitt öde, efter därom icke vidare talas i handlingarna.

²⁾ R. p. $\frac{23}{6}$ 1650.

vid 20,000 daler, hvarjämte hudar och skinn utskeppades för ungefär 4,000 daler årligen. Också vedhandeln var anseelig, men innehades såsom monopol, dels af enskilda, t. ex. Plantin såsom gratifikation för det af honom byggda stenhuset, dels af magistraten. Obetydlig var däremot numera exporten af saltad fisk och torrisk (600, högst 1,400 daler), äfvensom den af pälsvaror (500 å 600 daler). Ryssevaror utgingo 1640 för endast 573 daler. Totala värdet af hela utförseln steg under tiden 1637—1642 från 121,700 till 170,000 daler.

De viktigaste importvarorna voro, såsom ofvan nämndes, salt, kläde och kramvaror, hvartill nu äfven kom tobak. Salt infördes 1637 för omkring 29,000, men 1642 för 36,000 daler. Sammaledes inkommo tyger och klädesvaror 1637 för endast 17,000, men 1642 för 22,250 daler. Kramvaruinförseln steg sammaledes från 11,500 till 16,200 daler. Därefter infördes främmande drycker, och utgjorde importens värde det förra året omkring 10,000 och det senare omkring 13,500 daler. Starkt tillväxte importen af guld, silfver och sidentyger, från resp. 4,100 till 13,700 daler. Värdet af hela importen utgjorde 1637 omkring 85,000 och 1642 omkring 123,200 daler.

Ehuru det icke, oss veterligen, från medlet af 1600-talet finnes att tillgå flere uppgifter om handelsomsättningens storlek, än de ofvannämnda, kunna vi dock af tulluppbördens belopp i Viborg på 1640- och 1650-talen sluta till att handeln därstädes fortsättningsvis hellre till- än aftog. Ut- och införseltullens sammanlagda belopp steg åren 1647, 1648 och 1649 till resp. 21,200, 26,600 och 25,250 riksdaler, motsvarande 31,800 39,900 och 35,000 daler¹⁾. 1656 utgjorde den 27,200 daler. Om vi jämföra Viborg med Åbo understeg dess handelsomsättning den finska hufvudstadens ännu år 1637 med några tusen daler. Men på 1640-talet hade Viborg redan afgjort öfvertaget. 1642 t. ex. steg importen i Viborg till 123,200, medan den i Åbo uppgick till endast 103,000 daler; Viborgs export åter utgjorde 170,000, men Åbos endast 74,556 daler. Då i Viborg 1649 uppbars 35,000 och 1656 27,200 daler i tull, steg däremot hela tulluppbörden i Åbo för samma år till endast 14,900 och 14,600

Importen på
1640-talet.

Viborg, Fin-
lands förnämsta
handelsstad.

¹⁾ 1620 hade tullens hela belopp varit 5,551 daler 30 öre 8³/₄ d.r. Importens totalvärde hade utgjort 24,293 dr. Beloppen ofvan äro tagna i runda tal.

daler. Viborg var således på 1640-talet utan motsägelse Finlands första handelsstad ¹⁾.

Kompanierna.

Men snart skulle denna blomstring taga en ända. Merkantilsystemet, som beredt Viborgs handel så många fördelar, skulle också bereda dess undergång. Regeringen hade väl som det tycktes säkerställt stapelstäderna med härliga privilegier, men den kunde tyvärr åt andra förundra ännu bättre sådana, hvilka skulle blifva ödesdigra äfven för de mest gynnade städer. Sådana privilegier voro de monopol på enskilda handelsgrenar, som i öfverensstämmelse med systemets anda gäfvos åt särskilda privata kompanier, äfvensom — hvad Viborg beträffar — också de undantagsförmåner, med hvilka dess nya grannstad och rival Nyen utrustades. Genom dessa privilegier skulle Viborg undandragas viktiga grenar af dess förra handel, eller densamma åtminstone inskränkas till minsta möjliga grad af frihet.

Tjärukompaniet.

Först beröfvades den sålunda dess fria tjärhandel, hufvudvillkoret för dess rikedom och uppkomst. Regeringen ansåg nämligen att tjäran, denna rikets viktigaste utförsvara, genom den obegränsade exporten bragtes i vanpris utrikes och ville därför, för att höja dess värde, lämna hela handeln i händerna på ett privilegieradt konsortium. Redan 1626 hade den sammankallat representanter från Viborg, Reval och de finska städerna för att med dem rådslå om inrättandet af ett tjärhandelsgille, men frågan synes för den gången hafva förfallit.

Men mot slutet af 1640-talet började Stockholms köpmän, som „sutto i en rosengård af gyllene privilegier“, att intressera sig för saken. Den ³¹/₅ 1648 öfverlät alltså regeringen åt dem rättigheten att bilda ett kompani, som på 20 års tid tillförsäkrades uteslutande rätt till all tjärexport från Sverige och Finland, norr om Stockholm och Nevan. För tjäran skulle kompaniet åt köpmännen betala 15 rdr. specie eller 19 ¹/₂ d. s. m. lästen. I kompaniet, hvars kapital utgjorde 131,000 rdr, egde utom Stockholms, äfven Viborgs köpmän, att participera. 1661 „renoverades“ kompaniet, som därjämte åtog sig att åt stapelstadsborgarne i betalning för levererad tjära utfärda växlar på Amsterdam, mot hvilka desse kunde införskrifva salt och andra

¹⁾ För att gifva en föreställning om, i hvilket förhållande Viborgs handel på denna tid stod till hela Finlands, må nämnas att enligt Ignatius landets handel 1637—1640 i medeltal representerade ett värde af 445,000 daler, motsvarande med hänsyn till lifsmedlens nuvarande pris 3 ¹/₂ miljoner mark.

varor, som sedan fraktfritt på kompaniets skepp skulle föras till resp. städer. 1663 bestämdes att kompaniet ej vore skyldigt inlösa mer än 7,000 läster tjära årligen för 62 d. k. m. lästen, hvaraf Viborg finge leverera 3,150 läster, förutom 120 läster beck — hvilka belopp 1665 ytterligare nedsattes till resp. 5,000 och 2,500 läster, hvarjämte priset redan 1668 reducerades till 50 d. k. m. 1672 „renoverades“ tjärukompaniet ånyo, hvarvid Viborgs kvantum höjdes till 3,000 läster och priset bestämdes till 56 d. k. m. för lästen, mot villkor att bonden skulle betalas i reda penningar med 3 d. 16 ö. k. m. i Viborg och 11 mk i Lappstrand för tunnan. 1682 upphäfdes väl detta kompani, men endast för att 1689 efterträdas af den s. k. „tjärhandelssocieteten“, som existerade till periodens slut. Viborgs kvantum förblef i det närmaste sådant det varit, inemot 3,000 läster, men priset höjdes till 72 d. k. m. lästen. Med få ord, icke en tunna tjära fick vidare af köpmännen exporteras eller säljas åt utläningen, utan allt måste för det bestämda priset afåtas till kompaniet ¹⁾.

Så var tjärhandeln lagd i bojor. I maj 1648, kort efter det underrättelse anländt om kompaniets inrättande, kom ett engelskt skepp till Viborg för att efter vanligheten hämta tjära. Borgarne förbjödos då att inlåta sig i någon handel med skepparen, „hvilket honom mycket illa tycktes vara“. Men köpmännen, som förut bekommit för sin tjära i egen hamn 16, 18 ja 20 rdr. sp. för lästen och utrikes, när de exporterat den dit, 18, 20 ja 24 rdr lästen, voro mycket missbelåtna med att nu vara bundna vid ett maximipris af 15 rdr. De företogo sig alltså att — trots kompaniet — „på K. M:s behag nu i den heliga trefal-

¹⁾ ²⁹⁾ 1654 öppnades kompaniet för alla finska stapelstäder, hvilka skulle ega insätta däri sammanlagdt 30,000 rdr. sp., Viborg 18,000, Åbo och Helsingfors hvardera 6,000. Godset skulle kompaniet härefter köpa blott af stapelstäderna och därför i kontanta penningar eller växlar betala 16 rdr pr läst. Stapelstäderna skulle köpa tjäran af uppstäderna och betala 15 rdr sp. pr läst i kontanta penningar eller salt och andra varor. På riksdagen 1660 föreslog David Wolker från Stockholm att landet för tjärhandels bedrifvande skulle delas i tre kretsar, Stockholm, Viborg och Åbo—Helsingfors, hvilka i afseende å priset skulle vara beroende af ett fjärde öfver alla stående gille i Stockholm, men förslaget rönste ej anslutning.

I »det förnyade tjärhandelssocieteten» var minsta participantsumman 100 rdr., men ingen skulle få hafva i kompaniet mera än 1,000 rdr. sp. i aktier. Ända till 1668 hade Viborg 2 ¹/₄ d. s. m. mera pr läst än andra städer, på grund af den viborgska tjärens högre pris på den utländska marknaden. Fyhrvall. Tjärhandelskompanierna, sid. 59 och 62.

dighets namn sitt gods med de inbeställda och nu härvarande skeppen utsända¹⁾). Så utgingo under sommarens lopp icke mindre än 2,000 läster tjära till Holland, för hvilket allt staden ^{12/8} 1648 fick emottaga skarp tillrättavising af K. M.

Den första participanten.

På uppmaningen att ingå i kompaniet ville till en början ingen lyssna. Köpmännen skyllde på „att de ej voro af den förmögenhet, att de kunde i samma kompani participera för många olyckor och skador vår stad genom eldsvåda och gatornas regularitet utstått hafver“. Men orsaken till deras motsträfvighet synes dock mindre legat i bristande förmåga än i bristande vilja. Den första, som vågade sig på försöket, var Cröell, som lofvade participera för 2,000 rdr. sp. Detta steg, som sannolikt förskaffade Cröell kompaniets faktorsvärdighet, väckte emellertid allmänt misshag i staden. „Sedan han, Cröell, börjat participera i kompaniet, hade Peter Frese, Lorens Mårtensson och Hans Schlegel begynt att förfölja honom“, såsom landshöfdingen Rosenhane nog kunde intyga. Därjämte uppeggade rådmannen Lars Andersson en hel mängd vallborgare att anklaga Cröell för det han om sommaren 1648 uppköpt deras tjära för 13 rdr. per läst, oaktadt han såsom participant och faktor, enligt privilegierna, bort gifva 15. Kompanidirektorn von Schwinder, som i maj 1649 besökte Viborg, affordrade Cröell förklaring i saken. Härvid föreföll emellan de myndiga herrarna en scen, som sannolikt kostade Cröell hans nyss förvärfvade faktorskap. Denne hade nämligen först, slående med kappen i rådstugubordet, vägrat att svara inför direktorn. Men von Schwinder förklarade att han var lika god som borgmästaren, „hvilken blott vore en tjänare för kompaniets pengar“, och tvang honom till svaromål²⁾.

Menschever arbetar för kompaniet.

Men småningom lade sig oviljan mot kompaniet. Menschever, den nye faktorn, arbetade synbarligen med framgång för dess sak. Måhända verkade ock den vinst, 6,026 d. k. m., som Cröell

¹⁾ R. p. ^{8/8} 1648.

²⁾ R. p. ^{28/8} 1649 och ^{23/7} 1649. — Cröell hade äfven eljes otur med sin participation. Han hade under sommaren 1648, förr än kompaniet ännu öppnat sin rörelse i Viborg, på egen risk utsändt en laddning tjära till kompanifaktorn i Holland, i den tanke att denne, sedan lasten vore såld och hans aktiekapital, 2,000 rdr, blifvit afdraget, skulle sända resten af försäljningspriset, hvilket han beräknat till 3,500 rdr., till honom. Men faktorn ansåg att hela vinsten borde tillfalla kompaniet, och Cröell fick processa om sina penningar med kompaniet ända till 1653, då han måste afstå från sin talan, enär alla hans räkenskapsböcker och papper gått förlorade i den nyss timade branden.

för åren 1648 och 1649 fick uppbära på sitt i kompaniet insatta kapital, en omstämmning i åsikterna beträffande detsamma. 1658 nämnas redan flera af stadens mera betydande köpmän såsom participanter: Lorens Mårtensson, Peter Ruuth, Blasius König, Hans Ruuth, Hans Schlegel, Herman von Borgen, Antoni Borchardt, Johan Vogel, Hans Schmidt och Mårten Mums ¹⁾. På riksdagen 1660 trodde sig Menschever t. o. m. kunna påstå, att man i Viborg var belåten med det redan från många håll angripna kompaniet och framställde skäl för dess bibehållande, „som voro starka nog“ ²⁾. Att affärerna emellertid ej gingo så bra, som Menschever låtit påskina, framgår däraf att de viborgska participanterna, då det gamla tjärskompaniet upplöstes 1662, hade där flera tusende rdr inestående, „icke vetandes huru de till sina välfångna medel kunna behulpna blifva“. Bättre blef det ej heller under det nya kompaniets tid. Då Harrius såsom participant i detsamma 1664 utbjöd en sin aktie om 500 rdr fann han i Viborg ingen köpare.

Menschever synes ej heller såsom faktor (1651—1659) hafva skött synnerligen väl om kompaniets affärer i Viborg. Han ådrog sina kautionister, Antoni Borchardt och Katarina Vallriansdotter, svåra förluster, och misstroendet emot honom steg slutligen ända därhän, att de nya borgesmännen, som fruktade att Menschever ej ordentligt skulle likvidera borgerskapets fordringar, 1659 en morgon tidigt, „förr än tredje gången ringdes till rådstugu“, smögo sig ombord på kompaniskeppet, som just medfört penningar till Viborg, och där med våld bemäktigade sig hela remissen, hvilken de sedan per kvota utdelade åt borgerskapet. Menschever hade sannolikt nu redan blifvit afsatt, om han ej haft ett mäktigt stöd i Plantin. „Gud förlåte borgmästaren Plantin“, sade en af participanterna, „som intercederat för Menschever, att han blef i år vid kompaniet“. Men följande året var han det icke mera.

Faktorerna och tjärinspektörerna.

Också den tredje faktorn Hans Schmidt ³⁾ (1660—1671; 1673—1682) undgick ej att stöta sig med borgerskapet och

¹⁾ 1665 nämnas dessutom: Herman Harrius, Johan Tesche, Mathias Ellers, Johan Bussekist och Johan Schult.

²⁾ Fyhrvall, Tjärhandelskompanierna, sid. 14.

³⁾ Rådman Herman Harrius var faktor 1671—1672, således under det förnyade tjärhandelns kompaniets sista tid. Han dömdes 1672 att flytta tjärhofvet längre bort från slottet, enär det var blott 105 famnar därifrån.

därigenom minska kompaniets anseende. Kompaniet påstod sig 1668 väl hafva sändt så mycket penningar till Viborg, som någonsin varit möjligt; „men att hvarken penningar eller annat fördelats rätt emellan borgerskapet, utan eftersom Schmidt varit förvandt med dem och dem benägen till, kunde kompaniet ej rå för“. De enda faktorer, som borgerskapet synes varit belåtet med, voro de under tjäruhandelssocietetens tid (1689—1710); verkande kommissionärerna Peter Thegner, Johan Fremling, Antoni Priem och Peter Thesleff. Åtminstone förspordes inga synnerliga klagomål emot dem.

Likasm faktorerna råkade också de „under deras hand och kommando stående“ tjäruinspektorererna, en Peter Thegner, en Henrik Gudrath, en Jakob Schmidt m. fl., ofta i delo med borgerskapet. Det ålåg dem främst att vaka öfver tjärhofvet, men de skulle ock se till att tjäran ordentligen „vräktes“ af de för detta ändamål antagna edsvurna tjäruvräkarne äfvensom att ingen tjära olagligen utfördes „kompaniet förbi“. Det hände, dess värre, stundom att en och annan borgare gömde några tjärtunnor bakom Siikaniemi udden och därifrån nattetiden lät ro dem ut till skepp, som ej seglade för kompaniets räkning. Sådana och dylika bedrägerier befrades naturligtvis strängt. Men räfsten lämnade alltid ett obehagligt minne efter sig, som naturligtvis skrefs på det hatade kompaniets räkning.

Borgerskapets
klagomål mot
direktorerna.

De flesta klagomålen ansåg sig staden dock hafva skäl att rikta mot hufvudledningen i Stockholm, hvilken enligt dess mening ej höll sig till sina privilegier. Än klagade man däröfver att direktorererna, ehuru kompaniet var skyldigt att emottaga tjäran årligen från den 1 maj, icke i tid anskaffade skepp från Lybeck och Holland att afföra den, utan sölade i veckotal, så att priset under tiden kunde nedgå och tjäran förfaras eller h. o. h. förolyckas, såsom det hände Antoni Borchardt, hvilken under en sådan väntningstid 1660 genom vådeld förlorade tjära och beck till ett värde af 4,848 rdr, hvilken summa han återfordrade af kompaniet. Än åter besvarade man sig „öfver direktorerernas odrägliga procedurer, i det borgerskapet så öfvermåttan illa af dem blifva handterade uti många stycken, som dem hårdt trycker“. Främst gällde det betalningen. Af hela tjärleveransen, 3,000 läster, hade endast hälften blifvit betald, och det i växlar på Amsterdam, hvilka emellertid utbekommits så sent, att borgerskapet ej hunnit inrekvirera sina varor till våren. Andra hälften var alldeles obetald, och de mindre bemedlade köpmän-

nen, som flera gånger förgäfves kräft sina fordringar igen, hade slutligen, för att helst få litet penningar ihop, måst sälja sina tillgodohafvanden åt andra med en förlust af 7 å 8 procent. Andra hade efter ett halft års och än längre tids väntan, måst nöja sig med bankosedlar, hvilket dock stred emot K. M. resolution af $\frac{6}{8}$ 1663 och förorsakade dem stort besvär, då växlarna skulle sändas till bankkontoret i Åbo för penningars erhållande ¹⁾. 1665 klagas öfver att staden led stor skada genom myntets stegrande och „långsam uppehållning“ i afseende å likviden äfvensom genom den kursförhöjning — 2 mark k. m. på rdr — som direktorerna beräknade på växlarna, hvarigenom innehafvarne åsamkades en förlust af 4, 6, 7 å 8 procent ²⁾ o. s. v.

Isynnerhet ökades klagomålen, sedan stadens tjärhandel blifvit begränsad till ett visst kvantum och det tillskott af $2\frac{1}{4}$ d. s. m. på lästen, som staden härtills framför andra städer åtnjutit, 1668 blifvit afslaget ³⁾. Ständiga petitioner om beloppets ökande och prisets höjande inlupo nu till regeringen. Men också det halp föga att vid det renoverade kompaniets inrättande 1672 kvantumet höjdes till 3,000 läster och priset till 56 d. k. m., ty hvad betydde 3,000 läster för Viborg, som förut exporterat dubbelt så mycket, och priset förhöjningen blef ej heller af någon praktisk nytta, enär dalerns värde alltmer hade nedgått, så att nu 56 d. k. m. ej utgjorde mer än $9\frac{1}{2}$ rdr. sp. Viborgarne skyllde alla sina motgångar på direktorerna, hvilka euligt deras mening brukat sin förvaltning endast sig till vinning, så att de „nu af vår egen fetma bedrypas“.

Direktorerna å sin sida framhöllo, att det var omöjligt att få försåldt så mycket tjära som viborgarne ville lasta på dem. Där lågo ständigt för kompaniets räkning osålda ofantliga kvantiteter tjära i Viborg, 1669 t. ex. 12,000 läster, hvaraf en stor del af ålder så förfarits, att det snart var en tvärhand jord i

Direktorernas
klagomål mot
borgerskapet.

¹⁾ Viborgs besvär 1664.

²⁾ Efter resolutionen af $\frac{6}{8}$ 1658 skulle hvar läst tjära betalas med 16 rdr. sp. eller 64 d. k. m.

³⁾ Viborgs tjärkvantum utgjorde 1663 3,150 (3,000) läster, 1665—1672 2,500 l., 1672—1682 3,000 (2,750) l., 1689—1697 2,940 l., — Särdeles missnöje väckte direktionen då den efter 1665 ej ville emottaga mera än 2,100 läster tjära, ett belopp som staden dock genom att vända sig till kommerskollegium fick höjdt till 2,500 läster „helst emedan staden Viborg föga annan näring hafver och gemenligen bättre tjära levererar än andra“.

hvardera botten af tunnan. Hvilka kolossala förluster kompaniet härigenom led, framginge däraf, att om all den viborgska gamla tjäran skulle brännas till beck och därigenom 100,000 daler kunde inkasseras, skulle likväl förlusten blifvit 107,300 daler eller mer än kompaniets halfva aktiekapital. Hvad betalningen beträffar, hade direktorerna städse sökt sända så mycket penningar som möjligt till Viborg. „De — viborgarne — böra“, säges 1668, „inalles för sin tjära och beck hafva 57,900 d. s. m. och de hafva för 1667 redan uppburit 61,155 d. s. m. och för det löpande året 54,350 d. Hvad begära de mera? Hvar tro de sig eljes i dessa dyra tider kunnat taga så mycket penningar? De fingo för sin tjära af kompaniet 50 d. k. m. lästen, men betalade åt bonden endast 24, högst 30 d., mest i varor, så att de vinna snart dubbelt mot hvad de utgifva“. Dessutom togo viborgarne i bodhyror af kompaniet 7,000 d. k. m. årligen, „och om bodarna af ovilda män skulle taxeras, skulle de i sanning föga finnas mera värda“. Öfverhufvudtaget menade direktorerna, att „viborgarne falla kompaniet svårast, alltid pretenderande bättre konditioner än andra, så att kompaniets största skada, förtryck och undergång härrör af dem“. Viborgsboarne däremot lefva „in flore“ af kompaniets medel, „i det ställe de torde ha mindre att lefva af, om det icke vore“¹⁾.

Tjärhandelns
aftagande.

Under de svårigheter kompanierna beredde tjärhandeln började denna, som förut varit så blomstrande, raskt att gå nedåt. Under kompaniets första tio år, 1648—1658, utgjorde exporten i medeltal ännu något öfver 2,600 läster. 1676 utfördes icke mera än 1,900 läster. Förgäfves försökte regeringen taga staden under armarna och gynnade den med nedsättning i tullen samt genom att för dess grannstäder, Nyen, Narva och Reval, borttaga en dylik förmån, som de länge åtnjutit, $\frac{18}{6}$ 1683. Tjärhandeln gick det oaktadt alltmera nedåt. Och om det under tjärhandelssocietetens tid ej mera förspordes någon högljuddare klagan öfver de missförhållanden, som detta nya monopol medförde, kom det sig däraf, att denna handelsgren redan var så förlamad, att man godt kunde nöja sig med de villkor, societeten erbjöd. Omkring år 1700 kunde man från Viborg knappt erhålla 1,000 läster om året, hvadan så godt som hvarje klagan öfver att kvantumet, 3,000 läster, vore för litet, var utesluten²⁾.

¹⁾ Tjärkompaniets handlingar.

²⁾ Fyhrvall, Tjärhandelssocieteterna, sid. 53.

Sålunda hade utförseln af stadens viktigaste exportvara blifvit ett monopol i främmande hand. Men också de viktigaste importvarorna, salt och tobak, undergingo samma öde. Redan tjärukompaniet hade utverkat åt sig rättighet att införa och i stapelstäderna försälja salt. Vål betraktades de skeppare, som seglade för kompaniernas räkning, i Viborg såsom främmande och tillätos handla endast under samma villkor som utländska gäster, d. v. s. „helom och halfom lästom“. Men så småningom vande man sig vid deras förmedling och blef slutligen allt mera beroende af dem. Sedan började också det västervikska skeppskompaniet, äfven kalladt stora saltkompaniet, utsträcka sin verksamhet till Viborg. Det hade utrustats med särskilda förmåner i afseende å tullen för att kunna tillhandahålla stapelstäderna billigt salt, så att köpmännen ej skulle ha skäl att skinna bönderna med öfverdrifna priser. Så blef det slut med viborgarnes egen saltimport. „Viborg benådades med två skeppsladdningar“, och då borgerskapet hänvisande på sin påbörjade Hispania-seglation klagade häröfver, svarade regeringen kallt, „att emedan kompaniet hafver uppå sig tagit att skeppa dem salt tillhanda för lika godt köp, som det här — d. v. s. i Stockholm — försäljes, så kan H. K. M. intet se med hvad nytta Viborgs stad skulle idka seglation på Spanien“ (1669)¹⁾. Ingen utlänning hämtade heller vidare salt till Viborg, ty där stod icke något att fås i retur, sedan tjärhandeln var förbjuden.

För öfrigt rådde det hela perioden igenom samma tvister mellan borgerskapet och saltkompaniets fullmäktige, som emellan detsamma och tjärukompaniets faktorer och inspektorer. På 1650-talet var Herman Harrius tjärukompaniets kommissshafvande, för så vidt det gällde dess saltimport. Han ville 1650 upplägga det inkomna saltet, men ålades af magistraten att sälja det från skeppen. På 1660-talet var tullnären Petter Piper det västervikska saltkompaniets „faktor“ i staden. Också han ville 1664 upplägga saltet på lager, men fick ej göra det annorstädes än i en kronans bod på slottet, till hvilken han icke ens själf fick behålla nyckeln. Enligt direktorernas order utbjöd han saltet för 11 d. tunnan, men invånarne tyckte det vara för dyrt och inlätto sig ej i någon handel med honom, i följd hvaraf „salthandeln alldeles studsade“²⁾. Följande år inköpte emellertid

¹⁾ K. M:s resol. $\frac{1}{9}$ 1669.

²⁾ R. p. $\frac{30}{6}$ 1664.

Harrius för egen räkning allt salt, som kompaniet sändt till Viborg, och uppdref ytterligare priset till 12 å 13 d. tunnan, hvilket stadsboarne voro tvungna att betala, då deras eget saltförråd tagit slut och ingen annan införsel varit. De klagade emellertid högljudt öfver detta Harrii „monopol“ och anhöllo hos K. M. att varda hållna vid samma saltpris som Åbo hade, nämligen 9 d. tunnan. K. M. ansåg väl kompaniet hafva öfverskridit sin befogenhet, då det mot sitt löfte begärde högre pris i Viborg än i Stockholm, och hänsköt frågan till kommerskollegium, men saken blef ej bättre därmed. På 1670-talet klagas åter att kompaniet påtvingade borgerskapet saltet för högre pris „än de eljest det af andra hafva kunde, därest handeln vore fri“.

Om regeringen med de förmåner den förunnat kompaniet afsett att salttillförseln skulle blifva ymnigare och priset billigare, synes den åtminstone i afseende å Viborg hafva totalt missräknat sig. Tillgången på salt i staden var under periodens senare hälft synbarligen mindre än förr, och i samma proportion måste naturligtvis priset blifva högre. 1654 heter det att, om handeln hade varit fri, hade handelsmännen, oafsedt engelska kriget, kunnat förse staden och landet med salt för nästan hälften billigare pris. 1661 skrefvo flera invånare i Viborg till Per Brahe, att direktorerna för tjärskompaniet icke så mycket salt på invånarnes betalning för tjära velat införskrifva, som staden och landet nödvändigt konsumera. 1690 fanns i staden icke mera än 2,000 tunnor salt. Ett skepp hade väl kommit från Stockholm med 2,500 tunnor, men borgarne ville ej betala det pris, som begärdes, nämligen 31 d. k. m. tunnan, hvarför K. M. måste resolvera att viborgarne ej egde rätt att bestämma priset, utan måste betala hvad stockholmarne begärde.

Tobakskompanierna.

Och såsom det gått med tjär- och salthandeln, gick det ock med tobakshandeln. Redan 1641 oktrojerades det s. k. söderkompaniet med uteslutande rätt att importera tobak. Efter det denna handelsgren ett par år varit fri, inrättades tio år senare 1651 „tobakskompaniet“, med rättighet därjämte att inlösa all tobak, som köpmännen i städerna innehade, äfvensom att ombesörja minutförsäljningen. Efter ett par års frihet uppdrogos dess rättigheter åt amerikanska kompaniet (1654—1660). Tvenne år senare, 1662, gjordes denna handel till regale och öfverlämnades såsom monopol åt tvenne arrendatorer, hvilka, utrustade med ungefär samma rättigheter, som kompanierna haft, i själva verket blefvo ett nytt kompani (1662—1685).

Isynnerhet sedan kompanierna fått rätt att inlösa köpmännens tobakslager och handhafva minutförsäljningen, blef där ett ändlöst trassel i alla frågor, som berörde tobakshandeln. 1651 års tobakskompani, som först innehade denna rätt, utsåg Rotgert Boisman till sin fullmäktig i Viborg, men försummade, trots upprepade påminnelser, att förse honom med något lager. Ej heller levererade borgarne någon tobak ifrån sig, utan fortsatte sin handel alldeles såsom om ingenting passerat. Rötgert Boisman, som emellertid satt näringslös med två toma händer, blef slutligen utled vid det långa väntandet på tobak och anhöll af borgmästare och råd att få slå sig på annan handel. Men rådet, som sannolikt ansåg honom hafva fjäskat i oträngdt mål, då han spekulerade på tobaksmonopolet, svarade att han, som så ofta ombytt näring, kunde hållas vid hvad han åtagit sig, helst det i ett ordnadtt samhälle ej gick an att man så lättsinnigt kastade sig ifrån det ena till det andra. Kompaniet skickade slutligen ock tvenne intressenter, Joen Amundsson och Abraham Lydke, till Viborg, men utan tobak. Då de emellertid började ansätta tobakshandlarne, frågade dessa helt ogeneradt: „hvarför de i kompaniet vilja så strängt gå uppå dem, som här i staden hafva sålt tobak hemma eller i Lappstrand, efter de ej själfva någon tobak hit förskaffat, hvilket nog ögonskenligt är, att man ej för ett runstyckes värde af deras medel kan till köps bekomma“¹⁾.

Amerikanska kompaniet tog emellertid i med hårdhandskarna. Det blef kungjordt med trumman att alla köpmän, som innehade någon tobak, skulle presentera den på rådstugan innan altonen den 27 juli 1655, då tobaken skulle inlösas för kompaniets räkning. I vridrigt fall skulle konfiskation följa. Huru stora kvantiteter tobak de viborgska handlandena lågo inne med, framgår däraf att ensamt hos Antoni Borchardt fanns öfver 5,000 skålpund, som skulle levereras till kompaniet²⁾. Vore där något odugligt lofvade han sända det till Ryssland. Ingen skulle vidare understå sig att handla med den varan, utom de afnämare, som därtill af kompaniet befullmäktigades. Till faktor insattes nu Detlef Hunnius och direktionen af själfva handeln uppdrogs åt några intressenter i kompaniet, som därför kallades „direktorer“: Antoni Borchardt,

¹⁾ K. R. 11/11 och 16/11 1652.

²⁾ R. p. 26/7 och 27/11 1655.

Peter Ruuth och Hans Schlegel ¹⁾. Borgmästaren Plantin arbetade med lika stort intresse för tobakskompaniet, som Menschever för tjärukompaniet och uppmanade hvar man att „participera“, hvilket ock mången på hans inrådan gjorde.

Men det befanns emellertid att flera handlande, som före kompaniets inrättande innehafvt mycket tobak, „trots trumslaget“ levererat intet eller högst litet ifrån sig, t. ex. Rotgert Platzman, som haft 1,500 g , men endast „presenterat 160 g oduglig vara ²⁾. Ryktet berättade därjämte att med stadens skepp, som nyss återvändt från Spanien, inkommit stora kvantiteter, som aldrig blifvit sedda i tullen. Nu finga de s. k. tobaksbesökarna fötter under sig. De arrangerade ett spionsystem, som öfvergick allt hvad man i den vägen kunde tänka sig. De lofvade bl. a. 1 mark i betalning åt gatpojkarne, om dessa skulle lyckas öfverkomma tobak i misstänkta hus. Gaminerna lupu åstad och köpte ett stycke tobak i närmaste privilegierade tobaksbod, samt presenterade det sedan åt vederbörande såsom beslagsgods, hvilket de sade sig hafva öfverkommit än i den ena än i den andra köpmannens hus ³⁾. På sådana angifvelser drogos flera inför rätta. Ja, en källarvärd antastades för oloflig tobakshandel därför, att han utdelat åt tiggare några stycken tobak, som gästerna lämnat på tallrikarna. Öfverallt skedde visitationer; kistor, skåp och sängar undersöktes och bökades upp och ned. Endast de gårdar, hvilkas innehafvare voro i svågerlag med kompanibetjante, förbigingos.

Ett sådant väsende synes emellertid icke behagat vare sig afnämare eller participanter; och de sistnämnda begagnade sig därför af första tillfälle att uppsäga sitt intressentskap. När kriget om sommaren 1656 brutit ut och Viborgs stad — såsom det hette — „tagit förskräckelsen till sig, så att tobakshandeln h. o. h. perturberats“, förklarade de sig icke mera kunna stå för sin participation. Men som de hade 8,000 d. k. m. att fordra af kompaniet, togo de utan vidare i beslag hela kompaniets i Viborg befintliga lager, följande därvid rikskanslerns råd, hvilken någon gång lär hafva yttrat: „de viborgske behöfva ej frukta att parti-

¹⁾ Såsom participanter i kompaniet nämnas, utom ofvanstående, äfven borgmästarne Plantin och Menschever, Haqvinius Schmitt, Herman Harrius, Haqvinius Javelinus, Lorens Mårtensson, Hans Ruuth, Märten Mums, Johan Vogel. Antonius Borchardt hade i kompaniet insatt 1,200 d. k. m., Hans Schlegel 400 d., Detlef Hunnius 300 d.

²⁾ R. p. ²⁴/₃, 1656.

³⁾ R. p. 1656.

cipera i tobakskompaniet; alltid ha de där så mycket in manibus, att de kunna göra sig betalta“. Först 1661 utbekommo de af sina fordringar 5,140 d., hvarför de hos K. M. supplicerade att också resten 2,860 d. med åtta års ränta skulle till dem utlevereras.

Så kom tobaksarrendatorernas tid. De bjödo borgerskapet att „intressera“ inom sex veckor. Men ingen ville. Då tog Harrius, som just slagit under sig salthandeln, och ackorderade af dem hela tobakshandeln i Viborg. Häftigt attackerad för detta nya „monopol“, måste han dock förklara att han, ehuru fullt berättigad därtill, likväl ej ville förhindra andra att också intressera på samma konditioner som han ¹⁾. Också nämnas sedan, utom honom, såsom kontrahenter af tobakshandeln äfven Peter Ruuth Petersson och Henrik Haveman. Nu tillsattes särskilda tobaksinspektörer, hvilka i spetsen för besökarna anställde razzior i samma stil som amerikanska kompaniets betjante för tio år sedan. Återigen anlidades gatpojkarne hjälps, återigen visiterades den ena gården efter den andra; Didrik Barkhusen och Henrik Schmidt råkade illa ut; och en bonde, hvilken fått ett fingerslångt stycke tobak af en flicka, som hittat det på golfvet, dömdes till 8 d. k. m:s böter, hvarför hästen togs i pant. 1678 skonades icke ens den holländske matrosen Evert Magni, som vid branden året förut genom sitt uppoffrande mod räddat största delen af staden från förstörelse och för hvilken själfva landshöfdingen pläderat; han dömdes för insmuggling af 30 g tobak till dryga böter. 1686 anklagades en rådman för att under Vattenporten hafva till staden inpraktiserat 74 rullar tobak, hvilka han sedan uppfriskade med stenkol och sålde såsom kompanitobak o. s. v.

Under sådana förhållanden gick det nedåt med tobakshandeln, såsom det gått med tjär- och salthandeln. Kompanierna och arrendatorerna sades sända till staden oduglig vara och hålla dyra priser, så att landtmannen alls icke mera ville komma till Viborg efter tobak. Konsumtionen aftog så att det icke mera i staden på långt när åtgick så mycket som förut ²⁾. Ej heller

¹⁾ R. p. $\frac{10}{6}$ 1665.

²⁾ 1663 förbundo sig tobaksafnämarna i Viborg att emottaga 6,000 g , 1666 8,000 och 1671 11,000 g , hvilka siffror ju synas vara tämligen anspråkslösa, jämförda med förhållandena på 1650-talet, då ensamt Antoni Borchardt hade ett lager af öfver 5,000 g , Platzman ett af 1,500 o. s. v.

kunde numera öfver staden någon tobak föras till Ryssland, och köpmännen klagade med skäl, att de såmedelst åter gått miste om en indräktig handelsgren. De enda, som vidare hade någon fördel af den handeln, voro tobakskommissionärerna, vanligen svenskar, hvilka, ehuru de ej ens voro borgare, företogo sig att sälja också i minut, borgerskapet till förfång. En af dem blef t. o. m. så rik, att han ej hann „emploijera sina medel i negotien“, utan måste nedsätta dem i ansenliga jordagods. Också en och annan rådsmedlem visste under hvarjehanda pretext tillvälla sig den privilegierade tobakshandeln, „så att andra borgare fingo sitta näringslösa och ej den kära födan vinna kunde“.

Kompaniernas
menliga inverkan
på handeln.

Under dessa kompaniers tryck, som blytungt hvilade öfver staden omkring en mansålders tid (1660—1690), var det snart slut med den blomstring utrikeshandeln nått under 1630- och 1640-, ja ännu under en del af 1650-talet. 1670 heter det redan, att staden genom kommersens märkliga aftagande är råkad i så ynkligt och slätt tillstånd, att den ej måktade underhålla trenne borgmästare, ehuru där förut, då handeln florerade, varit fyra; 1680 att salt och andra främmande varors tillförsel sker från inrikes orter „och är rätt ringa, som nuförtiden till Viborg utomlands införes, utan allt innanlands, så att tolagen, som förut var stadens bästa inkomst, nu rätt ringa bestiger“; 1697 att „tulljournalerna och andra slika handlingar med oss kunna betyga hvad ringa införsel och utskeppning Viborgs stad en tid bortåt haft“.

Tyvänn sakna vi dock — såsom förut är anmärkt — så godt som alla tullräkenskaper från senare hälften af 1600-talet, så att vi ej med siffror kunna bevisa sanningen af borgerskapets ofvannämnda klagovisor. Att döma af några spridda uppgifter rörande tullens belopp, hvilka finnas i behåll, synas emellertid borgarnes skildring af förhållandena i hufvudsak vara alldeles korrekt. 1663 utgjorde „uttullens“ belopp ännu omkring 22,234 d. s. m. och „intullens“ 8,930 rdr, resp. 13,300 d. s. m. 1675 däremot steg uttullen blott till 12,600 och intullen till 4,035 d. s. m. — ja 1673 uppgifvas dessa siffror till endast resp. 3,460 och 1,711 d. Under de tre åren 1673—1675 utgjorde uttullens belopp i medeltal endast 10,738 d. s. m. äfvensom intullens 3,538, hvadan således under den relativt korta tiden af tolf år tullbeloppet nedgått med mera än hälften. 1707 synes totaluppbörden af stora sjötullen i Viborg icke stigit till mera än 5,145 d. s. m.¹⁾

¹⁾ Att observera är dock att tullbeloppen icke fullt exakt återgifva handelsaftagande under denna tid, enär handeln — tack vare kompanierna — till en stor

Också insåg man i Viborg till fullo hvar roten till det onda var att söka. Genom inrättandet af ofvannämnda kompanier hade själfva grundvalen för stadens existens blifvit rubbad. Dess privilegier, hvilka tillförsäkrade den såsom stapelstad en fri utrikeshandel, voro kränkta. „Med det nuvarande tjärukompaniet“, heter det i ett af stadens besvär — „förtages en god del af stadens stapelrätt, såsom den mestadels består däri, att dess invånare må med sina varor segla hvar de vilja och att alla andra nationer hafva fritt att dem besöka, hvilka tvenne konditioner oss nu merendels förtagna äro“. Ty hvar vilja vi anställa någon seglation, „när vi intet hafva att utskeppa; inga främmande kunna heller besöka oss utan detta kompaniet allena, uti hvars händer vi äro, efter vi icke ett skepp aflasta kunna“.

1682 skrifver landshöfdingen Falkenberg, att ehuru han anser „uti sinu finnico ingen stad eller fästning vara af större konsideration än Viborg, hvilket ock framgick af det värde forna konungar gifvit detsamma, så har nu en tid bortåt genom tjärukompaniets tvång handeln så slätt stannat och seglationen alldeles förgätits, att icke en farkost finnes i staden invånarne tillhörig“. I detta uttalande låg helt säkert full sanning, ty sedan den i medlet af seklet florerande Spanie-farten upphört under 1660-talet, nämnes icke i Viborg något skepp, förr än på 1690-talet. Falkenberg påpekar ock att i anledning af utrikeshandelns upphörande köpmännen „platt afvänt sig och sina barn ifrån korrespondens med främlingarna“, ett faktum som äfven besannas däraf, att borgerskapet själf uti en supplik säger, „att köpmännen icke vidare kunna hålla någon korrespondens uti handel och vandel med andra länder och nationer, emedan de intet hafva att utskeppa ¹⁾. Så var den direkta förbindelsen med Tyskland och Holland, för att icke tala om Spanien, afbruten.

Och till slut framställer staden själf i ett af sina besvär på det kraftigaste sätt hela vidden af den förändring, som dess handel så småningom undergått. Såsom motiv för att få anlägga ett eget tjärukompani, framhåller staden nämligen 1680, att „trafiken från främmande land därigenom igen blefve indragen till staden, som nu så när i 30 år för kompaniets intrång skulle va-

del förändrats till inrikeshandel, som drog mindre tull än den rena utrikeshandeln. Också beräknades tullen för kompanierna lägre, än den eljest hade varit.

¹⁾ Landshöfdingskrifvelserna, 1682, och Viborgs besvär, troligen af 1654.

rit därifrån skilder; och Viborg, som en urgammal sjö- och stapelstad är, hafver nu som sagdt uti 30 år varit ej bättre än en af de minsta uppstäder¹⁾. I sanning, Viborg torde aldrig haft så litet med verklig utrikeshandel att göra som i merkantilismens tid i slutet på 1600-talet. Och liksom utrikeshandeln först lockat främlingarna till Viborg, hette det nu, att de förmögnaste borgarne, „seendes deras undergång, lämnat hus och hem öde och förflytt sig annorstädes“.

Kampen mot kompanierna.

Då man således i Viborg var på det klara därmed, att kompanierna medförde stadens ruin och gjorde den fordom blomstrande stapelstaden i allo en uppstad lik, var det ock naturligt, att man ju längre det led också sträfvade att afkasta de bojar, som oförskyllt lagts på dess frihet. Det fortgick därför under mer än trettio år en oafbruten kamp emot kompaniernas välde. Det gällde att värna stadens urgamla privilegier och att genom återvinnandet af en fri handel och „liber negotie“ återställa själfva grunden för dess existens såsom stapelstad.

Redan kort efter tjärukompaniets inrättande supplicerade borgerskapet „att K. M. ville vår fattiga stad Viborg, såsom en gammal urminnes stapelstad, med nåder anse, att vi måge vår förriga handel med tjäras och becks utskeppande behålla, eljes är till befruktandes, att staden och omliggande landet en obotlig skada däraf vederfara“²⁾. Något senare anhölls att — efter tjärhandeln nu nödvändigtvis skulle monopoliseras — Viborgs stad helst skulle förunnas den förmånen att få inrätta ett eget kompani på den tjära, som där faller, och man slutade sin anhållan med följande bevekande ord: „K. M. ville med nådigt öga anse dess gamla sjö- och stapelstad och dess vissaste ruin afvända och det bästa medlet till dess välstånd nådigst tillåta“³⁾. Denna begäran modifierades efter branden 1652 därhän, att om staden ej kunde tillåtas inrätta ett eget kompani, den då åtminstone jämte andra finska städer skulle berättigas till hälften participera i kompaniet, hvarigenom halfva direktionen skulle komma i dess händer, så att „våra besvär, hinder och skada, härflytande merendels af denna kompaniets handel, kunde af oss själfva afhjälpas“⁴⁾. 1664 anhölls att kompaniet efter privilegietidens ut-

¹⁾ Viborgs besvär 1680.

²⁾ Viborgs besvär, odateradt, mähända från 1649.

³⁾ Viborgs besvär, odateradt, men troligen från början af 1650-talet.

⁴⁾ Viborgs besvär, odateradt, troligen ock från 1650-talets början.

gång, d. v. s. efter fyra år, må „cessera och upphävas och ingen vidare octroi förlänas hvarken dem nuvarande eller någrom androm, som sådant i efterkommande tider kunde söka“¹⁾.

Sammalunda supplicerades att åt västervikska saltkompaniet „ingen frihet må tillstädjas, hvarigenom stadens privilegier blifva förtagna“, äfvensom 1680 att tobakskompaniet måtte upphävas och handeln med den varan hafva sitt obehindrade lopp och sålunda stå samtliga borgerskapet öppen, och senare att „bemälte kompanis privilegium ej med längre års friheter må blifva benådade, än som de nu äro allernådigst bebefvade på, och att sedan fri handel med tobak blifva måtte“²⁾.

Slutligen tog man saken summariskt och „afbad sig“ alla kompanier på en gång, „emedan den dagliga experiensen detta oss för ögonen ställer, huruledes att sådana kompanier och societeter icke kunna förutan mångfaldiga besvär handhåldne blifva; och såsom staden Viborg helst ser och önskar en fri handel och liber negotie, alltså för E. K. M. i största underdånighet knäfallas, att staden Viborg, som ifrån den utländska handeln och negotien är alldeles förspärrad, måtte nu igen till dess förra vilkor och handel beneficerad blifva“³⁾. 1680 supplicerade staden äfven, att alla kompanier, isynnerhet tjarukompaniet, måtte afskaffas, och anhöll i dess ställe om en fri handel, „hvarigenom så denna stad som andra städer skulle med Guds hjälp sig förekomma och förmedels handelns fria lopp märkeligen förkofras och tilltaga“⁴⁾.

Men det var icke nog med att Viborgs utrikeshandel, för så vidt den gällde Västerens stora handelscentra, genom kompanierna tillintetgjordes. Också stadens urgamla handel på Ryssland upphörde under denna tid så godt som helt och hållet genom grundläggningen af en ny privilegierad rival i dess grannskap. Visserligen hade ju den från medeltiden härrörande, öfver Viborg på Ryssland gående handeln — såsom vi sett — redan tidigare af andra skäl starkt aftagit, men man hade i Viborg alltid hyst hopp om dess återställande under gynsammare förhållanden.

Den ryska handels efterblomstring.

¹⁾ Viborgs besvär. — Ännu senare anhöll man om dess upphäfvande eller tillstånd att för staden inrätta eget kompani.

²⁾ Viborgs besvär, odateradt, troligen af åren 1664 och 1680.

³⁾ Viborgs besvär, odateradt, troligen af 1671.

⁴⁾ Viborgs besvär $\frac{1}{2}$, 1680.

Enligt Stolbovafreden blef Viborg stapelstad för den ryska handeln och ryssarne skulle ega rätt att där inrätta ett handelshof. Också bemödade sig regeringen af alla krafter att draga handeln tillbaka från Arkangelsk till Viborg och andra östersjöstäder. 1626 sammankallade den representanter från särskilda städer för att öfverenskomma om inrättandet af ett kompani¹⁾ „förmedelst hvilket Viborg och de andra finska städerna, såväl som Reval, till en rik och gagnelig näring komma måtte“. Stadens fullmäktig torde varit Antoni Bröijer, som mycket synes hafva intresserat sig för den ryska handels återställande. Åtminstone erhöll han 1628 fullmakt att för ett sådant kompani emottaga anteckningar „öfver hela Finland, Karelen och Ingermanland“. Den om Finlands utveckling så högt förtjänte generalguvernören Per Brahe, som funnit, att Viborg hade en god framtid, då det — utom sin stora inlandshandel — kunde draga till sig varor från Kexholms län och Ryssland, synes t. o. m. egnat uppmärksamhet åt förbättrandet af de urgamla farlederna, på hvilka trafiken sökte sig fram till staden. Han besåg själf den under Karl IX vid Lappvesi påbegynta „grafven“ och trodde, att den, utan större kostnad och utan fara för vattnets öfverflödande, kunde göras navigabel till Viborg. Men han synes ock föreslagit något slags kanalisering af den gamla leden till Vuoksen. Vid den öfverläggning i riksrådet, som 1638 förhades med anledning af Per Brahes berättelse och förslag till åtgärder för landets utveckling, heter det i protokollet: „att Vuoksen transferades till Viborg kan vara godt, allenast det bäst kan ställas i verket förmedelst någon god slyssebyggare“. Dessa planer blefvo väl icke realiserade, men den gamla vattenvägen användes, trots sina 7 å 8 drag, ännu långt in på 1600-talet för nedforslande af varor från Kexholm till Viborg. Den ryska handeln i Viborg tyckes nu hafva haft en period af efterblomstring. 1628 besöktes staden af köpmän från Moskva och Novgorod och 1637 heter det, att ryssarne plägade vintertiden föra mycket varor till Vi-

¹⁾ Redan 1623 var det fråga om inrättandet af ett stort handelskompani i Reval, hvare också lybeckare skulle kunna participera. K. M. gaf sitt bifall till kompaniets inrättande, »dock Viborgs rätt förbehållen». — Då senare fråga uppstod om den ryska handels ledande genom Nevan fick Bröijer åter jämte Bogislaus von Rosen uppdrag att se till att de ryska köpmän, som åtagit sig denna handel, också hade förmögenhet därtill.

borg, hvilka de sedan om våren utskeppade ¹⁾. Något „hof“ hade de dock icke anlagt, utan upplade sina varor såsom förut uti bodar, som de hyrde af borgarne“.

Men denna den ryska handelns efterblomstring blef icke långvarig. Nyens grundläggning betog för alltid viborgarne hoppet om dess återställande i dess förra omfattning och var därför onekligen ett hårdt slag för staden. Genom en egendomlig händelsernas tillskyndelse var det just en viborgare, den ofvannämnde Antoni Bröijer, som kanhända mer än andra bidrog till den nya stadens tillkomst och utveckling. Och 1632 utfärdade Gustaf Adolf fundationsbref för den nya Nevastaden, som tio år senare utrustades med privilegier, hvilka tillförsäkrade densamma lindrigare tull i afseende å handeln med Ryssland, än hvad Viborg hade, äfvensom total befrielse från lilla tullen. Vid

Den ryska handelns förflyttning till Nyen.

Antoni Bröijers namnteckning (1642).

dessa förmåners förskaffande åt Nyen var Bröijer mycket verksam, och det är troligt att han, i händelse han var med 1643, då ombud äfven från Viborg kallades till Stockholm för att öfverlägga med de lybska „om huru den ryska handeln, som en rund tid gått norr om, må reduceras till Östersjön“, åter lade sitt ord i vågskålen för den nya Nevastaden ²⁾.

Följden af de förmåner Nyen erhållit var emellertid, att äfven den lilla rest af den ryska handeln, som ännu sökt sig till Viborg, helt och hållet tog en ända. Redan borgmästaren Schmedeman sade 1655, då han anhöll om sitt afsked, att stadens handel nu för Nyens skull „mycket studsar“ och 1662 kon-

¹⁾ 1643, då K. M. lätit göra någon lindring i licenten på särskilda ryska varor, uppmanades stadsboarne att ordentligen betala ryssarne, så att de hellre må lockas än med tvång afskräckas.

²⁾ Antoni Bröijer blef sedan borgmästare i Viborg (1642—1647) och adlades 1647 med namnet Rosenbröijer.

staterar landshöfdingen Törnsköld „att handeln af de ryska varor, som i förra tider varit van att drifvas på Viborg, är sedan staden Nyen blef inrättad, mestadels dit deriverad“. 1682 intygar slutligen landshöfdingen Falkenberg „att den Kexholmska och ryska handeln, som förut gick litet öfver land från Kexholm till Viborg, nu alldeles upphört och dragit sig till Nyen“. Men värst af allt var att Nyen, i anseende till sin lindrigare tull och sin totala befrielse från landtullen, också för landtmannen blef en billigare och bekvämare handelsplats än Viborg, hvaraf följde att karelarene från hela Kexholms län, hvilka sedan hedenhös handlat på Viborg, nu med sin köpenskap hellre reste 10 å 12 mil längre för att slippa den besvärliga porttullen och få saltet för 20 procent billigare. Härmed undandrogs Viborg en stor del af dess forna obestridda handelsområde.

Kampen mot
Nyens privilegier.

Jämsides med supplikerna rörande kompaniernas afskaffande, hvarigenom staden skulle återfå sin fria handel på västern, gick därför en annan serie suppliker rörande Viborgs likställande med Nyen, hvarigenom man ännu hoppades kunna rädda för densamma något af dess handel på östern, eller åtminstone säkerställa dess gamla handelsområde för främmande inkräkting. „Eljest“ — hette det — „skulle Nyen tilltaga med denna gamla stadens handels ruin och de nyenska alldeles stänga viborgarne från den ryska och kexholmska handeln“. Ja — man lofvade t. o. m., om Viborg finge lika tull med Nyen, „anlägga en ny handel på de ryska provinserna och den handeln åter till en del på Viborg derivera“. För att vinna denna förmån förklarade borgarne sig också färdiga att låta öfva sina barn i ryska språket²⁾. Eljest skulle en af de viktigaste handelsådrorna för alltid vara spärrad för staden.

Framgången af
kampen mot
kompanierna
och Nyen.

Dessa ständiga supplikationer om kompaniernas afskaffande, hvilka ock sekunderades af borgerskapets i andra städer ansökningar, äfvensom om Viborgs likställande med Nyen torde ej förfelat att omsider inverka på regeringen. Denna hade dessutom utan tvifvel funnit att staden under de rådande förhållandena kämpade med alltför stora svårigheter, för att ej dess framtida utveckling skulle vara allvarligen hotad. Den började slut-

¹⁾ Uppgifterna om Nyens grundläggning och borgerskapets klagomål i anledning därpå äro för det mesta hämtade ur samlingen »Städernas besvär».

²⁾ Javelinus' supplik till riksdagen 1654.

ligen inse att det icke bar sig att oakortadt vidhålla merkantilsystemet. Och så grydde omsider mot periodens slut en något ljusare tid för stadens handel, dock för sent för att förhållandena mer i nämnvärd grad hade kunnat förbättras.

Den nya tjäruhandelssocieteten var vida mindre betungande för staden än dess föregångare. Den betalade tjäran relativt väl och tog emot ett kvantum, t. o. m. större än hvad staden under dåvarande förhållanden hade att bjuda på. Den fria saltimporten uppmuntrades, tobaksmonopolet upphäfdes 1685, och Nyen fräntogs vissa förmåner i afseende å tullen o. s. v. Härmed var det värsta trycket aflyftadt.

Handelns befrielse.

Dessutom höll en ny härtills icke monopoliserad handelsgren på att arbeta sig upp till betydelse, nämligen trävaruhandeln. Den hade, som vi sett, redan varit i någon början på 1650-talet, men sedan synbarligen blifvit lämnad åt sitt öde. Nu tog den ny fart. 1688 notificerades för borgerskapet „att man i Holland var i beråd att drifva en handel i dessa länder uti större ymnighet med allehanda träverks uppköpande, än för detta varit vanligt“. 50 stycken fartyg lågo redan i sundet befraktade att för detta ändamål besöka de svenska och finska hamnarna. Borgerskapet anmanades att i god tid skaffa sig allehanda timmer och trävirke och förena sig om priset. Att borgerskapet också med intresse omfattade denna nya handel, framgår af många antydningar i den tidens handlingar. Flera nya sågar anlades nu. Borgmästaren Haveman var 1702 i beråd att bygga en sågkvarn i „Lechmas“ ström, hvaremot dock Jyrkkilä byamän protesterade. Borgmästaren Fremling egde en dylik kvarn vid Kaijala, hvilken nämnes 1706. Erik Barck byggde Hanhijoki och Juustila sågkvarnar (1705 och 1709), David Sese-mann Näätälä såg (1707) o. s. v.

Den nya trävaruhandeln.

Men den viktigaste följden af handelns befrielse var dock återupptagandet af den sedan 1660-talet alldeles glömda utrikes sjöfarten. 1682 sade ju landshöfdingen: „att seglationen var alldeles förgäten, så att icke en farkost finnes i staden invånarne tillhörig“. Men nu började ock regeringen att på allt sätt uppmuntra stapelstäderna att egna sig åt skeppsrederi, och vi hafva redan nämnt, hurusom landshöfdingen Lindhjelm särskildt genom befordrandet af skeppsbyggeriet förskaffat sig ett minne i stadens historia. Timmermän inkallades från Österbotten och Lindhjelm tackade 1692 K. M. för löftet att få ytterligare införskrifva därfån både byggmästare och arbetsfolk till skeppsbyggeriet „i denna

Skeppsbyggeriet på 1690-talet.

eljest mycket aftagande stad". Det arbetades nu med iver å varfvet vid Havis. Redan 1692 var ett stort skepp, om 178 läster, färdigt att afsegla till Holland och Spanien. 1693 hade inalles vid Havis tre stora skepp lagts på stapel — troligen de i 1690 talets handlingar ofta nämnda „Castell von Wijborgh ¹⁾, Wiborgs 3 chronor“ ²⁾ och „Gröna Linden“ ³⁾. De tillhörde alla särskilda rederibolag och åtminstone de två sistnämnda seglade för sina rederiers räkning ända till periodens slut. Dessutom byggdes 1694 ännu ett fjärde skepp „Jungfru Emerentia“, som ofta förekommer omtaladt under senare hälften af 1690-talet ⁴⁾

Skeppsstarten.

Hvad för öfrigt skeppsarten beträffar, hafva vi därom inga uppgifter från periodens sista tider. 1663, då handeln ännu icke alltför mycket gått nedåt, inkommo 43 skepp, af hvilka 6 från Lybeck, 4 från Horn (i Holland), 3 från Wismar, 2 från Mid-delburg, (äfvén i Holland), o. s. v. Ut däremot gingo endast 23. 1677 förmedlades utskeppningen af 30 fartyg. Troligen aftog skeppsarten på 1680 och 1690-talet, eftersom det 1697 heter att tulljournalerna intyga, huru ringa tillförsel och utskeppning Viborgs stad en tid bortåt haft.

Hamnen och Trångsund.

Hamnen, hvilken 1650 försetts med ett särskildt kringbyggt ballastafstjälpningsställe, hvarifrån sanden ej kunde rinna ut i vattnet, hade med skeppsfartens aftagande vanvårdats, hvarför senare klagan förspordes om dess tillgrundande och förorenande med ballast. 1706 belades därför hvarje orenande af hamnen med strängt vite. Vid denna tid började ock Trångsund alltmer antaga karaktär af stadens yttre hamn. De stora skeppen, som i anseende till det grunda farvattnet emellan staden och Trångsund ej kunde nedflyta med full last, plögade där intaga en del af sin laddning. På sundets stränder förekommo därför här och hvar upplag af tjära, äfvensom senare, mot periodens slut, af plankor och bräder. Där upptogs numera ock tullen för det inkommande godset. Trångsunds tullkammare nämnes redan på

¹⁾ Redare: $\frac{1}{6}$ tillhörde först handlanden Gabriel Ithimæus, men köptes redan 1693 af borgmästaren Fremling, hvilken 1696 sålde den åt handlanden Priem.

²⁾ Redare (1696): Peter Ruuth, Henrik Haveman j:or, Jakob Dannenberg. Handlanden Forsell och Jockim Sutthoff egde det eller någon del däraf 1708. 1706 nämnas bland redarne också Gabriel Lemp och Joh. Willh. Schauer.

³⁾ Redare 1705 och 1706 borgmästaren Fremling, Hans Tesche, Henrik Haveman och Gabriel Gabrielsson.

⁴⁾ Redare: Hans Tesche och borgmästaren Fremling.

1640-talet. Borgarne synas till en början icke varit synnerligen belåtna med att deras skutor måste stanna i Trångsund för tullvisiteringens skull, och supplicerade om förändring, hvarpå regeringen dock icke gick in. Däremot ställdes hamnen i öfrigt under stadens uppsikt, hvadan t. ex. 1705 några utländska skeppare inför stadens domstol anklagades för att ha kastat ballast i Trångsund och sålunda hamnen och vattnet fördärfvat.

Antoni Borchardts namnteckning (1650).

Hans Schmedemans namnteckning (1651).

Katarina Valleriansdotters namnteckning (1660).

Såsom stadens förnämsta affärsman vid medlet af seklet Stadens främste Affärsman. och ännu långt senare nämnes uttryckligen Antoni Borchardt. Paul Moij säger om honom 1672, att han var stadens „principallaste köpman och allestädes mäktiga berömd för hans uppriktiga bemöte och ärliga vandel“. Han synes hafva inkommit på 1640-talet och kallas då än en lybsk än en köpenhamnsk köpman. Han slog sig i Viborg egentligen på rederi och kramhandel och uppträdde under 1656—58 års krig såsom kronaus leverantör. Idkade ock stor tobakshandel, äfven på Ryssland, och var jämte Plantin arrendator af stadskällaren, samt fick dessutom 1660

privilegium på egen källare. Han blef slutligen rådman och domkyrkoföreståndare samt uppförde, såsom ofvan är nämndt, tvänne prydliga stenhus i staden, hvarjämte han innehade flera jordagods, bland andra säteriet Strömsholm. Mot slutet af hans verksamhet började dock hans affärer att gå sämre än förut. Han sade sig 1680 dels af vådliga händelser dels genom försträckningar lidit skada på 200,000 d. s. m., af hvilken summa han var skyldig Hans Haveman i Lybeck 20,000 d. Efter hans död fanns emellertid i boet (1687) 300,000 d. s. m. utestående fordringar. — Närmast honom i afseende å affärernas omfattning torde kommit borgmästaren Hans Schmedeman († 1655) och den- nas enka Katarina Valleriansdotter, hvilka båda hade stora förbindelser med Lybeck och Holland. Särskildt bidrog detta handelshus genom sitt lifliga deltagande i tjärexporten i icke ringa grad till den viborgska handels blomstring vid medlet af 1600-talet. Såsom stora grossörer framstodo ock Peter Frese, Peter Ruuth, Hans Schmidt m. fl.¹⁾ — De förnämsta kramhand- larne — utom Antoni Borchardt — voro Röttgert Platzman och Röttgert Sutthoff. Såsom förut är nämndt kunde kramhand- larne också deltaga i tjärhandeln, under villkor dock att de uppköpte varan en gros utaf stadens köpmän, men ingalunda i minut utaf bönderna²⁾. Det är därför icke alltid lätt att kunna skilja emellan en köpman och en krämare, hellst det ej heller synes blifvit något af det 1650 väckta förslaget att göra in- trädet i köpmansgillet beroende af ett minimikapital af 200 d:r s. m.

¹⁾ Såsom tjärleverantörer och participanter i tjärukompaniet hafva redan nämnts — förutom de ofvan omtalade faktorerna —: Lorenz Mårtensson, Peter Ruuth, Blasius König, Hans Ruuth, Hans Schlegel, Herman v. Borgen, Antoni Borchardt, Johan Vogel, Hans Schmidt och Märten Mums (alla 1658) samt Herman Harrins, Johan Tesche, Mattias Ellers, Johan Bussekist och Johan Schult (alla 1665). Dess- utom nämnas vid medlet af seklet såsom mindre tjärexportörer äfven Töns Schult, Christian Vinberg, Hans Månsson Hajain, Anders Värein m. fl. — Vid periodens slut voro de största tjärleverantörerna — enligt den förutnämnda tjärrepartitions- längden af 1702 (se sid. 324, not 2) — Henrik Haveman, Johan Forsell, Peter Thes- leff, Johan Tesche, Antoni Priem o. s. v.

²⁾ Såsom kramhandlare nämnas — utom de ofvanförmälda: Röttgert Bois- man (1639); Anders Skarpenberg, Henrik Hertz, Henrik Busk, Henrik Sutthoff, Blasius König, Henrik Gudrath och Krister Jonsson (alla 1643); Hans Nyman (1645); Didrik Barkhusen, Jakob Tesche och Hans Schmidt (alla 1650); Jost. Kölling och Jakob Boisman (1667); Hans Tesche, Herman Frese, Josef Goding, Lorenz Harrius- Röttgert Sutthoff och Christina Boisman (alla 1685), o. s. v.

Såsom spannmålshandlare nämnas 1685: Antoni Priem, Jakob Dannenberg, Jockim Frese, Henrik Dassau, Peter Ruuth, Johan Hunnius och Jakob Frese.

Likasom merkantilsystemet genom sina kompanier och privilegier gjorde slut på utrikeshandeln och sjöfarten, likaså förlamad den handeln med landtmannen genom sitt till ytterlighet drifna marknads- och torgtvång äfvensom genom sina småtullar.

Handeln med
landtman.

Staden hade, såsom förut är nämnt, ett vidsträckt handelsområde, omfattande hela Karelen och Savolaks äfvensom Kexholms län ¹⁾. I början af perioden försökte några af dess köpmän att utsträcka sin rörelse t. o. m. ännu längre, å ena sidan till Österbotten, därvid följande sina medeltida föregångares, de s. k. bottnekarlarnas exempel, å andra sidan till Ingermanland och Koporie län. Då emellertid numera på hvardera hållet funnos städer, som räknade dessa områden till sitt handelsgebit, stötte de därvid på hårdt motstånd. Clas von Broken hade ännu i lugn drifvit affärer ända upp i Uleåborg ²⁾, men då Richard Jockimsson Sutthoff reste upp med sin köpenskap till Kajana, som räknades till Uleåborgs handelsgebit, blef Viborgs stad tilltalad för sådan olaga handel ³⁾. Likaså sökte Nyenskansboarne uttränga Viborg från det ingermanländska området och höllo t. o. m. själfva marknad vid Systerbäck, där viborgarne fordom haft rätt till en sådan. Regeringen resolverade väl, att den nyenska marknaden skulle afskaffas, men förbjöd viborgarne att vidare handla i Ingermanland annorstädes än i städerna ⁴⁾.

Handelsområde.

Sålunda blef det viborgska handelsområdet begränsadt till de två landskap, som af ålder lydt under slottet. Men inom detta sitt handelsgebit skulle borgarne ingalunda få idka någon handel med bönderna annorstädes än på laga marknader äfvensom på sitt eget torg.

Af marknaderna stod främst den lappstrandska, som sedan 1621 hölls tvenne gånger ⁵⁾ om hösten, vid mormäsean, 8—16 september, och vid mickelsmässan, 29 september till 13 oktober, en eller ett par veckor hvardera gången. Där var då en rörelse utan like i den lilla orten vid Saima. Hela viborgska borger-

Marknaden vid
Lappstrand.

¹⁾ Särskildt gafs staden Kexholm med sin handel under viborgska magistratens direktion ^{20/1} 1683. Hist. Ark. XII, sid. 448.

²⁾ Clas v. Broken hade vid sin död (1666) utestående gäld att infordra i Uleå. Kuopio och Idensalmi. R. p. ^{5/11} 1670.

³⁾ R. p. ^{7/11} 1696 och Kajana stads dombok ^{10/2} 1686.

⁴⁾ Drottning Kristinas resolutioner af ^{9/4} 1638 och ^{30/7} 1644.

⁵⁾ Såsom motiv, hvarför borgerskapet 1621 anhöll, att den skulle hållas i två repriser, uppgafs, att bönderna af brist på båtar ej kunde komma på en gång.

skapet, man ur huse, reste dit, ridande, i schäs, med vagn. Där samlades allmogen från de aflägsnaste trakter, från Karelen, från Tavastland, från Österbotten. Det vimlade af båtar nere vid stranden, förande tjära, spannmål och boskap. Bland de köpslände sågos där ock spelmän, som förevisade dansande björnar, och andra gyckelmakare. Långa rader af stånd och salubodar bildade formliga gator, ty viborgarne hade $\frac{8}{2}$ 1616 fått frihet att under marknadstiden därstädes hålla öppna bodar ¹⁾. Huru stor omsättningen på denna marknad var, framgår däraf, att staden där kunde inköpa hela sitt årsbehof af tjära, uppgående till 2,000 å 3,000 läster. Efter köpet upplades tjäran i bodar och visthus och forslades först med vinterföret ned till Viborg.

För att upprätthålla ordningen under marknadstiden höllo de viborgske därstädes också rådstu- och kämnarsrätt, hvaremot hemma i staden under denna tid all rättsskipning hvilade. Alla stadens tjänstemän och funktionärer flyttade jämte borgarne för denna tid öfver till Lappstrand, så att det blef helt öde och tomt i staden, där blott en del kvinnor och barn lämnats att vårda hemmen. Viborgarne hade i Lappstrand också ett „residenshus“, där borgmästare och råd höllo sina sammanträden och där den temporära styrelsen handhades.

En hämsko på viborgarnes fria handel och vandel i Lappstrand blef den nya staden Villmanstrand, som Per Brahe grundlade 1654. Denna höll naturligtvis på sina rättigheter: fordrade att marknadsplatsen skulle underlyda dess jurisdiktion ²⁾, att viborgarne skulle erlægga tomtören för alla de bodar, visthus och skjul, som de i hundradetal uppfört nere vid stranden, att alla varor skulle vägas på dess våg o. s. v. Ja den villmanstrandska magistraten hotade till och med att dela ut tomter åt sina borgare på själfva marknadsplatsen, som sålunda löpte fara att helt och hållet uppslukas af den nya staden. Förgäfves supplicerade viborgarne att antingen få en ny marknadsplats eller åtminstone fortfarande få bibehålla jurisdiktionen öfver sitt gamla

¹⁾ Privilegiet konfirmeradt $\frac{21}{11}$ 1600. Enligt privilegierna fingo inga andra än Viborgs borgare handla på marknaden i Villmanstrand.

²⁾ Villmanstrands dombok $\frac{8}{9}$ 1664. Hofrätten synes följande år hafva resolverat, »att justitiäväsendet af Viborgs magistrat jämte med Villmanstrands rådstuga å begge marknaderna bivistas skulle» (Villmanstrands dombok $\frac{11}{9}$ 1665). Emellertid heter det i K. M:s resol. $\frac{1}{9}$ 1669 att Villmanstrand har jurisdiktionen å marknadsplatsen.

torg nere vid stranden, där ensamt Viborgs våg borde gälla. K. M. som först resolverade, att sakerna borde bli vid det, som förr varit brukligt, medgaf 1660 endast, att Viborg finge okvaldt behålla sin marknadsplats, men ansåg icke skäl föreligga att inskränka Villmanstrands rätt vare sig till jurisdiktion eller egen våg (1669)¹⁾. Äfven Viborgs anhållan, att appellation skulle ske från Villmanstrands rådsturätt till Viborgs, „efter som således skall vid Kopparberget vara practicerligt“, afslogs 1675, enär, såsom det hette, Villmanstrand är en separat stad²⁾.

Sålunda förgick en mansålder under ständiga klagomål från viborgarnes sida öfver den lilla uppstaden, hvilken de för öfrigt i grund föraktade. De titulerade den med benämningarna „häntäkaupunki“, „nälkäkaupunki“ o. s. v. Vid aflysandet af marknaden plögade den viborgska trumslagaren i gathörnen utropa: „Viborgs borgare skola träda af och svansstads innevånare få nu köpslaga och handla“³⁾. 1682 sade landshöfdingen att hela staden icke var försedd med ett enda hus utan allenast med små rökporten, och att hela borgerskapets sammanlagda förmögenhet ej var värd 200 daler s. m. Slutligen ansåg också regeringen den lilla fläcken ej vidare vara värdig att njuta stadsrätt. Dess privilegier upphäfdes $\frac{18}{6}$ 1683 och invånarne ålades afflytta. Det var en seger för Viborg, så mycket mer som den aflysta staden förklarades rätt och slätt för Viborgs stads marknadsplats.

Efter något mer än trettio år kommo således förhållandena vid Lappstrand till sitt gamla igen. Återigen höll Viborgs magistrat där rådstugurätt, återigen inflöto de intrader, som under namn af hamn-, bro- och vågpenningar o. s. v.⁴⁾ härtills uppburits af Villmanstrand, uti den viborgska stads kassan. Beträffande själfva marknaden synes dock den förändring vidtagits, att den nu, i stället för att förut hafva hållits i tvenne terminer,

¹⁾ Resolutionerna $\frac{7}{6}$ 1654, $\frac{21}{11}$ 1660 och $\frac{1}{6}$ 1669. Den sistnämnda resolutionen betog Viborg dess rätt såväl till jurisdiktion som våg. Samma år resolverades äfven, att Viborg skulle erlägga tomtören för sina bodar.

²⁾ K. M:s resol. $\frac{27}{6}$ 1675 och $\frac{11}{11}$ 1680. Också slaktareaccisen skulle viborgarene betala till Villmanstrand för den boskap, som de under marknadstiden där slaktade.

³⁾ Villmanstrands dombok $\frac{1}{10}$ 1653 och $\frac{20}{11}$ 1659.

⁴⁾ Viborg återfick jurisdiktionen öfver Villmanstrand under marknadstiderna $\frac{16}{7}$ 1688 samt rätt att där uppbära hamn- och vågpenningar $\frac{16}{3}$ 1689, äfvensom tomtören och bodepenningar $\frac{18}{11}$ 1693. Hist. Ark. XII, sid. 448.

pågick i en fortsättning från den 8 september fyra veckor framåt ¹⁾).

Såsom sådan bibehöll sig Lappstrands marknad perioden till slut och var onekligen den mest besökta af alla Finlands dåtida marknader. Också undanträngde den småningom alla andra marknader i det viborgska handelsområdet, såväl dem som af gammalt hållits i Jääskis, Veckelaks och Pyttis, som ock de nyare marknader, som enligt Gustaf Adolfs fri bref af $16\frac{1}{2}$ 1627 af viborgarne inrättats i Mola och vid Nyenskans. Endast Bartolomeimarknaden den 24 augusti i själfva Viborg fortgick äfven till periodens slut ²⁾. Då denna emellertid var en s. k. „frimarknad“, där äfven invånare från andra städer kunde konkurrera med viborgarne, supplicerade dessa 1664, att den helt och hållet måtte upphävas såsom lädande endast de främmande till gagn ³⁾. Den bibehölls likväl, troligen på allmogens begäran, och var — såsom nämndes — jämte den i Lappstrand, den enda i hela länet vid periodens slut. De öfriga hade „såsom onödiga och för landet nästan onyttiga“ blifvit afskaffade ⁴⁾.

Torghandeln.

Utom vid nämnda marknader egde borgarne enligt Per Brahes handelsplakat $\frac{8}{1}$ 1649 handla med landtman endast å stadens torg. Det var strängt förbjudet att möta bonden vid stadsporten eller på gatan och där köpslaga med honom eller göra med honom några hemliga öfverenskommelser. Likaså fick icke bonden åka med sitt lass in till någon köpman, förr än han varit på torget och där utbjudit sina varor. En „köpenskapssuppdrifvare“, som en gång låtit trenne vedlass passera torget

¹⁾ Redan 1675 hade borgerskapet supplicerat, att marknaden finge hållas i en fortsättning under fyra veckors tid, börjande från den 12 eller 16 september, och att en sådan förändring verkligen senare vidtagits, synes framgå såväl däraf att, enligt Lindhjelms yttrande $\frac{15}{1}$, 1691, marknaden räckte i tre veckor från den 8 september, som ock däraf, att rådsturätten 1705 sades hafva varit i Lappstrand från den 9 september till den 11 oktober.

²⁾ Enligt böndernas anhållan beviljades 1647 denna marknad, som finge räkka 8 dagar. Dessutom infördes till staden om söndagarna boskap, hvilka såldes efter gudstjänsten såsom på en marknad.

³⁾ K. M:s resol. $\frac{1}{1}$, 1664.

⁴⁾ Viborgarne besökte ock marknaderna i Pyttis, Borgå och Tavastehus. 1643 anhöll borgerskapet om indragning af borgåboarnas marknad i Pyttis, hvilken begäran dock synes blifvit afslagen. 1663 klagade viborgarne, att åbo- och helsingforsboarne ville förvägra dem rättigheten att besöka marknaderna i Tavastehus och Borgå, hvarom landshöfdingen skulle undersöka.

förbi, dömdes att sitta en timme på trähästen för försummelse i sin tjänst, och en minderårig pojke, som vid Karjaporten vidtalat några bönder att åka in på Stekmans gård, att hemma risas i handelsinspektorns närvaro.

Först i den händelse att bonden ej fått köpare å torget var han berättigad att resa in till sin „majamies“, d. v. s. den köpman eller borgare, som var hans husvärd i staden ¹⁾. Enligt ett ända från medeltiden fortlevande bruk plägade bönderna af denne undfågnas med mat och dryck, ofta i flera dagars tid, hvilket allt bonden vanligen fick dyrt betala. Att locka någons „majabonde“ ifrån hans rätta husvärd eller „majamies“ ansågs mycket förgripligt och straffades med 3 marks böter.

Då emellertid detta „majmeseri“ ledde till hvarjehanda oordningar och underslef vid handeln och störde den regelrätta gång, som merkantilsystemet ville införa i all handel och vandel, vidtogos vid medlet af seklet åtgärder till dess afskaffande. Per Brahe bestämde, att bönderna framdeles skulle taga in hos vederbörligen utsedda härbärgerare på Siikaniemi och i Vallen, hvilkas gårdar för ändamålet borde förses med anslagstafior och skyltar ²⁾. Ingen köpman eller borgare fick mera emottaga någon bonde i kvarter i sin gård. Men då å andra sidan maimeseriet var en gammal kärvorden plägsed, ville man ej alldeles lätt finna sig i dess afskaffande. Efter någon tid befanns att härbärgerarnes skyltar nattetid blifvit nedtagna och alla ställda på torget „till spektakel“. Ehuru ofoget beifrades, ville maimeseriet dock icke försvinna ur bruket. Ännu 1699 framställdes för rätten, hurusom den ovanan åter begynte inrita sig hos borgerskapet, att de inhyste och härbärgerade bönderna om nätterna eller åtminstone hade dem hemma hos sig till kl. 7, 8 och 9 om aftonen.

För öfrigt var, som sagdt, all köpmanshandel på landet vare sig emellan borgare och bönder eller desse senare sinsemellan

Landsküp.

¹⁾ I Viborg betecknades med ordet »majamies» oftast den köpman, som var bondens värd. Bonden åter kallades köpmannens »majabonde». Såsom presenter medhämtade bonden vanligen åt köpmannen något fisk, bär eller annat sådant. Då några bönder, hvilka 1665 infört några tunnor råg, genast rest till sina majamieser, dömdo kämnärsrätten, att en tunna skulle konfiskeras till fattighuset, men resten skulle de få sälja på torget (K. p. $\frac{7}{11}$ 1665).

²⁾ R. p. $\frac{8}{1}$ 1649 och $\frac{9}{1}$ 1649 äfvensom generalguvernörens patent $\frac{3}{1}$ 1650.

³⁾ R. p. $\frac{13}{12}$ 1699.

strängt förbjuden ¹⁾. Sådan handel, som gemenligen benämndes „landsköp“, beifrades enligt lag, både emedan därigenom försnillades kronans tull och emedan den ansågs lända borgerskapets lagliga handel till förfång ²⁾. Staden hade s. k. utridare, hvilkas uppgift var att genomresa landsorten i olika riktningar och „efter-slå“ och uppspana allt olaga landsköp, äfvensom s. k. strandridare, hvilka skulle vaka öfver att vid kusten ingen lagstridig seglation öfvades.

Men trots allt öfvervakande florerade landsköpet. Särdeles synes det hafva varit omöjligt att utrota det onda från Kexholms län. Isynnerhet sedan Nyen blifvit anlagdt, tog det så öfverhanden, att stadens handel verkligen led mycket därigenom. Då nämligen bönderna i Nevastaden ej besvärades af någon porttull och dessutom af de nyenska köpmännen, som hade mycket lägre tull än de viborgska, kunde få salt och tobak billigare, var det rent af omöjligt att vidare hindra karellarene från handelsresor. „Bonden på denna orten är af den natur, att han för några öres lindring intet æstimerar att resa, särdeles vintertiden, 10 å 12 mil längre väg än han eljes skulle hafva till Viborg“. Alla bönder, som hade tio eller tjugu daler i förråd, öfvergäfvö hemman och åkerbruk och företogo sig att fara upp och ned i landet för att uppköpa allt hvad de öfverkommo af smör, talg, tjära och boskap, hvilket de sedan forslade ned till Nyen och Narva. Dessa bondeköpmän reste så manstarka och försedda med allehanda gevär, att vederbörande, som borde hålla hand öfver sådant landsköp, icke vågade angripa dem ³⁾.

Gårdfarihand-
deln.

Och vid sidan af dessa landsköpare började nu länet att genomstrykas af gårdfarihandlare från andra sidan gränsen, hvilka kommo med billiga varor från den nya ryska hamnstaden Arkangelisk. I kapp med kexholmsbönderna utsträckte dessa arkan-geliter sina färder till Savolaks, Jääskis och Äyräpää, ja — vågade sig en mil nära Viborgs portar. Sålunda drogs en ansenlig

¹⁾ Dock egde köpmännen vissa tider på året rätt att resa på landet för att inkräfva sina fordringar af allmogen. Enligt landshöfdingens samt borgmästare och råds patent af $\frac{20}{10}$ 1648 skulle det ske emellan nyåret och kyndelsmessan.

²⁾ Den $\frac{21}{10}$ 1650 utfärdade drottning Kristina ett strängt bref emot landsköp. Dessutom ingingo förbud mot landsköp i privilegierna af $\frac{2}{7}$ 1655, $\frac{3}{3}$ 1660, $\frac{21}{11}$ 1660, $\frac{1}{6}$ 1664, $\frac{27}{8}$ 1672 och $\frac{10}{12}$ 1672.

³⁾ Också klagades öfver bruksförvaltaren Johan Torvösts landthandel på Joa bruk 1686.

handel Viborgs stad förbi, hvars torg stundom kunde stå alldeles öde och tomt. Borgaren fick icke heller gå utom staden för att köpa upp sina behof och så följde naturligtvis idkeliga klagomål öfver dålig tillförsel och brist på såväl köpmansvaror som dagligt bröd.

Något som ock ansågs mycket menligt inverka på bondehandeln var den år 1622 införda „lilla“ eller „porttullen“, som upptogs med ungefär $\frac{1}{32}$ af alla till staden införda varors värde. Enligt lilla tullns ordinantien skulle „ingen fördrista sig draga i staden antingen med häst eller gångande med mindre han sig i tullhuset tedt och tullen erlagt hafver“. Vid alla de stadsportar, där landstrafiken passerade, vid Karjaporten, vid Vallporten och Munkeporten, äfvensom sommartid vid de båda hamnportarna för båttrafikens skull, inrättades nu tullstugor, där hvar och en som anlände till staden skulle presentera den minsta persedel han medförde och därför betala tullpenningar. Då numera Siikaniemi och Pantsarlaks betraktades såsom lagliga stadsdelar, omgäfvos också de för ändamålet af fasta staket med tullportar och tullhus. Siikaniemi hugnades sålunda med tvenne tullportar, Riebacks- och Frostporten, samt dessutom med en särskild tullstuga på Lastranta udde för deras räkning, som anlände sjöledes. Det lilla Pantsarlaks synes haft endast en tullport.

Lilla tullen.

Staden hade således inalles fem eller sex tullstugor utom de tillfälliga för båttrafiken, och vid hvar och en af dessa fanns en tullskrifvare och ett par honom underordnade s. k. tullknektar, som beväpnade med bardisaner och med märkjärn i händerna vände upp och ned på hvarje lass, som anlände. — Icke nog härmed; äfven stadens ordinarie marknadsplatser i Lappstrand, Vederlaks, Högfors o. s. v., omgärdades vederbörligen under pågående marknadstid för tulltäckens skull.

Missnöjet med denna nya pålaga var ifrån början allmänt. 1628 säges att borgarne förstört stakettet kring Siikaniemi. 1623 befarade man, att allmogen på Lappstrands marknad skulle göra formligt uppror, hvarför magistraten, som då arrenderat tulluppbörden af kronan, från slottet erhöll 20 man militär till hjälp vid ordningens upprätthållande. Tullen var ständigt ett föremål för borgarnes „gäck och apespel“. När de t. ex. om aftnarna med toma båtar återvände från sina arbeten på landet och likväl skulle ro till tullstugan för att visiteras, plögade de

Missnöjet därmed.

ösa något vatten ur båten och fråga om tullskrifvaren ville hafva tull för vattnet också o. s. v.¹⁾

Naturligtvis försökte man också att på allt sätt slippa den odrägliga afgiften och på hemliga vägar inpraktisera sitt gods till staden. 1624 dömdes en borgare från Siikaniemi för det han hemligen infört några tunnor smör om natten, „igenom stakethålet“, till 40 ~~sk~~ s. m. 1639 fälades Daniel kanngjutare till enahanda böter för det han en afton krupit under Vattuporten in i staden — och det oaktadt han kom tomhändt. 1648 blef en borgare åtalad för det han ej kommit till tullporten med sina kor, som han en afton drifvit hem från betesmarken o. s. v. Ja — själfva borgmästaren Cröell hade engång låtit genom kongl. majestäts tullport införa smörtunnor gömda i ett hölass. Hela seklet igenom fortgick där sålunda ett idkeligt trassel vid tullportarna, som ingalunda kunde lända handeln till fromma.

Men kronan, som hade en ypperlig inkomst af denna tull, slog döförat till för alla klagomål öfver handelns därigenom försakade aftagande. Viborg med sina sex eller, om marknadsplatserna inberäknas, nio tullstugor inbragte kronan den nätta summan af 5,000 å 6,000 d. s. m. årligen, hvaraf 4,000 å 4,500 d. uppbars vid stadspportarna och 1,000 å 1,500 vid Lappstrands och de öfriga landsmarknaderna.

Landtmannavarnas dyrhet.

Naturligtvis höjde nu bönderna priset på sina varor, så att de finga sitt igen, och konsumenterna blefvo sist och slutligen de mest lidande. Medan bönderna klagade öfver trakasserierna vid tullportarna, klagade borgarne öfver den tilltagande dyrheten på alla landtmannavaror. Stundom förljöds ock klagan öfver att viborgarne „illa trakterade bönderna, som kommo till torgs, med pinande och fängslande“, hvilket ock var egnadt att skrämma dem från staden³⁾. Slutligen hotade tillförseln att alldeles afstanna, då all bondetrafik drog till det tullfria Nyen. Huru tiderna i anledning häraf försämrades, finna vi däraf, att medan man ännu 1657 kunde tala om „den goda tid i denna stad är

¹⁾ För sådan förseelse dömdes de att sitta 8 dagar i tornet på vatten och bröd.

²⁾ Af stadspportarna importerade Riebacksporten mäst, t. ex. 1638 2,561 d. s. m. och under åren 1655—1656 3,814 d. k. m. Därnäst kom Karjaporten med, 1638. 1,491 d. s. m., 1655—1656 1,805 d. k. m. Af tulluppbörden vid marknaderna föll det mesta på Lappstrand, de öfriga marknaderna importerade endast ett par hundra daler.

³⁾ R. p. ¹⁷/₈ 1648.

på förtäring“, det redan 1682 hette, att kött och dylikt ej dagligen hålles till salu i Viborg, som ansågs vara en mycket dyrare stad än Stockholm ¹⁾. 1707 påstod slutligen Lybecker, att Viborg var den dyraste ort i hela världen.

I samma mån som sålunda både ut- och inrikeshandeln efter de tre första årtiondenas lysande era småningom aftog, minskades ock de handlandes antal i staden. Då handeln var i sitt flor på 1640 och 1650-talet, torde den viborgska handelskåren utgjorts af omkring 50 medlemmar. I medlet af 1660-talet bestod den ännu af 40 handelsmän, „onde och gode“. 1685 säges åter, „att manskapet af de borgare, som nuförtiden handel drifva, är icke ens dubbelt större till talet än magistratspersonerna äro“, hvilket häntyder på att köpmännens antal ytterligare sjunkit till omkring 30. Enligt 1702 års tjarrepartisationsförteckning hade dock antalet åter stigit och utgjorde, oberäknadt magistratspersonerna, 38 handelsmän och 12 enkör.

Handelskåren.

Sålunda hade merkantilsystemet med sina kompanier och småtullar så småningom undergrävt Viborgs kommersiella välstånd. Men å andra sidan medförde dock detta system äfven stora framsteg i stadens handelsförhållanden. Sålunda t. ex. upphörde först under denna period den från medeltiden härrörande byteshandeln, då vara gafs emot vara. Penningen vann nu öfverhanden såsom betalningsmedel. Då därjämte kronan allt mera började hålla på att tull- och andra afgifter skulle betalas i reda mynt, blef det en nödvändighet för en och hvar att mera än förr försöka skaffa

Handels framsteg. Upphörandet af byteshandeln.

¹⁾ Följande prisuppgifter må här antecknas: På 1630-talet gällde en tunna råg 4 $\frac{1}{2}$ à 5 d. k. m. Under 20 års perioden 1667—1686 kostade en tunna råg i Viborg i medeltal 6 $\frac{1}{2}$ d. k. m. och ett lispund smör omkr. 4 d. k. m. Under 8 års perioden 1681—1688 var markegången på råg i medeltal omkr. 6 $\frac{2}{3}$ à 7 d. k. m. och den på smör något öfver 4 d. k. m. Under samma tid betaltes för en laggill 6 års gammal oxen i medeltal 20 d. k. m. äfvensom för en medelmättig ko 10 à 12 d. k. m. Ett lispund kött gällde 2 $\frac{1}{2}$ d. k. m. En famn ved betaltes med 16 öres. m. o. s. v. 1702 var smörets pris 17 mark k. m. lispundet äfvensom köttets 14 mark k. m. lispundet. — 1640 kostade 1 skålpund socker 7 mark k. m. och 1669 6 mark. En kanna spanskt vin kostade på 1640-talet 9 mark k. m. — I ett sammanhang må här ock nämnas, att myntets värde i förhållande till varupriserna under seklet ansevärt nedgick. Så sade t. ex. 1685 Herman och Jakob Frese, att deras farfader i tiden köpt en graf i kyrkan för 80 d. k. m., „hvilka i myntet denna tids mynt praevalerat och i æstimation denna tiden varit så mycket som 200 daler dito mynt nu vore“. Myntets köpvärde var således i slutet af perioden 2 $\frac{1}{2}$ gånger mindre än i dess början, d. v. s. man fick för samma varor betala 2 $\frac{1}{2}$ gånger mera på 1680-, än på 1620-talet.

sig kontanta medel. Då det emellertid ännu fanns jämförelsevis litet mynt i rörelse, tänkte man på olika utvägar för penningeknapphetens afhjälpande.

Planer på ett myntverk.

1621 anhöll borgerskapet att i staden få inrätta ett eget myntverk, „där man af det medel, som hvar kan komma tillväga, måtte komma till penningar“. Konungen biföll ock förslaget på villkor att staden själf skulle förse verket med nödig metall samt uppgifva beloppet af den årliga myntningen. Men då ingen myntmästare emellertid vid denna tid nämnes i staden och myntverket ej heller vidare omtalas i tidens handlingar, är det sannolikt, att dessa myntverksplaner, lika litet som de, hvilka hundra år tidigare föresväfvat grefve Johan af Hoijsa, någonsin blefvo förverkligade ¹⁾.

Planer på ett bankkontor.

På 1660-talet var det åter fråga om inrättandet af ett bankkontor i staden såsom en filial af Stockholmsbanken. 1663 framhöll kommerskollegium att, „där så är att där på orten icke alltid kontant mynt hafvas kan“, borgerskapet till en del kunde i betalning för sin tjära emottaga bankosedlar, isynnerhet som staden skulle förses med ett sådant kontor. Ännu två år senare synes man i Viborg väntat på den nya anstaltens öppnande, enär Katharina Valleriansdotter motiverade sin vägran att emottaga bankosedlar såsom betalning för en skuld därmed, att ingen bank „ännu är på denna orten inrättad, hvadan omförmälda sedlar, som ej kunde användas i handeln med bönderna, ej voro lika nyttiga för en köpman som kontant“ ²⁾.

Växlar.

Det som emellertid mest var egnadt att öka tillgången på mynt var bestämningen att tjärukompaniet skulle betala den levererade varan hälften kontant och hälften i växlar på Holland. Växlarna upptogos hos kompaniets faktor i Viborg och sändes af honom till direktorerna i Stockholm att accepteras. Sålunda uttogos t. ex. $\frac{6}{11}$ 1657 växlar på Holland till ett belopp af 62,043 gulden 14 styfver holländskt ³⁾. Växlarna uttogos van-

¹⁾ Hist. Ark XV. sid. 4—5.

²⁾ R. p. $\frac{18}{1}$ 1665 och kommerskollegii resol. $\frac{20}{8}$ 1663 — „borgerskapet skall sig till en del med bankosedlar kunna betjäna, helst emedan staden kan utaf Stockholmsbanken med ett kontor blifva hulpen och sekunderad.“ — Enligt resol. af $\frac{6}{8}$ 1663 kunde kompaniet icke påtruga någon viborgare bankosedlar.

³⁾ I allmänhet beräknades på 1650-talet 1 rdr till 4 daler eller 16 mark k. m. till $2\frac{1}{2}$ gulden eller 50 styfver, hvilket dock många af köpmännen ansågo för obilligt i anseende därtill att kompaniet, då det betalade dem för tjäran, beräknade blott

ligen tidigt om våren, men då krig rådde emellan Sverige och Danmark, skyndade man att skaffa sig dem redan om hösten, för att de landvägen öfver Tyskland skulle i tid hinna fram till Amsterdam, innan fartygen, som skulle föra köpmännens varor, hunnit afsegla ¹⁾.

De summor som i kontanta medel inflöto till staden voro ingalunda små. Sålunda öfversände direktionen 1667 i olika poster öfver 60,000 d. s. m. till staden ²⁾. De allmännast förekommande myntsorterna voro dalrar i silfvermynt och i kopparmynt äfvensom plåtar, hvilka sistnämnda voro mycket vanliga. Plåtarna sändes i tunnor och fjärdingar, på hvilkas botten summan var antecknad, från Stockholm till Viborg, och då faktorn sedan verkställt utbetalningen, måste de tunga penningarna afhämtas med häst och kärra. Sedan kastades de likt ved ned i källaren, där de antingen uppstaplades eller nedsattes i tunnor. I anseende till plåtarnas tyngd voro äfven mindre summor rätt ohandterliga. Då en gång tvänne tjufvar från Bussmans boda stulit 170 daler k. m. i plåtar, som de insatt i en säck, orkade den ene icke lyfta bördan högre än till knäet. Då Katharina Lehusen skulle betala en skuld af 500 daler k. m. i „stora“ plåtar, uppkastades först plåtarna genom källardörren ut på gatan och radades sedan på kärran, utgörande ett godt hästlass ³⁾.

De gängse myntsorterna.

15 mark på riksdalern. Sålunda hade t. ex. Rotgert Platzmans enka emottagit växlar på Holland, lydande å sammanlagdt 4,764 g. 14 st., som bort motsvara 7,623 daler 12 öre k. m. Därför hade hon erlagt åt faktorn i kontant 6,076 daler 8 öre äfvensom 1,210 daler 21 öre i tjära. Då sedan faktorn, som beräknade 16 mark på gulden, utfordrade ett tillskott af 336 daler 15 öre, vägrade hon att betala det.

¹⁾ En växel på 1600-talet lydde som följer: Laus deo semper a:o 1657 adi 19 7br in lybeck, dreij wochen nach sicht geliebe dem Hr zu bezahlen diesen meinen sola weckselbrieff an die Ehr- und vieltugendreiche Catarina Walerians Schmiedemans, Einhundert dreij vnd neuntzich mark, fünffzehen schillingh lübisch, oder die Werthe pr 3 lübisch 4 d. koppffer münztze. E. L. thua gute bezahlung vnd setze auff rechnung, laut adviso, und Gott befehlen.

D. H. W.
Hans Wegener.

Växeln, utstald af Hans Wegener, borgare i Lübeck, var afsedd att accepteras af Clas von Broken i Viborg. Men då Broken vägrade sin accept, protesterades den af Katharina Valleriansdotter ^{28/10} 1657 i kännärrätten.

²⁾ Denna summa torde, omsatt efter myntets köpvärde, motsvarat omkring $\frac{1}{2}$ miljon mark i våra dagar.

³⁾ Också 1684 heter det på tal om en skuld, som betaltes med hundra stycken 6 dalers plåtar, att penningarna forslades med häst och kärra och sedan ifrån

Den ökade penningetillgången.

Så mycket än borgerskapet klagade öfver att kompaniet ej „stricte“ betalade den emottagna tjäran, utan förhalade likviden förmedels assignationer ställda på sikt, så hade dock å andra sidan kompaniet rätt, då det sade att det städse sändt till Viborg så mycket penningar det någonsin varit möjligt. Också heter det uttryckligen 1651 att „sedan kompaniet kom, hafver hvar man penningar att handla med“, hvilket ingalunda förr varit fallet. I många familjer samlades redan ansenliga kapital, som vanligen deponerades i riksbanken ¹⁾. Följden af den större penningetillgången var också att borgarnes affärer med bönderna numera allt mera började likvideras i kontant ²⁾. Det stadgades t. o. m. särskilda gånger, att bonden för tjära skulle erhålla betalning i penningar. 1656 pliktfulldes Antoni Burchardt för det han bytt vara mot vara ³⁾. Sålunda blefvo penningarna, som förut varit sällsynta uppe i byggderna, därstädes småningom allt allmännare, hvilket onekligen skulle höjt välståndet i landsorten, därest icke andra omständigheter, såsom infallande krig och nödår, verkat hämmande på utvecklingen.

Handels in-
hemska grund.

En annan fördel, som staden under merkantilsystemets tid vann för sin handel, var att en inhemska utförsvara nu utgjorde grunden för densamma, medan under tidigare epoker en stor del af stadens rörelse baserats på den genomgående ryska handeln. Under 1500-talet hade det inhemska borgerskapet tagit handeln i sina egna händer, under 1600-talet blef handeln inhemska också i afseende å den förnämsta exportvaran. Den ryska handeln drog sig till Nyen, till Narva, till Arkangelsk, men Viborg hade för sin handel inom eget land funnit en ersättning, som t. o. m. höjde stadens merkantila anseende långt utöfver

kärran insattes i källaren R. p. ²⁹/₁₁ 1684. Då Hans Ruuth 1650 var på riksdagen i Stockholm, sände han till sin hustru med en Björköskeppare „fem fjärdingar penningar“. En af fjärdingarna innehöll 97 daler dubbelrunstycken. — Oftast omtalas i handlingarna 20, 10 och 5 dalers plåtar, men äfven 10 marks plåtar.

¹⁾ Så voro t. ex. 1703 Hans Freses arfsmedel insatta i banco; 1707 hade handlanden Antoni Priem medel insatta i K. M:ts ständers banco o. s. v.

²⁾ Penningar utlånades mycket och togs därvid i regel 10 procent. Särdeles synes Johan Cröell, jämte andra affärer, drifvit en icke liten lånerörelse.

³⁾ Enligt generalguvernörens patent af ⁶/₁ 1649 var det bönderna förbjudet att betala sin gäld med varor. Då en bonde 1653 lånat 1 d. k. m. af Schyneman och ville betala sin gäld med hö, resolverade kämnärsrätten att enligt Per Brahes handelsordinantie „varor ej få studsas mot varor“ och ålade bonden att reglera sin affär i reda mynt.

det som den haft under medeltidens mest gynnsamma epoker. Viborg var på den tiden såsom tjärexportort en af de mest kända handelsstäder i Europa. Att själfva systemet, ensidigt upprätt-hållet och exploateradt för kronans bästa, slutade med att blifva ödesdigert för staden, att dess handelskår mot periodens slut minskades, att dess materiella välstånd aftog, berodde — såsom vi sett — på omständigheter, som under sådana förhållanden icke kunnat undvikas ¹⁾).

Förr än vi lämna redogörelsen för stadens handel, återstår det dock för oss att i sammanhang därmed beröra tvenne näringsgrenar, hvilka i Viborg under 1600-talet spelade en stor roll, nämligen försäljningen af utländska drycker och krögeriet, af hvilka det senare, såsom stående på gränsen emellan köpenskap och borgarhandling, gaf anledning till ständiga tvister emellan handlandena å ena sidan och handtverkarne äfvensom det lägre borgerskapet å den andra.

Handeln med
utländska
drycker.

Hvad försäljningen af utländska drycker beträffar, var den — såsom förut är nämnt — under s. k. källarefrihet medgifven staden eller borgmästare och råd såsom monopol. De skulle själfva införskrifva dryckesvarorna och införa dem på egen risk. Då de en gång uppköpte dryckerna direkt ur ett till staden anländt lybskt skepp, kräfde tullnären accis för dem, och magistraten måste förskaffa sig en särskild K. M:s resolution därpå att tullfriheten „för denna gång“ finge gälla också i afseende å dessa varor. Men en anhållan att i allmänhet få uppköpa varorna ur utländska skepp afslogs. Enligt privilegium af ¹⁹/₇ 1636 gällde accisfriheten 16 oxhufvud franskt vin, 10 åmar renskt och lika många åmar spanskt vin, 40 oxhufvud vinättika, 12 tunnor

„Källarefri-
heten“.

¹⁾ Såsom tillägg till kompaniernas och monopolernas historia må här i förbigående också nämnas att äfven vedhandeln vanligen såsom monopol öfverlemnades åt någon enskild köpman såsom t. ex. på 1640 och 1650-talen åt Herman Bröijer och sedan i början af 1660-talet åt Johan Plantin, såsom godtgörelse för hans stora stenhusbyggnad, tills den slutligen gafs såsom privilegium åt magistraten. Huru vida dock magistraten på detta sitt monopol fick något annat privilegium, än det af ⁷/₈ 1662, hvarigenom K. M. tillförsäkrat Plantin denna handel, är osäkert. Åtminstone återopade den sig senare på nämnda bref, hvilket sålunda torde utan vidare transporterats på densamma efter Plantins död. Faktiskt hade kommerskollegiet redan ¹³/₁₂ 1660 gifvit magistraten ifrågavarande monopol, ehuru Plantin då kom emellan och tillskansade sig företrädesrätten. — Handeln med koppar, som ryssarna förut plägat uppköpa i Viborg, lemnades under Gustaf Adolfs tid åt kopparkompaniet (Sillén, IV, sid. 223).

mjöd, 8 pipor mumma och 14 läster tyskt öl, men den förbättrades $\frac{4}{8}$ 1653 så, att utöfver detta kvantum ännu finge tullfritt införas 6 pipor spanskt vin, fyra hela stycken renskt vin och 10 oxhufvud franskt vin.

Denna tullfrihet, som beräknades till omkring 2,000 rdr årligen ¹⁾, delade borgmästare och råd sig emellan såsom ett tillskott till deras lön. Hela importen fördelades i så många delar, som det fanns magistratspersoner, dock så att hvarje borgmästare bekom två delar mot en rådman, och en och hvar fick sedan sända sin andel till stadskällaren att för egen räkning försäljas. Ofta bortarrenderades dock hela tullfriheten åt enskilda, som inlöste delegarnes rätt. Sålunda hade t. ex. 1663 Plantin och Antoni Borchardt „i en societet“ arrenderat källarörelsen, hvardera till hälften, erläggande åt hvar borgmästare 400 och åt hvar rådman 200 daler om året. Men Hans Schmidt kalkylerade att, om detta arrendekontrakt skulle uppsägas och varorna direkt af magistraten toges för billigt pris från Holland, så skulle enhvars vinst stiga till dubbelt ²⁾. Det var således en betydande inkomst borgmästare och råd gjorde sig på den affären. Också hette det att „källareprivilegiet var det redaste medlet K. M. nådigst förundt dem som justitien bekläda till understöd“.

Stadskällaren.

Stadskällaren var inrymd i rådhuset, på nedra botten. Utskänkningen ombesörjdes af en af magistraten eller källarearrendatorerna antagen och aflönad „tapperian“ eller „vinskänk“. Där fanns en „kakelugnskammare“ och en „skorstenskammare“ ³⁾. I den förra sutto de förnämligare gästerna, medan anspråkslösare kunder, handverkare, gesäller o. a. hänvisades till den senare. Men staden höll ock en annan källare på Siikaniemi. Den kallades ock Plantins källare, enär bemålde borgmästare först satt den i gång och åtnjöt inkomsten därpå. Senare utverkade sig magistraten K. M:s resolution, att källarfriheten utsträcktes också till denna.

Det var strängt förbjudet för en och hvar att sälja vin stadskällaren till förfång. 1635 fälldes kyrkoherden på Siikaniemi Krister Sigfridi, som efter ett gästabad hemma hos sig sålt vin

¹⁾ Landshöfdingeskrifvelserna. Erik Kruse till K. M. ²²/₈ 1658.

²⁾ Rp. ¹³/₁ 1664.

³⁾ Rp. ³¹/₁ 1663.

åt gästerna och låtit dem dricka hela natten, till 40 ~~sk~~ böter för brott emot krögeriordinansen, och till lika mycket, emedan han, ehuru en prästman, som bort vara andra till föredöme, likväl hela böndagsnatten hållit krog ¹⁾. 1643 anklagades likaså Mårten Mums för det han sålt en kanna spansk åt kyrkoherden Tolja och bötfälldes, oaktadt han ursäktade sig därmed att han sändt vinet endast som en gengåfva för färsk fisk, som prosten honom presenterat. 1682 blef handlanden Steckman likaledes fälld för det han vid Thauvonius' rektorskalas i ett falskt „flaskfoder“ för dennes räkning lämnat tre kannor franskt vin åt en gymnasist, som emellertid haft oturen att på gatan möta fiskalen.

Men ehuru magistraten med argusögon sökte bevaka sitt dyrbara monopol, fick den dock en konkurrent. Antoni Borchardt, som under ryska kriget gjort kronan stora försträckningar, fick 1660 af regeringen privilegium att i sitt nya stenhus försälja utländska drycker, helst det allmänt klagades att vinet på stadskällaren var dåligt och dyrt ²⁾. Förgäfves hade magistraten, som anat oråd, redan 1657 under försäkran att den alltid införskrifvit de bästa drycker, som i Lybeck och Amsterdam funnos att tillgå, anhållit om skydd för sitt källarprivilegium. Det hjälpte ej, Borchardt fick också sitt privilegium ^{30/3} 1660, hvilket han därtill egenmäktigt sökte förbättra genom att äfven idka „skänkeri“ i sin andra gård och hålla försäljning vid Lappstrands marknader. Borchardts källare tog emellertid snart vinsten af stadskällaren och räknade sina bästa kunder bland officerarne. Herrarna i rådet besökte den naturligtvis icke. Efter en förrättning hos tullnären Piper yttrade borgmästaren Hans Schmidt på skämt åt denne: „ja, svåger, vi ha haft omak och därpå borde följa en kanna vin“. Då Piper härtill svarade: „så kommen då på Antoni källare“, genmälde Schmidt: „nej, vi hafva ock vin på stadskällaren, på Anthoni källare gå vi intet“ ³⁾.

Borchardts källare.

¹⁾ Rp. 4/7, 1635. Dessutom skulle hans kvarblifna viner konfiskeras för hospitalet.

²⁾ Landshöfdingeskrifvelserna. Erik Kruse till K. M. ^{22/a} 1658.

³⁾ Äfven gästgifvarne hade rätt att tillhandahålla resande vin och andra drycker. Förut hade — såsom tidigare nämnts — borgerskapet själfvt »hållit gästning», en skyldighet som alltid ansetts såsom ett svårt onus. Det hade då icke sällan händt att förnäma resande, som hade magistratens anvisning på logis, fingo resa från den ena borgaren till den andra utan att få tak öfver hufvudet, emedan värdarna

Krögeriet.

Hvad slutligen krögeriet beträffar var det mycket vinstgifvande, hvarför många gärna slogo sig på detsamma. Då det emellertid hade sina svårigheter att öfvervaka bryggningen och brännvinsbränningen, som voro accis underkastade, i händelse hvem som helst finge kröga, yrkade myndigheterna städse på tillsättandet af särskilda krögare. Sådana antogos också tidt och ofta af magistraten, under strängt förbud för andra att sälja öl eller brännvin. Men ofta hände det äfven att denna näring lämnades helt fri. Så heter det t. ex. 1685 att „det i några framfarna år, i anseende till tidernas svårighet, har blifvit tillstadt och efterlåtet hvar och en af borgerskapet, som har haft lust, att få bruka krögeri och ölförsäljning sin näring därmed att söka“. Men såsnart krögeriet sålunda lämnats fritt, uppstod åter fråga, huruvida det skulle betraktas såsom en köpmannanäring eller blott och bart såsom en borgarhandtering. Handlandena tillskansade sig det gärna såsom en extraförtjänst vid sidan af sin tjarhandel, men handtverkarne och borgarne ansågo det otillbörligt att köpmännen, som eljest hade stora inkomster, ännu därtill höllo krogar. Magistraten måste slutligen inskrida och det bestämdes 1685, att ingen köpman, „som med handel öfver 600 d. s. m. är försedd“, finge krögerinäring idka. Denna sistnämnda skulle endast förunnas fattiga borgare och värnlösa enkor. Därför förbjödos t. ex. handlandena Jakob Dannenberg, Johan Saels och Lars Dykander, som hade en god handel, att vidare syssla med krögeri ¹⁾.

Men då — såsom ofvan antyddes — den allmänna krögerifriheten medförde „åtskilliga irringar, enkannerligen att K. M.

under hvarjehanda förevändningar visste att undandraga sig omaket. I början af perioden tillsattes därför särskilda gästgifvare, hvarjämte borgmästare och råd 1642 voro sinnade att utanför staden bygga ett stort »gästhof». Men efter 1652 års brand förmådde ej gästgifvarne mera upprätthålla sitt ämbete och af magistratens gästhof blef intet, då regeringen ej förunnade detsamma tullfri införsel af viner. Man var tvungen att återgå till den gamla ordningen att »hvar och en var gästgifvare». Snart förspordes då ånyo klagan att i staden »ej funnos några goda gästgifverier, där en ärlig resande man kunde för betalning bli trakterad», och landshöfdingen yrkade därför 1656 på nya gästgifvares tillsättande. Men endast en, Jöran Brandt i Vallen, åtog sig omaket, »och att tvinga någon därtill syntes obehärligt». Dock försökte magistraten att så vidt sig göra lät, draga försorg om att i staden städse skulle finnas åtminstone två gästgifvare, den ena i staden, den andra i Sükaniemi.

¹⁾ Rp. ¹⁷/₁ 1685.

och kronans samt stadens rättighet uti accisen icke som sig bör kan iakttagas, enär alltför många sådan handtering bruka⁴, återgick man snart igen till tillsättandet af särskilda krögare, hvilka tillförsäkrades skydd mot andras konkurrens¹). Men särdeles köpmännen höllo på att krögeriet var en stadsmannanäring, som ej borde bindas, och idkade fortfarande isynnerhet ölförsäljning, i anledning hvaraf de ofta råkade i kollision med myndigheterna²). Lönnkrogar florerade ock ständigt, särdeles i Vallen och på Tervaniemi, ty ej heller småborgarne ville låta sig betagas sin rätt att förmedelst krögeri söka sin näring. Vi blifva framdeles i tillfälle att se, huru frågan om denna närings ordnande under den följande perioden gaf anledning till svåra slitningar inom borgerskapet.

Men vi skola redan öfvergå till stadens andra näringar. Bland dem intogo, närmast handeln, manufakturerna och handtverket främsta rummet. Också på dem tryckte merkantilsystemet sin prägel. Likasom handeln var noga fördelad emellan stapel- och uppstäder och, inom städerna, parterad emellan köpmän och krämare, likaså rådde det äfven en sträng arbetsfördelning inom industrin och handtverket, med noggrannt utestängande af alla dem, som ej blifvit vederbörligen till yrket berättigade.

Industrin.

Dock vinnlade man sig mycket under denna period också om dessa näringars befordrande, och det är egentligen ifrån denna tid man kan tala om en börjande industri i Viborg. De viktigaste industriella inrättningarna i eller hellre invid staden voro beckbrännerierna. De daterade sig troligen från den tid, då tjärhandeln först nådde sitt stora uppsving. 1642 uppmanade regeringen särskildt borgerskapet att vinnlägga sig om goda beckbränneriers inrättande³). Men när sedan tjärukompanierna

Beckbrännerierna.

¹) l. c.

²) Den 15/8 1699 anklagades t. ex. handlandena Petter Köning, Jockim Boisman och Jurgen Wulfert för olaga ölförsäljning. K. p. af sagda dato. — Den 17/4 1699 hade rådet ånyo utfärdat förordning om vissa krögare, som borde hafva särskildt tillstånd, och då Boisman åter beträdts med olofligt ölsäljande, dömdes han till 40 d s. m. böter, »enär krögeriet ej som en borgerlig näring kan eller må anses». Rp. 15/7 1701.

³) 1647 anhöll Stockholms köpmannen Henrik Spiring hos magistraten att få inrätta ett becksjuderi i Viborg, men rådet svarade att beckbränneriet vore ett verk, hvaraf edsvurne borgare böra hafva sin näring, och afslog hans begäran för så vidt han ej ville såsom borgare nedsätta sig i Viborg. R. p. 2/3 1647.

privilegerats, lemnades åt dem att bestämma öfver dessa bränneriers tillverkningskvanta, hvarjämte det stadgades att några nya sådana ej vidare finge inrättas. Enligt 1663 års förordning skulle de viborgska beckbrännerierna ej få tillverka mer än 120 läster beck årligen. 1668 ville direktionen t. o. m. på en tid förbjuda all enskild beckbränning, ehuru saken sedan, genom regeringens mellankomst, ordnades så, att viborgarne väl ej fingo bränna något för egen räkning, men väl emottaga kompaniets gamla tjära till bränning. Senare frigafs väl beckbränningen åter, men vann icke mera samma betydelse som förut. 1693 voro i Viborg inalles tio „beckkittlar“ i verksamhet, de flesta sannolikt belägna på Myllysaari, en del ock på stränderna af Slottsholmen ¹⁾.

Tobaksfabrik
m. m.

Mot slutet af perioden nämnes i staden också ett tobaksspinneri, anlagdt af Henrik Haveman, och omtaladt sedan 1692, då i staden äfven förekom en tobaksspinnare, som troligen var anställd vid sagda fabrik. Slutligen må här äfven nämnas att regeringen 1699 frågade af landshöfdingen, huruvida några sidenmanufaktur kunde inrättas i Viborg, hvartill Lindhjelm svarade, att man därstädes ej hade råd till slik fabriks anläggning. Alla som hade sidenkläder, hade dem från Stockholm, och han menade att varans anskaffande lämpligast kunde lemnas i kommission åt någon köpman, hvilket regeringen dock fann vara opraktiskt.

Lägga vi till ofvannämnda inrättningar stadens gamla tegelbruk på Revonhätä, hvilket under perioden vanligen för stadskassans räkning utarrenderades åt enskilda, hafva vi nämnt samtliga invid själfva Viborg belägna staden eller enskilda borgare tillhöriga industriella verk.

Kronans „Gevärsfaktori“ och „krutbruk“.

Slutligen må här ock nämnas följande sedan gammalt af kronan vid staden underhållna fabriker: „faktoriet“, d. v. s. gevärsfaktoriet, omtaladt 1634 och 1638, hvartill den i slutet af föregående period under klensmeden Baltzar Meijers ledning påbegynta tillverkningen af rör eller byssor på 1630-talet utvecklats sig ²⁾, „krutbruket“ ³⁾, omnämndt 1650, hvarmed troligen bör

¹⁾ Dessa egdes af: Peter Ruuth, Osenbryggs enka, Ernst Berg, Nils Ranström, Herman Harrius' enka, Antoni Priem (2), Henrik Haveman (2), Johan von Borgen.

²⁾ 1634 nämnes inrättningen under namn af „Viborgs faktoriet“. 1634 års hufvudbok, fol. 225. 1638 rekvirerades från faktoriet 24 musköter för kronans räkning.

³⁾ R. p. ¹⁴/₈ 1650.

förstås samma inrättning, som under 1500-talet gick under namn af salpetersjuderiet å Siikaniemi, äfvensom tegelbruket vid Vitsa-taipale sund, troligen också en anläggning, som daterade sig från äldre tider, ehuru det först finnes omnämndt från början af denna period.

Men utom ofvannämnda i staden eller invid densamma be-lägna industriella verk fanns i dess närhet ett helt fabriksdi- strikt i smått. Säiniö å med sina strömmar och forsar exploa- terades flitigt af kronan, staden och enskilda för anläggandet af särskilda industriella inrättningar. Där hade kronan sedan gammalt sina krut-, mjöl- och sågkvarnar. Staden anlade där, sedan den för sämskvarnens befordran bekommit Ylisäiniö hemman i donation, en „sämskvarn med torkhus och lador“ för beredande af läder. Äfvenså inrättades där, på stadskas- sans bekostnad, en „kopparrammare“, hvilken sedan uthyrdes åt kopparslagaren, som där kunde utföra såväl gröfre som finare smide ¹⁾. Slutligen hade staden vid samma ström äfven en stor sågkvarn, också den på arrende upplåten åt enskilda, äfvensom en mjölkvarn ²⁾. Samtliga dessa inrättningar gingo under namn af „borgmästare och råds bruk i Ylisäiniö“. Till dem hörde slut- ligen ännu en af staden vid Alasäiniö ström anlagd mindre skvalt- kvarn.

Borgmästare och
råds bruk i Yli-
säiniö.

Störst ibland alla dessa inrättningar var dock det år 1696 af borgmästaren Fremling och rådmannen Hans Tesche grund- lagda Huppais järnbruk, också beläget vid Ylisäiniö ström ³⁾. Det plundrades af ryssarne 1706, men iståndsattes åter följande år af Tesche och var sedan i gång ända till periodens slut.

Huppais järn-
bruk.

Också handtverksnäringarna nådde under perioden en högre utveckling än någonsin förut. I likhet med handeln åtnjöto dessa näringar under merkantilismens tid kronans hulda om- vårdnad. Oafåtligt anmanades rådet att befordra dem på allt

Handtverks-
näringarna.

¹⁾ Se om sämskvarnen t. ex. K. p. $\frac{5}{12}$ 1654. Kopparrammaren omtalas åt- minstone från 1665.

²⁾ Stadens sågkvarn reducerades 1689 jämte Säiniö hemmanet under kronan. Stranda dombok ^{27-30/1} 1705.

³⁾ Vfb. 1697, sid. 706—708. — Längre bort från staden, men hörande till dess manufakturområde lägo vidare Joa järnbruk, anlagdt 1687 af brukspatronen Thorwöst, äfvensom några sågkvarnar, anlagda efter det den holländska plankutför- seln begynt, såsom Näätälä (anlagd 1707), Juustila (anlagd 1709), Hanhijoki och Koskijärvi.

sätt; ingen borgmästarfullmakt gafs utan en påminnelse om den nye funktionärens skyldighet bl. a. att draga försorg om nyttiga handtverks „inplanterande i staden“¹⁾. Särskildt ålåg det handelsborgmästaren att vårda sig om manufakturur och handtverk och „dem vid deras förmåner handhafva“²⁾. Också tilltog handtverkarnes antal snabbt. Ännu 1638 manar K. M. rådet att mera än härtills skett vinnlägga sig om att skaffa flera handtverkare till staden. Men 1642 heter det redan, att staden dagligen tillväxer med främmande handtverkare, och inom kort var antalet af dem så stort, att en tysk församling för deras räkning måste inrättas. Då sålunda de flesta handtverkare, i likhet med de flesta köpmän, voro tyskar, ansågs det, åtminstone senare, åligga handelsborgmästaren att tillse, det de skulle „i lära hos sig antaga barn och lärpojkar af vår svenska och finska nation och dem deras handtverk redeligen lära“³⁾.

Handtverkslifvet ordnade sig nu i enlighet med skråordningarna af 1621 och 1669. Hvarje yrke, som räknade minst fyra (eller tre) mästare, hade rätt att bilda eget ämbete eller skrå, i spetsen för hvilket stod en „ålderman“ såsom ordförande i ämbetsrätten, hvilken, förutom honom, bestod af två eller tre bisittare⁴⁾. Sammankomsterna höllos inför öppen låda — en ofta med stor konstfärdighet utförd kista, i hvilken förvarades ämbetets protokoller, penningar och „välkomma“, äfvensom dess sigill⁵⁾. Också gesällerna hade inom vissa yrken egen låda, „gesälllåda“, t. ex. smedsgesällerna 1691. Hvar och en, som ville bli yrkesman, måste först tjäna såsom lärpojke utan lön hos någon mä-

¹⁾ Se t. ex. borgmästarfullmakterna för Thile 1644, för Hans Schmidt 1670, för Bartold Ruuth 1676 o. s. v.

²⁾ Rådets ämbetsfördelning af 1687.

³⁾ l. c.

⁴⁾ Angående det för ett skrå nödiga antalet mästare förefinnas olika uppgifter. I K. M:s förklaring ⁹/₁₁ 1650 heter det: „Eljest vill K. M. både detta (sännsk- och karduanmakare-) och flera ämbeten uti Viborg nådigst efterlåta, att när ens och annans skrå blifver starkt af fyra välpröfvade, goda och dugliga mästare, densamma skall därmed under sin egen direktion förblifva“. Men emellertid resolverar ¹²/₁₂ 1687 magistraten om tunnbindarne: „Såsom tunnbindarne nu till talet äro trenne, att de således böra bekomma deras ämbetslåda och pläga ett fritt ämbete“. I de flesta fall torde ämbetena bestått blott af tre mästare. af hvilka en var ålderman, en äldre och en yngre bisittare, ungmästare.

⁵⁾ ²⁹/₈ 1679 pålades Fredrik Hansson vid 40 ~~år~~ s. m. vite att igenskaffa skinnareämbetets skråsigill, som han förlagt.

stare och sedan en tid „vandra såsom gesäll“¹⁾, innan han — efter ett i åldermannens verkstad och under uppsikt af därtill utsedda skådemästare utfördt mästerstycke — fick såsom „mästare“ öppna egen rörelse och sticka fötterna under eget bord. Hvar och en, som utöfvade ett yrke utan att hafva fullgjort dessa villkor och utan att höra till ett skrå, betraktades såsom en bönhas och förjagades ur staden.

Vid medlet af 1600-talet hade i Viborg åtminstone följande yrken eget skrå: skraddarne, hvilkas ämbete synes hafva varit det äldsta i staden och redan nämnes 1628, — skomakarne, om hvilka det 1652 heter att „de nyligen bekommit deras ämbetskrå“. — smederna, hvilka åtminstone redan 1663 hade egen ålderman, — linväfvarne, hvilkas skrå första gången nämnes samma år, — snickarne och svarfvarne²⁾, hvilka fingo skråbref^{2/11} 1668, vid hvilken tid också körsnärerna, skinnarne och tunnbindarne³⁾ torde bildat egna gillen. Däremot nämnes guldsmedsämbetet först mot slutet af perioden, 1701. Inalles hade staden således ett tiotal fullständigt organiserade yrken.

De yrkesidkare, hvilka på grund af sin fåtalighet ej kunde bilda egna skrån i staden — såsom sämsk- och karduanmakarne, kopparslagarne, glasmästarne, målarnе, hattmakarne, sadelmakarne, knappmakarne, kanngjutarne, barberarne, bokbindarne, remsuidarne, murmästarne m. fl., — voro enligt skråordningen förpliktade att „förena sig med ämbete i annan stad, där sådant fanns inrättadt“. Sålunda synas t. ex. glasmästarne i Viborg på 1680-talet stått under glasmästarämbetet i Stockholm; åtminstone förklarades då en glasmästare för bönhas, tills han förskaffar sig bevis, att han sig förent antingen med glasmästarämbetet i Stockholm eller annorstädes i någon stad“⁴⁾. Tvärtom

Skråna.

¹⁾ Den ¹⁹/₁₀ 1648 klagade två sämskmakare öfver en bönhas, „att han sitt handtverk ej redeligen lärt hafver, att han först skulle lära i fem års tid och sedan ändå vandra förr än han för en gesäll antagas kunde, utan han som en lös dräng nu genast sätter sig neder och brukar borgerlig näring“. (R. p.)

²⁾ Svarfvarämbetet är troligen identiskt med det konstsvarfvar- och blockmakarämbete, som omnämnes af Ehrström i hans Öfversikt af det finska skräväsensdets historia, sid. 105.

³⁾ Tunnbindarne organiserade sig till skrå ¹²/₁₂ 1687, men synes redan tidigare bildat eget ämbete.

⁴⁾ Också snickarne torde, innan de fingo eget skrå, subordinerat under snickarämbetet i Stockholm, eftersom detta ämbete sedan ej ville godkänna de gesäller, som friskrifvits i Viborg, utan yrkade på att de i Stockholm skulle lära på nytt.

åter subordinerade under stadens ämbeten handtverkare i grannstäderna, hvilka ej hade egna skrän, t. ex. linväfvarne i Villmanstrand under linväfvarämbetet i Viborg, o. s. v.

Hela handtverksväsendet, ämbetena såväl som de lägre yrkesmännen, stodo under magistratens, närmast ämbetsborgmästarens — senare handelsborgmästarens — uppsikt och skulle enligt 1669 års skrårordning deras sammankomster bivistas af honom eller någon annan rådsperson — ett förmynderskap, i hvilket handtvärkarne icke alltid godvilligt funno sig. 1670 slog skomakaråldermannen Anders König igen locket på ämbetslådan „inför ögonen på den närvarande ämbetsborgmästaren och ämbetsrådmannen, uppståendes och spatserandes på golfvet, despecterandes således dem i deras ämbetes förrättande“ ¹⁾. 1675 utfor en tunnbindarmästare i ämbetsrätten i hårda ord både mot rätten och „de af borgmästare och råds medel som ämbeten bevista“. Den förre slapp med 40 ~~sk~~ s. m. plikt, den senare blef däremot till straff tagen till fördubblingsbåtsman, men drunknade kort därpå.

Ämbetsrätterna.

Vid ämbetsrätterna, hvilka, såsom nämndes, i vederbörande magistratspersons närvaro och under hans uppsikt, höllos i „ämbetshuset“ ²⁾, d. v. s. hemma hos åldermannen, diskuterades och afgjordes alla ämbetet rörande ärenden. „Ungmästaren“ fungerade som vaktmästare ³⁾. Om någon ämbetsbroder uteblifvit från sammankomsten eller utan åldermannens vetskap aflägsnat sig från staden, bötdade han 5 ~~sk~~ s. m. Efter den officiella delens slut — men allt inför öppen låda — dracks „friölet“, som iskänktes af „lärodrängarne“. Men ville någon fortsätta kalaset efter friölet och sedan lådan var stängd, fick han efter öfverenskommelse med „krogfadern“ bestå ölet själf. Stundom tillkallades ock en spelman „för att hålla dem på ämbetshuset lustiga“ ⁴⁾.

Bönhasar.

En af de viktigaste frågorna vid rätten var städse den om „bönhasar“. Man beslöt gemenligen, att de skulle „jagas“, hvar efter de betraktades så godt som fridlöse, hvarhelst de påträffades. 1639 mötte ett par af stadens snickare på gatan en slotts-

¹⁾ R. p. ²⁰/₆ 1670.

²⁾ K. p. ²¹/₁₁ 1690.

³⁾ l. c.

⁴⁾ K. p. ⁵/₁₁ 1685.

snickare, som bar några fönsterramar på axeln, och öfverfölla honom utan vidare med hugg och slag, „emedan han som en bönhase deras näringsfång förtagit“. 1662 attrapperade körsnärerna tvenne kvinnspersoner, som med borgmästar Menschevers lof lifnärde sig med smått körsnärsarbete, och togo hos dem i beslag en säck med gråverk, lamm- och vargskinn samt förbjödo dem hårdeligen att vidare syssla med slikt arbete, stadens edsvurna körsnärer till förfång. 1699 jagade skrädarna med ämbetsborgmästaren Havemans lof bönhasar och togo af en landshöfdingens skraddare „till vedermäle“ en officersjacka, som han arbetade på. Men borgmästaren, som ej ville råka i kollision med herrar officerare, lät genom stadstjänaren återställa jackan, hvilket högeligen förtröt det lofliga ämbetet.

Stundom råkade ock yrkena i delo sins emellan angående gränserna för sina resp. arbetsfärer. 1679 anklagade en kopparslagare en klensmed, „som fallit honom i hans ämbete, i det han gjort flaggan och knoppen på rådhuset af koppar“. 1688 klagade sadelmakaren att tvenne remsnidare gjorde honom stort inpass o. s. v. 1651 gjorde sig skrädarna skyldiga till öfvergrepp t. o. m. mot krämarna, i det de sålde silkestråd och snören, hvilket egentligen tillkom handlandena o. s. v.

Oaktadt handtverkarne sålunda sökte frigöra sig från all möjlig konkurrens och därtill ännu skaffade sig särskilda skyddsbref för sina yrken — såsom t. ex. karduansmakarne 1650, att inga bockskinn finge utföras från staden ¹⁾, hattmakarne 1668, att tullen på utländska hattar skulle höjas ²⁾, tunnbindarne 1672, att lybska tunnor ej finge införas ³⁾ o. s. v. — gáfvo de likväl ofta anledning till klagomål öfver höga priser och dåliga varor. 1657 heter det att „man i staden hade orsak att beklaga sig öfver största delen af ämbetsmännerna för den obillighet de med sina varors och arbetens stegrande föröfva“. Särdeles gällde detta skomakarne, „som, oaktadt de i Viborg fingo läder billigare än annorstädes, likväl så utur måttan sina arbeten försälja, att man i andra städer, där lädret är 2 å 3 gånger dyrare, likväl kan köpa skor och stöflar för snart sagdt halfva värdet“. Dem till straff inkallades nu från Tyskland en skomakare med två gesäl-

Handtverksva-
rnas dyrhet.

¹⁾ Magistratens patent af ²⁸/₆ 1650.

²⁾ K. M:s resol. ⁷/₁₀ 1668.

³⁾ K. M:s resol. ¹³/₁₂ 1672.

ler, hvilken hugnades med sådana förmåner, „att de andra ej skola kunna sitt arbete högre sätta än skäligt är“¹⁾. 1657 åter beskylldes tunnbindarne för att leverera ifrån sig tunnor, som voro gjorda af färskt trä och så dåliga att de föllo sönder, när solen lyste på dem. Ej under, om de främmande köpmännen stundom, t. ex. 1630, måste föra med sig egna tunnbindare, hvilka stadens mästare sedan fingo lof att taga i sin tjänst.

Framstående
handtvarkare.
Pärlfisket.

Dock vunno äfven flere handtvarkare anseende för skicklighet och drift. Murmästaren, mästare Akatius Grönberg fick 1672 det hedrande uppdraget att uppföra ett stenhus åt Lorentz Creutz på Sarvlaks, glasmästaren Bertil Bertilsson på 1640-talet besatt konsten att inbränna prydliga vapen i fönsterrutor. Guldsmeden Groumelier utöfvade jämte sitt yrke äfven pärlfiskeri. Han kallades pärlinspektör och hade sannolikt af myndigheterna blifvit utsedd att taga vara på länets skatter i den vägen och tillgodogöra sig handeln med dem. Allmogen plögade nämligen på somliga orter uppsöka pärlor, „som voro nog sköna och af godt vatten“. Men då bönderna af vidskepelse vanligen hemlighöll sina fynd eller bortslumpade dem åt sina maimeser mot en god förplägning af öl, brännvin och tobak, eller ock för vanpris sålde dem åt ryssarne, hade landshöfdingen Lindhjelm vidtagit åtgärder för pärlfiskets skyddande och sannolikt lämnat värden därom åt Groumelier. — Såsom konstnärer kunde redan betraktas konterfejare: Jakob konterfejare på 1650-talet och Mårten Mums på 1690-talet, af hvilkas hand väl de flesta af de många i tidens bouppteckningar förekommande porträtt-taflorna härröra, för att ej tala om målaren Valentin Betge, som införskrifven 1664, kunde „göra konstligt arbete och stryka på lärft“.

De accis underkastade näringsarna.

Till handtverken räknades ock de accis underkastade näringsarna, nämligen tillverkningen och försäljningen af inhemska drycker, äfvensom slakt och bageri. 1623 tillkännagafs för borgerskapet förordningen om anställande af vissa bryggare, krögare, köttmånglare, slaktare och bagare. Ingen skulle vidare få brygga, slakta eller baka till försäljning, utom de som därtill voro utsedda, ja, det bestämdes senare att för accisens bättre öfvervakande ingen ens till husbehof finge brygga eller slakta hemma, utan blott på de därtill bestämda allmänna inrättningarna. Trenne prydliga bryggerier uppfördes, ett af Cröell

¹⁾ R. p. 2°/1 1657.

för stadens räkning ¹⁾, ett på Slottsholmen af ett bolag ²⁾, bestående af fem rådspersoner, och ett tredje af en privat person. Också ett slakthus uppbyggdes, där all slakt skulle förrättas. Särskildt skulle slaktarne slakta på bestämda „kött dagar“ och kl. 1 på dagen vara färdiga att föra köttet på vågen. Slutligen skulle ock all brännvinsbränning verkställas hos rätta brännvinsbrännare. Sina bakugnar fingo borgarne behålla och baka för hembehof, dock ej till salu, men i stället skulle de erlagga s. k. bakugnspenningar. Däremot skulle för den 1625 pålagda kvarntullens skull alla handkvarnar föras till „kvarnhuset“, där de efter erlagd tull fingo begagnas.

Ingen bryggare, brännvinsbrännare eller slaktare fick sälja i minut. Det var krögarnes och köttmånglarnes sak. Liksom det fanns särskilda „krogar“, skulle det ock finnas särskilda „köttbodarna“ ³⁾. Staden uppförde själf sådana och hyrde sedan ut dem för s. k. ståndpenningar åt slaktarne och köttmånglarna, hvilka strängt förbjödos att sälja något i hemmen. Då det emellertid ställde sig mycket svårt att noga åtskilja slakteriet och köttmångleriet, tillstoddes stundom slaktarne att sälja kött, dock på villkor att sådant ej finge ske vare sig i slakthuset eller hemma, utan i „de förordnade köttbodarna“. Likaså förklarades „hökaren“ Joakim Zitting 1649 berättigad att också „uppehålla bryggeriet“.

För öfrigt höllos alla dessa „ämbetsmän“, såväl bryggare och brännvinsbrännare, som slaktare, köttmånglare och bagare, under sträng kontroll. Från accisstugan gingo acciskarlarna ständigt ut på sina ströftåg. Ingen eld fick tändas under brännvinspannan, innan accisen var erlagd, icke en droppe öl eller brännvin fick föras på krogen, innan de „edsvurna ölprofvarne“ och „brännvinsvärderarne“ smakat på brygden och bestämt priset på varan ⁴⁾, icke en köttbit föras från slakthuset, innan den

¹⁾ Synes hafva uppförts 1648.

²⁾ Bryggghuset på Slottsholmen nämnes från 1650. De fem bryggarne i rådet voro: Lorens Mårtensson, Per Ruuth, Herman von Borgen, Mårten Winter och Hans Schlegel.

³⁾ Den ²⁴/₇ 1686 resolverades, att slaktarne skola erläggas till staden ärligen 6 d. k. m. för det de slaktarbodarna eller köttbodarna innehafva. Denna afgift skulle erläggas med 6 mk i kvartalet. Köttmånglarordinansen omnämnes 1649 och 1687.

⁴⁾ 1649 kungjordes med trumslag, att ingen bryggare öl måtte kannetals sälja. 1643 anklagades bryggaren Holtgref för det han sålt öl till 12 d. k. m., ehuru värderingsmännen värderat det blott till 11 d. 1650 dömdes en brännvinsbrännare, som sålt en kanna brännvin, förr än det blifvit provvad.

kommit på vågen och värderats. Den ena bagaren skulle endast få baka rågbröd, den andra hvetebröd, o. s. v. I händelse bryggare eller slaktare försummade sin plikt i afseende å stadens providering, ådrogo de sig stränga uppsträckningar och böter, eller afskedades helt och hållet från ämbetet. Då 1652 särskilda handtverkare klagat, att de ej i „ganska staden“ kunde få köpa öl vare sig tunntals hos bryggaren eller kanntals hos krögaren, „hvarför de för deras gesällers gnaggs skull måste på stadskällaren köpa dyrt lybskt öl, enär vatten att dricka allt för ett faller dem förtretligt“, så anställdes sträng rafistulering med vederbörande, och samtliga bryggare och krögare fingo plikta 40 ~~sk~~ för försummelse i ämbetet. Ofta förständigades äfven slaktarna vid vite att hålla godt kött till salu särdeles till helgdagarna, och då de likväl gjorde sig skyldiga till försummelse, ålades de att i tur vissa dagar i veckan sörja för stadens providerande.

Trakasserier för
accisens skull

Hvad allmänheten beträffar, var den ständigt utsatt för trakasserier med alla möjliga bryggeriuppsyningsmän ¹⁾, bränneribesökare och slakteriinspektörer. 1650 anklagades Joakim Zitting såsom misstänkt för hembryggeri, „emedan hos honom alltid dracks, men han aldrig förnams köpa öl, hvarken tunnetals hos bryggaren eller kannetals hos krögaren, än mindre själf låta i stadens bryggehus något brygga“. 1651 dömdes arklimestaren i Vallen till 40 ~~sk~~ böter, emedan hans söner, som gingo i skolan och med deras sjungande samlat sig en tunna malt, däraf under fadrens frånvaro låtit „göra dricka åt sig“. Lektorn Bartoldus Lacmannus pliktfälldes för det han „sölat sig med kittelbryggeri“, d. v. s. bryggt hemma, trots han till sitt försvar framhöll, att han hvarken hos bryggarne eller krögarne kunnat få sådan dryck, som hans natur draga kunde. 1651 anklagades Tönnis Skult för brännvinsbränning, enär en stadstjänare, som besökte honom „tyckte att där luktade honom brännvinsdrank i näsan“. 1657 anklagades en bysseskytt för att han hemma bränt brännvin, oaktadt han betalt accisen och bränningen misslyckats, så att han icke bekommit en droppe brännvin. 1670 antastades tre personer för det de tillsammans köpt ett slaktnöt, slaktat det hemma och delat köttet sinsemellan. Samma år

¹⁾ Den nya bryggeriordningen väckte till en början mycken ovilja i staden. De förmögnare, som egde landt gårdar, kringgingo förordningen så, att de läto brygga på landet och sedan föra brygden till staden, hvarigenom de sluppo med blotta portullens erläggande. Detta förbjöds dem emellertid ²³/₂, 1650 af Per Brahe,

pliktfullades tvenne systrar, af hvilka den ena var blind, för det de sålt några rågsemlor „för att till sitt lifs uppehälle kunna köpa sig några girsar och strömmingar“. Det enda undantag, som medgafs från de stränga förordningarna, var att de fattiga, enligt gammal häfd, till jul fingo brygga åt sig litet öl hemma — dock på villkor att accisen erlades. Eljes skulle enhvar gå till brygg- huset med sin brygd, förande med sig både kärl och ved.

Detta ändlösa trakasserande blef slutligen så outhärdligt för allmänheten, att magistraten fann rådligast att hos höga vederbörande ansöka om lindring i systemet, särdeles beträffande ölbryggeriet. Då den nämligen förnummit, att förordningarnas oafkortade handhafvande skedde med hushållens, i synnerhet de fattigas stora besvär och veckagan, anhöll den 1655 hos K. M. „att verket så till vida skulle modereras, att hvarjom och enom måtte tillåtas till husbehof brygga spisöl 3 eller 4 tunnor, försäkrande sig vilja med högsta flit och dageliga inkquisitioner förekomma att icke här något underslef till accisens förringande och eljest bryggeriets studsande föröfvas skall“. Senare synas också både ölbrygd och brännvinsbränning åter fått försiggå i hemmen, mot accisens erläggande. Likaså synas omsider handkvarnarna, väl dock mot kvarntullens erläggande, fortfarande hafva lämnats till fritt begagnande i hemmen, efter som det 1691 ånyo var fråga om deras — sådana funnos då 69 stycken — afskaffande och insättande i därtill afsedda rum. 1662 heter det ock, att de bryggare och bagare, som under de förledna åren här varit till- satta, nu genom döden äro afgångne och att några andra icke kommit i stället — hvilket allt häntyder på att den hårda regi- men något slappats.

Slutligen räknades till handtverkarnes klass äfven de lägre yrkesidkarne: fiskarne, dragarne, formännen, tjäruvräkarne och beckbrännarne. De tre förstnämnda af dessa korporationer, som hade urgamla anor i staden, synas också undergått någon för- ändring i enlighet med skråväsendets fordringar. 1640 kallas ännu fiskarnes hufvudman med den medeltida benämningen „not- konung“, men från 1650-talets ingång går också han under namnet „ålderman“. Äfven dragarne och formännen blefvo mot slutet af perioden hugnade med egna åldermän ¹⁾.

Lägre yrkes-
idkare.

För dessa lägre yrken utfärdade magistraten af egen makt-

¹⁾ Under åldermännen för formännen stodo särskilda rotmästare.

fullkomlighet tid efter annan ordinanser ¹⁾) och taxor, som de hade att rätta sig efter. Den ^{19/10} 1652 utgafvo t. ex. borgmästare och råd en timmermansordning, „hvilken var ställd på finska och med trumman omgången och i gatumötena för folket uppläsen“. Också dessa förordningar stötte ofta på motstånd från vederbörandes sida. 1647 besvärade sig dragarne, formännen och tjäruvräkarne öfver en ny ordinans, som i deras tycke medgaf dem alldeles för små löner. Rätten resolverade dock, att om de ej ställde sig ordningen till efterrättelse, finge de vika staden och båtsmännen göra deras arbete ²⁾). 1651 sträj-kade samtliga fiskare, emedan magistraten förbjudit dem — såsom flera gånger förut — att sälja fisk annorstädes än vid Håkansport och dessutom ålagt dem att äfven vid uppmätning af lefvande fisk använda kappmått ³⁾). Redan 1640 hade de, i anledning af en liknande förseelse, blifvit dömda att „sitta ett dygn på lemnen“, nu „afdankade de sig“, men synas slutligen funnit sig i sitt öde.

Handverkarnes
antal.

Hvad sist och slutligen totalantalet handverkare beträffar, synes det varit i stigande ända till 1650- och 1660-talen, då det var som störst, hvarefter det började gå nedåt. 1638 fanns i staden enligt mantalslängden 63 handverkare. 1642 hade deras antal redan stigit till 84. På 1650- och 1660-talen, från hvilka de flesta skråordningar äro, torde det utgjort något öfver 100. Ännu 1676, från hvilket år en specificerad förteckning öfver alla näringsidkare i staden finnes i behåll, var deras antal omkring 100. Talrikast voro då representerade skräddar-, skomakar-, smed- och snickaryrkena, med resp. 14, 13, 11 och 10 representanter. Därefter kommo murmästare-, linväfvare- och tunnbindareyrkena, som räknade resp. 7, 6 och 5 medlemmar. Guldsmeder funnos 4, körsnärer och sämskmakare 3, sadelmakare, brännvinsbrännare och köttmånglare 2. Däremot hade staden endast en bokbindare, en barberare, en karduanmakare, en remsnidare, en kanngjutare, en hattmakare, en bryggare och en bagare. Någon krögare nämnes alls icke, sannolikt emedan då

¹⁾ Fiskarordinansen nämnes 1649, dragarordinansen 1650 och 1653, formansordinansen 1653, timmermansordningen 1652 o. s. v.

²⁾ R. p. ^{3/8} 1647.

³⁾ De sålde fortfarande „bakom rundelen“ och vid vallporten äfvensom i hemmen samt kastade det nya kappmättet på bron.

köpmännen och borgerskapet tillskansat sig all öl- och brännvinsförsäljning.

Till ofvannämnda siffror bör ännu läggas antalet af de lägre yrkesidkarne, af hvilka det 1676 fanns 10 fiskare, 12 dragare, 16 timmermän, 38 formän, 20 tjäruvräkare och 5 beckbrännare — utgörande således också de inalles omkring 100.

Under periodens sista kvartsekel synes — att döma af 1701 års mantalslängd — handtverkarnes antal hafva ansevärdt minskats ¹⁾. Särskildt uppgifvas de många eldsvådorna hafva bragt hela denna klass af borgerskapet till ruin. 1701 nämnas sålunda endast 75 handtverkare, hvilka i sin tjänst hade 27 gesäller och 20 lärpojkar — siffror, som häntyda på en minskning af minst en fjärdedel.

I nära samband med handtverkslifvets utveckling i Viborg under 1600-talet stodo ock stadens jordbruksförhållanden. Också de hafva att uppvisa samma växling af uppsving och aftagande som alla andra näringar. Ju mera handtverksståndet och de lägre yrkesidkarnes klass, som städse måste lita till jordbruket såsom binäring, ökades, dess mera tillvaxte ock stadens donationsjord i areal och nådde vid medlet af seklet sitt största omfång. Sedan, när stadens ekonomiska utveckling började kvävas under merkantilsystemets tryck, såg densamma sig ock genom reduktionen beröfvad största delen af sin jord.

De agrikola näringarna.

Under 1500-talet hade staden fått sina donationer — Papula, Huhtiala, Talikka, Roikka, Rappä, Uskiniemi och Kangasranta — främst för befästningsarbetenas skull. Under 1600-talet begärdes och erhöles sådana främst för handtverksnäringarnas befordrande. Redan 1640 anhöll staden, som klagade, att den ej

Stadens donationsjord.

¹⁾ Att för öfrigt handtverksnäringen, liksom handeln, var stadd i aftagande mot periodens slut, framgår ock af andra omständigheter. Det förspordes tidtals klagan öfver brist på nödiga handtverksmän, likasom dessa å sin sida klagade öfver bristande arbete. Då det 1662 hette att nya bryggare och bagare ej oaktadt landshöfdingens påminnelser, blifvit tillsatta i de förra genom döden afgångnas ställe, berodde det väl främst därpå, att ingen hade lust att åtaga sig dessa under dåvarande förhållanden nog svårskötta ämbeten. 1677 fanns i staden blott en enda gammal sadelmakare, så att alla sadlar måste hämtas från Sverige och Narva. 1686 synes staden, efter den förra kopparslagarens afgång, haft svårt att få en ny, eftersom en sådan måste sökas ända från Torneå, „enär staden en sådan person och dess handverk behöfver“. 1687 anhålla samtliga skomakare om lindring i kontributionen, helst de omöjligen för medellöshet kunna densamma betala, enär de ej på lång tid haft något arbete.

hade dugligt fiskevatten eller ångar, „där formännen och tavernarena här i staden kunna hafva hö utaf“, ej heller kvarnställe för anläggandet af vare sig mjöl-, såg- och papperskvarnar, eller stampkvarn för sämskmakarens behof, att kronan måtte för det ändamålet till densamma donera några invid staden belägna lägenheter, främst Kelkkala gård, hvars ägare, landshöfdingen Berndes, förklarar sig villig att mot af kronan erhållande vederlag afstå densamma ¹⁾. K. M. resolverade 1642 att frågan skulle hvila till bättre information, hvarefter den troligen strandade mot ägarnes fordran på vederlag. Men i stället donerades s. å. åt staden Yläsainiö kvarnställe för sämskmakeriets och andra handtverks befordrande, med villkor att, „i händelse sådana manufakturers plantering där varda försummade“, kvarnstället skulle revoceras under kronan igen. Därtill lades ytterligare 1647 en kvart skatt jord, som förut lydt under bemälda kvarnställe.

1650 års donation.

Sedan följde den „stora donationen“ af år 1650. Staden hade året förut ånyo framställt sitt behof af fiskevatten och skog, därifrån timmer kunde fås till brygghus, broar och bålverk, och föreslagit att kronan skulle beneficera densamma med särskilda ödeshemman i Somes, Samola och Karpila byar. Per Brahe, som af drottningen fick i uppdrag att närmare taga reda på huru det förhöll sig med de ifrågavarande lägenheterna, inrymde ²⁵/₂ 1650 dem såsom varande öde och vildmark åt staden. Denna donation konfirmerade drottningen den 31 december 1650, dock med sådan ändring, att staden i stället för hemmanen i Samola by, hvilka emellertid blifvit annorlunda disponerade, bekom några hemman i Storpero by, äfvensom Huppuis gods. Inalles omfattade donationen 22 hemman, nämligen 8 i Yläsomes, 5 i Karpila, 8 i Storpero och 1 i Huppuis by, hvilka tillsammans utgjorde 7 skatter och 17 ¹/₂ mantal.

Staden hade nu således, när de sedan gammalt densamma underlydande 8 hemmanen medräknas, icke mindre än 30 hemman förutom Kangasranta äng, hvilket allt tillförsäkrade stadskassan en årlig inkomst af inemot 650 daler s. m. ²⁾. Till allt

¹⁾ Bland andra gods, som staden begärde, var ock Maaskola, hvilket den på 1500-talet en tid innehaft, äfvensom en äng Röiskö, „som under staden efter privilegiernas innehåll tillförene legat hafver“.

²⁾ Se Afkortningsboken för 1668, foll. 106—108, där räntan uppgifves utgå med 646 d. 16 ö. 22 dr. — På de åtta gamla hemmanen föll häraf 201 d. 29 ö. 20 ²/₅ dr.

detta bekom staden ännu ¹⁹/₁₂ 1672 den s. k. husmansjorden vid Yläsäiniö „till spansk- och kardevanberederiets fortsättande“, hvarjämte den 1675 i utbyte mot ett hemman i Yläsomes erhöill ett något bättre i Alasäiniö by. På 1500-talet hade Säiniö å utgjort stadsområdets yttersta gräns; nu sträckte det sig långt därutöfver åt öster och söder — dock icke i en fortsättning — ända bort till Heinjoki och Kakkis socknars gränser, hvarjämte det i väster ägde Karpila ej långt från Säkkijärvi rå.

Däremot lyckades det ej staden att vinna säker besittningsrätt till Slottsholmen, hvilken den högeligen åträdde. Den hade väl genom den af kronan medgifna rättigheten att uppbära tomtören på Siikaniemi vunnit en viss häfd på den kronomark, där förstaden låg. Men den öfriga delen af Slottsholmen måste den nöja sig med att taga på arrende antingen af kronan eller dem, som å kronans vägnar innehade densamma. 1650 donerade kronan Slottsholmen, eller åtminstone den del däraf, där tjärbodarna funnos, åt tjärkompaniet, och då staden ej ville afstå från sin dispositionsrätt till holmen, ådrog den sig en skarp tillrättavisning. 1672 gjorde staden åter ett försök att för sig förvärfa slottså kern, antingen såsom donation i vederlag för $1\frac{2}{3}$ obefintlig ödesskatt i Yläsäiniö eller för billigt arrende, men kronan tillbakavisade dess anhållan med förklaring, att staden redan fått så mycken jord, att den borde därmed komma till rätta utan vidare tillskott. Emellertid synes rådet, som 1675 också bekommit jurisdiktionen öfver Slottsholmen, betraktat åtminstone den bakom Siikaniemi mot Sorvarinsaari utskjutande udden Neitsyt-niemi såsom stadens tillhörighet, eftersom det i början af 1700-talet tillät en forman att där bygga sig ett torp ¹⁾.

Men, såsom sagdt, äfven utan Slottsholmen var stadens jord-

Slottsholmen.

¹⁾ Såsom belysande för de olika uppfattningar, som på 1600-talet gjorde sig gällande beträffande jordnaturen i Siikaniemi, efter det förstaden mark blifvit inrymd staden, må anföras följande: 1652 säges om en därstädes belägen gård, som egaren bortbytt, att borgmästare och råd kunna ha pretention på hela gården efter privilegierna. 1663 hette det om herr Kristers gård i Siikaniemi, att tomten var köpt af staden; 1706 om tullekrifvaren Nils Hjelmans gård att grunden var stadens och inga uppbud kunna ske. Men 1697 åter säges landssekreteraren Forsmans gård vara belägen uppå kronans och stadens grund. Uti en 1693 af K. M. själf påtecknad förteckning öfver pastorater i Viborgs län, uppföres Siikaniemi kyrka såsom liggande på slottsladugårdens d. v. s. kronans grund. — Också om fisket vid Länga bron tvi-stade staden med kronan. Se om dessa tvister Stranda dombok ²³/₂ 1672 och K. M:s resol. af ¹²/₁₂ 1672.

område rätt ansenligt. Det utgjorde dock icke ett sammanhängande helt. Med undantag af den invid staden liggande äldre donationskomplexen, befunno sig de nytillkomna hemmanen spridda öfver en väldig areal. Säiniö, Huppais och Yläsomes lågo mer än en mil åt sydost, Storpero halfannan mil åt öster och Karpila öfver två mil åt väster från staden. Då denna icke heller egde alla hemmanen i de donerade byarna, måste den njuta den oskiftade skogen i samfällighet med de andra bygrannarna.

Jordtvister.

För sina jordegors skull råkade staden under denna tid i en mängd rättegångar med sina grannar. Såsom vi erinra oss hade staden i tiden genom ståthållaren Arvid Tönnessons förvallande beröfvats en stor del af sin äldre donationsjord på gränsen mot Maaskola och Kelkkala, och det hette, att den vid tillfället närvarande borgmästaren lämnat i framtidens skön att söka återvinna det förlorade. På 1650-talet öppnade också staden mot egarne af Maaskola en process, som kom att räcka i årtionden. Efter många uppskof och råsyner enades hvardera parten om att såsom hufvudräppunkter erkänna: Naistenkaivo och Rapakivi, men medan staden ville ha rästrecktet i rät linje emellan dessa ändråer, påstodo Maaskolaboarne en „knärå“ i Joenhaara, hvarigenom hela den omtvistade marken skulle tillfallit dem. Den $18/_{11}$ 1685 dömde häradsrätten de båda af hvardera parten erkända hufvudräerna fasta, men stadfäste icke dess mindre, ehuru den ogillade knärån, Maaskolaboarnes urgamla häfd till ängarna, „enär staden ej kunnat bevisa dessa omtvistade egor vara just desamma som den förlänte och ifrånkomna vara skola“. Lagmansrätten, till hvilken från hvardera hållet appellerades, dömde $11/_{2}$ 1687 till ny syn, men tvisten drog ut i det oändliga, tills stora ofredens stormar dränkte den liksom så många andra sväfvande frågor i sin hvirfvel.

1672 uppstod likaså rättegång angående ägoskillnad emellan

1) Stranda härads dombok $28/_{7}$ och $28/_{11}$ 1652, $13/_{3}$ och $20/_{9}$ 1654, $8/_{4}$ och $19/_{11}$ 1674, $11/_{3}$ 1681, $9/_{3}$ 1684, $18/_{11}$ 1685. Karelska lagsagans dombok $14/_{2}$ 1687. — I sammanhang härmed må nämnas, att staden under tidernas lopp förlorat all kännedom om hvar dess Kangasranta äng varit belägen och nu trodde sig böra söka också den bland de under Maaskola komna egorna. 1674 påstodo några synemän, att „Kangasranta måtte vara den stora ängen nära Huppais, emellan Ylä- och Alasäiniö äng, som kommandant Peter Ridder innehar“. Maaskolaboarne åter menade 1685, att ängen för länge sedan uppgått i stadens mulbete. Stranda dombok $9/_{4}$ 1674 och $18/_{11}$ 1685.

stadens Siikaniemi område och „lilla ladugårdslandet“, enär kommandanten Peter Ridder, som arrenderat den sistnämnda ladugården, tog lottfisk af notvarpen vid Neitsytniemi udde. Borgmästare och råd ansågo bemälda udde ligga under staden, „af det skäl att själfva norra förstaden är byggd på samma land och udd och ingen åtskillnad vara emellan de platser, som nu bebyggda äro, och denna därhos liggande Neitsytniemi“. K. M. hade -- menade de -- allernådigst tillåtit staden till utrymme hela Siikaniemi, förutom det som kommer under ladugårdså kern, likasom också stadens Siikaniemi kyrka stod på den delen af Siikaniemi, som kommandanten nu ville draga under ladugården. Det berodde blott på förriga borgmästare och råds försummelse att staden ej tidigare häfdat sin rätt till udden. Men då särskilda vittnen intygade, att landshöfdingarna, som haft ladugården under arrende, städse upptagit lottfisk vid Neitsytniemi, resolverade rätten att, „ehuru väl det synes likmätigt att denna odugliga udden Neitsytniemi måtte ock vara tillika med hela Siikaniemi, förutom ladugårdså kern och Slottsholmen, af K. M. förundt under staden till dess utvidgande“, ingen förändring likväl häruti kunde göras mot det som af ålder brukligt varit, helst borgmästare och råd icke kunnat uppvisa några laga skäl för sitt yrkande ¹⁾. Såsom vi redan nämnt hindrade detta emellertid icke staden att senare på udden „plantera en torpare“ ²⁾.

Sin donationsjord tillgodogjorde sig staden sålunda, att den närmast liggande marken, hvilken sedan urminnes tid varit öde, be-

Donationsjor-
dens använd-
ning.

¹⁾ Stranda dombok ²²/₈, 1672.

²⁾ Medan staden sålunda processade om den närmast liggande „rådsmarkens“ gränser i söder och norr, hade den ock oafbrutet mål anhängiga mot grannarna i och till de byar, som hörde till dess aflägsnare donationsområde: 1651, 1672, 1678 och 1685 mot byamännen i Yläsomes, hvarest $1\frac{2}{3}$ skatt af den donerade jorden var totalt obefintlig och icke heller kunde utmätas af de andra hemmanen, hvilka också eljest hade jord endast för högst $1\frac{1}{2}$ tunnans utsäde hvart; 1652, 1667, 1672, 1674 och 1678 dels mot grannarna i Storpero i anledning af någon brist i donationsjorden äfvensom i anledning af nyttjorätten till samfällighetsskogen, dels mot Lyykylänjärvi by angående gränserna emellan de båda byalagen; 1659 och 1690 mot byamännen i Yläsääniö angående samfällighetsskogen därstädes; 1675 och 1683 mot Karpila bys grannar i Hapensaari angående räer, 1686 mot Alasääniö hemmans grannar i Yläsääniö också angående räer o. s. v. För att vinna större säkerhet och ordning i sina egorättsförhållanden föranstaltade staden ock om laga, genom landtmätare verkställda jorddelningar och skiften i särskilda byalag: 1674 i Storpero, 1678 i Yläsomes o. s. v. Till och med samfällighetsskogarna skiftades: i Storpero 1689, i Yläsääniö 1690 o. s. v.

gagnades till mulbete, medan hemmanen i de aflägsnare byarna besattes med räntebetalande landbönder. Men också på den närmare belägna marken tillsatte rådet torpare och backstugusittare, hvilkas räntor synas tillfallit borgmästare och råd. Helt nära staden funnos t. ex. torpen Tepana, Ojatikko, Kotoinen, Revonhätä och Kynnäpää eller Papulansalmi äfvensom åt väster — såsom redan nämndes — Neitsytniemi.

Följden af denna torparregim var emellertid, att mulbetet snart blef alldeles för snävt. 1686 klagade borgerskapet att „borgmästare och råd slagit under sig allt stadens mulbete och besatt det med deras torpare och inhysesfolk“, så att stadens boskap hade blott „klippor“ att tillgå, ehuru för hvar ko måste betalas 6 mark k. m. i mulbetespenningar. Regeringen resolve- rade väl, att landshöfdingen skulle tillse att borgmästare och råd icke enskildt åtnjuta stadens mulbete, som är borgerskapet all- mänt ärnadt och förundt, men någon afhysning af torparne torde dock icke kommit ifråga, enär ännu vid slutet af perioden sådana, på Karjaportssidan funnos icke mindre än 16 stycken, 9 på högra och 7 på vänstra sidan om den till Nyenskans (St. Petersburg) ledande vägen.

Boskapsstocken.

I alla händelser utgjorde boskapsskötseln ¹⁾ och jordbruket viktiga faktorer i stadens näringslif på 1600-talet. 1638 funnos i staden 427 kor, 334 hästar, 132 svin ²⁾, 50 får och 11 getter. På ödeslandet hade borgarne upptagit en hel mängd humlegårdar och kåltäppor, för hvilka „tomtören“ erlades till staden. Många borgare egde ock egna hemman i närheten af staden och de boskapsegare, som ej hade sådana, hyrde sig till höbärgnings- tiden ängslotter af bönderna. Den ³⁾₇ 1653 heter det att nästan allt folk dragit till landet att bärga hö. Ganska allmänt syssel- satte man sig också ännu med fiske. På 1680-talet hade råd-

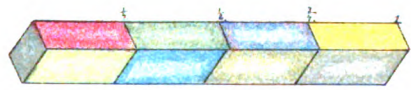
¹⁾ 1635 hade boskapsstocken utgjorts af 442 kor a), 257 hästar b), 88 svin c), 90 får d) och 7 getter e),

a)	hvaraf i staden	80,	i Vallen	126,	i Pantsarlax	83,	i Siikanieni	203	
b)	107,	..	69,	..	16,	..	65
c)	57,	..	22,	..	2,	..	7
d)	32,	..	31,	..	4,	..	23
e)	4,	..	2,	..	—,	..	1.

²⁾ Om våren anslogs med trumman att svinen på bestämd dag skulle utföras från staden, vid fara att bödeln eljes skulle hafva makt att taga och behålla hvarje svin, som därefter anträffades i Staden eller Vallen.

10 55
Geometrisch Description
Zwey der Figure von
über innem 2 Dreieck Kreis
Nürnberg 1714

Scala Metricum

man Erik Hansson sina katsor vid Revonhätä, 1669 voro tobaksinspektören Hollenders och postmästaren Matts Bertelssons fruar stadda på „fiskisen“ vid Lihaniemi.

Emellertid kom stora reduktionen, som hårdt drabbade Viborgs stad. Nu återkallades af reduktionskommissionen på orten i enlighet med K. M:s bref af $\frac{23}{5}$ 1690 under kronan samtliga såväl äldre som yngre donationer för att på militien fördelas. Under fyra år hade staden egentligen icke en tumsbredd jord att tillgå utanför sina portar. Men då några af de reducerade hemmanen, särdeles de som lågo närmast till staden, voro alldeles öde eller bebyggda endast af fattiga torpare och backstugusittare, så att de icke kunnat under indelningsverket disponeras, supplicerade staden, som omöjligen kunde komma tillrätta utan någon utmark, att återbekomma desamma. Detta bifölls ock genom kungliga brefvet af $\frac{22}{5}$ 1694 ¹⁾. Af sina 30 hemman återfick staden nu 10 ²⁾ om 1 $\frac{41}{48}$ skatt och 6 $\frac{5}{24}$ mantal, räntande inalles 240 d. s. m. Med ett penndrag hade sta-

Reduktionen.

¹⁾ Redan 1693 hade staden supplicerat att återfå de reducerade hemmanen, men fått afslag i resol. af $\frac{16}{11}$ 1693. Se ock Landshöfdingskrifvelserna: Lindhjelm till K. M. $\frac{10}{4}$ 1693 och $\frac{12}{7}$ 1694.

²⁾ De återgifna hemmanen voro: af 1500-talets donationer: Huhtiala, Talikala, Räikkö, Roppa, Uskiniemi och Kangasranta, äfvensom af 1650 års donation 2 hemman i Storpero och 2 i Yläsomes. Räntan utgjorde 240 dr 29 öre 6 $\frac{2}{30}$ pr.

Reduktionen hotade att draga öfver staden äfven annan ofärd. Det befanns nämligen att borgmästare och råd för de donerade hemmanen aldrig erlagt till kronan, såsom andra donatarier, tionden och andra extra ordinarie räntor och således lägo inne med rester till ett belopp af 10,000 d. s. m. Huru frågan afgjordes, framgår emellertid ej ur handlingarna. Måhända afskref kronan sin fordran, enär det varit omöjligt för staden att erlægga en så dryg summa, eller kunde kanske staden på grund af drottning Kristinas bref af $\frac{4}{8}$ 1658, enligt hvilket den skulle njuta de 1650 donerade hemmanen under samma vilkor och privilegier, som sina äldre donationer, anses fri från de ifrågasatta räntornas erläggande.

Det har stundom satts i fråga, huruvida reduktionen, hvad Viborgs stads donationsgods beträffar, verkligen blifvit genomförd. Dock framgår detta tillfylles af landshöfdingen Lindhjelm's skrifvelse af $\frac{22}{4}$ 1693, hvaruti uttryckligen nämnes, att samtliga hemman blifvit med 1690 års ränta återkallade, men att de närmast staden belägna såsom öde ej ännu kunnat på militien disponeras. Bland de reducerade lägenheterna befann sig också Säiniö sägkvarn — likasom troligtvis också borgmästare och råds andra bruk — om hvilken det uttryckligen heter, att den blifvit tillika med Säiniö hemman undan borgmästare och råd reducerad och strax därefter fallit i ödesmål. (Stranda dombok $\frac{27}{1}$ 1705).

den således beröfvats två tredjedelar af sin jord och kunde skatta sig lycklig att den omsider fick behålla den ringa återstoden.

Huru för öfrigt också boskapsskötseln och jordbruket mot periodens slut aftogo, framgår däraf, att 1693 mulbetespenningar endast betaltes för 29 kor, hvaraf 9 från staden och 20 från Vallen, dock oberäknadt boskapen från Siikaniemi, hvilken troligen mot hyra gick i bete på ladugårdsmarken, äfvensom däraf att 1686 de flesta kålåkrarna och humletäpporna på rådslandet öfvergifvits, enär innehafvarne ej mera mäktade betala de dryga tomtören, som för dem skulle erläggas och beräknades stiga till dubbelt mot inkomsten.

Stadens drätsel.
Dess inkomster.

På de näringar, hvilkas skiften vi ofvan skildrat, äfvensom på stadens donationsjord grundade sig under denna period så godt som hela dess ekonomi. Stadens gamla inkomstposter voro, såsom vi erinra oss, burskapspenningarna och saköresmedlen, af hvilka sistnämnda kronoandelen, som 1542 donerats staden, 1686 frantogs densamma och tillades hofrätten, vågpenningarna, nu uppburna i form af vågarrende å 100 daler årligen, samt margeldspenningarna, omkring 225 daler ¹⁾, hvilka fortfarande upptogos efter hvars och ens handel och rörelse, äfvensom de enligt privilegierna af 1605 staden tillfallande, men för öfrigt alldeles tillfälliga posterna: tionde penningen af arf och tredjedelen af all ifrån staden utförd lösegendom. Härtill hade ytterligare kommit intraderna från de åtta gamla donationshemmanen, hvilka enligt jordeboken räntade 166 daler 20 öre $7 \frac{1}{5}$ skilling ²⁾. Däremot hade staden förlorat rättigheten att uppbära tredjedelen af tullmedlen, sedan fästningsarbetena, för hvilkas utförande de donerats, numera upphört eller öfvertagits af kronan ³⁾. En anhållan om dess återfående afslogs 1680. Likaså afslogs 1633 stadens ansökan om renovation af den äfvenledes för fästningsverkens uppförande 1545 beviljade runstyckeshjälpen, emedan „den en gång är aflagd och ur bruket kommen“. Samtliga stadens äldre inkomster torde således i periodens början icke stigit

¹⁾ Enligt räkenskaperna af 1689 och 1691 utgjorde markpenningarna eller den numera s. k. ordinarie kontributionen 220 daler.

²⁾ Enligt 1629 års jordebok. I sin process med Maaskola på 1680-talet uppgaf stadens representant denna skatt till 180 d. s. m. och i 1668 års jordebok uppföres räntan för dessa 8 hemman till 201 d. s. m.

³⁾ Den ¹²/₇, 1622, då tulltialen redan torde blifvit indragen, erhöll staden den förmånen att framför andra vara berättigad till tullens arrenderande.

högre än till 600 å 700 daler, oberäknadt den af magistraten disponerade källarfriheten, som också den dåför tiden var vida mindre än senare. Det var således icke synnerligen stora penningar stadsstyrelsen hade att röra sig med på en tid, då det likväl gällde att bringa staden upp till välmakt och anseende. Också klagade borgmästare och råd i slutet af 1630-talet, att de under femton år suttit så godt som utan någon lön, ty — sade de — „när vi stadens nödvändiga betjäntepersoner till politiens befordrande däraf lönt hafva, blifver för oss litet eller — uti ödmjuk underdånighet så till sägandes — intet kvar, det oss på sidlyktone synes vilja bringa på knecken“.

I anledning här af skyndade nu regeringen, som ville befordra stadens flor och uppkomst, att förse den med nya inkomster. De stora intrader och revenyer staden alltså hugnades med utgingo emellertid samt och synnerligen i form af indirekt beskattning af näringarna och följde därför dessas växlingar åt. När dessa voro blomstrande, voro också stadens inkomster goda; men när handel och vandel mot periodens slut aftogo, blef det ock snart åter slut med de goda finanserna.

Framst blef handeln belagd med särskilda afgifter för stadskassans räkning. Den viktigaste af alla var tolagen ¹⁾, som uppbars enligt förordning af ^{20/3} 1638 med 1 procent af alla från utrikes ort inkommande och ^{1/2} procent af alla dit utgående varors värde. Sålänge handeln florerade kunde tolagen inbringa 1,500 å 2,000 d. s. m. årligen, men den nedgick till en obetydlighet, så snart handeln, tack vare kompaniernas förmedling, förvandlats så godt som blott och bart till inrikeshandel. Förgäfvos anhöll staden, för att på något sätt ersätta förlusten, 1672 att få gravera de varor, som ut- eller inskeppades, med någon högre afgift, eller att få upptaga half tolag af allt inrikesgående gods. Regeringen afslog dessa ansökningar och reduceerade slutligen 1680 hela tolagen under kronan.

Inkomster af
handeln.

I bredd med tolagen voro de öfriga af handeln och sjöfarten härflytande intraderna jämförelsevis obetydliga: 1691 t. ex. mätare- och packarepenningarna ²⁾ 354 d., last-, remmare- och

¹⁾ Beträffande tolagens uppbörd hade Per Brahe ^{22/2} 1650 förordnat att sjö tullinspektören skulle meddela magistraten rullor öfver allt ut- och ingående gods, efter hvilka den sedan skulle uppbaras. — Efter tolagens indragning anhöll magistraten ett par gånger om dess restitution, men förgäfvos.

²⁾ Uppburna enligt privilegium af ^{6/3} 1630 med 1 öre för salttunnan och privilegium af ^{10/4} 1635 med 4 öre för hvar läst, som mättes, samt enligt privilegium af

prickpenningarna ¹⁾ 337 d., stämpelpenningarna ²⁾, ej uppburna 1691, vräkarepenningarna ³⁾ 461 d., ballastpenningarna ⁴⁾ 176 d., pål-, bro- och hamnpenningarna ⁵⁾ 294 d., vinsten af den för stadskassans räkning monopoliserade vedhandeln ⁶⁾ 338 d., äfvensom Lappstrands våg- och hamnpenningar ⁷⁾ 38 d. — eller tillsammans omkring 2,000 d. s. m. ⁸⁾. Tidigare hade de måhända tidtals varit något större, och torde man öfver hufvud få anse att de alla tillsammans stigit till ungefär samma belopp, som tolagen ensam, då den utgick som högst. I 1694 års stat nämnes dessutom „friskillingen“, en frivillig afgift, som vid tomtförsäljning erlades af köparen och säljaren. Den indirekta beskattningen af handeln och sjöfarten torde således, under dessas blomstringstid på 1640- och 1650-talen, hafva inbragt stadskassan omkring 3,500 å 4,000 d. s. m.

Inkomster af de
accis underka-
stade näringarna.

De intrader åter, som staden uppbar af de accis underkastade samt handtverksnäringarna, inflöto i form af den s. k. källarefriheten äfvensom andelar af resp. acciser. Den förstnämnda

^{20/3} 1638 med 24 öre för hvar tiotal läster salt. De voro anslagna till mäteriets vidmakthållande. Packare för saltfisk, kastved, hö m. m. skulle få tillsättas enligt resolution af ^{1/6} 1669.

¹⁾ Uppburna enligt förordnande af ^{18/4} 1635 med 4 öre s. m. „för hvar last gods, som in- eller utgår i Viborg“, och enligt resolution af ^{20/8} 1638 och ^{20/7} 1644 med 3 m. s. m. för 10 läster och så proportionaliter för mindre lästetal. Användes ursprungligen till att upprätthålla flott-tunnor på grunden emellan Viborg och Korsnäs äfvensom remmare vid sistnämnda ställe.

²⁾ Upptogos enligt K. M:s förklaring af ^{18/4} 1635 för upprätthållandet af stämpel- och packhuset, af allt det gods där stämpladt varder. Uppburos enligt kongl. taxan af ^{10/6} 1687.

³⁾ Edsvurna tjärvräkare tillsattes i stapelstäderna 1641. De skulle granska de inkommande tjärtunnorna såväl till rymd som innehåll, så att något förfalskadt gods ej skulle utföras varan till „kladd“.

⁴⁾ Uppburos sannolikt redan i början af perioden och stadfästes enligt staten af ^{22/3} 1694.

⁵⁾ Uppburna enligt Per Brahes anordnande af ^{23/2} 1650 med 2 rdr för hvar inkommande skepp samt enligt drottning Kristinas förklaring ^{8/11} 1650 med 1 d. s. m. för hvarje tiotal läster af utländska och ^{1/2} d. för dito af inhemska skepp. Upptogos för att hålla skeppsbron, som ofta förstördes af isgången, vid makt.

⁶⁾ Enligt privilegium af ^{2/8} 1662. Dock skulle staden enligt resolution af ^{7/10} 1668 erlägga 6 ö. s. m. i tull för famnen.

⁷⁾ Uppburos enligt resolution af ^{18/3} 1689.

⁸⁾ 1689 hade dessa poster stigit till blott 1,630 d., 1702 utgjorde de 1,895 d.

af dessa, källarefriheten ¹⁾, som enligt privilegierna af $\frac{8}{2}$ 1616 och $\frac{16}{4}$ 1635 förunnats staden och ytterligare — såsom förut blifvit nämndt — förbättrats $\frac{4}{8}$ 1653, utgjorde jämte tolagen stadens redbaraste inkomst. Om man får beräkna totalvinsten af denna frihet efter det arrende Plantin och Borchardt 1663 därför betalade, skulle den utgjort icke mindre än 3,000 d., tro- ligen k. m. Men att döma af Hans Schmidts yttrande, att in- komsten för rådspersonerna kunde fördubblas, om de själfva åtogo sig besväret att införskrifva varorna, torde man få anse att den tidtals steg vida högre, stundom måhända till samma belopp som tolagen. Vidare egde staden att uppbära enligt resolutionerna af $\frac{20}{3}$ 1638 och $\frac{20}{3}$ 1646 resp. en tredjedel och hälften — senare dock blott en fjärdedel — af all i staden fallande bryg- geri-, bränneri- och slakteriaccis ²⁾, äfvensom enligt resolutionen af $\frac{4}{5}$ 1649 en tredjedel af bakugnspenningarna ³⁾. Dessa po- ster utgjorde t. ex. 1691 resp. 144 och 136 d. s. m. Stadens totalinkomst af de accis underkastade näringarna torde således i medeltal kunna anslås, för den tid källarevinsten var som störst, till omkring 1,500 d. s. m.

Slutligen hade staden af sin jord följande nya intrader: räntan af de nytillkomna landbönderna, enligt jordeboken om- kring 448 d. s. m., — efter reduktionen nedgick dock totalrån-

Inkomster af
jorden.

¹⁾ Källarefriheten indrogs i anledning af uppkommet krig $\frac{29}{3}$ 1647, men åter- gafs $\frac{4}{8}$ 1653 förbättrad, såsom förut blifvit nämndt. 1680 indrogs den ånyo, men återficks snart, och ingick, ehuru modererad, i 1694 års stat. Den skulle nu utgöra 121 d. 28 ö. 16 $\frac{2}{3}$ p. s. m. — För öfrigt är det svårt att riktigt fatta huru det egentligen förhåll sig med denna frihet. $\frac{16}{4}$ 1635 hette det att stadskällaren skulle njuta 50 rdr:s frihet. Af de $\frac{4}{8}$ 1653 medgifna dryckerna skulle tullen, enligt senare uppgift, stigit till 837 d. 21 ö. s. m. Emellertid säga borgmästare och råd 1658 att de af drottning Kristina blifvit regalerade med 2,000 rdr:s tullfrihet för sin källare. 1663 hade Borchardt och Plantin intagit viner m. m. för en tull af 1,507 rdr o. s. v. — 1674 värderades rådman Moderi andel i källarefriheten till 120 d. k. m., hvilket för det året skulle häntyda på en totalvinst af 1,440 d. k. m.

²⁾ Enligt förordnande af $\frac{21}{11}$ 1660 var staden däremot skyldig att af sin andel löna accisbetjänterna äfvensom enligt d:o af $\frac{22}{11}$ 1686 att leverera tullstaketet. En- ligt förordning af $\frac{11}{11}$ 1680 fick staden ock uppbära slaktaraccis och bodpenningar i Villmanstrand under marknadstiderna.

³⁾ Beträffande bakugnspenningarna förordnades $\frac{29}{2}$ 1642, att med dem skulle förhållas efter riksdagsbeslutet 1638; $\frac{29}{7}$ 1642 att penningarna väl skulle efter ordi- nansen beräknas, „men med de oförmögna ifrån 6 d. till 6 m. ackorderas“. $\frac{21}{11}$ 1660 alades staden att löna de betjante, som uppburo bakugnspenningarna.

tan af donationsjorden till 240 d. —; tomtpenningar ¹⁾ från Vallen och Siikaniemi äfvensom bodrumspenningar såväl från staden som från Villmanstrand, utgörande t. ex. 1689 resp. 47 och 73 d.; mulbetespenningar, omkring 20 d., arrende af åkrar 9 d., af tegelugnen 80 d., af sågkvarnen 40 d., äfvensom af Myllysaari 10 d. — eller inalles i en rund summa omkring 730 d. s. m. årligen.

Stadens samtliga säkra inkomster torde således vid medlet af 1600-talet, då ännu inga nämnvärda band tryckte på dess näringar, hafva stigit till 6,000 å 6,500 d. s. m. om året.

Stadens utgifter.

Också tyckte man sig i Viborg nu hafva det jämförelsevis väl ställdt för sig. Röster hördes, som yrkade på att borgerskapet ej mera, i anseende till att stadskassan nu hade medel tillräckligt, borde graveras med någon taxering för det allmänna och man supplicerade 1647 om margeldens indragning, hvartill kronan likväl icke gaf sitt bifall, väl anande, att den nog ännu skulle behövas. Också blef fröjden öfver de lysande inkomster staden erhållit icke synnerligen lång. Ty i ännu högre grad än inkomsterna, stego utgifterna. Man synes ej dragit sig för att öka staten mer än kassan tålt. Efter en aflöningsstat, som tillskrifvits Per Brahe och hvilken synes tillförsäkrat hvar borgmästare 300 d. och hvar rådman 100 d. i lön, följde under Plantins tid en ny, som gick lös på 3,000 d., i det politieborgmästaren, som icke ansågs hinna rikta sig med handel, bekom 600 d., de öfriga borgmästarna 300 d. hvar, och likaså hvar rådman 150 d., ja — man ville 1661 t. o. m. skrufva upp lönerna till 600 d. för hvar borgmästare och 300 för hvar rådman. Från stadskassan aflönades nu, utom de gamla tjänstemännen och betjante, såsom sekreteraren, fiskalen, stadsfogden, vaktmästaren, vaktkarlarna o. s. v., en hel del nya: handelsuppdrifvaren, barberaren, orgelnisten, sejarmakaren o. s. v. När någon rådsperson hade anledning att i sina affärer resa till Stockholm, skaffade han sig

¹⁾ Tomtpenningar af Vallen och Siikaniemi uppbars enligt resolution af ¹⁶/₄ 1635. På anhållan om befrielse från tomtören, resolverades ²⁷/₅ 1675, att efter dessa medel äfvensom mulbetespenningarna äro en stadens inkomst, så kan borgerskapet därifrån ej bli befriadt. Den ⁸/₇ 1643 erhöi staden rätt att sälja tomtorna i Vallen. Den ¹⁹/₁₁ 1686 tilläts staden taga tomtpenningar af käl- och humlegårdar och ²²/₁₁ 1686 af alla dem, som bodde på stadens tomter. Enligt resolution af ¹⁸/₁₁ 1693 skulle också tomtören och bodrumspenningar ifrån Villmanstrand betalas till Viborg. Enligt staten af ²²/₈ 1694 egde staden dessutom uppbära arrende för Myllysaari äfvensom hyra för slaktarbodarna.

någon kommission af sina vänner bland borgerskapet och fick sin resa betald ur stadskassan. Det rådde utan allt tvifvel stor misshushållning med stadens medel. Regularitetens genomförande och stadens återuppbyggande hvilade därjämte med tyngden af en alp öfver stadskassan.

Och så började handeln plötsligt aftaga och tolagen minskas; eldsvådorna betogo borgerskapet förmågan att betala sina utskyl-der. Redan i medlet af 1650-talet hette det, att stadens inkomster voro hälften mindre än förr, och innan man visste ordet af rådde där stor brist i kassan. I slutet af 1660-talet måste man konstatera, att stadskassan för det nya rådhusets uppförande åsamkat sig en gäld af 12,000 d. s. m. Samtidigt började tjänstemännens löner utgå allt mera oregelbundet. 1670 hade de afgångna magistratspersonerna så „ansenliga summor att fordra, att tvenne eller tre års stadsintrader intet därtill kunna ekviparera eller förslå“ och de, som nyss inträdt i tjänst, „måste sitt ämbete utan lön med suckan förrätta“. 1689 stego intraderna icke till mera än 3,729 d.

Nu gällde det åter att hos K. M. ansöka om nya förmåner. 1668 anhöll staden att få lägga en gravation af $\frac{1}{2}$ daler af 100 på varorna, 1669 att tilläggas 1 öre s. m. af hvar tunna tjära, som kompaniet af borgerskapet emottog, men K. M., som ansåg att staden redan erhållit tillräckliga förmåner, afslog hvardera ansökningen, framhållande att handeln ej mera kunde betungas, ej heller kompaniet mot sin vilja tvingas till någon extra afgift. Då staden emellertid 1672 åter förnyade sin anhållan om högre afgift på ut- och ingående varor, bekom den ett kort svar, att sådant icke vore staden till nytta, „hvarför ock K. M. hade förmodat att magistraten sådan ansökning icke skulle hafva gjort“. I stället började nu regeringen, som till på köpet 1680 reduce-rade både tolagen och källarefriheten och tio år senare ännu därtill största delen af donationsmarken, att tänka på uppgöran-det af en alldeles ny och mindre graverande aflöningsstat för staden äfvensom på ett noggrant reglerande af dess budget.

Redan 1682 var en ny lönestat ifrågasatt, 1685 föreslog landshöfdingen en minskning af rådspersonernas antal och $\frac{22}{5}$ 1694 utkom omsider den nya staten, som, i hufvudsak öfverensstämmande med nyssnämnda förslag, reducerade magistraten och fastställde lönen för justitieborgmästaren till 600, för handelsborgmästaren till 400, äfvensom för hvarje rådman till 120 d. s. m. Sekreteraren bekom 240, kämnärspreses och kassören,

1694 års stat.

hvardera 200 o. s. v. Den nya staten slutade allt inberäknadt också den på en slutsumma af något öfver 3,000 d. s. m., men utgjorde likväl, i anseende till penningens under tidernas lopp sjunkna värde, en relativ reducering af resp. tjänstemäns lönevillkor. Också uteblefvo icke klagosupplikerna. Rådsmännen besvarade sig genast — såsom förut nämnts — öfver att deras löner nedsatts, oaktadt deras arbete i anseende till deras minskade antal ansenligen ökats. Men det half ej. Karl XI:s sparsamma sinne var obevekligt.

Därjämte fastställdes, för införandet af en bättre kontroll öfver stadens drätsel, att rådet icke mer finge verkställa någon utbetalning, innan det därå förskaffat sig landshöfdingens assignation, äfvensom att hvarje öfverskott, som, sedan de bestämda årsutgifterna blifvit erlagda, möjligen kunde förefinnas i kassan, skulle ställas till kronans disposition, medan däremot ett möjligt minus skulle betäckas genom afdrag af borgmästare och råds löner. Men trots allt vilie ej debet och kredit gå ihop. 1698 hette det åter, att ingen af betjänterna i staden kunde komma till mer än hälften af sin lön, hvarför anhölls, att kronan skulle ersätta dem af tidigare öfverskott. 1702, det sista året, för hvilket räkenskaper finnas i behåll, utgjorde stadens inkomster 3,879 d. äfvensom utgifterna enligt stat 3,362 d.

Tillfälliga utgifter.

Utom ofvannämnda i staten förutsedda utgifter hade borgerskapet stundom tillfälliga sådana, hvilka bestredos medels extra taxeringar. Sålunda utgingo t. ex. riksdagsmännens honorar vanligen af särskilda för ändamålet verkställda taxeringar, hvarför det också stundom hände, att den antogs till riksdagsrepresentant, som åtog sig att resa för lägsta arvode. I regel gjorde dock en riksdagsman anspråk på 600, 700 å 800 d. För öfrigt voro den tidens stadsrepresentanter inga „smulgråtar“ eller „krasslare“, utan gjorde anspråk på att blifva ordentligt honorerade för allt det omak de på herredagarne hade „genom ens kropps förslitande och kläders nötande, men mest genom slitande hufvudbråk och nattvaker“. Sekreteraren Javelinus begärde t. o. m. en gång för en resa till Åbo, där han bevakat borgerskapets intresse mot Cröell, icke mindre än 4,000 d. för fyra veckors vistelse.

Utlagor till kronan.

Till kronan erlade staden: mantalspenningarna, hvilka, efter 24 öre för person, vanligen stego till omkring 800 å 1,000 daler, boskapspenningar eller den s. k. „lilla kontributionen“, 121 daler, båtsmanspenningarna 800 daler, hvilka sedan 1682 utgingo med 20 daler för hvarje af de 40 båtsmän, staden tidigare varit

skyldig att uppställa, äfvensom „stora kontributionen“, en pålaga som 1625 utgjorde 1,425 och 1638 1,672 daler, hvarpå den 1640 nedsattes till 1,200, men 1678 åter höjdes till 2,622 daler s. m. Båda sistnämnda utlagor, båtsmanspenningarna och stora kontributionen, utgingo under krigstider fördubblade. Bakugnspenningarna från staden utgjorde 1635 570 d. s. m. Därtill kommo ytterligare mot slutet af perioden åtskilliga mindre kontributioner, såsom tionde penningen af borgmästare och råds löner ¹⁾, legohjons kontribution ²⁾, apotekares och prästers kontribution ³⁾ o. s. v., så att stadens direkta utlagor till kronan under fredstid i början af perioden stego till omkr. 3,000, men under dess senare skede till 4,500 daler s. m., samt under krigstider nådde upp ända till 8,000 å 8,500 daler. Då härtill läggas de indirekta pålagorna — lilla tullen 5,000 daler, kronans ³/₄ af accisen, omkr. 700 d., dess ²/₃ af bakugnspenningarna, omkr. 450 d., konfiskationsmedlen, fjärde penningen af fruktbara kapitaler ⁴⁾ och uppburna hushyor ⁵⁾ m. m., för att icke tala om stora sjö-tullen, som vid medlet af seklet importerade ända till 30 å 40 tusen daler, men senare blott hälften så mycket, så kunde kronan årligen från Viborg beräkna sig en inkomst af tidigare 50,000 å 60,000, senare af 35,000 å 40,000 daler s. m.

Mest tryckande för borgerskapet voro naturligtvis de pålagor, som direkte uttaxerades, såsom båtsmanspenningarna och kontributionerna. Det värsta var att denna börda växte i samma mån som stadens handel och förmåga att betala aftog. Det tillsattes vanligen en taxeringsnämnd, tidigare bestående af 24 medlemmar, senare af ett mindre antal, vanligen endast 6 eller 7 taxerings- eller skattmän, som jämte magistraten fördelade tungan på borgerskapet. Kontributionsmedlen upptogos i början i proportion till hvars och ens handel och näring, och därmed var borgerskapet i allmänhet belåtet ⁶⁾. Men 1681 kom Harrius på den idén,

Taxering.

¹⁾ T. ex. 1707 182 d.

²⁾ T. ex. 1707 392 d.

³⁾ T. ex. 1707 resp. 30 och 103 d. s. m.

⁴⁾ 1707 omkr. 71 daler.

⁵⁾ 1707 omkr. 15 daler.

⁶⁾ Då det gällde att utkräva sakören eller obetalda utlagor och rester, sändes på utmätning stadsfogden och vaktmästaren jämte tvenne „kvartermästare“, hvilka voro fria från erläggande af markpenningar, båtsmanspenningar, vaktpenningar med flere onera. Då Anders Skarpenberg 1649 såsom kvartermästare vägrade att följa med stadsfogden, dömdes han för tredska till 3 marks böter.

att icke blott näringarna utan ock förmögenheten, såsom liggande grund, förräntade kapitaler o. s. v., skulle tagas i betraktande vid taxeringen och uppsatte för de skattebetalande en ny ed, hvare ingingo orden: „icke något utelämnadt af det som beräknas bör“. Dessa ord fattades olika, än såsom afseende allt hvad en person egde: gård, hus, lösegendom — ja, icke ett par vantar undantagande, än såsom afseende endast verkligen räntebärande egendom. Följden blef att skattebördan kom att fördelas ytterst ojämnt, helst borgmästare och råd, som hade halfva handeln, nu såsom förr, ville undandraga sig att deltaga i skattebetalningen och välte hela lasten på det öfriga borgerskapet. En gårds-egare, hvars hus taxerades till fulla värdet, ehuru därför, om det realiserats, aldrig fåtts mera än fjärdedelen, blef sålunda inom kort en ruinerad man. De fattigare åter, som måste betala för allt hvad de hade i dagligt bruk, bragtes likaså till tigarstafven. Och dock inflöto skatterna ej till fulla. 1690 hade staden en kronorest af 5,000 d. s. m. Den nitiske landshöfdingen Lindhjelm bragte sedan, genom att noga öfvervaka taxeringarna, småningom debet och kredit åter att gå ihop, men innan periodens slut låg staden åter inne med en rest af 8,300 daler, som för alltid blef utestående.

För stadskassans räkning hade borgerskapet således — såsom vi ofvan sett — icke några andra direkta utgifter än margeldspenningarna, hvilka ej synas varit för detsamma särdeles betungande. På sidan om den egentliga stadsbudgeten förekommo dock några onera, som det ytterligare ålåg borgerskapet att bestrida: nämligen dagsverksskyldigheten äfvensom utgifterna för brandväsendet samt vakt och vård.

Dagsverksskyldigheten.

Dagsverksskyldigheten var — såsom vi erinra oss — ett gammalt onus, som i tiden varit mycket betungande, men synes numera jämförelsevis sällan kommit i fråga. Då emellertid något allmänt arbete, t. ex. brobyggnad eller a. d., förekom, egde de s. k. kvartermästarna till dess utförande uppbåda samtliga borgerskapet, som för ändamålet var indelt i rotar, hvar med sin rotmästare. Kvartermästarna, hvilka också skulle se till att intet „löst parti“ från landet nedsatte sig i staden utan borgmästare och råds vetskap och tillstånd, hade därjämte att vaka öfver att borgerskapet äfven i öfrigt fullgjorde de allmänna skyldigheter, som detsamma vid förekommande fall möjligen kunde åhvälfvas.

Brandväsendet.

Hvad brandväsendet beträffar, torde hvarken stadskassan eller borgerskapet under periodens tidigare skeden gjort sig några di-

rekta utgifter för detsamma. Det fanns ingen ordentlig brandordning och hela brandverket inskränkte sig till att magistraten årligen utsåg några s. k. brandmästare, hvilka skulle bese ugnar och skorstenar samt draga försorg om deras nedbrytande i händelse de befunnos odugliga eller farliga. Därjämte påbjöds tidt och ofta, att borgerskapet särdeles sommartid skulle hålla med vatten fyllda tunnor vid sina portar äfvensom uppe på taken. Likaså försökte man, åtminstone efter hvarje varnande brandtillbud, genom hårda böter bestraffa hvarje ovarsamt handskande med elden. Det var allt. Men då dessa åtgärder, såsom tyvärr de ständigt återkommande eldsvådorna intygade, icke medförde önskad resultat, skred man omsider till införandet af en ordentlig brandordning. 1690 års stora brand synes gifvit närmaste anledningen härtill, och den energiske landshöfdingen Lindhjelm, som just tillträdtt sitt ämbete, var icke sen att begagna sig af det gynnsamma tillfället för att bringa borgerskapet till insikt om nödvändigheten af vissa uppoffringar för ändamålet. Han öfverlade med magistraten om anskaffandet af goda brandredskap, såsom sprutor, ämbar m. m., och om anställandet af en pålitlig brandvakt. Justitieborgmästaren skulle vaka öfver den nya brandordningens efterlefnad samt därjämte hafva inseende öfver de i kvarteren tillsatta brandmästarne. För redskapens underhåll synes en mindre afgift hafva påförts gårdsegarne och uti brandvakten skulle „hvar som bor i staden låta någon gå med“. Då prästerskapet, som jämte dess änkor „snart bebodde sjättedelen af staden“, på grund af sina privilegier ville undandraga sig deltagandet i detta nya onus, hänsköts frågan till K. M., som var af den mening, att privilegierna ej borde befria detsamma från en sak, som angick allas fromma och säkerhet.

Vakthållningstungan slutligen utgjordes dels i form af penningeafgifter, för hvilka sedan vaktkarlar besoldades, dels in natura. Då tullskrifvaren Mårten Bång 1630 ville befria sin tullknekt från att gå vakt, svarades honom att enligt 15 kap. Kon. balken „alla skola göra vakt och vård i staden, vare sig han är husbonde eller sven“. 1634 heter det dock, att staden besoldar 24 vaktkarlar, och ändock måste de fattiga själfva gå sin vakt. Måhända voro således vaktpenningarna en afgift, som endast de förmögnare erlade, medan de mindre bemedlade fortfarande utgjorde sin skyldighet in natura. 1650 erlade Peter Frese 7 öre 10 deningar i vaktpenningar.

Fattigvården.

Ej heller för fattig- eller hälsovården iklädde sig ännu staden eller borgerskapet särskilda utgifter. Och likväl hade i synnerhet en ordnad fattigvård nog varit af behovet påkallad i 1600-talets Viborg. Det vimlade af tiggare, som stodo utanför portarna och vid kyrkodörrarna, bedjande om allmosor. Då någon förmögen stadsbo firade sin namns- eller födelsedag, var hans hus från morgon bittida till afton sent hemsökt af bettlande gratulanter, än krymplingar och „eländiga käringar“, än sjungande fattigdjäknar och andra, som ej gånge honom någon ro förr än han skänkt dem en skärf af sitt öfverflöd. 1649 anhöll magistraten — „efter en stor menighet fattiga i vår stad sig befinner och stadsens förmögenhet ej räcker till att den uppehålla“ — att de fattigpenningar, som uppbyros i fattigbössan vid tullen, skulle få användas till stadens bästa. Men K. M. afslog denna begäran, enär dessa medel voro bestämda för det amiralitetet underlydande fattiga sjöfolket, och ansåg, att staden utan att besvära kronan kunde sköta själf om sina fattiga. Ja — då staden följande år medgafs rätt att under fyra års tid uppbära därstädes fallande danaarf och högmålssakören, skedde det endast under förutsättning, att där under tiden skulle inrättas barn- och tukthus.

Men magistraten ville ej för den sakens skull gå in på vidlyftigheter, och frågan om de nya fattiganstalterna lades på långbänken. I dess ställe förbjöd den 1664 strängeligen allt tiggeri, utom för särskilda fall, med borgmästare och råds tillstånd ¹⁾. Ja t. o. m. allmosors utdelande i hemmen förbjöds vid 10 d. s. m. vite. Därest någon ville gifva sådana, skulle de sändas till dem, som hade sig ombetrodt att fördela de kyrkofattigas medel. Och sammaledes skulle göras med de bidrag, som i staden hopbragtes genom frivilliga insamlingar för fattigändamål. 1706 „samtyckte rätten“ — heter det — „till att en kvinna, sedan domprostens bifall erhållits, må antagas ibland de kyrkofattiga och njuta äfven hvad som för dem i staden samlas“. De fattiga fördelades för öfrigt i kyrkofattiga och hospitalsfattiga; de förra skulle erhålla sitt underhåll af kollektmedlen och andra bidrag, de senare af hospitalets tillgångar.

Enligt 1687 års ämbetsfördelning för magistraten ålåg det justitieborgmästaren — hvilken också hade att se till hvad för folk, som i staden bodde, och med hvad näringsmedel en hvar

¹⁾ R. p. ²⁰/₁₁ 1664.

sig försörjde — att hafva uppsikt öfver tiggeriet, att det icke så allmänt drifves, utan att de fattiga erhålla sitt understöd efter omständigheterna samt att de, som från andra orter komma kringstrykande, behandlas enligt tiggareordningen. Han skulle ock vårda sig om de fattigas och husarmes kassa samt hospitalets räntor och inkomster. För den händelse däremot något barn- eller tukthus skulle i staden inrättas — vi finna häraf att kronans 1650 gjorda yrkande ännu icke ledt till någon påföljd — skulle handelsborgmästaren hafva uppsikt öfver detsamma. Men uti den nya staten af 1694 upptogs ingen post för fattigväsendet, likasom vi ej heller funnit att borgerskapet eljest skulle pålagts eller åtagit sig någon stående afgift för ändamålet.

Den enda ordentliga fattiganstalt i staden var således hospitalet i Pantsarlaks, men det underhölls af kronan. Dock hade det 1650 blifvit underställt magistratens samt biskopens och konsistorii gemensamma uppsikt, hvadan det på sätt och vis äfven kan betraktas såsom en stadens inrättning ¹⁾. I sin egenskap af leprosorium var det också en sjukanstalt och funktionerade således på gränsen emellan fattig- och hälsovården. Det inrymde nu, såsom under 1500-talet, högst 60 å 70 sjuka och eländiga, hvarjämte ett tjugutal fattiga i staden ur dess proviant erhöilo årsbidrag för sitt uppehälle ²⁾. 1669 klagade samtliga spetälska och fattiga i hospitalet, att fogden ej gaf dem deras tillbörliga underhåll, så att de måste försmäkta och dö i hunger, hvarför ränteriet måste bispringa dem med ett förskott af 80 tunnor spannmål. Äfven eljest ledo de fattiga ofta brist i anledning af deputatets minskning och godtyckliga utdelning ³⁾. För att bli intagen i hospitalet, fordrades en lösen af 20 d.

Hospitalet.

¹⁾ Förut hade uppsikten utöfvats af landshöfdingen i förening med biskopen samt borgmästare och råd. Ett försök af landshöfdingen Falkenberg på 1680-talet att ensam tillskansa sig ledningen af inrättningen synes icke vunnit höga vederbörandes godkännande. (Fagerlund: Finlands leprosorer II. 1 Maria Magdalena, Viborgs hospital, sid. 33).

²⁾ 1643 funnos i hospitalet, sannolikt in- och externer sammanräknadt, 92 personer, af hvilka 12 voro spetälska. Deras deputat af kronan utgjorde, efter staten, 1,500 daler godt mynt, af hvilken summa de dock under de sista åren bekommit endast 1,000 daler. Till månadskost på hvar person beräknades: 11 $\frac{1}{2}$ kappar spannmål, 4 marker torrt kött, 4 marker torr fisk, 1 skålpund smör och 1 skålpund salt. (Biskop Peter Bjuggs berättelse ^{3/7} 1643. Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden II, sid. 102—103).

³⁾ 1643 utgjorde deputatet, enligt stat, 1,500 daler godt mynt, af hvilken summa dock under de senaste åren endast 1,000 daler utfallit. Spetalspenningarna från Sa-

s. m. Då 1686 tvenne „döfva och dumba“ kvinnor, som ej kunde lifnära sig, saknade medel att bekosta sin inlösen i hospitalet, beslöts att borgerskapet af kristligt medlidande skulle „kontribuera“ en skärf för ändamålet. 1706 gafs en formansenka likaledes „en skrift att få gå kring staden och skaffa sig så mycket medel att hon kan bli intagen i hospitalet“. 1692 hade dessutom kronan medgifvit, att alldeles medellösa fattiga finge mot ersättning ur tobakskonfiskationsmedlen intagas utan lösens erläggande.

Hälsövarlden.

Hvad hälsövarlden beträffar kom man ännu en tid bortåt till rätta med samma barberare som slottet. 1617 utnämndes Hans Rutenberg „till en barberare i Viborgs stad såväl som ock på slottet“. 1632 kallas mästern Kristofer Augustinsson „stadsens chirurgus“ eller barberare, men var måhända äfven engagerad vid slottet. Sina inkomster ökade den sistnämnde dessutom genom att fungera såsom vinskänk på stadskällaren, från hvilken befattning han emellertid 1636 afsattes, enär han börjat förfalska vin med mjöd. Också Hans Tesche var troligen ännu på en gång både slotts- och stadsbarberare.

Stadsbarberarne.

Först 1652 skildes stads- och slottsbarberarbefattningarna åt. Då antogs nämligen med landshöfdingen Rosenhanes bifall mästern Johan Jost Kirchoff till stadens „kirurg och barberare“ och erhöll en lön af 80 daler, hvilken aflöning hans efterträdare likväl för de dåliga tiderna ej fingo åtnjuta. Jämte utöfvandet af sin läkareverksamhet tillverkade barberaren ock allehanda „kondigerat, konfekt och socker, såsom ock suckat och syltad ingefära“ äfvensom destilleradt vatten. Han höll sig vanligen med en „gesäll“ och egde rätt att införskrifva medikamenter och hålla apotek. Honom tillförsäkrades ensam rätt att i staden utöfva sitt yrke, enkannerligen med rakande, åderlåtande, sårs helande och annat mera, som hörer till kirurgin ¹⁾.

volaks, som förut tillfallit Viborgs hospital, voro nu anslagna för hospitalet i Nyslott. 1675 heter det att hospitalet hos fogdarna hade innestående 120 tnr spannmål och öfver 1,000 d. s. m. i penningar, i följd hvaraf nöden var så stor, att de fattiga, om ej hjälp erhöles, blefve tvungna att söka sin föda „medelst tiggande i staden och på landet“. 1690 klagades åter att hospitalet blifvit betaget trettonde månadens underhåll och att spannmålsinkomsten blifvit förminskad. K. M. resolverade i anledning häraf 1690, att hospitalet skulle få en tillökning af 20 tunnor spannmål och att de fattiga skulle få behålla sin 13 månad. (Biskop Bjuggs nyssnämnda relation och Fagerlund: Viborgs hospital).

¹⁾ Stadsbarberarne voro: Johan J. Kirchoff 1652—1668, Baltzar Mende 1669—1672, Christoffer Botin 1672—1700, Johan Henrik Ziemer 1704—1706, Johan Ulrik

Men sistnämnda löfte var lättare att gifva än att hålla. Stadens „privilegierade“ barberare lågo i ständig fejd med „bönhasar“ och „kvacksalvare“. Kirchoff, som hade namn om sig att „länge martera sina patienter med åderlåtande och annat slikt“, fick i sin f. d. gesäll Hans Grelsson en svår konkurrent, sedan denne gjort en underkur på borgmästaren Ruuths hustru, hvilken i 26 år lidit af en passion, som hvarken läkarne i Stockholm eller „den berömde doktorn Hans Michel i Narva“ — än mindre Kirchoff förstått sig på. Kirchoff, som nu blef utan patienter, klagade att han, allt sedan förföljelsen för Hans Grelssons skull började, „var uti apoteket råkad i sådan skuld, att han sig därutur näppeligen krafva kan“. Han vore en utfattig man, och att han byggt sig en liten hydda af sten må icke sticka folk i ögonen och bringa någon att tro att han var rik. En hans efterträdare Botin åter måste dela fältet med en regementsfältskär Rugeröd, åt hvilken borgmästare och råd slutligen 1684 medgafvo rätt att kurera invärtes sjukdomar, dock på villkor att han ej skulle befatta sig med sår eller åderlåtning. Botin gjorde icke härefter, ehuru han eljest åtnjöt borgerskapets förtroende, några lysande affärer och klagade slutligen, att han ej ens hade råd att resa till Stockholm för att enligt K. M:s resolution af år 1689 undergå examen inför „collegium chirurgicum“. Stort intrång i stadsbarberarens verksamhet gjordes ock af de kringvandrande kvacksalvarne, hvilka, ehuru 1687 utvista ur staden, likväl i hemlighet fortsatte sitt handtverk, botande isynnerhet — såsom bonden Simon Kölhi — dem, „som voro bekajade med fransosen“.

Stundom hade ock stadsbarberarne svårigheter vid utbekommandet af sina honorar, helst man på 1600-talet synes varit af den åsikten, att en läkare, som ej kunde bota en sjuk, ej heller var sin lön värd. Sålunda vägrade t. ex. 1673 stadsmusikanten Pirsdorffs enka att utbetala arvode åt stadsbarberaren Baltzar Mende, som så illa skött hennes son för en benskada, att patienten snarare blifvit sämre än bättre. Då det sedan blef process om saken, ansåg kämnärsrätten Mende vara väl betald med

Stenbeck 1707—1711. — Adam Schütz, som af särskilda författare också uppgifvits hafva varit stadsfältskär i Viborg, ja — t. o. m. „doktor“ — framträder aldrig i källorna såsom sådan, utan kallas städse endast „fältskär“ eller „fältskärs-gesäll“ och synes i sistnämnda egenskap hafva stått i tjänst hos regementsfältskären Rugeröd. Däremot var måhända Daniel Förster (1702—1703) stadsbarberare.

50 d. k. m., hvilket denne dock tyckte vara för litet. Men rådsturätten, dit målet vädjades, resolverade, efter mycket censurerande och voterande: „emedan M:r Baltzar Mende ej kunnat läka den skadan han sig att läka påtagit, utan skadan förvärrat och ej förbättrat, ty kan denna rätten honom ej heller någon förtjänt lön tilldöma“¹⁾.

Lands- och
stadsmedici.

Ett stort framsteg i ortens medicinska förhållanden inträffade i slutet af 1680-talet, då Viborg genom regeringens föranstaltande fick sin första egentliga läkare. Då utnämndes nämligen 1689 Peter Gottfred²⁾ till s. k. „lands- och stadsmedicus“ på orten och erhöll därjämte af kronan 100 dalers tullfrihet — 1693 på magistratens anhållan ytterligare ökad med 100 daler — för införskrifvandet af medicinalier. Gottfred kallades gemenligen „doktor“, ehuru han ej torde aflagt behöriga examina, men uppges eljest hafva varit en ansedd och skicklig läkare. Han efterträdde 1698 i tjänsten af Thomas Alphusius, som 1705 i Rheims vann medicine doktorsvärdighet och lefde in på ryska tiden.

Apotekare.

Såsom stadsapotekare nämnas under denna tid — förutom stadsbarberarne, hvilka också hade rätt att införskrifva apotekalier — Gottfrid Keichel, från år 1651, och Lorenz Greve, som 1688 på en hemresa från Tyskland afled på ett fartyg vid Röd-häll. Därefter hade de nytillsatte lands- och stadsmedici, Gottfred och Alphusius, äfven rätt att hålla apotek, för hvilket ändamål de af kronan benådats med förenämnda 200 dalers tullfrihet. Alphusius köpte 1707 Priemska gården, nuvarande posthuset, vid Konungsgatan midt emot borgmästarn Fremlings, hvarest han ock torde haft sitt apotek. Äfven deras näring säkerställdes genom privilegier mot allt obehörigt intrång. Likväl klagade Gottfred 1689, att en hustru från Åbo anländt till staden och sålde allehanda små olieteter ur ett reseapotek bestående af ett litet schatull med sex små rum³⁾, och 1703 fick Alphusius till sin stora förbittring se, att den från Nyenskans flyktade apotekaren Hasselbeck-Brandes utan några vidare privilegier företog sig att vid torget inrätta ett eget apotek, det s. k. „skantska“ apoteket, som trots alla Alphusii protester länge egde bestånd.

¹⁾ R. p. $\frac{25}{6}$ 1673.

²⁾ Möjligen var doktor Dionysius Brunet, som 1687 nämnes i Viborg, redan anställd såsom landt- och stadsmedicus.

³⁾ R. p. $\frac{9}{12}$ 1689.

Med sådana medel var man i Viborg på 1600-talet beredd att möta sjukdomar och farsoter. Men man drog sig i det längsta för läkare och barberare, som voro dyra och i likhet med Rugeröd kunde taga 12 daler k. m. för helandet af en böld. Vid inträffande störingar i fysiken gick man hellre i badstugan och lät en kopparska applicera sina sju stycken horn för att utdraga det onda. Hjälpte icke det, tog man sin tillflykt till någon bepröfvad huskur. Så kurerade sig t. ex. Sven Haikoin, som i följd af ett slagsmål var blifven både döf och lam „af blodets stelnande invärtes“, med en dryck af ättika och bockblod.

Men å andra sidan funnos där ock sjukdomar, mot hvilka hvarken läkare eller huskurer något båtade. Fall af spetälska förekommo tidt och ofta. I händelse att den angripne af en eller annan anledning ej kunde fås in på hospitalet, greps hela staden af fruktan för smitta. Då gjordes processen kort: den sjukes stuga jämnades med jorden och han själf blef, utan tanke på hans vidare öde, „med stadstjänaren bortkörd från staden“. En annan sjukdom, som, redan nämnd på 1620-talet, kräfdde många offer, var „morbus gallicus“. På den trodde man sig dock kunna rå, och i en läkarbok från seklets början föreskrifvas särskilda utvägar till dess botande.

Mest härjande voro dock pesterna, särdeles den som om hösten 1657 hemsökte staden. Den skildras af en samtida sålunda i ett bref af den 10 oktober: „Den grymma gästen pestilentian grasserar här häfteligen, enkannerligen på Siikaniemi, där allaredan några hundra personer in peste döde äro. Postmästarren Johan Bröijer säges ock vara död. Postväsendet förrättas nu här på rådhuset. Nu hafver ock pestis begynt grassera här in i staden besynnerligen vid Klosterkyrkan och i några gårdar också vid Håkansporten, samt ock i några gårdar i Vallén. Dock är största delen af själfva staden ännu Gudi lof fri, där ingen gård härtilldags befängd är. Gud vare oss ännu nådelig“¹⁾. På Siikaniemi, där pesten företrädesvis härjade, dogo i flera gårdar inbyggarna, så att icke en enda blef öfrig. Stundom lågo alla, som bodde i gården, på en gång lik. Så dogo t. ex. i Anders Harakkasilmäs gård, förutom husbonden, hans broder och broders hustru samt moder. Endast yngste brodern, som var omyndig, räddade sig med ringa krafter till dödgräfvaren. Ett lik låg i stugan, ett annat i stallet, ett tredje i bodan och ett fjärde på

¹⁾ Bref i Topografika-samlingen af 19/10 1657. Pesten varade intill julen.

gården under bar himmel. De lågo där i åtta dagar, då ingen fanns, som skulle bestyrt om begrafningen. Slutligen kom „död- dragaren“ Hans Mjöltnare, som synes haft i uppdrag att bortföra liken, och rensade gården, hvilken emellertid af tjufvar blifvit grundligen plundrad. Då ofta lik af personer, som dött i pesten, begrofvos i kyrkan, bidrog detta naturligtvis mycket till farso- tens spridning.

Också de stora nödåren på 1690-talet torde starkt decime- rat stadens befolkning, ehuru källorna därom intet förmåla. Se- dan kom stora ofreden med dess upprepade hemsökelse af sjuk- dom, pest och annan ofärd, lämnande efter sig djupa sår i sta- dens näringslif, på hvilkas helande — såsom vi få se — mer än en generation fick arbeta.

Kyrkan.

Detta om stadens ekonomiska och materiella utveckling under merkantilismens tid, om borgerskapets kamp för sin timliga och lekamliga välfärd. Det återstår oss nu att kasta en blick också på de kyrkliga förhållandena och det andliga livets företeelser i staden under samma tid. På det kyrkliga livets område in- tog den högkyrkliga ortodoxin en plats analog med merkanti- lismens på sitt område. Likasom denna ville intvinga det fria näringslivet i sitt konstmässigt ordnade maskineri, likaså ville ortodoxin påtrycka det andliga livet sin förstenande formalism. Vi skola egna också denna fråga ett flyktigt ögonkast.

Såsom förut är nämndt, hade de kyrkliga förhållandena i Viborg under de liturgiska striderna, medan biskopsstiftet stod obesatt, råkat i lägervall. Äfven i afseende å den viborgska kyrkan blef året 1618, begynnelseåret för den period vi nu skildra, af epokgörande betydelse. Sedan detta år hade nämligen Viborg ånyo sina egna biskopar, hvilka börjande från Olaus Elimæus ända till David Lund residerade i staden ¹⁾. Det gällde

¹⁾ Till stiftet hörde utom Viborgs län också Hollola härad af Tavastland och Borgå län af Nyland äfvensom Kexholms län och Ingermanland. Då gymnasiet i Åbo inrättades, lades emellertid, tack vare Rothovii åtgärd, Hollola härad och Borgå län under Åbo stift och återfingos först 1648 eller 1649. Också Terserus försökte 1658 att utvidga Åbo stift på Viborgs stifts bekostnad, men hindrades härvid af Per Brahe.

Biskopens penningelön utgjorde 1648 600 d. s. m. förutom spannmålen från Savolaks. Bjugg, som tyckte att denna lön var för liten, begärde förhöjning, hotande att eljest lämna hela stiftet. „Jag vill hellre blifva en bondepräst i Sverige och föda mig af min åker och prästerliga inkomst än hafva ett stort namn, ett stort arbete och, här en främling, lida nöd och förakt. När jag — — — ej heller har i staden

för dem att återställa ordning och skick i det förfallna kyrkove-sändet. Men å ena sidan voro missförhållandena alltför djupt rotade och å andra sidan också de flesta biskoparna allt för svaga personligheter för att något särskildt anmärkningsvärdt skulle kunnat uträttas för stadens och landets andliga förkofran. Dessutom skyllde biskoparne och domkapitlet till en del rådet för att, hvad staden beträffar, ett bättre tillstånd inom kyrkan icke kunde åstadkommas vare sig det gällde ortodoxi eller yttre ordning.

Den viktigaste af stadens kyrkoförsamlingar var domkyrko-församlingen, till hvilken hörde stadens köpmannaaristokrati och rikare handverkare, men hvilken räknade endast 65 eller högst 80 familjer. Under gemensam styrelse med denna, men dock utgörande en särskild kyrkogemenskap, stod klosterförsamlingen, till hvilken hörde de finska invånarne i staden och Vallen, ungefär 300 merendels fattiga borgare, dragare och arbetare med deras familjer, äfvensom 290 bondehushåll i socknen ¹⁾. Norra förstaden Siikaniemi med sin „helga trefaldighetskyrka“ bildade fortfarande jämte slottet ett särskildt pastorat. Slutligen hade ock hospitalet i Pantsarlaks nu, såsom förut, sin egen kyrka, till hvilken äfven invånarne i nämnda södra förstad höllo sig.

Utom dessa fyra äldre församlingar tillkom under perioden för en kortare tid ännu en femte, nämligen den tyska församlingen. Redan vid medlet af trettioalet uppstod, med anledning af den starka tyska immigrationen, tanken på inrättandet af en sådan. 1636 inlämnades i detta syfte till regeringen en petition af stadens borgerskap af den tyska nationen. Men först 1645 erhöll Claudius Thesleff tillstånd att vara de „främmandes“ predikant, dock så att han i ingen måtto skulle träda kyrkoherdens rättigheter för nära. Dock synes den nya församlingen

mera kredit måste jag ju vara föraktad“. (Leinberg. Handlingar rörande finska kyrkan och prästerskapet, II, sid. 382).

¹⁾ Vid slutet af perioden räknade pastorn i staden en totalinkomet af omkring 700 d. s. m. och kyrkoherden i Siikaniemi en sådan af 400 d. s. m.

Såsom begravningsplats under perioden nämnes, förutom kyrkogårdarna invid resp. kyrkor, äfven Kyrkholmen, där företrädesvis de fattiga af finska församlingen begrafvos. Då emellertid klosterförsamlingen 1693 supplicerat om en ny begravningsplats, medgafs att „någon bekvämlig plats vid hospitalet, som ej ligger långt ifrån klosterkyrkan, skulle utses till att i nödfall och de tider, då isen intet bär, till kyrkogård brukas“. Troligen inrättades i anledning häraf den norr om Getbacken, ungefär i öfra ändan af nuvarande Wilkes gränd, belägna begravningsplatsen, hvilken finnes angifven på en karta från 1706.

hafva existerat endast under den korta tiden af nio år. Den torde nämligen vid medlet af 1650-talet upplöst sig af sig själf, då kronan icke ansåg sig kunna bidraga till prästens underhåll och äfven immigrationen vid den tiden började aftaga. Först i slutet af perioden, sedan invånarne från Nyen flyktat till Viborg, uppstod där åter en tysk församling, hvilken tilläts begagna domkyrkan för sina gudstjänster.

Rådets „jus
presentandi“.

Beträffande de förnämsta af dessa församlingar, domkyrko- och klosterförsamlingarna, hade borgmästare och råd förskaffat sig ett stort inflytande på de kyrkliga frågornas afgörande, genom att utverka åt sig af drottning Kristina $\frac{8}{11}$ 1650 ett privilegium, som berättigade dem att å stadens vägnar vid inträffande prästevakans „utse tre skickliga män och föreställa dem biskopen, som då en af dem till kyrkoherde eller kapellan förordnar“. Detta privilegium måste magistraten försvara såväl emot borgerskapet som emot konsistorium. Å ena sidan ville nämligen borgerskapet tolka detsamma så, att invånarne själfva finge föreslå sina själasörjare, såsom t. ex. de finska borgarne i Vallen och de tolf tyskarna gjorde, då de 1657 lade sig ut för Claudius Thesleff, äfvensom Siikaniemiboarna, då de 1658 gäfvo sina röster åt Anders Heinricius. Å andra sidan betraktade biskopen privilegiet med oblida ögon, menande att magistraten ej ensam borde få tillsätta domprost öfver stiftet och pastor för socknen, något som den stundom gjort utan att ens kommunicera med konsistorium. „Men“ — utropade biskop Bång — „Viborg måste vara Viborg och drifva fram sina desseiner om icke genom fritt val och ärbara mäns konsilier, dock genom förslag och karingars anhang, såsom här under tiden plägar öfvas och fortgå“ ¹⁾.

Dess egenmäktiga utöfvande af denna rätt.

Den vunna valrätten ville emellertid — såsom vi funnit af skildringen om det Thesleffska kyrkoherdevalet — rådet ensam utöfva och begagnade sig därpå stundom på ett sätt, som ej var kyrkans ledande män i smaken. Att i rådet funnos personer, hvilkas åsikter ingalunda fullt harmonierade med den rådande kyrkliga riktningen, framgår redan därpå, att en borgmästare af skvallret kunde betecknas såsom „kalvinsk“ ²⁾, en rådman såsom

¹⁾ Bång till K. M. $\frac{10}{3}$ 1683.

²⁾ Hans Schmidt titulerades en gång 1686 af en ovän: den kalvinske borgmästaren.

„papistisk“¹⁾. Mot periodens slut synas borgmästare och råd gärna hafva valt till sina själasörjare män, som ej gjort sig kända för alltför sträng högkyrklighet, t. ex. en Nigræus, „som för lättja och yppighet några gånger stått i konsistorium noterad“, men hvilken stadsboarne värderade „för hans vackra mål i talande“, en Winblad, som — enligt Petri Carstenii påstående — „brukade stor villfarelse och publice åkallade de himmelska serafims hjälp, med borgmästare och råds stora nöje“, en Åhman, „som ej ville sin hållna predikan försvara“, en Ahlgren, som lät en afskedad dragon predika i Siikaniemi kyrka o. s. v. Då biskopen Laurbecchius och domprosten Carstenius, bägge nitiska förfäktare af ortodoxin, försökte, med åsidosättande af magistratens valrätt, förse församlingarne med mera renläriga präster, följde strider emellan den världsliga och andliga makten, som ej kunde annat än menligt inverka på tros lifvet i staden. „Borgmästare och råd kontinuerade“ — heter det 1699 — „uti sin stora ovilja emot de personer, som ortodoxa kapellanstjänsten här vid domkyrkan emellertid uppvaktat, viljandes endast utvälja sådana, som tilläfventyrs med dem komma under kap. 1 § 2“²⁾.

Att under sådana förhållanden den stränga ortodoxi, som på 1600-talet kännetecknade den nordiska kyrkan, ej kunde vinna stadigt fotfäste i Viborg, var naturligt. Men de ständiga stridigheterna, såväl emellan magistraten och de kyrkliga myndigheterna som emellan dessa sistnämnda inbördes, verkade att en viss oreda och oregelbundenhet blef rådande inom det kyrkliga lifvet öfver hufvud. Ottesång och veckopredikningar försumrades, bönestunderna sköttes stundom af sådana personer, hvilka vid slutet glömde den heliga välsignelsen, o. s. v. „Alltså har det“ — säges 1699 — „ varit stor förargelse i församlingen, hvar öfver ock borgerskapet sig beklagat“³⁾. Och frukterna af ett sådant tillstånd uteblefvo icke. På 1670-talet klagar en predikant öfver den ringa fromhet, som finnes i Viborg, och frågar ironiskt, huru många formän kunde behöfvas för att bortföra församlingens förråd däraf. „Nog finnes det sådana som likna stån-

¹⁾ Om rådman Hans Schmidt sade Lorens Mårtensson 1635, att han „släktes“ papisterna och är icke så ren som han synes.

²⁾ Landshöfdingskrifvelserna: Petrus Carstenius till biskopen ^{23/6} 1699. Också Laurbecchius säger s. å., att församlingarna vilja ofta dels af afvoghet mot konsistorium, dels af ovetenhet, andra än de af konsistorium rekommenderade föredraga.

³⁾ Landshöfdingskrifvelserna: Borgmästare och råd till K. M. ^{27/7} 1699.

gande oxar, bitande hundar, hungriga vargar, listiga räfvar och giftiga ormar, men en kristen är ett rart klenodium i denna kristlösa världens tid“.

Rådets motstånd
mot prästtjän-
sternas ökande.

Men icke nog med att det ortodoxa lifvet ej kunde utvecklas. Kyrkans män beskyllde magistraten ock för att andra missförhållanden i stadens kyrkoväsende ej kunde aflägsnas. De största svårigheterna i detta afseende erbjödo de båda under gemensam styrelse förenade stadskyrkorna — domkyrkan, till hvilken, såsom ofvan nämndes, hörde stadens fåtaliga, men rika köpmannaaaristokrati, och klosterkyrkan, hvilken besöktes af den stora massan af stadens befolkning och därtill ännu af allmogen från socknen. Det var omöjligt för tre präster, domprosten och tvenne kapellaner, att ordentligt hinna sköta hvardera församlingen. Följden häraf var, att de alla tre — ehuru den ena kapellanen egentligen bort uteslutande betjäna den finska församlingen — egnade sin värksamhet företrädesvis åt katedralen, medan de helt och hållet åsidosatte klostret ¹⁾.

Domkyrkan med sina af Haveman beprisade fasta hvalf, och sina höga pelare, med sina konstfulla orgor och sin lysande predikstol var ett värdigt samlingsrum för den tidens upplysta viborgare, som här sökte sin andliga tröst. Allt, t. o. m. de grå grafstenarna, som här och där stucko fram öfver golfvet, och de färgrika vapensköldarna, som hängde på väggar och pelare, voro här egnade att öka den känsla af vördnad för det eviga, som hos åhörarne väcktes af predikanternas kärnfulla ord, af orgelns brusande toner, af djäknarnes „cantum figuratum“. Att predikanterna stundom tilläto sig halsbrytande liknelser och de mest svulstiga ordlekar, att de i sina föredrag talade om Caracalla och Priamos och andra antikens gestalter, om portugisiska öfverstar och moriska sjöröfvare, ökade blott intresset hos åhörarna, som voro vana vid tidens skolastiska jargon.

I klosterkyrkan gick det däremot annorlunda till. Där kommo om hälfdagarna några tusen människor tillsammans och „lågo som boskap i trängsel på hvarandra“. Dagligen var där buller och oväsen — ja, såsom en kyrkoföreståndare klagade — värre än på en krog eller i en tingsstuga ²⁾, helst församlingen ofta i timal fick trängas där och vänta på prästen. Prästerna

¹⁾ Viborgs stads besvär 1689.

²⁾ Viborgs stads besvär 1689.

förväxlade predikningarna; hvad som om morgonen predikats i domkyrkan, predikades om aftonen i klostret; och tvärtom åter blef domkyrkans aftonpredikan om episteln i klostret om morgonen af samma präst afhandlad, och på samma sätt förväxlades ock böndagstexterna — „allt emot god ordning och kyrkolagens expressam litteram“. „Hvaraf föll och låg ordning och kyrko-disciplin där i klostret helt öfverända, och de finske åhörarne blefvo mycket svikne uti den undervisning, tröst och hjälp, som de eljes af sina själasörjare njuta borde“.

Detta missförhållande sträfvade biskoparne, särdeles den energiske Petrus Bång, att afhjälpa, i det de försökte öka präster-nas antal med en tredje kapellan eller ock h. o. h. afskilja klostret till en särskild församling ¹⁾. Men magistraten, som ville att allt skulle blifva såsom det af ålder varit hade, motsatte sig såväl det ena som det andra. 1688 vidtog t. ex. Bång den förändring, att vid domkyrkan skulle tillsättas en ny s. k. fri- eller vesperpredikant, så att de två kapellanerne uteslutande kunde fästas vid klostret. Men magistraten valde — utan att fästa sig vid biskopens förslag — en ny kapellan, Nigræus, efter gamla sättet, „låtandes sedan honom tillika med domkyrkokapel-lanen Falck efter gamla maneret löpa till klosterkyrkan och per vices oordentligen där predika“. Ett nytt försök af Bång att tillsätta en ny kapellan, Rouhianus, för klosterförsamlingen, ville ock magistraten förhindra, och biskopen måste konstatera: „att såsom församlingens styrelse och skötsel fordrat fast större ar-bete och försiktighet, nämligen att känna sina får, lära och trösta dem, se af predikstolen om de äro tillstädes och på hvars och ens lefverne hafva ett vakande öga, hvilket såsom det här intet är skedt, ty är ock disciplina ecclesiastica mycket fallen“ ²⁾. Emel-

¹⁾ Efter Thesleffs död skulle finska församlingen velat skilja sig från den svenska och begärde hans måg Anders Heinricius till pastor, i händelse han ej kunde få båda församlingarna, men regeringen ansåg betänkligt att skilja försam-lingarna.

När domprosten Forstadius dött och magistraten åter ville begagna sig af sin valrätt, ansåg Bång det obilligt, att borgmästare och råd skulle tillsätta dom-prost och pastor för socknen, och yrkade åter på att Viborgs socken och Vallen skulle skiljas från stadspastoratet (1688).

²⁾ Viborgs stads bevär 1689. — Bångs plan synes ursprungligen hafva varit att klosterförsamlingen skulle välja sig tvenne kapellaner och därför hade han låtit ut-lysa valförrättning till fjärde dag jul 1688 strax efter slutad aftonsång. Till detta valmöte infunno sig Peter Thesleff och Johan von Borgen å borgarnes i Val-

lertid synes Bång omsider drifvit sin vilja igenom, och från 1690-talets ingång finna vi tvenne kapellaner vara anställda vid finska stads- och landsförsamlingen.

Den yttre kyrko-
tukten.

Inom det kyrkliga lifvet gjorde sig tidsandan gällande företrädesvis i afseende å den yttre tukten. Hvarje uteblifvande från gudstjänsterna bestraffades strängt. Kanngjutaren Nyman, som 1685 en böndag saknats i kyrkan, undgick med knapp nöd böter, sedan han skaffat sig intyg af Botin, att han varit bekajad af bröstvärk och en månad måst hålla sängen¹⁾. 1697 fick kornetten Stackelberg plikta för att han kom till kyrkan, då prästen redan höll på att uppläsa texten, och borgmästaren Lifmans enka anklagades följande år för det hon påskmorgonen gjort sig skyldig till samma förseelse²⁾. 1701 yrkade landshöfdingen, att en mängd folk, som absenterat från kyrkan, hvaröfver domprosten i sin predikan varit otålig, skulle dragas till ansvar, och 1707 förbjöd magistraten köpmännen att om lördagarna utgifva något gods åt formännen, hvilka plägade begagna söndagen som resdag i stället för att gå i kyrkan, „med hvilket allt den store Guden förtörnas och till vrede retas“.

Strängt höll man ock på att församlingsmedlemmarna själfva i den ordning magistraten bestämde skulle i kyrkan gå omkring med fattighåfven. Då handelsman Ranström 1691 vägrade att underkasta sig håfgången i domkyrkan, „menande sig ej böra till sådana servila tjänster oblikeras“, dömdes han till ansenliga böter, men dref det genom sin envishet sist och slutligen därhän, att han mot särskild afgift till kyrkan fick lega klockaren att gå i hans ställe³⁾.

Twister angående
de bänkrum.

En sträng rangordning iakttogs i afseende å de kyrkbesökandes platser. Så t. ex. skulle borgmästare och råd hvar efter rang och ålder intaga plats i de två första bänkarna i domkyrkan, tredje bänken stod för landshöfdingens husjungfrur och tjänstefolk, sjunde bänken var 1688 upplåten åt handlanden

len vägnar. Men domprosten Carstenius, som höll med magistraten, omintetgjorde hela förrättningen, i det han strax efter högmässan lät välja endast en ny kapellan efter den afgångne Herkepeus. Den valde emottog emellertid ej kallelsen, hvarpå konsistorium förordnade Nigræus till kapellan vid klostret, hvilket dock magistraten till en början förhindrade.

¹⁾ K. p. $2\frac{2}{3}$ 1685.

²⁾ K. p. $1\frac{3}{4}$ 1697.

³⁾ R. p. $1\frac{1}{2}$ o. $30\frac{1}{3}$ 1691.

Timmerman och kontrollören Ekerodde m. fl., handtverkarne hade vid samma tid sina platser „uppå smala gången“ o. s. v. Tidt och ofta fick rätten slita tvister angående bänkrummen, isynnerhet emellan fruntimren, som i fråga om rang voro mycket ömtåliga och stundom t. o. m. ställde till formliga slagsmål i kyrkan. 1665 grälade borgmästarinnorna Menschever och von Broken om förnämsta platsen i bänken. Fru von Broken skyndade sig alltid tidigare i kyrkan och intog bästa platsen „sättandes sig midt uti bänken“, så att Menschevers hustru nästan kom att sitta vid dörren och icke fick se prästen. Slutligen drogos ock männen med i trasslet; von Broken yrkade på att hans hustru såsom varande ålderstigen och af god härkomst skulle få sitta framom Menschevers, oaktadt dennes man var förste borgmästare. Hårtill genmålde Menschever: „fanen vore ock gammal och hade varit en ljusens engel, men dugde ej heller nu mycket, min hustru är ej heller af någon hundsvans afhuggen“¹⁾. 1663 dref tullnären Pipers hustru målaren Valentin Betges hustru ur bänken, „enär en gemen målares hustru ej kunde lika högt aktas som en kronones tullnär, förty en tullnär är öfver kongliga regalia betrodd, men en målare endast öfver hans stinkande färgepottor“.

Likasom kyrkan klagade ock dess dotter, skolan, — om med skäl eller icke, vare osagdt — öfver stadsmyndigheternas ringa intresse för dess sak. Staden hade under sin glansperiod erhållit en högre läroanstalt af stor betydelse för orten, gymnasiet, hvilket — såsom det hette — inrättats „till gemene nytto, att utrota barbariska ovanor, som här af ålder lång tid varit hafva och hvaraf tyvärr ännu några gnistor i askan ligga“. Påtänkt redan 1634 — ehuru planen då af okänd anledning icke realiserades — hade det öppnats den 10 augusti 1641 under stora högtidligheter och med äreskott från vallarna. Läroanstalten hade ock fått ett eget „sigillum“, förfärdigadt af guldsmeden Henrik Potthusen, som därtill tillsatte sex lod silfver, och af drottningen blifvit begåfvad med privilegier och rätt till egen jurisdiktion. Installerad i sin nya af statsverket inköpta lokal vid Nyportsgatan hade den till närmaste granne stadens äldre läroverk, den förra katedralskolan, som nu vanligen började kallas trivialskola²⁾. 1643 hade gymnasiet 45 och skolan 187 elever.

¹⁾ R. p. 3/8 1665.

²⁾ Gymnasiets lärarkår bestod af sex lektorer, nämligen tvenne „theologi“: „primarius“ och „secundus“, äfvensom fyra „philosophi“: eloquentiæ-, logices et poeseos-,

Gymnasiet.
Skolan.

Rådets afvohet
mot lärarne.

Det ser emellertid ut som om det nya läroverket och dess lärare icke lyckats tillvinna sig någon högre grad af förtroende från stadsstyrelsens och borgerskapets sida. 1659 beklagade sig eloquentiæ lektorn Bartholdus Lacmannus hos Karl X, hurusom „flera sträfva till att förstöra studiernas framgång och edert kungliga gymnasii förkofran, att införa barbari och med all som största gudlöshet nedtrampa all den lärdom, som bragt ära åt edra förfäders välde“¹⁾. 1673 besvarade sig samtliga lektorerna öfver sina missgynnares — troligen rådsherrarnas — stämplingar, och 1691 heter det åter, att borgmästare och råd „nesligen förakta, postponera och förringa“ gymnasii lärarne²⁾. 1693 skrifer slutligen Bång: „det är så här i staden att en köpmanspojke högre æstimeras än en litteratus; därför föraktas gymnasium och dess lemmar“. På ett annat ställe tillägger han, att magistraten sidvördat K. M:s gymnasium, „i det den icke hållit sina barn därvid, och jämväl retat sina borgare att göra detsamma“³⁾.

Främsta orsaken till stadsstyrelsens afvohet mot lärdomens representanter i staden synes ha varit gymnasiet och skolans domsrätt, genom hvilken en stor del mål undandrogs rådstufvurättens behandling. Redan 1654 beklagade sig magistraten häröfver: borgarne hade svårt att i vanliga injurie- och gäldsaker få rätt emot djäknarna; de blefvo vid forum gymnasiasticum ej hand-

græce lingvæ- och physices et mathematescos-lektorn. Därtill kom 1696 ytterligare en sjunde lektor, nämligen den i historia och politik. Dessutom fanns en direktor musicæ, som beställde om cantu corali. Trivialskolans lärarstat åter utgjordes af rektorn — såsom sådan fungerade intill 1659 gymnasiet eloquentialektor — konrektor, hvilken dock tillsattes först 1696, tvenne kolleger och apologisten. Lönerna vid gymnasium voro: primarius lektor 291: 11: 8, secundus lektor 277: —: 14, eloquentiæ lektor 299: 11: 18, logices et poseos lektor 299: 16: 14, græce lingvæ lektor 309: 15: 18, fysices et mathescos lektor 326: 15: 2, historiarum lektor (tillsatt 1696) 312: 12: 7, häri ock inberäknade resp. prebendelemmans ränror. Lönerna vid skolan utgingo för det mesta ur djäknepengarna: rektor 350 dr k. m. äfvensom omkr. 70 daler „skolgeld“ och 50 daler hyresmedel af staden, konrektor 300 d. k. m., hvardera kollegan 250 d. k. m., apologisten 150 d. k. m. och 29 d. s. m. — Gymnasiet låg troligen, i likhet med skolan, vid Nyportsgatan, eftersom denna gata dåförtiden kunde kallas än Gymnasii- än Skolegatan. Måhända hade det gamla stenhus, hvilket för ej länge sedan ännu fanns å Frankenhæuserska tomten, fordom tillhört någondera af dessa inrättningar. Troligen låg sjulfva gymnasiet i gathörnet, på nuvarande Starekjohanniska gården.

1) Hjäst. Ark. VII, 96—97.

2) Leinberg. Handlingar rörande finska skolväsendet III, 175—183.

3) Borg till K. M. 23/2 1694 (Vib. Consist. 1614—1700; L. S.).

hafda vid Sveriges rikes lag o. s. v. ¹⁾). I början af 1690-talet angrepos gymnasiets privilegier åter med häftighet af borgmästare och råd. Trojanus Burchardt, klockställaren, som så illa skötte om kyrkouret, att en timme stundom förlängdes till två eller att klockan stundom slog två å tre gånger på en timme, hvaraf följde en total rubbning af lektionstimmarna, hade den första april 1691 af några gymnasister blifvit öfverfallen uppe i klocktornet och så illa medfaren, att han aldrig mer återvann sin förra hälsa och ett år därefter afled. Detta aprilskämt väckte mycket uppseende i staden, och magistraten utsände till brottslingarnes gripande stadsfiskalen, hvilken „så skrämde och förskräckte hela gymnasii cœtum med arrester tillbudande, i det han förbjudit, att ingen skulle utsläppas, som allt löper mot skolfriheten och praxin, därför ock några vackra ingenia hafva strax sökt med allone sitt afsked från gymnasio“. Ehuru det var osäkert, huruvida bastonaden i klocktornet verkligen varit vållande till klockställarens ohälsa och död, och gymnasiet dessutom skyndat att för alltid relegera de skyldiga, yrkade dock rådet nu enständigt på gymnasiirättens upphäfvande. Hofrätten, till hvilken frågan hänsköts, infordrade collegii gymnasiastici förklaring. Kollegiet framhöll att gymnasiets skolrätt och process var likaså gammal och väl funderad som rådets: dess mer än hundrafemtioåriga häfd här i staden betygades bl. a. af många „publica documenta“, särdeles de så kallade „carminalia“. Det vore „en stor disconvenientia, om alla skolefel blefve utlevererade till rådstufvurättens ompröfning“ o. s. v. ²⁾). Huru frågan slutligen afgjordes, framgår ej ur handlingarna, men det troliga är, att gymnasiets privilegier förblefvo orubbade, fortfarande utgörande en nagel i ögat på borgmästare och råd, hvilka i stället hämnades på pedagogerna genom deras tillbaksättande i andra frågor.

Stundom torde ock nationalitetsstriden gifvit anledning till missämja emellan rådet och skolmännen. De sistnämnde, hvilka för det mesta voro infödde män, ställde sig måhända stundom i det rådsfientliga partiets led och samkade så öfver sina hufvuden de mäktigas vrede. Åtminstone påstår Bartholdus Lacmannus, att enda orsaken till förföljelsen mot honom var hans inhemska karelska börd.

¹⁾ Leinberg. Handlingar rörande finska kyrkan och prästerskapet III, 34.

²⁾ Leinberg. Handlingar rörande finska skolväsendet III, 176—183.

Lärarnes rang-
sjuka och inbör-
des tvister.

Slutligen framstodo ock några lektorer genom sin rangsjuka och inbördes afund i en mindre fördelaktig dager. Deras gräl om platserna i domkapitlet, om prebendeförmåner o. s. v. bidrog ingalunda att öka deras anseende. Rentaf löjlig gjorde sig den lärde och vältalige, men öfvermodige och bråkige primarius lektorn Petrus Carstenius genom den enträgenhet, med hvilken han, som 1696 blifvit förbigången vid biskopsvalet, sökte för sig vinna den honorära doktorsvärdigheten. Karl XI svarade 1697 på hans anhållan helt ironiskt, att därest han utan examina „ville uppklifva till samma hedersgrad“ måste han gifva sig till tåls och vänta till nästa jubelfest — hvilken, dess värre, inträffade först efter 100 år! Karl XII, hos hvilken han förnyade sin anhållan, behandlade honom icke mindre skämtsamt: konungen skulle väl fullborda sin faders löfte, „där Gud så länge täcktes honom lifvet förunna“. „Dock vore säkrast, efter han — Carstenius — så högt anfäktas af äregirighet, det han sökte till att erhålla samma dignitet igenom de medel och utvägar, hvartill akademie konstitutionerna gifva anledning, emedan det andra synes hafva med sig en stor ovisshet eller åtminstone gå allt för långt ut“¹⁾.

Ej heller trivialskolans lärare synas alltid vetat taga sin värdighet i akt. Ända till 1659 hade eloquentiæ lektorn också administrerat rektoratet i skolan. Men 1659 tillsatte biskopen och konsistorium därtill en särskild rektor, Markus Helsingius. Denne, som ej fann sig i att vara rektor blott vid en trivialskola och dessutom var missnöjd med sina kolleger, anhöll 1665 att blifva så bebrefvad „att han vore rector scholæ cathedralis och att han skulle själf hafva makt sina kollegas med ris och ferula att castigera och slå“. Konsistorium afslog dock dessa yrkanden, emedan det allenast stod hos K. M. att göra „ex schola triviali cathedralis“ och „det skulle lända predikoämbetet till vanvyrd att den ena prästen skulle den andra för ringa sak slå med ris“. Vore där något att anmärka mot kollegerna, borde sådant angifvas hos konsistorium, som redan på hans begäran afsatt tvenne lärare. Misslynt öfver detta utslag började nu Helsingius „traducera konsistorium inför landshöfdingen och magistraten“, och när 1665 „examen anniversarium“ skulle anställas, „inviterade han, emot förra vanan, borgmästare och råd att exa-

¹⁾ Akiander. Viborgs stifts herdaminne, sid. 410—411.

minera“. Här af fann sig konsistorium så förnärdadt, att det med oförrättadt ärende aflägsnade sig, utsättande en annan termin för ny examen. Men den dagen befanns Helsingius vara bortrest, „lämnandes skolan öde utan herde och præceptore“¹⁾. Han hade begifvit sig till Åbo för att klaga hos Per Brahe på konsistorium.

Tyvär synes ej heller resultatet af de båda statsläroverkens arbete varit fullt tillfredsställande. Vi hafva redan omnämnt biskop Rothovii år 1629 om den dåvarande katedralskolan fällda föga smickrande utlåtande. Vål sade sig sedan, 1643, biskop Bjugg hafva ställt både skola och gymnasium „uti bättre form och ordning, så att man vill förmoda det ungdomen skall med Guds tillhjälp sig härefter förbättra“²⁾. Också biskop Brommius yttrade 1672 att han börjat ordna undervisningen på gymnasium och i skolan på bättre fot. Men han måste tyvärr själf konstatera, att „det goda, som i afseende å skolarbetet begynts för att få skolan efter många rättsinniga människors åstundan småningom i god ordning“, mycket förhindrades däraf att primarius lektor, som därjämte hade att sköta tre församlingar, d. v. s. de båda stadsförsamlingarna äfvensom prebendegället, ej hann egna tillbörlig uppmärksamhet åt sitt lärarkall. 1684 klagade också landshöfdingen Lindhjelm, att „fastän här ett gymnasium är förhanden, som årligen kostar stora summor, finnes näppeligen en af discentes, som med skrifvande så mycket vet att umgås, att man honom något ärende förtro kan“. Och icke bättre torde det varit beställt med trivialskolan. Åtminstone skrifver Per Brahe 1665 till konsistorium, att skolan borde fördes med bättre lärare, enär stadsboarne tycka, att där råder dålig disciplin och undervisning, och därför lita till främmande lärare.

Huru härmed än må varit, det säkra är, att de viborgska läroanstalterna arbetade under ganska ogynnsamma förhållanden. Lärarnes löner utföllo ytterst oregelbundet: i september 1674 klaga samtliga lektorer, att de ännu ej bekommit mer än hälften af föregående årets lön och icke ett öre på det löpande årets, hvarför flertalet af dem voro så nödställda „att det icke står E. K. M. med korta ord att upptäcka“. Dess värre hade de ofta skäl att upprepa dessa klagovisor. Eleverna voro mestadels

Läroverkens
mindre fram-
gångsrika ar-
bete.

¹⁾ Ö. F. 17/7, 1887. Bref från Consistorium i Viborg till Per Brahe 17/7, 1665.

²⁾ Biskop Bjuggs visitationsberättelse af 3/7, 1643. Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden, II, sid. 101—102.

också så fattiga, att de ej kunde uppehålla sig vid läroverken terminen till slut, utan i lönnedom begåfvo sig ut på bygden för att där hos sina föräldrar eller andra försörjas. 1694 måste auditorierna stängas ett par veckor före den laga tiden, enär endast tio elever mera funnos kvar ¹⁾). Att studietiden under sådana förhållanden räckte längre än i våra dagar är naturligt. 1655 heter det, att en tjuguars yngling ej var högre kommen med sina studier än att han ännu satt uti hörareläxan, d. v. s. på lägsta klassen.

Skollifvet.

Skollifvets skuggsida betecknades nu som förr af de ständigt förekommande slagsmålen och de dem åtföljande bestraffningarna. Än hade gymnasisterna råkat i handgemäng, då de försökte försvara sin gamla rektor Henrik Carstenius samt hans kära dotter för några dem tillfogade grofva injurier, än hade de — såsom förut beskrifvits — uppe i klocktornet mörbultat stadens urmakare Trojanus Burchardt, än slutligen sent en afton ställt till ett stort slagsmål utanför Johan Tesches port, och då denne, väckt ur sin natthvila, kommit ut i skjortan och tofflorna, piskat gubben både gul och blå ²⁾). För sådana excesser och när de varit alltför „flitiga att studera i ölkannan“, fingo djäkarna, „som ej hade annat att böta med än ryggsidan“, göra bekantskap med „gymnasii lekamliga näpster, prubban och ferulan“ ³⁾). 1653 uppsletos på några djäknar, sedan de först suttit i prubban, 8 par ris af 30 personer. Stundom följde därtill relegation på kortare tid eller för alltid, hvarigenom läroanstalten befriade sig från sina „putrida membra“.

¹⁾ 1693 anhölls att sommarferien, som enligt skolordningen borde vara från 14 juli till 25 augusti, finge skjutas något framåt — till 25 juli—21 sept. — för att cleverna skulle i rättan tid komma ut på landet, då bonden har något tröskat. Ty i början af augusti har landtmannen ännu intet i förråd att gifva, och om julen, då den andra ferien inträffar, är redan all hans spannmål för gäld uttagen. Om ej djäkarna i rätt tid träffa bönderna, kunna de omöjligen vid studierna kontinueras.

1668 hade K. M. med anledning af de talrika vakantierna resolverat: att, till förekommande af den oriktighet, som sker vid ungdomens information, i det att allt för många vakantier tillätas, så att skolan ofta halfva året igenom står tillsluten, biskopen måtte tillordna en skolmästare, som icke dependerar af gymnasio, den där stadigt kan informera ungdomen, tagandes noga i akt att, när årens tider fordra några vakantier, de då icke öfver 8 eller 14 dagar måga tillätas.

²⁾ K. p. ²⁵/₈ 1652.

³⁾ För ett slagsmål dömdes 1688 en trivialist att sitta en dag i stocken och en gymnasist att sitta ett dygn i prubban och sedan afstraffas med ris.

Dock hade djäknarne ock någongång sina fröjder. Tillfredsställelsen öfver en uti gymnasiet auditorier med heder framställd „oration“ föranledde till små „collatzer“, där glädjen stod högt i tak. I lärosalarna genljödo ock stundom ännu vid högtidliga tillfällen de gamla „carminalierna“, utförda med ungdomlig hänförelse. Stundom kallades ock djäknarne att musicera på rektors eller förnämliga stadsboars bjudningar, där de infunno sig uppsträckta i sina bästa kjortlar och med „basunen“ under armen. De njöto af husets gästfrihet och undfågnades därtill med någon liten „gåfva“. Någon gång ställde de ock till — såsom framdeles skall närmare beröras — s. k. komedier eller teateruppvisningar, vid hvilka tillfällen de voro dagens hjältar.

Utom vid dessa tillfällen kommo stadsboarna sällan i någon annan beröring med djäknarna, än då dessa uppvaktade dem med sina sånger för att tigga åt sig en slant. Borgerskapet kunde ännu intressera sig för trivialskolan, som var en fortsättning till stadens gamla medeltida skola; handlanden Frese, skaldens fader, verkade mycket för dess bästa, borgmästare och råd bestodo t. o. m. åt skolan ett nytt golf och en stor kateder på stadens bekostnad. Men gymnasiet egnade de, att döma af Bångs ofvannämnda ord, vida mindre uppmärksamhet, om de ej rent af förbisågo detsamma.

Den insinuation, som Bång framkastat, att borgerskapet ej ville sätta sina barn i statens skolor, vann en viss betydelse därigenom, att det i staden fanns ett privat läroverk, som synes vunnit stadsboarnas stora förtroende, nämligen den tyska skolan. Tyska skollärare nämnas under hela perioden i staden ¹⁾, men först på 1690-talet synes denna läroanstalt så till vida blifvit fast, att staden öfvertog dess underhåll. Där lästes icke latin och öfvades icke bokliga konster, utan ungdomen informerades allenast i tyska språket, räknande och skrifvande. Läroverket synes dessutom varit en samskola, enär det ock frekventerades af flickor, t. ex. år 1700 af fransyska köpmannen Lafleurs och juveleraren Groumeliens döttrar.

Den tyska skolan.

Konsistorium, som med oblida ögon betraktade denna kon-

¹⁾ Såsom tyska skollärare, hvilka aflönade af borgerskapet, egentligen voro stadens tjänstemän, nämnas under perioden: Paulus Trauzelius (nämnes intill 1638), Paulus Schwager (nämnes 1644—1647), Paulus Trutzelt, måhända identisk med nyssnämnda Trauzelius (1650), Henrik Stammer (1670—1680), Joachim Brasch 1688—1691 och Jakob Rampau (1698—in på ryska tiden).

kurrent till de under dess styrelse ställda läroverken, satte i fråga huruvida borgmästare och råd haft rätt att på eget bevåg inrätta en sådan skola, helst dess lärare, Rampau, var en främling, hvars religion icke vore känd. Men K. M. resolverade 1699, att borgerskapet skulle lämnas fritt att i ofvanbemälda stycken få låta undervisa sina barn af bemälda Rampau, som i afseende å religionen befunnits vara ortodox.

Privatlärare.

En del af stadens förmögnare invånare höllo dessutom för sina barn privatpræceptorer, af hvilka det städse fanns ett stort antal i staden. Så var t. ex. Anders Degerman privatlärare hos Jockim Frese, hvars söner, bland dem den blifvande skalden, han följde ända till universitetet. En af de mest kända præceptorer var dock den också såsom sakförare bekante tysken Vitus Casparus Besoldus. Han hade bland annat informerat f. d. vinskänken Schafs barn, men råkade sedan i delo med sin principal om honoraret. Han framställde inför rätten till alla rättsinigas omdöme, hurudan „herculeus labor“ det var att informera „sådana pysslingar, som dessa hafva varit och hvad förtret, stank och möda han hela året igenom för 16 daler k. m. har underkastad varit“. Mycket hade han väl ej kunnat i dem ösa, „emedan ingen sådan sked eller den norinbergiska tratten för handen var“. Han tar till exempel en kypare, som förtjänar 100 daler k. m. „med ganska ringa tid, omak och krydderi“, såsom hans vederpart själf för icke länge sedan härstädes gjort.

Litterära sträf-
vanden.

Men trots de svårigheter den andliga odlingens representanter i Viborg, såväl inom kyrkan som skolan, hade att bekämpa, stadda som de voro i ständig fejd med de världsliga myndigheterna och merendels tryckta af ekonomiska bekymmer, sträfvade de dock att hålla ljusets fackla högt, och det viborgska samhället saknade ingalunda under 1600-talet män, som efter den tidens måttstock med heder fyllde sin plats inom vetandets och konstens värld. De flesta af vetandets grenar hade sina representanter bland stadens biskopar, präster och skolmän. Teologin företräddes, förutom af flera andra, främst af de båda biskoparna Henrik Carstenius († 1683) och Petrus Bång († 1696). Den förra, mycket berömd för sin lärdom och värtalighet, utgaf redan innan han såsom lektor 1667 flyttade till Viborg sin äfven till finskan öfversatta predikosamling „Jesu Christi svanesång“, den senare, den mest framstående af alla Viborgs biskopar på 1600-talet, publicerade på det genom hans åtgärd i staden anlagda tryckeriet sin „lilla katekes“ (1689), hvilken dock förbjöds ge-

nom Gezelius d. y:s tillskyndan, och sitt stora arbete „Chronologia sacra“ (1690). Historien representerades af lektorn Johannes Casparides Rachlitius († 1657), som 1631 i Riga på latinsk vers utgaf sin oration öfver „Viborgs skolrektorers före reformationen“; filosofin af biskop Petrus Laurbecchius († 1705), tidigare som professor utgifvare af en kommentarie öfver Aristoteles' poetik; kronografen af Henrik Chemnerus, som 1619 i Stockholm lät trycka sina tolf kalendariska tabeller. Språkvetenskapen hade sin målsman i lektorn Mathias Martinius († 1728), hvars „finska vägvisare“ för alla dem, som ville lära sig finska språket, 1689 trycktes i Stockholm. Väktalare voro, förutom Carstenierna, Siikaniemi pastorn Samuel Reuter och lektorn Bartholdus Laemannus (†† 1679), den förra på det andliga, den senare på det världsliga området. Poesin och dramat slutligen fingo sina odlare i Johannes Sigfridi, som 1619 utgaf „Gåås kong, een lustig och kortvilig poetisk dikt om Mårtensgåås, försvenskad“, och Petrus Carstenius († 1712), som 1674 författade sin ryktbara skolkomedi, „det himmelska consistorium“, där rättfärdigheten, strängheten, mildheten, nåden, m. fl. allegoriska personer anställa undersökning och fälla dom i anledning af „våra första föräldrars ynkeliga affall“.

Till raden af dessa litteraturens idkare hafva vi slutligen att tillägga tvenne infödda viborgare, Georg Haveman ¹⁾, som under sin studietid vid universitetet i Dorpat 1694 utgaf en af varm känsla för hemorten inspirerad dissertation om Viborg, ur hvilken många upplysningar till stadens äldre historia stå att hämtas; äfvensom Jakob Frese, hvilken efter flykten bosatte sig i Stockholm, där han strängade sin stämmingsfulla lyra och bl. a. i ett af äkta viborgsk patriotism genomandadt fägnetal 1715 hälsade Karl XII vid hans återkomst från Turkiet. Han var sin samtids främsta skald och nådde, särskildt hvad formens välljud beträffar, längre än någon annan af den karolinska tidens diktare ²⁾.

På tal om litteratur och vetenskap må här ock nämnas, att tillgången på böcker, om också ännu ytterst ringa, redan var

Böcker.

¹⁾ Georg Haveman var son till rådmannen, slutligen handelsborgmästaren, Henrik Haveman och Anna Mums. Kallas senare „sekreterare“ († före 1727).

²⁾ Jakob Frese, född omkr. 1690, † i Stockholm ^{31/}, 1729. Föräldrar: rådmannen Jockim Frese och Barbara Ruuth. Han flyttade efter fiendens infall till Stockholm, tjänstgjorde först i konungens kansli och blef 1724 kanslist i kanmarexpeditionen. Han utgaf: „Andlige och Verldslige Dikter“ (1726), „Korta Sedeläror“, „Några Poetiske Samblinger“ och „Passions-Tankar“ (alla dessa 1728). „Verser i sjukdom vid åtskillige våhr-tider“, dikter, skrifna en hvarje vår under åren 1712—1728.

tillräcklig för att tillåta åtminstone de förmögna och mera boksynta att hålla sig med små bibliotek. Kollegan Simon Martini efterlämnade vid sin död 1639 ett sådant, hvilket — ehuru sannolikt icke bestående af synnerligt många band — värderades till den stora summan af 447 d. k. m. Borgmästaren Kaspar Thile egde 1650 ett bokförråd af 34 arbeten ¹⁾, och landshöfdingen Lindhjelm förärade åt Petrus Carstenius, som i branden 1690 förlorat hela sitt bibliotek, 30 stycken goda böcker. Särskildt torde gymnasiet varit försedt med ett större bokförråd, enär biskop Bjugg ansåg sig böra petitionera om en biblioteksbyggnad, en petition som dock blef lämnad beroende till bättre tider.

Bokhandel.

Någon bokhandel i modern bemärkelse fanns ännu icke i staden, hvilken fortfarande — såsom på 1500-talet — stundom besöktes af utländska „bokförare“, t. ex. 1656 af Lorenz Jauchius från Reval, hvilken kommit till Viborg för att försälja „allehanda nödiga och nyttiga materier“ till billigt pris åt landets ungdom och prästerskap. Ett framsteg i afseende å bokhandeln vanns dock därigenom, att staden i början af perioden fick en bofast bokbindare, Mathias Gregorii, hvilken ock mot borgen af dåvarande kyrkoherden började handla med böcker. Hans son Grels Mattsson — också bokbindare — utvidgade ytterligare affären, sedan kyrkoherden Tolja samt lektorerna Rachlitius och Thesleff efter gymnasiets inrättande förskaffat honom en kredit af 300 d. k. m. hos boktryckaren Ignatius Maurer i Stockholm för in-

¹⁾ Dessa voro: Processus juris Jacobi Ainer, Chronologia Calvisii, Consultationes Bohemicae med Post Rytteren, Magica seu de spectris, Archivum Vnionis, Cynosura juris feudalis, Epistolae Ciceronis cum Rhenii explicatione, Epistolae Ciceronis, Ludovici Durtenus praxis Christianismi, Epistolae Pandii, Hippolitus de Ratione Status, Quinque volumina Historiarum Dresseri, Historia Boeteni, Mylaeus de scribenda historia, Statuta Lübecencia på tyska, Elegantiæ Baxii, Christi rikes historia, tysk, Terentii Eunuchus cum Priceij Expositione, Svenska psalterium, Virgilius, Loci communes Manlii, Petri Petraei Ryske crönika, Någre inbundne likpredikningar, Synonyma svcco latina, Præcationes Avenarii på latin, En pappersbok in 4:o, Agapeti informatio ad Justinianum, Phrases Neandri, Comediae Terentii, Respublica Polonorum, 2 svenska lagböcker, Poppysmus Frischlini. — Därtill hade Karl Thile ytterligare: Praxis pietatis på tyska, en världslig historiebok på tyska, Isagoge ad libros propheticos a Petro Palladio, Elementa grammaticalia, Arithmetica Brandani Datri, En gammal tysk evangeliibok, En gammal bönebok utan form på nedersaxiska, 2 gamla tyska böneböcker, En gammal tysk liten psalmbok, Vattukälla på tyska, Habermans böner och en tysk psalmbok. (Viborgs och Nyslotts läns Verifikationsbok för år 1650 fol. 1034 och följ.) Samtliga ofvannämnda böcker värderades till omkring 270 d. k. m.

förskrifvande af böcker och skrifmaterial. Från denna tid var stadens bokbindare tillika dess bokhandlare, men klagan förspordes ofta öfver att hans lager var alltför kient för att motsvara behofvet. Särdeles hade gymnasii- och skolorgdomen svårt att komma sig till nödvändiga läroböcker och måste ofta öda dyrbar tid på afskrifvandet af sådana. Icke ens papper stod alltid att fås hos bokbindaren-bokhandlaren. 1652 skrifer Per Brahes fogde Hans Bomgart till sin husbonde från Viborg: „jag kan ej få ett ark papper i staden, fastän jag gäfvē en dukat för arket“¹⁾.

För att afhjälpa den brist, som i allmänhet rådde både på tryckalster och skrifmaterial, började man i Viborg kort efter gymnasiets inrättande umgås med planer på åstadkommandet af ett eget tryckeri i förening med ett pappersmakeri. Redan 1650 hade man till K. M. ingått med någon ansökan i sådant syfte. Men K. M. gaf till svar att „med trycket finge anstå“, lofvande endast att gymnasiet skulle få alla dupletter från konungens bibliotek äfvensom någon lägenhet vid en ström till papperskvarn, — ett löfte som knappt nog torde infriats. Den $\frac{5}{10}$ 1667 utfärdades emellertid för gymnasiet privilegium på ett boktryckeri, under villkor „att det skulle bli rätt användt, idkadt och brukadt till sådant arbete, som nyttigt och gagneligt är och icke öfvas till något missbruk med onödiga och förbjudna saker, skrifter och böcker“. Särskildt framhölls att officinen borde vinnlägga sig om andliga, historiska och andra goda böckers version på finska tungomålet. Dock ledde ej heller detta löfte till önskad resultat. Den $\frac{2}{10}$ 1675 resolverades tvärtom att med tryckeriet finge anstå till bättre tider. Först 1688 kom — tack vare främst biskop Bångs energi och såsom det synes på hans egen bekostnad — det viborgska tryckeriet, det tredje i landet, verkligen till stånd. K. M. hade ånyo, sedan också landshöfdingen Johan Creutz varmt förordat saken, bifallit till dess inrättande för gymnasiets räkning $\frac{16}{4}$ 1688, under förmaning „att där intet det allra ringaste trycktes, som intet först skall gifvas K. M:s kansli tillkänna och approberas.“ Men af det afsedda pappersmakeriet blef ingenting. Då Petrus Carstenius 1693 anhöll därom, fick han ett bestämdt afslag, enär kvarnen vid Alasäiniö icke kunde för ändamålet afstås.

Tryckeriet.

¹⁾ Meddeladt af d:r P. Nordmann. — En bok papper kostade 1643 och 1661 24 öre k. m. — 1 dukat = 8 daler.

Det nya tryckeriet levererade för det mesta religiösa traktater och predikningar. Men det löste också med heder särskilda större uppgifter. Så trycktes där t. ex. 1690 Bångs stora „*Chronologia sacra*“, ett arbete omfattande 26 ark, och 1696 Johannes Bunonis „*Universæ historiæ — — idea*“ om $17 \frac{3}{8}$ ark. Dessutom utkom därifrån Bångs lilla katekes, hans evangeliebok, en finsk psalmbok, m. m. Jämförelsevis få skolböcker trycktes likväl, ehuru just bristen på dylika varit en af de främsta orsakerna till tryckeriets inrättande. 1697 klagade biskopen Laurbechius, att ungdomens förkofran och välfärd tillbakasattes, i det man inga böcker, som ungdomen kunde befrämja, af tryckeriet härtill låtit utgå, och anhöll att tryckeriet skulle privilegieras att låta aftrycka sådana böcker, som vid gymnasium och skolorna i stiftet pröfvades nödiga. Emellertid utbröt snart kriget, och tryckeriet arbetade sedan under alltför ogynnsamma förhållanden för att kunna något mera märkeligt åstadkomma, ehuru det synbarligen var i gång ända till belägringen 1710 ²⁾.

Men om ock boksyntheten i samhällets öfre lager obestriddigen — tack vare gymnasiet och tryckeriets inflytande — under perioden mycket hade tilltagit, i förhållande till hvad fallet varit under föregående tider, torde dock läskunnigheten bland det lägre folket — trots prästerskapets bemödanden — ännu varit ganska bristfällig. För att råda bot på det onda plägade kyrkan åtminstone mot slutet af perioden förbjuda vigsel för personer, som ej

¹⁾ Såsom boktryckare nämnas: Daniel Medelplan (1689—1693), Mathias Syngman (1694—1697), den sistnämndas enka (åtminstone ända till 1705) och Thomas Abbor (1708—1709). Daniel Medelplan hade förut varit figurstickare vid Åbo akademi, dömdes 1695 för äktenskapsbrott enligt 3 Moseboks 20 kap. 20 vers till döden, men benådades af hofrätten till 160 d. s. m:s böter och måste, då han ej kunde anskaffa bötessumman, sitta fängslad och lida gatloppsstraff. Dog 1737 i Pälkäne, där han under ofredstiden tryckt en abc-bok förmedelst i träskifvor utskurna typer. — Angående tryckeriets läge vet man blott att det låg någonstädes nära gymnasiet. Byggnaden karakteriseras af Haveman såsom „icke oprydlig“, „non illegans“. Enligt en uppgift skall den äldriga stenbyggnad, hvilken ligger något på snedden å tomt n:o 65 vid Katarinagatan, varit den gamla tryckeribyggnaden. (Typografbladet n:o 5, 1896).

²⁾ Uppgifterna om boktryckeriet stöda sig, förutom på handlingar, på Pippings framställning därom i Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, äfvensom på Lagus' meddelande i sv. litt. sällsk:s hdlr. och upps. VIII, 181. Se äfven Neovius meddelande i Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden II, 321. — Pipping uppräknar 43 alster af tryckeriets verksamhet, hvartill Lagus ytterligare funnit 15 och Neovius en hel del cirkulär- och annat tryck.

kunde läsa. 1689 vigdes ett par, hvarvid den manliga kontrahenten befanns så okunnig, att han ej kände bokstäfverna. Honom förelades då vid vite af två tunnor råg att lära sig läsa i bok till Bartolomei, „absolverandes färdigt abc-boken“, för hvilket löfte Mårten tunnbindare gick i borgen ¹⁾.

Vid sidan af och under inflytande af den ideella lyftning, som det litterära lifvet väckte i staden, utvecklade sig där också småningom ett vaknare sinne för de sköna konsterna och deras njutningar, befordrad dessutom genom de relativt goda förmögenhetsförhållandena och den lifliga beröringen med utlandet. Det fanns en stadsmusikant, som vid festliga tillfällen bidrog att med sitt spel förhöja glädjen i de förmögna hemmen, till hvilka stundom ock gymnasisterna kallades att musicera. Men i synnerhet synas tvenne konstgrenar kunnat påräkna en tacksam publik i staden, nämligen lustspelen och måleriet, särskildt porträttmåleriet.

Konst.

Redan 1650 talas det om att skolgossarna skulle „agera comedia.“ Befallningsman Matts Erikssons hustru begärde för detta ändamål af en sergeant „några granna kläder till låns åt sin son.“ ²⁾ Följande år heter det åter, att några djäknar vid ett tillfälle haft med sig sina „comediæ-yxor“, hvilka vapen helt säkert voro afsedda för att begagnas vid någon teaterföreställning. ³⁾ Men det mest storartade i den vägen torde dock varit den representation af Petrus Carstenii lustspel „det himmelska consistorium“, som ^{19/2} 1674 under författarens egen ledning gafs uppe på slottet i landshöfdingens och en talrik publiks närvaro.

Komedier.

Beträffande åter porträttmåleriet vittna i behåll varande inventariiförteckningar och andra handlingar nogsam, att de i staden vistande „konterfejarne“ — Jakob konterfejare på 1650-talet, Valentin Betge på 1660 och 1670-talen, Mårten Mums mot slutet af perioden, — ingalunda saknade arbete. I de flesta burgna hus synes det funnits några familjeporträtt. De två förstnämnda af stadens porträttmålare torde båda varit tyskar. Åtminstone vet man säkert om Betge, att han 1664 inkallades till Viborg. Han var ock förfaren i annat „konstligt arbete“, hade bland annat „strukit på lärt“, „hvilket tullnären Peter Piper

Porträttmåleri.

¹⁾ Kyrkoböckerna.

²⁾ R. p. ^{19/7} 1650.

³⁾ K. p. ^{26/6} 1651.

upphängt på sin stuguvägg“, och målade äfven altartaflor. Däremot var Mårten Mums en infödd stadsbo, som efter att i Tyskland hafva gått i „kontesteriläran“, med framgång utöfvade denna konst i sin hemort ¹⁾.

Så förhöll det sig med det andliga livvets företeelser i Viborg på 1600-talet. Det återstår för oss ännu att kasta en blick också på den tidens stadsboars hemlif och seder.

Seder och bruk.

I början af perioden voro äfven de förmögnas boningar af jämförelsevis inskränkta dimensioner. Äfven de vid medlet af seklet byggda nya stenhusen voro ofta helt små „hyddor af sten“ eller åtminstone försedda med lokaler, som ingalunda motsvarade vår tids anspråk på komfort. De vida talrikare trähusen, i hvilka man inträdde genom ett „byslag“, d. v. s. förstugukvist, bestodo i regel blott af ett fåtal rum, en „sätestuga“, där familjen vistades, en „storstuga“ eller hvad vi skulle kalla sal, äfvensom någon kammare „bakom skorstenen“. Den sistnämnda, som i de förmögnare husen redan började ersättas af kakelugnar eller, såsom de kallades, „pottkakelugnar“, spelade en stor roll i dåtidens hemlif. Bakom skorstenen förvarades familjens dyrbaraste egendom och vid ugnens brasa samlades dess medlemmar om vinteraftnarna under arbete och samspråk. Köksugnen, som var mycket stor och låg, synes stundom kunnat användas såsom ett slags rök- rum. Blasius Köning bjöd engång tvenne besökande på ett stop öl, hvarpå „de gingo ur stugan och stego in i kökets skorsten att dricka en pipa tobak“.

Möblemang.

Rummens inredning, särdeles i de rika köpmanshusen, vittnade om förmögna förhållanden. Stundom hängde en him-

¹⁾ Ätminstone följande konterfejer nämnas: hos Kaspar Thile 1650: rikskanslerns, skattmästarens, herr Carl Mörnerns och hans frus, öfverste Berent Taubes Karl Thiles och hans frus, Kaspar Thiles junioris; hos Karl Thile 1650 hans moders, äfvensom 4 större och 2 mindre konterfejer; i Plantins bo 1664 4 konterfejer; hos Erik Skruf 1665 hans eget konterfej, som han beställt af Valentin målare; hos Henrik Haveman 1670 3 konterfejer; hos Katarina Valleriansdotter 1670 2 konterfejer; hos Baltzar Mende 1669 ett konterfej, troligen af honom själf, hvilket han sände till sin käresta i Narva; hos Peter Torstensson 1671 några konterfejer, likaså i Vogelska huset; hos Henrik Schmidt 1672 „Hans Schmedemans konterfej“; hos Betge 1686 Joh. Berlings och dess frus konterfej (målades); hos Gabriel Ithimeus 1691 konterfejer utan uppgifvet antal; 1710 uti borgmästar Frenlings hus särskilda konterfejer. — Dessutom egde Kaspar Thile 1650 sal. konung Gustaf Adolfs, enkedrottningens och drottning Christinas porträtter. 1672 lofvade landshöfdingen Gyllenstjerna förära åt staden sitt konterfej, „hvilket med tjänstlig gratifikation blef accepterat.“

mel ¹⁾ af dyrbart tyg ofvanför det massiva ekbordet, som stod öfverdraget med ett grönt bordskläde, hvilket vid måltiderna ersattes af en duk af hvit ryssedräll eller lärft. Stolarna, ofta öfverdragna af svart kardevan, voro stundom prydda med förgyllda rosor, — ja till och med af egarens namnschiffer ²⁾. Där det ännu efter gammal sed förekom väggfasta bänkar, voro de betäckta af mjuka bänkebolstrar af grön trip med fransar rundt omkring eller åtminstone öfverkastade med bänkekläden. På små skåp, stundom försedda „med gallerverksdörrar, däruti eketrä var insänkt“, ³⁾ stod icke sällan hussejaren eller timlockan, omgifven af diverse prydnadsföremål, såsom små gipslejon, „piltebeläten“ af vax under glaskupor o. s. v. Mot slutet af perioden omnämnes redan klaveret, „klavikordiumet“, i ett och annat hem. Sängarna med sina kistepallar voro ofta rätt dyrbara pjäser. Det fanns „sängeställen med inlagdt arbete“, som värderades till 16 riksdaler. De doldes städse bakom sparlakan eller sänggardiner, stundom af grönt rask med fransar, stundom af andra dyrbara tyger. På väggarna, som ännu allmänt bekläddes med väggbonader af röd pjuk, eller trip, eller grön atlas, sågos förutom familjeporättor, speglar, en och annan tafva, hvarjehanda „pappersschilleri“, „gullskinnsbeläten“ m. m. I taket slutligen hängde icke sällan en ljuskrona af mässing, en dyrbar lyxartikel, som kunde kosta ända till 60 daler k. m.

På hyllor vid väggen var ock vanligen uppställt husets förråd af silfver och tennkärl, hvilket ofta var af rätt högt värde. Uti Freseska huset fanns, troligen såsom ett minne från trettioåriga krigets dagar, en silfverkanna, i hvars lock var insänkt en riksdaler, slagen af den tyske kejsaren Ferdinand III, och på hvilken lästes myntningsortens namn: „Augusta Vindelicorum.“ Katarina Valleriansdotter hade en silfverkanna, som jämte skålen vägde 125 lod. På hyllan stod slutligen ock mässingsljus-

¹⁾ „En himmel öfver bordet“ nämnes 1670 hos Henrik Haveman, en „taftshimmel“ 1700 hos Henrik Schmidt.

²⁾ „Stolar öfverdragna med läder“ nämnas 1650 hos Kaspar och Karl Thile; „6 stycken stolar med svart kardevan öfverdragna och med förgylta tenliker fastslagna samt med förgyllda rosor och sal. Vallerian Jönssons namn“ funnos 1669 hos Katarina Valleriansdotter.

³⁾ Sådana nämnas 1650 i Thiles inventarium (Viborgs och Nyslotts läns Verifikationsbok 1650 fol. 1034 och följ.), där också uppföres ett „bildskuret ekeskåp med täcke och stälpar“.

stakarna med därtill hörande ljusknipa. Stor var äfven rikedom på allehanda linnekläder — lakan, örngottsvar, handdukar, servietter m. m., hvilka förvarades i stora skåp af furu med fyra dörrar eller i prydliga kistor af ek, ofta prydda af „bildhuggeriverk“.

Ofvanstående om rikedom och välstånd vittnande utstyrsel torde — ehuru källornas karghet ej tillåta oss stödja vårt antagande med talrika exempel — varit tämligen allmänt rådande i den tidens förmögna köpmanshus. Åtminstone styrkas vi i detta vårt antagande af Havemans yttrande i hans oration, där det heter: „möbler och husgeråd äro vackra och rikliga; väggarna äro prydda med silfver-, tenn- och kopparkärl.“

Klädedräkt.

Icke mindre lyx kunde man, alla öfverflödsförfordningar till trots, icke sällan utveckla i afseende å klädedräkten. I allmänhet torde man i Viborgs förmögnare kretsar på 1600-talet i afseende å klädedräkten hämtat sina föredömen från de rika tyska hansestäderna. I sin vidlyftiga peruk och sin tjocka „knytningskrage“ samt iförd sin vanligtvis bruna, blommerade sammetsrock ¹⁾, som stundom var kantad med mårdskind framtill eller åtminstone utstofferad med „tio streck knytningar“ eller besatt med s. k. pometicker, sina skarlakansröda byxor, sina silkesstrumpor och sina skor med silfverspännen kunde en 1600-talets viborgare anse sig vara klädd — såsom det hette — „på almodi sätt“. Gick han ut, tog han på sig en bredbrättad hatt med plym och en kappa, stundom af rödt skarlahan. Damerna, hvilkas kjortlar vanligast synas varit antingen af brun siden-damast eller grofgrön sammet, också de merendels försedda med de vanliga tio strecken knytningar ²⁾, buro dessutom kring midjan löst hängande silfverbälten, — hvilka prydnader då för tiden voro så allmänna, att till och med små barn, som buros i famnen, dekorerades med sådana. „Bresker“, guldkedjor och armband eller „koraller tre gånger virade om armarna“, fulländade de dåtida fruntimmers galadräkt. Den rika Katarina Valleriansdotter ståtade stundom i en pärlkrona och hade för vana att då och

¹⁾ En sådan svart sammetsrock eller tröja med knytningar värderades 1650 till omkr. 78 d. k. m.

²⁾ Vid medlet af seklet värderades en sådan fruntimmersdräkt, oberäknadt silfverbältet och annan grannlät, till omkring 150 d. k. m. — Såsom hörande till fruntimmers vinterdräkt nämnes ofta sobelskinnsmössor och muffar af utterskind.

då förära sina styfdöttrar „orientaliska diamantringar“. Att man för öfrigt i Viborg på 1600-talet också följde med moderna, framgår såväl af den beskyllning Röttgert Cass 1650 utslungade mot en af stadens förnämsta skraddare, att denne icke gjort honom en klädning „på almodi sätt“, utan „slätt och rätt, såsom för tre år sedan brukades“, som ock af jungfru Marina Bakares afundsamma anmärkning beträffande en hennes väninnas, jungfru Sofia Brudgums, uppslagsmössa, nämligen att, om hon vetat att slika mössor voro så fixa, d. v. s. moderna, hade hon ock nog kunnat skaffa sig en sådan genom att låta slå ihjäl gårdens gamla röda hund och göra sig en mössa af dess skinn¹⁾.

I allmänhet sträfvade regeringen, såsom ofvan redan antydes, att begränsa lyxen i klädedräkten och utfärdade särskilda yppighetsförordningar, som bestämde, huru hvar och en borde gå klädd efter sitt stånd. Men i Viborg synas dessa förordningar icke strängt tillämpats. 1665 anklagades Jakob Sartz' hustru för att hon vid en begrafning klädt sig öfver sitt stånd och likasom adelsfruarna „dragit slöjan öfver hela kroppen“. Hon frikändes dock, enär hon klädt sig efter seden i sitt hemland Tyskland, och „då främlingar, som inflyttat, måste tillåtas kläda sig efter sina bruk.“ 1669 åtalades likaså Baltzar Mendes hustru, som „dragit kragar mot K. M:s plakat“, men då det befanns, att kragen var af flor och inga guld- eller silfverband därpå, frikändes också hon.

Hvardagslivet var eljest allvarligt och sträfsamt, känneteckadt af enkelhet och kärfhets. Man började dagens arbete så godt som vid „hanegället“. Redan kl. 5 på morgonen ilade gymnasisterna och skolarerna till sina lektioner, och herrarna i rådet fingo ej försumma åttaslaget. Ingen gick sysslolös. I arla morgonstund befunno sig redan köpmännen vid skeppsbron eller i sina bodar, handtverkarne i sina verkstäder, hustrurna vid sina väfstolar eller spinrockar. De unga männen, som ej beträdat den lärda banan, öfvade sig såsom „tyskpojkar“ eller „bodge-säller“ i sina fäders yrke, stundom tillbragte de ock en tid af sin ungdom på kontor i Lübeck eller annorstädes i Tyskland eller Holland. Ej heller de unga fruntimren tillätos förnöta sin

Sysselsättningar.

¹⁾ Mindre bemedladt folk nöjde sig med gröna eller gråa klädesjackor, stundom underfordrade med gråverk. De fattiga borgarne gingo vanligen i vallmarströjor och skinbyxor, deras hustrur i enkla friskjortlar.

tid i fåvitsko. T. o. m. förmögna köpmansdöttrar fingo stundom lof att stå bakom disken. Så gjorde t. ex. 1685 Hans David Sese-manns dotter, medan en hennes anförfant, som sedan blef no-tarien Menschevers hustru, tvättade byke, löpte i källaren samt förrättade andra sysslor, „såsom en annan piga“. ¹⁾ Såsom hus-mödrar voro ock den tidens fruntimmer vana vid en del göromål, som i våra dagar anses komma endast männen till, hvilket t. ex. framgår af fruarna Hollenders och Bertelssons förut omnämnda vistelse å fiskisen vid Lihaniemi, där de vid fiskvaken utstodo alla den bistra vinterdagens vedermödor. I afseende å spar-samhet och huslighet firade dock 1600-talets husmödrar sina största triumfer, och endast sällsynta undantag synas hafva gifvits från denna regel, såsom t. ex. rådman Demanhes hustru, som gaf sin man anledning att klaga inför rätten, „huru Gud honom med ett stort huskors belagt förmedelst hans hustru, som hans goda i hans frånvaro så underligen distraherar“. — Men om arbets-dagen börjat tidigt, slutade den ock tidigt. Kl. 9 på aftonen ansågs redan som en sen timma, då allt hederligt folk släckt elden och gått till hvila.

Rekreation.

Men lifvets allvar hindrade ingalunda behovet af nödig rekreation att taga ut sin rätt. Viborg hade på 1600-talet rykte för att vara en relativt glad stad, åtminstone gladare än Åbo ²⁾. Stadskällaren och Antoni Borchardts källare frekventerades flitigt, särdeles på aftonstunderna. Dessa källare voro på den tiden ej blott och bart rekreatiionsställen, utan ersatte i viss mån våra tiders klubbar och börser. Köpmännen sammanträffade där för att vid ett glas spanskt uppgöra räkningar och avsluta affärer eller för att ingå köpeaftal med de tyska och holländska skepparne, som anländt till staden med sina fartyg; där var man i tillfälle att spela kort, tärning och bräde — 1640 spelades på stadskällaren i kakelugnskammaren om kyrkoherdens oxen —; där höllos vad — 1671 hade rådman Per Torstensson vunnit tvenne vad af rådman Didrik Barkhusen, hvardera om 50 d. k. m. —, där kåserades om dagens „on dit“ o. s. v. I stadskällarens skorstensskammare, som besöktes af enklare kunder, spelades också kort, men insatserna voro mindre, vanligen endast „ $\frac{1}{2}$ öre till öl“. Siikaniemikällaren slutligen, som mest synes hafva besökts af ung-

¹⁾ K. p. ²⁹/₁ 1696.

²⁾ Verser vid prof. Abr. Alani bröllop med Susanna Marg. Lund ⁷/₈ 1709.

domen, erbjöd på sin vidsträckt gårdsplan tillfälle till „pickeltoffelspel“ och kugelkastning. Hvad källarbesöken voro för männen, voro grannvisiterna för fruntimren. Lämnande för en stund väf och slända skyndade de sig till sina vänner för att höra dagens nyheter. Härvid kom tyvärr skvallret icke sällan att spela främsta rollen. Fru Saels var på sin tid ökad för sin onda tunga, hvarför hon ock allmänt i staden kallades „den narfska skatan“. Och hon var dessvärre ej den enda, som kunde fantisera ihop roliga „Spinnstuben Geschichten“. Mikaelmarknadstiden 1662 „satte sig en skymningsstund Katrin Liskin Falk och Geskin Platzman i hop såsom de fariseer gjorde och höllo råd, huru de skulle få något nytt skvaller i gång“ ¹⁾.

Namns-, födelse- och andra bemärkelsedagar firades ofta i ^{„Kollatser“ och gästabud.} hemmen med s. k. „kollatser“. 1638 firade sålunda Rötgert Boisman Rikhardsdagen hemma hos sig. Där var samlad en mängd ungdom. Man skämtade och drack hvarandra till, hvilket då för tiden skedde sålunda, att man efter att hafva fyllt tvenne glas öfverräckte det ena åt den man ville skåla med. Värden hade ock dragit försorg om musik, och man slutade med att svänga om i lustig dans. Midsommardagen 1666 hade Hans Thile bjudit „några goda ärliga män och hustrur“ att celebrera Hansdagen ute i det fria. Man rodde ut med båt till en holme vid Nora och passerade där den härliga sommarnatten ända tills solen gick upp. 1671 hade borgmästarinnan Schmidt bjudit sina fagra systerdöttrar och en mängd unga män på Mårtensgås. Därvid kommo några andra ungdomar, af hvilka en del voro „förummade“, d. v. s. maskerade, åtföljda af en musikanter och tre gymnasister och spelade under fönstret en livländsk melodi „tiiritirlumdei“, — en serenad som likväl af de innevarande upptogs såsom ett „skymferande“ ²⁾.

Synnerligen ståtligt gick det till vid bröllop, begrafningar och andra högtidliga gästabud, isynnerhet vid de förstnämnda. Hela bröllophuset stod upplyst som en lykta. Festligheten synes vanligtvis hafva börjats med bröllopsmåltiden. Borden — det talas stundom om särskilda bord för männen och kvinnorna — dignade under rätternas mångfald, men knif och gaffel skulle en hvar taga med sig i „byxe- eller kjortelsäcken“, ty af slika pjeser

¹⁾ K. p. ²⁷/₁₁ 1662.

²⁾ R. p. ⁹/₁₂ 1671.

fanns det ett högst begränsadt antal äfven i de förmögnaste hus. Vid „skänkeskifvan“ fyllde frikostiga „skaffare“, d. v. s. marskalkar, tennkannorna med skummande öl och silfverbägarne eller glasen med gnistrande vin. Efter måltiden „gjorde man sig lustiga“ skämtade och glammade. Stundom föreslogs ock någon allmän skål, såsom t. ex. för herrar excellenser i regeringen o. s. v. Sedan började musiken. Man dansade med bruden, äfvensom — såsom det hette — „till hvarandra“, och den utanför på gatan stående publiken kunde genom fönstren se männens peruker, matronornas spetsmössor och jungfrurnas pärlekransar snudda förbi som på en karusell. Dess värre skulle roligheten enligt bröllopsordinansen ej få räcka längre än till kl. 10 på aftonen, och vanligen slutade festen med trassel emellan skaffarne, som försökte förmå spelmännen att fortsätta en timme till, och bysvennen, som sin ämbetsplikt likmätigt infunnit sig och „förbjöd dem i deras lustighet, befallande dem att ändteligen tillsluta sina spel.“

Störd fest-
glädje.

Men trasslen med bysvennen voro tyvärr ej de enda, som förekommo vid den tidens fester. I allmänhet voro 1600-talets människor ännu alltför mycket naturbarn för att kunna behärska sina passioner, särdeles om de blifvit uppeldade af vinets inverkan. Helt plötsligt kunde glädjen och det goda samförståndet störas af någon oförutsedd händelse. Ett förfluget ord, en refuserad skål, en ovarsam åtbörd — och fältet var öppet för alla vredens furier. Ofta vållades denna scenförändring af något malplaceradt utbrott af den emellan de infödda och de utländska rådande antagonismen, som ju behärskade hela det dåtida viborgska samhället. Så hände det sig t. ex. vid ofvan-nämnda namnsdagskollats hos Röttgert Boisman, att den nyss inflyttade Röttgert Platzman ville dricka sin faders skål med Blasius König. Denne, hvilken troligen ansåg sig såsem god viborgare, enär hans fader och möjligen redan farfader varit bosatta i staden, kände sig emellertid förnärmad af immigransens påflugenhet och svarade: „Der Teufel kennet deinen Vater, was er vor ein Landläufer ist“¹⁾. Mera behöfdes ej: slagsmålet var i full gång, luggar refvos, ljusstakar flögo, tumultet blef allmänt. — Nationalitetsstriden utgjorde väl ock ytterst bakgrunden för det

¹⁾ R. p. 14/4, 1638.

celebra tumultet på Didrik Barkhusens bröllop 1652. Bland gästerna befunno sig ock den svenske justitieborgmästaren, „hyr-lingen“ Johan Plantin äfvensom tullinspektoren Henrik Gudrath, hvilken, såsom förut omnämnts, försvurit sig åt Cröell som Pilatus åt Herodes. Den förre, som kanhända ej så noga beräknat huru många skålar han tålde, blef så småningom något „rolig i sina affekter“, „rifvandes ock några jungfrurs perlekransar från hufvudet, dem så handterandes att de måtte gråta i hans händer“. När sedan tullnären Gudrath skulle dricka honom till, kastade han glaset i golfvet. Det blef uppståndelse i salen. Fruntimren blefvo oroliga. Märten Mums' svärmor skyndade till sin måg och sade: „vi vele gå hem, kanske om man längre dröjer, så följer något därpå“. Gudraths hustru kom ock för att medla mellan de stridande, men borgmästaren tog hennes spetsmössa, satte den på sitt hufvud och svängde om med frun i lustig dans. Ännu när gästerna började gå, „kontinuerade Plantin uti ölstaten“ och blef slutligen af barberaresvennen och några andra „pojkar“ omkullränd i ett allmänt tumult, „där han såväl som hans tjänare under och öfver med hvarandra lågo“¹⁾.

Men en så allvarsam orsak, som olika partiståndpunkt, behöfdes visserligen icke för att vid festliga tillfällen bringa 1600-talets herrar ur jämnvikten. På ett bröllop 1665 hade polacken Adamkovitz, som då innehade Yxpää, blifvit högeligen mankerad på Elias Haraldsson Stare, som suttit „opasslig och nykter“, när den förstnämnde föreslagit „alla kavaljerers skål.“ Förgäfves tillropade Adamkovitz den sittande på latin: „stando pede“. Denne rörde icke på sig. Sedan föreslog Adamkovitz en skål för riksmarsken, men också den undandrog sig Elias Haraldsson, menande att Adamkovitz ej vore någon värd, „som sådana skålar med särdeles ceremoni hade att begynna“. Den hetlefrade polacken flög upp med svärdet i hand, ropande „her upp, her upp“ och ett tumult uppstod, som med möda ficks bilagdt²⁾.

Då nu sålunda de stora gästabuden vid bröllop och begrafningar ofta gäfvos anledning till excesser och rättgångar, hade magistraten „för att stadspolitien må förbättrad blifva“ erhållit tillstånd att utfärda särskilda ordinanser rörande bröllop och andra gästabud. Detta medgafs så mycket hellre, som ju

Öfverflödsförordningar.

¹⁾ R. p. ³¹/₁ 1653 och följ.

²⁾ R. p. ¹⁴/₁ 1665.

ock regeringen själf mycket intresserade sig för att genom s. k. öfverflödsförordningar begränsa alla extravaganser. Det bestämdes att spelmännen ej fingo spela längre än till kl. 10, det stadgades huru många gäster en hvar finge bjuda, huru många rätter finge serveras o. s. v. 1649 anklagades Simon Larsson smed för det han till sitt bröllop bjudit 12 personer mer än bröllopsordinansen medgaf och dessutom trakterat dem med ett par olagliga rätter ¹⁾, nämligen stekt höns med fyllning och svinstek, och dömdes att böta en daler s. m. för hvarje öfverlopps person och likaså för hvardera af de olaga rätterna. 1650 fick Hans Sæls, som hållit bröllop för sin dotter, plikta 40 ~~sk~~ för det han ej frågat borgmästare och råd, hvad gäster och huru många han finge bjuda äfvensom huru många rätter han spisa skulle. 1645 kom stadstjänaren kl. 11 på aftonen till Skarbou d. y:s bröllop och befalldes spelmännen tillsluta sina spel, enär gästabudet bortändas kl. 10, men blef utkastad af gästerna och „mycket jämmerligt trakterad, därhos levererad tre oförnuftiga bönder i händerna, som honom med hugg och slag ur porten drefvo“.

Vidkommande åter begrafningar hade endast adeln rätt att vid dem utveckla en viss ståt med sorgefanor och gästabud. Till slottshauptmannen Aron Klöfverskölds jordafärd 1666 förfärdigades hos tvenne skraddare sorgefanor af taft och påsattes förgyllda bokstäfver hos Valentin Betge. Men då Sven Haikoin 1645 låtit beslå sin afidna dotters likkista med silfverbokstäfver, dömdes han, „enär sådant här i staden är med allone förbjudet och ej heller hans stånd likmätigt“, att böta 30 d:r s. m. På samma sätt gick det 1648 med en befallningsman på Siikaniemi, som låtit begrafva sina afidna barn med sådan pomp, „likasom han af adeligt värde vore“, i det han låtit svepa sitt spenabarns lik i hvitt flor, hängt en guldkedja på dess hals, satt pärlband kring dess armar och hållit ett lysande graföl ²⁾.

Det skulle vara ordning öfverallt, hvart stånd skulle ha sina rättigheter i det privata lifvet som i det offentliga och den ena ej heller här göra intrång på den andras gebit. Hvar och en skulle efter rang och värdighet ha sin särskilda plats i kyrkan,

¹⁾ Rätterna voro: skinka, lamkött med russin på, svinkött med svart sås, nöststek, grytatek, fårstek, stekta höns med fyllning, svinstek, risgröt med socker, rån och „knenetter.“ Af dessa rätter ansågos, såsom ofvan nämndes, de stekta hönsen och svinsteken såsom olagliga i en Simon Larssons hus.

²⁾ R. p. ²⁷/₁₁ 1648.

sin särskilda klädedräkt, sina särskilda rätter på bordet, sitt särskilda sätt att företaga den sista färden. Det var merkantilsystemet förflyttadt till sederna och bruken. Men lika litet som handel och näringar trifdes under det hårda förmynderskapet, lika litet ville människornas vanor foga sig under oket. Det enda resultatet blef en ytterlig rangsjuka, som kännetecknade alla samhällslager. Borgmästare och råd kifvades sinsemellan om platserna vid rådsbordet, assessorerna i domkapitlet vakade med argusögon enhvar öfver sina företrädesrättigheter, de förmögna köpmännen täflade om bänkrummen i kyrkan, och exemplet smittade vidare. En dag mötte guldsmeden Danckwarts dotter på gatan Johan Larsson snickares dotter och sade åt henne: „möter jag eder, högfärdiga jungfru, som vill sitta öfver mig uti bröllopet, ändock du äst ringare än som jag, eller inbillar i eder därför att jag skall nedanföer eder sitta, fast i går med hår fram i pannan borstadt“¹⁾.

Och ordning behöfdes det nog i det dåtida samhället. Ty lifvet var öfver hufvud hårdt och kränkningar af den andres rätt förekommo ofta. Slagsmål, „grassatimåknningar“ och dueller hörde till ordningen för dagen. 1666 t. ex. var det stort slagsmål på stadskällaren med tennmummekannor som vapen; perukerna refvos; man drog „hårnot på golfvet“ och endast de kommo oskadda ur affären, som „skyddat sig med hareskölden“. 1670 slog lektorn Bartholdus Lacmannus med knif tyska skolmästaren i magen, så att fara var för lifvet. Också den tidens fruntimmer voro ej att leka med, när de blefvo vreda, det kunde uppsyningsmannen Johan Vohle intyga, som på ett skepp i hamnen fick sig en sådan örfil af Peter Freses enka, Anna Frese, att hatten föll i sjön och han själf var nära att ramla in genom skeppsluckan. 1645 gaf också jungfru Ingeborg Mums Anders Boisman, som baktalat henne, i kyrkoherdens närvaro „tvenne örfilar, som väl dugde, så att han lutade vid samma svenska lösen“²⁾.

Ökända voro isynnerhet de s. k. „grassatimfärderna“, som bestodo däri, att större eller mindre sällskap, vanligen efter något kalas, företogo sig att under skri och oväsen vandra eller hellre åka genom staden, gata upp och gata ner. Ehuru stränga förbud af magistraten utfärdades mot detta ofog 1637, 1645 och

Slagsmål.

„Grassatim“-
färder.

¹⁾ K. p. $\frac{28}{3}$ 1666.

²⁾ R. p. $\frac{7}{6}$ 1645.

1693, fortfor det hela perioden igenom. 1634 oroades staden en vacker afton af ett infernaliskt oväsen, tillståndt af några unga köpmän och borgare, hvilka „ropande samt med pipor och trummors rörande, desslikes stadsfänikans flygande“ drogo längs gator och gränder, så att „ögonskenligt är till att se det hvarken Guds eller världslig lag, mycket mindre god politi och upprättade ordningar numera aktade blifva“. 1647 åkte Johan Tesche och Johan Vohle en natt från kl. 7 till kl. 12 genom gatorna och ut och in från Grindport och Håkansport, „ropande och skriande så hiskeligen, att både Gud och människor däröfver förtörnade blifva“. Martini natten 1671 gick en hel mängd unge män, efter att ha varit på Mårtengås hos borgmästarinnan Schmidt, grassatim och slogos på gatorna med värjor, tills de kl. 4 på morgonen „gingo till barberaren att plåstra sina sår“¹⁾.

Trots det bullersamma i dessa nöjen, hände det stundom att t. o. m. fruntimren ville vara med på ett hörn. 1665 åkte befallningsman Anders Jöransson och hans dräng grassatim „med en hop parti i deras slädor af och an ena gatan upp och andra gatan ned“. I den ena slädan sutto Henrik Havemans trolofvade käresta och Bartold Ruuths styfdotter. De hade höljt hufvudet och ansiktet, så att de mötande ej skulle känna igen dem. Men nu hände det sig icke bättre, än att uppsyningsmannen mötte sällskapet, stannade hästarna och obarmhärtigt demaskerade jungfrurna. Till all lycka kommo med det samma Henrik Haveman och Hans Ruuth tillstädes och ledsagade fruntimren hem. Följande dag emottog uppsyningsmannen ett så lydande bref: „Bitte dienstlich er thue mir die Freundschaft und sagess zu keinen dass die Jungfern gestern abend damit waren, wie der junge festgenommen ward, den es qvadhe nachrede giebt. Sie bitten selber fleissig darumb. Soll ihm gern wieder zu diensten sein. Gegrusset und Gott empfohlen. Vom haus d. 6 Martii anno 1665 Hindrich Haveman“²⁾.

Dueller.

Lika vanliga som grassatim&kningarna voro duellerna. Bruket att gå med värja var så vanligt, att — trots upprepade förbud — både köpmän och handtverkare, ja t. o. m. djäknar och gesäller, ständigt sågos med sina „stekametzter“ vid sidan. Vid minsta förnärmelse följde utmaning. 1635 utmanade en

¹⁾ R. p. $\frac{2}{12}$, 1671.

²⁾ R. p. $\frac{19}{3}$, 1665.

målare en köpsven, med hvilken han råkat i gräl på stadskällaren, följande morgon på duell utanför Karjaporten. 1638 utmanade tunnbindaren Prebs Hans Saels, som dock svarade, att han höll sig för god att slåss med en tunnbindare. 1660 bjöd löjtnant Klas Preen Jakob Frese att växla kulor med honom utom Karjaporten. 1688 duellerade Jost von Borgen med Bengt Vallerian o. s. v. ¹⁾.

Att under sådana förhållanden, då näfrätten ännu spelade en så stor roll äfven bland de bildade, dessa vilda lekar stundom med eller mot vederbörandes vilja kunde få ett tragiskt slut, var naturligt. 1636 stack löjtnanten Gerd Bådth kapten Tönne Mattsson ihjäl på öppen gata. 1674 stötte skraddaren Nils Hampu med spjut ihjäl en skomakargesäll, som rusade på honom med värja. Mest upprördes dock staden af det hemska mord, som Peter Jakobsson Frese den 7 juni 1688 vid Munkekällan begick på sin kusin Lorens Harrius. Han slog ihjäl honom med en „käfling“, plundrade sedan liket och gömde det under mossan ²⁾.

Sida vid sida med denna sedernas råhet gick en stor vidskepelse och vantro. 1648 besökte borgmästaren Per Ruuth en lappska spåman och gaf honom ett spann salt för att han skulle visa honom, hvar han kunde återfå sina stulna penningar. På 1660-talet besökte flera af stadens förnämtilheter den ryktbara trollkarlen Filpus Eva, som gjort sig ett namn genom att återskaffa Gert Leuwes stulna silfverkanna och Erik Boijes silfverskål. 1707 anlidades på samma sätt en gammal „spåkåring“ på Siikaniemi, som ock sades veta hvart stulet gods försvunnit.

Då de upplystare i samhället voro så vidskepliga, var det ej under om menige man var det i ännu högre grad: vallhustrun, som påstod, att den onde tagit henne i handen och flugit med henne öfver muren på högsta stället; soldaten, som för att återfå sina sju karoliner i en köpmans likkista inpraktiserade tre stickor, ombundna med rödt ullgarn, slaget i nio knutar; tjänarinnan, som för att vinna sin matmoders gunst satte tre kol och tre saltkorn under hennes bolster o. s. v.

Det behöfver ej tilläggas, att de grymmaste straff väntade dem som ertappades för „signeri“, särdeles dem som öfvade trolldom. På 1660-talet brändes en lappska trollkarl i Villmanstrand.

¹⁾ R. p. ¹⁷/₁₂ 1635, ¹⁴/₄ 1638, ²⁹/₈ 1660 och — 1688.

²⁾ 1688 års kyrkoräkenskaper.

Filpus Eva afrättades 1664, oaktadt han påstod sig intet ondt hafva gjort, då han blott återskaffade hvad som stulits. 1669 dömdes likaledes från lifvet en trollkarl, som vandrat omkring med en runstaf, i hvilken kors och allahanda tecken voro ristade, och i en väska af mullvadsskinn förvarade sin trollmateriel, bestående af stött glas, en ända rödt silke och fem saltkorn; 1670 likaledes en spåman, hvilken t. o. m. besökts af kapellanen, som försökt utreda, „om han något fullkomligt kompakt med satan haft och af bemälte lede satan, som gemenligen ske plågar, märkt vore“. De dömdes alla efter Guds lag, Leviticus, Matthei evangelium och Deuternomion ¹⁾.

Mest uppseende väckte på sin tid dock processen emot den lärde gymnasiilektorn Arvid Forstadius, som beskyldes att idka nekromanti och svartkonst. En af hans privatelever hade uti hans bibliotek funnit några böcker, bland hvilka en, benämnd „Kabbala“, som i gossens tycke innehöll mycket roliga saker, hvarför han i smyg tog den hem och afskref den. Där stod huru man skulle „konfortera“ sin hjärna med svalehjärtan och rhenskt vin, huru man skulle bli rik genom att rita upp en mängd cirklar och ställa sig midt uti där de löpa ihop, huru man skulle vinna jungfrurs kärlek genom att placera dem i en cirkel och klappa dem på ryggen med vänstra vingen af en läderlapp o. s. v. Detta var dock blott teorin. Men Forstadius hade begått oförsiktigheten att också lofva initiera den intresserade ynglingen i praktiken. Saken kunde ej länge hållas hemlig, pojken tvangs till bekännelse, och magister Arvidus, som egt de djäfvulka böckerna, dömdes af konsistorium och rådstufvurätten att suspenderas från tjänsten, men hofrätten, som ansåg, att fullt bevis för hans brottslighet icke förelåg, resolverade slutligen, att han skulle restitueras i sitt ämbete ²⁾.

Paskiller.

Sådant samhällslifvet i Viborg under 1600-talet gestaltat sig — kännetecknad som det var af det egenmäktiga rådets och de myndiga köpmännens oafåtliga inre strider, och af det andliga lifvets sträfvanden, som ännu syntes nästan svaga i bredd med sedernas råhet och människornas vidskepelse, — gaf det

¹⁾ Leviticus 24 kap. 13 vers; 1sta konungaboken 21 kap. 10 vers, Matthei evang. 26 kap. och 65 vers. Leviticus 20 kap. 27 vers och Deuternomion 18 kap. 10 vers.

²⁾ R. p. ³/₁₁ 1653.

ofta anledning till mer eller mindre berättigad kritik särdeles från deras sida, som lidit af dess orättvisor. Och då den allmänna opinionen ej ännu hade att tillgå några offentliga organ, i likhet med våra dagars tidningar, tillgrep den ett annat medel att få fram sina anmärkningar, nämligen paskillens gisslande satir. Dessa paskiller kastade ett bjärt ljus öfver samhällslifvets afvigssidor och ansågos, såsom innebärande protester mot den bestående ordningen, såsom ytterst straffvärda.

1634 klagade tullnären Daniel Persson, att Berent Pook låtit göra en paskill och skamskrift öfver honom, däri ock några ärliga, alldeles oskyldiga jungfrur blifvit införda, och äfven låtit öfversätta den på tyska. 1673 utspreds, med anledning af kyrkoherdens i Vederlaks bröllop, en „paskill på finska“ öfver honom och alla andra som voro på bröllopet. 1686 uppspikades i staden trenne med „historisk och latinsk stil“ skrifna paskiller, „som icke allenast trenne denna stadens invånare utan ock några af deras afidna anhörigas ära och goda rykte touchera“. De berörde ock rådman Havemans familj och särdeles hans dotter. Det utlofvades förmedelst trumslag icke mindre än 600 daler s. m. i belöning åt den, som kunde „upptäcka hvem som dem författat.“ Men det lyckades icke, och den 7 juli blefvo paskillerna offentligen på torget af skarprättaren uti en tjärtunna förbrända. 1707 lät landshöfdingen „för att förekomma den malice och lättfärdighet af paskiller, som här går i svang“, publicera i svenska och finska församlingarna ett strängt „edict“ mot slika skrifter.

Mest uppseende väckte dock den paskill, som Paul Moij, Antoni Borchardts kontorist, omkring 1672 författat och i hvilken isynnerhet det dåvarande rådet blef illa åtgånget. En borgmästare — sannolikt Per Ruuth — var redan tämligen till åren kommen och hade så svaga juridiska insikter att, „när han något förebragte, hade gamla käringar väl däråt kunnat le“, därjämte „hade lyckan honom med rikedom ej mindre än med vantrefna barn begåfvat, hvilka en stor längtan buro efter den gamles död“. En annan borgmästare — troligen Menschever — framställes såsom en stark och robust man, men ehuru hans hufvud var stort som hufvudet på Alexander den stores lihäst Bucephalus, felades dock honom förstånd, och den utslagna snön hängde honom redan kring öronen. En tredje borgmästare — måhända Lorens Mårtenson — som i sina vålmakts dagar varit en betydande man, var nu råkad i en hög ålder, så att hans förstånd blifvit ungt på nytt.

Paul Moijs
paskill.

En rådman hade så dåligt lärt rådmanshandtverket att han till allting jakade — ja, om någon sade svart, alltid förbättrade det till kolsvart, om någon sade hvitt, alltid tillade: „Ja snöhvitt“; en annan var väl spetsfundig, men alltför galant mot damerna, oakadt han själf hade en vacker fru; en tredje lät afspisa alla sina björnar med „ei ole koton“, tills han genom kontraräkningar gjort sina kreditorer till debitorer, en fjärde låtsade vara fattig, ehuru hans rikedom på koppar och rubiner tydligen kunde läsas på hans näsa och kinder o. s. v. ¹⁾

Paskillen, som, så gemen den än var, synbarligen i många fall träffat hufvudet på spiken, brändes offentligen af bödeln, och författaren förvisades från hela storfurstendömet. Men Paul Moij, som synes hafva haft goda gynnare bland damerna, reste helt lugnt från staden — såsom det påstods — med borgmästaren Schmidts svartbruna gångare och underhöll från sin landsflykt korrespondens med några fruar och jungfrur i staden. Ett bref till rådmanskan Haveman föll i Menschevers händer, som uppläste det på rådstugan. Häröfver vardt fru Haveman utom sig och gick till Menschever „med söta ord i munnen men galla i hjärtat“ och intog en så hotande attityd att borgmästaren fann rådligast att undfly och „stänga järndörren för stenhuset“. Men Moij, han blef — osäkert genom hvilken förmedling — vid kröningen 1675 åter restituerad i sin heder och sitt ärliga namn.

Ur tidens skandalkronika.

Men, som sagdt, den Moijska paskillen var icke den enda, som skoningslöst blottade det dåtida samhällets skuggsidor, och ehuru dessa skrifter till största delen härflöto ur skvallrets och förtälets grumliga källa, skulle de likväl — trots sina öfverdrifter — otvifvelaktigt kunnat lämna många beaktansvärda bidrag till karaktäristiken af stadens tongifvande kretsar på den tiden. Förlusten af dessa smädeskrifter — ty endast den Moijska har kommit till eftervärlden — vore så mycket mer att beklaga, om de ej till en del skulle ersättas af domböckernas relationer beträffande tidens otaliga injuriemål, ur hvilka liknande upplysningar om personer och förhållanden stå att hämta. I den belysning dessa aktstycken kasta på lifvet i staden presentera sig de för oss redan förut ur deras offentliga verksamhet kända personerna lifslevande med alla sina svagheter och brister, med sin glädje och sina sorger.

¹⁾ R. p. 23/, 1672.

Vi finna sålunda huru den mäktige demagogen och borgmästaren Johan Cröell sysslade med procenteri, genom kronans tullport insmugglade smörtunnor i höllass, i sin gård slaktade främmande kalvvar o. s. v. — allt handlingar, för hvilka han — enligt Lorens Mårtenssons påstående — förtjänt „att en säck med en knif blifvit hängd för hans dörr“. Vi se huru den allsmåttige borgmästaren Hans Schmidt, gammal och svag, „bekajad af podager“, med darrande hand förde stadsskeppet, på hvilket som „styrman“ fungerade utländingen Harrius, som, ehuru han redan länge vistats i staden och eljest var en habil man, aldrig kunde förvärfva sig de för hans kall nödiga kunskaperna i riksens lag och stadgar. Vi se huru den eljes kloke borgmästaren Henrik von Broken genom sin mani att tala latin, hvilket han icke kunde, råkade i evig fiendskap med sekreteraren Javelinus, som vid en dispyt en gång gjort sig lustig öfver hans: „vis tu mi contradisare?“ och „da tu mihi meliorem verbum“. Den solide köpmannen Mårten Mums framstår för oss såsom en girigbuk, hvilken i sitt hem hyser en „ingratus cuculus“, en otacksam gök, nämligen hans styfson, den „hale och slipprige“ Jost Kölling, som förstår att listigt lura gubben, „för att han ej skulle dö i mammons sorger“. Den storordige Detlef Hunnius, som bröstade sig öfver sin mångsidighet — han var musiker och kompositör, rådman och tobaksfaktor — finna vi vara illa åtgången af stadens kvickhufvuden, som påstodo att, om man toge bort spelkonsten, återstode intet annat än en stor holsteinsk oxe. Den styfve och stolte Antoni Priem, efter Hans Schmidt en af ledarne för rådspartiet ¹⁾, framträder för våra blickar jäktande efter inflytelserika släktförbindelser, fastän det hette att, huru han än valde sig mågar, fick han dock inga grefvar åt sina döttrar ²⁾.

¹⁾ Peter Timmerman synes hafva varit hans politiska motståndare och på 1690-talet företräd den riktning, som tidigare representerats af Johan Cröell och Bartold Ruuth.

²⁾ En händelse, som 1636 väckte allmänt uppseende i staden och gaf ryktet åtskilligt att förmåla, var den då timade kalkstölden i klosterkyrkan. Såsom föröfvare af dådet misstänktes länge och väl en af stadens honoratiories, riksdagsmannen och konsistoriinotarien Peter Jonæ Girs. Det hette att han stulit kalken och däraf låtit göra ett silfverbälte åt sitt lilla barn. Efter en långvarig process lyckades det den falskeligen misstänkte prästen omsider att rentvå sig från beskyllningen förmedelst särskilda vittnens utsago äfvensom en dyr ed, att därest i hans hus finnes något annat silfverbälte än det, som till hans bröllop förfärdigats åt hans hustru

Äfven de förnämsta representanterna för stadens damvärld framtråda belysta i detta illustrerande panorama. Vi hafva redan nämnt den rika Katarina Valleriansdotter, som tre gånger var änka, sist efter Märten Mums, hvarför hon ock vanligen kallades rätt och slätt blott „Mumskan“, i enlighet med dåtida bruk att benämna fruarna med männens namn utan vidare titulatur t. ex. Bartold Ruuthska, Peter Thesleffska o. s. v. Hon gjorde sig känd för den benägenhet, hvarmed hon skattade åt tidens lyx. En annan fru, som lät mycket tala om sig, var Katarina Lehusen, som, sedan hon först varit gift med den rike Peter Frese och därpå med biskop Bjugg, „hvars skulder voro lika många som hans hufvudhår“, slutligen slog ur brädet sin egen styfdotter och bragte under oket stadens värsta bruschufvud, Bartold Ruuth, hvilken efter den betan sades hafva blifvit mycket spakare än förr. Ett tredje remarkabelt fruntimmer var fru Agneta Rosenbröijer, som yfdes öfver att vara gift med en sådan „kavallör“ som öfverstlöjtnanten Petter von Gerdtten, hvilken hotat att taga livvet af borgmästaren Plantin och stöta ned biskopen i koret. Hon var för öfrigt icke sämre än hennes man och förklarade resolut till svar på magistratens hot att låta stänga hennes krambod, att hvem helst som vågade ett sådant försök skulle ligga död för hennes fötter. Får man tro Paul Moij, voro 1600-talets damer i Viborg öfver hufvud, ehuru dejliga till sin skapnad, likväl något svåra att komma till rätta med eller såsom han uttrycker sig „föga älskansvärda“, hvilket han tillskrifver deras böjelse för starka drycker.

Stadens all-
männa utveck-
ling.

Vi hafva i det föregående redogjort för Viborgs stads utveckling i materiellt och andligt afseende under 1600-talet och funnit, att staden under denna tid nått en efter förhållandena hög grad af blomstring. Nybyggd så godt som helt och hållet prunkade den med en mängd nya stenhus, af hvilka några i komfort och prakt föga torde eftergifvit dem i hufvudstaden Stockholm. Dess borgerskap hade tillvuxit genom inflyttningen af intelligenta och kapitalstarka utläningar, som fullt motsvarade sin tids fordringar på affärsmannaduglighet. Dess invånarantal hade fördubblats mot hvad det varit under

af silfver, hvilket förürats honom af generalmajor Stålhandske, skulle det få „uppsmåltas på hans ögonsten“. „Ingen hvarken andlig eller världslig, kvinna eller man, nykter eller drucken, det vare sig hvem det är, skulle mera få förevita honom för denna sak“.

närmast föregående epok. Dess handel hade uti tjärexporten vunnit en fast grund och en säker inkomstkälla, som gjorde borgerskapet rikare än någonsin förut. Dess tjarhof var det största i svenska riket, om icke i hela norden, och dess stora fartyg plöjde redan Atlantens vågor. Dess industri, om ock svag, hade dock tagit en god början och kunde uppvisa några industriella verk af en icke ringa betydelse, Huppvis järnbruk, becksjuderierna, läderfabriken m. fl. På stadens donationsjord betade stora boskapshjordar, hvilka utgjorde främsta grundvalen för den fattigare stadsbefolkningens existens. Stadens ekonomi, grundad på säkra inkomstkällor, tryckte icke befolkningens välstånd. Den andliga odlingen hade uti den återupprättade biskopsstolen och i det nya gymnasiet vunnit säkra stödjepelare för sin utveckling. I afseende å seder och bildning stodo 1600-talets viborgare, oafsedt lifvets kärfhets öfver hufvud, så i godt som ondt på höjden af sin tids kultur.

Och denna utveckling skulle utan tvifvel blifvit ännu snabbare och fullständigare, om den icke hämmats af särskilda motiga förhållanden. De ständiga eldsvådorna förhärjade de vackra husen och gäfvo dem inom kort ett helt annat utseende än de ursprungligen haft. De inre striderna, som splittrade stadens styrelse och borgerskap, medtogo alltför mycken kraft, för att ej arbetet på det gemensamma bästa däraf skulle blifvit lidande. Kompanierna förvandlade snart dess handel till en inrikesrörelse och gjorde den urgamla, berömda stapelstaden i mångt och mycket till en anspråkslös uppstads vederlike, ett förhållande så mycket mera att beklaga, som därigenom stadens ekonomi undandrogos dess bästa inkomster. Reduktionen af jordagodsens slog likaså djupa hål i kassan, på samma gång den ledde till en, särdeles för den lägre befolkningen, kännbar minskning af boskapsstocken. Också det intellektuella arbetets framgång hade — såsom vi framhållit — sin hämsko i särskilda vidriga omständigheter. Allt detta verkade utan tvifvel, såsom förut blifvit framhållet, åtminstone för en tid en stagnation, om icke till och med en återgång, uti det välstånd staden under periodens första årtionden vunnit. Måhända hade dock de förbättringar, som mot sekelslutet gjorde sig gällande på olika områden — vi erinna blott om eldsvådornas upphörande efter 1690 års brand, parti-stridernas aftagande i anledning af immigrationens minskning, handelns frigörande från kompanitvånget, drätselns ställande på ny fot, lärarkrafternas ökande vid statens skolor, tryckeriets in-

rättande o. s. v. — varit tillräckliga att åter gifva ny fart åt utvecklingens gång, om icke dess värre omständigheter, som ingen kunnat räkna med, plötsligt hade inträdt och liksom med ett slag afklippt resultatet af generationers oförtrutna ansträngningar.

Allt sammanfattadt måste vi emellertid beteckna 1600-talet såsom ett af Viborgs lyckligaste tidskedan. Till och med då stadens förvärfsmöjlighet var begränsad genom kompanierna, kunde dess borgerskap likväl räkna på en säker årsförtjänst af mer än 60,000 d. s. m., dels i kontant, dels i växlar på Holland. Det förefaller troligt att staden, trots all klagan, äfven om dess handel varit absolut fri, icke under dåvarande förhållanden kunnat förtjäna synnerligen mycket mera. De goda ekonomiska förhållandena i förening med den under hela århundradet — på ett enda undantag när — fortgående freden tryckte omisskännligt sin prägel på lifvet i staden. En känsla af oberoende och frihet, ytterst härfluten ur den svenska samhällsordningens fasta grund, karaktäriserade dess invånares handlingar och tänkesätt. „Vi äro Gudi lof“ — yttrade engång en 1600-talets viborgare, då han hotades med en olaglig åtgärd från myndigheternas sida, — „boende uti en privilegierad stad och rätten underkastade, därtill edsvurna borgare, som njuta lag och rätt; ty eljes plägar man säga i gement tal: „att våld plägar man med våld styra“¹⁾.

Vid sidan af denna känsla af oberoende gick en fri och glad syn på tingen, ett drag af kosmopolitisk världsåskådning, en följd af det rörliga lifvet i staden, hvilken räknade så många „främmande“ bland sina borgare och underhöll en så liflig förbindelse med utlandet. De tillströmmande rikedomarna framkallade därjämte uti det dåtida Viborg, där Mercurius helt och hållet tagit spiran af Mars, en viss benägenhet för yppighet och lyx. Vi hafva redan anmärkt att Viborg på 1600-talet betraktades såsom en glad stad och vilja blott tillägga, att njutningslystnaden under de goda tiderna i början af perioden så tog öfverhand, att en och annan allvarlig betraktare undrade öfver att icke hela staden i anledning däraf „hafver sjunkit och undergått“²⁾.

¹⁾ R. p. ²⁰/₃ 1650.

²⁾ R. p. ²/₁₁ 1638.

Så omotiverade slika olycksprofeters farhågor än voro, så hade dock de, som voro benägna att se allting i svart, i viss mån rätt, då de förutsade ett dåligt slut på fröjden. De kunde framhålla som en obestridlig sanning, att hos det nya släktet, som endast njutit af fredens sötma, det stränga allvar och den järnhårda kraft, som utmärkt fäderna, icke alltid stod att finna. Förut hade ju borgarne i Viborg lefvat nästan såsom uti en kontinuerligen belägrad stad, med murslefven i den ena handen och svärdet i den andra, nu föll det hvarken myndigheter eller borgare in att taga möjligheten af ett fiendtligt anfall på allvar. De svenska vapnen gingo från seger till seger, och riksgränsen var långt borta från Viborg, såsom det föreföll, tillräckligt skyddad af både natur och människoverk. Man hade ju därför intet att frukta, och skulle det någon gång blifva fara å färde, så var det ju tids nog att då tänka därpå. Man såg icke huru fiendens krafter växte, medan man själf sof bort sin tid.

Denna säkerhetssömn, i hvilken både regering och folk in-

Försvarsanstal-
ternas försom-
mande.

vaggat sig för så vidt det gällde den östra grannen, var en af tidens svaga sidor. Regeringen ådagalade en oförlätlig förblindelse, i det den — såsom förut är nämnt — helt och hållet försummade fästningsverkens underhållande. Själva den stora fortifikationsherren Erik Dahlberg måste ju 1681 konstatera „att K. M., i betraktande af att Viborg nu af andra gränsfästningar betäckes, svårligen skall resolvera till något reallt arbete där-sammastädes“¹⁾. Och icke nog med att fästningen lämnades — såsom landshöfdingen Koskull sade — „helt och hållet öde och för fåfot.“ Dess murar och vallar, genom hvilkas remnor man kunde åka med hästlass och på hvilkas krön svinen bökade upp allt hvad som ej upptogs af kåltäppor, beröfvades småningom också nästan hela sin armering. Redan kort efter Stolbova-freden ansåg själfva Gustaf Adolf det vara förenligt med rikets

¹⁾ 1636 ansåg riksrådet emellertid, att såväl Viborg som Nyslott borde väl försvaras „efter som de platser äro af importans och opponeras all förmodeligen ryskt anslag“. Då sedan artilleriöfversten Jon Persson kallades upp i rådet och tillspordes om dessa fästningar, sade han att „Viborg anlangande, så se vallar, murar och tyghuset illa ut.“ I anledning här af synes de följande åren några reparationsarbeten hafva verkställts, så att fältkvartermästaren von Schwengelm 1641 kunde meddela, att kurtinan redan var färdig och att endast irregularbastionen återstod och kunde göras småningom. (Kongl. Fortifikationens historia af Munthe I, 3 sid. 558).

säkerhet att låta från Viborg bortföra åtta de bästa batteristyckena, bland dem „fyra kvarterstycken Sigismundi Augusti skjutande 38 pund“¹⁾. Hans efterträdare följde väl exemplet; 1644 funnos ännu på stadsvallarna 32 kanoner²⁾, men vid krigets utbrott 1656 voro endast 14 kvar. Af dessa voro visserligen en del så stora, att fönstren i de närmast belägna vallgårdarna sprungo sönder, när med dem saluterades vid högtidliga tillfällen. Men de saknade batterier och skanskorgar³⁾, och flera af dem voro troligtvis i följd af sin antika konstruktion föga användbara i den tidens krig. Slutligen minskades ock besättningen på slottet och i staden till en obetydlighet. 1656, då ryska kriget bröt ut, funnos på slottet endast 40 knektar, och vi hafva redan nämnt, att denna garnison ytterligare 1682 reducerades „till 24 man med korpralen.“ „Viborgs stads knektar“, som organiserats under Vasatiden, nämnas icke mera, hvadan troligt är att hela kåren indragits. Endast några bysse-skyttar eller artillerister funnos, som skötte om kanonerna. Med få ord — den importanta fästningen Viborgs hela stående garnison på 1600-talet räckte knapt till för en enkel vaktparad. Allt detta bevisade att regeringen ej mera var på sin vakt.

Borgerskapets
militärkår.

Men icke heller borgerskapet var mera lika vaksamt som förr. „Borgare“ och „krigare“ voro ej mera för 1600-talets viborgare lika synonyma begrepp, som de varit det för deras förfäder under medeltiden. Borgargardet var visserligen — hette det — „ett publikt verk, som till stadens honnör, bästa och säkerhet var utsedt“. När „med trumman omslogs“ och „när flygande fanan utställdes“, skulle väl en hvar borgare nu som förr med de vapen han hade att tillgå infinna sig till „uppmarsch“, vare sig det sedan gällde sedvanlig mönstring af kåren med ty

¹⁾ F. S. A. 6075: 65.

²⁾ Om man nämligen medräknar 17 järn stormstycken, de flesta „med gamla och odugliga half beslagna bleck lådor.“ — Slottets armering bestod 1644 af 12 kanoner, däraf 6 i tornet. — Af samtliga på slottet och stadsvallen befintliga 44 kanoner voro 11 på slottet och 8 på stadsmuren af metall, de öfriga af järn, däri inberäknadt ofvannämnda 17 stormstycken. 24-pundingar funnos 4, nämligen en på slottet, en på vardera af Äyräpää och Pantsarlaks bastionerna, samt en på sträckvärdet emellan dessa bastioner. (Viborgs och Nyslotts läns Verifikationsbok för 1644, foll. 1538 och följ.). Förteckningen upptager också 70 st. potthundar och 30 nickhakor samt ett antal större och mindre järnstycken, hvilka dock alla synas betraktats såsom gammalt värdelöst skräp.

³⁾ F. S. A. Acta historica: 26/6 1656.

åtföljande exercis eller en ärebevisning åt landshöfdingen eller någon hög „riksens herre“. Högsta cheferna kallades ännu såsom i den gamla goda Vasatiden stadskaptener — såsom sådana fungerade under perioden: Jockim och Peter Frese, Hans Schlegel, Johan Vogel, Johan Tesche, Antoni Priem m. fl. —; och vid de årliga mötena utsågos de öfriga officerarne: löjtnanterna, fänrikarna, rustmästarne o. s. v. Årliga mönstringar och exerciser verkställdes fortfarande, „såsom i denna gränsestad alltid brukligt varit“, antingen på torget eller på slottet, i landshöfdingens närvaro. Så tillvida var visserligen allt som förr.

Men en uppmärksam åskådare hade helt visst kunnat lägga märke till huru den krigiska anda, som kännetecknat fäderna, så småningom aftog hos sönerna. Den nya generationen, som aldrig behöft lukta krut eller se fienden i hvitögat, tog merendels hela krigsbestyret på lek, var motsträfvigt mot hvarje disciplin och slutade med att förakta hela kårinstitutionen. Ehuru hvarje uteblifvande från „uppmarschen“ straffades med hårda böter, höll man sig dock gärna undan, förebärande än „tredjedags-skälfvan“, än en böld i handen, som omöjliggjorde bärandet af äfven den minsta bardisan, o. s. v. 1639, då borgarkåren sammankallades för att hylla Bengt Oxenstjerna, sänkades vid mönsterbordet icke mindre än 66 borgare ¹⁾. 1645 lyste åter en hel mängd med sin frånvaro, och då man frågade efter orsaken därtill, framgick nogsam, att krigstjänsten ingalunda mera togs såsom en hederssak. Peter skraddare sade, att „det förtröt honom att gå upp, medan en part andra sig eximera och göra spott af dem som uppmarschera“, och Antoni Borchardt förklarade, att han skämdes att stå i ledet, „emedan främmande folk le åt dem för den oordning, som råder, i det den ena går med käpp, den andra med bila, den tredje med hillebard“ ²⁾. 1665 voro åter en mängd borgare anklagade för förfallolöst uteblifvande från exercisen, bland andra Valentin Betge, som öppet gaf uttryck åt sitt förakt för den dåliga ordning och disciplin, som rådde i kåren: han visste ej en gång, hvem som var hans kapten, fänrik eller korpral.

Slutligen torde ock partistriderna hafva menligt inverkat på både andan och ordningen i kåren, inom hvilken än det ena än det

¹⁾ R. p. ²⁰/₁₀ 1639.

²⁾ R. p. ³/₁₁ 1645.

andra partiet förde spiran. Medan „folkmannen“ Johan Vogel var stadskapten, synes en mängd handverkare och lägre borgare hafva befordrats till höga poster inom kåren. Men när sedan Antoni Priem blifvit chef, blefvo de åter degraderade, hvilket naturligtvis väckte mycken ovilja hos dem och deras vänner. 1692 antecknades talrika absentier, hvarvid en uppgaf såsom orsak till sitt uteblifvande, att han ej vidare ville hafva något med kåren att skaffa, enär han från major blifvit degraderad till en lägre officiant, en annan likaså, emedan han, som förut fört fanan, nu fått hålla till godo med en simpel rustmästarbefattning o. s. v.²⁾ Om bristande solidaritetskänsla och uppfattning af kårens rätta betydelse vittnade slutligen också de skandalösa uppträden, vid hvilka stadsfanan och stadstrumman, symbolerna för borgerskapets militära ära, vanhelgades, i det den förra en gång bars kring gatorna i spetsen för ett upproriskt grassatimtåg, den senare åter nattetid bortfördes ur kortegardiet till en enskild borgares hus, hvarest med densamma „tornerades“ vid ett festligt gelag.

Under sådana förhållanden kunde borgarne ej mer såsom krigare vara synnerligen att räkna på.

För sina försummelse så i det ena som det andra afseendet skulle emellertid — såsom vi redan antydde — kronan och borgerskapet få hårdt plikta. Man hade för mycket vant sig vid att underskatta fiendens makt och lita på fredens beständighet, för att man icke en gång skulle få sota för sin förblindelse. Ty Viborg var fortfarande, trots allt, rikets starkaste värn mot öster, i bredd med hvilket Nyen och Nöteborg föga betydde. Af dess motståndskraft berodde ännu på 1600-talet, likasom under medeltiden, Finlands säkerhet. Att glömma detta var ett oförlåtligt misstag, som snart nog skulle hämna sig.

Krigets utbrott
1656.

Redan om våren 1656 väcktes man helt plötsligt ur sin säkerhetssömn. Den ryska „rupturen“ kom som en blix från klar himmel, ty ingen hade här tänkt på krig, intet var förberedt, intet i ordning. Till råga på olyckan hade landshöfdingen Stålarms just afidit, och ingen fanns, som på sitt ansvar hade kunnat taga de första försvarsanstalterna. „Viborgs stad tog förskräckelsen till sig“, all handel och vandel stockades och mången tänkte redan på att lämna hem och härd. Generalguver-

¹⁾ R. p. ²⁾ 1692.

nören öfver Ingermanland och Kexholms län, Gustaf Evertsson Horn, hvilken temporärt innehade högsta krigsledningen, tills den till öfverbefälhafvare utnämnde fältmarskalken Gustaf Adolf Leijonhufvud hunne anlända till krigsskådeplatsen, fann sig alls icke kunna lita på städernas, häri väl ock inberäknadt Viborgs, borgerskap. „Det består mest af lybske, hvilka jag sannerligen icke håller mycket bättre än ryssarne själfva“¹⁾).

Emellertid inlupo underrättelser att ryssarne plundrat Nyenskans, kringränt Nöteborg, besatt Taipale stad, hvars borgmästare, Vasili Labanoff, redan länge som flykting vistats i Viborg, och tvungit största delen af Kexholms län till underkastelse²⁾). De fruktade streltzerna härjade öfver allt och fiendens ströfkårer visade sig redan några mil från staden. Man sväfvade i den största oro. En mängd falska rykten spridde sig bland borgerskapet och framkallade icke mindre än fem gånger alarm. Slottshauptmannen Aron Klöfversköld, hvilken fungerade såsom vicelandshöfding, skref bref på bref till riksrådet i Stockholm med anhållan om ny landshöfding och ammunition, magistraten uppdrog på eget bevåg kommandatskapet åt öfverste Kristoffer Burmeister; Horn undsatte staden skyndsamt med gevär, „eljest hade vi varit förlorade“. Men det bästa inlägget i afseende å landförsvaret gjorde dock invånarne själfva, hvilka för ett ögonblick glömde sina inre strider och, slutande sig enigt tillsammans, visade sig värdiga sina förfäder från Knut Posses dagar.

Alla inställde sig villigt till tjänstgöring under stadens ärorika banér. Till vakthållning i kortegardiet mot Pantsarlaksidan, hvarifrån fienden väntades, kommenderades Hans Schmidt, då ännu rådman, Olof Korpinen och Henrik Hintsainen jämte några andra af borgerskapet. Hans Schlegel, denne tyske man, som såg de viborgska sakerna „med utländska ögon“ svingade sig nu upp till stadskapten. Dag och natt arbetades på vallar och murar. Borgmästare och råd vände sig därjämte till gymnasiet och skolan med anhållan, att eleverna i fjorton dagars tid, tills undsättning af militär hunne ankomma, „ville jämte borgerskapet stå vakt uppå stadens vallar“. Djäknarna voro villiga härtill

Borgarnes och
djäknarnes
krigstjänst.

¹⁾ K. E. F. Ignatius. Finlands historia under Karl X Gustafs regering; sid. 77.

²⁾ Den 9/7 1656 sände Karl X Gustaf från Novodvor i Polen till landshöfdingen underrättelse om det under konungens frånvaro timade oväntade ryska fredsbrottet, uppmanande honom att draga försorg om stadens konsevation och förmana borgerskapet och gemene man att hvar efter sin lägenhet bidra till.

och lofvade därjämte att, om så skulle behövas, vid sidan af borgarna våga lif och blod för H. K. M., fäderneslandet och staden ¹⁾. De organiserade sig i tvenne kompanier „libertiner“ eller frivillige, erhöilo gevär ur det gemensamma förrådet och deltog sedan under den utfästa tiden i arbetet och vakten på vallarna. För att slutligen betäcka bristen på kanoner — ty af sådana funnos, såsom ofvan nämndes, på de vidlyftiga fästningsverken endast fjorton mestadels små pjesser utan batterier och bröstvärn — förmådde magistraten skeppsredarne att lämna tio stycken sexpundiga järnkanoner, hvilka utgjorde bestyckningen på deras i hamnen liggande spaniefarare ²⁾. De forslades i en hast upp på murarna och man anhöll af kronan att få tjugugamla båtsmän till hjälp åt artilleristerna. Så var man beredd att möta fienden.

Emellertid visade sig ingen fiende och, när faran var öfverstånden, var det ock slut med den endräkt och offervillighet, som för ett ögonblick besjälade hela stadsbefolkningen, så hög som låg. Djäknarne begärde efter förloppet af de bestämda fjorton dagarna sitt entledigande från krigstjänsten, helst ock redan något militär hunnit anlända till staden. Mera behöfdes ej för att den gamla striden mellan stadsmyndigheterna och klereciet åter skulle upplåga. Djäknarne blefvo „alldeles oförmodeligen skymfade“ och hotade med straff, om de ej återtog sina gevär och tjänte fjorton dagar till. Då de emellertid ej hade lust att längre „hålla vakt för borgarne“, blefvo de med hugg och slag drifna till tvångsarbete på slottsvallarna, tills de fogade sig i sitt öde och förnyade sin förbindelse ³⁾. I förargelsen öfver den lidna skymfen hotade flere af „de förnämsta ingenia“ att skilja sig från skolan, medan däremot andra, — då ungdomen ändteligen den 4 juli, efter ståtlig välplägnad å slottet, blifvit hemförlofvad och aftackad, — frivilligt bytte boken mot svärdet, såsom t. ex. gymnasisten Bartholdus Simonis, hvilken följde med på Burmeisters tåg mot fienden och i den segerrika striden vid Rautus ^{14/7} 1656, där han burit fanan, ljöt hjälteöden ⁴⁾. Men magistraten pålade

¹⁾ Leinberg. Handlingar rörande finska skolväsendets historia III, sidd. 67—70.

²⁾ F. S. A. Acta historica ^{20/6} 1656.

³⁾ Leinberg. Handlingar rörande finska skolväsendets historia III, sidd. 67—70.

⁴⁾ Bartholdus Simonis har ock blifvit föremål för dramatisk behandling. Det finska teaterstycket „Bartholdus Simonis. Tapaus Viipurin kaupungissa 1656“ gafs ^{30/3} 1873 på finska teatern i Helsingfors.

prästerskapet och lärarstaten, som tagit djäknarne i försvar, nya onera, och midt under krigsfaran ljödo så åter de gamla klagovisorna öfver gymnasiets förtrampade privilegier, prästerskapets förtryck m. m. ¹⁾.

Men äfven borgerskapet tröttnade snart vid den mödosamma krigstjänsten. Knappt hade den nye landshöfdingen Andreas Koskull i medlet af juli 1656 anländt till staden, dit ock något senare infunno sig fältmarskalken Leijonhufvud, som förlade sin armé i grannskapet, och amiralen Wrangel, hvars flotta låg vid Björkö, innan han märkte, att borgerskapet var föga att räkna på. Borgarna knotade nämligen högljudt öfver den tryckande krigsregimen. De skulle fortfarande, vid sidan af allmogemännen, deltaga i vallarnas grundliga iståndsättande; de skulle gång på gång försträcka spannmål till det stora proviantmagasinet, som Leijonhufvud låtit uppföra i staden; de skulle fortsättningsvis göra vakttjänst, fastän i slottet redan låg en besättning af 139 man under befäl af en kapten och i staden en garnison af 400 man under anförande af en major och tre kaptener ²⁾; de måste upplåta sina hus till inkvartering åt officerare och soldater och utlämna sina kärror, hackor och andra redskap för defensionsarbetets räkning. Detta ville de ej mera gå in uppå och bakdantade Koskull för hans åtgärder hos höga vederbörande. Där- emot framhöll landshöfdingen, att borgarne, om de såsom rätta

Borgerskapets
motsträfvighet.

¹⁾ Regeringens svar på gymnasiilärarnes klagomål var något ironiskt och slutade med rådets uttalade tillförsikt, att konsistoriales i Viborg, såsom ärliga patrioter, icke skulle undandraga sig att i tid af nöd lämna det bistånd, som länder till allas bästa och välfärd. — I sitt den 12 mars 1657 i gymnasium hållna tal till Karl X:s ära omnämner lektorn Bartholdus Lacmannus gymnasiisternas biträde vid stadens försättande i försvarstillstånd sålunda: *Meministis etiam patriotæ, qvomodo pene ipsius vitæ incerti, inter animorum vacillationes aut hostiles terrores hæsimus; cum nos in inclyta hac civitate, non ut Romani qvondam, in sacramentum militiæ servitia liberare, sed novo qvodam et inusitato exemplo, ipsam Apollinis sacris et studiis bonarum litterarum destinatam juventutem, in patriæ tutelam adversus barbarum hostem, cæteris in tam inopinato rerum tumulto deficientibus, ad tempus armare necessum habuimus.* Af Petri Carstenii 1690 hållna tal vid gymnasiets restaurationsfest kunde man få den föreställning, att Viborg 1656 verkligen blifvit belägradt af ryssarne, hvilket dock icke är fallet. Hans uttryck måste fattas såsom oratoriska prydnader och få ej tagas efter orden. (Ignatius, nyssnämnda arbete, sid. 81).

²⁾ Följande år, 1657, hade garnisonen ytterligare ökats till 607 man under major Anders Rundels kommando. Kompanierna voro: Rundels (118 man), kaptenerne Arvid Willmans (110), Bengt Perssons (111), Tomas Tvillings (110), Lorenz Kempes (158 man med slottsfolket).

patrioter haft lust och vilja att understödja med hvad de utan sin egen skada hade kunnat, ingalunda hade bort beklaga sig öfver sådana bagateller som förlusten af några gamla kärror och säckar. De hade naturligtvis nu blifvit något mera molesterade än eljes under fredliga tider, då en hvar fått akta sin egen kommoditet, men de hade alltid blifvit behandlade med största moderation, fastän han nog haft „skäl att bevisa dem något annat för deras obstinacitet så i vallarbetet som i allt annat, hvilket länder dem själfva till välfärd“¹⁾. Särskildt hade de för deras vägran att vidare gå i vakt förtjänt att blifva „slagna på taskan, så de skulle sådant minnas“²⁾. Icke mindre missnöjd med borgerskapet var Erik Kruse, som följande året efterträdde den afgångne Koskull. Förgäfves försökte han, under framhållande af de kongliga privilegier och höga friheter, hvarmed staden af H. K. M. i afseende å tull och andra importerliga immuniteter blifvit så rikligen beneficerad, beveka detsamma att bispringa kronan med en ny spannmålsförsträckning. „Men de och isynnerhet borgmästarne läto sig såväl häruti som uti allt annat, som dem till kronans tjänst påbjudes, helt vedervärdiga finna och afslogo alldeles hans begäran“. I ett annat bref framhåller han ytterligare, „hurusom borgarne i dessa åren till K. M:s skyldigste tjänst ringa adsistence gjort hafva, ehuru de i denna krigstiden fast ringa besvär haft hafva, utan sig mer än tillförene förkofrat“³⁾.

Landskaps-
mötet 1657.

Någon större beredvillighet gentemot regeringens önsknningar ådagalade borgerskapet icke heller på det landskapsmöte, som 1657 om sommaren hölls i Viborg med ständerna från Karelen och Savolaks. Medan adeln, hvars landtmarskalk var Aron Klöfversköld, och prästerskapet, som hade till talman prosten Kristian Vinter från Jääskis, äfvensom bönderna utan vidare godkände de kongliga propositionerna, gjorde borgerskapet, som vid mötet

¹⁾ Koskulls bref ¹⁰/₁₀ 1656.

²⁾ R. p. ¹¹/₃ 1657.

³⁾ Landshöfdingskrifvelserna. Erik Kruses bref till R. R. ²²/₈ 1658 och ¹/₆ 1658. — Endast Antoni Borchardt hade under kriget försträckt kronan både penningar och annat. Också gingo nu omsider, i anledning af Erik Kruses upprepade anhållan, „några rådsbetjante samt de förmästa af borgerskapet“ in på att „förutom det förriga“ försträcka ytterligare 900 tunnor spannmål, „därmed garnisonen till en tid kan erhållas“. Antoni Borchardt, som för detta åtskilliga försträckningar gjort, lofvade ensam 400 tunnor.

företrädde af endast fyra representanter ¹⁾, stora svårigheter vid beviljandet af det dubbla båtsmanshället. I sitt slutliga svar, dateradt den 11 juli 1657, förklarade sig borgarne likväl redobogna därtill „ändock den för detta beviljade båtsmansfördubblingen bland andra många besvär, hvilka nu vore långsamt att upprepa och än anligga, trycker staden och dess borgerskap intet ringa, i det att mestadelen af de tillökta båtsmän äre för annor medellöshet tagne af stadens edsvurne borgare, hvarigenom ock eljest att många för påkommande tunga i denna varande fejdetid hafva gifvit sig i kronans enskilda tjänst, borgaretalet mycket är förminskadt vordet, så att de nuvarande borgarne dubbelt emot förut måste utgöra till de 1,000 d. s. m. fyllnad, som till båtsmans- och lådjuhållande af staden årligen utgöres“. Regeringens anhållan att borgerskapet i Viborg skulle utrusta ryttare afslogs däremot helt och hållet: „ty när den skadan och besvär denne staden nu af detta ryska kriget härtill tagit öfverväges, så kan bevisas, om så fordras, att den stiger öfver 10,000 riksdaler“. Borgerskapet tillägger i sitt svar vidare: „när Narvas villkor samt städernas här i Finland jämföres med Viborgs villkor och besvär, så finnes stor olikhet, som noggsamt kan bevisas“ ²⁾.

Härmed hade borgerskapet uttryckt sin ståndpunkt i afseende å krigsfrågan. Det ansåg sig redan hafva uppoffrat tillräckligt och tyckte att kronan nu, utan dess vidare betungande, kunde draga försorg om försvaret. Det ville återgå till sina vanliga förhållanden, och till dessa hörde såsom ett oundvikligt korollarium: fejden emellan rådet och borgerskapet. Då magistraten för att tillmötesgå landshöfdingens uppmaningar yrkade på fortsatt tjänstgöring på vallarna, reste sig borgarne mot ett sådant „förtryck“ och stadskaptenerne sände skymfeligen borgmästares och råds order tillbaka. Rådet måste tillstå sin vanmakt och skref helt lakoniskt åt landshöfdingen: „borgaren vill råda mer än magistraten i staden, och när så sker är illa“, hvarpå landshöfdingen lika kort svarade: „frågandes: hvi de icke sådant förekomma. Så bör icke tillgå“. Men hvad stod att göra? 1600-talets myndiga borgare läto ej kommendera sig mot sin vilja ³⁾.

Borgerskapets
motstånd mot
magistraten.

¹⁾ På denna viborgska landtdag representerades staden af rådspartiets yppersta män, borgmästaren Lorens Mårtensson och rådmannen Justinus von Broken samt handelsmännen Hans Schmidt och Hans Schlegel.

²⁾ Ignatius, Finlands historia under Karl X Gustafs regering, sidd. 118—119.

³⁾ R. p. ¹¹/₃ 1657.

Borgerskapets
lidanden under
kriget.

Att för öfrigt borgerskapets tålmod stundom tog en ända, var ej att undra på, då man betänker, hvilka svårigheter stadens invånare, trots landshöfdingarnes försäkringar om motsatsen, under krigsåren hade att utstå såväl i anledning af inkvarteringen som af de genomtågande truppernas själfsvåld. Med någon inkvartering hade borgerskapet ej varit besväradt ända sedan de förra ryska krigens tid. Därför kändes det nu för mången bittert att, såsom t. ex. Tesche, dagligen se sin gård „bekajad af generalspersoner, öfverstar, öfver- och underofficerare så ock gemene soldater“. Men värst beklagade man sig öfver de genomtågande trupperna. När öfverste Rehbinders ryttare om hösten 1655 drogo genom staden, gick en af dem midnattstid skriande längs Karjagatan och, kommen utanför Mårten Mums' fönster, började han ropa honom ut sägande: „där du ej utkommer, vill jag dig dina fönster sönderhugga, inkomma och dig på din nattsäng där du ligger som en hund genomstinga“, och Mums „slapp med nöd undan såsom hela långgatan kunnigt är.“ 1659 stormade ett helt kompani med löjtnant Apollof i spetsen Zacharias Siden-snöres gård i Vallen, emedan denne skjutit ihjäl en soldat, som nattetid trängt in i hans gård för att stjäla hans höns. Svåra att göra med voro också värningsofficerarna. De plögade gå till snickare, skomakare och andra och „gifva dem penningar på arbete, sägande sedan, att de voro värfvade till soldater“. De drucko med borgarna på krogarna, och när en borgare tog dem i handen eller drack konungens skål, förklarades han med det samma vara dragon. Ja — en gång togo de med våld ut en karl, som satt fängslad på Håkansporten, klädde på honom främmande kläder och peruk och förde honom utan vidare till lägret ¹⁾.

Freden.

Men krigets åskor drogo sig småningom allt längre bort från Viborg, tills de helt och hållet tystnade. Staden hade för denna gången sluppit med blotta förskräckelsen, utan att ens behöfva se någon fiende utanför sina murar. Stilleståndet i

¹⁾ R. p. $\frac{2}{3}$, 1656. — Här må ock i förbigående erinras, att — såsom förut blifvit antydt — Pantsarlaks förstad vid krigets plötsliga utbrott torde blifvit förstörd för att ej tjäna ryssarna till skydd. Fältmarskalken Leijonhufvud befalldes ock att nedrifva de gårdar i staden, hvilka stodo alltför nära murarna. Så utdömdes t. ex. hela det kvarter, som var beläget på andra sidan om Karjaportsgatan, gentemot Schmedemanska gården (nuvarande finska fruntimmersskolan) och Lehusenska gården (nuvarande Hackmanska). Dock synes åtgärden icke blifvit till fullo verkställd, enär åtminstone de därbelägna stenhusen tillsvidare fingo stå kvar.

Vallisaari (1658) och freden i Kardis (1661) återställde freden för en tid af fyratio år. Tyvärr hade man föga lärt af den nyss så hotande faran: regering och borgerskap hängåfvo sig åter åt samma sorglöshet beträffande försvarsverket som förr ¹⁾. Visserligen bifölls 1691 Lindhjelm's anhållan att få reparera den vid föregående års brand illa skadade Nyportsbastionen, „enär det för främmande skepp ser slätt ut, att den icke är med stycken besatt“, men hans fråga, om vallen och de två rundlar ²⁾, som funnos åt landssidan, „byggda efter gamla maneret“, finge förbättras „förr än de skulle ramla öfver ända“, synes icke haft åsyftad verkan. Staden lämnades åter utan någon besättning ³⁾, och borgerskapet tog de årliga mönstringarna, hvilka vanligen höllos den 1 april, mera på skämt än på allvar.

Under sådana förhållanden inföll det stora ryska kriget år 1700, och man var i Viborg alldeles lika oförberedd som man varit 1656. Men man ansåg sig icke behöfva ängslas: Sverige var ju nu mäktigare än någonsin förut; det hade ju städse gått segrande ur sina strider med den östra grannen, och Viborg hade ju — såsom den gamle skalden sade — städse varit moskoviternas graf, „Moscorum busta Viburgum“. Allt gick ju dessutom under krigets trenne första år såsom efter beräkning. Man visste i Viborg knappt annat af hela kriget, än att man gång efter annan fick fira någon lysande segerfest. Den 5 februari 1701 firades en sådan med anledning af den ärofulla drabbningen vid Narva den 20 november föregående år. Gudstjänst hölls i alla kyrkor, en tysk magister Lampertus Alardos, som var informator hos landshöfdingen Lindhjelm, föredrog utantill utan något stapplande ett „celebre panegyricum till Hans Kongl. Majestäts högstvärda beröm“ och på kvällen presenterade landshöfdingens söner en vacker illumination. På hösten samma år eller den 10 oktober firades en ny tacksägelsefest med anledning af Mitau's och

Krigets utbrott
1700.
Segerfester.

¹⁾ Endast 1676, då man fruktade fredsbrött från ryska sidan, skreds till några reparationer af fästningsverken. Men de synas ej hafva varit synnerligen omfattande eller grundliga.

²⁾ Med dessa rundlar afsågs Äyräpää och Pantsarlaksbastionerna.

³⁾ Under krigets senare år synes Viborg för en kort tid åter hafva försetts med en särskild stadsbesättning. Det talas nämligen om en „stadsmajor“ Daniel Persson Isopedius 1657—1662, hvilken var chef för de s. k. „stadssoldaterna“, en kår motsvarande 1500-talets „Viborgs stads knektar“. Men den synes åter blifvit upplöst efter krigets slut och omtalas ej vidare i handlingarna.

Kurlands eröfring, o. s. v. ¹⁾). Victoria följde på victoria, det officiella jublet steg allt högre, den populära chauvinismen hade inga gränser.

Växande far-
hågor.

Men småningom fick man anledning att något justera sina åsikter i fråga om kriget. Konungen, som utblottat landet på dess krigsfolk, dröjde år efter år i Polen och krigets åskor började mullra på allt närmare håll. Nöteborg kapitulerade 1702 och därmed var en af Viborgs skyddsmurar fallen. Man började ana att Sverige, trots sina segrar, ej var jättekampen vuxen, och en blick på de stora brescher, som vanställde såväl Pantsarlaks- som Åyräpääbastionerna, var egnad att hos hvarje tänkande medborgare väcka allvarsamma farhågor för stadens framtid. Oron spred sig i allt vidare kretsar och — såsom vanligt är i kritiska tider — gaf den sig till en början tillkänna genom olycksbådande profetior i anledning af hvarjehanda järtecken man trott sig se. Nyårsaftonen 1702 iakttog flera personer i Viborg „ett stort himmelsken norrut som trenne eldstoder eller torn, af hvilka en var längre och större än de andra“, och en tid därefter förnams i Kexholmstrakten ett lika oförklarligt buller af skott, trummor och trumpeter i luften ²⁾). Sådana spökerier togos då för tiden på allvar och de onda aningarna växte med hvarje dag i styrka. Och de som voro tillräckligt upplysta för att ej tro på gemene mans skrock hade uti förhållandenas allmänna gestaltning skäl till ännu värre farhågor. Ifall icke K. M. „med hugnad och glorie“ snart skulle komma från Polen och ila dessa orter till förlossning, vore — förutspådde Lindhjelm — „allt på denna sidan förloradt och för Finland föga räddning, helst anstalterna här icke voro sådana, att fienden stort behöfde till dem reflektera“.

Viborg ånyo en
gränsfästning.

Dess värre besannades dessa farhågor alltför snart. Året 1703, hvars ingång man emotsett med sådan ängslan, blef på sätt och vis en vändpunkt i krigshändelsernas gång, för så vidt det gällde dessa orter. Nyen föll, fienden visade sig för första gången under detta krig inom landets gränser — ja en söndag uppstod i Viborg, i kyrkan, en formlig panik i anledning af ett „alarmerande spargement“ att ryssarne redan voro i full anmarsch

¹⁾ Några förhållanden i Viborg under stora ofredens första skede af (Gabr. Lagus, sid. 4.

²⁾ Ofvan anförda arbete, sid. 6.

mot staden — och grundvalen lades till Rysslands nya hufvudstad, hvars tillkomst redan i och för sig innebar en ny fara för Viborg. Viborg var åter vordet en gränsfästning, sådan den icke varit på åtta decennier. Och huru voro icke förhållandena förändrade nu mot förr! Fordom hade man haft hufvudpunkten för den fientliga makten långt borta i Moskva och i Novgorod, nu var den placerad i närmaste grannskap, endast 13 å 14 mil från staden. En sådan omställning af maktförhållandena i Norden måste — därom kunde ingen tänkande mera tvifla — medföra en vändning också i Viborgs stads historia. Ett anfall på Viborg var numera blott en tidsfråga. „Som hög på duftan lurar“ — heter det i en af Freses dikter — riktade nu den ryska politiken oafåtligt sina blickar på Tyrgils gamla borg.

För sin nya uppgift att åter vara en gränsfästning ¹⁾, en sköld för landet, en hämsko för den ryska makten, var Viborg år 1703, såsom sagdt, alldeles oförberedt. Med sin „släta fortifikation“, sin fåtaliga besättning, hvilken Lindhjelm emellertid uppdrifvit till 300 man, och sitt svaga borgerskap, var fästningen sannerligen i sådant tillstånd att — såsom Lindhjelm uttryckte sig — „vi här lära få mer att göra än jag någonsin kan säga“. Ingen tid var att förlora och i sista ögonblicket gjordes nu allvarliga ansträngningar för att bringa Erik XIV:s murar i krigsdugligt skick. Kaptenen vid fortifikationen Lorentz Stobæus, sedermera adlad Stobée, som 1702 blifvit sänd till Finland för att iordningsställa försvarsverken vid Kexholm och Viborg, uppgjorde 1703 sina första kartor öfver Viborgs fästning jämte förslag till dess förbättrande. 1704 och 1705 pådrefs arbetet med kraft. Murar och vallar iståndsattes, särskildt strandmuren, som varit „totalt förfallen“, Pantsarlaks- och Äyräpääbastionerna, i hvilka stora brescher gapat, fodrades med stock och torf, och den förra, en af fästningens hufvudpunkter, förseddes med „en hel ny retirée Slancy af jord“. Två nya bastioner byggdes, den ena kallad „Eleonora“ i norr, ungefär där fordom Lakamunds tornet stått, den andra på sjösidan, på sträckan emellan Pantsarlaks- och Nyportsbastionerna, nästan rakt utanför klosterkyrkan, „träbastion“ kallad, emedan hufvudmaterial vid dess uppförande utgjordes af stockar.

Stobæus' befästningsarbeten 1703-1706.

¹⁾ I ett bref till konungen, dateradt julaftonen 1704, önskar Lindhjelm fred „till undersåtarnes skydd och särdeles oss, som nu blifvit till en gränseort.“

Utanför norra vallen, ungefär midt på den plats där i våra dagar Torkelsgatan och Salakkalahtikvarteret befinna sig, anlades en stor ravelin, benämnd „Carolus“, hvilken var afsedd att på alla sidor omgifvas af kanaler, som skulle få sitt vatten från sjön, och dessutom på yttre sidan förstärkas af palissader — ett projekt, som dock endast i ofullkomlig grad synes blifvit realiseradt. Dock blef den nya ravelinen för större säkerhets skull „underminerad“. Hela norra och östra sidan af hornverket omslöts med dubbla rader palissader, och troligen uppfördes nu äfven de små fältskansarna på Siikaniemi udde och Vekrotniemi äfvensom på ön i sundet emellan förstnämnda udde och staden ¹⁾.

Kriget och den tilltagande mistämningen.

Medan Viborg sålunda iklädde sig en ny krigsdräkt, försökte den svaga finska hären under Abraham Cronhjort förgäfvat afhålla fienden från landets gränser. Vål tillbakaslogs $\frac{1}{7}$ 1703 vid Systerbäck tsar Peters första stora anfall, och den energiske generalen Georg Johan Maijdell, som senare på hösten s. å. efterträdt Cronhjort, gjorde till och med de följande åren särskilda tåg „under ryssarnes såkallade Pettersborgh“, men måste än i brist på proviant, än i brist på tillräckliga trupper städse återvända med oförrättadt ärende. Man var dömd att fortsätta det förra guerillakriget, som väl i lyckligt fall åstadkom partiella skador, men icke var i stånd att i minsta mån betvinga händelsernas järnhårda logik eller förhindra, knappast försena en allt fastare konsolidering af fiendens mäktiga resurser.

För Lindhjelm, den äldre landshöfdingen, som så varmt nitälskade för stadens och länets bästa, framstod det som ett axiom att enda möjligheten till räddning vore konungens snara återkomst från Poleu, en tanke, som han uttalade i talrika bref och med hvilken han gick i grafven. Konungen hördes icke af, och äfven inom borgerskapet började en viss otålighet göra sig gällande. I Viborg voro vid denna tid privata personer anklagade inför rätta för begånget majestätsbrott, i det de skulle fört förgrifligt tal om konungen och dess „höga aktioner“, — ett faktum, hvars betydelse väl ej bör öfverskattas men hvilket tydligen ådagalägger, hvilken förändring stämningen i staden emellertid undergått ²⁾.

¹⁾ Några förhållanden i Viborg under stora ofredens första skede af Gabr. Lagus, sid. 21—29.

²⁾ Några förhållanden i Viborg under stora ofredens första skede af Gabr. Lagus, sid. 10.

Medan sålunda nedslagenhet och misströstan allt mera började vinna teräng, kom plötsligt den 11 oktober 1706 — utan något föregående rykte, ty tsaren hade väl hemlighållit sina planer — underrättelsen att en stor rysk här nalkades Viborg. General Majjdell, som nyss återvändt från en expedition till Nevatrakterna och i staden hade samlat omkring 1,000 man, utsände genast öfverstlöjtnanten Johan Wessman med en bataljon för att vid Mättäanoja, en half mil från staden, uppkasta förskansningar och hejda fiendens anmarsch. Men knappt framhunden blef Wessman angripen af en öfverlägsen styrka och efter en kort strid tillbakakastad. Ännu samma dag på aftonen, den 11 oktober visade sig etappen af ryssarnes infanteri på höjderna sydost om staden och följande dag, vid tiotiden på förmiddagen, hade redan hela den fientliga armén slagit läger bakom Kolikkomäki.

När detta skedde, befann sig, för att begagna ett på den tiden brukligt uttryck, hela staden i Lappstrand, på den stora marknaden. Borgarne fingo här så sent underrättelse om fiendens ankomst, att de, ehuru de skyndsamt begåfvo sig på hemväg, ej hunno längre än halfannan mil från staden, innan de möttes af flyktingar från Viborg, som berättade att fienden redan stod utanför staden. De måste då, i likhet med borgmästarne Thesleff och Brotterus, återvända till Lappstrand, där en del sökte sin säkerhet i allmogens båtar ¹⁾. Från staden hade i första bestörtningen en hel del folk, isynnerhet kvinnor och barn, men också män, bland dem rådmännen Collingius och Schmidt, begifvit sig på flykten. En del drog inåt landet, en del for öfver till Reval och andra liffländska städer.

Då man nu från vallarna öfverskådade nejden i öster, såg man där till höger mot sjöstranden de ännu rykande ruinerna af Pantsarlaks förstad, som en timme efter fiendens ankomst blifvit stucken i brand, för att ej tjäna honom till skydd. Åt vänster hand var likaledes hela Revonhäntä udde svart af kolnade rester efter bodarna, som redan aftonen förut af samma anledning blifvit uppbrända. Rakt framåt på slätten syntes vid Munkekällan en mindre grushög, lämningar efter pottmakaren Libolt Remmerts stuga, som fått dela öde med Revonhäntä bodar. Bortom nämnda brunn syntes de steniga backar, kring

¹⁾ R. p. ¹¹/₁₀ 1703.

hvilka nyenskanska vägen, nu S:t Petersburgska gatan, slingrade sig bort bakom det dystra Kolikkomäki. Den höststämning, som rådde i naturen, bidrog ytterligare att förläna landskapet ett drag af ödslighet och vemod. På andra sidan om Kolikkomäki dolde sig det ryska lägret, och man kunde endast af de många eldar, som om nätterna här och där upplyste nejden på en sträcka af fyra och en half värst, ana till fiendens stora antal. Om dagarna hörde man buller, liksom af starkt pågående arbete, än åt Papula sidan, än från Kolikkomäki, men de mellanliggande höjderna hindrade all närmare kunskap om fiendens förehafvanden. Genom återvändande kunskapare fick man likväl höra, att den ryska hären under öfverkommandanten Roman Bruce och brigadieren Schomburg räknade 25,000 man, förande med sig 15 grofva kanoner och 10 mörsare. Man erfor ock att tsaren själf befann sig i lägret och att fienden gjorde sig hopp om Viborgs snara fall.

Utfallen.

Viborg var således belägradt, dock icke på alla sidor, såsom ryktet vetat berätta i Villmanstrand, utan endast i sydost. Majdell lät hvarje gång ryssarne visade sig inom skotthåll „kanonera“ på dem från vallarna; och då han erfarit, att de börjat anlägga batterier och löpgrafvar, försökte han genom utfall „delogera“ dem från deras positioner. Sådana utfall gjordes den 15, 18 och 20 oktober. Vid det första, som utfördes af major Berends och kapten Schulman med 450 man längs S:t Petersburgska vägen, medan löjtnant Pahlen med båtar gjorde en diversion åt Papula till, lyckades det redan Schulman att efter en häftig skottväxling drifva ryssarna bortom Kottoinen torp. Men i detsamma störtade sig likt en hvirfvelvind en fientlig kavalleritrupp ned för höjderna vid Papula, synbarligen i afsikt att afskära honom återtåget. Ifrån stadens vallar, på hvilka man med spänd uppmärksamhet följde stridens gång, gafs genast eld och man såg hästar och karlar „stadigt tumla“ äfvensom fienden släpa bort sina döda. Schulman måste emellertid draga sig tillbaka och utfallet var förfeladt. Likaså gick det den 18. En kavalleriafdelning hade redan nått „det emot Stogelbacken liggande berget“, då plötsligt tvenne emellan Revonhäntä backe och den afbrända tegelladan planterade ryska kanoner från sidan öppnade en så häftig eld, att rytterne måste vika tillbaka. Samma sak den 20. Fienden blef i förstone „mest ur dess verk depousserad“, men sedermera måste de utfallande „vika för den samlade myckenheten, som gjorde ett fast häftigt dunder med

kanoner, granater och musketerie, så att vi fast tviflade om någons återkomst. Men dock hafva de våra hållit elden så väl, att de i god ordning retirerat och allenast 10 man med 1 underofficer blifvit döde eller fångne¹⁾.

Emellertid hade ryssarne nu sina löpgrafvar och batterier färdiga. De förra sträckte sig i sicksacklinje från basen af Revonhätä udde först åt ostsydost, ungefär till midten af nuvarande Karelska gatan. Därefter vände de sig nästan rakt mot söder och nådde, på ett ställe afbrutna af ett mötande berg, den trakt, där Pantsarlaks bryggeri i våra dagar finnes. Kortaste afståndet emellan Äyräpääbastion och den nordligaste löpgrafvens västligaste punkt vid Revonhätä utgjorde 330 famnar; medan distansen från den södra löpgrafvens närmaste punkt och stadsvalLEN var 475 famnar. Bakom denna yttre linje af de i hast uppkastade löpgrafvarna funnos vidare andra, dels parallellt löpande, dels i vinkel ställda²⁾.

Sedan löpgrafvarna blifvit färdiga, börjades bombardemanget den 22 oktober och räckte i fyra dagar. Ryssarna sägas härvid begagnat blott fem mörsare, ur hvilka 1,097 bomber inkastades i staden. Åtta hus nedbrunno, hvarförutom andra illa ruinades, så att en del för vintern blefvo obeboeliga. Särskildt ledo Didrik Barkhusens och Filip Sesemanns i trakten af Karjaporten belägna gårdar, af hvilka den senare totalt nedbrann. Särdeles häftig var beskjutningen middagstiden lördagen den 25:te³⁾, erbjudande vid klart solsken en imponant anblick. Sannolikt bidrog det tilltagande bombardemanget till general Maijdells beslut att, sedan han lämnat befälet i kommandanten Aminoffs händer, själf begifva sig ut ur fästningen och på landsorten samla trupper för att falla fienden i ryggen och dymedelst tvinga honom att upphäfva belägringen⁴⁾.

Under de två veckor belägringen med sina utfall och sitt bombardemang varade hade borgerskapet fått utstå svåra lidanden. Maijdell var sträng och yrkade på att borgarne skulle göra sin krigstjänst vid sidan af militären. Emellertid voro de flesta borgare — såsom förut nämnts — borta på sin marknadsresa,

Bombardemanget.

Borgerskapet under belägringen.

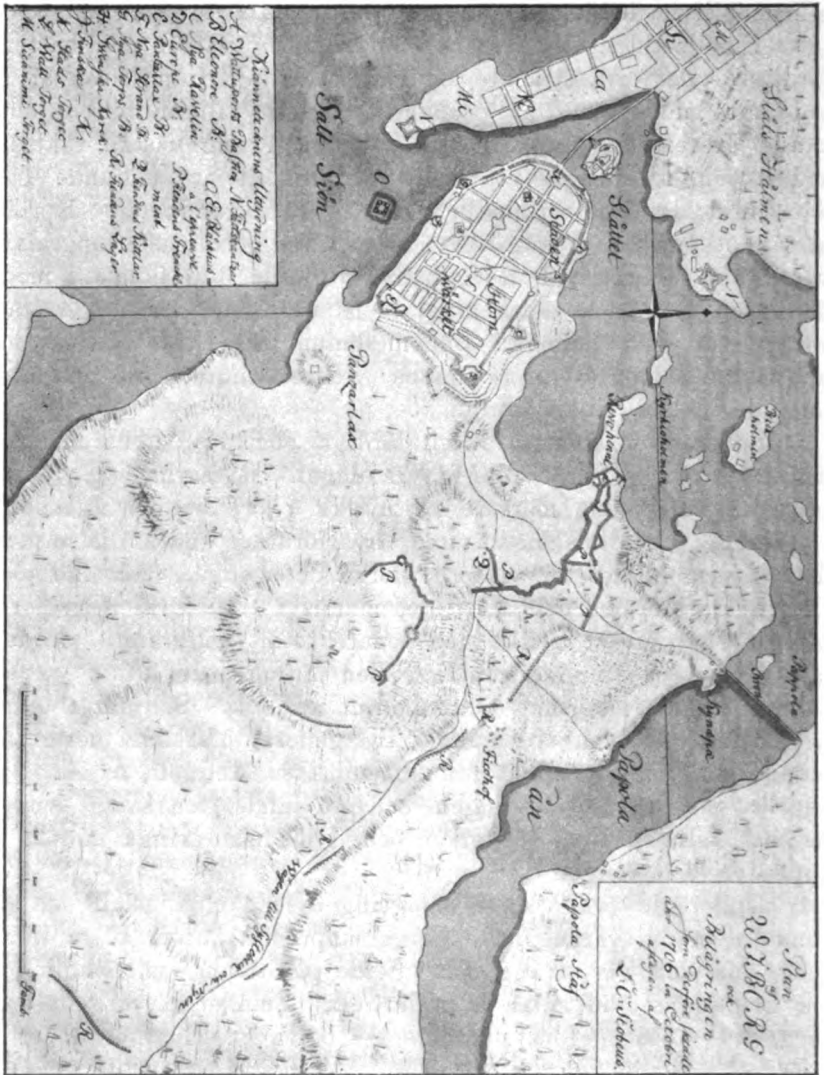
¹⁾ Lähteitä ison vihan historiaan, sid. 109—117.

²⁾ Några förhållanden i Viborg under stora ofredens första skede af Gibr. Lagus, sid. 34.

³⁾ K. p. ¹⁵/₂ 1707. Utom bomber inkastades granater och andra projektiler.

⁴⁾ Maijdell lämnade fästningen den 25:te.

hvarifrån de ej vågat återvända, och andra hade sedermera flytt från staden. De få hemmavarande voro åter, i anseende till för-

Plan af Viborgs belägring 1706.

summade exerciser, „slätt öfvade“ och föga användbara i militära aktioner. Allt detta väckte Majdells missnöje och torde också hos militären framkallat den föreställning att borgerskapet fegt svikit sin plikt. Ja — äfven annorstädes i landet synes den

åsikt gjort sig gällande, att viborgarne ej förhållit sig såsom de bort. Så menade t. ex. Åbo borgerskap, då det blifvit befalldt att uttåga för att försvara Viborg, att „det vore orimligt att denna stads, d. v. s. Åbo, borgerskap, för det de viborgske och nyenskanske, som där inne varit, icke fattat stånd, skulle nu marschera och försvara en härifrån 40 å 50 mil belägen fästning, medan de, som sig därifrån begifvit, få blifva omolesterade och efter eget behag ifrån den ena orten till den andra undanflytta“¹⁾.

Staden var därtill öfversvämmad af flyktingar och en massa löst folk, som där sökt skydd och pockade på kvarter och underhåll. Midt under belägringens faser drefvo sålunda hopar af soldater och pöbel kring gatorna och utfövade det tygellösaste själfsvåld mot de värnlösa borgarne. Medan Filip Sesemanns gård, antänd af bomberna, stod i ljusan låga, störtade ett parti marodörer in i de brinnande husen och bortförde, trots husegarens närvaro, hans husgeråd och kramgods²⁾. Särskildt plundrades de bortavarandes hus och gårdar. Sålunda undergick t. ex. handelsborgmästaren Brotteri hus en allmän sköfling, hvarpå soldaterna släpade dit in en ko och slaktade den midt på salsgolfvet³⁾. Också prosten Wittstocks, kollegan Langells med fleres hus blefvo plundrade af soldater och „annat omildt folk“. På Siikaniemi förgrepo sig våldsverkarne till och med på köpmännens tjärbodar, af hvilka många nedbrändes o. s. v.

Militärens
excesser.

Emellertid hade Majjdells plan att anfälla fienden i ryggen haft åsyftad verkan. Fruktande att blifva afskuren och beröfvad all tillförsel, beslöt tsar Peter plötsligt att upphäfva belägringen och aftåga. Uppbrottet skedde med sådan hast, att en mängd hackor och pickor äfvensom bomber och förbrända lavetter kvarlämnades i brådskan. Inom fästningen undrade man först, hvarför allt på en gång blifvit så tyst i ryska lägret, men när man såg fienden fly, gjorde man utfall och nedgjorde så många man upphann⁴⁾.

¹⁾ Åbo rådsturätts protokoll ³¹/₁₀ 1706.

²⁾ R. p. ²⁰/₂ 1707.

³⁾ K. p. ²⁸/₂ 1707.

⁴⁾ Litteraturbladet 1852. N:o 2. Såsom en början till verkställandet af Majjdells plan kan man betrakta ryttmästarne Danielssons och Duders utfall i fiendens rygg, hvilket gjordes med god effekt. — Vid belägringen sades ryssarne hafva förlorat omkring 700 man, och det berättades äfven, att „hästen en gång blifvit härifrån tsaren undanskjuten“.

Tiden emellan
belägringarna.

Förtjänsten af stadens räddning tillkom onekligen Majjdell, som genom sina energiska åtgärder bragt fiendens planer att stranda. Men å andra sidan hade han och hans officerare genom sitt stränga regemente väckt mycket missnöje på orten. Den oenighet, som rådde emellan militären och den civila befolkningen, synes den nye landshöfdingen Georg Lybecker slugt hafva förstått att begagna till sin fördel. Åtnjutande Karl XII:s förtroende angaf han Majjdell såsom den där i farans stund „velat fästningen förlåta“, medan han själf, änskönt han haft hvarken civile eller borgare att kommendera, „likväl betraktade sin underdåniga skyldighet och låg hvar natt, så före som efter generalens afresa, på vallen hos de andra herrar officerare“. Han gaf tydligt tillkänna att „där han intet varit, hade Viborg fallit fienden i händerna“¹⁾. Så spelade han snart ur brädet Majjdell, som missmodig tog afsked, och utnämndes efter honom också till högsta militärbefälhafvare på orten²⁾.

Den nye landshöfdingen och fältherren tog till sitt första göra att återställa det goda förhållandet emellan militären och borgerskapet. Han gjorde vicelandshöfdingen Brommenstedt, som aldrig spenderade på en människa ett stop öl, mycket mindre ett glas vin eller en måltid mat, till en del ansvarig för den oenighet, som rådde i staden, och trodde sig bäst kunna stilla all jalousi emellan officerarne och köpmännen genom att hålla en god taffel, på hvilket sätt — så försäkrade han — alla snart bragtes i den fullständigaste harmoni³⁾. Han höll väl de borgare ursäktade, som varit stadda på sin lagliga marknadsresa och med bästa vilja icke i tid hunnit hem, men ansåg rådmännen Collingius och Schmidt, som senare begifvit sig ur staden, så „kulpabla“, att de måste afsättas, och utnämnde i deras ställe tvenne för detta stadskaptener, Jost von Borgen och Per Ruuth, till medlemmar i rådet⁴⁾. Han synes

¹⁾ Lybecker till K. M. 14/6 1707 äfvensom Majjdells enka Helena Creutz' klago-skrift, inlämnad 2/6 1715.

²⁾ Lybecker upphöjdes nu ock i friherrligt stånd, hvarom han anhållit på grund däraf, att honom i några bref från kollegierna i Stockholm af försände blifvit barontiteln tillagd, hvaraf finnarne, trots alla hans försök att få dem därifrån, börjat kalla honom baron. Då han, som dock därtill vore aldeles oskyldig, möjligen kunde af fiskalen åtalas därför, utbad han sig i anledning häraf att blifva med sagda titel honorerad.

³⁾ Lybecker till K. M. 14/6 1707.

⁴⁾ R. p. 11—20/11 1706.

velat urskulda borgerskapet för dess förhållande under belägringen och var till och med villig att skaffa ersättning åt dem, hvilkas egendom blifvit plundrad. En för detta kapten vid Savolaks regemente, Sovitz, hvilken redan af Majdell utnämnts till stadsmajor, ordnade nu borgerskapet i fyra kompanier, hvilka sammanlagdt räknade 4 kaptener, 8 löjtnanter, 16 underofficerare och 193 man, och undervisade flitigt köpmännen och handtverkarne, huru de sig vid storm och andra tillfällen skulle förhålla. Inom kort — menade Lybecker — skulle borgarne sålunda vara „lika dugliga till valls som andra soldater“¹⁾.

Om man frånser skrytet i Lybeckers nyssnämnda yttrande, torde det i själfva verket ej heller felats synnerligt mycket, för att ej borgarne skulle kunnat likna de soldater, som då funnos i Viborg. Ty vi få ej föreställa oss stadens dåvarande besättning såsom bestående af karoliner efter den häfdvunna uppfattningen, härdade veteraner i blågula rockar. Då tsar Peter, såsom det berättades, vid sitt aftåg från sista belägringen, hotat att snart återkomma, och äfven eljes förhållandena gestaltade sig därhän, att en ny belägring när som helst kunde emotses, hade väl till Viborg samlats en så stor militärmakt som någonsin varit möjligt. Men då nästan alla landets ordinarie regementen voro stadda långt borta på de aflägsna främmande krigsskådeplatserna, bestod hela garnisonen så godt som uteslutande af såkalladt fördubblingsmanskap, nyss taget från rotarna, illa monteradt och delvis alldeles oöfvadt. Soldaterna sågo rätt tarfliga ut i sina gamla vadmalsrockar, som rotarna bekostat. Och ännu sämre beställdt var det med underofficerarne, som ej kunde påräkna någon beklädnad af rotarna. „De voro så afsigkomna“ — skrifver Lybecker — „att de mest äro nakne, och där en med en gammal blå rock har sig försett, går en annan af samma kompani med en gammal svart, röd eller af annan couleur, varandes deras villkor sämre

¹⁾ Huru det förhöll sig med den enighet Lybecker påstod sig hafva åstadkommit emellan borgarne och militären, är icke fullt klart. Åtminstone ville borgarne icke i tid reparera sina under belägringen nedskjutna hus, för att icke behöfva dragas med inkvarteringen, som de kände sig mycket besvärade af. De ålades därför strängeligen att iordningställa dem för vintern, så att militären skulle få tak öfver hufvud. Senare föreslog ock Lybecker, att borgarne för att slippa inkvarteringen i egna gårdar skulle slå sig tillsammans och bygga för ändamålet särskilda baracker, för hvilka plats skulle beredas i Vallen.

²⁾ Lybecker till K. M. ²³/₄ 1704.

än en gemens, som får kläder och lön af roten¹⁾. Vid sidan af sådana trupper behöfde borgarne i sina „almodi“-kläder ingalunda skämmas för sig.

Men mer än på borgerskap och militär förlitade man sig i Viborg på stadens af Stobée nybyggda eller förbättrade fästningsverk. Fortifikationsarbetet, som under belägringen 1706 blifvit afbrutet, fortsattes nu med fördubblad energi. Soldater, borgare och allmoge höllos i feberaktig verksamhet. 1708 nedlades på vallarna inemot 100,000 dagsverken och året därpå 130,000. Utanför sydöstra vällen, midt emellan Äyräpää- och Pansarlaksbastionerna uppfördes en ny stor ravelin, „kronravelin“, hvars försvarskraft ytterligare förstärktes medelst tvénne på hvardera sidan därom anlagda s. k. „kaponier“. Likaså förstärktes Äyräpääbastionen genom en därutanför anlagd redutt. I norr började ravelinen „Carolus“ redan se ut som ett litet fäste för sig, de nya bastionerna „Eleonora“ och „träbastionen“ fulländades, de gamla murarna och vallarna förstärktes. Kanoner hämtades från när och fjärran, så att totalantalet dylika pjäser på slottet och i staden slutligen steg till 150²⁾. Allt såg, åtminstone till det yttre, väl ut. Dock hade ett vant öga utan tvifvel märkt, att det hela var ett lappverk, som erbjöd mer än en svag punkt³⁾.

Så nalkades afgörandets stund. Den 3 augusti 1709 spred sig i staden den uppskakande underrättelsen om svenska arméns nederlag vid Pultava. Det stod att läsa i de gassetter, som ryska regeringen låtit kringsprida och som af en rysk vaktmästare äfven öfverbragts till Viborg. Man ville dock i det längsta betvifla sanningen af denna jobspost, och Lybecker trodde sig till och med kunna meddela de maktegande i Sverige, att alltsammans varit blott ett „blandverk“ och att tvärtom Karl XII ånyo vunnit en härlig victoria öfver sin motståndare, som i striden förlorat icke mindre än 20,000 man af sitt bästa folk. Men illusionen kunde icke räcka länge, den förkrossande verkligheten blef snart till fullo konstaterad. Tsar Peter hade nu händerna fria för utförandet af Östersjöländernas eröfring, och för den, som

¹⁾ Lybecker till K. M. ²³/₄, 1704.

²⁾ Enligt uppgift togo ryssarne 1710 i Viborg 151 kanoner. Förteckningen i *Обстоятельная реляция о взятии крепости Выборга*.

³⁾ Vi erinra blott om Juels utsago under belägringen 1710 att „befästningen af Viborg var paa sössiiden saa slet at neppe någet skettere kand betænckis“.

blickade längre, var det klart att föga eller intet hopp återstod för Viborg. Så snart ryktet spred sig om fiendens planer på ett nytt anfall mot Finland, begaf sig Lybecker från fästningen för att samla manskap till landets försvar, lämnande befälet åt den tappre öfversten Magnus Stjernstråle ¹⁾, som till sitt förfogande hade en garnison af 4,000 man, dock för det mesta mindre väl öfvadt dubbleringsfolk ²⁾.

Det var den 21 mars 1710. Trots den redan framskridna årstiden såg det ut, som om det icke skulle blifva vår på länge. Stora snödrifvor höljde ännu såväl land som sjö i sitt hvita dok och en ihållande nordanvind spelade omkring husknutarna. Allt var ännu liksom i sin vinterdvala. Då syntes plötsligt ute på isen, i söder om staden, grupper af människor, några till häst, andra till fots. De rörde sig åt väster, men försvunno snart åter ur synhåll. Inom kort erfor man likväl, att de hörde till förtruppen af en stor rysk armé, som kommit från Kronstadt öfver isen till Björkö och nu tågade förbi staden för att lägga sig på dess västra sida. Denna förtrupp anfördes — såsom man senare fick höra — af brigadieren Tschernischeff, som snart skulle blifva Viborgs första ryska kommandant, och med den följde äfven öfverbefälhafvaren för hela expeditionen, generalamiralen Feodor Apraxin, en af tsar Peters yppersta härförare. Följande morgon, förr än dagen hade grytt, följde samma väg hela den ryska armén, under anförande af generalerna Bruce och Birkholtz, och fattade posto vid Hietala och Airotaipale, afskä-

Ryssarnes an-
komst 1710.

¹⁾ Magnus Stjernstråle, son till vicepresidenten i Dorpats hofrätt Johannes Eriei Strengnensis, adlad 1652, hade år 1704 varit kommandant på Ivangorod hvilket han dock nödgades öfverlämna åt den öfvermäktiga fienden. Deltog 1708 i Lybeckers misslyckade angrepp mot Stt Petersburg, hvarvid han blesserades, och kallades nu, enär den gamle kommandanten Zach. Aminoff af sjukdom hindrades att tjänstgöra, till befälhafvare i Viborg. Efter återkomsten från fångenskapen 1721 blef han chef för Savolaks regemente och afled 1734.

²⁾ Garnisonen bestod sannolikt af delar af Tavastehus regemente, Björneborgs, Nylands, Savolaks och Viborgs dubbleringar samt Hastfehns värfvade infanteriregemente. Kanhända fanns där ock någon mindre del af Viborgs kavalleri äfvensom af Brakels värfvade dragonregemente. Därtill kommo några hundra man s. k. „nostofolk“. Borgerskapets militärkår räknade med befälet omkring 220 man, hvarjämte civilbetjände och skolornas manskap anslogs till omkring 150 man. — Viborgs ordinarie infanteriregemente var vid denna tid i garnison i Riga; Nyslotts ordinarie regemente likaså i Dynamünde. Länets ordinarie kavalleriregemente hade, åtminstone till största delen, blifvit fångnet vid Pultava. (Mankell, Finlands krigshistoria och Lybeckers bref af 1/3, 1710).

rande staden från all kommunikation med de västra delarna af landet.

Siikaniemi förstad, från hvilken invånarne hals öfver hufvud flydde öfver till staden, attackerades genast. Där voro posterade 2,000 soldater, hvilka emellertid efter en kort strid nödgades retirera, sedan de stuckit förstaden i brand och rifvit bron efter sig. Det blef en eldsvåda utan like, sedan tjärbodarna, som innehöllo 26,000 tunnor tjära, fattat eld. Till all olycka lade sig emellertid den tjocka röken rakt öfver sundet, likt en ogenomtränglig mur skiljande staden och förstaden åt. Man var totalt beröfvad all utsikt åt det hållet och kunde därför icke heller hindra ryssarnes eldsläckningsarbete, hvarigenom större delen af förstaden räddades för att tjäna fienden till högkvarter. Där slog sig nu generalamiralen själf ned, och under honom kommanderade där Bruce öfver de stridskrafter, som skulle operera på Siikaniemisidan, medan Birekholtz med sex regementen detacherades till Pantsarlaks för att afspärra staden i sydost. På holmarna vid Trångsund anlade ryssarne ett par redutter, hvilka skulle hindra svenska flottan att inlöpa. Staden var nu således helt och hållet kringrand. Den ryska belägringshären räknade 18,000 man och hade med sig 17 halva kartoger, 7 fyrmörsare och åtskilliga fältstycken¹⁾.

Belägringens
början.

Trots den rådande starka kölden började fienden, på hvardera sidan om staden, att anlägga löpgrafvar och batterier. Sedan detta arbete fortgått till den 1 april, öppnades bombardemanget²⁾. Det säges, att därvid spetsen af slottstornet blef afskjuten och att i staden tre gånger utbröt eld, hvilken likväl „genom de belägrades inbördes enighet och oförtrutenhet“ kunde dämpas. Sannolikt deltog nu borgerskapet, ordnad som det var i fyra kompanier, uti försvaret, och måhända var det under sådana förhållanden, som handlanden Dannenberg i början af april

¹⁾ Enligt Lybeckers uppgift $\frac{3}{4}$ 1710. Enligt Juell: „En Rejse til Rusland“, bestod däremot det ryska artilleriet, som medtogs från Kronstadt, af 24 kanoner och 4 mörsare. Enligt rysk källa utgjordes det blott af tio 12-pundiga kanoner och två eller tre mörsare. Juell uppger öck att de trupper, som af tsaren münstrades på Retusaari, varit blott 13,000 man.

²⁾ Skildringen af belägringen stöder sig, förutom på Lybeckers bref i Yrjö Koskinens „Lähteitä ison vihan historiaan“, främst på Juells beskrifning i hans „En Rejse til Rusland“ äfvensom på den ryska skildringen: „Обстоятельная реляция о взятии крѣпости Выборга“.

träffades af en granatskärfa, som gjorde slut på hans lif. Äfven gymnasisterna och skolgossarna hade åter gripit till vapen och kämpade vid sidan af soldaterna på murarna. Ehuru staden redan under förloppet af april månad öfversållats af mer än 1,600 bomber och granater och ehuru ett af Stjernstråle den 12 april verkställdt större utfall misslyckats, voro de belägrade dock vid godt mod. Man trodde sig nämligen veta, att ryssarne, som till en stor del måste bo i kojor af is och snö, mycket ledo af köld och sjukdomar och att de allaredan förlorat 1,500 man. Därjämte gjorde sig bristen på proviant så kännbar i deras läger, att de utan snar hjälp ovillkorligen varit nödsakade att upphäfva belägringen. Däremot funnos i staden rikliga förråder af spannmål, och man hoppades dagligen på undsättning af Lybecker, som med sin armé stod vid Kymmene, och af svenska flottan, som inlupit i Finska viken ¹⁾.

Stridens utgång syntes sålunda tillsvidare bero på hvilken-dera af de stridande i tid hunne få undsättning. Emellertid förflyto några veckor under väntan härpå. I början af maj slog vinden om till ostlig, vädret blef mildare, hafvet gick upp, isen i viken började smälta och drefs i stora flak ut till sjös. Hvar-dera parten, de belägrande såväl som de belägrade, riktade nu förhoppningsfulla blickar mot hafvet, därifrån hjälpen snarast väntades. Den 9 maj syntes ute på fjärden en mängd fartyg och roddbåtar, styrande kurs mot staden. Till hvilken-dera kunde de komma? Den svenska skyltvakten frågade de ryska vak-terna, som posterade på de närmast liggande fiendliga skansarna, om dessa skepp voro svenska eller ryska. Svaret ljöd: „de äro våra och icke edra“, och det heter, att detta meddelande verkade nedstämmande på invånarne i staden ²⁾.

Det var tsaren själf, som genom storm och is kommit de
sina till undsättning, medförande ansefliga förstärkningar såväl af
manskap, däribland preobraschenska och semenoffska gardena,
som äfven af artilleri och proviant. Fyra dagar dröjde han i
lägret, steg själf ned i löpgrafvarna, som på flera ställen redan
voro förda så nära murarna, att man å ömse sidor kunde
skjuta på hvarandra med små gevär ³⁾. Genom en trumslagare,

Tsarens ankomst
med förstärk-
ningar.

¹⁾ Man visste ej i staden att inloppet redan af ryssarne blifvit spärradt genom redutterna vid Trångsund.

²⁾ *Обстоятельная реляция* etc.

³⁾ Juul: *En Rejse till Rusland*.

som han insände till staden under förevändning af ett ärende med bref till köpmännen, åvägabragte han ett stillestånd och utforskade under tiden noggrant fästningens styrka så från sjösom landsidan. Danske gesanten Juel, som var i tsarens följe, berättar, att under stilleståndet en karl hade stått på det höga tornet i staden, som kallades Hermand — troligen afsågs härmed S:t Olofstornet på slottet —, men då Juel lyftade en kikare till sitt öga för att betrakta honom, hade mannen raskt kastat sig ned i den tron, att man siktade på honom med en bössa. Den 14 maj afreste tsaren åter med befallning till de sina att taga fästningen till hvilket pris som helst¹⁾.

Bombardeman-
gets tilltagande
häftighet.

Sedan det grofva artilleri, som tsaren fört med sig, bestående af 80 stora kanoner och 19 mörsare²⁾, blifvit uppställt på sina respektive batterier och kittlar, antog bombardemanget, särdeles från den 1 juni börjande, en öfver all beskrifning fasansfull karaktär. Frukantsvärdast dånade det från Siikaniemi, där fiendens batterier sträckte sig i en fortsättning från udden och öfver bergen ända ner på den öppna plats, som motsvaras af våra dagars Kron S:t Anne torg. Därifrån riktade icke mindre än 59 större och mindre pjäser natt och dag en förödande eld främst mot den gentemot liggande stadsmuren och den där bakom belägna stadsdelen, men äfven mot slottet — ja ända bort mot Vattenportsbastionen i norr och träbastionen i söder. På andra sidan staden underhöllo de fientliga batterierna vid Pantsarlaks, på Getbacken och på Revonhärtä en knappt mindre häftig kanonad, det förstnämnda bearbetande Pantsarlaksbastionen och Kronravelinen, det andra beskjutande de nya verken „Eleonora“ och „Carolus“, det sistnämnda slutligen slungande sina projektiler

¹⁾ Det är måhända till tiden för denna tsar Peters vistelse vid Viborg man får hänföra den berättelse, som anknyter sig till den s. k. kasakkakivi, en stor sten nära Kivisilta invid vägen vid Hietala. Det heter nämligen, att tsaren stigit upp på nämnda sten för att därifrån taga staden i betraktande. En nära stående kosack råkade då se en kanon riktas ditåt från fästningen och hann med njuggan nöd förmå tsaren att byta plats med honom, förr än kulan kom och tog bort kosackens hufvud. — Den förstärkning af manskap, som tsaren medfört, utgjorde 5,000 man, så att hela belägringshären nu torde räknat omkring 23,000 man.

²⁾ Lybecker säger, att fienden inalles hade omkring 100 kanoner och 45 stora mörsare, ur hvilka sistnämnda under belägringen inalles inkastades i staden 8,000 bomber, och dessutom ett antal mindre sädana, „som strött granater“.

öfver Salakkaiahtiviken främst emot Äyräpääbastionen och Kronravelinen ¹⁾.

Hela staden var som skakad af en väldig jordbäfvning; liksom vid en orkan aflöste den ena blixten den andra, åtföljd af ett bedöfvande dunder, medan skyar af krutrök tornade sig likt tordönsmoln upp emot rymden. Än träffade där en kanonkula sitt mål, borrhande ett gapande hål i murarna eller stenhusens väggar, hvilka efter ytterligare några skott brakande rasade öfverända, än föll där en bomb mot marken, vid explosionen slungande sina död och förödelse bringande skärfvor vidt omkring. Också var förödelser, som detta bombardemang åstadkom i staden, fruktansvärd. Domkyrkan var förvandlad till en ruin, rådhuset var jämmerligen illa medfaret, de flesta stenhusen på strandsidan voro nedsopade till formliga grushögar. Trähusen hade flerstädes blifvit lågornas rof. „Det kan intet beskrivas“, säger Juel, som någon vecka senare besökte staden, „huruledes den af brand, bomber och kulor var fördärfvad, så att de flesta husen voro jämnade med marken och de öfriga så illa tilltygade, att ingen kunde bö i dem“ ²⁾. Alla de invånare, som ej voro tvungna att aktivt deltaga i försvaret, hade med sina familjer sökt sin tillflykt i de hvälfda källare, på hvilka det gamla Viborg var så rikt.

Men om gatorna och husen voro öde, var det lif på murar och vallar. Stjernstråle var en karolin af äkta slag, och hans soldater, ehuru nyss från rotarna tagna, ööfvade och i trasor klädda dubbleringskarlar, visade sig värdiga sina bröder i de ordinarie regementerna, som höljt sig med ära i Karl XII:s segerrika bataljer. Man ville hålla ut till det yttersta, helst man allt ännu hoppades på hjälp af Lybecker ³⁾. Fiendens eld besvarades

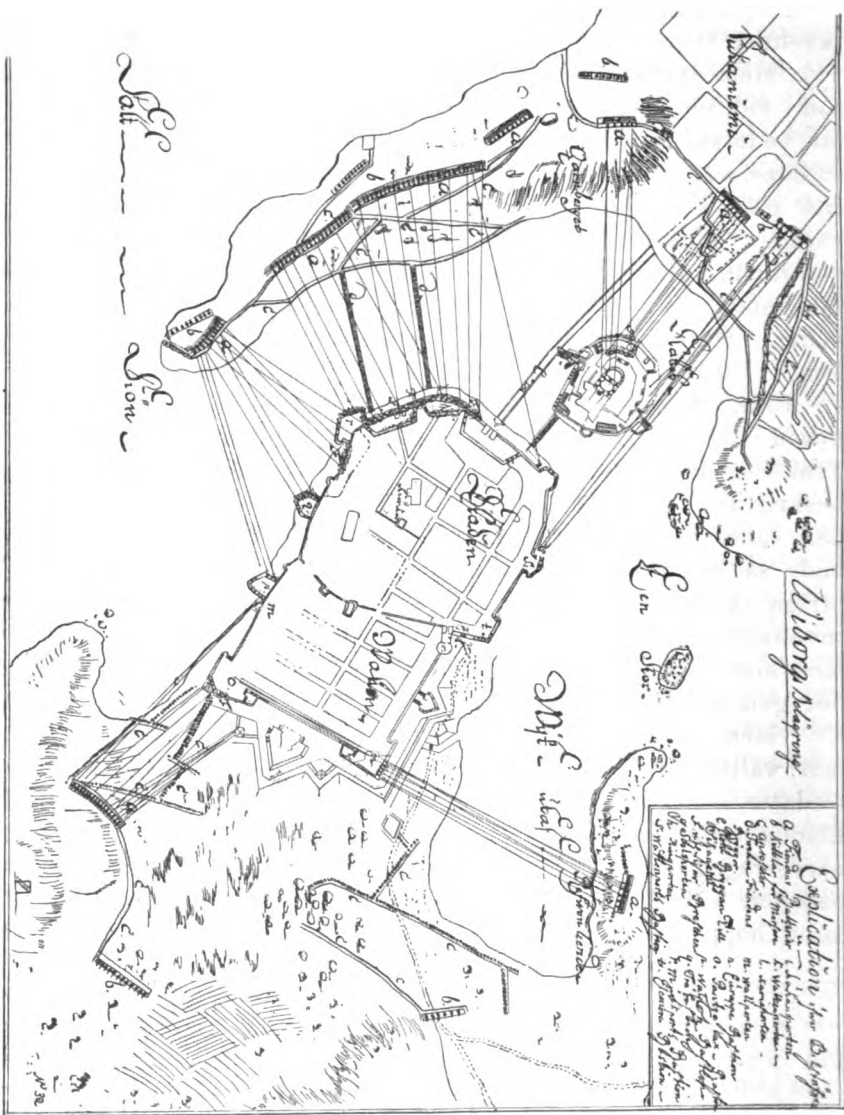
Försvaret.

¹⁾ Vi införa här tvenne plankartor af Viborgs stads belägring 1710, den ena efter en svensk teckning, den andra efter en rysk karta. Då de båda kartorna äro något afvikande från hvarandra, hafva vi ansett det vara skäl att för jämförelses skull införa dem båda.

²⁾ Också Lybecker säger i ett bref af 22/1710: „Husen äro så ruinerade, att de utom källarne mest obrukbara synas och en del till jorden nederskjutne“.

³⁾ Penningar för det viborgska försvarsverkets räkning anskaffade den ifrån Nyen undanflydde handlanden Johan Henrik Frisius på egen kredit, och för att ryssarne ej å borgerskapets vägnar skulle få anledning att uppställa några fordringar hos svenska kronan, flydde han midt under belägringen från staden, sedan „han aftalt med samtliga borgerskapet, att ingen skulle uppgifva någon fordran hos K. M. utan hålla sig till honom och påstå alla leveranser till honom skedt och dem af

Plan af Viborgs belägring. (Efter en svensk karta).

honom blifvit betalda, så att han allena hos K. M. hafver att fordra, hvilket efter dess trogna persvasion af borgerskapet (efter kapitulationen) hället och efterkommet är, så att fienden icke fått tillfälle däröfver någon pretention formera, ändock en hård efterfrågan skedd är“.

Plan af Viborgs belägring. (Enligt „Marsboken“, „Königa Majestät“).

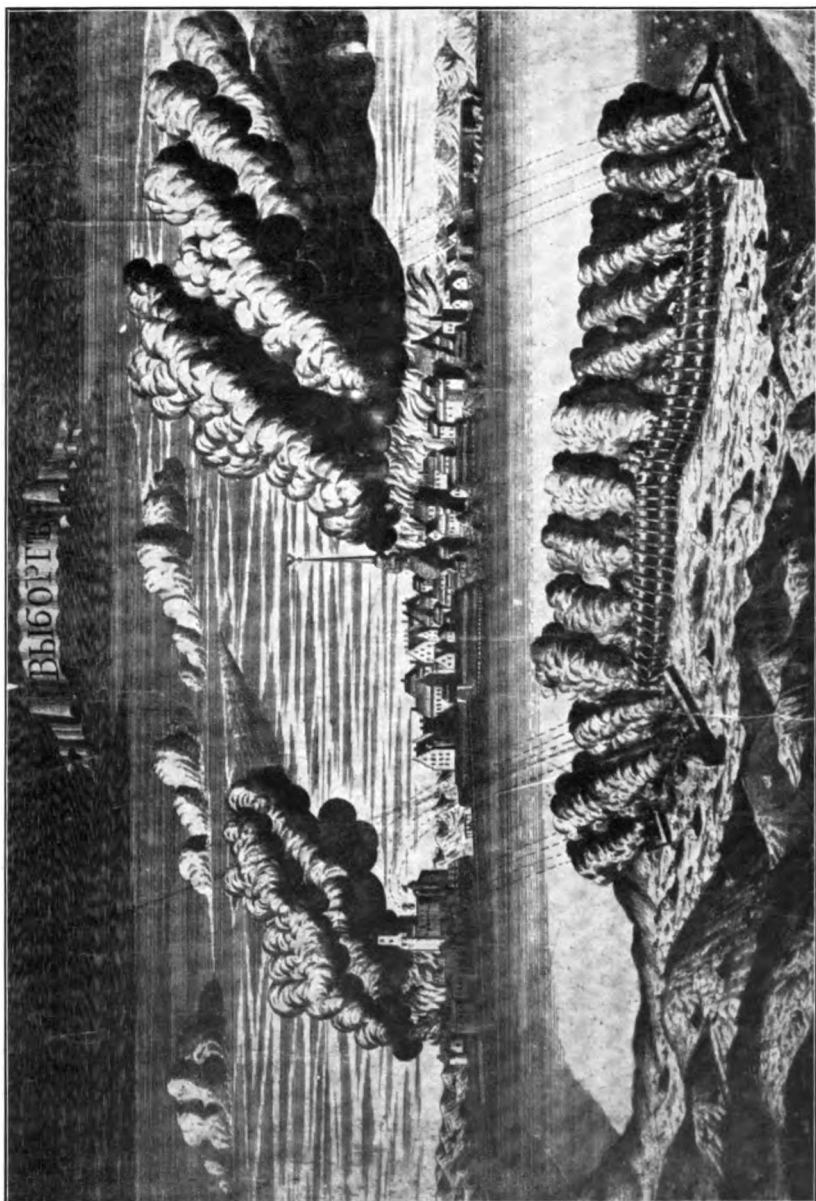
därför med kraft från stadens vallar, så länge det sig göra lät. Det heter särskildt, att slottstornets kanoner vållade fiendens bat-

terier på Siikaniemi mycken skada. Juel hörde under sina promenader i löpgrafvarna, att natten förut genom en från staden ur fyra kanoner på en gång afskjuten salfva dödats och sårats icke mindre än 30 man, och Lybecker påstår i ett bref af den 27 maj, att fienden redan då hade förlorat 2,000 man genom det starka skjutandet från fästningen äfvensom genom utfallen. För att fylla breschererna hade man till hands timmer, hampa och andra materialier, och under det mördande projektilregnet reparerades i hast mången skada.

Den stora
breschen.

Men alla ansträngningar voro förgäfves i anseende till fiendens stora öfvermakt och de viborgska fästningsverkens ringa motståndskraft. Ödeläggelsen både på slottet och på stadsmuren antog snart sådana proportioner, att inga krafter mera räckte till för skadornas reparerande. Redan i början af maj, förr än ryssarne erhållit förstärkningar, hade kanslibyggnaden å slottet blifvit nedskjuten och arklihuset antändt genom en bomb. Till all lycka hade ammunitionen dagen förut blifvit transporterad till staden, eljest hade en explosion varit att befara, som kunnat spränga hela den åldriga borgen i luften. Men värst af allt var, att den mot Siikaniemi och sjösidan vettande stadsmuren alls icke var egnad att motstå ett sådant eldprof som det, för hvilket den nu var utsatt. Den var nämligen alla Stobæus' reparationer till trots så dålig, att Juel, som efter stadens fall besåg de delar af densamma, som ännu voro kvar, sade sig aldrig hafva sett någonting sämre och högeligen förvånade sig öfver att icke Apraxin, medan isen ännu låg, tagit hela staden med stormande hand, då ryssarne, enligt hans mening, hade sluppit med långt mindre förluster. Fienden, som emellertid väl synes känt till denna fästningens „svaga sida“, riktade också — såsom vi redan nämnde — sitt hufvudangrepp på densamma ¹⁾. Följden blef, att innan kort hela mursträckan från Ringporten ända bortom Håkansporten, på en längd af mer än 700 alnar, var så godt som totalt bortsopad. På marken kvarlåg endast en massa grus och stenar, som med lätthet „kunde öfvergås och ridas“. Också fästningsverken i sydost, särdeles Kronravelinen och redutten vid Äyräpääbastion, voro illa skadade af fiendens eld. Härtill kom ytterligare, att äfven garnisonen blifvit starkt decimerad, så att

¹⁾ Vidstående bild af Viborgs belägring 1710 är reproducerad efter en i Eremitaget i S:t Petersburg befintlig teckning.

VIBORGS BELÄGRING 1710

inemot 700 sårade och sjuka lågo på lasaretten. Enligt Juel bestod besättningen vid kapitulationen endast af 1,800 vapenföra ¹⁾.

Ryssarne, som nu sågo vägen öppen för sig genom den stora breschen i strandmuren, beslöto den 6 juni göra slag i saken och skrida till en generalstormning. De förfärdigade för ändamålet tvenne flytande bryggor för att på dem öfvergå sundet. Emellertid uppskötos sedan stormningsplanerna till den 9 och synas öfver hufvud endast såtillvida förverkligats, att ryssarne med storm togo Åyräpää redutten och den södra kaponieren vid Kronravelinen. Men ännu engång visade Stjernstråle hvad den svenska tapperheten äfven under de mest brydsamma omständigheter förmådde. De förlorade utanverken återtogos strax, och det heter att Birkholtz, som utan order företagit den misslyckade stormningen, därför satts i arrest ²⁾.

Ryssarnes
stormnings-
planer.

Emellertid trodde Stjernstråle sig icke mera vuxen uppgiften att med sin försvagade garnison tillbakaslå den generalstormning fienden förberedde. Han sände därför ännu samma dag, den 9 juni, kl. 9 på aftonen, tvenne stabsofficerare med bref till generalamiralen, hvare han erbjöd sig att kapitulera mot villkor af fritt aftåg. Då emellertid Apraxin yrkade på kapitulation på nåd och onåd, fortsattes underhandlingarna de följande dagarna. Tsaren, som erhållit underrättelse om Stjernstråles afsikt att uppgifva fästningen, anlände själf den 11 juni om aftonen till det ryska lägret, och följande dag meddelades Stjernstråle underrättelse, att kapitulationen beviljades under villkor af fritt aftåg för garnisonen med öfver- och undergevär, men utan militärmusik, samt af fri religionsöfning för handlande, handverkare, prästerskap och andra, hvilka samtliga därjämte försäkrades om åtnjutande af „nåd och hägn enligt plägsed“. På dessa hederliga villkor och efter ett äfven af fienden beprisadt tolf veckors hjältemodigt försvar kapitulerade den sista svenska kommandanten i Viborg den 13 juni 1710. Följande dag intågade tsar Peter själf i staden i spetsen för preobraschenska gardet på den ena af de för den beramade stormningen iordningsställda bryggorna. Breschen

Kapitulationen.

¹⁾ Enligt Juel skulle ock de sjukas och sårades antal varit endast 400.

²⁾ Att de bemälda utanverken verkligen blifvit tagna af ryssarna framgår af anteckningen å den ryska belägringskartan, där det om hvardera heter: „Итрупомъ взять“. Jämför härmed Lybeckers bref ²⁹ /, 1710. Lähteitä ison vihan historiaan, sid. 135.

i muren befanns nu vara så stor, att tvenne bataljoner i frontställning kunde där intaga plats. Vid Håkansporten möttes segraren af en deputation af stadsboar och emottog — såsom traditionen förmåler — stadens nycklar ur en ung fröken Have-mans hand.

Ännu samma dag skref tsaren till sin gemål: „Jag får sända Eder den glädjande underrättelsen att Viborgs stad i går gifvit sig åt oss. Med Guds hjälp är sålunda ett starkt värn upprest för S:t Petersburg. Framför dessa nyheter och hälsningar åt de mina, stora och små. Peter“. Åt furst Menschikoff åter skref han: „Jag kan underrätta Eder att Viborgs kommandant icke afvaktat den sista stormningen, utan kapitulerade i går, sedan bresch blifvit skjuten i muren. Då uppställde generalmajor Birkholtz två bataljoner och några kompanier i breschen, men i dag emottaga våra regementen af svenskarne vakthållningen i staden. Genom denna stads eröfring är för S:t Petersburg vunnet ett fast värn. Kanoner, ammunition och annat byte hafva vi äfven bekommit. När I kommen hit, så hämta med Eder Schakovski äfvensom några sångare och dragen äfven försorg om proviant, ty sådan finnes endast för två veckor. Den 14 juni i Viborg, icke vid Viborg“¹⁾.

Den 18 juni firade ryssarne sin seger med stor högtidlighet. Tidigt om morgonen for tsar Peter med furst Menschikoff och generalamiralen Apraxin till lägret, där regementena stodo uppställda på parad, och åhörde därstädes gudstjänsten. Sedan sköts victoria ur alla kanoner, som funnos i staden och i lägret, hvarjämte hela armén aflossade trenne skott ur sina gevär. På Siikaniemi hade generalamiralen på aftonen arrangerat ett stort artadt gästabud. Han blef då af tsaren, som själf var närvarande, utnämnd till riddare af S:t Andreas orden; såväl Bruce som Birkholtz erhöill tsar Peters bild, besatt med ädelstenar. Juel, som äfven var bland gästerna, beklagar sig i sina efterlämnade memoirer öfver det myckna drickandet, som där egde rum, i likhet med hvad dåförtiden var brukligt vid de ryska festligheterna²⁾. Följande dag besteg tsaren slottets höga torn, „Her-

¹⁾ Dessa bref ingå i H. V. Jessipoff's biografi öfver furst Menschikoff i ryskt arkiv 1875 och återgifvas här efter finsk öfversättning i tidningen Ilmarinen 1876, N:o 33.

²⁾ Juel berättar ock följande episod från detta gästabud. Tsaren hade en narr, som gjort ett löfte att ej låta raka sitt skägg förr än Viborg var eröfradt. För att

ning, att garnisonen ej skulle få begagna sig af de bryggor fienden slagit öfver sundet, hvarför soldaterna ålades att återuppbygga Långa bron, som under belägringen blifvit rifven. Sedan bron var färdig, hette det likväl, att de svenska trupperna ej skulle få afmarschera landvägen utan att de sjöledes skulle sändas till den svenska flottan. För detta ändamål måste soldaterna uppdraga och iståndsätta de i vattnet liggande sänkta farkosterna. När så äfven detta var gjordt, presenterades till betalning en mängd fordringar, som borgarne i staden hade innestående hos officerarne och svenska kronan¹⁾. Och slutligen förklarade Apraxin, att garnisonen ej, enligt det gifna löftet kunde frigifvas, förr än den svenska regeringen godtgjort den ryska för särskilda mot denna begångna orättvisor och förolämpningar. Sålunda gjordes utan vidare Stjernstråle och Aminoff jämte hela deras här till krigsfångar och fördes bort till Ryssland²⁾.

Dit bortfördes äfven en hel mängd kvinnor och barn, som de ryska officerarne och soldaterna funnit på gatorna och tagit med sig som slafvar. Juel såg en rysk major, som sålunda tagit sex kvinnor, och han tillägger, att man efter Viborgs fall i S:t Petersburg isynnerhet af kosackerna kunde få köpa så mycket kvinnor och barn man ville och det för ganska billigt pris. Troiligen hörde de flesta af dessa olyckliga dock ej till borgerskapet, utan till den lösa befolkning af flyktingar, som under krigstiden öfversvämmat staden. Man har sig nämligen icke med säkerhet bekant, att några medlemmar af själfva borgerskapet skulle blifvit bortförda i fångenskap³⁾.

¹⁾ Borgerskapets tidigare af oss i en not omnämnda öfverenskommelse med handlanden Johan Henrik Frisius synes, häraf att döma, icke blifvit beständande. Också togo ryssarne i beslag hela Frisius' i Nyen och Viborg efterlämnade förmögenhet. Huru stora summor Frisius förskotterat, framgår däraf, att han i oktober 1710 hade att af kronan fordra icke mindre än 82,200 d. s. m. Han adlades 1716 med namnet Frisenheim.

²⁾ Enligt förteckningen i „Обстоятельная реляция о взятии крѣпости Выборга“ funnos i Viborg vid kapitulationen 2 kommandanter (Stjernstråle och Aminoff), 2 öfverstar, 6 öfverstlöjtnanter och 3 majorer, stabs- och andra officerare jämte manskap, inalles 3,880 man. I detta antal torde dock sjuka och sårade varit inberäknade. Åtminstone talar icke Juel om mer än 2,200 à 2,400 man, hvilka enligt kapitulationen bort få fritt aftåga. — Kommendanten Zacharias Aminoff blef såsom sjuk kvarliggande i Viborg och afled därstädes ännu samma år. — Mörsare och kanoner funnos i Viborg enligt nyssnämnda förteckning 151.

³⁾ Dock skrifver Lybecker ⁴/₇ 1710: „att så snart garnisonen var borta, togs borgerskapet som de gingo och fördes med hustrur och barn samma vägen, och

Med den „nåd“ som i kapitulationen tillförsäkrats köpmännen, handtvverkare och andra stadsboar, hade nämligen afsetts, att de skulle få bli vid sina hus och sin egendom. Men i stället gjorde segrarne anspråk på att de utan vidare skulle erkänna sig vara skilda från sin förra öfverhet; och ingen fanns, som vågade protestera häremot. Rådet var decimeradt. Justitieborgmästaren Thesleff hade afidit under belägringen och blifvit begrafven i klosterkyrkan, enär man för det kontinuerliga skjutandet ej mera vågade sig in i domkyrkan. Den andra borgmästaren Brotterus bar redan dödens frö i sin kropp och hade, äfven han, innan året nått sitt slut, skattat åt förgängelsen. Sålunda försvagadt kunde rådet ej annat än foga sig i förhållandena. Det måste, på befallning, låta kungöra i kyrkan, att samtliga stadens invånare efter aftonsången den fjärde söndagen trinitatis skulle infinna sig i klosterkyrkan för att aflägga trohetsed åt tsaren. Måhända fruktande svåra påföljder, i händelse befallningen icke skulle strikte efterkommas, vakade det ock noga öfver att ingen fick undandraga sig. I kyrkan mottogs eden af en öfverste von Treiden; de sjuke fingo svärja hemma, på sina sotsängar, eller ock gafs dem uppskof, tills de tillfrisknade. Emellertid funnos flera, som af samvetsskäl ej ansågo sig kunna begå eden, innan staden formligen blifvit af svenska kronan afträdd och invånarne dymedelst frisagda från sin trohetsplikt gentemot densamma. Men sådana skrupler togos ej i öronen. „Alla måste därän. — — Gud, som hvars och ens hjärta känner“, — heter det i skollärarnes klagoskrivelse till svenska regeringen — „han vet bäst, hvad anfäktning vi då voro underkastade, då vi så blefvo tvungna till eds. — — Gud låte ingen kristen råka ut för sådan nöd, som vi då voro stadda uti“¹⁾. Ej heller tilläts någon

Trohetseden.
Åt tsaren.

gingo de först i en hop, som friskast voro, sedan de gamle, af hvilka de några visste nämna, dem man vet vara 70 år och däröfver, men orkade knappast fortkomma och torde, som de förmente, dessmedelst under vägen blifva nedergjorde, och måste mödrarna själfva sina barn bära och fortsläpa, emedan alla pigor förr voro dem fräntagna“. — Emellertid hafva vi ej ur handlingarna funnit, att någon af det egentliga borgerskapet blifvit bortförd. Dock påstod senare tullskrifvaren Isak Beijer, att han med sin moder, Margareta Rudolf, blifvit förd i fångenskap till Tobolsk, därifrån de återkommo först 1723. Men äfven beträffande dem finnes en annan uppgift, som skulle häntyda på att de icke blifvit bortförda, utan af armod afvikit orten och begifvit sig till Ryssland. — Möjligt är dock, att en och annan borgare verkligen blifvit bortförd, ehuru sådant numera icke ur för handen varande källor kan med säkerhet bevisas.

¹⁾ Lähteitä ison vihan historiaan, sid. 151—154.

att lämna staden. När eden var tagen — heter det — „försökte civilbetjante, som inga tjänster hade, tillika med en hop köpmän att förmå brigadieren „att arbeta på deras förlossning“. Men också detta hopp slog fel.

Sälunda hade Viborg, som öfver 400 år varit det svenska väldets fasta värn mot öster, fallit efter ett hjältemodigt försvar, värdigt dess tidigare ärorika minnen. Att det ej mera stod i Sveriges makt att med vapen återeröfra detsamma, insågs redan af en och hvar. Med den trohetsed invånarne svurit sin nye härskare hade faktiskt en ny era i stadens historia inträdt. Den ^{10/10} 1721 ankommo till staden de ryska fredsplenipotentiärerna Bruce och Osterman, hvilka i Nystad undertecknat det fredsslut, som definitivt afgjort Viborgs öde; och det är antecknadt, att vid deras intåg kl. emellan 4 och 5 på e. m. „föll under klaraste solskenet en så tjock dimma, att den ena ej kunde knapt känna och se den andra på gatan“, ett naturfenomen, som helt visst ansågs innebära ett dåligt omen för framtiden.

Andra Bandet.

Fjärde kapitlet.

Tiden från 1710 till 1812.

Ryska tiden.

1710—1812.

I det ögonblick Sveriges blågula flagga för sista gången sänkte sig ned från slottets höga torn, inträdde för Viborgs stad en ny period, hvilken måste betecknas såsom ett afbrottsskede i den historiska utvecklingens gång, sådant få städer haft att genomleva. Efter att i mer än 400 år hafva tillvuxit under hägnen af lagar och institutioner, hvilka, härflutna ur den svenskfinska samhällsandans fria grund, varit egnade att sekel efter sekel höja staden till allt större välstånd, försattes den nu med ens under inflytelse af en ny tingens ordning, hvilken var byggd på helt andra principer och på alla dess förhållanden tryckte en egendomlig prägel af osäkerhet, som ej kunde annat än störande inverka på dess kommunala och ekonomiska lif. Den motsats mot förr och nu, som sålunda gjorde sig gällande i afseende å själfva det medborgerliga samhällslifvet, framstod ännu bjärtare därigenom, att Viborg, som härtills varit ett bålverk och en skyddsmur för Sverige och Finland, nu tvärtom var vordet en rysk gränsfästning och — såsom Peter den store uttryckte sig — ett värn för Rysslands nya hufvudstad. De militära intressena trädde nu åter i förgrunden med en kraft sådan de icke haft ända sedan medeltiden, men representanterna för dessa intressen voro icke nu, såsom de forna förläningsherrarna, bärare af en kultur, identisk med stadsboarnes egen, utan stodo väsentligen främmande för det lif, som pulserade i staden. Dolda under täckelset af ett för stadslifvet främmande styrelsesystem, förde de gamla rättsformerna och institutionerna ett tynande lif, iklädde sig delvis en ny dräkt och voro slutligen i fara att helt och hållet gå under. Denna disharmoni emellan stadens intressen såsom framgångna ur dess tidigare utveckling och det nya syste-

met, som arbetade för helt andra mål, medförde rubbningar och störingar, hvilka åter i mer än ett afseende verkade hämmande på stadens utveckling öfver hufvud.

Slottet, öfver-
gifvet af de nya
höfdingarna.

Betecknande för den förändring, som timat, var att Tyrgils gamla borg, som hittills städse haft äran att vara länets politiska och administrativa medelpunkt, nu upphörde att vara den lokala regeringens säte. Där hade i oafbruten räckta, om ock i olika lokaler, residerat medeltidens själfmyndiga höfdingar, Vasatidens trotsiga ståthållare och 1600-talets lagbundna landshöfdingar. Under olika namn och med olika maktfullkomlighet hade dock alla dessa styresmän haft ett gemensamt, nämligen att deras styrelse stått i harmoni med de lagar och rättsbegrepp, som under seklerna varit rådande bland de styrda. Borgen hade varit liksom en symbol för den gällande rättsordningen öfver hufvud. Den blågula flaggans försvinnande var liksom ett tecken på att den nu för alltid måste bryta med dessa ärorika traditioner. I sitt bistra skick, med sitt afskjutna torn och sina gapande fönsteröppningar, föreföll den väl alltför ogästvänlig för segrarne, som ej kände till dess minnen, icke den ordning eller de lagar, som där förut varit rådande. De aktade så litet den gamla veteranen, att de knappt ansågo mödan värdt att på honom slösa ens det nödvändigaste underhåll.

Slottets höga torn restaurerades väl ¹⁾ så att det nu kunde bära den ryska flaggan och några lokaler iståndsattes för de ryska kansliernas räkning, men för öfrigt lämnades de gamla byggnaderna att förfalla. 1735 säger Berch, att slottet vid bombarderingen blifvit alldeles ruineradt och att de få stycken, som ännu lågo i tornet, blott användes till skjutning vid vissa solenniteter och att af rummen inga flere reparerats än de, som behöfdes för landskansliet och ränteriet. 1738 framhöll provinsialkansliet, som då yrkade på att få slå sig ned i rådhuset, att det omöjliga vidare kunde existera i slottsrummen „för deras kontinuerande läkande“, äfvensom att „befruktas vore, att samma hus snart skola falla alldeles neder“. 1760 ändtligen säger Hülphers: slottet, som har ett högt torn, är en gammal byggnad utan fönster, nog förfallet; häruppå står dagligen en rysk flagga.

¹⁾ Yrjö Koskinen uppgifver, att hela tornet under belägringen skulle rasat; Hackman anser dock, att endast en del af ättkanten, ej hela tornet, varit utsatt för ett ras.

På 1760-talet synas visserligen några mera omfattande byggnadsarbeten hafva verkställts å slottet, men de torde ej afsett annat än vissa lokalers ombyggnad till tyghus och proviantmagasin. Trots dessa reparationer kunde dock den ålderdomsvaga borgen ej längre fylla sin bestämmelse ens såsom arsenal. Mot slutet af perioden flyttades samtliga vapen och redskap ned till förborgens magasin, och det gamla slottet prisgafs helt och hållet åt förstörelsen. Endast de yttre vallarna, som blifvit ombyggda i 1700-talets stil, reparerades då och då, för att de ej skulle falla i sjön.

Den betydelse, som i äldre tider tillkommit slottet såsom landets militära och administrativa centrum, öfverflyttades nu helt och hållet på själfva staden. Där bodde de ryska styresmännen, där uppfördes nya vallar och utanverk, hvilka armerades med talrika kanoner, och där hölls en stående garnison af afsevärd styrka. Viborg var ju nu ett af de viktigaste utanverken för St Petersburg och skulle såsom sådant värdigt upprätthålla rikets militära prestige gent emot den norra grannen. Med få ord — ifrån att nyss hafva varit en ort, som främst haft att betjäna särskilda ekonomiska och handelspolitiska intressen i svenska riket, var Viborg nu förvandlad till en första rangens fästning, där stenmurarna och bajonetterna spelade främsta rollen. Allt detta tryckte på lifvet i staden en egendomlig prägel. Alla andra intressen fingo träda i bakgrunden för de militära ändamålen. Att så var förhållandet framgår redan vid en blick på stadens byggnadshistoria under denna period.

Då invånarne efter belägringens slut vågade sig fram ur sina underjordiska gömslen, mötte dem en förödelsens syn. Domkyrkan, helgedomen, under hvars fridfulla hvalf generationer af deras förfäder hvilade, var en så fullkomlig ruin, att ingen vågade ens tänka på dess återuppbyggnad. Rådhuset, som i i tiden kostat en hel människoålders arbete, stod sönderskjutet och med toma fönsteröppningar, likt en vålnad från en förgången tid. Och deras egna hus och hem! Öfverallt stodo stenhusen med gapande öppningar i väggarna och utan tak. Mångenstädes hade en mur ramlat öfver gatan och betäckt den vidt och bredt med massor af grus och tegelstenar. Trähusen hade till största delen brunnit ned; särdeles synes Vallen ha blifvit förvandlad till en öken af aska och förkollnade bränder. Hvad som var kvar af den blomstrande förstaden Siikaniemi, innehades af främlingarna, och af Pantsarlaks fanns icke ett spår.

Staden efter
eröfringen.

F. d. dom-
kyrkan.

Det skulle främst gälla att bygga de offentliga husen. Men inga medel funnos i kassan och några nya flöto ej in, då privilegierna voro okonfirmerade. Det till en tredjedel sammanmultna borgerskapet var dessutom utblottadt på allt och en hvar hade mer än nog af att skaffa sig själf tak öfver hufvudet. Domkyrkan, förut stadens stolthet, afskräckte i sitt ruinerade tillstånd invånarne från att under dåvarande förhållanden ens önska dess bibehållande för staden. Det säges nämligen, att borgerskapet — troligen med vett och vilja — „bortglömde“ att uppföra denna byggnad bland antalet af dem, som det efter kapitulationen fått rätt att förbehålla sig. Tsar Peter skall då hafva utropat: „vilja de icke behålla sin kyrka, så skall jag taga den själf“ och befallde dess omdaning till ett grekiskt-katolskt tempel¹⁾. En resande, som 1735 besökte Viborg, berättade att ryssarne „tillpyntat kyrkan efter deras vis och lämnat ingenting annat kvar af det förra innandömet än predikstolen“. Orgellåktaren var också kvar, men själfva verket hade blifvit förstördt vid stadens öfvergång, då piporna uppsmältes till kulor²⁾. En annan resande, som senare närvarit vid en gudstjänst, förtäljer att „där voro många ljus upptända, prästerna voro i kåpor, de gingo omkring mässande, den ena med ett ljus, den andra med ett rökelsekar, hvarmed de slängde omkring på alla bilder och sedan på folket. Jag fick äfven en släng af samma rökelse, som hade en behaglig lukt.“ Vapnen och sköldarna, som förut prydt väggarna, hade nu gifvit plats för målade helgonbilder och tafior, med hvilka i synnerhet hela östra gafvelväggen, som afskilde det allraheligaste, var öfverklädd. Däremot tolererades inga uthuggna eller snidade bilder i templet, hvarför ock den gamla predikstolen blifvit beröfvad sina skulpturer³⁾. — Emellertid blef det gamla, 1494 invigda huset, som genomgått så många hårda öden och ytterligare härjades af lågorna 1738 och 1793, småningom så bofälligt, att det ej mera kunde användas såsom kyrka. Redan förr än den nya ryska katedralen i Vallen blef färdig, synas de ortodoxa gudstjänsterna börjat hållas dels i hospitalskyrkan på Neitsytniemi, dels i privata lokaler. Den gamla domkyrkan

¹⁾ En tradition uppgifver ock, att kyrkan först efter ryssarnes intåg användts såsom stall för deras hästar.

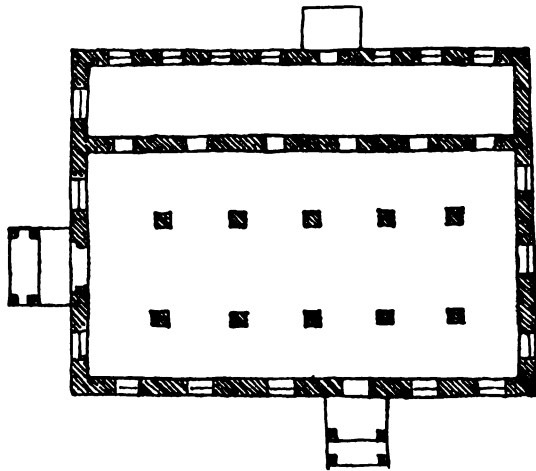
²⁾ C. R. Berchs dagbok. Sv. litt. Sällsk:s förhandlr. o. upps. III. 1888.

³⁾ Hülphers dagbok 1760. Bidr. till känned. af vårt land. II.

F. d. domkyrkan, efter ombyggnaden till proviantmagasin.

stod nu en tid bortåt obegagnad och återföll till stadens disposition¹⁾. Men den dåvarande stadsstyrelsen synes ej hafva brytt sig om att häfda kommunens rätt till det gamla fornminnet utan afstod det åt proviantkommissionen, som var i behof af ett magasin. 1801 hade frågan avancerat så långt, att viceguvernören Brandt kunde kungöra: „ob nicht jemand die alte russische Kirche in einem Proviantmagazin umbauen wolle“²⁾. Ombyggnaden drog dock sedan ut på tiden och synes hafva slutförts först emellan 1805 och 1809. Byggnaden afkläddes väl

Grundplan af f. d. domkyrkan.
(Enligt K. A. Wredes „Från det gamla Viborg“).

nu sitt höga götiska spetstak och sina präktiga hvalf, som Havenman i tiden prisat, och försågs med ett yttre, som i allo bar

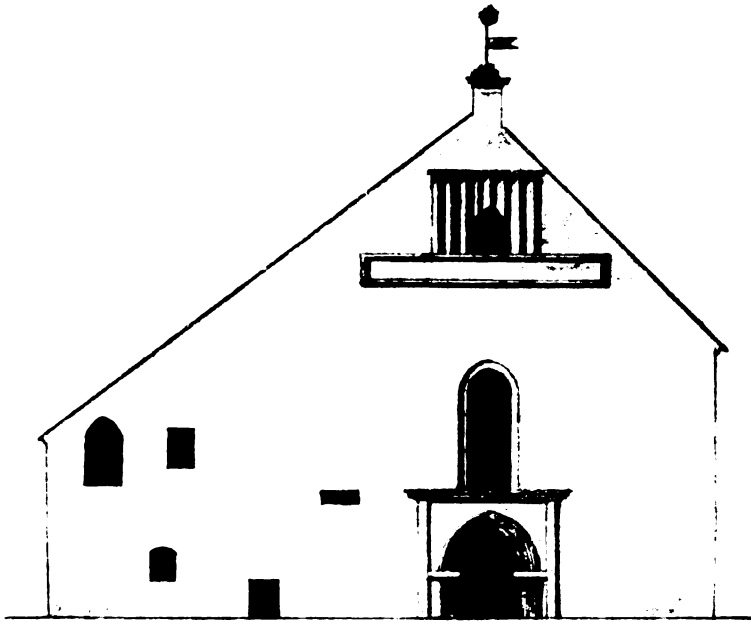
¹⁾ Ryska kyrkan användes säkerligen ej mera 1784 i januari, när vid ståt-hållarskapets högtidliga öppnande tedeum ¹³/₁, hölls i hospitalskyrkan och domstolarna ²¹/₁ invigdes i stadskyrkan, „som befinner sig i privat hus, emedan den egentliga viborgska ryska kyrkan skall uppbyggas helt ny.“ — Att kyrkan återfallit till staden, synes framgå af uttrycken i en skrifvelse i hvilken proviantkommissionen 1798 frågar, till hvilket pris kyrkan kunde få köpas; „weil sie (= Proviantkommission) aus ihren Handlungen erfahren, dass selbige unter der Disposition der Stadt gehöre.“ (Viborgs magistrats akter, 1798, n:o 249). Det gamla huset synes värderats till 12,000 rubel, hvilken summa proviantkommissionen ej torde velat betala, eftersom frågan om byggnadens inlösen drog ut på tiden.

²⁾ V. M. A. 1801, n:o 52. — Att domkyrkan, i likhet med klosterkyrkan, vid sin norra vägg varit försedd med en särskild afdelning, där troligen sakristia, konsistoriirum m. m. varit inrymda, framgår af ofvan intagna grundplan.

syn för dess nya bestämmelse. Endast tornet förblef i stadens ego. „Der Stadtthurm“ — såsom det nu började kallas — återuppbyggdes 1795—1796 af „podradschiken“ Bibin för 4,250 rubel och erhöll först då sitt nuvarande utseende samt försågs af urmakar Elfström från Helsingfors med ett nytt ur.

Sedan domkyrkan sålunda gått förlorad, måste stadsboarne, såväl svenskar som finnar, komma öfverens i klosterkyrkan. Till

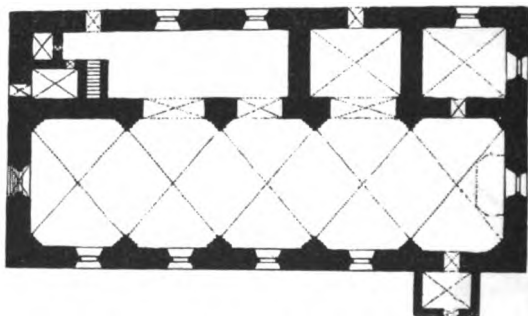
Klosterkyrkan
såsom dom-
kyrka.

Klosterkyrkans fasad på 1700-talet.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

den hade — såsom redan nämnts — strax efter kapitulationen borgerskapet sammankallats för att svära trohetseden åt tsaren. Hvardera församlingen begagnade sig i tur af denna kyrka, som nu började kallas domkyrka. Den hade mindre skadats af bombarna och kunde därför med jämförelsevis ringa kostnad återställas. Också synes borgerskapet icke skytt några uppoffringar för att pryda templet på ett värdigt sätt. Genom allmän subskription samlades medel till de svåraste bristernas botande, och enskilda, både utlänningar och inhemska, gäfvo föräringar i penningar och föremål. Engelska handlanden Dunn testa-

menterade en summa penningar, genom David Sesemanns försorg inlöstes den stora silfverkannen, som pantsatts i en stund af hårdt betryck, Jockim Sutthoff Jockimsson skänkte en ny klocka, rådman Hans Schmidt en dopfont af silfver, Johan Thesleff donerade en summa kontant, mantalskommissarien Hedenius' änka en kostelig altartafla o. s. v.¹⁾ Det heter, att denna kyrka kort före 1738 års brand „var bragt i det stånd, som den ifrån stadens foundationstid aldrig förr varit“. Efter 1738 års brand reparerades helgedomen åter med sitt egendomliga sneda spetstak, som åt stadssidan presenterade en vida längre sluttning än åt sjösidan, emedan det sträckte sig öfver de förut omtalade vid kyrkans norra vägg befintliga låga klosterrummen,

Grundplan af klosterkyrkan.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

af hvilka åtminstone några ännu synas hafva funnits kvar. Templet, som företrädesvis underhölls med svenska församlingens medel, försågs 1753 med ett präktigt orgelverk från Lybeck. Helgedomen till prydnad donerade särskilda personer, Johan Weckrooth 1740, Maria Jänisch 1741 och Johan Binborg 1772, de massiva mässingskronor, hvilka ännu ses hänga i det gamla templets tak. Emellertid förlorade „klöstret“ 1799 sin rang och värdighet af domkyrka, sedan den nya Petri-Paulikyrkan — om hvars grundläggning vi strax skola tala — blifvit invigd och svenska församlingen öfverflyttat sina gudstjänster dit²⁾.

¹⁾ Också Tschernischeff donerade till kyrkan 1714 ett porträtt af Luther, som han tagit i Vasa.

²⁾ Egendomligt nog heter det i en handling från början af 1800-talet, att svenska och finska församlingarna gemensamt begagnat klosterkyrkan från 1729 till 1799 och att sistnämnda församling först 1727 skulle tillträdit nämnda kyrka. Att denna

Näst efter kyrkorna tilldrog sig rådhuset den största uppmärksamheten från borgerskapets sida. Tyvärr var det i likhet med domkyrkan i sådant skick, att man insåg omöjligheten att med då till buds stående medel uppbygga det ånyo. En bomb hade t. o. m. sprängt järndörren för källaren, där stadens arkiv förvarades, hvilket af fienden vid dess intåg till en del „distraherades“. Man nöjde sig blott med att till en början iordningställa de för magistraten nödvändigaste rummen. Ännu 1735 stodo alla de öfriga lokalerna i den stora byggnaden öde, utan fönster och dörrar, i samma tillstånd som de voro efter belägringen¹⁾. Några rum fingo ock tjänstgöra såsom borgmästar-kvarter — här bodde en tid borgmästaren Reinecke — och såsom tysk kyrka. Härjadt af elden 1738 och 1793 blef huset alltmera bofälligt och inreddes slutligen — efter det nya stadshusets färdigblifvande — till gästgifveri²⁾. 1804 synes fråga varit om dess försäljande, ehuru planerna sedan icke realiserades, och huset sålunda förblef i stadens ego.

Rådhuset.

Ett hus, som, ehuru det egentligen var ett privathus, under större delen af den period vi nu skildra kom att intaga plats bland de offentliga byggnaderna i staden, var det gamla stenhus i hörnet af Katarina- och Biskopsgatorna, hvilket nu innehafves af familjen Rothe. Såsom förut är nämnt, tillhörde det vid slutet af svenska tiden borgmästaren Fremling, men hade under belägringen öfvergifvits af hans arfvingar. Efter kapitulationen slog sig öfverkommendanten Tschernischeff utan vidare ned i de välmöblerade rummen, från hvilkas väggar de gamla familje-

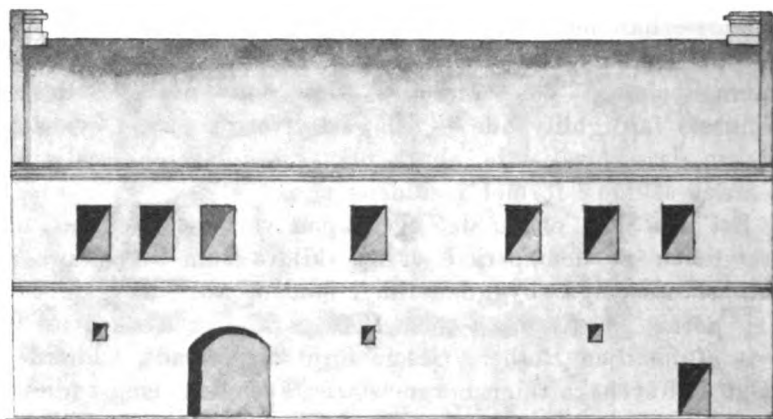
Det första residenshuset.

uppgift är felaktig, lider intet tvifvel, ty finska församlingen hade ju innehaft klosterkyrkan redan under 1600-talet och veterligen ej blifvit densamma efter eröfringen 1710 beröfvad. — Under den tid då båda församlingarna gemensamt begagnade kyrkan, hade den svenska församlingen för sin enskilda räkning låtit från Stockholm hämta trenne metallklockor, den sista år 1760. Efter det denna församling sedan i förening med den tyska uppfört åt sig en ny kyrka, Petri-Pauli kyrkan, återtog den från klosterkyrkan sin kyrkoskrud, men ljuskronor, orgelverk och en klocka, „den finnarne i S:t Petersburg sig tillbytt för malmen af ofvannämnda trenne klockor“, hvilka förstördes vid våldelden 1793, vägrade finska församlingen utlämna. I anledning häraf väckte svenska församlingen genast åtal, men processen nedlades sedan och hvilade, ända tills finska kyrkans föreståndare A. Tikkanen vägrade att låta svenska församlingen använda bemälda klocka vid likringning 1813, „då herr Niklas Jænisch begrofs“. — Orgeln, 11-stämmig, kostade 700 rub.

¹⁾ Berchs förut omnämnda dagbok.

²⁾ På 1797 års karta „городекая постройка“. Kan ock betyda „inkvarteringsställe“.

porträtten blickade ned på de själfjudna gästerna. Efter honom bodde alla öfverkommendanter, så när som på de allra sista, hvilka efter 1738 års brand logerade i det gamla biskopshuset, i detta hus, hvilket sålunda i tjuguåtta år spelade rollen af de första ryska styresmännens palats uti staden. Här höll Schuvaloff sina „mottagningar“, här afled de Coulon. Men efter branden 1738 inköptes huset, för hvilket emellertid de Fremlingska arfvingarna yrkade på hyra af staden för hela den tid kommandanterna besuttit detsamma, af kronan till lokal för den nya trivialskola, som 1744 öppnades i staden. I femtio år var

F. d. biskopshuset såsom skolhus i slutet af 1700-talet.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

det så säte för stadens främsta läroanstalt. Men ånyo ödelagdt af branden 1793, försålde det af kronan på auktion, inköptes af Hans Henrik Dannenberg för 3,200 rubel, och öfvergick sålunda åter i privat ego ¹⁾.

Det andra resi-
denshuset eller
f. d. biskops-
huset.

Ett hus, som den nya styrelsen med större skäl kunde taga i beslag än det Fremlingska, var biskopshuset, hvilket ju hade varit en svenska statens egendom och med offentliga medel blifvit inköpt och iståndsatt. Först inreddes det till bostad åt en rysk öfverste, men bestämdes 1737 till lokal för provinsialkansliet och särskilda expeditioner. Emellertid kom branden emellan och huset uppbyggdes nu till guvernörsresidens. I det redan fyra-

¹⁾ Handlanden Peter Henrik Schmidt köpte huset af Dannenbergs arfvingar.

hundra år gamla huset, där 1600-talets biskopar residerat, härskade nu de ryska guvernörerna under ett halft sekels tid. Här emottog Isakoff den berömde Bernard de S:t Pierre¹⁾, Paul och Virginies författare, här höll Engelhardt sina lysande fester. I dess öfra flygel skall också den viborgska adeln till en början hafva hållit sina sammanträden²⁾. Sedan emellertid ett nytt guvernörshus i medlet af 1780-talet blifvit uppfördt i Vallen och „ridarhuset“ blifvit inrymdt i det äfvenledes från medeltiden härörande huset vid Vattenportsgatan, hvilket nu är katolsk kyrka, apterades det forna biskops- och guvernörsresidenset omsider till skolhus och fungerade såsom sådant till periodens slut.

Likasom biskopshuset togos ock de gamla gymnasii- och skolhusen vid Nyportsgatan i beslag af militärverket. De fingo först tjäna såsom högvakt, men blefvo sedan använda såsom proviantmagasin. 1797 utbjöds omsider det gamla gymnasiihuset till salu, hvadan troligt är att det då öfvergått i enskild ego³⁾.

Sålunda hade stadens flesta offentliga byggnader under perioden gått delvis nya öden till mötes.

Hvad de privata byggnaderna beträffar, berodde det under tiderna närmast efter eröfringen knappt mer af egarne själfva att disponera dem. Vi hafva redan nämnt, huru Tschernischeff slog sig ned i det Fremlingska huset. På samma sätt gjorde de öfriga officerarne och togo, utan att fråga vare sig egarne eller magistraten, de bästa husen i besittning. Och sådant skedde icke blott omedelbart efter eröfringen utan långa tider senare — ja t. o. m. efter det stadens privilegier 1742 blifvit konfirmerade. „Ganska många exempel finnas“ — säges 1754 — „att hela hus de facto i de tiderna blifvit intagna af officerare af alla grader och att husegarne dels måste kvittera sina byggnader, dels behjälpa sig i trånga kyffen. Fordom hans excellens generallöjtnanten Chruschow slog sig med egen myndighet ned i David Sesemanns hus och för den åldrige husegaren lämnades icke det minsta rum, där han kunnat hvila sitt gråa hufvud. Sal. excellensens adjutant dref själfva borgmästar Jænisch ur hans hyrda

De privata byggnaderna.

¹⁾ Jac. Ahrenberg. Gamla Finlands höfdingaminne.

²⁾ Jac. Ahrenberg. Den Viborgska adeln. Sv. litt. Sällsk:s förhandl:r o. upps. 1901, 15.

³⁾ Detta år frågades nämligen efter högre anbud för det gamla gymnasiihuset än 700 rubel (V. M. A. 1797, n:o 66).

lokal¹⁾, o. s. v. Särskildt ansågo sig de ryska myndigheterna, såväl militärkommandona som provinsialkansliet, kunna efter behag förfoga öfver ödestomterna, hvilka under tiderna närmast efter belägringen voro rätt talrika. I synnerhet rådde i detta afseende ett godtycke utan alla gränser, medan Berednikoff, om hvilken vi framdeles skola närmare tala, på 1730-talet var allsmäktig i provinsialkansliet. „Berednikoff och hans måg Pischalnikoff beredde“, heter det, „genom sina egenmäktigheter stadens gårdsegare svåra bekymmer“. I en handling af 1755 säges: „då för tiden var i bruk att generalitetet plögade gifva platser åt invånarne, hvaremot hvarken magistraten eller någon annan sig sätta kunde“²⁾.

Och äfven beträffande de tomter borgarne lyckats återbörda var deras dispositionsrätt ofta ganska prekär, ty medan de stått öfvergifna, hade officerarne på flere af dem byggt sig egna hus, hvilka de sedan sålt åt andra, som alls ej hade någon lust att afstå från sin „välfångna egendom“³⁾. Alla egoförhållanden hade sålunda råkat uti ett outredbart kaos. Och på det lilla utrymme man hade kvar fick man dragas med en tung inkvarteringsbörda, stundom till tre å fyra personer per gård.

¹⁾ J. C. Inlaga af 10/7, 1754.

²⁾ Därpå kunde anföras många exempel, heter det i en handling, såsom t. ex. de platser, som räntmästar Kuhlmann, madame Wester, madame Paris m. fl. innehafva. Äfven handlanden Oudar hade på sådant sätt af generalitetet erhållit en del af sin tomt.

³⁾ Sälunda hade t. ex. en liten tomt vid Håkansporten, som efter belägringen låg öde med ett par af bomber ruinerade källare, blifvit tagen af Pischalnikoff och sedan af en officer Gonscharoff, hvilken där byggde ett uselt trähus. Men efter 1738 års brand blef tomten åter öde, hvarpå Henrik Haveman erhöi den af generalitetet. Emellertid yppade sig nu sent omsider rätta egaren till gården, titulärrådet Grün och återfordrade densamma. — En annan tomt vid södra Vallen, nära Nyportsbastionen, som i tiden innehafts af musikus Rudolf, hade strax efter belägringen också blifvit intagen af några officerare, hvilka däruppå byggde några små trähus. När de sedan blefvo bortkommenderade, sålde de hela gården åt Henrik Lilius, hvars svärson Teubel omsider ärfde alltsammans. Emellertid började nu Rudolfs styfson Isak Beijer, som påstod sig hafva varit bortförd såsom fånge till Ryssland, en process för att återfå sin fädernetomt. Det lyckades dock icke, ty hvarken Lilius eller Beijer fick tomten, utan den togs af kronan för uppförandet å densamma af den stenkasern, som ännu finnes nära södra ändan af Nyportsgatan. — På en tomt, som Jakob Dannenberg 1683 köpt vid Mellanmuren, hade efter belägringen några militärsmeder slagit sig ned, men efter branden 1738 kom den med fortifikationskontorets bifall i fältskären Rugeröds änkas ego. Emellertid väckte Dannenbergs svärson Petter Hertz såsom arfvinge process om tomten, hvars slutliga öde dock är okänt.

Under sådana förhållanden var det ej under om byggnadsverksamheten förklarades, äfven förutsatt att medel icke saknats. Man byggde i regel endast de nödvändigaste rummen, osäker om man skulle få behålla ens dem. Stenhusens öfre våning lämnades vanligen oreparerad, för att ej åsamka egaren förökad inkvartering. Månget stenhus refs ned, så att endast en hög stenfot återstod, på hvilken sedan ett trähus uppfördes. Ingen tänkte heller mera på den gamla regeln, att trähus ej finge byggas närmare än fem famnar till ett stenhus. Där det passade, skarfvade man t. o. m. i ändan på ett stenhus en tillbyggnad af trä. „Det är ynkligt att se“ — skrifer Berch 1735 — „huru husen i Viborg, som merendels äro af sten, sällan hafva mer än understa våningen, som kan bebos. Hos de flesta är fattigdomen sannskyldiga orsaken; en del återigen förevända allenast sin medellöshet och frukta egentligen för inkvarteringen, som de pro auctoritate skulle påläggas, om de reparerade sina sönderskjutna hus och hade flera än oundgängliga logement. Man ser där många järnluckor för fönstren liksom i Åbo, och berättas att, då Viborg var i flor, så hade alla välmående haft dem af koppar“. Trähusen såsom nybyggda voro naturligtvis relativt prydligare än deras grannar, de stympade stenhusen. De voro ock merendels försedda med altaner på taken.

Byggnadsverksamhetens ringa lifaktighet.

Ingen vårdade sig heller om gator och offentliga platser, som voro i det bedröfigaste skick, alldeles som i Gustaf Vasas tider. Man släpade dynga och orenlighet från sin gård ut på sin grannes ödestomt, hvilken snart förvandlades till en stinkande ladugård. Då Haveman fick den Grön'ska ödestomten vid Håkansporten, måste han med två å tre hästar i tvenne veckors tid låta bortsläpa dyngan från densamma, innan ens källarna blefvo synliga. På gatorna, där stenläggningen betäcktes af ett tjockt lager af allahanda orenlighet, bökade svinen i allsköns frid. Förgäfves emanerade från de ryska kanslierna den ena ukasen efter den andra, förständigande invånarne om införandet af en bättre ordning. Förgäfves tilldelades soldaterna rättighet att för egen räkning anställa jakt på svinen; förgäfves utfärdade militärkommandot 1726 den halft drakoniska, halft humoristiska befallningen att, när de patrullerande soldaterna funno orenlighet på gatan, skulle de föra den in i det bredvidliggande huset och lägga den i världens säng, hvarefter de af honom skulle få betalt för sitt omak och hans husfolk afstraffas med „pa-

Osnyggheten.

dogg¹⁾. Men intet hjälpte, och de borgerliga myndigheterna saknade tillräcklig auktoritet för att åvägabringa ett bättre tillstånd. Ännu 1770 svarade magistraten på ingenjörkommandots fråga, att „den ej visste, efter hvilkens befallning dyngan uti Vallen kastas“, medan det ej hörde densamma till att anvisa afstjälpningsplatser.

1738 Års brand.

Så lefde man under allmän förvirring en människoålder framåt. Då kom 1738 års brand. Vådelden uppstod emellan kl. 9 och 10 f. m. den 17 juni genom en soldathustrus förvållande i Vallen, där stadens finska borgare och en mängd afskedade militärer på de odisponerade tomterna uppfört sig hus och kojor. Ju trängre utrymmet hade varit att bygga på, dess tätare stodo de små husen, hvilka sålunda befordrade eldens snabba spridning. En häftig, sydlig vind dref lågorna öfver mellanmuren in i staden, där de utbredde sig med en sådan våldsamt, att redan kl. 4 på e. m. hela staden med undantag endast af ryska kyrkan och högvakten äfvensom tvenne stenhus vid torget — Mathias Püses och Christian Gabriels — var totaliter nedbrunnen. Om eldens fruktansvärda framfart vittnar den omständigheter, att i klosterkyrkan, dit invånarne sökt rädda sig och sin egendom, icke mindre än trenne personer kväfdes af röken. Äfven rådmän Reinh. Boisman omkom i lågorna, ur hvilka för öfrigt en mängd invånare endast med nöd räddade sig „med brända ansikten och händer samt af elden fördärfvade kläder“. Förlusten af egendom var oerhörd. „Hvad i källarna insatts, gick hos en del medelst hvalfvens instörtande i stoft och aska“. Först kl. 6 på aftonen lugnade vädret och ett sakta regn började falla, som småningom släckte de ännu öfverallt uti ruinerna glimmande lågorna.

Skulle nu borgerskapet skyndat att begagna sig af den gynnsamma stämning, som å högsta ort gjorde sig gällande gentemot detsamma med anledning af den oerhörda olyckan, hade det kanhända varit en lätt sak att vinna stora fördelar för staden. Men trots oförtydbara uppmaningar från höga vederbörandes sida kom man sig i följd af den rådande tvedräkten ej för att i tid sända deputerade till S:t Petersburg. Rådmännen Naht och Vallerian reserverade sig i anledning häraf offentligen till protokollet, „på det posteriteten dem ingen skuld må tillägga i

¹⁾ Lagus: Några förhållanden i Viborg under ryska ockupationen; sid. 45.

denna försummelse, som endast af den inritade misshälligheten synes härröra⁴. Men deras ord förklingade ohörda i sorlet af partiernas inbördes kif¹⁾.

Så kom utan all stadens förskyllan och värdighet kejsarinnan Annas ukas af $20/8$ 1738, som benådade de brandskadade med fem års frihet från krögeri- och landtullsarrendet, äfvensom med hälften af sjötullen, hvilket allt jämte några efterskänkta restantier representerade en brandstod af omkring 25,000 rubel. Men så upptagen var man då i Viborg af sina inre strider, att oakadt denna „seltene“ och „nie genug gepriesende Gnade“ hade fordrat, att en tacksägelsedeputation ofördröjligen bort afgå, man ännu förlorade tvenne veckor under gagnlösa diskussioner. Först den 9 september afreste de deputerade — rådmännen Johan Thesleff och Joakim Naht samt den dem till biträde senare utsedde handlanden Peter Hertz. Den 24 fingo de nåden att komma inför Hennes Majestät, hvarvid Thesleff höll tacksägelseålet.

Sedan började byggnadsverket ånyo. Men samma orsaker som förr verkade en tid bortåt — t. o. m. sedan privilegierna blifvit konfirmerade — att det gick ytterst långsamt framåt med detsamma. Militärmyndigheterna förforo fortfarande „eigenwillig mit Stadt Einwohnern Haab und Gut“, och domböckerna fylldes med ändlösa processer om olagligen bortgifna tomter och gårdar.

Under svenska tiden hade stadens byggnadsväsen — såsom vi erinra oss — stått under byggnadsborgmästarens och

Byggnadsväsen-
det underställdt
ingeniörkom-
mandot.

¹⁾ Rådman Johan Thesleff, som blifvit vald till deputerad, ville ej resa Ej heller rådman Joakim Naht, om han ej utrustades med tillräckliga medel. „Med toma händer var det nämligen ej hopp att något önskligt kunde uträttas“. Magistraten beslöt för ändamålet upptaga ett lån af 300 rubel på ett halft år af magistraten i Narva. Rådman Thesleff ansåg dock, att samtliga borgerskapet borde uppkallas för att besluta om lånet, på det att, i händelse deputationen misslyckades, borgerskapet ej må kunna skylla på att magistraten, borgerskapet ovetande, försatt staden i skuld, „med flera vidriga omdömen, som de bästa rådslagen äro utställda för, när de intet ernå den verkan, som med dem af ett godt och rent afseende påsyftas“. Vid rådsmötet $17/8$ 1738 betygade borgerskapet sitt missnöje öfver att magistraten alla påminnelser oakadt, ej affärdat deputationen. Det var oförsvarligt gjordt att låta tiden fruktlöst aflöpa, helst deputationen var nödvändig. Alla instämde i att Thesleff var skyldig att för stadens allmänna bästa påtaga sig den härtills eftersatta resan. Men Thesleff föreslog Wulfert såsom mycket lämpligare, „hvilken också för detta vid ett annat tillfälle haft nåden att uppvakta krönta regenter“. Men Wulfert undanbad sig uppdraget på grund af sin vacklande helsa, hvarpå Thesleff omsider lät sig öfvertalas att resa jämte Naht. Tyvärr hade denna emellertid insjuknat och resan måste ytterligare uppskjutas. (Se domböckerna).

byggnadsrådmannens uppsikt. Men nu beröfvades magistraten så godt som all bestämmanderätt i byggnadsfrågor. Enligt en krigskollegii ukas af 1738 skulle privata hus i Narva och andra reguljära fästningar — sådan ju också Viborg var — stå under fortifikationskontorets fullständiga uppsikt och stadsmagistraterna utan resp. ingenjörkommandons lof och minne ej hafva rätt att vidare tillåta uppförandet af nya eller reparerandet af gamla hus. Ytterligare stadgade en annan ukas af 1747, „att icke det ringaste finge byggas i en reguljär fästning utan ingenjörkommandots tillstånd“. I anledning af dessa ukaser yrkade guvernementskansliet i sin tur, att då någon byggnad skulle företagas, platsen först borde besiktigas af ingenjörkommandot och magistraten gemensamt och frågan sedan hänskjutas till guvernementskansliets och magistratens vidare åtgärd. I händelse af oenighet emellan dessa myndigheter, borde justitiekollegiet, men om därjämte ingenjörkommandot vore missnöjdt, fortifikationskontoret hafva afgörande rätt uti saken. Sålunda var i själfva verket magistraten skjuten åt sidan ¹⁾.

Hufvudresultatet af den nya ordningen var emellertid, att de många pröfningar byggnadsfrågorna skulle underkastas uti olika instanser vållade en oerhörd förvirring i alla hithörande saker. Då därjämte den ena rivaliserande myndigheten ej ville foga sig i den andras beslut, följde ständiga kollisioner såväl emellan husegarne och auktoriteterna som emellan dessa sistnämnda inbördes. 1746 hade t. ex. Hans David Sesemann af ingenjörkommandot erhållit rätt att uppföra en träbyggnad på sin tomt, oaktadt den kom att stå för nära hans stenhus. Magistraten inskred emellertid på grund af den gamla svenska byggnadsordningen och sände fiskalen med några vaktkarlar att nedrifva huset. Men nu kom guvernementskansliet, till hvilket Sesemann vädjat, såsom tertius interveniens och förklarade att huset skulle stå där det stod, och därvid måste det blifva ¹⁾. Ännu mera oväsen förorsakade Jurgen Teubels lilla byggnadsföretag vid Kongs- (nuvarande Katarina-) gatan, på platsen emellan staden och Vallen, där Erik Axelssons mur förut gått fram, och hvilken plats — sannolikt nuvarande Mielckska gården eller den därinvid liggande ryska militärväsendet tillhöriga tomten — 1744 af ingenjörkommandot blifvit gifven honom

¹⁾ J. C. 277.

²⁾ J. C. 259 och 279.

i vederlag för hans vid Nyporten förlorade gård, som lagts under den där befintliga stenkasernen. Knappt hade Teubel rensat platsen från de efter branden nedrasade murresterna och lagt grunden till sin lilla stuga, innan han fick förnimma att det mäktiga ingeniörkommandot, trots allt, icke hade sista ordet i frågan. Först vågade sig magistraten fram, anropad af hans granne på stadssidan, perukmakar Schmidt, som påstod, att förstugan till hans stenhus skulle fyllas af rök från den alltför nära belägna teubelska skorstenen. Men lika litet som i det Sesemannska byggnadsålet kunde magistraten nu utträtta något med sin protest. Chefen för ingeniörkommandot, generalmajor Bradke, tog Teubel i försvar, lät sina soldater bygga huset färdigt, och hotade „padoggera“ Schmidt, om han ännu vågade klaga. Därjämte skaffade han från öfverartilleri- och fortifikationskontoret i S:t Petersburg stadfästelse å Teubels byggnad. Allt syntes således vara klart och Teubel jublade. Men så lätt gick det dock icke på den tiden att få en byggnadsfråga i Viborg afgjord. I saken blandade sig ytterligare garnisons- och guvernementskanslierna, hvilka Schmidt lyckats inbilla, att Teubels „krog“ vore „liksom en brandfackla för hela Viborg“ och i synnerhet farlig för sina närmaste grannar på Vallsidan, garnisonskansliet och garnisonsskolan. Chefen för detta kansli, Isakoff, var mäktigare än chefen för ingeniörkommandot, och oaktadt omsider — efter en formlig uppsjö af hvarandra motsägande ukaser och befallningar — både fortifikationskontoret och justitiekollegiet 1750 resolverade, att huset finge stå kvar, betydde dessa höga instansers utslag föga mot den egenmäktige satrapens tilltagsenhet. Isakoff, som nämligen avancerat till chef för guvernementskansliet, respekterade hvarken den ena eller den andra myndigheten, utan sände en pluton soldater att nedrifva skorstenen och ugneu i Teubels hus, och efter årslånga processer hade Teubel icke vunnit annat än en hel hop värdelösa dokument och „bumagor“¹⁾.

Ofvannämnda exempel visa oss, hvilka svårigheter byggnadsväsendet i själfva verket var underkastadt på en tid, då ett redan färdigt hus, äfven om tillstånd till dess uppförande på laga väg vunnits, när som helst kunde blifva nedrifvet på befallning än af det ena än af det andra kansliet. Naturligt var också, att invånarne, som icke kunde lita på myndigheternas utslag och

¹⁾ J. C. 207 och 409.

icke heller rätt visste, till hvilken myndighet de egentligen skulle vända sig i byggnadsfrågor, började bygga i hemlighet, utan något tillstånd, på vinst och förlust. 1753 kom emellertid från ingenjörkommandot, som då sysslade med affattandet af en generalplan öfver fästningen, en skarp skrifvelse, däri det hette „att invånarne inom Viborgs hufvudfästning uppfört och ännu uppföra en ansenlig nybyggnad, men isynnerhet reparera, utan kommandots vetskap och samtycke, hvarjämte stockar lågo öfverallt, som införts utan ingenjörernas vetskap. Skrifvelsen, hvilken åtföljdes af en lång förteckning öfver alla dem, som sålunda byggt under förloppet af de tre sista åren, slutade med ett förständigande, att stockar framdeles ej skulle få införas utan biljett af ingenjörkommandot, „så att ingen må kunna hemligen bygga“. Magistraten, som förlorat sitt votum i sådana saker, tvådde sina händer och svarade: „emedan invånarne genom ingenjörkommandot blifvit perturberade (irre gemacht), och de icke rätt vetat, till hvem de egentligen hade att hålla sig, så hade mycket blifvit byggt utan magistratens concession.“ Den passade på tillfället att ånyo anhålla det ingenjörkommandot ej måtte blanda sig i byggnadsväsendet, vidare än då det berörde fortifikationsverket, och allra minst bereda invånarne svårigheter beträffande införandet af byggnadsmaterialier.

Under dessa tryckande förhållanden inskränkte man sig därför i långa tider efter 1738 års brand, liksom man gjort det därförinnan, företrädesvis till uppförandet af trähus, medan mångt stenhus delvis demolerades och sedan på- eller tillbyggdes med trä. Bekant är, säges 1750, huru köpman Jakob Berg på ett stenfundament och en källare, där förut ett stenhus stått, uppfört ett trähus invid tyska pastorn Bützows hus; likaså har handlanden Christian Sesemann äfvenledes på grunden af ett gammalt stenhus byggt ett hus af trä vid det s. k. biskopshuset. Främlingar, som besökte Viborg och icke kände till dessa egenomliga byggnadsförhållanden, förvånade sig öfver de höga stenfundament flera af de viborgska trähusen bestodo sig.

Byggnadsverk-
samhetens upp-
sving under
Katarina II.

Men så inföll Katarina II:s glorrika regering, under hvilken kejsarriket riktades med så många nya städer och de gamla pryddes med praktfulla byggnader. Denna tid hade ock sin återverkan på Viborg. Ståthållarskapsstyrelsen, så tryckande den i många afseenden var, begränsade dock de olika myndigheternas befogenhet till vissa bestämda sfärer och inrymde åt kommunen en viss grad af själfverksamhet. I den nya ord-

ningens ¹⁾ hägn började nu på 1780-talet en lifligare byggnadsverksamhet än förut under hela århundradet. Kronan, kommunen och de enskilda täflade uti att pryda staden med nya hus, icke allenast i Vallen, såsom vi strax skola närmare beskrifva, utan ock i den egentliga staden. Gatorna jämkades och stenlades, klippor bortsprängdes från gatorna; „det ena stenet steg upp efter det andra i största hast, som i prydnad och smak täflade med hvarandra“.

Tyvärr stördes denna byggnadsverksamhet, då den var som ^{1793 års brand.} lifligast, af en ny fruktansvärd våldeld. Den 21 juni 1793 middagstiden bröt elden lös i änkerådsmanskan Melarts gård ²⁾, där några ryska betjänter rökt tobak. Den kastade sig genast öfver till det motliggande huset, där konsistorii arkiv förvarades, hvilket totalt förstördes. Likt sina talrika föregångare lade också denna våldeld inom några timmar hela staden, såväl de gamla som de nya husen, i aska. Kl. 6 på aftonen stodo nämligen kvar endast den då ännu under byggnad varande nya ryska kyrkan och klosterkyrkan, äfvensom några trä- och stenhus vid Ringporten. Inalles 176 gårdar härjades af lågorna och borgerskapets förluster uppskattades till mera än en half miljon rubel.

Men Katarinas regering bisprang skyndsamt staden. Redan ^{10/7} 1793 emanerade en allershögsta ukas, hvarigenom staden tilldelades ett räntefritt undsättningslån af 50,000 rubel på 8 års tid. Af medlen skulle 12,400 rubel användas till reparation af kronohuset, medan den öfriga summan 37,600 rubel skulle af guvernören „fördelas såsom lån emellan de af branden lidande efter deras behof“. Därjämte stadfästes ^{14/8} 1794 en ny stadsplan, som afsåg stadens återuppbyggande i ett vida prydligare skick än förut. Särskildt skulle — såsom vi strax skola närmare beskrifva — den gamla Vallen med sina kyrkor, sitt ståthållarpalats, sitt nya stadshus och sin nya „gostinnidvor“ (basar) blifva någonting utomordentligt.

I själfva staden blefvo de offentliga byggnaderna, som alla, ^{Den nya stadsplanen.} med undantag af klosterkyrkan, mer eller mindre skadats af

¹⁾ Det tillsattes en stads „architector“, hos hvilken invånarne skulle, med iakttagande af fastställda fasadritningar, låta förfärdiga planer öfver sina tillämnade byggnader. Dessa planer egde magistraten skärskåda och stadfästa, hvarefter denna stadfästelse skulle bekräftas af kommandanten eller krigsguvernören. Byggnadsväsendet stod åter närmast under en rådmans uppsikt. — Tillstånd till afvikelse från fasadritningarna skulle genom civilguvernören ansökas hos ministern för inre angelägenheterna (O. K:s handl:r).

²⁾ Nu handlanden M. Schavoronkoffs, N:o 9 Kejsargatan.

elden, ännu en gång reparerade och ombyggda för att — såsom nyss nämndes — delvis tjäna nya ändamål. I afseende å stadens nybyggande följdes i öfrigt den nya stadsplanen, som i allmänhet grundade sig på den gamla stadsplanen från Per Brahes tid. Icke ens den afsedda förlängningen af Gråmunkegatan till Vaktklocksgatan — således en påtänkt föregångare till våra tiders Fresegata — blef verkställd¹⁾. Endast sträckan från Vaktklocksgatan till Kejsargatan, den s. k. nya Håkansportstvärgatan synes småningom blifvit öppnad. I allmänhet uttalades såsom regel, att uti staden, som var en fästning, inga trähus vidare finge byggas. Särdeles ansågos de förmögna gårdsegarne vid Katarina- och Nedragatorna böra bygga endast stenhus — en bestämning, som vållade svåra kollisioner emellan borgerskapet och myndigheterna. En kommission, som å militärbefällets vägnar egde uttala sig i frågan, yrkade på att också vid Kejsargatan och i andra delar af staden alla trähus borde utdömas och invånarne anvisas nya platser i förstäderna. Men guvernören Schtjerbatoff hyste en annan mening och det synes för dessa delar af staden fått blifva vid det gamla.

Fasader.

Däremot bestämdes, att privata byggnader skulle byggas efter särskilda för städerna gällande fasadritningar. Det fanns olika fasadritningar för handlanden hus och bodar och för andra invånares byggnader, likasom äfven för stenhus och träbyggnader. Dock hade gårdsegarne tillstånd att bygga äfven „efter bättre fasader och med mera prydnad“, blott de öfver hufvud utvalde någon af de bestämda. Stenhusen skulle täckas med järnplåtar eller taktegel, trähus skulle ej få uppföras i två våningar, ej heller närmare än fem famnar från hvarandra.

Stenhus.

Så byggdes nu i slutet af ryska tiden flere af dessa för dåtida förhållanden prydliga stenhus, af hvilka några finnas kvar i mer eller mindre oförändradt skick, särdeles vid Katarina- och Karjaportsgatorna. De äro vanligen uppförda i två våningar

¹⁾ Också var det afsedt att några gator skulle göras något bredare än förr. Därför supplicerade en hel mängd inbyggare vid Håkansportsgatan 1796, att de skulle få förbli som förr, hvilket också synes hafva bifallits. — Schtjerbatoff hade funnit den på nya stadsplanen upptagna nya tvärgatan från Katarinagatan till Vaktklocksgatan öfver handlanden Alopæus' gårdsplats onödigt och öfverflödigt och tillät därför egaren att där änyo uppbygga sitt hus 1796 (S:t R. T. R.). Den nya stadsplanen var uppgjord af guvernören Güntzel och Schtjerbatoff synes icke ogärna medgifvit afvikelser från densamma.

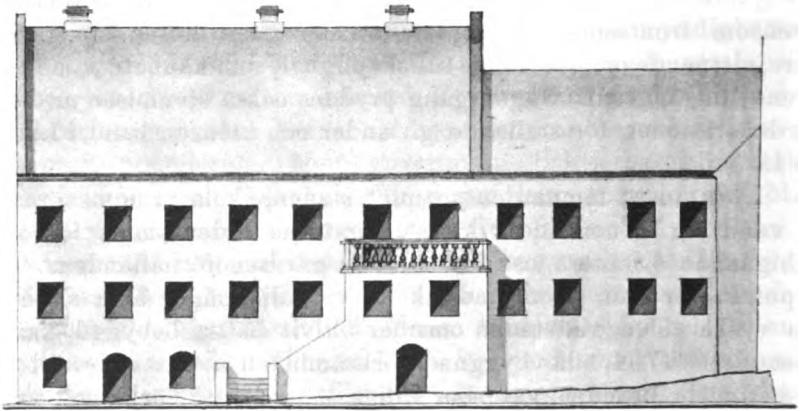
med en frontespis i midten. Ofta hafva de äfven balkonger med järnstaket, i hvars gallerverk årtalet för byggnadens uppförande finnes angifvet, stundom med förgyllda siffror. Bredvid medeltidens gråstensbyggnader och 1600-talets i hansastil uppförda stenhus representera dessa den ryska tidens stenhus en ny, lätt igenkännlig byggnadstyp i staden. Trots obligatoriska fasader och andra band på byggnadsfriheten gjorde sig dock tidens smakriktning gällande i afseende å de nya husen. I förhållande till 1600-talets tunga hansastil var 1700-talets stil redan lättare och smakfullare. Ingången i husets midtelparti, som stundom något sköt ut från yttermuren och — såsom t. ex. i Rechenbergiska huset, nuvarande navigationsskolan — pryddes af utstående pilastrar, äfvensom frontespisen med dess fönster gäfvö husen ett gladare yttre, vittnande om den större sällskaplighet, som kännetecknade den tidens umgängeslif. Någon gång pryddes också stenhusen med fönsterdekorationer, föreställande girlander och blomsterband i Ludvig XVI:s stil.

Förr än vi lämna den „gamla“ staden, skola vi ännu företaga en vandring genom de viktigaste gatorna i densamma för att i förbigående orientera oss i de dåtida gårdsegoförhållandena. Till tidpunkt för vår promenad skola vi välja något år i slutet af den ryska tiden, då staden omsider blifvit bättre bebyggd, kanske helst året 1794, då byggnadsverksamheten i anseende till den nyss timade branden var som lifligast. För att börja med torget stod där till vänster hand från bron det gamla Borchardtska huset. Det egdes i början af perioden af handlanden Mathias Pülse och senare af den rike Johan Weckrooth, som på sin tid var stadens förnämsta affärsman. Räddadt undan branden 1738, ansågs det ännu såsom ett af de komfortablaste och bästa husen i staden, hvarför det ock utsågs till logis för kejsarinnan Katarina under hennes första besök i staden. Men sedan den Weckroothska familjens stjärna gått ned, blef byggnaden sannolikt 1786 upplåten åt kronan, hvilken begagnade detsamma såsom tullhus ¹⁾. Försedt med en egendomlig till andra våningen ledande yttre trappa, hvars tak utgjordes af en balkong omgifven af ett präktigt staket, presenterade sig huset trots sin ålder allt ännu såsom ett af de prydligaste i staden. På motsatta sidan af torget stod också „Mumskans stenhus“ kvar. Tillhörigt handlanden Chri-

Torget.

¹⁾ Tidigare hade såsom tullhus användts det gamla stenet i hörnet af Nyports- och Kejsargatorna, midt emot dåvarande Roseniuska gården.

stian Gabriels hade också det undgått branden 1738, så att magistraten där kunde hålla sina möten intill dess det illa skadade rådhuset blifvit repareradt 1741 ¹⁾. Vid den tid det nu är fråga om innehades det af bröderna Lado, som inköpt detsamma jämte den där bakom liggande tomten, den s. k. „Schauertska platsen“. Den gamla Ruuthska gården i torghörnet midt emot rådhuset hade ock ombytt egare och innehades på 1790-talet af handlanden Antoni Jænischs arfvingar. Det Schmidtska huset slutligen — nuvarande Kondratovitschka — egdes af rådmannen Joakim Kristian Sutthoff och blef, såsom vi få se, innan perioden gått till ända, upplåtet till lokal för den i staden inrättade fruntimmersskolan.

Weckroothska, nuvarande Peranderska huset.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

Biskopsgatan.

Vända vi så in på Biskopsgatan hafva vi där till höger först det Fremlingska huset och biskopsgården, för hvilkas öden vi redan redogjort. Det gamla Borchardtska källarhuset innehades redan af Schröderska släkten, som ännu eger detsamma, och nybyggdes som bäst efter branden af handlanden Hans David Schröders änka. Höga byggnadsställningar skymma för oss också det forna Cröellska huset, som nu var vordet stadens apotek och vid denna tid innehades af apotekaren Johan Georg Greve och efter honom af hans efterträdare i yrket, Joh. Henr. Isendahl. Gården midt emot — den gamla von Brokenska, nuvarande

¹⁾ Hvarför detta hus på en karta, sannolikt från 1730-talet, kallas „Ihro Majestäts Haus“ hafva vi ej kunnat utreda.

Frankenhäuserska — som vid medlet af 1700-talet egts af handlanden Karl Gustaf Boisman, innehades nu af kollegieassessorn Johan Buchmann.

Då vi träda in på Karjaportsgatan och först taga i betraktande de åt slottssidan belägna gårdarna, finna vi de forna Lehusenska och Schmedemanska gårdarna — nuvarande Hackmanska gården och finska fruntimmersskolehuset — i tämligen oförändradt skick, den förra med det på 1630-talet påbörjade stenhuset, från hvilken en flygel dock numera sträckte sig ut mot gatan, den senare med sitt af borgmästaren Schmedeman uppförda vinkelhus. Båda innehades de nu af medlemmar af släkten Sutthoff, den förra af handlanden Martin Sutthoffs änka Sofia Elisabet Sutthoff, född Jänisch, den senare åter af handlanden Hans Sutthoff ¹⁾. Vi konstatera därjämte, att det kvarter, som fordom funnits på andra sidan gatan invid vallen, helt och hållet försvunnit, så att dessa gårdar nu hade fri utsikt mot slottet och öfver Suomenvedenpohja. Riktande sedan vår vandring åt Karjaporten till, hafva vi till höger först Filip Weckrooths stora stenhus ²⁾, hvilket ännu under denna period af kronan inköptes till landskansli, och där bakom den Brandtska ³⁾, nu Keldanska gården, samt till vänster den Ladoska, hvars stenhus stadsöfverhufvudet Henrik Vilh. Lado själf uppfört, och den Sesemannska gården, hvars egare Johan Sesemann emellertid låtit inskrifva sig såsom köpman i Fredrikshamn, hvarför stenhuset disponerades af hans sväger handlanden Abr. Alfthan. Då vi kommit till hörnet af Vattuportsgatan och kasta våra blickar till höger uppför densamma, finna vi ej mer de forna s. k. Sutthoffska trapporna, hvilka på 1600-talet ledt upp till det gamla medeltida stenhuset, som nu egdes af handlanden Peter Georg Jänisch och hvilket, efter att 1794 hafva varit skådeplats för ett upprörande öfvervåld — hvarom vi framdeles skola närmare tala —, efterhand förvandlades först till riddarhus och senare, 1802, till katolsk kyrka. Båda de på andra sidan Vattuportsgatan midt emot hvarandra liggande hörngårdarna — nuvarande förra ryska prästgården och Ekströmska gården — innehades då

¹⁾ Ätminstone redan 1762 egdes dessa gårdar af bröderna Sutthoff.

²⁾ Efter Erik Lilliesköld hade det under senare hälften af 1600-talet egts af rådman Erik Hansson och fältskären Rugeröd, som 1702 sålde det åt befallningsman Brotherus.

³⁾ Egdes nu af titulärrådet Krist. Fredr. Brandts enka.

af den store affärsmannen Jakob Lundh, som å den senare, hvilken han köpt af den ryska handlanden Istomin, höll på att anlägga ett nytt stenhus¹⁾. Granngården, den forna Schlegelska, egdes nu af kollegierådet Magnus Orræus²⁾, som sålde den åt statsrådet Nils Jænisch, hvars farbroder, köpmannen af första gillet Abr. Fredr. Jænisch, innehade den där bakom belägna gamla Mumska gården, som nu tillhör utskänkingsbolaget. Midt

Handlanden Jakob Lundhs stenhus, Karjaportsgatan 6.
(Ånyo uppfördt efter 1793 års brand. Senare rysk prästgård).

emot den sistnämnda på andra sidan gatan låg den stora Dan-
nenbergska, förra Saelska gården, invid hvilken ännu stodo

¹⁾ Denna gård egdes på 1780-talet af handlanden Jurgen Wulfert, hvars son, Carl Wulfert 1785 sålde den åt Peter Istomin, hvilken sedan följande året förörrade den åt handlanden Jakob Lundh, efter hvars obestånd den synes öfvergätt i kollegierådet Petter von Gerschaus ego.

²⁾ Orræus hade köpt gården af handlanden Christian Sesemanns arfvingar.

några vördnadsvärda lämningar af ett af stadens äldsta fornminnen, det gamla gråbrödraklostret. Begagnadt i slutet af svenska tiden såsom kvarnhus, hade det gamla templet under 1706 års belägring — i anledning af en kvinnas dröm, att fienden skulle förgöra hela staden, om icke detta Guds hus genast rengjordes och gudstjänsterna åter flyttades dit — för sista gången användts såsom kyrka. Under ryska tiden tjänade det såsom „proviantmagasin“, och Henrik Dannenberg klagar 1738, att dess mur, af hvilken en del redan rasat ned öfver hans källarhals, hotade att störta in på hans stenhus. Borgmästar Reinecke utverkade 1741 byggnadens restituerande åt staden, under villkor att den skulle demoleras och platsen upplåtas åt enskilda till bebyggande. Han köpte sedan själf den gamla klostertomten af staden för 70 rubel ¹⁾, men på 1790-talet synes den innehafts af löjtnanten Joh. Fil. Jänisch, som byggde det där befintliga stenhuset. På andra sidan Gråmunkegatan innehades de båda mot hvarandra liggande hörngårdarna af medlemmar af familjen Thesleff. Den till vänster hand — den förra Harriuska — hade ända sedan 1670-talet tillhört bemälda släkt och kan således betraktas såsom den Thesleffska familjens stamgård. Nu innehades den af titulärrådet Peter Vilhelm Thesleff. Gården till höger — nuvarande Ivanoffskyska — tillhörde åter rådman Johan Thesleffs änka och synes, äfven den, dåförtiden hafva varit bebyggd med ett stenhus. De yttersta gårdarna vid ändan af gatan, af hvilka den till höger egdes först af handlanden Carl Joachim Sutthoff, sedan af hofrådet Johan Laube och slutligen af konsuln Joh. Fredr. Hackman, den till venster af hofrådet Otto Herm. von Rechenberg, fingo hvardera år 1794—1796 nya stenhus och blefvo tio år senare af egarne försålda till kronan till gymnasiihus ²⁾.

¹⁾ En del af klosterbyggnaderna, eller åtminstone delar af deras gamla murar stå ännu i dag som är kvar. Vi hafva tidigare, sid. 27, infört en bild af en, å sagda tomt befintlig byggnad, hvars vägg i tiden utgjort det gamla klosterefektoriets vägg.

²⁾ Emellan den gamla Thesleffska gården och Rechenbergska fanns ännu en liten tomt med ett trähus, som egdes af löjtnantskan Helena von Kuhlman, som köpt den af kollegicassessor Zagel. — Såsom förut framhållits, torde det större gymnasiihuset, d. v. s. den Laube-Hackmanska gården, på 1600-talet motsvarats af det Freseska stenhuset vid Karjaporten. Emellertid måste detta äldre stenhus blifvit grundligen förstördt af lågorna 1793, eftersom det heter, att ett nytt sådant byggdes 1794. Det mindre gymnasiihusets tomt åter torde haft sin motsvarighet i den gamla Kultalatomten. Före Rechenberg hade den innehafts af Carl Wulfert, som köpt den af handlanden Joh. Ignatius.

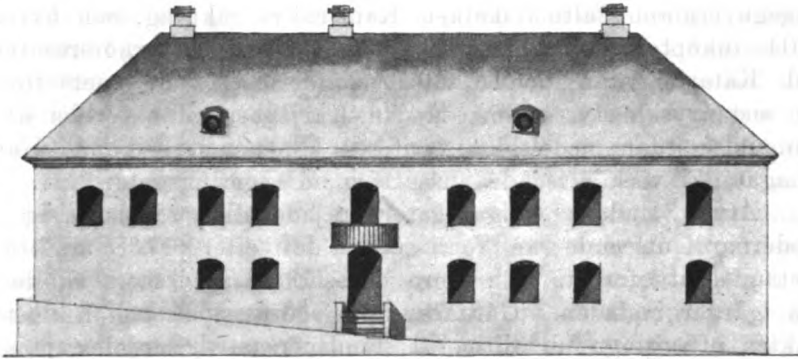
Svartmunke-
gatan.

Om vi fortsätta vår promenad och taga af till höger upp åt Svartmunkegatan — då Klostergatan kallad — hafva vi på vänster hand ett till största delen alldeles nytt kvarter, som efter 1738 års brand småningom uppstått i de trakter, där fordom Erik Axelssons mur gått fram, åtskiljande gamla staden från Vallen. Denna mur, som troligen svårt skadats af lågorna och icke mera hade någon betydelse såsom försvarsverk, hade nämligen småningom demolerats, och platsen för den samt de på hvardera sidan om den löpande gatorna hade blifvit bebyggd med särskilda dels publika dels enskilda hus. Så fanns t. ex. på nuvarande Hovingska gårdens tomt, enligt en karta från 1780-talet, ett ingenjörshus af sten, hvilket emellertid senare synes hafva öfvergått i privata händer, eftersom gården vid tiden för 1793 års brand egdes af löjtnanten Joh. Fil. Jænisch. Bortom denna gård syntes — i den trakt där nu Nordiska bankens hus står — på en plats, som förut räknats till Vallen, ett nytt stenhus, på 1780-talet uppfördt af hofrådet Fredr. Langell. Af jämförelsevis nytt datum voro — såsom vi straxt skola få se — äfven några andra gårdar, hvilka efter den gamla stadsmurens slopande uppstått invid Katarinagatan.

Katarinagatan.

Om vi utgående från torget taga i betraktande äfven nyssnämnda, stadens andra stora gata, den forna Drottning-, eller såsom den nu började kallas Katarinagatan, finna vi att den egentligen först efter 1738 års brand, sedan Vallen blifvit förvandlad till en så att säga officiell stadsdel, alltmer började antaga karaktären af en hufvudgata. Vid densamma bodde stadens första öfverkommendanten i det forna Fremlingska huset, hvars historia vi redan känna. Huset därinvid torde hafva egts af Hans Henr. Dannenberg, hvilken, såsom förut nämnts, efter branden också inköpte granngården, det nyssnämnda Fremlingska huset. På andra sidan gatan innehades det gentemot Fremlingska gården belägna, på 1600-talet Bartold Ruuth och Antoni Priem tillhöriga huset af Weckroothska familjen. Där emottogs kejsarinnan Katarina — såsom framdeles skall närmare skildras — vid hennes andra besök i Viborg år 1783 af handlanden Filip Weckrooth och hans fru. Det delade för öfrigt öde med de andra Weckroothska husen, i ty att det omsider öfvergick till kronan, som inredde det till posthus, i hvilken egenskap det fungerar ännu i den stund som är. Äfven på sträckan emellan Vattuports- och Gråmunkegatorna hade redan de flesta gårdarna stenhus: t. ex. den Holmbomska, nu Bärdejef-Kleinska, den

Bartramska — nu Fleckensteinska — äfvensom den Tescheska — nu Aleneffska. Äfven flere af de motliggande husen, hvilkas dåtida egare vi dock ej kunnat med säkerhet bestämma, voro af sten. Bland dem torde helt säkert de ryske handlandena Peter Istomins och Isak Lifkoffs stenhushus vara att söka ¹⁾. Gatans entré från torgsidan presenterade sig sålunda helt imponant, helst den höga slutningen bidrog därtill, att äfven de mindre stenhusen gjorde sig fördelaktigt gällande. Visserligen vidtog sedan ifrån backkrönet nedåt Vallen ett parti, som med sina låga envåningsträhus ännu påminde om äldre tiders förhållanden. Så var t. ex. nuvarande Cloubergiska gården, som

Weckroothska huset vid Katarinagatan, nuvarande posthuset.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

då innehades af bröderna, handlandena Aiopæus, — om man frånser den därstädes befintliga gamla medeltidsbyggnaden — endast bebyggd med trähus, hvilka ej kunnat vara stora, eftersom där uppgifvas hafva funnits tre stycken sådana. Äfven å bolaget Domus' tomt torde endast hafva funnits ett mindre trähus, hvilket synes egts af handlanden Conrad Sese-manns änka ²⁾. Dock var gatans afslutning mot Vallen bättre byggd. Innan perioden nått sitt slut, sågs där redan på höger

¹⁾ Lifkoffs stenhushus låg utan tvifvel i hörnet där nu Buttenhoffska stenhuset befinner sig. Istomins gård åter låg, med all sannolikhet, emellan Lifkoffs och posthuset. — N. v. Richardtska gården egdes af handlanden Kuhlmanns änka.

²⁾ Nuvarande Starckjohanniska gården egdes måhända af handlanden Antoni Boismans arfvingar.

hand en vacker fil af prydliga stenhuss; hofrådet Hornborgs¹⁾, nu Sohlbergiska —, hofrådet Carpéns, nu Tahtska —, guldsmeden Forsmans, nu Mielckska —, äfvensom i den trakt, där den förut omtalade Teubelska krogen stått, det nya ryska garnisonsskolhuset. På vänster hand åter slutade gatan med det Groenska²⁾, nu Föreningsbankens tvåvåningsstenhus, byggdt efter 1793 års brand. De två sistnämnda husen voro uppförda på tomter, som till en del vunnits genom den gamla stadsmurens demolering. Likaså gården närmast ofvanom den Groenska — nu häradshöfding Joh. Thesleffs —, hvilken då tillhörde Jak. Joh. Sesemann, som där efter branden uppförde ett stenhus, hvilket 1797 med möbler och allt upphyrdes på tre års tid för dåvarande krigsguvernören fältmarskalken Kamenskys räkning, och hvilket 1804 inköptes af kronan för att inredas till guvernörsresidens. Vid Katarinagatan bodde således under perioden länets första och sista ryska styresmän. Medan Karjaportsgatan förblef hvad den ända sedan medeltiden varit, en köpmansgata, kunde Katarinagatan i visst afseende anses som en regeringsgata.

Öfriga delar af
staden.

Äfven stadens öfriga gator började alltmer ikläda sig ett modernare utseende än förr, sedan det efter 1738 års brand bestämts, att formän och lägre yrkesidkare icke mera skulle få ega gårdar i staden. Gårdarna på södra sidan och i klostertrakten öfvergingo nu alltmer i ståndspersoners, särdeles tjänstemännens ego, och dessa införde ett bättre byggnadssätt också i dessa delar af staden. Vi vilja blott i förbigående omnämna, att äfven vid Vaktklocks- och Håkansportsgatorna flere nya stenhuss uppfördes, t. ex. vid den förra år 1768 det i hörnet af Biskopsgatan belägna långa envåningsstenhuset, i hvilket i våra dagar pastorskansliet varit inrymdt, men hvilket i slutet af ryska

¹⁾ Egare hofrådet Hans Hornborg, som byggde stenhuset efter branden. Carpénska stenhuset torde ock uppförts strax efter branden 1793. Enligt „Bürgerbuch“ egde Carpén 1792 ett trähus, men på den efter branden uppgjorda stadsplanen finnes redan ett stenhus angifvet på platsen. Äfven Forsmanska gården hade före branden blott trähus, men sedermera öfvergången i hofrådet Groens ego, var den åtminstone redan i början af 1800-talet bebyggd med stenhus. Garnisonsskolhuset, nuvarande ryska militärverkets hus emellan Mielckska och Lagerspetska gårdarna, var uppfördt af sten i dess nuvarande utseende redan före branden 1793.

²⁾ Egare af detta hus var hofrådet Johan Groen, hvilken ock innehade den motliggande gården, nuvarande Mielckska.

tiden tjänade såsom viceguvernörsresidens¹⁾, vid den senare det Roseniuska huset i hörnet af Nyportsgatan. Det senare hade knappt blifvit färdigt, innan det 1793 härjades af elden, som ifrån den alldeles i grannskapet liggande Melartska gården snart spred sig hit.

Men låtom oss emellertid lämna gamla staden och öfvergå till Vallen. Denna stadsdel hade under perioden sin egen historia. Redan 1710 togo militärmyndigheterna där utan vidare en del tomter dels för fästningsverkens behof, dels för uppförande af kaserner och baracker, af hvilka hela Vallen längs murarna var tätt garnerad. De fattiga inbyggarnes stugor måste nu byggas ännu tätare in på hvarandra än förut, och det ser till och med ut som hela det gamla valltorget omsider skulle blifvit inkränkadt af byggnader. Men hvad som förut skett i enstaka fall och efter behof, gjordes snart till allmän regel. Medan nämligen borgerskapet efter 1738 års brand — såsom vi sett — genom sin oenighet försummade tillfället att skaffa sig ett lagligt skydd mot vidare intrång i sina rättigheter, sköt ingenjörkommandot de militära intressena i förgrunden och annekterade hela Vallen.

Vallen.

Strax efter branden hade till Viborg anländt lifgardesmajoren Albrecht för att å kronans vägnar vidtaga åtgärder för stadens återuppbyggande. Han införde nu, i samråd med ortens militära myndigheter, en genomgripande förändring i de bestående förhållandena, i det han, under ett å kejsarinnans vägnar afgifvet muntligt löfte om stadens framtida befrielse från inkvartering, förklarade hela Vallen eller den s. k. „semlenoi gorod“ för kronans tillhörighet, där inga borgarehus vidare finge byggas²⁾. Hälften af staden, där dess talrikaste befolkning bott, undanrycktes nu borgerskapet och magistratens disposition och reserverades uteslutande för kaserner och officersbostäder. Ifrån det „finska borgerskapets“ stadsdel förvandlades Vallen i enlighet med

Dess reduktion.

¹⁾ Troligen var det borgmästaren Andreas Jænisch, som uppförde detta stenhus. — Också hofrådet Johan von Reitzenstein uppförde vid denna tid ett stenhus vid Vaktklocksgatan, i händelse han icke blott restaurerade något äldre, som förstörts af branden.

²⁾ Sin åtgärd synes militärverket främst grundat däruppå, att tomterna i Vallen egentligen tillhörde staden, som af dem uppburit s. k. tomtören, och icke de enskilda gårdsegarne. De voro — såsom det hette — „ofria tomter“. — Die Platze in dem so genannten Walle, welche bis zum Brande von Fuhrlenten und andern geringeren Bürgern bewohnt waren und ihnen nicht eigenthümlich, sondern der Stadt zugehörten“.

den efter branden stadfästa stadsplanen — till ett fullkomligt militärkvarter. Där byggdes nu stora kaserner såväl för fästningens garnison som för fältregementena och artilleriet — ungefär på de platser, där ännu i våra dagar fästningsbataljonernas och artilleriets kaserner finnas. Där uppfördes tyghus och stall äfvensom byggnader för garnisons- och ingenjörkanslierna samt ryska skolan. Resten upptogs af stora officerskvarter, omgifna af vidlyftiga plantager och trädgårdar. Slutligen inrättades där ock på ingenjörgeneralitetets förslag ett ordentligt torg — „stora torget“ kalladt —, invid hvilket Fermor 1741 anlade en „gostinnidvor“ för de ryska köpmännen, som skulle förse militien med dess behof.

Förgäfves ansträngde sig staden under årtionden att återbekomma Vallen ¹⁾. Den år 1766 för utredande af stadens ekonomiska tillstånd tillsatta kommissionen föreslog väl i sitt betänkande, att Vallen skulle till staden restitueras och denna tillåtas att mot värdi inlösa de därstädes med kronomedel uppförda husen „till att hjälpa sina innevånare ur den trängseln, som de härtills på gamla stadsstället boende vidkännas måste, så att nyss börjande borgare inga platser hafva, där de sig nedsätta kunde“. Också guvernören Engelhardt lade sig ut för staden i sin samma år till regeringen ingifna beskrifning öfver densamma. Han ansåg att Vallen så mycket hellre borde återställas, som Albrechts löfte aldrig blifvit infriadt och egarne utan den ringaste ersättning förlorat sina därvarande tomter. Det vore redan för inkvarteringsen skull en oafvislig nödvändighet att bereda borgerskapet mera utrymme och tillfälle till nybyggnader. Åtminstone de spatiösa, af trädgårdar omgifna officerskvarteren i Vallen borde därför återgifvas, hvaremot kasernerna kunde få stå kvar. Slutligen hemställde ock kameralkontoret 1774 att de platser i Vallen, som icke nödvändigt behöfdes för militären, kunde återlämnas under magistratens disposition, „damit

¹⁾ Invånarne, som förlorat sina tomter, erhöilo visserligen ersättning antingen i penningar efter värdering eller genom vederlag af andra tomter i staden eller förstäderna. Sålunda erhöil t. ex. rådman Haveman i vedergällning för sin i Vallen förlorade tomt en dylik vid Håkansporten — på hvilken dock titulärrådet Groen såsom arfving uppställde anspråk. De fattigare inbyggarna fingo -- som sagdt -- ersättning i form af nya tomter i förstäderna. Men i många fall gafs ingen ersättning alls, liksom ock källare och andra efter branden kvarblifna murar m. m. alls icke togos i betraktande vid förlusternas uppskattande.

die Einwohner aus seinem Bedrängniss befreijt und die Stadt in fleurissanter Wohlstand durch Zunahme der Bürger gebracht werden könne“.

Men dessa förslag synas till en början icke hafva ledt till något resultat. Dock gingo militärmyndigheterna 1755 in på att, sedan det ena garnisonsregementet efter 1741—43 års krig förflyttats till Fredrikshamn, de efter detsamma ledigblifna platserna, sannolikt tomterna på nuvarande paradplanen och i trakten af våra dagars societetshus, upplätos åt borgarne för byggande af s. k. inkvarteringshus, under villkor dock att dessa, om så fordrades, mot värdi skulle afträdas till kronan. Flera gårds-egare, som ej hemma hos sig hade rum för inkvartering, uppförde nu sådana inkvarteringsgårdar i Vallen. Äfven staden anlade där för sin del ett stort officerskvarter förutom några andra „stadshus“, främst för inkvarteringsbehof¹⁾. För öfrigt vanns ock — såsom redan framhållits — något utrymme därigenom att den gamla från medeltiden härrörande mellanmuren nu utdömdes. Småningom synes ock en del af de förra s. k. inkvarterings-tomterna, t. ex. på paradplanen och invid torget, med vederbörandes lof och minne helt och hållet öfvergått i resp. innehafvares ego²⁾. Det var från denna tid ej mer någon åtskilnad emellan gamla staden och Vallen, hvilkas kvarter nu på många ställen gingo ihop.

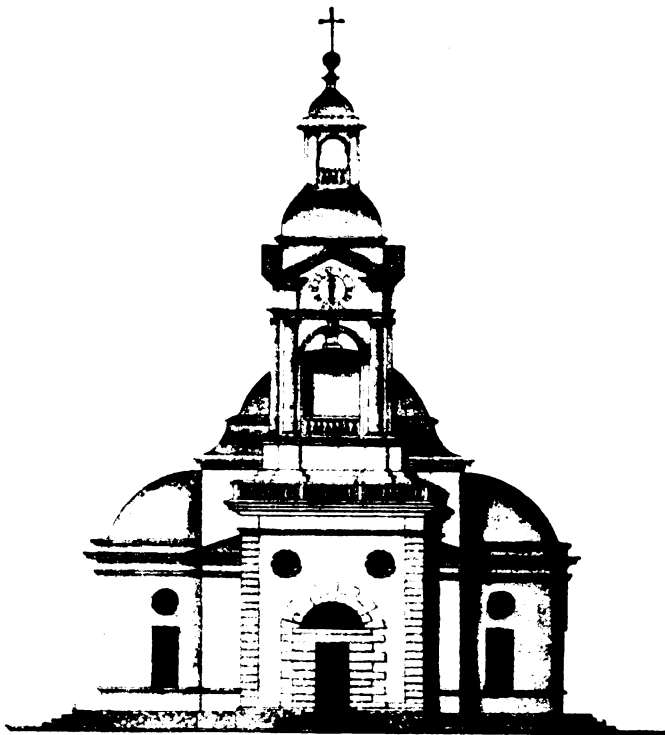
Det var — som sagdt — främst Vallen, som både före och efter branden 1793 fick brorslotten af de nya byggnads-företagen under Katarina II:s tid. Här reste sig vid östra sidan

Vallens bebyg-
gande. Nya
ryska kyrkan.

¹⁾ Ätminstone tvenne stadshus, hvardera af trä och troligen byggda för inkvarteringsbehof, synas hafva legat i dessa trakter. Dessutom nämnes där äfven „Stadt Schulhaus“, hvilket sålunda också torde hafva funnits i det kvarter, som före 1793 års brand fyllde den plats, som i våra dagar upptages af paradplanen. Att därstädes äfven en kortare tid, troligen från medlet af 1780-talet intill branden 1793, funnits ett guvernörsresidens, få vi strax tillfälle att närmare omtala.

²⁾ På nuvarande paradplanen synas sålunda på 1780-talet legat följande gårdar: hofrådet Schwanebachs, assessor Wentzells, prosten Wahls, titulärrådet Kuhlbergs, tull-nären Wulferts, hofrådet Stockse's, öfverste Wachsmuths, sedan baron von Preussers. — Någonstädes i trakten af nuvarande societetshuset lågo Filip Weckrooths och bröderna Alopæus' inkvarteringshus äfvensom några mindre privata gårdar. — Invid torget, på nuvarande rådhusets plats, stodo åter — förutom det nya stadshuset, hvarom ofvan mera — de ryska handlandena Lifkoffs, Istomins och Nikitins gårdar, den förstnämnda bebyggd med stenhus. — Den gamla af Fermor inrättade „gostin-noidvoren“, som bestod af flere bodar af trä, befann sig åter på södra sidan af torget, ungefär på platsen rakt framför nuvarande presidenthuset.

af det stora Valltorget den nya ryska kyrkan, den preobraschenska katedralen kallad. Byggd, 1787—1793, i form af ett kors med kupol och klocktorn är den i alla afseenden ett värdigt minne från den stora kejsarinnans tid¹⁾. Nästan färdig då 1793 års brand inträffade, stod den heller icke mera ensam bland stadsdelens kaserner och inkvarteringshus.

Nya ryska kyrkan.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

Ståthållare-
palatset.

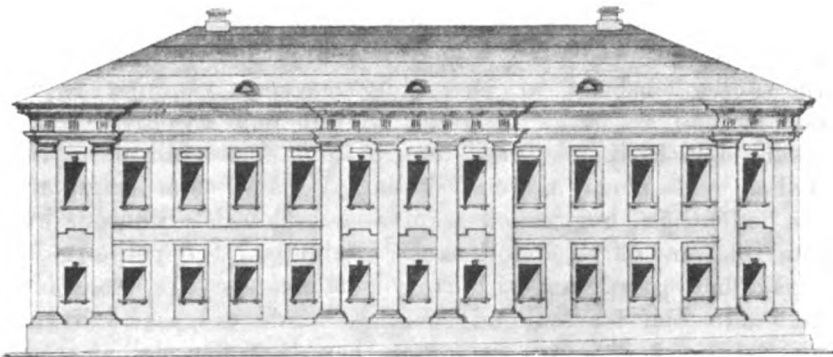
Ty vid tiden för ståthållareskapets och den nya stadsordningens införande, hvarom vi framdeles skola närmare redogöra, hade vid Valltorget också uppförts särskilda palats för de nya auktoriteternas räkning. Framst bland dessa var det till vänster om ryska kyrkan, i sydöstra torghörnet belägna ståthållarepalatset, nuvarande hofrättshuset. Uppfördt 1779—1784 i dimen-

¹⁾ Kyrkan byggdes på podråd af Jakob Lundh & C:o.

sioner, som då för tiden ansågos kolossala, betecknades det af en resande såsom stadens enda vackra hus före branden. Där residerade ståthållaren, generalguvernören, hertigen af Württemberg. I vestibulen till detta „slott“ — så kallades byggnaden stundom af den beundrande samtiden — funnos målade alseccobilder med figurer i naturlig storlek. En af dessa, som vid en senare reparation bragtes i dagen, föreställde romerska krigare, af hvilka en bar en antik sköld med Württembergs vapen ¹⁾.

I det gent emot liggande nordöstra torghörnet, d. v. s. på nuvarande paradplanen, stod ett annat palats, uppfördt vid medlet af 1780-talet, nämligen det nya guvernörshuset. Här bodde

Guvernörshuset på n. v. paradplan.

Ståthållarepalatset, nuvarande hofrättshuset.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

på sin tid guvernören Gützel, men huset, som troligen var af trä, nedbrann totalt 1793 och platsen lämnades sedan — såsom vi få se — obebyggd.

En tredje offentlig byggnad, som äfven daterade sin tillvaro från tiden före branden, stod slutligen vid torgets västra sida, troligen ungefär där nuvarande rådhuset befinner sig. Det var det nya stadshuset, sannolikt årsbarn med den nya stadsordningens införande 1784. Måhända var detta stadshus, som sannolikt var af trä och möjligen rödmåladt, identiskt med det i tidens handlingar ofta omtalade „röda stadshuset“, „das rothe Stadthaus“ — i motsats till det gamla stadshuset, gamla rådhuset, som var af sten. Att det emellertid i afseende å arki-

„Das rothe Stadthaus“.

¹⁾ Jac. Ahrenberg. (Gamla Finlands höfdingaminne.

tektur och inredning måste hafva motsvarat tidens alla anspråk, synes framgå däraf, att dess sal under ståthållareskapstiden kunde användas såsom „tronsal“¹⁾.

Regleringen af
Vallen efter
1793.

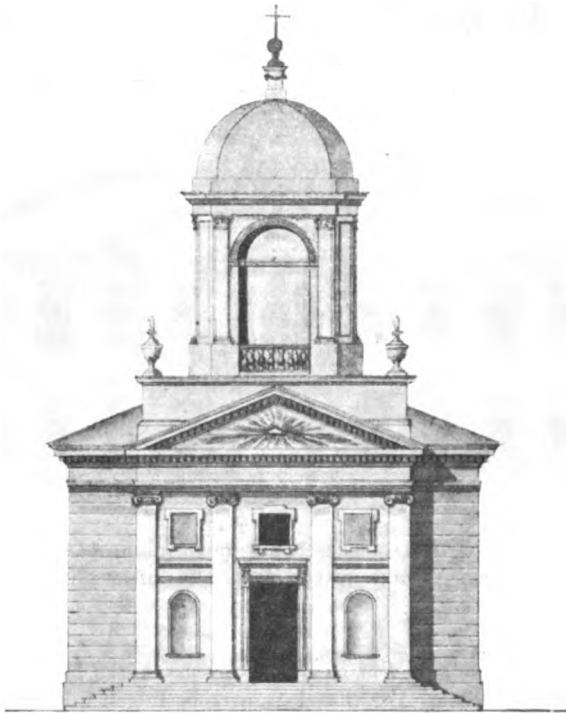
Kom så olycksdagen, den 21 juni 1793. Inom kort hade lågorna förstört såväl guvernörsbyggnaden, som stadshuset. Ståthållarepalatset stod i ruiner; endast ryska kyrkan hade räddats. Fältet var öppet för en ny omreglering af stadsdelen. Enligt den nya, under guvernören Gützels auspiciér tillkomna stadsplanen skulle den ryska katedralen på hvardera sidan flankeras af stora palats, på ena sidan af ståthållarepalatset, som snart reparades, och på den andra af en stor byggnadskomplex med lokaler för embetsverken, guvernören och viceguvernören. På andra sidan torget skulle på det gamla stadshusets plats anläggas ett nytt sådant af sten, hvilket på stadssidan i hästskoform skulle omslutas af en väldig i tvenne våningar uppförd basarbyggnad — också af sten. Äfven den nya tysk-svenska kyrkan, för hvilken redan före branden plats blifvit upplåten i Vallen vid norra muren, skulle på båda sidor omgifvas af stora offentliga byggnader, skolan och konsistoriihuset, hvarjämte platsen där framför skulle förblifva ett öppet torg eller en såkallad paradplan. Ehuru visserligen den nya stadsplanen icke i allo blef förverkligad och flere af de ifrågasatta byggnaderna aldrig kommo till utförande, bär dock den del af staden, som fordom kallades Vallen, ännu i hufvudsak den prägel den fick under Katarina II:s sista regeringsår.

Petri-Pauli
kyrkan.

Framst fästes uppmärksamheten vid den nya tysk-svenska kyrkan, först kejsarinnan till ära kallad Katarina, hvars grund-

¹⁾ Ätminstone nämnes huset redan 1787. Såsom tronsal fungerade dess sal ätminstone under treårsperioden 1784—1786. — Enligt Langells „Topografische Beschreibung der Wiburgschen Statthalterschaft“ af år 1786 funnos för öfrigt före 1793 års brand följande militärverket tillhöriga stenhus i staden, de flesta i Vallen: ett ingenjörhus (troligen det, som låg på nuvarande Hovingska tomten), ett tyghus, troligen vid Kejsargatan, bakom nuvarande hofrättshuset, en fältartilleriarsenal, byggd 1775, 3 stenkaserner (bland dessa väl artillerikasernen och den vid ändan af Nyportsgatan; den tredje troligen i Kron St: Anne), byggda 1775, ett artilleristall, byggdt 1785, ett artilleriofficershus, byggdt 1786 (troligen beläget vid Kejsargatan, bakom nuvarande hofrättshuset). Till dessa kunde ytterligare läggas garnisonsskolan, emellan nuvarande Mielckska och Lagerspetzka gårdarna, äfvensom ett par krutkällare (vid Äyräpää- och Pantsarlaksbastionerna). — Dessutom funnos af trä ett par magasin och 4 kaserner, de sistnämnda belägna på den plats, norr om ryska kyrkan, där sedan 1797 stenkasernerna uppfördes.

val lades kort efter branden, den 23 juni 1793, i närvaro af samtliga borgerskapet ¹⁾). Arbetet fortgick sedan i hela sex år. Sällan har i Viborg någon händelse firats med större högtidlighet än det nya templets invigning den 29 juni 1799. I processionen, som kom från klosterkyrkan, gingo först tyska pastorn Mattha, bärande bibeln på en röd sammetsdyna med silfvergaloner, sedan

Petri-Pauli kyrkan.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

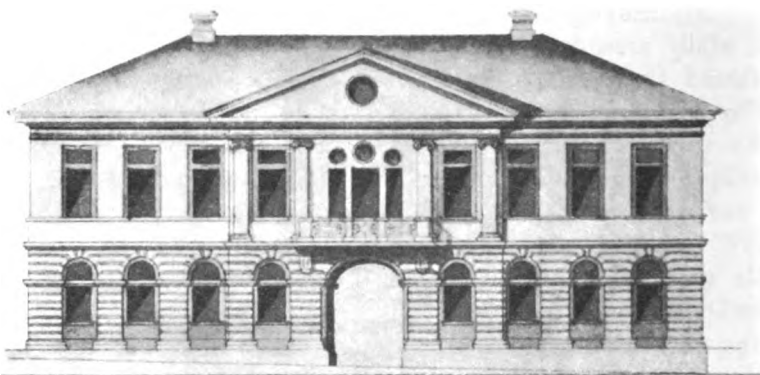
domprosten Stråhlman i full mässornat och prosten Wahl, bärande kalkarna, vidare de öfriga prästerna, som på silfverfat buro vinkannorna och dopskålarna. Inför altaret öfverräcktes af guvernören Rüdinger på ett silfverfat kyrkonycklarna åt domprosten och prosten, en åt hvardera. Invigningstalet hölls af domprosten

¹⁾ Borgerskapet hade dagen före branden, den 20 juni 1793, kallats att för ändamålet sammankomma i det röda stadshuset, men då detta sedan nedbrann, skedde samlingen väl annorstädes.

Stråhlman på tyska språket och en högstäm d festkantat afsjöngs af inöfvade sångare. Kyrkan uppkallades efter kejsar Paul, som gifvit därtill sin allershögsta tillåtelse, och benämndes sedermera Petri-Pauli kyrka. Af dess inredning beundrades särskildt den smakfulla i Ludvig XIV:s stil utförda altardekorationen ¹⁾.

Det nya stads-
huset.

Liksom den nya tysk-svenska kyrkan i prakt täflade med sin granne den ryska katedralen, likaså fick ståthållarepalatset en värdig jämlike i det nya stadshuset. Dess uppförande påbörjades 1795 och utfördes på „podråd“, d. v. s. beting, af

Det nya stadshuset, nuvarande rådhuset.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

¹⁾ Planen på uppförandet af en ny tysk-svensk kyrka hade redan länge föresväfvat stadsboarne. Redan 1766 föreslog guvernör Engelhardt att regeringen ville bidraga till uppbyggandet af en gemensam tysk-svensk kyrka, t. ex. genom att tillåta kollekt i rikets evangeliska församlingar. Men det var först prosten Wahl, som 1789 på ett konvent, bestående af fyra medlemmar af stadens dåvarande råd och af två representanter för församlingen, en för hvardera af köpmans- och civilståndet, genomdref förslaget realisrande. 1791 utsågs byggnadsutskottet: kommandanten v. Wrangel, kollegiiråden v. Reitzenstein och Groen, stadsöfverhufvudet Lado, köpmännen Joh. Fil. Jænisch och Joh. Henr. Hüppert, äfvensom domprosten Stråhlman och prosten Wahl. Plats för byggnaden erhöles å ofvan angifvet ställe och materialier samlades, hvilka emellertid förstördes i branden. Prosten Wahl företog 1795 en resa till St Petersburg, Narva, Dorpat, Riga och Reval för att samla bidrag till byggnaden och sammanbragte på alla dessa orter ansenliga summor. För öfrigt insamlades medlen dels genom upptagande af afgift af inkommande fartyg, dels genom bidrag af församlingsmedlemmarna. Kostnaderna beräknades inalles till 20,000 rubel, hvaraf hälften influtit såsom frivilliga bidrag. (Ur „Bemerkungen über die Religionsfreiheit der Ausländer im Russischen Reiche“ af Joachim Christian Grat, 1797.)

handelshuset Lundh & C:o för 13,375 rubel¹⁾. Om hösten 1797 var huset färdigt och utgör, dock något ombyggt, ännu en prydnad för sin plats. Däremot blef den storartade basarbyggnaden aldrig uppförd i den stil som påtänkt var. Af den väldiga hästskoformiga byggnaden kom nämligen endast den ena mot tyska kyrkan vettande delen till utförande och äfven den, på särskild anhållan af de ryska köpmän, som skulle deltaga i dess byggande, endast i en vånings höjd. Sålunda ifrån början ett stympadt lappverk stod den icke i någon harmoni med de omgifvande monumentala byggnaderna och var såsom sådan egnad att vanställa en plats, som den varit afsedd att pryda²⁾. Af de föreslagna skol- och konsistoriihusen, som skulle stå på hvardera sidan om tyska kyrkan, kom intetdera till utförande, lika litet som huset för ämbetsverken, hvilket skulle bli en pendant till ståthållarepalatset. Däremot byggdes i nordöstra hörnet af Vallan 1797 fyra långa stenkaserner, af hvilka tre ännu stå kvar³⁾.

Sådana voro Vallens öden under den period vi nu skildra.

Alltsammans, både stad och vall, omgafs af de gamla murarna, hvilka likväl nu sågo helt annorlunda ut än på 1600-talet. Ty de höllos nu ständigt vid makt förmedels oupphörliga remonter och reparationer. Redan strax efter eröfringen sände tsar Peter 2,000 ryska bönder för att ånyo uppbygga stadens nedskjutna vallar. Under det i staden förlagda ingenjörkommandots ledning blefvo de delvis förbättrade och förstärkta, delvis

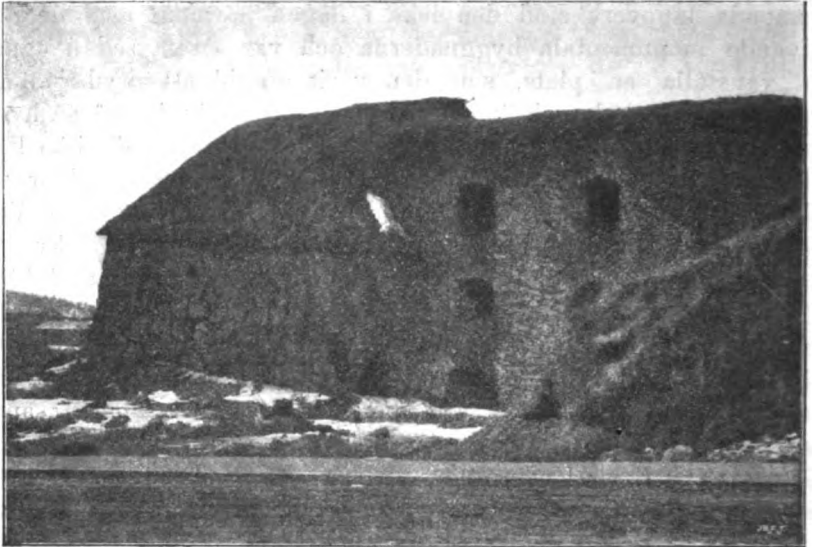
Vallar och
murar.

¹⁾ Joh. Fil. Jænisch åtog sig först betinget, men afstod det sedan åt Lundh & C:o, som började arbetet med nedrifvandet af Istomins stenhus, hvars murar efter branden ännu stodo kvar på platsen.

²⁾ Arkitekten Brockman ansåg att kostnaderna för gostinnidvoren skulle belöpa sig till 17,513 rubel. Det ser dock ut som om det ålegat de ryska köpmännen att särskildt deltaga i kostnaderna. — Stadsrådet ville synbarligen undandraga sig kostnaderna och vände sig i september 1796 till guvernören Schtjerbatoff, framhållande stadskassans medellöshet. Schtjerbatoff menade dock, att det nog funnes penningar och yrkade på att huset skulle oförtöfvadt uppföras. Dock hade han redan tidigare på särskilda köpmäns anhållan gått in på att bodarna skulle byggas blott en våning höga. Emellertid synes stadsrådets och de ryska köpmännens motsträfvighet omsider segrat, och efter Schtjerbatoffs afgang följande år var det ej mera fråga om byggnadens utförande efter den ursprungliga planen. (Handlingar i Viborgs magistratsarkiv, äfvensom i länestyrelsens arkiv).

³⁾ I dessa kaserners uppförande måste staden deltaga med 7,000 rubel. — Den närmast Katarinagatan liggande kasernen har senare blifvit nedrifven och på dess plats planterats en skvär.

alldeles nybyggda, ånyo dragande under sitt fundament en och annan alltför nära belägen borgargård. I sitt förnyade skick erbjödo dessa fästningsverk en i sanning imponerande anblick. Deras jämna gråstensytor, ofvan kantade med grönklädda bröstvärn, ur hvilkas öppningar blanka kanonmynningar gapade, speglade sig dystert i de nedanförliggande vallgrafvarnas stilla vatten. Karjaportstornet med sina högt belägna skyttehål, de

Pantsarlaks bastion.
(Nuvarande utseende).

gamla bastionerna med sina kanongluggar, äfvensom Stobæi raveliner med sina moderna batterier sågo nu mera hotande ut än förr ¹⁾.

Då man på 1700-talet nalkades Viborg, hade man i sanning en förkänning af att fästningen betydde mera än staden. Sedan fästningens tyngdpunkt blifvit förlagd till Vallen, hade tvenne nya portar öppnats för att leda trafiken dit. Sålunda hade Karjaporten fått en medtäflare uti den s. k. S:t Petersburgska porten på midten af norra vallsträckan, bakom tyska

¹⁾ Det var nu förbjudet för stadsinvånarne att beträda vallarna; än mindre tillåtet var det att där skära gräs eller begagna vallarna såsom betesmarker (Promemoria från Öfverkommendantskansliet $\frac{2}{4}$, 1786).

kyrkan. Då det var meningen att hela landstrafiken genom den skulle komma till „det stora torget“, flyttades både tullstuga och skiltvakt dit från Karjaporten. På samma sätt fick den svenska tidens Vallport, som vettat mot sjön, vika för den nya Seidska porten, belägen midt på sydöstra vallsträckan bakom den nya ryska kyrkan. Dessa portars mörka källarliknande hvalf, där man möttes af skiltvaktens mönstrande blickar¹⁾, voro ingalunda egnade att minska den känsla af beklämning, som grep hvar och en som nalkades staden.

Men ännu fruktansvärdare presenterade sig fästningen på Siikaniemisisidan, hvilken förstad nu helt och hållet förändrats till en liten fästning för sig. Vi hafva redan framhållit, huru den svenska regeringen tidtals umgåtts med planer på den viborgska fästningskomplexens förfullständigande genom att också indraga Siikaniemi i de staden omfattande fortifikationsverken. Men dessa planer, som icke realiserades under Vasatiden, föllo i glömska under stormaktstiden, och vi hafva redan sett hvilka fördelar ryssarne hade af fästningens ringa motståndskraft på denna sidan, då de 1710 västerifrån riktade sitt anfall mot densamma. Då Viborg nu från en svensk fästning blifvit en rysk och främst kunde tänkas blifva utsatt för angrepp just från väster, var det naturligt att den ryska regeringen framför allt skulle rikta sin uppmärksamhet på fästningens förstärkande åt det hållet. Därmed var den fordom blomstrande förstaden Siikaniemis öde afgjordt; — den måste gifva plats för en fästningsförstad.

Såsom förut är nämnt hade en stor del af förstaden under belägringen uppgått i lågor. De flesta öfverblifna gårdarna togos genast i besittning af ryssarne, som sannolikt behöllo dem för de militära behofven. Endast en ringa del af husen på Tervaniemi-udden förblefvo i privata personers, dock mest afskedade ryska soldaters ego. 1730 införde därför borgmästar Reinecke i sin s. k. „deduktion“ en anhållan om de borgerskapet på Siikaniemi frångångna tomternas återställande. Deduktionen ledde icke — såsom vi få se — till någon påföljd; utan det gick fast hellre tvärt emot hvad med den åsyftades. Samtidigt som

Siikaniemi.

¹⁾ Vakten vid portarna hade order att noga tillse att ingen främmande passerade, utan att först hafva aflämnat sitt pass i hufvudvakten. Denna vakt hölls tidtals så noga, att ej ens stadsinvånarne fingo passera genom portarna, om de ej voro kända af vaktensoldaterna.

Vallen förklarades äfven Siikaniemi, som ju låg på kronomark, „helt och hållet vara för militära ändamål anslaget“, och privata personer förbjödos att där vidare bygga och bo ¹⁾. Till och med den ryska „soldatslobodden“ nedrefs och transporterades utom staden.

Kron S:t Anno.

Emellertid hade arbetena på platsens befästade redan begynt. Viborg fick ännu upplefva en liknande epok, som det haft under de stora befästningsarbetenas tid på 1500-talet. Likasom då det väldiga „hornverket“ med ansträngande af befolkningens alla krafter anlades i sydost på ryska sidan af staden, likaså blef nu det s. k. „kronverket“ på den motsatta sidan ett af 1700-talets stordåd. I synnerhet bedrefs arbetet på 1730-talet med utomordentlig kraft och energi. 2,000 man och 200 hästar voro oafbrutet uppbådade från hela ryska Finland, sålunda att det ena arbetskommandot aflöste det andra. Ehuru det var förbjudet för obehöriga att nalkas arbetsplatserna, dref dock nyfikenheten skaror af åskådare ut till Siikaniemiberget för att betrakta det storartade skådespelet fästningsarbetet erbjöd, vid hvilket så stora massor af arbetare voro i verksamhet, ackompanjerade af de ständigt dånande bergsprängningsskotten. Först reste sig bastionen „S:t Anna“ riktande sin spets rakt ut mot fältet i nordväst. 1731 påbörjades vid sjöstranden en annan bastion eller, såsom den ock kallades, polygon. Två år senare 1733 lades ytterligare grunden till en tredje på landssidan mot norr. Och denna efterföljdes omsider ännu af en fjärde vid slottssundet. En tid synes den berömde fältmarskalken Münnich hafva ledt befästningsarbetena, om hvilka äfven den för sina brokiga öden kände negern, generalen Hannibal säges hafva inlagt stora förtjänster ²⁾. Omkring 1740 torde ändteligen kronverket i huf-

¹⁾ Uti Engelhardts doklad af %, 1766 heter det i sammanhang med redogörelsen för Vallens indragning, „wie denn auch die Vorstadt Siikaniemi genannt zu derselbigen zeit von der Stadt abgekommen, und darauf die Vestung Chron S:t Annæ angelegt worden — —“.

²⁾ Denna neger var — enligt Ahrenberg, „Gamla Finlands höfdingaininne“ — född i Abessinien och hade af ryska ministern i Konstantinopel Tolstoi 1705 blifvit skänkt åt tsar Peter. Han hette ursprungligen Ibrahim men döptes 1707 till Abraham. Efter att i Frankrike hafva genomgått en ingenjörskola, inskrefs han i ett kompani „bombardier“, för hvilket tsar Peter själf var chef. Under kejsarinnan Annas regering blef han förvist till Sibirien, men återkommen stod han sedan mycket väl hos Münnich, hvilken synes ha anförtrott honom sakerna vid Viborgs befästning, sägande: „die schwedischen Sachen gehen zu Hannibal“. Han skall i sitt andra äktenskap varit gift med en Kristina Sjöberg, af svensk-finsk extraktion.

vudsak varit färdigt, med sina dubbla murar och dubbla grafvar bildande en ointaglig fästning, som grundläggarrinnan till ära kallades „Kron S:t Annæ“.

Inom dessa murar, som omslöto största delen af den areal, på hvilken Siikaniemi förstad stått, uppfördes nu så godt som uteslutande militära byggnader: kaserner, arsenaler, officerskvarter, ingenjörshus o. s. v., de flesta af sten, och flere ännu bibehållna i sitt ursprungliga skick¹⁾. Till vänster om torget reste sig där under periodens senare del en stor träbyggnad, öfverkommandanternas palats. Äfven nämnes där mot slutet af perioden ett s. k. revisionshus, hvarjämte en och annan köpman, som tillhandahöll militären dess behof, där tilläts anlägga försäljningslokaler²⁾. På torget gentemot bron fanns också en gostinnidvor af trä för de ryska köpmännens räkning. En af stadsdelens märkligaste byggnader var slutligen det därstädes befintliga teaterhuset, „Maskeraden-“ eller „Comedienhaus“ kalladt. Detta — såsom vi ytterligare skola få tillfälle att framhålla — af stadsboarne mycket besökta förlustelseställe nämnes redan 1760.

För öfrigt skulle som sagdt inga privata bostäder få finnas inom fästningen. Med ingenjörstyrelsens lof och goda minne tillätos dock privata personer, i likhet med hvad som förr varit fallet, att inom fästningsverken uppföra åt sig hus af trä på udden bakom berget. Sålunda uppstod där åter ett nytt förstads-kvarter, ett nytt Siikaniemi, äfven „Kosan“ kalladt. Dock var det en stor skillnad emellan detta Siikaniemi och svenska tidens förstad med detta namn. Det sistnämnda hade varit en prydlig förstad till en rik handelsstad, den ryska tidens Siikaniemi eller såsom

Lefde under sina sista år på Taubila, där hans porträtt fanns ännu i sista seklets midt, och afled vid 92 års ålder (1788?). Han uppgifves i andra källor t. o. m. hafva varit guvernör i Viborg, hvilket dock icke var fallet.

¹⁾ På Kron S:t Anne funnos enligt stadsplanerna af 1788 och 1793 följande kronohus af sten: Ingenjörshuset, 2 krutmagasin af gråsten, det ena vid slottssundet, det andra nedanom Kron S:t Anneberget, båda ännu kvar; en kasern bakom berget, troligen uppförd 1775; ett förråds- och ett proviantmagasin nere vid stranden, gent emot stadens hamnbrygga, byggda 1785. — Af trä åter voro: en mängd garnisons-officerarekvarter på det ställe, där nu Mendtska huset är beläget, äfvensom på tomtorna till vänster därom, ett par träkaserner invid de mot landsidan vettande bastionerna, ett fånghus invid muren bakom ingenjörgården, vakthus vid portarna.

²⁾ Måhända stod ock det gamla Babbens stenhus vid broändan ännu kvar från svenska tiden. Åtminstone angifves på detta ställe på 1700-talets kartor ett mindre stenhus. På 1780-talet synes det ägts af familjen Lado.

det nu merendels kallades Tervaniemi, för det mesta bebodt af arbetare, afskedade soldater och annat fattigt folk, var endast ett arbetarkvarter, där fästningens lösa befolkning hade sitt tillhåll. Dessutom berodde det helt och hållet af ingenjörstyrelsen att när som helst slopa hela kolonin. 1793 var det åter fråga om att inbyggarna skulle afhysas och flyttas utom staden, en åtgärd, som dock 1796 uppsköts på fem år¹⁾ och sedan ytterligare torde lämnats beroende, eftersom Tervaniemi „Kosa“ förblef bebodd hela perioden igenom, 1812 omfattande 77 bebyggda tomter.

De nya förstäderna.

Genom Vallens och Siikaniemis reducering hade fästningen så att säga uppslukat två tredjedelar af staden. Såsom vi erinra oss räknade Vallen under svenska tiden omkring 200 gårdar, Siikaniemi förstad omkring 275. Inalles hade således genom de ofvan omtalade förändringarna omkring 475, eller om man frånräknar de tomter, som blifvit kvar i Siikaniemi „Kosa“, öfver 400 borgargårdar blifvit utdömda. Efter fem personer per gård, hade således omkring 2,000 människor blifvit husvilla, de flesta efter branden 1738. De förmögnare af dessa „afhysta“ sökte sig in till gamla staden, där man för att bereda dem rum ålade formännen och andra fattigare borgare att flytta bort och till nykomlingarna sälja sina gårdar²⁾. Somliga fingo dessutom genom tomtklyfning nya boplatser; somliga åter slogo sig ned på andras tomter, utan att någon expropriation förekom o. s. v. Följden af allt detta var att trängseln och bristen på utrymme dag för dag blef allt kännbarare i staden. Isynnerhet klagade man öfver den svårighet unga nybörjande köpmän hade att komma sig till gård och grund. Tomternas pris steg oerhördt. En liten obebyggd tomt betalades med 1,000 rubel.

Men det var naturligtvis ett försvinnande fåtal af de hemlöse, som kunde få rum uti staden och det var därför en oafvislig nödvändighet att åt alla de stadsboar, som genom reduktionen förlorat sina tomter, anvisa nya boplatser utanför murarna.

¹⁾ 1801 lät dock kommandanten Saitzoff tillkännagifva husegarne på Kosa „class sie darauf bedacht sein sollen ihre daselbst befindliche Häuser nach einen anderen Stelle zu transportiren“. Dock torde som sagdt detta hot ej ledt till någon påföljd, enär tomterna fortsättningsvis förblefvo bebyggda.

²⁾ Endast för formansåldermannen gjordes härvid undantag, i det honom tilläts få behålla sin gård i staden och därstädes bo.

Från år 1738 daterar sig alltså uppkomsten af Viborgs nya förstäder, den S:t Petersburgska och den Viborgska.

Tvenne platser anvisades nämligen de husvillan, den ena belägen invid ryska sommarlägret, på hvardera sidan om S:t Petersburgska vägen, den andra på udden Neitsyt-niemi, bakom Kron S:t Anne. Till en början synes det varit afsedt att särskilja de tomtsökande nationsvis. De ryska småköpmännen och f. d. soldaterna skulle bo på den förstnämnda platsen invid lägret, formännen och de finska arbetarne åter på Neitsyt-niemi. Det skulle bli en rysk och en finsk förstad, „så att den ena nationen ej må blandas med den andra“¹⁾. Platserna utsågos och anvisades å militärmyndigheternas vägnar af ingenjöröfversten och å stadens vägnar af rådman Jockim Naht.

Men med denna placering voro hvarken finnar eller ryssar nöjda. Formännen, som öfver hufvud visade stort missnöje öfver förlusten af sina boplatser i Vallen²⁾, klagade att de på Neitsyt-niemi ej hade något bete för sina hästar och begärde att få bygga på Petersburgska sidan, enär där voro lättare att skaffa sig höbol. Ryssarne ville ej heller se sig afstängda från Neitsyt-niemiförstaden, där de hade närmare till den i Kron S:t Anne stationerade talrika militären. Ehuru dem svarades att intet kunde ändras i den allerhögst stadfästa planen, synas dock redan från början, eller åtminstone ganska tidigt, finnar och ryssar bött om hvarandra i hvardera förstaden. 1766 klagar guvernören Engelhardt öfver denna blandning, som försvårade upprätthållandet af hvarje rättslig ordning, då ryssarne stodo under militärmyndigheternas, men finnarne under magistratens jurisdiktion, och yrkade ånyo på att de båda elementen skulle placeras skildt från hvarandra, i „separata sloboder“. Icke heller detta förslag torde ledt till något väsentligt resultat, om man ock i S:t Petersburgska förstaden en tid bortåt talade om den „ryska sloboden“ såsom ett särskildt kvarter i förhållande till „posadska“ och „formanssloboderna“.

¹⁾ R. p. $\frac{2}{8}$ 1738.

²⁾ R. p. $\frac{30}{8}$ 1738. På formännens i anledning af deras utvisning yttrade missnöje svarade magistraten, att den nog gärna skulle låtit dem behålla deras gårdar, om ej fortifikationsofficerarne annorlunda därom disponerat och i stället anvist åt dem platser utom Kron S:t Anne, „med hvilka de sig numera åtnöja måste“. — Dem tillfrågades ock, hvem de ville utse till älderman. „Då de ej nämnde någon, utsåg magistraten Johan Pysing till älderman öfver de andra, som därför sin plats i staden behåller“.

För öfrigt voro invånarne i förstäderna ännu mera i beroende af militärauktoriteterna än i själfva staden. Förstäderna voro byggda på fästningens esplanad, och det förutsattes att de, vid behof, utan vidare kunde slopas. Deingo ej byggas närmare fästningsverken än 130 ryska famnar, ty så långt sträckte sig glasicen, som alltid skulle hållas öppen. Och äfven utom denna rayon, — på själfva det för förstäderna upplåtne området — var det noga bestämdt på hvilka afstånd ifrån fästningen olika slags byggnader inge stå. Närmast skulle få uppföras blott trähus utan stenfot, sedan sådana med dylik underbyggnad; längst borta tillåtos slutligen äfven byggnader af sten.

S:t Petersburgska förstaden.

Af de två nya förstäderna hade den S:t Petersburgska vida större utrymme än den Viborgska och tillväxte också snabbare än denna. Under svenska tiden hade denna trakt — såsom vi erinra oss — ännu varit en öde landsbygd, där Getbacken tvang landsvägen att göra en stor halfcirkelformig bukt mot norr, förr än den kunde vända af i sin rätta sträckning, mot sydost. Om man fränser bodarna på Revonhätä, hade där endast funnits några små gårdar vid Munkekällan och längre borta, till vänster om vägen, en begravningsplats — allt anläggningar, hvilka då för tiden betraktades såsom liggande på utkanterna af Pantsarlaks, som ju då utgjorde hufvudpunkten för stadsbosättningen „söder om murarna“. För öfrigt odlades här och där vid vägen några åker- och ängstäppor af de närmast liggande stadstorpen Ojatikko och Kotoinen. Hela denna trakt, på hvardera sidan om vägen, från Munkekällan och förbi den gamla begravningsplatsen ända till andra verdstolpen från staden, bestämdes nu till grundplats för den nya förstaden, som snart bredde sig ut såväl mot norr längs Salakkalahtis strand till Revonhätä, som mot söder, på södra sidan om Getbacken, hvarest redan på 1790-talet funnos tvenne kvarter det s. k. Getkvarteret och Nystaden. En prydlig allé, som nämnes redan 1786, aulades från staden, S:t Petersburgska porten, till förstaden¹⁾.

¹⁾ 1790—1792 underkastades hela vägen från S:t Petersburgska porten ända till Ladoska sjukhuset en grundlig reparation. Vägen skulle försees med „grafvar“, diken, på hvardera sidan. Vattnet från de lågländare trakterna skulle förmedels en „utfallskanal“ och flera tvärkanaler utföras till Salakkalahti. Väg-banken skulle göras 6 famnar och 4 fot bred äfvensom på hvardera sidan försees med en med „Feldsteinen gepflastertes Fussteig“ af 3 fots bredd. Från Röda brunn „bis zu der andern Quelle“, där vägen hade morasig grund, skulle den göras aldeles rak

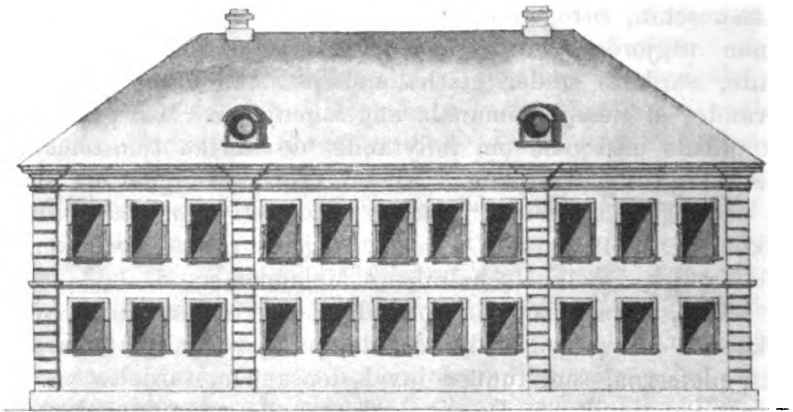
Största delen af förstaden var — såsom nyss nämndes — bebodd af handverkare, formän, arbetare äfvensom af afskedade ryska soldater och annat fattigt folk. De flesta gårdarna, särdeles de som lågo vid tvärgatorna, hvilka betecknande nog då för tiden benämndes „Smutsgator“, „gräsnie ulitsi“, voro därför små och osnygga. Endast vid „stora gatan“, d. v. s. för detta landsvägen, och vid bigatorna närmast intill densamma funnos några större och präktigare uppförda trähus, som innehades af förstadens förmögnare ryska köpmän, Koscheleff, Onkov, Schlæchtin, Schuschin, Stroganoff, Sveref, Titoff och Tschironkin. Dessa köpmän utgjorde så att säga förstadens dåtida aristokrati och spelade, särdeles under ståthållarskapstiden, främsta rollen vid afgörandet af dess kommunala angelägenheter. Men sedan 1790-talet täflade med dem om inflytandet de talrika tjänstemän, som i anledning af rumbristen i staden varit tvungna att slå ned sina bopålar i „slobodden“, såsom t. ex. öfverlandträttsbisittaren Stackelberg, kollegierådet Pirskoi, regeringsrådet Svensson, hofrådet Kreijer, „stolanatschalniken“ Melander m. fl.

Något, som ock gaf förstaden en viss betydelse, var de talrika för odling och trädgårdsanläggningar tjänliga ängarna och öppna platserna, som funnos invid densamma, särdeles på stranden af Papulaviken. De utgjorde på denna tid stadens enda jordegor och om deras besittning — mot jordrätans erläggande — täflade sinsemellan medlemmarna af stadens ämbetsmannaristokrati. Sålunda besutto kollegieråden v. Rechenberg och v. Reitzenstein, kommandanten Wrangel, generalmajor Steinheil m. fl. stora s. k. trädgårdar bakom S:t Petersburgska förstaden. Flera af dessa trädgårdar utarrenderades af egarne mot hög afgift åt ryska trädgårdsmästare, men andra upparbetades af sina innehafvare till verkliga lustgårdar. Mest känd af alla dessa var Aninaträdgården, som på 1780-talet innehades af viceguvernören Neidhardt, men af honom 1794 försålde åt guvernören Schtjerbatoff. Denne hade där ett prydligt hus, till hvilket en allé ledde från S:t Petersburgska gatan.

I förstaden hade den därstädes dominerande ryska societeten uppfört åt sig en prydlig stenkyrka, kallad „sjivosnoi istotschnik“, den upplifvande källan, hvilken från sin höga backe — invid

och platsen kring Röda brunn skulle stenläggas. Mechanicus Strählman skulle hafva öfveruppsikten öfver arbetet, som på podriid åtogs af Joach. Christ. Sutthoff för en summa af 6,949 rubel.

nuvarande järnvägsstationen — syntes vida omkring¹⁾). För öfrigt låg i yttersta ändan af slobodden, till höger om vägen, den stora „schlüsselburgska“ eller „räsanska“ regementsgården, en väldig byggnadskomplex, till hvilken också hörde en särskildt för sig stående mindre kyrka af trä för militärens behof. Midt emot regementsgården, på andra sidan gatan, låg måhända det äldre ryska fälthospitalet med dess kyrka, hvilken enligt Langells uppgift 1786 „nyligen“ hade nedbrunnit²⁾). Troligen flyttades här-

Ladoska sjukhuset.

(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

¹⁾ Troligen uppfördes denna kyrka vid medlet af 1780-talet, efter det hospitalskyrkan, som väl därtills motsvarat förstadens kyrkliga behof, flyttats till Neitsytniemi.

²⁾ Att fälthospitalet, förr än det förlades till Viborgska förstaden, varit beläget i S:t Petersburgska förstaden framgår af många antydningar i källorna. År 1799 nämnes i sistbemälda förstad: „alte Hospital Kirchen Stelle mit den Garten platz“, och då viceguvernören Neidhardt 1791 erhöi besittningsrätten till den ofvan omtalade trädgården, skedde det under förbehåll af „der Ausschliessung und Abforderung der auf diesem Platz befindlicher Russischen Kirche“, med hvilken kyrka måhända afsågs just „hospitalskyrkan“. 1793 anhöll ståthållarskapsregeringen för kronans räkning om plats för ett tegelbruk bakom S:t Petersburgska förstaden. „bakom gamla fälthospitalet“, och 1797 försålde Allmänna försorgskollegiet det i S:t Petersburgska förstaden belägna gamla hospitalshuset åt köpmannen Jöran Halonen. — Den hospitalskyrka, i hvilken ståthållarskapets högtidliga öppnande skedde, låg måhända således i S:t Petersburgska och ej i Viborgska förstaden. — Här må dock anmärkas att på en sannolikt på 1780-talet för handen uppgjord kartskezz öfver Viborg och dess omgifningar finnes i närheten af Papula bron angifvet ett „sjukhus“ jämte därtill hörande särskildt stående kyrka. I händelse detta ej var det s. k. landthospitalet, kunde törhända platsen för det gamla fälthospitalet vara att sökas i denna trakt.

efter den stora inrättningen med kyrka och allt till Viborgska förstaden. I stället uppfördes nu i samma trakt det Ladoska sjukhuset, hvilket om man från ser ofvannämnda stenkyrka var förstadens enda stenhus och därjämte onekligen dess prydligaste byggnad.

Bakom nyssnämnda regementsgård ledde en väg åt söder förbi „kärret“ mot Pantsarlaks. Här, där svenska tidens förstadsstätt, uppstod snart vid sjöstranden ett nybygge, hvilket i kommunalt hänseende betraktades såsom en adherens till S:t Petersburgska förstaden. Sålunda hade Viborgs södra förstadsförhållanden utvecklats sig till motsatsen mot förr. Hvad som förr varit en hufvudort, var nu en utkant; hvad som förr varit en utkant var nu blefvet en hufvudort. Detta nybygges centrum utgjordes af den nära stranden belägna stora „tobolska“ eller „velikolugska“ regementsgården, också den försedd med en liten kyrka af trä. Ett stycke åt norr därifrån, ungefär där senare tidens korrektionshus ställt, låg koppypningshuset, också en anseelig inrättning, hvarom vi framdeles skola ytterligare tala, ävensom därbakom ölbryggeriet. Nederst vid stranden funnos slutligen några borgargårdar och längst bort mot Havis skymtade fram tegelslageriet med det därinvid liggande ryska „kapellet“.

Pantsarlaks.

S:t Petersburgska förstaden nedbrann till största delen 1798, hvarefter tomterna därstädes undergingo allmän omreglering. 1812 räknade förstaden tillsammans med Pantsarlaks inalles 329 bebodda tomter.

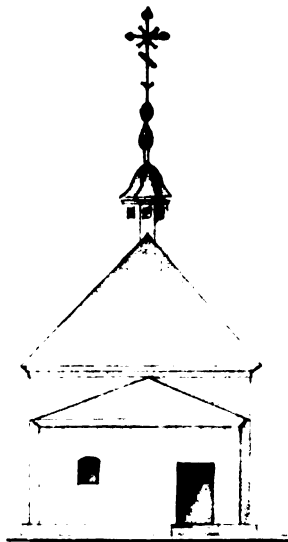
Viborgska förstaden, inrymd på udden, där fordom Neitsytniemi torparen ensam bott, hade i motsats till S:t Petersburgska förstaden, ett begränsadt område, utöfver hvilket den ej kunde utvidga sig. Troligen hade redan tidigt, efter det fästningsarbetena börjat på Siikaniemi, en och annan af sistnämnda förstads inbyggare sökt sig boplats ute på udden. Sålunda hade t. ex. ränteskriveren Akatius Pihlgren och länsman Nigræus redan före 1738 gårdar på udden bakom Kron S:t Anne. Men först sedan Siikaniemi samtidigt med Vallen officiellt reserverats för militärverket, började där å stadens vägnar utdelas tomter åt formännen, som ålades att flytta dit.

Viborgska förstaden.

Ehuru det, såsom redan antyddes, icke lät sig göra att helt och hållet reservera denna förstad för finnarne, utan där redan ifrån början nedsatte sig också en mängd ryssar, i synnerhet afskedade soldater, bar den dock prägeln af en företrädesvis finsk förstad. Härtill bidrog ej allenast den öfvervägande finska ar-

betarbefolkning, som där bodde, utan äfven den mängd af tjänstemän, som hellre sökte sig hit än till den bullersamma S:t Petersburgska förstaden, t. ex. kollegierådet Morton, platsmajor Philips, translatorn Kuhlberg, bisittaren v. Frobös, sekreteraren v. Schrammen, mantalskommissarien Haimén m. fl. Endast få mera betydande ryska köpmän nämnas bland dess borgerskap: Dechtereff, Diboff, Antonoff.

På udden där den låg, åt sidan från den till Fredrikshamn ledande vägen, störde ingen trafik det landtliga lugnet i för-

Hospitalskyrkan.

(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

staden, som därför, trots sitt oregelbundna byggnadssätt, i allmänhet bar en förnämre prägel än dess södra rival¹⁾. Äfven de flesta offentliga inrättningar, som funnos därstädes, harmonierade med ortens stilla och fridfulla belägenhet.

Främsta uppmärksamheten väckte det stora ryska fälthospitalet, som låg bakom förstaden på uddens norra strand och invid Sorvalisundet, öfver hvilket då ännu icke någon bank ledde. Dess obetydliga träkyrka, som — ifall den redan 1784 blifvit byggd —

¹⁾ Hufvudgatorna, som voro ungefär de samma som nu, benämndes första, andra och tredje gatan. Äfven fanns där „finska gatan“.

en tid bortåt synes hafva fungerat såsom ryssarnes hufvudkyrka i Viborg, och dess lilla begravningsplats bidrogo i sin mån att öka det intryck af frid och lugn, man erfor vid ett besök i förstaden ¹⁾.

Den ¹⁵/₅ 1773 invigdes där dessutom äfven en luthersk begravningsplats för svenska och tyska församlingarnas gemensamma räkning. Den var omgifven af ett hvitt brädplank med svarta knoppar, och på ingångsporten lästes följande devis: „Joh. XIV vers 19. Ego vivo et vos vivetis“ etc. Här begrofs bland andra den uti striden vid Kärnäkoski 1788 fallne ryska generalen, prinsen af Anhalt, hvars prydliga grafmonument ännu står att ses på den plats, där den gamla kyrkogården fordom låg. Äfven öfverstens vid viborgska regementet, grefve Adlerbergs († 1794), gravvård finnes ännu kvar såsom ett vackert minne från denna tid ²⁾. Begravningsplatsen stängdes dock redan efter sexton år, 1799, då en ny sådan öppnades på Sorvali ön.

Slutligen fanns i förstaden ock under senare delen af perioden en finsk folkskola, afsedd att sprida vetande och bildning främst bland förstadens talrika befolkning.

Likasom den S:t Petersburgska förstaden fått en adherens uti Pantsarlaks, erhöll ock den Viborgska en sådan uti de å Monrepos' mark belägna beckbruken, där en mängd arbetare slagit sig ned. Redan 1765 nämnes en stadsbosättning vid „Pikiruukki“. Viborgska förstaden, som nedbrann samma år som staden 1793, hade 1812 tillsammans med Beckbruket inalles 183 bebyggda tomter ³⁾.

Genom de två nyss omtalade förstädernas tillkomst hade således, om man afdrager ett sjuttiotal gårdar, hvilka redan

Topografisk
öfverblick.

¹⁾ När detta hospital blifvit grundlagdt, är, som ofvan nämndes, osäkert. Men troligen skedde det vid medlet af 1780-talet, efter det den i S:t Petersburgska förstaden belägna äldre hospitalskyrkan brunnit. Ännu i början af nämnda årtionde bodde hospitalsprästen i S:t Petersburgska förstaden, hvilket knappt hade varit fallet, om hans kyrka då redan legat långt borta i Viborgska förstaden. — Den ryska begravningsplatsen på Neitsytniemi nämnes redan 1784, hvaraf måhända kunde slutas att hospitalet redan detta år blifvit grundlagdt.

²⁾ Af andra kvarvarande grafstenar må här endast nämnas: Kat. Charl. Weckrooths, f. Dykander († 1777), Kat. Elis Dannenbergs, f. Wulfert († 1795) och Sam. Fredr. Kuhlmanns.

³⁾ Vid Fredrikshamnsvägen till höger om vägen, ungefär gentemot nuvarande Saunalahti låg en stor träbyggnad, kallad „korpusnoi dvor“.

under svenska tiden funnits i Pantsarlaks och således ej kunna räknas såsom nya, vunnits omkring 440 nya gårdar i stället för dem, som gått förlorade genom Vallens och Siikaniemis indragning. Då emellertid äfven antalet gårdar i själfva den gamla staden, hvilket under svenska tiden utgjort 155, minskats med ett tjugutal genom att några gårdar indragits under fästningsverken eller eljes disponerats af kronan och militärverket, komma vi till det resultatet, att gårdsantalet i Viborg under hela den långa perioden af mera än 100 år förblifvit tämligen oförändradt, eller åtminstone endast högst obetydligt ökat. Vid medlet af 1600-talet funnos ju i Viborg och dess förstäder i det närmaste 700 gårdar, 1812 utgjorde deras totalantal 726, af hvilka dock 45 efter 1793 års brand ännu voro öde. Staden hade visserligen genom de nya förstädernas grundläggning tillvuxit i omfång, men denna tillväxt berodde ej på befolkningens tilltagande, utan på en ny dislokation af bosättningen.

Enligt Friccius funnos i Viborg år 1806 86 sten- och 116 trähus äfvensom i de båda förstäderna tillsammans något mer än 600 trähus, till största delen mycket små — således inalles omkring 800 hus. De medelmåttiga stenhusen kunde värderas till 10,000 å 15,000 rubel¹⁾, medan de sämre betingade sig ett pris af endast 3,000 rubel. Af trähusen i själfva staden uppskattades de bästa till ett värde af 7,000 å 8,000 rubel, de sämsta blott till 500 å 1,000 rubel. I Kron St:et Anné och förstäderna, där alla privata hus — såsom redan nämnts — voro uteslutande af trä, funnos högst få sådana, som kunde värderas till mer än 2,000 rubel, medan de vanligen ansågos gälla blott några hundra rubel, och det dessutom fanns ett otal kojor, som ej kostade mer än 40 å 50 rubel²⁾.

Sådana voro de öden Viborg i topografiskt hänseende under perioden genomgått. Tryckt af en svår inkvarteringsbörda och militärkommandonas ingrepp i byggnadsfrågor samt dessutom härjad af 1738 års brand, förblef den gamla staden långt in på 1760-talet i ett tämligen förfallet skick. 1754 hotade guvernören Kaijserlingk att inskrida med lagens hela stränghet,

¹⁾ Banco assignationer.

²⁾ Org. Kom:s hdlr.

om icke invånarna försatte sina hus i ett presentablare skick ¹⁾, och ännu 1788, då likväl redan en förbättring i dessa förhållanden inträdt, gjorde staden på en främling intrycket att vara „liten och illa byggd“. Först med Katarinas regering började Viborg åter ikläda sig ett prydligare yttre. Tack vare den nya byggnadsverksamheten, som något hejdades, men icke afbröts af 1793 års brand, nådde staden omsider mot periodens slut ett nytt utvecklingsstadium i sin byggnadshistoria, särdeles med afseende å Vallen, hvilken allt sedan 1738 i topografiskt hänseende börjat sammansmälta med staden, ifrån hvilken den dock i borgerligt hänseende blifvit afsöndrad. 1804 kunde akademikern Svergin, som då besökte staden, konstatera, att den hade många och mycket vackra stenbyggnader, och äfven löjtnanten Breitholtz, hvilken 1809 såsom krigsfånge vistades därstädes, intygade att den, oafsedt de nya förstäderna, hvilka af alla besökande enstämmigt vitsordades såsom illa byggda och smutsiga, var en vacker och tämligen stor stad.

Af ofvanstående öfersikt öfver stadens bebyggande hafva Den ryska styrelsen. vi redan funnit, i hvilken mån allting i det borgerliga lifvet var underkastadt den styrande maktens ingripande. Den högsta lokala styrelsen, som under perioden iklädde sig fyra olika former, nämligen öfverkommendantskap (1710—1744), guvernörsstyrelse (1744—1784), ståthållareskap (1784—1797) och krigsguvernörsregemente (1797—1812), arbetade — såsom redan framhölls — främst för uppnående af syftemål, hvilka från rikssynpunkt ansågos vara nödvändiga men föga kunde gagna staden såsom sådan. För att rätt förstå detta skola vi — innan vi gå vidare i vår

¹⁾ — — So hat man jedoch nicht ohne Missvergnügen wahrnehmen müssen wie die Eigenthümer einiger hier in der Stadt befindlichen Plätze und Häuser, selbige gantz handlos liegen und in Ruin und Verfall gerathen lassen. Wozu insonderheit der verwittibte Bürgermeisterin Lippius an der Carja Pfortsstrasse belegenes Haus — — der Stadt — — zu grösster Unzieder sich lencket — —. Wannhero diese Gouvernements Cantzlei sich veranlasst findet dem Magistrat die Anweisung zu geben, nicht nur dem Eigenthümer dieses — — Hauses, sondern auch den übrigen, deren Plätze an den Strassen entweder noch gar ungebaut oder auch die Häuser und Gebäude baufällig sind, ernstlich anzudeuten, dass sie solche ohne den geringsten Aufenthalt bauen und repariren und in guthen und zierlichen Stand setzen, — — widrigenfalls aber gewärtig sein sollen dass mit sothane Plätze und Häusern nach denen dessfalls angekommenen Verordnungen verfahren werde, — — allermassen Magistratus die anderenfalls entstehende Verantwortung selbst nicht meiden kann“. ^{10/} 1754.

skildring — i korthet redogöra för denna styrelse sådan den manifesterade sig under ofvannämnda olika uppenbarelseformer och därvid äfven göra bekantskap med de främsta representanterna för densamma.

Öfverkommen-
danterna.

Först hade man s. k. öfverkommendanter, hvilkas hufvuduppgift var den militära styrelsen, men hvilka därjämte förmedels ett provinsialkansli skötte den civila administrationen. De utrustades väl af regeringen med instruktioner, hvilka varit egnade att i viss mån begränsa deras myndighet, om de icke själfva betraktat sig främst såsom allhärskande voivoder eller militärchefer i ett nyss eröfradt gränsområde med en icke fullt pålitlig befolkning och stötande till en fientlig makt, från hvilken det nyss blifvit lösryckt. Den första af dem, brigadieren Grigori Petrowitsch Tschernischeff förde spiran i staden under brinnande krig och ansåg sig, medan de borgerliga lagarna hvilade och ingen kommunalmyndighet existerade, kunna styra och ställa huru han för bäst fann. Detta var en naturlig följd af de för handen varande förhållandena och af hans maktställning såsom sådan. Att emellertid öfverkommendanterna hvarken på grund af sin ställning såsom styresmän i en nyss ockuperad stad eller genom sina instruktioner varit förhindrade att utöfva sin makt på ett för staden och landet hugnesamt sätt, därom bär Tschernischeffs efterträdare Ivan Maximovitsch Schuvaloff (1719—1732) ett lysande vittne. På samma gång han följde sin instruktion, tog han städse hänsyn också till de på orten rådande lokala förhållandena, särdeles stadens gamla privilegier och lagar, ehuru dessa då ej ännu voro öfverhetligt sanktionerade. På de „emottagningar“ han enligt § 40 i instruktionen höll, kunde hvem som ville för honom framföra sina besvär. Man vände sig till honom med fullt förtroende, viss om att han gjorde allt hvad han kunde för att hos myndigheterna i S:t Petersburg bevaka stadens fördelar. Det existerade städse ett förhållande af aktning och vänskap emellan honom och borgerne. Den populära höfdingen sågs ofta stå fadder i de bor-

¹⁾ Öfverkommendanter voro: brigadieren Grigori Petrovitsch Tschernischeff 1710—1719; Ivan Maximovitsch Schuvaloff 1719—1732; generallöjtnant Albrekt de Coulon 1732—1735; [Michaila Moltschanoff, 1736 chef för provinsialkansliet]; generalmajor Alexander Suikoff eller Sikoff 1737—1739; generalmajor C. de Coulongue 1739—1740; generalmajor W. Fermor 1740—1741; generalmajor Schipoff augusti 1741; generallöjtnanten F. von Stoffeln 1742; öfverste Afanasei Stepanovitsch Isakoff 1742—1744.

gerliga husen och uppvaktades icke sällan af de tacksamma stadsboarne med skänker af vin och andra rariteter. Också kände sig Schuvaloff omsider så fäst vid Viborg att han, ehuru genom en deputation kallad att flytta till Riga, där man ställt ett skönt hus till hans disposition, likväl föredrog att stanna kvar, under villkor att det hus han bebodde skulle repareras — en önskan, som borgerskapet naturligtvis genast skyndade sig att efterkomma. Med få ord — den Schuvaloffska tiden hägrade länge i stadsboarnes minne såsom den ryska erans idealepok.

Men samtliga hans efterträdare slogo in på en annan väg. Albrekt de Coulon (1732—1735) ansåg sig såsom kommandant på en gränsfästning hafva ett synnerligen vidtgående uppdrag, och trodde sig alls icke behöfva respektera stadens gamla privilegier, „helst de ej af H. K. M. specialiter blifvit konfirmerade“. Han såg ej med blida ögon att staden i justitiekollegiet fick ett värn för sina rättigheter och ville ej, ehuru han väl förstod tyska, emottaga skrivelser på annat språk än ryska, fastän han visste, att magistraten ej hade någon translator. Han fordrade, att borgmästare och råd personligen skulle infinna sig i provinsialkansliet för att emottaga hans befallningar, och lät en gång hämta stadsfiskalen, som af magistraten blifvit i tjänsteständningen sänd till landsorten, med bakbundna händer likt en brottsling tillbaka till staden¹⁾. Lika egenmäktigt förforo hans båda närmaste efterträdare: Michaila Moltschanoff, som utan vidare ville för sitt kanslis räkning ockupera stadens rådhus och sånär hade satt magistraten på bar backe, om ej justitiekollegiet hållit sin skyddande hand öfver densamma; äfvensom Alexander Sikoff (1737—1739), som för en ringa kronorest lät på rådhuset arrestera hela magistraten²⁾ med befallning åt soldaterna att ej släppa någon genom dörren, förr än skulden vore till fulla betald. Hans „alberne und werwirrte Zeiten“ synas länge ihågkommit i Viborg såsom en betryckets tid.

¹⁾ Reformert till religionen inkallade han, magistraten ovetande, till tysk predikant i staden en person, hvilken — såsom vi framdeles skola närmare beröra — slutligen demaskerade sig såsom en hemlig jesuit.

²⁾ Detta inträffade den 1 februari 1738. Till lycka för de instängda infunno sig efter några timmar ett par köpmän på rådhuset, hvilka levererade den resterande summan och befriade magistraten från dess fängelse.

Hårdast handskades med staden — som under krigstiden 1741—1743 egenmäktigt ¹⁾ styrts af särskilda tätt på hvarandra följande höfdingar — den siste öfverkommendanten Afanasei Isakoff (1742—1744). Han sträfvade att tillskansa sig och provinsialkansliet fullständig jurisdiktion öfver magistraten — „likasom guvernörerna och voivoderna i de ryska nationalstäderna hade“ — särdeles i mål där andra parten var en ryss. Det gjorde han, ehuru staden då redan erhållit stadfästelse å sina privilegier, och således alla där boende civila, såväl inhemska som utländska, bort höra under dess jurisdiktion. Han företog sig ock att till magistraten insända de öfverhetliga ukaserna ej i ordagrann afskrift, åtföljda af promemorier, såsom härtills varit brukligt, utan i form af egna ukaser, hvilka ofta hade en helt annan innebörd än de höga originalen. Stödjande sig på den ryska voivodinstruktionen af 1728 och kabinettsukasen af 1733 blandade han sig alltjämt i justitiens gång, höll civila medborgare fängslade på högvakten och drog dem inför krigsrätt, hvars ordförande redan på förhand, förr än ens något förhör var anställt, förklarade dem för skyldiga. „Eders högheter må själfva bedöma“ — klagar magistraten hos justitiekollegiet — „hvad för skön rättvisa våra arma borgare hafva af krigsrätter att förvänta“. I provinsialkansliet härskade enväldigt en ryss vid namn Berednikoff, hvilken därför i dagligt tal i staden betecknades än såsom „der Herr Gott Berednikoff“, än såsom „der factotische Berednikoff“. Under hans inflytelse tillvällade sig detta verk en auktoritet, „som kom staden att mycket lida“.

Guvernörerna.

Sedan emellertid Ryssland genom 1741—1743 års krig vunnit en ny provins och riksgränsen blifvit förflyttad bort till Kymmene elf, tillsattes i Viborg guvernörer för att sköta den civila förvaltningen i de till ett guvernement förenade gamla och nya eröfringarna ²⁾. Guvernörerna hade vid sin sida ett guvernörskansli, under ledning af en infödd man i egenskap af guvernementsråd. Meningen var att den civila styrelsen nu skulle handhafvas med större omsorg än under öfverkommendanternas tid.

¹⁾ Ätminstone blandade sig von Stoffeln i justitiens gång, i det han förbjöd verkställigheten af en magistrats laga kraft vunna dom och förbehöll sig själf domsrätt i målet, hvilket dock genom justitiekollegiets mellankomst förhindrades. — De sista kommendanterna bodde, efter branden 1738 och innan öfverflyttningen till det gamla biskopshuset skett, förmodligen i privata för ändamålet uppyrda hus. Sälunda bodde von Stoffeln i Mathias Pülseus hus, nuvarande Peranderska.

²⁾ För guvernementets skilda provinser funnos dessutom mindre såkallade ståthållarekanslier, af hvilka det viborgska en tid stod under liffländaren Gibertoffs ledning.

Men stort bättre blef det likväl icke. Ty under större delen af guvernementstiden ledde åter Isakoff styrelsen dels i egenkap af chef för guvernementskansliet under guvernörsledigheten 1745—1752, dels såsom guvernör 1754—1766¹⁾. De nyttiga åtgärder hans företrädare Kaijserlingk vidtagit för stadens förkofring blefvo under hans tid lämnade åsido, och en förryskningspolitik, som stod i skarp strid mot stadens allerhögst konfirmerade privilegier ånyo inaugurerad. Vi få framdeles tillfälle att närmare förtälja huru Isakoff omintetgjorde t. o. m. själfva dirigerande senatens ukaser, i det han, stödjande sig endast på krigskollegii förordningar och andra militära myndigheters utslag, befordrade immigrationen af marketentare och ryska lifegna till staden, hvilka han sedan ville undandraga magistratens jurisdiktion²⁾. Guvernementskansliet, som var hans viljelösa redskap, handskades lika despotiskt med magistraten, som fordom provinsialkansliet. Då guvernementsrådet Hägg någon gång vågade framhålla de konfirmerade privilegiernas okränkbarhet, förevitade Isakoff honom för hans „sympatier för de härvarande borgarna“ och för hans „bøjelse för denna nation“³⁾. Det gick så

¹⁾ Guvernörer voro: Furst Georg Repnin 1744—1745; öfverste Isakoff, chef för guvernementskansliet 1745—1752; generallöjtnant Johan Kristofer Kaijserlingk 1752—1754; generalmajor Isakoff 1754—1766; brigadier Nikolai Henrik v. Engelhardt viceguvernör 1766—1778; generallöjtnant Eugenius Petrovitsch Kaschkin 1779; generallöjtnant Peter Alexejevitsch Stupischin 1780—1782.

²⁾ Under Isakoffs tid stödde sig guvernörskansliet, som äfven i rena civil- och justitiemål ville tillvälla sig öfvervalde öfver magistraten, på Peter I:s instruktion för Schuvaloff af 26/1, 1719, 5:te punkt, generalreglementet af 16/3, 1720, reglementet för guvernörer och voivoder af 17/3, 1728 äfvensom på särskilda andra ryska lagar och ukaser. — Enligt justitiekollegiets utslag stred detta emellertid aldeles emot stadens konfirmerade privilegier, som tillförsäkrade magistraten oförhindrad rätt i afseende å justitiens handhafvande. Schuvaloffs instruktion hade tillkommit förr än privilegierna blifvit konfirmerade, och generalreglementet äfvensom voivodförfattningen angingo blott domstolarna i de ryska provinserna. För att slippa det besvärliga justitiekollegiet ville Isakoff stundom hänskjuta målen till den ryska öfvermagistraten i S:t Petersburg, oaktadt staden underlagts förutnämnda för rikets tyska provinser inrättade öfverdomstol. (J. C. 1051).

³⁾ Också var tjänstgöringen i kansliet icke vidare hvarken angenäm eller hedrande. En af dess tjänstemän, Pomell, skrifver 1745 att hans tjänstekamrat Sundblad snart kommer att lämna sin post „enär ryska intriger vilja intet gå honom ur skallen här å orten“ och tillade för egen del: „jag måste således blifva ensam träl i kansliet, till dess Gud behagar komma en gång med sin förlossning“. Emellertid stod Sundblad kvar och afgick först 1754, då en förrymd svensk matros, en brottaling, engagerades till kanslist i hans ställe.

långt, att guvernörskansliet, för att skydda sina protegéer bland borgerskapet, godtyckligt ingrep i behandlingen till och med af klara skuldfordringsmål, förhindrade verkställandet af lagligen utlysta auktioner, med våldsmakt befriade brottslingar från stadens häkte för att sedan låta dem rymma o. s. v. Hela samhället led under denna hårda regim, då högsta makten — såsom det hette — „procederade pro lubitu“, tvingande också de vanmäktiga stadsmyndigheterna att „gå blindvis tillväga“¹⁾.

Till lycka för staden voro de följande guvernörerna Nikolai Engelhardt och Peter Stupischin åter humana och lojala styresmän, hvilka satte de styrdas väl framför ensidiga militära synpunkter. I synnerhet har Engelhardt lämnat ett nästan lika vackert minne efter sig som Schuvaloff. I en till regeringen 1767 inlämnad berättelse om staden föreslog han återställandet af de gamla svenska inrättningarna såsom enda botemedlet, „hvarigenom dess nuvarande dåliga tillstånd kunde förbättras och de på mångahanda sätt insmugna oordningarna lämpligast afskaffas“. Likaså genomdref han införandet af den nya 1734 års svenska lag, som redan gällde i den Kymmenegårdiska provinsen, också i den viborgska delen af guvernementet. Också hans förhållande till borgerskapet synes hafva varit godt och förtroendefullt, och på „assembléerna“ i det gamla biskopshuset intogo städse de förmögnare köpmännen en bemärkt plats. Likasom Engelhardt synes ock Stupischin, fastän han eljest var en själfständig herre, sökt stadens räddning ur dess iråkade förfall uti återställandet af „den under svenska regeringstiden i denna stad existerande magistratsinrättningen“. Under sådana guvernörer hade måhända småningom ljusare tider åter kunnat randas för orten.

Ståthållarska-
pet.

Men plötsligen öfverändakastades hela guvernementsregeringen. För att åstadkomma uniformitet och bättre ordning i sitt väldiga rikets styrelse införde nämligen den af tidens upplysningsidéer besjälade kejsarinnan Katarina II öfverallt i Ryssland den såkallade ståthållarskapsregeringen med dess ofantliga maskineri af funktionärer och verk. Den nya styrelsen hade en trehöfdad spets bestående af ståthållaren eller generalguvernören, en hög funktionär, likväl mera representativ än aktiv, som öfvervakade det hela, guvernören, den verkliga styresmannen, som i egenskap af ordförande i de två höga kollegierna, guver-

¹⁾ J. C. 1051.

nementsregeringen och allmänna försorgskollegiet, omhänderhade den egentliga administrationen, äfvensom viceguvernören, hvilken såsom preses i kameralhofvet ledde hela skatteväsendet. Rättsväsendets högsta vårdare var — såsom vi strax skola närmare beröra — öfverdomstolen eller „tribunalet“, hvilket, själfvt underställt endast den dirigerande senaten, hade såsom underinstans, för städernas vidkommande, guvernementsmagistraten, under hvilken ytterligare sorterade stadsmagistraten med dess underdomstol „muntliga rätten“ och den så kallade samvetsrätten. Slutligen utgjorde ock polisen ett särskildt verk för sig, kalladt „Stadtvogteiamt.“

Den nya styrelseformens införande i Viborg föregicks redan 1782 af prins Fredriks af Württemberg utnämning till generalguvernör, medan generallöjtnanten Wilhelm von Engelhardt, son till den förut omnämnda viceguvernören Nikolai von Engelhardt, var guvernör. Den 21 januari 1784 öppnades ståthållarskapet med högtidliga ceremonier och storartade festligheter. Samtliga nya funktionärer samlades först i „tronsalen“ och begåfvo sig sedan i stor procession till den ryska hufvudkyrkan, då inrymd i ett privathus, där gudstjänst förrättades af metropoliten i Novgorod och St Petersburg, Gabriel, som för det ändamålet anländt till staden. Man aflade eden, kyssande korset efter rysk sed. Därefter återvände processionen till tronsalen och fördelade sig sedan till de olika ämbetslokalerna, hvilka dels af metropoliten, dels af stadens protopop med kringstänkande af vigvatten invigdes för sin nya bestämmelse. Slutligen återvände man tillbaka till tronsalen, där en festlig middagsmåltid var arrangerad dagen till ära.

En ny era skulle begynna för den hårdt tryckta provinsen. Administrationen, justitieväsendet och polisen voro nu strängt afskilda från hvarandra, och ämbetsmännens, såväl de högres som de lägres, godtycke skulle hämmas genom de kollegiala verken och de många instanserna. Men tyvärr slog Katarina II:s vackra tanke att genom den nya regimen införa en human styrelse fel, likt alla den upplysta despotismens försök att lyckliggöra folken utan deras egen medverkan. Likt gräshoppor öfversvämmade nu „tschinovnikarna“ staden i hundradetal. Det fanns nu i Viborg trenne guvernörsresidens: det nya generalguvernörs-palatset vid ändan af södra Vallgatan, guvernörsresidenset, beläget på nuvarande paradplanen, äfvensom viceguvernörshuset, envånings stenhuset i hörnet af Vaktorns- och Biskopsgatorna. Det vim-

lade i staden af regeringsråd, kameralråd, tribunalråd, guvernementeråd, assessorer, prokuratorer, „anwalder“ eller fiskaler, förutom ett otal sekreterare, notarier och kanslist. Allt annat trädde i bakgrunden för guldbroderade uniformer och pompösa titlar. Där sågs ett guvernementsråd, d. v. s. medlem af guvernementsmagistraten, i klarblå frack med svarta uppslag och paillefärgade benkläder; där gick en bisittare i samvetsrätten, som nyligen hugnats med titeln kollegiiprotokollist. Men med all sin ståt förblef ståthållarskapsregeringen, åtminstone i Viborg, blott ett vackert skal utan hvarje tillstymmelse till kärna. Det var en rent teoretisk och konstlad byggnad som, själf saknande inre lif, var egnad att snarare förkväfa än befordra de äfven eljes nog svaga möjligheterna för den fria utveckling, som måhända med densamma afsågs.

Generalguvernören eller ståthållaren var såsom centralregeringens högsta representant på orten i hufvudsak blott en öfvervakande myndighet, som sällan djupare ingrep i styrelsens gång. Prins Friedrich Wilhelm Carl af Württemberg (1782—86) var knappt trettioårig, då han i nyssnämnda egenskap kom till Viborg, som — tack vare honom — ännu en gång fick upplefva en tid påminnande om Karl Knutssons och grefvens af Hoija. Ett hoflif i 1700-talets stil utvecklades nu i ståthållarpalatset vid Vallgatan och om somrarna på „slottet“ Monrepos, hvars park af honom mycket förskönades. Den korpulente, något häftige och ombytliga prinsen var i hög grad energisk och arbetsam. Stor konstvän och samlare, intresserade han sig ock för studier och litterära sysselsättningar. Vid sidan af andra göromål egnade han ock någon tid för att lära sig finska språket, i hvilket han trodde sig återfinna en hel del grekiska ordformer. Men ärelystnaden dref honom snart att vilja spela en större roll än den, som tillkom en ståthållare. Ett besök i Fredrikshamn där han sammanträffade med en högtställd svensk, gaf — påstås det — Sprengtporten, som då vistades på Hietala, anledning att hos kejsarinnan angifva honom för hemliga intriger med svenska regeringen. Huru det än var, han råkade nu i ogunst och måste vid sitt hof tåla en person, hvilken han visste vara sänd för att spionera på honom. Han begärde och erhöll sitt afsked, dock utan någon af kejsarinnan undertecknad ukas, hvilket mycket förtröt honom. Hans ämbete hade — såsom sagdt — befriat honom från ett mera aktivt deltagande i landets styrelse, och ännu mindre spår efter sin verksamhet lämnade hans efter-

trädare, „öfverbefälhafvaren öfver ståthållarskapet“, greve Jakob Alexandrovitch Bruce (1787—1791), hvilken knappast torde ens vistats på orten och efter hvars död någon ny öfverståthållare icke mer utnämndes.

Medan generalguvernörerna voro representerande myndigheter, ledde guvernörerna ¹⁾ såsom ordförande i den viktiga ståthållarskapsregeringen, som ungefär motsvarade det förra guvernementskansliet, och presidenter i allmänna försorgskollegiet så godt som hela administrationen. Af dessa synas Vilhelm von Engelhardt (1782—1785) och Carl von Güntzel (1785—1793) hafva lämnat ett godt minne efter sig, medan den tredje, furst Feodor Pavlovitch Shtjerbatoff (1793—1797) förnyade Isakoffs regim. En energisk personlighet synes han omöjligen kunnat hålla sig inom de skrankor, som enligt ståthållarskapsförordningen begränsade hans verksamhet, utan sträfvade att höja sin och ståthållarskapsregeringens auktoritet till ensam rådande i staden. Isynnerhet var öfverdomstolen, civiltribunalet, såsom stående utom hans maktbefogenhet, en nagel i ögat på honom. Han tillsände det „förståndiganden“, ehuru det var förbjudet guvernörerna att blanda sig i justitiens gång eller befalla öfver tribunalen. Han häktade olagligen och afsatte en dess betjante, han förbjöd en af detsamma autoriserad advokat att uppträda inför rätta, förefigvande att han uppviglade donationsbönderna mot deras ryska herrar, och han angaf själfva tribunalen för att i dess korrespondens med ståthållarskapsregeringen begagna „främmande språk“.

¹⁾ Under ståthållarskapstiden voro:

Ståthållare: generalguvernören, hertig Fredrik af Württemberg (1782—1786) och öfverbefälhafvaren öfver ståthållarskapet, äfven kallad generalguvernör, greve Jakob Alexandrovitch Bruce (1787—1791).

Guvernörer: generallöjtnanten Vilhelm von Engelhardt (1782—1785); generalmajor Peutling (1785), hvilken dock knappt torde hunnit tillträda ämbetet innan han utnämndes till guvernör i Ufimska ståthållarskapet; generallöjtnanten Karl Kristianovitch von Güntzel (1785—1793); generalmajoren furst Feodor Pavlovitch Shtjerbatoff (1793—1797).

Viceguvernörer: brigadieren Ivan von Neidhardt (1784—1793), statsrådet Villh. von Morton (? 1794); f. d. ekonomiedirektorn Peter Grews (1794—1797). — I bredd med guvernörerna voro viceguvernörerna, som presiderade i kameralhofvet, jämförelsevis mindre betydande funktionärer, särskildt för så vidt deras verksamhet berörde staden.

Men tribunalet, under presidium af Magnus Orræus, gaf svar på tal, förklarande, att det ej kunde taga hänsyn till guvernörens olagliga och på inga författningar grundade åtgärder och befallningar, samt hemställde hos dirigerande senaten, att denna skulle förstärka honom att ej blanda sig i dess angelägenheter. Hvad språket angick hade guvernören kommit fram med en osannfärdig anklagelse, ty under de tretton år tribunalet existerat hade det aldrig korresponderat med ståthållarskapsregeringen på annat språk än ryska ¹⁾.

Då han så behandlade det oberoende tribunalet, var det föga underligt, att han lät de mindre själfständiga stadsmyndigheterna känna hans makt. Han fordrade af stadsrådet redovisningar, som det ej var skyldigt att afgifva, och han förordnade af egen maktfullkomlighet löner ur stadskassan åt särskilda personer, löjtnanter och fänrikar. Han lät olagligen och utan den ringaste orsak försegla en köpmans samtliga krambodar, och borgarne klagade, att han äfven eljes behandlade dem så, „att vi vid försiggående undersökning kunna uppvisa ännu andra våra rättigheter kränkande omständigheter“ ²⁾.

Men allra mest gjorde han sig fruktad och hatad genom sitt brutala beteende mot en medlem af en bland stadens mest betydande släkter. Händelsen var i korthet följande. Den 20 november 1794 på e. m. emellan kl. 5 och 6 blef handlanden af andra gillet Peter Georg Jænisch, medan han intet ondt anande i sitt egande hus vid Vattenportsgatan satt omgifven af sin familj och sina barnabarn, plötsligt i sitt hem öfverfallen och fångslad. I spetsen för ett kommando grenadierer trädde fursten själf in i rummet och hotade, utan att angifva någon orsak för sitt besök, att slå den 60-åriga mannen i bojor och kasta honom i fängelse. Bevekt af de anhörigas böner och tårar biföll han omsider, sedan Jænisch redan blifvit släpad ut på gatan, att låta honom kvarstanna i hemmet under militärbevakning. Uppskakad af dessa skräckscener föll den gamle mannen i en vanmakt, som så när hade slutat med döden. Ehuru vid den följande dag anställda polisundersökningen intet kunde läggas Jænisch till last, aflägsnades emellertid icke militärvakten från hans hus. Händelsen väckte naturligtvis oerhördt uppseende i hela staden. De för-

¹⁾ Civiltribunalets protokoll ²⁶/₄, ²³/₆, ¹⁸/₆, 1795 och ¹²/₂ samt ²⁴/₁₀ 1796.

²⁾ Dirigerande Senatens akt N:o 158. 1796.

nämsta köpmännen, finnar såväl som ryssar, vände sig till dåvarande stadsrådet med anhållan att det skulle uti saken göra framställning å högsta ort.

I anledning häraf besvarade sig stadsrådet i dirigerande senaten och åberopade i sin inlaga ännu andra fall af våldsam rättskränkning. Då t. ex. fursten af någon anledning blifvit vred på kriminalrättsledamoten Dannenberg, lät han postera i dennes bostad 30 soldater „för att äta ut honom“. När nu Dannenberg framhöll, att ingen utan laga dom kunde straffas, svarade guvernören: „det var så förr, nu kan jag låta sätta hvem som helst i kibitkan och sända bort honom“, en hotelse, „som icke alltför länge sedan höll på att gå i fullbordan med en härvarande skollärare, professor Tidebühl, en person af utmärkt lärdom, exemplariskt och stillsamt uppförande, om hvars afförande i kibitkan, obekant hvarthän och af för allmänheten obekanta skäl, befallning redan blifvit gifven, ehuru denna order genom välvilliga personers mellankomst, efter många svårigheter, blef återtagen“.

Öfver alla dessa och många flera rättskränkningar klagade nu stadsrådet, tilläggande: „vi måste konstatera, att guvernören för vårt förtryckande — man kan t. o. m. säga tillintetgörande — uppsöker medel, dem man ej ens kan föreställa sig, och därför är det mycket möjligt, att han till Hennes Kejsrerliga Majestät och dirigerande senaten insändt för oss olycksbringande och fördomsfulla uttalanden om vårt förhållande, vår förmögenhet, handel och industri. Stadsrådet och köpmansståndet måste således af en sådan mäktig potentat frukta allt på grund af hans emot oss fientliga afsikter och med stöd häraf antaga, att han under en eller annan förevändning förbereder vårt fullkomliga fördärf, i synnerhet som han under det vägande skyddet af allerhögsta intressen använder våldsmakt“. — — „Vi åtaga oss att på laga väg bevisa att Hans Durchlaucht till det yttre gör sig till och visar stort nit och outtröttlig omsorg om de allerhögsta intressena, men att detta nit i verkligheten icke är så stort utan att mycket härrör af orätta iakttagelser och medför skada för hela samhället“.

I sitt svar på alla dessa anklagelser påstod åter Schtjerbatoff att allt berodde på en „komplott“ af borgerskapet, som ville hämnas på honom för det han, under bevakandet af kronans intressen, uppdagat särskilda missbruk, olaga plundring af skogarna m. m. Man ville hafva bort honom, innan han ännu

hunnit sätta yxan till roten af det onda. Han hoppades emellertid att komplotten mot honom icke skulle föranleda någon åtgärd och att borgerskapet skulle få lämplig näpst „för dess mytineri“. — Dirigerande senaten, som synes behandlat saken fullkomligt opartiskt, gaf emellertid staden rätt i många punkter, om den ock i vissa fall ansåg sig böra tillrättavisa stadsrådet för orättvisa beskyllningar ¹⁾.

Så slutade ståthållarskapsregeringen, som var afsedd att åvägabringa allmän harmoni, med öppen brytning emellan de styrande och de styrda. Den hade ock — såsom vi snart skola få se — i öfrigt förlorat allt anseende genom de många myndigheternas och instansernas inbördes afund och tvister äfvensom genom dess öfver höfvan dyra apparat. Säkerligen fann man sig i staden helt nöjd, då underrättelsen kom, att kejsar Paul, som mindre intresserade sig af upplysningstidehvarfvets humaniserande teorier, helt och hållet upphäft hela författningen.

Krigsguvernörerna.

För fjärde gången under förloppet af hundra år omställdes nu Gamla Finlands styrelse. Men ståthållarskapets trehöfdade spets gick igen äfven i den nya styrelsen, dock så, att nu „krigsguvernörerna“ trädde i stället för de förra generalguvernörerna och öfverbefälhafvarne, „civilguvernörerna“ i stället för guvernörerna och endast viceguvernörerna kvarstodo såsom sådana. Af de gamla institutionerna bibehöllos i öfrigt endast allmänna försorgskollegiet och kameralhofvet, medan alla andra myndigheter och instanser slopades. Styrelseområdets officiella benämning förändrades nu till det „Finländska guvernementet“ ²⁾. Krigs-

¹⁾ Se ryska bilagorna i dir. sens akt 176. 1796. — Orsaken till Schtjerbatoffs våldsamma förfarande mot Jænisch synes egentligen varit den, att Jænisch trotsat hans förbud att bygga ett trähus på sin tomt och därjämte lätit sin dräng af några bönder uppköpa varor, som några officerare tidigare handlat på.

²⁾ Under finländska guvernementets tid (1797—1812) voro:

Krigsguvernörer: fältmarskalken, greve Mikael Feodorovitch Kamenski (1797—1799); generallöjtnanten furst A. I. Gortschakoff (1800); generallöjtnanten P. K. von Essen (1800); general furst Nikolai Alexejevitch Volkonsky (1800); [greve P. A. Tolstoi (1800)]; fältmarskalken, greve Mikael Ilarino-vitch Golenischtscheff Kutusoff (1801); general, baron Kasimir Ivanovitch Meijendorff (1803—1805); general Alexander Vasiljevitch Obreskoff (1805—1810).

Civilguvernörer: generalmajor Carl Rüdinger (1797—1799); Peter Vasiljevitch Scheltuchin (1799); statsrådet Magnus Orrreus (1799—1803); statsrådet Nikolai Feodorovitch Emine (1804—1808);

guvernörerna residerade, då de vistades i staden, antingen i förra ståthållarpalatset, hvilket därför också började kallas „krigsguvernörshuset“, eller ock i privata lokaler. Sålunda upphyrde staden 1797 J. J. Sesemanns stenhus vid Katarinagatan för Kamenskis räkning på tre år. 1800 hyrdes på samma sätt Hackmanska huset vid Karjaportsgatan för furst Gortschakoff.

Af krigsguvernörerna, hvilka i likhet med de förra ståthållarne voro företrädesvis representerande funktionärer, vistades de första sällan i staden, om de ock där hade lokaler. Af dem genomdref den för sin afvoghet mot allt svenskt kända Kamenski de från Svenska Finland härstammande prästernas utvisning. Däremot inlade en af hans efterträdare, den upplyste och frisinnade baronen Meijendorff, som själf residerade i Viborg, icke obetydliga förtjänster om staden, i det han lindrade inkvarteringstungan och befriade densamma från särskilda pålagor. — Bland civilguvernörerna, de egentliga styresmännen, må blott nämnas: Rüdinger, „en nådig och människokär herre“; Schæltuchin, som gjorde sig känd för sitt intresse för landets historia, så att han, som ej förut visste om finnarne annat än hvad han läst om dem i Tacitus, genom domprosten Stråhlman vände sig till själfva den finska historiens fader med anhållan om anvisning på arbeten i finsk historia — ett intresse, som Porthan fann vara „en i dessa tider oväntad sak“; Emine, en fåfång och ränkfull man, som, ledd af sitt hat mot allt finskt, sträfvade att likställa Viborg, hvilket härtills åtnjutit rätt till fri import af salt, med de ryska städerna, för hvilka handeln med denna vara såsom utgörande ett kejserligt monopol var helt och hållet förbjuden; äfvensom de två finnarne Magnus Orræus, det förra civiltribunalets oförskräckta president, och Johan Winter, den sista bland civilguvernörerna.

Af ofvanstående öfverblick på den ryska styrelsen och dess mest betydande representanter hafva vi funnit att bland dessa senare funnits åtskilliga för landets och stadens utveckling intresserade män: Schuvaloff, Engelhardtarne, Meijendorff — för att ej tala om de viborgare: Orræus, Winter, Dannenberg och Jænisch,

Öfriga ryska verk.

Ivan Jakovlevitsch Bucharin (1808—1811); Johan Winter (1811—1812).

Viceguvernörer: Magnus Orræus (1798—1799); Adam Brandt (1800—1801); Henrik v. Dannenberg (1802—1804); baron Kasimir v. Asch (1804—1805); Nikifor Savaritsky (1805—1806); Ivan Bucharin (1806—1808); Joakim Jænisch (1809—1812).

som suttit i styrelsen — men också flera, som, ledda af företrädesvis militäriska synpunkter eller behärskade af nationella fördomar, tagit ringa hänsyn till ortens lokala intressen: de Coulon, Sikoff, och framför allt Isakoff, Schtjerbatoff, Emine. Härvid måste ytterligare ihågkommas att, utom ofvannämnda styresmän, särskilda andra auktoriteter åtminstone i vissa frågor kunde afgörande ingripa i stadens lif. Isynnerhet hade kommandantstyrelsen, som efter guvernementsregimens införande bildade ett särskildt verk för sig, en ganska vidsträckt befogenhet i afseende å polisen och ordningens upprätthållande i staden ¹⁾. Hvilken betydande roll ingenjörkommandot, särdeles under periodens tidigare skede, spelade i afseende å byggnadsfrågor, hafva vi redan framhållit. Äfven garnisons- och regementskanslierna gjorde icke sällan anspråk på att få ha ett ord med i laget vid afgörandet af frågor, som berörde kommunens intressen. Under en sådan styrelse, af hvars olika organ hvar och ett förfäktade sina särskilda intressen, betydde det slutligen jämförelsevis mindre, hvilken ståndpunkt de enskilda representanterna för hufvudregeringen tidtals kunde intaga. Den egentliga hämskon för stadens framskridande låg i själfva systemet, främst i dess brist på uppfattning af det för ett lagbundet samhälles normala utveckling oeftergifligaste livsvillkoret, den inre ordningens grundande på egna, samhällets behof motsvarande lagar, hvilka, en gång godkända, böra ovillkorligen efterlefas.

Kampen för privilegiernas konfirmation.

Att så förhöll sig, framgår redan vid en blick på stadens kamp för sina privilegier, hvilka, ehuru omsider konfirmerade, dock aldrig i egentlig mening vunno den helgd en kommunal författning bör åtnjuta för att verkligen lända samhället till gagn.

Eröfradt med vapenmakt och utan förbehåll öfverlämnadt åt segraren, hade Viborg, särskildt ifrån militärisk synpunkt sedt, ingen rättslig grund för sin tillvaro såsom borgerlig kommun. Gentemot de främmande myndigheterna stod staden till en början absolut värnlös. I Nystadska freden, där dock Östersjöprovinsernas privilegier ihågkommas, hade från rysk sida ingen försäkran gifvits beträffande Viborg, och de ryska öfverkommen-

¹⁾ Under ståthållarskapets tid kallades kommandanterna öfverkommendanter och voro: baron von Delvig (till 1791), baron v. Schultz (1791—1793), baron von Wrangel (1793—1800); sedan kommandanter; öfverste Hesse (1800); major Reren (1800); Mitskoi (1800); brigadmajor Saitzoff (1800—1809); generalmajor de Gervais (från 1809).

danterna hade därför fria händer att styra och ställa huru de ville. Då staden därjämte — efter upphäfvandet 1727 af den af Peter den store inrättade öfvermagistraten i S:t Petersburg, under hvilken Viborg i juridiskt afseende först blifvit ställdt — saknade hvarje lagligt „öfverforum“, befann den sig en tid bortåt också i det sorgliga läge, att den ej vidare kunde vädja till någon högre rätt — ja ej ens vinna stadfästelse för sina egna domar. Den var helt och hållet öfverlämnad åt de lokala myndigheternas godtycke och existerade blott och bart på deras nåd.

Det prekära i stadens tillvaro förändrades föga därigenom, att de ryska myndigheterna faktiskt i hufvudsak läto allt bli vid det gamla och likasom i tysthet medgåfvo de gamla privilegiernas giltighet — åtminstone för så vidt de ej råkade i kollision med deras egna planer och åtgärder. Schuvaloff, i hvars instruktion det bl. a. sades att invånarne skulle behandlas i enlighet med rikets statuter och „dem förunnade privilegier“, respekterade städse stadens gamla lagar och rättigheter. Då de Coulon i början af 1730-talet ville antasta stadens privilegier, måste han dock själf tillstå, att „den likväl hittills lämnats i possession af desamma“. Det ser t. o. m. ut som om de ryska myndigheterna stundom skulle hafva ansett den försäkran, som i Nystadska freden blifvit gifven Östersjöstäderna, också hafva gällt Viborg. Ty eljest kan man ej förklara, huru en gång själfva provinsialkansliet, 1731, i fråga om ett borgmästarval i staden, resolverade, att „enär i fredslutet de eröfrade provinserna Livland och Estland försäkrats om sina gamla rättigheter, skulle ock borgmästarvalet i Viborg verkställas i enlighet med den gamla svenska förordningen af $\frac{5}{12}$ 1693“¹⁾. Men om ock på grund af allt detta magistraten redan långt förr än privilegierna blifvit sanktionerade kunde tala om „den oss i nåder förundta svenska lagen och laga stadgar“, kände sig dock ingen säker, så länge de Coulon, Isakoff o. a. till stöd för sina stadens rätt kränkande åtgärder åberopade det obestridliga faktum, att staden ej hade några erkända privilegier alls, ja t. o. m. saknade ett lagligt öfverforum, hvadan något afseende ej behöfde fästas vid dess magistratsutslag.

Det var därför en lifsfråga för staden att snarast möjligt utverka sig såväl ett skyddande öfverforum, som öfverhetlig sank-

¹⁾ J. C. 4.

tion af dess privilegier. Däröfver voro alla ense. Tyvärr stod härvid dock den inre tvedräkten länge hindrande i vägen. I staden kämpade — såsom vi framdeles få se — tvenne partier med lidelsefull häftighet mot hvarandra, och intetdera ville unna det andra äran af stadens räddning. Medan det ena ville nöja sig med de gamla privilegierna sådana de voro, ville det andra hafva dem något förändrade efter tidens fordringar; medan det ena yrkade på ett snabbt utverkande af en öfverinstans, motarbetades det i hemlighet af det andra, som under laglösheten hade fritt spelrum för sina intriger. Redan 1732 sade Hägg, att privilegiernas konfirmation skulle vunnits „om blott staden varit enig och i underdånighet med samlade krafter, „conjunctis viribus“, på ett passande sätt anhållit därom“. Måhända gjorde sig dock äfven de ryska myndigheternas inflytande gällande i motsatt riktning. — Allt nog det kostade staden sex år och trenne ansökningar innan den vann målet i den enkla frågan rörande öfverinstansen och hela tjugu år och sju deputationer innan den fick sina privilegier konfirmerade.

Ansökningarna
om öfverinstans.

Först vanns — som sagdt — en gynnsam utgång i afseende å instansfrågan. Redan 1730 hade de deputerade, handlanden Benedikt Pülse och rådman Johan Dykander, som sändts till Moskva för att utverka privilegiernas konfirmation, också haft i uppdrag att anhålla om en öfverinstans för staden. Men de deputerades oenighet gjorde, att de intet fingo uträttadt utan hemsändes af borgmästaren Reinecke, som sedan i sin tur fick lof att återvända med oförrättadt ärende. 1733 uppdrog emellertid borgerskapet ånyo åt Reinecke att förnya ansökningen ¹⁾. Alla voro med om saken, äfven Reineckes antagonist, dock under förutsättning, „wenn nur Herr Generallieutenant de Coulon darinnen nicht contrair sein möchte“ ²⁾. Emellertid ansåg Reinecke af fruktan att bli förhindrad af motpartiet rådligast att privatim ombetro sekreteraren Sibbersen med ansökningens inlämnande i kejsrerliga kabinettet. Denna åtgärd betraktades af motpartiet såsom en egenmäktighet, och knappt hade Sibbersen inlämnat ansökningen, innan han återkallades och afsattes 1733. Nu sände motpartiet i sin tur rådman Joakim Naht i samma ärende till S:t Petersburg. Också han hade ringa framgång, till dess ju-

¹⁾ J. C. 6, 13 och 30.

²⁾ l. c.

stietiekollegiet själf, som emellertid fått sig uppdraget att slita borgerskapets inre tvister, tog sig saken om hand. Vid ett besök i kollegiet blef Naht tillfrågad, om han ej önskade kollegiets bona officia i ansökningsfrågan. Detta välkomna anbud emotogs med glädje af Naht, som genast svarade, att han gärna var med därom, „på det man en gång finge en öfverdomare“¹⁾. Resultatet blef dirigerande senatens ukas af $\frac{7}{7}$ 1735, som underställde staden det tyska justitiekollegiets domsrätt. Att denna ukas kom som salt i surt öga på vederbörande i Viborg, framgår däraf, att det de-Coulonska provincialkansliet underlät att promulgera densamma, så att justitiekollegiet själf måste draga försorg om dess publikation.

Det var en stor seger för staden, då den till öfverinstans erhöll det tyska kollegiet, som, inrättadt för de privilegierade Östersjöprovinserna, dömde — så godt det kunde — efter de gamla lagarna, hvilka sålunda kommo att tillämpas i afseende å Viborg och dymedelst redan kunde anses som öfverhetligt sanktionerade för detsamma. Nu var det ej mera så lätt för de främmande myndigheterna att åsidosätta stadens rätt. Då generalerna Keith och Lacy år 1741 ville annullera ett magistratens utslag och tillsatte en kommission för dess reviderande, fann magistraten skydd hos justitiekollegiet, som ålade provinsialkansliet att utan några sidoinflytelser exekvera domen. Och då öfverkommendanten von Stoffeln emellertid svarade, att han själf ville döma i saken, vädjade kollegiet till dirigerande senaten, som genast utfärdade en ukas till Lacy och Keith att afhålla sig från hvarje olaglig inblandning i saken och förständigade von Stoffeln att utan vidare låta magistratens utslag gå i verkställighet. Sålunda var justitiekollegiet redan före privilegiernas konfirmation en sköld för staden och förblef det hela den tid den var underställd detsamma. Icke utan skäl talade viborgarne med förtjusning om detta kollegium, „welches wir“ — såsom de uti en inlaga 1763 sade — „für unsere alleinige Schutz unterthänigst rechnen“.

Hade „subordinationsansöknigen“ kostat möda, stod det än hårdare till för staden att komma till önskad mål beträffande privilegierna.

¹⁾ J. C. 6 och 7.

Ansökningarna
om privilegier-
nas konfirma-
tion.
Dykanders och
Pülse's ansök-
ning 1730.

Redan ett par år efter fredsslutet, 1723, hade en deputation varit affärdad till Moskva i detta syfte. Men måhända hade frågan då på ryskt håll ansetts för tidigt väckt, enär de deputerade fingo återvända med oförrättadt ärende. Men i januari 1730 sändes ånyo de ofvannämnda deputerade, Dykander och Pülse, till Moskva för att anhålla om privilegiernas konfirmation och „löfte om allt godt, som skulle vara staden nyttigt“. Men det var ingalunda lätt att i Moskva få sakerna i gång i de höga styrelseverken. Ännu i september voro de deputerade där, utan att hafva kunnat något synnerligt uträtta. De begingo dessutom den oförlåtliga fauten att lysa genom sin frånvaro vid en hög sorgfest, som under deras därvaro begicks i ryssarnas heliga stad, och råkade slutligen i öppen strid med hvarandra rörande själfva ansökningen. Pülse ville nämligen befria borgerskapet från kontributionen till magistratens underhåll, hvilket Dykander ej ville gå in uppå. Slutet blef att Pülse h. o. h. från ansökningssvärfvet utestängde Dykander, som enligt hans förmenande „gick piano och hade sina egna sällskaper, af hvilka ingen nytta var“. Under sådana förhållanden var det klart att deputationen, som redan kostat staden 1,200 rubel, var alldeles förfelad.

Reinecke's an-
sökning 1731.

För att rädda situationen sände staden nu den nye ener-giske borgmästaren Reinecke skyndsamt till Moskva i februari 1731. Efter att ha expedierat de förra deputerade hem, tog han verket i egna händer. Men under hans frånvaro från Viborg reste motpartiet hufvudet. Genom att pockande begära för mycket¹⁾, sade man, äfventyrade Reinecke hela ansökningens framgång. Dessutom beskyllde man honom för att onödigtvis draga ut på tiden och lefva alltför flott på stadens bekostnad. Han lade sig till kostbara dräkter, höll sig med spann och lakejer och förslösade stora summor på gästabud²⁾. Reinecke å sin sida klagade åter, att han af staden försågs med så litet penningar, att han en gång måste pantsätta sitt ur för att slå sig igenom. Det värsta var dock, att han på tio månader icke kommit stort längre med ansökningen än Pülse och Dykander. Hans mot-

¹⁾ Reinecke ansåg de gamla privilegierna föråldrade och delvis „inapplikabla“, hvarför han ville ha nya.

²⁾ J. C. 30 -- „Es ist wahr Kutschen und Pferde zu halten kostet Geld, ein Gallakleid musste auch da seijn, und damit alles nach der Mode eingerichtet so musste eine Peruqve, item seidene Strümpfe und Hut die Parade vollenkommen machen“.

ståndare i rådet fingo nu på sin sida också de neutrala, och Reinecke återkallades slutligen till sin icke ringa förtrytelse. Efter mer än ett års frånvaro befann han sig i februari 1732 åter i Viborg och började en förbittrad kamp emot sina veder-sakare. Förgäfves hade staden åter utlagt 1,500 rubel ¹⁾.

Men saken kunde ej lämnas därhän. Sedan hofvet kommit till S:t Petersburg, sändes Reineckes främsta motståndare Naht för att försöka sin lycka beträffande den segslitna frågans lösning. Öfver ett år vistades han i den ryska hufvudstaden. Med yttersta sparsamhet försökte han hjälpa sig fram genom svårigheterna, så att staden ej behöfde sända honom på långt när så mycket penningar, som de förra fullmäktiga. Han kom ändtligen så långt, att han fick alla pappren inlämnade i kejsarliga kabinettet. Men det kränkte honom mycket „att några angående hans besvärliga kommission fällt omilda omdömen, där han likväl med sin egen välfärds eftersättande vid ansökningen mera utträttat än någon af de andra deputerade“ ²⁾.

Men fastän pappren nu voro inlämnade, räckte det ännu i åratal, innan någon resolution hördes utaf. För att ej regeringen, som sannolikt i motsatt riktning påverkades af Isakoff et consortes, skulle helt och hållet låta frågan somna bort, måste staden ännu gång på gång genom förnyade deputationer hålla den uppe. Då Johan Thesleff och Petter Hertz efter 1738 års brand sändes för att tacka för brandhjälpen åt den förstörda staden, voro de äfven befullmäktigade att taga privilegiifrågan till tals. De fingo företräde för kejsarinnan, hvarvid Thesleff höll tacksägelse-talet för den förunnade brandhjälpen, men synas för öfrigt blifvit afspisade med ett svagt löfte, att privilegierna „snart“ skulle revideras och konfirmeras. Sibbersen, som 1741 sändes för att påskynda afgörandet, hade nu samma otur som 1733, då han skulle supplicera om öfverforum; han återkallades i förtid af motpartiet.

Följande år skulle emellertid en stor tremannadeputation sändas till kröningen i Moskva och man beslöt att begagna sig af tillfället att åter påminna om privilegierna. Deputationen bestod af Sibbersen äfvensom af handlandena David Sesemann och Petter Sutthoff. I glädjen öfver sina framgångar synes kejsa-

Joakim Nahts
ansökning
1736.

Thesleffs och
Hertz' ansökning
1738.

Sibbersens, Se-
semanns och
Sutthoffs depu-
tation 1742.

¹⁾ J. C. 30.

²⁾ Om Nahts ansökning se J. C. 2441 och 2734.

³⁾ Om Reineckes vistelse i Moskva se J. C. 30.

Privilegiernas
konfirmation.
1742 och 1764.

rinnan Elisabeth varit medgörligt stämd. Man vet ej att deputationen denna gång skulle rönt några större svårigheter vid utförandet af sitt värf. Efter tjugu års ansträngningar såg staden äntligen det lifligt åtrådda målet vunnet. Den ²⁷/₁₀ 1742 emanerade kejsarinnans konfirmation af stadens gamla privilegier och rättigheter. Jämförelsevis lätt synes staden sedan af kejsarinnan Katarina hafva vunnit ny stadfästelse å sina rättigheter. Stadens dåförtiden i S:t Petersburg, i den s. k. lag- eller „uloschenie“-kommissionen vistande deputerade Johan Weckrooth och Anton Hedenius hade också i uppdrag att hos den nya kejsarinnan anhålla om förnyelse af konfirmationen, hvilket ej synes stött på något motstånd. Kejsarinnan Katarinas privilegiibref är dateradt ¹⁷/₃ 1764.

Det var, såsom man kan inse, jubeldagar för Viborg, dessa den 7 juli 1735, den 27 oktober 1742 och den 17 mars 1764, då staden underställdes det tyska justitiekollegiet och fick sina under svenska tiden vunna privilegier konfirmerade. Den kunde nu anse sig vara i någon mån säkerställd gentemot de ryska myndigheternas godtyckliga ingrepp i dess styrelse och inre angelägenheter. I synnerhet betraktades de kejserliga privilegiibrefven såsom verkliga magna-kartor, under hvilka magistraten och borgerskapet städse sökte skydd emot allt öfvervåld och godtycke ¹⁾.

Dock får man ej öfverskatta verkan af privilegiernas konfirmation. En Isakoff, en Schtjerbatoff hade ju alltid utvägar att drifva sin vilja igenom. Redan året efter det Elisabets stadfästelsebref emanerat, hade magistraten anledning att klaga, det provinsialkansliet, trots allt, ville tillvälla sig fullständig jurisdiktion öfver densamma och borgerskapet. Till och med efter Katarina II:s konfirmation generade sig ingalunda de militära myndigheterna för att ingripa i justitiens gång och man måste, med tanke på sina nyvunna privilegier, finna sig uti att resigneradt utropa: „den som en gång lärt sig att uppskatta och värdera borgarerättens förträffliga och ädla frihet och dess huldrikast förunnade företräden, skall och kan aldrig mer underkasta sig respektive herrar regementschefers öfvervålde“.

Ej heller innebar privilegiernas konfirmation såsom sådan, att de genast och i hela sin utsträckning skulle kommit till tillämpning. Staden återfick ingalunda därigenom med ett slag

¹⁾ Dessa privilegiibref införas i öfversättning bland bilagorna.

sina forna inkomster och sina forna länderier, ej ens sin förra ordning. Nej — det skulle först tagas reda på, hvilka de gamla rättigheterna voro, hvad de egentligen inneburo och huru de lämpligast skulle ordnas för att lända staden till blomstring. Det nedsattes kommissioner att begrunda allt detta och det infördrades utlåtande af myndigheter och sakförståndiga. Och under hela denna tid förblef staden faktiskt på samma fot som den varit, om den ock i princip nu erkändes såsom en privilegierad ort. Ännu 1781 skrifver magistraten till justitiekollegiet, att den, såsom kollegiet nogsamnt har sig bekant, „ännu icke, oakadt flera gjorda ansökningar blifvit satt i åtnjutande af sina lagar och privilegiemässiga förmåner“¹⁾.

Särdeles gaf införandet af ståthållarskapsstyrelsen och den ryska stadsordningen en svår stöt åt stadens privilegier och rättigheter. Den nya stadsordningen, som helt och hållet kullkastade det gamla samhällsskicket, gjorde det lätt för ryssar och andra främlingar att vinna burskap i staden. Dessa främmande element, som icke hade någon kännedom af eller något intresse för de gamla svenska institutionerna och lagarna, befordrade också i sin mån införandet af ett styrelsesätt, afvikande från det, som härtills utgjort grunden för stadens uppkomst och utveckling. Vål bibehöllos också under ståthållarskapstiden de svenska lagarna, men den myndighet, som reserverats ståthållaremakten, lät en och hvar nogsamnt förnimma, att man fortfarande lefde under en tryckande satrapstyrelse. Och efter ståthållarskapets upphäfvande blef det under en Kamenski och en Emine knappt bättre. Man hade af privilegier föga mer än namnet.

Under alla de svårigheter det nya systemet medförde försökte emellertid stadens egen styrelse, oafsedt om privilegierna voro konfirmerade eller ej, att häfda sitt oberoende och kommunens rättigheter. Gentemot provinsial- och guvernementskanslierna, hvilka på grund af vojvodinstruktionen af 1728 och särskilda andra ryska lagar och ukaser ville tillskansa sig befallande rätt öfver stadsstyrelsen, gjorde magistraten oförskräckt gällande, att den var „en instans, som icke absolut var underordnad bemälda kanslier“. Öfverkommendanterna och guvernörerna företrädde enligt dess mening de förra landshöfdingarna och borde därför

Stadens styrelse.

¹⁾ „Noch nicht in Genuss ihrer Gesetze und privilegienmässigen Vorzüge, mehreren gethanen Ansuchungen ungeachtet, gesetzt worden ist“.

i likhet med dessa på rådstugan endast „communicative med magistraten“ behandla ekonomi- och politisaker och alls icke blanda sig i justitien, med undantag af att de borde gifva behörig handräckning vid domarnas exekvering. I frågor, som gemensamt behandlades, hade hvarderas mening lika vikt, och i händelse af meningsskiljaktighet var afgörandet förbehållet närmaste öfverinstans, d. v. s. efter 1735 justitiekollegiet. På kansliernas yrkande, att magistraten „in corpore“ skulle inställa sig hos dem för att rådgöra och emottaga befallningar, svarade denna, att tvärtom guvernörerna borde, i händelse de ansågo sådant nödigt, inställa sig vid dess sammanträden i och för handläggning af de på dem gemensamt ankommande ärenderna ¹⁾. För öfrigt hade magistraten, som nu i regel arbetade med half personal, så mycket att göra, att den omöjligt hunne med uppvaktningarna på kanslierna. Ty den företrädde i långa tider bortåt både „prima“ och „secunda instantia iudicii“ och därtill jämväl tull- och accisrätt och var dessutom upptagen af en tidsödande korrespondens med de många kanslierna.

Magistratens
svaghet.

Magistraten, hvilken — såsom sagdt — ensam skulle fullgöra alla dessa funktioner och därjämte bjuda kanslierna spetsen och försvara privilegierna, var i långa tider ytterst klent utrustad för så stora uppgifter. Huru stadsstyrelsen under den första ockupationstiden varit organiserad, är okänt. Men den totala afsaknaden af alla rättsliga handlingar från denna tid synes antyda, att någon borgerlig myndighet alls ej existerade. Sannolikt var all makt i kommandantens händer. Först 1718 framträder magistraten åter, svag och stympad. 1721 synes den åter begynt utöfva sitt administrativa och judiciella kall, eftersom de första domböckerna då begynna.

Men huru olika var ej denna magistrat i jämförelse med 1600-talets mäktiga råd. Af de två borgmästarne fanns endast en kvar — sedan kommersborgmästaren Åkerman, sannolikt af brist på arbete i följd af handelsn aftagande, hade afgått 1723. Af de gamla rådsherrarna från svenska tiden, som ännu funnos kvar, voro de flesta redan gamla och sjukliga och hade svårt att försätta sig i de nya förhållandena. Borgmästaren Lippius var försvagad af ålder och darrhändt, så att han ej mera mäk-

¹⁾ Den 17/1 1744 emanerade från dirigerande senaten en ukas, som förbjöd kommandanterna att blanda sig i stadens inre angelägenheter.

tade föra pennan, rådmannen Tesche var ock „en gammal utlevvad man“ och därtill döf, rådmannen Öman „laborerade med svindel“, så att han på årtal knappt alls kunde deltaga i arbetet, Jost von Borgen, öfver 80 år, vandrade på grafvens brädd. Af ekonomiska skäl — då staden ej hade några inkomster — kunde rådmännens antal omöjligen uppbringas till det i 1694 års stat fastställda sextalet. I regel räknade rådet ej mera än tre medlemmar, förutom borgmästaren, af hvilka en ofta därejämte var sekreterare. 1734 måste borgmästaren med tillhjälp af en rådman och den såsom sådan adjungerade postmästaren sköta alla stadens affärer. 1736 fanns det åter endast en rådman, hvarför justitiekollegiet måste förständiga magistraten att skyndsamt komplettera sig eller ock adjungera bisittare af borgerskapet ¹⁾.

Men detta var, dess värre, lättare sagdt än gjordt. Ty ingen ville under de rådande svåra förhållandena gärna träda in i rådet, vare sig såsom ordinarie eller bisittare. Johan Weckrooth vägrade, ehuru upprepade gånger vald, att träda i rådet, skyllande än på sina affärer, än på sin sjuklighet. Justitiekollegiet fann skäl att befria honom, men ansåg sig en annan gång böra strängt tillrättvisa Hedenius och Oudar för det de „gjorde sig stupida“ och ej ville låta adjungera sig som bisittare i rätten. De ville emellertid ej gå dit, emedan de fruktade, att „deras möda dock skulle vara förgäfvad, enär ingen lydde magistraten“. Ännu 1773 konstaterar guvernören Engelhardt att magistraten åtnjöt „wenig Ansehen“. Först på 1770- och 1780-talen kunde rådmännens antal någon gång uppdrifvas till fyra.

Åran att sitta i rådet var ej vidare stor. Rådsherrarne förbjödos att kalla sig „senatorer“ såsom under svenska tiden, och från allmänhetens sida var ej att vänta annat än spe och hån. Tillvitelsen att vara en „muschik“ och dylikt mer voro de dagliga ärebetygelser, som kommo rådsherrarna till del ²⁾. Med sina fåtaliga betjante hade rådsturätten ej ens makt att bringa sina utslag och domar i verkställighet. „Rättvisan var sålunda“ — såsom justitiekollegiet en gång sade — „såsom en klocka utan kläpp“. Enligt justitiekollegiets förordnande var det väl

Dess ringa anseende.

¹⁾ J. C. 29.

²⁾ „Der Vorwurf eines Muschiks und was dergleichen mehr sind die tägliche qvasi Ehrenbezeugungen“.

bestämdt, att magistraten skulle erhålla militärisk assistens vid sina domars exekverande. Men under tider, då de högre myndigheterna ej alltid med blida ögon betraktade magistraten, betydde detta föga. Hjälpen kunde lika ofta vägras, som medgifvas. Ja, det kunde, under dåvarande oordnade och regellösa förhållanden, t. o. m. hända, att den hjälp, som gafs af den ena myndigheten, motarbetades af den andra. Så gick det t. ex. 1748; magistraten hade af platsmajoren fått en soldat för att af den tredskande snickaren Torsberg borttaga en bondes lass, men Torsberg hade å sin sida af guvernementskansliet utverkat åt sig en soldat till sitt försvar — och så stod där på snickarens gård soldat mot soldat för att kämpa mot hvarandra om bondens lass!¹⁾

Dess inre fejder.
Reinecke.

Till råga på olyckan splittrades det svaga och ringaktade rådet genom inre fejder, som börjande 1730 räckte i två decennier och i hätskhet till och med synas öfvergått den namnkunniga rådsfejden i Johan Cröells tid. Orsaken var närmast följande. När äntligen den gamle Lippius ^{18/6} 1730 beslöt sig för att afgå, ställde han så till att genom ett val, uti hvilket deltog, förutom han själf, trenne rådmän och sex borgare, stadssekreteraren Karl Fredrik Krompein utsågs till hans efterträdare. Men stadsälste och flertalet af handlandeborgerskapet ansåg, att Krompein ej besatt behörig kapacitet för tjänsten, helst staden nu mer än eljes var i behof af en kraftig och energisk man i spetsen för dess styrelse. De anhöllo därför hos Schuvaloff om uppskof med frågans afgörande, tills man på annan ort kunde höra sig för efter en meriterad man, och yrkade därjämte på, att äfven borgerskapet, enligt kongl. förordningen ^{5/12} 1693, skulle få deltaga i valet. Dilationen medgafs och uppmärksamheten riktades — i anseende till vicepresidentens i justitiekollegiet von Wulffs rekommendation — på en lifländsk jurist från Dorpat, Frans Reinecke, hvilken sades vara synnerligen driftig och dugande. Denne valdes nu af borgerskapet och infann sig ^{8/1} 1731 i Viborg. Denna utgång af saken misshagade emellertid i hög grad ej allenast Krompein, som fallit igenom i sin kandidatur, utan också rådet, som röstat på honom²⁾.

De stridande intogo emellertid också olika ståndpunkt i fråga om stadens styrelse, i det Reinecke representerade en fram-

¹⁾ J. C. 304.

²⁾ J. C. 4.

åtskridandets politik, medan hans motståndare, särdeles rådmännen Joakim Naht och Werner Wulfert, voro snart sagdt stockkonservativa. Reinecke var en energisk man, begåfvad med en stor arbetsförmåga, men därjämte högdragen och själfrådig. Lik en kung intog han, iklädd purpurmantel, sitt säte i rådet och — enkom vald, såsom det hette, för att bringa staden upp ur dess ruin — grep han med raskhet in i affärerna. Detta behagade ej det i slentrian förfallna rådet, som sannolikt ytterligare uppeggades af Krompein, denne intrigante, „mit sieben bösen Geistern besessener Mann“, i bredd med hvilken till och med själfva Berednikoff sades vara ett dygdemönster. Naht och Wulfert lofvade att sätta upp hela sin förmögenhet „bis aufs letzte Hemd“ för att störta Reinecke. Borgerskapet, sedan gammalt splittradt i partier, fylkade sig — såsom vi få se — begärligt under de olika fanorna. En del ansåg Reinecke vara en god patriot, den där städse arbetat för stadens bästa „och på bästa möjliga sätt sökte återställa den förra goda ordningen“. Andra åter klagade öfver hans „enormen Ausschweifungen“ och hans „absoluta regering“. Han hade — sade de — „i sin absoluta auktoritet velat göra sig likasom till en suverän“¹⁾.

Det värsta var att också de ryska myndigheterna blandade sig i striden. De Coulon, som var på rådets sida, påstod att Reinecke anstiftat faktioner och lätt kunde ställa till myteri, om han ej aflägsnades från staden. Med sådant stöd bakom sig återkallade rådsherrarne 1731 Reinecke från Moskva, under förväändning af att han genom att begära för mycket öfverskridit sin instruktion, och utverkade 1733 hans suspendering. Fem år lefde nu Reinecke i exil i S:t Petersburg, tills han, som hade justitiekollegiet på sin sida, restituerades i sitt ämbete „med full indemnisation“. Kort därpå dog hans hufvudmotståndare, rådmän Naht, i djup ånger öfver alla „under hans lefnadslopp förefallna mänskliga fel och brister, men isynnerhet att han, tyvärr genom sina forna intressenters instigationer, låtit förleda sig till ofvannämnda process“. Före sin död hade han uppdragit åt räntmästaren C. E. Lado att uppsätta en skrift öfver detta hans

¹⁾ — — „In seiner absoluten Authorithet sich gleichsam Souverain machen wollen“. — J. C. 30.

²⁾ „Alle in dessen Curriculo vitæ fürgefallenen menschlichen Fehler und Gebrechen besonders aber dass er sich — leider per Instigationem seiner ehemaligen Interessenten — zu obgedachten Prozess verführen lassen“. J. C. 501.

ångerfulla uttalande och sända den till justitiekollegiet för att i dess arkiv förvaras „in rei memoriam“.

Men länge varade ej freden. Då Reinecke yrkade på samma löneförmåner, som borgmästarne åtnjutit under svenska tiden, bröt striden ut på nytt. Slutligen, då ingendera parten kunde förmås till eftergifter, kom man, för att rädda staden, öfverens om att Reinecke skulle afgå från sin befattning mot att af borgerskapet i ett för allt godtgöras med 3,000 rubel. Justitiekollegiet stadfäste öfverenskommelsen, och 1751 afreste Reinecke från Viborg ¹⁾.

Magistratens
prekära ställ-
ning.

Under dessa strider hade naturligtvis magistratens redan dessförutan så vacklande anseende ytterligare sjunkit. Jænisch' borgmästaretid blef knappt lugnare än Reineckes. Ansedda borgare visade öppet förakt för rådet. Den ene hotade sekreteraren på öppen gata med sitt spanska rör; den andra lofvade med pistol nedskjuta den första rättsbetjänt, som vågade sig i hans hus. Stadstjänarne sväfvade ständigt i fara att blifva arresterade, enär hvarje motspänstig medborgare genom blotta ropet „kraul“ kunde framtrolla åt sig militärisk assistens. Bragt till det yttersta nödgades magistraten anropa justitiekollegiet om skydd och om återställande af „den i fullständigt aftagande stadda judiciella makten och myndigheten, äfvensom om återupprättandet af den nästan i själåtåget liggande justitieadministrationen“ ²⁾. Ja — det gick så långt, att rådet under halfannan månads tid helt och hållet upphörde att funktionera, emedan det ej vidare såg någon möjlighet att bringa sina beslut till verkställighet. Från den 18 april till den 1 juni 1751 rådde fullkomligt interregnum i staden.

Rådet sväfvade i ständig ängslan för sina hemliga och öppna fienders angrepp och intriger. Det fruktade att det på grund af någon illasinnads angivelse för högförräderi utan rannsaking och dom kunde blifva arresteradt och „under svår militärisk bevakning härifrån föras till ransakningsplatsen“, „Inkvisitionsstätte“. Det besvor justitiekollegiet att så begå, att befälhafvarne måtte beordras att i sådan händelse icke bruka våld, utan låta rådet vederfaras det skydd, som de konfirmerade lagarna erbjödo ³⁾.

¹⁾ J. C. 364 och 496. Reinecke blef nu assessor i rigiska hofrätten.

²⁾ J. C. 568.

³⁾ J. C. 568.

För det till en början — såsom vi funnit — ytterligt reducerade rådet föll det sig ofta svårt att hinna med de mångfaldiga göromålen, hvilka nu ökats med tvenne förut okända arbetsposter, nämligen det tidsödande genomläsandet och besvarandet af de oerhörda massor af allahanda skrivelser, hvarmed de ryska auktoriteterna öfverhopade magistraten, och den ansvarsfulla fördelningen af inkvarteringstungan. Att fördela sig i kollegier räckte magistraten ej mera till. Det var väl, om man för de viktigaste administrationsbrancherna kunde prestera hvar sin man: en „byggherre“, en „inkvarteringsherre“ och en „kassaherre“. Någon särskild ämbetsrådman ansåg man sig ej vidare hafva råd att hålla, utan lät skråen sköta sig själfva bäst de ville. Huru öfverhopade med arbete den tidens rådmän voro, finna vi bl. a. däraf, att t. ex. 1736 rådsförvanten Werner Wulfert „utom sin rådhusbeställning“ hade att sköta „kvarterherrens“, sekreterarens och translatorns göromål.

Magistraten öfverhopad af arbete.

Den sistnämnda var en ny funktionär, hvars åligganden i långa tider rådmännen fingo lof att sköta. Magistraten hade antagit tyskan till protokollspråk. Men i sin korrespondens med kanslierna måste den använda ryska språket. Fastän provinzialkansliet var försedt med en translator på stat och guvernementskansliet med ett särskildt kansli för de s. k. svenska och tyska affärerna, ville de ej ens för undantags skull emottaga eller afsända skrivelser på annat språk än ryska. Då magistraten ej hade råd att hålla någon translator, måste Reinecke låta en rysk skrivvare så godt han kunde tolka de inkomna ukaserna, medan translatorn Busch öfversatte hans egna inlagor. Då det en gång hände, att Reinecke, „medan Busch låg dödssjuk“, insändt en „interimsförklaring“ på tyska, ville de Coulon ej emottaga den, ehuru han väl förstod detta språk ¹⁾. För att utan ökade kostnader rå med det nya onus öfversättningen medförde antogos ofta till rådmän och sekreterare personer, som kunde ryska, t. ex. 1727 till sekreterare Krompein, som åtog sig att öfversätta de ryska akterna, 1739 till rådman f. d. translatorn Jakob Lundh, under villkor att öfversätta de

Translatorer.

¹⁾ Också 1748 klagade magistraten hos justitiekollegiet att guvernementskansliet, oaktadt det hade translator, öfversände sina ukaser på ryska och fordrade rapporter på samma språk, och anhöll att kansliet måtte korrespondera på tyska. Men justitiekollegiet drog sig i tio år från att afgifva något svar och afförde slutligen 1758 saken från dess „catalogo pendentium“.

ryska handlingarna o. s. v. Krompein pretenderade t. o. m. 1734 att själfva Reinecke „såsom en samvetsgrann och trogen patriot borde låta sig angeläget vara att lära sig ryska språket, så att han ej ådroge staden kostnader genom en translator“. En sådan måste dock slutligen antagas för 100 rubels lön, men då t. o. m. 200 rubel varit för litet för att i längden binda någon vid den sysslan, förenades snart åter translators- och rådmansbefattningarna i Sandheims person ¹⁾. Sålunda stannade i regel också detta arbete fortsättningsvis rådmännen till last, hvilka knappt hunno med sina vanliga göromål.

Kämnärsrätten.

Någon lindring i arbetsbördan fick rådet såsom rådsturätt betraktadt, då den sedan svenska tiden i glömska råkade kämnärsrätten ånyo upplifvades 1753. En mängd små mål föll nu bort, hvarjämte kämnärspreses, som enligt 1694 års stat skulle vara sjätte rådmän, i nödfall kunde engageras vid magistraten. Men härmed var dock föga vunnet, ty äfven kämnärspreses hade fullt upp med arbete och var sällan ledig att sitta i rådet.

Äfven de af magistraten dependerande stadsbetjäntes antal var otillräckligt. Stadssekreteraren, som vanligen därjämte fungerade som rådmän, hade sällan någon notarie till biträde. Stadsfiskalen, som först 1726 ansågs vara „nödig, såsom alltid brukligt är“, måste därjämte sköta torguppsyningsmanstjänsten. Stadsfogden var därjämte — stadens vaktmästare, och kassören omhänderhade såväl stadens som borgerskapets enskilda kassa. Stadstjänare funnos endast fyra mot sex under svenska tiden.

Magistratsvalen.

Medan sålunda rådet var svagt, tillskansade sig borgerskapet en mängd rättigheter, som det icke haft under svenska tiden, t. ex. delaktighet i rådsvalen. Vi hafva redan nämnt, huru det 1730, efter Lippii afgang, stödjande sig på kongl. förordningen af $\frac{5}{12}$ 1693, yrkade på att detsamma måtte medgifvas „dess vanliga otvungna val efter pluralitet“. Förgäfves försökte magistraten på grund af sitt privilegium af $\frac{3}{3}$ 1654 häfda sin rättighet att ensam tillsätta den nya borgmästaren. Det Schuvaloffska kansliet, liberalt i allt, biföll borgerskapets framställning, helst man bibragt detsamma den föreställningen, att så tillgått redan i svenska tiden. Men med borgerskapet förstods ännu blott de handlande eller köpmansståndet, som dåförtiden ensamt bidrog till stadskassan ²⁾.

¹⁾ Före Sandheim synas Coupert och Handsche varit translatorer.

²⁾ J. C. 4.

Tjugu år senare voro också handtverkarne första gången med och valde en borgmästare. Handlandena drogo väl i tvifvelsmål, huruvida detta egentligen var som sig borde, „enär sedan denna stads öfvergång icke varit praxis, att handtverkarne vid något som helst val haft valröster“. Magistraten ville med anledning af denna oenighet inom borgerskapet ännu en gång häfda sin rätt att ensam välja „utan indragande i valet af det tvistiga borgerskapet af köpmans- och handtverksståndet“¹⁾. Men justitiekollegiet, till hvilket från särskilda håll vädjades, resolve- rade, att samtliga borgerskapet egde deltaga i valet. Sålunda blef Nikolaus Jänisch vald till borgmästare 1750. Följande år blef likaså Boström vald till rådman med 51 röster „såväl af handels- som handtverksståndet“. Borgerskapets deltagande i rådsvalen, hvilka för öfrigt skedde per capita, var nu således formligen erkändt²⁾.

Men också höga vederbörande lärde sig snart att till sin fördel citera de svenska förordningarna. På grund af kongl. förordningen af den $\frac{1}{9}$ 1664, hvilken förbehöll konungen rätt att i vissa fall själf utse borgmästare, utnämnde dirigerande senaten 1775 till Jänisch' efterträdare Lindén, emedan han „förvärfvat sig en fullkomlig kännedom af det ryska språket“, fastän borgerskapet valt en häradshöfding Bäck. Också borgmästar Carpén torde på samma sätt 1780 kommit till tjänsten.

Lika stora svårigheter som rådet hade såsom magistrat betraktadt, hade det ock såsom rådstufvurätt.

För det första voro de juridiska insikterna i aftagande. 1757, då magistraten utan val föreslagit den „litterate“ J. J. Sesemann till rådman, godkändes åtgärden af justitiekollegiet, „enär rätten ofta lidit af okunniga och oerfarna personer, så att många ärender blifvit oafgjorda“. „Uti lag och rätt förspörjes mycken okunnighet“ — säger ock Hülphers 1760 om det viborg-

Magistratens
svårigheter så-
som rådsturätt.

¹⁾ Justitiekollegiet, som själf ej visste huru sådana val egentligen borde tillgå, vände sig till magistraten i Narva med förfrågan, huru där praktiserades. Den Narvska magistraten svarade, att borgerskapet där aldrig deltagit i val af borgmästare och rådmän.

²⁾ 1757 sökte rådet åter förbehålla sig uteslutande valrätt, då det, föresläende J. J. Sesemann till rådman, förklarade saken sålunda, att borgerskapets deltagande kunde komma i fråga endast då det gällde att välja någon från borgerskapets led, men ingalunda kunde tillåtas beträffande Sesemann, som var en utom borgerskapet stående literat. Guvernementskansliet godkände väl ej denna tolkning, men lät saken för den gången passera, då andra sökande ej funnos.

ska rådet; „de som icke förstå texten af den gamla lagen hafva Abrahamssons anmärkningar och Arnells förklaringar öfver stadslagen till rättesnöre“¹⁾. Man dömde således i allmänhet efter den gamla svenska lagen. Dock började 1734 års lag användas i brottmål strax efter kriget 1741—1743, men i civilsaker först i anledning af guvernör Engelhardtts doklad i slutet af 1760-talet. De allmänna domarereglerna hade man enligt rysk sed uppställda på en trekantig ställning midt på rådsbordet.

För det andra var det — såsom redan ofvan antydts — svårt för rätten att få sina domar exekverade. Den hade väl bort kunna räkna på militärisk assistens af vederbörande. Men dessa läto ofta inverka på sig genom allehanda sidoinflytelser och vägrade icke sällan hvarje handräckning. Rätten fick då sitta med skammen och „rättvisan var“ — såsom justitiekollegiet så träffande uttryckte sig — „lik en klocka utan kläpp“²⁾. Staden hade icke mera ens egen skarprättare, utan alla exekutioner skulle verkställas af regementsprofosserna.

För det tredje stördes domstolarnas rättsskipning rätt ofta genom kommandant- och garnisonskansliernas ingripande. Särdeles var detta fallet om någon ryss — vare sig militär eller civil — var inblandad i något mål, men stundom också eljes. Vi hafva redan nämnt, huru under Isakoffs tid 1743 viborgska borgare drogos under krigsrätt: t. ex. borgaren Strandman, hvilken intet annat kunde läggas till last, än att han köpt litet puder af en hos honom inkvarterad „zirulnik“ och några småsaker af soldaterna, som efter Villmanstrandska aktion utbjudit plundradt gods längs gatorna, äfvensom änkan Bange, hvilken af krigsrättsordföranden förklarades hafva stulit en officers hos henne förkomna penningesumma, redan innan hon ens blifvit förhörd. Isakoff ville t. o. m. införa bruket af pinligt förhör och hotade rådstufvurätten med straff för att denna ej efterkommit hans befallning och sändt tvenne ledamöter till krigsrättens undersökningskommission. 1759 hade tvenne Joakim Hüpperts ryska bodbetjänter, som handskats oärligt med deras principals medel, blifvit dömda af kämnärsrätten. Men guvernörskansliet uttog dem ur stadshäktet och lät den ena rymma och den andra gå fritt omkring utan vakt, oaktadt han hotat med ett pud

¹⁾ Leinberg. Bidrag till kändedomen af vårt land. II, sid. 114.

²⁾ J. C. 568.

krut spränga hela Hüppertska huset i luften. Då sistnämnda år, enligt rättens utslag, auktion skulle verkställas hos Sesemann, hvilken häftade för gäld till samma Hüppert, inhiberade guvernementskansliet, på den förres anhållan, hela auktionen och sände guvernörens adjutant jämte några officerare att hindra försäljningen ¹⁾.

Kom slutligen till dessa svårigheter det stora interregnum, då staden totalt saknade öfverrätt. Inga vad från rådstufvurätten kunde ega rum, inga rådstufvurättens utslag heller vinna behörig fastställelse. Man försökte väl särskilda gånger sända målen till justitiekollegiet, men detta, som ej hade sig officiellt uppdragna de viborgska sakerna, återsände dem städse orörda. Sålunda kunde t. ex. exekutionen på en brottsling, som i Viborg blifvit dömd till döden, bringas i verkställighet först efter sex års förlopp, då staden omsider blifvit underställd nyssnämnda kollegium ²⁾. I följd af bristen på öfverinstans hade således i detta fall straffet blifvit ökad med sex års fängelse.

Magistratens
förhållande till
justitiekollegiet.

Till kollegiet skulle alla handlingar insändas på tyska; men af enskilda personer kunde sådana ock emottagas på andra språk, äfven på finska, såsom t. ex. skedde med den viborgska källarbetjanten Kiiskis supplik år 1775. På huru osäker fot emellertid justitieväsendet fortfarande stod, bevisas däraf, att magistraten ofta i tvetydiga fall nödgades fråga kollegiet, huru den borde förfara. Kollegiet, som ofta var lika okunnigt som rådsherrarna i Viborg, vände sig då till rätterna i Narva, Reval o. s. v. med begäran om upplysning, huru där i slika fall förfors. Stundom tyckte kollegiet ock att magistratens frågvishet gick för långt och afvisade den med stränghet. Då magistraten t. ex. 1749 ville veta om landthandelsfrågor skulle afdömas af stads- eller landsdomstol, genmälde kollegiet, att det ej är skyldigt att gifva svar på sådana frågor och att dess uppgift är en helt annan än att meddela undervisning i juridik ³⁾.

Medan — såsom vi i det föregående skildrat — rådet både såsom magistrat och rådstufvurätt saknade nödig auktoritet och därför både administrationen och justitien lågo — såsom det hette — „in den letzten Zügen“, höjde en ny institution på huf-

„De Äldsta“.

¹⁾ J. C. 1051.

²⁾ J. C. 36.

³⁾ J. C. 454.

vudet och framträdde slutligen nästan jämbördig med den gamla stadsstyrelsen, nämligen de äldstas kollegium. I början voro de äldsta blott fyra till antalet, utsedda endast bland de handlande för ett halft år i sänder. Men senare trängde sig handtverkarne också in i denna institution, hvars medlemsantal så steg till sex. Handelsståndet stretade länge emot att erkänna handtverkarnes äldsta såsom lagliga representanter för borgerskapet, men måste dock slutligen finna sig i att dela makten med dem¹⁾.

Då stadsäldsta i svenska tiden merendels voro blott taxeringsmän, se vi 1700-talets äldsta uppträda så godt som jämbördiga med stadsstyrelsen. De kommunicera i frågor af vikt med borgerskapet och föredraga dess önskingar för rådet. De underteckna jämte magistraten särskilda beslut å stadens vägnar. Ja 1761 inlämnade de i borgerskapets namn till magistraten en inlaga med särskilda postulater, yrkande på att få närvara vid afgörandet af frågor rörande inkvarteringen och byggnadsväsendet äfvensom vid fördelningen af tjärkvantum, samt fordrande att magistraten skulle kompletteras med nya medlemmar, så att den räckte till för de särskilda förvaltningsgrenarnas ordentliga administration. På de af de äldsta sammankallade borgarmötena härskade ofta en emot magistraten upprorisk anda. 1765 ansåg sig till och med denna hafva anledning att genom de äldsta påminna borgerskapet om, att magistraten är dess af Gud och landsmodern tillsatta öfverhet, „att densamma ifrigast behjärtar sin fädernestads väl och bästa och i alla stycken icke såsom besoldade tjänare utan såsom sanna patrioter drager försorg om stadens allmänna välfärd, väl vetande att när staden väl går, går det också den själf likaså“²⁾.

Stadens äldsta valdes — såsom redan nämndes — af borgerskapet, på magistratens kallelse, först på ett halft, senare på ett helt år. Då efter utgången funktionstid icke alltid nyval genast verkställdes, kunde borgerskapet stundom någon kortare tid vara i afsaknad af sin representation. Likväl dröjde det i så fall icke länge inuan magistraten blef påmind om förhållandet. Så ingingo t. ex. 1758 särskilda handlande till rådet med an-

¹⁾ J. C. 32.

²⁾ — — dass derselbe seiner Vaterstadt wohl und Bestes eifrigst beherzigen und in aller Stücken nicht nach Art der Miethlingen sondern als wahre Patrioten für die allgemeinen Stadt Wohlfahrt Sorgfalt tragen werde, wohl wissend dass wenn es der Stadt wohl gehe, auch demselben zugleich wohlgeht“. J. C.

hållan om borgerskapets sammankallande ju förr dess hellre för verkställande af val. Huru viktig denna institution redan var, framgår också däraf, att guvernementskansliet stundom ansåg sig böra ingripa i valen. Så vägrade kansliet 1775 att såsom äldsta godkända handlandena Antoni Hedenius och Carl Joakim Sutt-hoff, hvilka förut opponerat sig emot dess åtgärder. Isynnerhet kände sig Hedenius djupt sårad „öfver att sålunda blifva behandlad i sin fädernestad, där hans förfäder ända från svenska tiden med heder lefvat och äfven han själf redeligen gränat“. Hvar-dera besvärade sig ända till dirigerande senaten, hvilken slutli-gen stadfäste deras val.

Utom de ordinarie äldsta valdes stundom ock sådana för särskilda uppdrag på längre eller kortare tid, särdeles för att deltaga i arbetet vid de af höga öfverheten tillsatta lagkommissionerna. Då dessa enligt ukas af ²³/₁₁ 1773 skulle väljas förmedels ballotering, infördes detta valsätt äfven beträffande öfriga stadsäldsta.

I denna nya institution — de äldsta — hade magistraten, trots de differenser, som i många frågor eljest yppade sig dem emellan, vunnit ett kraftigt stöd i sin kamp för de gamla institutionernas återställande i hela deras omfång. Vi hafva redan nämnt, huru de äldsta 1761 bl. a. yrkade på magistratens kompletterande till fulltalig, så att administrationen kunde ordentli-gen handhafvas. Också finna vi antalet rådsmedlemmar på 1770-talet i regel nå upp till fyra. Under Lindéns och Carpéns jämförelsevis lugnare borgmästaretider fick rådet därjämte andrum att åter på allvar tänka på den gamla stadsförfattningens återställande i hela dess vidd med två borgmästare och fullständig kanslipersonal. Den ¹¹/₂ 1780 sammankallade magistraten, på guvernörens uppdrag, borgerskapet till allmänt möte för att rådslå om saken. Alla närvarande — utom Henrik Wilhelm Lado, som personligen ville framföra sin mening till guvernören — uttalade sig för införandet af den gamla magistratsinrättningen, några dock under förbehåll att borgerskapet ej skulle komma att belastas med några extra utgifter. Magistraten ansåg dock, att stadens medel numera borde räcka till för aflönande såväl af en kommersborgmästare som af de ännu felande funktionärerna och kanslibetjänterna¹⁾. Så långt var man således

¹⁾ Handlingar i Viborgs magistratsarkiv.

kommen i afseende å frågan om stadsstyrelsens restauration, då 1780-talet gick in.

Den ryska
stadsordningen.

Men innan den gamla kärvordna municipaliurättningen, på hvars bringande i fullständigt skick man i mer än 70 år väntat, hann bli en verklighet, kom en allerhögsta förordning, som med ens slopade hela det gamla systemet. Genom införandet af ståthållarskapsregeringen och den nya ryska stadsordningen skulle stadsväsendet i Viborg, liksom i andra ryska städer, „uniformeras“ efter ett och samma mönster. Icke ett enda af den gamla municipalstyrelsens organ lämnades kvar. I stället för den enkla och de viborgska förhållandena fullkomligt motsvarande gamla styrelseformen kom nu ett visserligen mycket vackert och storartadt, men för en så liten stad som Viborg då var, öfverhövvan kompliceradt och dyrt förvaltnings- och rättsskipningsmaskineri. Måhända hade borgerskapet redan länge haft en förkänning af hvad som komma skulle, efter det 1780 så enhälligt uttalade sig för de fäderneärfda inrättningarnas bibehållande.

Det nya systemet gick ut på att åtskilja förvaltningen, rättskipningen och ordningsmakten i särskilda från hvarandra oberoende kollegier.

Stadsöfverhufvudet.
Stadsrådet och stadsmagistraten.

Den municipala styrelsens hufvudorgan blef nu det s. k. fyramanna stadsrådet. Dess ordförande kallades „stadsöfverhufvudet“ och dess medlemmar „Wortführer“, en för hvarje medborgareklass. Det kunde, om det så ansåg nödigt, hänskjuta viktigare frågor till det s. k. allmänna stadsrådet, ett slags förstärkte stadsfullmäktige, hvilket bestod af 12 medlemmar, tre „Wortführer“ för hvarje borgareklass. Dessa sistnämnda voro — vare det redan här nämndt — de „verkliga stadsinvånarne“, d. v. s. samtliga gårdsegare, „skattegillena“, hvilka omfattade alla medborgare ordnade efter deras till beskattning uppgifna kapitaler, handtverkarne och de s. k. „Beisassen“, hvilka väl kunde äga gård, men ej inskrefvos i gillena. En borgare kunde sålunda vara inskrifven och rösta i flera klasser samtidigt. — Jämte stadsrådet hade stadsmagistraten, ehuru den nu blef företrädesvis en judiciell inrättning, tillika en viss administrativ myndighet, särdeles i frågor, som rörde stadens privilegier o. s. v.

Denna municipalstyrelse kom främst i beröring med följande regeringsorgan: ståthållarskapsregeringen, kameralhofvet och allmänna försorgskollegiet, en myndighet som under generalguvernörens presidium hade uppsikten öfver och vården om de offentliga skolorna, hospitalerna och fattighusen m. m.

Rättsskipningen åter handhades i första instans af stads-
 magistraten, bestående af tvenne borgmästare och fyra rådmän. Den motsvarade således i det närmaste den gamla magistraten såsom rådsturätt betraktad. Men därifrån afskildes till en med densamma koordinerad domstol den s. k. „Stadtweisen-Gericht“, hvilken, bestående af stadsöfverhufvudet såsom ordförande och tvenne rådmän samt en „äldsta“ såsom bisittare, hade omvårdnaden om stadens änkor samt fader- och moderlösa barn, tillhöll förmyndare att ordentligt fullgöra sina plikter m. m. Stads-
 magistraten underordnad var däremot den „muntliga rätten“, som bestod af en stadsäldste såsom ordförande och tvenne bisittare samt företrädesvis handterade skuldfordringsmål, hvilka den både undersökte och afgjorde muntligen. Det var en domstol, från hvilken man vädjade till magistraten, och motsvarade på sätt och vis den gamla kämnärsrätten. Dessa voro de egentliga stadsdomstolarna, hvilkas samtliga bisittare valdes genom ballotering. Dessutom subordinerade under stadsmagistraten äfven en s. k. „Amtsgericht“ för handtverkarne.

Stadsmagistra-
 ten och Stadt-
 weisen-Gericht.
 Muntliga rätten.

På sätt och vis en stadens domstol var ock den närmaste öfverinstansen, under hvilken stadsmagistraten och „Stadtweisen-gericht“ subordinerade, nämligen guvernementsmagistraten. Den bestod af tvenne departement, ett civil- och ett kriminaldepartement, hvarterdera med en af dirigerande senaten utnämnd president och fyra bisittare. Den var en viborgsk domstol så till vida att också dess bisittare valdes genom ballotering ur stadens köpman-
 nakår, men under den subordinerade ock stadsrätterna i ståthållarskapets öfriga städer.

Guvernements-
 magistraten.

Däremot var den nästföljande instansen, tribunalet, som också bestod af tvenne afdelningar, civil- och kriminaltribunalet, en i staden placerad öfverdomstol, jämförlig med justitiekollegiet och svenska tidens hofrätter. Dess presidenter och bisittare tillsattes af höga vederbörande. Ifrån tribunalet kunde man ytterligare vädja till dirigerande senaten.

Tribunalet.

Utom ramen för den egentliga instansordningen stod dessutom en domstol, hvilken för sin tillkomst närmast hade att tacka de humana idéer, som kännetecknade upplysningstidehvarvet, samvetsrätten, hvars regula juris skulle vara: allmän människokärlek och aktning för nästan såsom människa. I civilsaker var det en förlikningsdomstol, men den dömde ock i frågor rörande olycksfall, förbrytelser af mindre vetande, trollerier o. s. v. Liksom i guvernementsmagistraten valdes ock assessorerna i sam-

Samvetsrätten.

vetsrätten bland stadens köpmän och borgare, men ordföranden utnämndes af generalguvernören bland de af tribunalen föreslagna kandidaterna.

Det viborgska civiltribunalets sigill.

„Stadvogtei-
amt“.

Ordningsmakten slutligen handhades af det s. k. Stadvogtei-
amt, som stod under öfverkommendantens uppsikt. Det bestod af en „Stadvogt“, ett slags polismästare, och tvenne „pristaver“ samt dessutom af en „Vorsteher“ för hvar stadsdel och en kvarterssuppsyningsman för hvar kvarter, hvilken vid sin sida hade en af invånarna i kvarteret vald kvarterslöjtnant. Vid amtet existerade ock en „Vogteigericht“ för upptagande af polismål. Dess-

utom stod till polisens förfogande ett helt kommando, som med befälet inberäknadt, räknade 132 man.

Sådan var i sina allmänna drag den nya stadsstyrelsen. Den 21 januari 1784 hade — såsom förut är nämnt — den nya stadsmagistraten jämte ståthållareskapets andra myndigheter högtidligen öppnats. De nyvalde borgmästarne och rådmännen hade efter den allmänna uppvakningen i tronsalen och beivstandet af gudstjänsten i hufvudkyrkan församlat sig i rådhuset. Protopopen Lukin hade med vigvatten helgat sessionssalen för dess nya bestämmelse och viceguvernören Neidhardt med ett ceremoniöst tal hälsat de nya rättsväktarne. På samma sätt öppnades ock guvernementsmagistraten. Först trenne år senare, ifrån början af år 1787, organiserades stadsrådet med införandet af den ryska stadsordningens öfriga institutioner.

Såsom förut blifvit nämnt tillsattes de flesta funktionärer och domare genom val. I de flesta fall voro dock både valrättigheten och valbarheten tämligen begränsade. De viktigaste och därjämte, till sin natur allmännaste valen voro de af stadsöfverhufvudet och det allmänna stadsrådet. De verkställdes, i likhet med öfriga val, strax i början af hvar tredje år. Valbarheten till stadsöfverhufvud var inskränkt till afgående stadsöfverhufvudet, samvetsrättsbisittarne, guvernementsmagistratsbisittarne, borgmästarne och rådmännen. Taga vi för exemplens skull i betraktande valen år 1796, hörde inalles 17 personer till denna valbarhetskategori. Valet verkställdes af en folkförsamling, som i afseende å detta val synes motsvarat de trenne skattegillena med inalles 80 väljande. Vid balloteringen tillföll 69 väljande bollar förra stadsöfverhufvudet Henrik Vilhelm Lado, som således blef återvald. Närmast honom kom Johan H. Hüppert med 42 väljande bollar ¹⁾.

Valet af allmänna stadsrådet åter tillgick på följande sätt. Först valde första borgarklassen, de egentliga stadsinvånarne eller gårdsegarne, efter stadsdelar trenne representanter, så att staden och Vallen valde löjtnanten Johan Philip Jänisch, S:t Petersburgska förstaden Martin Onkov, Kron S:t Anne och Viborgska förstaden Ivan Tschusoff. Sedan valde andra borgareklassen,

De kommunala
valen.

¹⁾ Stadsöfverhufvud voro: Johan Henrik Bartram 1784—1785 — dock hellre stadsäldste, än stadsöfverhufvud, enär stadsordningen då ännu ej var införd — Sigismund Georg Philip Arnoldi 1786—1788, Gustaf Fredr. Wulfert 1788—1789, Henrik Vilhelm Lado 1790—1797.

d. v. s. de tre skattegillena, hvar sin representant, 1:sta gillet Johan H. Hüppert, i hvars ställe på Schtjerbatoffs order dock Andreas Jænisch måste antagas, 2:dra gillet Peter Henrik Schmidt, 3:dje gillet Martin Alopæus. Så kom tredje borgareklassen, handverkarna, och valde till sina representanter smeden Ahlström, snickaren Zippling och svarfvaren Tammelín. Sist och slutligen följde i ordningen de s. k. „Beisassen“, hvilka åter valde stadsdelsvis: staden Erik Toikka, St Petersburgska förstaden H. Lamanen och Viborgska förstaden Jöran Nikkinen. Säsom resultatet af valet hade således framgått att till det allmänna 12-mannastadsrådet blifvit valda, förutom tre representanter för de egentliga stadsinvånarna, däribland två ryssar, trenne köpmän, trenne handverkare och trenne af de s. k. „Beisassen“.

Det allmänna stadsrådet utsåg sedan åter förmedels ballotering ur sin midt en „Wortführer“ för hvarje inom detsamma representerad borgareklass till fyramanna stadsrådet, till hvilket sålunda invaldes Johan Philip Jænisch, Andreas Jænisch, Ahlström och Toikka. Detta råd utgjorde således med det nyssvalda stadsöfverhufvudet Henrik Vilhelm Lado säsom ordförande den egentliga stadsstyrelsen, och vid dess sammanträden egde ock den af handverksskråna valda „ämbetsherren“, närvara, dock utan rösträtt. Fyramanna stadsrådet kunde, om det ville, hänskjuta viktigare frågor till det allmänna stadsrådets behandling, men stod eljest icke i något beroende af detsamma.

Ledamöterna i rätterna — i stads- och guvernementsmagistraten, samt muntliga rätterna ¹⁾ — valdes åter inom bestämda valbarhetskategorier, t. ex. de två borgmästarna i stadsmagistraten ur de afgående borgmästarnes samt de nyvalda och forna rådmännens led, rådmännen likaså bland personer, som tidigare innehåft rådmanssysslan. Valen verkställdes af folkförsamlingen. Men då i denna voro röstberättigade endast de, som betalade minst 50 rubel i skatt, inskränktes hela valförsamlingen i själfva verket till de två första skattegillena. Till borgmästare valdes 1796 Andreas Jænisch och Jakob J. Sesemann, till rådmän Niclas Jænisch, Gavriila Tschironkin, Peter Ulrik Isendahl och Jakob Onkov. Då emellertid antalet af samtliga funktionärer, som skulle väljas, nästan var lika stort som medlemmarnes i

¹⁾ Medlemmarne i samvetsrätten valdes af båda departementerna i guvernementsmagistraten.

själfva folkförsamlingen, måste tredje gillet tillåtas utse tio deputerade — såsom det hette — „wegen Unzulänglichkeit der Subjecta in den zwei ersteren Gilden“¹⁾.

Huru de nya myndigheterna och rätterna fungerade, därom meddela handlingarna högst litet.

Stadsrådet höll, enligt beslut af 1794, sessioner hvarje måndag. Detsamma tillkom i det närmaste samma funktioner som våra dagars stadsfullmäktige. Det förvaltade stadens drätsel, utanordnade de penningemedel stadskassören sedermera utbetalade, hade högsta uppsikten öfver stadens skol- och byggnadsväsende, välgörenhetsanstalter m. m., och representerade för öfrigt staden i alla förekommande fall. Men vid dess sammanträden kunde också de respektive „Wortführer“ framlägga sina mandanters önskningsmål och behof. Sålunda föreslog t. ex. „Wortführer“ för „Beisassen“ Waittinen 1790 i stadsrådet att bärarnes och mätarnes arvode skulle förhöjas, hvilket ock bifölls, o. s. v. — Allmänna stadsrådet sammankallades endast vid särskilda tillfällen, såsom t. ex. för vidtagande af nödiga åtgärder efter branden 1793, för afgifvande af yttrande i frågor rörande stadens jord o. s. v. — I stadsmagistraten alternerade vanligen de två borgmästarne och fyra rådmännen månatligen. Trots sin jämförelsevis underordnade ställning vågade den dock stundom sätta sig upp emot själfva ståthållarskapsregeringen, såsom t. ex. då den 1792 företog sig att ändra dess utslag rörande köpmännens åliggande att inom viss tid afskeda sådana bodbetjänter, som ej kunde för stadsinvånare anses. Såsom domstol hade den en medtäflare i samvetsrätten, som i civilsaker var en — såsom det synes — tämligen anlitad förlikningsdomstol, hvarifrån målen först, i händelse af parternas missnöje med dess utslag, gingo till de ordinarie domstolarna. Det rådde icke alltid klarhet rörande frågan, hvilka befogenheter de olika myndigheterna egentligen hade, t. ex. stadsrådet och stadsmagistraten för så vidt det gälde bevakandet af stadens privilegier och rättigheter; stadsrådet och allmänna försorgskollegiet, såvida det gällde vården om stadens skolor och välgörenhetsanstalter. I anledning häraf uppstod icke sällan kollisioner emellan de resp. myndigheterna. Den förlängda instansgången och de många

De nya myndigheternas verksamhet och inbördes oenighet.

¹⁾ Dock torde dessa tio sedan icke fått vara med om andra val än det af en ledamot till muntliga rätten.

domstolarnas inbördes tvister torde ej heller ländt rättsväsendet till fromma. 1788 råkade alla tre stadsinstanserna i svår kollision. Muntliga rätten hade uppsatt sig mot stadsmagistraten, och denna i tvenne rådmäns personer blifvit skymfad af guvernementsmagistraten ²⁾). Civiltribunalet fann anledning förekomma att förständiga guvernementsmagistraten att iakttaga mera moderation och hänvisa muntliga rätten „in die Schranken der gebührenden Subordination“. Men guvernementsprokuratorn blandade sig i saken, och vid förnyad behandling af ärendet sköt tribunalet detsamma till ståthållarskapsregeringens afgörande för så vidt det gällde de båda magistraternas tvist, men återförvisade muntliga rättens klagomål till guvernementsmagistraten. Slutligen medförde ock myndigheternas inbördes afund i fråga om rang och företräde talrika störingar. Sålunda gaf civiltribunalet 1794 en skarp tillrättavisning åt stadsrådet för att detsamma i en till tribunalet insänd skrifvelse användt uttrycket „geziemend ersuchen sollen“, hvilket blott borde förekomma i korrespondens emellan två likställda instanser. Stadsöfverhufvudet Lado uppkallades i egen person för att emottaga skrapan och honom förehölls därjämte det opassande i att pappren blifvit insända förmedels en stadstjänare. På hans fråga, om han då själf bordt komma med dem, svarades öfverlägset: „das würde auch nicht zu viel sein“.

Resultatet af
den nya ord-
ningen.

Öfverhufvudtaget torde resultatet af de nya stadsinstitutionernas verksamhet varit föga hugnesamt. Ståthållarskapsregeringen afsåg visserligen att genom de många kollegiala verken och rättsinstanserna säkerställa rättvisans gång ³⁾ och afstyra guvernörernas själfrådighet samt att genom de borgerliga valen gifva borgerskapet en viss grad af själfstyrelse. Men huruvida ändamålet vanns, torde med skäl kunna betviflas. Hvar och en myndighet synes varit mest belåten, om den fick „vara i fred“. De saknade en och hvar — omgärdade som de på alla håll voro af likställda instanser — den auktoritet, som en om sitt ansvar medveten stadsstyrelse ovillkorligen bör innehafva för att kunna med framgång verka för sitt mål. Det totalintryck man får vid granskandet af tidens handlingar är att stadsstyrelsen var alltför

¹⁾ Die vielerleij bestellten Gerichtsstühle (haben) jetzt den Vorzug vor die vorigen Einrichtung, dass die Richterstühle eine genaure Achtung auf einander haben können — säges 1784.

²⁾ Civiltribunalets protokoll 1788.

mycket splittrad, och därför tämligen kraftlös. Under sådana förhållanden är det ej att undra öfver om det i Viborg i hufvudsak skulle gått såsom i Östersjöprovinsernas städer: att ämbetsmannatrycket blef ännu hårdare än förut. De makttegande torde nog också här, såsom i Riga, betraktat stadsöfverhufvudet och instansernas ordförande såsom korpraler och bisittarne såsom soldater, hvilka maskinmässigt borde efterkomma deras befallningar. Så gjorde åtminstone guvernören Schtjerbatoff, som bl. a. 1796 af egen maktfullkomlighet befallde, att Andreas Jänisch skulle antagas till „Wortführer“ för första gillet i stället för Johan H. Hüppert, som därtill blifvit vald med de flesta bollarna. Att förhållandena i staden ingalunda voro de bästa, kunna vi för öfrigt också finna af den förut omtalade tvisten, som 1794 uppstod emellan Schtjerbatoff å ena och stadsrådet och borgerskapet å den andra sidan och hvars uppkomst knappast annorlunda kan förklaras än genom ett i staden rådande missnöje, som hade sin yttersta grund i själfva det nya systemet.

Vi känna ej med hvilka känslor borgerskapet i slutet af december 1796 emottog underrättelsen om ståthållarregeringens upphäfvande, dock — såsom nämndes — med bibehållande af kameralhofvet, allmänna försorgskollegiet och de borgerliga skattegilleu — äfvensom om myndigheternas och domstolarnas „återställande i enlighet med de allerhögst stadfästade lagarna och privilegierna sådana de varit gällande före ståthållarskapets öppnande“. Den $22/12$ 1796 var borgerskapet af köpmans- och handtverksståndet uppkalladt för att på fordom brukligt sätt välja borgmästare och rådmän — ja denna gång äfven sekreterare och notarie. Valet hade redan begynt, då fyra handlande, som under året varit inskrifna i andra af länets städer, nämligen Axel Johan Holmbom, Joakim Kristoffer Sutthoff, Martin Sutthoff och Johan Fredrik Hackman anmälde sig och anhöllo att få deltaga i valet såsom sinnade att för det ingående året låta inskrifva sig bland stadens köpmanstånd. Genom guvernementsregeringens mellankomst blef ock valet uppskjutet och förrättades sedan under Schtjerbatoffs „direktion“, hvarvid till borgmästare utsågs hofrådet Vising¹⁾. Han efterträddes 1803 af Jakob Joh.

Den gamla ordningens återställande.

¹⁾ De öfriga kandidaterna hofrådet Klint och titulärrådet Kuhlberg, hvilka erhöilo resp. 30 och 4 röster, medan Vising bekommit 49. Till rådmän valdes: till literata: Bernhard Fabritius (56 röster), Jakob Wulfert (42 r.), Hans Hornborg (36 r.), till politie: Peter Berg (69 r.) och Abram Stroganoff (25 r.). Till sekreterare utsågs Gustaf Grenqvist (41 r.) och till notarie Urell (45 r.).

Europæus, som var stadens sista borgmästare under ryska tiden.

Så hade man åter sin gamla magistrat med en borgmästare och fyra rådmän, af hvilka nu två skulle vara „litterata“ och två „politie“, och hvilka sig emellan fördelade göromålen såsom „kassa- och inkvarterings-“, „byggnads-“, „politie-“ och „brandrådmän“. Vid magistraten fungerade åter som förr, stadssekreteraren, nu därjämte notarius publicus och translator, och under densamma sorterade stadskassören, stadsfogden och officialen. Äfven ansåg man sig hafva råd att hålla fullständigare kanslipersonal än förr. Där fanns en protokollist, en registrator, en aktuarie, en kanslist och ett par kopister. Till öfverforum fick magistraten åter justitiekollegiet och till underdomstol kämnerrätten. Allt var — i detta afseende — såsom om ståthållartiden alls ej existerat. Endast polisväsendet bar i viss mån spår af det nyss afskaffade polisamtet, i det hvarje stadskvarter hade sin skilda „pristaf“, hvardera med ett biträde. De utförde i vissa fall magistratens uppdrag i polisangelägenheter, men stodo eljest under kommandanten såsom chef för polisen och tillsattes af honom.

Det enda man ännu önskade var stadsstyrelsens kompletterande med en andra borgmästare, så att justitien och politien helt och hållet kunnat åtskiljas. Ja — man hade ock lust att återupplifva 1780-talets stadsråd, som skulle befria magistraten från hela ekonomin och förvaltningen. Men dessa planer strandade därpå, att regeringen tillsatt en kommission, som skulle utarbета plan för en ny organisation af hela guvernementet. En förändring af stadens styrelse för en så kort tid ansågs därför onödigt och det framställda förslaget förkastades af senaten 1803.

Så var man 1812 i afseende å stadens styrelse ännu icke fullt hunnen till det mål, till hvilket man under hela perioden sträfvat.

Borgerskapet.

Orsaken till magistratens ringa anseende och framgång berodde särdeles under periodens tidigare skede i väsentlig mån på dess inblandning i borgerskapets inre strider, hvilka helt och hållet hotade upplösa all ordning i staden. Nu såsom under 1600-talet härrörde dessa strider ej så mycket af nationalitetsförhållandena, som af andra dels politiska dels sociala orsaker. Innan vi dock gå att skildra dessa borgerliga fejder, skola vi kasta en hastig blick på de nationella elementernas ställning i

förhållande till hvarandra, helst densamma i alla händelser var öfverläggenhet att skärpa partiernas inbördes antagonism.

Det tyska elementet vann under denna period ett afgörande öfvertag öfver alla de andra nationaliteterna i staden. Redan den omständigheten, att Viborg äfven af de ryska myndigheterna i många afseenden likställdes med de tyska östersjöstäderna och jämte dem sorterade under det tyska justitiekollegiet, gjorde att också det befolkningselement, som närmast representerade denna likhet, måste blifva liksom en exponent för staden i nationellt hänseende. Att staden sist och slutligen fick sina privilegier konfirmerade och sålunda likställdes med Riga, Reval och Narva, hvilka redan enligt fredsslutet voro privilegierade städer, berodde i icke ringa grad därpå, att Viborg i likhet med dessa ansågs såsom en tysk stad. Sedan Lippius afgått, blef också magistratens officiella språk tyskan, hvilket senare äfven infördes vid den offentliga skolan.

Det tyska elementet.

Genom immigrationen af det Nyenska borgerskapet hade det tyska elementet i staden vunnit en tillökning i numerärt afseende, som var af icke ringa betydelse. De mäktiga släkterna Jænisch och Lado, som under ryska tiden spelade en så stor roll i stadens historia, inflyttade då. Af de äldre tyska släkterna nådde flera, såsom Sesemann, Thesleff, Sutthoff, Tesche, Dannenberg först under denna period sin egentliga blomstring. Äfven släkterna Schmidt, Boisman, Strählman m. fl. höllo sig fortfarande uppe bland de mera betydande i staden. Däremot hade den på 1600-talet så mäktiga Fresesläkten försvunnit från skådebanan, och likaså återfinna vi ej mera i 1700-talets borgarelängder några manliga representanter för de förut så berömda namnen Croel, von Borgen m. fl. Men denna afgang ersattes rikligen därigenom, att många af de gamla svenska släkterna mer eller mindre förtyskades t. ex. Weckrooth, Dykander, Oudar m. fl.

En synnerligen stark tillväxt erhöill det tyska elementet i staden på 1780-talet genom inflyttningen af den massa af tjänstemän, för de mesta tyskar från östersjöprovinserna, som ståt-hållareskapsstyrelsen medförde, hvarjämte den ryska stadsordningen gjorde det ytterst lätt för utlänningar att vinna burskap i staden. Såsom gårdsegare tillhörde också tjänstemännen borgerskapet, infördes i „das Bürgerbuch“, och trädde i mångfaldig beröring med de gamla släkterna. Sådana tjänstemannasläkter voro t. ex.: Laube, Reitzenstein, Rechenberg, Morton, Stockse, Schultz, Philips, Molitor, Wachsmuth o. s. v. Bland nya köpmannasläkter

som inskrefvo sig i gillena, må nämnas Hackman 1780 från Bremen, Bützow och Glasemeyer 1788, från St Petersburg m. fl. Också några handtverkare inflyttade från Tyskland, Klein från Luxemburg, Krupke och Seibert från Preussen, Zellenkopf från Pommern, Metzner från Sachsen o. s. v.

Kännedomen af tyska språket framhölls redan på 1740-taler såsom nödvändig för stadsboarne. Antagandet af en tysk pastori staden motiverades bl. a. därmed: „att stads- och landtungdot men så mycket bättre må lära sig tyskan såsom ett nödvändigt språk“. Ungdomen borde läras tyska, „emedan den dymedels kan göra riket nyttigare tjänster och äfven hjälpa sig bättre fram i världen än med svenska språket“. 1766, då man först började tänka på en gemensam tysk-svensk kyrka, hette det att därigenom det tyska språket skulle komma mera i bruk bland härvarande invånare, så att båda församlingarna med tiden kunde sammanslås, „när det mindre nödiga svenska språket skulle blifva åsidosatt“.

Utan tvifvel uttalade Friccius 1812, då han i organisationskomitén yttrade sig om språkförhållandena i länet och förordade tyskans bibehållande, de åsikter som i detta afseende rådde inom de viborgska familjerna. Han framhöll förbindelsen emellan gamla Finland och Östersjöprovinserna i språkligt hänseende såsom nödvändig „såväl därför att Tyskland och dess språk är långt mera med Ryssland förknippadt än Sverige och dess språk, som ock därför att det tyska språket är ett bättre medel än det svenska att göra det härstädes så nödiga ryska språket allmänare“. Med hänsyn till ett sådant betraktelsesätt var det naturligt, att tyskan skulle blifva det dominerande språket i de tongifvande kretsarna. 1812 skrifver Steinheil, att tyskan var „unter den gebildeten Ständen allgemein gebräuchlich, füglich für die Landes Sprache in Alt-Finland angesehen werden kann“¹⁾.

Det svenska elementet.

Det svenska elementet åter, som under den föregående perioden i socialt afseende varit det främsta, förblef väl fortfarande numeriskt öfverlägset det tyska, men förlorade helt och hållet sin ledande ställning. Då Viborg numera icke var en svensk stad utan hade allt att vinna på att synas så tyskt som möjligt, var det naturligt att de inhemska svenska släkterna alltmera uppgingo i det tyska elementet. Den släkt, som inom det svensk-språkiga borgerskapet under 1600-talet intagit främsta rummet, den

¹⁾ Org. kom:s hdlr.

Ruuthska, hade efter 1710 ej vidare några manliga representanter i staden. Inom de öfriga mera betydande släkterna af svensk-finsk härkomst, vann tyska språket alltmora inträde, äfven inom de under perioden nytillkomna, såsom Alopæus, Alfthan, Fabritius, Borenius, Melart m. fl. 1760 säger Hülphers: „här i staden är väl svenska språket modersmålet, men torde med tiden förfalla, emedan tyskan nog allmänt brukas“.

Det svenska elementet skulle än snabbare skjutits undan, om icke också det erhållit nya tillskott genom inflyttningar från svenska Finland. Den efter Nystadska freden kända bristen på kunnigt folk inom administration och kyrkan gjorde att redan tidigt finnar från andra sidan gränsen talrikt engagerades såsom tjänstemän i den viborgska provinsen. För att blott tala om staden Viborg voro t. ex. kämnerspreses Boström och borgmästaren Kuhlberg sådana immigranter. Då dessa immigranter emellertid ofta endast på pass vistades i Viborg, utan att ordentligen hafva tagit flyttningsbetyg från sin hemort, hände det stundom att de midt under sin tjänstgöring blefvo reklamerade såsom öfverlöpare, såsom det t. ex. gick med fiskalen Hardin. Senare förbjöd ryska regeringen helt och hållet att till tjänster befordra präster, som voro hemma från svenska Finland, och betraktade med en viss afvoghet svenskarne öfver hufvud. Under sådana förhållanden var det naturligt att det svenska folkelementet alltmora förlorade i betydelse, äfvensom att begagnandet af det svenska språket alltmer inskränktes. Dock torde Friccii 1812 fällda yttrande att „hela den nuvarande generationen är okunnig i svenska språket“ innehållit en icke ringa öfverdrift¹⁾.

Hvad slutligen det finska elementet angår, synes det, oaktadt fortfarande det talrikaste, helt och hållet förlorat all betydelse i bredd med det härskande tyska. Bland de emot periodens slut enligt „Bürgerbuch“, i gillena inskrifna borgarne, fanns ingen enda med finskt namn i första gillet, endast en, Gustaf Rongain — en kortare tid — i det andra samt tvenne i det tredje, Myyryläinen och Sahanen. Däremot voro finnarne talrikast representerade bland stadens formän, dragare och arbetskarlar. Af dessa buro flera namn, som voro bland de äldsta i staden: Waittinen, Löppönen, Rouhiainen, Toiviain m. fl.

Det finska elementet.

¹⁾ Ätminstone torde svenska allmänt talats bland de inhemska handtverkarne. Enligt „Bürgerbuch“ voro af stadens dåvarande handtverkare kopparslagaren Lydecken hemma från Willmanstrand, bokbindaren Wallenberg från Åbo, urmakar Elfström från Westmanland, garfvaren Silfverdufva från Borgå.

Att man städse i viss mån tog hänsyn till den finska befolkningens intressen, framgår bl. a. af rådspartiets på 1730-talet mot sekreteraren Sibbersen gjorda anmärkning, att han ej kunde finska, äfvensom däraf att justitiekollegiet — såsom ofvan nämdes — emottog finska inlagor. 1752 öppnades ock en finsk folkskola i staden. Men till något anseende i kommunalt hänseende kunde finskan ännu mindre än svenskan under denna tid höja sig.

Den ryska nationalitetens uppkomst.

Men under denna tid tillkom ytterligare ett befolknings-element, det ryska. Med regementerna, som i Viborg lågo kan-tonerade, följde en hel mängd marketentare och små köpmän, som enligt rysk sed skulle förse soldaterna med deras förnödenheter. De stodo, så länge de betjänade militären, egentligen under militärbefällets uppsikt och räknades, oaktadt de bodde i staden, ej bland borgerskapet¹⁾.

Men då de småningom började drifva sin handel mer eller mindre oberoende af militären och konkurrera med det buræagande borgerskapet, yrkade detta på deras aflägsnande eller att de åtminstone såsom andra borgare skulle deltaga i stadens onera. 1726 ålades „starosten“ för marketentarne att inlämna uppgift på alla ryska köpmän, slaktare och „haloschniker“ i och för beskattning, och $\frac{16}{5}$ 1729 emanerade från dirigerande senaten en ukas, som ålade de ryska köpmännen att vinna burskap och deltaga i kontributionerna — eljes skulle de förlora sin rätt att handla. På grund häraf aflades i magistratens närvaro i ryska kyrkan $\frac{19}{8}$ 1729 borgareed „mittelst Küssung des heiligen Kreutzes und Evangelii Buchs“ af följande köpmän: Alexei Pitschalnikoff, Jegor Alexejeff, Ivan Fomin, Andrei Saveljeff, Feodor Ageoff och Dmitri Iljin — hvilka, för så vidt vi funnit, voro de första borgare af rysk nationalitet i Viborg. De andra ryska köpmännen, hvilka ej velat aflägga borgareeden, sågo sina bodar stängas och förseglas, och deras egna kamrater, som nu blifvit borgare, voro de som ifrigast yrkade på deras förjagande²⁾.

Marketentarne.

Men, trots allt, förblef där i staden en hel mängd ryska handlande, som ej voro borgare. Särdeles tilltog deras antal efter 1741—43 års krig, då nya skaror af marketentare från

¹⁾ De flesta af dessa marketentare och ryske köpmän kommo från guvernementen Jaroslaw och Kostroma äfvensom från Rostoff och Olonetz.

²⁾ Handlingar i Viborgs magistratsarkiv.

det inre af Ryssland följde med härarna till Viborg. De ville ej bli borgare för att ej behöfva deltaga i stadens onera och komma under magistratens jurisdiktion. Men icke förty etablerade de bodar i „gostinnidvoren“ och på Kosan, i hvilka de öppet försålde icke blott ryska utan ock utländska varor. En hade till och med en läderfabrik invid staden. Slutligen företogo de sig att idka krögeri, som egentligen var en accis underkastad borgarnäring, hvarmed särskildt de mindre bemedlade invånarne och änkorna lifnärde sig. Under krigstiden hade de stått under en särskild „polismästares“, Chvastoffs, uppsikt men fortsatte efter hans afgång, i hemlighet understödda af guvernementskansliet, sin rörelse till borgerskapets skada. Sådana „olagliga“ ryska handlande funnos väl till ett tjugotal.

Borgerskapet, hvars privilegier emellertid blifvit konfirmerade, började nu en ihärdig kamp emot dessa farliga konkurrenter. Halfva staden var uppfylld af ryssbodas, som gjorde goda affärer, medan de infödda hade mindre utsikt att komma sig fram. Det fanns i staden en hel mängd unga köpmän, som ej kunde blifva borgare, enär de i anseende till den klena handeln och ryssarnes konkurrens ej sågo någon möjlighet att förtjäna sitt uppehälle. De yrkade därför enständigt på dessa olagligen handlande ryssars fördrifvande.

Borgerskapet åtog sig själf att förse regementena med mjöl och ryska varor — såsom linne, läder, té, kaffe, socker o. s. v. — såväl då de lågo i staden, som då de kamperade i sommarlägret eller voro stadda på marsch. Det gick också in uppå att magistraten, som synbarligen ville spela en medlares roll, år 1755, ehuru staden redan ansågs hafva tillräckligt handlande, upptog bland borgerskapet ytterligare ett antal ryska köpmän, under villkor, att de blott skulle handla med mjöl och ryska varor för militärens behof, men ingalunda konkurrera med borgarne uti den utländska handeln och ej heller befatta sig med krögeri. Dock ansåg man att antalet ryska handlande i ingen händelse borde få öfverstiga 6 eller 8. Så lyckades det staden att ¹⁴/₉ 1762 af justitiekollegiet och ²⁴/₁₀ 1765 af dirigerande senaten utverka ukaser af innehåll, att alla marketentare och ryska handlande, som ej voro borgare, utan vidare skulle förjagas ¹).

¹) J. C. 1489.

Men Isakoff och hans guvernementskansli var af annan mening. Han befälde särskilda gånger antagandet af än den ena, än den andra ryska köpmannen till borgare — ja en gång yrkade han t. o. m. på att en lifegen skulle inskrifvas bland borgerskapet, oaktadt en sådan — t. o. m. enligt ryska lagar — ej var berättigad ens att utställa en växel¹⁾. Magistraten var i en svår mellanhand. Å ena sidan ville den „der Nation in aller möglichen favorisieren“ och var färdig att öppna borgerskapets portar ännu för ett par af guvernementskansliets protegéer. Å den andra sidan hade den att räkna med borgerskapet, som på det kraftigaste protesterade mot att ännu flera främmande ryssar skulle detsamma påbördas. Och de redan antagna ryska borgarne förenade sig i allo med borgerskapet. Justitiekollegiet, dit frågan hänsköts, resolverade $\frac{5}{5}$ 1766, att om antagandet af nya borgare ledde till prejudice för det redan existerande borgerskapet, skulle de nu af guvernementskansliet föreställda ryssarne icke meddelas burskap²⁾.

¹⁾ J. C. 1218. Frågan gällde Feodor Kusmin, som var löjtnant Matuschkins lifegna bonde. — Såsom exempel på hvilka svårigheter också det af guvernementskansliet understödda garnisonskansliet kunde bereda magistraten, då frågan gällde jurisdiktionen öfver ryssarne, må följande tjäna. 1751 ankom från dirigerande senaten en förfrågan till magistraten i Viborg om de i förstäderna bosatta nationalryssarnes näringar och andra förhållanden. På befallning af guvernörskansliet lät alltså magistraten uppkalla samtliga i staden vistande ryska handlande för att i detta afscende höras. Men knappt hade dessa, sexton till antalet, infunnit sig, innan en soldat anlände från garnisonskansliet med befallning att föra handlandena till bemälda kansli. Förgäfvos förklarade magistraten att, om kansliet ville hafva dem från rådhuset, hade det bort skriftligen därom anmäla. Men soldaten återkom änyo utan någon skriftlig order, hvarpå köpmännen följde honom. Emellertid inställde de sig snart änyo inför rätten, då senatsukasen förelästes för dem. Men nu kom icke allenast den förutnämnda soldaten utan därtill en grenadier från viborgska garnisonsregementet, fordrande att handlandena ögonblickligen skulle komma till garnisonskansliet. Magistraten sände nu officialen Klöf till Isakoff för att klaga, men han blef ej insläppt „för öfverkommendantens opasslighets skull“, ej heller träffade han någon människa på guvernementskansliet. När nu handlandena tillfrågades om de i ukasen berörda omständigheterna, svarade de att alla deras papper frantagits dem på garnisonskansliet, så att de ej kunde besvara frågorna. Men på magistratens skriftliga förfrågan härom hos garnisonskansliet fick den intet svar.

²⁾ J. C. 1494. — Protesten var undertecknad af 19 köpmän, med hvilka samtliga dåvarande ryska borgare, Vasili Popoff, Matvei Istomin, Peter Olchin, Feoktist Koscheleff, Anisin Filipoff, Nikita Sacharoff, Feodor Arhipoff och Vasilei Titoff, förenade sig.

Emellertid hade Isakoff genom att vända sig till högre militärmyndigheter fått själfva dirigerande senatens ukas om marketentarnes fördrifvande annullerad. De ansågos vara omistliga för arméén. Borgarna kunde ej — hette det — äfven om de så lofvat, följa med regementena på marsch och handla med soldaterna „på rätta sättet“. Om marketentarne skulle kasseras, blefve dyrheten i anseende till denna ortens armod ännu större än eljes. Marketentarne skulle därför få bli och handla som förr till vidare öfverhetlig anordning¹⁾.

För att nu få till stånd ett *modus vivendi* måste magistraten och borgerskapet gå in uppå marketentarnes kvarstående „med inskränkning“. De skulle i förstäderna mot erläggande af tull få handla med bröd, semlor, piroger och kvas. Men de skulle ej ha rättighet att sälja vare sig öl och brännvin, hvilken handel endast tillkom det ordinarie borgerskapet, eller mjöl, hvarmed blott det ryska borgerskapet fick handla. För öfrigt inlade magistraten en kraftig reservation: att alla edspliktiga borgare „*allemahl und unverändert sub jurisdictione Magistratus bleiben und also nicht unter Gewalt der Regimenter zu stehen kommen*“, ^{18/1} 1766²⁾.

Sedan marketentarnes fördrifvande strandat, ansåg magistraten och borgerskapet orsak ej mera förefinnas till nya ryssars antagande i borgerskapet. Ja — man ville ej ens mera veta af det förut fasthållna antalet af 6 eller 8 ryska borgare i staden. Synbarligen hoppades man kunna minska det. 1769 funnos endast 5 å 6 ryska borgare och då nya ansökte om burarätt, framhållande att antalet ej var fullt, protesterade borgerskapet och menade nu, att någon „*numerus clausus*“ aldrig blifvit fastställd.

Men då marketentarne fingo stanna kvar, kunde de naturligtvis ej afhålla sig från olaglig handel. Ehuru guvernementskansliet ^{25/5} 1761 förbjudit dem och andra ryssar att handla med utländska varor och brännvin, gjorde de det dock, helst magistraten ej kunde utöfva någon kontroll öfver dem, då de ej stodo under dess jurisdiktion. Af denna undantagsställning beagnade sig ock andra ryska köpmän, bönder och „*burlacker*“. Alt detta fastän staden nu hade sina konfirmerade privilegier, och

¹⁾ J. C. 1489.

²⁾ J. C. 1489.

det i stadslagen hette att ingen må drifva borgerlig näring, som ej aflagt borgareed och drager stadsonera, och ehuru äfven dirigerande senatens ukaser af $^{29}/_4$ 1756 och $^{14}/_2$ 1761 förbjöd alla, som ej voro borgare, att befatta sig med „Handel“ och „Verkehr“.

Alla dessa olagliga köpmän sökte sig skydd under militärmyndigheterna och platsmajoren, „hvadän med dem icke den ringaste lagliga ordning kunde hållas, utan de fastmer bedrefvo allsköns själfsväld och visade sig vid hvarje tillfälle motspänstiga och ohörsamma“¹⁾. De voro med få ord „zum Nachtheil des bürgerlichen Wesens“. 1774 säga stadsäldste att staden aldrig kunde bli kvitt detta folk, „som till borgerskapets förtryck drager till sig kärnan af nästan alla näringar utan att erlægga den minsta afgift och i sådan afsikt på alla upptänkliga sätt anstiftar och underhåller all möjlig oordning“²⁾. Till och med själfva guvernören Stupischin ondgjordes 1781 öfver marketentarne och andra passlösa lösdrivvare, som genom sin olaga handel förorsakade myndigheterna mycket besvär.

Äfven de till borgare antagna ryssarne voro såsom konkurrenser med oblida ögon sedda af de inhemska stadsborna. Å sin sida voro de ock missnöjda med de inskränkningar, som pålagts deras handel. Särdeles förtröt det dem, att de ej fingo befatta sig med det vinstgifvande krögeriet. Det rådde därför, till en början åtminstone, ej något godt förhållande emellan det „ordinarie“ och det „ryska borgerskapet“. Popoff, hvilken förut jämte de öfriga köpmännen så energiskt yrkat på alla olagligen handlande ryssars förjagande, råkade sedan i delo med borgerskapet och sade sig i anledning häraf fått lida mycket ondt. „Jag är till bördan en ryss“ — utropade han — „följaktligen verkligen under därvarande nationalborgares tryck“³⁾ (1769).

Ryska borgerskapets tillväxt.

Men snart skulle alla skrankor försvinna, som åtskilde de båda grupperna inom borgerskapet. Ståthållarskapsregeringen, som ville uniformera alla förhållanden i Viborg med dem i Ryss-

¹⁾ J. C. 1218. -- „dahero denn nicht die geringste gesetzliche Ordnung mit ihnen gehalten werden kann, treiben vielmehr allen Muthwillen und bezeigen sich bei allen Gelegenheiten widerspenstig und ungehorsam“.

²⁾ J. C. „Die zum Bedruck der Bürgerschaft den Kern fast von allen Nahrungen ohne die geringste Recognition an sich ziehen und in der Absicht auf alle uns ersinnliche Weisen alle mögliche Unordnungen stiften und unterhalten“.

³⁾ J. C. 1675. „Ich bin ein geborener Russe, folglich wirklich unter der Presse der dasigen Nationalbürger“.

land, började med att gifva „full“ handelsrätt åt de ryska köpmännen, och stadsordningen stadgade, att en hvar, som bodde i staden, skulle vara medborgare oberoende af nationalitet och härkomst. Den olika grad af rättigheter, som enligt densamma kunde förekomma, berodde blott på en och hvars förmögenhetsförhållanden. Det ryska borgerskapet tillväxte sålunda på 1780-talet mycket såväl i anseende till antal som betydelse. Redan vid första inskrifningen till gillena anmälde sig förutom sju ryssar, som förut varit borgare, nio nykomlingar. Enligt „Bürgerbuch“ fanns det 1787—92 inalles 37 ryska borgare i Viborg. Några af dessa voro medlemmar af första gillet, såsom Guttujews änka, Lifkoff, Tschusoff.

Ryssarne bildade en societet för sig utan synnerlig beröring med stadens öfriga invånare. Endast i de lägre lagren kunde möjligen ett ömsesidigt närmande förspörjas; åtminstone säger Hülphers 1760, att „pigorna skola största delen gifva sig med ryssarne“. Men eljest uppställde deras ringa bildningsgrad, olika religion och den ryska medelklassens egendomliga brist på förmåga att i flera led upprätthålla en möjligen vunnen prestige öfvervinnerliga svårigheter för de öfriga nationaliteternas ens delvisa uppgående i den ryska borgarklassen.

Väl trodde sig Vigel, som vid periodens slut besökte staden, märka att densamma var mycket förryskad. Han hörde ryska talas öfverallt på gatorna och, enligt hans påstående, voro de ledande handlandena och borgarena ryssar. Det kunde ju icke heller vara annorlunda — menade han —, ty ryssarne, som redan under ett halft århundrade varit landets herrar, måste naturligen träda i de åt sidan skjutna svenskarnes ställe och vinna försteget framför landets egna inbyggare, de svagare finnarne och karelarne. Men hade han trängt djupare in i förhållandenas kärna, hade han lätt bort finna att tyskarne vunnit mycket mera än ryssarne af allt det som svenskarnes förlorat¹⁾. Men emedan ryssarne ej läto sig på något sätt assimileras, utgjorde de mer än de andra nationaliteterna en verklig motsats till det tyska elementet i staden. Man särskilde i Viborg på 1700-talet vanligen endast emellan „deutsche“ och „russische Bürger“.

Sålunda hade borgerskapet under ryska tiden småningom utvecklat sig och tillvuxit genom en ny nationalitets inträde i

Borgerskapets
inre strider.

¹⁾ Danielson. Viborgs läns återförening med det öfriga Finland, sid. 50.

detsamma. Denna utveckling hade dock icke försiggått utan svåra inre strider. En katastrof af så epokgörande beskaffenhet som den, hvilken Viborgs stad undergått 1710, måste ovillkorligen medföra störingar i samhällsorganismens inre lif, nog djupgående för att sätta hela dess tillvaro på spel. Sekelgamla band hade brustit, och man visste ej rätt, huru man skulle ställa sig, för att komma tillrätta under de nya förhållandena. Nya element hade inträdt i samhället, som ej haft något gemensamt med dess förra utveckling, och hvilka voro färdiga att bryta med det förflutna, hvars minnen voro så kära för flertalet af invånarna.

Sitt kulmen nådde partistriderna under borgmästaren Reineckes tjuguariga styrelse. „Borgerskapet har separerat sig i tre partier“, säger De Coulon; „borgmästarens parti är i anseende till hans giftermål och svägerskap det starkaste, hans motståndare äro medelmåttiga och de såkallade „neutralisterna“ de svagaste“.

Reineckes parti.

Till Reineckes parti synes hafva hört flertalet af de gamla viborgska släkterna, som öfverlevvat 1710 års katastrof, och hvilka nu under den kraftiga borgmästarens auspicier ville säkerställa stadens fortgående utveckling på den gamla grundens förmedels nya rättigheter och privilegier. Bland hans anhängare nämnas medlemmar af släkterna Thesleff, Saels, Dannenberg¹⁾, Teubel, Bartram²⁾, Rosenius³⁾, Boisman⁴⁾, Wallerian, Have-

¹⁾ Den under belägringen 1710 af en bomb dödade Jakob Dannenberg efterlämnade — enligt Lagus — tvenne söner, Jakob, hvilken dog såsom rådmän 1756, och handlanden Henrik Dannenberg († 1742), fader till handlanden af 1:sta gillet och stadens äldsta Hans Henrik Dannenberg och viceguvernören Henrik Dannenberg († 1810). Från en Jakob Dannenberg den äldres broder, Henrik Dannenberg, som på 1720-talet var stadsäldste, härstammade en annan, dock mindre betydande släktgren, som ock fortlefde till periodens slut.

²⁾ Släkten Bartram representerades främst af handlanden Kristian Didrik Bartram († 1736), som hade sönerne: råd- och handelsmannen samt lagkommis-sionsdeputeraden Kristian Didrik Bartram († 1770), handlanden Joakim Bartram († 1770) samt stadsäldsten eller „stadsöfverhufvudet“ Johan Henrik Bartram. Kristian Didrik Bartram den yngres söner voro: rådmännen Johan Joakim och Kristian Didrik Bartram, hvilka bägge därjämte voro rätt betydande affärsmän.

³⁾ Tvenne bröder Henrik († 1765) och Lorens Rosenius († 1762), båda guld-smeder, voro de första af detta namn i Viborg. Den senares söner tullförvaltaren Samuel Rosenius († 1774) och handlanden Johan Henrik Rosenius († 1802) höjde släkten till anseende, särdeles den sistnämnde, som ifrån 1783 tillsammans med Abr. Fr. Jænisch och J. S. Ignatius bedref en icke obetydande trävarurörelse.

⁴⁾ Den gren af släkten Boisman, som under ryska tiden höjde sig till an-scende, härstammade från rådmannen i Nyen Jakob Boisman, hvars son Reinhold

man ¹⁾, Stråhlman ²⁾, Bagge, Iallius m. fl. Till hans parti hörde ock samtliga handtverkare och formän. Inalles 116 borgare lade sig ut för Reinecke, då han i följd af motpartiets angifvelser blifvit suspenderad.

Partiets ledande man var naturligtvis Reinecke själf. Hans smekande värtalighet, „schmeichelnde Wohlredigkeit“, impone-
rade i hög grad på massorna och medveten om sin öfverlägsen-
het ville han ock, att man skulle „anse och ära honom såsom
ett ofelbart orakel“. Hans motståndare, som sade, att han hade
„honung i mun men galla i hjärtat“, påstodo dock, att han i
sin „själfklokhet och stora ambition plägade betrakta allt genom
förstöringsglas“ och funno skäl att tillropa honom varningen:
„man må icke flyga för högt, så att man ej behöfver frukta för
Icari fall“. Hans trogne vapendragare var sekreteraren Sibber-

Frans Reineckes namnteckning.

sen, också en mycket klok och förslagen man, hvilken hans mot-
ståndare blott förevidade, att han såsom utländing ej var mäktig

Johan var stadsäldste och rådman i Viborg och omkom i lågorna vid branden 1738. Af hans söner var handlanden Anton Johan Boisman fader till slutligen statsrådet Mathias Boisman († 1809), som adlad 1786 inskrefs på viborgska riddarhuset. En annan son, handlanden Karl Gustaf Boisman († 1749) var måg till Jockim Sutthoff Hansson och därför mindre väl anskrifven hos Reinecke. Han hade en lika benämnd son († 1811), som på 1780-talet inskrefs bland 1:sta gillets köpmän. En tredje son till Reinhold Johan, Anton Johan († 1792), var tullinspektör.

¹⁾ Kommersborgmästaren Henrik Havemans († 1703) son Heurik († 1733) var på 1720-talet jämte Niklas Jænisch och Werner Wulfert i stadens angelägenheter deputerad till S:t Petersburg. Af hans söner må nämnas: handlanden Henrik Haveman († 1753), deputerad jämte Kristian Adrian Lado i den s. k. „balkansökningen“ (1738), och rådmannen Antoni Haveman († 1769), fader till guvernementsmagistratsbisittaren Niklas Henrik Haveman.

²⁾ Den förut omnämnda hospitalsfogden Peter Stråhlmans sonson handlanden Henrik Stråhlman († 1744) hade trenne söner, handlanden Henrik Stråhlman († 1741), tullskrifvaren Didrik Stråhlman († 1786), en af dem som 1749 ej ville hafva „qverel“ med Reinecke, samt guldsmeden Hans Stråhlman, hvars son var guvernementsarkitekten, titulärrådet Johan Henrik Stråhlman († 1827).

finska och ryska språken. Bland partiets framstående män var ock borgmästarens eller egentligen hans hustrus svåger, sedermera rådmannen, deputeraden från 1738, Johan Thesleff¹⁾, hvilken i hög grad åtnjöt borgerskapets förtroende och utgjorde den egentliga föreningslänken emellan den utländske borgmästaren och det inhemska borgerskapet.

Rådspartiet.

Motpartiet åter räknade i sina leder för det mesta män, tillhörande släkter, som vid ofredens början inflyttat från Nyen: Naht, Wulfert²⁾, Lado³⁾, Dobbin, Pülse⁴⁾, Schauer, Hedenius⁵⁾,

Johan Thesleffs namnteckning.

¹⁾ Son till den under belägringen 1710 aflidne justitieborgmästaren Peter Thesleff var rådmän Johan Thesleff († 1758) fader till stadssekreteraren och rådmannen, titulärrådet Peter Vilhelm Thesleff († 1818), hvilken äfven blef inskrifven bland adelsmän på det viborgska riddarhuset, äfvensom till rådmannen Alexander Thesleff († 1813), en af undertecknarne af inlagen mot Schtjerbatoff.

²⁾ Släkten Wulfert inflyttade från Nyen med bröderne: rådmannen Verner Wulfert († 1739), Krompeins svärfar och Reineckes afsvarne fiende, samt handlanden Jurgen Wulfert, hvars son, rådmannen Gustaf Wulfert († 1764) var fader till stadsöfverhufvudet Gustaf Fredrik Wulfert († 1790), fader till 1855 adlade statsrådet Alexander Wulfert.

³⁾ Också släkten Lado härstammade från en nyensk flykting, borgmästaren Balthasar Lado, som aflid kort efter sin öfverflyttning. Hans son var rådmannen Kristian Adrian Lado († 1767), som gjort sig minnesvärd bland annat genom sin stora donation till staden, hvarom framdeles mera. Han var fader till stadsöfverhufvudet Henrik Vilh. Lado äfvensom till handlanden Johan Lado († 1785).

⁴⁾ Af släkten förekom i staden endast handlanden Mathias Pülse († 1740), en mycket rik man, och hans son Bendikt Pülse († 1752).

⁵⁾ Släkten härstammade från mantalskommisariern Matts Hedenius († 1710). Hans son, handlanden Mathias Hedenius, förekommer bland Reineckes anklagare. Han var fader till handlanden Anton Hedenius († 1781), hvars son Anton Ferd. Hedenius i slutet af 1700-talet var svensk konsul.

Schröder ¹⁾ m. fl. Af äldre viborgska släkter hörde dit ock Joakim Sutthoff Hansson ²⁾ och Hans Tesche Henriksson ³⁾ äfvensom Hans Henrik Schmidt ⁴⁾. Äfven släkten Sesemann ⁵⁾ stod afgjort på Reineckes motståndares sida. Egendomligt nog finna vi inom detta parti äfven Viborgs förste ryske köpman Alexei Pitschalnikoff. Partiet synes dock icke räknat mer än omkring ett dussin säkra medlemmar, men dess styrka låg däri, att det stod väl med höga vederbörande. Dess program, att man utan vidare med resignation borde finna sig i de nya förhållandena, gjorde det — så att säga — till ett regeringsparti. Det var

¹⁾ Släkten Schröders stamfader var handlanden Johan Bernt Schröder († 1721). Hans son Rikard Schröder nämnes bland Reineckes antagonister och var fader till handlanden Hans David Schröder († 1784), som efterlämnade sönerne Johan Gottlieb och Fredrik.

²⁾ De medlemmar af denna släkt, som under 1700-talet spelade en mera betydande roll i Viborg, härstammade från tvenne kusiner Jockim Sutthoff Hansson († 1740) och Jockim Sutthoff Jockimsson († 1737). Den förre, en af Reineckes envisaste motståndare, var fader till rådmannen Hans Carl Sutthoff († 1761), hvars son var handlanden Carl Joakim Sutthoff. Jockim Sutthoff Jockimssons son, Jockim Jockimsson den yngre, hade trenne söner: guvernementsmagistratsbisittaren Hans Sutthoff, handlanden Martin Sutthoff och rådmannen Joakim Kristian Sutthoff, som jämte brorssonen Martin Martinsson Sutthoff undertecknade skriften mot Schtjerbatoff. Den Peter Sutthoff († 1750), som var medlem af 1742 års deputation torde varit Jockim Sutthoff Hanssons broders Rikhard's son.

³⁾ Den förut omnämnda stadskaptenen Johan Tesches söner voro: handlanden Henrik Tesche († 1721) och rådmannen Hans Tesche, som afled i hög ålder vid medlet af 1730-talet. Den förres son, Hans Tesche Henriksson († 1761) var — såsom nämndes — en af Reineckes häftigaste vedersakare. Dennes söner voro: handlanden Peter Henrik Tesche, fader till rådmannen Joakim Albrekt Tesche, en af undertecknarne af inlagan mot Schtjerbatoff, och handlanden Johan Henrik Tesche, också motståndare till Reinecke, fader till handlanden Jakob Joh. Tesche.

⁴⁾ Den efter belägringen 1706 afsatte rådmannen Hans Schmidts († 1729) son Hans Henrik Schmidt († 1764) nämnes ofta bland Reineckes motståndare. Hans son Peter Henrik Schmidt var „Wortführer“ för Neitsytniemi och blef 1790 borgmästare. — Från en Märten Schmidt († 1714), som troligen var broder till Hans Schmidt, härstammade en annan gren af släkten, till hvilken hörde handlanden Antoni Schmidt († 1741), fader till Märten Joakim Schmidt.

⁵⁾ Släktens främste representant under periodens förra hälft var handlanden David Sesemann, († 1749), en själfständig och egenmäktig man, som synes hafva nära anslutit sig till det härskande systemets män. Han hade sönerne Hans David († 1781), Filip och Konrad († 1763), fader till borgmästaren Jakob Joh. Sesemann († 1824). — En broder till David Sesemann, Filip Sesemann, var Kristian Adrian Lados svärfader och fader till handlanden Kristian Sesemann, af hvars söner må nämnas handlanden Henrik Sesemann († 1833). — Se släktaflan bland bilagorna.

väl i umgänget med herrarna af detta parti, med en Lado, en Sutthoff o. s. v., som Hülphers 1760 kunde få den föreställningen, att invånarne voro „mindre benägna mot svenska nation, så att det är farligt här yttra sig annat än väl på ryska chapitren“.

Partiets ledande man var rådmannen Joakim Naht¹⁾. Likasom om partimän öfver hufvud, hafva omdömena om honom fallit ytterst olika. Af sina anhängare prisades han såsom en sann patriot och en „würdiger und von allen edelgesinntten noch in seinem Staube verehrter Mann“. Från motsatt håll åter framställdes han såsom en förblindad partifanatiker, den där, sedan han på processen med Reinecke förlorat största delen af sin förmögenhet och blifvit så godt som „fallit“, under sken af att bevaka stadens intressen lefde i Petersburg på stadens bekostnad

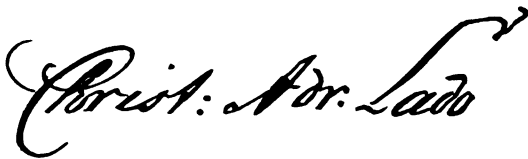

Rådman Joakim Nahts namnteckning.

och „erstaunende Summen in stiller Ruhe verzehrte“. „Hvilka voro alltså hans förtjänster om staden?“ frågade man. „Kanske att han en gång hvar fjärde vecka visade sig i dirigerande senaten för att låta veta, att han ännu befann sig i St Petersburg!“ Hans förut omnämnda ångerfulla uttalande vid dödstillfallet synes ock antyda, att han mera låtit sig ledas af andra, än handlat af egen öfvertygelse. Bakom honom stod den listige intrigören, räntmästaren Karl Fredrik Krompein, som aldrig kunde förlåta Reinecke, att han ryckt borgmästarespiran från hans hand. Han var det „rätta upphofvet till den odösa processen emellan borgmästaren och staden“ och förde „en skandalös korrespondens“ med de ryska myndigheterna. „So viel ist gewiss“ — heter det

¹⁾ Af släkten förekommo i Viborg endast bröderna, den ofvannämnda rådmannen Joakim Naht och handlanden Jürgen Naht († 1741). Den förras son Antoni flyttade 1757 till Fredrikshamn.

i ett privat bref från denna tid — „dass er eine rechte Zuchtpeitsche und Landplage heissen kann, er schrie eine Zeit auf seinen Herren Gott Berednikoff, aber der war doch gerecht und gegen ihn ein Tugendspiegel“. Partiets onekligen aktningvärdaste man var den förmögne handlanden Kristian Adrian Lado. Djupt religiös, skulle han helt säkert aldrig tillåtit sig någon handling, som varit i strid med hans samvete. Men han synes varit en försiktig politiker, som framför allt ville undvika konflikter med de maktägande. „Ein alter, sehr erfahrener und aller Umstände kundiger Mann“ lade han ständigt sina medborgare

Kristian Adrian Lados namnteckning.

Borgmästaren Nikolas Jænisch' namnteckning.

på sinnet, att det vore för stadens allmänna väl hälsosammast att lefva i endräkt och harmoni äfven med en Bradke och en Isakoff.

Bland de „opartiske“ eller „neutrala“ stod främst en medlem af släkten Jænisch, sedermera borgmästaren Nikolaus Jænisch. Men denna fraktion vann betydelse endast för såvidt den genom att ansluta sig till någondera af de nyssnämnda partierna, ingrep i stridens gång.

I mer än tjugu år rasade partierna ohejdadt mot hvarandra. Med Reinecke gick hela det gamla Viborg, tyskar, svenskar, finnar¹⁾. De som ej själf kunde föra pennan, läto rista sina namn och bomärken på träbitar och sedan trycka dem under skriften,

¹⁾ „Die gantze Stadt wünschte desselben Restituierung in seinem Amte“.

genom hvilken Reinecke återkallades. Men om Reinecke stod i gunst hos massan af befolkningen, kunde motpartiet, så fåtaligt det än var, skryta med att „wenn es auf die Vielheit ankäme, die gantze Guarnison“ vore på dess sida. Likt en pestsmitta spridde sig tvedräkten i hemmens förtroligaste kretsar. Ingen kände sig mera säker för att ej råka ut för „eine Wyburgsche Politique, d. i. eine kleine finnische Verfolgung“¹⁾.

Till en början sammanträdde rådspartiets medlemmar vanligen hos tullnären Norman († 1759). Där sågs den listige Krompein, själen i hela den antireineckeska rörelsen, den sluge advokaten Knippenberg, magistratens „stora juris practicus“, Wulfert, Naht m. fl. Ve den, som råkade ut för den intrigante kamarillans förföljelser. Det återstod för den olycklige knappt annat än att lämna hela staden. Så gjorde omsider Hans Saels²⁾, som „i stor hast med sin konvoj“ begaf sig åstad „för att befria sig från det egyptiska oket“. Också stadens äldsta från svenska tiden kvarlevande borgare Karl Wallerian³⁾ fick lof att utvandra och blef slutligen jämte sin fru i Kexholm jämmerligen mördad.

När Reinecke, trött vid den ändlösa kampen, afgått, valdes — såsom det synes genom en kompromiss af hans förra anhängare och neutralisterne — den „opartiske“ Jænisch⁴⁾ till borg-

¹⁾ „So habe auch nicht“ — skrifer den af sina motståndare förföljde C. E. Ladau — „durch Wijburgs überall bepriesenes Spinnstuben Studium ich meine Pläudereien, sondern durch würcklichen Begebenheiten recht empfinden und fühlen müssen“.

²⁾ Hans Saels var son till handlanden och en af stadens äldste Henrik Saels († 1737). Hans flykt inträffade i början af 1770-talet.

³⁾ Karl Wallerian var son till postinspektören Bengt Johan Wallerian, som afled 1739, 74 år gammal. Själf hade Karl Wallerian redan 1721 gift sig med Maria Schauer. Han hade tidigare varit en förmögen man, men påstods genom sin böjelse för dryckenskap hafva förlorat sin förmögenhet. J. C. 2734. 1781.

⁴⁾ En af flyktingarna från Nyen, Niklas Jænisch, var stamfader för den vborgska släkten af detta namn. Den blef en af de mest betydande i staden under ryska tiden. Hans söner voro: den ofvannämnda justitieborgmästaren († 1777, sonlös), handlanden Kristian Jænisch (1781), fader till löjtnanten och rådmannen Joh. Fil. Jænisch († 1819), en af de inflytesrikaste männen i staden på sin tid och stamfader för en i Ryssland fortlevande släktgren, borgmästaren Andreas Jænisch († 1792), fader till den sista viceguvernören Joakim Jænisch äfvensom till kommerserådet Andreas Jænisch († 1833) och statsrådet Niklas Jænisch, om hvilka framdeles mera, samt slutligen Antoni († 1774) och Abraham Fredrik Jænisch († 1792), hvilka bildade den på sin tid betydande firman „Antoni & Abraham Fr. Jænisch“ nedlagd 1816. (Se stamtaflan bland bilagorna).

mästare, ehuru ett starkt parti, hvartill hörde flere af Reineckes antagonist, röstat för räntmästaren Johan Dichæus. Men den opartiske borgmästarens tid blef — såsom förut är nämndt — lika stormig som hans föregångares. En hel del borgare, såsom Jakob Lundh¹⁾, Frans Alopæus²⁾, Johan Oudar³⁾, Johan Weckrooth⁴⁾, Joak. Albr. Hüppert⁵⁾ m. fl., som röstat för Dichæus, ville ogärna foga sig under den nya borgmästarens spira. Magistraten måste anropa justitiekollegiet om hjälp för återställandet af den „in merklicher Abnahme gerathene Tranquillitas publica“. Det fanns väl några „dygdiga, sanningsälskande och beskedliga medborgare, hvilka på det högsta ogillade de skändligas beteende“, men för öfrigt hade partiväsendet förblindat de flesta. Vi hafva redan nämnt, huru en hel del borgare, lika missnöjda med det Jænischka som med det Reineckeska rådet, „af rent okynne och elakhet“, „aus purem Frevelmuth und Bosheit“, hotat att hos höga vederbörande angifva stadsstyrelsen för högförräderi.

Småningom antogo partistriderna alltmera utseendet af en fejd emellan det „stora gillet“, d. v. s. de tyska handlandena, och „det mindre gillet“, d. v. s. handtverksklassen, som till en stor del förblifvit svensk. Handtverkarne, hvilka Reinecke först infört på de politiska stridernas vädjobana, utgäfvo

Striden emellan
»det stora» och
»det mindre» gil-
let.

¹⁾ Handlanden Jakob Lundhs († 1722) son Jakob Johan Lundh († 1752) var Joakim Wulfferts svärfar och såsom sådan oförsonlig fiende till Reinecke och alla liberala. Hans likabemända son var grundläggare och innehafvare af den stora affärs- och manufakturfirman Jakob Lundh & Co, hvarom vi framdeles skola ytterligare tala.

²⁾ Släkten Alopæus i Viborg härstammade närmast från kyrkoherden Magnus Alopæus (1710—1716): Hans äldre son var den ofvannämnde handlanden Frans Alopæus († 1769), hvars söner Kristian Vilhelm († 1800), kämnärsrättsbisittare, Martin († 1816), rådman och „Wortführer“ för 3:dje gillet, och Andreas († omkr. 1816), handlande, spelade en icke obetydande roll under ståthållarskapstiden. Kyrkoherdens yngre son Magnus Alopæus († 1790), också han kyrkoherde, var fader till statsrådet Magnus Alopæus och greve Frans David Alopæus.

³⁾ Proviantmästaren Niklas Oudars son officialen och handlanden Johan Oudar († 1759). Hans son Jakob var handlande († 1790).

⁴⁾ De förnämsta representanterna för denna släkt voro: befallningsmannen Johan Weckrooth, hvars son handlanden Johan Weckrooth († 1756) på sin tid var stadens främste affärsman. Dennes söner voro: handlanden Johan Weckrooth († 1774) och stadsäldsten, köpmannen af 1:sta gillet Filip Weckrooth († 1798), hvilken efter branden 1793 gjorde konkurs. (Se stamtaflan bland bilagorna).

⁵⁾ Rådmanen Joakim Albrekt Hüpperts († 1762) son handlanden Johan Henrik Hüppert var, såsom vi strax skola få närmare beröra, en af de ledande männen under ståthållarskapstiden i Viborg.

sig nu, ledda af skrädarne Torsberg och Nessin, djärft „såsom de fullödigaste patrioter i staden“, „als die gültigsten Patrioten der Stadt“. De ville hafva egna stadsäldsta ja t. o. m. tilltvinga sig plats i rådet. 1748 föreslogo de perukmakar Schmidt och glasmästaren Luuk till rådmän¹⁾, och 1773 framställde sig guldsmeden Jakob Binborg, „Ältester der Bürgerschaft kleiner Gilde in Wiborg“, såsom aspirant till en ledig rådmansstol²⁾. De beskyllde magistraten för att ej hafva behjärtat „salutem populi“ och bevisade med en „tabula consanguineitatis“ att alla rådmän voro besläktade sinsemellan och med de handlande, hvarför de ock voro partiska. Med handtverkarne förenade sig med anledning af tvisten om krögeriet, äfven de mindre bemedlade köpmännen, som uti de förmögnes välde sågo „ett afskyvärdt monopolium“, äfvensom en hel del i staden boende civil- och militärpersoner. Detta smickrade yrkesmännen och de uppträdde med ett högmod och en djärfhet „und fast einer Empörung gleichkommender Widerspenstigkeit und Opiniatreté“.

Rådspartiet, som med fasa såg huru handtverkarne ville från sina verkstäder stiga upp i domarsätet, erinrade de förnätne om „att Gud vid världens skapelse äfven väl fastställt en ordning emellan stånden“, och framhöll därjämte „dass ein Sandkornlein Grossmutterwitz und etwa einiger Gesetzstellen Kundenschaft“, som en yrkesman möjligen kunde ega, ingalunda räckte till för en rådmän. Hvad slutligen släktaflan angick, undrade köpmännen blott „att de icke tagit Adam eller åtminstone Noach till gemensam stamfader“. Men handtverkarne läto sig icke afskräckas. De menade att de voro lika goda som köpmännen, af hvilka de flesta ej förstodo sig på annat „än att utmäta tobak och salt och kröga med öl och brännvin“, hvartill minnsann ej behöfdes synnerlig kunskap. De trodde sig dessutom veta att i långt förflutna tider, då Viborg såsom medlem i det stora hanseförbundet var vida rikare och mäktigare än nu, t. o. m. en skomakare suttit som borgmästare i staden³⁾. Då de ej från guvernörskansliets och de styrandes sida kunde räkna på något medhåll i sina sträfvanden, understödde de också gärna hvarje opposition, som afsåg värnandet af stadens och borgerskapets rättigheter.

¹⁾ J. C. 592.

²⁾ J. C. 2035.

³⁾ J. C. 1943 och 2035.

Så fortgick den inre fejden, om ock under något förändrad form och med mindre hätskhet, ända in mot 1780-talet. En del hade kämpat för värnandet af den fäderneärfda kulturen och den därpå grundade samhällsordningen. En annan del hade velat bringa det gamla i samklang med det nya. Men ingen hade väl tänkt på en förändring af grundvalarna för det gamla

Stadsöfverhufvudet Henr. Vilh. Lado.

stadsskicket. „Om vår politiska existens upphör, emedan vi för häftigt njutit af densamma, så kunna vi blott falla såsom hjältar på sina troféer“, skref den viborgska patrioten 1778 ¹⁾. Måhända anade man då redan att något var i görningen, som helt och hållet skulle omgestalta det offentliga lifvet i staden.

Under ståthållarskapstiden synes rådspartiet eller öfver hufvud den fraktion bland borgerskapet, som utan vidare fogade sig i förhållandena, haft till ledare Henrik Vilh. Lado. Vi hafva redan

Partierna under
ståthållarskaps-
tiden.

¹⁾ St Petersburger Journal 1778. „Wiborgs alte und neue Manier“.

anmärkt, huru han 1780, vid borgerskapets öfverläggning rörande den gamla municipalstyrelsens återupplifvande i sin fulla kraft, hade sin egen mening, som han ville meddela endast guvernören. Måhända kände han då redan till kejsarinnans planer på införandet af „uniformitet“ i städernas styrelse och ville därför icke uttala sig för det gamla systemet. Lik fadren, Kristian Adrian Lado, var också Henrik Vilhelm en försiktig politiker, som under borgerskapets kamp mot Schtjerbatoff sträfvade att intaga en opartisk ställning. Åtminstone påstod guvernören, att Lado, ehuru ombedd, ej gått in på att teckna sitt namn under borgerskapets till stadsrådet i anledning af den Jænischka affären inlämnade klagoskrift. Tvärtom skall han hafva underrättat Schtjerbatoff om att långt flera borgare, „som icke funnit orsak till klagomål“, vore färdiga att inkomma med en motskrifvelse, hvilket fursten dock afböjde „för att ej härigenom uti samhället införa tvedräkt“. Men ehuru Lado ej ville förena sig med supplikanterna, ansåg han sig dock å andra sidan såsom stadsöfverhufvud tvungen att i stadsrådet emottaga borgarnas besvärsskrift ¹⁾.

Såsom en afgjord oppositionsman framträder däremot på 1780- och 1790-talen Johan Henrik Hüppert. Han uppställdes af de missnöjde såsom motkandidat mot Lado vid stadsöfverhufvudvalet 1796 och blef sedan utsedd till första gillets „Wortführer“, ehuru Schtjerbatoff af egen maktfullkomlighet upphäfde valet. De tjugufem borgare, som i november 1794 undertecknade den famösa klagoskriften mot Schtjerbatoff, voro: Andreas Jænisch, Joakim C. Sutthoff, J. F. Hackman, Joh. Sesemann, Martin Sutthoff, Herman Dykander, Martin Glasemeijer, Anthoni Jænisch, Axel Johan Holmbom, Christian D. Bartram, Jonas Dykander, G. F. Wulfert, N. Havemann, Peter Berg, Conrad Sesemann, Joh. H. Rosenius, J. A. Tesche, Alexander Thesleff, Joh. H. Fabritius, Peter Ulrik Isendahl äfvensom Ivan Lifkoff, Vasilei Schuschin, Abram Stroganoff, Vasilei Diboff och Gavrila Filipoff. De utgjorde således den del af borgerskapet, hvilken Schtjerbatoff betecknade såsom det oroliga elementet i staden, som ställde till „mytineri“ och „komplotter“ ²⁾.

¹⁾ Ryska bilagorna till dir. sens akt 158. 1796.

²⁾ Dir. sens akt 158. 1796. — Anledningar till oro bland borgerskapet gafs det under stäthållarskapstiden många. De ökade skatterna gjorde också de lägre folkklasserna otåliga. 1794 räkade den arbetande befolkningen i Beckbruket i an-

Vi torde föga misstaga oss, om vi såsom främsta grund för partigrupperingen inom borgerskapet under ryska tiden antaga den redan på 1600-talet rådande animositeten emellan infödda och inflyttade stadsbor. Åtminstone stod på Reineckes tid hufvudmassan af de gamla viborgska släkterna på oppositionens sida, medan de nyss från Nyen inflyttade släkterna bildade kärnan af rådspartiet, som sökte sin styrka i samförstånd med den nya styrelsen. Äfven under 1794 års klagoskrift finnas — om vi undantaga ryssarna — företrädesvis gamla viborgska namn, medar högst få af de nyss inflyttade immigranterna undertecknat densamma. Kanhända utgjorde de det flertal af borgare, hvilket Schtjerbatoff påstod hafva varit färdigt att uttala sig till hans förmån? Också in i det 1788 inrättade viborgska riddarhuset, hvarom strax mera, trängde sig den gamla partiandan. „Enligt traditionen“ — säger Ahrenberg — „var det en beständig och stark animositet mellan adelsmän af viborgsk extraktion (familjerna Lavonius, Sesemann, Haveman, Sattler m. fl.) och de inflyttade ryska, tyska och rysk-tyska ätterna. Om rösterna räknats per capita, hade de infödda varit i pluralitet, men genom omröstning per klass visste det ryska partiet att skaffa sig röstöfvervikt“¹⁾.

Partistridernas
orsak och följ-
der.

Först under periodens sista årtionde synas partistriderna omsider hafva upphört. Måhända verkade återställandet af de gamla förhållandena lugnande på allmänheten, som nu åter kunde hoppas på en ljusare framtid, hvilken också sent omsider grydde år 1812. Men de åsikter, som hos en del stadsbor vunnit rotfäste under 1700-talets borgerliga strider, kunde icke med ens utplånas, och det gafs utan tvifvel i det afgörande ögonblicket i Viborg personer, för hvilka stadens återförening med det öfriga Finland icke framstod såsom en särskildt önskvärd lösning på de stridsfrågor, som under ett helt sekel upprört det viborgska samhället.

ledning af dem pålagda kopfskatten i sådan jäsning, att dess hållning kunde betecknas med benämningen uppror“. Då därjämte upplysningstidehvarfvets åskådningssätt icke tillät påläggandet af alltför stora band på folkfriheten, uppstod det i Viborg också bland de s. k. „Beisassen“ och „meschaninerna“ en mängd klubbar, där det fritt politiserades i dagens frågor. Under Katarinas tid tolererades allt detta, men kejsar Paul, som såg sakerna med andra ögon, befallde år 1800 stängandet af alla „meschaninernas“ klubbar i Viborg.

¹⁾ Den viborgska adeln, af Jac. Ahrenberg. (Se Sv. litt. sällsk:s förhandlingar och uppsatser 15, sid. 116—131).

Folkmängd.

För att slutligen öfvergå till stadens folkmängdsförhållanden, så var invånarantalet vid periodens början mycket mindre än under 1600-talet, och ehuru det sedan småningom tilltog, torde det dock icke ens 1812 — militären oberäknad — nått den siffra, som det haft före 1710. 1718 funnos i staden 1,327 invånare och det säges uttryckligen, att folkmängden då var „tre gånger mindre än före ofreden“. Ännu på 1740-talet stod folkmängds-siffran lika lågt — 1744 1,326 personer — hvarvid dock bör märkas, att med detta tal troligen endast afsågs det under magistratens jurisdiktion stående borgerskapet. Först på 1750-, och i synnerhet på 1760-talet börjar det talas om „jetzige reichliche Zuwachs der Einwohner“. Under ståthållarskapstiden utgjorde invånarantalet något öfver 3,000 personer. Sedan synes det åter t. o. m. hellre hafva minskats än ökats och uppgifves 1812 till omkring 2,900 personer. Härtill måste likväl läggas en del lös befolkning, särdeles ryssar i förstäderna. Dock torde Radloffs antagande, att totalbefolkningen 1812 utgjort 5,000 personer, endast i det fall ega sin riktighet att militären medräknas.

Af de 2,900 personer, hvilka — såsom ofvan nämndes — år 1812 utgjorde stadens befolkning, voro 362 tyskar, 412 svenskar, 1,273 finnar och 846 ryssar.

För öfrigt förblefvo de borgerliga och sociala förhållandena ända intill slutet af 1780-talet på samma fot som de varit under svenska tiden. Till borgerskapet i egentlig mening räknades dock endast handlandena och handtverkarne, medan arbetarne ej togos i betraktande för så vidt det gällde tillgodonjutandet af borgerliga rättigheter och friheter. Men genom införandet år 1787 och 1788 af de ryska adels- och stadsordningarna förändrades det kommunala livets förhållanden i grund och botten. Det gafs nu fyra klasser adel och lika många klasser borgare, hvar till ännu kom ett alldeles ofritt stånd, de lifegne.

Viborgs adel
och riddarhus.

1788 emanerade från ståthållarskapsregeringen befallning till öfre landträtten att inbjuda samtliga herrar „Edelleute“, „hvilka antingen besutto adliga gods inom guvernementet eller i anseende till sin karaktär tillhörde de åtta första rangklasserna“, att bevisa sin rätt till introduktion i adelsmatrikeln, samt att lämna bidrag till inrättandet af ett riddarhus och anskaffandet af ett sigill. Då anmälde sig inalles 18 personer, hvilka dels kunde uppvisa gammalt adelskap, Pistolekors, Reitzenstein, Rutenschöld m. fl., dels hörde de till de åtta första rangklas-

serna af tjänstemannaståndet, bland dem särskilda medlemmar af stadens gamla borgarsläkter: t. ex. kollegieråden Henrik Dannenberg och Karl Sattler, kollegieassessorn Mathias Boisman, tullförvaltaren Johan Zagel, äfvensom flera af de i staden bosatta tjänstemännen, kollegieassessorerna Bäck, Wising, Wirenius, Molitor och Klint, hofrådet Lindén m. fl. Senare infördes i adelsboken ännu några andra kända viborgska namn: Jænisch, Sesemann, Sutthoff, Schröder, Thesleff o. s. v., äfvensom af ämbetsmannaståndet: Alopæus, Orræus m. fl. Dessutom anmälde sig genom sina resp. chefskap en mängd i tjänst stående officerare af frälse och ofrälse härkomst. En hel mängd ryssar, dels militär dels tjänstemän, vunno äfvenledes nu eller senare inträde på det viborgska riddarhuset, Pirskoi, Bogajeffski, Padgornoi o. s. v. Då flera af de introducerade voro bosatta i staden och där egde gårdar, infördes deras namn också i „das Bürgerbuch“ och de hörde sålunda äfven till borgerskapet.

Enligt den ryska adelsordningen gafs det sex klasser inom adeln, men af dessa synas endast tre eller högst fyra varit representerade på Viborgs riddarhus: den verkliga adeln, bestående af gamla frälsesläkter, krigsadeln, i hvilken redan förekommo särskilda viborgska namn: Jænisch, Sutthoff m. fl., samt tjänstadeln, omfattande tjänstemännen af de åtta första rangklasserna, med namn sådana som Buchman, Europæus, Fabritius, Hornborg, Masalin, Orræus, Rosenius o. s. v. Såsom riddarhus fungerade först det gamla biskopshusets öfra flygel, intill dess nuvarande katolska kyrkan inreddes till ett sådant. Öfver ingångsdörren i den inre vestibulen fanns ännu på 1860-talet en heraldisk målning, som kunde varit den viborgska adelns sigill, men endast ett fåtal af de viborgska adelsmännen hade adligt vapen¹⁾.

Enligt 1785 års stadsordning, som i Viborg infördes 1787, hade också de borgerliga klasserna bort vara sex, likasom adelsklasserna. Men äfven deras antal inskränktes faktiskt till fyra, enär i regel representanter saknades för de öfriga. Till den första klassen hörde de „verkliga stadsinvånarne“, d. v. s. alla de, som egde gård och grund i staden. Andra klassen utgjordes

Borgerskapet
efter 1787.

¹⁾ Den viborgska adeln, af Jac. Ahrenberg. (Se Sv. litt. sällsk:s förhandlingar och uppsatser 15, sid. 116—131). — Enligt Ahrenberg fungerade såsom adelsmarskalkar en Sesemann, en Balesnoi, en Frederickz och en Fock. Dessutom hafva vi påträffat en Baläjenoff nämnd såsom adelsmarskalk. — På adelsmötena röstades per klass och ej per capita. — Till fjärde klassen hörde s. k. „utländsk“ adel.

af de s. k. „skattegillena“, i hvilka hvarje borgare egde låta inskrifva sig under angifvande af ett visst kapital, af hvilket skulle skattas 1 procent till kronan. Minimikapitalet utgjorde i 1:sta gillet 10,000, i 2:dra 5,000 och i 3:dje 1,000 rubel. Till tredje klassen hörde handtverkarne, fördelade i skrán om fem mästare. Fjärde klassen slutligen omfattade alla de s. k. „Beisassen“, till hvilka räknades formän, dragare, arbetare eller „meschaniner“ o. s. v., hvilka kunde ega gård, men ej voro inskrifna i gillena. Då det i Viborg endast undantagsvis hände att utländska „gäster“, t. ex. tysken Herzog och italienaren Motti, eller s. k. „nahmhafte Bürger“, af minst 50,000 rubels kapital, t. ex. Mahs och Avram Stroganov, låto inskrifva sig i staden, funnos för dessa slag af borgare ej, såsom stadsordningen föreskref, särskilda klasser inrättade, utan hänfördes de utan vidare till resp. gillen.

Utom den förut omtalade valrätten hade klasserna, särdeles skattegillena, särskilda rättigheter. En „nahmhafter Bürger“ hade t. ex. rätt att åka med fyrspann. Första gillet köpmän, som fingo syssla med utrikeshandel och industri, hade rätt att åka med trespann och i täckt vagn, andra gillet däremot — hvilkas rörelse inskränktes till inrikes affärer — blott i öppen vagn. Tredje gillet köpmän slutligen, som egde idka blott kram- och minuthandel, fingo begagna endast en häst och kalesch. De två första gillenas medlemmar voro därjämte befriade från kroppsstraff.

De lifegna.

Utom det fria borgerskapet stodo slutligen de lifegna, hvilka nu, med de ryska sedernas inträngande, blefvo rätt talrika också i Viborg. Äfven rent viborgska familjer kommo småningom i besittning af sådana och behandlade dem efter ryskt sätt. De betraktades såsom innehafvarens fullkomliga egendom, kunde säljas och förpantas efter behag och blefvo ofta vid minsta förseelse pryglade med „padogger“. 1791 skänkte postmästarinnan Zagel sin lifegna tjänarinna Akulina Petrova, som värderades till 20 rubel, åt sin dotter, ingeniörlöjtnantskan Kuhlman. 1787 sökte rådman Wulfert civiltribunalets stadfästelse på en transaktion, hvarigenom han af hofrådet v. Tiesenhausen för en skuld af 100 rubel bekommit i pant dennes lifegne karl, Medi Jani Hans. Stundom förekommo ock frigifningar af lifegna. 1787 frigaf t. ex. guvernörskan Engelhardt sin lifegna Alexei Timofejeff, „så att hon eller hennes arfvingar ej mera ha på honom

några anspråk“, och anhöll att civiltribunalet måtte gifva honom behörigt fribref.

Införandet af 1785 års stadsordning, som var ett resultat af kejsarinnans liberala idéer, hade sålunda medfört en fullständig social revolution i det viborgska samhället. Den lätthet, med hvilken hvem som helst nu kunde vinna burskap i staden, förändrade i väsentlig mån borgerskapets utseende. Om stadsmyndigheterna någon gång gjorde invändningar mot alltför obskyra personers inträde i borgerskapets leder, vände sig de afvisade till ståthållarskapsregeringen, som vanligen helt enkelt befallde deras inskrifvande i köpmansgillena. Frigifna, som ännu buro träldomens märke på sin hjässa, lifegna och för stöld afstraffade personer funno tillfälle att smyga sig in i borgerskapets leder. Det patriciska drag, som hittills karaktäriserat den viborgska handelskåren, led icke litet afbräck under påverkan af den demokratiska blandning, hvilken borgerskapet nu undergått.

Att folkmängden i Viborg under 1700-talet icke mera tilltog, än som ofvan nämndes, berodde delvis därpå, att också näringarna under perioden icke synnerligen utvecklades utöfver sin tidigare vunna ståndpunkt.

Näringarna.

Hvad handeln beträffar förändrade den ännu en gång karaktär, beroende af den exportvara staden nu förde ut i världsmarknaden. Under 1600-talet hade dess välstånd så godt som uteslutande baserat sig på tjärexporten. Men sedan Viborg blifvit afskildt ifrån Karelen och Savolaks, var det snart slut med denna handel. I stället trädde nu trävaruexporten såsom stadens så godt som enda inkomstkälla. Under tjärexportens tid hade nämligen länets egna skogar i allmänhet skonats, enär den dyrbara produkten för det mesta hämtades från aflägsnare trakter, och stodo därför relativt oskadade kvar för sågarnas räkning.

Handeln.

Det räckte emellertid länge, innan den nya handeln utvecklade sig till den ståndpunkt, att den i afseende å inkomsten gaf en ungefärlig ersättning för tjärhandeln. Det gjorde den nämligen först under kejsarinnan Katarina II:s tid; och då man väl kommit därhän, afbröts den plötsligt genom ett öfverhetligt förbud, som åter dref densamma ansenligt tillbaka. Vi skola emellertid kasta en hastig blick på den viborgska trävarurörelsens början och utveckling under denna period.

Under stora nordiska kriget hade all handel och rörelse legat nere. Också de tre sågverk, som grundlagts under sista svenska tiden, hade upphört med sin verksamhet. För att åter-

upplifva näringarna utfärdade rikskammarkollegiet $18/3$ 1719 en ukas, däri provinsens invånare uppmanades „till monopoliers inrättande, sågverken därunder begrepne“. För dessa inrättnings bättra bestånd inskränktes genom dirigerande senatens ukas af $8/7$ 1723 balkutförseln till 8 å 10 skeppsladdningar årligen. Tulltarifferna af 1724 och 1731 satte ej heller något hinder i vägen för den fria utskeppningen af skogsprodukter.

Sågindustrin.

Följden af den uppmuntran, som sålunda kom sågindustrin till del, var att den ena sågkvarnen efter den andra uppstod i den viborgska provinsen. På 1750-talet räknades redan ett tjugutal sågar, af hvilka flere årligen kunde tillverka 4,000 till 6,000 tolfter¹⁾. Vid sågarnas skattläggning pålades dem en

¹⁾ I viborgska kretsen lågo följande sågar: 2 i *Perojoki* (anl. 1727 och 1733; egare på 1750-talet: rådmansänkan Helena Sofia Jänisch; på 1790-talet: Nikolai Jänisch' arfvingar); *Lyykylä* (1720; Christ. Adr. Lado; Henrik V. Lado); *Ylivesi* eller *Strömsnäs* (från svenska tiden, nybyggd 1736; Antoni Haveman och Antoni Schmidts arfvingar; änkan Anna Elisab. Sesemann); 2 i *Näütälä* (1708 och 1724; David Sesemanns arfvingar; Konrad Sesemann med intressenter); *Juustila* (1709, nybyggd 1733; rådmansänkan Kat. Charl. Thesleff och Joh. H. Tesche; titulärrådet Peter Vilh. Thesleff m. intr.); *Hanjoki* (från svenska tiden; enkan Barbara Lyding; enkan Sutthoff m. intr.); *Nurmis* (1723; Gustaf Wulfert och Hans Carl Sutthoff; Peter Jänisch m. intr.); *Yläsääniö* (1720; Antoni Joh. Boisman; Henrik. V. Lado m. intr.); *Tuokola* (1726; Kristian Sesemann; Henr. Sesemann m. intr.); 2 i *Käänntymä* (1725 och 1738; Joakim Sutthoff och enkan Helena Boisman; Joakim Sutthoffs arfvingar); *Mola* (1734; handlanden Wägers enka, rådmän Hüppert och Henrik Dannenbergs arfvingar; Johan Hüppert m. intr.); *Koskijärvi* (från svenska tiden; rådmän Jakob Lundhs enka; Jakob Lundh); *Talisola* (1746; Joh. Gottfr. och Kristian Jänisch, Antoni Haveman och Antoni Boisman; kollegierådet Mathias Boisman m. intr.); *Kuolemajärvi* (1753; Jakob Lundh m. intr.). — Dessutom egde grefliga familjen Soltikoff i denna krets sågar i Raivola (anl. 1790) och Ahjärvi.

I Nyslottska kretsen innehades på 1790-talet följande sågar af viborgare: *Virmundjoki* (1758; Lojander; Martin Sutthoff m. intr.); *Moisund* (1772; Henr. V. Lado m. intr.); *Leiviskänköski* (1777; Martin Sutthoff m. intr.); *Naistenlaks* (1788; Martin Sutthoff m. intr.); *Varparanta* (1780; Martin Sutthoff m. intr.).

I Villmanstrandska kretsen lågo följande viborgska sågar: *Hyppälä* (1752; Filip Sesemann; Antoni och Abr. Fr. Jänisch); *Väärükoski* (1774; Antoni och Abr. Fr. Jänisch); *Kuntjoki* (1780; desamme); *Ahvola* (1734; Henr. V. Lado m. intr.); 3 i *Noskua* (1723, 1725 (l. 1727) och 1743; Joh. Weckrooths arfvingar; Gustaf Fr. Wulfert m. intr.).

I Kexholmska kretsen drevfos följande sågar af viborgska firmor: 2 i *Sysionmäki* (1779 och 1784; Jakob Lundh & Co).

I Serdobolska kretsen arrenderade Kristian D. Bartram på 1790-talet kronosågen *Vavulinkoski*.

ringa kronoränta, vanligen bestående i hvart tolfte bräde, och tilldelades dem vissa skogar, ifrån hvilka de egde köpa sitt virke. För öfrigt ansågo sig sågegarena oförhindrade att såga så mycket de ville. Där fanns endast ett hinder för den nya handelsgrenens uppblomstring, nämligen den ryska tullen, som var vida högre än den svenska och dref utländingarne till de svenska hamnarna. Borgerskapet uppdrog därför först åt Joakim Naht (1735) och sedan åt Hans Henrik Sutthoff (1738), som bosatt sig i S:t Petersburg, att på vederbörlig ort ansöka om nedsättning i brädtullen, hvilken ock beviljades. Nu först tog sågindustrin bättre fart.

Men då emellertid fara uppstod för att skogarna i länet skulle förödas, gjorde sig redan tidigt en häftig opposition gällande mot sågegarnas obegränsade afverkningsrätt. Skogarna ställdes 1737 under amiralitetskollegiets uppsikt, och 1738 anlände oförmodadt en kurir från dirigerande senaten, medförande en ukas med förfrågan, „huru många sågstockar ifrån den tid Viborg kommit under Ryssland blifvit fällda i länet“. Magistraten svarade, att, då de äldre sågegarna redan voro döda och flera af de yngre gjort sig af med sina „karfstickor“, kunde någon säker statistik öfver afverkningen icke mera åstadkommas. Dirigerande senaten lämnade emellertid genom ukas af $21\frac{1}{2}$ 1747 sågegarna fortfarande rätt till fri utförsel, med villkor dock att träd af öfver 15 till 20 tums tjocklek och 60 till 70 fots längd skulle reserveras för amiralitetets behof och i detta afseende för dess räkning stämpas.

Men 1758 tillsattes en särskild „sågkvarnsbeskattningskommission“, som skulle ånyo fördela skogarna emellan sågarna och bestämma, huru många stockar en hvar af dem årligen finge

Skogarna.

På 1750-talet nämnas ock sågar i *Juva*, måhända samma som ofvannämnda *Kuolemajärvi* (1752; räntmästar Dykander, rådman Lundhs änka och Jockim Joh. Wulfert), samt i *Wammelsuu* (Joh. Gottfr. Jænisch) och *Virojoki* (från svenska tiden; Mathias Pülse, sedan lagman Alenius m. intr.). — I *Läskelä* i Serdobolska kretsen fanns en, såg, som på 1770-talet egdes af Andreas Jænisch och hans svägerska Maria Charlotta Jænisch, född Thesleff.

Ofvanstående förteckning är uppgjord efter „Дѣла камеръ-Конторы 1751 ⁵³/₃₀₃₀“. — Fredrikshamnsköpmännen protesterade särskilda gånger t. ex. 1756, 1761 och 1766 mot att skogarna i Kymmenegårds och Nyslotts provinser skulle tillslås viborgska sågar, särdeles Nurmis, Juustila och Hanjoki. Dirigerande senaten hade bl. a. 1744 afslagit viborgarnes anhållan om återställandet af deras förra rättigheter i Villmanstrand.

såga. Man beräknade då, att provinsens samtliga sågkvarnar, inberäknadt Hyppälä såg i Kymmenegårds län, under förutsättning af skogarnas „immerwährender Bestand“, kunde årligen tillverka något öfver 43,000 tolfter, hvartill anslogos 86,871 träd eller 173,742 stockar¹⁾. I provinsens skogar räknades omkring 3 miljoner hel- och halfvuxna träd, hvilka, fördelade emellan 17 sågar, ansågos böra räcka för 70 års nödortf. Allt detta inuebar en väsentlig inskränkning af sågningsfriheten.

Dock ansågo sig sågegarna ej så strängt bundna vid ofvan nämnda sågningskvantum, för hvilket deras sågar blifvit taxerade, helst dirigerande senaten uti en ny ukas af $17/9$ 1758 ej fastställde något sådant²⁾. Tvärtom uppmuntrade kejsarinnan Katarina några år senare sågrörelsen genom en ukas af $27/8$ 1763, uti hvilken medgafs 1,000 rubels räntefritt lån på 5 år för hvarje ram, som vid nya sågverk inrättades. Förgäfves väckte ock fiskalen Rothinius 1769 åtal mot sågegarna för det de afverkat och utskoppat dubbelt mera bräder årligen, än 1758 års kommission medgifvit, och t. o. m. låtit nedhugga för amiralitetets räkning stämplade mastträd — genom hvilket allt kronau tillskyndats en skada på flera miljoner³⁾. En för ändamålet tillsatt undersökningskommission fann väl, att sågegarna något öfverskridit det kvantum, för hvilket de blifvit taxerade, men ansåg att de, då dirigerande senaten ej på något sätt direkt begränsat utförseln, icke kunde fällas till något ansvar. Dirigerande senaten fastställde 1780 detta utslag; och man visste knappt vidare af någon inskränkning.

Utförseln af
sågalster.

Huru tillverkningen och utförseln af plankor och bräder under ofvan skildrade förhållanden utvecklade sig, visa oss följande siffror. Under femårsperioden 1740—1745 utfördes i medeltal ännu blott 34,000 tolfter om året. Men vid medlet af seklet hade utförseln redan stigit till öfver 50,000 tolfter. Under tolfårsperioden 1758—1769 utgingo i medeltal omkr. 67,500 tolfter; och under tioårsperioden 1784—1793 steg exporten ändtligen till något öfver 100,000 tolfter per år. Högst nådde

¹⁾ Beskattningskommissionen taxerade hvar träd blott till 2 stockar, och hvar stock blott till 3 bräder. — J. C. 1858. — Rena bräder voro 11 tum breda och 12 fot långa samt $1\frac{1}{2}$ tum tjocka.

²⁾ J. C. 1039.

³⁾ J. C. 1858.

exportsiffran år 1784 med något öfver 150,000 tolfter, lägst under krigsåret 1790, med 48,000 tolfter.

Men denna blomstrande sågindustri skulle emellertid plötsligt afbrytas af ett hårdt slag. Den klagan öfver misshushållning med skogarna, som redan så länge framkastats från olika håll, vann efter Katarina II:s frånfalle omsider gehör hos de makt-egande. Den ²²/₇ 1798 emanerade en ukas, som absolut förbjöd all sågning, utom på de sågar, som voro anlagda på donations-godsen. Därjämte infördes ett strängt „forstmästeri“. Sågegarne nedlade genast sågningen och 1799 utfördes icke alls några trä-varor från Viborg. På lastageplatserna blefvo liggande plankor och bräder för ungefär 1 miljon rubel ¹⁾.

Men då några sågegarne funno det förenligt med sitt intresse att till kronan utbetala en särskild s. k. stubbafgift för hvarje till sågning fälldt träd, återupptogs arbetet småningom på några sågar. Af provinsens 23 sågar voro inalles 7 i gång vi periodens slut. Exporten baserade sig numera till en stor del på trävaror, hvilka infördes öfver gränsen från svenska Finland, där en och annan viborgsk firma egde del i sågar, och nedgick till 40,000 tolfter per år. — Sådana voro i korthet de skiften plank- och bräduutförelsen under den ryska tiden haft att genomgå.

Jämsides med sågrörelsen florerade i början af perioden balkhandeln. Vål hade exporten af balkar, såsom förut nämndes, 1723 inskränkts till 10 „laddningars“ ²⁾ utskeppning om året. Då emellertid tulltarifferna af 1724 och 1731 ej upptogo balkar bland de varor, som voro från helfri utskeppning eximerade, ansåg man sig ej vidare bunden af den äldre förordningen. Köp-männen utskeppade vissa år — såsom det hette „till provin-sens yttersta ruin“ — ända till 100 laddningar. Enligt upp-gift utgingo under åren 1736—1739 ej mindre än 518,000 balkar, eller omkring 130,000 om året ³⁾. Regeringen måste slutligen inskrida och synes redan 1736 vid vite förbjudit hvarje fällande af balkträd. Då skogarna följande år ställdes under

Balkexporten.

¹⁾ Mag. akt. 1799: 119.

²⁾ Till en fullkomlig skeppsladdning hörde 1,600 balkar af följ. sorter:

50 st. 30 fots, holländskt mått,	10 tum tjocka och 11 à 12 tum breda.	} 9 à 10 tum tjocka, 11 à 12 tum breda, efter holländskt mått.
517 st. 24 fots,	d:o	
517 st. 20 fots,	d:o	
516 st. 18 fots,	d:o	

³⁾ J. C. 78.

amiralitetskollegiets uppsikt, förbjöd detta t. o. m. amiralskan Creys att från sina donationsskogar leverera ett större parti — 46,000 — balkar, hvarom hon tidigare ingått kontrakt med handlandena, ett förbud, som dock senare återtog. Ja, det var t. o. m. fråga om att helt och hållet förbjuda all balkutförsel.

Borgerskapet, som härigenom såg en vinstgifvande handelsgren sig undandragas, affärdade med stora kostnader en deputation, bestående af Henr. Haveman och Kristian Adr. Lado, till S:t Petersburg för att utverka lindring i de hårda påbudena. Resultatet blef amiralitetsukasen af $24\frac{1}{2}$ 1738, som medgaf endast 10 laddningars utförsel för det nämnda året. „Balkhandels-sollicitationen“ måste därför än vidare fullföljas. Först den $28\frac{1}{12}$ 1747 emanerade omsider en dirigerande senatens ukas, som förunnade de handlande, som ej hade sågkvarnar, rätt att utskeppa 10 laddningar, dock under villkor att balkarna skulle tagas från orter, där deras fällande ej skulle lända sågkvarnarna till förfång ¹⁾.

Men då synes redan balkhandeln, i anseende till sågrörelsens stora utveckling, förlorat sin betydelse. Det utfördes på sin höjd några tusen balkar eller sparrar om året; för öfrigt voro de flesta köpmän intresserade af sågrörelsen och ansågo att det var större vinst att föra stockarna till sågarna än utskeppa dem såsom sådana.

Tjärexporten.

Och likasom sågrörelsen uppslukade balkhandeln, så gjorde den också snart slut på den lilla rest af tjärhandeln, som ännu återstod från svenska tiden.

I början, då man ännu lefde i de gamla traditionerna, försökte man basera stadens återuppblomstring på tjärhandeln. „Nachdem der Handel bei dieser Stadt mit allem abgenommen und wir so unter den langwährigen Krieg viele und grosse Schaden gelitten, in eine sehr schlechten Zustande gesetzt worden, so hat Ihre Kajs. Majjt Peter I allergnädigst solches zu beherzigen beliebt und derothalben uns mit Theer zu handeln verstatet“, heter det i en skrifvelse af 1720. Därjämte hade staden 1723 utverkat sig rättighet att årligen få leverera 3,000 tunnor tjära för amiralitetets behof mot ett pris af 150 kop. tunnan ²⁾, hvil-

¹⁾ J. C. 772. Guvernementskansliet skulle, enligt senare förordnande, öfvervaka, att balkarna ej höggos ur de skogar, som underlagts resp. sågar.

²⁾ 1721 betalades åt bonden för 1 tunna tjära i Lappstrand 60 kop. och i Viborg 80 kop.

ken förmån den åtnjöt till år 1729, då Hans Henrik Sutthoff, som flyttat till S:t Petersburg, ensam gjorde sig till amiralitetets privilegierade tjärleverantör.

Tjärhandeln var för öfrigt ännu ordnad såsom i svenska tiden. Hvar och en erhöll sig „reparteradt“ ett bestämdt kvantum, utöfver hvilket han ej fick köpa. Då guvernörskansliet mot slutet af 1740-talet, på anstiftan af Hans David Sesemann, som under lilla ofreden ingått kontrakt med bönderna i Kymmenegårds provins om stora tjärleveranser, ville afskaffa repartitionen, motsatte sig borgerskapet detta ¹⁾. Justitiekollegiet ansåg också att repartitionen tjänade till att hindra „uppkomsten af monopol“ och stadfäste densamma, dock med undantag beträffande Sesemanns kontrakt. Då det införda tjärkvantumet emellertid var jämförelsevis litet — belöpande sig högst till 3,000 å 4,000 tunnor om året — och antalet deltagare i repartitionen, ånkorna inberäknade, steg till 70 å 80 personer, var också lotten, som enhvar fick, ganska obetydlig och bestod t. ex. 1746 af 35, 1765 af 20 tunnor o. s. v. Mot slutet af perioden, då tjärhandeln icke vidare spelade någon särskild roll i stadens kommersiella lif, föll repartitionen småningom i glömska och omtalas icke vidare i handlingar från ståthållarskaps- och sista guvernementstiden.

1799 heter det att tjäran, som för det mesta levererades till amiralitetet, i senare tider „af den orsak att den numera skulle brännas i ugnar, som kommo att stå dyra för bönderna, hvilka förut utan någon kostnad bränt den i jordgrafvar, blifvit högst litet utförd och alls intet under senaste sommar“ ²⁾. Också intager denna handelsvara, som förut varit stadens allt i allom, under periodens sista årtionden — om den öfver hufvud alls förekommer — en ytterst anspråkslös plats på dess exportlista. Viborg hade helt och hållet uppgifvit den handelsgren, som förut gjort det mäktigt och rikt.

Utom ofvannämnda skogsprodukter utfördes från Viborg under denna tid också åtskilliga andra varor, hvilka likväl intogo en underordnad plats på exportlistan. Sådana voro smör, talg, tran o. s. v. Mot slutet af perioden utgick härifrån äfven mycket ryska varor, äfvensom sedan Laubeska replageriet och

Öfriga utförsva-
varor.

¹⁾ J. C. 259.

²⁾ Mag. akt. 1799: 119.

de Lundhska glasbruken anlagts, ansevärliga kvantiteter rep och glasvaror.

Exporten.

Huru emellertid plankorna och bräderna intogo främsta platsen på exportlistan, så att stadens handel numera kunde sägas så godt som uteslutande vara baserad på sågrörelsen, framgår af följande siffror, som angifva totalvärdet såväl af hela exporten som särskildt af trävaruutförseln vid medlet och slutet af perioden. 1749 utfördes från Viborg varor inalles för omkr. 44,000 rubel, hvaribland bräder för 35,000 rubel¹⁾. Trävarorna representerade således tre fjärdedelar af stadens hela export. Under årtiondet 1784—1793, då handeln nådde sitt högsta flor, steg utförselns totalvärde i medeltal till omkr. 137,372 rubel bko ass. Häraf föll på posten trävaror 112,807 rubel. Under årtiondet 1797—1806 höll sig exporten, trots sågförbudet, nästan vid samma värde, som förr, utgörande detta i medeltal 136,440 rubel per år, beroende detta främst därpå, att trävarornas pris stigit samtidigt som assignationernas värde nedgått. Oaktadt nämligen exporten af bräder nu nedgått till 40,000 tolfter, steg emellertid medelvärdet af densamma till 114,000 rubel bko ass.

Importen.

Hvad importen beträffar bestod den fortfarande hufvudsakligast af salt, tyger, viner och tobak. Salthandeln var i Ryssland kronans monopol, men i Viborg var handeln därmed fri, likväl under strängt förbud att ej införa något salt till riket. Salt synes under seklets tidigare skede införts i medeltal omkring 10,000 tunnor årligen för ett värde af omkring 18,000 rubel. På 1780-talet steg årsimporten till något öfver 20,000 tnr för ca 32,700 rub. bko ass. Men mot periodens slut nedgick den till omkr. 14,500 tnr för 38,100 rub. bko ass. Allahanda tyger infördes ofta för rätt stora summor: sidentyger 1784 för något öfver 10,000 rubel, bomullstyger 1804 för 16,216 rubel, ylletyger s. å. för 63,000 rubel o. s. v. Viner, brännvin och rom importerades 1784—1793 för ca 18,000 rubel om året. I synnerhet var importen stor under krigsåren 1789 och 1790, då dess värde steg till resp. 37,000 och 39,000 rubel. Däremot var tobaksimporten i aftagande. 1726 infördes 127,789 z , 1749 1,671 pud för 9,300 rubel²⁾. Mot slutet af perioden förekom-

¹⁾ Året förut utgjorde dessa siffror resp. 32,000 och 24,000 rubel.

²⁾ 1748 infördes tobak: 1,083 pud 30 z för omkr. 4,300 rub.

mer på importlistan sällan tobak i större poster: 1790 194 pud för 1,050 rub., 1792 832 pud för 7,170 rubel, 1802 197 pud för 1,850 rubel.

Nya importvaror, som under 1700-talet stego i betydelse, voro kaffe och socker. Kaffe infördes ännu vid medlet af seklet obetydligt t. ex. 1748 endast 18 pud för omkr. 250 rub. och 1749 58 pud för omkr. 932 rubel. Men under decenniet 1784—1793 steg kaffeimporten redan till omkr. 1,130 pud om året, motsvarande ett värde af 13,360 rub. bko ass. Under periodens sista tid nedgingo dock dessa siffror till resp. 280 pud för 7,345 rub. Socker åter infördes vid medlet af 1700-talet omkr. 300 pud för omkr. 3,000 rubel. På 1780-talet steg denna import till omkr. 1,780 pud för omkr. 19,000 rub. bko ass. om året. Men också den nedgick under periodens sista årtionde till endast 365 pud för omkr. 5,185 rub. Te infördes ännu obetydligt t. ex. 1749 9 pud 31 $\frac{3}{4}$ æ för 392 rubel, 1799 30 æ för 120 rub. bko ass. o. s. v. Till nedåtgåendet af dessa varors import verkade äfven den omständigheten, att mot slutet af perioden importtullen på dessa varor i Sverige nedsattes, hvaremot den höjdes i Ryssland, så att svenskarna, som förut tagit en del af sina behof öfver Viborg, nu drogo sig därifrån.

Totalvärdet af importen var i stigande ända till 1790-talet, men gick sedan raskt nedåt. Vid medlet af seklet, 1748 och 1749, steg importens värde till omkr. 30,000 å 40,000 rubel — eller noggrannare respektive 32,010 och 44,170 rubel. Under handelns blomstringstid, 1784—1793, nådde den i medeltal ett belopp af 127,400 rubel bko ass. per år. Men under årtiondet 1797 till 1806 utgjorde den blott 86,214 rub. bko ass. om året.

Likasom under svenska tiden var sjöfarten också nu företrädesvis passiv. Utländingarna, som vanligen förskotterade köpmännen för trävarorna, afhämtade dessa med sina egna skepp. I de fall åter, då handlandena exporterade för egen räkning, befraktade de utländska skepp. Skeppsvarfvet vid Havis, hvilken plats numera underlydde den Alabardeoffska donationen, stod öde och upptaget af garnisonens tegelbruk. Då skeppsredarne ej mera, såsom under svenska tiden, njöto några särskilda fördelar i afseende å tullen och icke fingo, vid rådande brist på dugligt inhemskt sjöfolk, engagera utländska besättningar, var det för dem föga hugnesamt att hålla sig med egna skepp.

Sjöfarten.

Dock hade såväl Johan Weckrooth på 1740-talet som Kristian Didrik Bartram på 1760-talet egna fartyg¹. Under den viborgska handelns blomstringstid på 1780-talet kunde man till och med tala om en handelsflotta i Viborg. Bröderna Johan och Henrik Vilh. Lado hade tre fartyg, emellan 90 och 120 lästers dräktighet. Handelshuset „Antoni & Abraham Friedr. Jænisch“ var likaledes egare af tvenne skepp, det ena „Jungfrow Sophia“ om 140 och det andra „S:t Abraham“ om 74 läster. Därtill hade ännu handlanden Joakim Kristian Sutthoff ett fartyg „S:t Johannes“, om 75 läster. Inalles hade staden sålunda sex skepp, af hvilka åtminstone de tre sistnämnda voro byggda i Olonetz. Men då — såsom nämndes — skeppsrederiet ej åtnjöt någon uppmuntran från regeringens sida och fartygen på de spanska farvattnen ständigt voro utsatta för de afrikanska korsarernas plundringar, blef det snart åter slut med det viborgska rederiet. Mot slutet af 1780-talet fanns det endast ett skepp kvar af de sex, och i slutet af perioden förekom icke mera något enda fartyg, förutom några gallioter, jakter och lodjor²).

De viborgska hamnarna besöktes under början af perioden i medeltal af omkr. 40 à 50 skepp, de flesta, vanligen några och tjugu, från Holland. Från Spanien, S:t Ybes och Lissabon, kommo i regel två eller tre „saltskepp“. Vidare kommo fartyg från England, Frankrike, Danmark, Lybeck, Reval o. s. v., äfvensom från S:t Petersburg, stundom ända till ett tiotal och flera. Under 1780-talet utgjorde medeltalet inkomna fartyg 109. Störst var antalet åren 1783 och 1784, nämligen 146 hvardera året. De flesta skeppen voro engelska, holländska och danska, de öfriga kommo från Lübeck, Hamburg, Tyskland, Österrike, Frankrike, Spanien o. s. v. Under periodens sista tid, årtiondet 1797—1806, nedgick medeltalet fartyg till 55 à 56 per år³).

Hamnen.

Enligt amiralitetskollegiets reglemente af $\frac{5}{4}$ 1722 och guvernörskansliets ukas af $\frac{3}{7}$ 1744 skulle hamnmästaren noga tillse, att hamnen hölls ren och i godt stånd. Emellertid kla-

¹) Äfven Mathias Pülse hade redan 1722 ett skepp, „Stadt Wijburg“.

²) Org. kom:s hdlr. Sammanlagda lästetalet för dessa gallioter m. m. utgjorde 447. Gallioterna gjorde resor på S:t Petersburg, Riga, Reval, Åbo och Helsingfors. Manskäpet på samtliga farkoster utgjorde 48 à 50 man, af hvilka 20 à 25 voro från staden, de öfriga från skären eller Ryssland.

³) Mot slutet af perioden hade i staden funnits en preussisk, en svensk och en dansk konsul, men vid dess utgång kvarstod endast den danska i sin funktion.

gade hamnmästaren Boisman 1761, att ryssarne, då de rengjorde Åbobro, vräkte all smuts i hamnen, som däraf så uppfylldes, att de stora utländska fartygen, som för någon tid sedan fullastade kunde lägga till vid skeppsbyggnaden, numera knappt tomma kunde flyta dit upp. Det var till och med svårt för borgarnas lodjor att komma fram. Äfvenså brukade de ryska soldaterna, som lossade tegel för kasernbyggnaderna, ovarsamt fälla dussintals stenar i sjön, och „enär det är soldater, gifva de ingen gehör, ehuru det förbjudes dem“. Ehuru det för eldfara var strängt förbjudet att hålla eld ombord på fartygen, iaktogs detta förbud aldrig å den i hamnen förlagda ryska kronojakten, hvilket ock ledde till många förvecklingar med vederbörande. På 1780-talet rensades väl hamnen, men förföll åter mot slutet af perioden, då skeppsfarten aftog.

Hvad den yttre hamnen Trångsund beträffar, led den af olägenheter, som härflöto däraf, att den aldrig blifvit lagligen staden tillerkänd. Tidigare, då de flesta skepp seglat upp till staden och där lossat och lastat, hade Trångsund endast tjänat såsom en tullstation, och olägenheterna hade då mindre trädt i dagen. Men på 1700-talet, då köpmännen behöfde vidlyftiga brädgårdar för sina trävaror och de utländska skeppen ej mera kunde inlöpa i stadens hamn, blef det nödvändigt att bereda plats för brädupplagen i Trångsund. Emellertid betraktade hemmansegarena, såväl kronohemmansåbon, som innehade Ravansaari, som kronobönderna i Trångsundsby, hvilka senare också voro skattlagda för fisket i sundet, stränderna och vattnet såsom sin tillhörighet. Till en början gjorde de väl ej något anspråk på arrende för de upptagna strandplatserna, men när de sågo, huru oundgängligen nödvändiga dessa voro för köpmännen, började de småningom fordra hyra för dem.

Hela vådan af dessa oklara förhållanden trädde bjärt i dagen, då innehafvarinnan af Hapenensaari kronohemman, till hvilket Ravansaari hörde, företog sig att arrendera hela holmen åt en lifegen Makovkin, som hade sig ombetrodd utskeppningen af bräder från de Orloffska sågarna, och fordrade att Abraham Friedr. Jänisch, som där förut haft sin lastageplats, forderrast skulle bortflytta sina bräder. Frågan bilades väl genom förlikning, men innebar emellertid en varning för framtiden.

Köpmännen yrkade då 1778, att kronan skulle afskilja strandområdet från hemmanen och helt och hållet reservera det för hamnens räkning för att fördelas till fria lastageplatser åt de

Trångsund.

handlande. Detta hade till följd att stränderna på hvardera sidan om sundet, enligt senatens ukas af $\frac{25}{11}$ 1780, skulle exproprieras och mot afgift upplåtas åt trafikanterne. På grund af dirigerande senatens ukas af $\frac{28}{1}$ 1804 skulle emellertid lastageplatserna på Ravansaari till handelns befrämjande utan betalning upplåtas till fritt upplag för köpmansvaror, hvarjämte den öfriga delen af holmen lämnades i de vid finska kusten anställda under amiralitetskollegiet stående nio lotsarnas besittning. I anledning häraf skulle ock dessa lastageplatser helt och hållet ställas under magistratens jurisdiktion och i detta afseende af vederbörande landtkommissarie öfverlämnas åt staden.

Härmed skola vi emellertid lämna utrikes- och grosshandeln och öfvergå till redogörandet af öfriga handelsgrenar.

Kramhandeln.

Ännu mindre än under svenska tiden kunde nu någon „handelspartering“ komma i fråga. Grosshandlandena, som mot trävaror införskrefvo lager af utländska kramvaror, handlade ock i minut. Kramhandeln ville därför aldrig under perioden komma i något flor såsom särskild handelsgren. 1735 hette det, att krämarne voro illa sorterade. Långa tider bortåt fanns det i staden endast trenne kramhandlande¹⁾. De klagade, förutom öfver det intrång, som grosshandlandena gjorde dem, äfven öfver de utländska skepparnes olaga minuthandel. Dessa ansågo sig nämligen, på grund af någon gammal häfd, berättigade att i 14 dagars tid sälja diverse varor i små partier från skeppen, oakadt en förordning af 1727 strängt förbjöd sådant. Då Reinecke, som oafåtligt arbetade på införandet af en bättre ordning, lade sig ut för krämarne, mötte han starkt motstånd af magistratspartiet, som favoriserade skepparne, och med nämnda parti förenade sig nu, som i andra frågor, hela garnisonen, som tyckte „det vara skönt att få köpa vin och andra goda saker för billigt ur skeppen“. Då Sibbersen vågade inlämna krämarnes klagoskrift i senaten, hämnades rådet med att afsätta honom. Också synas skepparne, som hotade att aldrig mer komma till Viborg, om de ej finge handla såsom förut, fått behålla sin minuthandel, åtminstone med en viss begränsning.

De ryska köpmännen.

Den enda partering, som man till en början strängt försoekte upprätthålla, låg uti åtskilnaden emellan de inhemska och de ryska köpmännen. Dessa sistnämnda skulle — såsom vi

¹⁾ Ant. Joh. Boisman, Henr. Haveman jr och Ant. Haveman. 1733.

erinra oss — endast få handla med mjöl och ryska varor, men ej med utländskt gods. De hade sina bodar i „gostinnidvoren“ eller i „labaserna“ på Kosan, och bildade ända till införandet af ryska stadsordningen en alldeles särskild klass af handlande. Deras antal skulle ej få öfverstiga 8, men steg sällan ens till 6. Dock fanns det, såsom förut är nämnt, städse ett stort antal olagligen handlande ryssar, hvilka för det mesta idkade kram- och minuthandel.

Med införandet af 1785 års stadsordning blef det en formlig revolution i handelsvärlden. Det fordrades ej vidare någon kompetens för att blifva köpman, utan alla, som läto inskrifva sig i gillena, betraktades utan vidare såsom handlande. Andra och tredje gillet köpmän voro alla berättigade till kramhandel, skillnaden var blott den, att de förra därjämte egde rätt till allt slags inrikes handel i gross, att besöka marknader o. s. v., medan de senare endast fingo handla på platsen, och det i minut. Dessa köpmäns antal utgjorde, på 1780 och 1790-talen, i andra gillet 20 å 25, högst 36 (1790), i tredje gillet 50 å 60, högst 75 (1797), men nedgick, i synnerhet sedan gilleskapitalen 1807 blifvit höjda, såsom vi senare skola bli i tillfälle att framhålla, till resp. 5 å 7 och 35 å 40. Och nästan i samma proportion minskades handelsbodarnas antal. 1786 funnos 65 sådana, nämligen 15 vid torget och 50 annanstädes i staden; 1811 voro de endast 58.

Handeln med landtman undergick under denna tid stora förändringar. Vi erinra oss, huru på 1600-talet all handel med bönderna skulle ske på torget i staden eller ock på laga marknader, och huru allt köpslagande på landsorten var förbjudet. Men hade det redan under svenska tiden varit svårt att upprätthålla denna ordning, blef det nu ännu omöjligare. Vål hade det Schuvaloffska kansliet genom särskilda förordningar af 1723, 1727 och 1729 stadfäst densamma, men de ryska köpmännen, Pitschalnikoff och andra, hvilka ej voro vana vid den svenska ordningen, kunde omöjligen låta bli att idka landthandel. Och ännu mindre var det möjligt att därifrån afhålla marketentarne och de olagligen handlande ryssarna, som ej lydde under magistratens jurisdiktion. „De här emot lag handlande nationalryssarne vilja ej stå under magistratens jurisdiktion. Därför kan med dem hvarken i ett eller annat afseende någon ordning hållas, utan de göra här nästan hvad de vilja“, klagar magistraten 1762. Isynnerhet blef det efter förstädernas uppkomst svårt att hålla nå-

Handeln med
landtman.

gon kontroll öfver deras handel och vandel. De handlade i smyg med landtman och inpraktiserade nattetid varorna i staden utan att erlægga tull. Det onda smittade slutligen på det inhemska borgerskapet. Mathias Pülse dref på sin vid svenska gränsen belägna sågkvarn en storartad handel med de svenska bönderna, och nästan alla köpmän, som egde landtgårdar, höllo på dem öppna bodar och krogar.

Också „majmiseriet“, hvilket man under den senare svenska tiden försökt undertrycka, kom ånyo i flor. Köpmännens gårdar voro fyllda med hästar och lass, medan torget gemenligen stod tomt. Slutligen ställde köpmännen så till, att de ensamma fingo köpa landtmännens varor, hvilka de sedan för inemot dubbelt högre pris ¹⁾ sålde åt de andra stadsborna. Det var en oordning utan all ända; och magistraten stod så mycket vanmäktigare, som det ej mera fanns råd att hålla vare sig utridare eller torgfogdar, som skulle öfvervakat författningarnas efterlefnad.

Torgfrågan.

Oordningen ökades ytterligare därigenom, att myndigheterna ej höllo ett i afseende å torghandelns ordnande. Magistraten, härvid understödd af guvernementskansliet, ville att all handel, såsom brukligt varit sedan hedenhös, skulle försiggå på rådhus-torget såsom stadens enda lagliga köpplats. Där fanns stadens våg och i rådhuset därinvid satt kämnärsrätten, som genast kunde slita möjligen uppkomna tvister. Men garnisonskansliet ville draga bönderna till Vallen, där kasernerna och inkvarteringshusen funnos, och ålade dem att handla först på det s. k. „gröna torget“ invid S:t Petersburgska porten, och sedan, efter 1738 års brand, på det nyinrättade Valltorget utanför „gostinnidvoren“, där ryssarna hade sina krambodar. Magistraten förordnade, synbarligen därtill tvungen af de militära myndigheterna, redan 1727 att bönderna skulle föra sina varor „till de vanliga platserna i Vallen och där försälja sitt gods till hvem de vilja efter det förordnade stadspriset“, och under kriget 1741—1743 befallde åter Keith, att all handel skulle försiggå på torget i Vallen.

Följden af dessa stridiga åtgärder blef att bonden, då han kom till staden, ej rätt visste, hvar han skulle ställa sitt lass, och därför föredrog att åka in till någon bekant köpman. „Ifrån

¹⁾ Und wo nicht doppelt, dennoch aber gewiss halbmahl so viel — — zu bezahlen. J. C. 259 (1747).

tiden för stadens öfvergång ända till lilla ofreden“, sade magistraten 1744, „hade ingen ordentlig köpplats hållits, utan bönderna mest fått föra sina varor direkte till köpmännens gårdar“.

Först sedan privilegierna blifvit konfirmerade, utverkade magistraten hos guvernörskansliet 1745, att rådhusstorget åter skulle utses till den enda lagliga handelsplatsen. Men garnisonskansliet, som menade, att högvakten, hvilken stod på rådhusstorget och hvarest riksfanorna förvarades, ej finge utsättas för den köpslagande mängdens larm och skräål, motsatte sig envist denna åtgärd och lät genom platsmajoren med våld föra bönderna till Vallen¹⁾. Emellertid stadfäste justitiekollegiet 1747 magistratens och guvernörskansliets åtgärd, och rådhusstorget blef sålunda återställt i sin förra heder och värdighet.

Nu försökte man med allvar taga ihop med handelns ordnande. Fastställda priser bestämdes för varorna och all landt-handel förbjöds på det strängaste. Ja, det var t. o. m. föreslaget, att landtgodsen skulle frångas de köpmän, som på dem drefvo landt-handel, och gifvas åt bönderna. 1753 fastställde guvernörskansliet ånyo, att rådhusstorget skulle vara den enda lagliga handelsplatsen.

Men det onda var redan så inrotadt, att det ej stod att i hast förbättra. Magistraten måste se igenom fingrarna med lagöfverträdarna, af hvilka flere sutto i själfva rådet. Också saknades det tillräcklig betjäning för att upprätthålla ordningen på gator och torg, och då man anhöll om militärisk hjälp för torg-handelns ordnande, förde de vid portarna utsatte soldaterna, i stället för att visa bönderna till torget, dem åter till gostinnidvoren i Vallen, där de genom sina prejerier så skrämde de stackars landtborna, att dessa icke mera ville våga sig till stads.

Det var först guvernören Engelhardts förtjänst, att omsider en bättre ordning åstadkoms. Han förordnade $\frac{24}{3}$ 1766 att bönderna ovillkorligen redan om morgonen, då portarna öppnades, skulle infinna sig till staden och efter tullens erläggande ovägerligen föra sina varor till torget, där de egde försälja dem åt hvem de ville, dock ej till högre pris än stadstaxan stadgade. Först efter kl. 12 fingo de resa in till köpmännen och sälja en gros, hvad de kunde hafva kvar. Öfverkommendanten anmodades

Engelhardts
torgordning.

¹⁾ J. C. 259.

att „afskaffa de till inkommande landtprodukters efterseende vid portarna utsatta soldater“ och icke tillstådja dem att förhindra bönderna att komma till torget. Landthandeln förbjöds åter på det strängaste, och Engelhardt vågade t. o. m. anhålla om högöfverhetligt förbud mot den olaga handel, som staden till skada bedrefs på donationsherrarnes gods, särdeles de Voronzoffska ¹⁾.

Men knappt hade frukterna af dessa kraftiga åtgärder börjat visa sig, innan införandet af ryska stadsordningen åter bragte landthandeln i flor. Nu kunde de handlande utan vidare ut-sända sina bodbetjänter, hvilka under namn af fullmäktiga försålde allahanda kramvaror på landsbygden och uppköpte landtmannaprodukter, hvilka ofta nog forslades förbi Viborg direkte till S:t Petersburg. Då köpmännen därjämte egde rätt att i staden hålla huru många krambodar de ville, antogo de ofta i sin tjänst bönder och lifegna under namn af bodbetjänter, hvilka de emellertid „emot vederlag“ tillåto drifva handel för egen räkning — oaktadt sådant stred t. o. m. emot den ryska handelsordningen. Sådana kvasihandlande drefvo nu kring bygderna och slogo under sig hela bondehandeln, af hvilken staden hade ringa nytta.

Ända till periodens slut förspordes därför bitter klagan öfver den florerande landthandeln. Ännu 1802 skrifver magistraten: „måtte landthandeln helt och hållet förbjudas och noga däruppå ses att inga handlande, marketentare eller „harschevniker“ drifva kring på landsvägarna och uppköpa viktualier och andra landsprodukter och sedan, utan att hämta dem till staden, föra dem till S:t Petersburg och andra orter“.

Marknaderna.

Under sådana förhållanden förlorade ock marknaderna det mesta af sin forna betydelse. Från svenska tiden fanns kvar en sådan i Viborg, Bartholomæimarknaden, som hölls den 24 augusti, hvarjämte en s. k. Mattsmässomarknad börjat hållas den 21 september. Redan Engelhardt föreslog, i följd af den aftagande trafiken, Bartholomæimarknadens förflyttning till den 25 januari, och septembermarknadens framskjutning till den 23 i nämnda månad, enär den råkat i kollision med de ryska festdagarna ²⁾. Denna omställning verkställdes 1780, under Kaschkin, dock så att Bartholomæi-

¹⁾ Handlingar i Viborgs magistratsarkiv. -- Engelhardt föreslog ock tillsättandet af en kammersborgmästare, hvilket dock borgerskapet ansåg onödigt i anseende till rörelsens obetydlighet.

²⁾ J. C. 2700.

marknaden flyttades ej till den 25 januari, utan till den 2 februari. Februarimarknaden hölls i S:t Petersburgska förstaden och septembermarknaden i Neitsytmiemi. Dock förblefvo dessa marknader äfven härefter betydelselösa. På dem förekom endast något slaktboskap (sällan öfver 300 kreatur) samt några hästar och får. „De härvarande årsmarknaderna äro ej af den art, att på dem skulle drifvas handel med varor, enär till desamma endast föras hästar och boskap samt något kål, rofvor och vildt, hvarför ej heller köpmän och andra personer från närliggande städer hit infinna sig för handelns skull“, heter det 1799. Några år senare säger akademikern Svergin, att Viborg har två marknader med mycket folk, men obetydlig handel.

Hvad sist och slutligen angår handeln med Savolaks och Karelen, som nu lydde under ett annat rike, försökte man till en början så godt sig göra lät att upprätthålla gemenskapen med det gamla handelsområdet. De karelska bönderna medgäfvos tullfrihet, för att de desto hellre med sina varor skulle komma till Viborg; och under periodens tidigare skede infördes kanhända största delen af de balkar, som exporterades från staden, från svenska Finland. Äfven under kejsarinnan Katarinas tid synas ej några hinder lagts för det ömsesidiga varuutbytet emellan de olika rikenas undersåter. Men småningom, särskildt efter 1789—90 års krig, infördes en strängare gräns- och tullbevakning, hvarigenom handeln väsentligen försvårades. 1799 heter det, att varuutbytet emellan Viborg och svenska Finland var knappt en tredjedel mot hvad det förut varit.

Handeln på svenska Karelen.

Hvad slutligen varupriserna på torget beträffar voro de under perioden stadda i starkt stigande, och man klagade allmänt öfver lifsmedlens dyrhet. En tunna råg, som i svenska tiden fått för 80 kop., kostade redan på 1730-talet 1 rubel 60 kop., och steg ytterligare i pris under periodens lopp. Öfver hufvud såldes landtmannaprodukter billigare i S:t Petersburg än i Viborg. I synnerhet klagade gemene man öfver att han ej fick i första hand köpa sitt dagliga behof af bönderna. Det hette bl. a. 1770, att den lägre befolkningen af köpmännen blef „in totum från torghandeln och inköpet utesluten“ och måste för säd och andra varor „unerhört in der ganzen Welt“ betala femtio procent mera än om de fått fritt handla med bonden¹⁾.

Varupriser, mått, vikt m. m.

¹⁾ Magistraten hade, gynnande köpmännen, då den medgaf handtverkarne och de lägre borgarne rättighet att deltaga i krögeriet, i stället uppställt som villkor, att de skulle köpa den för bryggningen och brännvinsbränningen nödiga säden ej direkte af bönderna, utan af köpmännen.

Merendels brukades i Viborg ännu svenskt mått och svensk vikt; „dock hafva de äfven ryska mått, som köpmännen kunna om de så åstunda“, säger Hülphers 1760. 1742 hade justitiekollegiet resolverat att i Viborg skulle dömas efter svensk och icke efter rysk växelrätt¹⁾. Räntefoten var, åtminstone ännu på 1760-talet, likasom under svenska tiden, 10 procent. Under första delen af perioden var det tämligen knappt om penningar. „Inga kapitalister finnas här, utan blott välmående köpmän, som mot utlänningarnas förskotter exportera sina varor“, sade Teubel på 1740-talet. Först under Katarina II:s tid, då allmänna försorgskollegiets kassa och ryska riksbanken började utgifva lån, blef penningrörelsen lifligare. Med det tilltagande kreditsystemet följde ock inrättandet af auktionskammaren 1797. Några större konkurser inträffade under periodens sista tid, då bl. a. den stora handels- och fabriksfirman Lundh & C:o gjorde session 1811.

Slutöfverblick
på handeln.

Så förhöll det sig med handeln i Viborg under ryska tiden. Utrikeshandeln hade sin glansperiod på 1780-talet, då värdet af hela varuomsättningen steg till omkring 265,000 rubel bko ass., d. v. s. 132,500 rubel silfver, om året. Vi erinra oss att sammanlagda värdet af ut- och införseln på 1600-talet, då tjärhandeln stod i sitt flor, kunde gå upp till inemot 300,000 daler silfvermynt. Då nu en rubel till sitt myntvärde motsvarade ungefär 3 daler silfvermynt, skulle visserligen, däraf att döma, handelsomsättningen under ryska tiden varit något större än under den svenska. Men då vi å andra sidan betänka att prisen på alla nödvändighetsvaror under århundradets förlopp tre- å fyrdubblats, komma vi till det resultat att 1700-talets rubel och 1600-talets daler, i afseende å deras handelsvärde, voro tämligen ekvivalenta; och från den sidan sedd visar ryska tidens utrikeshandel otvifvelaktigt ett mindre gynnsamt resultat.

¹⁾ Såsom exempel på huru en växel såg ut under förra hälften af 1700-talet vilja vi här anföra ordalydelsen af en sådan från 1741:

Wijburg d. 8 sept. 1741 voor f. 1,500 holl. Cour: Vijff en sestig daagen na dato betaalt voor deesen mynen eersten Wisselbrieff aan d'ordre van d'Heer Anthonij Havemann de somma van Vijfftien hondert Guldens Hollands courant. Valuta van denselven, en stelt het op reekning, als per posto aviseren. David Sesemann.

An myn Heeren d'Heeren Saal. Conrad In dorso stod: Für mir an H. Gotthardt
Christoffers vrouw weduwe et soon. Zerran oder ordre. Wijburg d. 8t

Amsterdam.

sept. 1741.

Anthon Havemann.

Samma synes förhållandet varit med handeln på inlandet och med allmogen, åtminstone om man får bedöma den efter beloppet af lilla tullen under de olika perioderna. Porttullen steg under svenska tiden till 4,000 å 4,500 daler om året, hvilket skulle motsvarat ungefär 1,250 rubel. Då staden, naturligtvis räknande på någon vinst af affären, 1735 arrenderade lilla tullen för 834 rubel 40 kop., hände det stundom att intet blef öfrigt för stadskassan, sedan tullbetjante fått sin magra lön, så att staden af andra inkomster måste betala sitt arrende. Sedan emellertid handeln på 1760 och 1770-talen blifvit bättre ordnad, lämnade visserligen porttullsarrendet en ansenlig inkomst, dock icke större än att den år 1783, då lilla tullen helt och hållet upphäfdes, ansågs vara tillräckligt ersatt med 3,500 rubel bko assignationer eller 1,750 rubel silfver. Till myntvärdet större, var också denna summa, jämförd med prisförhållandena, mycket mindre än den, som under svenska tiden influtit af beskattningen på landstrafiken.

Att man i Viborg också var fullt medveten om att handeln nu gaf mindre inkomster än förr, framgår af en af köpmansståndet 1765 till magistraten inlämnad skrifvelse, däri det heter, att handeln i Viborg då ej kunde på något sätt jämföras med den under svenska tiden, hvarför köpmännen ock för att bereda sig en ersättning för hvad de förlorat i afseende å den egentliga handeln nödgats gripa till krögeriet såsom en binäring ¹⁾. Detta sades på en tid, då stadens handelsomsättning tidtals redan kunde stiga till 165,000 rubel, såsom 1763, ja t. o. m. ända till 212,400 rubel, såsom den gjorde 1759, sålunda redan närmande sig den medeltalssiffrå, den gaf under 1780-talets mest gynnsamma konjunkturer. Följde så 1798 års sågningsförbud, de ogynnsamma tullförhållandena på svenska gränsen, äfvensom de ständiga krigen, som efter franska revolutionen en tid bortåt skakade hela världsdelen. Då gick det, såsom vi sett, åter raskt nedåt med den viborgska handeln. „De sistförflutna åren“ heter det i ett

¹⁾ Köpmansståndet erinrar magistraten i denna skrifvelse: Was gestalt der Handel zu Wiburg mit der zu Schwedischer Zeit in keinen Vergleich zu ziehen, indem selbiger nur von den wenigsten mit Brettern vortgesetzt wird, wannhero die Bürgerschaft Kaufmansstandes um den Verlust in dem Handelswesen zu ersetzen nach vieljährige Sollicitationes und damit verbündeten considerablen Unkosten die hohe Obrigkeit dazu bewogen, dass die Krügereij in Wiburg hauptsächlich den Bürgern Kaufmansstandes und ihren Wittiben anstatt des abgegangenen Handels gegen eine jährliche Arrendesumma gegeben worden.

organisationskommitténs betänkande af år 1813, „har sjöfarten så alldeles aftagit, att knappt något enda till eller från utländska orter gående fartyg besökt hamnarna i dessa stapelstäder“. 1811 var t. o. m. all import helt och hållet förbjuden. Med få ord, efter att icke under hela ryska tiden — ej ens 1780-talet inberäknadt — hafva nått den utveckling, som under svenska tiden, stod den viborgska handeln år 1811 nästan lika förlamad som 1710.

De förnämsta
affärsmännen.

Hvad sist och slutligen handelskåren angår, utgjorde utrikeshandlandenas antal vid medlet af perioden omkring 40, förutom ett tjugutal köpmansänkor, som äfven egde rätt att deltaga i tjär- och balkrepartitionerna. Stadens förnämsta affärsman vid den tiden var onekligen Johan Weckrooth. Utom de förut omtalade trenne stenhusen i staden och ett beckbruk på Slotts-

Johan Weckrooths namnteckning.

holmen, egde han trenne stora sågar i Noskua, hvilka årligen, enligt åsatt taxering, fingo tillverka minst 5,000 tolfter bräder. För att underlätta tillförseln af stock, lät Weckrooth under åren 1740—1755 bygga en särskild kanal från Vuoksen till Noskua, hvilken kostade honom 2,500 rubel. Äfven vid Torhonkoski i Räisälä anlade han en dylik kanal för att kunna nedflotta stockar från en trakt, „därifrån förr inga sådana hämtats“. Såsom förut nämndes var han ock på sin tid stadens största skeppsredare, men hade omsider oturen att „genom tillfallna olyckor förlora sina fartyg“. Däremot synes han ej hafva varit synnerligen intresserad kommunalman, enär han upprepade gånger vägrade att ehuru vald inträda i rådet, skyllande än på sin sjuklighet — han led af blodkongestioner —, än därpå att handlandena valt honom „blott af afund för hans stora affärsers skull“. Hans förmögenhet beräknades 1756 till 20,000 rubel, förutom de tre stenhusen. — Framstående köpmän voro ock på 1750- och 1760-talen: den store donatorn Kristian Adrian Lado,

innehafvare af största delen af Ahvola och Lyykylä sågkvarnar, skeppsredare och tjäreexportör, hvilken redan på 1740-talet uppskattade sin förmögenhet till 12,000 rubel; Hans David Sese-mann, egare af tvenne sågar i Näätälä; Niklas Jänisch, egare af sågarna i Perojoki; Johan Thesleff, som innehade Juustila såg och därjämte var intressent i de Ladoska sågarna i Ahvola och Lyykylä¹⁾, m. fl. Att döma af Sibbersens uttalande 1740, att åtminstone fyra af hans förmögna motståndare egde 30,000 rubel in bonis, torde man vara berättigad att betrakta bemälda belopp såsom exponent för de största dåtida förmögenheterna i staden.

Mot slutet af perioden hade endast de förmögna, i första gillet inskrifna köpmännen rätt att drifva utrikeshandel samt att anlägga fabriker och bruk. Enligt en uppgift af år 1799 voro stadens förnämsta handlande²⁾ dåförtiden Jakob Lundh, Johan Fredrik Hackman, Henr. V. Lado, Andreas Jänisch, Joh. H. Hüppert och firman „Antoni & Abraham Fr. Jänisch“. Den förstnämnde, Jakob Lundh, firma „Jakob Lundh & C:o“, innehade, utom Kuolemajärvi och Sysionmäki sågar, Rokkala spegelfabrik äfvensom Kukkola och Koskis glasbruk. Han gjorde sig äfven känd såsom stor entreprenör och förpaktare och var, enligt hvad stadsrådet 1794 försäkrade, en af stadens „verksamaste och nyttigaste medborgare“. Genom Schtjerbatoffs smickrande försäkringar lät han emellertid locka sig till ett alltför högt krögeriarrende, hvilket måhända var början till de svårigheter, för hvilka han slutligen dukade under (1811). — Johan Fredr. Hackman, som härstammade från en gammal hamburgsk släkt, hade omkring 1780 från Bremen flyttat till Viborg, där han nämnda år finnes vistande hos Jonas Dykander, hvars affärer han, enligt uppgift, af kreditorerna sändts att reglera. År 1790 förekommer han första gången uppförd som handlande i Viborg, där han, efter att någon tid hafva varit inskrifven i Fredrikshamn, ånyo inskrefs 1797. En fint bildad och mycket beläst man, var han därjämte såsom frimurare en representant för upp-

¹⁾ Johan Thesleff egde af Ahvola såg $\frac{1}{3}$ och af Lyykylä såg $\frac{1}{4}$.

²⁾ „Die hiesigen vornehmsten Kaufleute sind die in der ersten Gilde eingeschriebenen, und zwar Jacob Lundh, Johan Friedr. Hackman, Hindr. V. Lado, Andreas Jänisch, Johan H. Hüppert, das Handelshaus unter der Firma Antoni & Abrah. Fr. Jänisch, Peter Levanus, Johan Karstens und Carl Wulfert, welche drei letztere als Gäste hier eingeschrieben, aber in Petersburg nicht allein handeln, sondern auch wohnhaft sind“.

lysningstidehvarfvets filantropiska idéer. Intressent i Leiviskä m. fl. sågar och egare af Herttuaala tågfabrik framstod han, firma „Ignatius & Hackman“, äfven under sågförbudstiden såsom stor exportör särskildt af trävaror, hvilka uppköptes i svenska Finland ¹⁾. — Henr. Vilh. Lado, om hvilken redan tidigare varit tal, innehade utom de af fadern ärfda redan tidigare omnämnda sågarna också Putikko äfvensom Enonkoski och Seimina sågar på svenska sidan om gränsen. — Andreas Jänisch egde Perojoki, Joh. H. Hüppert Mola, och handelshuset Antoni & Abraham Fr. Jänisch Hyppälä, Vääräkoski och Kuntjoki sågar. Till första gillet hörde ock i slutet af 1700-talet Jak. Joh. Sesemann, Kristian Didr. Bartram ²⁾, Gust. Fredr. Wulfert ³⁾, Filip Weckrooth ⁴⁾, Isak Lifkoff ⁵⁾ m. fl. — Såsom köpmän af andra gillet, hvilka endast fingo drifva inrikesrörelse, men likväl egde rätt att anlägga fabriker, framstodo: Alexander Thesleff, Abraham Alfthan ⁶⁾,

Johan Fredr. Hackmans namnteckning.

Martin Sutthoff, Jonas Dykander, Martin Onkov, Gavriila Tschironkin, Abram Stroganoff, Vasili Golovanoff m. fl. — Af tredje gillet

¹⁾ Johan Fredr. Hackman, uppföres första gången 1790 såsom borgare inskrifven i andra gillet, 1791 i tredje gillet „såsom gäst“, 1792 och 1793 i första gillet. Åren 1794—1796 var han ej inskrifven i Viborg, men lät 1797 ånyo inskrifva sig och då i första gillet, i hvilket han kvarstod till sin död 1807. Var preussisk konsul.

²⁾ Vavulinkoski såg i Jaakimvaara.

³⁾ Noskua sågarna.

⁴⁾ Filip Weckrooth hörde till första gillet till år 1794, sedan till andra och ifrån 1797 till tredje.

⁵⁾ Isak Lifkoff och Jefim Antonoff (1791—1792) voro under ståthållarskaps-tiden de enda ryssar, som hörde till första gillet, förutom den i St Petersburg bosatta Guttujeffs änka.

⁶⁾ Bröderna Erik och Abraham Johan Alfthan, söner till kvartermästaren Abrah. Joh. Alfthan († 1774), som omkring 1746 flyttat till Viborg, voro de första, som höjde släkten till anseende på orten. Den förre grundlade jämte handlanden Wulfert 1755 firman „Wulfert & Alfthan“ och hans arfvingar voro jämte Henr. Vilh. Lado delegare i Putikko såg. Den senare, en tid köpman af andra gillet, erhöill senare kollegieassessors titel och var 1787—1795 en af de äldste för uppgörandet af stadens „Bürgerbuch“. Om hans son guvernementssekreteraren Anton Alfthan skall framdeles blifva tal.

köpmän, hvilkas hufvudycke bestod i minuthandeln och idkande af värdshus- och gästgifverirörelse m. m., må blott nämnas: bröderna Kristian Vilhelm och Martin Alopæus, Johan Henr. Rosenius, Abraham Tikkanen, Peter Istomin, Ivan Diboff o. s. v.

Det i samtliga köpmansgillen angifna kapitalet varierade under perioden 1787—1812 emellan 300,000 och 500,000 rubel bko assign. Då de angifna beloppen emellertid ej på något sätt fingo kontrolleras, kunna de själfallet ej tjäna som säker måttstock på förmögenhetsförhållandena. Så länge det i första gillet angifna kapitalet skulle utgöra minst 10,000 rubel, kunde till detta gille anmäla sig ända till 25 handlande. Andra gillet, hvarest skattebeloppet till en början utgjorde blott 5,000 rubel, omfattade 1790 ända till 36 köpmän. Tredje gillet, med minimikapital af 1,000 rubel, kunde stundom räkna mer än 60 medlemmar o. s. v. Men då den till grund för beskattningen lagda kapitalsumman småningom ökades — 1796 till resp. 16,000, 8,000 och 2,000, 1807 till resp. 50,000, 20,000 och 8,000 rubel — medan samtidigt handeln aftog, minskades ock antalet handlande raskt, särdeles i de två första gillena ¹⁾. Mången firma, som ursprungligen hört till första gillet, måste senare låta inskrifva sig i andra eller till och med tredje gillet. Så t. ex. firman „Bartram et Son“, som i 25 år hört till första gillet, men slutligen, i följd af gilleskapitalets stegring och handelskonjunkturernas nedgående, hamnade i tredje gillet. Firman förlorade då rättigheten att idka utrikeshandel, och tullkammaren förhindrade inlastningen af dess bräder på de utländska fartyg, som kommit för att afhämta dem. Också Johan Henrik Hüppert finnes vid periodens slut omsider vara inskrifven i tredje gillet. 1811 och 1812 hörde endast en handlande till första gillet, nämligen Tomas Zagell, och endast fem, bland dem firman „Ignatius & Hackman“, till andra gillet. Med fullt skäl kunde alltså organisationskommittén ifrågasätta, huruvida den ryska handelsordningen var lämplig och nyttig för Viborg.

Likasom man i afseende å ut- och inrikeshandeln i allmänhet höll sig till de gamla förordningarna från svenska tiden, sökte man ock i öfrigt att iakttaga hvad förr varit brukligt. För

Köpmännens
gilleskapital.

Kompetensvill-
koren för köp-
männen.

¹⁾ Huru antalet köpmän i de olika gillena nedgått finna vi t. ex. däraf, att år 1790 första gillet räknade 22, andra 36 och tredje 47 köpmän, medan däremot 1812 i första gillet fanns endast en, i andra fem och i tredje 42 handlande eller tillsammans ungefär lika mycket som 1790 funnits ensamt i tredje gillet.

köpmännens kompetens fordrades likasom i de svenska städerna att vederbörande skulle förvärfvat sig nödig kunskap i handelsvetenskapen. När handtverkarne på 1750-talet ville in i rådet, och dem förehölls, att de ej voro köpmän, erbjödo de sig att undergå förhör i handelsfrågor. 1785 års stadsordning fordrade däremot ingen kompetens, utan hvilken bonde som helst, som hade litet pengar, kunde bli handlande, ja, till och med trälar, som ej voro vittnesgilla ens i afseende å sina egna handelsböcker. Det gick under den tiden starkt nedåt med handelsståndets anseende. Så snart ståthållarskapet afskaffats, skyndade därför magistraten oförtöfvadt 1798 att hos justitiekollegiet anhålla „det ingen, utan på grund af genomgångna läroår och föregången pröfning, finge till köpman antagas“¹⁾, hvilket dock ej torde bifallits, hvarför det klagades, att handelsklassens intellektuella medelnivå fortfarande stod lägre än förut.

Krögeriet.

Förr än vi lämna handeln, skola vi i sammanhang med densamma ytterligare egna några ord åt ett par näringsgrenar, hvilka på sätt och vis kunna anses stå på gränsen emellan handeln och industrin och liksom bilda öfvergången från den förra till den senare, nämligen krögeriet med därtill hörande brännvinsbränning och ölbryggeri. Såsom vi erinra oss synes det redan under svenska tiden varit oklart, huruvida denna näring borde räknas till handeln eller handtverket — ja om den öfver hufvud alls kunde betraktas såsom en borgerlig näring. Dock hade i slutet af 1600-talet såväl handlande som handtverkare, ja t. o. m. formän fått idka densamma. Under ryska tiden steg krögeriet i betydelse i följd af den stora konsumtionen, som den i staden förlagda militären förorsakade. Till en början bortarrenderade kronan hela rörelsen åt några ryssar, som därpå ensam skördade hela vinsten, utan att staden fick någon ersättning för sin förlorade accis.

¹⁾ -- — „dass nicht allen ohne Ausnahme erlaubt werden sollte sich zum Kaufleute hier einschreiben zu lassen, sondern dass nach Vorschrift der hiesigen allergnädigst confirmirten Gesetzen, als das 15 Cap. lit. d. von Königs Rechts St. L., das 8 § des Königl. Handlungs Reglements vom 19 December 1734 und der Königl. Verordnung wegen Administration der Städte d. d. 26 December 1619 §§ 24 und 27, nur denjenigen, die ihre Lehrjahre bei den Kaufleuten ausgedienet, die Buchhalterei gelehret und sich wahre Kenntnissen von dem Gross- und Minuthandel erwerbt, diese Fähigkeit auch bei einer angestellten Prüfung an den Tag geleeget, das Bürgerrecht auf den Handel, zumal den ausländischen, bekommen haben — — Mag. akt 1802: 147.

Borgerskapet ansträngde sig därför af alla krafter att få en annan ordning till stånd, som på samma gång skulle tillförsäkra den enskilda någon fördel och staden dess gamla inkomst af denna accis underkastade näring. Man supplicerade skriftligen och genom deputationer om den vinstgifvande förpaktningens öfverlämnande åt staden, hvartill slutligen bifall erhöles genom dirigerande senatens ukas af $24/2$ 1735. Staden tilläts arrendera krögeriet för 870 rubel om året, äfvensom lilla tullen för 834 rubel $40 \frac{1}{4}$ kop. Men då det hände att staden under kriget 1740—1743 ej kunde anskaffa så mycket öl och brännvin, som trupperna behöfde, emanerade $15/12$ 1741 en ny ukas, som betog densamma dess nyssvunna rättighet och öfverlämnade hela brännvinshandeln åt särskildt inrättade kronokrogar, hvilka försågos med varor från S:t Petersburg. Nya petitioner och nya deputationer följde, och efter krigets slut återgafs staden omsider förpaktningensrätten på de förra villkoren, genom senatsukasen af $20/12$ 1743.

Men knappt var segern vunnen, innan det visade sig att man i staden alls ej kunde komma öfverens om delningen af bytet. Köpmännen ville vindicera hela den vinstgifvande rörelsen åt sig allena. De hade ensamma betalt kostnaderna för den dyra ansökningen, och dessutom var krögeriet en „species negotii“, som vore egnad att i någon mån ersätta den minskning handeln lidit sedan svenska tiden. Handtverkarne däremot påstodo, att krögeriet alls ej finge betraktas såsom ett accidens till sågrörelsen och utrikeshandeln, utan främst borde förunnas det mindre bemedlade borgerskapet. Med dem förenade sig de mindre köpmännen och änkorna, som framhöllo att 1743 års ukas uttryckligen förbehållit denna näring åt fattiga invånare, änkor och värnlösa ¹⁾).

Magistraten, som gynnade köpmännen, förbjöd till en början handtverkarne all delaktighet i krögeriet, men biföll 1747 så tillvida deras anhållan, att de fingo bränna, brygga och kröga, under villkor att de köpte säden af handelsmännen. Detta tyckte handtverkarna vara att taga med ena handen hvad som gafs med den andra och vädjade till justitiekollegiet, som $17/6$ 1748 resolverade, att de borde få åtnjuta krögeriet likasåväl som handlandena. Men dessa negligerade denna ukas och fortforo att ensamma begagna sig af den vunna fördelen. Flere rika

¹⁾ J. C. 332. Bönderna, som införde brännvin till salu, skulle erlägga 1 kop. i landttull och 3 kop. i accis för kannan.

köpmän höllo nu 4 eller 5 krogar. De importerade från Livland eller köpte af bönderna ofantliga kvantiteter brännvin för 16 kop. kannan och sålde det sedan för 32 kop. Nu ingingo till kollegiet nya suppliker och besvär såväl af handtverkarne, som af de mindre bemedlade köpmännen och fattiga änkorna, hvilka yrkade på de rikas uteslutande från en rättighet, som uttryckligen blifvit endast de medellösa förunnad. Den $\frac{2}{9}$ 1765 antydde justitiekollegiet genom en ny ukas allvarligen vederbörande att ställa saken till rätta och aflägsna orsakerna till missnöjet ¹⁾.

Denna ukas åstadkom visserligen en omställning af krögeriförhållandena. 1771 fördelades hela krögeriet, som skulle få idkas i 175 „krogar“, emellan inalles 87 personer, sålunda att 34 rika skulle få hålla enhvar en krog i själfva staden, 23 personer, som besutto en medelstor förmögenhet, trenne sådana, en i staden och två i förstäderna, samt 16 medellösare fyra, af hvilka en i staden och tre i förstäderna. Dessutom skulle 14 dels handtverkare, dels andra mindre bemedlade få, ej såsom en rättighet, utan såsom ett beneficium, hålla en eller ett par krogar ²⁾. Men denna repartisation var ingalunda de missnöjda i lag. De yrkade fortfarande på att sågegarne och utrikeshandlandena, d. v. s. de två första kategorierna, helt och hållet skulle förbjudas utskänkning. Justitiekollegiet resolverade ännu en gång $\frac{30}{7}$ 1773 att saken skulle blifva vid det, som stadgats i dirigerande senatens ukas af $\frac{20}{12}$ 1743 samt i dess egna ukaser af $\frac{17}{6}$ 1748 och $\frac{2}{9}$ 1765, nämligen att de förmögna ej skulle hafva någon del i krögerinäringen såsom varande de fattiga förbehållen, hvarför ej heller 1771 års repartisering kunde gillas.

För att nu en gång för alla få den trassliga härfran löst och göra en ända på de eviga besvären föreslogo stadsäldste

Krögerikompaniet.

¹⁾ J. C. 1185 och 1943. — Brännvinet antingen tillverkade invånarne själfva eller köpte det af bönderna, eller också importerade de det från Livland. Att brännvinsbränningen på något sätt varit inskränkt till visst tunntal eller begränsadt till vissa tider af året, därom finnas inga underrättelser, hvarför troligt är att den varit absolut fri. — Afgiften, som invånarne betalte för denna näring, bestod i accis- och pannstämplingspengar för en tunna spannmål 72 kop., för en tunna malt 30 kop. och för ett ankar mjöl 15 kop. För det ifrån landet inhämtade brännvinet skulle — såsom ofvan nämndes — erläggas i accis och tullafgift 4 kop. för kannan. Men af handtverkarne fordrade magistraten dubbel accis, hvaröfver de högeligen klagade. Brygning af öl idkades, såsom hörande till krögeriet, i regel af samma personer, som sysslade med brännvinsbränning.

²⁾ J. C. 1943. — Enligt förordnande af guvernementskansliet af 1774 skulle ingen få hålla krog på närmare afstånd än 3 verst från staden.

1774 att hela krogrörelsen skulle öfverlämnas åt ett kompani, som å borgerskapets vägnar skulle hålla 9 publika krogar i staden och Kron St: Anne, 6 i St: Petersburgska och 3 i Viborgska förstaden, samt genom sina af borgerskapet årligen valda direktorer fördela vinsten emellan alla till krögeriet berättigade personer ungefär i den proportion enhvar förut haft sig krogar anslagna ¹⁾). Men då äfven enligt detta arrangemang de rika och de medelförmögna kommo med i beräkningen, så att de förra erhöilo en och de senare två „portioner“, jämte de fattiga, som hugnades med tre „portioner“ af årsvinsten, hvilken i medeltal beräknades till 10,000 å 14,000 rubel, väckte det åter en allmän protest från handtverkarnes, de mindre köpmännens och änkornas sida. „Kompaniet vore blott“, menade de, „ett afskyvärdt monopolium för de rika“. Emellertid emanerade den ⁶/₅ 1782 en „namentlig“ befallning, enligt hvilken krögeriet från 1 jan. 1783 skulle för kronans räkning förpaktas, dock sålunda att kronan till staden betalade en emot den förra årsvinsten svarande summa af 12,000 rubel årligen, som på sätt förut är nämndt skulle fördelas bland borgerskapet ²⁾). Detta gaf anledning till nya tvister angående „portionernas“ och „kvotas“ fördelning.

Medan man sålunda tvistade om det gyllene skinnet, rycktes det helt och hållet undan borgerskapets disposition, i det förpaktningen efter kronoarendets utgång 1787 — enligt ukas af ⁸/₂ 1785 — öfverlämnades åt staden, som skulle få använda hela inkomsten till underhåll af magistraten och andra publika behof. Pengarna skulle ej mera fördelas såsom något slags „pensioner“ bland borgarne, vare sig de voro rika eller fattiga, utan komma i stadskassan, som nog behöfde förökade inkomster för att kunna motsvara de oerhörda kraf ståthållarskapsinrättningarna ställde på densamma.

Staden utarrenderade nu hela rörelsen på fyra år först åt Herman Dykander, som, beräknande att han kunde försälja 9,000 åmar, betalte 13,250 rubel ³⁾), sedan åt firman Jakob Lundh

Krögeriförpaktningen.

¹⁾ Ett ölbryggeri, sannolikt det sedermera i Pantsarlaks befintliga, skulle uppföras 1775. Krögeridirektörer blefvo Johan Lado och G. F. Wulfert, sedan 1778 Jockim Wulfert och Jonas Dykander. Se om krögeriförhållandena också J. C. 2305, 2624 och 2734.

²⁾ J. C. 2708 och BD ⁴⁴/₂₃₃ 1859. — Öfverskottet af inkomsten skulle tillfalla rikets allmänna inkomster.

³⁾ Dock åtog sig Dykander att, om mer än 9,000 åmar kunde säljas, af vinsten för denna öfverförsäljning gifva en femtedel till uppbyggandet af en ny svensk och tysk kyrka.

& C:o, som under de goda tiderna på 1790-talet ansåg sig kunna lofva i arrende 31,000 rubel, förutom 1,000 rubel till ryska och 1,000 till svenska kyrkornas uppbyggande¹⁾, samt sist och slutligen 1804 åt en petrosavodsk köpman Jaischnikoff, som medan åtgången beräknades till något öfver 20,000 kannor, erlade 23,750 rubel, förutom ofvannämnda bidrag till kyrkorna och lika mycket åt de fattiga. I början fingo förpaktarne inrätta så många krogar de ville, men senare bestämdes deras antal till 18. Närmare än 3 mil från staden skulle inga krogar få finnas.

Värdshus.

I sammanhang med frågan om krögeriet, må här slutligen nämnas att gästgifveri- och värdshusförhållandena nu äntligen skredo ett steg framåt i Viborg. I periodens början ville väl ännu inga andra än på obestånd komna handtverkare befatta sig med sådana inrättningar, hvarvid då också alltid krögeriet var hufvudsaken. Så var ock förhållandet med det af ryssen Popoff etablerade gästgifveriet i S:t Petersburgska förstaden. 1760 hade Hülphers kvarter hos en skräddare, som tillika höll källare, och man berättade honom, att „här i staden vore svårt om kvarter, ty här i orterna äro inga gästgifvaregårdar“. Kvarteret fick han betala med 1 rubel 24 kop., ungefär 15 daler k:mt, för en natt, hvilket han tyckte vara nog dyrt, då han intet särdeles förtärt. Det enda offentliga ställe, där stadens borgare kunde samlas för att vid ett glas diskutera dagens frågor, var „vinkäl-laren i posthuset“.

Men 1770 bestämdes genom en ukas, att i staden skulle finnas tvenne första klassens värdshus, som kunde erbjuda gästerna förutom nattläger, spirituosa, kaffe, te, chokolad och tobak. I förstäderna skulle likaså inrättas två eller tre värdshus af andra och tredje klassen för anspråkslösare resande²⁾. Sedan stadsordningen införts, skulle dessa värdshus få hållas endast af tredje gillet köpmän. Vårdarna förbjödos på det strängaste att emottaga folk af lägre stånd, bönder, soldater, herrskapsbetjänter och

¹⁾ Lundh anlade ett stort brännvinsbränneri i Rökkala, det enda i länet förutom ett i Kivinebb, som tillhörde greffliga släkten Soltikoff. — Till en början betalade Lundh blott 19,600 rubel i årligt arrende och 500 rubel till tyska kyrkobyggnaden, men åtog sig 1794 ofvannämnda förhöjda arrende. Han var brännvinsförpaktare i 12 år.

²⁾ Senare infördes 1:sta klassens värdshus också i förstäderna, i det Joh. Herzog 1794 etablerade ett sådant i S:t Petersburgska och Joh. Motti ett dylikt i Viborgska förstaden.

andra dylika, hvilka infunno sig „um ihren Hang zum Spiel und Saufen zu befriedigen“. Till förekommande af missbruk förbjöds där allt kortspel. Däremot var det tillåtet att hålla biljard i värdshuset af de två första klasserna.

Äfven ett försök till anläggande af ett litet utvärdshus gjordes på 1770-talet af handlanden Jurgen Teubel. Han hade upprättat en liten vinkällare „in den Gebirgen des so genannten Alten Wiburg“ i tanke att „meine Mitbürger würden öfters bei mir ansprechen“. Men stadsborna synas ej ha varit synnerligen intresserade af promenader ut i naturens fria sköte. På flera veckor kom ingen ut till Teubels idylliska krog. Då han på en hel månad ej kunnat „bli lös mer än 20 å 30 buteljer vin“, tröttnade han på hela affären och nedlade sin rörelse.

Också industrin och handtverket voro, i likhet med handeln, mindre inbringande än förut. Kriget hade gjort slut på alla i staden och dess omnejd anlagda industriella inrättningar. De första som återställdes voro beckbruken, hvilka nu, sedan Siikaniemi indragits under fästningen och Myllysaari intagits af militären, flyttades till stranden af Suomenvesi, en värst utom Kron S:t Anne. Där hade redan på 1740-talet rådman Thesleff, handlandena Henr. Haveman och Johan Weckrooth — på ett ställe som sedan kallats Vekrotniemi — sina becksjuderier ¹⁾. Då C. G. Boisman ville flytta sitt beckbränneri ända bort till Säkkijärvi, motsatte sig magistraten detta, fruktande att där skulle blifva en ny härd för landthandeln. Mot slutet af perioden uppläts ock Myllysaari ånyo för inrättandet af becksjuderier, af hvilka dock då mera funnos endast trenne, tillverkande omkring 4,000 pud om året. Först 1761 återställdes kopparhammaren i Säiniö; den hölls på 1790-talet i gång af stadsöfverhufvudet Henr. Vilh. Lado, med en tillverkning af omkring 400 å 600 rubel årligen. Också ett tegelbruk nämnes åter invid staden, hvilket under

Industrin.
De gamla industriella inrättningarna.

¹⁾ 1770 funnos på Slottsholmen ännu fem beckbruk: Thesleffska närmast Kron S:t Anne, Alopæuska, Weckroothska på Vekrotniemi, Ladoska och Jænischka gentemot Sittasaari. 1796 omnämnas följande fyra beckbruk i Viborg, nämligen Peter Georg Jænisch', anlagdt 1745, Henr. Vilh. Lados, anlagdt 1745, Joakim Krist. Sutthoffs, anl. 1730, och Isak Lifkoffs, anl. 1785. Deras sammanlagda tillverkningsvärde uppgifves då till 12,300 rubel. Lifkoffs beckbruk låg „auf der Bretterinsel“ och såldes 1787 åt kronan. — 1791 nämnes äfven ett beckbränneri å Myllysaari, i hvilket handlanden Spiridon Dechtereff hade del.

periodens sista tid producerade omkring 150,000 tegel om året. Järnbruken däremot voro och förblefvo nedlagda ¹⁾.

Nya fabriker.

Däremot anlades under Katarina II:s tid i närheten af staden några nya industriella inrättningar, som förtjäna att ihågkommas. 1782 inrättade kollegierådet Joh. Friedr. Laube på Herttuaala en tåg- och repfabrik, som ännu under de dåliga skeppsfartskonjunkturerna mot slutet af 1790-talet årligen levererade 3,000 pud rep till ett värde af 14,400 rubel ²⁾. Det heter dock, att fabriken tidigare producerat mycket mera. Under periodens sista årtionde nämnes ock en spikfabrik, som 1804 egdes af arkitekten Brockman. En viss betydelse vunno också ett par cikoriefabriker, som på 1780- och 1790-talen anlagts i närheten af staden.

De onekligen mest betydande industriella inrättningar, som under 1700-talet af viborgare innehafvs, voro emellertid glasbruket vid Kukkola och Koskis, anlagda 1772 och 1788, äfvensom spegelfabriken vid Rokkala, anlagd 1794, alla tre belägna i S:t Johannis kapell. Det förstnämnda glasbruket innehades 1796 af titulärrådet P. W. Thesleff och handlanden af första gillet Jakob Lundh, hvilken äfven under firma Jakob Lundh & C:o var egare af såväl Koskis glas- som Rokkala spegelfabrik. Dessa fabriker tillverkade mot slutet af perioden spegel- och fönsterglas till ett värde af 50,000 rubel årligen. Men då firman, som hade ett ansenligt lån från ryska riksbanken, under de ogynnsamma affärsförhållandena i slutet af perioden råkade på obestånd, inlöstes fabriken 1811 af kejsarliga kabinettet ³⁾.

Handtverksnärings-
ringarna.
Den ryska konkurrensen.

Hvad de egentliga handtverksnäringarna angår, ledo de ännu mera än handeln af den ryska konkurrensen. Det vimlade i staden af afskedade soldater och andra främlingar, som idkade handtverk, men ej utgjorde några onera, hvarför de kunde sälja

¹⁾ Tegelbruket synes legat där Tiiliruukki förstad nu finnes. — Kronan hade sina tegelbruk å Havis. 1799 nämnes Jockim Sutthoffs tegelbränneri i S:t Petersburgska förstaden.

²⁾ Till tågfabriken hämtades hampan mestadels från Kaluga.

³⁾ „För den skuld, stor 265,530 rub. 40 kop., för hvilken handlanden af första gillet, fabrikör Jakob Lundh häftade till ryska riksbanken, inlöste kronan den 5 nov. 1811 Rokkala och Kukkola spegel- och glasfabriker med därtill donerade 39 hemman och lade dem under kejs. kabinettets förvaltning“. — Redan 1765 hade Joh. Carl Stumpfe erhållit privilegium på anläggandet af en glasfabrik i Metsäkylä i Nykyrka, hvilken dock genom dålig hushållning redan 1773 blifvit bragt „zu Grunde“. 1796 egde fabrikanten Kraus en glashytta i Jermila i Nykyrka socken. 1801 och 1802 anlades dessutom tvenne glasbruk i Leistilä och Jäppilä.

sina tillverkningar vida billigare än yrkesmännen. Till och med garnisonssoldaterna konkurrerade med handtverkarne. Förgäfves protesterade magistraten mot detta ofog. Isakoff, alltid klyftig då det gällde hans kära soldater, tolkade lagen på sitt sätt: Peter den store hade på jakten Maria i Trångsund ²⁴/₇ 1720 gifvit soldaterna rätt att mot betalning arbeta för köpmännens räkning — en tillåtelse, som dock endast afsåg skeppens af- och inlastning — och en ukas af 1742 hade befallt, att allt skulle förbli på samma fot som i Peters tid: ergo kunde Isakoff ej förbjuda soldaterna att arbeta för borgarne, om dessa hade större förtroende till dem än till sina egna handtverkare. Menligt på handtverksindustrin verkade ock närheten af S:t Petersburg, hvarifrån en hel mängd handtverksartiklar infördes, som kunde säljas billigare än de i staden förfärdigade.

Det fanns få yrken, som räknade så många mästare, att de kunnat bilda egna skrán. Sådana voro dock: guldsmeds-, perukmakar-, skräddar-, skomakar-, snickar-, smeds- och svarfvaryrkena. Alla dessa ämbeten voro organiserade efter svenska skråordningen af år 1720 och höllo sina sammanträden under åldermannens presidium och i ämbetsrådmannens närvaro. Lärpojkar antogos, gesäller utskrefvos, mästarbref utfärdades inför öppen låda och under ämbetssigill. För att bli mästare skulle man utföra „mästerstycket“, t. ex. skräddare en rock och en „fruntimmerskontouche“, en guldsmed en „oval kaffekanna med foten i ett stycke“, o. s. v. Äfven gesällerna inom dessa skrán bildade egna gillen, hade „gesällådor“ och celebrerade intagandet af hvarje ny medlem i broderskapet med högtidliga ceremonier. „Välkomman“, af silfver eller tenn, prydd med ämbetskölden och bärande samtliga gesällers namn ingraverade, gick från hand till hand, alldeles som i den gamla goda tiden.

Mästarne af de yrken åter, som saknade skrán — och de voro de talrikaste — måste för att legitimera sig såsom handtverkare, låta inskrifva sig i skrán på andra orter, där sådana funnos, såsom i S:t Petersburg, Reval, Narva o. s. v. Å andra sidan lydde åter under ämbetena i Viborg de yrkesidkare i grannstäderna, som ej hade egna skrán, t. ex. guldsmederna i Fredrikshamn 1775.

Men vare sig handtverkarne hörde till skrå eller ej, hade de dock alla ett gemensamt sträfvande, värnandet af skråintressena gentemot hvarje intrång af obehöriga. Denna kamp kröntes dock med ringa framgång, enär ofvananförda förhållanden, som

Ämbetskrån.

Kampen mot konkurrenter och bönhasar.

delvis gynnades af de maktegande, satte öfvervinneliga hinder i vägen för ordnandet af handtverksnäringsen i fullkomlig öfverensstämmelse med de svenska skråordningarna.

Svårast led skomakarämbetet under de nya förhållandena. Det bestod ännu på 1740-talet af fem mästare. Men då soldaterna arbetade för stadsborna och de ryska köpmännen i sina „lafkor“ sålde stöflar, skor och tofflor, blef konkurrensen dem så öfvermäktig, att de flesta sågo sig tvungna att uppgifva sitt handtverk: en flyttade på landet, en blef krögare och en, som i tiden varit gymnasist, blef — skolmästare¹⁾. Hela ämbetet upplöstes och blef ej mera skråmässigt under hela ryska tiden. — Kopparslagarne klagade 1771 att de ryska kopparsmederna „togo af dem deras sista bröd“. „De löpa“ — sade de — „från hus till hus och förtenna allt hvad som var att förtenna“. De lefva billigare, och deras barn kosta dem intet, medan vi måste upp-
 •ostra våra barn „für den Staat als nützliche Mitglieder“²⁾. 1780 klagade likaså svarfvarne att ryssarne börja bedrifva det mesta svarfvararbete, så att stadens svarfvarare se sig tvungna att gripa till bettelstafven, 1796 snickarne att hit kommit ryska bönder, som göra dem mycket intrång, o. s. v.

Yrkesnärings-
 nas dåliga af-
 kastning.

Under sådana förhållanden rosade handtverkarna ingalunda sin marknad. På 1740-talet klagade de: „de flesta af oss hafva „bluthwenig“ att förtjäna af stadsborna; så hattmakaren knappt 15 rubel, kopparsmedernas hela ämbete knappt 60 rubel, skräddarens hela skrå likaledes knappt 60 rubel o. s. v., och alla öfriga ämbeten hafva icke mycket mer, ja några ännu mycket mindre att förtjäna“. Så illa var det dock icke beställt med dem, som de föregåfvo. Handtverkarne togo väl betaldt för sitt arbete; en snickare räknade sig 10 à 12 rubel för en byrå med beslag, en skräddare debiterade 3 à 4 rubel i arbetslön för en kostym, förutom små kostnader för tråd, vax m. m., en perukmakare begärde 4 à 5 rubel för en peruk o. s. v. Magistraten ansåg därför med skäl, att handtverkarne öfverdrefvo sin fattigdom, och påstod, att de nog skulle hafva sin utkomst, om de vore något flitigare och inskränkte sina lefnadsvanor, synnerligen „sitt vin-, punsch-, te- och kaffedrickande“. Mången som kommit blott

¹⁾ J. C. 1193. Akt af år 1765.

²⁾ J. C. 1876.

och bar till staden, hade inom några år förvärfvat sig goda hus och lefde bättre än mången fattig köpman¹⁾.

I anledning af den olika ståndpunkt, från hvilken handtverkarne själfva å ena sidan och myndigheterna å den andra betraktade yrkesnäringens förfall, följde nu motsatta sträfvanden till dess förbättrande. Handtverkarne ansågo detta böra ske på grund af skråordningen, så att ingen finge tillåtas utöfva något yrke, hvilken ej i laga ordning tjänat som lärling och gesäll och sedan vunnit mästerskap, samt att framför allt yrkena ej fingo belamras med för många mästare, som vore hvarandra till förfång. De ansågo ett skrå fulltaligt blott det bestod af tre

Olika åsikter
om sättet att
höja yrkesnä-
ringarna.

Skräddarämbetets sigill 1769.

mästare, ja t. o. m. om någon af dessa tre ej alls uppehöll sig i staden, utan vistades på landet eller borta i Fredrikshamn. Magistraten åter, som påstod sig ensam hafva rätt att bestämma antalet af behöfliga handtverkare, ville, då tillfälle yppade sig, gärna antaga en god handtverkare, äfven om han ej i allo fullgjort de fordringar skråordningen uppställde för hans kompetens, och begagnade sig icke sällan af sin rättighet att engagera s. k. frimästare.

Häraf följde många för situationen rätt betecknande konflikter emellan vederbörande. 1752 t. ex. var skräddarskrået färdigt att af tvenne sökande antaga den ena, men ej den andra — emedan flera än fyra mästare omöjligen kunde subsistera i en

¹⁾ J. C. 332.

så liten stad som Viborg, „där det för det mesta fanns blott fattiga invånare, hvilka flera år hjälpte sig fram med en enda enkel omgång¹⁾. Men magistraten yrkade, att hvardera skulle antagas. En långvarig process följde, som slutade med justitiekollegiets salomoniska resolution, hvilken afslog den andra mästarens antagande, men förbjöd begränsandet af antalet mästare till fyra. 1760, då Stupischin från S:t Petersburg inkallat en fruntimmersskräddare, enär en sådan saknades i Viborg och gamle Nessin, som härtills arbetat äfven för damerna, ej kände till „die veränderten Moden“, var åter magistraten för, men ämbetet emot hans antagande. Då likväl stadens fruntimmer ej nöjdes med Nessins arbete, och en rysk kaptensfru, som emellertid tillhandagått dem, ej hann med alla beställningar, antogs Stupischins protegé, helst det ock „emellan en fruntimmers- och en herrskräddare var en så stor skillnad som emellan natt och dag, så att någon konkurrens dem emellan ej borde komma ifråga“²⁾. 1761 ville guldsmederna vägra Binborg inträde i skräet, ehuru han utfäst sig att förfärdiga ett så konstigt mästerstycke, som ännu aldrig blifvit här i staden gjordt. „Huru kunde“, utropade skråmästarne, „fem guldsmeder komma till rätta på denna eländiga ort, då här ej fyra skräddare kunna subsistera, oaktadt alla människor måste hafva kläder“. Men af annan åsigt var magistraten, som väl visste att guldsmederna i Viborg alls ej förstodo sig „på den nya smaken“ och dessutom gjorde undermåligt arbete, i det en förfärdigat en mindre än 11-lödigt kaffeservis, en annan gjort begrafningsskedar af lika dålig valör, den tredje fabricerat sko- och knäspännen af 6-lödigt silfver o. s. v.³⁾. Binborg blef så medlem af guldsmedsskräet och 1781 därjämte svensk konsul.

Handverkarnes
antal.

Att magistraten ej hade så orätt i sitt påstående, att staden nog tålde vid flera handverkare, blott de ordentligt skötte sig,

¹⁾ J. C. 660.

²⁾ Bilagorna till domboken 1761.

³⁾ J. C. 1192. „Ehuru enligt förordningarna ej får arbetas ringare silfver än 13-lödigt, så finnas dock här i Viborg med härvarande guldsmeders stämpel märkta arbeten, hvilka „nach Probe kundt“ hålla blott 11 och än mindre lödigt silfver“. — Språkmästaren Melart hade en kaffeservis och en mjölkkanne af mindre än 11-lödigt silfver, gjorda hos guldsmeden Heideman, rådmann Sesemann hade begrafningsskedar gjorda af lika dålig metall, förfärdigade hos guldsmeden Forsman, som eljes var känd för dugligt arbete. Uti guldsmeden Kantins verkatad arbetades sko- och knäspännen af endast 6-lödigt silfver. (Bilagorna till domboken 1761).

synes framgå däraf, att antalet yrkesidkare var i stigande. 1750 funnos där blott 24 mästare: tre skomakare, skraddare och linväfvare, två guldsmeder, glasmästare, snickare och smeder samt en hattmakare, tenngjutare, krukmakare, murare, hofsmed och tunnbindare. Dessutom fanns — hvarom mera nedan — en bokbindare, som därjämte var bokhandlare. Af dem förmådde dock ganska få hålla sig med gesäller, utan arbetade själfva med tillhjälp af lärningar. På 1770-talet räknades redan omkring 40 handtverkare, förutom några änkor, som hade verkstäder. Om skomakar- och linväfvarskråna gått under, hade i stället mästarne antal inom smeds- och guldsmedsyrkena så tilltagit, att de kunde bilda nya ämbeten. Också perukmakaryrket, som ännu 1748 haft endast en representant, räknade redan trenne medlemmar och yrkade på samma friheter som guldsmederna åtnjöto, „enär ju deras profession i hela världen har samma rättigheter som dessa“¹⁾.

Emellertid räknade yrkena sällan mera än trenne mästare, hvarför de — för att skrået, som borde bestå af fem mästare, skulle bli fulltaligt — måste adjungera extra bisittare från andra ämbeten. Så bestod t. ex. snickarskrået på 1770-talet af endast trenne mästare²⁾, hvarjämte såsom extra ledamöter vanligen fungerade en glasmästare och en svarfvare. Å magistratens vägnar öfvervarades sammanträdena — sedan stadsstyrelsen småningom åter vidtagit med inseendet öfver ämbetena — af en rådman i egenskap af „ämbetsherre“. Men oakadt ämbetet bestod af blott trenne ledamöter, ansågs det vara omöjligt att öka antalet mästare, enär staden knappt kunde nära dem, som redan funnos. Ämbetet afslog därför, såsom redan nämndes, enständigt alla ansökningar om nytt mästerskap. Först sedan en af de trenne mästarne afidit och en annan gifvit sin profession på båten och blifvit — kronolänsman, antogos 1784 trenne nya mästare på en gång.

Under ståthållarskapstiden, då handtverkslifvet ordnades efter stadsordningens föreskrifter, som också fordrade minst fem „zunftmässige“ mästare för att ett skrå finge inrättas, nedgick ämbetenas antal till tre: snickarnas, skraddarnas och de ryska slak-

Adjunktion vid
Ämbetena.

Handtverksäm-
ringarna under
ståthållarskaps-
tiden.

¹⁾ J. C. 393.

²⁾ Äldermannen Malm, bisittarena Ekström och Stoffert. Snickarskråets handlingar i F. S. A.

tarnas. I stället för att „ämbetsherren“, som öfvervakade handtverkslifvet, härtills varit en magistratsperson, fingo nu handtverkarne själfva ur sin midt utse en sådan, hvilken också var berättigad att närvara vid fyramannarådets sammanträden¹⁾. Då emellertid ämbetena icke heller nu egde fullt antal mästare, måste åter adjunktion tillgripas²⁾.

Enligt „Bürgerbuch“ funnos 1787—1793 i Viborg 36 „zunftmässige“ och dessutom 6 å 7 icke skrämmässiga mästare, inalles således 42 å 43 mästare. Talrikast representerade voro, förutom ofvannämnda skrän: perukmakare och guldsmeder, af hvardera 3, gördelmakare, kopparslagare, smeder, sadelmakare, svarfvare och bagare, af hvart slag 2. Däremot fanns det endast en urmakare, hattmakare, bokbindare, glasmästare, garfvare, sämskmakare, linväfvare, tenngjutare och skomakare. Att dock yrkesmännens antal under denna tid var i nedåtgående, finna vi däraf, att det 1798 i staden räknades blott 38 mästare, däraf 6 „gäster“, hvarjämte gesällernas antal minskats från 30 år 1784 till 25 år 1798, äfvensom lärlingarnes under samma tid från 34 till 11. Totalsiffran för handtverksståndet visar således också den under denna för staden ödesdigra tid ett nedgående från 107 till 74.

Efter ståthållarskapets afskaffande bibehölls stadsordningen, som, oaktadt också den förutsatte förekomsten af ämbetskrån, likväl tillät hvar och en, oafsedt om han var i ämbete inskrifven eller ej, att förtjäna sitt uppehälle bäst han ville. Inga s. k. „bönhasjagningar“ fingo mera ega rum, hvaröfver de skrämmässiga handtverkarne bittert klagade, och dirigerande senaten befallde $\frac{22}{3}$

¹⁾ Sådana „ämbetsöfverhufvuden“ voro tenngjutaren Samuel Hakert, hattmakaren Peter Pryssman och linväfvaren Joh. Gottlieb Mittläger.

²⁾ Så — för att taga snickarskrået till exempel — sammanträdde 1790 inför dess „öppna låda“, då det var fulltaligt, följande medlemmar: ämbetsöfverhufvudet Pryssman, äldermannen Stoffert, bisittaren Stolpe, „Mitmeister“ Nyström, „ungmästarena“ Schwartz och Strandberg, samt i egenskap af „Gehülfen“ skomakaren Unholz, garfvaren Metzner eller bagaren Krupke. — Också gesällerna af detta yrke sammanträdde kring gesällådan, till hvilken nyckeln innehades af „altgesällen“. Då mot slutet af perioden altgesällen Lindström lämnat lådan till skräddaren Schröder, yrkade de öfriga gesällerna, att lådan skulle hållas inom ämbetet och förvaras hos dess lädmästare Sundman, hvarjämte gesällen Nokelin utsågs till altgesäll i stället för Lindström. Detta gaf anledning till långvariga tvister inom skrået (1804). — Gesällådan stod ej under uppsikt af altgesällen, som endast hade nycklarna, utan af skråets särskilda s. k. „Ladenmeister“. Tvenne mästare skulle närvara vid gesällernas sammanträden.

1804 att denna ordning skulle på det nogaste efterföljas. När perioden gick ut, fanns det i Viborg inalles 42 mästare, frimästarna inberäknade. Ämbetenas antal voro nu fem: skräddarnes, snickarnes, perukmakarnes, smedernas och svarfvarnes¹⁾. För öfrigt voro de olika yrkena fortfarande representerade ungefär så som under ståthållarskapstiden. Dock nämnes nu äfven en färgare och en pottmakare. Däremot saknades tenngjutaren, som ej mera hade arbete, då tennkärlden kommit ur bruk, och linväfvaren. Magistraten ansåg tenngjutaren umbärlig, men hade gärna sett att i staden funnits en linväfvare och tunnbindare.

Trots sålunda „fuskare“ af alla slag gjorde yrkesmännen stort förfång, arbetade emellertid några mästare med stor framgång i sitt yrke. Oafsedt det viborgska kringelbageriet, som redan 1778 var så berömdt, att patrioten i S:t Petersburger Journal kunde utropa, att det ensamt, om alla andra näringar slogo fel, vore tillräckligt att hålla staden „bei Ruhm und Ehren“²⁾, så nämnes mot slutet af perioden dessutom särskilda yrkesmän för sin duglighet. „Af samtliga i staden befintliga handverkare kunna kopparslagaren Baltrusch och snickaren Stolpe anses såsom de, hvilka utmärkt sig framför sina öfriga medbröder, i det deras arbete är af en så allmänt känd godhet, att de hafva beställningar därpå också ifrån orter utom länet, nämligen ifrån S:t Petersburg och ifrån Nya Finland. Äfvenså hafva smederna Ahlström och Bergqvist samt skräddarne Homann och Schröder genom sin flit och idoghet ernått en sådan välmåga, som man af en handverksman på en så liten ort som Viborg kan förvänta“³⁾.

Framstående
handverkare.

¹⁾ De skrämmästare, som ej hade eget skrå i staden, hörde fortsättningsvis under ämbete i annan stad, såsom t. ex. hattmakaren Tosurin 1804 under skräiet i Reval. — „Uti stadens ämbetsskrån förfäres i anseende till lärpojkers inskrifvande, gesällers utskrifvande, mästars antagande, meddelande af gesäll- och mästarbref m. m. efter kongl. svenska skråordningen af den 27 juni 1720. Samtliga ämbeten äro försedda med mästar- och gesällådor. Vid utskrifvandet af gesällbetalar till mästarlådan 5 rubel och till gesälllådan 2 rubel 50 kop. Utgifterna för gesällbrevet belöpa sig till 10 rub. och för mästarbrevet till 25 rub. och däröfver“. Vid ämbetenas sammanträden var nu kämnärsrådmannen ordförande. (Org. kom:s. handlingar).

²⁾ Enligt en uppgift, som dock synbarligen är oriktig, grundlades det viborgska kringelbageriet 1781 af en Maria Londinen, som skulle haft någon befattning vid hofvet och lärt sig detsamma därstädes. Det viborgska kringelbageriet är mycket äldre och troligen ett minne från klostertiden. Kringlor nämnas redan på 1600-talet bland varor, som utfördes från staden, och 1778 var bageriet redan vida bekant.

³⁾ Org. kom. ⁶/₁₈ febr. 1813.

Lägre yrkes-
idkare.

Hvad slutligen den lägre befolkningens näringsförhållanden beträffar, trycktes också de af den ryska konkurrensen. Redan i början af perioden, då stadens arbetare i anledning af en ny taxa, som de ej ville godkänna, strejkade att lossa och lasta skeppen i Trångsund, fingo garnisonssoldaterna af Peter den store tillstånd att mot betalning arbeta för privata personers räkning, och vi hafva redan nämnt, huru Isakoff i detta afseende ville bibehålla allt vid det gamla. Ehuru det visserligen senare blef regel, att militären ej skulle få tagas i enskildt arbete, skedde sådant likväl fortfarande, helst officerarne, som fingo betalningen, ogärna sågo en inskränkning af soldaternas arbetsrättighet. Dessutom arbetade i staden äfven en mängd löst ryskt folk. Så klagade t. ex. 1770 stadens arbetare, att köpmännen engagerat „burlacker“ och andra ryssar i sitt arbete.

Arbetslönerna voro, i anledning af lifsmedlens dyrhet, mycket höga. En dagsverkare bekom vid medlet af seklet 10 kopek om dagen, utom höbärgningstiderna, då dagspenningen steg till 15 kop. jämte kost. En dräng betingade sig om året emellan 12 och 20 rubel, en piga 10 å 15 rubel och dessutom skor etc. I forlön pretenderade formännen för en resa till S:t Petersburg 2 rubel och till Villmanstrand 80 kop., menförestiden t. o. m. resp. 2: 50 och 1 rub. 1744 fastställdes en ny formans- och dragartaxa för staden, enligt hvilken för uppbärning från stranden af en tunna salt erlades 3 kop. till de närmare och 3 $\frac{1}{2}$ kop. till de aflägsnare delarna af staden.

Sistnämnda år hade ock formännens antal ökats till 25, vid hvilken siffra det ungefär synes förblifvit ända till periodens slut. De hade sin „ålderman“ och voro organiserade som ett skrå. Sedan den ryska stadsordningen blifvit rådande i staden, kallades alla simpla borgare ofta med ett gemensamt namn „meschaniner“. Enligt „Bürgerbuch“ var antalet „Beisassen“ inalles 239, hvaraf ett hundratal betecknas som dragare, ett tjugutal som formän, lika många som arbetskarlar o. s. v. Härvid är dock att ihågkomma, att flere af de egentliga småborgarne låtit inskrifva sig i tredje gillet och sålunda gingo under namn af köpmän, oaktadt de troligen ej idkade någon egentlig handel.

Stadens jord-
egoförhållan-
den.

Ännu mer än handel, handtverk och andra borgerliga näringar ledo under ryska tiden stadsbornas jordbruk och därmed sammanhängande sysselsättningar.

Staden hade, såsom vi erinra oss, vid dess eröfring 1710 ännu kvar af sina stora donationer hemmanen sydost om staden:

Huhtiala, Talikkala, Kangasranta, Räikkölä, Roppa och Uskiniemi, belägna på hvardera sidan om S:t Petersburgska vägen emellan Papula och Vitsataipale vikarna, äfvensom längre bort tvenne hemman i Storpero samt tvenne öden i Ylisomes — inalles $6\frac{7}{24}$ mantal om 77 rubel $9\frac{1}{4}$ kopeks jordeboksränta. Dessa marker, särdeles de närmast staden belägna, tillförsäkrade densamma ännu ett godt mulbete.

Men nu beröfvades staden utan vidare äfven deuna sista återstod af sina stora donationer. Söder om S:t Petersburgska vägen sträckte sig sedan 1719 den Alabardeoffska donationen ända till Röda brunn och glacisen, lämnande intet på det hållet öfrigt för staden. Havis, ja t. o. m. Pantsarlaks räknades också till denna donation, ehuru ryska militärverket snart tog det mesta af sistnämnda platser i besittning för sina kaserner, lasarett, tegelbruk och kryddgårdar¹⁾. Landsträckan norr om S:t Petersburgska vägen, emellan denna och Papula viken, förklarades åter vara höga kronan tillhörig.

Staden beröfvad all jord.

Väster om staden hade Slottsholmen — såsom tidigare blifvit framhållet — väl aldrig, vare sig i sin helhet eller ens till någon del, blifvit staden tillerkänd. Men staden hade dock fått uppbara tomtören i den därbelägna förstaden Siikaniemi äfvensom afgifter af de på Tervaniemi udde och stranden gentemot slottet anlagda bodarna. Dessa platser hade ock stått under magistratens jurisdiktion och därför redan under svenska tiden blifvit betraktade sånär såsom en del af stadsområdet. Nu blef hela holmen, som för resten låg öde efter kriget, anslagen till taffelgoods åt kommandanterna, hvarjämte Siikaniemi — såsom vi redan nämnt — utan vidare lades under fortifikationen och förvandlades till fästningen Kron S:t Anne.

Med få ord, staden egde ej en tum kvar af den mark den fordom innehaft eller fått disponera. Borgarne måste för dyra penningar lega mulbete för sin boskap på de marker, som förut tillhört staden. Förgäfves supplicerade Reinecke i sin s. k. deduktion 1731 om godsens restitution eller åtminstone vederlag för desamma. Det förblef därvid ända till 1738 års brand. Efter denna händelse, då också Vallen, i likhet med Siikaniemi frångått staden, blef det en trängande nödvändighet att gifva borgerskapet åtminstone så mycken jord, som de hemlösa behöfde

¹⁾ J. C. 1185 och 2385.

för att få plats för sina bostäder. I ingenjöröverstens närvaro anvisades nu Neitsytniemi udde äfvensom marken „vid lägret“ vid S:t Petersburgska vägen för anläggande af de två nya förstäderna.

Det ser t. o. m. ut som om regeringen nu med allvar tagit sig an frågan om ordnandet af stadens egoförhållanden. Om hösten s. å. anlände nämligen till Viborg justitierådet von Vietinghoff för att, på uppdrag af dirigerande senaten, „besiktiga, inventera och undersöka de hemman, som af ålder varit staden underlagda“. Åtföljd af kamreraren Dichæus reste han omkring i stadens omnejd och tog i ögnasikte alla hemman och torpställen, som fordom tillhört staden. Men någon åtgärd vidtogs emellertid icke med anledning af hans besök, och allt förblef vid det gamla. Den efter privilegiernas andra konfirmation 1766 tillsatta kommissionen föreslog därför, att staden skulle återfå alla dess under svenska tiden innehafvande gods, helst också Peter den store vid eröfringen af Östersjöprovinserna förklarar reduktionen därstädes för upphäfvnen. Men justitiekollegiet, som sannolikt fruktade att en sådan åtgärd skulle stöta på öfvervinneliga hinder från donatoriernas sida, förklarade att Peters löfte gällt endast Estland och Livland, och frågan fick åter förfalla¹⁾. Ännu 1780 hette det därför: „das Territorium der Stadt, ebenso wie ihre Jurisdiktion, endiget sich mit den Vorstädten“.

Slottsholms-
arrendet.

Dock lyckades det staden att för en tid få arrenderättigheten till Slottsholmen sig tillerkänd. Holmen hade — såsom redan nämndes — legat öde efter 1710 ända till lilla ofreden. Med myndigheternas begifvande hade handlandena emellertid därstädes anlagt brädgårdar och beckbruk längs stranden uppåt ända till Sittasaari holme. Efter 1741—1743 års krig erbjödo sig emellertid några „utom borgerskapet stående personer“ att upptaga det öde hemmanet under förutsättning, att köpmännen, som innehade stranden, skulle deltaga i skattens utgörande. Då protesterade magistraten, som ansåg att staden var närmast berättigad till holmens besittning, uti ståthållarkansliet mot dess öfverlämnande åt någon privat person och fick 1746 hela holmen på arrende mot revisionsrätans erläggande. Staden tillgodogjorde sig nu en tid bortåt den nyvunna marken på bästa sätt. På den mot staden vetande stranden uppstod den ena brädgården och beckfabriken efter

¹⁾ Engelhardt, som 1767 gaf ett särskildt utlåtande, föreslog, att åt staden skulle gifvas „6 värst land i en halfcirkel på östra sidan, och att godsegarne skulle få ersättning på annat håll“.

den andra, på holmens slättmarker betade borgerskapets boskap, för hvilken särskilda boskapspenningar inflöto i stadskassan, och i bergstrakten på holmens norra strand vid „gamla Viborg“ tilläts „bobilen“ Johan Viborg upptaga ett litet torp och inhägnat några små åkerlappar mot villkor att vårda källorna, från hvilka stadsborna plägade hämta sitt bästa dricksvatten.

Men 1759 framställde dåvarande kommandanten Stupischin, till hvars taffelgoods lilla ladugården hörde, i ståthållarkansliet en anhållan att mot revisionsrättans erläggande få „bebygga och kultivera“ det öde liggande godset. Staden vågade synbarligen ej göra invändningar mot den mäktiga herrens önskingar, men torde hoppats, att åtminstone de af köpmännen besuttna strandplatserna skulle afskiljas för dess räkning¹⁾ — ett hopp, som dock slog fel, eftersom vid godsets nya skattläggning och uppmätning 1770 hela holmen utom Kron S:t Anne, ja t. o. m. förstaden Neitsytniemi, inrycktes inom det gamla kronhemmanets rår²⁾. Först sedan godset, som senare egdes af hertigen af Württemberg, år 1800 af kronan donerats åt baron Nicolaj afstod denne 1802 till staden den „å vänstra handen af landsvägen till Fredrikshamn och Willmanstrand varande marken, hvarpå Neitsytniemi nu är uppbyggdt, såsom af ålder hörande till

¹⁾ „Weil mehr besagte kleine Ladugård doniret sei, so habe Magistratus abseiten der Stadt wieder eine anderweitige Immission nicht zu protestiren, lebe aber der gegründeten Zuversicht, dass Seiner hochgebohrn: S. T. der Herr Ober Comendant, seiner Leutseeligkeit und beijwohnenden Liebe zur Gerichtigkeit nach, nur das Competirende fordern, mithin bei Abgebung des Ladugårds, determiniret werde was dazu in Grentzen und Umpfang gehört“. (Handlingar i magistratsarkivet).

²⁾ Stupischin påbörjade först trädgårdsanläggningarna vid „Gamla Viborg“. Enligt det efter honom, ²⁴/₁₀, 1783, uppgjorda bouppteckningsinstrumentet funnos där redan då „zwei grosse Garten, worin sehr viele, theils fruchttragende theils wilde Bäume stehen“, äfvensom ett efter tidens förhållanden storartadt, ³⁸/₁₀, famnar långt, ²/₁₀, famnar bredt orangeri i åtta afdelningar. Stupischin hade utanför Kron S:t Anne invid Fredrikshamnsvägen med egna medel anlagt en stor kasern, „Korpusnoi dvor“, hvarest soldaterna, som arbetade för honom, logerade. Senare användes denna byggnad såsom något slags invalidhotell. Efter Stupischin innehades „gamla Viborg“ af hertigen af Württemberg, som fortsatte parkanläggningarna och först synes gifvit stället namnet Monrepos. Enligt Ahrenberg skall det i normandisk stil uppförda grafkapellet vara påbegynt af hertigen, hvars matbord med utskärning i skifvan för hans korpulenta person ännu på 1850-talet skall föreisats på Monrepos. Efter honom innehades egendomen, som ock kallades Charlottendal, en kort tid af hofrådet Mikael Donauroff, som emellertid redan 1788 sålde den åt baron Ludv. Heindr. von Nicolaj, hvilken — såsom nämndes — 1800 erhöi frälse därå. Under hans tid fortsattes parkanläggningarna i ännu mera storslagen stil än förut.

Monrepos' egor". Rån skulle dragas från fästningsplanaden längs vägen till „hafsstranden, där samma landsväg stöter inpå stranden eller närmast till vattnet“ och „sedan ifrån sagda vik eller gerad genom sundet, som ligger emellan Sorvarinsaari holme och Neitsytniemi udde, till stora sjön“. Härmed hade staden dock er-

Det enligt 1783 års ukas till stadsterritorium föreslagna området.

hållit knappt så mycket mark, som behöfdes för förstaden, ty det öfriga upptogs för det mesta af glacisen.

1788 års ukas.

Men frågan om stadens förseende med nödigt mulbete hade emellertid ej uppgifvits hvarken från stadens eller myndigheters sida. 1783 emanerade en „namentlig“ befallning att till staden skulle upplätas all kringliggande mark „ända till 2 eller 5 värst från densamma“. På grund häraf uppgjordes 1785 en

„karta öfver de byar och hemmans egor af Viborgs socken, som enligt högöfverhetligt förordnande blifvit för Viborgs stad till mulbete projecterade såväl till 2 som till 5 värster räknade ifrån stadens territorium“. Men härmed synes tyvärr all vidare åtgärd afstannat. Sannolikt ställde donationsförhållandena åter svårigheter i vägen för frågans definitiva lösning¹⁾. Endast kronomarken utanför S:t Petersburgska förstaden emellan S:t Petersburgska vägen och Papula viken, med Tikannurmi ängar, synas verkligen vid denna tid blifvit åt staden inrymda på en sträcka af omkring två värst, räknadt från densamma.

Men ehuru den Alabardeoffska donationen samma år som ofvannämnda ukas emanerat, 1783, inlöstes af kronan, tillförsäkrades staden icke ens nu de närmast intill densamma liggande områden af donationen, hvilket dock varit så mycket mera af nöden, som stadsborna under tidernas lopp på den sidan upptagit en mängd täppor och kryddgårdar och därmed vunnit en viss häfd på desamma, och ehuru äfven S:t Petersburgska förstaden till en del utvidgat sig in på detta gebit. Talikkala, Huhtiala och Kelkkala inrymdes såsom kronohemman åt privata personer, hvilka bestredo staden rätt att utsträcka sina gränser in på deras marker och år 1800 t. o. m. uppställde fordran på att få uppbära stom- och ärendepenningar af de tomter i förstaden, som lågo på södra sidan om vägen. Magistraten supplicerade nu i sitt svar på denna pretention, att staden skulle sättas i åtnjutande af de rår, som 1783 års ukas förutsatte²⁾. 1805 föreslog ock kameralhofvet, att staden — då det i alla händelser skulle blifva för dyrt för densamma att inlösa Monrepos, äfven om godsets egare möjligen vore villig att sälja detsamma, och då handlanden Olchin, som egde Papula, i ingen händelse ville afstå från denna egendom, — skulle tillgodoses med den närmast intill liggande delen af Huhtiala och Talikkala samfæl-

Jordtvister.

¹⁾ Då staden 1799 klagade att hemmansinnehafvarne på S:t Petersburgska sidan ville förhindra dess boskap att gå på dess vanliga „inom tre värst utom fästningen belägna mulbete“ och anhöll, att guvernementsregeringen måtte vidtaga åtgärd därhän, att staden skulle få begagna detta område, som det alltid innehaft, „zumahlen eine allerhöchst namentliche Ukase der Gottseeligen Kaiserin einen gewissen Bezirk um die Stadt zur Viehweide für die Stadt bestimmt“ svarade guvernementsregeringen, att „da die schon längstens anbefohlene Abtheilung und Anweisung der Viehweide der sich ereigneten Hindernisse halben noch nicht zu Gestande gekommen“, staden skulle komma i godo öfverens med grannarna om sitt „Viehweide“.

²⁾ Akt. i Viborgs magistratsarkiv 1800; 226.

lighetsmark äfvensom Albrechtsö, mot gifvet vederlag åt innehafvarne. Men något slut följde ej heller på detta förslag, och då ingen säker rå mot grannarna uppgicks, förblefvo egorättsförhållandena på denna sidan om staden perioden till ända lika osäkra som de varit.

Boskapsstock.

Af ofvanstående öfverblick på Viborgs egendomshistoria under 1700-talet framgår således, att staden icke, förutom under tiden 1746—1759, då den arrenderade Slottsholmen, och efter år 1783, då den återvunnit Tikannurmi ängar, icke haft något eget mulbete alls. Borgarnes boskap måste därför ständigt gå på hyrda betesmarker, hvilket var ett svårt onus för boskapskötseln, som i anledning däraf starkt aftog ¹⁾. Vid medlet af 1600-talet, då staden haft 3,500 invånare, hade där funnits 440 kor, 330 hästar och 130 svinkreatur. Hundra år senare, 1757, då den torde räknat högst 2,000 invånare, funnos där ej mera än 160 kor, 195 hästar och 50 svin. Endast hästarne hade således minskats ungefär i proportion med befolkningen, då däremot de andra boskapslagen utvisa en vida starkare reduktion än man af det minskade invånarantalet skulle förutsätta. Och dock heter det uttryckligen, att „boskapen sagda år var talrikare än vanligt, emedan man haft tillfälle att förpakta bete“. Vid denna siffra torde boskapsstocken sedan hållit sig perioden till ända, oafsedt att befolkningen senare något ökades.

Trädgårdsodling.

Något åkerbruk förekom alls icke. „Borgarne härstädes“ — heter det — „ega inga åkrar inom stadens område“. Enskildas kryddgårdar utarrenderades åt trädgårdskarlar, hvilka försågo staden om sommaren med grönsaker, rötter och andra kryddgårdsväxter. En stor del af det ringa territorium staden egde hade dessutom utan magistratens lof och minne intagits af enskilda personer, särdeles ryssar, hvilka odlade dem för egen räkning, utan erläggande af någon ränta. Stadsfiskalen J. Borenius yrkade därför 1801 på alla dessa olagligen inhägnade markers återtagande, hvilket ock till en del torde skett.

Slutligen var ock fisket numera alldeles obetydligt såsom stadsnäring betraktadt. Dessutom gjorde ryssarne stadens fiskare stort intrång genom att olofligen fiska i dess fiskevatten ²⁾.

¹⁾ 1753 måste staden hyra betesplatser för 10 kop. pr ko, på andra sidan Karelska, d. v. s. Papula bryggan.

²⁾ Stranda dombok 1751. — 1753 hade magistraten slagit under sig Sittasaari holme med därom kring liggande vatten „såsom liggande under stadens territorio“. Men Juttilla, Tikka, Laiharanta och Pakkanen hemman bestredo densamma dess eganderätt och holmen torde utan vidare frändöms staden. (Stranda dombok 1753).

Af ofvanstående öfverblick på stadens näringar framgår, att de i allmänhet voro mindre lönande än under svenska tiden. I följd häraf blefvo ock de onera borgerskapet hade att utgöra såväl till staden som till kronan mera tyngande än förut. Under svenska tiden hade stadens utgifter — såsom vi erinra oss — för det mesta bestridts med inkomster, som blifvit densamma donerade antingen i form af pålagor på handel och rörelse eller ock såsom räntor af jorden. Endast „markgelden“ eller „lilla kontributionen“ hade utgått genom direkt beskattning af borgerskapet. På sådana inkomster¹⁾ grundade sig ock stadens sista under svenska tiden öfverhetligt fastställda utgiftsstat, den af år 1694, som — enligt hvad vi förut nämnt — lydde på 3,363 d. s. m., hvilket i ryskt mynt skulle motsvarat omkring 1,076 rubel.

Stadens drätsel
före 1784.

Denna knappa, af den hushållsaktige Karl XI medgifna budget skulle — äfven om de i densamma förutsatta inkomsterna kunnat indrifvas — numera i anseende till penningens under tiden sjunkna värde omöjligen hafva räckt till för bestridandet af tjänstemännens löner och bekostandet af de nödvändiga deputationerna. Men de flesta af dessa inkomster kunde dessvärre, efter det stadens privilegier förlorat sin gällande kraft, alls icke indrifvas. Då på 1720-talet en viss ordning åter etablerades i de kommunala förhållandena, funnos, förutom burskapspenningarna, knappt andra inkomster kvar än mätarepenningarna, lastpenningarna, vedhandelsvinsten och vräkarepenningarna, alltsammans belöpande sig endast till omkring 250 rubel. Med denna summa kom man icke långt, och borgerskapet stretade emot att låta taxera sig för någon som helst kontribution.

För att under sådana förhållanden anskaffa medel till de allra nödvändigaste utgifterna öfverenskommo köpmännen 1725 att frivilligt sammanskjuta hvad som behöfdes, hvar och en i proportion till sin handel. Det lägre folket ansågs ock böra af sina inkomster bidraga med en procent, men i anseende till dess

¹⁾ Dessa inkomster utgjordes enligt 1694 års stat af följande poster: mätare-, last-, bro- och hamn- samt ballastpenningar, vinst af vedhandeln, vågarrende, Lappstrands väg- och hamnpenningar, accisen och bakugnspenningar, vräkarepenningar, källarfriheten, tomtören från Vallen och Siikaniemi, bodrumspenningar, friskilling, burskapspenningar, sakören, „markgelden“ eller „lilla kontribution“ och $6\frac{1}{24}$ mantals ödeshemmansräntor. 1702 hade dessa poster inbragt inalles omkring 3,880 d. s. m., hvaraf kontributionen icke fullt 500 d. s. m.

medtagna tillstånd blef denna afgift under lång tid icke uppburen. Denna nödfallsutväg hade emellertid sina menliga följder. Å ena sidan betraktade magistraten köpmännens frivilliga åtagande såsom bindande och infortrade med stränghet de utlofvade bidragen. Å andra sidan menade köpmännen, att de ingalunda kunde krävas mot sin vilja och lämnade sina afgifter obetalda, så snart herrarna i rådet ej mer voro dem i lag. Magistraten beslöt sig då för en allmän taxering, hvilken skulle verkställas i samråd med några medlemmar af borgerskapet i egenskap af „bisittare i kassakammaren“. År 1730 t. ex. „ställdes en sådan taxation på 600 rubel“, hvaraf de ryska köpmännen skulle betala 150 rubel, men det öfriga „fördelas på de härvarande stadsborgarne“. Men härmed råkade man från askan i elden, ty borgarne ville ej mera veta af någon kontribution och yrkade, att köpmännens restantier utan förskoning skulle indrifvas. För att komma ur dilemmat funno borgmästarne intet annat råd än att med våld tvinga samtliga „debitores morosi“ — såväl borgare som köpmän — till likvid. Lippius ansatte borgerskapet, hvilket så godt som mangrant blef belägradt på rådhuset af ett helt kompani grenadjärer¹⁾. Reinecke åter tog sig saken an med köpmännen och höll dem på samma sätt arresterade på rådhuset, tills de omsider befriades af de Coulons soldater²⁾. Men trots allt flöto penningarna ytterst trögt in i kassan, och då staden under sådana förhållanden ej mäktade betala sitt landtullsarrende till kronan, slutade leken med att Reinecke själf i sin tur fick sitta inne på högvakten³⁾.

¹⁾ Welche art der Execution — — von mir (Reinecke) nicht zu erst gedacht, sondern zu des Bürgermeisters Lippii Zeiten practiciret worden, massen — — vor einigen jahren der gewesene Herr Ober Commendant von Schuvaloff dem Magistrate eine gantze Compagnie Grenadiers zu Assistance gegeben um wegen zu erlegende Gelder an die Stadts Cassa fast die sämmtliche Bürgerschaft auf den Rathhause zu arretiren“.

²⁾ Då Reinecke återvänt från Moskva, klagade borgerskapet hos honom öfver att det blifvit taxerad och yrkade på att alla restantier, som köpmännen ända sedan 1725 lätit komma sig till last, skulle indrifvas. Reinecke lät då uppkalla samtliga debitorer på en bestämd dag till rådhuset för att göra likvid. Men såväl rådherrarna, hvilka gjorde sig solidariska med köpmännen, som också de sistnämnda uteblefvo under förevändning, att de måste bivista en exekution, liksom om dessa stadens fäder — såsom Reinecke ironiskt uttryckte sig — behöft lära sig moral ur en lefvande katekes. Då lät Reinecke arresterade de motspänstiga debitorerna, som dock efter fyra timmar befriades på de Coulons order (sept. 1732).

³⁾ Indessen wurde ich (Reinecke) kurtz nach der Zeit d. 11 octobr. 1732 auf Befehl Sr Excell. de Coulon wegen der restirende Arrende vor dem Landzolle auf

Ända till medlet af 1730-talet kämpade sålunda stadskassan med de yttersta svårigheter. Borgerskapet ville ej vidare höra talas om någon kontribution, men kunde dock icke helt och hållet undgå de förhatliga taxeringarna ¹⁾. Stadens drätsel måste fortfarande baseras på köpmännens mer eller mindre frivilliga bidrag. Under de rådande partistriderna hade dessa förhållanden de ödesdigraste följder. Köpmännen, hvilka så godt som ensamma aflönade stadens tjänstemän, ansågo sig ock efter behag kunna indraga deras gagen, ja t. o. m. afsätta dem, såsom de gjorde med borgmästaren Reinecke, sekreteraren Sibbersen och kassören Wester. Först år 1735 fick staden genom arrenderandet af landttullen och krögeriet ²⁾ något förbättrade inkomster. Det hände väl till en början, att dessa arrenden icke hvarje år gäfvo synnerlig behållning, helst krögeriarrendet, hvarom ansökts endast för att skaffa borgerskapet en vinstgifvande näring, ej inbragte stadskassan annat än accisen ³⁾, hvilken knappt förslog för arren-

dem Rathhause beij hegendem Gerichte arretiret, so gar von dort nach die Hauptwache geschleppt. — (Inlaga producerad i J. C. ^{19/8} 1734).

¹⁾ Det hade också faktiskt ^{22/6} 1731 nolens volens konsenterat att erlægga något slags kontribution.

²⁾ Enligt dirigerande senatens ukas af ^{19/2} 1735 hade staden på beständigt arrende bekommit landttullen för 834 rub. 40 ^{1/4} kop. äfvensom krögeriet för 870 rubel årligen. Landttull uppbars ej mer efter accistaxan af ^{3/1} 1687, utan upptogs efter 5 kop. per rubel. — Staden hade — såsom vi ofvan nämnt — också tidigare, åtminstone redan ifrån 1730, haft landttullen på arrende, men då endast för år, efter särskildt öfverenskommet arrende, men 1735 blef arrendet för alla tider bestämdt. 1734 hade landttullen arrenderats af Pitschalnikoff. — Det var landttullsarrendet, som ensam gaf staden en inkomst af 3,000 rubel årligen.

³⁾ Denna accis utgjorde: 72 kop. för en tunna spannmål, som bränts till brännvin, 30 kop. för en tunna malt, som bryggets till öl, och 15 kop. för ett ankare mjöd samt 4 kop. för kannan af från landet inhämtadt brännvin. — Krögerinäringen, som i Viborg kunde anses inbringa sina idkare en totalvinst af minst 10,000 à 14,000 rubel årligen, var, som förut nämndt, ett stridsäpple emellan köpmännen och handtverkarna. De förra ansågo sig ensamma berättigade att utföva densamma, enär de bekostat ansökningarna om dess erhållande såväl 1735, som 1743, efter kriget, då kronan själf omhänderhaft brännvinsförsäljningen, och äfven bidrogo till arrendets betalande, i händelse accisen ej förslog därtill. Handtverkarna åter ansågo att krögeriet ej var någon näring för de rika, utan att den främst blifvit gifven de fattiga invånarna, änkorna och de värnlösa barnen till underhåll. Magistraten höll i allmänhet med köpmännen och medgaf endast i undantagsfall krögerirättighet åt handtverkare. Justitiekollegiet däremot resolverade 1748 och 1765 att krögerinäringen vore förunnad endast de fattiga borgarna. Magistraten fördelade då köpmännen i 3 klasser, så att första klassens köpmän skulle få ha hvar sin „krog“ i staden, andra klassens, enhvar en krog i staden och två i förstäderna, och tredje klassens en i staden

dets betäckande; men småningom stadgade sig förhållandena därhän, att stadskassan af dem kunde räkna på en inkomst af omkring 3,000 rubel årligen. Med denna summa, hvartill kommo de förutnämnda från svenska tiden kvarvarande inkomsterna, slog man sig någorlunda igenom, och borgerskapets såväl frivilliga som taxerade afgifter upphörde.

Då, såsom sagdt, 1694 års stat icke mera lämpade sig för de förändrade förhållandena, följdes länge i Viborg en af magistraten på egen hand uppgjord, men icke öfverheltigen sanktionerad utgiftsstat, som slutade på 2,438 rubel 98 kopek¹⁾. De tusen rubel, som af inkomsterna häröfver återstodo, åtgingo vanligen till sista kopeken till de dyra deputationerna och andra extraordinarie utgifter. Ja — det hände icke sällan — att dessa oförutsedda utgifter vid års slutet vållade ett anseeligt deficit i kassan, som tvang magistraten att för framtiden draga något in på den ordinarie utgiftsstaten: lämna någon rådmansstol obesatt, förena translatorssysslan med någon rådmans tjänst eller med sekreterarbefattningen o. s. v.

Staden arbetade därför oafåtligt uppå att komma i åtnjutande af sina enligt privilegierna tillkommande lagliga inkomster

och tre i förstäderna. I fjärde klassen kommo handtverkarne, som fingo tillsammans 13 krogar i staden och 5 i förstäderna. Men då denna fördelning gaf anledning till ständiga klagomål, infördes 1774 det förut omtalade krögerikompaniet, d. v. s. ett bolag öfvertog å borgerskapets vägnar hela försäljningen och utbetalade sedan åt dem, som voro berättigade till krögeriet, deras vinster i proportion till det antal „lotter“ — resp. krogar — enhvar haft i denna näring. Detta kompani existerade intill år 1783, då kronan enligt ukas af $\frac{1}{6}$ 1782 frantog staden arrenderätten, och förpaktade krögeriet för egen räkning, men i stället utbetalade åt densamma en summa, som motsvarade den förra krögerivinsten, nämligen 12,000 rubel, hvilken på samma sätt fördelades mellan borgerskapet. Staden såsom sådan hade således ej af krögerierendret någon annan vinst än accisen.

¹⁾ Enligt den hade: borgmästaren 240 rubel, fem rådmän, à 48 rub. = 240 rub., sekreteraren 96, bokhållaren, som tillika var kassör, 120, translatorn (då sådan fanns) 130, notarien 60, fiskalen 48, stadsfogden 36, fem stadstjänare à 26 rub. 40 kop. = 132 rub., klockställaren 20, rådstuguväktaren 25: 86, 8 brandvakter à 15 rub. = 120, skorstensfejaren 26: 40, flagellatorn 18. Efter kämnärsrättens inrättande tillkommo: kämnärspreses 80, notarien 60, stadstjänaren 24 rubel. Tvenne tullskrifvare, som uppburro landttullen, hade 50 rub. hvardera, en öfverbesökare vid do tull 24, 6 besökare à 18 rub. = 108, 2 acciskarlar à 18 rub. = 36 rubel. Under rubriken „kyrkostaten“ upptogs för tyska pastorn lön 150 rub., för domprosten och kappellanen hushyra med 12: 80 för hvardera. Skolmästaren bekom 80 rubel, hamnmästaren 24, 2 lotsar 18 rubel hvardera o. s. v.

sådana de varit under dess välmaktstid på 1600-talet före reduktionen. Reinecke, som i sin 1731 inlämnade s. k. deduktion upptog en utgiftsstat af 3,221 rubel, anhöll om så godt som samtliga de gamla intradernas restitution, hvarvid han dock i stället för de förlorade hemmanen och jordrätterna föreslog ett vederlag, bestående af en fjärdedel af sjötullsmedlen, under namn af „portorium“. Äfven kommissionen af år 1766 ¹⁾, hvars projekterade utgiftsstat lydde på 4,466 rubel, ansåg återställandet af de gamla inkomsterna nödigt ²⁾. Likaså guvernören Engelhardt, som 1767 afgaf ett särskildt utlåtande i saken. Men alla dessa förslag blefvo aldrig förverkligade.

I stället kom nu ståthållarskapsregimen med sin nya stadsordning, hvilken med ett slag öfverändakastade hela stadens gamla drätsel. De många nya institutionerna och verken kräfde långt större summor, än hvad ens de gamla privilegierna haft

Stadens drätsel
under ståthållarskapstiden.

¹⁾ Denna kommission, som bestod af statsrådet G. G. Kallmann, ståthållaren Mathias Gibertovsky och kamreraren Niklas Tavast, hade tillsatts redan 1757, men blifvit uppskjuten tvenne gånger. först i anseende till Kallmanns på högöfverhetligt uppdrag företagna resa till Preussen och sedan 1763 i följd af Tavasts arbete vid revisionen i norra Karelen. Först 1766 slutförde den sitt arbete och afgaf då ett digert betänkande rörande staden.

²⁾ De inkomster som både Reinecke 1731 och kommissionen 1766 föreslogo att restitueras voro: mätarepenningarne (enl. priv. $\frac{5}{8}$ 1630), bro- och hamnpenningar (enl. förordnande af $\frac{23}{2}$ 1650), last- eller remmarepenningar (enl. städjelse af $\frac{16}{4}$ 1635), barlastpenningar (enl. gammal häfd), vedhandelsvinsten (enl. priv. $\frac{3}{8}$ 1662), vågpenningar (enl. stadslagen), $\frac{1}{2}$ af bryggare- och slaktareaccisen (enl. priv. $\frac{20}{8}$ 1638 och $\frac{21}{8}$ 1646), [$\frac{1}{8}$ af bakugnspenningarna (enl. resol. $\frac{25}{2}$ 1642) endast af kommission], vräkarepenningar (enl. häfd), källarefriheten (enl. priv. $\frac{9}{2}$ 1653), tomtören från staden (Vallen, som borde återställas) och förstäderna (enl. priv. $\frac{19}{4}$ 1635, $\frac{9}{7}$ 1643 m. fl.), friskilling vid gårdsköp (enl. häfd); burskapspenningar (enl. stadslagen), saköresmedel (kronodelen enl. priv. $\frac{7}{8}$ 1542), lilla kontributionen eller markpenningar (enl. priv. $\frac{7}{8}$ 1542), donationshemmanens restitution [eller i deras ställe $\frac{1}{4}$ af tullen sås. „portorium“, (Reinecke)], stämpelpenningar (enl. priv. $\frac{19}{4}$ 1635 och taxan 1687), tolagen (enl. priv. $\frac{20}{3}$ 1638) med förökning (= inkvarteringstolag enl. förordn. 1688), lotspenningar, flyttningspenningar, konfiskationsmedel m. m. Dessutom borde staden, enl. kommissionens mening, nu som förr få uppbära: mulbetspenningar, källarearrende, Myllysaariarrende, tegelfabriksarrende, slaktarebodhyra, torpare- och hemmansrätter m. m.

Inkomster, som skulle afskrifvas, voro: våg- och hamnpenningar samt andra inkomster från Lappstrand, $\frac{1}{3}$ af tullen (enl. priv. $\frac{12}{4}$ 1600), förlorad redan i svenska tiden före 1680. Reinecke ville afstå $\frac{1}{3}$ af bakugnspenningarna, mot att staden befriades från deras erläggande, men begärde i stället landttullen. Såväl Reinecke som kommissionen och Engelhardt ville att krögeriarrendet skulle upphävas och staden i stället åter få åtnjuta $\frac{1}{4}$ af accisen efter gamla ordningen.

att erbjuda. Det behöfdes framför allt säkra inkomster för att det nya systemet alls skulle gå. Redan 1783 hade landttullen helt och hållet blifvit upphäfvden och staden i stället för sin vinst af densammas arrenderande af kronan tillerkänts en ekvivalent af 3,500 rubel årligen. Men hufvudinkomsten utgjordes dock af den s. k. „krögeriförpaktningen“, som numera helt och hållet öfverlämnats åt staden. Kronan hade, såsom förut nämnts, redan 1782 fräntagit staden dess sedan 1735 innehafvande krögeriarrende och bortförpaktat denna näring för egen räkning, hvarvid den dock årligen åt staden utbetalte en mot den förra vinsten af krögeriarrendet svarande summa af 12,000 rubel, hvilken utdelades i lotter bland borgerskapet, allt efter som hvar och en varit berättigad i krögeriet. Men genom de kejs. befallningarna af $\frac{3}{5}$ 1783 och $\frac{8}{2}$ 1785 stadgades, att krögeriförpaktningen, såsnart kontraktet för kronans dåvarande förpaktare med år 1786 gått till ända, skulle öfverlämnas åt staden till underhåll af dess magistrat och andra publika behof. Därmed var stadskassan tillförsäkrad en verkliga betydande inkomst. Staden bortarrenderade nu på fyra år i sänder sin förpaktningsrätt åt hugade spekulanter. Den första förpaktaren Herman Dykander 1787—1790 betalade 13,250 rubel för sin utskänkingsrätt i Viborg och 340 för den i Trångsund och vid Kivisilta och lofvade dessutom, om han kunde sälja mera än 9,000 åmar, af vinstsumman gifva femte delen till uppbyggandet af en svensk och tysk kyrka. Den andra förpaktaren Jakob Lundh, 1791—1804, betalade först 19,600 rubel till kassan och 500 rubel till tyska kyrkan, men från 1795 31,000 rubel, förutom 1,000 rubel till tyska kyrkans och lika mycket till ryska kyrkans uppbyggande. I bredd med dessa summor voro de gamla enligt privilegierna uppburna saköresmedlen, last- och bro- samt mätarepenningarna numera vordna en ren bagatell. Dessutom inföto till kassan vid denna tid, såsom vi strax skola få tillfälle att närmare beröra, medel också genom taxering, sedan borgerskapet, för att slippa de besvärliga naturaprestationerna, gått in på att låta taxera sig för erläggande af s. k. inkvarteringspenningar.

Men om det fanns inkomster, fanns det ännu mera utgifter. Ensamt stadens årliga lönestat¹⁾, där nu äfven figurerade stads-

¹⁾ Lönerna utbetaltes tertialiter och utgjorde t. ex. för 1:sta tertialet 1793: Stadsrådet, till kansliutgifter m. m. 83: 33 $\frac{1}{3}$; stadsmagistraten till gagen och kansliutgifter 333: 33 $\frac{1}{3}$; Stadtwaisengericht till d:o d:o 50; muntliga rätten till d:o d:o 133: 33 $\frac{1}{3}$; stadsöfverhufvudet Lado 100; sekreteraren Fabritius 100; kassören Ha-

öfverhufvudet och stadsrådet, „Stadtwaisengericht“ och muntliga rätten samt de borgerliga bisittarne i samvetsrätten och guvernementsmagistraten, steg till omkring 8,200 rubel och mera. På stadens utgiftsbudget ¹⁾ uppfördes dessutom en hel mängd nya poster af ansenliga belopp, af hvilka de viktigaste voro: bidraget till skolornas underhåll, 3,000 rubel, bidraget till underhåll af de fattiga, som förut haft del i krögerivinsten, 3,000, senare 6,500 rubel, stadens penningebidrag till inkvarteringen 2,000 rubel. Gatubelysningen och brandväsendet, hvilka nu för första gången blefvo synliga i den allmänna budgeten, kostade resp. 500 och 1,250 rubel. Stadens allmänna byggnader, till hvilka nu så många nya tillkommit, kräfde årliga reparationer, hvilka beräknades kosta omkring 2,000 rubel, och hvad af inkomsterna återstodo, sedan diverse och de „obestämda“ utgifterna blifvit likviderade, användes i regel för nya byggnaders uppförande. Stundom tillkommo några alldeles extraordinära utgifter för ändamål, som icke direkte berörde staden, såsom t. ex. då den 1797 med 7,500 rubel fick lof att deltaga i kronans kasernbyggnader o. s. v. Den nya ekonomin, som rörde sig med stora summor, hvilka säkerligen skulle förefallit den närmast föregående tidens viborgare rent af svindlande, var emellertid — synes det — föga lyckosam för staden. Det var kanhända just i afseende å den ekonomiska sidan, som den nya regimen visade sig svagast.

veman 60; prosten Wahl 233: 33 $\frac{1}{3}$; predikanten Mattha 66: 66 $\frac{1}{3}$; orgelnisten 43: 33 $\frac{1}{3}$; stadsvaktmästaren 33: 33 $\frac{1}{3}$; kyrkoväktaren 16; stadens urställare 20; stadsackuschörskan 33: 33 $\frac{1}{3}$; dess medhjälparinna 30; brandmästaren 66: 66 $\frac{2}{3}$; 8 brand- och nattvakter 128; hammmästaren 8; två lotsar 12; två borgerliga bisittare i samvetsrätten 200; sex borgerliga bisittare i guvernementsmagistraten 600; samtliga medlemmar i stadsmagistraten 306: 66 $\frac{2}{3}$; notarius publicus 66: 66 $\frac{2}{3}$ rubel, eller för hela tercialet tillsammans 2,724 rubel.

²⁾ 1797 års budgetförslag upptog följande inkomster: krögeriförpaktningssumman 31,000 rubel och landttullsekvivalenten 3,500 rubel; summa 34,500; hvaremot svarade följande utgifter: lönestaten, enligt ofvanstående, utom att för tyska presterskapet och kyrkan nu beräknades 1,148 rubel, så att hela lönestaten steg till 8,908 rubel, skolornas underhåll 3,000; fattigunderhållet (d. v. s. krögeriekvivalenten) 6,500; inkvarteringskostnader 2,000; gatubelysningen och brandanstalterna 1,764; reparationskostnader 2,000; kvarterpenningar för svenska presterskapet, stadskvartermästaren och vaktmästaren 600; stadstjänarnes mundering 120; för ett hus, som Wentzell köpt, men ej betalt 575; tidningar 39; diverse obestämda utgifter 2,500; för uppförandet af två nya stenhus 6,494 rubel, summa 34,500 rubel. — Samma år måste ur stadskassan ock utanordnas 7,500 rub. såsom bidrag till nya kaserners uppförande, hvilket belopp ej kunnat förutses i budgeten.

Efter ståthållarskapets afskaffande hade stadskassan, år 1800, en skuld af — 27,772 rub. 7 kop.¹⁾

Stadens drätsel
efter 1797.

Efter ståthållarskapets upphäfvande omorganiserades stadens drätsel ännu en gång. Hufvudinkomsterna förblefvo dock desamma som förut, nämligen landttullsekvivalenten 3,500 rubel och krögeriförpaktningssumman, hvilken dock var stadd i nedåtgående, så att den nya förpaktaren, petrosavodske köpmannen Jaischnikoff, t. ex. 1807—1810 erlade 30,570 rubel äfvensom 1811—1815 endast 23,750 rubel, förutom 1,000 rubel till kyrkorna och lika mycket åt de fattiga. Däremot tillerkändes staden följande nya inkomster: år 1799 tomtören från förstäderna, 663 rubel, samt enligt dirigerande senatens ukaser af $1\frac{1}{2}$ 1806 och $2\frac{1}{3}$ 1807 den s. k. traktörsfriheten 48 rub. 33 $\frac{1}{2}$ kop. De gamla inkomsterna, sakörena, last-, bro- och mätarepenningar, kunde efter tre års medium beräknas till högst 450 rubel, hvarjämte magistraten 1797 till statskassan afstod sina houppteckningsprocenter och andra små sportler, omkring 400 rubel. Slutligen voro köpmännen, enligt manifest af $\frac{1}{1}$ 1807, förpliktiga att årligen erlägga $\frac{1}{4}$ procent af sina gilleskapital till stadskassan, hvilken likväl var förbjuden att använda denna inkomst, som varierade emellan 1,200 och 1,600 rubel, till annat än utlåning mot ränta. Genom uttaxering upptogos: inkvarteringspenningarna, hvilkas taxering emellertid enligt den 1808 för egaliseringen af stads- och landsutskylderna tillsatta kommitténs beslut ej fick öfverstiga 6,650 rubel, äfvensom underhållskostnaderna för Papula bro och vägarna 303, för brandhästarna 450 och för skorstensfejarn 620 rubel. Slutligen måste köpmännen årligen bidraga till veneriska hospitalets underhåll med 1,000 rubel. Vid periodens slut, då krögeriförpaktningen utgjordes af 25,750 rubel inklusive kyrko- och fattigbidragen, inflöto sålunda i stadskassan dels i form af „bestämda“ och „obestämda“ inkomster, dels såsom uttaxerade „sammanskotter“, inalles omkring 40,850 rubel²⁾.

På utgiftssidan stod nu som alltid främst lönestaten³⁾, hvilken, åtminstone efter 1808, slöt på 13,000 rubel och på hvilken

¹⁾ Handlingar i Viborgs magistrats och länestyrelsens arkiv.

²⁾ Org. kom:s handlingar.

³⁾ Stadens sista aflöningsstat under ryska tiden upptog följande löner: borgmästaren 1,000; två litterate rådmän à 600, 1,200; två rådmän af köpmansståndet à 400, 800; künmnärspreses 600; sekreteraren 400; kassören 400; dess assistent 160; officialen eller fiskalen 200; stadsfogden 375; kvartermästaren 250; stadsarkitekten först

nu, utom de gamla löntagarna, uppfördes några nya: tre polisuppsyningsmän jämte deras fyra assistenter, 1,250 rubel, 17 brandsoldater, 828 rubel, äfvensom sex skorstensfejare, 864 rubel, af hvilken summa — såsom ofvan nämndes — 620 rubel upptogs genom uttaxering. Näst lönestaten framstodo de redan under ståthållarskapstiden tillkomna bidragen till skolorna, 3,000 rubel, och till de fattiga, 3,804 rubel (1812). Gatubelysningen kostade, 1812, 575, brandinstrumentens och hästarnes underhåll resp. 230 och 450, stadshusens remont 408, publika platsernas renhållning 460 rubel o. s. v. Åt ryska prästerskapet betalades tidigare i hyresmedel 716 rubel, men sedan 1812 ett särskildt hus inköpts för dess räkning, endast 364 rubel. Inkvarteringskostnaderna stego till inemot 10,000 rubel, hvaraf 6,650 uttaxerades, men resten skulle tagas af kassans öfriga tillgångar. Sedan så de båda kyrkorna bekommit hvardera 500, veneriska hospitalet 1,000 och tiggarna 1,000 rubel, samt alla extra utgifter betalats äfvensom köpmännens gillesprocenter, 1,215 rubel, innehållits för utlåning, slutade perioden — trots den förutnämnda för egaliseringen af stads- och landsutskylderna år 1808 tillsatta kommitténs beräkning att stadens drätsel, sedan den i hufvudsak ordnats efter dess förslag, bort visa ett årligt öfverskott — med „en betydlig defekt i stadskassan“¹⁾.

För kronans räkning var staden under långa tider ej pålagd Inkvarteringen. andra onera än inkvarteringen. Men denna var ock vida mera betungande än 1600-talets kontributioner. 1766 säger Engelhardt att „den dåvarande inkvarteringstungan ensam åsamkade stadens borgerskap mera besvär än alla de pålagor, det dragit under svenska regeringen“, och enligt guvernörskansliets yttrande

75, sedan 150; kanslibetjante 1,895; tyska kyrkoherden (lön 700, hushyra 200) 900; andra tyska prästen 200; kyrkobetjante vid tyska församlingen 60; 3 polisuppsyningsmän (hvar och en lön 180, hyresmedel 48, vedpenningar 55) 849; 4 deras assistenter à 100, 400; 6 stadstjänare à 84, 504; till deras beklädnad 186; 6 skorstensfejare à 144, 864; hammmästaren 24; lotsinspektoren 23: 76; 2 lotsar à 18, 36; 2 jordegummor (à 100 och 96 rub. hushyra) 392; vaktmästaren 60; flagellatorn 60; urmakaren 60; 17 brandvakter à 48, 828; skomakaren, som reparerade sprutorna, 100 rubel. Summa 12,976 rubel 46 kopek.

1) Orsakerna till denna defekt förklarades vara 1:o att det senaste förpaktningkontraktets utfärdande försenats, hvarigenom staden ansågs hafva förlorat icke mindre än 9,000 à 10,000 rubel, 2:o att veden, som skulle levereras till inkvarteringen och militären, stigit till nära på dubbla priset, och 3:o att inkvarteringen under och efter 1808—1809 års krig varit mer än vanligt betungande.

1774 var inkvarteringslasten „för denna lilla stad mycket tryckande och icke i någon proportion till dess krafter“.

Till en början utgjordes detta onus in natura, d. v. s. borgarne fingo i sina hus upplåta kvarter med värme och ljus åt officerarne, och, förr än det fanns tillräckligt kaserner, äfven åt en del soldater. Vi hafva redan nämnt, huru efter eröfringen, då inkvarteringsaffärerna ännu lågo i militärbefällets händer, officerarne, följande kommandanten Tschernischeffs exempel, utan vidare togo sig kvarter, hvar de för godt funno. „En allmänt stadskunnig sanning är att före och under de år det Fremlingska huset innehades såsom kvarter af öfverkommendanterna, såväl herrar öfverkommendanter som alla öfverofficerare själfva utvalde åt sig kvarter, ty omöjligen skulle den dåvarande magistraten kunnat fördela kvarteren så „irreguliert och mot all ordning“ — säger magistraten i en inlaga 1754 till justitiekollegiet. Följande året intygade ock Detlof Hunnius: „att i de tiderna de bästa husen blefvo intagna af kommandanterna och generalspersoner, hvilket så mycket mindre kunde förhindras af magistraten, som den ej hade makt att detsamma förekomma, utan fast mer fick lof att låta sig allt behaga“.

Denna militärpersonernas egenhandsrätt, för hvilken skäl kunnat finnas under krigstiderna 1710—1721, hade således utöfvats äfven efter det de kommunala förhållandena återstälts och inkvarteringsaffärerna öfverlämnats åt magistraten. Ja — den utöfvades icke sällan till och med ännu långt efter det stadens privilegier blifvit konfirmerade. Vi hafva redan nämnt, huru det gick med David Sesemann och borgmästar Jænisch, och vilja blott tillägga, att också borgmästaren Reinecke en gång på order af general Rumjantsoff „delogerades“ från sin lokal, så att han måste taga sin tillflykt till rådhusets öfra våning, hvarest han sedan synes bött så länge han var uti Viborg. Ännu så sent som 1797 blef perukmakaren Ertmanns hus egenmäktigt intaget af en löjtnant Sokoloff.

Men trots allt detta var likväl ända sedan 1722, då de borgerliga myndigheterna åter börjat funktionera, magistraten de facto uppdragen att sköta om inkvarteringsväsendet. Borgmästaren biträdd af en rådman, „kvartersrådmannen“ eller „kvartersherren“, äfvensom af stadsäldste, fördelade kvarteren, efter det han af öfverkommendanten mottagit förteckning öfver de mili-

tärpersoner, som borde med kvarter förses¹⁾. Hvarje officer erhöill biljett på rum hos en bestämd person. Vid fall af tredska hände det ofta, att dörrarna måste uppbrutas med våld. Så måste t. ex. 1734 hos Joakim Sutthoff Hansson dörrarna öppnas af en smed under assistens af några soldater, 1755 likaledes hos provinsialkirurgen Wilckens, hvarvid hans örter och medicinalier bragtes i oordning, 1765 hos Johan Weckrooths farmor, då låsen från alla dörrar blefvo löstagna af en smed i närvaro af stadsfiskalen och „mehreren Menschen vom Pöbel“²⁾. Trots all möjlig samvetsgrannhet kunde icke kollisioner och missnöje undvikas. „I synnerhet är änkornas och handtverkarnes klagan och jämmer stor; icke en dag går förbi, då man icke skulle därmed blifva öfverlupen, utan att kunna hjälpa dem, emedan E. K. M:s krigsbefälhafvare måste hafva kvarter“, utbrister inkvarteringsnämnden 1755.

För att slippa inkvarteringen i egna hus och gårdar, uppförde de flesta förmögnare personer åt sig s. k. inkvarteringshus, som de uppläto åt de på dem anvisade officerarne. En del af dessa hus hade fått uppföras i Vallen, under förbehåll, att kronan, i fall af behof, finge inlösa dem. Äfven staden hade sådana inkvarteringsbyggnader, af hvilka det 1766 fanns, allmänna och privata sammanräknade, icke mindre än 35 styc-

¹⁾ Denna fördelning skulle godkännas af magistraten och stadfästas af guvernementskansliet för att vinna gällande kraft. — Stundom tillsattes en särskild „kvartermästare“, som skulle biträda vid inkvarteringsordnande.

²⁾ Reinecke uppmanade en gång en kapten af permska regementet att slå upp dörrarna hos Benedikt Pülse och en annan gång likaså en kapten af pleskovska regementet att göra sammaledes hos Jürgen Naht. — Huru militären ansåg allting vara tillåtet, framgår också däraf att simpla soldater, med eller utan order, med våld togo borgarnes hästar ur stallet. 1730 hade Antoni Boismans häst sålunda blifvit tagen af en soldat, som med den äkte till 2:dra posteringen i ett sträck och återlämnade den först på fjärde dagen, „alldeles styf och ruinerad“. Likaså blef handlanden Thesleffs häst tagen af en soldat, utan någons order, och det oakfattadt den hade sjuk fot och Thesleff i stället lofvat skaffa en formanshäst, om han blott finge en half timme på sig. Detta ofog synes borgmästaren Reinecke med kraft velat afstyra. Han förbjöd, sades det, borgarne att gifva sina hästar till förspänn, när förnämna herrar reste genom staden, och skaffade äfven åt generalfältmarskalken Münnich, då denne reste af och till Viborg, skjutshästar från landet. När en militärperson i anledning af borgmästarens åtgärd sade, att en soldat med värja i hand alltid kan slå sönder en stallsdörr, skall Reinecke hafva svarat, att våld kan med våld mötas, och befallt borgarne att slå armar och ben af soldaterna, om de vidare kommo för att taga hästar.

ken¹⁾. De åter, som ej hade råd att uppföra dylika hus, hyrde hellre kvarter åt sina inkvarteringar i förstäderna, än de emotogo dem i sina gårdar.

Inkvarteringskassan.

För att bringa bättre ordning i inkvarteringsväsendet och förekomma de ständiga klagomålen och besvären, vidtogs senare den förändring, att gårdsegarne i stället för inkvarteringens utgörande in natura, skulle erlagga, efter taxering, en särskild afgift till den s. k. inkvarteringskassan, på hvars bekostnad magistraten sedan skulle hyra nödiga kvarter att åt officerarne utdelas. De borgare, som ej hade egna kvarter, ansågos äfven skyldiga att bidraga med sina afgifter, „womit man die fehlende Quartiere gemiethet“. Taxeringarna till denna kassa verkställdes af stadsäldsta och de för ändamålet särskildt valda taxatorerna²⁾.

¹⁾ 1761 heter det att stads-kassan var tämligen dechargerad „durch den neuen Ankauf eines Hauses zum Quartier für die Generalité“. 1793 föreslogo Wortführer i stadsrådet uppbyggandet af inkvarteringshus vid regementsgårdarna för tvenne regementens staber. — I synnerhet synas förstäderna hafva lidit af inkvarteringen. 1795 besvära sig förstadsinbyggarna öfver „dass sie durch das bei ihnen einquartierte Militaire um so mehr belästiget und beinahe verdrängt würden, als alle Soldatenhäuser von Einquartierung befreit seijn“.

²⁾ När inkvarteringspenningarne först började betalas, framgår ej tydligt ur handlingarna. Redan 1765 säger Johan Weekrooth, att han föregående år betalat en anseelig summa till inkvarteringskassan, men först 1784 framtråda tydliga spår af allmän taxering för denna kassas räkning. Inkvarteringstaxatorerna tillsattes då sålunda, att köpmännen valde fyra och handtverkarne trenne. Äfven „Beisassen“ synes valt särskilda taxatorer. De ryska köpmännen i St Petersburgska förstaden ville ha också en af de sina, Onkoff, till taxator, men han erhöi ej tillräckligt röster för att bli vald. „Inkvarteringsrådman“ var då Alexander Thesleff. — Efter ståthållarskapets upphäfvande verkställdes taxeringen af stadsäldste, som då voro fyra, två af handels- och två af handtverksståndet, samt af de af stadens invånare valde edsvurna taxatorerna, nämligen två af karakteriserade husegare, en af hvart köpmansgille och två af handtverkarne. Taxatorerna voro i afseende å de uttaxerade beloppen ej bundna af något maximum eller minimum, och den af dem uppgjorda taxeringslängden skulle godkännas af magistraten och stadfästas af guvernören. — 1793 utgjorde inkvarteringskassans inkasserade bidrag 2,732 rubel 50 kop. — Magistratspersonerna voro befriade från inkvarteringen.

Huru det under ryska tiden förhöll sig med den s. k. inkvarteringstolagen, är icke klart. Att den åtminstone tidigare förekom, synes framgå däraf, att Engelhardt 1766 sade, att den uppbars med 1 procent af alla utgående och inkommande varor. 1793 antecknas: „für Tolage an die Einquartierungs Casse 1,000 rubel“, hvaraf synes såsom om den då blifvit ersatt genom en bestämd summa. S. å. heter det att stadsinvånarnes och gillenas „Wortführer“ i stadsrådet föreslogo inkvarteringstolagens höjande med 500 rubel, hvilket Schtjerbatoff dock icke godkände. Senare hafva vi ej funnit några uppgifter om denna tolag från ryska tiden.

Men denna ordning synes till en början stött på motstånd, i det en del gårdsegare trots allt hellre ville utgöra inkvarteringen in natura än i penningar. Dirigerande senaten förbjöd t. o. m. 1796 uppbörden af bidragen till inkvarteringskassan. Men borgerskapets pluralitet var med om förändringen, och 1808 års kommitté bestämde slutligen att till bestridande af inkvarteringskostnaderna skulle få uttaxeras högst 6,650 rubel, hvilken bestämmelse ock vann allerhögsta stadfästelse. Denna summa förslög dock ej för ändamålet, hvarför resten betalades ur andra stadsmedel. 1808 års kommitté beräknade inkvarteringskostnaden till omkr. 7,700 rubel.

Öfver hufvud var det endast officerare, som åtnjöto inkvartering. För soldaternas räkning voro talrika kaserner och regementshus uppförda. Vid periodens slut räknades 19 sådana i Viborg. De voro uppförda dels af kronan, dels af kronan med bidrag af staden, dels af staden ensamt. Vid fall af starka durchmarscher, då kasernerna ej räckte till, måste också soldaterna inkvarteras för den tid regementena vistades i staden. Men det ålåg städse staden, enligt ukaser af $\frac{25}{5}$ 1718 och $\frac{11}{11}$ 1738 och „namentliga befallningen“ af $\frac{14}{2}$ 1802, att leverera ved till kasernerna, såväl som åt officerarne. Detta ökade åtminstone mot slutet af perioden inkvarteringskostnaderna med 5,000 å 6,000 rubel årligen. Samtliga inkvarteringskostnader beräknades sålunda år 1808 till omkring 13,500 rubel, häri dock icke inberäknadt, hvad som åtgick till underhållet af regementsbygg-

¹⁾ För att gifva ett begrepp om inkvarteringstungans storlek under 1700-talet, må här nämnas, att enligt Engelhardts uppgift 1766 staden skulle gifva kvarter åt en utan afväxling här förlagd division, nämligen 1 general en chef, en generallöjtnant, 2 generalmajorer, 4 öfverstar, 4 öfverlöjtnanter, 8 majorer, 1 öfverkvartermästare, 10 kaptener, 24 subalternofficerare, 4 kvartermästare, 11 adjutanter, 1 öfverauditör, 4 auditörer, 4 kassörer, 4 kommissarier, 1 sekreterare, 1 translator, 1 kanslist, 3 skrifvare, 6 ordinanser, 1 stabsfältskär, 4 regementskirurger, 8 underkirurger, regementenas präster och „werckverständige Leute“. 1774 heter det att staden måste gifva kvarter åt 1 general en chef, 1 generallöjtnant och 2 generalmajorer „mit dem Ober- und Unterstab von vier Regimentern der Finnländischen Division“. — Utom militärer hade diverse andra personer rätt till fria kvarter, t. ex. guvernementsrådet v. Gersdorff, ståthållaren (Gibertowsky o. s. v. — Mot slutet af perioden minskades något inkvarteringen. Under fredliga tider lågo i staden endast tvenne bataljoner af ett fältregemente. Regimentets chef jämte stabs- och öfverofficerarne åtnjöto då inkvartering. Den egentliga garnisonen, som bestod af några kompanier infanteri, ett kompani artilleri och ett ingenjörkommando, åtnjöt ej inkvartering.

naderna m. m., en utgiftspost, som ock kunde stiga till sina 1,000 rubel årligen¹⁾.

Öfriga krono-
utlagor.

Länge och väl förblef — som sagdt — inkvarteringstungan det enda onus, som staden utgjorde till kronan. Men ståt-hållarskapsstyrelsen, som behöfde vida större tillgångar än de förra regeringarna, införde också nya direkta pålagor för staden, nämligen kapitalprocenter för köpmännen, och „Kopfgelder“ eller „Poduschniegelder“ för gemene man. De förra utgingo först med 1, senare med $1\frac{1}{2}$ procent af köpmännens vid inskrifningen i gillena angifna kapitaler och stego till en början till 3,000 å 4,000, men slutligen, sedan både gilleskapitalen och procenterna blifvit förhöjda, ända till 8,000 å 9,000 rubel om året. De senare, som erlades med 1 rubel 20 kopek af hvar mansperson, stego sällan, i anseende till de många undantagen, till mer än 700 rubel. Men också det var en kännbar beskattning för det lägre folket, som så länge vant sig vid att betrakta skattefriheten såsom en ersättning för omaket med inkvarteringen. Tvenne „Beisassen“, Uottinen och Kiiskinen, gjorde t. o. m. 1796 ett uppviglingsförsök i afsikt att förmå arbetarbefolkningen å Beckbruket att ej betala de nya pålagorna. Men det var förgäfves; och följande år, 1797, fick man ytterligare foga sig i att själf träda i ledet, i det den då i länet införda rekryteringen också utsträcktes till staden. Viborg fick i förhållande till sin folk-mängd uppställa 38 rekryter, och de som befriades skulle erlägga s. k. rekrytpenningar, hvilka årligen inbragte kronan omkring 300 rubel.

Sammanstå vi alla dessa summor, som i en eller annan form uttogos för kronoändamål af staden och borgerskapet —

¹⁾ Efter kriget nedgingo dock inkvarteringskostnaderna något och stego 1812, såsom förut nämnts, till inemot 10,000 rubel. — Från inkvartering voro befriade: magistratspersonerna och prästerskapet äfvensom de tjänstemän, hvilka egde så små hus, att däraf intet kunde uthyras. Likaså fattigt folk, som hade så små hus, att af dem ej 50 rubel kunde fås i hyra, om de med allt hvad därtill hörde skulle uthyrts. De sistnämnda voro dock vid förefallande durchmarscher förpliktade att emottaga en, två eller tre soldater samt förse dem med värme och ljus — en bestämmelse, som vid „alldeles starka durchmarscher“ ansågs gälla för alla invånare utan undantag. „Kvarteret för en generalöjtnant borde innehålla 4, för en generalmajor 3, för en stabsofficer 2 och för en öfverofficer 1 rum, hvart rum om 3 fann i längden och äfven så mycket i bredden inom knutarna“. Voro de inkvarterade gifta, skulle dem bestås ett rum däröfver. För soldater och underofficerare räknades ett rum af 4 fannar i längd och bredd på 16 man. På hvart rum beräknades på vintermånaderna 3 ($3\frac{1}{2}$) fot, och sommarmånaderna $1\frac{3}{4}$ ($2\frac{1}{10}$) fot lång ved. (Org. kom:s. handlingar).

10,000 å 11,000 rubel inkvarteringspenningar, 8,000 rubel kapitalprocenter, 700 rubel poduschniegelder och 300 rubel rekryt-penningar — få vi den icke obetydliga summan af 20,000 rubel. Lägga vi så härtill kronans årliga tullinkomster, som under periodens senare del i medeltal stego till 50,000 å 60,000 rubel om året, komma vi till en totalkronouppbörd af icke mindre än 70,000 å 80,000 rubel årligen. Under svenska tiden hade staden — såsom vi erinra oss — erlagt till kronan högst 50,000 å 60,000 daler s:r m:t. Också antaget att denna summa, som i afseende å myntvärdet motsvarade ungefär 20,000 rubel, i förhållande till varornas värde representerade ett tredubbelt belopp, komma vi likväl till det resultat, att staden under ryska tiden med relativt mindre befolkning och svagare näringar dock var hårdare beskattad än under Sveriges stormaktstid.

Men borgerskapet hade ännu några allmänna skyldigheter, hvilka på sätt och vis stodo på gränsen emellan kommunala och allmänna onera och därför städse intagit en särskild plats i stadens ekonomi, nämligen dagsverksskyldigheten, brandväsendets underhåll och vakthållningen. Under svenska tiden hade dessa prestanda — såsom vi erinra oss — utgjorts in natura. Men nu började de alltmera att omsättas i penningafgifter och direkte uppföras på stadens vanliga utgiftsbudget. Såsom tangerande det allmännas intresse, stodo åtminstone brandväsendet och vakthållningen under kommandanternas särskilda inseende.

Hvad dagsverksskyldigheten angår, inskränkte den sig nu-mera, sedan stadens murar och fästningsverk äfvensom långa bron blifvit militärväsendets ensak, till underhållet af vägarna inom stadens territorium äfvensom af Papula bro. Ej heller utgjordes denna skyldighet mer in natura, utan borgerskapet erlade — såsom nämnts — på grund af särskild taxering 303 rubel till stadskassan, på hvars bekostnad de nödiga arbetena sedan verkställdes.

Också brandväsendet och vakthållningen ställdes delvis på ny fot. 1700-talets båda stora eldsvådor medförde nya brandordningar ¹⁾ för staden, den „Albrechtska“ af $\frac{8}{8}$ 1738 och den

¹⁾ Ända till 1738 hade den svenska brandordningen af $\frac{1}{6}$ 1692, som efterträdte en ännu äldre af år 1664, varit gällande i staden, hvarest också på tal om magistratens ämbetsfördelning 1687 talas om en „nyligen“ utfärdad brandordning. Den Albrechtska brandordningen hade sitt namn efter lifgardesmajoren Albrecht, hvilken — såsom vi erinra oss — efter 1738 års brand sändes till staden för att å

„Wrangelska“ af $15/7$ 1798. Enligt den senare skulle hållas: två sprutor i staden, två likaså i Kron St Anne, äfvensom en i hvardera förstaden. Formännen ålades, vid hot af fem par spö, att infinna sig vid brandtillfällena för forsling af sprutor och vatten. Skorstensfejarna, af hvilka redan tidigare en, men senare sex blifvit uppförda på stadens ordinarie stat, skulle för hvarje försummelse i tjänsten bekomma tio eller femton slag med karbasen. Schtjerbatoff förmådde dessutom 1794 borgerskapet att hålla fyra — antalet ökades senare till sex — brandhästar, hvilka först ställdes af husegarne själfva, men ifrån 1805, sedan dessa gått in på att erlægga ett sammanskott för ändamålet, af magistraten. — På samma sätt som redan skett under svenska tiden aflönades också långt in på 1700-talet ur stadskassan åtta brandvakter, hvilka om nätterna skulle gå omkring gatorna och med en träskramla angifva klockslagen, dem de dessutom borde på finska utropa i gathörnen. Men då detta antal med tiden befanns vara för litet, yrkade viceguvernören Neidhardt, som också genomdref stadens indelande i kvarter med hvar sin brandmästare, att borgerskapet därutöfver skulle anställa särskilda patruller om nätterna. Detta synes senare hafva ledt därtill, att brandvakternas antal ökades till sju. Af de utgifter, som alla dessa dels gamla dels nya inrättningar på brandväsendets och vakthållningens område ådrogo stadskassan, skulle de gamla, d. v. s. vaktkarlarnes löner, 828 rubel¹⁾, och brandredskapens underhåll, 230 rubel, nu direkte erläggas ur stadens ordinarie inkomster, medan däremot de under perioden tillkomna, nämligen skorstensfejarnes löner, 864 rubel²⁾, och brandhästarnas underhåll, 430 rubel, skulle betalas med medel, som af borgerskapet särskildt för ändamålet årligen uttaxerades. Brandväsendet kostade således mot periodens slut staden inalles 1,380 rubel och den därtill hörande vakthållningen 828 rubel, in summa 2,208 rubel.

Polisen

Men utom brandvakten fanns det en annan vakthållning, som afsåg upprätthållandet af ordningen på gator och torg, in-

kronans vägnar vidtaga anstalter för dess återuppbyggande. Den Wrangelska åter benämndes efter öfverkommendanten Wrangel, som lätit magistraten uppgöra densamma i öfverensstämmelse med den för staden Reval gällande „Feuerordnung“.

¹⁾ Ända till slutet af 1786 inkasserades dessa penningar af husegarne, men ifrån 1787 betalades de direkte ifrån stadskassan.

²⁾ Hvaraf dock 100 rub. ur stadskassans ordinarie medel för sotningen af de publika byggnadernas skorstenar.

seendet öfver allmänna förordningars efterlefnad o. s. v. Under svenska tiden hade det — åtminstone enligt magistratens ämbetsfördelning 1687 — ålegat justitieborgmästaren att hålla hand öfver ordningen i staden, hvarvid stadsbetjänterna och ofvannämnda vaktkarlar, hvilka om nätterna gingo brandvakt, väl också vid tillfälle fingo fungera såsom något slags polis. För öfrigt öfvervakade fiskalen de allmänna förordningarnas iakttagande, handelsuppsyningsmännen, torgfogdarna, accisbetjänterna, utridarne m. fl. näringsordningarnas efterlefnad, kvartermästare och deras underordnade rotmästare dagsverksskyldighetens fullgörande, lösdrifvares efterspanande m. m. Endast fiskalen, stadsbetjänterna och vaktkarlarna fingo lön från stadskassan; accisbetjänterna ersattes ur de inflytande accis- och beslagsmedlen; kvarter- och rotmästare godtgjordes endast med befrielse från „gästning“ och dagsverkens utgörande. Under ryska tiden synes också till en början justitieborgmästaren varit den enda polismyndigheten; åtminstone heter det på 1730-talet: „der Justitie Bürgermeister Reinecke vertritt allein in Wiburg zugleich das Vogtheiliche Gericht“¹⁾. Och vid ordningens upprätthållande hade han väl fortfarande att räkna på stadstjänarne, vaktkarlarna och de efter lilla tullens arrenderande af staden engagerade besökarne och acciskarlarna. För öfrigt kunde borgmästaren och magistraten, enligt justitiekollegiets förordnande, vädja till militärens assistens i och för sina domars exekverande och ordningens upprätthållande.

Men under den ryska epokens oroliga tider, då det i staden vimlade af marketentare och lösdrifvare, räckte den gamla goda tidens enkla maktmedel icke mera till för ordningens upprätthållande. Behovet af en särskild polismyndighet gjorde sig tiden allt mera gällande. Den första „polismästaren“ i Viborg var Chvastoff, som tillsattes under kriget 1741—1743. Men hans myndighet afsåg egentligen endast upprätthållandet af ordningen bland de ryska marketentarna, som då öfversvämmat staden, och upphörde åter med krigets slut. Under ståthållarskapstiden var under öfverkommendantens inseende major Philips i egenskap af „Stadtvogt“²⁾ ett slags polismästare och hade till sitt förfogande,

¹⁾ Under honom hade magistraten också att utföra en polisrätts åligganden. „Magistratus der Stadt Wijburg als ein dortiger Polizei Ordnungs Richter — —“ (1770).

²⁾ „Stadtvogten“ tillsattes af senaten. Platsmajor Philips var „die Function eines Stadtvogten verwaltende“.

förutom „pristaver“ och deras assistenter, ett helt s. k. „statskompani“, bestående af 132 man. Staden måste 1794 afstå sin af handlanden Berg inköpta gård i S:t Petersburgska förstaden invid Ladoska sjukhuset, där en kasern byggdes för detta „Stadtskoi kompani“ — såsom det gemenligen kallades.

Och dock var Schtjerbatoff icke nöjd. Han tyckte sig vid sitt tillträde till sin guvernörspost finna „att de för allmänna säkerheten och lugnet i staden nödvändiga villkoren alls ej funnos“. Under förevändning, att det under höstnätterna, särskildt efter branden 1793, förekommit rån — ja till och med mord på stadens gator, ville han lyckliggöra Viborg med en polisinvärning, „helt och hållet efter förebilden af de två hufvudstädernas“. Han anställde hos sig en tjänsteman, Andrejeff ¹⁾, för särskilda uppdrag och anbefalldes utbetalandet af löner ur stadskassan åt ett par tre löjtnanter och fänrikar „för diverse i stadspolisens tjänst förrättade uppdrag“ ²⁾. Bland poliserna funnos sergeanter och soldater, som gingo klädda i vanliga bondkaftaner eller gröna syrtuter, och efter branden inkallades hvarje natt till vakthållning i staden 20 „bobuler“ från landet, åt hvilka stadskassan tvangs att betala 2 rubel per man i månaden.

Det var de som bönder klädda poliserna, hvilka först började det ofta omtalade trasslet med handlanden Jænisch, hvilket — såsom vi nämnt — slutade med guvernörens personliga ingripande; och de från landsorten inkallade „bobulerna“ ansågos af stadsborna såsom föga pålitliga säkerhetsvaktare. Stadsrådet, som försäkrade, att „det Gudi lof sällan händer rån och ännu mindre mord i vår stad“, frågade med skäl: „hvarför använder guvernören till poliser folk från garnisonsbataljonen och huru skall man igenkänna att de äro poliser?“ Det menade ock att de stackars bönderna gjort bättre nytta vid sitt jordbruk än i staden, som dem förutan hade „ett tillräckligt antal af de pålitligaste och bäst aflönade, alltid till hands varande vaktkarlar“. Dess oförgrifliga mening var, att „staden förnam föga nytta af de nya polisordningarna“.

¹⁾ Åt denne tjänsteman skulle staden anskaffa kvarter. Han hade bland annat åtagit sig upprättandet af vaktkurar i gathörnen, men lät göra dem så dåliga, att de „redan efter några dagar visade sig vara fullkomligt odugliga“. Emellertid fick staden dyrt betala för sina nya „butki i ragatki“.

²⁾ Till en af dem skulle betalas 78 rubel årligen o. s. v.

Den Schtjerbatoffska polisordningen föll med ståthållarskapet, hvarpå en vida enklare sådan, delvis baserande sig på det förra „Vogteiamtets“ organisation infördes. Ingen särskild „Stadtvogt“ eller polismästare — ej heller några „pristaver“, hvilka jämte honom utgjort det förra „polisamtet“, tillsattes dock mera, utan trenne polisuppsyningsmän eller kvartalsofficerare, motsvarande de förra kvartersuppsyningsmännen, skulle med sina fyra assistenter öfvervaka ordningens upprätthållande¹⁾. En nyhet var ock att polisen, hvilken förut — med undantag af Schtjerbatoffs extrapoliser — underhållits af kronan, nu blef stadens ensak, kostande stadskassan inalles 1,250 rubel.

Det synes slutligen också hafva varit ståthållarskapsstyrelsens förtjänst, att en ordnad gatubelysning infördes i staden. Ätminstone redan 1789 talas om „Strassenlanternen“. Själva belysningen lämnades följande år på „podråd“ eller beting för 399 rubel. Schtjerbatoff, som efter branden bodde i sitt eget hus i Anina, genomdref att 28 lanternor 1794 uppsattes också vid stora gatan i S:t Petersburgska förstaden. Gatlyktorna skulle den mörka årstiden hållas tända till klockan 11 om aftonen. Entreprenaden för gatubelysningen steg år 1800 till 500 och 1812 till 575 rubel, hvarutom för ljus och linolja i vakt- och ordonanshusen erlades 415 rubel, hvilket allt direkt utbetalades ur stadskassan²⁾.

Gatubelysning.

Äfven fattig- och hälsovården vunno sent omsider, efter att under större delen af perioden hafva varit alldeles förbisedda, en ny ordning och började därefter i en eller annan form att kräfvä allt större bidrag från stadens sida. Fattigvården synes till en början alldeles hafva råkat på förfall. Redan före belägringen 1706 hade det gamla hospitalet, som ju därjämte varit ett slags fattighärbärge, försvunnit från Viborg³⁾. De mest nödställda erhöilo såsom „kyrkfattiga“ hjälp ur de medel, som insamlades med kyrkhåfven. Staden öfversvämmades dessutom af

Fattigvården.

¹⁾ Polisen stod fortfarande under kommandanternas direktion, „dock så att de ej inlåtit sig på någon detalj, hvilken allenast tillkommit magistraten“.

²⁾ Gatornas stenläggning och renhållning ombesörjdes af husegarne. Men stenläggningen af torgen bekostades med stadsmedlen, äfvensom ock sopningen af torg, broar och gator vid alla publika byggnader.

³⁾ Det uppbrändes då af ryssarne, och följande år flyttades hospitalshjonen till Villmanstrand, därifrån de sedan 1711 fördes till Kangasniemi samt omsider till S:t Michel.

tiggare från den utsugna landsorten, hvarför 1753 åtgärder måste vidtagas för deras hemsändande. Då emellertid kyrkhäfsmedlen ej förslogo för underhållet af den alltmer tilltagande fattigskaran, föranstaltades penninginsamlingar ock förmedels en i staden „ambulerande fattigkista“¹⁾.

„Stiftsässiga
fattiga“.

I anledning af att näringarna nu voro mindre inkomstbringande men däremot alla lifsmedel mycket dyrare än förut, och då därjämte människorna redan voro mera beroende af sina lefnadsvanor än på 1600-talet, gjorde sig fattigdomen kännbarare också inom ståndspersonsklassen. Det fanns ett antal näringslösa personer, särdeles änkor, inom borgerskapets så att säga högre lager, hvilkas ställning förbjöd dem att söka andras hjälp men hvilka dock måste understödas för att de ej skulle gå under. Vi hafva redan sett, huru krögeriet blef ett slags „soulagement“ för alla dessa medellösa af borgerskapet, i det de sämst lottade erhöilo tre „krogar“, från 1774 tre „portioner“ eller „kvota“ i krögerivinsten, de mindre nödställda tvenne krogar, resp. „portioner“ o. s. v. Dessa „gratialer“ eller „pensioner“ betalades till en början t. o. m. åt sådana, som flyttat bort från orten. Men då handlanden Teubel, som slagit sig ned i S:t Petersburg, gjorde anspråk på att också där få åtnjuta sina „krögerikvota“, resolverade justitiekollegiet ^{30/7} 1773, att endast de, som bodde i Viborg, voro berättigade till delaktighet i krögerivinsten. Antalet af dem, hvilka vid denna tid voro så medellösa, att åt dem anslogos trenne „portioner“, utgjorde omkring 20, förutom ett halft annat tiotal handtverkare och andra personer, hvilka „beneficerades“ med en eller tvenne lotter hvar²⁾.

Fattigvården
under ståthållarskapstiden.

På denna fot stod fattig- och understödsväsendet ända in till ståthållarskapstiden. Då anslogos, såsom vi erinra oss, krögeriförpaktningen till en inkomst för stadskassan, och de förut utbetalta „portionerna“ och „gratialerna“ upphörde. Därjämte ofverlämnades nu hela fattigvården, för såvidt den berörde ej

¹⁾ Kyrkhäfsmedlen utdelades af pastorn i närvaro af svenska och finska församlingarnas kyrkoföreståndare kvartaliter, men penningarna från den ambulerande kistan af finska kyrkoföreståndaren månatligen åt de fattiga. 1780 utdelades sålunda 253, 1781 143, 1782 134, 1783 142, 1784 174 och 1785 143 rubel åt några och 60 fattiga.

²⁾ Två portioner uppbyros af cirka 22 personer och en portion af 35 köpmän, som dock ej åtnjoto denna inkomst för sin medellöshets skull, utan emedan de af princip ej ville afstå från sina rättigheter.

mindre de kyrkfattiga, än ock de behöfvande af ståndspersonsklassen, åt stadsrådet och „Stadtwaisengericht“, hvilka i detta afseende subordinerade under allmänna försorgskollegium såsom högsta instans i alla frågor rörande välgörenhetens ordnande. Redan 1786 resolverade kollegiet, att „Stadtwaisengericht“ — enär då något stadsråd ännu icke fanns — egde rätt att ur stadskassan rekvirera medel för de „stiftsmässiga husarna“, hvilka motsvarade dem som förut haft del i krögerivinsten. Likaså skulle nämnda domstol öfvertaga utdelningen af de medel, som inflöto i kyrkhåfvarna och fattigkistan. De „stiftsmässiga“ inom hvarje stånd — köpmansståndet, handtverkarn- och „Beisassen“ — fördelades nu, allt efter graden af deras fattigdom, i två eller tre klasser, och understöden, som utbetalades tertialiter, beräknades därefter. De f. d. kyrkfattiga åter uppfördes på den s. k. „tiggjarlistan“, och åt dem utdelades hvarje lördag 25 kopek per person. Stadsrådet inrättade ock 1787 ett arbets- eller spinnhus, där de fattiga af formans- och dragareklassen fingo sitt underhåll ända till 1797, då denna anstalt upphörde. Antalet af de stiftsmässiga voro 1786 80¹⁾, men steg redan 1789 till 118. Veckotiggjarnes antal höll sig i regel omkring 60. Bland de sistnämnda ökades ryssarnes antal i samma proportion som de finska tiggjarnes minskades. Hela summan, som utbetalades åt de hjälpbehöfvande, utgjorde till en början omkring 3,100 rubel, men steg småningom, så att fattigvården under senare delen af ståthållarskapstiden, efter branden 1793, kostade stadskassan inalles omkring 6,500 rubel årligen. Efter år 1797 nedgick beloppet åter, utgörande t. ex. för år 1812 — för 100 „stiftsmässiga“ och 51 veckotiggjare — in summa 3,800 rubel, förutom de 1,000 rubel, som extra influtit enligt brännvinsförpaktningsskontraktet²⁾.

Men tidsandans filantropiska riktning fordrade omedelbarare och säkrare hjälp åt de nödlidande, än hvad de utdelade bidra-

Ladocka fattig-
huset.

¹⁾ Af dessa voro 42 „Beisassen“, 17 handtverkare, 31 af köpmans- och ståndspersonsklassen. 1789 voro de resp. siffrorna 62, 17 och 38. — 1786 var de finska veckotiggjarnes antal 30, de ryska 28; 1789 voro däremot de resp. siffrorna 16 och 43.

²⁾ Då allmänna försorgskollegiet bibehölls efter ståthållarskapets upphäfvande — om ock det numera utgjordes af guvernören ensam — förblef också den däråf beroende fattigvården perioden till ända på samma fot, som den varit under tiden 1787—1796.

gen kunde medföra. Både styrelsen och enskilda omfattade med intresse tanken, att staden åter borde förses med ett fattig- och sjukhus sådant det gamla hospitalet hade varit. 1753 erinrade guvernörskansliet om nödvändigheten af en sådan inrättnings anläggande och 1766 föreslog Engelhardt hos regeringen anläggningen af ett fattighus för 50 personer af hvardera könet, för hvilken anstalts räkning han utöfver de medel, som kunde insamlas genom frivilliga bidrag, räknade på ett anslag ur stadskassan af 150 rubel årligen. Då det Ladoska huset 1759 upphyrdes för öfverkommendantens räkning, förklarade egaren, Kristian Adr. Lado, att han afstod hela hyressumman, 15 rubel i månaden, till stiftandet af ett fattig- och sjukhus, och detsamma hade handlanden Alftan lofvat göra, i händelse hans hus blifvit för ändamålet använt. Men då hvarken kronan eller staden kom sig för att realisera den länge närda planen, gjorde omsider den förre af de nämnda köpmännen, den af varm religiositet besjälade och af tidens pietistiska riktning påverkade Lado ¹⁾, på egen hand det genom en storartad donation. Han förordnade nämligen, kort före sin död, genom en skrifvelse af den ¹⁰/₄ 1766 sin svärson Kristian Jænisch att inkassera en svenska statskontorets obligation å 100,000 daler k. m:t (omkr. 9,000 rubel) jämte ränta och leverera penningarna å behörig ort „zu dem Gebrauch des allhier zu erbauenden Siechen Hauses oder der Armen“. Detta bref har, såvida något annat testamente icke återfunnits, betraktats såsom den egentliga fundamentalurkunden för den stora stiftelsen. 1785, då fonden genom räntor och insamlingar stigit till 17,000 rubel, började man vidtaga anstalter för förverkligandet af testators afsikter, och sedan en plan ²⁾ för den nya inrättningen ²⁷/₃ 1787 blifvit fastställd af dirigerande senaten, begynte i yttersta ändan af S:t Petersburgska förstaden

¹⁾ Kristian Adrian Lado, son af borgmästaren i Nyen Balthasar Lado († i Viborg 1709) och Sara Hertz († 1731) var född ¹⁶/₁₀ 1704, gick i skola hos Rampau 1712—20, var i tjänst hos sin broder Balthasar Henrik i Reval till 1728 och blef kort därefter borgare i Viborg. Rådman 1741—1752 och en af stadens mest inflytelserika personer, såsom ofvan särskilda gånger framhållits. Gift 1:o ¹⁰/₅ 1733 med Margareta Sesemann, † ²/₆ 1742, dotter af Filip Sesemann och Elisabet Frese och 2:o ⁹/₁₀ 1743 med Anna Melartopæus, † ²²/₁₀ 1775, dotter af domprosten Christian Melartopæus och Anna Salot. Krist. Adr. Lado afled ⁹/₁ 1767.

²⁾ Ett tidigare af magistraten i samråd med testators arfvingar, 1785, uppgjort förslag hade ej godkänts af allmänna försorgskollegiet, under hvilken anstalt skulle subordinera.

uppförandet af ett efter den tidens förhållanden stort tvåvånings stenhus, som 1789 redan stod under tak. Dock öppnades anstalten icke förr än $\frac{5}{1}$ 1792¹⁾. Till en början anmälde sig dock endast en fattig, „der alte Peruquier Voigt“, men det räckte ej länge, innan anstalten räknade fullt antal, 12, interner. Med räntorna af det återstående kapitalet 15,000 rubel, skulle sedan anstaltens årliga underhåll bekostas, men då dessa ej alltid förslogo, åtog sig donators son Henrik Vilh. Lado, som lifligt intresserade sig för sin faders skapelse, att ur egna medel fylla hvad som möjligen kunde brista.

Sålunda hade staden genom enskildt initiativ bekommit en tidens fordringar motsvarande fattigvårdsanstalt, som utgjorde en verklig heder för densamma.

Likasom fattigväsendet befann sig ock sjukvården länge i lägervall. I långa tider fanns det hvarken stadskirurg eller „landtfysikus“, ej heller någon apotekare. Både staden och kronan drogo sig för de kostnader återställandet af dessa redan under svenska tiden existerande tjänster skulle medfört. Man kom nöd- torftigt till rätta med regementsläkarne och fältapoteken.

1729 ansökte väl regementsfältskären Christ. Anton Ruge- röd stadskirurgsysslan, men magistraten, som ej synes vågat afgöra saken ensam, hänsköt den till borgerskapet, som ej var hugadt att påtaga sig nya kostnader — och Rugeröd fick för- blifva vid regementet. Väl föreslog Reinecke, storslagen i allt, i sin bekanta deduktion 1731 antagandet af en „stadsmedikus“ med 100 rubel i lön, men projektet föll med deduktionen. Det enda man omsider kom sig till var, att man efter upprepade förslag af Engelhardt 1766 och Kaschkin 1779 sistnämnda år antog en ackuschörka i stadens tjänst.

¹⁾ Detta berodde väl därpå att byggnaden under kriget 1789—90 varit upplåten för militärens behof. Den innehöll förutom rum för föreståndaren och ekonomen, 3 rum i öfra våningen för 6 kvinnliga, och lika många rum i nedra våningen för samma antal manliga fattighjon. Hjonen skulle förses förutom med fritt husrum, ljus, värme och betjäning äfven med nödigt underhåll och beklädnad. Underhållskost- naderna stego till en början till 800 à 900 rubel årligen, men nådde slutligen till 1,600 rubel. — Enligt 1785 års icke stadfästade förslag har i anstalten öfver huf- vud intagits endast medlemmar af handels- och handtverksståndet. Enligt 5:te punkten i nyssnämnda förslag — den enda punkt i förslaget, som vann godkännande — öfverlämnades förvaltningen af anstalten åt en direktion, bestående af en medlem af magistraten såsom president, en descendent af stiftaren, en dito af testaments- exekutorn (Jænisch) och tvenne af magistraten bland borgerskapet utsedde med- lemmar.

Emellertid hade myndigheterna 1754 tillsatt en s. k. „landt-fysikus“ eller „provinsialkirurg“, Johan Carl Wilckens¹⁾, och det trots motstånd af allmogen, som i frågan yttrat sig sålunda: „Gud är vår läkare, han må hela oss. Vi hafva nog svåra utgifter och hafva ej förmåga till flera utlagor. Förr än vi hinna afhämta fältskären, är den sjuke redan död“. Men då några år senare 1761 magistraten och guvernörskansliet anhöllo om tillsättandet af en „doktor medicinæ“ i staden, sådan som Alphusius varit, och utbådo sig att till en sådan måtte utnännas doktor Hans Henrik Jænisch²⁾, hvilken såsom stadsbarn vore på orten väl känd, följde därpå af okänd anledning ingen åtgärd.

Provinsialkirurgen fick 1758 under sitt inseende ett lasarett, som på kejsarinnan Elisabets befallning, i anledning af en då grasserande smittosam farsot, öppnats i staden „för fattiga och i fängelse inhafterade sjuka“. Detta s. k. „landthospital“, till hvars underhåll af kronomedel anslagits 2,000 rubel årligen, existerade till 1787, då dess byggnader redan voro så förfallna, att de ej mera kunde repareras. Denna anstalt hade troligen varit belägen någonstädes åt Revonhäntä- eller nuvarande Papulatrakten, hvarest också, närmare Papulabryggan, det äldre fälthospitalet med sin kyrka torde stått³⁾.

Sådana voro hälsovårdsanstalterna i staden före ståthållarskapstiden.

¹⁾ Wilckens kallade sig ock stundom provinsialmedicus.

²⁾ Son till rådman Niklas Jænisch och Helena Sofia Printz, f. 1734, † i Moskva antagl. före 1812. Doktor i Jena 1755. Examineras i medicinalkansliet i S:t Petersburg 1758. Yngre doktor vid S:t Petersburgs amiralitetshospital s. å. med skyldighet att undervisa underläkarne och eleverna. Doktor vid Smolna institut 1764. Utgaf en afhandling om skyddskoppypning s. å. Entledigades på begäran från sin undervisningsskyldighet 1770. Flyttade åtminstone före 1793 till Moskva, hvarest han egde det s. k. minderska apoteket. Erhöll kollegieråds titel. Gift med en Neidhardt.

³⁾ Vår å sid. 536 uttalade förmodan, att det äldre fälthospitalet skulle legat i den trakt, hvarest Ladoska sjukhuset senare uppfördes, torde icke vara riktig. Vi hafva nämligen numera funnit, att härstädes, d. v. s. på den plats, som senare upptogs af Anina trädgården, före ståthållarskapstiden legat en äldre regementsgård. Den härstädes belägna gamla ryska kyrkan var således sannolikt endast en vanlig regementskyrka, sådan som de, hvilka funnos vid „velikolugska“ och „råsanska“ kasernerna, och icke — såsom vi först antogo — hospitalskyrkan. Det på kartskizzen från 1780-talet omnämnda, invid vägen till Papula bron belägna „sjukhuset“ med dess särskildt angifna kyrka torde således varit det äldre fälthospitalet. — Ett ryskt militärlasarett nämnes också 1738 i Pantsarlaks.

Den nya styrelsen, som aflades med att nyskapa alla tjänster och inrättningar, tillsatte en „kretsläkare“ eller „kretsdoktor“, under hvilken ytterligare ställdes en „kretskirurg“¹⁾, samt ersatte det gamla landthospitalet med ett nytt s. k. „landt- och stadshospital“, som för kronans räkning skulle underhållas med allmänna försorgskollegiets medel. Detta hospital, som stod under kretsläkarens uppsikt, var afsedt att inrymma såväl feberlasarett och veneriskt sjukhus som dårhus och hittebarnshus. Men tillvidare placerade i hyrda lokaler tedde sig de olika afdelningarna såsom särskilda inrättningar hvar för sig. Man talade om ett „landthospital“ och om ett „veneriskt sjukhus“, alldeles såsom om de icke haft med hvarandra någonting gemensamt; och likaså om „hittebarnshuset“, för hvilket lämplig plats ej synes hafva funnits i de för hospitalets räkning upphyrda husen. Vid sidan af dessa till landthospitalet hörande inrättningar fanns ytterligare en medicinsk anstalt, som oberoende af de andra stod under en särskild läkares²⁾ uppsikt, nämligen koppypnings-, senare vaccinationshuset. Den hade anlagts på grund af ukas af $\frac{6}{12}$ 1782 och ånyo öppnats af försorgskollegiet 1787. Då allmogen emellertid icke ville anlita anstalten, måste kollegiet lofva en rubel i premie åt de föräldrar, som där aflämnade sina barn. Alla dessa inrättningar voro belägna i S:t Petersburgska förstaden³⁾, koppypningshuset särskildt i Pantsarlaks, ungefär på den plats, där senare korrektionsinrättningen stod.

Men ehuru ståthållartiden sålunda kunde skryta med sina många sjukvårdsanstalter, synes dock i afseende å dem hafva gällt samma regel som beträffande dess öfriga inrättningar: det var mera fråga om en vacker yta än om verklig duglighet. Dess hospital synas nämligen icke hafva haft något synnerligen godt namn om sig. Den svenske officeren Klercker, som krigstiden

¹⁾ Såsom kretsläkare fungerade den förra provinsialkirurgen Wilckens intill 1793, sedan kollegieassessorn Mikael Schindler (1793—1797). Af kretskirurger nämnas Adolph Fredr. Binborg (1785—1792), Ernest Gottlieb Holtz (1792, 1793). 1786 nämnas ock „hiesige Kreiswundärtzt Eneholm“, hvilken själf under ett intyg kallar sig blott „Kreis Erzt“. En läkare vid namn Schmidt förekommer 1795 och 1796, då han kallas „уѣздный лѣкаръ“. Förmodligen voro de sistnämnda kretskirurger.

²⁾ Stabskirurgen Fredrik Posse 1787—1800.

³⁾ Med säkerhet känner man dock endast belägenheten af veneriska hospitalet. Det låg under 1790-talet på Revonhäntä udde.

1789 vistades i Viborg, erfor, att „de alla handhades utan ordning af odugliga läkare“. 1795 voro ock samtliga lokaler, i hvilka de inhysts, „fallfärdiga“, hvarför Schtjerbatoff på högsta ort hemställde om uppförandet på Revonhäntä af tvenne stora sjukhusbyggnader, som utom hospitalslokaler skulle inrymma såväl koppypningshus som hittebarnshem.

Medicinalför-
valtningens tid
1797—1812.

Men innan dessa planer blefvo realiserade, hade ståthållarskapet redan afskaffats, och en ny ordning infördes åter med afseende å sjukvården. 1797 tillsattes en „medicinalförvaltning“, bestående af en inspektör, en operatör och en ackuschör¹⁾. Ordföranden i denna styrelse, inspektören, kallades ock „stadsfysikus“, ehuru utan förbindelse att med råd och biträde mera gagna staden än landsorten, hvarjämte samtliga medlemmar skulle tituleras „doktorer“²⁾, äfven om de icke voro det. Under denna styrelse subordinerade kretsläkarne³⁾, hvar och en assisterad af en „äldre“ och en „yngre discipel“. „Landt- och stadshospitalet“ stod fortfarande under uppsikt af kretsläkaren, nu hofrådet Krist. Rud. Jænisch 1798—1809, hvilken äfven efter det han 1809 tagit afsked från tjänsten frivilligt och utan lön skötte det samma. Planerna att bygga ett nytt hospital lämnades nu åsdo, och i stället inköptes Schtjerbatoffs hus och trädgård Anina för anstaltens räkning. Inrättningen, som förut bestått af 26 sängar, hade utvidgats till 46, af hvilka 20 för kroniska och 20 för veneriska sjuka samt 6 för „kurabla vansinniga“⁴⁾. Också koppypningshuset, „Pockenhaus“, stod ifrån 1803 under

¹⁾ Enligt stat hade inspektören 700, operatören och ackuschören hvardera 500 samt kretsläkaren 300 rubel i lön. Enligt taxan af 20/100, 1789 egde de för besök hos patienter i staden taga en rubel, då de skrifvit recept, eljest hälften, äfvensom 2 rubel för besök i förstäderna. Såsom inspektörer nämnas statsrådet Carl Bützow (1798—1804), Mikael Schindler (1812). Någon operatör hafva vi ej funnit nämnd, och 1812 heter det att tjänsten var obesatt. Ackuschör var Wolter.

²⁾ 1812 heter det att ingen af läkarne var promoverad medicinedoktor eller kirurgiexamen, utan hade de alla blifvit examinerade af Collegium medicum i S:t Petersburg, af hvilka de ock tillsattes i sina tjänster.

³⁾ Kretsläkare i Viborg under denna tid var hofrådet Krist. Rud. Jænisch (1797—1809), som också kallas „городский доктор“. Såsom ofvan nämndes skötte han äfven efter det han 1809 afgått från tjänsten, hospitalet, men den vakanta kretsläkareysslan förestods af ackuschören Wolter.

⁴⁾ År 1804 flyttades åter hospitalet från Anina till vaccinationshuset. — Om kretsläkarnes åligganden heter det 1812: die Hauptobliegenheit der Kreis Ärzte ist das allgemeine Einimpfen der Schutz Pocken, wozu zugleich die Kreis Disciples gebraucht worden; und die Kreis Ärzte bekamen von dem gewesenen Civil Gouver-

kretsläkarens vård, hvarjämte försorgskollegiet fortfarande underhöll en inrättning, som motsvarade hittebarnshuset ¹⁾.

Äfven under detta sista skede af den ryska epoken förblef staden, hvarest dock redan nämnes såväl en ögon-²⁾ som en tandläkare³⁾, uti afsaknad af en egen stadsläkare. Man ville ej belasta budgeten med nya löner, helst man kunde betrakta såväl inspektören som kretsläkaren såsom stadsläkare. Den — för såvidt vi funnit — enda utgift stadskassan hade för hälsovården, var och förblef ackuschörskans lön — eller rättare sagdt ackuschörskornas löner, ty en andra sådan hade blifvit antagen redan under ståthållarskapstiden. Deras löner och hyresmedel stego mot slutet af perioden till 392 rubel ⁴⁾. Men utom denna på

neur ein jeder zweimahl des Jahres zu 25 Rubro um frische Materie etc. zu besorgen, aber in diesem Jahre haben die Kreis Ärzte nichts erhalten, und ausser einigen Geistlichen haben besondere Vaccinateurs nicht existirt.

¹⁾ Betecknande för tiden var det intresse, hvarmed hittebarnshusen af styrelsen omfattades. Redan guvernör Kaschkin föreslog 1779 anläggandet af en sådan anstalt. I sitt förslag till uppförandet af nya hospitalshus i Viborg 1795 anslag Schtjerbatoff också nödigt antal rum för hittebarnshuset, vid hvilket skulle anställas två sköterskor, en amma, en barnmorska och en arbetskarl. Också omnämnes vid denna tid ett „Erziehungshaus“, hvaraf det ser ut som om en särskild för det antydda ändamålet afsedd anstalt då verkligen funnits i staden. Också Meijendorff befalldes 1803 inrättandet af dylika barnhus i länets städer. Emellertid synas, åtminstone i de flesta fall, alla åtgärder i hufvudsak hafva stannat därvid, att barnen å allmänna försorgskollegiets vägnar emottogos af särskilda personer och öfverlämnades åt „vårdarinnor“ i inackordering, hvarefter de sändes till hittebarnshuset i S:t Petersburg för att vidare uppfostras. Sålunda emottogos alla oäkta barn, hvilkas föräldrar antingen icke ville eller kunde föda dem. „Dessa personer“ — heter det — „skulle icke upptäckas och prästerna voro förbundna att hålla sådant hemligt och endast meddela ett bevis däröfver, om barnen voro döpta eller icke“. År 1800 hittades ett „unter die Pforte des hier in der Festung Kron S:t Anne auf der so genannten Kosa geschobenes Findelkind“. Allmänna försorgskollegiet tog vård om detsamma och inackorderade det hos en änka. — „Ända till 80 barn kunde sålunda emottagas af kollegiet, ehuru dock sällan mer än 20 eller 30 på en gång befunno sig i dess vård“.

²⁾ 1802 nämnes Doktor Renjeri i staden såsom kurerande „Augenkrankheiten“. Måhända var han dock endast tillfälligtvis vistande därstädes.

³⁾ 1802 nämnes „Zahn Ärtzt“ Franck.

⁴⁾ År 1794 hade Schtjerbatoff, efter den ena ackuschörskans död, på eget beväg, endast efter samrådan med doktor Schindler, från S:t Petersburg inkallat en ny skicklig ackuschörska och åt henne ur stadskassan utanordnat en hög lön, 300 rubel, hvilket väckte mycket missnöje bland borgerskapet. — Utom sin lön af staden erhöilo ackuschörskorna af kronan, den ena 120, den andra 80 rubel årligen. — Båda barnmorskorna voro af medicinska förvaltningen godkända, examinerade och edsvurna.

ordinarie stadsbudgeten observerade utgift måste köpmännen sedan 1799 efter taxering betala 1,000 rubel årligen såsom bidrag till veneriska hospitalets underhåll.

Apotek.

På tal om hälsovårdsförhållandena i staden under ryska tiden, må här slutligen också nämnas, att ett nytt apotek omsider hade blifvit öppnadt därstädes. Redan 1729 hade apotekaren Bernt Paris anhållit att bli „konfirmerad“ till verklig apotekare och „ansedd med förut här gällande apotekareprivilegier“, hvarjämte det hette, att hans apotek redan befann sig „i fullkomligt stånd“. Men då han just vid denna tid afled och det sedan icke på länge talas om något apotek i staden, är det troligt att denna fortfarande förblef i afsaknad af en sådan inrättning. På 1740-talet nämnes väl åter i Viborg en apotekare vid namn Debert, osäkert dock om han hade apotek i staden, eller möjligen blott var en rysk „fältapotekare“. Först 1760 fick apotekar Johan Georg Greve de gamla privilegierna konfirmerade och rättighet till tullfri införsel af medicinalier för 64 rubel, motsvarande 200 d. s. m. Greve synes hafva aflidit omkring 1803, hvarefter såsom apotekare förekommer Johan Henr. Isendahl. Det Greve-Isendahlska apoteket torde — såsom tidigare nämnts — varit placeradt i förra Cröellska, nuvarande Ivanoffskyska huset vid Biskopsgatan ¹⁾.

Slutöfverblick
af hälsovården.

Såsom slutresultat af ofvanstående öfverblick af Viborgs hälsovårdsförhållanden under ryska tiden må ytterligare framhållas, att desamma, trots alla under senare hälften af 1700-talet vidtagna omställningar och förbättringar, likväl torde lämnat åtskilligt öfrigt att önska. Att flere af de tjänstgörande läkarne, af hvilka icke en enda nått högre akademisk utbildning, saknade tillräcklig vetenskaplig underbyggnad för sitt kall, hafva vi så mycket mer skäl att antaga, som organisationskommissionen 1812, då frågan gällde hälsovårdens ordnande för framtiden, såsom önskningsmål framhöll: „att läkaren bör vara

¹⁾ Doktor Alphusius, hvilken — såsom vi erinra oss — i slutet af svenska tiden var landt- och stadsmedicus och i sådan egenskap också höll det privilegierade apoteket, lefde åtminstone ännu 1722. — Apotekar Paris nämnes 1729—1730. Han torde hafva aflidit sistnämnda år. Greve, som var apotekare 1761—1803, hade inflyttat från Preussen. Isendahl hade förut såsom provisor tjänat hos Greve i 43 år, undergick 1793 examen i kollegium medicum i St: Petersburg och erhöll 1803 af borgerskapet vokation till apotekare. — Apoteket torde redan under Greves tid funnits i Ivanoffskyska huset, hvilket ock egdes af honom.

sitt kall mäktig samt vetenskapligt förstå utöfningen af sin tjänst och icke genom gissningar eller naturstridiga försök, emot ändamålet af sitt yrke, antingen förstöra sina patienters hälsa eller ock i otid föra dem ut ifrån världen“. Hofrådet Jænisch hade väl varit en samvetsgrann och nitisk läkare, som af intresse för saken och utan afseende å egen vinning fortfor att sköta hospitalet t. o. m. efter det han afgått från kretsläkareysslan. Men förhållandena torde i allmänhet varit sådana, att en läkare äfven med god vilja föga kunde uträtta. Då ingen särskild hospitalsläkare fanns, blefvo de sjuka, så snart kretsläkaren af sin tjänst kallades till annat håll, helt och hållet lämnade åt sig själva. Därjämte var staten så knappt tillmätt, att patienterna ej kunde hållas med ordentlig kost, ett förhållande, som menligt inverkade på deras hälsotillstånd¹⁾. I allmänhet rådde stor brist i afseende å hospitalets nödvändighetspersedlar, såsom säng- och linnekläder m. m. Landshöfdingen Stjernvall fann vid sitt första besök i i allmänna försorgskollegiets hospital „sjuklingarna i ett ohyggligt läge, i saknad af de nödvändigaste behof att skyla sig med“.

Vi hafva i det föregående försökt följa den materiella utvecklingens gång i Viborg under ryska tiden, och vi hafva funnit att under århundradets förlopp stadsmannanäringarna, för såvidt vinsten af borgerskapets arbete får betraktas såsom en exponent för dess välstånd, icke relativt taget haft att uppvisa lika gynnsamma resultat, som under den närmast föregående epokens bästa tider. Trävaruexporten, som dock höll på att arbeta sig upp till jämnhöjd med den forna tjärhandeln, hade mot periodens slut blifvit lagd i bojor och den ryska stadsordningen var icke egnad att befordra utvecklingen af stadens näringslif, som baserade sig på helt andra förutsättningar än de ryska städernas. Då emellertid borgerskapets tillgångar i lika hög grad som förr togos i anspråk för det allmänna, var det ej under, om totalresultatet blef en stagnation i stadens ut-

¹⁾ År 1800 anmälde Jænisch om diverse bristfälligheter „bei den hiesigen Krankenhäusern“, bl. a. „wegen schlechter Bespeisung der Kranken“. I anledning häraf förhöjde kollegiet portionspenningarna från 10 till 12 kopek för person. Men ännu 1812 — då likväl portionspenningarna ytterligare blifvit förhöjda till 15 kopek — måste han konstatera, „att bespisningen på senare tider varit ganska slät, emedan ekonomen, sedan prisen på lifsmedlen stigit, omöjligen utan sin skada har kunnat ställa något bättre“.

veckling. Dess folkmängd ökades icke, dess allmänna betydelse var nu, utom i militäriskt hänseende, mindre än det varit både förr eller senare. Då vi nu öfvergå till en granskning också af arbetet på den andliga odlingens fält, skola vi finna, att äfven det under denna brydsamma tid hade att kämpa mot svårigheter af mångahanda slag.

Kyrkliga förhållanden.

Den 29 juli 1720 hade tsar Peter ombord på skeppet Ingermanland gifvit befallning att prästordinationerna skulle försiggå såsom under svenska tiden. På grund häraf organiserade sig nu den viborgska kyrkan i samma former, som den haft före eröfringen, blott med den skillnad, att det nu icke fanns någon biskop. Det viborgska konsistoriet fortsatte sin verksamhet under presidium af domprosten, hvilken ju ock i svenska tiden varit biskopens ställföreträdare. I stället för gymnasiilektorerna, hvilka försvunnit med läroverket, togos till assessorer de närmaste församlingarnas pastorer. Denna anordning fick sin officiella stadfästelse genom den heliga synodens ukas af $23/7$ 1734, och följande året underställdes den viborgska kyrkan justitiekollegiets öfveruppsikt. Under ståthållarskapstiden, 1784—1797, trädde civiltribunalet i justitiekollegiets ställe, och efter 1810 subordineerade den viborgska kyrkan under ministern för de främmande trosbekännelserna.

Men lika litet som stadens styrelse och näringar under ryska tiden kunde vinna någon stadga, lika litet kunde de kyrkliga förhållandena ordnas på ett behofvet fullt motsvarande sätt. Konsistoriemedlemmarnas antal, hvilka af ålder varit fyra utom preses, nedgick småningom till — en enda. Konsistoriet ansåg sig nämligen vara fulltaligt, så snart ordföranden och andra kapellanen voro tillstädes. Någon adjunkt bestridde notariatjänsten och någon af ledamöternas privata betjäning fungerade såsom pedell¹⁾. Ehuru domkapitlet till en början egde utöfva alla de rättigheter, som det forna viborgska konsistoriet innehaft, inskränktes dess befogenhet efter hand, så att det slutligen ej ens fick utfärda fullmakter för kyrkoherdarna i de konsistoriella pastoraten.

Väl stodo den viborgska kyrkans ledare, Melartopæus, Alo-pæus, Stråhlman, Wahl, på höjden af sin tids bildning, men de egen-domliga förhållanden, under hvilka denna kyrka framlefde sek-

¹⁾ Akt BD $23/7$, 1813.

let så godt som på egen hand, afskild från den öfriga lutherska världen och under ständig brist på dugliga tjänare, tryckte på densamma en viss prägel af förfall¹⁾. Det räckte mycket länge innan de under stora nordiska kriget rubbade kyrkliga förhållandena hunno återställas i sitt förra skick. 1725 begyntes åter aftonsångerna och veckopredikningarna, „hvilka icke blifvit hållna här i Viborg ända sedan 1710“. 1724 skulle anställas vederbörlig visitation, emedan någon sådan ej på länge hållits, och först 1754 firades åter en allmän tacksägelse-, faste-, bot- och bönedag, „sedan sådant alltsedan stadens öfvergång ej varit i bruk“, o. s. v.

I allmänhet intogo de ledande kyrkomännen, bland dem också stadspräster, en i hög grad konservativ ståndpunkt, såsom bl. a. framgår af konsistoriets kända strid med prosten Saxberg (1771—76), hvilken ville införa några förbättringar i afseende å psalmboken och texterna. Äfven stadsborna fingo en gång röna prof på detta vederbörandes öfverdrifna renlärighetsnit. 1784 hade nämligen stadsmagistraten och några medlemmar af den tyska församlingen hos konsistorium anhållit om införandet af en ny psalmbok. Konsistoriet anmärkte då, att ett i den gamla psalmboken förekommande uttryck: „ein Wohlgefallen Gott an uns hat“ etc. blifvit i den nya ändradt till „mit Wohlgefallen und voll Huld sieht er uns vor ihn wandeln“. Denna förändring af texten ansåg konsistoriet icke vara „försiktig“, ehuru det ej rent af därför ville förbjuda bokens antagande. Civiltribunalet ansåg emellertid, att de anmärkta orden blott voro „ett bättre poetiskt uttryck för samma mening“, och stadfästade utan vidare införandet af den nya psalmboken.

De lutherska församlingarna i staden voro till en början Församlingarna.
— sedan Siikaniemi församling under kriget helt och hållet gått under och Pantsarlaks församling försvunnit med hospitalet — endast tvenne, nämligen de sedan gammalt under gemensam styrelse stående svenska och finska församlingarna, till hvilken senare ock landsförsamlingen hörde. I stället för att Viborg förut haft fyra kyrkor, där lutherska gudstjänster hållits, fanns

¹⁾ 1753 måste justitiekollegiet med anledning af prästernas i tiftet „tarfliga framställningssätt“ inskräpa hos dem nödvändigheten af studier och 1779 med hot om straff uppmana dem till större nit i tjänsten. 1811 skrifer Armfelt, som dock såg sakerna alltför mörkt, „att prästerskapet under förmodan af en alltid uteblifvande tillsyn tillät sig de gröfsta afsteg från hvad deras plikter dem föreskrifva“.

nu endast en sådan, klosterkyrkan, om hvilken båda församlingarna måste komma öfverens. Denna kyrka, som under större delen af perioden, ända till 1799, bar namn af „domkyrka“ hade såsom vi erinra oss efter 1738 års brand företrädesvis med svenska församlingens medel blifvit restituerad, försedd med orgelverk ¹⁾ och nya klockor samt af enskilda församlingsmedlemmar prydd med mässingskronor och annan kostbar skrud. Dess prydliga predikstol var en gåfva af handlanden Jurgen Naht (1740); dess praktfulla altartafla, målad i Lübeck, en skänk af handlandena Johan Thesleff och Kristian Adr. Lado (1745).

Twister emellan församlingarna.

Den gemensamma kyrkan gaf emellertid anledning till ständiga strider emellan de båda församlingarna. De svenska församlingsmedlemmarna, som räknade templets återuppbyggande och prydnad till sin förtjänst, ville på den grund tillskansa sig bestämmanderätt i flera frågor, som berörde båda församlingarnas gemensamma intressen. Handtverkarne och „finnarna“ åter yrkade på företräde framför alla andra på grund af den uråldriga häfd de hade till den gamla kyrkan. Då bl. a. magistraten, understödd af köpmännen, för att något inskränka begrafvandet af lik under kyrkan, där kistorna redan stodo i tre hvarf på hvarandra och spridde en olidlig stank i templet, 1755 ville införa en förhöjd begrafningstaxa ²⁾, skreko de mindre bemedlade borgarna, att de rika ville uttränga dem ur kyrkan, som dock tidigare egentligen tillhört dem. „Vi fattiga måste blifva obegrafna“ hette det, och besvär anfördes i justitiokollegiet, som fann handtverkarnes klagan billig och förbjöd den nya taxans användande men i anseende till vådorna af kyrkans öfverfyllande med lik ålade magistraten och konsistorium att utom staden bereda församlingarna en ny och bekväm begrafningsplats ³⁾. En

¹⁾ På det nya orgelverket, som var gjordt i Lübeck af orgelmästaren Vogel, spelades första gången söndagen den 4 juli 1754.

²⁾ Den gamla taxan för grafställena hade varierat emellan 60 och 100 kopek, den nya höjde priset till 5 och 10 rubel.

³⁾ J. C. 935. — Emellertid synes man ej brädskat med den nya begrafningsplatsens utseende. Först sedan dirigerande senaten genom ukas af ^{28/12} 1772 förbjudit liks begrafvande i kyrkor, öppnades ^{15/8} 1773 den nya svensk-tyska begrafningsplatsen i viborgska förstaden, hvilken 1798 efterträddes af den på Sorvalinsaari. De finska stads- och landsförsamlingarna försökte en tid bortåt komma till rätta med den gamla Kyrkholmen, men då också den slutligen blef så öfverfylld af grafvar, att hundar och vilddjur befarades bortsläpa liken ur de knappt med någon

annan strid uppstod likaså 1758 med anledning af magistratens beslut, att handtverkarne ej skulle, i likhet med köpmännen, få lösa sig från kringgåendet med kyrkhåfven, hvilket för dem kändes så mycket mera kränkande, som de nu måste gå efter klockaren, hvilken köpmännen lejt att gå i sitt ställe.

Men medan sålunda de båda gamla församlingarna kifvades om sina företrädesrättigheter, uppstod en ny luthersk församling i staden, den tyska, till hvilken den svenska från början kände sig dragen och med hvilken den omsider förenade sig om uppförandet af en ny gemensam kyrka, Petri-Pauli kyrkan, så att den helt och hållet kunde skiljas från klostret. Den nya församlingens uppkomst, som var en naturlig följd af tyskhetens stigande betydelse, skildras i handlingarna på följande sätt¹⁾. Redan 1735 inkallade de Coulon „å tyska församlingens vägnar“, dock utan konsistoriets och magistratens vetskap, en viss Ulrik Hoffman, som då var präst i Systerbäck, till tysk pastor i Viborg. Han installerades i det för tillfället lediga stadsskolehuset, som därför kallades „tyska kyrkan“, och då de Coulon stod väl med rådspartiet, gick allt utan vidare anmärkning, helst man ock antog, att Hoffman egentligen endast blifvit kallad till huspredikant hos öfverkommen-danten, som var reformert.

Den tyska församlingens uppkomst.

Men knappt hade de Coulon tillslutit sina ögon, innan domprosten Melartopæus utverkade förbud emot Hoffmans tyska predikningar och genom korrespondens med domkapitlet i Uppsala fick reda på att denne aldrig därstädes — såsom han föregifvit — blifvit prästvigd²⁾. Man började med anledning af hans tvetalan misstänka det värsta och ställde honom inför rätta. Hoffmans förra anhängare, kaptenen Weichmuth, kamreren Müller, tullförvaltaren Norman och advokaten Knippenberg, som kallade sig „æltester der teutschen Gemeinde“ blefvo nu hans häftigaste vedersakare. De öfverföllu honom — klagade Hoffman — dag och natt „mit blossen Degen und Stössen“, ja de lockade t. o. m. ifrån gubben hans unga hustru, som i Normans hus lefde „här-

jord betäckta kistorna, „icke att förtiga att en osund och pestilentialisk luft kunde uppsetiga öfver staden“, upptogs också en ny begravningsplats ¹⁹/₁₀ 1798 å Ristimäki utanför St Petersburgska förstaden. — Familjgrafvar i kyrkan voro 1749: den Melartopæuska, den Schwindtska (sedan 1757 den Thesleffska), den Kahlska, den Jænischeska, den Nahtska och den Filip Sesemannska.

¹⁾ J. C. 112 och ⁹/₂ 1736.

ligen och i fröjd“, medan honom själf i hans af soldater bevakade hem „räcktes hvarken vatten eller bröd“. Efter en långvarig process bragtes Hoffman slutligen till bekännelse, att han tidigare varit jesuit, och dömdes 1738 till „fotstock, spö och landsförvisning“. Men han dog kort därpå och blef efter magistratens dispensation begrafven i klosterkyrkan 1739.

Men frågan om en tysk församlings upprättande uppgafs icke trots denna föga hugnesamma början. Några år senare ¹⁾ upptogs den åter och då i tydlig afsikt att förena den tyska och svenska församlingen till en enda, „hvertill den förändrade tiden gifver oundgänglig anledning“. Magistraten själf beslöt 1745, i samråd med borgerskapet, att från S:t Petersburg inkalla till pastor i staden Nicolaus Bützow, „till hvilken församlingen hyste ett alldeles särskildt förtroende“. Stödjande sig på sitt privilegium af ^{8/11} 1650, lofvade magistraten därjämte, att vid inträffande vakans befordra honom till tjänst äfven vid svenska församlingen, hvilket var första steget till en förening mellan de båda kyrkosamfundet ²⁾. Ifrån år 1743 daterar sig alltså den tyska församlingen i staden.

Planer på dess
förenande med
den svenska.

En sådan „union“ emellan den svenska och tyska församlingen som magistraten och de ledande församlingsmedlemmarna tänkt sig blef det emellertid icke af. Konsistoriet, i hvilket den gamle Melartopæus presiderade, ville ej tillåta någon förändring i de bestående förhållandena. Bützow kunde ej, hette det, utan diosecens bifall, bli pastor i staden, emedan denne därjämte borde vara præses consistorii. Ej heller kunde han bli kapellan, enär den finska församlingen ovillkorligen behöfde de tvenne kapellaner den numera hade och Bützow ej var mäktig finska språket. Med få ord: det lät sig icke göra, att skilja den svenska församlingen från den finska. En annan omständighet, som det konservativa konsistoriet ej heller gärna ville gå in uppå, var församlingsmedlemmarnes öfvergång från den svenska till den tyska församlingen. Då t. ex. Filip Weckrooth 1774 ville begå nattvarden i tyska kyrkan, vägrade domprosten Alopæus sitt bifall därtill. „Såväl kyrkans som prästerskapets upphållelse skulle icke litet lida däraf, om ett så ansenligt hus, som

¹⁾ Redan före 1741—1743 års krig hade en bataljonspredikant Uebechel i Villmanstrand erhållit kallelse; till tysk pastor i Viborg, men kriget kom emellan och han flydde från landet.

²⁾ J. C. 112 och Akiander: Borgå stifts herdaminne, sid. 438.

herr Weckrooths är, skulle afvika ifrån den församling, till hvilken han härtills hållit sig“. „Ecclesia christiana“ — tillade han — „pupilla Dei est cum inscriptione Noli me tangere“¹⁾. Emellertid tillväxte snart medlemmarnes antal i den nya församlingen, och den utgjorde mot slutet af perioden omkring 360 personer af olika stånd. Det blef t. o. m. nödigt att vid kyrkan anställa en andra präst, prosten Mattha.

Men om också den åsyftade föreningen emellan den tyska och den svenska församlingen — för att ej tala om den senares totala uppgående i den förra — icke blef realiserad, hade de dock mycket gemensamt. I den nya prydliga „domkyrkan“ vid paradplanen, som de med förenade krafter uppbyggt, församlades under periodens sista tolf år till sina resp. gudstjänster såväl den tyska församlingen, som förut lidit af trängseln i det gamla rådhuset, som ock den svenska, hvilken haft det föga bekvämare i klostret. Slutligen blef ock den siste tyske pastorn under denna tid, prosten Wahl, äfven præses consistorii, en hederspost, som härtills bekläddts endast af svenska församlingens pastor.

En af de största svårigheter den viborgska kyrkan under 1700-talet hade att kämpa med var den efter gymnasiets upphörande allmänt rådande prästbristen. Man måste ofta till prästämbetena befordra personer, som kommo från svenska Finland — hvilket dock endast kunde ske med höga vederbörandes tillstånd. 1787 anhöll konsistorium hos civiltribunalet, som under ståthållarskapstiden trädte i stället för justitiekollegiet, att arkidiakonen i Viborg Corsberg, som tjänstgjort vid såväl svenska som finska församlingen och redan var 62 år, finge „vid rådande brist på prästesubjekter“ införskrifva sig en adjunkt från svenska sidan. Detta medgafs under villkor, att all möjlig försiktighet skulle iakttagas och noga tillses, att den inkallade hade full dimission från Sverige²⁾. Men Schtjerbatoff gjorde svårigheter vid slika tillstånds medgifvande och Kamenski genomdref beslutet att inga i svenska Finland hemmahörande präster mera finge till tjänster befodras³⁾.

Prästbrist.

Beträffande för öfrigt sättet för prästernas tillsättande erinra vi oss, att magistraten $\frac{8}{11}$ 1650 erhållit rätt att vid inträffande

Prästval.

¹⁾ J. C. 2215.

²⁾ Civ. Tribunalets protokoll $\frac{4}{10}$ 1787.

³⁾ Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll och meddelanden I, 119 och följ.

vakanser föreslå för biskopen trenne kandidater till resp. lediga tjänster — ett privilegium, som den, ehuru en ¹¹/₉ 1664 fallen resolution uttryckligen stadgade, att sådant likväl borde ske enligt lag och laga stadgar, stundom velat tolka sålunda, att dess „jus præsentandi“ vore oberoende af föregående val. Det hade således någon gång händt, att prästförslagen blifvit uppgjorda utan församlingens deltagande¹⁾. Därjämte hade konsistorium städse med oblida ögon betraktat detta privilegium, såsom också framgår af dess hållning i den nyssnämnda Bützowska valfrågan. 1791, då kyrkoherde skulle tillsättas efter afidna domprosten Alo-pæus, gjorde sig åter allmän osäkerhet gällande beträffande sättet för det gamla privilegiets tillämpning. Konsistorium skyndade nämligen att i samråd med stadsöfverhufvudet Lado, utan magistratens eller borgerskapets hörande, uppgöra ett förslag till tjänstens besättande och insända detsamma till civiltribunalet. Men tribunalet, som fann, att härvid icke tagits tillbörlig hänsyn till privilegiet af ⁸/₁₁ 1650, i det att Lado hvarken af magistraten eller församlingen blifvit befullmäktigad att representera staden, ålade stadsmagistraten att efter församlingens val uppgöra nytt förslag och insända det till konsistorium. Då emellertid guvernören Gützel i anledning häraf erinrade, att den rätt, som i afseende å prästvalen förut tillkommit magistraten, enligt ståt-hållarskapsförordningen öfvergått till stadsrådet, förständigade tribunalet omsider sistnämnda myndighet att vidtaga de på den ankommande åtgärder²⁾.

¹⁾ T. ex. 1702, då Hoppenstång på magistratens kallelse, utan församlingens föregående val, erhållit konsistoriets förordnande. 1657 hade icke biskopen, utan K. M. utfärdat fullmakt åt domprosten Claudius Thesleff och 1683 hade K. M. likaså, på församlingens skriftliga vokation, förordnat Petrus Carstenius till samma ämbete.

²⁾ Civ. Trib. prot. ⁴/₁₂ 1791. — Valet tillgick sedan sålunda, att „stadsrådet vid genom konsistoriets åtgärd föranstaltade kyrkostämmor utnämnde gemensamt med församlingens medlemmar genom rösternas pluralitet trenne kandidater, prosten Melartopæus i Parikkala, prosten Strählman i Mola och kyrkoherden Palmæus i Kak-kis, och presenterade dem för konsistorium, hvilket sedan uppförde dem på förslag, hvarpå prosten Strählman efter erhållen kallelse af civiltribunalet blef till kyrkoherde förordnad.“ — På samma sätt förfors vid kyrkoherdevalet 1802, utom att magistraten nu åter trädte i utöfning af den rätt 1650 års privilegium tillförsäkrat densamma. Egendomligt nog skall magistraten, och icke stadsrådet, vid kapellansvalet 1794 hafva utöfvat „jus præsentandi“, hvilket också i sin mån bevisar, huru osäker man under ståt-hållarskapstiden var i fråga om de olika myndigheternas befogenheter och rättigheter.

Om de kyrkliga förhållandena för öfrigt under ryska tiden har man jämförelsevis ringa kännedom, enär konsistoriets hela äldre arkiv förstördes af lågorna i 1793 års brand. Ett ämne till långvariga strider inom församlingen gaf handtverkarnes yrkan på säte och stämma i kyrkorådet. Vid ett kyrkoråd, som hölls år 1770, närvaro domprosten och arkidiakonen, rådmännen Boström och Wulfert samt sekreteraren Thesleff äfvensom kyrkoföreståndarne Jænisch och Sutthoff¹⁾. Därvid infunno sig och ett antal handtverkare, kyrkosexmännen och ett antal med-

Kyrkorådet.

¹⁾ Likasom tredje kapellanstjänsten blifvit indragen, fanns det ej heller mera någon „oconomus templi“, utan den ena af kyrkoföreståndarne skötte utan vidare kyrkans ekonomiska angelägenheter. Sådana kyrkoföreståndare i svenska församlingen voro: Kristian Gabriels (1729—35), Jakob Dannenberg (1736—40), Henrik Haveman (1740—51), Henrik Dannenberg (1752—54), Joh. Gottfr. Jænisch (1755—1783), Peter Berg (1784—93), Joh. Henr. Rosenius (1794—98) samt vid periodens slut, 1808, Alex. Holmbom. Af andra kyrkoföreståndare nämnas Gustaf Wulfert (1738), Jockim Sutthoff (1770, 1775) och Andreas Jænisch (1808). — Hvad de löneförmåner beträffar, som det lutherska prästerskapet uppbar af staden, hade endast det tyska sina löner uppförda å stadens ordinarie stat, nämligen Oberpastorn 700 (och dessutom hyresmedel 200) samt den andra prästen 200 och kyrkobetjäningen 60 rubel. I och för utbetalningen af denna summa, 1,160 rubel, skulle 500 rubel tagas från de 1,000 rubel krögeriförpaktaren enligt kontrakt erlade åt kyrkan, men resten, 660 rubel, uttaxeras. Svenska och finska församlingarnas prästerskap uppbar ur stads-kassan endast hushyra, enligt 1694 års stat, kyrkoherden 12 rub. 80 kop. och båda kapellanerna tillsammans lika mycket. Då dessa anslag emellertid i anseende till de förändrade förhållandena blifvit alldeles otillräckliga, förhöjdes de 1792, på förslag af stadsrådet, till 150 rubel för kyrkoherden och 50 rubel för hvardera kapellanen. Men då kyrkoherden Schröder 1803 ville processa sig till ytterligare förhöjning af hyresmedlen, befallde guvernementsregeringen ^{28/}, 1804, att ifrån stads-kassan framdeles inga hyrespennningar till prästerskapet skulle utbetalas, utan skulle församlingarna på behörigt vis draga försorg om husrum eller hyrespennningar för sina präster. Ofvannämnda hyresmedel, 250 rub., skulle således, i likhet med prästernas resp. löner, kyrkoherdens 196 rub. 20 kop. och hvardera kapellans 90 rub., äfvensom kyrkobetjäningens underhåll 186 rub. 20 kop., uttaxeras af församlingsmedlemmarna. Till att underhålla svenska och tyska församlingarnas kyrka samt till lön för orgelnisten uppbar dessutom 633 rub. 55 kop. Till kyrkan och prästerskapet erlade således stadsborna vid periodens slut inalles 2,099 rub. 75 kop., oberäknadt det ofvannämnda anslaget af 500 rubel ur krögeriförpaktningensmedlen. — Af kronan hade kyrkoherden såsom præses consistorii ersättning för under svenska tiden uppburna jordeboksräntor och kontant lön 183 rub. 24 kop., första kapellanen 24 tnr spannmål (= 74 rub. 34 kop.) och andra kapellanen 10 tnr spannmål. Däremot hade de ej några prästhemman. Ty oaktadt dirigerande senaten ^{21/}, 1758 resolverat, att de skulle återfå sina hemman (Albrechtsö och Toikka) eller bekomma andra ekvivalenta i stället, skedde sådant icke, trots upprepade suppliker af vederbörande 1764, 1766, 1778, 1784 och 1788.

lemmar af finska stads- och landsförsamlingen. Guldsmeden Binborg yrkade bl. a., på grund af justitiekollegiets utslag af $\frac{4}{9}$, 1758, att till kyrkorådet framdeles skulle inkallas också tvenne representanter för handtverksståndet, men vi känna ej huru frågan omsider afgjordes.

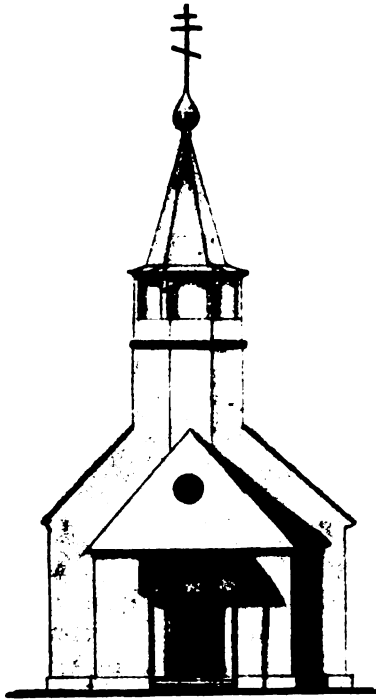
De grekisk-
ortodoxa församlingarna.

Men utom de tre lutherska församlingarna fanns i Viborg under 1700-talet en grekisk-ortodox församling, äfvensom mot slutet af perioden också en katolsk sådan. Den förra daterade sin tillvaro från eröfringens första tider och begagnade intill 1780-talet såsom sin kyrka den gamla domkyrkan under namn af „roschestvenska katedralen“, tills den nya „Kristi förklarings domkyrkan“ i början af 1790-talet blef färdig. Därjämte hade — såsom förut blifvit nämnt — de ryska invånarne i S:t Petersburgska förstaden därstädes uppfört en särskild kyrka af sten, „sjivosnoi istotschnik“ kallad. Prästerskapet vid den ryska stadsförsamlingen bestod af en „protojerej“, tvenne präster och tvenne diakoner¹⁾. Men utom dessa tvenne ryska stadskyrkor funnos där särskilda andra sådana, de flesta afsedda för militärens behof. Intill början af 1780-talet syntes åt S:t Petersburgska och Pantsarlakssidan det ena tornet resa sig icke långt från det andra. Ty utom ofvannämnda stenkyrka, som tronade högst uppe på sin höjd, fanns där den „Petropavloska“ hospitalskyrkan, senare flyttad till Viborgska förstaden. I utkanten af S:t Petersburgska förstaden funnos tvenne små regementskyrkor, en på hvardera sidan om vägen, den ena, som var äldre²⁾ till vänster

¹⁾ Det ryska prästerskapet åtnjöt, enligt innehållet af XV kap. R. B. pag. 156, af staden kvarter- och vedpenningar till ett belopp af 716 rub. om året. Men sedan år 1812 Lundhska huset vid Karjaportsgatan inköpts till rysk prästgård, nedgick denna summa till 364 rubel. För öfrigt underhöllos de ryska prästerna af kronan, med inalles 1,925 rub. om året. Då emellertid deras löner voro vida mindre än de lutherska prästernas, yrkade Schtjerbatoff, att ur stadskassan dessutom skulle betalas åt protojerejen 100 rubel årligen, enär ju också såväl det finska som tyska prästerskapet erhöilo löner af stadshorna på grund af taxering. Protopopen vid hospitalskyrkan och prästerna vid regementskyrkorna underhöllos naturligtvis af ryska militärverket. — Det ryska prästerskapet stod under en i Viborg tillförordnad andlig regerings närmaste uppsikt, „under öfverinseende af det för S:t Petersburgska biskopsdömet i hufvudstaden varande andliga konsistorium och den synodalledamots omedelbara styrelse, hvilken i nåder är tillförordnad metropolit för novgorodska, s:t petersburgska, estländska och finländska grekiska församlingarna“.

²⁾ Måhända var det denna, som Hülphers afsåg, då han i sina dagboksanteckningar för den $\frac{28}{7}$, 1760 säger, att i förstaden fanns „vid vägen en liten byggnad såsom ett skjul, därunder hängde åtskilliga bilder, som de förbigående ryssar tillbedja“.

på den plats, som senare upptogs af Anina trädgården, den andra till höger, den velikolugska regementskyrkan. I Pantsarlaks åter höjde sig den tobolska regementsgårdens lilla kyrkotorn, och ännu längre bort i Havis syntes det heliga S:t Nikolai kapellet. Således icke mindre än sex kyrkor inom den östra förstadsrayonen.

Den tobolska regementskyrkan i Pantsarlaks.
(Enligt Viborgs guvernements atlas af år 1797).

Den ryska kyrkan bedref väl ej någon egentlig propaganda, men personer, som blifvit dömda vid rätterna, fingo i vissa fall nedsättning i straffet, om de öfvergingo till den ortodoxa kyrkan, hvilket lockade en och annan till affall. Sålunda öfvergick t. ex. 1725 en madame Hägg till grekiska religionen för att undgå straff för äktenskapsbrott. Isakoff yrkade ock på allmän straffnedsättning för dem, som öfvergingo till ryska kyrkan, sannolikt för att tillvinna densamma proselyter i landet, men dirigerande senaten afslog denna framställning.

Den katolska församlingen.

År 1800 organiserades slutligen ock en katolsk församling i staden, som af magistraten erhöill tillstånd att hålla sina gudstjänster i rådhuset i tyska församlingens förra sal. Men krigsguvernören furst Gortschakoff var ej nöjd med detta arrangering utan ålade magistraten att skaffa katolikerna ett bekvämt hus för deras gudstjänst antingen i staden eller förstäderna. 1802 inköptes för kronans räkning af handlanden Peter Jænisch hans gamla stenhus vid Katarina tvärgatan till katolsk kyrka. Sålunda hade katolicismen, hvilken ända sedan Gustaf Vasas tider varit bannlyst från staden, åter vunnit fotfäste i densamma. 1804 säger akademikern Swergin: „här finnes äfven ett katolskt kapell, vid hvilket äro två bröder af dominikanerorden“. Den lilla församlingens medlemmar, 70 å 80 personer, utgjordes för det mesta af litauer, som stodo i rysk krigstjänst. Af egentliga stadsbor var traktören Motti, till börden italienare, den enda, som räknade sig till denna församling, till hvilken ock hörde några manufakturister vid de Lundhska bruknen i Nykyrka ¹⁾.

Undervisningsväsendet.

Med lika stora svårigheter som kyrkan kämpade skolan, om också dess område var det enda, på hvilket omsider verkligen genomgripande förändringar infördes, likväl så sent att de egentligen mera inneburo en vinst för framtiden än för den tid vi nu hafva att skildra.

Stadsskolan.

Till en början var det verkligen illa bestäldt med undervisningsväsendet i staden. De båda offentliga läroverken hade försvunnit 1710. Endast den af staden själf underhållna tyska skolan öfverlefde katastrofen. Gamle Rampau höll ut i sitt lärarekall ända till 1725, oaktadt han redan 1721 klagat, att hans skola var i „slätt tillstånd“ och att hans salarium icke på 12 år utfallit. Man måste för att betäcka hans fordran anställa frivillig subskription hos alla dem, hvilka själfva och hvilkas fruar och barn gått i skola hos honom.

Med öfverhetens tillåtelse och efter öfverläggning med borgerskapet beslöt magistraten 1726 att något förbättra sin stadsskola, så att den, ensam som den var, bättre skulle fylla sitt ändamål. Där skulle nu främst läras latinska, tyska och ryska språken. Dessutom upptog programmet, utom naturligtvis religion, räkning och skrifning äfvensom bokföring. Läroverket ombildades

¹⁾ Det katolska prästerskapet, bestående af två präster och klockaren, underhölls helt och hållet af ett i Vitebska guvernementet beläget dominikanerkloster, som för ändamålet anslagit 200 rub. om året.

sålunda till en borgarskola, dock utan att klassiciteten helt och hållet förbisågs. Johannes Gustavus Wurm inkallades från Lübeck för att såsom „konrektor“ leda undervisningen¹⁾.

Men „wegen schlechter Subsistence und sehr wenig gehabte Scholaren“ tog Wurm sitt afsked redan efter tre år. Äfven de följande lärarna, som åter blott kallas räknemästare, Greve och Remmers, klagade öfver att man „i Viborg icke ville gifva en skolmästare mera än han kunde stilla sin hunger med“. De råkade i kollision med magistraten — Greve blef med militärmakt midt under en lektion med hugg och slag drifven ur skolhuset och Remmers hotades med vatten och bröd, om han ej blindt lydde borgmästarens order. „Sedan mannaminne“, sade han, „hade icke en enda skolman i godo kommit från Viborg“. Vid den förestående stora omorganisationen af stadens skolväsende 1787, hvarom vi strax skola närmare tala, blef saunolikt stadens tyska skola, som varit i verksamhet i det närmaste ett helt sekel, indragen, och den sista skolmästaren Trinité sökte sig en anställning i statens tjänst²⁾.

¹⁾ I skolan lästes tre timmar, från kl. 8 till 11, på förmiddagen och tre timmar, från kl. 1 till 4, på eftermiddagen, utom onsdag och lördag eftermiddagar, som voro lediga. — Anstalten var äfven samskola, i det att också flickor där informerades. Enligt magistratens förordnande skulle i den intagas fyra frielever. Skolans inventarium bestod af 2 långa och 2 runda bord samt 4 bänkar äfvensom — en „Klabadsch von Sattler gemacht“.

²⁾ Lärarne vid denna stadens skola, hvilka helt och hållet aflönades och underhöllos af stadskassan, voro, för såvidt vi funnit, följande: Jakob Rampau (intill 1725), Johan Gustaf Wurm „konrektor“ (1726—1729), Johan Vilh. Schauer (nämnes 1738), Johan Konrad Greve (1739—1741), Johan Gottschalk Remmers (1741—1748), Daniel Möller (nämnes 1752), Johan Heinrich Eichler (1755—1764), Friedrich Müller (1765), Johan Bernhard Riesman (åtminstone 1765—1768), Joachim Conrad Paulsen (nämnes 1786), Peter Trinité (1786—1788). I lön åtnjöto de först 32, sedan 50 och slutligen 80 rubel förutom fri lokal i stadsskolhuset, som i periodens början låg någonstädes vid ändan af Karjaportsgatan, men senare synes ha flyttats till någon gård i trakten af nuvarande paradplanen.

Här må ock nämnas, att det under den tid staden var i afsaknad af kronoläroverk utom den tyska stadsskolan fanns ännu ett par andra lägre skolor, som delvis synas subventionerats af staden. Den förnämsta af dessa var den, som fru Decker vid tiden för branden 1738 höll för smärre barn i sitt på Vaktklockberget belägna hus, hvilket efter branden på stadens bekostnad åter uppbyggdes. Tidigare, omkring år 1730, synes ock klockaren Leinberg hållit skola särskildt för finska församlingens barn, hvarför han af magistraten berättigades att gå på formlig uppbörd i staden. Dock hade han förlorat sina flesta elever, sedan Wurm blifvit stadslärare. S. k. „vinkelskolor“ höllos på 1740-talet också af pastor Bützow, Magnus Alopæus, pastor Schwindt och pastor Krogius.

Katedralskolan
1745—1787.

Emellertid hade borgmästaren Reinecke, som ansåg, att ungdomen dock borde lära sig något mera än blott att „skrifva sitt namn och plocka bönderna“, i sin deduktion 1731 supplicerat om inrättandet af ett högre statsläroverk i staden. Planen förföll dock för den gången med deduktionen. Men 1742 upptogs den ånyo af konsistorium, som i sin nyårsgratulation anhöll, att justitiekollegiet ville åtaga sig provinsens förfallna skolväsende. Justitiekollegiet biföll härtill och lämnade äfven magistraten tillfälle att yttra sig rörande det blifvande läroverkets program. Förordande en mera real och praktisk anläggning af studierna, än hvad konsistoriet ursprungligen tänkt sig, föreslog magistraten särskilda svåråtkomliga läroböckers ¹⁾ utbytande mot sådana, som i Viborg lättare stodo att fås, samt önskade att på fjärde klassen skulle läras något mindre religion och latin, men i dess ställe privata lektioner, mot särskild ersättning, meddelas i ryska, franska och svenska språken, äfvensom i matematik åt dem, som sådant önskade. — Dessa förslag togos också delvis ad notam i den af konsistoriet uppgjorda och af höga vederbörande slutligen stadfästa skolordningen.

Skolan, som hade 7 lärare och 5 klasser och vanligen kallades „katedralskola“, började sina lektioner ^{18/1} och inaugurerades högtidligen ^{12/6} 1745 ²⁾. Den skulle kanhända arbetat med bättre framgång, om den ej lidit af ett kroniskt ondt, de ständiga lärarombytena. Antalet elever tillväxte till en början och det heter 1754, att „några af dessa blifva härvid så dugliga, att man har hopp om att de efter genomgångna universitetsstudier kunna gagna riket och landet“. Men tyvärr var Viborg en „mit Gelehrten sehr dünn besäeter Ort“, hvarför ofta till pedagoger måste engageras akademiskt bildade personer från svenska Fin-

Hvad fruntimmersundervisningen beträffar, uppdrog magistraten, som var missnöjd med det sätt, på hvilket Remmers och hans fru bedref densamma i stads-skolan, 1745 åt en fru Schmidt och hennes dotter att hålla en särskild flickskola i staden, hvilket mycket förtröt Remmers.

¹⁾ Så t. ex. ville magistraten att i stället för Benzeli Epitome theologiæ och Rydelii grammatista philosophans skulle läsas Freilingshausens Compendium och Langii grammatik, äfvensom att för bibringande af filosofins principer skulle läsas Gottscheds Anfangsgründe zur Weltweisheit. För privata lektioner skulle betalas 2 rubel i kvartalet.

²⁾ För skolans räkning inköptes — såsom förut blifvit nämndt — det förra Fremlingska (nu Rotheska) huset, där öfverkommendanterna residerat intill 1738 års brand.

land, hvilka för de dåliga lönerna vid första tillfälle åter sökte sig på andra banor. Löneförhöjning begärdes 1754 men afslogs af dirigerande senaten och skolan fick trassla sig fram med nya och ständigt nya lärare. Följden häraf blef att eleverna, som aldrig hunno komma in i en lärares sätt och metod, innan de fingo att göra med en annan, validicerade läroverket „med förvirrade begrepp i alla sina ämnen“ och, i följd af de dåliga grunder de fått, återvände från universitetet „med lika toma hufvuden, som de dit kommit“¹⁾. Nya suppliker om skolstatens förbättrande och skolans förändrande till ett gymnasium 1784 afslogos och de flesta lärarne togo afsked. En sökte sig till klockställare, en annan till privatinformator — hvilka tjänster då för tiden aflönades vida bättre än pedagogsysslan — en tredje, som hade några besparingar, vågade t. o. m. aspirera på ett pastorat, „ty“ — skref en af dem till Porthan — „klingande meriter äro hos oss långt viktigare än skolmeriter“. Det var naturligt, att statsläroverket under sådana förhållanden ej skulle skörda synnerliga lagrar. Men i alla händelser torde dess slutliga öde väckt ringa belåtenhet i staden.

Ståthållarskapsregeringen, originell i allt, införde nämligen också ett splitternytt skolsystem — tyvärr till föga båtnad för orten. I sin ifver att lyckliggöra sitt omätliga rike och uniformera allt tog kejsarinnan ingen hänsyn till att det i vissa städer, såsom i Viborg, af gammalt fanns inrättningar, som för tillfället voro lämpligare för landets utveckling, än de teoretiskt hopkonstruerade nyheterna, som nu öfverallt skulle införas. Staden förlorade sin katedralskola och i hela länet fanns det ingen högre läroanstalt mer. Viborg hugnades såsom guvernementsstad nu med en högre- och en lägre „folkskola“, af hvilka den förra, som ock kallades „normal- eller hufvudskola“, hade fyra klasser²⁾. Där lärdes förutom de vanliga ämnena: läsning, skrifning, räk-

Skolan under
ståthållarskaps-
tiden.
„Normalskolan“
1788—1804.

¹⁾ J. C. 736. — I svenska tiden utgjorde gymnasii- och skollärarnas lönestat, beräknad i ryskt mynt, 1,518 rubel jämte fria kvarter. Ryska tidens skolstat åter lydde på endast 710 rubel, hvaraf för rektorn 120, konrektorn 100, språkmästaren 150, subrektorn 80, subkonrektorn 72, kollegan 64, skrif- och räknemästaren 48, reparationspenningar 51 och pedagogen i Kexholm 25 rubel. 1754 anhöllo lärarne att deras stat skulle ökas till 1,250 rubel.

²⁾ Öfverinseendet öfver skolorna var i öfrigt fördeladt emellan olika instanser, hvilkas antal ingalunda var mindre än de världsliga myndigheternas öfver hufvud. Det Viborgska skolväsendet underställdes främst en i S:t Petersburg befintlig skol-

ning och religion, äfven boken om människans plikter, historia och geografi, samt elementerna i geometrin, mekaniken, fysiken, naturalhistorien och civilarkitektur. Grunderna i latinska språket skulle meddelas endast dem, som åstundade fortsätta sina studier vid högre läroanstalter. Undervisningsspråket borde vara ryska, ehuru det af praktiska skäl ofta torde ersatts af tyskan. Den ^{18/}₁ 1787 meddelade allmänna försorgskollegiet „dass die Jugend hauptsächlich in der russischen Sprache geübet werden soll“.

„Hvilken frukt“ — säger Akiander — „undervisningen skulle bära för skolbarnen, då den handhades af den ena läraren på tyska och af den andra på ryska och läroböckerna jämväl voro författade än på det ena än på det andra af sagda språk kan man lätt inse. Att erhålla skickliga lärare, därtill funnos inga utvägar, då i hela provinsen ej fanns någon högre läroanstalt än en högre folkskola och de få ynglingar, som voro i tillfälle att studera vid akademien i Åbo, vanligast blefvo präster eller sökte sig förmånligare tjänster, än dem skolan hade att erbjuda“. En annan antecknare lägger därtill, att ämnena lärdes „beklagansvärdt uselt, sedan själfva läraren ofta ej hade en gång kunskap, ja ofta den minsta därutinnan han skulle lära andra“. „Ofta voro lärarne förfäskedade officerare, de där kunde blott skrifva ryska och tyska, läsa samman och stundom hade liten kunskap uti aritmetiken, men ej uti annat.“ Det var till sådana skolors underhåll staden skulle bidraga med 3,000 rubel årligen.

Frukterna visade sig snart. 1793 skrifer Porthan: „Deras nymodiga skolanstalter, om hvilka så mycket skrytes, äro usla. Jag lärde något känna inrättningen i fjol i Fredrikshamn. Rys-

öfverstyrelse. Därefter hade generalguvernören och allmänna försorgskollegiet hufvuduppsikten öfver skolorna och närmast honom guvernören i egenskap af „kurator“. Efter honom kom en „skoldirektor“, som egde öfvervaka ej blott elever utan äfven lärare, och slutligen en skolinspektör, som guvernören utsåg bland ortens ståndspersoner. — 1803 underställdes det viborgska skolväsendet universitetet i Dorpat, som för detta ändamål hade en särskild s. k. skolkommision. — Ehuru städerna voro förpliktade att med ansevärdliga summor, Viborg särskildt med 3,000 rubel, bidraga till normalskoleväsendets underhåll, förslogo dock de beräknade anslagen icke till de nya läroverkens försättande i fullkomligt skick, när anskaffandet af allahanda skolmaterialier, såsom fysikaliska och matematiska instrument, äfvensom läseböcker och planscher m. m. för biblioteken, erfordrade stora summor. Därför måste alla „Vorsitzer“ vid tribunalen och ämbetsverken uppmanas att med „tjänliga medel“ förmå sina bisittare och underordnade att en hvar af sin årsinkomst betala en „Beisteuer“ af icke mindre än 5 procent (1787).

sarna torde därigenom litet upplyftas, men de af oss eröfrade orter nedsänkas ett godt stycke, förmodligen att komma i parité med den härskande nationen. De finska prästerna klagade jämmerligen, att skolorna i Viborg och Fredrikshamn blifvit så förskämda, att de ej vidare kunna ditskicka sina barn, och däri hafva de rätt“¹⁾. 1796 skrifver han åter: „Nyligen ankommo några djäknar ifrån Viborg för att här bli studenter; de voro öfver all förmodan svage, så att de ej bort emottagas, om de ej haft consistorii viburgensis rekommendation, hvari bland annat säges, att de där ej haft eller hafva tillfälle att lära något bättre. Skolan därstädes är alldeles afskaffad, genom branden förstördes husen och lärarna skingrades, hvarvid det sedermera förblifvit. Man synes just med flit söka hämma den farliga upplysningens kringspridande“²⁾.

Till råga på allt emanerade 1797 en ukas, som förbjöd ynglingar att begifva sig öfver gränsen till någon utländsk ort för att söka högre vetenskaplig utbildning. Ja — anförvanterna till de unga män, som för tiden vistades vid utrikes akademier, ålades att underrätta dem om, att de innan den 17 augusti 1798 skulle inställa sig å hemorten vid äfventyr, att deras egendom i annan händelse konfiskerades under kronan. Tillika förbjöds konsistoriet att vidare antaga svenska infödingar till präster och lärare. „Viborg och Fredrikshamn lära ej ha skäl att fagna sig häröfver“ — skrifver Porthan den 8 aug. „Af de åtta ryska studenter, som denna termin här varit, äro tre ännu kvar i brist på respenningar, på hvilka de med mycken oro vänta. En af dem kom ifrån Borgå i förtid för att taliter qualiter förskaffa sig namn af student, innan han skulle skiljas ifrån all kommunikation med den upplysta världen“³⁾.

Skolbildningen i Viborg gick under några år så tillbaka, att man slutligen knappast mer kunde få några präster alls. Schtjerbatoff måste t. o. m. inrätta en särskild teologisk skola, i hvilken „härvarande infödde skolades för prästeståndet“. Civiltri-

Förbud att besöka utrikes universitet.

¹⁾ Porthan till Nils v. Rosenstein ²²/₆, 1793.

²⁾ Porthan till Calonius ³¹/₃, 1796. — Det är dock möjligt, att de ogynnsamma omdömena om dessa läroanstalter äro något öfverdrifna. Åtminstone hafva vi, hvad lärarne vid de Viborgska „folkskolorna“ beträffar, ej funnit, att några afskedade officerare omhänderhaft lektionerna vid dem. Men väl fungerade ett par af kanslisterna vid civiltribunalet, åtminstone tidtals, såsom tjänstförrättande lärare.

³⁾ Porthan till Calonius ⁶/₆, 1798.

bunalet befallde därjämte, att under inga villkor vidare till präster finge förordnas andra än de, som uti härvarande teologiska skola gjort sig för ändamålet kompetente.

Gymnasiet och
„kretsskolan“
(från 1805).

Det såg sålunda mörkt ut med undervisningsväsendet i Viborg, då perioden nalkades sitt slut. Den högre bildningens fackla höll nästan på att helt och hållet utslockna, då 19:de seklet bröt in. Det hette om de skolor, som då i staden existerade, att de voro „ganska förfallna och overksamma“. Då förändrades emellertid allt genom Alexander Is ädla intresse för upplysning och bildning. 1805 grundlades i Viborg åter en högre läroinrättning, sådan staden icke haft på inemot hundra år, nämligen ett gymnasium. För denna nya läroanstalt inköptes 1805 och 1806 tvenne gårdar vid Karjaportsgatan ¹⁾, i hvilka erbjöds utrymme både för lärum och lärarlokal. Såsom förberedande läroanstalt inrättades därjämte en „kretsskola“, placerad i biskopshuset, hvilken i det närmaste svarade mot den gamla katedralskolan. Dessutom tillkommo ytterligare 1805 en „andra“ och 1809 en „första“ elementarskola, såsom lägre botten-skolor.

Det viktigaste af allt var dock, att vid de nyorganiserade läroverken i afseende å ämnen och metoder tillbörlig hänsyn tagits till tidens fordringar, hvarigenom de viborgska läroanstalterna kommo att stå vida framom sina syskonskolor i svenska Finland. De blefvo därför med tiden ett föredöme vid omdandandet af skolväsendets skick i hela det öfriga landet. Efter reunionen befallde kejsaren, att man icke skulle förändra något vid gymnasiet, „såvida principerna äro goda och rena och instruktionsmetoden svarande emot dess nuvarande administrations institutioner.“

Flickskolorna.

Emellertid hade skolväsendet i Viborg redan tidigare gjort ett stort framsteg, i det därstädes i förening med den förkättrade normalskoleinstitutionen öppnats den första skolan för flickor i vårt land. Den 10 februari 1788, då „normalskolan“

¹⁾ Det Hackmanska och det Rechenbergiska huset, det „stora“ och „lilla“ gymnasiihuset kallade. — Enligt skolkommissionens i Dorpat skrifvelse ^{22/12} 1804 till skoldirektorn i Finländska guvernementet Rüdinger skulle gymnasiets inauguration ske ^{19/1} 1805, hvilken akt skulle bivistas af hofrådet, professor Parrot och till hvilken äfven skulle inbjudas pastorerna Europæus och Ignatius, såvida man önskade göra närmare bekantskap med dessa pastorer, som genom sina afgifna berättelser om sockneskolorna så fördelaktigt utmärkt sig.

invigdes, nämnes äfven en flickklass¹⁾ af samma skola, som var inrymd i ett särskildt hus²⁾ och stod under uppsikt af en „Aufseherin“ eller „Gouvernante“. Hvem denna första skolföreståndarinna varit framgår ej af handlingarna, men från 1795 var det Concordia Couper. I september 1800 inrapporterar domprosten Wahl, som då var skoldirektor, att privatlärarinnan Ernestine Lehmanns 8 elever, då normalskolans flickklass för sin storleks skull den 1 sept. 1800 delades i två klasser och Lehmann blef lärarinna å den öfra klassen, med henne öfvergått till Hauptschules flickafdelning. Genom dessa sina första lärarinnor bragtes denna „Töchterschule“ snart till stort anseende. Om den framgång, hvarmed särskildt fröken Lehmann egnat sig åt lärarinnekallet vittnade, enligt generalguvernören Steinheils yttrande 1813, det stora antal väluppfostrade flickor, som utgått från

¹⁾ Då det kan hafva sitt intresse att veta, hvilka de unga fruntimmer varit, som i vårt land besökt den första af staten underhållna fruntimmersskolan, vilja vi här anteckna namnen å eleverna vid Viborgs „Hauptschules“ flickafdelning under senare halfåret 1788. De voro: Fredrika Hulkovius, 13 år, fadern urmakare; Katarina Kuhlberg, 14; „Rath“; Elisabet Schröder, 10, „Rath“; Katarina von Güntzel, 10, civilguvernör; Helena Berg, 12, handlande; Dorotea Greve, 10, apotekare; Ulrika Hesse, 11, major; Elisabet Krejer, 13, assessor; Kristina Lado, 11, handlande; Katarina Nigræus, 13, tjänsteman; Anna Starck, 11, pastor; Helena Stråhlman, 10, pastor; Sara Philipæus, 13, handlande; Charlotta Stubbe, 13, länsman; Katarina Stegman, 9, buntmakare; Jakobina Philipæus, 12, handlande; Johanna Hesse, 9, major; Anna Philipæus, 10, handlande; Elisabet Elers, 12, perukmakare; Anna Brandt, 6, „Rath“; Natalia Dannenberg, 10, „Rath“; Anna von Tavast, 9, „Rath“; Anna Hornborg, 8, assessor; Katarina Wulffert, 9, handlande; Johanna Örn, 9, tjänsteman; Eleonora Brockman, 8, arkitekt; Eva Wurm, 8, perukmakare; Sofia Unholz, 8, skomakare; Sofia Greve, 5, apotekare; Dorotea Dannenberg, 9, handlande; Anna Podgornoi, 12, adjutant; Katarina Podgornoi, 9, adjutant; Anna Couper, 7, sekreterare; Natalia Schukoff, 9, kaptän. Summa 34. — Denna förteckning har, jämte flera värderika upplysningar rörande de viborgska normalskolorna i öfrigt, blifvit författaren meddelad af magister Gustaf Dahl i Viborg.

²⁾ Hvar denna flickskola till en början hade sin lokal kända vi ej. Enligt en uppgift var det i nuvarande posthuset. Men efter 1793 års brand uppköptes, år 1796, för 7,392 rubel ett stenhus, troligen handlanden Joakim Kristian Sutthoffs hus (nu Kondratovitschka) i hörnet af Katarina- och Biskopsgatorna för normalskolans räkning. Då samma år det gamla biskops- eller guvernörshuset ombyggdes till skolhus, är det troligt, att flickklassen ifrån den tiden varit placerad i det förra af de nämnda husen, där den också senare hade sin lokal, medan däremot gosskolan förlades till biskopshuset. — Det förra skolhuset, d. v. s. katedralskolhuset, nuvarande Rotheska, hade — såsom vi erinra oss — efter branden försålts och öfvergått i privat ego.

dessa skolor. 1806 öppnades slutligen i staden också en lägre flickskola, „Volkstöchterschule“¹⁾.

Den finska
folkskolan.

Men i Viborg fanns vid denna tid också en finsk skola, som delvis kommit till stånd genom stadsinvånarnas initiativ och åtgärd, nämligen folkskolan å Neitsytniemi. Redan 1754 föreslog domprosten Alopæus inom finska församlingen en penninginsamling för upprättandet af en läroanstalt för gemene mans barn, ehuru frågan då strandade mot Nuijamaaboarnes motstånd. Några år senare upptogs den dock med mera framgång. En enskild person af köpmansståndet — hvilken önskade blifva onämnd — uppförde på egen bekostnad ett prydligt skolhus för anstaltens räkning, sedan landsborna levererat timmer därtill. Samma person lät ock i Reval trycka „den förträffliga boken Jumalisuuden harjoitus“ och anslag inkomsten af dess försäljning till den finska skolkassan. Den $\frac{6}{1}$ 1758 inaugurerades den nya anstalten, den första i sitt slag i Östra Finland.

Den ryska gar-
nisonsskolan..

Slutligen må på tal om skolor icke heller glömmas den ryska garnisonsskolan, som åtminstone redan 1750 hade sin lokal i ett vid ändan af Katarinagatan, invid den gamla mellanmuren belägen träbyggnad, hvilken senare ersattes af ett stenhus, nuvarande ryska militärverkets hus invid Lagerspetzka gården. Den frekventerades af ryska soldatbarn, som där uppfostrades på kronans bekostnad.

Hvad skollifvet beträffar, torde det så länge den viborgska katedralskolans valedicenter ännu företrädesvis frekventerade Åbo akademi, förblifvit tämligen oförändradt sådant det varit under svenska tiden. Men sedan styrelsen mot slutet af perioden börjat med afvoghet betrakta viborgarnas studier vid det finska universitetet och sedan det viborgska skolväsendet öfver hufvud allt närmare anknutits till de ryska östersjöprovinsernas, vunno så småningom tyska skolseder allt mera insteg i stadens läroverk. Gymnasister och skolarer skådade med beundran upp till de från Dorpat återvändande studenternas guldsmidda uniform, „Dreimastern“ eller hatten, slängsabeln och styfstöflarna, åhörde med förtjusning skildringarna om lifvet därborta i universitetsstaden och försökte så godt de kunde tillämpa dess former äfven inom sin egen krets. De behandlade med raffinerad pennalism

1) För denna skola skulle enligt skolkommissionens i Dorpat skrifvelse lokal anskaffas. — Demoisellerna Bartram och Hulkovius hade 1803 privata fruntimmersskolor i staden.

hvarje nykomling eller „Fuchs“, såsom han kallades. De låto sig af honom tituleras „Sie“ och tillrättavisade handgripligen hvarje handling, som kunde innebära något som på den tidens skolspråk kallades „tusch“, d. v. s. förolämpning. Först sedan novitien vunnit „riddarslaget“ medels „ett fullskakadt mått af slag med flata handen“ och fått deltaga i det allmänna brödrakalaset, „Fuchskommerz“, hvilket vanligen hölls på något afsides ställe i någon af förstäderna, blef han en „Bursch“ och likställd med sina andra kamrater. Inom skolvärlden rådde för öfrigt en liflig antagonism mot allt, som ej hörde till dess krets och som betecknades med namnet „Philisterthum“. I synnerhet rådde en ständig fejd emellan gymnasisterna å ena sidan och handtverkslärningarna och garnisonsskolans elever å den andra.

Såsom totalresultat af vår granskning af det viborgska skolväsendets utveckling under ryska tiden hafva vi funnit, att det under större delen af perioden varit tämligen försummadt. Om klagan redan under svenska tiden försports däröfver, att skolorna i Viborg icke alltid arbetade med framgång, var det onekligen ännu sämre beställt under ryska tiden. Också synes intresset för studier icke varit synnerligen stort vare sig hos hög eller låg. 1752 och 1770 måste konsistoriet allvarligen tillhålla de föräldrar, som hade sina barn i katedralskolan, att sända dem i tid till skolan och icke taga dem bort därifrån förr än terminerna avslutats, enär eljes stor oordning i föreläsningarna uppkomme och skolbarnen genom en sådan försummelse mycket komme att lida. Än värre var det att få allmogens barn till folkskolan. Då spö och fotstock visade sig vanmäktiga mot bondpojknarnas håglöshet, såg sig konsistorium 1782 tvunget att genom fiskalerna i staden och länsmännen på landet låta afhämta eleverna och förhindra dem att „i otid därifrån bortlöpa“. Men mot slutet af perioden förändrades sakerna till det bättre. Viborg framstod omsider åter såsom Östra Finlands stora skolstad ej blott genom sina många läroanstalter utan äfven därigenom, att dess skolor både voro tidsenligt organiserade och motsvarade dess olika folkklassers och nationaliteters behof. Denna skolväsendets så att säga moderna utveckling var dock med afseende å den period vi nu skildra så pass sentida, att dess frukter egentligen kunde komma först en senare tid till godo.

Af Porthans ofvan anförda yttranden hafva vi funnit, att de viborgska alumnerna, åtminstone på hans tid, ej ansågos bringa akademien i Åbo någon synnerlig heder. Jämförelsevis få

Skolväsendets
allmänna ut-
veckling.

Framstående
viborgare.

viborgare hafva också under denna tid genom fortsatta studier vid utrikes universitet nått en högre grad af vetenskaplig bildning. Sådana voro främst trenne medlemmar af familjen Jænisch: Hans Henrik ¹⁾ och hans brorsöner Nikolaus och Kristian Rudolf. Den förstnämnde, hvilken förvärfvat doktorsdiplom i Jena 1752 och hvilken — såsom förut är nämnt — staden 1761 önskade sig till stadsläkare, var en för sin tid mycket lärd man och gjorde sig 1764 känd genom en afhandling om skyddskoppymning, hvilken tjänade som handbok åt alla den tidens ryska läkare. Nikolaus Jænisch ²⁾, som 1793 disputerat i Göttingen, följde i egenskap af äldre läkare 1799 med den Suvoroffska armén på fälttåget till Italien och förde därunder mycket noggranna tabeller öfver de sårade och sjuka för att öfverlämnas till medicinska kollegiet. Kristian Rudolf Jænisch ³⁾, den förut omtalade kretsläkaren, som äfven han disputerat i Göttingen (1795), var jämväl en mycket beläst man, som tillbragte större delen af sin tid vid studiér och forskningar. Doktorsgraden inom medicinska fakulteten vanns 1782 i Göttingen af Karl Kristian Melart ⁴⁾, som slutligen blef öfverläkare vid fälthospitalet i Viborg. Af viborgare, som på andra områden vunnit ryktbarhet, må nämnas de berömda diplomaterna Alopæus, Magnus och David ⁵⁾, af hvilka den senare 1819 upphöjdes i finskt fri-

¹⁾ Se om honom sid. 674.

²⁾ Son af borgmästaren Andraæs Jænisch och Katarina Marg. Sutthoff, född 1767, † 1848. Statsråd, äldsta läkare vid fälthospitalet i Viborg efter Melart (1800—1802).

³⁾ Son till handlanden Antoni Jænisch och Charlotta Maria Sesemann, f. Thesleff. — F. 1771, † 1852. Hofråd 1815 och kollegieråd 1830. Huru ofvannämnda uppgift att han disputerat för doktorsgrad 1795 stämmer öfverens med Radloffs och organisationskommissionens påstående, att ingen af de då för tiden i guvernementet tjänstgörande läkarne vunnit doktors- eller kirurgiemagistergrad, är svårt att förstå.

⁴⁾ Son af rådmannen Karl Gustaf Melartopæus och Sofia Charl. Levanus. F. 1758, † 1802. Kollegieråd. Äldsta läkare vid fälthospitalet i Viborg 1797—1800. Ännu trenne viborgare Kristian Lado och Johan Jakob Klint vunno medicinedoktorsgrad, den förra 1765 i Upsala, den senare 1780 i Göttingen. Bland viborgare, hvilka, churu saknande doktorsgrad, vunno anseende såsom läkare i Ryssland, må ock nämnas bröderna Vallerian, Johan Georg och Casper, söner af kontrollören Kasper Vallerian och Katar. Elis. Naht, af hvilka den förra såsom läkare vid amiralitetets hospital i St Petersburg för första gången därstädes införde elektriciteten i hospitalsterapin.

⁵⁾ Söner af domprosten Magnus Alopæus och Maria Kristina Tesche. — Magnus, f. 1748, † 1821. Kanslichef vid utrikesministerium. Adlad och 1784 introducerad å riddarhuset i Mitau. Ry-sk minister vid Holstein-Eutinska hofvet 1788,

herrligt stånd. Såsom viborgare, om också icke född i staden, kunna vi äfven räkna den berömda pestläkaren Gustaf Orræus¹⁾, den förste, som vunnit doktorsgrad i Ryssland (1764), en broder till civiltribunalspresidenten och viceguvernören Magnus Orræus.

Hvad boksyntheten bland allmänheten beträffar, synes den, ehuru öfver hufvud taget ännu tämligen ringa, likväl varit i stigande, tack vare möjligheten att från det närbelägna S:t Petersburg erhålla böcker för jämförelsevis billigt pris.

Bokhandeln.

Nu såsom under svenska tiden fanns det ingen bokhandel i staden, utan hade bokbindaren fortsättningsvis privilegium exclusivum att sälja böcker. 1729 klagar bokbindaren Thiergarten, att handlanden Anthoni Boisman och andra handlande i sina bodar sålde till bönderna finska psalmböcker, katekeser och kalendarier. I synnerhet voro de ryska handlandena svåra konkurrenter till bokbindaren. Bokbindaren Grönroth, som var något slags kommissionär för bokhandeln vid kejsrerliga vetenskapsakademien i S:t Petersburg och gärna kallade sig „bokhandlare“, började en långvarig process mot prosten Deutsch i Hiitola, som med konsistorii tillstånd låtit trycka en upplaga katekeser i Kiel och sålde dem åt bönderna för 8 $\frac{1}{2}$ kopek, medan hans egna från Åbo införda betingade sig ett pris af 12 kopek²⁾. Justi-

sändebud i Berlin 1791, ambassadör i London. Skall såsom diplomat utöfvat stort inflytande på Fredrik Vilhelm III i Preussen. Geheimeråd. — Frans David, f. 1769, † 1831. Rysk minister i Stockholm vid finska krigets utbrott 1808. Ombud jämte utrikesministern Rumjantsoff vid freden i Fredrikshamn och undertecknade i denna egenskap den urkund, som lösslet hans fädernesland från Sverige. 1814 och 1815 styresman öfver Lothringen, hvarvid han omfattades med sådan tillgifvenhet, att borgarna i Nancy vid hans affärd erbjödo honom en äreskänk såsom bevis på sin tacksamhet. Därefter ambassadör i Berlin ända till sin död 1831. Polsk grefve i anledning af hans deltagande i reglerandet af rån emellan Preussen och det återupprättade, med Ryssland förenade Polen. Verkligt geheimeråd.

¹⁾ Son af kyrkoherden Magnus Orræus och Ebba Katarina Mollerus. — F. i Taipalsaari 1738, † 1811. Efter studier i Åbo, flyttade han öfver till Ryssland och blef där 1764 „den första ryska doktor“. Hämmade genom sina åtgärder den bland ryska trupperna under kriget mot Turkiet år 1770 härjande pesten, om hvilken han 1782 utgaf en vidlyftig „deskription“, ett af de mest klassiska arbeten på epidemiologins område. 1808 medlem af medicinsk-kirurgiska akademien i S:t Petersburg. — Utom Viborg född var ock Johan Hornborg, son af kyrkoherden i Björkö Bogislaus Hornborg och Barbara Saëls, hvilken 1774 vann doktorsgrad i Upsala och sedan blef läkare i Tver.

²⁾ De enda böcker, som rönste efterfrågan, voro finska katekeser och psalmböcker. I brist på tryckeri inhämtades de på bokbindarens förmedling från Sverige,

tiekollegiet resolverade 1771, att Grönroth skulle skyddas i sitt privilegium och Deutsch förbjudas att handla med böcker¹⁾. Också bokbindaren Wallenberg utverkade sig 1793 ett dylikt förbud mot särskilda handlande, som „sysslat med bokhandel“²⁾.

Boktryckeri.

Något boktryckeri fanns ej på långa tider i Viborg. Väl hade boktryckaren Christian Frenckell i Åbo 1751 hos konsistorium anhållit att få anlägga ett sådant i staden och lofvat att, i händelse af bifall, antaga medborgarrätt därstädes. Justitiekollegiet resolverade väl, att Frenckell „till allmän nytta för landet och därvarande kyrka och skola“ finge återupptaga det gamla tryckeriet i Viborg, men af okänd anledning blef planen dock icke realiserad. Då justitiekollegiet 1765, förrän det afskref saken från sina diarier, frågade om det begärda tryckeriet dåmera var af nöden, fick det ett nekande svar — ett svar, som i sanning ej vittnade högt om det dåtida bildningsintresset på orten³⁾. Först under ståthållarskapstiden inkallade prokuratorm von Brandt med guvernementsregeringens bifall boktryckaren M. C. Iversen från Reval till Viborg — främst troligen för att ombesörja det officiella trycket⁴⁾. Han fick rättighet att mot 60 rubels hyra bebo några rum och idka sin profession i de till hospital köpta Schtjerbatoffska husen i S:t Petersburgska förstaden. Från hans officin utkom 1798 och 1799 en finsk kalender och en finsk katekes, benämnd „lasten paras tavana“. Emellertid såg sig Iversen snart „i brist på föda“ tvungen att nedlägga sitt tryckeri och hade sedan sin rikliga utkomst med att trycka maskeradbiljetter och några skrifter i S:t Petersburg. Med afseende härfpå skrifer en tecknare af det viborgska bok-

vanligen Åbo. Men då sådana böcker blefvo för dyra, drog konsistorium försorg om tryckandet af nya upplagor dels i Åbo dels i Reval ja t. o. m. i Kiel och Halle. Detta syntes så mycket nödigare som kyrkobönerna och litanian i de i Sverige tryckta böckerna voro inrättade för kongl. svenska öfverheten, i hvars ställe nu sattes det kejsrliga huset. En sålunda på viborgskt förlag tryckt psalmbok såldes för 60 kop., medan bokbindarens kostade 80 o. s. v. Skolböckerna infördes för det mesta genom lärarnes förmedling, från Riga, S:t Petersburg eller Mitau.

¹⁾ J. C. 1744.

²⁾ Den sista bokbindaren-bokhandlaren under perioden var Suppius.

³⁾ J. C. 559.

⁴⁾ Iversen kallar sig i en af de å hans officin tryckta böckerna „guvernementsboktryckare“ med erhållna privilegier af Hans Kejs. M:t. Men uti den officiella relation, som 1812 om tryckeriet lämnades åt organisationskommissionen, heter det emellertid, att det „ej hade några andra fri- och rättigheter, än dem dåvarande guvernementsregering detsamma tillät och beviljade“. „Det var således hvarken på högöfverhetlig tillåtelse anställt eller blef på dylik befallning upphäfvat“.

tryckeriets öden, att „Gutenbergs konst under den ryska tiden ej hade mycket i Viborg att uträtta och det lilla, som blef utfördt, svältfödde sin man“¹⁾.

För öfrigt voro också censurförhållandena ytterst ogynnsamma för litteraturens uppkomst och spridning. 1750 förbjöds importen af alla böcker, „i hvilka förekomma benämnda de bekanta personerna af de två förra regeringarna“. Ja — dessa personers namn skulle också utplånas ur alla ukaser och handskrifter. Sålunda bära t. ex. Viborgs kyrkoböcker ännu spår af denna censuratgård, i det tydlig utplåning af kejsrliga namn på ett par ställen kunna observeras. 1796 tillsattes en särskild „censor librorum“ i Viborg, som skulle tillse att inga böcker, som voro anstötliga mot religion, seder och samhällsordning, infördes. Under kejsar Paul emanerade slutligen förbud mot import af all utländsk litteratur, så att t. o. m. nothäften voro förbjudna till införsel²⁾. Först under Alexander I:s tid blefvo ock censurens band något lösta, hvarjämte den viborgska bokbindaren Suppius underställdes den dorpatska censurkommittén.

Censurförhållanden.

De enskilda biblioteken voro ännu vid medlet af perioden tämligen anspråkslösa. Ett fyratiotal böcker ansågos redan såsom en aktningvärd boksamling. Utöfver några juridiska, statsrättsliga och teologiska arbeten förekommo sällan något af större värde. Dock må af poesi och skönlitteratur, som vid medlet af seklet lästes i de viborgska hemmen, nämnas Opitz' och Lohensteins arbeten äfvensom Fransisci „Lustige Schaubühne“. En af fruntimmersvärlden mycket omtyckt lektyr var „Zeitvertrieb fürs schöne Geschlecht“, som utgafs af den Weidemanska bokhandeln i S:t Petersburg.

Böcker.

¹⁾ Typografbladet 1896. Nr:is 5—7. — Omkring 1804 inledde Rüdinger såsom skolinspektör underhandlingar med en boktryckerikonstförvandt i S:t Petersburg om att i Viborg anlägga ett nytt tryckeri för ombesörjandet af det officiella trycket, men denne antog icke anbudet, då han ej ansåg sig hafva sin utkomst därstädes. (Meddeladt af mag. Gustaf Dahl).

²⁾ Detta förbud utfärdades $\frac{1}{4}$ 1800 och ännu samma år stängdes alla privata tryckerier. Måhända var det ock vid denna tid eller året därpå som det Iversenska tryckeriet upphörde. Den sista notis vi hafva om officinen är att Iversen $\frac{1}{2}$ 1800 pantsatte densamma till allmänna försorgskollegiet för ett lån af 200 rubel på ett års tid. — De stränga censurförordningarna upphäfdes emellertid åter genom förordningarna af $\frac{1}{6}$ 1801 och $\frac{1}{2}$ 1802, ifrån hvilken tid skoldirektorerna hade censuren sig ombetrodd, tills den genom reglementet af $\frac{1}{7}$ 1804 öfverlämnades åt universiteterna, och skoldirektorn i finländska guvernementet anbefalldes att såsom censor vicarius bestrida sin funktion under den vid dorpatska universitetet organiserade censurkommitténs inseende.

Enskilda och
allmänna bib-
liotek.

Men mot slutet af perioden förmärkes tydligen ett tilltagande intresse för läsning bland allmänheten. Upplysningstidshvarfvets vittra anda gjorde sig omsider, trots allt, gällande också i Viborg. En och annan enskild person nedlade redan betydliga summor på böcker. Så finna vi t. ex. af konsuln Joh. Fredr. Hackmans till våra dagar bevarade affärs- och hushållsböcker, att en af hans största utgiftsposter var den för inköp af litteratur. Äfven kretsläkaren Jænisch skall hafva samlat sig ett stort bibliotek. Under ståthållarskapstiden prenumererades af kollegierna på tidningar från S:t Petersburg, hvarjämte staden höll sig med sådana från Hamburg. Ja — under periodens sista tid uppstodo t. o. m. allmänna bibliotek i staden. Redan 1785 fanns där ett af sekreteraren C. T. Dahlgren från S:t Petersburg inrättadt och af assessorn Joh. Nordberg omhänderhaft, men följande år upplöst lånebibliotek af circa 500 volymer, bland hvilka funnos skrifter af Lessing, Wieland och Göthe äfvensom Dantes „Inferno“ på tyska. 1804 inrättade gymnasiiläraren Tappe med insamlade bidrag ett bibliotek af tyska böcker, som utlånades bland delegarne. Detta till en början privata företag, som ursprungligen endast afsett att förskaffa några förmögna och bildade lektyr, förvandlades efter några år, 1808, på stiftarens förslag till ett offentligt stadsbibliotek ¹⁾, i det delegarne afstodo från rättigheten att återfå böckerna och nöjde sig blott med att få sina lån för billigare än andra abonnenter. Stadens styrelse erbjöd kostnadsfritt rum åt inrättningen, hvars första bibliotekarie blef grundläggaren Tappe († 1810). Äfven gymnasiibiblioteket var öppet för den litterärt intresserade allmänheten och fick såsom sådant emottaga gåfvor af enskilda personer, såsom af baron Nicolaij, Rüdinger m. fl.

Seder och bruk.

Men om man ock i Viborg under ryska tiden lefde i betryck och mörker, kunde man, som sagdt, icke undgå att påverkas af den stora kulturströmning, som kännetecknade upplysningens tidshvarf, särdeles senare hälften af 1700-talet. På tusende vägar trängde sig dess inflytelser, trots reseförbud och censur, fram till Viborg och åstadkommo där samma revolution i seder, bruk och åskådningssätt som annorstädes i Europa. Den stora metropolens närhet och stadens i alla händelser lifliga handelsförbindelser med utlandet höll den au courant med tidens idéströmningar.

Hemmen.

I stället för 1600-talets kärftva seder och okruserliga språk trädde så småningom sirlighet och förfining i later och tal. I

¹⁾ Biblioteket styrdes och förvaltades af vissa personer, som af alla delegare på allmän sammankomst därtill utsågos. — Om bibl. 1785 meddel. af mag. Dahl.

stället för att 1600-talets trotsiga och själfmedvetna köpmän lefvat liksom afstängda från den yttre världen i sina med järndörrar och kopparluckor tillbommade hus och endast vid högtidliga tillfällen i högdragen stolthet visat sig bland sina medborgare, öppnades de viborgska hemmen på 1700-talet för första gången i egentlig mening för societets- och umgängeslivets behag.

Och man inrättade sina hem därefter. Öfverallt möttes ögat i de förmögna husen af en utstyrsel mer eller mindre i öfverensstämmelse med rokokostilens fordringar. Soffan, länstolarna och taburetterna, okända på 1600-talet, hade gjort sitt inträde i salongerna. De massiva ekhorden med sina sniderier och de hvita marmorborden med sina förgyllda fotställ hade fått till medtäflare de små ovala lackerade teborden, hvilkas glänsande skifvor pryddes med bilder af amoriner och blomstergirlander. Placerade något åt sidan af rummet och omgifna af de lätta taburetterna tycktes de liksom inbjuda gästerna att i små sällskap slå sig ned i otvunget samspråk. I taken hängde nu flerstädes mångtindrande „lustrer“ af kristall, från hvilka ljuset, brutet i tusen reflexer, återstrålade gladare än från de forna mässingskronorna, hvilka i sin enkelhet så mycket påmint om kronorna i en kyrka. Väggarna pryddes af stora speglar med förgyllda, ofta rikt utsnidade ramar och af konstigt utförda „pendylor“ eller väggur, sådana man ännu stundom ser i gamla hem, framställande t. ex. den gyllene solens strålande skifva höjande sig ur vågorna bakom en rad af grekiska kolonner. Själfva väggarnas ytor, hvilka ej mera skyldes af hängande tygtapeter, utan voro bara, vanligen målade i någon ljus färgton, voro i de förmögnaste husen stundom prydda med en alfreskoornamentik i ren rokoko, någon gång af stor rikedom och skönhet. I de inre rummen sågos läderkanapéer med mahognyfötter och i sofgemaket stod på fäderneärfdtd vis „das Bettstell“ i sin nisch bak förhängen af dyrbara engelska tyger. För fönstren hängde lätta gardiner af olika färg, än röda än blåa, stundom också af engelskt ylle eller „röd bomba“.

Möblemang.

Också husgerådssakerna hade undergått en tidens fordringar motsvarande förändring. Silfret hade ökats med kaffe- och tekannor, sockerdosor och -tänger. Stundom nämnas äfven mjölkkanor och spilkummar af silfver. En nödvändighetsartikel i detta societetslivets tidehvarf par excellence var också den s. k. presentertallriken af silfver. Däremot började tennserviserna alltmera träda tillbaka för rokokotidens uppfinning, porslinet, likasom

Husgeråd.

också glasen utträngde den gamla tidens silverbägare och tenn-stop. 1812 heter det att „ingen tenngjutare vidare finner sin utkomst i staden, enär alla tennkärl kommit ur bruk“.

Dräkten

Men den mest i ögonen fallande förändring hade kanhända dräkten undergått. Herrarna buro långa rockar, vanligen — såsom det synes — af ljusbrun kulör, med stora gröna uppslag på ärmarna, ur hvilka framstucko sirliga spetsmanschetter. Den upptill öppna västen lämnade synligt ett med hvita spetsar rikt prydt krås. Knästrumpor och skor med silfverspännen eller röda sidenrosetter fulländade kostymen, till hvilken ock hörde den pudrade med en konstnärligt knuten rosett hopbundna „hårpungen“, som efterträdt allongeperuken, af hvilken numera endast en sirlig lock på vardera sidan om tinningen fanns kvar. Under ståt-hållarskapstiden voro frackarna på modet, dock icke af någon bestämd färg, utan varierande efter behag, så att den ene kunde uppträda i en röd, den andra i en brun sådan o. s. v. Endast „tschinovniksfrackens“ färg var bestämd. Så skulle t. ex., såsom vi erinra oss, tjänstemännens vid guvernementsmagistraten frackar vara klarblåa med svarta uppslag. Men 1797 blefvo alla frackar förbjudna, emedan de ansågos såsom skyltar för den franska revolutionära riktningen och särskildt ålades tjänstemännen och kanslibetjante att framdeles „uppträda i uniform, friserade med lockar och renliga, samt ej bära runda utan trekantiga hattar“¹⁾.

Fruentimren af stånd hade aflagt de stora puffärmarna. Deras starkt urringade klänningar voro af lätta, ljusa och rosiga sidentyger, prydda med guld eller silfver „balletter“. Äfven brukades stundom s. k. triumphantklänningar af guldfärg. På 1760-talet kostade en sådan klänning vanligen omkring 40 rubel. Det högt upptornade håret pryddes högst öfver hjässan af en röd rosett och bakom nacken ringlade en lock ned öfver skuldran. Diamantörhängen, som kunde kosta ända till 50 rubel, äfvensom halsband af äkta pärlor nämnas också ofta. Abel Burja säger 1780, att nästan alla damer i Viborg bära halsband af inhemska pärlor²⁾, som bönderna fiskat i floderna och sedan försålt i staden. Slutligen hörde numera till toaletten

¹⁾ Civ. Trib. prot. $\frac{9}{12}$ 1796. — 1793 hade en öfverhetlig förordning emanerat, som för att förebygga yppighet bestämde särskilda dräkter för män och kvinnor, adliga och borgerliga. Men denna förordning torde aldrig i Viborg blifvit iakttagen.

²⁾ Les dames y ont presque chacune un collier de perles indigènes. — Abel Burja var pastor vid franska församlingen i S:t Petersburg och besökte Viborg år 1780.

också handskar och solfjädrar, de sistnämnda ofta verkliga konstverk, utförda i rokokotidens smakfullaste mönster.

Öfver hufvud beskyldes den tidens viborgare för att i afseende å sin klädedräkt mycket skatta åt den ryska smaken. „Klädedräkten här i Viborg är nog lik den ryska“ säger Hülphers 1760; och han tillägger att „fruntimren draga nog tyg uti sina långa koftor och nattrockar, dock kommer hufvudbonaden mycket nära den tyska“. Äfven pastorn Abel Burja, som 1780 besökte staden, anmärker om borgerskapets benägenhet att bl. a. med sina broderade västar efterhärma storstadens moder.

Lifvet i hemmen hade — såsom redan antydts — blifvit gladare och framför allt mera förfinadt än förut. Tätta visiter gjordes hos grannarna, hvarvid punschen utgjorde den förnämsta trakteringen. Punschskålen och punschskeden voro, att döma af i behåll varande inventarielängder, viktiga pjäser i 1700-talets hem. Också te och kaffe bjödos redan allmänt åt gästerna vid deras besök i familjen¹⁾. Vid dessa visiter förekommo ej mera 1600-talets bullrande nöjen. Man konverserade taktfullt och ofta spirituellt öfver olika spörsmål. Alla voro välkomna som hörde till familjens umgängeskrets. Ja, det synes såsom om det i några hus varit sed att vissa aftnar i veckan hafva s. k. mottagningar, då familjens vänner och bekanta utan särskild inbjudning samlades för att passera kvällen under gladt samspråk.

Lifvet i hemmen.

I synnerhet ansågs uppmärksamhet gentemot främlingar såsom en bjudande plikt. Då Hülphers 1760 besökte Viborg, var han upprepade gånger inviterad till de viborgska familjerna, särskildt Lados. Och när han åtföljd af Kristian Lado reste därfån, beledsagades han ända till Hietala af ett stort sällskap stadsbor — åkande i tolf vagnar och fyra karrioler. „Där måste vi dröja“ — berättar han — „till kl. 10, innan alla åtskildes. Emellertid vankades här som i staden kaffe, punsch och annor välfägnad. Många af de unga handlande, såsom Sutthoff, Jænisch, Alfthan, Weckrooth, Alopæus, häradshöfding Carpén etc., som gjort oss följe, höllo sig roliga och kastade en myckenhet raketer“. Slutligen kom afskedets stund. „När alla vagnar kommit i gång, gåfvo vi två skott ur våra pistoler och skildes så ur detta roliga

¹⁾ I den tidiga och snabba spridningen af den förstnämnda drycken hafva vi måhända att spåra ett inflytande af det ryska bruket. Hvad däremot kaffet beträffar, har man påstått att det var emigranterna från Nyen, som först lärde viborgarne att njuta denna dryck. Då emellertid socker ännu var tämligen dyrt, druckos ofta kaffe och te med honung.

sällskap". Äfven Abel Burja prisar den gästfrihet, hvarmed han blef emottagen i de viborgska familjerna.

Om den stillsamma och fridfulla ton, som utmärkte upplysningstidehvarfvets umgängeslif i förhållande till 1600-talets, vittna bl. a. följande verser ur ett satiriskt kväde, som diktats i anledning af arfstvisterna efter „onkel“ Henrik Vilh. Lado:

„Wo in alterthümlich stiller Sitte
Wir in deines Hauses heilger Mitte
gerne weilten oder in dem Garten
Säniös des schönen Abends harreten“.

Minnesböckerna

Det något sentimentala drag, som karakteriserade tidens ideriktning öfver hufvud, återspeglar sig lifligt i de då för tiden på modet varande minnesböckerna. De i dem vanligen i bunden form nedlagda uttrycken af ömsesidig vänskap och beundran äro ofta rätt betecknande för det dåtida sällskapslifvets karaktär. I en sådan från 1788—1808 har t. ex. en manlig vän till bokens innehafvarinna tecknat följande smickrande verser: „deine Schönheit gefällt allen, deine Verdienste fesseln alles“. En väninna skrifver: „Schreibst Du, o Freundin, ins Herz mich ein, so wird kein Stammbuch nöthig sein“. D. Alopæus har på italienska tecknat: „D'ogni mortale più felice io sono se tua uista non mi ricuso in dono“¹⁾. Stundom ansluta sig till minnesverserna teckningar, föreställande blomsteraltaren, klipplandskap, änglafigurer med namnsköldar, olika blomstermotiv m. m. Det hvilar också öfver dessa små i röda chagrinpärmar inbundna häften med egarrinnans initialer på pärmen någonting af rokokotidens idylliska stämning.

Fruentimrens sysselsättningar.

I synnerhet gestaltade sig fruentimrens lif mycket angenämare än på 1600-talet, då det stundom t. o. m. i de förmögna hemmen hände att döttrarna fingo stå bak disken eller deltaga i hemmets tyngsta sysslor. Nu tillbragte de unga damerna redan en god del af sin tid vid klaveret eller romanen. Det enda arbete, som då för tiden ansågs lämpligt för fruntimmer af stånd, var broderiet och pärlsömnaden, af hvilkas alster många smakfullt utförda saker, vittnande om tidens smak, bevarats i hemmens gömmor ända till våra dagar. Under sådana förhållan-

¹⁾ Denna minnesbok har i tiden tillhört en fru A. Zagel, född Kuhlmann, hvilken senare synes hafva flyttat till Wien.

den var det ej under om den gamla goda tidens beprisade huslighet stundom löpte fara att helt och hållet försvinna. Dock våga vi tro, att den af oss ofta citerade patrioten i S:t Petersburg Journal 1778 ser sakerna något för mörkt, då han skriver: „våra sköna hafva helt och hållet antagit det system deras mödrar till deras fördel påyrkade, nämligen att alltför tidigt uppstigande skulle fördärfva deras ögon och eftermiddagsarbete göra deras näsor röda, att i motsats härtill deras händer aldrig skulle vara så hvita, som när de alls intet gjorde. Läsningen är den sjukdom af hvilken de lida och romanerna hafva åstadkommit mera ofärd i deras hjärta och hem, än Johannes uppenbarelse i en svärmares“. En man som ej hade råd att hålla sig med kokerska — menar vår sagesman -- kunde, sedan romanläsningen kom i svang, ej mer få en varm bit på sitt bord. Ber han sin fru om en ölsoppa, så förvånas hon öfver en så flegmatisk fordran. „Om det så fortgår“, utropar han till slut, „skall konsten att baka bröd inom tjugu år vara försvunnen inom våra ringmurar“. Han besvär den Weidemanska bokhandeln att en gång för alla avsluta sin romanserie och lofvar i stället gifva åt densamma i förlag sina: „Annehmlichkeiten des Ehestandes“. Men trots patriotens lamentationer blefvo de viborgska flickorna sällan på „öfverblifna kartan“. Ett rikt gifte var då, kanske mera än i våra dagar, eftersträfvadt, och fick man sig icke eljest en förmögen hustru, vände man sig, såsom Jurgen Teubel, till en s. k. Freiwerberin eller äktenskapsmäklerska, som skaffade honom en, hvilken — enligt hennes påstående — egde 2,000 rubel kontant förutom en ansenlig förmögenhet i guld, silfver, möbler m. m. — ett sätt att gifta sig, som dess värre icke alltid ledde till önskad påföljd, ty Teubel, som ersatt mäklerskans besvär med att åt henne utställa en växel å 200 rubel, fann, efter ingånget äktenskap, att hans frus hela förmögenhet inskränkte sig till 230 rubel och de nödigaste kläder.

I allmänhet hörde ej öfverdrifven sparsamhet till den goda tonen i den tidens lif. I de förmögna husen kunde lyxen ofta antaga rätt vidt gående proportioner. Särskildt var lifvet inom den Weckroothska släkten så luxuöst, att minnet däraf utsmyckadt af traditionen gifvit upphof till en formlig legend. Denna familjs rikedom och öfvermod var så stort — heter det — att den låtit rengöra sin vänings väggar med franskt bröd och tvätta golfven med vin. Döttrarnas linnekläder sändes också alltid till Frankrike för att tvättas. Långe förföljdes dock familjen af

Lyxen.

oturen att få bara döttrar, enligt sägnen sju efter hvarandra. Först det åttonde barnet blef en son. Vid hvarje af de många döttrarnas födelse utropade föräldrarna „leider“, hvarför flickorna sedan allmänt blefvo kallade så i staden. Då föräldrarna åter vid sonens födelse utropade „Gottlob“, blef det ett uttryck, som där-efter begagnades såsom tillnamn för honom¹⁾. Denne Gottlob — han hette egentligen Filip — var lika öfvermodig som fadern. Då han en gång vandrade på Viborgs bro, kastade han en dyrbar ring i vattnet med orden: „lika omöjligt som det är att återfå denna

Filip Weckrooth.

Filip Weckrooths andra fru, Katar.
Charl. Dykander.

¹⁾ Liksom de flesta traditioner blandar ock denna sanning och saga. Ty Gottlob var äldre än de flesta af hans systrar, hvilka visserligen voro sju, nämligen Elisabeth, gift med Christian Bartram, Anna Catharina, g. m. Hans Sutthoff, Maria Christina, g. m. Johan Bartram, Hedvig, g. m. öfversten viceguvernören Morton, Helena, g. m. guvernören N. von Engelhardt, Dorothea, g. m. Henr. Vilh. Lado, och Sara, g. m. Gustaf Wulfert. De lära alla hafva varit vackra flickor och särskildt var Helena så omtalad för sin skönhet, att kejsar Alexander I uttalade önskan att få se henne. Denne ridderlige monark, som väl förstod sig på kvinnlig färging, skall vid hennes åsyn hafva utropat: „Sie übertrifft noch meine Erwartungen“. — Dessutom hade Filip Weckrooth ännu en äldre broder Johan, som dock afled tidigare, hvarefter hans änka gifte sig med statsrådet Svensson. (Lagus: Christian Adrian Lados legat. Ö. F. 1883). Filip Weckrooth († 1798) var gift med 1:o Katarina Hedv. Lado, 2:o Katarina Charlotta Dykander och 3:o Anna Elisab. Dannenberg.

ring, lika omöjligt är det för mig att någonsin blifva fattig⁴. Emellertid hittades ej långt därefter samma ring i en fisk, som blifvit aflämnad i hans kök. Ödet hämnades hans trots. Genom olyckliga spekulationer eller naturhändelser råkade han i fattigdom, medan hans systrar, som alla blifvit väl gifta, icke ledo någon nöd. Ett distikon, som den muntliga traditionen bevarat till våra dagar, har i följande verser skildrat denna ödets lek:

„Ach Leider
Tragen gute Kleider,
Gottlob
Hat weder Hemd noch Rock“.

Men det var icke blott hos Weckrooths man lefde på stor fot. Också Johan Lado hade „bei seiner Lustspiel und Tantzen sein golden Spitzerring verlohren“, och Abel Burja, som anser stadens borgare aktningvärda i många afseenden, kan ej förlåta deras mani att vilja kopiera lyxen i S:t Petersburg. „De göra sina visiter“ — säger han — „i ståtliga ekipager, men bli på grund af de korta distanserna tvungna att göra långa omvägar för att alls få visa sin grannlåt“¹). Men så mycket man än slog på stort, präglades dock den tidens människors görande och låtande alltid af en viss behärskning, okänd på 1600-talet. Ett belevadt sätt och ett sirligt språk voro oeftergiftiga villkor för hvar och en, som ville lefva med i societeten. Väl hotade brölloppen ännu stundom lugnet i staden, såsom t. ex. då Hans Saëls' politiska vedersakare vid hans vigselakt 1769 installerade sig i huset midt emot och började insultera honom under vokalmusik, dansande och punschdrickande, i det de kastade ut slantar genom det öppna fönstret och ropade: „Hans, willst Du Geld haben?“, men till några kravaller i 1600-talets stil kom det icke mera. Man ville ej genom våldsamma handlingar göra lifvet mindre angenämt för sig själf eller för andra. I likhet med gästfriheten hade ock respekten för nästan under århundradets lopp gjort märkbara framsteg.

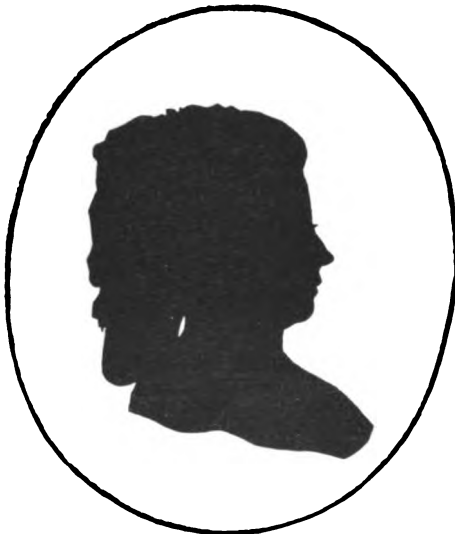
Naturligt var för öfrigt, att det societetslif, som nu uppspिरade i staden, i mångt och mycket hämtade sina föredömen från den ryska hufvudstaden. De i synnerhet under ståthållarskaps-

Societetslifvet
utom hemmet.

¹) Observations d'un voyageur sur la Russie, la Finlande, la Livonie, la Courlande et la Prusse par Abel Burja. Memoarerna äro tryckta i Maastricht 1787.

Peter Vilhelm Thesleff.

Peter Vilh. Thesleffs fru, Kristina Amalia Lado.

tiden i massor inflyttade adliga tjänstemännen af rysk-tysk extraktion, af hvilka många tillbragt sina fänriksår i storstaden vid Nevan, hvarest den franska bildningen under Katarina II:s

tid vunnit insteg, angåfvo den goda tonen. Men många af stadens egna män stodo ingalunda i afseende å bildning eller rikedom efter dessa representanter från den stora världen. För att kunna bilda oss en föreställning om det dåtida borgerskapets elit behöfva vi blott anföra några namn sådana som Andreas Jænisch, borgmästaren, hvilken representerat staden såväl i Moskva som S:t Petersburg, Johan Henrik Lado, stadsöfverhufvudet och världsmannen par excellence, Henrik Dannenberg, kriminaltribunalsledamoten, hvilken slutade såsom viceguvernör, Peter Vilhelm Thesleff, främsta medlemmen i den första uppsättningen af stadsrådet under ståthållarskapet o. s. v. I ett samhälle, hvars upplysta medlemmar för visso stodo på höjden af sin tids bildning, beaktades med intresse hvarje företeelse af kulturlivet sådant det gestaltat sig i syfte att förädla det samhällliga lifvet inom och utom hemmet. Sålunda fick ock, efter stora världens föredöme, societetslivet utom hemmet med sina mer eller mindre offentliga föreningar och nöjen en större betydelse än det någonsin förut haft uti Viborg. Redan 1781 säger Stupischin: „nach dem löblichen Beispiele anderer gesitteten Völker haben auch die hiesigen Stadt-Einwohner schon seit einigen Jahren Theil an öffentlichen Lustbarkeiten genommen“, och han tillägger: „dass diese mit gehöriger Einschränkung zur Ermunterung und Nutzen des Publici gereichen, wird niemand bestreiten können“. Och Abel Burja, som året förut besökte Viborg, berättar att man där hade både klubbar och baler, konserter och maskerader, alldeles såsom i S:t Petersburg — något, som han också anför såsom ett bevis på viborgarnes benägenhet att härma storstadens lyx.

På 1600-talet hade stadskällaren varit det enda ställe, hvarest man i Viborg kunde sammanträffa för att tillbringa en ledig stund tillsammans med sina vänner och meningsfränder. Man hade i brist på bättre funnit sig i de olägenheter det bullersamma lifvet på en restauration alltid måste medföra. Men på 1700-talet började personer med gemensamma intressen samlas i slutna cirklar och under iakttagande af vissa regler antingen hos hvarandra eller ock i reserverade lokaler på offentliga ställen. Man bildade också konversations- och andra klubbar, i hvilka man, säkerställd för hvarje obehörig inblandning, kunde med likasinnade utbyta tankar och åsikter. Huru dessa klubbar, af hvilka det synes funnits olika slag, voro organiserade, känna vi dock icke närmare. Men att man i afseende å dem iakttog

Klubbarna.

annorstädes i världen öfliga bruk, kunna vi sluta af Burjas ofvannämnda yttrande ¹⁾.

Men man saknade ej heller i Viborg tillfälle till mera varierande rekreation än hvad klubbarna erbjödo. Där omväxlade, särdeles under ståthållarskapstiden baler, konserter, teaterföreställningar och maskerader.

Baler.

Guvernörerna, militärbefälet, staden och enskilda täflade med hvarandra i att gifva baler. Guvernör Engelhardt skall ofta hafva föranstaltat sådana i det gamla biskopshuset, inom hvars medeltida murar då samlades allt hvad Viborg hade rikt och förnämt. Också från hertigens af Württemberg tid omtalas baler i ståthållarpalatset. 1743 gaf den ryska generalen Lapuchin en lysande bal i anledning af de svenska grefvarne Bondes och Mörners besök uti staden. 1780 var en bal å stadens, d. v. s. magistratens och stadsäldstes, vägnar arrangerad i det då för tiden Johan Lado tillhöriga gamla stenhuset vid Gymnasii-, nu Nyportsgatan, hvilken „Stadtball“ dess värre fick ett efterspel i ett långvarigt trassel med handtverkarne om hvem som skulle betala fiolerna. Tidt och ofta förekommo baler i privata familjer. Det var en färgrik tafva den i gala klädda societeten vid sådana tillfällen erbjöd: herrarnas kulörta rockar, bländhvita krås och spetsmanschetter, pudrade hårpungar och hvita knästrumpor, damernas ljusfärgade rober, deras höga af koketta hårrosetter prydda toupéer, deras gnistrande pärlband och konstnärligt utförda solfjädrar — allt gaf denna samling, där ingen mörk, ingen enfärgad dräkt syntes, ett gladt, ögat smekande utseende, och i dansens sirliga rörelser tedde sig det hela som en lefvande blomsterguirland, utförd i rokokotidens behagfulla stil.

Teater.

Med balerna omväxlade konserter, spektakler och maskerader. Angående de förstnämnda hafva vi dock ej från 1700-talet några närmare underrättelser om sättet huru de utfördes eller stället där de höllos. Däremot känna vi något mera om de senare. Redan om sommaren 1751 nämnes i staden en komedianttrupp, som synes hafva uppfört såväl komedier som akrobatiska konster och det inom hus, eftersom det talas om hyran för komedianthuset. Chef för truppen, som tidigare uppträdt i Moskva, Reval, Narva och S:t Petersburg, var Joh. Ferd. Würtzelius,

¹⁾ Att till och med „meschaninerna“ hade sina klubbar hafva vi förut nämnt, äfvensom att de blefvo upplösta på kejsar Pauls befallning.

hvars galanta fru, född Mangoffski, mycket lät tala om sig i staden¹⁾. Men det var först något senare, tack vare den prakt-älskande guvernören N. H. v. Engelhardt (1766—1778), som Thalias konst blef husvarm i Viborg. Han intresserade sig mycket för teatern och uppmuntrade särskildt tjänstemännen vid ämbetsverken att gifva sällskapsspektakler. Då dessa föreställningar vunno allmänhetens bifall, slutade man med att subskribera medel för uppförandet af ett teaterhus, hvilket äfven byggdes — sannolikt på Kron S:t Anne, där ett sådant åtminstone redan på åttiotalet förefanns. Man gaf äfven större pjäser, ehuru allt endast af amatörer, och inkomsten anslogs, med afdrag af kostnaderna, åt de fattiga. Men när Engelhardt afträdde, svalnade — heter det — sinnet för dramatik, och först i slutet af perioden vaknade intresset för teatern ånyo, då staden besöktes af särskilda på den tiden berömda skådespelartrupper, såsom direktör Runthalers (1804—1806), Everts och Francks (1806—1812)²⁾.

Engelhardts andre efterträdare Stupischin intresserade sig synbarligen mindre för teater än för maskerader, hvilka genom honom kommo på modet. Bland guvernörens kvarlåtenskap nämnes en venetiansk maskeradmantel, fodrad med rosenröd „taffend“ äfvensom en florkappa. Om hans intresse för ifrågavarande nöjen vittnar ock hans 1781 framställda förslag, att maskeraderna, som härtills hållits i „komedihuset“ på Kron S:t Anne, framdeles skulle hållas i det då ledigstående „röda stadshuset“. Sitt förslag motiverade han därmed, att återfärden nattetid öfver den då för tiden mycket smala Åbobron var besvärlig, ja till och med förknippad med lifsfara för stadsborna. Men borgerskapet, som ville reservera stadshuset för inkvarteringsbehof, motsatte sig detta, och maskeraderna höllos fortsättningsvis i „komedihuset“, som därför ock benämndes „maskeradhuset“. Vanligen föranstaltades årligen fyra stora maskerader, af hvilka inkomsten, likasom den af teatern, anslogs åt de fattiga³⁾.

Maskerader.

¹⁾ Frun, som lät kurtisera sig af officerarne och gjorde af med mycket penningar, yrkade på skilsmässa inför magistraten, hvilken likväl ej ansåg sig kunna bevilja densamma. Würtzelius med sitt sällskap bodde hos restauratör Schmidt, men frun hos Hertzens fru eller änka. Af öfriga personer, som hörde till sällskapet uppträdde såsom vittnen: Daniel Hopp, Johannes Blech, Maria Gutin och Nils Holm äfvensom „lindanserskan“ Alastin.

²⁾ Anteckningar rörande teatern i Finland, sid. 132 och följ.

³⁾ I mars 1786 inlevererade Ludvig v. Gervais till allmänna försorgskollegiet 100 rub. 50 kop. för de fattiga, hvilken summa influtit „beij denen hiesig gewesenen

Illuminationer,
uppvaktningar
m. m.

Men utom konserter, maskerader och andra nöjen föranstaltades vid särskilda tillfällen fester, illuminationer, uppvaktningar m. m., vid hvilka ofta utvecklades en icke ringa ståt. Vi hafva redan omnämnt de festligheter, som åtföljde ståthållarskapets införande. Särskildt gäfvos de tidt och ofta inträffande furstliga besöken anledning till ovationer af mer eller mindre omfattande slag. „När hans kungliga höghet prins Henrik af Preussen 1770 reste genom Viborg, var stadens mankön honom till mötes vid Ringporten och gratulerade honom i Weckrooths hus“¹⁾. „Den ^{12/8} 1796, då hans kongl. majestät från Sverige Gustaf IV Adolf jämte sin farbroder hertigen af Södermanland, den förre under namn af grefve af Haga och den senare grefve af Vasa, med stor svit af förnåma herrar foro härigenom till S:t Petersburg, blef domkyrkan — hvilken ock besöktes af konungen, som där särskildt intresserade sig för dess vackra altartafla — äfvensom staden på det bästa illuminerad“²⁾.

Masqueraden“. — S. å. talas om „das vorige Masqueradenhaus“ på Kron S:t Anne. Möjligen var det gamla under Engelhardts tid uppförda komedihuset då redan så förfallet, att det måst utdömas. Men då 1793 åter därstädes nämnes ett „Masqueradenhaus“ hade troligen snart ett nytt sådant uppförts i det gamla ställe.

¹⁾ Då det gällde att emottaga höga gäster, utsågos vanligen de Weckroothska husen, såväl det vid torget, nuvarande Peranderska, som det vid Katarinagatan, nuvarande posthuset, till deras logement. Redan 1765 säger Johan Weckrooth att hans hus „alltid varit underkastadt härbärgering af utländska ministrar, som ock af andra genomresande höga generalspersoner“.

²⁾ Om konungens besök i kyrkan, skrives sålunda i kyrkans minnesbok: „hade domkyrkan den nåden att Hans Maj. jämte hertigen och hela sviten kommo vid deras promenad ikring staden till kyrkan, då de saluterades af domprosten. arkiadiakonus Andr. Corsberg och diakonus Adolf Pentzelius utom stora kyrkodörren. Sedan Hans Maj:t kommit till choret, hvarest golfvet var belagd med rödt kläde och någon liten tid för altaret beskådat altartaflan och den därvid hängande krucifixen, trädde domprosten fram och välkomnade Hans Maj:t med följande korta ord: „att få uppvakta Eders Maj:t inom dessa murar och i detta Herrans hus är en nåd och heder, som är oskattbar. Gud välsigne Eders Maj:ts vägar. Han låte Eders Maj:ts högstviktiga steg vara lyckliga och folk och land till glädje och hugnad. Amen“. Hvarpå Hans Maj:t ej allenast själf bevärdigade med ett nådigt svar, utan sedan flere frågor blifvit besvarade och äfven sakristian besökt och besedd, som äfven var illuminerad, och allrahögsta herrskapet afträdde, afsändes af Hans Maj:ts öfverstallmästare baron Schwerin i Hans Maj:ts namn tacksägelse åt domprosten“.

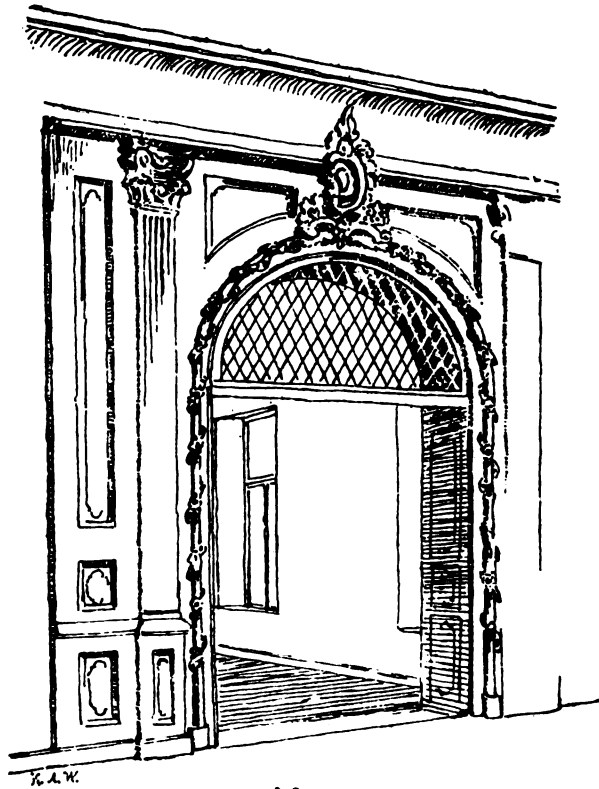
Mest storartadt gestaltade sig dock dessa ovationer vid kejsarinnan Katarinas II:s tvenne besök i staden. Om det förra skrifver en samtida: „Den ^{18/7} 1772 hade Viborg den nåden att Hennes Kejslerliga Majestät Catharina Alexejevna, under sin resa till att bese Imatra forsen, besökte staden och inträdde i Weckroothska huset vid torget, då några deputerade af staden blefvo presenterade till handkyss, sedan de förut utom Karjaporten varit Hennes Majestät till mötes. Men Hennes Majestäts närvaro påstod ej längre än fem fjärdedels timma. Vid ankomsten och afresan sköts med kanoner och sammanringdes med alla klockor. Den 19, då Hennes Kejslerliga Majestät om aftonen kom ifrån Imatra, var hela stadens mankön vid förstaden, önskandes Hennes Majestät lycka. Då kanonerades äfvenledes och ringdes. Staden och kyrkan voro illuminerade“.

Katarina II:s
första besök.

Med ännu större prakt emottogs kejsarinnan vid sitt andra besök 1783. Lagus skildrar i „Skisser från det gamla Viborg“ på följande sätt denna märkliga händelse i stadens lif. „Så mycken prakt och lyx hade Viborg aldrig förut utvecklat, som då det den 16 juni 1783 inom sina vallar skulle emottaga rikets härskarinna Katarina II. Det var kanske icke endast suveränen man ville fira; i egenskap af krönt filosof, i den mening ordet fattades på Voltaires och encyklopedisternas tid, hade hon väckt hela Europas och i synnerhet det litterära Europas beundrande uppmärksamhet. Redan vid guvernementets östra gräns emottogs hon af en stor deputation med guvernören Engelhardt i spetsen. Dagen därefter den 16 kl. 8 på kvällen anlände hon, följd af en lång och lysande kavalkad af förnämiteter, till S:t Petersburgska förstaden, där en allé för tillfället blifvit planterad, hvars träd voro smyckade med girlander, pyramider och brokiga lanternor. Kanonerna dundrade, alla kyrkklockor ringde, och öfverallt, i staden och förstäderna, hördes då af pukor och trumpeter. Vid ändan af glacin möttes hon af magistraten och deputerade af borgerskapet, anförda af justitieborgmästaren Carpén; på själfva glacin stodo öfverkommendanten baron v. Delvig med alla officerare från gränsbataljonerna, guvernementsrådet v. Schultz med alla civila tjänstemän samt prästerskapet, det lutherska och ryska, och framför stadsporten väntade alla damer af stånd och borgerskapets fruar. I själfva staden hade rektor Forsman med alla lärare och elever fattat posto framför den rikt illuminerade och med emblemer och inskrifter prydda katedral-

Katarina II:s
andra besök.

skolan. Vid trappan till det för kejsarinnan bestämda huset¹⁾ emottogs hon af dess egare handlanden Filip Weckrooth med fru, född Dannenberg af den gamla viborgska släkten, och i

Katharina-rummet.
i n.v. Posthuset i Viborg.

(Ur skisser från det gamla Viborg af K. A. Wrede.)

¹⁾ Det hus, i hvilket kejsarinnan nu emottogs, var det Weckroothska huset vid Katarinagatan, hvilket kort därefter af kronan inköptes till posthus. Den 22 på kvällen, då kejsarinnan återvände från Fredrikshamn, logerade hon på samma ställe, och såsom minne af hennes härvaro omnämnas penninggåfvor till uppbyggande af den året förut nedbrunna stadsskolan och till garnisonsskolan, utom dyrbara skänker åt värdsfolket och understöd åt fattiga och sjuka. Den 23 reste kejsarinnan tillbaka till S:t Petersburg. — Det rum, där kejsarinnan sof de två nätter hon tillbragte i Viborg, hörnummet i öfra våningen af nuv. posthuset, har sedan dess blifvit ombyggt. Bevarade äro blott alkovväggen och parkettgolfvet, båda i ren rokokostil. (Lagus. Från det gamla Viborg.)

själfva trappuppgången stodo tolf unga flickor, klädda som nymfer i dräkter af hvit taft, hvilka ur små korgar vid hvarje kejsarinnans steg strödde blommor för hennes fot. En af dem, dotter till den år 1778 afidne guvernören Nik. Henr. Engelhardt, framräckte på en sammetsdyna en för tillfället författad dikt. Ända till midnatt förblefvo förstäderna, den planterade allén, skeppsbryggan, alla stadens boningshus, katedralskolan, stadsportharna och rådhuset illuminerade⁴.

Såsom tillägg till ofvanstående målände skildring vilja vi blott till ett prof på tidens sirliga uttryckssätt anföra innehållet af den dikt. som vid tillfället öfverräcktes kejsarinnan: „Dig, Rysslands monark, som hela världen nämner med majestätiska namn, Dig, hell! kalla vi vår huldrikaste moder. Var oss välkommen i din egendom, i våra hjärtan! Blommor strö vi för Dig! Försmå ej dessa tecken af barnslig vördnad och kärlek; försmå ej den glädjetår, som redan vid vår väntan på Din höga ankomst steg i hjärtat och nu frambryter och faller till dina fötter. Hvad kunna vi gifva annat än denna den oskyldiga naturens frukt? Prakt och majestät stå ju alltid för dina ögon. Kasta en nådig blick på vår enkelhet, på redligheten af de hjärtan vi bringa Dig, på våra trogna önskningsar för Dig! Heligt vare oss ditt inträde! Alltid välsignadt för oss, för din stad och ditt land! Och då Du åter lämnar oss, huru ogärna än våra hjärtan se Dig ila härifrån, så undandrag oss aldrig Din moderliga hand. Undandrag den aldrig, vi bönfalla med varma tårar därom, våra fäders hyddor, där vi glada äta vårt bröd genom din nåd, och tänka: Du ger oss bröd och glädje. Låt den nådigst hvila öfver de heliga ställen, hvarest vi lärde oss abba, som vi så ofta för Dig ropat till Gud; och då vi en gång blifvit mödrar, skola våra barn ännu bedja detta abba“¹⁾.

Ännu ett par gånger skulle Viborg under denna period få emottaga sin suverän inom sina murar. År 1802 besökte kejsarinnan Elisabet staden på genomresa till svenska gränsen för att möta sin syster, den svenska drottningen. Äfven då upprestes äreportar och vidtogos andra anstalter för den höga gästens värdiga emottagande. Följande år och sedan yttermera under 1808 och 1809 års krig passerades staden af kejsaren själf. Men vi skola ej uppehålla oss med skildringar af dessa

Senare regent-
besök.

¹⁾ Ö. F. 3/12 1884.

festligheter, som i hufvudsak liknade sina föregångare, helst de likväl i afseende å prakt och lyx ej kunde mäta sig med 1780-talets storartade högtidligheter.

Pietism, frimur-
rori, kärlek till
nåstan.

Men — för att beakta äfven en annan sida af tidens lif — man lefde icke blott för nöjet och lyxen. Äfven tidens allvarligare sträfvanden vunno genklang på orten. Krist. Adr. Lado framstår i sin själfbiografi såsom en anhängare af den utaf Spener först predikade och sedan genom Francke i Halle vidare utvecklade pietismen, hvilken på sin tid utgjorde en fullkomligt berättigad opposition mot tidens förstenande ortodoxi. En stor del af dessa memoarer, där religionens subjektiva element såsom fortsatt helgelse på hvar sida betonas, upptages af religiösa utgjtelser, afspeglade den beständiga tröstlösa kampen emellan det egna syndiga hjärtat och frälsarens nåd. Huru sträng den gamle mannen var emot sig själf framgår ur sådana uttryck som „jag döda hund“, „ruttna träd“ o. s. v., hvarpå ett stort öfverflöd finnes¹⁾.

En annan idériktning, som också utgjorde en opposition mot den kalla formalism och själf tillräcklighet, som karakteriserat 1600-talets lif, var frimurarväsendet, hvilket ytterst grundade sig på den stigande aktningen för medmänniskan och behovet att nalkas sin nästa såsom broder. Vi hafva redan såsom en representant för denna riktning nämnt konsulu Joh. Fredr. Hackman, hvilken också eljes genom sin beläsenhet och bildning gjort sig delaktig af det bästa denna märkliga tid haft att erbjuda.

Ännu en tredje människovän bör ej förglömmas, nämligen borgmästaren Andreas Jønisch, som rörd af den dåliga behandling, för hvilken de lifegna i Östersjöprovinserna voro utsatta, plögade inköpa sådana trälar för att efter någon tid skänka dem friheten²⁾.

Vidskepelsens
och vantrons af-
tagande.

Med den tilltagande upplysningen försvann allt mer och mer också den gamla tidens vantro och vidskepelse. Väl finnas

¹⁾ Christian Adrian Lado tecknad af sig själf. En Viborgs bild från förra seklet. Af Gabr. Lagus. Ö. F. 1883. No 53.

²⁾ Härom skrifver Abel Burja i sitt förut citerade arbete, sedan han skildrat de lifegnas hårda lott: Je connois un honnête marchand de Wibourg en Finlande, qui a souvent acheté des esclaves livoniens, pour leur donner la liberté au bout de quelq temps. Il mérite d'être nommé: c'est Mr André Jønisch.

från medlet af seklet exempel på att äfven de mest bildade i samhället då ännu icke fullt vuxit ur sin barndoms fördomar. I kyrkans minnesbok finnes följande anteckning införd egenhändigt af domprosten Alopæus: „när jag den ²⁵/₁₂ 1761 i den folkrika finska församlingen höll högmässopredikan kl. mot 2 e. m. och två tjocka hvita vaxljus efter vanligheten brunno på predikstolen, släcktes först det ena af sig själf, som var mig till höger mot altaret, hvilket af kyrkoväktaren strax igen blef upptändt, men ungefär en half timme därefter, förr än predikan var slut, utsläcktes ock det andra brinnande vaxljuset af sig själf, som var mig till vänster. Jag häpnade öfver denna ovanliga händelsen, såsom ock hela församlingen däraf blef uppmärksam. Ett par dagar därefter inlupo de bedröfliga tidender att den stora kejsarinnan Elisabet samma tid, till hela kejsardörets märkeliga afsaknad, med döden afidit och hennes dyra lifsljus således slocknat“. Men ju mera tiden led, blef den bildade allmänheten synbarligen allt mindre berörd af slika järtecken, som ännu blott intresserade de obildade. Och där vidskepelsen ännu på samhällets höjder stundom gjorde sig gällande, framträdde den dock väl under modernare former såsom andeskåderi, clair voyance o. s. v. Men tron på häxor och trollpackor, som ännu för hundra år florerat i Viborg, var numera för alltid förvisad till barnkammarens område. Därmed var en af de bojer, som så länge fjättrat den mänskliga anden, bruten.

Om vi här draga oss till minnes hvad ofvan blifvit i kort-
het nämndt om kulturförhållandena i staden under senare hälften
af 1700-talet, om det utvecklade sällskapslifvet, balerna, ma-
skeraderna och andra offentliga lustbarheter, och tillika erinra
oss den föregående periodens kärftva enkelhet, kunna vi för-
visso inse, hvilken stor förändring i detta afseende timat under
århundradets lopp. Vi vilja blott tillägga, att också den tidens
viborgare själfva nogsamt voro medvetna om den revolution
upplysningstidehvarvet medfört i afseende å deras lif och se-
der. „Våra förfäder“ — säger patrioten 1778 — „voro passabelt
folk. Deras sätt att tänka var så underbart, deras manér så
sällsamt och deras språk så rått. Våra begrepp äro så luttrade
(geläutert), våra seder så förfinade och våra uttryck så sirliga,
att jag, om det blott låte sig göra, skulle draga i tvifvelsmål,
om vi verkligen äro deras efterkommande. — — Huru mycket
äro icke tiderna förändrade sedan dess, då männens hela för-
plägning (Bewirtung) bestod i tobak och kvinnorna underhöll

Resultatet af
upplysningstide-
hvarvets in-
flytande.

sig med det billigaste te, och då frisyren ännu icke uppdrif våra unga skönas hår till berg och de gjorde alla sina eröfringar i hufva“.

Öfverblick af
stadens allmänna
tillstånd.

Vi afsluta här vår skildring af stadens materiella utveckling och andliga lif under ryska tiden. Vi hafva härvid så godt som öfverallt funnit en stagnation, för att ej säga ett tillbakagående. Under större delen af perioden betecknas det allmänna tillståndet i staden såsom mycket uselt. Talet om den „rådande oordningen“, om det „i själatåget liggande rättsväsendet“, om alla institutioners „ruin“ och „förfall“ o. s. v., hvilket ända in på 1780-talet var den stående refrängen i alla offentliga handlingar, innebar tvifvelsutan mycket mera än blotta fraser. Det upprepades alltför konsekvent ej blott af de styrda utan ock af de styrande för att kunna misstydas. Ännu 1781 talar Stupischin om „de mångfaldiga missbruk och oordningar, som här i staden hafva irriterat sig så godt som i alla stycken och icke sällan förorsakade såväl honom som myndigheterna mödosamma undersökningar och förtretligheter“. Och föga bättre blef det, af allt att döma, under ståthållarskapstiden, om ock det lysande skalet i någon mån var egnadt att öfverskylla bristerna. En otvifvelaktigt mindre tillfredsställande bild får man åter vid granskningen af tillståndet under periodens tolf sista år.

Hvad var orsaken till alla dessa klagovisor öfver oordning, rättslöshet och förfall, som genljödo på alla håll så godt som hela perioden igenom? Svaret kan ej blifva annat än, att det ryska styrelsesystemets brist på lojalitet och konsekvens, hvilken stod i så skarp motsats till svenska tidens lagbundna ordning, medförde i alla förhållanden en osäkerhet och halfhet, som förlamade samhällets lifskraft. Å ena sidan hade man allerhögst stadfästade privilegier; å andra sidan kom man aldrig till fullo i åtnjutande af dessa privilegier. Följden gaf sig själf. Alla näringar och stadens hela ekonomiska lif, som just grundade sig på dessa privilegier, ledo naturligtvis af ett tillstånd, där praktiken ej motsvarade teorin. Såsom för handelns normala utveckling hindersamma omständigheter hafva vi nämnt -- förutom stadens afskiljande från dess forna naturliga handelsområde, hvilket till största delen förblifvit under svenska spiran -- den skyddslösa ställning, i hvilken köpmännen befunno sig gentemot markentare och andra icke burskap egande personer, den ryska stadsordningens af 1785 olämplighet för Viborg och slutligen sågningsförbudet af 1799. Handtverket hade likaså dragit det

kortare strået i sin täflan med oprivilegierade och icke stadens rätt underkastade arbetare. För den lägre befolkningen, som förgäfves väntade på att staden, privilegierna likmätigt, skulle återfå sin jord, ställde sig livsvillkoren mycket ogynnsammare än förut, enär den ej mera med samma fördel kunde hålla sig med häst och ko. Den egentliga stadsbefolkningen var, ehuru spridd öfver en större areal än under svenska tiden, mindre till nume- råren än då. Tryckt af en oproportionerlig inkvarteringsbörda och under en del af perioden dessutom tvungen att underhålla en dess förhållanden föga motsvarande administration, kämpade staden därjämte merendels med ekonomiska svårigheter. Detta åter verkade, att den kommunala fattig- och hälsovården icke kunde på ett tidens fordringar motsvarande sätt tillgodoses, hvil- ket dock hade varit så mycket nödvändigare, som de i detta afseende förefintliga offentliga inrättningarna lämnade åtskilligt öfrigt att önska. Och hvad den andliga odlingen beträffar, hade den, under största delen af perioden, rönt föga uppmuntran af de maktogande, tills likväl skolan, efter att dessförinnan ha varit ett experimentalfält för en mindre lyckad organisation, omsider kom att förete den kanhända ljusaste bild tiden hade att upp- visa. Vi vilja ej här mera tala om kulturlivets utveckling i enlighet med tidens „upplysning“, hvars mäktiga återsken i den muromgärdade staden hvarken af censur eller studieförbud kun- nat dämpas.

Men det var icke nog med att den utveckling, som kunnat grundas på de gamla privilegierna, om dessa verkligen vunnit laga kraft, blifvit hämmad. Där trängde sig ock in många för den på dessa privilegier grundade rättsåskådningen främmande bruk och åsikter, som ytterligare bidrogo till att förvirra det allmänna rättsmedvetandet. Man hade väl den svenska lagen, men man hade ock den ryska ukasen, som gjorde anspråk på att gälla som lag. Magistraten försökte väl att häfda de fäder- neärfda lagarnas helgd och att skydda rättsbruken för främ- mande tillsatser. Men det stod icke alltid i dess makt att af- värja det onda. Vi erinra för exemplets skull blott om följande händelse. Guvernementsregeringen hade år 1799 insändt till magistraten „till efterlefnad“ en öfverhetlig ukas, som förordnade att tjufvar, hvilka stulit till ett värde af 20 rubel eller däröf- ver, skulle straffas med „pletsch“, hvarpå de duglige skulle en- rolleras till rekryter, de oduglige däremot sändas till kolonierna i Sibirien. Men magistraten, som fann att den allerhögsta ukasen

Inträngandet af
ryska bruk.

förändrade den i staden gällande allernådigst konfirmerade lagen om tjufvars bestraffning, vände sig, då ukasen blifvit densamma tillsänd icke „till kännedom“ utan „till efterlefnad“, till justitiekollegiet med anhållan om förhållningsorder, huruvida den skulle följa ukasen eller den konfirmerade lagen. Justitiekollegiet, som ej vågade afgöra frågan på egen hand, hänsköt den till dirigerande senaten. Denna högsta domstol resolverade, att sedan brottslingarna straffats enligt den i Viborg gällande lagen, skulle på dem tillämpas ukasens bestämmelser. Det återstod då ej annat än foga sig i det oundvikliga och följa såväl lag som ukas. Ty magistraten visste så väl hvad dess frid tillhörde, om den ej följde ukaser och befallningar. Därom hade den samma år fått en färsk påminnelse. Guvernören Rüdinger hade nämligen emottagit ett af kejsar Paul egenhändigt undertecknad tresskript, hvare kejsaren uttrycker sin missbelåtenhet med honom, för det han ej tillhållit magistraten att ställa sig till efterrättelse kommandantens föreskrift rörande beifrandet af en misshandel, för hvilken en rysk soldat varit utsatt. Han befäller Rüdinger att uppläsa detta tresskript i magistraten under förståndigande att, om den ännu skulle låta slika underlåtenhetssynder komma sig till last, så skulle den blifva straffad med „all lagens stränghet“. Under sådana förhållanden kunde — såsom sagdt — en mängd ryska bruk, i synnerhet sådana som gällde bestraffningar af brott, insmyga sig i rättsbruket, såsom „padogg“, „knut“ o. s. v., hvilka emellertid den svenska lagen icke kände till. Ett sådant inträngande af främmande rättsbruk och andra seder underlättades också däri genom att i staden, äfven bland borgerskapet, redan fanns ett stort antal ryssar, hvilka, om ock bildande en tämligen afskild societet, likväl i förening med de styrandes sträfvande gjorde det ryska inflytandet märkbart på lifvet i staden. I synnerhet vunno nu många ryska ord och uttryck burskap i det viborgska språkbruket, såsom „podräd“ beting, „saraj“ lider, „harschevna“ krog o. s. v. Ett tämligen allmänt vedertaget bruk blef äfven att benämna personer, också inom de tyska och svenska kretsarna, icke med deras släktnamn utan med till dopnamnen bifogade patronymika med rysk ändelse, såsom Ivan Ivanowitsch, Anna Feodorovna o. s. v.

Med få ord: trots alla försök att bibehålla det gamla oförändradt, var mångt och mycket i Viborg annorlunda år 1812, än hvad det bort vara, om man blott fått utveckla hvad man haft år 1710. Man hade sökt ett värn i tyskheten, som under

denna tid blifvit allrådande, så att staden, trots allt hvad Vigel talat om dess ryskhet, nästan kunde kallas tysk. Men i följd af administrationens och alla samhällsinstitutioners rubbning — ty de 1710 lösslitna fogningarna hade ju icke fåtts helt och hållet ihop — hade ock tillfälle gifvits för främmande inflytelser, som delvis förstört den gamla viborgska samhällsordningen. Viborg representerade vid ryska tidens slut en egendomlig blandning af svenska inrättningar, som under sitt tyska omhölje blifvit till en viss grad påverkade af ryska lagar och bruk, hvilka mer eller mindre lade hinder i vägen för stadens blomstring.

Men i ett afseende hade Viborg blifvit förmer än hvad det varit under föregående period, nämligen såsom fästning betraktadt. Att så var fallet hade ju borgerskapet på mångahanda sätt fått erfaras. Dess borgarkår, som under svenska tiden varit en infanteritrupp, hade nu ombildats till rytteri, och då det naturligtvis ställde sig jämförelsevis dyrt att hålla sig med häst och uniform, hade den militära tjänstskyldigheten blifvit en verklig börda för mången. Handlanden Karl Krist. Bagge, som 1736 blifvit borgare, sade sig 1762 under 26 år hafva genomgått alla graderna, tills han 1752 af magistraten blifvit utsedd till ryttmästare för stadskavalleriet. Emellertid hade han på häst och munderingar bekostat öfver 200 rubel. Han anhöll därför 1762 såsom vorden gammal och sjuklig „om afsked från denna börda och att en annan måtte utses till ryttmästare i hans ställe“. Kåren, som åtminstone 1752 synes bestått af 66 man, måste för öfrigt särskildt vid „stormridt“ ha företett en egendomlig anblick: feta och magra patroner om hvarandra skumpande på illa dresserade hästar, så att knutpiskorna stodo i vädret. Och då tillika lifvet och sederna voro egnade att göra borgarne allt ännu än krigiska, kan det ej förvåna, om de förmögna handlandena hellre betalade sina 9 rub. 60 kop. i plikt än inställde sig vid exerciserna. Om nu myndigheterna tagit borgerskapets militära tjänstgöring på allvar, hade densamma verkligen under de förändrade förhållandena kunnat bli ett ytterst tryckande onus för staden. Men det var klart att man, med hänsyn till den utveckling krigsväsendet tagit, ej mera ens i nödfall kunde räkna på borgaremilitären. Stadens kavalleri betraktades uteslutande såsom en „honnörskår“. Borgerskapet skulle med kavalkad emottaga guvernörerna och andra höga personer, då de anlände till staden, och likaså följa dem ett stycke på väg, då de reste därifrån. Något annat an-

Viborg såsom
fästning.
Borgarkåren.

språk ställdes ej mera på köpmannakrigarne och efter ståthållarskapets införande talas ej mera om hela deras kår, hvadan troligt är att de då blifvit helt och hållet befriade från denna skyldighet ¹⁾.

Fästningens styrka.

Också skötte militärverket numera helt och hållet om fästningen, som med sina fasta murar och vallar betraktades såsom

Fästningsport i den inre vällen i Kron St: Anne.

en af de starkaste i det dåtida Ryssland. Särskildt ansågs det på svenska sidan om sundet belägna Kron St: Anne såsom nästan ointagligt. Fästningen framför allt annat hade ock varit tidens lösen. Det hade borgerskapet nog samt fått erfara. Omspunnet

¹⁾ Osäkert är om det lägre borgerskapet alls mera deltog i den borgerliga militärtjänsten. Atminstone nämnes dess deltagande icke i tidens handlingar.

af sina granitvallar hade ju 1700-talets Viborg varit som ett fängelse för det fria borgarsamhället. På hvarje steg, i hvarje nu hade dess invånare fått en påminnelse om, att de och deras intressen först kommo i andra planet. De hade ej fått bygga ett plank, ej införa ett bräde utan ingenjörkommandots tillstånd, de hade ej kunnat gå genom stadsportarna utan att mönstras af skyltvakternas misstänksamma blickar. De hade måst afstå från sina fäders boplatser i Vallen och Siikaniemi för att bereda rum för fästningsverken och militären. De hade nödgats finna sig i att bo i aflägsna förstäder på nåd och med utsikt att när som helst se sig beröfvade också dessa tillflyktsorter. De hade befallts att inom hufvudfästningen uppföra endast stenhus, och blott med svårighet fått denna bestämmelse begränsad till kvarteren vid de stora gatorna. Allt i staden skulle tjäna de militära ändamålen. Öfverallt funnos kasärner och krutkällare, öfverallt sågos kanoner och bajonetter.

Mot svenska sidan presenterade sig hotande dessa väldiga dubbla granitmurar, som i trubbiga vinklar skjöto ut mot glacin, mot ryska sidan och omkring staden var stengördeln, ehuru jämförelsevis svagare, föga mindre imponerande. Alltsammans var omgifvet af grafvar, „karandascher“, delvis fyllda med vatten. På murkrönen gapade hundradetals af den tidens fruktansvärdaste förstörelseverktyg, och inom några minuter kunde vallarnas tinnar bemannas med tusentals soldater. Och såsom ett centrum för det hela reste sig ännu midt i denna värld af ryska fästningsverk och ryska soldater, Tyrgils Knutssons höga torn, lik en gengångare från en försvunnen tid. Krönt af den ryska flaggan syntes det nu blicka lika hotfullt mot väster, som det förut gjort det mot öster.

„Sverige må aldrig“ — säger Hülphers år 1760 — „tänka att återintaga denna ort, ty som den nu för tiden är en förmur för Petersburg, så blifver den alltmera befästad, i synnerhet på svenska sidan“.

Krigen.

Ej heller synas svenskarne med allvar haft lust att pröfva sina krafter på denna fästning. Viborg fick under denna period icke en enda gång se dem utanför sina murar, ehuru de tvenne gånger nalkades staden, hotande dess säkerhet.

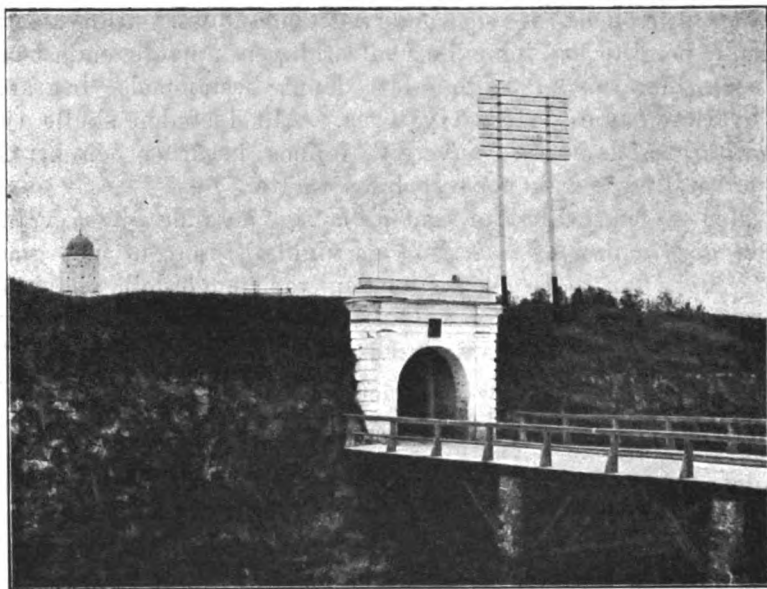
Första gången hände det under hattarnas med så stora illusioner begynta krig, 1741—1743. Ännu efter slaget vid Villmanstrand författade den svenske skalden And. Hesselius en

Viborg under
1741—43 års krig.

dikt i den svenska chauvinismens anda, där han i poetisk hänryckning skrifver:

„Att de stolta murar alla
Sönderbrytas såsom glas;
Petersburg och Viborg falla
Uppå dylikt sätt i kras“.

Också fann man sig i Viborg ett ögonblick något orolig, då general en chef Lewenhaupt i slutet af november 1741 med

Fästningsport i den yttre vällen i Kron S:t Anne med bro öfver vallgraven.!

sin här öfvergick gränsen och slog upp sitt högkvarter i Säckijärvi, endast två mil från staden. General Keith, som då befann sig i Viborg, skref den 4 dec. till den ryske öfverbefälhafvaren Lascy, att ehuru kommandanten försäkrat, att isen i sundet aldrig kunde bli så stark att fienden öfver den kunde intränga i Kron S:t Anne, hade den likväl nu i följd af den starka kölden blifvit fullt trafikabel ej blott för manskap utan ock för de gröfsta kanoner. Han hade därför låtit uppsåga den såväl ofvan som nedanom fästningen, men rännorna igenfröso om nätterna, så att all till hands varande militär behöfdes för deras öppenhållande.

Han yrkade därför på att de nio regementen, som då befunno sig i staden, icke skulle aflägsnas därifrån, så länge kölden varade ¹⁾, emedan eljes garnisonen, som bestod af tre regementen, vore för svag att försvara fästningen, hvilken under sådana förhållanden lätteligen kunde tagas med storm. Men Lewenhaupt kände sig icke stark nog för ett anfall och synes för öfrigt icke haft lust att riskera en enda man för Viborgs skull. Förgäfves begärde den ryktbare partigångaren Löving, som väl kände trakten, 2,000 frivilliga, med hvilka han lofvade under rådande yrväder om natten bestiga Viborgs murar „på träsksidan“ och utan minsta förlust leverera fästningen i generalens händer. En af Lewenhaupts underbefälhafvare, den sedermera så olycklige generalen Buddenbrock, hvars bror var kommandant i Viborg, begagnade sitt inflytande hos öfvergeneralen för att „till svenska arméns stora missnöje“ omintetgöra den käck partigångarens planer. „Alla trodde dock, att Löving redeligen hållit hvad han lofvade och att Viborg väl var värdt att våga något därför. Detta orsakade första missnöjet i armén emot grefve Lewenhaupt“ ²⁾. Men denne, som inbillade sig att kejsarinnan Elisabet, hvars tronbestigning underlättats genom hans hotfulla framryckning, af tacksamhet för den hjälp hon fått vore villig att utan vidare afstå från Viborg, drog sig redan den 6 dec. tillbaka från Säkkijärvi, och den ringa fara, som hotat staden, var därmed öfverstånden.

Något allvarsammare gestaltade sig faran under treårskriget 1788—1790. Om sommaren 1790 gick den svenska krigsplanen ut på en framryckning till sjös och lands mot Viborg och S:t Petersburg. Gustaf III seglade själf under senare hälften af maj med flottorna till Björkö, medan hans gunstling, „Nordens Alkibiades“, G. M. Armfelt med sin brigad skulle från Savolaks rycka upp mot Villmanstrand och Viborg. Den 23 maj ankrade konungen med flottan i Björkö sund, därifrån han, sedan de landsatta trupperna drifvit ryssarne undan till Koskis, i början af juni drog sig in i Viborgska viken. Trenne farleder ledde upp till staden: en öster om Uuraansaari, en genom själfva Trångsund och en västlig förbi Koivusaari. De voro alla befästa med batterier, och något ofvanom det ställe, där alla tre

Viborg under
1788—90 års krig.

¹⁾ Furuhjelmiska samlingen.

²⁾ Tiburtius, Historia om finska kriget åren 1741 och 1742.

farlederna förenades. låg emellan staden och Trångsund en liten redutt, hvaraf ruiner ännu finnas kvar. I Trångsunds hamn låg en afdelning af ryska skärgårdsflottan och på stränderna funnos viborgarnes brädupplag, värda mer än 100,000 rubel. Konungens afsikt synes hafva varit att till en början forcera de ofvannämnda sjöpassen. Natten emellan den 6 och 7 juni landsteg en svensk kår på den sydligaste udden af Uuraansaari och eröfrade ett ryskt batteri i närheten af Pätälä by. Kanondundret måste i den stilla sommarnatten tydligt kunnat höras till Viborg, där man redan fruktade det värsta. Man trodde att svenskarne hade för afsikt att bränna upp den ryska galärflotttiljen, afskära kommunikationen med S:t Petersburg och bombardera Viborg. Men general Buxhoevden, som från Viborg detacherats till Trångsund, var på sin vakt och tvang genom en kringgående rörelse svenskarne efter en förlust af två å trehundra man att retirera tillbaka till sina skepp. Emellertid hade konungen, som redan såg sig hotas med instängning af de från sjösidan annalkande ryska flottorna, beslutat att draga sig bort från den inre delen af viken ¹⁾.

Några dagar förut, den 3 juni, hade också Armfelt, för hvars djärfva tankar Viborgs eröfring hägrade såsom fälttågets slutmål, blifvit slagen vid Savitaipale och sårad återvänt till S:t Michel. Därifrån skref han från sitt sjukläger till konungen: „Hvarför har jag icke i stället fått dö på Viborgs vallar, i samma ögonblick, som jag lämnat Ers Majestät fästningens nycklar“. Viborg var sålunda åter räddadt, om det öfver hufvud ens hade lupit någon egentlig fara. „Det är svårt att tro“, skrifver Adlerbeth i sina memoarer, „hvad som föregafs, att konungens tanke verkligen varit att intaga Viborg, en fästning, hvilken ej utan formlig belägring af 50,000 man kunnat eröfras och till hvilken inloppet var garneradt med 13 batterier, hvaribland blott tvenne intogos“. Den 3 juli räddade sig — såsom känt är — Gustaf III genom det namnkunniga „Viborgska gatloppet“ ur den inspärning, i hvilken han råkat genom sitt vågade försök att attackera Viborg.

1808—1809 års krig medförde icke någon fara för staden.

Återförenings-
planer.

Men Viborgs återförening med det öfriga Finland, som de svenska vapnen väl aldrig förmått åvägabringa, skulle tvärtom, tack vare en ädel monarks initiativ, blifva en följd af Rysslands

¹⁾ Furuhjemska samlingen.

segrar. Redan länge hade hvarje uppmärksam betraktare frap-
perats af den himmelsvida skillnad, som rådde i alla förhållanden
väster och öster om Kymmeneälf vare sig det sedan gällde stad
eller landsbygd. På den ena sidan var landet lyckligt och blomst-
rande, på den andra ända till eländighet uselt och utsuget.
Det var klart, att den 1710 och 1743 från moderlandet lösryckta
lemmen led under den främmande och för dess livsvillkor alldeles
olämpliga behandling, för hvilken den under dess förening med
Ryssland blifvit utsatt. Uppmärksamheten riktades därför, ju
längre det led, allt intensivare på frågan om afhjälpan af
dessa missförhållanden, som hotade att inom kort förvandla hela
provinsen till en ödemark. Anjalamännen, som drömde om en
särskild finsk stat under rysk öfverhöghet, tänkte sig alltid Vi-
borg återgifvet åt moderlandet. Kejsar Alexander, som till en
början trodde, att länets tillstånd möjligen kunde förbättras ge-
nom en närmare anslutning till Ryssland och därför 1802 till-
satt en kommitté under Emines ledning för att taga denna fråga
under öfvervägande, hade knappt eröfrat det öfriga Finland, in-
nan också han insåg, att enda sättet att upphjälpa Viborgs län
ur dess ruin var dess återförenande med moderlandet.

I hvilken mån särskildt invånarne i Viborgs stad medverkat
till att hos höga vederbörande och främst hos kejsar Alexander
rikta uppmärksamheten på en sådan lösning af frågan, känna
vi ej. Det enda vi veta är, att stadens magistrat och borger-
skap under ett helt århundrade, under de mest ogynnsamma för-
hållanden med aldrig förminskad ihärdighet kämpat för bibehål-
landet af de institutioner och lagar, som de vid skilsmässan
1710 medfört såsom ett arf från det gemensamma fäderneslan-
det — låt vara att olika synpunkter beträffande sättet gjort sig
gällande och tidtals ledt till svåra medborgerliga konflikter. Tack
vare denna invånarnes seghet fanns där ännu en god del af den
gamla grunden kvar, om ock en del rasat och lämnat plats för
främmande tillsatser; och vi kunna förvisso antaga, att om också
en del af den i Viborg år 1809 lefvande generationen redan så
vuxit in i de nya förhållandena, att tanken på en återförening
föreföll densamma mindre tilltalande, där dock icke heller sak-
nades personer, hos hvilka Finlands nyss timade eröfring väckte
hoppet om en möjlig räddning genom de gamla bandens åter-
knytande. Säkert är att det just var en i Viborg född man,
hvilken där tillbragt en god del af sin tidigare ålder, som var
en af de främsta förkämparne för den nya idén, nämligen David

Alopæus. Återkommen från Stockholm, där han vid krigets utbrott varit rysk minister, vistades han nu i S:t Petersburg. Helt säkert glömde icke Alexander, då hans uppmärksamhet en gång blifvit riktad på gamla Finlands invecklade förhållanden, att rådfråga denna sin förtroendeman, hvilken ensam af alla Rysslands höga dignitärer från barndomen var förtrogen med dessa förhållanden. Hvilka råd Alopæus gaf, därom råder intet tvivel. En finne, som vid denna tid besökte Petersburg, berättar, att Alopæus flere gånger för honom beskrifvit „det olyckliga länets usla ställning öfver all fattning“, och han tillägger: „det var också den estimabla mannen, som egentligen var den, som utverkade Viborgs läns förening med det eröfrade så kallade nya Finland“. Staden kan alltså med tillfredsställelse och stolthet ihågkomma denna sin framstående son såsom en representant för det arbete, som räddade densamma åt det gemensamma fäderneslandet ¹⁾.

Återföreningen. Knappt hade några veckor förflutit efter undertecknandet af freden i Fredrikshamn, innan föreningsarbetet redan började. Den ^{18/}₁₀ g. st. 1809 tillsatte Alexander, som i sin året förut för Sprengtporten utfärdade generalguvernörsinstruktion förordnat, att det nyss eröfrade Finlands angelägenheter icke hörde till området för de ryska ministrarnas verksamhet, utan direkte skulle föredragas för honom, en särskild kommission för behandlingen af dessa finska ärenden och förordnade därjämte, att äfven det gamla Finländska guvernementets omdanande skulle anförtros åt denna kommission. Huru frågan sedan vidare utvecklades, behöfver såsom allmänt känt icke här närmare utredas. Den ^{24/}₁₂ 1811 följde själfva föreningsmanifestet, hvars verkställighet skulle vidtaga vid början af det ingående året, hvilket sålunda åter utgör ett naturligt gränsmärke uti vår skildring af stadens förgångna öden.

¹⁾ Danielsson: Viborgs läns återförening med det öfriga Finland.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY
Los Angeles

This book is DUE on the last date stamped below.

NON-RENEWABLE

JUN 14 1990

DUE 2 WKS FROM DATE RECEIVED

ILL/IAJ

REC'D LD-URL

JUL 20 1990

NON-RENEWABLE

JUN 16 1993

DUE 2 WKS FROM DATE RECEIVED

REC'D URL CIRC
ILL/405

JUL 19 1993

Form L9-100m-9,'52 (A3105)444

L 005 415 127

DL
271
V5R94
v.1

